COMMENTARIA

IN

SCRIPTURAM SACRAM

PARIS. — IMPRIMERIE Vve P. LAROUSSE ET Cie
49, RUE NOTRE-DAME-DES-CHAMPS, 49

COMMENTARIA

IN

SCRIPTURAM SACRAM

R. P. CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE JESU,

SANCTÆ SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS,

ACCURATE RECOGNOVIT AC NOTIS ILLUSTRAVIT

AUGUSTINUS CRAMPON,

DIŒCESIS AMBIAN. PRESBYTER.

EDITIO NOVA

ACCURATE EXPURGATA MENDIS QUÆ IN PRIOREM IRREPSERANT

TOMUS DECIMUS NONUS

IN EPISTOLAS DIVI PAULI

PARISIIS

APUD LUDOVICUM VIVÈS, BIBLIOPOLAM EDITOREM

13, VIA VULGO DICTA DELAMBRE, 13

M DCCC LXXVI

DE VARIIS

S. SCRIPTURARUM SENSIBUS IN UNIVERSUM,

ET SPECIATIM

DE SENSU LITTERALI [1].

1. *De vulgari sensuum partitione.* Fertur vulgo ea sensuum, quos in bibliis distinguere plurimi solent, enumeratio versiculis hisce :

> Littera gesta docet, quid credas allegoria,
> Moralis quid agas, quo tendas anagogia.

Quæ partitio traditur a multis excogitata primo fuisse a D. Augustino, qui ita scripsit : « In libris autem omnibus sanctis intueri oportet, quæ ibi *æterna* intimentur, quæ facta *narrentur,* quæ *futura* prænuntientur, quæ *agenda* præcipiantur vel moneantur, » *De Gen. ad litt.* lib. I, cap. I. Verum quisque videt Augustinum non enumerare diversos Scripturarum sensus, sed earum materiem dispertire. Itaque, si pro nomine *littera* aliud aptius substituas, non est cur partitio illa respuatur, ubi totam Scripturarum materiem dividere velis, sicut fecit Augustinus ; at, si sensus Scripturarum sic dividas, ea peccat quam plurima. Ac *primo* illud universe, quod unum sensuum genus, id est sensum litteralem, cum alterius generis, sensus inquam spiritalis, speciebus ea complectatur. Nam in his versiculis nomina *allegoria, moralis,* seu *tropologia, anagogia,* non significant nisi tres species unius ejusdemque sensus spiritalis. *Secundo,* nomina ipsa minus proprie rebus facta esse deprehenduntur. Neque enim *littera* ea tantum est quæ *gesta docet,* veluti si historiæ solummodo, non autem et legibus quoque, et morum præceptis, atque ipsis a Deo prophetiis, litteralis sensus subesset. *Allegoria*, prout est nominis hujus usus in hac disciplina, quem usum alibi exponemus, nec sola est, quæ docet *quid credas*, et plura habet quæ ad *spem* excitandam quoque pertinent et ad *mores* informandos. Sed neque nomina *moralis* et *anagogia* duobus illis sensus speciebus a sensu litterali distinguendis satis opportune adhibentur, quum etiam sensus litteralis ea nobis exhibeat quam sæpissime, quæ ad mores et ad æternitatem beatam spectant. Quin et nominis ἀναγώγως significatio in scriptis Patrum, etiam quum una sensus spiritalis species ita vocatur, latius omnino patet.

Errores hujusmodi tricasque circa usum nominum illorum exortas ex eo præsertim repetere oportet, quod in Patrum scriptis non semper eadem notio nominibus illis subesse deprehendatur, imo et alia subinde nomina pro illis adhibeantur. Exempla si cupias, vide egregium P. Patritii opus, cui titulus : *De Interpretatione Scripturarum sacrarum*, tom. I, pag. 4.

(1) Conf. D. Augustinum, *De Doct. Christ.* lib. III ; Salmeronem, *Proleg.* VII-XX ; Serarium, *Prolegomen. bibliacr.* cap. XXI ; Bonfrerium, *Præloquia in totam Scripturam,* cap. XX ; Vasquez, *in Thom.* I part., Quæst. I. art. 10 ; Huetium, *Demonstr. evangel.* prop. VII, §§ 1-6 ; De Vence, *Préface générale sur les livres de l'Anc. Test.* tom. I, p. 248 seqq.; Janssens, *Herméneutique sacrée,* tom. III, p. 227 et seqq., Glaire, *Introduction historique et critique au livre de l'Anc. et du Nouv. Test.* tom. I, p. 190 ; Patritium, *De Interpretatione Scripturarum sacrarum,* tom. I, cap. I-IV. Ex hoc postremo opere pleraque, non modo cogitata, sed dicta etiam, nos hausisse monemus Lectorem.

2. *Sensum distinctio a Patritio allata.* Aptior igitur et clarior est variorum Scripturæ sensuum partitio ab eodem Patritio ibidem allata, scilicet in sensum *litteralem* et sensum *spiritalem*, quorum prior ita declaratur : Sensum litteralem vocamus id quod exprimere Spiritus Sanctus directe intendit et proxime, et verba directe præferunt, atque etiam proxime si propria ea sint, remote autem si sunt translata, idque in quantum translata sunt. Posterior autem : sensum spiritalem id nominamus, quod sub sensu litterali delitescens exprimere quidem Spiritus Sanctus directe intendit etsi remote, verba tamen oblique præferunt, si, inquam, conferantur cum aliis quibusdam Scripturarum partibus, nec nisi remote, rebus, quas ipsa significant, interpositis. Præter litteralem et spiritalem sensum et alius enumeratur, qui *accommodatitius* seu *accommodatus* dici solet, habeturque cum verba Scripturarum aliis rebus edicendis, quam iis, quæ iisdem verbis, sive secundum litteralem, sive secundum spiritalem eorum sensum significantur, accommodamus. Per fusiorem notam de sensu accomodatitio Tomum præcedentem auspicati sumus; quædam hic addamus de litterali sensu, de spiritali dicturi alias.

3. *Sensus litteralis definitio evolvitur.*

Ac primo ratio definitionis, qua, quid sensus litteralis sit, declaravimus, exponenda. Caveas vero in hac quæstione, ne sensum litteralem, seu κατὰ ῥητόν, uti is a Græcis perquam apte dicitur, nominationem eamdem censeas ac proprium, seu κατὰ λέξιν. Id vel ipsa definitione sensus litteralis refellitur. Diximus itaque sensum litteralem esse id, quod Spiritus Sanctus exprimere vult. Quæ definitionis pars non uno ex capite necessaria est. Etenim primo ea docemur differentiam quæ intercedit inter sensum litteralem Scripturarum ac librorum cæterorum. Insuper, si quæ forte verba non satis percepta id præferant, quod Spiritus Sanctus nequiverit velle exprimere, illud haudquaquam pro sensu litterali Scripturarum habendum esse. Denique hac definitionis parte, dum Spiritus Sancti, non vero Scriptorum θεοπνεύστων, meminimus, cavimus simul, ne definitio obnoxia esset disputationibus, quibus quæritur, an hi semper intellexerint ea quæ scribebant, an semper eadem ac Spiritus Sanctus dicere voluerint, an aliquando contrarium. *Directe* ac *proxime* illud intendere dicitur Spiritus Sanctus. *Directe,* inquam, quæcumque enim quis loquitur aut scribit, ea directe intendit; in definitione autem adnotare id oportuit, quia contingit subinde, ut, dum unum dicimus, ad aliud præter id indicandum mens nostra modo quodam indirecto tendat, quod tamen ut sensus litteralis haberi nec debet, nec potest, quum illud verbis minime exprimamus, solumque audientibus tacita consecutione colligendum permittamus. *Proxime* insuper, id est, quin alia, quæ Spiritus Sanctus etiam velit edicere, intercedant, ut fit in sensu spiritali. Verba quoque illud *directe* præferre dicuntur : mens quippe legentium in illud recta fertur, quin opus sit, aliunde discat idem verbis subesse, ut necessario fit quum ex verbis Scripturarum sensum spiritalem eruere volumus. Verba *propria* illud *proxime* præferunt, nihil intercedit inter verba et inter eorum sensum litteralem, quum is est illud ipsum quod verba in proprium sensum accepta sonant. Inter verba vero *translata* et inter eorum sensum litteralem intercedit propria eorum significatio, ideoque litteralem sensum non *præferunt* nisi *remote.* Affirmavimus verba translata illud præferre *in quantum sunt translata,* quo moneremus ea accipienda esse secundum sensum *translatum,* non autem secundum sensum *proprium.* Sit in exemplum locus ille *Luc.* XIII, 32, ubi Christus Herodem vulpem appellat : per *vulpem* Christus Herodem *directe* intendit, nec sane vulpes ulla tum ejus menti obversabatur; item vox *vulpes* in quantum translata Herodem *remote* designat.

Ut verbo dicam, sensus litteralis Scripturarum, si simpliciter et per se ipsum consideremus; nihil natura differt a sensu litterali quorumcumque librorum.

4. *Variæ species sensus litteralis.*

Sensus litteralis, si habeas rationem ipsorum verborum, esse potest vel *proprius,* seu κατὰ λέξιν,

vel *translatus*, seu κατὰ τρόπον, in quantum etiam verba talia sunt. Habes sensum litteralem et *proprium* in illis verbis : « Creavit Deus cœlum et terram ; » habes litteralem et *translatum* in illis : « Deus..... requievit die septimo. » Si rationem autem habeas rerum significatarum, nihil prohibet quominus sensum litteralem tum *proprium*, tum *translatum*, præter alias species quas complectitur, in eas etiam dividamus, in quas sensus spiritalis vulgo dividi solet; et, si quidem nominibus ipsis uti placet, atque *allegoriam* nomen coarctare ad ea sola significanda, quæ credenda sunt, quod tamen inconcinnum quam maxime esse jam diximus, distribuemus sensum litteralem in *historicum, propheticum, allegoricum, anagogicum* et *tropologicum*, ex ea parte, quatenus verba sive propria sive translata in sensum litteralem accepta aliquid significant quod vel ad *res gestas*, vel ad *futuras* pertinet, vel ad ea quæ *credere*, quæ *sperare*, quæ *agere* debemus. En exempla :

Litteralis proprius historicus : « Creavit Deus cœlum et terram, » *Gen.* I, 1.

Litt. translatus historicus : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, » *Psalm.* CXVII, 22.

Litt. propr. propheticus : « Ecce virgo concipiet et pariet filium, » *Isaiæ.* VII, 14.

Litt. transl. propheticus : « Habitabit lupus cum agno, » *Isaiæ* XI, 6.

Litt. propr. allegoricus : « Dominus unus est, » *Deut.* VI, 4; « Ego et Pater unum sumus, » *Joan.* X, 30.

Litt. transl. alleg. : « Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum, » *Psal.* XXXIII, 16.

Litt. propr. anagogicus : « Ibunt hi in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam, » *Matth.* XXV, 46.

Litt. transl. anagogicus : « Vidi sanctam civitatem Jerusalem novam, » etc. *Apoc.* XXI, 2.

Litt. propr. tropologicus : « Diliges Dominum Deum tuum, » *Deuteron.* VI, 5.

Litt. transl. tropologicus : « Non potest arbor bona malos fructus facere, » etc. *Matth.* VII, 18.

5. ***An litteralis sensus singulis Scripturarum enuntiationibus subsit?***

Quum Scripturarum sensus alter litteralis sit, alter spiritalis, dubitatum est a nonnullis an eæ enuntiationes, quæ spiritalem sensum habent, etiam litteralem servent. Quare nostra hæc quæstio non spectat nisi ad illa Scripturarum capita, quibus spiritalis sensus inest. Neque enim pertinere ad alia potest, a quibus quum sensus spiritalis absit, si etiam litteralis abesset, jam omni prorsus sensu ea carerent.

Ipsæ utriusque sensus definitiones aperte satis docent, quid hac de re sentiendum sit, vixque dubitandi locum admittunt. Quid enim magis absurdum, quam verba non id significare, quod reapse significant? Æque hoc absurdum glutiendum sibi est, si neges verba intelligenda esse secundum sensum litteralem, illum videlicet, quem habent ex tanta saltem hominum conventione.

Pugnant adversarii auctoritatibus et rationibus, quibus sit brevis responsio. *Primo*, quod attinet ad auctoritates, Origenis scilicet et aliorum, quæ pro adversa sententia afferri possent, animadverte, quum Patres ac vetustiores Scripturarum interpretes alicujus propositionis sensum litteralem respuendum affirmant, non inde sequi, eos putasse propositionem illam carere eo litterali sensu, qualem definivimus, quando quidem Patres plerumque solum sensum *proprium*, non autem *translatum*, vocant *litteralem*; idque eo confirmatur ita esse, quia illi ipsi Patres, qu subinde litteralem sensum respuere putantur, diserte defendunt ubique tenendam esse historiæ veritatem. Ita Hilarius, Hieronymus, Augustinus passim. *Secundo*, rationes quibus adversa sententia innititur, hæc sunt : *Prima* est, litteralem sensum aliquando absurdum quid, vel minus congruum, aut etiam turpe præ se ferre. Tale esse dicunt illud Oseæ : « Vade, sume tibi uxorem fornicationum. » *Altera* est, quod, quum quædam capita veteris Testamenti dicta esse de Christo ejusque Ecclesia nos doceant Testamenti novi scriptores, nequeant sane capita ista ullo

alio modo intelligi; at neque tanquam de Christo dicta intelligi possunt secundum sensum litteralem; ergo sensu litterali carere ea dicenda sunt. Tale esse volunt illud : « Ego ero ei in Patrem, et ipse erit mihi in Filium, » quod tanquam de Christo dictum exponit Paulus Apostolus, *Hebr.* I, 5. Respondeo, *priorem* rationem eo claudicare, quod, qui eam urgent, non attenderint, quomodo sensus litteralis alius *proprius* sit, alius *translatus*. Quid enim, v. g. si in verbis Oseæ respuamus utique, si ita placet, sensum proprium, accipiamus vero sensum translatum? Etenim, ut illa exponit Hieronymus, nomine *uxoris fornicationum* præsignificatur, non quidem per sensum spiritalem, sed per litteralem et translatum, Ecclesia ex gentibus idolorum cultricibus cogenda; cui Hieronymi interpretationi illustrandæ facit nominatio illa, qua in Scripturis idolorum cultus *fornicatio* vocatur, uti cum dicitur de Judæis: « Fornicati sunt cum Baalim, » *Jud.* VIII, 33; adeoque ab ipso Osea continuo : « Quia fornicans fornicabitur terra a Domino. » Quanquam nos aliter quoque Oseæ dicta exponi posse opinamur. *Altera* vero ratio id peccat, quod tanquam certum atque exploratum ponat illud ipsum, quod in hac nostra quæstione versatur, alterutrum scilicet solummodo sensum uno eodemque loco esse posse, vel litteralem, vel spiritalem. Circa testimonia autem veteris Testamenti quæ Testamenti novi Scriptores ad Christum ejusque Ecclesiam pertinere nos docent, id considerandum est, quod, licet ea testimonia secundum sensum litteralem de Christo nequeant intelligi, male quis inde concluderet litteralem horum dictorum sensum esse respuendum, sive, quod pejus foret, sensum hunc ab his omnino abesse. Nam secundum spiritalem quidem sensum *de re per* τύπους *præfigurata,* de Christo videlicet, seu de Ecclesia, secundum sensum litteralem vero de ipso τύπῳ prolata fuisse in vetere Testamento dicenda sunt. Præterea, si staret adversariorum ὑπόθεσις, alterutrum sensuum tantummodo, non autem utrumque simul, uno eodemque Scripturarum capite contineri, quum incompertum atque absonum sit verba et locutiones litterali sensu destitui, secundum ὑπόθεσιν hanc concludere potius deberemus, hisce veterum Scripturarum locis de Christo sermonem esse, haudquaquam secundum significationem spiritualem, sed secundum litteralem; quumque propria illorum significatio Christo non congruat, significationem litteralem et translatam illis inesse. Verum neque hoc affirmari potest saltem de loco II *Reg.* VII, 14, « Ego ero ei in Patrem » etc., qui sensu litterali ad Salomonem pertinet, ac proinde Christum secundum sensum spiritalem duntaxat indicat.

6. *An in Scripturis enuntiationes sint, quibus multiplex sit sensus litteralis.*

Quibusdam enuntiationibus Scriptorum sacrorum, non unicum, sed multiplicem esse sensum litteralem, non pauci fuerunt ac sunt, qui certum habent, quos inter Cornelius a Lapide, Can. 36 *in Pentateuch.*, hujus tomi pag. 367, et alibi. Nostra aliter est sententia, nihil libros sacros, quoad sensus litteralis naturam ac veluti indolem, differre a cæteris libris, sed sensum hunc eodem modo se in illis atque in his habere. Quod ut breviter evincamus, *primo* expendemus momenta rationum, quibus ducitur contraria pars; deinde causam rationemque exponemus sententiæ nostræ.

a) Quatuor in suam sententiam argumenta affert Cornelius a Lapide. *Primum* est, quod in bibliis quædam loca reperiuntur, quibus sensus litteralis sit multiplex, ex g. loco huic ex Psalmis desumpto : «Filius meus es tu, ego hodie genui te, » *Psalm.* II, 7, plurimus sensus inesse dicitur, quod Paulus passim eo usus sit ad tria confirmanda, Christum esse Filium Dei, æternum ipsi concessum sacerdotium, eumque post mortem revixisse. Nos tamen putamus verba psaltæ nullum alium sensum continere præter primum ex his tribus. Etenim Paulus loquens, *Hebr.* V, 5, de Christi sacerdotio, nequaquam ea verba adhibet ad rem confirmandam, sed in ea veluti incidit, divinamque Christi υἱότητα memorat, ut sit tum aliarum omnium ejus excellentiarum, tum et sempiterni sacerdotii quo fungitur, quoddam veluti fundamentum. Eadem ferme ratione diluimus quod ex *Act.* XIII, 33, depromptum nobis opponunt. Etsi enim Paulus psaltæ testimonio illic utatur, ut probet Christum revixisse, non ex hoc consequitur verba psaltæ de Christo in vitam

resurrecturo dicta esse; num enim, quia ex universi creatione ad demonstrandam Dei potentiam, aut ad demonstrandam misericordiam ex Jesu Christo crucifixo argumenta petimus, ideò concludas, nomini *creationi* notionem esse *potentiam*, aut *crucifixioni misericordiam?* Hæc igitur psaltæ verba a Paulo usurpantur, quia continent causam rationemque cur Christus nullo pacto potuerit non reviviscere; itaque, stante nostra interpretatione, majus omnino pondus Paulinæ argumentationi accedit, nam sic probatur non modo Christum resurrexisse, sed insuper non potuisse non resurgere. Iterum adversarii verba Caiphæ objectant: « Expedit vobis, ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat. » His enim ille, ut narrat Joannes, « prophetavit, quod Jesus moriturus erat pro gente. » Hinc negari nequit litteralem sensum verborum horum duplicem esse. Verum in primis respondeo hæc extra causam esse: verba enim Caiphæ relata quidem sunt in Scripturas sacras, non tamen sunt verba ipsarum Scripturarum. Tunc ideo duplex ille sensus subest his verbis, quia non unus Caiphas, sed et Spiritus Sanctus per os Caiphæ ea locutus est, atque ita ut, dum ambo simul ea proferrent, planediversa exprimere singuli vellent. Neque ratio hæc, qua Spiritus Sanctus tunc usus est, quidquam commune habet cum illa, quæ agebat Scriptores bibliorum, quum hi non alia iis, quæ Spiritus Sanctus intenderet, litteris consignarent. Conf. Patritium, ibid. cap. III, 33-35.

Secundum est, quod, juxta Cornelium, sententia illa de sensu Scripturarum multiplici simulque litterali fuerit Patribus qui quarto concilium in ædibus Lateranis habuerunt. Ab his quippe, ait ille, ex solis hisce verbis *in principio* duo confecta sunt, « quod mundus incœperit, quasi τὸ *in principio* significet principium temporis; et quod nihil ante mundum sit productum, quasi τὸ *in principio* idem sit, quod *ante omnia*. » Non equidem negaverim Patribus illis, quum hæc credenda decernerent, ante oculos testimonium illud Mosis obversatum fuisse; videas tamen istud ne memorari quidem, nedum produci, a Concilio. Quod si productum fuisset, arbitror nos in eo Concilii decreto non solum voces *in principio* lecturos fuisse, sed *in principio creavit*, ita ut ex vocibus *in principio* concluderetur nihil ante mundum fuisse creatum; mundus vero ipse esse cœpisse, non ex his vocibus, sed ex verbo *creavit* argueretur. Tum Vasquez negat utramque illam quæstionem a Concilio fuisse definitam, *in Thom.* I part., Quæst. I, disp. 18, cap. III; idque alio loco plane demonstrat, ibid. disput. 224, cap. IV.

Tertium est, quod ita senserit D. Augustinus, *Confess.* lib. XII, cap. XXXI; *Doctr. Christ.* lib. III, cap. XXVII. Respondeo, Augustinianam hanc opionionem angustissimos intra terminos ab ipso Augustino coarctari. Vix enim ultra locutiones translatas eam protendit; imo neque de omnibus locutionibus translatis illud sensit, sed de ambiguis solummodo et obscuris, quod patebit legenti *Doctr. Christ.* lib. III, cap. IV; *De Civit. Dei* lib. XI, cap. XIX. Tum jejunis sane argumentis suam sententiam probat Augustinus, ut demonstrat Patritius ibid. 44-45. Quæ quum ita sint, liceat nobis, omni reverentia qua Augustini auctoritatem prosequimur, ab eo hac in re dissentire; quod temere factum nemo unquam arguere poterit, quandoquidem neque unum inter omnes veteres Patres reperire sit, quem constet cum illo sensisse, idque ipse Augustinus prodit, dum in libris *Confessionum*, ubi primo suam hanc opinionem proposuit, ita loquitur, ut quid *novum, recens, indictum ore alio*, sed sibi proprium atque a se excogitatum, eum dicere appareat manifesto, neque ut qui testis est doctrinarum a majoribus traditarum, sed ut qui privam sibique peculiarem sententiam aperit.

Quartum est, quod et D. Thomas nobis adversetur, quia hoc scripsit: « Non est inconveniens ut dicit Augustinus XII *Confessionum*, si etiam secundum litteralem sensum in una littera Scripturæ plures sint sensus, » I part., Quæst. I, art. 10. Ego vero adversari nobis Thomam minime credo, imo nobis suffragari teneo firmissime. Etenim eo articulo non quæritur, utrum unus aut multiplex sit sensus litteralis bibliorum, quod nemo non videt, qui legat tum ea quæ principio opponuntur, tum testimonium Gregorii ad fidem faciendam prolatum, tum reliquum articuli

corpus, tum denique responsa, imo vel ipsum titulum articuli, qui non est: An in una eademque enuntiatione plures sint sensus litterales; sed : *Utrum sacra Scriptura sub una littera habeat plures sensus;* quæ duo valde discrepant inter se. Deinde facile deprehendimus Thomam ea protulisse, non tam de sua, quam de Augustini sententia, atque ejus auctoritate veluti compulsum; protulit enim extremo sermone, nec nisi obiter, et quin, sive prius, sive post, sive inter ea quæ initio opponit, quæve in fine reponit, vel unum verbum diceret de illa opinione. Vides etiam quam aliter ac fecerit Augustinus, eam enuntiet; non enim ait sensum litteralem Scripturarum esse multiplicem, sed *non esse inconveniens* si sit talis. Ut autem opinio ista probabilis fiat, nomen *litteralem* in alium sensum accipit Thomas, quam in toto illo capite, aliamque ejus sensus definitionem facit, ac fecerit antea. Quum enim prius dixisset litteralem significationem eam esse *qua voces significant res*, postea, ut opinionis illius ratio aliqua appareret, sic eamdem hanc significationem definivit: *Sensus litteralis est, quem auctor intendit.* Jam vero secundum priorem definitionem, re non aliam illa quam fecimus, sensus litteralis is est, qualem ipsi descripsimus, distinctum a spiritali, quem etiam Thomas continuo definit, reipsa sicut nos definivimus. At secundum definitionem posteriorem spiritalis sensus a litterali non distingueretur, sed et ille habendus et vocandus esset litteralis ex ea parte, quatenus etiam sensum spiritalem *auctor* (Spiritus Sanctus) *intendit.* Præterea, quod insuper evincit Thomam a nobis stare, palam est eum hoc loco negare multiplicem esse in Scripturis eum sensum, qui secundum priorem definitionem litteralis habendus est. Thomæ enim propositio hæc est: *Significatio, qua voces significant res, est sensus litteralis;* assumptio : *Sensus non multiplicantur propter hoc, quod una vox multa significet.* Quænam vero horum complexio sit, nisi hæc : Ergo sensus litteralis multiplex non est? Ne vero regeras Thomam negare, *quod una vox multa significet* quod attinet duntaxat ad sensum spiritalem, veluti diceret, sensum spiritalem non eo esse multiplicem, *quod una vox multa significet.* Nequaquam sic est Thomæ argumentatio. Sed demonstrare vult, *quod multiplicitas horum sensuum* (spiritalium) *non facit æquivocationem.* Cur vero non faciat? *Quia... sensus isti non multiplicantur propter hoc, quod una vox multa significet.* Si ergo una vox multa significaret, id est, si plures essent unius enuntiationis sensus litterales, *æquivocationem,* ut Thomas loquitur, ii facerent. At eam fieri ipse negat; negat ergo plures esse sensus litterales in Scripturis. Denique, si Thomas sensisset cum adversariis nostris, cur in suis Commentariis de Scriptura Sacra neque unum hujus verbum ita interpretatus est, ut cujus duplex sensus isque litteralis esset, sed alter litteralis, alter spiritalis, aut κατ' ἔκβασιν?

b) Nunc rationes causasque referam, quibus adducor ut negem sensum litteralem, qui multiplex sit, Scripturis subesse.

Atque ut a Patribus exordiar, auctores habemus sententiæ nostræ, quotquot ii fuerunt, uno dempto Augustino. Nam neque unum horum reperias, qui, non dicam, affirmaverit, sed vel suspicatus fuerit, uni saltem alicui sacrorum Scriptorum propositioni duplicem sensum litteralem, nedum multiplicem, subesse, neque tunc quum quæstio erat de aliquo illorum locorum, quorum diversæ feruntur interpretationes; sed vel istas omnes referunt Patres ita, ut sinant quemque eam sequi quam libuerit, vel unam præ aliis probabilem demonstrant, aut etiam, cæteris refutatis rejectisque, solam veram esse contendunt; si qua vero difficultate in sua interpretatione defendenda impediuntur, nunquam inde sese extricant, quod tamen factu facillimum foret simul et commodissimum, quæsito sibi effugio in verborum sensu litterali et multiplici. Ubi autem duplicem multiplicemve sensum Scripturis tribuunt, compertum est loqui eos de litterali simul et spiritali sensu, prout ipsi subinde expressis verbis mentem suam nobis aperiunt, sæpissime etiam de iis quæ nequaquam sententiæ sunt Scripturarum, sed harum sententiarum, sive litterales eæ sint, sive spiritales, consectaria et consequentia. Oraculis etiam illis, quæ in vetere Testamento legimus edita de alio quam de Christo, in novo autem Testamento tanquam

de Christo dicta referuntur, nemo Patrum litteralem duplicem sensum tribuit, sed alterum litteralem, alterum spiritalem. Denique præcepta legesque Scripturarum enarrandarum, quas illi adeoque ipse Augustinus scripserunt, eo spectant, non modo ut veram germanamque sententiam ex Scripturis colligamus, sed etiam quænam e pluribus, quas verba interdum præferre videntur, vera sit, quo certius fieri potest, definiamus.

Ex scriptoribus qui post Patrum ætatem vixerunt, si eos numeres qui aiunt sensum litteralem in bibliis esse multiplicem, causam nostram damnatam credes; at si testium auctoritatem perpendas, longe aliter de ea judicabis. Imo si attente consideres rationem ac modum, quo contraria sententia exponitur ab iis qui huic favere putantur, fieri non poterit, quin pro comperto habeas horum perplurimos, verbo quidem adversariis favere, re tamen a nobis stare. Nostrarum itaque partium esse dicendi sunt theologi atque interpretes omnes Scripturarum sacrarum, quotquot ante Thomæ ætatem fuere, idque illas ipsas ob causas, ob quas Patrum suffragia nobis vindicamus. Item illi qui post Thomæ ætatem de sensu Scripturarum scribentes, quæstionem hanc præterierunt : præteriisse enim merito creduntur, quod timuerint, ne Thomæ, qui secus sensisse ferebatur, viderentur adversari. Nec minus ii qui docent sensum litteralem unum e pluribus esse primarium, ut Liebermann, multoque magis, qui nos jubent unum tantum habere tanquam certum atque indubitatum, ut Thomas Pius et Neesen. His adde eos, qui in Scripturis enarrandis quinque aut sex, non amplius, illarum sententias, imo eos qui neque unam in litteralem duplicem sensum accipiunt, quique omnes significationes, una dempta, semper atque expresse refutant, quantumvis horum bene multi universe pronuntient talem sensum Scripturis subesse earumque proprium esse : quod enim verbo asserunt, facto refellunt; nemo porro est e Scripturarum interpretibus, qui nequeat hoc in numero recenseri. Insuper plane nobis assentire dicendi sunt, qui vetant in eum sensum accipere verba Scripturarum, nisi aut Patres consentiant, aut Ecclesia decernat, ut Perrin : hujusmodi enim consensus aut decretum nusquam comparet. Quod si ipsa theologorum atque interpretum testimonia legere velis, adi Patritium, op. cit. p. 35 seqq.

Auctoritatibus prædictis aliquot rationum momenta addere juvat, quæ sententiam nostram magis magisque confirment. *Primum* est, quod vocum et locutionum natura in bibliis alia non est, quam in cæteris libris : quare ergo aut quomodo alia sit in bibliis natura sensus litteralis, qui ex ipsis duntaxat vocibus et locutionibus extat? *Secundum* est, quod regulæ, quas ad libros explicandos suggerit ars hermeneutica, adeoque illæ ipsæ ab Augustino traditæ, atque ab eo, cæterisque Patribus et omnibus Scripturarum interpretibus adhibitæ, eo pertinent, ut verum germanumque verborum atque enuntiationum sensum colligamus. Jam vero si ope harum regularum unus aliquis sensus esse dubio procul cognoscatur, a regulis ipsis aberraret, qui alium præter hunc quæreret; sin autem duæ pluresve existerent sententiæ, quid, quæso, ars hermeneutica præcipit, quid interpretes omnes agere solent, ad quid ipse communis naturæ sensus nos compellit, nisi ut ulterius disquiratur, quænam e pluribus illis sententiis cæteris verior, aut saltem probabilior, atque illis præferenda sit? Quum vero neque hoc alterum assequi datur, nonne, si sapimus, hoc unum necessario concludimus, sententiam dubiam esse atque incertam?

7. ***Bibliorum partes, quibus multiplex sensus litteralis affingi posset, ad certa capita revocantur.***

Quo materiam hanc omni ex parte confectam præstemus, ad certa capita revocabimus illa omnia quæ possent, tametsi errore veri, cuiquam videri multiplicem sensum, eumque litteralem exhibere, causamque indicabimus cur id fiat, simulque cur unum duntaxat exhibeant re ipsa : illud interea præmonentes, si ea demas quibus duplex sensus subest, alter litteralis, spiritalis alter, et tamen uterque litteralis putatur, reliqua omnia quæ huc pertinere possent, non magis in bibliis, quam in cæteris quibusque libris, haberi.

a) Atque illud in primis sedulo attende, quod aliud sit plures reipsa sensus litterales alicubi

haberi, aliud autem verba ac sententias posse nonnunquam diversa ratione intelligi atque exponi, eo quod illorum sensus minus clare perspiciatur: quorum posterius non sane negamus. Hinc habes rationem qua dignoscas, quænam Patrum mens fuerit, cum plures unius ejusdemque sententiæ litterales significationes commemorant. Loquuntur quippe de multiplici expositione quam sententia illa habere potest. Et sane plures hi sensus, qui ex una locutione extorquentur, nihil sunt nisi diversa obscurioris sententiæ interpretamenta: cujus rei exemplo esse possunt, quæ disserit Augustinus de primis vocibus Geneseos, *Confess.* lib. XII, cap. XXVIII.

b) Sunt etiam quædam Scripturarum capita, quæ litteralem multiplicem sensum habere videantur, quia plures res simul significant, etsi duo hæc valde discrepent inter se, quam discrepantiam Thomas explicat III *part.*, Quæst. LX, art. 3, ad 1. Exempli causa, nomen *Spiritus* ambiguum est et multiplicem habet sensum, in quantum alterutrum eo significatur, vel natura quædam, vel aer motus; at in quantum spiritales omnes naturas simul complectitur, puta Deum, angelos, animas hominum, hasque eo nomine simul omnes designo, plura quidem simul significat, at non ideo multiplex est ejus notio litteralis. Huc pertinet oraculum Isaiæ: « *Generationem* ejus quis enarrabit? » quod, siquidem utramque Verbi divini generationem significat, unam atque alteram comprehendit veluti partes duas totius rei significatæ, usurpato, quod sæpissime fit, singulari numero pro plurali. Eodem pacto explicanda sunt, quæ de duplici lucis spiritalis et corporeæ a Deo creatæ significatione scripsit Augustinus, *de Gen. ad litt.* lib. I, cap. XIX; nam etiam illa: « In principio creavit Deus cœlum et terram, » naturas omnes tum spiritales, tum corporeas comprehendunt, quin ideo sensus litteralis multiplex illis subsit.

c) Duplex sensus esse dicitur, alter altero sublimior atque reconditior, in quibusdam aliis Scripturarum capitibus, qualia ea sunt, quæ Christus de sua carne manducanda locutus est, *Joan.* VI, 52 seqq., quæque in alium sensum, ac Christus ea dixerit, intellexerunt Capharnaitæ. Verum Christus num id dicere intenderat, quod Capharnaitæ intellexerunt?

d) Habent quoque libri sacri, sicut cæteri, verba, locutiones, sermones, narrationesque, imo et vaticinia, dictione translata, in quibus et proprius et translatus sensus, uterque litteralis, comparet. At in his alter tantum est accipiendus, quod nemo ignorat, idque etiamsi ea, quorum vocabula ad aliud significandum transferuntur, facta reipsa sint, aut fieri soleant, id est, etiamsi ipse sensus *proprius* locutionis *translatæ*, si eum per se ipsum spectemus ac sejunctum a reliquo sermone et notione rei quam τροπικῶς significat, verus sit, uti cum cives Hierosolymitas vocat Isaias *principes Sodomorum*, *populum Gomorrhæ*, cap. I, 10; sive cum Christus Joannem Baptistam dixit *Eliam*, cumque ipse Christus *David* a Jeremia et Ezechiele vocatur.

e) Eodem loco habere oportet apologos et parabolas, quibus tum *historicus*, tum *parabolicus* sensus subest, prior quidem proprius, posterior translatus, neque tamen litteralis. Hujusmodi est, quod Joatham narravit de lignis sibi regem quærentibus, *Judic.* IX; quod Ezechiel de leæna et leunculis, cap. XIX; quodque Nathan de divite pauperi oviculam surripiente, II *Reg.* XII, nec non plurima quæ in Evangeliis legimus. Sed ista quoque se habent in Scripturis, sicut in omnibus libris, videlicet uti dictiones translatæ, ac proinde de his sicut de superioribus sentiendum est. Si enim in his duplicem sensum litteralem esse dicas, idem dicere debebis de Æsopi fabellis. Nisi dicere magis placeat, quod verius est, ipsum parabolarum et apologorum sensum eum esse, quem verba præferunt in sensum litteralem accepta; id vero quod per parabolas et apologos docemur, non sensum aliquem esse, qui illis subsit, sed finem ad quem illa narrantur.

f) Ex sermonibus symbolicis duplex utique sensus colligitur, sed ita, ut alter litteralis sit atque ipsorum verborum sensus, alter vero rei, sive actionis quæ ad symbolum adhibetur, et verbis significatur: non secus ac sensus duplex colligitur ex illis Scripturarum capitibus, quibus præter litteralem sensus quoque spiritalis subest; nam in his quoque, quod attinet ad spiritalem

significationem, dictio *symbolica* est. Talia autem sunt, quæ, ut legimus in Levitico, contra hircum pronuntiabantur die festo Expiationum, quæque Christus in sterilem ficum dixit, et ea, saltem ex parte, quibus Deus serpentem ob deceptos humani generis parentes castigavit. Hujusmodi etiam alia sunt, quæ apud Prophetas præsertim leguntur, puta quæ Deus dixisse narratur Oseæ de uxore fornicaria, I, 2; quæ Jeremiæ de hujus lumbari, XIII, 1; quæque Ezechieli, IV, 4, si tamen hæc omnia gesta reipsa fuerunt; si enim gesta nequaquam fuerunt, quod dicendum esse videtur de illis narrationibus Jeremiæ et Ezechielis, consequens verba illa Dei non ἱστορικὰ esse, sed μεταφορικά, deque iis ita sentire oportere, ut de dictione translata sentiendum esse modo dictum est. Cæterum in his nihil est quod uni sacro codici proprium sit ac privum. Nam, v. g. quum Tarquinius, ut narrat Livius, Arunti filio interroganti, quid sibi Gabiis agendum foret, non aliud dedit responsum, quam bacillo summa papavera decutiens, quæ res utique symbolum fuit; si quid verborum addidisset, puta : Summa hæc papavera decutito, clareret profecto duplex horum verborum significatio.

g) Quæ ex ipsis Scripturarum sententiis consequentia sunt et veluti consectaria, ea plane ἀλόγως alter ipsorum verborum sensus litteralis esse putantur, idque quantumvis auctor Scripturarum ea quoque intenderit significare; non enim verbis ipsa hæc expressit, sed ratiocinationi nostræ elicienda permisit. Hoc ipsum omnes, dum loquimur, facere solemus, sicuti quum pater unum filiorum objurgat de aliqua re ideo ut filios cæteros, qui audiunt, de alia re simul admoneat: num vero duplex erit objurgationis hujus sensus litteralis? Igitur illa Hieronymi verba : « Non sunt, ut quidam putant, in Scripturis verba simplicia; plurimum in his absconditum est; » et alibi : « Singuli sermones, syllabæ, apices, puncta, in Scripturis plena sunt sensibus : » hæc inquam verba, aliaque similia, quam inepte et ab re quidam urgeant ad asserendum Scripturis sensum litteralem simul et multiplicem, nemo non intelligit.

h) Scriptoribus sacris, seu verius Spiritui Sancto solemne fuit, prout Patres atque Interpretes uno ore docuerunt, *typos* seu figuras, et antitypa seu res figuris hujusmodi designatas, eodem sermone complecti, idque non uno modo. Quandoque enim unam eamdemque sententiam seu enuntiationem de utroque eorum simul protulere. Quandoque uno eodemque sermone de utroque, sed alternis, locuti sunt. Quandoque demum ea quæ ad antitypa pertinent, prædixerunt, immutatis verbis translatisque typorum nominibus, ad antitypa significanda. At in nullo horum duplex est sensus litteralis, secus ac quidam arbitrantur.

Etenim horum *prius* factum fuisse comperimus, quum scriptor θεόπνευστος ex aliquo Scripturarum libro refert, ut quæ de certa quadam sive re sive persona dicta sint, ea verba quæ de alia persona aut re in libro illo dicta esse constat. Hoc pacto a scriptoribus novi Testamenti ut dicta de Christo ea referuntur, quæ de agno immolando, *Exod.* XIII, 46, *Joan.* XIX, 36; de Salomone orituro, II *Reg.* VII, 14, *Hebr.* I, 5; de Israelitis ab Ægypto reductis, *Psal.* XI, 1, *Matth.* II, 15, dicta fuerant in veteri Testamento. Hæc tamen horumque similia duplicem utique sensum habent, sed alterum litteralem, quo agnum, Salomonem Israelitasque significant; spiritalem alterum, quo significant Christum. Atque hic locus est quo animadvertas, hæc a quibusdam dici solere *ad litteram* impleta fuisse *etiam* tunc, quum illud factum est, quod eorum significatio spiritalis portendebat. Quam loquendi rationem ferre aliquo modo possumus, quoniam *ad litteram impleri* non idem est ac *significari sensu verborum litterali*. Verba enim sententiarum et oraculorum, quæ spiritalem quoque sensum continent, talia sint oportet, ut seorsum sumpta, atque a toto sermone divulsa, ac per se ipsa spectata, ita rei, ad quam sensus spiritalis pertinet, congruant, ut illam significare possint etiam secundum litteralem suam significationem, sive propria hæc sit, sive translata. Atque ideo, quum id factum est quod de Christo per loca supra allegata prænuntiatum fuerat, dici hæc eadem potuerunt ad litteram impleta esse.

Specimen *alterius* rationis, qua bibliorum auctores de typo simul deque antitypo locuti sunt, suggerunt psalmus II, in quo tam Davidis adversos et faustos casus, tam Christi divinitatem et dominatum, verba in litteralem sensum accepta significant; psalmi XLIV et LXXI, quibus et Salomonem et Christum vates canebat; capita XXX et XXXI libri Jeremiæ, quibus et Israelitas soluta captivitate in integrum restituendos eorumque urbem instaurandam, et novum fœdus a Deo pangendum Ecclesiamque condendam, ille est vaticinatus. Sed in his quoque horumque similibus, nequibis nisi unum sensum litteralem, non autem plures, reperire; ea enim constant ex pluribus ac diversis enuntiationibus, quarum pars de typo habitæ sunt, pars de re per typum significata. Quare recte dicentur hæc bibliorum capita plures promiscue sensus litterales, diversis inquam enuntiationibus, exhibere, non tamen simul, id est, in una eademque sententia conjunctos connexosque.

Postrema denique ratione typum simul et antitypum sermone conjunxisse auctores bibliorum intelliges, si qua sententia talis sit, ut ad typum pertinere secundum aliquorum nominum aut verborum proprietatem videatur; at quæ præterea in ea leguntur, nequeant in typum quadrare: certior quippe sic fies verba ad typum pertinentia ipsaque typorum nomina non esse accipienda in sensum proprium, sed translatum, in quantum non typum ipsum, sed res typo hoc designatas τροπικῶς exprimant, quo non supererit nisi unus sensus litteralis, isque translatus. Luculentissimum hujus rei specimen habes in hoc Ezechielis vaticinio: « Et suscitabo super eas pastorem unum, qui pascat eas, servum meum DAVID; ipse pascet eas, et ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, et servus meus DAVID princeps in medio eorum. » Davidis enim nomine non alium hic vocari posse præter Christum, res in propatulo est. Cf. *Jerem.* XXX, 9; *Psalm.* III, 5.

A. C.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD PHILIPPENSES.

ARGUMENTUM.

PAULUS in Macedoniam a Deo vocatus mirabili illa visione nocturna, quæ describitur *Actor.* XVI, 9, ubi dicitur: « Vir Macedo quidam erat stans, et deprecans eum et dicens : Transiens in Macedoniam, adjuva nos; » mox eo concessit, primamque ejus urbem, Philippos scilicet (quæ primo *Dathos* dicta, deinde a Philippo, patre Alexandri Magni instaurata, vocata est *Philippi*, ac paulo post facta est colonia Romanorum) adiit, pluresque Philippensium convertit; ibique Pythonissam sanavit, ideoque virgis cæsus est et incarceratus.

Philippenses ergo a Paulo ad Christum conversi, ideoque Pauli studiosissimi, mox ut audierunt Paulum Romæ vinctum detineri, ad ejus consolationem miserunt Romam cum muneribus Epaphroditum, suum apostolum (ut ait cap. II, vers. 25), suumque episcopum, inquit Theodoretus, Baronius et alii. Hic Epaphroditus Romæ in morbum incidit et ad mortem ægrotavit; cumque tandem convaluisset, remisit eum Paulus ad suos Philippenses cum hisce litteris, quibus hortatur eos, ut in fide Christi perstent et pergant, nec vinculis suis turbentur, aut animis cedant; et maxime ne cedant et credant judaizantibus docentibus legalia Mosis servanda esse cum Evangelio; nec Cerintho, Simoni Mago, eorumque asseclis negantibus Christum vere esse crucifixum. Deinde mixtim hortatur eos ad virtutes Christiano dignas, et maxime ut Christi humilitatem, charitatem, pacem et concordiam mutuam foveant et æmulentur.

Scripta est Romæ anno Christi 60 (1), qui fuit secundus vinculorum Pauli, quo anno scripsit pariter ad Colossenses, ad Ephesios, ad Philemonem, quibus omnibus præfigit nomen tam suum, quam Timothei, qui litteris Pauli anno præterito accersitus (II *Timoth.* IV, 21) ante hiemem Romam venerat. Omnes ergo hæ epistolæ scriptæ sunt e primis vinculis, quæ contigerunt anno Neronis 4; non e secundis, quæ contigerunt anno Neronis 12; nam hic, cap. I, 25, dicit se mansurum in carne ad commune Christianorum gaudium et profectum : ubi satis insinuat se liberandum vinculis. Prima ergo vincula intelligit, non secunda : nam e secundis non fuit liberatus, sed martyr occubuit.

Scripta est e vinculis primis.

(1) Vel potius, ann. 57. Vide Chronicon *Actis Apostol.* præfixum.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Orat primo, pro Philippensium in fide et vita Christiana constantia, ad eamque eos animat et incitat tum verbis, tum exemplo suo, narrans scilicet, vers. 12, vinculorum suorum fructum, et Evangelii per ea propagationem.

Deinde, vers. 15, gaudet quod Christus annuntietur, sive per invidiam, sive per charitatem, sive per vitam, sive per mortem suam : Mihi enim, *inquit,* vivere Christus est, et mori lucrum.

Denique licet cupiat dissolvi et esse cum Christo, vers. 23, se tamen in carne mansurum ad eorum consolationem significat : indeque, vers. 27, eos roborat ad persecutiones, utpote quæ sunt causa salutis et martyrii, ideoque magna dona Dei.

1. Paulus et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis et diaconibus. 2. Gratia vobis et pax a Deo nostro, et Domino Jesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, 4. semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, 5. super communicatione vestra in Evangelio Christi a prima die usque nunc. 6. Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Jesu. 7. Sicut est mihi justum hoc sentire pro omnibus vobis : eo quod habeam vos in corde et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse. 8. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Jesu Christi. 9. Et hoc oro ut charitas vestra magis ac magis abundet in scientia, et in omni sensu : 10. ut probetis potiora, ut sitis sinceri et sine offensa in diem Christi, 11. repleti fructu justitiæ per Jesum Christum, in gloriam et laudem Dei. 12. Scire autem vos volo, fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii : 13. ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, et in cæteris omnibus; 14. et plures e fratribus in Domino confitentes vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui. 15. Quidam quidem et propter invidiam et contentionem : quidam autem et propter bonam voluntatem Christum prædicant : 16. quidam ex charitate : scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum. 17. Quidam autem ex contentione Christum annuntiant non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. 18. Quid enim? dum omni modo sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur : et in hoc gaudeo, sed et gaudebo. 19. Scio enim quia hoc mihi proveniet ad salutem, per vestram orationem et subministrationem Spiritus Jesu Christi, 20. secundum exspectationem et spem meam, quia in nullo confundar : sed in omni fiducia sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. 21. Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum. 22. Quod si vivere in carne, hic mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro. 23. Coarctor autem e duobus : desiderium habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis melius : 24. permanere autem in carne, necessarium propter vos. 25. Et hoc confidens scio quia manebo et permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum et gaudium fidei : 26. ut gratulatio vestra abundet in Christo Jesu in me per meum adventum iterum ad vos. 27. Tantum digne Evangelio Christi conversamini : ut sive cum venero et videro vos, sive absens audiam de vobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii; 28. et in nullo terreamini ab adversariis : quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, et

hoc a Deo. 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini : 30. idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.

Vers. 1.

1. Paulus et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis (omnibus fidelibus in baptismo sanctificatis) in Christo Jesu, qui sunt Philippis. — Nota : Nomen *servi* hic est titulus honoris : sicut enim in aliis epistolis Paulus vocat se Apostolum, ita hic se vocat *servum; «* servus *ergo* Christi » idem est quod Apostolus Christi.

Tres servorum gradus.

Ubi adverte : Olim tres erant servorum gradus. Primi et vilissimi erant mancipia in nervis et compedibus habita. Secundi mediastini, ut sunt famuli civium jam et nobilium. Tertii honorarii et actores, dispensatores, œconomi, vicarii, qui hebr. משרתים *mescaretim,* id est ministri dicuntur, cum primi עבדים *abadim,* id est servi, communiter vocitentur. S. Paulus et Apostoli tertii ordinis fuerunt servi. Unde I *Cor.* IV, 1, vocat eos *dispensatores,* et Psaltes vocat eos *principes :* « Constitues, inquit, eos principes super omnem terram ; » sicut enim principes regi serviunt, ut regnum ejus regant et propagent, ita Apostoli Christo inserviunt; nimirum ita Christo servire regnare est. Sic Christus honoris causa vocatur « servus » Dei, dum eum Pater ita compellat, *Isaiæ* XLIX, 3 : « Servus, inquit, meus es tu Israel, quia in te gloriabor. » Nam ad Christum hæc verba dirigi, patet ex antecedentibus et sequentibus. « Israel » ergo hic est Christus, qui vocatur « Israel, » quia natus est, inquit Hieronymus de semine Israelis et Judæorum; *secundo,* quia dominatus est Deo (hoc enim significat hebraice *Israel*); et divinam vindictam in homines latam rescidit. Unde ejus typus fuit Jacob cum angelo Dei vicario luctans et prævalens, qui inde dictus est « Israel, » *Genes.* XXXII, 28.

Nota *secundo :* « Sancti in Christo » sunt Christiani, vocati ad veram mentis et corporis sanctimoniam. Hi dicuntur sancti « in Christo, » id est per Christum et Christi merita. Ita Vatablus. Vel potius proprie « in Christo, » quia Christo Christique corpori, quod est Ecclesia, per baptismum, fidem, gratiam et sanctitatem inserti sunt, sicut rami inseruntur arbori.

Notat Chrysostomus id dici contra Judæos, qui se sanctos jactabant in lege et Moyse : sibi enim dictum esse a Domino, *Exod.* XIX, 6 : « Vos eritis mihi in regnum sacerdotale et gens sancta. » Contra hos Apostolus dicit, nos esse sanctos non in Mose, sed in Christo, qui est Sanctus sanctorum, ipsaque sanctitas, et radix ac fons omnis sanctitatis, ut, nisi quis Christo inseratur quasi ramus arbori, ab eoque sanctitatem sugat et hauriat, sanctus esse non possit. Vice versa, qui Christo plene inserti sunt, hi sancti sunt, et quo magis Christo inseruntur illique uniuntur, eo magis sanctificantur.

Cum Episcopis et diaconibus. — Dices : In una civitate Philippensi tantum unus erat episcopus, quomodo ergo scribit Paulus Episcopis in plurali? Respondeo, per *Episcopos* hic Apostolus intelligit presbyteros. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et alii. Unde Syrus vertit, *cum presbyteris et eorum ministris.* Vult enim Apostolus hisce duobus nominibus salutare totum clerum Philippensium. Unde Presbyteros nominat *Episcopos,* diaconos vero, subdiaconos et reliquos inferiores, digniori *diaconorum* nomine complectitur. Episcopum autem non salutat, quia hic erat Epaphroditus, harum lator litterarum, ait Theodoretus.

Presbyteri olim vocati Episcopi.

Ubi nota : Hæc nomina *Episcopus* et *Presbyter* olim communia erant omnibus sacerdotibus tam majoribus, quos jam proprie Episcopos, quam minoribus, quos Presbyteros nominamus. Sic *Actor.* XX, 28, Paulus ad majores natu Ecclesiæ Ephesinæ : « Attendite, ait, vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos (id est presbyteros et pastores) regere Ecclesiam Dei : » nec enim Ephesi plures, quam unus, erant Episcopi proprie dicti. Unde tam hic, quam I *Timoth.* III, ab Episcopis transit ad diaconos, nec nominat Presbyteros, quia scilicet eos Episcoporum nomine intelligit. Hinc occasionem errandi sumpserunt Aerius et Wiclef dicentes jure divino presbyterum in ordine et potestate, parem esse episcopo : sed respondeo parem esse in sacerdotio (in potestate consecrandi, sacrificandi, solvendi a peccatis), qui septimus et summus est Ordo; non autem in potestate ordinandi et consecrandi, nec in potestate jurisdictionis; hisce enim Episcopus præcellit Presbyterum. Vide Bellarminum, lib. I *De Cleric.,* cap. V.

Idque duas ob causas.

Dices : Cur ergo olim Presbyteri vocabantur *Episcopi?* Respondeo, duas ob causas. *Prima* est, quam dixi, quia in Ordine summo, qui est sacerdotii, Presbyter par est Episcopo. *Secunda,* quia olim ante schisma (ut ait Hieronymus, in I *ad Titum*) non tam auctoritate et jurisdictione distincta et divisa, quam communi Presbyterorum consilio, labore et spiritu regebantur Ecclesiæ. Unde Presbyteri dicebantur et erant Episcopi, id est inspectores et correctores morum populi cum Episcopo proprie dicto, imo et in Conciliis considebant cum Episcopis, sententiamque rogati dicebant, ut patet *Actor.* XV, 6 : « Convenerunt, ait, Apostoli et seniores (presbyteri) videre de verbo hoc. » Hæ ergo sunt causæ cur utrique dicti sint Presbyteri et Episcopi; postea vero cum cresceret Ecclesia et numerus fidelium, atque ad eum rite gubernandum opus esset debito ordine

et subordinatione ministrorum sub uno rectore Episcopo, cumque (si credimus Hieronymo in I *ad Titum*, de quo ibi dicendum est) Presbyteri prima illa prædicta Episcoporum communicatione abuterentur, iisque insolenter æquari et præesse vellent, ac facerent schismata: tunc Episcopi suam auctoritatem et præeminentiam tueri cœperunt, omnibusque prælati sunt. Id autem factum est tempore Apostolorum sub ipsa Ecclesiæ initia, cum hic diceret: « Ego sum Cephæ; » hic, « Ego Pauli; » ille, « Ego Apollo, » I *Cor.* I, 12. Id patet I *Timoth.* V: Adversus presbyterum, inquit, accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. » Tempore Pauli ergo Timotheus tanquam Episcopus presbyterorum erat judex et jurisdictione superior. Sic Tito jubet Apostolus, ut constituat per civitates presbyteros. Sic Ignatius ad Trallianos et ad Smyrnenses: « Presbyteri, inquit, subjecti estote Episcopo. »

Tempore Pauli presbyteri suberant Episcopo.

Quæres *secundo*, cur Paulus hic prius salutet laicos et populum, quam Episcopos et diaconos? Respondet Chrysostomus, hanc epistolam tantum ad Episcopos et diaconos, id est ad clerum Philippensem, esse scriptam: ipse enim legit συνεπισκόποις, *coepiscopis*, uno verbo, non duobus, scilicet *cum Episcopis*, quasi Paulus non scribat omnibus sanctis, id est Christianis, absolute, sed tantum sanctis coepiscopis (id est qui secum erant Episcopi et doctores populi) et diaconibus, id est clericis. Verum legendum est divisum hoc modo, σὺν Ἐπισκόποις, id est *cum Episcopis*: sic enim legunt Latina, Syra et Græca correctiora. Unde *secundo*, melius respondet D. Thomas, Apostolum servasse ordinem naturæ, quo grex solet præcedere suum pastorem, ut pastor sequens videre eum et regere ac dirigere possit: hinc in processionibus populus præcedit, clerus et Prælati sequuntur; locus ergo ultimus ibi honoratior est, cum inter sæculares in mensis et conciliis primus honoratior sit. Itaque hic Paulus oves præmittit pastori, id est populum prius salutat, quam clerum.

Uti grex pastorem, ita populus clerum præcedit.

Vers. 3. 3. GRATIAS AGO DEO MEO IN OMNI MEMORIA VESTRI, — id est, quoties vestri recordor, ait Vatablus, quoties vos memoriæ meæ occurritis, gratias ago Deo. Aliter (1) Maldonatus in *Notis manusc.*; τὸ enim *vestri* accipit active, non passive. Unde sic explicat: Gratias ago Deo, quod vos mei vincti memores sitis.

Nota: De more Apostolus orationes et epistolas actionesque suas inchoat a gratiarum actione, idque nos facere docet.

Vers. 4 et 5. 4 et 5. SEMPER IN CUNCTIS ORATIONIBUS MEIS PRO OMNIBUS VOBIS, CUM GAUDIO DEPRECATIONEM FACIENS, SUPER COMMUNICATIONE VESTRA IN EVANGELIO CHRISTI A PRIMA DIE USQUE NUNC. — Nota: Τὸ *super communicatione vestra* referri potest ad id quod proxime præcedit, *cum gaudio deprecationem faciens, q. d.* Communicatio vestra in Evangelio causa est gaudii mei, quodque cum gaudio deprecer Deum. *Secundo* et melius, referri potest ad *gratias ago*, inde enim pendet vers. 4 et 5, imo Biblia Regia et Lovaniensia versum 4 parenthesi includunt, quasi vers. 5, « super communicatione vestra, » etc., referendus sit ad vers. 3, « gratias ago, » etc., *q. d.* Gratias ago Deo cum gaudio, eum deprecans, et quod vobis dederit communicationem in Evangelio Christi.

(1) Sed minus recte.

Nota *secundo*: « Communicatio » hæc *primo*, est participatio Evangelii, id est fidei et doctrinæ Evangelicæ, *q. d.* Gratias ago Deo, quia ab eo participes facti estis Evangelii, quando illi credidistis, in eoque perseveratis. *Secundo* et melius, « communicatio » hæc in Evangelio, id est in prædicatione et propagatione Evangelii, est cooperatio et participatio laborum et passionum, quas Paulus et Apostoli pro hac Evangelii propagatione vel sustinebant, vel suscipiebant, in quibus communicabant et participabant Philippenses, *q. d.* Gratias ago Deo exultans in spiritu, quod communicetis meis laboribus, afflictionibus, vinculis pro Evangelio susceptis, quod mihi collaboretis, mihi compatiamini, me omni ope et opera adjuvetis, dum mittitis Epaphroditum vestrum Episcopum ad me, dum per eum mihi alimoniam et munera defertis, me in carcere vinctum solamini et animatis, itaque me meumque Evangelium omni studio promovetis, idque non uno alterove die, sed assidue et continuo, « a prima die » qua credidistis, « usque nunc. » Ita Chrysostomus et Theophylactus. Et hoc significat Græcum κοινωνία. Unde vers. 7, vocat eos συγκοινωνούς, id est socios, collegas, et quasi ex æquo participes sui gaudii, quod percipiebat ex vinculis suis, et defensione ac confirmatione Evangelii (2).

Duplex communicatio in Evangelio.

Nota hic *tertio*, fervorem primorum Christianorum Philippensium, quibus non satis erat credere, sed de aliorum salute et Evangelii propagatione solliciti, Paulum et Apostolos omni ope et opibus in prædicatione adjuvabant. Hac de causa, primi Christiani facultates suas vendebant, et pretia deferebant ad pedes Apostolorum, *Actor.* IV, 35. Id etiamnum faciunt ferventes Catholici in Anglia, Hollandia, India. Hinc *secundo*, per hoc participes fiebant et fiunt omnis laboris (ac consequenter omnis meriti) quem suscipit Apostolus et prædicator, ac proinde est hic actus virtutis nobilissimus: idem enim objectum spectant cooperantes, idemque agunt, quod agit ipse Apostolus, adeoque ipsimet per Apostolum peregrinantur, evangelizant, convertunt animarum millia. Hinc *tertio*, similem cum Apostolis mer-

Quanta sit merces laicorum alentium prædicatores.

(2) Itaque per *communicationem* hic, Græce κοινωνίας, intelligenda est Philippensium *liberalitas* erga Apostolos egenosque Christianos, ad utilitatem rerum Christianarum

cedem recipient, quasi ipsimet fuissent Apostoli et apostolatu perfuncti. Id docet Christus, *Matth.* x, 40: « Qui, inquit, recipit vos, me recipit; et qui me recipit, recipit eum qui me misit. Qui recipit prophetam (Evangelii doctorem et prædicatorem) in nomine Prophetæ (quia propheta et prædicator est), mercedem prophetæ, » id est prædicatoris, « accipiet; » quia scilicet sicut cooperatur prophetæ, eumque juvat qua Propheta et prædicator est, ita laboris ejus et meriti particeps est, ac consequenter dignum et justum est, ut particeps sit et præmii, quod propheta et prædicator consequentur: particeps, inquam, non æquali gradu cum ipso propheta, sed secundum participationem et mensuram suæ cooperationis et charitatis, qua eum adjuvit: sic enim jure communi participes et receptatores furum, simili cum furibus pœna plectuntur. Eleganter id explicat S. Gregorius, homil. 20 *in Evang.*: « Qui recipit, ait, prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet. In quibus verbis notandum est, quia non ait: Mercedem de propheta, sed, Mercedem prophetæ, » id est prophetæ præmia accipiet. Et inferius: « Nam cum pauci sint qui spiritualia dona percipiunt, et multi qui rebus temporalibus abundant, per hoc se divites virtutibus pauperum inserunt, quod eisdem sanctis pauperibus de suis divitiis solatiantur. » Additque tales per ulmum promissos et significatos esse ab Isaia, cum ait: « Ponam in deserto, » in deserta hactenus Gentilium Ecclesia, « abietem, ulmum et buxum simul. Et quid per ulmum, inquit, nisi sæcularium mentes expressæ sunt? quæ dum terrenis adhuc curis inserviunt, nullum virtutum spiritualium fructum ferunt; sed et si proprium fructum ulmus non habet, portare tamen fructum cum vite solet: quia et sæculares viri intra sanctam Ecclesiam quamvis spiritualium virtutum dona non habeant, dum tamen sanctos viros donis spiritualibus plenos sua largitate sustentant, quid aliud quam vitem cum botris portant? Etsi ergo fructum ulmus non habet, vitem tamen cum fructibus portans, hæc ipsa sua efficit, quæ bene sustentat aliena. »

Sicut ulmus vitem, sic laicus liberalis prædicatorem sustentat.

Vers. 6.

6. Confidens hoc ipsum, quia (quod) qui cœpit in vobis opus bonum (scilicet Deus), perficiet usque in diem Christi Jesu. — Nota: Pro *confidens*, græce est πεποιθὼς, quod Novantes vertunt, *credens*, certissime scilicet vos perseveraturos in bono opere, quasi velit Paulus omnes fideles securos et certos reddere de sua perseverantia. Sed perperam hoc dicitur; nam constat donum perseverantiæ actualis non omnes fideles habere: multi enim a pia vita, imo et a fide deficiunt, fiuntque impii, hæretici, imo athei. Melius ergo vertit Vatablus et Beza πεποιθὼς, id est *persuasum habens*: sed optime Chrysostomus, Theophylactus, Ambrosius, Syrus et alii vertunt, *confidens*. Vide dicta *Rom.* viii, 38, *q. d.* Confido quod, sicut cœpistis bonum opus adjuvandi et promovendi prædicationem Evangelii, ita in eodem per Dei gratiam perseverabitis in finem, usque ad mortem et diem judicii; ac proinde confido quod Deus, qui hoc opus bonum in vobis cœpit, ipse etiam perficiet.

Unde nota *secundo*, cum Chrysostomo et Theophylacto: Plane potuisset dicere Apostolus: Confido quod cœptum bonum opus perficietis; sic enim dixit, vers. 5: « Super communicatione vestra in Evangelio Christi; » et vers. 7, eos in vinculis suis, et in defensione et confirmatione Evangelii socios suos vocat; et vers. 9: « Hoc oro, ut charitas vestra magis ac magis abundet, ut probetis potiora, ut sitis sinceri et sine offensa, » etc. Sic ergo et eorum arbitrium ac virtutem exstimulans hic dicere potuisset: Confido quod bonum quod cœpistis, prosequemini et perficietis; sed ut eos doceat modestiam et humilitatem, maluit dicere: « Confido » quod Deus illud perficiet: quia cum ad perseverantiam utrumque requiratur, scilicet et gratia Dei et cooperatio ac constantia liberi arbitrii, primas in ea tenet gratia Dei. Unde uti alibi, ita et hic gratiæ Dei eam tribuit Paulus. Hinc sicut vers. præced. gratias egit Deo, quod opus hoc bonum cœpisset per gratiam suam in Philippensibus, ita hoc versu confidit Deum suum hoc opus in eis perfecturum; intellige, nisi ipsi Philippenses gratiæ Dei desint, nolintque eam sequi et ipsi cooperari. Est ergo metalepsis, « confido quia Deus perficiet, » id est confido quod vos per Dei gratiam perficietis opus bonum quod cœpistis: ex Deo enim Deique gratia, gratiæ operationem et effectum intelligendum relinquit.

Duplex est donum perseverantiæ, potentiale, et actuale.

Nota *tertio*: Cum duplex sit perseverantiæ donum, unum quasi potentiale, quo in accepta gratia et justitia perseverare quis possit; alterum actuale, quo actu perseveret: prius omnibus justis datur, ut docet Concilium Tridentinum, *sess.* VI. Deus enim omnibus justis ea dat auxilia gratiæ, eas mentis et voluntatis excitationes, impulsus et corroborationes, quæ necessariæ sunt ad vitanda peccata omnia mortalia, et ad perseverandum in gratia et bona vita, ut si iis recte utantur justi, sicuti debent, perseveraturi sint et salvandi. Posterius donum perseverantiæ, quod magnum, imo maximum est, non datur omnibus justis, sed iis solum, qui actu perseverant, complectiturque omnem illam gratiarum seriem, qua fit ut homo actu in gratia perseveret, itaque moriatur et salvetur. De quo tria hic docet Apostolus, et ex eo Concilium Tridentinum, *sess.* VI, cap. xiii: *primo,* esse donum Dei, non autem esse ex nobis; *secundo,* neminem esse certum se illud habere aut habiturum; *tertio,* quemque debere illud a Deo sperare, ita tamen ut timeat ne ex parte sua Deo et Dei gratiæ desit, itaque hoc donum amittat. « Similiter, inquit Concilium, de perseverantiæ munere, de quo scriptum est: Qui

Tria de perseverantiæ dono docet Paulus.

perseveraverit usque in finem, hic salvus erit; quod quidem aliunde haberi non potest, nisi ab eo qui potens est eum qui stat, statuere, ut perseveranter stet, et eum qui cadit, restituere: nemo sibi aliquid certi absoluta certitudine polliceatur, tametsi in Dei auxilio firmissimam spem collocare et reponere omnes debent: Deus enim, nisi ipsi illius gratiæ defuerint, sicut cœpit opus bonum, ita perficiet operans velle et perficere. Verumtamen qui se existimant stare, videant ne cadant, et cum timore ac tremore salutem suam operentur in laboribus et vigiliis, in eleemosynis et orationibus. »

Donum perseverantiæ distinctum est a gratia justificante.

Hinc *quarto*, S. Augustinus, lib. *De Bono perseverantiæ*, docet hoc donum et gratiam perseverantiæ distinctam esse a gratia justificante, et per solam gratiam justificantem non posse hominem in justitia accepta perseverare, ut tentationes omnesque difficultates vincat et superet: sed insuper egere crebris gratiæ impulsibus et excitationibus, quibus assidue a Deo in sua infirmitate et torpore excitetur, reboretur, protegatur, ut in via virtutis cœpta constanter et fortiter pergat: quæ variæ et multiplices gratiæ sunt et dicuntur donum perseverantiæ; nec enim hoc donum unus est actus vel habitus, sed multi. *Secundo*, has gratias plures et majores dari humilibus, orantibus, sollicitis, ut bene vivant et perseverent, docet Tridentinum supra. Et hoc videtur hic velle Chrysostomus, cum ait nos nostro desiderio et conatu attrahere et allicere ad nos gratiam Dei; loquitur enim non de prima gratia: hæc enim non datur nec allicitur aliquo desiderio aut conatu nostro, cum omnem naturæ conatum præveniat, sitque prima et mera gratia; sed loquitur de eadem gratia de qua Apostolus, scilicet de gratia perseverantiæ: hanc enim qui justus est, suo conatu et collaboratione allicit et attrahit, majorem scilicet in dies et majorem. Sic Apostoli et alii illustres Sancti, qui dicuntur a nonnullis confirmati in gratia, non acceperunt aliquem habitum gratiæ, qui eos confirmaret in gratia; sed quotidie strenue laborantes et orantes accipiebant tam vehementes illuminationes et excitationes, ut difficile esset eis non perseverare et peccare, saltem mortaliter.

Datur humilibus et sollicitis.

Medium ad assequendum donum perseverantiæ.

Denique sapiens et pium consilium ad hoc donum assequendum est, ut assidue pro eo oremus, nimirum ut Deus non tantum det gratiam copiosam, qua perseverare possimus, sed qua prævidet nos actu perseveraturos, utque tanquam pastor bonus nos quasi oves suas iis viis, mediis, auxiliis regat, dirigat, ducat, quibus præscit nos recta progressuros in gratia, ut nullum peccati gravioris lapsum incurramus, sed rectis itineribus pergamus ad cœlestem gloriam et beatitudinem.

Opus bonum — non tam aliquod speciale, quam in genere « opus bonum, » id est vitam Evangelicam, sive Christianam, ut assiduo opere et studio illam prosequamur et propagemus: hoc enim opus est communicatio in Evangelio Christi, supple, tam in nobis quam in aliis promovendo et propagando, ut dixi vers. præced.

Usque in diem Christi, — id est usque ad diem judicii tum particularis, tum potius universalis: tunc enim proprie erit publica, solemnis et gloriosa dies Christi judicis. Ubi adverte: Solet Paulus hic, I *Thessal.* IV, 15, et alibi, ita loqui de die judicii extremi, ac si instaret et vicinus esset; non posteris Philippensium postea nascituris, ut vult Chrysostomus, sed ipsismet ad quos scribit hic Paulus, ut nimirum singuli, tam ipsi, quam nos illum assidue ante oculos habeamus, et ad illum vitam hanc nostram brevem et momentaneam dirigamus: ille enim dies erit initium æternitatis, cum qua omnis hæc vita nostra comparata, videtur tantum esse punctum vel instans temporis. « Mille anni, inquit Psaltes, ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præteriit. » Momentum ergo hic agimus et vivimus (utinam bene et sapienter!) unde pendet æternitas nostra; post hoc momentum inibimus æternitatem; quidni ergo vicina instet et immineat, quæ post hoc momentum instat et imminet?

Dies Christi semper intuenda.

Vers. 7.

7. Sicut est mihi justum sentire (id est confidere, uti præcessit) pro (id est *de*) omnibus vobis, eo quod habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii. — Nota: Habere aliquem in corde, est habere eum in mente, in amore et affectu, et consequenter in memoria, id est amare eum et ejus sæpe recordari: quæ enim amamus, ea semper recurrunt animo et memoriæ obversantur. Hinc per metalepsin, ut notat Chrysostomus cum suis, hoc loco « habere in corde, » significat habere in memoria et esse memorem, *q. d.* Ego Paulus vestri, o Philippenses, assiduam habeo memoriam, ac sæpe recordor vos esse gaudii mei socios tam in vinculis meis, quam in defensione et confirmatione Evangelii; nam illa verba: « Et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii, » non tam pertinent ad id quod præcessit, « eo quod habeam vos in corde, » quam ad id quod sequitur, « socios gaudii mei omnes vos esse, » ut magis patebit ex sequentibus.

Nota *secundo*: Pro *defensione*, græce est ἀπολογία, *apologia*, qua scilicet reus se in judicio contra accusatores defendit, et a crimine objecto purgat; significat ergo Paulus suas apologias, quibus reus et publice coram Nerone et privatim in carcere coram Romanis et Judæis, vel sponte eum invisentibus, vel ad se vocatis, *Actor.* XXVIII, 17, causam suam egit, seque et Christi Evangelium defendit, stabilivit et confirmavit.

Quænam confirmatio Evangelii?

Nota *tertio*: « Confirmationem Evangelii » intelligit illam, qua in carcere vel viva voce, vel per litteras Christianos in fide Evangelii confirmabat: zelus enim Apostoli non patiebatur eum in carcere esse otiosum, sed vel docere, vel scribere,

vel orare, vel modos et praxes Evangelii propagandi excogitare cogebat : ac sicut ignis arctatus magis exardescit, ita Paulus hic ligatus et constrictus magis ad evangelizandum exarsit. *Secundo* et melius, per *confirmationem Evangelii* intelligit illam, qua per suas jam dictas apologias Paulus Evangelium defendebat et confirmabat : hæc enim confirmatio facta est per defensionem, illique jungi debet, uti jungunt Syrus, Ambrosius et Græca, quæ non duos habent articulos, sed unum eumdemque articulum utrique tribuunt; dicendo : καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει. Adde, τὸ *Evangelii* tam ad *defensione* (hæc enim non habet alium genitivum, vel pronomen), quam ad *confirmatione* pertinere : eamdem ergo defensionem et confirmationem Evangelii intelligit.

Socios gaudii mei omnes vos esse. — Noster Interpres legit χαρᾶς, id est *gaudii*, et ita legit Ambrosius; jam Græca habent χάριτος, id est *gratiæ*, et ita legit Syrus et Chrysostomus cum suis : sed eodem redit sensus; quia *gratiam* hic vocat beneficium illud, quo ei datum erat pati et vinciri pro Christo, sive ipsa vincula eadem vocat *gaudium* suum. Vide dicta *Ephes.* III, 1. Aliter Vatablus, *q. d.* Vos estis socii gratiæ meæ, quia mecum a Deo electi estis ad vitam æternam, in eaque mihi futuri estis socii : hæc enim est maxima gratia, et causa gaudii; sed prior sensus huic loco est convenientior, ut patet ex præcedentibus et sequentibus.

Nota *secundo* : Pro *socios*, græce est συγκοινωνούς, id est *consortes*, et ex æquo participes, de quo dixi vers. 5.

Nota *tertio* : Pro *esse*, græce est participium ὄντας, id est *existentes*, quod aliqui putant per hebraismum redundare; unde eo ablato planus est sensus : Confido quod Deus in vobis opus cœptum perficiet, « eo quod habeam, etc., socios gaudii mei omnes vos. » *Secundo*, Ambrosius τὸ ὄντας accipit ut causale, quasi det causam suæ confidentiæ, scilicet quoniam (ut legit Ambrosius) omnes gaudii mei participes estis. *Tertio* planissime, ut fatetur Beza, noster Interpres vertit ὄντας *esse*, ut per græcismum participium ponatur pro infinitivo, *q. d.* Confido quod Deus in vobis opus cœptum perficiet, eo quod habeam in corde, id est memoria, vos fuisse et esse socios et participes gratiæ et gaudii mei, quod sentio in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii : quia nimirum memor sum quod in iis quasi socii mihi compassi estis, me omni ope et sumptu adjuvistis, adeoque in vinculis et tribulationibus meis pro fide susceptis mecum gavisi, imo me solati estis et recreastis : confido enim quod Deus hunc fervorem vestrum et actus tam heroicos fidei et charitatis vestræ remunerabitur ampliori gratia, ut scilicet in iis perseveretis, imo crescatis, et perficiamini (1).

Vers. 8. 8. Testis enim mihi est Deus. — Deum in testem invocat, juratque Apostolus; non ergo juramentum Judæis quasi imperfectis permissum, Christianis vero illicitum est, ut volunt Anabaptistæ.

Τὸ *in visceribus Christi*, quadrupliciter exponitur.

Quomodo cupiam omnes vos (supple, esse, ait Anselmus) in visceribus (id est in intimo corde et amore) Jesu Christi, — ut intime vos jungam Christo, et quasi in viscera ejus trajiciam, utque Christus vos quasi viscera sua diligat. *Secundo*, Vatablus, *q. d.* Testis est mihi Deus, quantum cupiam Christum suam misericordiam (hujus enim symbola sunt viscera) effundere in vos. *Tertio* et melius, Syrus et Chrysostomus, « Quomodo cupiam, » id est *amem* « vos in visceribus, » id est propter amorem visceralem et intimum Christi, quem totis visceribus amo : vel « in visceribus, » id est ex amore intimo et viscerali, quem Christus quasi ex suis visceribus mihi afflavit. Ita Theophylactus. *Quarto* et optime, « Quomodo, » id est quam propense, quam valde et ardenter, « cupiam, » græce ἐπιποθῶ (quod respondet Hebr. כמה *cama*, id est, amem vos, quanto vos amore complectar : ita Syrus; « in visceribus Christi, » id est ea dilectione et affectu, quo Christus in visceribus, id est intime et tenerrime vos omnesque Christianos amat; *in* ergo, id est instar (*beth* pro *caph*, similitudinis) viscerum, hoc est, amoris visceralis Christi : vel *in*, id est ex visceribus Christi, quasi videlicet ego in Christi misericordiæ et dilectionis visceribus constitutus et in ea quasi transformatus, vos ex iisdem diligerem, nimirum tam tenero, cordiali, ardenti et viscerali amore, quali Christus suos omnes diligit. Solent enim Hebræi רחמים *rachamim*, hoc est *viscera*, vocare intimos, tenerrimos, ac quasi maternos affectus amoris. Et sic induimus, ac quasi transformamur in viscera Christi, cum ejus misericordiam, compassionem et amorem induimus, in eumque transformamur.

Viscera sunt visceralis et tenerrimus amor.

Vers. 9. 9. Et hoc oro ut charitas vestra magis ac magis abundet, — *q. d.* Laudo charitatem vestram, quam hactenus ostendistis, tam in promovendo Evangelio, quam in vinculis meis, oroque Deum, ut illam foveat, imo adaugeat.

Abundet in (id est *cum, omni*) scientia — rerum scilicet fidei et salutis, ac præsertim justificationis, ut sciatis veram justitiam non a Philosophis, non a Simone Mago, sed a Christo, Christique fide et doctrina, petendam esse, *q. d.* Oro ut abundetis tam in charitate quam in scientia, id est fide et doctrina Christiana (2).

Vers. 10. 10. Ut probetis potiora, — ut scilicet discerna-

(1) Alii comma 7 ex Græco sic vertunt : Par est enim, ut ita sentiam de vobis omnibus; propterea, quod animis vestris me teneatis in vinculis meis, quum causam dico, quum religionem confirmo, et omnes ad vos pertinere putetis, quæ munus meum (vel gratiam meam) spectant.

(2) Alii : Abundet *per* cognitionem et sensum, seu experimentum rerum divinarum, et præsertim beneficiorum Christi.

tis an potior, melior et verior fides sit Simonis Magi aliorumque judaizantium et hæreticorum, an mea; an præstet eum ejusque sectam juvare et promovere, an me meumque Evangelium : nimirum, ut hac discretione meum verum Evangelium a falsitate et imposturis judaizantium et hæreticorum secernatis, complectamini, foveatis et promoveatis vestra charitate.

UT SITIS SINCERI (ne misceatis adulteretisque veram fidem hæresi et judaismo, *q. d.* Videte, ne charitas vestra sit indiscreta, ut Simonianos aliosque falsos doctores specie pietatis se insinuantes foveatis; quia hæc vera non esset, sed adulterina charitas : sed ut tam in fide quam in charitate, et charitatis officiis sinceri sitis) ET SINE OFFENSA (tum activa, ut scilicet nullum offendatis et scandalizetis; tum passiva, ut videlicet nusquam conscientiæ pedem impingatis, offendatis, ac in aliquod peccatum incidatis : sed inoffensi, ut legit Ambrosius, id est inoffenso pede, pergatis in via et vita Christiana) IN DIEM CHRISTI, — hoc est, usque ad diem judicii. Ita Chrysostomus. Utrumque significat Græcum ἀπρόσκοποι, nimirum tam inoffensos, quam inoffendentes.

Vers. 11. 11. REPLETI FRUCTU (græce καρπῶν, id est *fructibus*) JUSTITIÆ PER JESUM CHRISTUM IN GLORIAM ET LAUDEM DEI. — « Fructus justitiæ » vocat opera justitiæ, vel generalis, quæ complectitur omnem virtutem, *q. d.* Oro ut repleamini bonis operibus cujusvis virtutis, vel justitiæ particularis, id est eleemosynæ et misericordiæ : hæc enim sæpe dicitur *justitia* in Scripturis, ut dixi II *Cor.* IX, 9; alludit siquidem ad eleemosynas sibi a Philippensibus missas, *q. d.* Oro ut similibus misericordiæ actibus cumulemini. Ita Chrysostomus et Theophylactus. *Secundo,* Anselmus per *fructum justitiæ* intelligit mercedem quam in cœlo pro justis operibus erant recepturi. Sed planior est prior sensus, ut per fructum, non mercedem, sed opera justitiæ accipiamus.

Nota τὸ *per Jesum Christum,* pro quo græce est τῶν (scilicet καρπῶν, *fructuum*) διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *q. d.* Quos fructus facimus et habemus per Christum, ejusque merita et gratiam, idque « in laudem et gloriam Dei, » ut scilicet inde non nos Apostoli, qui hos fructus externa tantum voce suademus et proponimus, sed Deus, internus et vitalis fructuum dator et auctor, laudetur et glorificetur.

Moraliter, notat Theophylactus fideles, qui veros virtutum fructus faciunt ad Dei gloriam, eos facere per Christum; alios vero qui se et sua quærunt, umbraticos tantum virtutum fructus facere, non per Christum, sed per vanam gloriam.

Vers. 12. 12. SCIRE VOLO VOS, FRATRES, QUIA QUÆ CIRCA ME SUNT, MAGIS AD PROFECTUM VENERUNT EVANGELII. — Timebat Paulus, inquit Chrysostomus, ne Philippenses et alii Christiani, audientes Paulum Romæ vinctum, turbarentur, putarentque magnam infamiæ notam illi et Evangelio inurendam esse, remque Christianam et Evangelii cursum per hoc remoram passura et impedienda esse. Hinc Apostolus contrarium hic accidisse narrat, scilicet per sua vincula non impeditum, sed potius promotum esse Evangelium.

Vers. 13. 13. ITA (inquit) UT VINCULA MEA MANIFESTA FIERENT IN CHRISTO, — id est, per Christum et Christi providentiam, ait Theophylactus. *Secundo* et potius idem cum Anselmo, *q. d.* Ut manifestum fieret quod propter Christum vinctus sim, non propter debita, aut scelera, sicque per vincula mea Christi nomen ubique clarescit.

IN OMNI PRÆTORIO. — Græce ἐν ὅλῳ, id est *in toto prætorio*, puta in tota aula Neronis, *q. d.* Tota aula per mea vincula inaudivit aliquid de fide et Evangelio Christi. Nota : Nomen universale sumitur subinde pro collectivo, seu toto quanto, puta *omne* pro *toto* : utrumque enim significat Hebræum כל *col.* Ita Chrysostomus.

ET IN CÆTERIS OMNIBUS, — non prætoriis (unum enim hic tantum nominat prætorium, ut patet ex Græco), sed locis, plateis et vicis urbis Romæ. Chrysostomus, Theophylactus et alii τὸ *cæteris* ad personas referunt. Unde in Græco non est præpositio *in*, *q. d.* Non tantum prætorianis, sed et cæteris civibus Romanis manifesta facta sunt vincula mea, quod scilicet iis vinctus sim propter Christi fidem.

Vers. 14. 14. ET PLURES E FRATRIBUS IN DOMINO CONFIDENTES VINCULIS MEIS, ABUNDANTIUS AUDERENT SINE TIMORE VERBUM DEI LOQUI, — *q. d.* Plures fratres, id est Christiani, Romæ videntes meam constantiam, libertatem, fructum et gloriam vinculorum meorum, accensi sunt ad æmulationem, ut pari modo intrepide evangelizarent verbum Dei.

Nota *primo,* τὸ *in Domino* a Chrysostomo et Theophylacto referri ad sequens *confidentes*, *q. d.* Animos et audaciam sumentes ex spe et confidentia in Domino; quia enim magnum aliquid videtur de se dicere, Ego ipsos animavi, confidentesque reddidi : propterea præoccupat dicens : « In Domino; » *q. d.* Non ego, sed Dominus tam me in vinculis, quam ipsos per vincula mea animavit et impavidos verbi præcones effecit. Verum planius τὸ *in Domino* referas ad *fratribus* : fratribus enim secundum cognationem carnalem opponit « fratres in Domino, » puta Christo, id est fratres in fide et religione Christi, in christianismo. Vide *Can.* 37.

Nota *secundo* : « Confidentes, » græce πεποιθότες, id est fiduciam, audaciam, animos sumentes. Vatablus vertit, *freti vinculis meis.*

Nota *tertio* : Pro *sine timore,* græce est ἀφόβως, id est impavide, intrepide verbum Dei loqui, etc.

Vers. 15. 15. QUIDAM QUIDEM ET PROPTER INVIDIAM, ET CONTENTIONEM : QUIDAM AUTEM ET PROPTER BONAM VOLUNTATEM CHRISTUM PRÆDICANT. — Nota : Virtuti comes est invidia; et sicut cantharides (vermiculi) rosis, ita invidia virtuti innascitur, adeoque signum est heroicæ virtutis et heroicorum gestorum, cum quis sentit contra se æmulos

Sicut cantharides rosis, sic virtuti invidia innascitur.

concitari. Ita Paulus cum totam Græciam et Asiam suo Evangelio imbuisset, ideoque vinctus esset, celebre sibi nomen, famam et gloriam peperit: unde plures sibi concitavit æmulos, qui gloriæ ipsius invidentes, seque ac suam prædicationem a Paulo obscurari dolentes, illum deprimere, sese extollere, celebresque, famosos et gloriosos Evangelii præcones se facere laborabant. Hi ergo non Dei, sed suam gloriam quærentes, evangelizabant per invidiam et contentionem, id est impellente eos studio contentionis, qua cum Paulo de fama et gloria contendere, eumque superare et supplantare satagebant. Alii vero, sinceri præcones, prædicabant Christum « propter bonam voluntatem, » græce δι'εὐδοκίαν, id est *propter benevolentiam,* rectam et sinceram voluntatem, ut scilicet non suam, sed Christi gloriam propagarent, illique multas animas lucrifacerent et salvarent. Unde hanc bonam voluntatem generalem in particulari per speciem, puta charitatem, explicans subdit :

Vers. 16. 16. QUIDAM EX CHARITATE, SCIENTES QUONIAM IN DEFENSIONEM EVANGELII POSITUS SUM. — Hi sunt qui Christum prædicant bona et recta voluntate, nimirum qui prædicant ex charitate, tum in Deum et Christum, tum in me, quia scilicet me amant qui sum Christi præco, hos non invidia, non hypocrisis, sed charitas impellit ad evangelizandum; charitas, inquam, non tantum Christi, sed et mei; de hac enim subdit : « Scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum. » S. Chrysostomus cum suis accipit defensionem faciendam a Paulo in die judicii, qua Christo judici evangelicæ prædicationis et conversionis Gentium sibi creditæ et commissæ rationem reddere debebit, *q. d.* Sciunt hi sinceri præcones mihi rationem Christo judici esse reddendam hujus prædicationis mihi demandatæ; ut ego tunc facile me possim defendere et ostendere me explesse sive per me, sive per alios prædicationem Evangelii, hac de causa ipsi me juvant in prædicando et propagando Evangelio. Verum simplicius cum Anselmo et aliis accipiemus *defensionem,* vel ut Græce est ἀπολογίαν, quam Paulus coram Nerone, Romanis et Judæis jamjam facturus erat, ut se suamque causam defenderet. Unde ait : « In defensionem Evangelii positus sum; » nam in die judicii non faciet defensionem Evangelii, sed sui ipsius, *q. d.* Alii prædicant ex charitate, qua amant me tanquam designatum et constitutum a Deo defensorem et propugnatorem Evangelii; juvant ergo me in prædicando, ut Evangelii causam juvent et promoveant. Unde quia mihi in vinculis palam prædicare non licet, hinc ipsi publice pro me ardentius evangelizant, itaque causam meam pro qua vinctus sum, et defensionem quam facturus sum coram Nerone, adjuvant, omnibusque conantur persuadere causam meam, scilicet Evangelium, justam esse et sanctam.

Defensio Evangelii duplex. Prima coram Deo.

Secunda coram Nerone.

Vers. 17. 17. QUIDAM AUTEM EX CONTENTIONE CHRISTUM ANNUNTIANT NON SINCERE, EXISTIMANTES PRESSURAM SE SUSCITARE VINCULIS MEIS. — Græca hæc transponunt, sed eodem sensu. Pro *non sincere,* græce est οὐχ' ἁγνῶς, id est *non pure,* et, ut S. Augustinus, lib. II *Contra Petilianum,* non caste; Ambrosius vertit, *non simpliciter:* unde videtur legisse οὐχ' ἁπλῶς, *q. d.* Non pura et sincera intentione prædicant Christum, sed ficte, fraudulenter, contentiose et perniciose; nimirum, ut sua prædicatione et Evangelii ac christianismi propagatione magis concitent Neronem contra me, quasi omnis hujus prædicationis auctorem, ut Nero in vinculis magis me premat, affligat, imo interimat; ut nimirum, me interempto, ipsi soli evangelizent, omnes post se discipulos abducant, itaque ipsi quasi summi doctores et Apostoli glorientur ac triumphent. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus et alii. « Pressuram » ergo intelligit a Nerone inferendam; et *secundo,* mœrorem animi, quem inurere Pauli animo volebant invidiosa sua et contentiosa prædicatione. Unde hunc a se mœrorem amolitur vers. seq. Exclamat hic Chrysostomus : « O crudelitatem! o diabolicam energiam! Vinctum videbant, et tamen adhuc invidebant, auctas volebant ejus calamitates, majorique regis iræ obnoxium facere. » Vere dixisset Paulus quod Socrates : Non Nero, non Romani, sed sola, quæ tot viros præstantissimos, me quoque occidit invidia.

Sola Paulum occidit invidia.

Vers. 18. 18. QUID ENIM (τί γάρ, id est, enim vero quid? quid igitur? *q. d.* Ipsi putant me premere, affligere et pungere, ergone vere me premunt, affligunt et pungunt? Respondeo : Minime ; nam) DUM OMNI (quovis) MODO, SIVE PER OCCASIONEM, SIVE PER VERITATEM, CHRISTUS ANNUNTIETUR, ET IN HOC GAUDEO, SED ET GAUDEBO. — Græcum προφάσει, non tantum occasionem, sed et prætextum significat; opponitur enim veritati, id est sinceritati. Unde Tertullianus, lib. V *Contra Marcionem,* vertit, *causationem, q. d.* Hi contentiosi et invidi prædicant Christum, sed in speciem tantum; quia non quærunt Christi gloriam, sed suam; nec animarum, sed pecuniarum lucra : huic tamen suæ ambitioni, invidiæ et avaritiæ prætexunt prædicationem Christi, causantes se propter Christum laborare, hoc autem re ipsa est per occasionem Christum prædicare, ut vertit Noster.

Nota : Apostolus factum eorum et prædicationem, utpote fraudulentam et hypocriticam, non laudat, nec de ea gaudet in se (sic enim de peccato et hypocrisi gauderet), sed de ejus effectu, scilicet quod per eam qualem qualem Christus annuntietur et glorificetur : sic fornicator dum pœnitet, dolet de fornicatione sua, sed gaudet de effectu, puta prole insigni inde prognata. *Secundo,* contemnit Apostolus eorum odium et invidiam in se, quia unius Christi gloriam quærit, de qua gaudet, quocumque tandem modo illa eveniat : quod efficax est remedium ad alio-

Reme-

Stum invidiæ est, unius Dei gloriam quærere.

rum superanda odia et invidiam. « Magnum, inquit Chrysostomus, ac philosophicum animum nihil earum rerum, quæ in hac vita tristes accidunt, molestare potest, non inimici accusationes, non detractiones, non pericula, non insidiæ; nequit enim, quasi in quoddam excelsum montis receptus cacumen a quoquam eorum, quibus ab imo subjectæ telluris impetitur, prehendi. Talis erat mens Pauli. Quovis montium cacumine sublimiorem spiritualis philosophiæ locum tenebat, ejus utique quæ vera demum philosophia est. Quæ extrinsecus accidunt, verba duntaxat sunt et puerorum ludus. Habebat tum beatus ille et regem hostiliter sibi adversantem, et propterea alios quoque inimicos, a quibus præcipue et amaris calumniis affligebatur. Et quid dicit? Non solum, ait, nullo hinc dolore afficior, neque ab officio decedo, sed et gaudeo et gaudebo. Non ad tempus, inquit, sed semper horum gratia gaudebo : novi enim quod hoc mihi cedet ad salutem, futuram scilicet: adde, quod ista inimicitia et quæ adversum me est æmulatio, prædicationem Evangelii juvet etiam et promoveat. »

Quinam fuerint hi æmuli et invidi Pauli? Chrysostomus putat fuisse hæreticos Simonianos.

Quæres, quales fuerint hi prædicatores hypocritæ, Catholicine an hæretici? Hæreticos fuisse censent Chrysostomus et Theophylactus supra, puta Simonianos, quos describit iisdem pene notis et verbis S. Ignatius, epist. *ad Trallianos* : « Fugite, ait, Simonis hæresim habentes, Menandrum, Basilidem et eorum sectatores Nicolaitas, Theodotum, Cleobolum : sunt enim vaniloqui, seductores, non Christiani, sed Christempori, Christilucriones, quique ex Christi nomine quæstum faciunt, fraude circumvenientes illius nomen et adulterantes verbum Evangelii. » Et epistola ad eosdem Philippenses pene tota agit contra eosdem, eo quod docerent Christum non vere et re ipsa, sed tantum opinione et specie tenus natum et crucifixum : quos etiam redarguit Paulus inferius, cap. III. Verum de tali specie et simulatione Christi non loquitur hic Apostolus, sed de ipsorummet prædicatorum simulatione et prætextu : hunc enim vocat πρόφασιν, ut dixi. *Secundo,* quod Apostolus non intelligat Simonianos aliosque hæreticos, ex eo convincitur, quod dicat se gaudere, quod per eos annuntietur Christus : non gaudebat autem de prædicatione Simonis. Simon enim hæreses docebat et prædicabat de Christo, adeoque Christum verum mediatorem et Dei Filium e medio tollebat. Unde de ejus prædicatione maxime dolebat Paulus. Sic nunquam licet gaudere de prædicatione et propagatione hæresis etiam inter Paganos : licet enim Christum annuntient, simul tamen de eo, vel de ejus Ecclesia et Sacramentis multas hæreses annuntiant, quæ perniciosiores sunt ipso paganismo : ita ut longe præstet nihil veritatis et doctrinæ ab eis accipere, quam eam tantis erroribus et hæresibus inquinatam haurire. Dico ergo cum Anselmo, probabilius est hos contentiosos

Verius est fuisse Christianos judaizantes.

prædicatores fuisse Christianos, oriundos ex Judæis, ut videtur, sed ambitiosos, mercenarios et improbos, utpote qui Pauli æmuli ex Evangelio, non aliud quam suam gloriam et lucrum quærebant. Tales fuerunt et illi, contra quos agit Paulus, II *Cor.* XI. En quid etiam inter Christianos faciat cæca ambitio et invidia : prorumpit ad pressuras Pauli etiam vincti, eique insidias et mortem machinatur per suum ipsius Evangelium, ipsoque facto dicit : Pereat Paulus, pereat prædicatio, pereat fides, pereat respublica, pereat Ecclesia, ac simul cum ea pereamus et nos ipsi, dummodo ad breve tempus, ad momentum simus in honore et gloria. Vere S. Chrysostomus, hom. 41 *in Matth.* : « Invidia, inquit, pestiferum malum, hominem in diaboli conditionem, atque in dæmonem immanissimum convertit : invidia prima hominis (Abel) cædes apparuit; invidia fraterna charitas contempta est; invidia sanguine hominis terra primo maculata; invidia denique factum est, ut hiatu suo, terra Dathan, Core et Abiron universumque illorum populum vivos absorpserit. »

Invidia hominem facit dæmonem.

Invidiæ proprietates.

Nota hic invidiæ conditionem. Nam invidia similis est ophthalmiæ, quæ rebus valde splendidis et lucentibus offenditur et læditur : sic enim invidia aliorum bonis, virtute et gloria acerbatur et tabescit. Unde Aristoteles rogatus quid esset invidia? respondit : Est antagonista fortunatorum. Ex adverso Actius, vir nobilis et sapiens, cum coram Frederico rege dissererent Physici, quid præcipue conferret oculorum perspicuitati? aliique feniculi esum, alii vitri usum, alii aliud afferrent : At ego, inquit, invidiam aio : hæc enim est quæ facit, ut quis alienis in rebus cernat acutum : ita refert Pontanus. Plura de invidia dixi *Genes.* XXXVII, 4.

Vers. 19.

19. SCIO ENIM QUIA HOC (eorum odium et invidia, qua mihi mœrorem et Neronis iram conciliare student) MIHI PROVENIET AD SALUTEM, — vel præsentem, ait Chrysostomus, ut a morte et Neronis ira liberer; vel potius spiritalem et æternam : hanc enim Apostolum spectare, non autem præsentem et corporalem, patet ex seqq. cum ait : « Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. » Vitam ergo hanc, uti et mortem contemnebat Apostolus, tantumque spectabat spiritalem et futuram, ut in ea Christus magnificaretur, *q. d.* Ipsi satagunt me affligere et mœrore conficere : sed ego gaudeo; scio enim, et in Dei bonitate ac providentia confisus certo mihi persuadeo omnes eorum machinationes mihi cessuras in bonum, scilicet in majus patientiæ meritum, decus et aliorum exemplum, ac consequenter in salutem tum meam, tum aliorum multorum : ad hanc enim omnia hæc convertet Deus, quia diligentibus et sperantibus in se omnia cooperantur in bonum, idque fiet.

Vers. 20.

20. PER VESTRAM ORATIONEM ET SUBMINISTRATIO-

NEM (Syrus, *donationem*) SPIRITUS JESU CHRISTI (si videlicet vos oretis, quod tacite peto, pro me, et vestra oratione mihi impetretis Spiritum Christi, ut scilicet is mihi a Deo copiosus donetur et subministretur), SECUNDUM EXSPECTATIONEM ET SPEM MEAM, — *q. d.* Quem Spiritum subministrari mihi magna spe et desiderio, quasi exerto in cœlum capite et ore, anhelus a Deo exspecto: hoc enim est Græcum ἀποκαραδοκία, ut dixi *Rom.* VIII, 19.

QUIA IN NULLO CONFUNDAR. — Aliqui referunt hoc ad immediate præcedentia, *q. d.* Spero quod in nullo confundar; sed melius referas ad superiora, « Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem, *q. d.* Scio hæc odia mihi cessura ad salutem et gloriam, quia quidquid ex iis de me eveniat, non confundar, non pudefiam : quia nullius veræ culpæ aut peccati mihi conscius sum.

SED IN OMNI FIDUCIA, SICUT SEMPER, (ita) ET NUNC MAGNIFICABITUR CHRISTUS IN CORPORE MEO, SIVE PER VITAM, SIVE PER MORTEM. — Pro *fiducia*, græce est παῤῥησία, id est libertate, constantia, *q. d.* Quidquid de me fiat, sive occidar, sive vivam, solita mea utar libertate et constantia, ut per illam magnificetur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem : si enim occidar et constanter moriar pro Christo, magnificabo Christum meo martyrio; sin vivam, constanter Christum prædicabo, itaque eumdem magnificabo. Nota : Pro *magnificabo* dicit Apostolus passive *magnificabitur*, ob modestiam, ne sibi suisque viribus hanc magnificationem ascribere videatur.

Vers. 21.

Christus est nobis vita triplex.

21. MIHI ENIM VIVERE CHRISTUS EST, ET MORI LUCRUM. — « Vivere, » id est vita mea est Christus, vita, inquam, id est vitæ meæ causa Christus est, eaque triplex. *Primo,* est causa efficiens vitæ meæ spiritalis, eamque conservans. *Secundo,* est ejusdem vitæ causa objectiva et exemplaris. Ita Anselmus. *Tertio,* et magis apposite ad mentem Apostoli hic, Christus est vitæ meæ causa finalis; quia Christi amor et honor me movet ad omnia opera, labores et passiones fortiter suscipiendas; illud enim in homine radicaliter est vita, quod est principium motus et actionum vitalium in eo. « Christus, inquit Theophylactus, mihi spiritus et lumen et vita est, tum naturalis, tum supernaturalis, tum beata. » Egregie vero Chrysostomus. « Mihi vivere Christus est, et mori lucrum, *q. d.* Etiam moriendo non moriar, eo quod vitam habeo in meipso. Tum vero demum me occiderint, si per metum et terrorem animo meo fidem potuerint excutere; donec vero Christus in me fuerit, etiamsi mors ingruerit, vivam. Et in hac quoque vita non meum est istud vivere, sed Christi. Si vero neque in hac vita, quid in futura? Quod vero nunc in carne, inquit, vivo, in fide vivo. Illud et alibi dicit: Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Talem oportet esse Christianum. » Et inferius : « Nihil molestiæ inferent, qui me occident, eo quod ad vitam meam me dimittent et promovebunt, et ab ista non admodum commoda liberabunt. Quid igitur, Paule? num hic existens Christi non es? et hic plane illius sum : quod si vero contingat in carne vivere, id mihi fructus est operis, et quid eligam ignoro; ne quis dicat : Quod si mors tibi vita est, qua te ratione Christus hic reliquit? Fructus est operis, inquit. »

Quomodo mori lucrum? Prima expositio.

ET MORI LUCRUM. — *Primo* simpliciter, *q. d.* Mors est lucrum beatitudinis; mortem ergo non timeo, quia si occidar et moriar, lucrabor vitam æternam, et in cœlum evolabo, præsensque sistar ac fruar Christo. Ita Chrysostomus, Anselmus, Ambrosius, D. Thomas, Theophylactus, Œcumenius; sic fere et Vatablus : Causa, inquit, optandi vitam longiorem est, ut pluribus Christum annuntiem; vita autem æterna, quam lucrum existimo, incitat me ad mortem optandam. Et Erasmus : Si vivo, Christi causa vivo; si moriar, meo commodo et lucro morior : quasi sibi, si suum commodum spectet, utilius sit mori; sin Christi commodum spectet, utilius sit vivere. Unde et S. Ambrosius, lib. *De Bono mortis,* cap. II : « Apostolus, ait, prius ad vitæ necessitatem refert, posterius ad mortis utilitatem : vivere servo Dei Christus est, mori lucrum; quasi servus enim non refugit vitæ obsequium, et quasi sapiens lucrum mortis amplectitur, *q. d.* Apostolus : Ego, ut servus Christi, non refugio laboriosa vitæ obsequia; et, ut sapiens, lucrum mortis amplector.

Verum hoc sensu vox *enim* dat causam non proxime præcedentium, sed illius quod dixit vers. 19 : « Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem; » quia scilicet, si hæc invidorum odia mihi mortem per Neronem concilient, mortem hanc æstimabo lucrum salutis et beatitatis æternæ. Jam autem videtur potius vox *enim* dare causam proxime præcedentium, cur scilicet magnificandus sit Christus in se, sive per vitam, sive per mortem : « Mihi enim, inquit, vivere Christus est, et mori lucrum : » ubi *vivere* respicit quam dixerat vitam, et *mori* mortem. Unde melius sic exponemus : *mori,* id est mortis meæ lucrum est, scilicet Christus, idem qui est et vita mea; Christus, inquam, id est conjunctio et fruitio Christi. Unde verba hæc, ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, id est, *mihi vivere Christus est, et mori lucrum,* videntur ab Apostolo elegantiæ causa transposita, eaque supplendo præpositionem κατὰ sic ordinari debere : Χριστὸς ἐμοὶ κατὰ τὸ ζῆν, καὶ κατὰ τὸ ἀποθανεῖν ἐστὶ κέρδος, id est, *Christus mihi est in vita et in morte lucrum,* ut Christus sit subjectum, lucrum sit prædicatum, vita et mors sint circumstantiæ et conditio temporis, quæ afficit et denominat prædicatum, vel potius conjunctionem prædicati cum subjecto, *q. d.* « In omni fiducia (id est constantia, libertate) magnificabitur (id est magnificabo) Christum in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem, » ut nimirum constanter pro Christo vivam et prædicem, vel martyrium subeam et moriar; cujus constantiæ causam sub-

Secunda genuina : mori, id est mortis lucrum est Christus, Christique fruitio.

dit, dicens : Mihi enim Christus et in vita et in morte lucrum est, ideo enim vivere non recuso, nec mori timeo, quod tam in morte quam in vita Christo serviam, Christo uniar, Christum lucrer, itaque Christus tam in morte, quam in vita mea magnificetur et glorificetur. Christus enim est amor meus et omnia : præter eum nihil amo, nihil timeo. Unde si Christum inveniam et lucrer, perinde mihi est, sive vivam, sive moriar. Sic *Rom.* XIV, 8, dixit : « Sive vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur; sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. »

Ad mortis lucrum anhelabat S. Ignatius.

Ad hoc mortis et Christi lucrum anhelabat S. Ignatius : « Rogo vos, inquit, epist. *ad Romanos*, ne erga me intempestive benevoli sitis : sinite me bestiarum escam esse, per quas Deum assequi licet; triticum Dei sum ego, et bestiarum dentibus molar, ut purus Dei panis reperiar : potius allicite bestias, ut mihi sepulcrum fiant, nihilque relinquant de corpore meo, ne, dum obdormiero, cuiquam onerosus inveniar. Tunc vero verus Christi Jesu discipulus ero, quando nec meum corpus quidem mundus videbit. » Et paulo inferius : « Nunc disco in eo vinctus nihil mundanum concupiscere, aut vanum. A Syria Romam usque cum bestiis depugno, per terram, per mare, nocte dieque colligatus decem leopardis, hoc est, decem militibus qui me custodiunt, qui etiam beneficiis affecti, deteriores evadunt. Utinam fruar bestiis illis, quæ mihi præparatæ sunt! quas velim mihi veloces reperiri, quas etiam alliciam, ut compendio me devorent, non ut quosdam territæ non attigerunt, eæque nisi voluerint, ultro ego vim inferam. Ignis, crux, bestiarum coitiones, dissectiones, distractiones, ossium dissipationes, concisiones membrorum, totius corporis constrictio et tormentum diaboli in me veniant, tantum ut Jesum adipiscar. »

Morale, mortuos non esse lugendos.

Moraliter, S. Chrysostomus in morali *hom.* 3, docet Christianos non debere lugere fideles mortuos, eo quod mortui sint, quia mors eis lucrum est vitæ melioris; sed lugendos esse et adjuvandos, si in aliquibus peccatis mortui sint. « Defleamus, ait, istos, juvemus eos pro viribus, procuremus eis aliquid auxilii. Quomodo, quave ratione? precantes adhortemur et alios ut pro illis orent, pauperibusque indesinenter pro illis eleemosynas demus. » Et infra : « Non frustra ab Apostolis sancitum est, ut in celebratione venerandorum mysteriorum memoria fiat eorum qui hinc discesserunt. Noverant illis multum hinc emolumentum fieri, multum utilitatis; stante siquidem universo populo manus in cœlos extendente, cœtu item sacerdotali, venerandoque posito sacrificio, quomodo Deum non placaremus pro iis orantes? » Notent hæc Novantes, discantque Chrysostomi tempore, quando pura et illibata, vel ipsis fatentibus, erat Ecclesia, solitas fieri preces, suffragia et sacrificia pro defunctis, utique in Purgatorio existentibus : nam pro damnatis in inferno, ubi redemptio nulla est, orare non licet; ergo credebat tunc Ecclesia Purgatorium esse, animasque in eo detentas a viventibus adjuvari posse. Rursum utebatur tunc sacrificio : quo, dic quæso, alio, quam Eucharistico Missæ? Denique in eo pro defunctis orabat, idque ex traditione et sanctione Apostolorum, ut ait Chrysostomus. Est ergo Missæ sacrificium propitiatorium, non tantum pro vivis, sed etiam pro defunctis.

Chrysostomus jubet orari pro defunctis.

Vers. 22.

22. QUOD SI VIVERE IN CARNE, HIC (græce τοῦτο, id est *hoc* : sed utrumque patitur syntaxis tam Latina quam Græca, et idem est sensus) MIHI FRUCTUS OPERIS EST. — Syrus vertit, *si in hac vita fructus mihi est in operibus meis*; Vatablus, *si vivendo fructum aliquem facere possum, q. d.* Si me adhuc vivere operæ pretium est, fructuosum et utile multis. Ita Anselmus.

ET QUID ELIGAM IGNORO. — Conjunctio *et* hic parit difficultatem et obscuritatem, non enim apparet quid hic copulet, quidve faciat. *Primo*, Beza pro *quod si*, Græcum εἰ δὲ vertens, *si vero*, vel, *utrum vero*, sic connectit : Utrum vero vivere in carne, hoc mihi sit operæ pretium, et quid eligam ignoro, *q. d.* Ignoro an operæ pretium sit me adhuc vivere, et consequenter ignoro quid eligere debeam, mortemne an vitam. Verum non poterat ignorare Apostolus, an operæ pretium esset, ut adhuc viveret, utpote qui videbat tot gentes a se converti, omnesque Asiæ Ecclesias a se uno pendere, seque unum spectare : imo ipse paulo post idem asserit dicens : « Permanere autem in carne necessarium propter vos. » Adde : Græci εἰ δὲ accipiunt non ut dubium, sed ut assertivum. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius (1); imo Œcumenius accipit ut causale, *q. d.* Quoniam operæ pretium est me vivere, hinc ignoro quid eligam, an vitam an mortem. *Secundo*, Erasmus subintelligit verbum *contingat*, facitque duas propositiones, quas connectit copula *et*, hoc modo : Quod si vivere in carne me contingat, hoc erit operæ pretium, et proinde quid eligam, an vivere, an mori, ignoro : sed hic ex se et sine fundamento supplet verbum *contingat*. *Tertio*, obscurius idem Erasmus et ex eo alii docent copulam *et* hic habere occultam vim excludendi id, quod diversum est, sed eam non satis explicat.

Refellitur expositio Bezæ.

Et Erasmi.

Dico ergo per ellipsim supplendum esse ex vers. præced. *mori lucrum, q. d.* Si vivere in carne est operæ pretium, et alia ex parte mori mihi lucrum est, quid ex hisce duobus eligam ignoro; hoc enim innuit vox *eligam* : electio enim est inter duo : cum ergo hic unum tantum, scilicet vivere, ponat Apostolus, alterum ex vers. præced. supplendum relinquit; sic enim solent loqui homines dubii, involuti et perplexi, ut unum voce exprimant, alterum quod mente retinent in-

(1) Itaque *et* h. l. idem valet ac *sane*.

telligendum relinquant : ita enim loquuntur, quasi menti et phantasiis suis, quibus pleni sunt, loquantur. Sic Ruben, *Gen.* XXXVII, 30, loquitur : « Puer (Joseph) non comparet, et ego quo ibo? *q. d.* Puer non comparet, et illum a me, utpote fratrum seniore, pater requiret, quo ergo ibo? Si enim ad patrem iero, non habeo quod respondeam ; et si intelligat, ut timendum est, crimen in Joseph admissum, illud mihi imputabit : sin alio iero, magis me suspectum patri de hoc crimine reddam. Affectus enim vehemens verba incidit, multa subticet, imo os claudit, et sæpe verba non verbis, sed conceptioni, dolori et affectibus quos in mente gerit, connectit.

Affectus vehemens verba incidit.

In Pauli potestate erat vita et mors.

QUID ELIGAM. — « Magnum, inquit Chrysostomus, hic mysterium aperuit, nempe potestatem habere se abeundi (per mortem) : quando enim optio datur et electio, potestatem habemus eligendorum. Quid eligam, inquit, ignoro : in tua ergo potestate est : utique si voluero Deum orare gratiam. Ignoro. Quid dicis, Paule? Cum hinc abiens in cœlum migraturus sis et cum Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? Acerbam hic vitam ducis in fame, siti, frigore, nuditate, curis, persecutionibus, angustiis, et acerbam hanc adhuc vitam desideras? Quis mercator navem habens multis rerum copiis plenam, cum liceat jam ad portum appellere, tutoque quiescere, adhuc tamen in mari navigare mallet? Quis athleta cupiet amplius certamen, cum jam liceat coronari? Quis miles cum jam liceat cum celebritate et trophæis a bello liberari, ac cum rege in ipsis quiescere et refocillari regiis, sustineat adhuc in bello sudare et in aciem collocari? Quomodo ergo cupis adhuc in hac vita consistere, quam adeo amaram vivis? » Et inferius : « Futura metuis, innumeris malis obnoxius es, et apud Christum tamen esse non vis? Non, inquit, atque id propter ipsum Christum, ut quos illi lucrifeci servos, expeditiores constituam et solidiores, et ut agricolationem illam, quam plantavi, frugiferam reddam. Non audisti me, non quod mihi est utile, sed quæ sunt proximorum quærentem? Non audisti quomodo anathema a Christo fieri concupierim, quo ad ipsum multi concederent?» Ac denique hoc epiphonemate concludit : « Quis loquetur potentias tuas, Domine, quod Paulum orbi exhibuisti? Laudarunt te simul omnes angeli, cum astra creares et solem : verumtamen non ita, quemadmodum cum Paulum nobis orbe toto conspicuum faceres. Propterea cœlo splendidior facta est terra : nam clarior iste solari lumine illustriorem emisit splendorem, clariores extendit radios. » En quanti fecerit Paulus animarum lucrum et salutem proximorum, ut eam suæ beatitudini prætulerit et propter eam suam cum Christo conversationem differri optarit : licet enim hoc suum votum et electionem diserte non exprimat Apostolus, satis tamen insinuat cum ait vers. 25 : « Et hoc confidens scio quia manebo, » etc.

Vers. 23 et 24.

23 et 24. COARCTOR AUTEM E DUOBUS : DESIDERIUM HABENS DISSOLVI, ET ESSE CUM CHRISTO, MULTO MAGIS MELIUS : PERMANERE AUTEM IN CARNE, NECESSARIUM PROPTER VOS. — S. Augustinus, lib. III *De Doctrina Christiana*, cap. II, duobus modis hunc locum distingui et legi posse docet. Priore sic : « Coarctor e duobus, desiderium habens ; » *q. d.* Coarctor duarum rerum, scilicet vitæ et mortis, desiderio. Unde græce pro *coarctor* est συνέχομαι, id est contineor, vel undique teneor, scilicet ex una parte vitæ, ex altera mortis desiderio. Secundo modo et genuine, cum Romanis et Lovaniensibus ita distinguendum et legendum est, ut post *coarctor e duobus* ponatur interpunctio, sive duo puncta ; deinde sequatur : « desiderium habens dissolvi, » etc. Sensus est : « Coarctor e duobus, » id est a duabus rebus premor et arctor, duæ res utrinque me quasi medium premunt et arctant. Ita Syrus. Vel, ut τὸ ἐκ τῶν δύο, id est *e duobus*, sumatur pro ἀμφοτέρωθεν, id est *utrinque, q. d.* Utrinque premor et arctor, hinc desiderio dissolutionis, ut sim cum Christo, inde necessitate permanendi in carne propter vos : hoc enim plane verba significant.

DISSOLVI, — id est mori, mors enim est dissolutio animæ et corporis.

Nota : Non dicit : Cupio resolvi, scilicet in elementa quibus consto ; resolvi enim tantum significat interire et interitum : hoc autem non est optabile, nec Apostolus optat interire, sed mori ; ita tamen ut permaneat et transeat ad meliorem vitam et statum ; unde non ait : Cupio resolvi, sed, « Cupio dissolvi, » scilicet vinculo, quo anima in hac vita corpori colligatur, quasi luteæ suæ domui aut vesti. Unde S. Gregorius Nazianzenus orare solebat : « Domine, solve hanc tunicam ita mihi gravem et ponderosam (corpus hoc mortale et ærumnosum), et da mihi leviorem. » Imo anima colligatur corpori quasi carceri et compedibus, aut potius quasi cadaveri, ut aiebat Hortensius (ut dixi *Rom.* V, 12). Sicut ergo illi qui vivi a Mezentio cadaveribus erant colligati, ita ut os ori, oculos oculo, manus manui cadaveris astringeretur, ut ejus fœtore cruciarentur et exanimarentur, optabant hoc vinculo solvi, et cadavere liberari : ita Paulus optabat suo corpore liberari et solvi, ut Christo jungeretur : corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, ut non possit cœlestia cogitare, sed deprimatur ad corporis necessitates et concupiscentias, morbos pariter et ærumnas : anima enim omnes corporis fœtores, phlegmata, excrementa, sordes, æque ac bestiales cupiditates sentire ac pati debet, perinde ac si cadaveri foret colligata ; tolle enim animam, quid est corpus aliud quam cadaver? imo præsente anima corpus fœtet, sordet, tabescit, putrescit, ac si cadaver esset. Quis non optet hoc cadavere, hisce vinculis solvi ac liberari? Vere S. Gregorius, lib. IV *Moral.*, cap. XLI : « Dissolvi, inquit, Paulus non quæreret, nisi se vinctum videret. Hæc vero

Paulus cupit dissolvi, non resolvi.

Cupit dissolvi a corpore, quasi carcere et cadavere.

vincula quia certissime rumpenda in resurrectione conspexerat, jam quasi rupta Propheta gaudebat, cum diceret : Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. » Et S. Augustinus : « Qui desiderat, inquit, dissolvi et esse cum Christo, non patienter moritur, sed patienter vivit et delectabiliter moritur. »

Ἀναλῦσαι potius est dissolvi quam dissolvere.

Nota : Pro *dissolvi,* græce est ἀναλῦσαι, quod est vocis mediæ ; unde tam active quam passive sumi potest, ut significet non solum *dissolvi,* ut vertit Noster, Vatablus et alii ; sed etiam *dissolvere*, vel *solvere,* estque verbum nautarum e portu solventium et proficiscentium ; sicut enim καταλύειν est aurigarum, cum dissolvunt funes equorum et curruum, ut se componant in diversorium ad quod divertunt : ita ἀναλύειν dicuntur, qui movent sarcinas, mutantque diversorium, puta, nautæ cum solvunt rudentes, et peregrini ac milites cum solvunt tabernaculorum funes, ut castra moveant. Unde Chrysostomus ἀναλύειν vertit μεθίςασθαι, id est *migrare ;* S. Hieronymus *Contra Ruffinum* vertit, *reverti ;* Tertullianus, lib. *De Patientia,* cap. IX, vertit *recipi* (sed videtur Tertullianus pro ἀναλῦσαι legisse ἀναληψεσθαι), *q. d.* Paulus : Exul hic sum, et ex hoc exilio cupio migrare, navigare, proficisci, reverti ad portum patriæ cœlestis. Verum melius cum nostro vertas *dissolvi*, quam *dissolvere;* sequitur enim, « Et esse cum Christo ; » *q. d.* Jam alligatus sum corpori ; si hoc vinculo solvar, ero cum Christo illique astringar. Quod si voluisset Apostolus active dicere : Cupio solvere, potius subjunxisset : Et proficisci ad Christum, quam, « Esse cum Christo. »

ESSE CUM CHRISTO MULTO MAGIS MELIUS, — id est esse cum Christo, optimum est. Hebræi enim superlativum, reique vehementiam et excessum significant per geminationem vel conduplicationem. Sic Jeremias, cap. XXIV, vers. 3, vidit ficus bonas bonas, valde ; et malas, malas valde, id est ficus optimas et pessimas.

Nota ex hoc loco contra Græcos et Calvinum, animas omnino puras statim ubi corpore excesserint, non dormire, sed esse cum Christo in cœlo ac æterna vita ; ideo enim cupit Apostolus dissolvi et mori, ut sit cum Christo. Quod si post mortem debuisset exspectare diem judicii, ut tum demum Christo frueretur, frustra desiderasset dissolvi potius quam vivere, quia tam post dissolutionem et mortem fuisset absens a Christo, quam si in vita remansisset. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius.

Morale de desiderio moriendi quod habuerunt Sancti.

Moraliter, plerique Sancti dissolutionem hanc desiderarunt, illudque desiderium nobis commendarunt. Laudare solebat S. Augustinus, teste Possidonio, cap. XXVII in *Vita S. Augustini,* illam sententiam S. Ambrosii morituri, qua suis flentibus ac rogantibus ut a Deo longiorem posceret vitam, respondit : « Non sic vixi ut pudeat me inter vos vivere : sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus. Cujusdam quoque, inquit Possidonius, coepiscopi et familiarissimi sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissimum referebat (Augustinus) dictum : ad quem cum visitandum jam morti appropinquantem venitasset, et ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atque a se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessarium vivere posse ; illum, ne putaretur hujus vitæ teneri cupiditate, respondisse ei : Si nunquam, bene ; si aliquando, quare non modo ? Illud etiam cujusdam ægrotantis dictum afferebat (Augustinus) Episcopi, de quo sanctus in epistola sua, quam *De Mortalitate* scripsit, martyr Cyprianus ita retulit, dicens : Cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur ; astitit deprecanti et jam pene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statura celsus et clarus aspectu : quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit et dixit : Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis ? »

Climacus, *gradu* 6 : « Probatus, ait, ille est, qui mortem singulis diebus exspectat ; sed ille sanctus, qui eam horis singulis desiderat. »

Ita S. Paulus, ait S. Hieronymus in ejus Vita, primus Eremita S. Antonio se invisenti : « En, ait, quem tanto labore quæsivisti, putridis senectute membris operit inculta canities. En vides hominem mox pulverem futurum. Sed quia dormitionis meæ tempus instat, et, quod semper cupiebam dissolvi et esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona justitiæ ; tu missus es a Domino qui humo corpusculum meum tegas, imo terram terræ reddas. »

Tria vincula corporis, et tres causæ cur Sancti optent dissolvi.

Porro tres sunt causæ quæ sanctum Paulum et alios Sanctos incitarunt ad desiderium hoc, ut cuperent dissolvi, quas persequitur S. Ambrosius lib. *De Bono mortis,* et Cyprianus, lib. *de Moral.* Tria enim sunt vincula quæ nos hic ligant et premunt. *Primum,* est ærumnarum corporis ; *secundum,* concupiscentiæ et peccatorum ; *tertium*, terræ rerumque terrenarum. Hæc omnia mors dissolvit, facitque nos impassibiles, impeccabiles, cœlestes et divinos. « Triplex, inquit S. Bernardus in transitu S. Malachiæ, in morte congratulatio est : homines ab omni labore, peccato et periculo liberari. » Prima ergo causa, quæ facit nos optare hanc dissolutionem, sunt morbi et ærumnæ hujus corporis et vitæ : eæ enim tantæ sunt, ut merito disputet S. Augustinus, lib. XIII *Civit.*, cap. X, an hæc vita potius mors dicenda sit, quam vita. Idem in illud *Psal.* LXXVIII, *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum,* ait : « Compedes sunt infirmitates et corporis corruptibilitas, quæ animam aggravant. Ab his compedibus

Prima, sunt ærumnæ corporis et animæ.

concupiscebat dissolvi Apostolus, et esse cum Christo ; donec ergo corruptibile hoc induat in-

corruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem, velut compedibus caro infirma impedit promptum spiritum. » Et S. Gregorius, hom. 37 *in Evang.* : « Temporalis, ait, vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicenda quam vita ; ipse enim quotidianus defectus corruptionis, quid est aliud, quam quædam prolixitas mortis. » Sane vita hæc non aliud esse videtur quam vitalis quædam, longa et lenta mors. E contrario vero quid est aliud justorum mors, quam finis laborum, principium quietis; fuga tristitiæ, et adventus lætitiæ; sedatio tempestatis, et initium tranquillitatis; consummatio exilii, et reditus in patriam, in quam tot ærumnis superatis, tot laboribus exantlatis, tot afflictionibus emensis, remeare anhelamus?

Secunda causa est concupiscentia et pericula peccandi.

Secunda hujus desiderii causa est, tum concupiscentia, cum qua perennem et multiplicem ac difficilem luctam gerunt omnes Sancti, tum pericula peccandi mortaliter, ac necessitas peccandi venialiter. Hac ex causa gemit Apostolus se venumdatum sub peccato, *Rom.* VII, ideoque : « Infelix, ait, ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? » Qui penetrat ponderatque peccati gravitatem, quantum malum, quantorumque malorum causa sit, Deum offendere, hic suspirat ad mortem, quasi ad peccati et malorum omnium terminum, ut fiat impeccabilis.

Dices : Charitas inclinat ad majus semper et majus sui incrementum, et ad accumulandum majora semper merita et præmia: hæc autem non per brevem, sed per longam vitam acquiruntur. Respondeo : Ita est; sed tamen si in una lance ponas spem hujus augmenti meritorum et charitatis, in altera vero ponas periculum peccandi, hæc illi longe præponderabit. Periculum enim peccandi, præsertim mortaliter, cui in hac vita semper obnoxii sunt sancti, ac consequenter periculum damnationis æternæ, tantum est malum, ut nulla augmenti charitatis vel gloriæ æternæ spe compensari ex æquo possit. Idem suo modo et proportione censent Sancti de peccatis venialibus.

Ardens votum Henrici Walpoli martyris Anglicani.

Audi, ut alios taceam, cujusdam nuper sancti Martyris nostri Anglicani hac de re ardens et ignitum votum. « Si vere amas Deum, ait, certe nihil tibi adeo grave esse potest, atque summam illius majestatem etiam in minimis offendere, nec quidquam tantopere expetes, atque remedium aliquod, quo securus esse possis, te nunquam amplius Deum offensurum; quod cum in hac vita haberi non possit, continue clamabis cum Psalmista: Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est! et: Cupio dissolvi; et: Quis mihi det pennas? Magnum quidem est pro amore Dei laborare, dolores et tormenta tolerare; magnum, animas lucrari; magnum, in Religione cum continua sui victoria vivere : si tamen hæc fieri non possint, quin Deum meum offendam, mallem his omnibus omissis cito mori, quam cum quotidiana Dei in quantu s exiguis offensione, hæc omnia præstare. Melius siquidem, teste S. Augustino, foret totum mundum ruere, quam vel veniale contra Deum peccatum admittere. Si tamen Deus hujus miseriæ conscius velit vitam procrastinare et me in hujus calamitatis valle exercere : veniant labor, carceres, tormenta, crux, craticula, leones, veniant tandem quæcumque venire possunt; imo ex animo precor te, bone Jesu, ut veniant, et per vulnera tua et Sanctorum tuorum suppliciter peto, ut ab hac hora, in qua hoc scribo, incipiant, ac ad vitæ meæ terminum perdurent. Permitte me pro te torqueri, dissecari, flagellari, cædi ac dilaniari; nihil recuso, omnia amplector, omnia sustinebo : non quod ego pulvis id valeam, sed quod omnia possim in te et sine te nihil. Fove in me hoc desiderium, et propitius largire desiderii effectum. » Hæc ille cycnæa voce martyrii jam candidatus.

Tertia causa est desiderium cœli et Christi.

Tertia hujus desiderii, eaque potissima causa est, ut ad beatam illam æternamque vitam transeamus simusque cum Christo, et angelis, et Sanctis. Unde solam hanc sui desiderii causam exprimit hic Apostolus. Pulchre S. Gregorius, hom. 15 *in Ezech.*, explicans illa verba, *Et mensus est thalamum uno calamo in longum*, etc., sic ait : « Thalami in sancta Ecclesia sunt illorum corda, in quibus animæ per amorem sponso invisibili conjunguntur, ut ejus desiderio mens ardeat, nulla jam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, et amoris amplexu in cœlestis sponsi visione requiescere. Mens itaque, quæ jam talis est, nullam præsentis sæculi consolationem recipit, sed ad illam, quam diligit, medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris. » Deinde hujus desiderii et vulneris medicinam eamdem quam Apostolus hic, subjicit, ita dicens : « Menti autem sponsum suum fortiter amanti una solet esse consolatio, si per hoc, quod ipsa a Dei visione differtur, aliorum animæ ad cœlestem sponsum amoris facibus inardescant. De qua dicitur in Canticis : Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo. Flores sunt animæ, bonum jam inchoantes et cœleste desiderium redolentes. Mala autem de floribus sunt perfectæ jam mentes, quæ ad fructum perveniunt boni operis. Quæ ergo amore languet, fulciri quærit floribus, stipari malis, ut requiescat in bono opere proximi, quæ adhuc videre non valet vultum Dei. »

Ita S. Joannes senex, optansque Christo frui, in fine *Apocal.*, ait : « Veni, Domine Jesu. »

S. Cypriani exhortatio ad desiderium mortis et transitus incolum.

Hoc argumento scripsit S. Cyprianus (quem secutus est S. Ambrosius, lib. *De Bono mortis*) tractatum *De Mortalitate*, ad consolationem Christianorum in communi lue et peste, quæ sua ætate tota Africa per quindecim annos grassabatur : in quo multis rationibus docet, Christianis

non esse timendam, sed appetendam mortem. Atque in fine, tertiam hanc de qua jam agimus, causam ita perurget: « Considerandum, ait, est, fratres dilectissimi, et identidem cogitandum, renuntiasse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo, qui nos hinc ereptos et laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit et regno cœlesti. Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua immortalitate secura et adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis et nobis in communi lætitia est! »

Deinde beatæ illius vitæ et cœlestium civium gaudia ita prosequitur: « Qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi et cum æternitate vivendi! quam summa et perpetua felicitas! Illic Apostolorum gloriosus chorus; illic Prophetarum exultantium numerus; illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus; illic triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis et corporis, continentiæ robore subegerunt; remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, et ad cœlestes thalamos terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his cito esse, ut cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum erga se majora fuerint desideria. » Hucusque Cyprianus. Hæc paulo fusius produxi, quia hic est finis ad quem tota nostra vita tendimus; ideoque assidue cupimus et nos cum Paulo dissolvi, et esse cum Christo.

Refert Ruffinus in *Vitis Patr.*, lib. II, cap. IX, Abbatem Mutium miræ sanctitatis solem stitisse, ut ad discipulum moriturum longe absentem posset pervenire, « Cumque invenisset eum jam defunctum, oratione facta osculatus est eum, et ait: Quid magis desiderii habes, frater, abire et esse cum Christo, an permanere in carne? Tunc ille, recuperato spiritu, paululum resedit et ait ad eum: Quid me revocas, Pater? Melius est mihi redire et esse cum Christo; permanere autem in carne mihi necessarium non est. Cui dixit: Dormi ergo in pace, fili, et ora pro me. At ille continuo reclinans se in lectulo, obdormivit. » Similiter S. Gregorius, lib. I *Dialog.*, cap. II, refert Marcellum a morte suscitatum a S. Fortunato, Episcopo Tudertino, ingemuisse, ac dixisse: « O quid fecisti? o quid fecisti? » Sic et S. Salvium Episcopum resuscitatum ingemuisse fuse narrat Gregorius Turonensis, lib. VII *Hist. Francor.*

Legimus in Vita S. Nicolai Tolentinatis, quod ipse sex totis ante obitum mensibus, paulo ante nocturnas preces, singulis noctibus suavissimum angelorum concentum audiverit, qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præberet. Quocirca hoc Apostoli dictum crebro iterabat: « Cupio dissolvi et esse cum Christo; » cumque resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu fundere cœpit voces lætitiæ et animi gestientis; cujus inusitati gaudii Fratres qui aderant causam perquirentes, audiverunt ab eo: « Dominus meus Jesus Christus sanctissimæ matri suæ et Augustino Patri nostro innixus, dicit mihi: Euge, serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui: » in quibus verbis expiravit. Quis non talem mortem, imo transitum in paradisum, cupiat et votis omnibus optet? Si talem mortem optas, vitam similem imitare et ambi.

Vers. 24. 24. PERMANERE AUTEM IN CARNE NECESSARIUM (Græce ἀναγκαιότερον, id est magis necessarium) PROPTER VOS.

Vers. 25. 25. ET HOC (scilicet necessarium esse vobis, ut maneam in carne) CONFIDENS (Græce πεποιθώς, id est *persuasus*), SCIO QUIA (id est *quod*) MANEBO, — *q. d.* Persuadens mihi vitam meam vobis esse necessariam, scio quod Deus me vobis adhuc concedet facietque in vita permanere. Hinc patet epistolam hanc scriptam e primis vinculis, non e secundis: nam e primis fuit liberatus, in secundis a Nerone occisus est Paulus.

MANEBO ET PERMANEBO OMNIBUS VOBIS. — Græce μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, *manebo et compermanebo* omnibus vobis, *q. d.* Nolite timere et lugere orbitatem vestram, quasi me, patre vestro, sitis orbandi; ego manebo et cum vobis permanebo; quasi pater vobis, filiis meis, superstes adero; præsens vos visam, absens per litteras et nuntios vos solabor et confirmabo, ut in fide et gratia proficiatis, deque fidei incremento tam vestro quam alieno gaudeatis.

Dubium resolvit Apostolus, optatque adhuc vivere. Hisce verbis dubium suum, an optabilius sit vivere, an mori, resolvit Apostolus, satisque indicat præstare vivere, ad institutionem et salutem proximorum, quam mori et esse cum Christo. Unde S. Augustinus in illud *Psal.* LIV: « Quis dabit mihi pennas sicut columbæ? » citans hunc Pauli locum, Paulumque columbæ gementi et in cœlum suspiranti comparans: « Columba, ait, delicata, religata affectu, non cupiditate, volare non poterat propter faciendum officium.»

Imo salutem proximi præferendam esse martyrio, docet S. Chrysostomus, hom. 79 *in Matth.* Hinc et S. Augustinus, epist. 81 *ad Eudoxium Abbatem*, scribit, ut Ecclesiæ et proximorum saluti operam suam, si ea necessaria sit, non neget, nec se ab ea per professionem monasticam excuset, affertque rationem hanc: « Quia, ait, si parturienti Ecclesiæ subministrare noluerint qui possunt, quomodo filii nascentur? » Multo magis Episcopum apud subditos suos sæviente persecutione manere, omniaque adversa, quin et mortem ipsam, si opus sit, hac de causa pati

debere, docet idem Augustinus, epist. 180 *ad Honoratum*.

Vers. 26. 26. UT GRATULATIO (Græce καύχημα, id est *gloriatio*) VESTRA (qua gloriamini et gratulamini vobis, quod per me sitis ad Christum conversi) ABUNDET IN CHRISTO JESU (id est in Christi doctrina, lege, gratia, Ecclesia, *q. d.* In christianismo) IN ME (de me vinculis liberato, vobisque reddito) PER MEUM ADVENTUM ITERUM AD VOS (1).

Vers. 27. 27. TANTUM DIGNE EVANGELIO CHRISTI CONVERSAMINI. — « Conversamini » est imperativus, *q. d.* Tantum exigo a vobis, ut ita conversemini, sicut decet ac dignum est Christianos, qui Evangelium et Christi legem sectantur, conversari.

UT AUDIAM DE VOBIS, QUIA (quod) STATIS IN UNO SPIRITU (id est perseveratis in pari religionis et mutuæ charitatis studio ac fervore) UNANIMES, (Græce μιᾷ ψυχῇ, *in una anima*, quasi vobis omnibus una tantum esset anima charitatis) COLLABORANTES, — Græce συναθλοῦντες, id est *concertantes*, hoc est, ut Ambrosius, pariter et concorditer decertantes.

FIDEI EVANGELII, — *q. d.* Fides Evangelii in lucta est, vos, quasi athletæ fidem luctantem et laborantem, communi religionis et charitatis spiritu ac zelo adjuvate, ut cum ea et pro ea generose decertetis contra Paganos et quosvis fidei hostes.

Vers. 28. 28. ET IN NULLO TERREAMINI (Græce μὴ πτυρόμενοι, id est, ut Erasmus, *non turbati*, non tumultuantes; Ambrosius, *non pavescentes*) AB ADVERSARIIS (Gentilibus, qui Christianos persequuntur) : QUÆ ILLIS EST CAUSA PERDITIONIS, VOBIS AUTEM SALUTIS, ET HOC A DEO, — *q. d.* Persecutio hæc Gentium ipsosmet perdet et ducet in gehennam, vos autem ducet ad salutem et gloriam, ad eam hac via dirigente vos ac ducente Deo.

Quid ἔνδειξις? Nota : Pro *causa*, græce est ἔνδειξις, id est indicium, argumentum, ostensio, et, ut Ambrosius legit, *ostentatio*. Unde Beza hic carpens nostram versionem : « Vetus, ait, interpres ἔνδειξις maluit *causam* interpretari, temere quæsita aliena significatione, cum nusquam afflictio fidelium salutis illorum dicatur causa, sed testimonium. » Verum respondeant ipsi Erasmus et Vatablus ἐνδεῖξαι, id est *ostendere*, sæpe sumi pro *facere*. Sic ait Paulus, II *Timoth.* IV, 14 : « Alexander ærarius multa mala mihi ostendit, » id est fecit, exhibuit. Sic Psaltes orat : « Ostende, » id est præsta, exhibe « nobis, Domine, misericordiam tuam. » Sic *Eccles.* II, 24 : « Nonne melius est comedere, et bibere, et ostendere (dare et tribuere) animæ suæ bona de laboribus suis? » Pari hic modo ἔνδειξιν non tam indicium, quam causam significare patet : quia persecutio Gentilium illis ipsis perditionis fuit causa, non indicium : nec illi hoc indicio credebant se perdendos et damnandos, imo putabant se bene facere et gratiam mercedemque a Jove diisque aliis accepturos. Quod vero afflictio non tantum testimonium, sed et causa salutis fidelium sit et dicatur in Scripturis, patet II *Cor.* IV, 17 : « Quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. » Si gloriæ pondus operatur, illius ergo causa est. *Rom.* V, 3 : « Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit : » quia scilicet certo sperantes ad salutem et gloriam perducit. Unde inferius ait : « Spe salvi facti sumus. » Mediate ergo (mediante scilicet spe) tribulatio et patientia causa sunt salutis. *Apoc.* II, 10 : « Habebitis tribulationem diebus decem : esto fidelis (in tribulatione constans) usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ. » Constantia ergo in tribulatione parit et meretur coronam vitæ æternæ, sicut victoria in stadio et agone parit et meretur bravium; est ergo constantia hæc et victoria causa meritoria coronæ et bravii.

Ostendere Hebræis est facere.

Afflictio est indicium et causa salutis.

Vers. 29. 29. QUIA VOBIS DONATUM EST PRO CHRISTO, NON SOLUM UT IN EUM CREDATIS, SED UT ETIAM PRO ILLO PATIAMINI. — Difficultatem movet τὸ *pro Christo*; non enim cohæret sequenti, *ut in eum credatis*; nec enim credimus in Christum pro Christo. S. Anselmus sic explicat : *pro Christo*, id est propter Christum, et Christi merita datum est vobis ut credatis in eum. *Secundo*, Photius apud Œcumenium : ὑπὲρ Χριστοῦ, inquit, capitur pro ἀπὸ Χριστοῦ, id est a Christo donatum est vobis ut in eum credatis : sed ὑπὲρ nusquam ponitur pro ἀπό. *Tertio*, deterius vertit Beza, *in Christo*, id est in Christi negotio, religione; nec enim ὑπὲρ significat *in*.

Dico ergo esse hyperbaton; cum enim vellet Apostolus tantum dicere : Vobis donatum est pro Christo pati, subiit mentem ejus, quod etiam donatum esset eis in Christum credere, illudque inseruit, ac mox ad id quod primo intenderat redit, subdens : « Sed etiam ut pro illo patiamini : » tales enim raptus et hyperbata vidimus *Ephes.* III, 1, et alias sæpe. Unde Syrus omittens τὸ *pro Christo*, clare sic vertit, *et hoc a Deo ipso datum est, ut non solum in credendo credatis Meschicho* (Christo), *sed etiam ut pro illo patiamini*.

Hinc *primo*, S. Augustinus et Concilium Arausicanum, *can.* 5 contra Faustum et Massilienses, probat et definit fidem et initium fidei, sive ipsum velle credere, esse donum Dei, indeque incipere initium salutis in adulto. Adde, hoc ipsum velle credere non tantum esse donum Dei, sed etiam nobis obtingere ex meritis Christi. Quod non bene hic negat quidam Interpres, docens fidem et reliquas dispositiones, per quas Christi meritum applicatur nobis, non dari ex meritis Christi, sed ex misericordia et gratia Dei, quæ Christi meritum prævenit. Verum hoc Apostolo repugnat, qui omnia dona et gratias quibus

(1) Vel, ut lætitia vestra de successu doctrinæ augeatur per me, etc.

ad salutem dirigimur, tribuit meritis Christi: ipse enim tanquam mediator Dei, hominum redemptor et salvator, omnia reconciliationis, redemptionis et salutis nostræ media et auxilia nobis promeruit, procuravit et impetravit, ut ostendi *Ephes.* I, 3.

Notant hic *secundo*, Chrysostomus et Theophylactus, *pati pro Christo* vocari ab Apostolo donum Dei, duabus de causis: *primo*, ut non pudeat eos passionis, sed in ea sint constantes, acceptentque quasi magnum Dei donum; *secundo*, ne in eo extollantur, cum illud non habeant a se, sed a Deo. Sicut ergo fidissimis servis in bello probatis, dantur a regibus honorificæ cruces pro mercede laborum, ita dantur et magnis Sanctis a Deo.

Pati pro Christo plus est quam suscitare mortuos.

Notant *tertio* iidem, hoc donum patiendi pro Christo majus esse, quam suscitare mortuos et signa miranda patrare. « Hic enim, inquiunt, debitor sum (Deo, qui gratiam suscitandi dedit), illic autem debitorem habeo Christum. O rem admirandam! Et donat mihi, et super hoc ipse debet mihi, » *q. d.* In hac ergo vestra passione gaudere et exultare debetis, o Philippenses. Vide dicta ex eodem Chrysostomo, *Ephes.* cap. III, 1.

Pati est donum Dei, quia Deus inspirat desiderium patiendi.

Nota *quarto*, pati pro Christo esse singulare Dei donum, non tantum eatenus, quatenus Deus objicit homini occasionem, sicuti fidei, ita et martyrii similiumque afflictionum pro fide et Christo tolerandarum (uti explicat hic commentarius Hieronymo ascriptus, qui potius est Pelagii, vel Pelagiani alicujus, ut ex hoc loco et similibus patet), sed etiam hoc ipsum pati pro Christo est donum Dei, quia Deus patienti affectum, desiderium et fortitudinem patiendi pro Christo aspirat, ut contra Pelagium passim docet Augustinus.

Vers. 30.

30. IDEM CERTAMEN (Græce ἀγῶνα, eumdem *agonem*) HABENTES, QUALE ET VIDISTIS IN ME, ET NUNC AUDISTIS DE ME. — Græce ἀκούετε, id est *auditis*, *q. d.* In hoc fidei agone mecum quasi athletæ decertatis, o Philippenses, idem vobis est agon qui et mihi, eadem palæstra, idem certamen pro Evangelio: quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, bonorum rapinas aliaque multa patimini, qualia nunc audistis me Romæ pati, et olim vidistis me Philippis patientem, cum apud vos virgis cæsus sum et incarceratus, *Actor.* XVI, 22.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videntur Philippenses, uti et Corinthii, laborasse ambitione et schismate.

Hinc primo, ardenter eos incitat ad humilitatem et charitatem fraternam, tum exemplo Christi Domini, qui se amore nostri humiliavit usque ad mortem crucis, ideoque exaltatus est, ut in nomine Jesu omne genu flectatur; tum ex metu et reverentia Dei, qui operatur in nobis velle et perficere, ipsamque salutem, vers. 12.

Secundo, hortatur, ut inter Gentiles quasi luminaria virtutibus præluceant, vers. 15, *ad idque, vers.* 17, *optans martyrium dat se exemplum.*

Tertio, vers. 19 *et seqq., ait se ad eos missurum Timotheum et Epaphroditum ad eorum consolationem et profectum.*

1. Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: 2. implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes, 3. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes, 4. non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. 5. Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu: 6. qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: 7. sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo. 8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. 9. Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen: 10. ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et infernorum: 11. et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. 12. Itaque, charissimi mei (sicut semper obedistis), non ut in præsentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu et tremore vestram salutem operamini. 13. Deus est enim, qui operatur in vobis et velle, et perficere,

pro bona voluntate. 14. Omnia autem facite sine murmurationibus et hæsitationibus 15. ut sitis sine querela et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ et perversæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, 16. verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. 17. Sed et si immolor supra sacrificium et obsequium fidei vestræ, gaudeo, et congratulor omnibus vobis. 18. Idipsum autem et vos gaudete, et congratulamini mihi. 19. Spero autem in Domino Jesu, Timotheum me cito mittere ad vos : ut et ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. 20. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. 21. Omnes enim quæ sua sunt, quærunt, non quæ sunt Jesu Christi. 22. Experimentum autem ejus cognoscite, quia sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio. 23. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt. 24. Confido autem in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito. 25. Necessarium autem existimavi Epaphroditum, fratrem et cooperatorem, et commilitonem meum, vestrum autem apostolum et ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos : 26. quoniam quidem omnes vos desiderabat, et mœstus erat propterea quod audieratis illum infirmatum. 27. Nam et infirmatus est usque ad mortem : sed Deus misertus est ejus; non solum autem ejus, verum etiam et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. 28. Festinantius ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, et ego sine tristitia sim. 29. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, et ejusmodi cum honore babetote. 30. Quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

Vers. 1.

1. Si qua ergo consolatio in Christo. — « In Christo, » id est Christiana, sive quæ sperari et exspectari potest ab iis qui sunt in Christo, puta a Christianis, qui unum sunt in fide et charitate Christi, *q. d.* Si Christiano more, si ex Christi lege, imitatione, compassione, spiritu, me Apostolum vestrum vinctum consolari cupitis, o Philippenses. Ita Theophylactus.

Si quod solatium charitatis, — si charitatem consolando me vultis ostendere, si charitas vestra aliquod mihi solatium cupit afferre.

Si qua societas spiritus, — si quis sit Spiritus Sanctus hominibus Christianis communis, si declarare vultis vos eumdem mecum habere spiritum, si qua vobis in Ecclesia mecum est societas et communio Spiritus Christi.

Si qua viscera miserationis. — Græce εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, *si qua viscera et miserationes.* Ubi nota *primo* : εἴ τινα, id est *si qua*, legit Noster, Vatablus, Beza et alii; Chrysostomus tamen cum suis legit εἴ τις, id est *si quis* : et tunc est antiptosis, si quis, id est si qua : ad rem enim, non ad verba attendit Apostolus. Vide *can.* 38. Nisi dicas cum Erasmo abstractum poni pro concreto : si quis est viscera et miserationes, id est si quis est visceralis et misericors, ut σπλάγχνα, hoc est viscera, vocet ipsum hominem viscerali misericordia præditum.

Quæ viscera miserationis?

Hinc nota *secundo* : *Viscera* vocat viscerales affectus, puta tenerrimam, intimam et ex imis quasi visceribus miserationem et compassionem : hoc enim est Hebræum רחמים *rachamim*, *q. d.* Si qua erga miseros et afflictos, ac præsertim erga me Apostolum vestrum vinctum, tenera ac viscerali commiseratione tangimini.

Vers. 2.

2. Implete gaudium meum (gaudium, quo me credendo et collaborando Evangelio cœpistis afficere, cap. I, vers. 7, complete et cumulate, satagendo scilicet), ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes. — En quale pathos Apostoli, quot verbis, quanta energia, quanto affectu Christianos Philippenses ad concordiam et charitatem fraternam incitat!

Ut idem sapiatis. — Syrus, *ut sit vobis una voluntas*; sed sapere, tam intellectus est, quam voluntatis : vult ergo eos tam intellectu, quam voluntate, tam in fide et dogmatibus, quam in amore et affectu esse concordes, ut idem credant, idem ament.

Eamdem charitatem habentes. — « Eamdem, » id est mutuam, ut singuli sese invicem una eademque, id est mutua, charitate complectantur, quasi una eademque charitatis anima viverent. *Secundo*, Theophylactus et Œcumenius, « eamdem, » id est æqualem et parem, ut tantum quisque alium amet, quantum amatur ab alio, ut quisque alteri in amore respondeat : magnes enim amoris est amor, iynx et illex efficacissimus amoris est amor. Hoc est, inquit Seneca, philtrum sine veneficæ carmine cogens etiam hostes ad redamandum : si vis amari, ama. Nimirum :

Magnes amoris est amor.

Ut præstem Pyladen, aliquis mihi præstet Orestem.
Hoc non fit verbis, Marce : ut ameris, ama.

UNANIMES (concordes, itaque conjuncti, ac si in omnibus una eademque esset anima, quæ tot diversa corpora regeret, faceretque tot homines) IDIPSUM SENTIENTES, — vel sapientes, ut paulo ante vertit noster Interpres : nimirum, ut idem omnes sapiant, sentiant, credant, ament, idem velint, idem nolint. Syrus totum hunc versum ita vertit, *implete gaudium meum, ut sit vobis una voluntas, et una charitas, et una anima, et una sententia.*

Gnome de concordia.

Vide quam impense Apostolus Christianis commendet concordiam. Est enim ea omni muro firmius et inexpugnabilius munimentum. Hinc cum Lacedæmonii periclitarentur, Isæus sophista illud Homeri carmen recitavit :

Scutum hæsit scuto, galeæ galea, atque viro vir.

Et adjecit : « Sic state, Lacedæmonii, et muris cincti sumus. » Unde et Agesilaus Lacedæmoniorum rex rogatus, quam ob causam Sparta mœnibus non cingeretur? ostendit cives armatos et unanimes : « Hi, inquiens, sunt Spartanæ civitatis mœnia. » Lycurgus rogatus ab iisdem; quo pacto hostium impetum repellere possent? « Si pauperes, ait, manseritis, et contentiones mutuas deponatis. » Duo enim sunt quæ rempublicam evertunt, scilicet immodicæ divitiæ et concordiæ neglectus. Scilurus habens octoginta filios, cum esset moriturus, fasciculum jaculorum singulis porrexit, jussitque rumpere. Id cum singuli recusassent, eo quod videretur impossibile, ipse singula jacula exemit, atque ita facile confregit omnia, filios admonens his verbis : Si concordes eritis, validi invictique manebitis; contra si dissidiis et seditione distrahemini, imbecilles eritis et expugnatu faciles. Testis Plutarchus in *Apopht. regum.* Scipio, expugnata Numantia, rogavit Tyresium principem, qua de causa ea prius invicta, jam capta et eversa esset? respondit Tyresius : « Concordia victoriam, discordia exitium præbuit. » Micipsa apud Sallustium jamjam moriturus, filios suos paterno monuit affectu, ut concordes essent, eis aureum hoc memoriale relinquens : « Concordia res parvæ crescunt, discordia autem maximæ dilabuntur. »

Vers. 3.

3. NIHIL (supple, facientes) PER CONTENTIONEM (Ambrosius legit, *irritationem,* qua scilicet alios ad contentiones et lites provocetis), NEQUE PER INANEM GLORIAM (Græce κενοδοξίαν), SED IN HUMILITATE SUPERIORES SIBI INVICEM ARBITRANTES, — id est, ut Vatablus, sed per humilitatem quisque alium se superiorem et præstantiorem arbitretur et existimet. Notat S. Gregorius, lib. XXXIV *Moral.*, XVII, vel ut alii codices distinguunt, cap. XVI, τὸ *invicem:* « Ne dum, inquit, se alter alteri humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, bene utramque partem admonuit dicens : Superiores sibi invicem arbitrantes, ut in cogitationibus cordis et ego mihi illum præferam, et vicissim ille me sibi; ut, cum utraque parte cor inferius premitur, nullus ex impenso honore sublevetur. »

Quomodo humilis vere possit inferiorem se æstimare superiorem?

Dices : Quomodo vere et sine mendacio ac falsitate æstimare potest quis alium se superiorem, quem longe videt in donis et gratiis se esse inferiorem.

Primus modus et consideratio humilis.

Respondet *primo* S. Thomas, II II, *Quæst.* CLXI, art. 3, humilem non debere, nec posse judicare suam virtutem aut donum majus, quod a Deo accepit (v. g. apostolatum) esse minus eo, quod revera minus alter accepit (v. g. dono linguarum), nec in eo debere se æstimare inferiorem esse alio : sed in eo quod considerans ea quæ habet a scipso, in proximo vero considerans ea quæ habet a Deo, merito hac ratione illum sibi præfert; quia dona, quæ proximus habet a Deo, majora sunt iis quæ quisque habet a seipso. Hoc enim est ingenium humilitatis, intueri seipsum et ea quæ habet a se, suos nimirum defectus et vitia; in aliis vero considerare eorum bona et dona, quæ habent a Deo : sicut e contrario superbiæ proprium est intueri sua bona et aliorum mala. Hanc humilitatis indolem clare quinque regulis explicat noster Salmeron, tom. IV, pag. 3, tract. VII, pag. 440.

Deus cuique dedit dotem aliquam in qua alios præcellat.

Secundo, experientia constat, Deum ita sua dona distribuisse, ut neminem præterierit, sed cuique etiam plebeio dotem aliquam contulerit, in qua alios præcelleret. Sic videmus in naturalibus, hos ingenio, illos judicio, alios praxi excellere; hos in eloquentia, illos in philosophia, alios in jurisprudentia; hos in fabrili, illos in pictoria, alios in pistoria; imo in una et eadem arte, v. g. sculptoria, hunc in isto sculpturæ genere, alium in alio præstare : adeoque si quis solerter singula dispiciat, neminem tam vilem inveniet, qui non a natura habeat indolem, habilitatem et dexteritatem aliquam, qua in hac illave arte eminere possit, si illi sese addicat, in eaque se exerceat. Idem est in virtutibus rebusque supernaturalibus. Sic videmus alios Sanctos in charitate, alios in humilitate, alios in patientia, etc., excelluisse et excellere; imo in eadem patientia et charitate hunc in hoc genere patientiæ et charitatis alios antecellere, illum in illo, alium in alio, ac ita deinceps : millenæ enim et millenæ sunt species ac varietates cujusque artis et virtutis.

Solerter hoc notavit Aloysius Lipomanus in *Exodi* cap. XXXVI, lect. 1 : « Rarus est, inquit, qui non insigni aliqua gratia præter alios donatus inveniatur, qua maxime et Ecclesiam juvare possit et ministrare Christo. Hujus rei figura et exemplo mulieres quoque a Mose vocatæ sunt ad fabricam tabernaculi, ut nerent pilos caprarum, ex quibus fierent saga sive cortinæ ad operiendum tabernaculum. »

Ex S. Gregorio

Idem diserte docet S. Gregorius, hom. 10 *in Ezech.*, probatque *primo,* exemplo Petri et Pauli : Petrus enim innocentia, Paulus sapientia præcellebat. Miratur, ait, Paulus in Petro et Apostolis omnibus innocentiam, cum ait : « Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam

Dei. » Vicissim Petrus miratur in Paulo sapientiam, cum ait : « Sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis. »

Secundo, idem docet exemplo regionum, quarum quæque aliam alicujus rei fertilitate excellit. « Hoc itaque, inquit, omnipotens Deus agit in cordibus hominum, quod facit in regionibus terrarum. Poterat namque uni cuilibet regioni fructus omnes tribuere : sed si una quælibet regio alterius regionis fructu non indigeret, communionem cum altera non habuisset. Unde fit ut huic vini, alteri vero olei abundantiam tribuat; hanc multitudine pecudum, illam vero ubertate fructuum abundare; ut, cum illa defert quod ista non habet, et ista reddit quod illa non detulit, per communionem gratiæ sibi invicem etiam divisæ terræ conjunctæ sint. Sicut ergo regiones terrarum, ita sunt mentes Sanctorum, quæ dum vicissim sibi conferunt quod acceperunt, quasi fructus suos regiones regionibus impendunt, ut in una omnes charitate jungantur. »

Tertio, docet electos ea considerare in quibus ab aliis superantur, ut se humilient; reprobos vero considerare ea in quibus ipsi alios superant, ut se per superbiam elevent et pereant. « Sed inter hæc, ait, sciendum est, quia sicut electi quique hoc semper in aliis attendunt, quod a Deo melius acceperunt quam ipsi, ut eos sibi in cogitatione præferant, seque illis in humilitate substernant : ita reproborum mens nunquam considerat quid alter boni amplius quam ipse, sed quid boni ipse amplius quam alter habeat : neque enim pensat quæ bona spiritus alter acceperit, et ipsi desint; sed quæ bona ipsi et quæ mala alteri adsint. Quod ergo divina bonitas in augmentum disponit humilitatis, hoc mentes reprobæ vertunt in augmentum elationis; et ex diversitate munerum a bono deficiunt, unde crescere in humilitatis bono debuerunt. » Si ergo illud in quoque consideremus, in quo excellit et eminet, vere et merito illum nobis superiorem arbitrabimur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, in quoque fratrum et sociorum illam, in qua eminebat, virtutem contemplabatur, in eaque superari se videns, eamdem æmulari satagebat.

Tertia consideratio humilis, ut cogitet in alio posse esse virtutem occultam, qua se superet.

Tertio, ut recte D. Thomas supra ad 2 : « Vere, ait, judicamus et æstimamus posse esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior sit, etiamsi bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum. » Idem pulchre docet S. Augustinus *De Sancta virgin.*, cap. XXXIV, tom. VI : « Virgo, ait, ne se conjugatæ præferat, cogitet occulta dona Dei, quæ nonnisi interrogatione tentationis etiam semetipsum cuique declarant : unde enim præter alia scit virgo, ne forte ob mentis infirmitatem nondum sit matura martyrio, conjugata vero sit? Unde, inquam, scit, ne forte ipsa nondum sit Thecla, jam sit illa Crispina? » Et copiosius, cap. XLVII : « Aliud est enim, ait, pro veritate ac proposito sancto non consentire suadenti atque blandienti, aliud non cedere etiam torquenti et ferienti. Latent ista in facultatibus et viribus animorum, tentatione panduntur, experientia propalantur. Ut ergo quisque non infletur ex eo, quod videt se posse, cogitet forte alios posse aliquid, quod ipse non potest : ita servabitur, non fallaci, sed veraci humilitate : honore mutuo prævenientes et alterutrum existimantes superiores sibi. » Et rursum cap. LI : « Si Deus est custos virginitatis, et Deus est charitas, charitas ergo custos est : locus autem hujus custodis est humilitas. Facilius sequuntur Agnum, licet non quocumque ierit, certe quocumque potuerint conjugati humiles, quam superbientes virgines. »

Nulli se præponere, est fundamentum omnis virtutis.

Denique adverte, tam ad charitatem et concordiam, quæ proprie hic spectat Apostolus, quam ad omnem virtutem insigne esse hoc medium et fundamentum, si nulli te præponas, sed potius omnibus in animo tuo te postponas. Et *secundo* si exterius ita te geras, ut idipsum opere demonstres, et in praxim redigas. Ita S. P. N. Ignatius, fundator Societatis nostræ, nobis inter prima, pauca et selecta documenta, hæc commendavit :

> Nulli vel minimo quavis ratione repugnes;
> Cedere te potius, quam superare juvet.

Vers. 4.

4. NON QUÆ SUA SUNT SINGULI CONSIDERANTES, SED QUÆ ALIORUM. — Possent hæc verba referri ad proxime præcedentia de humilitate, ut quisque alium se superiorem arbitretur, quasi hic modum et medium eam acquirendi præscribat, nimirum ut quisque consideret non sua, sed aliorum bona et dona; ita enim facile arbitrabitur alium excellere et esse se superiorem. Secundo et magis genuine, accipias hæc, ut si novum hic præceptum vel documentum de modo charitatem et unionem fraternam acquirendi et fovendi, *q. d.* Ut charitatem mutuam, ad quam vos hortor, foveatis, satagite ut quisque non sua, sed aliorum commoda spectet (hoc enim est σκοπεῖτε), quærat, consectetur : sagittarius enim, qui scopum considerat et spectat, non illud spectat, ut oculos pascat, sed ut eum sagitta contingat, consequatur et configat. Hoc ergo significat hic *considerare*, sive spectare per metalepsin, scilicet ut spectando commoda non nostra, sed proximorum, ea quærere et procurare satagamus. Nota ex *can.* 36, negationem hic significare comparationem; non enim negat, quin quisque suum etiam commodum quærere possit : hoc enim exigit charitas ordinata, ut quisque magis se suaque commoda maxime spiritualia diligat, quam aliena; sed significat, non ita avare quærenda esse commoda nostra, ut negligamus aliena. Unde Græca et Syrus habent, *ne sua quisque spectetis*, ἀλλὰ καὶ, sed etiam quæ aliorum; imo significat consilii et charitatis esse, in rebus temporalibus, aliorum potius, quam suum commodum spectare; amicitia

enim et charitas, licet non præcipiat, permittit tamen et sæpe suadet, ut in bonis fortunæ et subinde vitæ, proximum nobis anteferamus.

Vers. 5. 5. HOC SENTITE IN VOBIS, QUOD ET IN CHRISTO JESU. — Probat ab exemplo Christi tanquam a causa (hanc enim significat conjunctio causalis *enim*) exemplari, Christianis studendum esse humilitati et charitati, ut quisque non quærat sua, sed aliorum commoda; quia nimirum Christus harum virtutum illustre nobis dedit exemplum seque earumdem exemplar proposuit, quod Christiani omnes imitarentur, quando ipsemet Deus existens se humiliavit usque ad mortem, mortem autem crucis, ut nostræ saluti consuleret. Sicut enim Moses, *Exod.* cap. XXV, vers. ult., jussus est a Deo tabernaculum fabricare, juxta ideam sibi a Deo in Sina monte ostensam : « Inspice, inquit, et fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est; » similiter allegorice Christiani ideam Christi in monte Calvariæ crucifixi perpetuo sibi proponere debent, ut secundum eam tabernaculum animæ suæ virtutibus construant, et Deo in templum consecrent et adornent.

Christus est speculum humilitatis Christianæ.

Dicit ergo : « Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, » supple, sentitis, id est fuisse intelligitis, ait Anselmus. Sed « sentire » hic non significat intelligere : ad affectum enim pertinet, non ad intellectum; melius ergo sic : « Hoc sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, » supple, sensum fuit. Unde Græcum φρονείσθω tum active, ut significet, Hoc sentite; tum potius et aptius passive vertas, ut significet, Hoc sentiatur in vobis, quod et in Christo Jesu sensum fuit, *q. d.* Ille sensus, ille affectus humilitatis, misericordiæ, pacis, charitatis sit et sentiatur in vobis, quem in Christo fuisse comperimus. Unde Syrus clare vertit, *hoc sentite in vobis quod Jesus Christus,* supple, in se sensit. Notant Chrysostomus et Theophylactus nos maxime excitari a Paulo ad humilitatem ex hoc capite, quod per eam fiamus similes Christo, similes Deo. Deus se humiliat, et tu, qui homuncio es, te exaltas? Fugis humilitatem quasi indecoram et vilem? Erras. Honorata est a Deo humilitas; insigne Dei est humilitas; illa ergo te honorabit et decorabit, quia faciet te conformem Deo tuo. Contra, superbia vilem te et abjectum, utpote difformem Deo, conformem vero Lucifero, efficiet. Rursum, humilitas exaltavit Christum Deum tuum, deditque illi nomen, quod est super omne nomen; multo ergo magis humilitas potens est et prompta te homuncionem decorare et exaltare.

Quis sensus Christi?

Humilitas facit honoratos, superbia viles et abjectos.

Audi S. Leonem, serm. II *De Resurrect.* : « Hoc, ait, sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, cujus humilitas nulli aspernanda divitum, nulli est erubescenda nobilium. Non enim in tantum provehi potest quælibet felicitas humana fastigium, ut æstimet sibi pudendum, quod manens in forma Dei, Deus non est arbitratus indignum. » Et mox : « Vestram in illo redamate naturam : quoniam sicut ille paupertate divitias non amisit, gloriam humilitate non minuit, æternitatem morte non perdidit : ita et vos eisdem gradibus, eisdem vestigiis, ut cœlestia apprehendatis, terrena despicite. »

Præclare S. Gregorius, lib. XXXIV *Moral.*, cap. XXI et seq., in illud *Job* cap. XLI, *Ipse* (*Leviathan,* id est *diabolus*) *est rex super universos filios superbiæ* : « Audiant, ait, omnes : Deus superbis resistit; humilibus autem dat gratiam. Audiant omnes : Immundus est apud Deum qui exaltat cor suum. Audiant omnes : Quid superbis, terra et cinis? Audiant omnes Dominum dicentem : Discite a me quia mitis sum, et humilis corde. Ad hoc namque unigenitus Dei Filius formam infirmitatis nostræ suscepit : ad hoc invisibilis, non solum visibilis, sed etiam despectus apparuit : ad hoc contumeliarum ludibria, irrisionum opprobria, passionumque tormenta toleravit, ut superbum non esse hominem doceret humilis Deus. Quanta ergo humilitatis virtus est, propter quam solam veraciter edocendam, is, qui sine æstimatione magnus est, usque ad passionem factus est parvus! Quia enim perditioni nostræ originem superbia præbuit diaboli, instrumentum redemptionis nostræ inventa est humilitas Dei. » Deinde per insignes antitheses describit et opponit humilitatem Christi superbiæ Luciferi, ita dicens : « Hostis quippe noster magnus inter omnia conditus, videri super omnia voluit elatus; Redemptor autem noster magnus manens super omnia, fieri inter omnia dignatus est parvus. Auctor mortis dicit : In cœlum conscendam; auctor vitæ ait : Repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Ille dicit : Super astra cœli exaltabo solium meum; iste humano generi a paradisi sedibus expulso, dicit : Ecce venio cito et habitabo in medio tui. Ille dicit : Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis; iste dicit : Ego sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio plebis. Ille dicit : Ascendam super altitudinem nubium, et ero similis Altissimo; iste cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens. » Et infra hæc ipsa prosequens concludit tandem signum prædestinationis esse humilitatem, signum vero reprobationis esse superbiam : « Ille, ait, nihil aliud mentes sibi subditas docet, quam celsitudinis culmen appetere, cuncta æqualis mentis tumore transcendere, societatem omnium hominum alta elatione transire, ac sese contra potentiam Conditoris erigere; iste ad sputa, ad palmas, ad colaphos, ad spineam coronam, ad crucem, atque ad mortem veniens, membra sua admonet dicens : Si quis mihi ministrat, me sequatur. Quia igitur Redemptor noster corda regit humilium, et Leviathan iste rex dicitur superborum, aperte cognoscimus, quod evidentissimum reproborum signum est superbia; et contra, humilitas electorum. Cum ergo

Christus e cœlo descendit ut nos doceret humilitatem.

Antitheses Christi et Luciferi.

Signum prædestinationis est humilitas, reprobationis superbia.

quam quisque habeat, cognoscitur, sub quo rege militat invenitur. Unusquisque enim quasi quemdam titulum portat operis, quo facile ostendat, sub cujus serviat potestate rectoris. » Hucusque S. Gregorius præclare sensum tam Christi quam Luciferi describens.

Vers. 6. 6. QUI CUM IN FORMA DEI ESSET. — Commentarius Ambrosio adscriptus Græcum μορφή, non *formam* vertit, sed externam speciem, figuram, specimen : « Forma, ait, Dei quid est nisi exemplum quod Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat? » *q. d.* Licet Christus homo subinde specimen dederit et quasi scintillas vibrarit divinitatis, dum scilicet miracula fecit; tamen in terris non se gessit ut æqualem Deo Patri, sed se humiliavit, etc. Ratio Ambrosii est : Quia, inquit, Apostolus loquitur de Christo Jesu, id est de Christo homine, scilicet post incarnationem, non ante. Hoc avide arripit Erasmus, additque hinc contra Arianos pro Filii divinitate non posse validum confici argumentum; nam et alii Sancti fecerunt miracula, itaque ediderunt specimen aliquod divinitatis, nec tamen fuerunt dii. Ita Erasmus hic et alibi ova posuit Arianismi, quæ novi nuper Ariani excluserunt.

Forma Dei est natura Dei, non tantum specimen Dei.

Verum dico, μορφή hic et alibi passim non significare specimen, exemplum, argumentum, sed *formam*, quæ dat esse rei; forma ergo Dei est natura Dei, divinitas et Deus ipse. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Hilarius, Augustinus et passim Patres contra Arianos, ut fatetur Erasmus. Imo ita explicant Calvinus, Beza et Vatablus. Et patet *primo*, quia, ut Chrysostomus, formam Dei opponit Apostolus formæ servi; atqui forma servi est natura hominis; ergo forma Dei est natura Dei. *Secundo*, quia subdit Paulus : « Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, » quia scilicet reverà erat æqualis Deo, ac consequenter erat ipse Deus; *tertio*, quia hoc est argumentum Apostoli : Christus cum esset Deus, ac proinde in æquali gloria cum Patre, ita tamen se dimisit, ut naturam servi, id est hominis, assumeret, fieretque servus Deo Patri obediens usque ad ignominiosissimam mortem crucis: quis ergo tam arrogans erit homo, ut alteri homini, qui natura sibi par est, se anteponat? Adde, ut recte argumentatur Ambrosius eodem hoc loco contra Erasmum, si forma est specimen, illud specimen aut verum est, aut tantum apparens et falsum; si apparens tantum, ergo Christus fuit impostor (quod absit) cum hoc specimen dedit, et miracula fecit propria virtute ad probandum se esse verum Deum Deique Filium: si verum, ergo ex eo vere probari et constare poterat divinitas Christi, Christumque vere esse Deum; secus est de Sanctis, qui nec propria virtute fecerunt miracula, nec ea fecerunt hoc fine, ut se probarent esse deos. Verum, ut dixi, μορφή hic non speciem et formam accidentalem, uti vult Commentarius Ambrosii, sed essentialem significat.

Probatur id quatuor argumentis contra Arianos

Ad argumentum Ambrosii respondeo, in Christo Jesu duas esse naturas : unam divinam et æternam, quæ fuit ante incarnationem, de qua hic Apostolus; alteram humanam et temporariam, quam accepit in incarnatione, de qua agit vers. seq. Itaque pronomen *qui* refert personam Christi, id est personam Verbi, quæ fuit ante incarnationem in forma, id est in natura Dei : nam non loqui Apostolum de Christo homine patet, quia subdit : « Sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, » *q. d.* Christus cum ante incarnationem esset Deus, Deoque æqualis, seipsum tamen postea exinanivit, quando per incarnationem formam servi accepit.

Ubi nota, τὸ *cum* esse causale, *q. d.* Quia in forma Dei erat Christus, ideo consequenter Patri æqualis fuit; forma enim, id est natura Dei, non est sicut forma, id est natura hominis : quæ licet una sit specie, numero tamen est multiplex, et in aliis aliisque hominibus alia est et alia; nam natura Dei, sive divinitas, una prorsus est et individua ac simplicissima, ut nullos gradus, nullam divisionem, nullam multiplicationem admittat : sed ubicumque et in quibuscumque personis est, una et eadem prorsus est, tam specie, quam numero, ita ut personæ, quibus illa communicatur omnino sint tum natura, tum æternitate, tum dignitate, tum perfectione æquales. Hinc Chrysostomus, Theophylactus et alii docent hoc loco doceri totum mysterium incarnationis Verbi : unam scilicet Verbi personam constare duabus naturis, divina et humana, quam assumpsit, et consequenter ex hoc loco refelli omnes hæreticos, qui alterutram Christo ademerunt. Hic, ait Chrysostomus et Theophylactus, cadit Arius, qui Filium minorem Patre asseruit; cadit Photinus, qui Filium non formam, sed energiam Patris esse docuit; cadit Sabellius, qui Filium non æqualem Patri, sed eamdem cum Patre personam esse censuit; cadit Nestorius, qui duas personas in Christo posuit, ut alius esset Christus homo, alius Christus Deus; cadit denique Apollinaris, qui mentem et animam rationalem, ac consequenter humanitatem Christo ademit.

Una numero est forma Dei, sive divinitas.

In Christo persona Verbi duas habet formas, sive naturas.

Dices : Cur clare non dixit Apostolus : Qui cum esset Deus? Respondeo : Id dixit et amplius dixit; per formam enim significat gloriam et majestatem Dei, eamque opponit formæ, id est infirmitati et vilitati humanæ. Unde alibi in terminis Filium vocat Deum, ut patet *Rom.* IX, 5; I *Timoth.* III, 16; *Coloss.* II, 9, et alibi.

NON RAPINAM ARBITRATUS EST ESSE SE ÆQUALEM DEO. — *Primo*, « rapinam non est arbitratus, » id est, *non fecit* (ut, juxta *can.* 36, verbum mentale ponatur pro reali, dicere scilicet, vel arbitrari, pro facere), quia non usurpavit alienum, sed

Rapinam non est arbitratus, tripliciter.

ter exponitur. Primo. Secundo. quod suum erat, cum sentiret, diceret et gereret se quasi æqualem Patri. *Secundo*, potest per hypallagen sic accipi : « rapinam non est arbitratus, » id est arbitrando non rapuit æqualitatem Dei, quia arbitrando sibi tribuit id, quod revera erat. Tertio et simplicissime. *Tertio* et simplicissime sic, *q. d.* « Non rapinam arbitratus est (subaudi, se facere, cum sentiret et diceret) esse se æqualem Deo, » ut cum dixit : « Ego et Pater unum sumus, » *Joan.* x, 30, quia quod sentiebat et dicebat sibique attribuebat, idipsum re ipsa erat : unde quod erat naturæ, non putavit esse rapinæ; ac consequenter sicut putavit se non rapere, ita revera non rapuit æqualitatem Dei. Ita Augustinus, tract. 17 *in Joan.*

Rapina est arrogantia. Nota : *Rapina* hæc est arrogantia, vel arrogantiæ effectus; rapere enim alterius gloriam est eam sibi arrogare. Ita Augustinus supra.

Secundo, ut Chrysostomus et Vatablus, per metalepsin *rapere* significat rem aliquam, perinde ac si rapta esset, studiose et contentiose retinere, *q. d.* Christus non rapuit, non ambivit, ut Lucifer, *Isaiæ* xiv, 13, æqualitatem Dei, nec ut raptores solent, raptum (dum male sibi conscii metuunt ne illud amittant) studiose servavit et ambitiose defendit : sed potius sponte, quasi legitimus dominus, deposuit, id est celavit seque exinanivit, etc. Hoc enim exigit particula adversativa *sed,* quæ sequitur, cum ait : « Sed semetipsum exinanivit; » alioqui non tam adversativa erit quam explicativa, capieturque improprie *sed* pro *verumtamen.*

Pulchre S. Bernardus, hom. *super Missus est,* docet Luciferum cogitasse rapinam deitatis, non Christum : « Altissimus enim Deus Pater, ait, quamvis omnipotens sit, non potuit tamen vel æqualem sibi condere creaturam, vel inæqualem gignere filium. Fecit itaque angelum magnum, sed non quantus ipse, et ideo nec altissimum, solum autem Unigenitum, quem non fecit, sed genuit, omnipotens omnipotentem, altissimus altissimum, æternus coæternum, ipsum sibi per omnia comparari, nec rapinam æstimat, nec injuriam. Recte ergo hic erit magnus, quia Filius Altissimi vocabitur. »

Esse se æqualem Deo, — τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, *esse æqualia,* id est æqualiter, *Deo :* nomen enim capitur pro adverbio, inquit Erasmus : quod Noster clare vertit, « esse se æqualem Deo. »

Nota : *Deo,* supple Patri; est enim hic nomen personæ; illæ enim æquales sunt. Aliter ergo paulo ante accipitur, ubi dixit: « Cum in forma Dei esset; ibi enim Deus absolute essentiam tribus personis communem significat.

Vers. 7. Christus ex omni factus est quasi nihil. 7. Sed semetipsum exinanivit, — ἐκένωσε, evacuavit, et, ut Tertullianus legit, *exhausit,* vel inanivit, id est inanem et vacuum effecit, ut qui erat plenus majestate, gloria, robore, adeoque plenitudo totius entis, ea se evacuarit, et ex omni quasi ad nihilum se redegerit, factusque sit ex Domino servus, ex Deo homo, ex creatore creatura. Sicut enim nomen creatoris est, *Ego sum qui sum,* sive τὸ *ens,* et oceanus ipsius esse; ita creaturæ nomen est, *Non sum :* ex se ipsa enim creatura nihil est; nam omne esse quod habet, a Deo habet, illudque assidue a Deo accipit, adeoque si Deus in illam desinat influere suum esse et subtrahat manum suam, statim creatura in nihilum, unde venit, recidet et evanescet : perinde ut sole abeunte, vel radios retrahente, lux omnis in hoc aere evanescit.

Notat Theophylactus Christum in hac sui humiliatione non deposuisse, sed servasse suam altitudinem et majestatem, formam scilicet et naturam Dei; ita tamen, ut eam, humanitate assumpta, velaverit et occultaverit. *Secundo,* exinanivit se, non imperio, aut alia vi cogente, sed sponte sua. Ita Theophylactus.

Hanc Verbi exinanitionem graphice describit S. Cyrillus, lib. *De Fide ad Reginas :* « Verbum, ait, humani generis amore incitatum, cum suapte natura exinanitionis non esset capax, servili forma suscepta, semetipsum exinanivit dejecitque; qui carnis commercium ignorabat, tui causa carne induitur (Verbum enim caro factum est); qui ob naturam corporis expertem sub tactum non veniebat, palpabilis efficitur; qui principium nesciebat, secundum corpus initium sortitur; qui absolute perfectus erat, incrementa sumit; qui converti non potest, ad meliora progressus facit; qui dives, in diversorio gignitur; qui cœlum nubibus tegit, fasciis involvitur; qui rex erat, in præsepi deponitur, quem hesterno die pro nostra salute, immaculato puerperio, Maria virgo mater effudit; Maria, inquam, genitrix vitæ, mater pulchritudinis, magnificentiæ lucisque parens. » Exinanitum est ergo Verbum per assumptionem inanitatis, id est humanitatis, in qua tamen retinet plenitudinem divinitatis, ut ait Cyrillus et Gregorius Nyssenus citatus in Concilio Ephesino, tom. II, cap. vii : « Rex regum, ait, Dominus dominantium, servili forma induitur, omnium judex mundi hujus dynastis vectigalis efficitur; qui complexu suo ambit omnia, locum in diversorio nullum invenit, sed in brutorum animantium præsepi reclinatur; demum mortem perpetitur. Vita degustat mortem; judex in prætorium abducitur; omnium viventium Dominus, judicis sententiæ subjicitur; omnium cœlestium virtutum rex, carnificum manus experiri non gravatur. Hoc humilitatis exemplum, hunc abjectionis modum nos expendere Apostolus monet. » Et S. Cyprianus, tractatu *De Eleemos.* : « Hominis filius esse voluit, ut nos filios Dei faceret; humiliavit se, ut populum qui prius jacebat, erigeret; vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret; servivit, ut ad libertatem servientes extraheret; mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. »

Hujus humiliationis Christi typus fuit Eliseus, Eliseus

typus Christi.

qui se corpori pueri mortui coaptans, eum suscitavit, IV *Reg.* IV. De quo audi S. Augustinum, serm. 11 *De Verbis Apostoli*: « Venit ipse grandis ad parvulum, salvator ad salvandum, vivus ad mortuum. Et quid fecit? Juvenilia membra contraxit, tanquam semetipsum exinaniens, ut formam servi susciperet: parvum se parvo coaptavit, ut efficeret corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Sicut ergo ab Eliseo suscitatus est mortuus, sic a Christo justificatus est impius. » Audi S. Bernardum, serm. II *super Missus est*: « In Christo, ait, agnoscitur longitudo brevis, latitudo angusta, altitudo subdita; profunditas plana, lux non lucens, Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens. Videas, si attendas, potentiam regi, sapientiam instrui, virtutem sustentari, Deum denique lactentem, sed angelos reficientem; vagientem, sed miseros consolantem. Videas, si attendas, tristari lætitiam, pavere fiduciam, salutem pati, vitam mori, fortitudinem infirmari: sed est hæc tristitia lætificans, pavor confortans, mors vivificans. » Hinc infert idem Bernardus, serm. I *De Nativit.*: « Quid magis indignum, quid detestandum amplius, quid gravius puniendum, quam ut videns Deum cœli parvulum factum, ultra opponat homo magnificare se super terram? Intolerabilis impudentia est, ut, ibi se exinanivit majestas, vermiculus infletur et intumescat. Hoc ergo est propter quod exinanivit se formam servi accipiens, qui in forma Dei, Patri æqualis erat: sed exinanivit majestate et potentia, non bonitate et misericordia. Quid enim ait Apostolus? Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei. »

FORMAM SERVI ACCIPIENS, — id est naturam servorum, puta humanam, accipiens factus est homo, factus est servus.

Servitus creaturæ in quo consistat.

Nota *primo*, Christum ratione personæ suæ divinæ esse Filium Dei, sed ratione humanæ naturæ quam assumpsit, esse servum Dei.

Nota *secundo*: Hæc servitus omnibus creaturis communis, adeoque creaturæ, qua talis est propria, in duobus consistit: *Primo*, quod creatura tota sit subjecta dominio Dei, utpote quæ totum suum esse a Deo, perinde ut radius a sole, accepit et continuo accipit. *Secundo*, quando creatura rationalis est, obligatur in omnibus Deo quasi Domino parere, eum revereri et colere: quæ duo Christo, ut homo est, competunt, ut cum aliis docet Franciscus Suarez, III *part.*, disp. XLIV, sect. 1. Sic ergo in Christo natura serva, id est humana, evecta est ad hypostasin filii, et per eam instar filii jus habet ad hæreditatem paternam. Itaque Christus homo et servus est, et filius: servus secundum humanam naturam in se nude spectatam; Filius, quatenus eadem natura humana in hypostasi filii subsistit: vere enim hic homo est Filius Dei.

Christus homo est servus Dei

Nota *tertio*: Christus non est servus servitute legali, vel pœnali, quæ scilicet extrinseca et superaddita est naturæ, qua quis sit servus, vel ob culpam, ut bello justo capti, vel ob emptionem, vel quia nascitur ex mancipio, puta matre serva: partus enim, vel fœtus, sequitur ventrem. Et hoc sensu Adrianus Papa in Concilio Francofordiensi, et alii Patres, imo S. Joannes in *Evangel.* cap. VIII, vers. 35, negant Christum esse servum; non autem negant Christum, ratione naturæ creatæ quam assumpsit, esse servum.

Dices: *Ad Hebræos* III, 5 et 6, Apostolus Mosem quasi servum opponit Christo quasi filio.

Respondeo: Merito, quia Moses merus est servus, Christus vero ita est servus, ut tamen sit et filius Dei naturalis, ut dixi.

Hinc patet *quarto*, falsam esse interpretationem Marcionis, qui docebat Christum accepisse formam servi, quando linteo præcinctus lavit pedes discipulorum, hoc enim est officium servorum; et commentarii Ambrosio ascripti, quem sequitur Erasmus: « Christus, ait, accepit formam servi, id est speciem hominis nocentis, cujus personam pro nobis gessit, dum flagellatus, damnatus, crucifixus est; servi enim ex peccato fiunt, sicut Cham, filius Noe, qui primus merito servi nomen accepit. » Sed hoc recte refutat S. Chrysostomus. Aliud enim, inquit, est opus servi facere, aliud formam servi accipere; forma enim, ut dixi, naturam significat, non similitudinem, non officium. Unde se explicans Apostolus subdit: « Et habitu inventus, » non ut peccator, non ut latro damnatus ad crucem, sed *ut homo.*

IN SIMILITUDINEM HOMINUM FACTUS, — id est similis hominibus factus. Similitudinem accipe, non accidentalem, non apparentem et phantasticam, uti voluerunt Manichæi; sed substantialem, qua omnes homines dicuntur esse similes specie, seu natura humana. Ita D. Thomas, III *part.*, *Quæst.* V, art. 1, ad 2. Sic dicitur, *Gen.* V, 3, Adam ad imaginem et similitudinem suam genuisse filium, quia, scilicet, genuit Seth sibi in natura humana consimilem. Sic *Coloss.* I, 15, filius dicitur imago patris. Et I *Cor.* XV, 49, dicimur gestare imaginem hominis terreni, quia quoad naturam sumus Adæ terreno similes, cum eoque idem specie corpus gestamus.

Quod schema, id est habitus Christi? Primus et simplicissime habitus est externa species.

ET HABITU INVENTUS UT HOMO. — Pro « habitu, » græce est σχήματι, id est *schemate*, figura et specie externa, *q. d.* Sicut Christus assumpsit internam formam et naturam hominis, ita quoque externam hominis speciem et figuram habuit; talique schemate fuit et corporis forma, quali nos sumus. Ita Chrysostomus, Theophylactus.

Secundo, Ambrosius per *schema* accipit externam conversationem.

Secundus. Tertius. S. Augustinus per habi-

Tertio, S. Augustinus, lib. LXXXIII *Quæst.*, *Quæst.* LXXIII, tom. IV, *schema* intelligit habitum prædicamentalem, quo quis dicitur hoc illove habitu indutus et vestitus: Verbum enim naturam humanam quasi habitum et vestem assump-

tum accipit vestem: fuit enim caro vestis Verbi.

sit et induit. « Hoc ergo nomine *habitus*, ait Augustinus, satis significavit Apostolus, quemadmodum dixerit : In similitudinem hominum factus; quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cum indutus est hominem, quem sibi uniens quodammodo atque conformans, immortalitati æternitatique sociaret. » Et infra : « Quo nomine (habitus) oportet intelligi non mutatum esse Verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste mutantur, quanquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulaverit; sed quantum verba humana rebus ineffabilibus coaptari possunt, ne mutatus intelligatur Deus humanæ fragilitatis assumptor, electum est, ut græce σχῆμα, et latine diceretur *habitus* illa susceptio. » Ita S. Augustinus, quibus pulchre docet, quod incarnatione Verbum non ita factum sit caro, ut fuerit transformatum in carnem, id est hominem, uti volebant Eutychiani : sicuti dum aer fit aqua, mutatur et convertitur in aquam; sed quod ita factum sit caro, sicut homo fit vestitus, et sicut ferrum fit ignitum, et sicut aurum fit statua vel imago aurea; quia manens Verbum quod erat, ad se humanitatem assumpsit, eamque quasi vestem substantialem induit. Dico *substantialem*, nam in hoc est dissimilitudo incarnationis et vestitionis, quod unio incarnationis sit substantialis, vestitionis vero sit accidentalis. Hic sensus aptus est, et apposite respondet Græco; primus tamen magis generalis et genuinus est; vult enim dicere Apostolus, Verbum æternum et invisibile ita assumpsisse formam et naturam hominis, ut illam hominibus spectandam objecerit, et per speciem ac figuram corporis humani a se assumpti hominum oculis visibilis apparere viderique voluerit, itaque ab hominibus visus et inventus sit ut homo.

Incarnatio fuit vestitio, sed substantialis.

UT HOMO, — id est sicut quivis alius et communis homo, cum tamen Christus esset singularis homo, adeoque Deus homo, ait Chrysostomus. *Secundo*, simplicius, « ut homo, » id est *verus homo*. Notandum enim adverbia similitudinis, ut, *sicut*, *quasi*, sæpe non similitudinem sed veritatem Hebræis significare. Sic *Joan*. I, 14, dicitur : « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, » id est vidimus Christi gloriam tantam, quantam decebat eum habere, qui vere Patris erat unigenitus. Ita Theophylactus. Et hoc sensu ruit argumentum Marcionis : Christus, inquit, tantum habitu inventus est ut homo, ergo vere non fuit homo : contrarium enim inferendum erat, videlicet : ergo vere fuit homo, ut patet ex dictis.

Vers. 8.

8. HUMILIAVIT SEMETIPSUM FACTUS OBEDIENS USQUE AD MORTEM, MORTEM AUTEM CRUCIS, — *q. d.* Humiliavit se per obedientiam, sive dum obedivit Patri usque ad mortem crucis.

Nota *primo* : Christus humiliavit se, et obedivit non qua Deus est et Verbum, ut volebant Ariani; sic enim Patri non est subditus, cum sit illi par, sed quatenus formam servi accepit, seu quatenus est homo.

Christo fuit datum præceptum moriendi in cruce.

Nota *secundo* : Christus, qua homo et servus est Dei, vere et proprie Deo fuit obediens; cum autem vera et propria obedientia non sit, nisi ubi intervenit præceptum Superioris, quod est quasi formale objectum obedientiæ, ut D. Thomas et Scholastici docent, II II, *Quæst*. CIV, sequitur Christum a Patre tum alia præcepta (hoc enim innuit vox *usque*), tum præsertim moriendi in cruce præceptum accepisse, cui humiliter se subdidit Christus, illudque acceptavit, « factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. » Nimirum tam grave et durum præceptum accipere voluit Christus, ut perfectum nobis daret tam nobilis virtutis, obedientiæ scilicet, exemplum; ne quis queri possit sibi a suis Superioribus dura nimis præcipi; sed sciat et soletur se quisque cogitans Christum longe durius a Patre subeundæ crucis mandatum accepisse.

Moraliter de fuga superbiæ et amore humilitatis vide hic Chrysostomum, in morali *homilia* 7.

Quatuor animalia Cherubim repræsentant Christi quadriformem.

Nota *tertio* : Christus quatuor habuit quasi formas et stemmata, quæ Ezechiel, cap. I, repræsentat per quadriformes Cherubim. Cherubim enim quatuor habebant facies, scilicet hominis, aquilæ, vituli et leonis. Facies hominis repræsentat humanam Christi naturam, facies aquilæ repræsentat divinam Christi naturam, facies vituli repræsentat Christi sacerdotium et sacrificium, facies leonis repræsentat Christi potestatem regiam, quam adeptus est resurgendo ex mortuis et ascendendo in cœlum. Hasce quatuor formas et quasi stemmata Christi clara hypotyposi hic signat Apostolus : *primo*, formam divinam, cum ait : « Qui cum in forma Dei esset; » *secundo*, humanam, cum subdit : « Habitu inventus ut homo; » *tertio*, pontificiam, cum addit : « Humiliavit se usque ad mortem; » *quarto*, regiam, cum concludit dicens : « Propter quod et Deus exaltavit illum. » Easdem notat Apostolus, *Hebr*. I, 3, ut ibi dicam.

Humilitas est primum, medium et ultimum in schola Christi.

Hinc pie et christiane S. Augustinus, *epist*. 56 : « Si quæras, ait, quæ via sit ad obtinendam veritatem, quidque primum sit in religione et disciplina Christi? respondebo : *Primum* est Humilitas. Quid *secundum?* Humilitas. Quid *tertium?* Humilitas, et quoties interrogabis, toties hoc dicam. Sicut enim Demosthenes in eloquentia primas, secundas, tertias, etc., dedit pronuntiationi : ita easdem ego dabo humilitati in schola Christi. »

Et S. Leo, epist. *ad Dioscorum* : « Tota, ait, Christianæ sapientiæ disciplina, non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, neque in appetitu laudis et gloriæ, sed in vera et voluntaria humilitate consistit, quam Dominus Jesus ab utero matris usque ad supplicium crucis, omni fortitudine elegit et docuit. »

Vers. 9. 9. PROPTER QUOD ET DEUS EXALTAVIT ILLUM, ET DONAVIT ILLI NOMEN, QUOD EST SUPER OMNE NOMEN. — Nota *primo*, τὸ *propter quod* non consequentiam, vel eventum, ut vult Calvinus, sed meritum et mercedem significare : hoc enim significat proprie *propter*; ut cum dico, propter laborem diurnum Petrus accepit decem asses, significo Petrum labore diurno meruisse et accepisse mercedem decem assium. Illud etiam significat vocula *et*, quæ hic non habet vim copulandi, ut patet (nihil enim copulandum præcessit), sed ἀντιμισθίαν, id est redditionem et retributionem mercedis significat, ut sit idem quod *vicissim*, *q. d.* Quia Christus ita se humiliavit, hinc vicissim Deus quasi compensans, et reddens illi justum et congruum tantæ humilitatis præmium, exaltavit illum.

Christus et tantum nobis, sed et sibi meruit, contra Calvinum. Hinc *secundo* patet, Christum non tantum nobis gratiam et gloriam, sed et sibi quædam meruisse, quod licet neget Calvinus, clare tamen hic asserit Apostolus, dicens : « Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, » *q. d.* Christus, propter tantam sui humiliationem usque ad mortem crucis, meruit exaltari, ut nomen, non nostrum, sed Christi ipsius exaltaretur et celebraretur in cœlo, in terra, in inferno. Idem patet *Apocalyp.* v, 12, « Dignus est Agnus, *qui* occisus est, accipere (ab omnibus hominibus, ut scilicet omnes homines agnoscant et laudent ejus) virtutem, et divinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem. »

Christus sibi meruit gloriam corporis, et ... Nota *tertio* : Christus duo sibi meruit : *Primum* est gloria, non animæ, quia illam habuit a primo suæ conceptionis instanti, sed corporis. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus, Beda, Basilius, lib. IV *Contra Eunomium*; Augustinus, lib. II *Contra Maxim.*, cap. v, et alii. Id significat Apostolus per vocem « exaltavit, » græce ὑπερύψωσε, id est, ut Ambrosius, *superexaltavit*, ad vitam scilicet et gloriam immortalem super omnes angelos et cœlos, statuens Christum ad dexteram Dei. Hinc exaltatio hæc sex excellentias complectitur, quas sibi meruit Christus. *Prima*, ut recte S. Athanasius, serm. 2 *Contra Arianos*, est resurrectio; quia enim Christus obediens fuit ad mortem, hinc meruit ut primus a morte resurgeret, utque mortis victor eam in se et in nobis aboleret. *Secundo*, meruit sibi dotes corporis gloriosi, ut, quia corpus suum ita in passione dilaniandum dedit, hinc pro mercede acciperet in resurrectione corpus gloriosissimum, plane scilicet immortale, impassibile, fulgidissimum, agillimum et subtilissimum. *Tertio*, meruit evehi super omnes Sanctos et Angelos. *Quarto*, meruit sessionem ad dexteram Dei Patris. *Quinto*, meruit potestatem judiciariam, ut fieret judex vivorum et mortuorum. *Sexto*, meruit regnum cœli et terræ, ut quasi rex et Dominus mundi imperet angelis, hominibus omnibusque creaturis. Ubi nota : Licet hæc exaltatio et sex jam dictæ excellentiæ, quas exaltatio illa complectitur, Christo debitæ essent ratione unionis hypostaticæ, tamen alio quoque titulo, videlicet ob merita suæ humilitatis et obedientiæ, Christo datæ fuerunt.

Secundum, quod sibi meruit Christus, est nomen super omne nomen : de quo jam dicam.

Quod nomen meruit Christus. ET DONAVIT ILLI NOMEN, QUOD EST SUPER OMNE NOMEN. — *Primo*, nomen Dei et Filii Dei dedit Pater Christo : hoc enim nomen solum proprie est nomen super omne nomen creaturarum quarumlibet, ad quod, ut sequitur, omnes genu flectunt, ut illud adorent. Ubi nota : *Nomen* metonymice capitur pro re nomine significata : nomen ergo Dei, est ipse Deus et divinitas, cujus majestas, potentia et gloria ab omnibus et super omnia nominatur et celebratur. Hinc *Apoc.* v, 12, dicitur *Agnus*, qui occisus est, *accipere divinitatem*, non quasi eam acceperit primum post mortem et resurrectionem : constat enim eam habuisse a primo instanti incarnationis suæ; sed quod eam acceperit in notitia et fama apud homines in toto mundo, ut nimirum omnibus innotesceret, omnesque crederent Christum esse verum Deum Deique Filium, eumque ut talem colerent et celebrarent : sic enim sæpe in Scriptura res dicitur fieri cum innotescit, ut verbum reale pro mentali vel verbali sumatur, juxta *can.* 46. Ita S. Ambrosius, Theodoretus, Anselmus, D. Thomas, *q. d.* inquit Theodoretus : Humiliando se adeo Christus se suumque quod habebat nomen (Deus) non perdidit, ut etiam illud idem nomen acceperit qua homo, acquisiveritque humanitati suæ. Idem ergo vobis, o Christiani, eveniet, nec vos humiliando honorem vestrum perdetis aut minuetis, sed augebitis et accumulabitis.

Primo nomen Filii Dei.

Humilitas ... Vere pulchreque S. Bernardus, serm. 34 *in Cantica* : « Humilitas, ait, in honore, honor est ipsius honoris et dignitas dignitatis : omnis dignitas ipso dignitatis nomine indigna est, si humilia dedignatur. Si egregius es, esto tamen de grege; si omnibus præes, non dedigneris subesse. » Et serm. 2 *in capite Jejunii* : « Quid tu inflaris, ait, o homo, quid extolleris sine causa? quid altum sapis et oculi tui omne sublime vident? Sublimis quidem Dominus, sed non ita proponitur tibi. Laudabilis magnitudo illius, non etiam imitabilis : humiliare, et apprehendisti. » Et rursum, serm. 3 *De Ascensione* : « Sola est humilitas, quæ exaltat, sola quæ ducit ad vitam. Hæc via, non est alia præter ipsam. Qui aliter vadit, cadit potius, quam ascendit. O perversitas! o abusio filiorum Adam! quia cum ascendere difficillimum sit, descendere autem facillimum, ipsi et leviter ascendunt et descendunt difficilius, parati ad honores, ad celsitudines graduum Ecclesiasticorum, ipsis etiam angelicis humeris formidandas. Ad sequendum autem te, Domine Jesu, vix inveniuntur, qui vel trahi patiantur, qui duci velint per vias mandatorum! »

Secundo, nomen, id est famam.

Secundo, « nomen, » id est famam et nominis celebritatem, ut Christus tanquam Messias toto orbe sit notissimus, nominatissimus et famosissimus.

Tertio, nomen Jesu.

Tertio, et proxime, « nomen » hoc est illud quod explicat, cum subdit mox : « Ut in nomine Jesu omne genu flectatur. » Nomen ergo Jesu, id est titulum salvatoris et redemptoris, per humilitatem et obedientiam usque ad mortem meruit et accepit Christus, quia per mortem crucis, factus est salvator et redemptor mundi; licet enim nomen Jesu in circumcisione sit illi impositum, non tamen tunc actu proprio et perfecto fuit salvator, sed tantum destinatione et inchoatione : tunc enim destinatum et declaratum fuit illum fore mundi salvatorem, quando nimirum pretium sanguinis sui pro salute nostra in cruce persolveret; ideoque nomen Jesu non a præsenti, sed a futura salute Christo in circumcisione inditum est : sic enim nomina multis sunt imposita, quæ portenderent rem futuram. In cruce ergo consummavit Christus salutem et redemptionem nostram, ac consequenter in cruce factus est actu perfecto salvator et redemptor, indeque nomen et titulum Jesu accepit, ut omnes eum nominent, celebrent, invocent tanquam Jesum, id est salvatorem et redemptorem suum, ac consequenter tanquam verum Deum Deique Filium, ac Messiam patribus promissum. Hæc enim omnia includit nomen salvatoris et redemptoris, hoc est nomen Jesu. Igitur Jesu nomen non tantum nomen, sed et rem nomine significatam, vel connotatam hoc loco significat.

Christus in cruce actu et reipsa accepit nomen Jesu.

Vers. 10.

10. UT IN NOMINE JESU OMNE GENU FLECTATUR, COELESTIUM, TERRESTRIUM ET INFERNORUM. — Nota *primo* : Alludit Paulus ad *Isaiæ* XLV, 1, ubi cum Isaias cœpisset vaticinari de Cyro et Judæorum e Babylone liberatione, quasi de antitypo Christi, qui futurus erat liberator omnium gentium e potestate diaboli et inferni : « Hæc dicit, ait, Dominus Christo meo Cyro, » etc.; mox vers. 8, more prophetico ad antitypum Christum, quem intendebat, avolat : « Rorate, ait, cœli desuper, et nubes pluant justum : aperiatur terra, et germinet salvatorem, et justitia oriatur simul, » *q. d.* Ego Isaias, oro te, o Domine, ut e cœlis mittas Spiritum Sanctum, qui veniens in uterum Virginis eam fœcundet, utque e terra hac nostra in B. Virgine accipiat materiam, ex qua formet Christi corpus, ut sic generetur Christus, justus, inquam, ille per antonomasiam, qui omnes justificat.

Cyrus fuit typus Christi.

Et rursum hunc salvatorem describens, vers. 14 : « Tantum, inquit, in te est Deus (in tua, o Christe, humanitate sola quasi in templo habitat hypostatice divinitas, inquit Chrysostomus, Theodoretus, Procopius), et non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator. » Appellatur salvator, id est Jesus, propter assumpti corporis absconditum et arcanum sacramentum, ait Hieronymus. Unde Septuaginta vertunt, *tu enim es Deus, et nesciebamus;* sed per mortem et crucem resurgens, qui absconditus erat, innotuit, totoque orbe nominatur, celebratur et adoratur. Unde subdit Isaias, vers. 28 : « In memetipso juravi, egredietur de ore meo justitiæ verbum, et non revertetur, quia mihi curvabitur omne genu (quod hic ait : Omne genu flectetur) et jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet : Meæ sunt justitiæ et imperium : ad eum (Christum) venient et confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino (per fidem Christi) justificabitur et laudabitur omne semen Israel, » *q. d.* Illud quod ego Deus semel protuli verbum justum, non erit irritum, sed re ipsa complebitur, ut scilicet omnes Gentes me Christum Deum, Dominum et salvatorem agnoscant, mihi genu curvent, me adorent, per me jurent, non per idola, et Domino confidentes, dicant : Meæ sunt justitiæ Evangelii, et meum est imperium Christi : non ad solos Judæos, sed ad nos Gentes quoque pertinet regnum, id est Ecclesia et salus Christi. Ita Hieronymus ibi.

Locus Isaiæ XLV de Christo explicatur.

IN NOMINE JESU. — Nota *primo*, nomen Jesu non esse Syrum a radice אסא *asa*, id est sanare, nec Græcum, ἀπὸ τοῦ ἰάειν, id est a curando et sanando dictum, quasi Ἰησοῦς, sive Jesus, idem sit, quod ἰατρὸς, id est medicus, ut velle videtur Epiphanius, *hæresi* 26 : « Jesus, inquit, Hebræa lingua curator appellatur, aut medicus et salvator. » Sic et ab ἰάω nomen Jesu deducit Basilius, in *Asceticis*, et Cyrillus, *catechesi* 10, sub finem. Verum hæc non est propria etymi ratio, sed tantum accommoda adaptatio. Sicut Nazianzenus, orat. 2 *De pascha*, et Tertullianus, lib. *Contra Judæos*, cap. x, Hebræum pascha a Græco πάσχειν, id est a patiendo, deducit, alludendo scilicet et accommodando verbum Græcum nomini Hebræo. Multo minus nomen Jesus est nomen tetragrammaton יהוה inserta littera ש, ut voluit Osiander, nam tetragrammaton per ה in fine, Jesus per ע in fine scribitur, nec יהשוה *Jehescu* (illud enim hebraice nullam habet radicem), sed ישוע *Jeschua*, Jesus dicitur.

Nomen Jesu non est Græcum, sed Hebræum.

Non est idem cum tetragrammato.

Vera ergo etymologia nominis Jesu est a rad. ישע *iascha*, id est salvavit, inde enim dicitur ישוע *ieschua* hebraice, græce Ἰησοῦς, latine *Jesus*, id est salvator et ipsa salus : alludit enim nomen Jesus suis punctis et sua terminatione ad abstractum, ישועה *ieschua*, id est salus, quasi dicas : Ipsa salus et salvator per essentiam. Hanc esse etymologiam patet *Matth.* I, 21 : « Vocabis (inquit angelus ad Joseph) nomen ejus Jesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum. » De nomine Jesu vide plura apud Angelum Caninium in *Nomin. novi Testam.*, et apud Galatinum, lib. III, cap. XX.

Jesus idem quod Salvator.

Nota *secundo*, nomen Jesu esse nomen super omne nomen : « Non enim est aliud nomen sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos sal-

Nomen Jesu est nomen su.

vos fieri. » Et ratio est, quia nomen Jesu est nomen proprium Verbi incarnati; sicut enim nomen meum est Cornelius, alterius Petrus, tertii Paulus : ita Verbi incarnati, sive hujus hominis qui est Filius Dei, nomen proprium est Jesus, ut docet S. Augustinus, tract. 3 *in epist.* I *Joan.*, tom. VII. Significat ergo nomen Jesu totam incarnationis et redemptionis Christi œconomiam, in qua præ cæteris operibus a Deo creatis aut factis relucent et concurrunt Dei sapientia, potentia, bonitas, majestas omniaque Dei attributa.

Non bene, *inquiebat ille,* conveniunt, nec in una sede morantur
Majestas et amor;

hæc tamen in incarnatione et in Jesu sororiantur, optimeque quasi sorores conveniunt; quid enim est Jesus, nisi summa majestas et summus amor, a quo salus, gratia, gloria, bona omnia et in anima et in corpore, tum in hac vita, tum in futura illa et beata per omnem æternitatem nobis obveniunt.

Hinc sequitur *tertio*, nomen Jesu esse majus, sanctius, venerabilius, quam sit nomen Dei tetragrammaton Judæis ἄῤῥητον et ineffabile, quod vulgo dicitur *Jehova,* et absolute, quam sit nomen Dei, ut erudite probat Abulensis, *Quæst.* VII, in XX cap. *Exodi.* Et ratio fundamentalis est, quia Deus significat Deum, qua dominus et creator est, Jesus vero significat Deum, qua salvator et redemptor est; sicut ergo majus fuit beneficium et opus redemptionis, quam creationis; ita majus est nomen Jesu, sive Redemptoris, quam sit nomen Dei, sive Creatoris. Unde canit Ecclesia in benedictione cerei paschalis ex S. Gregorio in *Pastorali :* « Nihil nasci profuit, nisi redimi profuisset, » *q. d.* Omnia, quæ propter nos fecit Deus, sive creatio, sive nativitas, sive quidvis aliud, frustra fuissent, nec nobis profuissent, nisi fuisset subsecuta redemptio.

Adde, nomen Dei redemptoris includere nomen Dei creatoris, non contra : redemptio enim præsupponit creationem, non contra. Quod ut clarius videas, accipe has antitheses. Jehova significat eum, qui est, reque idem est cum eo nomine, quo se nominat Deus, *Exodi* III, dicens : « Ego sum, qui sum. » Jesus significat eum, qui creator est et perditos salvat, vivificat, justificat ac beatos facit. Jehova fons est et principium entis; Jesus fons est et principium gratiæ, gloriæ et salutis. Jehova fuit contritor et debellator Pharaonis et Ægypti : Jesus contritor est diaboli et inferni. Jehova Judæorum et veteris Testamenti; Jesus Christianorum et novi Testamenti est legislator. Jehova Hebræos per mare Rubrum duxit in Chanaan; Jesus per sanguinem suum, quo baptizamur et abluimur, deducit nos in cœlum. Hinc nomen Jesu in nomine Jehova repræsentabatur, et Jehova erat quasi ænigma Jesu, ac vicissim nomen Jesu est declaratio nominis Jehova; imo si litteras spectes, nomen Jehoscua, id est Josue (quod idem est cum nomine Jesu), includit litteras omnes nominis Jehova, aliasque proprias superaddit, ut ostendi *Num.* XIII, 17. Unde infert Abulensis paulo ante Quæst. VII citatam : « Majus, ait, peccatum est accipere nomen Jesus in vanum, quam istud nomen Deus. » Additque novam rationem : « Quia Ecclesiæ communis et laudabilis consuetudo magis honorat istud nomen *Jesus,* quam nomen *Deus.* Unde audito nomine Jesus, devoti fideles aut caput inclinant, aut genua flectunt; quod non faciunt audito nomine Deus : qui ergo contra hoc offendit, dehonorando nomen Jesu, magis peccat, quam si dehonoret nomen Deus. » Ita Abulensis.

Unde S. Augustinus, lib. III *Confess.*, cap. IV, sibi etiam hæretico hoc nomen semper in veneratione et deliciis fuisse testatur, cum ait : « Hoc nomen salvatoris mei Filii tui in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum pie biberat et alte retinebat; et quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum et expolitum et veridicum, non me totum rapiebat. »

Hinc sequitur *quarto,* nomen Jesu cum sit proprium et adæquatum Verbi incarnati, omnia alia Christi nomina (quæ plurima et præstantissima ei tribuit sacra Scriptura) complecti et transcendere, ut sit nomen super omne nomen. Quod pulchre docet S. Bernardus, serm. 15 *in Cantica* : « Omnia, inquit, nomina Dei aut pietatis gratiam, aut potentiam majestatis sonant. Nomen potentiæ est Emmanuel, nomen pietatis est Jesus. Rursum Propheta inquit: Vocabitur nomen ejus Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis. Primum, tertium, quartum majestatem sonant, reliqua pietatem. Quod horum ergo effunditur? Profecto majestatis ac potentiæ nomen in id, quod est pietatis et gratiæ, quodammodo transfunditur, ipsumque effunditur abunde per Jesum Christum salvatorem nostrum. Nomen (verbi causa) quod Deus est, nonne in id, quod est Nobiscum Deus, hoc est, in Emmanuel, liquescit et deficit? sic Admirabilis in id, quod est Consiliarius; sic Deus et Fortis in ea, quæ sunt Pater futuri sæculi et Princeps pacis. » Et infra : « O nomen benedictum! o oleum usquequaque effusum? Quousque? De cœlo in Judæam et inde in omnem terram excurrit, et de toto orbe clamat Ecclesia : Oleum effusum nomen tuum. Effusum plane, quod non solum cœlum terrasque perfudit, sed aspersit et inferos, adeo ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur et dicat: Oleum effusum nomen tuum. »

Moraliter ibidem S. Bernardus docte et pie ostendit nomen Jesu præstantissimum vocari et esse oleum, quod aquæ, vino aliisque liquoribus supernatat, ob triplicem analogiam : « Oleum, inquit, lucet, pascit, ungit : fovet ignem, nutrit

Nomen Jesu venerabilius est tetragrammaton, Jehova, vero nomine significat.

Jesus includit Jehova.

Antitheses Jesu et Jehova.

Majus peccatum est abuti nomine Jesus quam nomine Deus.

S. Augustinus a puero devotus nomini Jesu.

Nomen Jesu proprium est Verbi incarnati: hinc omnia alia ejus nomina in se includit.

Nomen Jesu est oleum effusum, quia lucet, pas-

carnem, lenit dolorem; lux, cibus, medicina. Vide idem nunc et de sponsi nomine. Lucet prædicatum, pascit cogitatum, invocatum lenit et ungit. Et percurramus singula. Unde putas in toto orbe tanta et tam subita fidei lux, nisi de prædicato Jesu? Nonne in hujus nominis luce Deus nos vocavit in admirabile lumen suum, quibus illuminatis et in lumine isto videntibus lumen, dicat merito Paulus : Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino?

Nomen Jesu est lux mundi.

» Nec tantum lux est nomen Jesu, sed est et cibus. An non toties confortaris, quoties recordaris? Quid æque mentem cogitantis impinguat? quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat mores bonos atque honestos, castas fovet affectiones? Aridus est omnis animæ cibus, si non oleo isto perfunditur. Insipidus est, si non hoc sale conditur. Si scribas, non sapit mihi, nisi ibi legero Jesum. Si disputes, aut conferas, non sapit mihi, nisi sonuerit ibi Jesus. Jesus mel in ore, in aure melos, in corde jubilus.

Est cibus,

» Sed est et medicina. Tristatur aliquis nostrum? veniat in cor Jesus et inde saliat in os; et ecce ad exortum nominis lumen, nubilum omne diffugit, redit serenum. Labitur quis in crimen, currit insuper ad laqueum mortis desperando? nonne si invocet nomen vitæ, confestim respirabit ad vitam? Cui aliquando stetit ante faciem salutaris nominis, duritia (ut assolet) cordis, ignaviæ torpor, rancor animi, languor acediæ?» Et paulo inferius subdit : « Nihil ita iræ impetum cohibet, superbiæ tumorem sedat, sanat livoris vulnus, restringit luxuriæ fluxum, exstinguit libidinis flammam, sitim temperat avaritiæ, ac totius indecoris fugat pruriginem. Siquidem cum nomino Jesum, hominem mihi propono mitem et humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem et omni denique honestate ac sanctitate conspicuum, eumdemque ipsum Deum omnipotentem, qui suo me et exemplo sanet et roboret adjutorio. Hæc omnia simul mihi sonant, cum insonuerit Jesus. Semper tibi in sinu sit, semper in manu quo tui omnes in Jesum et sensus dirigantur et actus. Denique et invitaris : Pone, inquit, me signaculum in corde tuo, signaculum in brachio tuo. »

Est et medicina.

UT IN NOMINE JESU OMNE GENU FLECTATUR. — Id est, ut omnes genua curvando, Jesu nomen, id est Jesum, adorent. Hinc patet eadem adoratione, qua adoratur Verbum sive Filius Dei, adorandum etiam esse hunc hominem, qui dicitur Jesus Christus : Jesus enim significat hunc hominem, qui simul est et Deus et homo : nam cum adoramus Verbum incarnatum, coadoramus pariter humanitatem et omnia quæ Verbo inexistunt. Ita Theodoretus, Ambrosius et alii.

Latria adorandus est Christus homo.

Porro dupliciter coli potest nomen Jesu, æque ac imago quælibet. Est enim ipsum quasi imago, (ut docet Aristoteles, lib. *Periherm.*, cap. I), et repræsentatio rei nominatæ, sive personæ quæ nomine hoc significatur. Prior modus est, si mens feratur non in nomen, sed in Christum nomine repræsentatum, et tunc proprie et primario colitur Christus, æque ac honor imaginis, ut imaginis, fertur in prototypum. Posterior, si ipsum nomen veneremur in se, ob respectum tamen quem habet ad rem nominatam. Sic enim aliquis ei honos debetur. Potest enim res quæ ad religiosum alicujus cultum refertur, aliquo etiam modo ipsamet coli, propter id ad quod refertur, vel quod repræsentat. Sic enim osculamur ipsas imagines Christi et Sanctorum, eo quod sint ipsorum imagines. Ita S. Thomas, *Opusc.* LX, cap. 6; Serarius in cap. II *Josue*, Quæst. XVI; Franciscus Suarez, III *part.*, *Quæst.* XXV, art. 3, sect. 6, ubi hanc adorationem vocat respectivam et veneratoriam, hoc est venerationem, quam huic nomini, æque ac imagini exhibemus per capitis inclinationem, osculum, aliudve externum venerationis signum : licet Gabriel Vasquez, lib. II *De Adoratione*, disp. VIII, cap. III, censeat imagines et nomen Jesu non nisi cum exemplari, vel re nominata adorari, hoc est, tantum coadorari, non autem sepatim adorari, id est coli. Ratio ejus est : quia imagines in se sunt res inanimes : ergo adorationis incapaces. Hoc verum est de adoratione proprie dicta, non de cultu venerationis paulo ante descripto et a Pontificibus ac Conciliis sancito. Nam, ut ait Catharinus in cap. IV *epist. ad Rom.* : « Extat justissimum Pontificis decretum, quo mandatur, ut ad hoc nomen Jesus omnes inclinarent caput. » Et Concilium Moguntinum, § 2 : « Codices, ait, oculis perlustrans, cum ad venerabile et tremendum nomen Jesu deveniret, caput aperit, inclinatur, et suspirans in cœlum oculos attollit. » Navarrus, lib. *De Orat.*, cap. IV, num. 5; « Concilium, ait, Lugdunense, cap. *Decet, de Immunit. Eccles.*, lib. VI, antea statuit, ut cum sublime illud nomen Jesus pronuntiatur, omnes illud veneremur, saltem capita inclinando. » Vide et pia Gregorii verba hac de re apud Serarium, in cap. II *Josue*, Quæst. XV, quibus statuit ut ad nomen Jesu omnes « flectant genua cordis sui, quod vel capitis inclinatione testentur. »

Nota : Antequam Jesus nasceretur, nomen Jesu prædixerunt et exultantes vaticinati sunt Patriarchæ, Prophetæ et Sibyllæ. Jacob, *Gen.* XLIX, 18 : « Salutare (Salvatorem) tuum expectabo, Domine. » *Habacuc* III, 18 : « Ego autem in Domino gaudebo, et exultabo in Deo Jesu meo. » *Isaiæ* XLV, 8 : « Rorate cœli desuper, aperiatur terra et germinet salvatorem. » Et passim Septuaginta Hebræum nomen מושיע *moscia*, quo sæpe vocatur Messias, sive Christus, vertunt σωτὴρ, id est *salvator*. Idem prophetarunt Sibyllæ, ut docet acrostichis illa versuum Sibyllæ Erythrææ, quorum primæ litteræ hæc verba reddunt : Ἰησοῦς Χριστὸς, υἱὸς Θεοῦ, σωτὴρ, σταυρὸς, *Jesus Christus, Filius Dei, salvator, crux*, qui versus exstant in fine Sibyllinorum oraculorum, tom. II *Biblioth. SS. Patrum*, et illos citat Cicero.

Nomen Jesu prædictum à Prophetis et Sibyllis.

lib. II *De Divinat.*, indeque probat poema Sibyllæ non esse furentis, sed attenti animi, artisque et cogitationis; item Constantius Imperator, apud Eusebium in fine *Vitæ* ejus, et fuse Augustinus, lib. XVIII *De Civit.*, cap. XXIII.

COELESTIUM, — id est eorum qui in cœlis sunt, puta angelorum et hominum beatorum.

TERRESTRIUM. — Græce ἐπιγείων, id est, ut Syrus, eorum qui in terra sunt, puta hominum qui in terris agunt.

Qui infernorum genu flectant Jesu? ET INFERNORUM. — Græce καταχθονίων, id est *subterraneorum*, qui, ut Syrus vertit, sub terra degunt, puta eorum qui expiantur in Purgatorio et eorum qui damnati sunt in inferno, sive homines sint, sive dæmones, ait Anselmus : hi enim licet Nomine Jesu solent Christiani ab obsessis pellere dæmones. inviti genu flectunt, id est agnoscunt, tremunt et reverentur nomen Jesu, id est Jesum Deum, salvatorem et redemptorem bonorum, impiorum vero et suum dominum, judicem ac vindicem. Hinc S. Justinus, *Apolog.* 1 pro Christianis, ante finem narrat Christianos suo tempore solere energumenos curare, eosque a dæmonibus liberare invocatione nominis Jesu.

Vers. 11. 11. ET OMNIS LINGUA (cœlestium, terrestrium et infernorum, ut præcessit) CONFITEATUR QUIA (quod) DOMINUS JESUS CHRISTUS IN GLORIA EST DEI PATRIS. — Scilicet, quod Jesus qua Deus, in eadem gloria, essentia, majestate et potentia divinitatis sit cum Deo Patre; qua homo vero, quod evectus sit ad dexteram Dei Patris super omnes homines et angelos, proximeque et maxime participet Dei Patris gloriam, ut vere in eadem cum Deo Patre gloria esse dici possit, longe verius quam alii Sancti, qui suo quoque modo in beatitudine et gloria sunt Dei Patris.

Nota : Græca habent εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός, *in gloriam Dei Patris*, quod Chrysostomus cum suis sic explicat, *q. d.* Ut omnis lingua confiteatur, quod Christus Jesus est Dominus, idque in gloriam Dei Patris; sed planius noster Interpres εἰς pro ἐν accepit, *in gloriam*, id est *in gloria* : sic enim sæpe loquitur sanctus Paulus, ut sæpius jam vidimus.

Vers. 12. 12. ITAQUE, CHARISSIMI MEI, NON UT IN PRÆSENTIA MEI TANTUM, SED MULTO MAGIS NUNC IN ABSENTIA MEA, CUM METU ET TREMORE VESTRAM SALUTEM OPERAMINI. — Vocula *ut* emphasim habet, et exponenda est per *tanquam*, *q. d.* Non tantum bene operamini dum præsens sum, ut, id est tanquam in præsentia mea, id est tanquam me præsentem et præsentiam meam revereamini, uti solent discipuli præsente magistro diligenter studere. Alioqui Græca, Syrus et Latina nonnulla voculam *ut* omittunt, et tunc planior est sensus, *q. d.* Hortor vos ut bene operemini (*operamini* enim hic non est indicativi, sed imperativi modi), non tantum cum præsens, sed etiam cum absens sum.

Nota *secundo* : Vox *itaque* connectit hæc cum præcedentibus, *q. d.* Hortatus sum vos, vers. 2 et 3, ad fugam discordiæ et contentionis, ad humilitatem, obedientiam, concordiam, atque ad hæc vos, vers. 5 et seqq., excitavi exemplo Christi, qui humiliavit se et obedivit usque ad mortem crucis, et per hoc exaltatus est super omnia: nunc infero et concludo, hortorque ut exemplo Christi vos humilietis, ut pariter cum eo exaltemini, ac consequenter, ut Dei meisque præceptis de concordia et humilitate obediatis; nec in superbia et contentione, sed in humilitate, id est cum metu et tremore, vestram salutem operemini, quantumvis vobis sapientes, sancti aut perfecti videamini. « Deus, inquit S. Augustinus, serm. 2 *De Verbis Apostoli*, est qui operatur in vobis, ideo cum timore et tremore vallem facite, imbrem suscipite : depressa implentur, alta siccantur; gratia pluvia est. Quid ergo miraris, si Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? ideo cum timore et tremore, id est cum humilitate : noli altum sapere, sed time. Time ut implearis, noli altum sapere, ne sicceris. Humilitas est vallis, in quam descendit pluvia, id est gratia.

CUM METU ET TREMORE VESTRAM SALUTEM OPERAMINI. — Alludit ad *Psal.* II, vers. 11 : « Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore. » Hinc patet *primo*, in homine esse liberum arbitrium etiam in rebus gratiæ et salutis; *secundo*, neminem esse certum de sua gratia et perseverantia.

Metus excludit fidem specialem salutis, quam habent hæretici. Negant hoc Lutherani et Calvinistæ, docentque eum, qui veram habet fidem, credere debere se esse in gratia, seque esse electum et prædestinatum a Deo, certoque salvandum; sed hoc Apostoli loco convincuntur : ubi enim est certitudo, eaque fidei, ibi non est opus metu et tremore : sicut non metuimus ne Christus non sit natus aut passus, quia de his habemus certitudinem fidei; atqui Apostolus requirit metum et tremorem in procuranda salute nostra : ergo de ea non habemus certitudinem.

Perperam hæretici metum interpretantur diligentiam. Respondent aliqui, inter quos est Vatablus (sed ab hæreticis hoc loco et aliis corruptus), per metalepsin *metum* et *tremorem* hic accipi pro diligentia : qui enim timent, solent esse diligentes. Contra : hoc valde remotum et improprium est; proprie enim metus timorem significat. Utque se proprie metum accipere, eumque non qualem qualem, sed magnum et vehementem requirere, declaret Apostolus, addit et auget dicens : *Et tremore*. Tremor enim, inquit Chrysostomus, est augmentum timoris. Ita Patres passim, præsertim S. Augustinus *Contra Pelag.*, et Concilium Tridentinum, *sess.* VI.

Secundo, diligentiam non significat verbo *metus* et *tremoris*, sed *operamini*, ut mox dicam.

Tertio, etsi daremus *metum* hic significare diligentiam, hæc diligentia evertit Novantium certitudinem gratiæ; ut quid enim tam studiose fideles omnes excitat Paulus ad diligentiam bonorum operum, ad prosequendam viam salutis, nisi quia de salute certi non sunt, sed ab ea aberrare et excidere possunt? Frustra enim et ridicule diceretur iis qui de sua salute certi sunt, v. g. in

Purgatorio existentibus: Satagite, diligentes estote, ut per bona opera salutem assequamini.

Sex justæ causæ cur Sancti sibi timere debeant.

Nota : Justæ timoris hujus causæ multæ nobis sunt.

Prima est incertitudo gratiæ.

Prima est, incertitudo gratiæ. Nescimus enim an simus in gratia Dei, an peccata præterita nobis condonata sint, an vera et seria contritione et pœnitentia ea expiaverimus. Unde recte monet Sapiens : « De propitiato peccato noli esse sine metu. »

Secunda, ignoratio sui.

Secunda, quia non videmus fundum cordis nostri, et nescimus an in eo vitium aliquod secretum lateat, quo displiceamus Deo, an opera nostra bona, occulta quadam intentione perversa non vitientur et depraventur.

Tertia, quia alia sunt judicia Dei, alia hominum.

Tertia, quia alia sunt judicia Dei, alia hominum, et judicia Dei abyssus multa, ut propter occultam hominis superbiam, negligentiam, aliudve peccatum, licet veniale tantum, gratiam suam sensim Deus subtrahat sinatque hominem sibi, quo fit ut periculis et tentationibus expositus ruat in peccata.

Rursum tot diebus, mensibus, annis, quibus homo etiam probus vivit, tam multa, homine etiam non advertente et quasi nolente, opera illius intercurrunt, quibus vel per cupiditatem occultam, vel per infirmitatem, vel per imprudentiam animam inquinat : ut merito dixerit S. Augustinus de S. Monica matre sua, lib. IX *Confess.*, cap. XXXI: « Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam. » Quod Augustini dictum citans S. Gregorius, lib. XXIX *Moral.*, IX : « Væ miseris nobis, inquit, qui de electione nostra nullam adhuc Dei vocem cognovimus et jam in otio torpemus. Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota pietate judicemur : quia districte discussa, inde ante oculos judicis, unde se maxime placere suspicatur, obruitur. » Hinc illud *Psal.* CXLII : « Non intres in judicium cum servo tuo. » Et *Job* IX : « Etiamsi habuero quippiam justum, non respondebo ei, sed judicem meum deprecabor. » Et D. Hieronymus in *Jeremiæ* cap. XXX : « Omnis, inquit, mundus indiget misericordia Dei. Nullus securus ad judicem pergat. »

S. Hilarionis timor in morte.

Ita timuit S. Hilarion, teste S. Hieronymo, moriens enim sibi ingeminabat : « Egredere, quid times? egredere, anima mea, quid dubitas? Septuaginta prope annis servisti Christo, et mortem times? In hæc verba exhalavit spiritum. » Similia de aliis habet Climacus in *gradu* timoris.

Quarta, peccandi necessitas, quæ est in homine.

Quarta, quia in homine est peccandi necessitas ut non possit evadere, quin aliquando peccet, saltem venialiter; et fragilitas ac inconstantia tanta, quantam singuli experimur, ut levi tentationis statu dejiciamur, ut una dies vel nox interposita omnia hominis proposita ac desideria mutet, ut singulis sæpe horis nova capiamus consilia, nova quæramus oblectamenta.

Quinta, hostes tres validissimi.

Quinta, quia habemus hostes validissimos, qui in nostram perniciem conjurant, dæmones scilicet, carnem et mundum. « Artifex tegularius, ait Chrysostomus, etsi valde peritus sit, cum timore tamen et tremore stat (in tecto), metuens ne ab ædificio decidat; et tu credidisti, multa bona parasti, in sublime ascendisti, caute teipsum continebis et cum timore stabis, oculumque vigilantem habebis, ne inde decidas : sunt enim multæ nequitiæ spirituales, quæ te dejicere conantur. »

Sexta, est incertitudo perseverantiæ et salutis.

Sexta, quam hic potissime spectat Apostolus, est incertitudo nostræ perseverantiæ, ac consequenter prædestinationis et electionis ad salutem et gloriam. Etsi enim quis justus sit et fervens, facile tamen obrepit ei torpor aliquis et negligentia, ut sibi carnique blandiens et indulgens sensim tepescat, deficiat et cadat. Timebat id Paulus : « Castigo, inquit, corpus meum et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar. » Quis ergo quantumvis sanctus non metuat? Cecidit sapientissimus et sanctissimus Lucifer, cecidit Adam, cecidit Saul, cecidit David, cecidit Salomon, cecidit Petrus, Apostolorum princeps, cecidit Origenes, cecidit Tertullianus, ceciderunt tot hæresiarchæ, ceciderunt tot anachoretæ sanctissimi : quis ergo lapsum non timeat? quis certum et securum se putet? unde, precor, sibi certitudinem perseverantiæ et salutis polliceri audeat?

Hinc S. Leo, serm. 8 *De Epiphania* : « Hæc, inquit, Sanctis causa est tremendi ac metuendi, ne ipsis operibus pietatis elati, deserantur ope gratiæ, remaneant in infirmitate naturæ. » Ne ergo id in te fiat, diligentissime divinis utere auxiliis. Si in casu Deus porrigit manum, protinus tuam porrige; si in naufragio tabulam suggerit, statim arripe; si ostium pulsat, illico aperi; si vocat, cum Paulo sine mora responde : « Domine, quid me vis facere? » si te respicit, mox cum Petro egredere et fleto amare : si ad statum perfectiorem et ad apostolatum te impellit, dicito cum Isaia : « Ecce ego, mitte me. »

Timor est optimum medium et stimulus ad perseverantiam.

Nota *secundo* : Hic timor aptissimum est medium ad perseverantiam et salutem, nosque non anxios et scrupulosos facit, sed potius confirmat et certiores reddit de nostra salute. Cujus ratio est, quia sicut spes, ita et timor medium est a Deo ordinatum et via recta ad salutem. Id docet S. Bernardus, serm. 15 in psal. *Qui habitat* : « Timor, ait, maxima spei est materia : quia timor est donum Dei dirigens nos ad salutem, et ex perceptione præcedentium donorum firma exspectatio futurorum, et quia beneplacitum est Domino super timentes eum, et utique vita in voluntate ejus, et in beneplacito ejus salus æterna. » Idem patet e contrario : nam quotquot fere lapsi sunt, lapsi sunt ex nimia præfidentia et securitate, atque ex occulta quadam superbia, qua suæ virtuti et sanctitati nimis innixi et confisi sunt. « Vidimus, » inquit auctor *Soliloquiorum*, cap. XXIX, tom. IX operum S. Augustini, « vidimus, in-

quam, multos, Domine, ex Patribus nostris (tales fuerunt Origenes, Tertullianus et Lucifer Calaritanus), quod utique sine magno tremore non recolo, sine multo timore non confiteor, ascendisse primitus quodammodo usque ad cœlos et inter sidera nidum suum collocasse, postmodum autem cecidisse usque ad abyssos et animas eorum in malis obstupuisse. Vidimus stellas de cœlo cecidisse ab impetu ferientis caudæ draconis, et eos, qui jacebant in pulvere terræ, a facie sublevantis manus tuæ, Domine, mirabiliter ascendisse. Vidimus vivos morientes et mortuos a morte surgentes, et eos, qui inter filios Dei ambulabant in medio lapidum ignitorum, quasi lutum ad nihilum defluxisse. Vidimus lucem obtenebrasse et de tenebris lucem processisse : quia publicani et meretrices præcedunt incolas in regno cœlorum, filii autem regni ejiciuntur in tenebras exteriores. »

Qua ratione comparandus hic timor. Denique aptam rationem et medium ad consequendum hunc timorem præscribit hic Chrysostomus : « Quomodo, inquit, comparabitur iste timor ? si cogitaverimus Deum ubique præsentem esse, audire omnia, omnia videre, etiam quæ in corde sunt et in profundo animi. Dic mihi : si tibi semper proxime principem standum esset, non cum timore adstares? Quando comedis, cogita præsentem esse Deum ; adest enim. Quando dormiturus es, quando irasceris, quando rapis, quando deliciaris et quidquid tandem feceris, cogita adesse Deum ; et nunquam in risum incides, nunquam ad iram accenderis. Si cogitationem istam semper habueris, semper in timore eris ac tremore, tanquam si prope regem adstes. »

OPERAMINI. — Græce non est simplex verbum ἐργάζεσθε, sed compositum significatius κατεργάζεσθε, *q. d.* aiunt Chrysostomus et Theophylactus : Cum multa diligentia et sollicitudine pergite vestram salutem operari ; *operamini* enim hic, non actum inchoatum (jam enim cœperant bene operari Philippenses, ut dixi cap. I, vers. 6), sed continuatum significat, juxta *Canon.* 32.

Vers. 13. 13. DEUS EST QUI OPERATUR IN VOBIS ET VELLE, ET PERFICERE PRO BONA VOLUNTATE. — *Primo*, Lutherus et Calvinus, negantes liberum arbitrium, sic exponunt, *q. d.* Deus immittit vel indit servo arbitrio ipsum velle, id est actum volendi id quod bonum est, sicuti igni indit calorem. Sed ut alia taceam, hic sensus repugnat præcedentibus : si enim Deus voluntati indit velle; sicut igni indit calorem, ergo frustra Philippenses hortatus est Paulus, ut cum metu et tremore salutem suam operarentur. Si enim totum est Dei (ut recte infert Chrysostomus), ergo frustra me hortaris, frustra metum et timorem injicis, frustra præcipis dicens : *obedite*, quia Deus totum facit : Deus ergo rogandus est, ut obedientiam omneque bonum mihi inserat; non autem ego excitandus, ut ad bonum connitar, illudque sponte capessam : quia id facere non possum, sed a Deo

(Quomodo Deus operetur velle. Prima sententia Calvini refellitur.)

id mihi indi debet. Sicut enim frustra diceres igni, aut bruto : Esto diligens, satage ut calorem, ut cibum tibi compares ; ita frustra dices homini : Satage, ut bene vivas, si homo non est ad ea liber, sed ad ea agi debet quasi brutum.

Secunda, Catholicorum aliquorum. *Secundo*, aliqui Catholici sic exponunt : « Deus operatur velle, » id est physice prædeterminat voluntatem ad actum volendi, ita tamen ut prædeterminando faciat hominem libere velle : sicut enim prædeterminat actum, ita et ejus modum, ut scilicet libere fiat, ut libere velit. Putant hanc prædeterminationem significari voce *operatur*, et, ut significantius habet Græcus, ὁ ἐνεργῶν, qui inoperatur per internam suam vim, energiam et efficaciam.

Gratia non prædeterminat actum liberum. Verum difficile est, has prædeterminationes Dei conciliare cum libertate arbitrii nostri. Si enim liberum arbitrium est prædeterminatum, quomodo manet liberum ? quod enim liberum est, est indeterminatum et indifferens ad utrumlibet, ut se determinare et flectere possit in alterutram partem, quam libere amplecti et eligere voluerit. Nam hoc est, quod ait Sapiens, *Ecclis.* XV, 14 : « Deus, inquit, ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui, » et vers. 17 : « Apposui tibi aquam et ignem : ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita et mors, bonum et malum ; quod placuerit ei, dabitur illi. » Et Moyses, *Deut.* XXX, 15 : « Considera quod proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum ; et e contrario mortem et malum. » Et vers. 19 : « Elige ergo vitam, » etc. Pluribus idipsum demonstrant Bellarminus, Suarez, Molina, Valentia et alii, tractatu *De Gratia.* Unde et modo nonnulli Doctores sapientiores, qui prædeterminationes hasce posuerunt, eas emolliunt, easque non physicas, sed morales interpretantur, ut in re non sint aliud, quam efficacia gratiæ, quæ certo futura est efficax, quia habitura est suum effectum, seu quia ita mulcebit et alliciet hominis voluntatem, ut illa libere gratiæ consentiat, eique cooperetur. Apostolus ergo per τὸ *operatur,* non intelligit hanc prædeterminationem physicam ; quia ipse paulo ante jussit Philippenses suam salutem operari cum metu et tremore, ipsos ergo vult esse sollicitos, pavidos, diligentes in bonis operibus : non ergo Deus illos prædeterminabat ad sollicitudinem, pavorem, diligentiam. Si enim prævenit Deus meam sollicitudinem, eamque prædeterminat, ut quid ego laborem, ut quid sim sollicitus ? Deo id curæ est, Deus id certissime et efficacissime præstabit, mea sollicitudo nihil hic juvat ; nec enim possum esse sollicitus, nisi Deus me ad hanc sollicitudinem prædeterminet, et si prædeterminet, non est quod sim sollicitus, quia hæc prædeterminatio certissimo me faciet sollicitum : cur ergo, o Paule, nos hortaris ad sollicitudinem, cum hæc non in nostra, sed in Dei solius sit potestate et manu ?

Tertia S. *Tertio*, S. Chrysostomus, Theophylactus et

Chrysostomi. Theodoretus sic exponunt : « Deus operatur in nobis velle, » quia voluntatis promptitudinem ad bene operandum, quam invenit in nobis, juvat, auget et promovet : facit enim ut bene operando promptiores simus et fortiores ad eadem bona opera iteranda et augenda; nam sicut otium invitat et trahit ad otium, ita opus invitat et trahit ad opus, et vicissim, uti ex opere, ait Chrysostomus, nascitur opus, ita ex otio trahitur otium. Dedisti eleemosynas? magis excitaris ad dandum : non dedisti? pigresces magis. Modestiam tenuisti uno die? habes invitamentum ad alterum. Segniter egisti? auxisti segnitiem. Ita S. Dominicus Loricatus sensim exercendo et agendo suas austeritates et pœnitentias, tandem pene incredibiles fecit, ut lorica ferrea ad carnem præcinctus incederet, disciplinas faceret quotidie ad multas horas, abstinentias, orationes, psalmodias brachiis extentis ad stuporem. Cumque alii mirarentur, qui id fieri posset, respondit : « Somnum somnus adescat, et vigilias vigiliæ pariunt; nam corpus humanum in quo paulatim prius enutritur, in hoc per incrementa postmodum roboratur. » Ea enim est vis et illecebra consuetudinis, educationis et exercitationis, ut sicut qui dormit, qui bibit, plus semper dormire et bibere cupit; ita qui se dat abstinentiæ et pœnitentiæ, plus deinde abstinere seque affligere cupiat et gaudeat. Experiatur quisque, et ita esse sentiet. Ita se exercuerunt olim S. Eremitæ et Cœnobitæ, qui inde Ascetæ, id est *Exercitantes* sunt dicti. Idem fit in aliis virtutibus.

Somnus somnum adescat, labor laborem, virtus virtutem.

Hic sensus sane intellectus, non est alienus a scopo Apostoli : loquitur enim fidelibus jam justificatis, quos vult cum metu et tremore pergere in operibus justitiæ, eo quod Deus operetur in illis velle et perficere : velle ergo intelligit illud, non quo velint primum credere, sed quo velint pergere in cœpta fide et justitia; *q. d.* Satagite vestram salutem, o fideles, operari; quia sic Deum advocabitis, ut is, sicut cœpit, ita pergat in vobis operari velle, faciatque voluntatem vestram in dies paratiorem et promptiorem ad volendum et perficiendum bona opera, quibus salutem assequamini.

Quarta et genuina. *Quarto* et optime S. Augustinus, *Deus* generaliter *operatur* in nobis quodvis bonum *velle*, quo ad salutem dirigimur, sive justi simus, sive peccatores ad justitiam tendentes et aspirantes : quia voluntatem tam pœnitendi, quam amandi et quodvis bonum operandi sua gratia prævenit et præparat, movet et incitat, ut libere velit pœnitere, amare et quodvis bonum operari, *q. d.* Deus non tantum operatur perficere, Græce τὸ ἐνεργεῖν, id est operari et agere, sed etiam ipsum velle; quia non tantum operatur ipsum opus et actum externum, sed etiam internam voluntatis electionem et consensum, quo voluntas eligit et vult facere actum externum et opus bonum.

Nota *primo* : Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet debeamus cum metu et tremore salutem nostram operari : causa hæc est, quia Deus operatur in nobis velle et perficere, *q. d.* Licet, o Christiani Philippenses, liberum habeatis arbitrium, et in vestra potestate sit bene operari et salvari, hortor tamen vos, ut cum humilitate et tremore diligenter serviatis Deo et bona opera, eaque quæ salutis sunt operemini. Quia si quid boni habetis, aut facitis, id non a vobis habetis, sed a Deo, qui superbis, præfidentibus et præ præfidentia negligentibus ac torpentibus resistit et gratiam suam subtrahit : humilibus autem, orantibus, pavidis et sollicitis dat, auget et continuat gratiam; et, si providi et diligentes sitis in operibus salutis, Deus, sicut cœpit, ita perget in vobis operari velle et perficere bonum : sin præsumptuosi sitis, securi et segnes, Deus se subtrahet, nec perget in vobis operari velle et perficere bonum, itaque a salute vestra corruetis. Deus ergo in vobis operatur tam primum, quam secundum, tertium et quodvis aliud sequens bonum velle (id est bonam volitionem) et perficere; sed ita, ut velit vos suæ operationi humiliter, strenue et sollicite cooperari. Si enim cooperari negligatis, aut ea in re sitis præsumptuosi, Deus quoque vos negliget et gratiam suam subducet, nec ulterius in vobis operabitur secundum, tertium aut quartum bonum velle et perficere : quo fiet, ut a bona voluntate et opere excidatis; non perseveretis; nec salutem assequamini. Ita S. Augustinus, tum alibi sæpe, tum serm. 2 *De Verbis Apostoli* : « Imple, inquit, vallem, suscipe imbrem, gratia pluvia est : non in montes, sed in valles, id est humiles descendit. » Idem Augustinus, *De Gratia et libero arbitrio*, cap. IX : « Quando, inquit, jubetur ut operentur, liberum eorum convenitur arbitrium : sed ideo cum timore et tremore, ne sibi tribuendo quod bene operantur, de bonis tanquam suis extollantur. Tanquam ergo Apostolus interrogaretur, et diceretur ei : Quare dixisti, Cum timore et tremore? horum verborum rationem reddidit, dicens : Deus est enim qui operatur in vobis; si enim timetis et tremitis, non extollimini tanquam de vestris operibus bonis, quia Deus est, qui operatur in vobis. »

Metus est, quod Deus operetur velle, non in pigris et superbis, sed in humilibus et sollicitis.

Nota *secundo* : Deus operatur velle per gratiam prævenientem et excitantem, qua intellectum illuminat, immittendo illi bonas cogitationes et lumina, quibus apprehendat, ponderet et æstimet tum enormitatem pœnasque peccatorum, tum honestatem ac præmia virtutum, tum Dei judicium, tum æternitatem aliaque quæ salutis sunt.

Deus operatur velle, Primo, illuminando intellectum.

Secundo, excitat voluntatem et affectum, pios motus, affectiones et impulsus timoris, spei, pœnitentiæ, dilectionis, aliosque similes, illi indendo, quibus suadet et persuadet, suadendoque et persuadendo operatur et facit, ut voluntas libere velit timere, sperare, pœnitere, diligere, non se sola, nec per puras naturæ

Secundo, pias affectiones voluntati indendo.

vires, sed per eamdem Dei gratiam, quæ sicut voluntatem prævenit et excitavit, ut vellet, ita dum vult illam adjuvat; illique cooperatur ut velit; et hoc significat Græcum ἐνεργεῖν, *q. d.* Inoperatur, scilicet intima vi sua penetrans, illuminans et movens intima intellectus et voluntatis nostræ, illisque cooperans. Et hoc est quod ait S. Augustinus, *De Gratia et libero arbitrio*, cap. XIV: « Deus, inquit, est qui operatur in nobis velle et operari : certum est nos facere cum facimus, sed ille facit ut faciamus, præbendo vires efficacissimas voluntati, qui dixit : Faciam ut in justificationibus meis ambuletis. »

Deus aliter operatur in homine, aliter in bruto.

Ubi adverte : Aliter Deus operatur velle, aliter operatus est cœlum, terram, germina aliaque omnia, quæ creavit, aut fecit. Rursum aliter operatur Deus in anima et voluntate opus liberum, aliter in re inanimata aut bruta operatur opus inanime, naturale aut animale : hoc enim operatur hac ratione, nimirum causas secundas inanimas aut brutas determinando, et determinatione sua necessitatem illis imponendo ad suas actiones : opus vero liberum operatur in voluntate, illi suadendo, illam mulcendo, alliciendo, blandiendo, molliendo, terrendo, roborando interius : sicuti exterius principes et magistratus operantur in suis subditis velle obedientiæ, ut velint parere suis legibus. Operantur, inquam, non physice determinando eos ad hoc velle, sed moraliter per minas et blanditias, per pœnas et præmia eos inducendo, suadendo et provocando, ut libere velint legibus obedire : hoc enim est imperium politicum, quo principes liberaliter imperant suis, quasi civibus; non despoticum, quo serviliter et coacte suis, quasi mancipiis dominentur. Tale proportionaliter est imperium et operatio Dei, qua in liberis creaturis, angelo et homine operatur, easque regit non despotice, sed politice, libere et regaliter; aliter enim libertati vim inferret, si in ea, non moraliter suadendo, sed physice determinando, operaretur velle. Unde Syrus, Vatablus et Erasmus clare vertunt : « Deus est, qui agit in vobis et ut velitis, et ut efficiatis; » vel, ut Syrus : « ut perficiatis id quod vultis. »

Nota.

Deus operatur in homine politice, non despotice.

Nota *tertio :* Hinc cum S. Augustino docet Ecclesia, omne bonæ voluntatis, fidei et salutis initium esse a gratia præveniente. Negavit hoc Gentilis ille, cujus hæc, non Christiana, sed athea est vox de Deo : *Det vires, det opes, animum æquum mihi ipse parabo.* Negavit idipsum et Pelagius : nam distinguens hæc tria in homine, scilicet posse, velle, agere, docebat posse, id est potentiam volendi, sive voluntatem et libertatem, esse a Deo; sed velle et agere esse ex nobis, nec ad hæc opus esse gratia Dei. Unde Pelagius hunc Pauli locum per metonymiam, qua effectus ponitur pro causa, sic exponebat : Deus operatur velle, id est, posse, inquit, quia dat mihi potentiam ut possim velle; sed hoc plane est extra scopum et mentem Apostoli : vult enim nos cum timore operari bona, ex eo, quod Deus operatur velle : non ergo loquitur de potentiali, sed de actuali velle; nam volendi potentiam omnes homines a Deo acceperunt, nec solliciti esse debent, aut cum metu operari, timentes ne si segniter operentur eam amittant, aut ea priventur; hic enim ridiculus et frivolus est timor: sed velle actuali privari possunt, multique segnes eo privantur, quia Deus eis gratiam subtrahit, quæ requiritur ad hoc velle : ergo de velle actuali, non potentiali loquitur Apostolus.

Error Pelagii, posse esse a Deo, sed velle et agere a nobis.

Audi S. Augustinum, *De Gratia Christi*, cap. III : « Pelagius, inquit, tria constituit atque distinguit, quibus divina mandata dicit impleri, possibilitatem, voluntatem et actionem : possibilitatem scilicet, qua potest homo esse justus; voluntatem, qua vult esse justus; actionem, qua justus est. Horum trium primum, id est possibilitatem datam confitetur ab auctore naturæ, nec esse in nostra potestate, sed eam nos habere etiamsi nolimus : duo vero reliqua, id est voluntatem et actionem, nostra esse asserit, atque ita nobis tribuit, ut nonnisi a nobis esse contendat; tanquam hæc duo tam sint valentia ad declinandum a malo et faciendum bonum, ut divino adjutorio non indigeant : illud vero, quod nobis ex Deo est, hoc sit invalidum, id est possibilitas, ut semper gratiæ adjuvetur auxilio. » Deinde cap. V, hoc refellens : « Contra, inquit, Apostolus : Cum timore, ait, et tremore vestram ipsorum operamini salutem. Et ut scirent quia non tantum in eo quod operari possint (hoc enim et in natura, et in doctrina jam acceperant), sed etiam in eo quod operantur, divinitus adjuventur, non ait : Deus est enim qui operatur in vobis posse, tanquam ipsi jam velle et operari per seipsos habeant, nec in his duobus adjutorio indigeant; sed ait : Deus enim est qui operatur in vobis et velle et perficere; vel sicut in aliis et maxime Græcis codicibus legitur, et velle et operari. » Rursum cap. X, subjungens responsionem Pelagii dicentis : « Deus, inquit, operatur in nobis velle quod bonum est, velle quod sanctum est, dum nos terrenis cupiditatibus deditos mutorum more animalium tantummodo præsentia diligentes, futuræ gloriæ magnitudine et præmiorum pollicitatione succendit, dum revelatione sapientiæ in desiderium Dei stupentem suscitat voluntatem, dum nobis, quod tu alibi negare non metuis, suadet omne quod bonum est. Quid manifestius, nihil aliud eum dicere gratiam, qua Deus in nobis operatur velle quod bonum est, quam legem atque doctrinam? In lege namque et doctrina sanctarum Scripturarum futuræ gloriæ atque præmiorum promittitur magnitudo. Ad doctrinam pertinet etiam quod sapientia revelatur, ad doctrinam pertinet, cum suadetur omne quod bonum est. » Mox hæc refutans : « Sed nos, inquit, eam gratiam nolumus. Istam aliquando fateatur, qua futuræ gloriæ magnitudo non solum

Refellit eum S. Augustinus.

Error Pelagii, Deum operari velle, per legem, minando et pollicendo.

promittitur, verum etiam creditur et speratur; nec solum revelatur sapientia, verum etiam et amatur; nec suadetur solum omne quod bonum est, verum et persuadetur. »

Pelagius non admisit aliam gratiam, quam legem et doctrinam.

Ubi nota, Pelagium præter naturam et naturalis voluntatis vires, tantum admisisse doctrinam et legem, eamque solam verbis illis in speciem tam amplis et speciosis (ita enim interpretatur Augustinus, loco citato) intellexisse vocareque gratiam, quia docet operari bonum; itaque dicebat Pelagius Deum operari velle, quia dat legem et sacras Scripturas, quæ erudiunt et hortantur nos ut bonum velimus et faciamus; internam autem gratiam, quæ non tantum intellectum illuminaret, sed et voluntatem impelleret, afficeret, roboraret, negavit Pelagius. Hanc si concessisset, nullam ei litem se moturum fuisse fatetur Augustinus. Non ergo prædeterminationem gratiæ ursit Augustinus, aut de ea cum Pelagio contendit. Qua de re alibi plura.

Porro responsio hæc Pelagii, Deum operari velle per legem, non per gratiam, refutatur eadem ratione, qua refutavi priorem ejus responsionem, Deum operari velle, quia dat potentiam volendi, sive voluntatem ipsam.

Quomodo Deus operatur τὸ perficere?

ET VELLE, ET PERFICERE. — Græce, ut dixi, pro *perficere* est ἐνεργεῖν, quod Noster paulo ante vertit *operari*, *q. d.* Deus facit, ut velitis, et ut opere perficiatis id quod vultis, ita Syrus. Nota : Deus operatur in nobis perficere continuando eamdem gratiam, qua operatus est velle, et sæpe dando quoque occasiones externas perficiendi : qua in re mirabilis est Dei providentia erga suos qui se ejus directioni totos credunt et committunt, ut plurimas et aptissimas opportunitates bene agendi, et rei bene gerendæ eis suggerat et quasi in manum det.

Deus operatur cogitare, velle, perficere: quomodo?

Tertio, cum actus externus est difficilis; ut martyrium, operatur tunc perficere, nova gratia hominem roborando et animando. Pulchre S. Bernardus, lib. *De Gratia et libero arbitrio*, sub fine, docet, quomodo Deus hæc tria, scilicet « cogitare, velle, perficere, » operetur in nobis: « *Primum*, inquit, scilicet cogitare, sine nobis; *secundum*, scilicet velle, nobiscum; *tertium*, scilicet perficere, per nos facit. Siquidem immittendo bonam cogitationem, nos prævenit; immutando etiam malam voluntatem, sibi per consensum jungit; ministrando et consensui facultatem, foris per apertum opus nostrum internus opifex innotescit. » Deinde cum docuisset in solo velle proprie situm esse meritum, cum perficere et cogitare sæpe non sit in nostra potestate, subdit : « Cavendum ergo ne cum hæc invisibiliter intra nos ac nobiscum actitari sentimus, aut nostræ voluntati attribuamus, quæ infirma est, aut Dei necessitati, quæ nulla est : sed soli gratiæ, qua plenus est. Ipsa liberum excitat arbitrium, cum seminat cogitatum; sanat, cum immutat affectum; roborat, ut perducat ad actum; servat, ne sentiat defectum. Sic autem ista cum libero arbitrio operatur, ut tantum illud in primo præveniat, in cæteris comitetur : ad hoc utique præveniens, ut jam sibi deinceps cooperetur. Ita tamen quod a sola gratia cœptum est, ab utroque perficitur, ut mixtum, non sigillatim; simul, non vicissim per singulos profectus operentur. Non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere individuo peragunt. »

Tam gratia quam liberum arbitrium totum opus peragit.

Quid εὐδοκία, id est bona voluntas?

PRO BONA VOLUNTATE, — non hominis, ut Chrysostomus, sed Dei : est enim Græce εὐδοκία, id est beneplacitum, et, ut Budæus vertit, ultronea propensaque affectio, *q. d.* Deus non propter merita vestra, sed pro sua gratuita immensaque in nos benevolentia et beneplacita operatur in nobis velle et perficere, ut scilicet hanc Dei gratiam et benevolentiam agnoscamus, illam imploremus, illique gratias, ut par est, agamus. Aliter Chrysostomus et Theophylactus, « pro bona voluntate sua, » scilicet implenda, *q. d.* Deus operatur in nobis velle et operari hoc fine, ut ejus bona voluntas in nobis et per nos expleatur, scilicet ut faciat nos implere bonam et sanctam suam voluntatem, ut sancte vivamus sicut ipse nos vult vivere; hoc enim Deo gratum et in votis est. Sed prior sensus magis respondet Græco εὐδοκία, et scopo ac menti Apostoli (1).

Vers. 14.

14. OMNIA AUTEM FACITE SINE MURMURATIONIBUS ET HÆSITATIONIBUS. — Græci codices jam variant. Aliqui, ut Regii, legunt χωρὶς ὀργῆς, id est *sine ira;* alii cum nostro et Syro legunt χωρὶς γογγυσμῶν, id est *sine murmurationibus*. Hæcque vera est lectio, quam etiam sequuntur Vatablus, Erasmus, Beza; redit enim ad vers. 3, ubi jussit ut nihil agant per contentionem, nec per inanem gloriam : ex his enim oriuntur murmurationes et hæsitationes, Græce διαλογισμοί, hoc est *disceptationes;* Syrus, *dissidia :* qui enim hæsitat curiose inquirens, cur hoc ita fiat, cur talis sic faciat, et non sic; hic argutatur, disceptat, murmurat, reprehendit et serit dissidia.

Vers. 15.

15. UT SITIS SINE QUERELA (ἄμεμπτοι, de quibus jure nemo queri possit) ET SIMPLICES FILII DEI, SINE REPREHENSIONE, IN MEDIO NATIONIS PRAVÆ. — « Simplices, » id est sinceri, candidi; hoc enim est Græcum ἀκέραιοι, de quo dixi *Rom.* XVI, 9. Opponit simplicitatem, sive candorem murmurationibus et hæsitationibus; qui enim simplices et candidi sunt, non sunt curiosi in pervestigando quid hic vel ille faciat; non disceptant, non murmurant; sed omnia in meliorem partem interpretantur, et quemque suo officio et judicio relinquunt, seque suis tantum rebus immiscent,

Qui sint simplices?

(1) Nam hæc verba ad modestiam in Christianis efficiendam dicta sunt. Aliter Allioli : Hoc comma, ait, causam dat cur *in metu et tremore* salutem nostram operari debeamus, quia nempe sine Dei gratia nihil possumus; atqui, *superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam.*

itaque secum et omnibus quietem et pacem habent.

FILII DEI. — Non spectat *ad simplices*, qui Græce masculine dicuntur ἀκέραιοι, filii vero neutre vocantur τέκνα. Novus ergo est et maxime honorificus hic titulus, quo Philippenses omnesque boni Christiani vocantur « filii Dei; » quod nos ad omnem virtutem et sanctitatem exstimulare debet, ne simus degeneres, sed Patris nostri cœlestis puritatem, candorem, charitatem et perfectionem in omnibus imitari, et moribus exprimere satagamus.

IN MEDIO NATIONIS PRAVÆ ET PERVERSÆ. — Græce σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, id est tortuosæ et distortæ. Ita S. Augustinus *in Psal.* CXLVI, Vatablus, Erasmus et Syrus. *Pravum* ergo hic, proprie non improbum, sed distortum significat, quod proprie opponitur recto et rectitudini. Notat ergo Gentilium vitam et mores, a rectitudine virtutis, rectoque rationis, legis et prudentiæ dictamine declinantes, et per tortuosa ac contraria sæpe vitia implexos et distortos; omne enim vitium obliquum est et tortuosum, mentemque diversis et contrariis sæpe cupiditatibus implicat et distorquet. Maxime autem opponit hic Paulus pravos simplicibus, de quibus jam dixit; ut *pravus* respondeat Hebræo עקש *ickes*, id est perversus, fallax, versutus, tortuosus, qui simulat et dissimulat, quique specie recti et veritatis fallit et decipit.

Omne vitium obliquum est et tortuosum.

INTER QUOS LUCETIS SICUT LUMINARIA IN MUNDO. — Græce φαίνεσθε tam est imperativus, quam indicativus. Unde verti potest cum Cypriano, epist. *ad Rogatianum*, cum Ambrosio, Syro et Vatablo, *lucete* et conspicui estote : φαίνεσθε enim non significat quovis modo lucere; sed in conspicuo esse, ut ab omnibus spectari possit quasi fax in edito posita.

Secundo, luminaria hæc sunt sol, luna, stellæ, ait Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus. « Commonet, inquit Ambrosius, ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes (incredulos, infideles) tam clari appareant vita, conversatione, moribus, quemadmodum sol et luna inter stellas splendore sublimes sunt. » Et Chrysostomus : « Monet, inquit, ut in nocte hujus sæculi quasi stellæ resplendeant et refulgeant. » Et Anselmus : « Vult, inquit, ut Christiani sint quasi stellæ, quæ in cœlo fixæ non curant terrena, sed totæ intendunt, ut suos cursus et motus peragant lucemque spargant mundo. » Sic de Julio Cæsare canit Horatius :

Christiani debent esse stellæ præfulgentes.

> Micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Tritum est quoque illud Platonis et Aristotelis : Neque Hesperus, nec Lucifer ita admirabilis est, ut justus. Sic mulier illa Ecclesiam significans, *Apocal.* XII, dicitur amicta sole, et luna sub pedibus ejus, et in capite ejus corona stellarum duodecim. Sic et *Daniel*, cap. XII, 3, dicitur : « Qui ad justitiam erudiunt multos (fulgebunt) quasi stellæ in perpetuas æternitates. »

Secundo, simplicius per « luminaria » hæc accipiemus faces, quales, v. g., in portu ex alta turri, vel pharo suspenduntur, ut navigantibus noctu ad portum contendentibus præluceant, iterque ac portum eminus demonstrent : ad hoc enim erecta fuit turris illa Pharos in Ægypto, de qua Statius :

> Lumina noctivagæ tollit Pharus æmula lunæ;

q. d. Apostolus : Vos, o Christiani, estis quasi terrestres quædam lunæ et stellæ, puta faces in excelso positæ, ut Gentibus in hoc mundi mari navigantibus et naufragantibus portum salutis, iterque in cœlum vestro exemplo et sancta conversatione præluceatis et demonstretis.

16. VERBUM VITÆ (doctrinam Evangelii vitalem ac salutarem) CONTINENTES AD GLORIAM MEAM IN DIE CHRISTI, QUIA NON IN VACUUM CUCURRI, NEQUE IN VACUUM LABORAVI. — Pro *continentes*, græce est ἐπέχοντες. Quod Theodoretus vertit, *attendentes;* melius Vatablus, *sustinentes*, id est in vertice tenentes, et, ut alii, prætendentes aliis, scilicet ut in portum salutis, hoc Evangelicæ Christianæque vitæ vestræ lumine præfulgente, invehantur. Unde et Syrus vertit, *ut sitis illis loco salutis.* Noster simplicius et generalius vertit, *continentes*, id est habentes, conservantes et studiose retinentes, ne a quoquam vobis eripiatur, ut omnibus illud ostendere, præferre et prælucere possitis.

Vers. 16.

AD GLORIAM MEAM, — εἰς καύχημα ἐμοί, id est *ad gloriationem mihi*, ut scilicet de vobis in Evangelica vita tam constantibus, tam præfulgentibus, gloriari possim, quod tales mea prædicatione evaseritis, « in die Christi, » id est in die judicii, quæ erit dies Christi judicis, declarans summam ejus potestatem, dominium et imperium; quia, id est quod, « non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi, » utpote quod vos cum aliis multis ad Christum et sanctitatem Christianam adduxerim.

17. SED ETSI IMMOLOR (ita enim legendum : unde male Vatablus et aliqui alii legunt, *æmulor*) SUPRA SACRIFICIUM ET OBSEQUIUM FIDEI VESTRÆ, GAUDEO ET CONGRATULOR OMNIBUS VOBIS. — Pro *immolor*, græce est σπένδομαι, id est *libor*. Notum est ex *Levitico* et sacrificiis Gentilium, sacrificia duas habuisse partes, scilicet victimam, puta bovem, vitulum, arietem; et libamen, puta vinum aut oleum : sacrificium enim erat quasi convivium Dei, in quo victima erat instar cibi, libamen instar potus Dei. Non ergo hic duas victimas ponit, unam se, suamve mortem, alteram Philippensium fidem, ut vult Erasmus; sed unam victimam, scilicet Philippensium fidem suo sanguine quasi libamine condiendam, *q. d.* Si contingat me mori et occidi a Nerone, eo quod vos aliosque ad Christi fidem

Vers. 17.

lippenses, libamen sanguis Pauli.

converterim, non tristabor; sed sponte me offeram et gaudebo de martyrio meo, quasi de sacrificio Deo oblato, in quo vos sitis victimæ, sanguis meus sit libamen, ut integrum sacrificium Deo offeram et sanciam. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus.

Ubi nota : Per *sacrificium* intelligit victimam : victimam autem vocat fidem Philippensium, sive ipsos Gentiles Philippenses ad fidem Christi jam a se conversos.

Secundo, pro *obsequium*, græce est λειτουργία, id est *liturgia*, sive sacrum Missæ sacrificium. Jam sicut ipsos Philippenses vocat hostiam, sive victimam : ita suam prædicationem, per quam ad fidem conversi sunt, vocat hic et *Rom.* cap. XV, vers. 16, *liturgiam*, sive sacrum ministerium; quia per hanc prædicationem, quasi per sacrum ministerium, conversi, Deoque et Christo oblati et consecrati sunt, *q. d.* Ego fidem vestram, vosque ipsos, quos ad fidem adduxi quasi victimam per meam prædicationem, quasi liturgiam et sacrificium Deo obtuli et offero, illudque libens confirmabo et sanciam meo sanguine, morte, martyrio; adeoque non renuam, non fugiam, non dolebo, ut, si Deus id permittat et disponat, ingenti me beneficio ab eo affectum putaturus sim, exultaturus et dicturus cum S. Ignatio discipulo nostro : « Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis Christi mundus inveniar. »

Prædicatio est mystica liturgia.

Tertio, pro *gaudeo et congratulor*, græce est χαίρω καὶ συγχαίρω, id est *gaudeo et congaudeo* omnibus vobis, *q. d.* Magni gaudii materia vobis erit, valdeque vobis gaudendum erit, si me immolatum pro fide Christi et vestra, martyrioque affectum audiveritis; talis enim mors mea, læta, honorifica et utilis vobis accidet, et in hoc gaudio ego vobis congaudeo, libensque et avide tantam gaudii materiam jam amplector et amplectar; nihil enim aliud quam martyrium desidero, quia scio illud et mihi et vobis magnæ consolationi, honori et lætitiæ fore. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus.

Vers. 18.

18. Idipsum autem et vos gaudete, et congratulamini mihi. — Græca χαίρετε καὶ συγχαίρετε possunt verti per indicativum, *ob idipsum autem gaudetis et congaudetis mihi.* Ita Vatablus et Erasmus; sed melius vertit Noster per imperativum. Præmunit enim Paulus Philippenses, quos sciebat sua morte et nece contristandos, eosque solatur et exhilarat exhortando eos ad gaudium, ut, si Paulum occidi contingat, non contristentur, sed potius gaudeant de tam nobili Apostoli et doctoris sui martyrio.

Vers. 19.

19. Spero in Domino Jesu, Timotheum me cito mittere (missurum) ad vos, ut et ego bono animo sim. — « Bono, » id est jucundo, læto, hilari, alacri; græce εὐψυχῶ, id est, ut in alacritate animi confirmer et animer. Græci enim εὐψυχίαν vocant animi tum lætitiam, tum inde consequentem generositatem, præstantiam, magnanimitatem : et contra κακοψυχίαν vocant animi dejectionem, pusillanimitatem, quæ comes est tristitiæ, timoris et anxietatis.

Quid εὐψυχία;

Cognitis quæ circa vos sunt, — γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, ubi cognovero de rebus vestris, de statu vestro, scilicet omnia bene se habere, vosque in fide et pietate Christiana proficere, alacri tum, generoso et erecto ero animo : quamdiu enim hoc ignoro, tenet me metus et anxietas; ne fides et Ecclesia vestra aliquid mali aut damni passa sit.

Vers. 20.

20. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. — Pro « unanimem, » græce est ἰσόψυχον, id est æqualis animi, pari animo præditum. Quod *primo*, nonnulli accipiunt, ut comparatio fiat, non Timothei cum Paulo, sed aliorum cum Timotheo, *q. d.* Neminem habeo, qui Timotheo animo et affectione in vos æquari aut comparari possit.

Secundo et melius, Noster, Syrus, Erasmus et Vatablus putant Timotheum hic comparari Paulo, quod pari animo, animique sinceritate et zelo in evangelizando cum Paulo sit præditus, paremque cum eo Philippensium curam et sollicitudinem gerat; hoc enim est ἰσοψυχία, sive paritas animi, in qua, si perfecta sit per omnia et in rebus omnibus, Pythagorici amicitiæ perfectionem collocabant; nam talibus solemus credere et committere negotia nostra, quos scimus ejusdem nobiscum esse animi (qualis hic Paulo erat Timotheus); hi enim ad mentem nostram rem conficient, perindeque facient, ac si nosipsi faceremus. Prudentis ergo est eos, quos in munere aliquo socios et adjutores cupit, tales deligere vel facere, qui sint ejusdem secum sententiæ et mentis.

Quid ἰσοψυχία;

Sincera affectione, — γνησίως, germane, vere, cordate et realiter.

Vers. 21.

21. Omnes quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Jesu Christi. — « Omnes, » non absolute et simpliciter : nec enim Paulus et Apostoli quærebant quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi. « Omnes » ergo, id est plerique omnes, passim omnes, plurimi. Nota : Est hoc tritum et commune proverbium, reque ipsa et experientia constat esse verissimum, quod omnes, id est plurimi, quærant quæ sua sunt, non quæ Jesu Christi; Apostolus tamen illud suis adaptat, intelligitque omnes illos, qui tunc secum erant, quosque tunc habebat socios; de his enim tantum loqui Apostolum patet ex vers. præced., *q. d.* Omnes quos jam habeo ad manum, præter Timotheum, quærunt sua, supple lucra, commoda, suamque quietem, ut sint in tuto, ait Theophylactus, quia, ut Œcumenius, nemo sustinet tam longa via mitti ad vos, nemo quærit laborem et pericula; sed omnes otium, quietem, securitatem, commodamque vitam amant et sectantur. Qui tales sunt, non quærunt ea quæ Christi sunt, id est Christi gloriam, fidei propagationem, animarum salutem; hos

Omnes quæ sua sunt quærunt, quo sensu?

enim instructos esse decet ad quemvis laborem et calamitatem perferendam, ait Chrysostomus.

Vers. 22. 22. EXPERIMENTUM EJUS COGNOSCITIS (ita legit Syrus et nonnulli Latini : Græcum enim γινώσκετε, tam est indicativi modi, quam imperativi; sed Romana legunt aptius in imperativo, *cognoscite*, *q. d.* Accipite documentum sinceritatis et virtutis Timothei (1), ex eo quod), QUIA SICUT PATRI FILIUS MECUM SERVIVIT IN EVANGELIO. — Syrus et Erasmus vertunt, *tanquam filius cum patre suo, sic servit et operatur mecum in Evangelio.* Verum Græca ad verbum habent, ut habent Latina nostra jam recitata. Duo enim hic in Timothei commendationem dicit Apostolus: *primum*, quod sibi quasi patri servierit; *secundum*, quod secum strenue servierit Evangelio, in eoque sibi subservierit (modestiæ enim causa dicit Paulus « mecum » pro *mihi*), satagens ubique illud propagare.

Vers. 23. 23. HUNC IGITUR SPERO ME MITTERE (missurum) AD VOS, MOX UT VIDERO QUÆ CIRCA ME SUNT, — quo scilicet vergent mea vincula, an iis eripiendus, an iis mansurus, ac occidendus sim. Mystice S. Bernardus : « Quidquid, ait, ad corpus spectat, sive bonum, sive malum, foris est, nec potest pertingere ad eum qui intus est. Unde Apostolus in squalore corporis jacens et vinculis, et quantum ad corpus tribulatione coronatus : Mittam, inquit, Timotheum ad vos, ut sciatis quæ circa me sunt. Quæ circa me sunt, inquit, id est in exteriori homine, in exteriori tunica carnis: quæ ad me, qui intus sum, non pertingunt. » Ita ipse, tract. *De Natura amoris*, cap. XIII.

Vers. 25. 25. NECESSARIUM EXISTIMAVI EPAPHRODITUM FRATREM ET COOPERATOREM, ET COMMILITONEM MEUM, VESTRUM AUTEM APOSTOLUM ET MINISTRUM NECESSITATIS MEÆ, MITTERE AD VOS. — Nota : Epaphroditum miserant Philippenses ad Paulum in vinculis, ut ei solatio esset et obsequio. Hunc *primo*, vocat « fratrem, » id est Christianum. *Secundo*, « cooperatorem, » scilicet in Evangelio et Evangelii prædicatione ac propagatione. *Tertio*, « commilitonem, » in expeditione scilicet et bello Christi, quo Apostoli certamen inivere difficillimum et periculosissimum cum philosophis, regibus omnibusque Gentibus ad Christi regnum propagandum, illique orbem universum subjugandum. *Quarto*, Philippensium « apostolum, » id est legatum et nuntium ad Paulum, ait Theophylactus; *secundo*, « apostolum, » inquit Chrysostomus, id est doctorem, quia eos in fide post Pauli discessum instruxerat; *tertio*, « apostolum, » id est Episcopum, inquit Theodoretus et Baronius. *Quinto*, vocat eum « ministrum necessitatis suæ, » quia Paulo vincto necessaria vitæ alimenta a Philippensibus submissa deferebat et obsequia præstabat.

Quinque elogia Epaphroditi.

Vers. 26. 26. QUONIAM QUIDEM OMNES VOS DESIDERABAT (supple, videre et revisere), ET MOESTUS ERAT. — Græce ἀδημονῶν, anxius erat et anxie sollicitus. Ambrosius vertit, *impatienter sollicitus erat*; ἀδημονεῖν enim significat gravissime angi, ut cum quis conquiescere non potest, sed dolore et angore pene exanimatur.

Quid ἀδημονεῖν ?

PROPTEREA QUOD AUDIERATIS ILLUM INFIRMATUM, — *q. d.* Epaphroditus, sciens vos, intellecta sua infirmitate, anxios esse et mœstos, dolebat vicissim et angebatur, vos de se anxios et sollicitos esse, utque vos hac anxietate liberaret, desiderabat jam sanatus vos statim revisere, seque valentem vobis exhibere et recreare in Domino. Præclare S. Augustinus, in *Sententiis*, num. 174 : « Beatus, ait, qui diligit Deum, et amicum in Deo, et inimicum propter Deum. Solus enim nullum charum amittit, cui omnes in illo chari sunt, qui nunquam ante dimittit te, nisi dimittatur. »

Vers. 27. 27. SED DEUS MISERTUS EST EJUS. — Hoc est, sua misericordia eum liberavit a morte, ac ei sanitatem restituit.

Vers. 28. 28. FESTINANTIUS ERGO MISI ILLUM (græce σπουδαιοτέρως, id est *studiosius*, ut vertit Syrus, Vatablus, Erasmus. *Secundo* melius et planius Noster et Chrysostomus cum suis vertunt, *festinantius*. Hoc enim hic erat studium Pauli, nimirum ut cito et festinanter Epaphroditum remitteret ad suos mœrore levandos), UT VISO (inquit) EO, ITERUM GAUDEATIS, ET EGO SINE TRISTITIA SIM, — *q. d.* Tristitiam ex vestra sollicitudine et tristitia concepi. Vestram tristitiam absterget præsentia Epaphroditi, ac consequenter et meam absterget.

Nota : Pro *sine tristitia sim*, græce est ἀλυπότερος ὦ, id est, ut Vatablus, ut *magis dolore vacem*, ut minus doleam et trister; Syrus vertit, *ut mihi levior sit animi ægritudo*. Hinc colligit Chrysostomus Apostoli animum nunquam omnino dolore vacasse, hocque ob ingentem ejus charitatem et zelum; ubi enim amor, ibi est et dolor : « Quis, ait II *Cor.* XI, 29, infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?

Ubi amor, ibi et dolor.

Vers. 29. 29. EXCIPITE ITAQUE ILLUM CUM OMNI GAUDIO IN DOMINO. — Id est, ut Græca et Syrus transponunt, excipite illum in Domino cum omni gaudio, hoc est excipite illum ut fratrem, imo patrem vestrum in Christo, Christique fide et religione, cum tanto gaudio, quanto frater fratrem, imo filius patrem ab exilio, immo a morte reducem excipit.

EJUSMODI CUM HONORE HABETOTE, — ἐντίμους ἔχετε, in pretio habete, pretiosos ducite.

Vers. 30. 30. PROPTER OPUS CHRISTI USQUE AD MORTEM ACCESSIT. — « Opus Christi, » vocat visitationem Pauli incarcerati propter Christum. Ubi nota : Opera misericordiæ vocantur *opera Christi*, quia propter Christum miseris exhibentur, et Christus ea sibi facta reputat, *Matth.* XXV, 36 et 40 : « In carcere, ait, eram, et venistis ad me; amen dico vobis, quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. »

Secundo, « accessit ad mortem, » id est Neronis iræ et mortis periculis se exposuit, dum juvit et

(1) Alii : Hic autem quam sit probatus, nostis; substantivo posito pro adjectivo, per Hebraismum.

visitavit in carcere me, cui Nero tam infensus est; ita Chrysostomus. Vel simplicius : ut mihi serviret, se suamque salutem neglexit et sui oblitus, labore tanti itineris et jugi fatigatione, ut me resque meas curaret, vigiliis et abstinentia fere se confecit, et in morbum pene lethalem incidit, ut patet vers. 26 et 27.

TRADENS ANIMAM SUAM (παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, id est perperam, aut male consulens animæ (vitæ) suæ. Vatablus vertit, *non habita ratione vitæ*; Syrus, *nihil fecit seipsum, q. d.* Neglexit se, non habuit curam valetudinis suæ, sed illam tradidit et exposuit pro me), UT IMPLERET ID QUOD EX VOBIS DEERAT ERGA MEUM OBSEQUIUM. — Græce, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας, id est, *ut plene adimpleret vestrum defectum ministerii circa*, vel potius *erga me, q. d.* Ego spiritualia vobis communicavi, vestrum erat temporalia mihi rependere, præsertim in vinculis constituto; et quidem misistis nonnulla ad me; sed quod hisce deerat, ac præsertim ministerium ad me resque meas curandas, cum vos absentes sitis, præsens Epaphroditus pro vobis mihi supplevit et adimplevit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, hoc cap. aggreditur potissimum epistolæ argumentum, scilicet ut refutet judaizantes, et Simonianos hæreticos, doceatque contra eos veram justitiam et salutem non a lege Mosis, sed a Christo incarnato et crucifixo petendam et exspectandam esse. Idem docuit epistola ad Romanos et ad Galatas.

Inde secundo, vers. 7, ait se legalia, et reliqua omnia, propter Christum arbitrari ut damna, imo ut stercora.

Tertio, vers. 12, docet se esse non perfectum, sed tendere ad perfectionem christianismi.

Quarto, vers. 18, insectatur inimicos crucis Christi, quorum Deus venter est : Nostra autem, *ait,* conversatio in cœlis est, *etc.*

1. De cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. 3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu servimus Deo et gloriamur in Christo Jesu, et non in carne fiduciam habentes : 4. quanquam ego habeam confidentiam et in carne. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis. 5. Circumcisus octavo die, ex genere Israel, de tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, 6. secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei, secundum justitiam quæ in lege est, conversatus sine querela. 7. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. 8. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei : propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, 9. et inveniar in illo, non habens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi Jesu : quæ ex Deo est justitia in fide, 10. ad cognoscendum illum et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passionum illius : configuratus morti ejus. 11. Si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis. 12. Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim : sequor autem, si quomodo comprehendam in quo et comprehensus sum a Christo Jesu. 13. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora, extendens meipsum; 14. ad destinatum persequor, ab bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu. 15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus : et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit. 16. Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus; et in eadem permaneamus regula. 17. Imitatores mei estote, fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. 18. Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis (nunc autem et flens dico) inimicos crucis Christi : 19. quorum finis interitus : quorum Deus venter est : et gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt

20. Nostra autem conversatio in cœlis est, unde etiam Salvatorem exspectamus Dominum nostrum Jesum Christum, **21.** qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem qua etiam possit subjicere sibi omnia.

Vers. 1. 1. DE CÆTERO (τὸ λοιπὸν, id est quod superest; Syrus vertit, *proinde*), FRATRES MEI, GAUDETE IN DOMINO, — *q. d.* Solliciti et mœsti eratis de vinculis meis, ac de morbo Epaphroditi doctoris vestri, nunc et hunc sanum recipitis, et mea vincula mihi gaudio, Evangelio honori et multis saluti fuisse, vos cap. I certiores feci; proinde superest, ut abstersa omni tristitia gaudeatis, sed « in Domino » Christo, qui vobis hanc omnem consolationem et gratiam impertit, quique fidem, religionem et Ecclesiam suam Christianam, tum Romæ, tum apud vos ita propagat et exaltat.

EADEM VOBIS SCRIBERE MIHI NON PIGRUM, — id est, ut Vatablus, *non piget*, et Syrus, *non est mihi tædiosum*, aut *molestum* toties eadem vobis scribere et inculcare : charitas enim qua vos complector, omne hoc tædium absorbet, omnem segnitiem excutit, facitque ut diligens et assiduus sim in vobis docendis et commonefaciendis.

VOBIS AUTEM NECESSARIUM. — Græce ὑμῖν δὲ ἀσφαλές, id est, *vobis autem tutum*, *q. d.* Quod toties eadem scribo, facio ut vos corroborem faciamque tutiores, cautiores et vigilantiores, ne in errorem aliquem aut peccatum prolabamini. Noster cum Ambrosio, pro ἀσφαλὲς videtur legisse ἀναγκὲς positum pro ἐπαναγκὲς, hoc est *necessarium*.

Vers. 2. 2. VIDETE CANES, — *q. d.* Observate, et ut Syrus, *cavete*, impudentes et improbos Judaizantes et hæreticos, qui nos allatrant et mordent, quasi canes. Nota catachresin : *videre* idem hic est, quod cavere. Sic *ad Coloss.* II, 8 : « Videte, » id est *videndo cavete*, « ne quis vos decipiat per philosophiam. » Nota *secundo*, hic genium hæreticorum cynicum, sive caninum, quem hoc sæculo expertus B. Thomas Morus, Angliæ Cancellarius : « Hæretici, inquit, primam suam hypocrisin jam sustulerunt, sed impudentiam substituerunt; ut qui ante religionem simulabant, nunc in impietate glorientur. » Hinc manavit illa phrasis qua vulgo hæreticos comparamus canibus dicentes : Hy is soo geus als eenen hondt.

VIDETE MALOS OPERARIOS, — cavete et fugite pseudoapostolos, qui christianismum miscent et corrumpunt judaismo, inquit Chrysostomus.

Concisio vocatur circumcisio, cur? VIDETE (cavete) CONCISIONEM. — Nota *primo* : « Concisionem » vocat circumcisionem, ut patebit vers. seq., idque ut eam elevet, et Christianis parvipendendam doceat, *q. d.* Circumcisio olim tam pretiosa, nunc post Christum tantum est concisio : « Nihil enim aliud, inquit Chrysostomus, jam faciunt (Judæi se circumcidentes) quam quod carnem concidunt; cum enim legitimum non sit quod faciunt, nihil aliud est, quam carnis sectio et concisio. » Addit Chrysostomus concidi dici illa, quæ temere et inaniter, ac præter artem inciduntur; circumcidi vero ea quæ, resectis superfluis, expoliuntur. Rursum, per *concisionem*, seu circumcisionem, intelligit circumcisos et circumcidentes, scilicet Judæos pseudoapostolos. Ita Chrysostomus, Syrus, Theodoretus; abstractum enim ponitur pro concreto, juxta *Can.* 21.

Secundo, concisio est hæresis Cerinthi, quæ Christum concidit. *Secundo*, « concisionem » vocat ipsam hæresim Simonis, Basilidis, Cerinthi, « qui, ut ait S. Ignatius, epist. *ad eosdem Philippenses*, partum Virginis circumcidunt et mutilant, dividentes scilicet Jesum a Christo » (hominem a Deo), et dicentes B. Virginem esse matrem Jesu, non Christi, Christumque non esse passum vere, sed per imaginem; vel opinione et apparenter tantum, aut non esse passum Christum, sed solum Jesum, de quo vers. 18.

Tertio, est schisma Novantium. *Tertio*, ut Chrysostomus, « concisionem » vocat schisma et scissuram religionis et Ecclesiæ, quam faciebant hi pseudodoctores; alludit enim ad canes, quos jam nominavit hoc vers. 2, *q. d.* Hi falsi doctores quasi canes rabidi Ecclesiam conscindunt et lacerant, ab eaque et a Christo excisi sunt, ait Anselmus, aliosque exscindunt.

Quarto, est occisio et mors æterna. *Quarto*, alludit ad eorumdem « concisionem; » id est perditionem et mortem æternam, quam sibi concisione et circumcisione jam dicta accersunt. Græcum enim κατατομὴ et concisionem et occisionem significat.

Vers. 3. 3. NOS SUMUS CIRCUMCISIO, QUI SPIRITU SERVIMUS DEO, ET GLORIAMUR IN CHRISTO JESU, ET NON IN CARNE FIDUCIAM HABENTES, — *q. d.* Recte dixi cavendam circumcisionem carnalem, et Judaizantes circumcisos, qui pariter vos volunt circumcidere : quia hæc carnalis circumcisio non est vera circumcisio, sed carnis tantum concisio, uti eam vocavi vers. præced.; vera enim circumcisio est apud nos Christianos, qui sumus « circumcisio, » id est circumcisi (juxta *Can.* 21) spiritu, qui carnalia desideria pariter et Judaicas cæremonias circumcidentes et resecantes, spiritu servimus Deo, quæ sola vera est et Deo placens circumcisio. Ita Theodoretus et alii. Sic *Roman.* II, 28, dixit : « Non enim qui in manifesto, Judæus est; neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio; sed qui in abscondito, Judæus est : et circumcisio cordis in spiritu, non littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est. » Judæi habent concisionem, Christiani veram circumcisionem.

SPIRITU SERVIMUS DEO. — Triplex est hic lectio, ut indicat S. Augustinus, lib. I *De Trinit.*, cap. VI.

Prima, « Qui spiritu Dei servimus. »

Secunda, « Qui spiritui Dei servimus. » Hanc mordicus tenet Ambrosius, lib. II *De Spiritu Sancto*, cap. VI, ut probet Spiritum Sanctum esse Deum et latria colendum.

Tertia et vera ac germana, « Qui spiritu servimus Deo : » opponit enim τὸ *spiritu servire Deo*, illi quod sequitur, « in carne confidere et servire Deo. » Τὸ ergo *spiritu* non personam quæ colitur, cuique servitur, sed modum quo colitur, significat. Unde Chrysostomus, τῷ πνεύματι, id est *spiritu*, interpretatur πνευματικῶς, hoc est *spiritualiter;* et Theophylactus, πνευματικῶς καὶ διὰ νοὸς, hoc est *spiritualiter et mente*. Unde et Syrus vertit, *qui colimus Deum spiritu*. Ita etiam Vatablus, Erasmus et alii passim, *q. d.* Nos Christiani vere sumus circumcisi, qui spirituali fide, spe et charitate Deo religiose servimus (Græce enim est λατρεύοντες, *q. d.* Latria Deum colentes), « et gloriamur in Christo Jesu, » quasi Messia, salvatore et redemptore nostro, non in Mose jam oblitterato et abolito, « et non in carne fiduciam habentes, » id est habemus, juxta *Can.* 29.

Nota : « Carnem » vocat res externas et carneas, puta carnis circumcisionem, nobilitatem, legis scientiam, pharisaismum : ita enim se explicat vers. 5. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus.

Vers. 4. 4. QUANQUAM EGO HABEAM (habere possim, δυνητικῶς, in modo potentiali) CONFIDENTIAM IN CARNE. SI QUIS ALIUS VIDETUR CONFIDERE IN CARNE, EGO MAGIS. — « Confidentiam » vocat præfidentiam et ex ea consequentem gloriationem, et « confidere » vocat præfidere et gloriari; est enim catachresis vel metalepsis. Unde vers. præc. opposuit « in Christo gloriari, » illi quod est, « in carne fiduciam habere, » id est gloriari.

Quid confidere in carne?

Secundo, quid intelligat per carnem, explicat vers. seq., *q. d.* Si vellem, ego perinde ac Judæi, gloriari possem in carnali circumcisione, nobilitate, scientia; etc.; non est ergo quod putent Judæi me ex zelo et invidia hisce detrahere, quasi iis inferior sim; sed sciant me id facere studio veritatis, fidei et salutis; ut a carne omnes traducam ad spiritum, doceamque tam Judæos quam Gentiles adorare Deum in spiritu et veritate.

Vers. 5. 5. CIRCUMCISUS OCTAVO DIE. — Græce, περιτομὴ ὀκταήμερος, id est *circumcisio octavi diei*. « Circumcisio, » hoc est circumcisus, ut alibi *præputium* vocat præputiatos, scilicet Gentiles (juxta *Can.* 21). Nota : Non tantum dicit se circumcisum, sed addit id factum octavo die, ut significet se esse Judæum, non advenam et proselytum (hi enim adulti convertebantur ad judaismum, et circumcidebantur), sed naturalem; mox enim ut natus est ex parentibus Judæis, secundum legem octavo die circumcisus est, itaque factus est Judæus et ipse. Rursum, inquit, ne dicas me natum ex Judæis, sed proselytis, addo me natum « ex genere Israel, » hoc est ex prosapia Jacobi patriarchæ, qui alio nomine dictus est Israel, *q. d.* Stirpe et prosapia sum Israelita. *Tertio,* ne excipias me natum ex decem tribubus quæ schisma fecerunt a Judæis, addo me natum « ex tribu Benjamin, » quæ fortissima fuit, primumque regem Saulem dedit toti Israeli, quæque in schismate fidelis et constans adhæsit tribui Judæ Deique templo et regno. Ita S. Augustinus, serm. 15 *De Verb. Apost.* Denique ut hujus gentis et stirpis meæ nobilitatem et antiquitatem verbo explicem, addo quod sim « Hebræus ex Hebræis » oriundus, videlicet ex primis illis laudatissimis et antiquissimis Hebræis Abraham, Isaac, Jacob. Vide dicta II *Cor.* XI, 22.

Nobilis prosapia Pauli.

SECUNDUM LEGEM (id est *legis sectam*), fui PHARISÆUS. (Aut, ut Maldonatus, in *Notis manuscr.*, *q. d.* Quod autem ad legem attinet, subaudi, ejus adeo fui observans, ut Pharisæus etiam essem : erant enim Pharisæi inter omnes Judæos legis observantissimi.) 6. SECUNDUM ÆMULATIONEM, PERSEQUENS ECCLESIAM DEI, SECUNDUM JUSTITIAM, QUÆ IN LEGE EST, CONVERSATUS SINE QUERELA. — Nota : Versu præced. laudavit se apud Judaizantes ex genere et gente, quod esset Judæus; hic vero laudat se a proprio studio et factis in judaismo. *Primo* ergo laudat se hic, quod secta fuerit Pharisæus, quorum secta habebatur nobilissima. *Secundo,* ne frigidum et tepidum in ea fuisse putes, ait se ejus fuisse zelotem, et ex ejus æmulatione et zelo persecutum esse Ecclesiam Christi. « Non eram, inquit, piger Judæus : quidquid erat quod legi meæ adversarium videbatur, impatienter ferebam, acriter insequebar. Hæc apud Judæos nobilitas, sed apud Christum quæritur humilitas. Ideo ibi iste Saulus, hic Paulus, » ait S. Augustinus, serm. 15 *De Verbis Apost. Tertio,* ne vitam sectæ et zelo dissentaneam culpes, addit : « Secundum justitiam, quæ in lege est, » id est secundum justitiam legis, se conversatum esse sine querela, hoc est, omne jus et præceptum, quod lex præscribebat, servasse, ita ut in nullo quasi præcepti alicujus transgressor culpari aut reprehendi posset, nemoque de eo queri, sed omnes eum prædicarent in legis observatione virum justum et religiosum esse.

Vers. 6.

PHARISÆUS. — Nota : Tres præcipuæ erant sectæ Judæorum, tempore Christi et Pauli : Pharisæorum scilicet, Essenorum et Sadducæorum; nam aliæ minus celebres plures fuerunt, scilicet Dositheorum (quamquam hi non tam Judæi erant, quam Samaritani schismatici), Hemerobaptistarum, Herodianorum, Nazaræorum et aliorum.

Sectæ Judæorum septem.

Primo, Esseni vitam sanctiorem profitebantur, sed a cæteris schismate erant divisi. Unde nec sacrificabant in templo, quod dicerent se sanctioribus uti cæremoniis.

Esseni.

Secundo, Sadducæi dicebant non esse resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum, quæ omnia confitebantur et docebant Pharisæi, *Actor.* XXIII, 8.

Sadducæi.

Tertio, Dosithei ab animatis abstinebant, adeoque superstitiose sabbatum colebant, ut, quo quisque ipsorum habitu, loco, situ, die sabbati inventus esset, eodem permaneret usque ad ves-

Dosithei.

peram. Cujus rei de navarcho suo lepidum narrat exemplum Synesius oculatus testis ad Evoptium.

Hemerobaptistæ. *Quarto,* Hemerobaptistæ ita dicti sunt, quod quotidie baptizarentur, rati nimirum hominem non posse pure vivere, nisi singulis diebus in aqua mergeretur, itaque mergendo ablueretur et sanctificaretur.

Nazaræi. *Quinto,* Nazaræi rejiciebant Pentateuchum et sacrificia Judæorum, abstinebantque ab animatis, velut immundis.

Herodiani. *Sexto,* Herodiani dicebant Herodem Ascalonitam esse Christum, eo quod sub ipso et per ipsum alienigenam, puta Idumæum, designatum et declaratum regem Judæorum, defecisset sceptrum de Juda et dux de femore ejus, quod erat signum et indicium adventus Messiæ, juxta prophetiam Jacobi, *Genes.* XLIX.

Pharisæi. *Septimo,* Pharisæi scientia legis, et vita ac moribus omnes antecellebant. Unde *Act.* XXVI, 5, inquit Paulus : « Secundum certissimam (Græce ἀκριβεστάτην, id est *exactissimam;* Syrus vertit, *præcipuam disciplinam*) sectam nostræ religionis vixi Pharisæus. » Hinc Scribæ et Pharisæi tempore Christi erant summi legis doctores, qui Christo se opposuerunt. Fuit ergo hæc secta, docens animæ immortalitatem et præmia bonorum, pœnasque malorum post hanc vitam, aliis doctior, purior, verior; non ita tamen quin et suos habuerit errores : nam, ut Josephus, qui et ipse fuit Pharisæus, docet lib. XVIII *Antiq.,* cap. II, et lib. II, cap. VII, Pharisæi omnia tribuebant fato, et μετεμψύχωσιν, id est transmigrationem animarum, si bonæ fuissent, in alia et alia corpora, ex Pythagoræ doctrina asserebant. Unde orta est illa opinio illorum, qua hi putabant Christum esse Eliam, alii Jeremiam, alii Joannem Baptistam, aut alium quempiam ex Prophetis, *Matth.* XVI, 14, quia scilicet putabant Eliæ, Jeremiæ, Joannis Baptistæ, aut alterius Prophetæ animam transmigrasse in Christum.

Pharisæorum errores.

Unde dicti sint Pharisæi? Ab hac legis scientia et interpretatione dicti sunt Pharisæi, a radice פרש *paras,* id est explanare, explicare, docere; vel potius, ut Epiphanius, lib. I *Panar.,* cap. XVI, et alii, ab eadem radice *paras,* quatenus significat dividere et separare, quia Pharisæi doctrina, religione et moribus ab aliis Judæis erant separati omnibusque eminebant. Sicut ergo doctissimi Gentium dicti sunt Philosophi, ita doctissimi Judæorum dicti sunt Pharisæi, *q. d.* Expositi et separati ob eminentem scientiam et sanctitatem. Vita enim Pharisæorum maxime in tirocinio rigida erat, et in speciem sancta, multosque annos colebant continentiam et virginitatem, deliciis abstinentes, frugaliter viventes, vigiliis et orationibus incumbentes, jejunantes sabbato, secunda et quinta feria; ita ut inter Judæos essent Pharisæi, quod inter Christianos sunt Religiosi; vestem etiam habebant propriam professionis suæ, habentem fimbrias hyacinthinas (quæ eos perpetuo admonebant legis observandæ, vitæque cœlestis, juxta præceptum Domini, *Deut.* XXII, 12) præ aliis Judæis longiores, atque in oris earum spinas ligabant, ait Hieronymus *in Matth.* XXIII, ut earum punctionibus pedes cruciatos ostentarent in signum austeritatis vitæ arctæque memoriæ et custodiæ legis.

Pharisæorum continentia et pietas.

Adhæc legem in membranis scriptam ligabant in fronte, aut capiti circumponebant in modum coronæ : ita nimirum declarabant professionem pharisaismi, ut nemo eos, quasi sanctificatos contingeret, ait Epiphanius, lib. I, cap. XV.

Rursum dediti erant multis et quotidianis purificationibus. Ex his omnibus tanta eorum erat auctoritas apud populum, ait Josephus, lib. XIII, cap. XVIII, ut etiamsi regi obloquerentur aut pontifici, vulgus tamen eis fidem haberet, et, ut idem ait lib. XIII, cap. VIII, juxta eorum responsa fierent quæ ad cultum divinum et precationes solemnes pertinebant. De hac ergo secta, æque ut alii, gloriari poterat Apostolus. Imo *Act.* XXIII, 6, gloriatur Christianus et Apostolus jam factus, se etiamnum esse Pharisæum, scilicet, quoad professionem immortalitatis animæ aliorumque dogmatum et morum cum Christiana vita congruentium.

Pharisæorum auctoritas.

Vers. 7. 7. SED QUÆ MIHI FUERUNT LUCRA, HÆC ARBITRATUS SUM PROPTER CHRISTUM DETRIMENTA, — *q. d.* Has carnis excellentias, quas jam recensui, quasque olim cum Judæus essem, tanto in pretio habui, collegi, seposui, velut mercator sua lucra, rarasque merces solet in pretio habere, congregare, seponere; videlicet quod sim circumcisus, quod sim ex genere Israel, quod de tribu Benjamin, quod Pharisæus, quod legis zelotes, quod justitiam indies ex legis observatione aucupans: has, inquam, omnes carnis, id est carnalis judaismi, prærogativas, postquam Christi Evangelii veritatem et dignitatem agnovi, jam præ Christo et propter Christum habeo ut nullius pretii, imo ut damna, puta impedimenta veritatis et salutis a Christo percipiendæ. Ita Anselmus et alii.

Vers. 8. 8. VERUMTAMEN EXISTIMO OMNIA DETRIMENTUM ESSE PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM JESU CHRISTI DOMINI MEI, ET ARBITROR UT STERCORA, UT CHRISTUM LUCRIFACIAM. — Nota, τὸ *omnia* respicere præcedentia, omnes scilicet carnis, id est judaismi, excellentias, quas vers. 7 recensui. *Secundo,* et dignius ac convenientius animo Paulino, non tantum « omnia » bona judaismi, sed « omnia » omnino, id est res omnes, puta eloquentiam, opes, delicias, gloriam, favores et quidvis aliud, quod mundus hic amat et miratur, pro Christo et propter Christum existimo esse detrimenta et damna, imo stercora; eo enim assurgit animus excelsus Pauli, et hoc significat Græcum ἀλλὰ μενοῦνγε, id est *quinimo* (pro quo Noster *verumtamen*), quod corrigentis est, vel potius amplificantis, *q. d.* Parum dixi, cum dixi omnia judaismi lucra et Ju-

dæorum legalia, me arbitrari propter Christum detrimenta. Amplius dico : omnia bona mundi, terrena omnia propter Christum contemno, pro damno duco, imo aspernor et abominor quasi stercora me inquinantia. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM JESU CHRISTI, — διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est *per eminentiam cognitionis,* vel scientiæ Jesu Christi, *q. d.* Quia video, sentio et experior tam præclaram, eminentem et sublimem esse fidem et doctrinam Evangelii (hanc enim vocat « scientiam »), hinc omnem scientiam, quam a Gamaliele, lege, Pharisæis hausi, imo alia omnia et res quasvis nihili duco.

Cur Paulus justitias legis pro Christo arbitratus sit ut stercora? Prior causa.

Duplicem hic tangit causam, cur omnia, etiam justitiam legis, adeoque ipsam circumcisionem et legem veterem (inquit S. Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius), licet alias in se bonam, Paulus arbitretur sibi esse damna, imo σκύβαλα, quod Noster vertit, *stercora.* Prior est excellentia Evangelii et Christianismi, quæ tanta est, ut reliqua omnia, etiam lex vetus, illi comparata nihil videatur esse, nisi nugæ et sordes, adeo ut, si alterutrum eligere debeas, puta judaismum vel christianismum, damnum ingens facias, si judaismum eligas præ christianismo : sicut si rustico invenienti adamantem ingentem, gemmarius tantumdem offerret plumbi, stultus esset rusticus et ingentem jacturam faceret, si pro adamante eligeret et acciperet plumbum, inquit Chrysostomus. Posterior causa est, quia reliqua, præsertim circumcisio et legalia, olim licet bona, jam tamen post Christum impedimenta sunt christianimi, et consequenter gratiæ et salutis : Judæus enim si velit Christianus fieri, necesse est, ut legalibus valedicat; illa enim abolita sunt, imo jam opposita sunt christianismo : si ergo Judæus legalibus suis adhæreat, ingens sibi damnum facit, quia privat se maximo bono, puta christianismo; imo hoc ipso, quo Judæus est et manet, hostis est Christi et Christianismi. Utramque hanc causam afferunt Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius.

Posterior.

Deliciæ amoris Paulini erga Christum.

DOMINI MEI. — Nota delicias amoris Pauli in Christum : Christus, inquit, Dominus est omnium nostrum, sed meus proprie, qui me contumacem et rebellem, ad se immensa charitate vocavit, imo compulit, qui me non tantum servum, sed et Apostolum suum fecit, qui me Gentium doctorem tanta gratia, tot miraculis, tanto fructu et efficacia constituit; meus est, qui se pro me speciatim tradidit, qui sua omnia mihi communicavit, ut merito dicam : *Dominus meus et Deus meus, amor meus et omnia;* præ te enim scientiam, pharisaismum, famam, gloriam, nobilitatem, opes, delicias nihili duco, damna et stercora æstimo; quia tu mihi es vera gloria, vera nobilitas, scientia, deliciæ, honor, vita, salus et omnia.

PROPTER QUEM OMNIA DETRIMENTUM FECI, — id est, ut Vatablus, Syrus et alii, propter quem omnia pro damnis duxi, pro quo omnia mihi damnosa visa sunt. *Secundo* et potius, propter quem omnium jacturam feci : hoc enim est Græcum τὰ πάντα ἐζημιώθην, quia nimirum omnibus me spoliavi, omnia reliqui et contempsi, omnia æstimans ut damna, imo ut stercora.

Quid σκύβαλα id est stercora? Prima expositio.

ET ARBITROR UT STERCORA. — Græce σκύβαλα. Quod *primo,* excrementa et stercora duriora significat, *q. d.* Legalia jam quasi stercora observatores sui contaminant et conspurcant, ait Anselmus, sic et deliciæ omnesque res mundi. *Secundo,* σκύβαλα Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus vertunt, *rejectamenta frumenti,* sive paleas, *q. d.* Talis est lex postquam Christum quasi frumentum excussa nobis exhibuit, scilicet inanis, supervacua, rejicienda. Talia sunt pariter omnia bona terrena. *Tertio,* proprie σκύβαλα dicuntur illa, quæ ex intestinis boum, ovium, aut pecorum canibus projiciuntur, ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι, quod canibus per contemptum objiciantur et abjiciantur. Alludit ad judaizantes, quos vers. 2 *canes* vocavit, *q. d.* Canes sunt, vorent sua σκύβαλα, sua canina rejectamenta, fruantur scilicet suis cæremoniis legalibus et Judaicis. Simul tamen omnia alia terræ bona, ut dixi, vocat σκύβαλα, quæ brutis et voracibus canibus in deliciis esse debeant, non hominibus, non Christianis, qui Christi et Christianismi deliciis fruuntur. Iis ergo omnis pulchritudo, honor, divitiæ et deliciæ stercora sunt. Quare S. Hieronymus instituens Paulinum monachum, ait : « Sit vilis et vespertinus cibus, olera et legumina : qui Christum desiderat et illo pane vescitur, non quærit magnopere de quam pretiosis cibis stercus conficiat. »

Tertia et genuina.

Judaizantes quasi canes vorent sua σκύβαλα.

UT CHRISTUM (Christi gratiam, justitiam, amicitiam, virtutes, ac dona, ac tandem gloriam) LUCRIFACIAM. — Vide quomodo omnia terrena damna sint, Christus solus sit lucrum, docentem Chrysostomum in morali *hom.* 10 et 11, ubi inter cætera dicit : « Propterea pecuniæ χρήματα dictæ sunt, non ut spectandæ proponantur tanquam apud aurifices, sed ut bonum quid in illis operemur : » χρῆμα enim dicitur παρὰ τὸ χρῆσθαι, ab utendo, quod pecuniæ inventæ sint ut iis utamur ad mutua commercia et opem mutuam. Et inferius, quomodo omnia in Christi et virtutis obsequium convertenda sint, sicque non damna, sed lucra fiant, ita docet : « Oculum tibi fecit; oculum illi utendum exhibe, non diabolo. Quomodo vero illi exhibebis? Si creaturis ejus visis, ipsum glorificaveris, visumque a mulierum conspectu abduxeris. Fecit tibi manus; illas ipsi possideto, non diabolo : non ad rapinam et avaritiam, sed ad ipsius mandata et beneficia, et ad continuas preces, et ad succurrendum deficientibus eas porrigens et extendens. Fecit tibi aures; illas ipsi exhibeto, non lascivis concentibus, obscœnis fabulis; sed omnis meditatio tua sit in lege Excelsi. Os tibi fecit; istud nihil agat eorum, quæ illi non probantur, sed psalmodias, hymnos et spirituales [...]nito. Fecit tibi pedes, non ut ad mali-

Unde dicatur χρῆμα, id est pecunia?

Moraliter quomodo singulis membris et creaturis ad Dei creatoris obsequium utendum sit?

tiam curras, sed ad ea quæ bona sunt. Fecit tibi ventrem, non ut eum cibis rumpas, sed ut philosopheris. Dedit indumenta, ut tegamur, non ad ostentationem; non ut illa quidem multum habeant auri, Christus vero nudus pereat. Casam, pecunias et fruges dedit, non ut solus habeas, sed ut aliis, præsertim egenis, impertias. »

Vers. 9. 9. ET INVENIAR IN ILLO NON HABENS MEAM JUSTITIAM, QUÆ EX LEGE EST, SED ILLAM, QUÆ EX FIDE EST CHRISTI JESU.— « Inveniar, » id est existam, et sim in Christo, hoc est fide, gratia et Ecclesia Christi. Sic dicitur de malis angelis *Apoc.* XII, 8 : « Neque locus inventus est eorum amplius in cœlo, » id est dejecti sunt de cœlo, ut amplius in cœlo non essent, nec ibi inveniri possent. Est catachresis.

NON HABENS MEAM JUSTITIAM.—« Meam, » hoc est, meis naturæ viribus, meis laboribus partam, inquit D. Chrysostomus.

QUÆ EX LEGE EST. — Id est legalem, quæ ex legis observatione acquiritur absque spiritu fidei et gratiæ Christi.

SED QUÆ EX FIDE EST CHRISTI. — Hoc est, sed sim habens justitiam, quæ per fidem Christi gratis acquiritur.

QUÆ EX DEO EST JUSTITIA.— Hoc est, quæ divina est justitia a Deo manans, ut Deus non faciat et habeat justos, coramque eo vere justi simus; non autem humana, quæ ex lege est : hæc enim coram hominibus tantum politice nos facit justos, ut justos nos prædicent homines, cum vident nos legis observationi studere. Vide Augustinum, serm. 5 *De Verbis Apostoli,* tom. X, ubi hunc locum tractat.

Vers. 10. 10. AD COGNOSCENDUM ILLUM, ET VIRTUTEM RESURRECTIONIS EJUS, ET SOCIETATEM PASSIONUM ILLIUS. — Tria optat Paulus cognoscere, non tam speculative, quam practice. *Primo,* « illum, » scilicet Christum Christique gratiam, justitiam, redemptionem, sive Christum esse Messiam redemptorem, qui nos justificat et salvat.

Secundo, « virtutem resurrectionis ejus, » græce δύναμιν, id est potentiam, non qua Christus resurrexit, sed qua per resurrectionem suam quasi mortis jam domitor et triumphator nos resurgere faciet. Hanc optat cognoscere, tum per fidem, tum potius per experientiam, ut nimirum Christi potentia a mortuis excitetur et cum Christo in gloria inter Sanctos resurgat.

Tertio, « societatem passionum, » græce παθημάτων, id est passionum, afflictionum « ejus, » ut scilicet agnoscat et gustet quam suave, sanctum, meritorium, excellens sit pati et affligi cum Christo et propter Christum, eumque socium habere tam in pœna, quam in causa, ut, sicut Christus pro veritate, fide, justitia, Ecclesia et animarum salute tanta passus est, ita et nos pro iisdem patiamur.

CONFIGURATUS MORTI EJUS, — συμμορφούμενος est participium præsens, *q. d.* Dum conformis fio Christo morienti, per mortificationem tum propriam, tum illatam ab iis qui me persequuntur. Ita Anselmus, *q. d.* Non do me deliciis, non ago vitam inertem et delicatam, sed labores et passiones Christi in me suscipio et exprimo, illis me assimilo et configuro, in iis gaudeo et exulto, optoque cognoscere et sentire quantæ consolationis, dignitatis, gratiæ et meriti sit, habere societatem cum Christo in passione, ut per passionem merear cum ipso resurgere ad gloriam.

Vers. 11. 11. SI QUOMODO OCCURRAM (Christo ac Sanctis resurgentibus) AD RESURRECTIONEM (ut resurgam in communi omnium resurrectione), QUÆ EST EX MORTUIS. — Resurrectionem bonorum græce vocat ἐξανάστασιν, quasi exsuscitationem a morte ad gloriam; aliorum vero ἀνάστασιν, id est suscitationem et resurrectionem simpliciter. Nota hic *primo,* contra fidem specialem Novantium, incertitudinem gratiæ et perseverantiæ; hanc enim significat conjunctio *si,* quæ dubitantis est : si enim Paulus de ea dubitat, quis non dubitet? Nam dubitare de beata resurrectione non poterat, nisi quia dubitabat an in gratia esset moriturus, nec ne. Unde idem Paulus I *Corinth.* X, 12, inquit Chrysostomus, dicit : « Qui se existimat stare, videat ne cadat. » *Secundo,* hinc patet resurrectionem et beatitudinem non obtingere ex sola fide, sed ex bonis operibus, laboribus, passionibus. Ita Chrysostomus. *Tertio,* hinc verosimilius videtur, Paulo non fuisse revelatam suam electionem et salutem; et sane illa ex nullo Pauli loco evinci potest. Rationes vero quas aliqui afferunt ad eam astruendam, debiles sunt, et tantum morales quædam congruentiæ; imo ipse Apostolus I *Cor.* IX, 27 : « Castigo, ait, corpus meum, ne, etc., reprobus efficiar. »

Paulus non habuit revelationem suæ salutis.

Vers. 12. 12. NON QUOD JAM ACCEPERIM, AUT JAM PERFECTUS SIM. — Pro « acceperim, » græce est ἔλαβον, id est, ut Syrus et Vatablus, *apprehenderim,* aut potius *prehenderim,* cujus compositum mox Apostolus subdit : εἰ καὶ καταλάβω, *si comprehendam, q. d.* Hæc quæ dixi de rerum omnium contemptu, quo propter Christum omnia arbitror ut stercora, de justitia, quæ ex Deo est in fide Christi, de cognitione virtutis, resurrectionis et societatis passionis Christi, et maxime quod dixi : Configuratus morti ejus, non ea mente dixi, quasi putem me jam apprehendisse hunc contemptum, hunc Christianæ justitiæ apicem, hanc perfectam resurrectionis ac passionis Christi cognitionem; neque assertive dixi, me configuratum esse morti Christi, sed conditionaliter et inchoative, me scilicet optare et sperare jam dictam resurrectionis et passionis Christi cognitionem per configurationem mortis ejus, sive quando conformis ero et configuratus Christo morienti, quam configurationem licet jam inchoarim, multum tamen adhuc ab ejus perfectione absum, multum mihi adhuc laborandum est, ut imaginem Christi crucifixi in me perficiam et perfecte exprimam ac depingam. Ita Œcumenius et alii.

Nota, Apostolum hæc dicere studio humilitatis. Addunt Ambrosius et Chrysostomus eum non tam propter se hæc dicere, quam propter Philippenses, qui nimium sibi tribuebant, quasi jam perfectionem Christianismi adepti essent, *q. d.* O Philippenses, discipuli mei, nolite altum sapere, nolite putare vos apprehendisse culmen tum cognitionis et doctrinæ, tum justitiæ et vitæ Christianæ : ecce ego, qui vester sum et magister et Apostolus, qui tot jam annos perfectioni huic tam impense studui, confiteor et assero me necdum hanc perfectionem apprehendisse, me adhuc illam currendo persequi; et dubitare an eam omni meo cursu et conatu tandem comprehensurus sim. Videte ergo, quam vos jam recenter conversi et vix discipuli ab illa absitis.

Incipientium tentatio est, putare se esse perfectos.

Nota : Est hæc incipientium tentatio et persuasio; ut, cum cœperunt Deo servire, mox se perfectos esse putent, partim quia vident se alios mundo et peccatis servientes longo post se intervallo reliquisse, partim quia vitia sua necdum perspecta habent, uti nec apicem virtutum.

Sequor, id est persequor.

SEQUOR SI QUOMODO COMPREHENDAM, IN QUO ET COMPREHENSUS SUM A CHRISTO JESU. — Pro *sequor*, græce est διώκω, id est *persequor*, cujus vim explicant Chrysostomus et Theophylactus : « Adhuc, ait, mihi vita certaminum plena est, adhuc procul a meta sum, adhuc absum a braviis, adhuc curro ac persequor : imo non dixit *curro*, sed *persequor*; qui persequitur, scitis quanta contentione persequatur; neminem aspicit; quosvis impedientes magno impetu abjicit; mentem, et oculum, et robur, et animum, et corpus in unum contrahit, ad aliud nihil, nisi ad solum bravium intendens. »

Sequor ergo hic idem est quod persequor, ut cum fugientia sequimur, quæ capere maxime cupimus. Ita Virgilius ait, *Ecloga* II :

> Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
> Florentem cytisum sequitur lasciva capella,
> Te Corydon, o Alexi : trahit sua quemque voluptas.

Ubi enim Theocritus, quem in Eclogis sequi solet Virgilius, dixerat διώκει, id est *persequitur*, Virgilius dixit *sequitur*.

Ita Abbas ille, in *Vitis Patr.*, lib. V, cap. VII *De Patientia*, num. 35, rogatus quomodo Religiosus non debeat scandalizari, cum videt aliquos retro ad sæculum reverti, sed progredi ad perfectionem Religionis, respondit : « Intueri debet canes, qui venantur lepores; et sicut unus ex eis videns leporem insequitur, cæteri autem tantummodo canem videntes currentem, aliquandiu cum ipso currunt, postea vero lassantes post se revertuntur : solus autem ille, qui vidit leporem, sequitur donec comprehendat, neque exemplo revertentium, nec præcipitiis, nec silvis, nec969 vepribus retardatur, sed spinis pungitur et non quiescit donec comprehenda. Ita et monachus, vel qui Dominum Jesum quærit, cruci indesinenter intendit, quæ occurrunt scandala omnia præteriens; donec ad crucifixum perveniat. »

COMPREHENDAM, — apprehendam perfectionem cognitionis et vitæ Christi jam dictam. Loquitur ergo de comprehensione hujus vitæ, non futuræ in cœlis, ne quis hinc inferat beatos in cœlis comprehendere sua visione divinam essentiam, quæ licet visibilis sit, est tamen incomprehensibilis.

Quomodo Paulus a Christo comprehensus? Prima expositio.

IN QUO ET COMPREHENSUS SUM. — *Primo*, D. Thomas sic explicat, *q. d.* Sicut a Christi præscientia et cognitione perfecte comprehensus sum, ita satago, ut vicissim ipsum Christum comprehendam, nimirum ut Christum cognoscam perfecte, sicut ipse Christus me perfecte cognoscit et sua cognitione comprehendit.

Secunda.

Secundo Œcumenius, « in quo, » id est ad quod a Deo apprehensus, id est, vocatus et electus sum, ut scilicet ad perfectionem Christianismi curram, eamque comprehendam. Unde Vatablus et Erasmus sic explicant : si quomodo assequar id, ad quod me Christus delegit, et in hoc stadio certare jussit. Hic sensus aptus est, sed non explicat satis vim vocis « comprehensus vel apprehensus » (1).

Tertia.

Unde *tertio*, simplicius et planius Chrysostomus, Ambrosius et Vatablus *q. d.* In æstu persecutionis cum pergerem Damascum, ut Christianos caperem et vincirem, a Christo in via apprehensus sum, cum Christus mihi manum injecit, me prostravit, cæcitate percussit, corpus animumque meum sibi subegit, compulitque me dicere : Domine, quid me vis facere? et hæc omnia hoc fine fecit Christus, ut vicissim satagerem comprehendere tam ipsum, quam perfectionem Christianismi. Unde notat *secundo* Chrysostomus vocem « comprehensus » significare aversionem et fugam Pauli, quod scilicet Deus eum a se aversum et fugientem apprehenderit et ad se retraxerit.

Nota *tertio*, enallagem præpositionis *in quo*, id est ad quod a Christo comprehensus sum, ad hoc scilicet, ut vicissim studeam eum comprehendere. Aliter tamen Chrysostomus Græcum ἐφ' ᾧ, quod Noster vertit, *in quo*, accipit causaliter pro *quandoquidem* : Christus scilicet me ita sua dilectione prævenit, ut me aversum, fugientem, imo hostem apprehenderet et ad se traheret; hinc ut dilectioni ejus sim gratus et respondeam, omni meo conatu et studio curro et persequor, ut ipsum ipsiusque vitam, virtutes et perfectionem comprehendam.

Pœnitentes tantum persequantur Christum, quantum peccantes eum fugerant.

Notent hoc Pauli exemplum pœnitentes et conversi, et cogitent et ponderent hoc Dei beneficium, quo eos peccatis et sordibus deditos, a se aversos, seque fugientes insecutus est, apprehendit et ad se retraxit, et in viam gratiæ ac salutis reduxit, atque cum Paulo et Magdalena et sponsa in Canticis errante, sponsum ita se diligentem

(1) Nisi dicas vim conjugationis *Hophal* inesse hic voci *comprehensus*, sicut, ab hebraica consuetudine ad græcam traducta, activa verba vim conjugationis *H* aliquando imitantur.

agnoscant, eum per vicos et plateas requirant, insectentur, dicantque : « Quæsivi quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam, » etc., ut tantum eum jam diligant, quantum antea oderunt; tantum persequantur, quantum fugerunt; tantum illi serviant, quantum offenderunt; tantum ejus honorem et gloriam propagent, quantum suis peccatis et scandalis eam obscurarunt, Deumque dehonorarunt : itaque fieri videmus in magnis peccatoribus, cum tacti a Deo serio convertuntur. « Curramus, inquiebant illi apud Climacum, *gradu* 5, curramus, fratres, curramus; cursu enim opus est et vehementi cursu, quoniam cœtu nostro decoro atque optimo excidimus; curramus, neque huic carni nostræ sordidæ atque nequam parcamus, sed occidamus illam, sicut prior occidit nos. » Hocque signum est veræ conversionis et pœnitentiæ. Unde S. Gregorius : « Plerumque, inquit, gratior est Deo amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia. »

Climaci stimulus ad cursum virtutis.

Vers. 13. 13. EGO ME NON ARBITROR COMPREHENDISSE. — Hinc Chrysostomus, hom. 3 *De Incomprehensibili Dei natura*, arguit Eunomium temerarii erroris, quod diceret se Deum in hac vita comprehendisse. Nam, ut recte ait S. Augustinus in *Sententiis*, num. 102 : « In hac vita, quæ tota tentatio est, etiam in sublimissimis Sanctis non apprehenditur illa perfectio, cui non supersit ascensio. » Et num. 103 : « Dum præsentis vitæ cursus agitur, etiamsi valde proficiat cujus exterior homo corrumpitur, interior renovatur; necesse est tamen ut, dum conditioni subjacet mortis, labores toleret vetustatis. »

Nota : Est hic continua metaphora sumpta a stadiodromis, qui cursu certant in stadio, ut recte Syrus. Cursor est Paulus et quivis Christianus, stadium est vita Christiana, meta est ejus perfectio, bravium est cœlestis corona, quam dabit agonotheta Christus. Simili metaphora usus est Apostolus I *Corinth.* IX : « Omnis, ait, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam, » etc.

UNUM AUTEM, — supple, est necessarium, inquit Anselmus. *Secundo* et genuine, « unum » hoc, supple, studeo et ago, uni huic totus intendo. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii. Unum hoc est quod explicat dum subdit :

QUÆ QUIDEM RETRO SUNT OBLIVISCENS, AD EA VERO QUÆ SUNT PRIORA EXTENDENS MEIPSUM. — « Ea quæ retro sunt » vocat temporalia bona et lucra, inquit D. Thomas, quæ Paulus reliquerat in mundo (erat enim dives et nobilis), quorum hic se ait oblivisci. *Secundo*, Augustinus *in Psal.* LXXXIX, « quæ retro sunt, » id est præterita mea peccata; aut, ut Vatablus, judaismum et vitam quam egi in judaismo, obliviscor. *Tertio* et optime, « quæ retro sunt, » id est præterita mea bona opera, labores, passiones pro Christo obliviscor, quia eorum memoria tum pigros, tum superbos facit. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus, *q. d.* Sicut stadiodromi dum currunt in stadio, non respectant quantum spatii transmiserint, sed quantum supersit ad metam, eoque toto conatu et impetu ac cursu recto feruntur : ita et ego præteriti cursus mei obliviscor, totus in metam feror, et non respecto quid egerim, sed quid supersit agendum.

Stadiodromi tantum anteriora spectant.

Hoc Apostoli præceptum inculcat S. Hieronymus *Celantiæ* ad perfectionem aspiranti : « Beati, ait, qui non sibi de præterita justitia blandientes secundum Apostolum per dies singulos in virtute renovantur : justitia enim non proderit ei, a quo die justus esse desierit. Totum spatium vitæ tuæ sit, ut peragere possis justitiam, ne de præterita justitia confidens remissior efficiaris; sed, sicut ait Apostolus : Posteriora obliviscens, ad ea autem quæ sunt anteriora me extendens, ad destinatum persequor bravium supernæ vocationis. Idcirco age, ut ordines reliquum tempus vitæ tuæ, sic ut possis canere cum Propheta : Perambulabam in innocentia cordis mei; quia inchoasse non sufficit, sed perfecisse justitia est. »

Moralis de cursu ad perfectionem.

Idem *ad Eustochium* : « Audi, filia, inquit, et vide et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum patris tui, et concupiscet rex speciem tuam. Deus ad animam loquitur humanam, ut secundum exemplum Abrahæ exiens de terra sua et de cognatione sua, relinquat Chaldæos, dæmones, et habitet in regione viventium. Verum non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliviscaris populi tui et domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Ne respexeris, inquit, retro, ne steteris in omni circa regione; sed in monte salvum te fac, ne forte comprehendaris. Non expedit apprehenso aratro respicere post tergum, nec de aratro reverti domum, nec post Christi tunicam ad tollendum aliud vestimentum tecto descendere. Hæc tibi dixi, ut intelligeres exeunti de Sodoma timendum esse Lot uxoris exemplum. »

Denique S. Augustinus, lib. *De Cantico novo*, cap. IV, tom. IX : « Via, ait, ista nostra ambulantes quærit : tria sunt genera hominum quæ odit, remanentem, retro redeuntem et aberrantem. Qui non proficit, remansit in via; qui forte a meliore proposito declinat ad id, quod deterius reliquerat, reversus est retro; qui fidem deserit, a via erravit. Quis est, qui non proficit? qui se putaverit esse sapientem, qui dixerit : Sufficit mihi quod sum; qui non attenderit eum qui dicit : Quæ retro sunt oblitus, in ea quæ ante sunt extendo meipsum, sequor ad palmam supernæ vocationis. Currentem se dixit, sequentem se dixit; non remansit, non retrospexit. Qui sunt retro redeuntes? qui ex continentia revertuntur in immunditiam, qui ex sancto et singulari bono proposito in malum corrumpuntur. Hos increpat Apostolus dicens : Melius illis erat non cognoscere viam

Deus in via virtutis odit Primo, remanentem; Secundo, retro redeuntem; Tertio, aberrantem.

justitiæ, quam cognocentes retrorsum converti. O malum retrospicere! Uxor enim Lot, quæ liberata est a Sodomis, contra præceptum retrospexit, et in statuam salis conversa est. »

AD EA QUÆ SUNT PRIORA. — « Priora, » græce ἔμπροσθεν, id est, ut Syrus et Vatablus, *a fronte :* hæc enim opponit iis quæ retro a tergo sunt.

EXTENDENS.—Græce ἐπεκτεινόμενος, quod magnam habet emphasim; significat enim manus totumque corpus protendere ad scopum, ut eum apprehendas antequam pedibus eum attigeris. Quod faciunt stadiodromi, qui cum extremo nisu conantur, maxime dum metæ et victoriæ vicini sunt, ut antagonistam æquis pene passibus currentem prævertant, caput totumque corpus et vires exerunt, ac præcipites ad scopum ruunt, ad eumque summis manibus eum prehensuri se extendunt. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Cursor Christianus se extendit ad anteriora Primo, per desiderium proficiendi.

Hæc extensio in cursore Christiano, ut docet S. Augustinus, tract. 4 in epist. I S. *Joan.*, tom. IX, fit per desiderium : hoc enim animum ejus dilatat et conatum impetumque adauget : « Tota vita, ait, boni Christiani sanctum est desiderium proficiendi : hic sinus noster est, hic saccus, et quia angustus est, extendendo facis capaciorem. Sic Deus differendo extendit desiderium, desiderando extendit animum, extendendo facit capaciorem; desideremus ergo, fratres, quia implendi sumus. »

Secundo, per conatum virtutum.

Secundo, hæc extensio fit per conatum virtutum, ut illas studeas acquirere quæ tibi desunt. Ita S. Basilius, hom. 11 *Hexameron* in illa verba *Genes.* I, *Crescite et multiplicamini :* « Anima, ait, crescit, dum quotidiana propagatione se ad perfectionem promovet. Nobis dictum est, Crescite, ratione mira interioris hominis, quo se promovente, recta ad Deum contendimus. Istiusmodi erat Paulus, qui dum adniteretur, proque virili se extenderet in anteriora, eorum quæ erant a tergo obliviscebatur. Ipsa hæc extensio in hoc sita est, ut ad ampliora jam quæsitis quotidiana propagatione nos extendamus, nimirum, ut eo quidem, quod assecutus jam es, e memoria sublato, id demum persequare pro virili quod ex perfectæ pietatis cumulo tibi agnoscis deesse. Talis et Isaac erat, de quo celebre illud elogium proditum memoriæ est, quia promovens gradum in sublime attollebatur, donec magnus effectus est. » Vide quæ sequuntur.

Tertio, si semper ad anteriora mentem intendat, instar Cherubim.

Tertio, si mentem semper ad anteriora, quæ a fronte sunt, intendamus. Sic Ezechiel de quatuor Cherubinis ait cap. I : « Non revertebantur cum incederent, sed unumquodque ante faciem suam gradiebatur. » Quæ verba explicans S. Gregorius, homil. 3 *in Ezech.* : « Sancti, ait, cum incedunt, minime revertuntur, quia sic a terrenis actibus ad spiritualia pertranseunt, ut ad ea quæ reliquerunt, ulterius nullatenus reflectantur. Quasi enim per quamdam viam eis incedere est, mente ire semper ad meliora. Quod contra de reprobis dicitur, quia reversi sunt corde in Ægyptum; ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia : quia et illa pergentes invenimus, et ista recedentes quasi post dorsum relinquimus. »

Deinde impedimenta hujus ambulationis a fronte, ut scilicet anteriora semper prospicias, tradit idem, dicens : « Sunt quidam, qui magna deliberant et multa ex his quæ possident, egenis distribuere pertractant, jamque hæc operari inchoant; et mox paupertatis timor eorum animum concutit, atque timentes ne egeant, erga egentes tenaces fiunt, seque ab ea, quam cœperant, bona operatione suspendunt. Hi nimirum incedentes reversi sunt, quia ante faciem suam ambulare noluerunt; contra quos recte per Salomonem dicitur : Propter frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æstate, et non dabitur ei; qui enim nunc propter pavorem mentis atque torporem, bene operari negligit, cum sol justitiæ in judicio velut in æstate claruerit, mendicabit vitam, sed non accipiet, quia propter illam bona operari contempsit. Alius despectis carnis desideriis cuncta relinquere et seipsum restringere castitatis fræno deliberat : sed cum cecidisse alios etiam post castitatem conspicit, hoc ipsum facere, quod deliberat, pertimescit, fitque ut retro per cogitationem redeat, qui ad anteriora respiciens jam mentis gressibus ad alta ibat. »

Vers. 14.

14. AD DESTINATUM PERSEQUOR, — κατὰ σκοπὸν διώκω, id est, *versus scopum totus feror.*

Nota : Scopus signum est præfixum sagittariis, ut ad illud sagittis suis colliment, illudque configant; Apostolus vero non de sagittariis, sed de cursoribus sive stadiodromis agit, qui non ad scopum, sed ad metam currendo certant; per scopum ergo hic metam intelligit. Unde Syrus vertit, *decurro ad metam.* Meta hæc est perfectio Christiana toties jam dicta. Aliter hæc vertunt Patres : Augustinus, *in Psalm.* XXXVIII, vertit, *secundum intentionem feror;* σκοπεῖν enim significat considerare et intendere : unde Episcopus dicitur, qui subditis intendit et invigilat. *Secundo,* Cyprianus, vel quisquis auctor libri *De Vita clericorum*, vertit, *ad regulam feror. Tertio*, Tertullianus, lib. *De Resurrect. carnis*, vertit, *secundum scopum persequor ad palmam* (ad bravium).

Media incitantia ad cursum sunt, primum, sibi persuadere se non esse perfectum, sed eo tendere.

Nota hic media incitantia ad cursum in vita Christiana; ut in ea metam, id est perfectionem, assequaris, quæ hic suggerit Apostolus.

Primum est, ut scias et persuadeas tibi te non esse perfectum, dicasque cum S. Paulo hic : « Fratres, ego me non arbitror comprehendisse; » qui enim se putat perfectum, quasi de meta securus, consistit, nec progredi aut perficere se laborat; qui vero longius se a meta abesse videt, incitatur ut ad eam contendat. Hinc quantumcumque profeceris, cogita te necdum esse perfectum, sed magis indies debere proficere. « Justorum, inquit Sapiens, *Prov.* IV, 18, semita quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad per-

fectum diem. » Et *Cant.* VI, 9, de Ecclesia (ac consequenter de fidelibus, qui in Ecclesia quasi membra in corpore vivunt et proficiunt) dicitur : « *Quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens* (in incipientibus), *pulchra ut luna* (in proficientibus), *electa ut sol* (in perfectis) ? » Nunquam vero cursor Christianus animo cadat, aut fiat pusillanimus si labatur, aut non tantum proficiat, quantum optaret : imo hoc signum accipiat, quod tendat ad perfectionem, si hoc ipsum in se notet et advertat, ideoque sibi displiceat; nam, ut ait S. Augustinus, serm. 50 *De Tempore* : « Ipsa est perfectio hominis invenisse se non esse perfectum. » Et serm. 15 *De Verbis Apostol.* : « Ergo, ait, proficite, fratres; discutite vos semper sine dolo, sine adulatione, sine palpitatione; semper tibi displiceat quod es, si vis pervenire ad id quod non es; nam ubi tibi placuisti, ibi remansisti. Si autem dixeris : Sufficit, et peristi. »

Secundum est animi generositas ad heroica opera et profectum.

Secundum medium ad perfectionem est strenua generositas et studium ad progrediendum in virtutibus; si videlicet te exerceas strenue et adigas ad heroica virtutum opera : plus enim proficies uno heroico actu, quam viginti communibus et ordinariis. Porro heroica hæc opera sunt: *Primo,* heroica sui victoria, atque heroica suarum passionum et appetituum refrænatio. *Secundo,* difficultates et obices qui virtuti se objicere solent, heroice superare et transcendere. *Tertio,* ad ardua et excelsa conari molirique res magnas, quibus Dei gloria tum in nobis, tum in aliis quam maxime promovetur. Ita S. Bernardus, epist. 254 *ad Guarinum* : « Indefessum, ait, proficiendi studium, et jugis conatus ad perfectionem perfectio reputatur. Quod si studere perfectioni est esse perfectum, profecto nolle proficere deficere est. Ubi ergo sunt, qui dicere solent : Sufficit nobis, nolumus esse meliores, quam patres nostri ? O monache, non vis proficere ? non. Vis ergo deficere ? nequaquam. Quid ergo ? Sic mihi, inquis, vivere volo et manere quo perveni, nec pejor fieri patior, nec melior cupio. » Et mox hoc refellit dicens : *Primo,* « hoc ergo vis quod esse non potest; quid enim stat in hoc sæculo ? Et certe de homine specialiter scriptum est : Fugit velut umbra et nunquam in eodem statu permanet. *Secundo,* exultavit Dominus noster ut gigas ad currendam viam. Porro currentem non apprehendit, qui et ipse pariter non currit. Unde Paulus aiebat : Sic currite, ut comprehendatis. *Tertio,* quod si Domino currente tu gradum sistis, non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumque tibi est quod ait David : Ecce qui elongant se, Domine, a te, peribunt. Itaque si proficere, currere est, ubi proficere, ibi et currere desinis; ubi vero non currere, ibi et deficere incipis. Hinc plane colligitur, quia nolle proficere nonnisi deficere est. »

Hæc incitant quinque motiva S. Bernardi.

Deinde idipsum *quarto*, confirmat exemplo angelorum in scala Jacob, dicens : « Vidit scalam Jacob et in scala angelos, ubi nullus residens, nullus subsistens apparuit; sed vel ascendere, vel descendere videbantur universi : quatenus palam daretur intelligi, inter perfectum et defectum in hoc mortalis vitæ statu nihil medium inveniri. *Quinto,* sed quomodo ipsum corpus nostrum continue aut crescere constat, aut decrescere, sic necesse sit spiritum aut proficere semper, aut deficere. »

Insatiabile desiderium perfectionis mire incitat ad cursum.

Maxime vero ad perfectionem incitat fervor et insatiabile desiderium proficiendi et tendendi ad perfectionem : ad quod insignes stimulos nobis adhibet vetustus quidam auctor, ita scribens : *Primo,* « considerare pudet quantus sit fervor in sæculo, qua cura singula quæque studia hominum quotidie ad perfectionem nitantur. Divitiarum amor insatiabilis est, expleri nescit honorum cupido, celerem habituræ res finem sine fine quæruntur. Nos cœlestes divitias pigra quadam dissimulatione negligimus, spiritales divitias aut ne attingimus quidem, aut si leviter degustaverimus, continuo nos putamus esse satiatos. *Secundo,* aliter nos divina sapientia ad suas invitat epulas, dicens : Qui edunt me, adhuc esurient; et qui bibunt me, adhuc sitient. Nullus unquam talibus expletur epulis, nec aliquando patitur de satietate fastidium. Tanto unusquisque capacior, tanto avidior erit, quanto inde plus hauserit. Vult esurire nos hic semper et sitire justitiam, ut in futuro justitiæ retributione satiemur. Consideranda vis ipsa verborum est, et ita nobis desideranda est justitia, ut in fame vel siti cibus desideratur ac potus. » Et sub finem epistolæ : *Tertio,* « nihil in hoc proposito, otio deterius est, quod non solummodo non acquirit nova, sed etiam parata consumit. *Quarto,* sanctæ vitæ ratio processu gaudet et crescit, cessatione torpescit et deficit. Quotidianis ac recentibus virtutum incrementis, mens instauranda est, et vivendi nobis hoc iter non de transacto, sed de reliquo metiendum. *Quinto,* si beatus Paulus, vas electionis, qui ita Christum indutus erat, ut diceret : Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus; adhuc tamen se extendit, adhuc crescit et proficit : quid nos facere debemus, quibus optandum est, ut in fine nostro, Pauli principio comparemur ? Ergo tu obliviscere omne præteritum, et quotidie inchoare te puta, ne pro præsenti die, quo debes servire Deo, præteritum imputes. *Sexto,* optime quæsita custodies, si semper inquiras. Damnum parata sentient, si parare cessaveris. »

Unde nota hic vocem διώκω, id est *persequor*. Perinde enim ut cursor suum cursum intentissime prosequitur, ipsumque terminum persequitur, ita et nos perfectionem persequi oportet. Senior ille, in *Vitis Patrum*, rogatus, quid perfectionis studioso agendum esset, respondit eum imitari debere canes venaticos. Sicut enim illi leporem velocissime totoque conatu persequuntur, non

Sicut venatores le-

pores, ita nos perfectionem insequi debemus.

respectant quæ in via sunt aut offeruntur, nec attendunt, sed omnibus oculis, sensibus et viribus etiam per saxa, sentes et vepres in leporem feruntur, nec quiescunt donec eum ceperint; ita et virtutis studiosum circa virtutem facere debere. Atque ita fecit S. Marcianus anachoreta, ut narrat Theodoretus in *Philotheo*. Cum enim in venatorem incidisset, rogatusque esset quid rerum in eremo solus et otiosus ageret, vice versa quæsivit: Quid vero tu agis? Cui ille: Ego cervos et lepores venor, ut vides. Tum Marcianus: « Et ego, ait, Deum meum hic venor, nec ab hac pulchra venatione cessabo, donec eum apprehendero. »

Exemplum S. Marciani.

Tertium incitans ad cursum est, intendere jugiter in bravium.

Tertium medium ad perfectionem est semper ob oculos habere bravium supernæ vocationis Dei, id est palmam, et, ut Syrus vertit, victoriosum præmium, superne in cœlis dandum, ad quod nos vocat Deus: Deus enim, qui agonotheta in superno cœlorum throno residens, nos cursores strenuos post mortem in cœlum ad se vocabit, ut ibi superna et cœlesti palma coram omnibus Sanctis et Angelis nos donet, et corona gloriæ, quasi victores et triumphatores, coronet; sed quemque pro meritis, ut qui magis alacer et strenuus in hoc cursu fuerit, majorem; qui minus, minorem coronam accipiat. E cœlo ergo Deus et Angeli has nobis coronas ostentant ac pollicentur, ut iis nos ad cursum incitent. Plura media eaque practica et efficacia suggerit P. Alphonsus Rodriguez, part. I *De Perfect.*, tract. 1 et 2.

Praxis currendi ad perfectionem.

Porro praxis hujus cursus ad perfectionem commoda et efficax est, si quisque *primo*, coram Deo sincere et penitissime se ipsum examinet, scruteturque fundum animæ suæ, ut intime se suasque inclinationes omnes, tam malas, quam bonas pervideat, ac clare cognoscat quid eum maxime a progressu in virtutibus impediat et remoretur, quæ sit origo et radix omnium suorum vitiorum et imperfectionum. Est enim in homine quodlibet unum alterumve vitium capitale et radicale, a quo cætera ejus vitia, quasi rami suppullulant et oriuntur, quo eradicato, cætera omnia pariter eradicantur.

Secundo, ut cognito et perspecto hoc vitio suo radicali, serio et efficaciter proponat illud extirpare, totoque die intentos et defixos habeat oculos in illud, perinde ac in hostem capitalem, cum quo quotidie duellum ineundum est. Deinde arma ad illud debellandum undique conquirat: nec desistat, donec per assiduam in illud reflexionem, sui custodiam, mortificationem, orationem, Dei amorem, illud superet et evincat.

Tertio, huc multum juvabit examen sui particulare: si mane resolute proponas, illud ipsum toto die heroice supprimere: per diem assidue in illud idem intendas, illudque jugiter cohibeas: si quando labi te contingat, mox indoleas, et alacrior fortiorque resurgas: vespere memoreris quoties, quomodo et qua occasione per diem in illud cecideris, omnesque lapsus per pœnitentiam, perque novum et fortius propositum cavendi vel superandi occasiones illius, ac per alia remedia cuique propria, emendare satagas. Idem examen peragas qualibet hebdomade, ut die Dominico lustres et videas, quid elapsa septimana profeceris, vel defeceris, illudque sequenti compensare, vel adaugere, ac tribus quotidie gradibus in contraria virtute vel humilitatis, vel temperantiæ, vel continentiæ, aliave simili proficere, altiusque conscendere serio constituas. Simile examen initio cujusque mensis obeas, simileque initio cujusque anni. Nihil est quod hac constantia, jugique et pervigili labore evinci et eradicari non possit. Quocirca S. Chrysostomus et Cassianus docent hominem uno anno fieri posse perfectum. Si enim milites resoluti et certi aut vincere, aut mori, quasvis acies et arces perfringunt; quid non perfringet in se, suaque voluntate generosus et resolutus miles Christi?

Quarto, si te in continuo Dei amore exerceas, omniaque opera, etiam indifferentia, uti sunt studere, edere, ludere, dormire, ambulare, laborare, ex amore Dei, initio cujusque operis excitato et concepto, inchoare et perficere studeas. Rursum, si adversa omnia crucesque Deo per amorem offeras, omniaque generose et hilariter Dei amore sustineas. Denique, si vitia, ac præsertim radicale tuum, quoties eruperit, Dei amore mortifices et reseces. Nam, ut ait Petrus Ravennas: « Teneræ militiæ est, solo amore de omnibus vitiis reportare victoriam. »

Age ergo, o athleta Christi, in hoc stadio contentis viribus decurre, certa bonum certamen, apprehende vitam æternam. Quam durum tibi jam est currere et fatigari, tam jucundum tibi erit in meta dicere cum S. Paulo: « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, in reliquo reposita est mihi corona justitiæ. » Vita brevis est, stadium breve, corona æterna est. Forsan hodie cursum tuum incidet, vitam tuam abrumpet Deus: tunc currere amplius non poteris: tunc quod in cursu tuo hoc temporis momento neglexeris, sero reparare voles; quia hanc negligentiam per omnem æternitatem sarcire et restaurare non valebis; quod nunc negligis, in æternum negligis; quod nunc perdis, in æternum perdis. Et quid est tam longum quam longa est æternitas? Et quid perdis? singulis momentis perdis coronas amplissimas, non aureas, non gemmeas, sed cœlestes, sed angelicas, ut qui poteras tuo cursu pervenire ad Cherubinos et Seraphinos, ob teporem tuum, torporem et tarditatem hæreas, et in æternum hæreas inter infimos, in imo angelorum ordine.

Ita abbas Pambo moriturus dixit: « Non pœnitet me sermonis alicujus, quem locutus sum usque in hanc horam: Et sic vado ad Dominum, quasi qui nec initium fecerim serviendi Deo: » ut habe-

tur in *Vitis Patr.*, lib. V, tom. I, num. 16. Et abbas Silvanus rogatus ab abbate Mose : « Potest homo per omnem diem initium facere conversationis? » Respondit : « Si est homo operarius, potest per diem et per horam inchoare initium conversationis suæ. » Ibidem, tit. XI, num. 29. Alius rogatus quid quotidie cogitaret et meditaretur in cella, dixit : « Dico mihi, hodie renatus es, hodie cœpisti servire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti : sic esto quotidie peregrinus et crastino liberandus; hoc mihi quotidie consulo. » Ibidem, lib. VII, cap. XLIV, num. 2. Alius rogatus quis esset ei stimulus ad virtutem? quid quotidie meditaretur? respondit : « Ego per singulos dies statui verba mea audiri a Domino, putans mihi dici : Laborate propter me, et ego quiescere faciam vos. Adhuc modicum decertate, et videbitis salutare meum et gloriam meam. Si diligitis me, si filii mei estis, ad Patrem rogantes revertimini. Si fratres mei estis, erubescite pro me, sicut propter vos multa perpessus sum. Si oves meæ estis, Dominicam passionem sequimini. »

Acer stimulus ad perfectionem : Hodie cœpi, hodie finiam.

Mane ergo cum surgis, cogita cum S. Antonio : Hodie cœpi currere; hodie cœpi Deo servire, hodie forsan et finiam. Sic vivam quasi hodie moriturus; sic curram, quasi hodie cursum consummaturus. Itaque curram velociter, quia currendi tempus breve est, et grandis mihi restat via in cœlum.

In Christo Jesu, — per Christum Jesum, per Christi merita. Ita Chrysostomus. Hoc referri potest *primo,* ad *bravium supernæ vocationis, q. d.* Deus hoc bravium nobis proposuit, et ad illud nos vocat per merita Christi, Christus hoc apud Patrem promeruit, ut illud nobis bravium offerret ac proponeret quasi cursus nostri præmium. *Secundo,* hoc referri potest ad *persequor, q. d.* Ego curro, ego persequor hoc bravium, non meis, sed gratiæ viribus, quam mihi Christus promeruit.

Vers. 15.

Paulus negat se esse perfectum triplici sensu.

15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. — Dices, vers. 12 et 13, negavit se esse perfectum, quomodo ergo hic se inter perfectos numerat? Respondent aliqui cum S. Augustino, Apostolum, vers. 12, negasse se esse perfectum perfectione patriæ, hic vero asserere se esse perfectum perfectione viæ, seu talis qualis in hac vita haberi potest. Sed ex dictis patet Apostolum etiam vers. 12 loqui de perfectione non patriæ, sed viæ.

Secundo, Ambrosius respondet Apostolum dicere se perfectum respectu imperfectiorum : sicut viros Religiosos vocamus perfectos respectu vulgi, quia plura pietatis ac virtutum officia præstant quam vulgus.

Tertio et genuine : « perfecti, » id est perfectionis studiosi, sive, ut Anselmus, perfecti viatores : vox enim « perfecti » sumitur in actu non completo, sed inchoato, juxta *can.* 32, *q. d.* Cum ego Paulus, qui vobis videor perfectus, sentiam me necdum comprehendisse, sed obliviscens ea quæ retro sunt, ad priora me extendam, ac metam et bravium persequar; ergo a pari, imo multo magis, quicumque inter vos ad perfectionem vitæ Christianæ mecum adspirant et connituntur, hoc mecum sentiant, se scilicet nondum perfectionem attigisse; sed ad eam directo et continuo cursu debere currere, ut jam dixi; pronomen enim *hoc* demonstrat id quod dictum est præced. vers. 13 et 14. Ita Anselmus.

Perfectio hujus vitæ consistit in continua tendentia ad perfectionem.

Ubi nota, perfectionem hujus vitæ consistere, non tam in eo quod quis plane sit perfectus, nihil habens vitii aut concupiscentiæ, hoc enim impossibile est : sed in continua tendentia et cursu ad perfectionem. Hæc enim perfectio viatorum est, ut continuo et celeriter in via sua progrediantur ad terminum : nos autem in hac vita viatores sumus et vita nostra via est, tum ad perfectionem, tum ad cœlum. Quo ergo magis per virtutes progredimur ad perfectionem et ad cœlum, eo magis perfecti sumus viatores. Ita S. Augustinus, lib. *De Perfect. justitiæ,* cap. IX : « Perfectus, inquit, (viator) est, qui ad perfectionem irreprehensibiliter currit carens criminibus damnabilibus, atque ipsa etiam peccata venialia non negligens mundare eleemosynis. »

Hic enim est perfectus viator.

Quadruplex explicatio hujus loci.

Et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit. — Ita Romana, Græca et Syrus, non *revelavit,* uti multi cum Ambrosio et Augustino, *epist.* 48, legunt. Vatablus sic exponit, « quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus, » scilicet justitiam esse non ex lege, sed ex fide Christi, « et si quid aliter sapitis, » *q. d.* Si contrarium sentiatis, puta justitiam obtingere homini ex observatione legis Mosis, « hoc quoque vobis Deus revelabit, » *q. d.,* inquit Erasmus : Si quis adhuc aliquid legi Mosis tribuit, ut ex ea putet se justificari, non ob id scindatur concordia Christiana, sed feratur excuseturque, quod in fide novellus sit, et recens a Judaismo conversus : ubi vero doctior fuerit, Deus ei hanc mentem aspirabit ut contemnat ea, quæ necdum contemnere potest. *Secundo,* Theodoretus sic explicat, *q. d.* Si quid perfectius sapitis quam jam dixi, hoc habetis a Deo. *Tertio,* Hilarius, lib. XI *De Trinit.,* et favet Chrysostomus hic, sic exponit, *q. d.* Iis, qui necdum plenam mysteriorum fidei et veritatis cognitionem assecuti sunt, exspectanda est revelatio Dei, qui plenam veri cognitionem largiatur, et si quid prius erratum fuerit, corrigat.

Quarto et genuine, *q. d.* Si de perfectione « aliter sapitis, » quam ego, quia nimirum sentitis et putatis vos metam, scilicet perfectionem, apprehendisse, aut illi esse proximos, « et hoc » quoque sicut cetera, « vobis » ignorantibus et errantibus « Deus » suo tempore « revelabit, » scilicet errorem esse, vosque errare in isto sensu vestro. Ita Theodoretus et Anselmus.

Nota : Deus hoc revelat, dum homini seipsum et sua vitia sensim patefacit, dum ardua virtutum opera, in quibus hominis perfecti imbecillitas la-

borat et succumbit, objicit; dum aliorum perfectorum exempla, qui longe nos superant, ob oculos ponit, dum per doctores et concionatores Christianæ perfectionis eminentiam et sublimitatem describit.

Vers. 16.

16. **Verumtamen** (supple, rogo vel hortor) **ad quod pervenimus, ut idem sapiamus; et in eadem permaneamus regula.** — *q. d.* Verum enim vero ut redeam ad ea quæ tum initio capitis de cavendis Judaizantibus, tum paulo ante de cursu ad perfectionem dixi, rogo omnes ut regulam doctrinæ, pariter et vitæ Christi, ad quam in baptismo pervenerunt, retineant, in eaque permaneant: nimirum ut idem sapiant sintque concordes in Christianismo, in Christi fide æque ac moribus, nec admittant Judaizantes, qui discordiam seminant et schisma faciunt, volentes Judaismum miscere Christianismo (1).

Ubi nota *primo*: Vox « Verumtamen » significat Apostolum redire et resumere principale argumentum hujus capitis, imo totius epistolæ, quod est sancire regulam fidei et Christianismi, ne scilicet Judaismum admittant. Id patet ex versibus seq., ubi agit contra Judaizantes negantes crucem Christi.

Fides Christi recta est instar amussis.

Secundo, « regulam, » sive amussim, et, ut græce est, canonem, vocat legem et fidem Christi, quæ recta est instar amussis, cui nihil addere, nec demere, quam nec inflectere, nec ad Judaismum, aliove torquere licet. Ita Theophylactus. Fides enim est quasi linea et regula rectissima, quam si vel modicum inflectas, aberras a vero, et falsitatem incurris; veritas enim consistit in puncto, in indivisibili: talis est norma credendi et vivendi, quam nobis præscribit fides et lex Christi. Nam Apostolum non de credendi tantum, sed et vivendi norma loqui, patet ex versu seq., ubi ait: « Imitatores mei estote, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. » Ita Œcumenius et Ambrosius.

Veritas consistit in indivisibili.

Hinc *tertio*, pro « permaneamus, » græce est ϛοιχεῖν, id est incedamus quasi milites in acie; ordine et gradu nostro. De quo dixi *ad Galat.* IV, 25, et *ad eosdem*, cap. VI, vers. 16.

Quarto, Græca sic habent, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ ϛοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est verumtamen in eo, ad quod pervenimus, eadem incedere (id est incedamus) regula, idem sapere (id est sapiamus); infinitivi enim ponuntur pro imperativo more Hebræo. Deinde intelligitur in secundo membro, *et*, *q. d.* Et idem sapiamus; hoc enim exigit oratio bimembris, et in ea copulam sæpe subticent Hebræi.

Vers. 17.

17. **Imitatores mei estote, fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.** — Græce, συμμιμηταί, id est coimitatores mei estote, *q. d.* Cum aliis, qui me imitantur, pariter et vos, o Philippenses, me imitamini. Sapienter Nazianzenus, epist. *ad Nicobulum*: « Prudentis, inquit, et cordati viri est magna mensura vitam suam metiri, atque excellentium virorum sese imitationem componere. Præstat enim secundas inter homines magnos et locupletes ferre, quam primas inter pauperes et abjectos: sicuti majoris utique gloriæ est paululum infra aquilam, quam supra humiles alaudas volitare. »

Gloriosius est paululum infra aquilam, quam supra alaudas volare.

Secundo, pro « formam nostram, » græce est τύπον ἡμᾶς, id est typum et exemplar nos, quod clare Vatablus vertit, *quemadmodum nos habetis pro exemplari*. O quam efficax est Pastoris, Episcopi et Principis verbum et jussio, cum ipse id quod jubet, primus aggreditur, seque aliis agendi et vivendi formam exhibet! Quam pulchrum est et decorum, cum Prælatus et Princeps non imperiose mandat dicens: Popule aut serve, ito, laborato, facito quod jubeo; sed excitando potius et exhortando dicit: Eamus, faciamus, laboremus, me meæque vitæ formam ac normam sequimini. Ita Julius Cæsar in castris, militibus suis in labore, vigiliis ac difficultatibus quibusque præibat, ut nemo detrectare auderet quod præeuntem facere vidisset. Ita Alphonsus, Aragonum rex, cum exercitus ejus summa laboraret cibi inopia eique offerretur raphanus cum pane, recusavit dicens: « Non decet imperatorem jejuno exercitu mandere. » Testis est Panormitanus, lib. *De Gestis Alphonsi*.

Prælati decus est dicere, non, *Ito facite*, *sed*, *Eamus faciamus*.

In *Vitis Patr.*, in *Sententiis Patrum*, sent. 106, frater requisivit senem, dicens: Fratres alii mecum cohabitant et volunt ipsi ut ego illis præcipiam, quomodo jubes ut faciam? respondit: « Fac tu quod præcipis, ut non tantum illis præcepta, sed et formulam præbeas. »

Hinc S. Dionysius Areopagita dixit sacerdotes esse debere instar crystalli pellucidi et radiantis, in quod incidentes solis radii, in cætera quæ vicina sunt, refunduntur.

Sacerdos debet esse instar crystalli.

Scribit Sulpitius, S. Martinum commoratum fuisse cum S. Hilario, Episcopo Pictaviensi, ejusque eruditione et pietate multum profecisse, atque ordinatum ab eo exorcistam, ad sacerdotium se disponere cœpisse. S. Hilarius ergo fuit forma vitæ S. Martino, ejusque sanctitatis dux et auctor.

S. Hilarion videndi S. Antonii studio in solitudinem contendit: apud quem duobus mensibus commoratus, omnem ejus vitæ rationem didicit; unde domum reversus facultates suas pauperibus elargitus, in eremum rediit, miramque illam vitam quam describit S. Hieronymus, egit, faciens se speculum et portentum orbis.

Narrat Maffeius in *Vita S. P. Ignatii*, lib. II, cap. XIII, adolescentem quemdam Lutheranum, qui disputando converti non poterat, traditum Ignatio, atque ab eo in domum acceptum fuisse conversum. Qui rogatus quomodo ita mentem ante inexpugnabilem mutasset, respondit se Ignatii et

(1) Id est, exprimamus interim eas doctrinas, quas jam recte percepimus, vita et moribus, dum ad majora adspiraverimus: ita Allioli.

Sociorum, non tam argumentis (licet et iis valerent plurimum), quam spectatæ sanctitati virtutique cessisse; quod ita apud se prope necessario statuisset, a tam incorruptis moribus, a tanta pace et concordia, a tam bonis operibus rectam in Deum fidem abesse nullo modo posse.

Vers. 18. 18. MULTI ENIM AMBULANT. — Subaudi, aliter quam ego : quia ego prædico et sequor Christi crucem et austeram vitam, illi et verbo et facto Christi crucem negant, vivunt in otio, deliciis, fastu ac Judaicis cæremoniis, tanquam inimici crucis Christi.

QUOS SÆPE DICEBAM VOBIS (subaudi, esse) (NUNC AUTEM ET FLENS DICO) INIMICOS CRUCIS CHRISTI. — Notat Simonem Magum ejusque asseclas, qui negabant Christum vere esse crucifixum; Christum enim se in cruce subtraxisse, et solam ejus imaginem passam dicebant. Sic Cerinthus Jesum a Christo dividens, Jesum passum esse ac resurrexisse dicebat, Christum autem nequaquam, sed impassibilem perseverasse, ipsumque tempore passionis a Jesu recessisse. Testis est Irenæus, lib. I, cap. XXV, et Epiphanius, *hæresi* 28. Addebat Basilides Jesum se transformasse in Simonem Cyrenæum, eumque pro Jesu se subducente esse crucifixum. Testis est Epiphanius, *hæresi* 24. Hos hæreticos Paulus hic, et post quadraginta annos S. Ignatius suggillat scribens ad eosdem Philippenses, monensque ut hos ipsos caveant, qui negarent crucem Christi : « Princeps enim, ait, hujus mundi gaudet cum quis crucem negarit; cognoscit crucis confessionem suum ipsius esse exitium : id enim trophæum est contra ejus potestatem, quod videns expavescit, et audiens timet. » Et infra : « Idcirco et in quibusdam, ut crucem negent, facit, ut passionem erubescant; mortem, opinionem vocent; nativitatem et ortum ex Virgine circumcidant, » dividentes nimirum Jesum a Christo et B. Virginem vocantes matrem Jesu, non autem Christi. Et hoc est quod dixit Paulus, vers. 2 : « Videte concisionem, » id est eos cavete, qui sic Jesum a Christo concidunt ac dividunt.

Inimici crucis Christi asseclæ Cerinthi, qui crucem Christi ejusque passionem negavit.

Hæc hæresis non tantum per Judæam, sed per Græciam et Asiam proserpsit. Unde ad Corinthios et ad Philippenses aliosque scribens Paulus, toties extollit crucem Christi, nec se aliud scire, quam Jesum Christum crucifixum profitetur. Hinc ut hanc hæresin aboleret et crucem exaltaret Ecclesia, a sui initio ligneam crucem in titulum erexit, quasi in trophæum, ut ait S. Ignatius, erectum contra diaboli potentiam, quod ubi viderit, horret. Imo hic erat titulus Ecclesiæ, et hoc ipso domus aliqua erigebatur in ecclesiam, si in ea erigeretur titulus crucis, ut docet Baronius et Jacobus Gretserus, lib. II *De Cruce*, cap. VII.

Ecclesia ut hæresin Cerinthi aboleret, exaltavit crucem Christi.

Hinc rursum signum crucis fidelibus formare solemne fuit, ad benedicendum, ad fugandos dæmones, imo ad quævis opera inchoanda et Deo offerenda. Unde Tertullianus, quasi de re antiqua loquens, lib. *De Corona militis*, cap. III et IV : « Ad omnem, ait, progressum atque promotum, ad omnem aditum atque exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. (Nota : non ait, *signamus*, sed, *terimus*; adeo se crebro signabant, ut frontem terere viderentur.) Harum et aliarum disciplinarum si legem expostules, scripturarum nullam invenies. Traditio (notent hoc Novantes, qui nihil admittunt, nisi quod sacra Scriptura expressum est) tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix et fides observatrix. » Sic et Cyrillus Hierosolymitanus, *Catech.* 13 : « Non pudeat, ait, vos crucifixum confiteri, sed in fronte confidenter crucis signaculum digitis imprimatur, et in aliis omnibus crux fiat, in panibus comedendis et in poculis bibendis, et in ingressu, et in egressu, ante somnum, recumbendo et surgendo, eundo et quiescendo. Magna est hæc custodia, quæ propter pauperes gratis datur, sine labore propter infirmos, cum a Deo sit hæc gratia et timor dæmonum : triumphavit enim de illo hoc signo. Ostenta illi audacter : quando enim viderit crucem, recordatur crucifixi; metuit enim eum qui contrivit caput draconis. » Sic et Hieronymus, *ad Eustochium*, epist. 22 : « Ad omnem, ait, actum, ad omnem incessum, manus pingat crucem. » Imo in singulis domibus, adeoque cubiculis Christianorum pingendas esse cruces, docet S. Nilus scribens ad Olympiodorum Proconsulem.

Solemne fuit primis Christianis ex Tertull. *Ex Cyrillo.* *Ex Hieronymo.*

Nota *secundo* : Hi hæretici uti crucis Christi, ita et continentiæ, severitatis, austeritatis vitæ, quam Christianos docet crux Christi, hostes erant, agebantque et prædicabant vitam in otio et deliciis, mollem, lascivam et Epicuream : quemadmodum et nunc nostræ hæreses libertatem omnem carni indulgent. Et hac quoque ratione Apostolus eos vocat inimicos crucis Christi, quia nimirum, ut sequitur, eorum Deus venter est, et nonnisi terrena sapiunt. Unde et quosvis alios, etiam Catholicos, ventri et veneri deditos hisce verbis perstringit Apostolus.

Cerinthiani hostes crucis Christi erant Epicurei.

Vers. 19. 19. QUORUM FINIS INTERITUS. — Græce ἀπώλεια, id est *perditio*, *q. d.* Qui in fine perdentur et interibunt; finis eorum lasciviæ et gulæ erit mors æterna; voluptates eorum desinent et finientur gehennali incendio et interitu.

QUORUM DEUS VENTER EST, — qui ventri per omnia indulgent, qui ventri omnino addicti sunt, qui soli ventri toti student : illud enim cuique Deus quod maxime colit, cuique totus servit, et sese suaque omnia impendit. Et proprie tales sunt, qui omnia sua studia, cogitationes et opes ad gulam et ventrem, quasi ad summum et ultimum bonum referunt : rursum ii, qui ventrem Deo præponunt, parati pro gula Dei legem et

Quibus Deus sit venter?

amicitiam violare : tunc enim gula est peccatum mortale; alias fere gula tantum est veniale peccatum, ut dixi *Galat.* v, 21. Pulchre S. Chrysostomus : « Tanta mala, ait, non facit mare fines suos transgressum, quanta venter, si corpus nostrum cum anima superaverit; omnem orbem illuit mare, et venter totum corpus. Pone illi terminum naturæ sufficientiam, quemadmodum Deus mari posuit arenam, et si æstuaverit et ferocierit, increpa illum virtute, quam in te habes : vide quomodo Deus increpaverit, ut ipsum imiteris. »

Gula quomodo coercenda.

Dagon est deus venter.

Videtur alludere Paulus ad Dagon, deum Philistinorum; I *Reg.* v. Dagon enim est deus venter, quia ventris causa colebatur : videtur enim Dagon deus fuisse piscium, fœturæ et frumenti, a quo nimirum petebant copiam piscium, prolium (instar multiplicationis piscium) et frumenti. Nam Dagon hebraice dicitur a דג *dag*, vel דגה *daga*, id est a pisce. Unde tradunt Hebræi, Dagon fuisse idolum hominis mixti cum pisce, ita nimirum ut ab umbilico et infra, piscis, supra vero hominis figuram habuerit, quales Sirenes finguntur. Philistini enim piscationi dabant operam, indeque vivebant; erant enim accolæ maris Mediterranei. Lilius Gyraldus, lib. *De Diis Gentium*, syntagm. 2, pag. 103, putat Dagon fuisse Jovem Aratrium, quem colebant Phœnices, tanquam frumenti et aratri inventorem, quasi Dagon vocetur a דגן *dagan*, id est frumentum. Rursum Dagon deus venter est : quia, cum arca fœderis capta a Philistæis collocata esset juxta Dagon, Dagon concidit coram ea, capite et manibus avulsis a corpore, ut tantum truncus seu venter extaret reliquus, quem postea coluerunt; et huc alludit Paulus dum ait : « Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt. » Unde et cultores Dagon percussi sunt pudendis mariscis, morbis ani, ita ut ipse computresceret, indeque intestina defluerent et prominerent, ut recte annotavit Abulensis : sicuti hoc sæculo, miro sed justo Dei judicio, cultores ventris et veneris feriuntur nova et veteribus incognita, eaque pudenda et infami lue, sive morbo Gallico. Huc etiam apposite alludit nomen Dagon, quod hebraice tam piscem iniquitatis, quam piscem doloris et tristitiæ, uti vertit S. Hieronymus, in *Nominibus Hebraicis*, significat.

Quis Dagon, et unde dictus?

Gulonum venter est vitæ charybdis.

Nota : Deus venter est vorago omnium bonorum. Hinc Diogenes Cynicus gulonum ventrem vocabat vitæ charybdim, eo quod omnia devoraret, nec satiaretur unquam; imo charybdis tantum sorbet ea quæ mari vehuntur, et revomit tandem quod absorbuit; at lurconum ventribus nec aer, nec terra, nec flumina, nec maria sufficiunt : quin et domos et agros totos absorbent, nec revomunt. Refert Laertius, lib. VI.

Et gloria in confusione ipsorum, — id est gloriantur hi Judaizantes de circumcisione, de qua confundi deberent; fit enim in membro verecundo, cujus nos maxime pudet. Ita S. Augustinus, serm. 14 *De Verbis Apostoli*. *Secundo* et melius, S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, *q. d.* De peccatis turpibus, de quibus confundi deberent, et quorum eos pudere oporteret, etiam gloriantur, eaque jactant. Apposite Pythagoras cum quemdam audiret dicentem, malle se inter mulieres quam inter Philosophos versari, subjecit : « Sues, ait, malunt in cœno, quam in limpidis aquis versari. »

Qui terrena sapiunt, — quorum cor terræ affixum nonnisi terrestres habet affectus, nonnisi terrestria bona amat, desiderat, curat, cogitat, prosequitur.

Vers. 20.

Πολίτευμα tria significat.

20. Nostra autem conversatio in coelis est. — In Græco legitur πολίτευμα, id est *vitæ ratio*, institutum, inquit Budæus, *q. d.* Christianæ vitæ institutum est, in cœlis agere; Christianismus est professio vitæ cœlestis.

Nota *secundo*, πολίτευμα significat quoque *conversationem*. Nota : *Conversationem in cœlis* opponit conversationi in terra, rebusque terrestribus, sive iis qui terrena sapiunt, *q. d.* Terreni et mundani sapiunt, amant, curant terrena : nos Christiani sapimus, amamus, curamus cœlestia; terreni quasi talpæ in terra versantur, terram fodicant, terræ inhiant, terræ opibus delectantur : nos Christiani cœlestibus pascimur, ad cœlum tendimus, cœlestibus inhiamus, in cœlis est cor nostrum et bona omnia; in cœlis ergo sumus, non in terra, quia anima magis est ubi amat, quam ubi animat. « Sicut domus, ait S. Gregorius, lib. VIII *Moral.*, cap. xxxi, exterioris conversationis est ædificium, quod inhabitat corpus : ita domus nostræ cogitationis, est res quælibet, quam per dilectionem inhabitat animus. Unde Paulus qui in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen a terra extraneus dicebat : Nostra conversatio in cœlis est. »

Conversatio nostra in cœlis est : Primo, per cogitationes cœlestes.

Itaque « nostra conversatio in cœlis est, » *primo*, quia mentem et cogitationem habemus in cœlis, sursum habemus corda, sæpe de Sanctis, Angelis, Deo, vita beata rebusque cœlestibus cogitamus et loquimur, imo cum Sanctis loquimur. Qua in re excelluit apud nos olim B. Maria Oigniacensis, quæ ita Sanctis et Angelis familiaris fuit, ut de ea ita scribat gravis auctor, Jacobus de Vitriaco Cardinalis, cap. viii *Vitæ ejus* : « Cum, ait, Sancti alicujus festus immineret dies, Sanctus ille ferias ei suas nuntiabat et in ipsis feriis visitabat eam, multos secum beatos cives adducens, sicque spiritus ejus cum Sancto totum illum jucundum ducebat diem. Ex familiari autem et crebro Sanctorum colloquio id obtinuit, ut, quemadmodum homines vicinos suos alios ab aliis internoscunt, ita ipsa angelos et sanctos homines alios ab aliis posset distinguere. »

Secundo, per vitam cœlestem.

Secundo, « nostra conversatio in cœlis est; » per vitam cœlestem, quia in terris vitam agimus puram et sanctam, qualem Angeli agunt in cœlis.

Hinc Ecclesiæ, quæ Sanctorum et fidelium est congregatio, a Deo datus est calceus ianthinus, sive cœlestis, *Ezech.* XVI, 10 : « Calceavi, ait, te ianthino, » scilicet calceo hyacinthini, ut vertunt Septuaginta, id est violacei et cœlestis coloris, ut hoc symbolo significaret Deus, Sanctorum, qui in Ecclesia sunt, conversationem esse in cœlis. Rursus, per hyacinthum, qui vestis est regum, ut patet *Eccli.* XL, 4, significabat Deus animum regium et excelsum Sanctorum Ecclesiæ, qui nimirum in cœlis fixus, hæc omnia terrena pessumdat et proterit. Unde et luna sub pedibus Ecclesiæ ponitur, *Apocal.* XII, 1.

Ecclesia calceatur calceo hyacinthino, id est cœlesti.

Tertio, « nostra conversatio in cœlis est, » per spem, quia tendimus ad cœlum et speramus brevi ad Christum, qui nobis viam præmunivit in cœlum, pervenire; eo ergo præmittimus spem nostram, affectum et opera, quo speramus post hanc vitam re ipsa tam anima, quam corpore nos ascensuros. Empedocles rogatus cur viveret? respondit: *Ut cœlum aspiciam; tolle cœlum, et nullus ero.* Longe verius Christianus rogatus, cur vivis? respondebit : Ut cœlum non tantum aspiciam, sed et consequar. Quare merito S. Bernardus ad eos qui terrenis inhiant : « Non pudet, ait, te corpore cœlum suspicere, et mente in terra repere : caput sursum, et cor habere deorsum? »

Tertio, per spem cœlestium.

Nota *tertio :* πολίτευμα significat insuper, inquit Budæus, regimen politicum reipublicæ vel civitatis, *q. d.* Nostrum regimen, nostra respublica, nostra civitas in cœlis est; nos gerimus ut municipes cœlorum; regnum cœlorum est civitas nostra, cujus municipali jure Sancti omnes reguntur. Quod regimen est spirituale et cœleste, non carnale et terrestre : quia non in carnalibus, externis et terrestribus, sed in spiritualibus, internis et cœlestibus legibus et institutis positum est. Unde Tertullianus, lib. *De Corona militis*, legit : *Noster municipatus in cœlis est*, *q. d.* Peregrini sumus mundi, sed municipes et cives cœli. Sic « conversatio » hic (ut vertit Noster) accipi potest civica, seu qualis est civium; hoc enim est πολίτευμα. Unde sic verti potest hic locus : conversamur ut cives cœlorum, qui scilicet legibus, consuetudine, politia, jure ac bonis civitatis et regni cœlestis reguntur et vivunt. Ita *Ephes.* cap. II, 19, dixit : « Jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives sanctorum et domestici Dei. » Et *Hebr.* XVIII, 22 : « Accessistis, ait, ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, » etc. De voce πολίτευμα, vel πολιτεία (hæc enim duo sæpe pro eodem sumuntur, teste Budæo) plura dixi *Ephes.* II, 12.

Conversamur in cœlis quasi cives : hoc enim est πολίτευμα.

Hinc moraliter S. Gregorius explicans illud *Job,* XXXIX : « Numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, et in arduis ponet nidum suum? » S. Paulum et Sanctos comparat aquilæ, lib. XXXI *Moral.*, XIX : « Videamus, ait, aquilam nidum sibi in arduis construentem, qui ait : Nostra conversatio in cœlis est; et rursum : Qui conresuscitavit et consedere fecit nos in cœlestibus. In arduis habet nidum, quia profecto in supernis figit consilium. Non vult mentem in ima dejicere, non vult per abjectionem conversationis humanæ in infimis habitare. Tunc Paulus fortasse in carcere tenebatur, cum se consedere Christo in cœlestibus testaretur; sed ibi erat, ubi ardentem jam mentem fixerat, non illic, ubi illum necessario pigra adhuc caro retinebat. » Deinde hanc mentis in cœlo positæ altitudinem signum esse divinæ prædestinationis, ita docet : « Hoc namque esse speciale specimen electorum solet, quod sic sciunt præsentis vitæ iter carpere, ut per spei certitudinem noverint jam se ad alta pervenisse, quatenus cuncta quæ præterfluunt, sub se esse videant, atque omne quod in hoc mundo eminet, amore æternitatis calcent. Hoc enim est quod sequenti se animæ Dominus per Prophetam dicit : Sustollam te super altitudines terræ; nam quasi quædam inferiora terræ sunt, damna, contumeliæ, egestas, abjectio, quæ ipsi quoque amatores sæculi, dum per latæ viæ planitiem ambulant, vitando calcare non cessant. Altitudines autem terræ sunt, lucra rerum, blandimenta subditorum, divitiarum abundantia, honor et sublimitas dignitatum, quæ quisquis per ima adhuc desideria incedit, eo ipso alta æstimat, quo magna putat. At si semel cor in cœlestibus figitur, mox quam abjecta sint cernitur, quæ alta videbantur; nam sicut qui in montem conscendit, eo paulisper cætera subjacentia despicit, quo ad altiora gressum amplius tendit : ita qui in summis intentionem figere nititur, dum annisu ipso nullam præsentis vitæ gloriam esse deprehendit, super terræ altitudines elevatur; et quod prius in imis desideriis positus, super se credidit, post ascendendo proficiens, sibi subesse cognoscit. »

Sancti in cœlis habitant quasi aquilæ, ait S. Gregorius.

Conversari in cœlis est signum prædestinationis.

UNDE (ἐξ οὗ, ex quo, scilicet cœlo) ETIAM SALVATOREM EXSPECTAMUS DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM, — ut veniens ad judicium nos fideles, nos amicos ad cœlestia anhelantes, cœlo adjudicet, et in cœlos secum triumphantes ducat; tuncque nobis plenam salutem ab omni corporis et mentis ærumna afferet, donabitque nos gloria, tum corporis, tum animæ, eritque plenus et perfectus salvator.

Nota : « Salvare » proprie est rem amissam aut perditam recuperare. Unde Græcum σώζειν deducitur ἀπὸ τοῦ σὸς, σὴ, σὸν, ut dicere σώζω σε idem sit, quod te tibi reddo atque restituo. Sic Christus dicitur σωτὴρ, id est *Salvator,* quia nos nobis, puta primævæ nostræ integritati, spei, saluti et felicitati, restituit. Apud Græcos ἀλεξίκακοι vocabantur, qui mala, morbos et monstra propulsabant ab hominibus, uti Hercules et Æsculapius. Apud Romanos dicebantur Patres patriæ, qui rempublicam ab imminente hoste, vel periculo liberabant. Talis est Christus.

Præclare et pie *Manuale* S. Augustini, cap. XXIV: « O anima mea, ait, insignita Dei imagine, redempta Christi sanguine, desponsata fide, dotata spiritu, ornata virtutibus, deputata cum angelis, dilige illum a quo tantum dilecta es. Intende illi qui intendit tibi, quære quærentem te, ama amatorem tuum. Esto sollicita cum sollicito, cum vacante vacans, cum mundo munda, cum sancto sancta. » Et paulo inferius: « Elige illum in amicum præ omnibus amicis tuis, quia cum omnia tibi subtracta fuerint, solus ille tibi fidem servabit: in die sepulturæ tuæ, et cum omnes amici tui recedent a te, ille te non derelinquet; sed tuebitur a leonibus infernalibus rugientibus præparatis ad escam, et conducet per ignotam regionem, atque perducet ad plateas supernæ Sion, et ibi collocabit te cum angelis suis ante faciem majestatis suæ: ubi audies illud melos angelicum, Sanctus, sanctus, sanctus, etc. Ibi est canticum lætitiæ, vox exultationis et salutis, gratiarum actio, vox laudis atque alleluia perpetuum. Ibi est cumulus felicitatis, supereminens gloria, superabundans lætitia et omnia bona. » Ac tandem concludit: « O anima mea, suspira ardenter, et desidera vehementer, ut possis pervenire ad illam supernam civitatem, de qua tam gloriosa dicta sunt: in qua sicut lætantium omnium habitatio est. Amore potes ascendere: amanti nihil est difficile, nihil impossibile. Anima quæ amat, ascendit frequenter et currit familiariter per plateas cœlestis Jerusalem, visitando illos Patriarchas et Prophetas, salutando Apostolos, admirando exercitus Martyrum et Confessorum, choros Virginum speculando, et omnium Sanctorum. » Ecce sic S. Augustini conversatio erat in cœlis, exspectans inde Salvatorem.

Vers. 21. 21. QUI REFORMABIT CORPUS HUMILITATIS NOSTRÆ, CONFIGURATUM CORPORI CLARITATIS SUÆ. — Pro *reformabit*, græce est μετασχηματίσει, transfigurabit, transformabit, hoc est, in aliam figuram et formam, non essentialem, sed accidentalem commutabit, ut scilicet ex corruptibili faciat corpus incorruptibile, ex passibili impassibile, ex terrestri cœleste. *Secundo*, « corpus humilitatis » hebraismo vocat corpus humile, id est vile, abjectum et miserum. Aliter S. Bernardus, serm. 47 *in Cantica*: « Vocat, inquit, corpus humilitatis, quia soli humiles hac gloria reformabuntur; » sed hoc non est litterale, nec genuinum. *Tertio*, « corpus claritatis » vocat corpus Christi clarum et gloriosum. *Quarto*, pro *configuratum corpori*, græce est εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, etc., id est, ut fiat conforme corpori claritatis Christi. Syrus vertit, *ut fiat in similitudinem corporis gloriæ suæ*. Hinc patet falsitas et stoliditas illius sententiæ hæreticorum, qui docebant in resurrectione corpus nostrum transformandum in globum, ut sit instar corporis solaris, eo quod scriptum sit: « Fulgebunt justi sicut sol; nec enim talis, scilicet rotunda, est figura corporis humani, nec talis est corporis Christi gloriosi. Unde hanc hæresin Origeni ascribit, eamque damnat Justinianus Imperator, in sua *Constit.* quam recitat Baronius, tom. VII, anno Christi 538, pag. 289, 293.

Quodnam corpus humilitatis?

Nota: Apostolus configurationem vel conformationem hanc ponit in claritate, id est in gloria, *q. d.* Corpus hoc nostrum, quod æque ac corpus Christi hic atteritur, famet, friget, æstuat, infirmatur, verberatur, flagellatur, laniatur, fiet per has passiones in resurrectione gloriosum et simile corpori glorioso Christi. Unde exclamat Chrysostomus: Papæ, ait, illine qui ad dexteram Patris sedet, conforme fiet hoc corpus? illi, qui adoratur ab angelis; illi, cui adstant incorporales illæ virtutes? illi, qui est super omnem principatum, potestatem et virtutes, illi conforme fiet? Si ergo totus orbis lacrymis sumptis eos defleret, qui ab ista spe deciderunt, num digne collacrymaretur; quod, cum promissio nobis sit facta, corpus nostrum futurum ita glorioso Christi corpori conforme, illi cum dæmonibus abeant? » Et S. Bernardus, serm. 2 *De Verbis Isaiæ*, citans hunc Apostoli locum: « Quid adhuc, ait, murmuras, caro misera, quid adhuc recalcitras, et adversus spiritum concupiscis? Si te humiliat, si te castigat, si redigat in servitutem, id profecto in tuo genere non minus tua interest quam ipsius. Quid eis invides, qui de operibus vermium et murium pellibus ingloriam plane gloriam mendicare non erubescunt, cultu indigno vivis, interdicto et mulieribus, semetipsos dehonestantes potius quam ornantes? Reforment ipsi, aut magis certe deforment corpora sua: te, si fueris corpus humilitatis, reformabit idem artifex qui formavit. Illam (si non desipis) præstolare manum, ut quod fecit, ipse reficiat. »

Configurabimur Christo in claritate, id est in gloria.

SECUNDUM OPERATIONEM, QUA ETIAM POSSIT SUBJICERE SIBI OMNIA. — Causam dat hujus transformationis, potentiam scilicet, ac potentem Christi operationem, qua potens est subjicere sibi omnia; si omnia, ergo et corruptionem et mortem, *q. d.* Christus dominatur morti et vitæ, omnibusque quæ in cœlo et in terra sunt; ergo facile ipsi est, ut suo jussu faciat corpora nostra corrupta resurgere ad immortalitatem et gloriam. Ita Chrysostomus.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad concordiam, gaudium, orationem, modestiam, pacem, honestatem, omnemque sanctimoniam.
Secundo, vers. 10, laudat eorum erga se curam et sollicitudinem, ac munera sibi missa, docetque scire se abundare, et penuriam pati.
Ac denique, vers. 19, vicissim eis bene precatur, eosque salutat.

1. Itaque, fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium meum et corona mea : sic state in Domino, charissimi. 2. Evodiam rogo et Syntichen deprecor, idipsum sapere in Domino. 3. Etiam rogo et te, germane compar, adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio cum Clemente et cæteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. 4. Gaudete in Domino semper : iterum dico, gaudete. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus : Dominus prope est. 6. Nihil solliciti sitis : sed in omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum. 7. Et pax Dei, quæ exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra et intelligentias vestras in Christo Jesu. 8. De cætero, fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. 9. Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, hæc agite : et Deus pacis erit vobiscum. 10. Gavisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut et sentiebatis : occupati autem eratis. 11. Non quasi propter penuriam dico : ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. 12. Scio et humiliari, scio et abundare (ubique et in omnibus institutus sum); et satiari, et esurire; et abundare, et penuriam pati. 13. Omnia possum in eo, qui me confortat. 14. Verumtamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ. 15. Scitis autem et vos, Philippenses, quod in principio Evangelii, quando profectus sum a Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli : 16. quia et Thessalonicam semel et bis in usum mihi misistis. 17. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. 18. Habeo autem omnia et abundo : repletus sum, acceptis ad Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo. 19. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum divitias suas in gloria in Christo Jesu. 20. Deo autem et Patri nostro gloria in sæcula sæculorum : Amen. 21. Salutate omnem sanctum in Christo Jesu. 22. Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. 23. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

Vers. 1. 1. ITAQUE, FRATRES MEI CHARISSIMI ET DESIDERATISSIMI, — ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, ut Vatablus, *dilecti et desiderati*; vel, ut Erasmus, *amabiles et desiderabiles*.

GAUDIUM MEUM, ET CORONA MEA. — Vocat Philippenses « gaudium » suum et « coronam » metonymice, quia scilicet erant causa et objectum sui gaudii et coronæ : gaudebat enim Paulus videns eos a se conversos in fide et virtute persistere ac crescere, et ex labore, quem in illis convertendis et perficiendis impenderat, ac etiamnum impendebat, sperabat a Deo accipere coronam gloriæ.

Populus est corona sui Episcopi.

Ita sancti Episcopi populum suum vocabant coronam suam, eo quod populus instar coronæ vallaret Episcopum, ab eoque penderet : uti S. Cornelius Pontifex et Martyr, ut habetur in *Actis* martyrii ejusdem, a Præfecto Volusiano interrogatus, cur contra præcepta Imperatoris et contra rempublicam litteras acciperet a S. Cypriano, respondit : « Ego de corona Domini litteras accepi, non contra rempublicam : » coronam Domini vocans fidelem Christi plebem, se

Exemplum S. Amandi

et Episcopos circumdantem. Ita S. Amandus moriens et ad cœlum conscendens apparuit B. Aldegondi absenti et oranti, augusta specie, cinctus corona albatorum; cumque illa percunctaretur, quis ille esset reverendus, in quem albati omnes respicerent, ab angelo audivit: Hic est amabilis Deo Amandus, qui a sæculo migrat ad cœlum, stipatus sanctis animabus, quas verbo et exemplo ad omnem virtutem instituit, ac proinde ab eis quasi pater colitur et cum eis ad gaudia Domini jam gloriosus ascendit. Testis est auctor Vitæ S. Gisleni, cap. XII, et auctor Vitæ S. Aldegondis, cap. XVII. Si enim in hac vita parens corona filiorum cingitur, et, ut ait Sapiens, *Proverb.* XVII, 6: « Corona senum (sunt) filii filiorum; » si, inquam, paterfamilias, si princeps suorum corona stipatur, et, ut S. Job de se ait, cap. XXIX, 25: « Sedet quasi rex circumstante exercitu: » quidni parentes spirituales, qui filios in æternum victuros cœlo genuerunt, eorum corona vallentur et ornentur? Hinc Apostolus Thessalonicenses, epist. I, cap. II, vers. 19, vocat suam *coronam gloriæ*: qua de re ibi dicam.

SIC STATE IN DOMINO, CHARISSIMI, — state, et constantes persistite in Domini Jesu Christi fide, spe, gratia, justitia, eo modo quo in iis standum esse docui, cap. præced., et eo modo quo vos cœpisse stare gratulatus sum, cap. I, 6; ut scilicet hæreticos fugiatis, nec admittatis circumcisionem et judaismum, sed a solo Christo Christique lege pendeatis, cum eoque vestra conversatio sit in cœlis, eumdem salvatorem reducem e cœlis exspectantes, ut vos sibi in resurrectione configuret. « State » ergo, id est perseverate; nam, ut ait S. Bernardus, epist. 129 *ad Genuenses*: « Sine perseverantia nec obsequium mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo. » Vir justus est quasi cubus, qui ad omnem fortunæ motum rectus firmusque consistit, ait Simonides. Stat ergo in Domino, qui vere cum Psalte dicere potest: « Mihi autem adhærere (Græce προσκολλᾶσθαι, id est *agglutinari*) Deo bonum est, » *Psal.* LXXII, 28. At quo vinculo, quo glutino agglutinabimur Deo? Respondet S. Bernardus, *De Tripl. cohærent.*: « Tria sunt vincula quibus ei astringimur, et primum accipite funes, secundum clavos ligneos vel ferreos, tertium gluten. Primum astringit fortiter et dure, secundum fortius et durius, tertium suaviter et secure. Fune quodammodo alligatus est Redemptori, si quis forte dum vehementiori tentatione turbatur, proponit sibi honestatis intuitum, memoriam promissionis, et hoc interim se fune retinet, ne propositum penitus abrumpatur: durum profecto vinculum et molestum, sed et periculosum nimis et quod diu tenere non possit, siquidem putrescunt funes, et pudoris vinculum aut obliviscimur, aut abrumpimus cito. Est autem qui clavis configitur Domino majestatis, quem timor Dei ligat, qui non expavescit ad vultus hominum, sed ad memoriam gehennalium tormentorum: et hic quidem peccare non metuit, sed ardere. Durius tamen et fortius primo imprimitur; quia cum ille vacillet in proposito, iste propositum non amittit. Tertius vero glutine ei conglutinatur, id est charitate, qui tam suaviter quam secure ligatus, adhærens Deo unus spiritus est cum eo. »

Justus est quasi cubus.

Vers. 2.

2. EVODIAM ROGO, ET SYNTYCHEN DEPRECOR (pro *deprecor*, græce idem est verbum quod paulo ante, scilicet παρακαλῶ, id est *rogo*) IDIPSUM SAPERE IN DOMINO. — Duæ hæ feminæ, inquiunt Theodoretus, Theophylactus, Anselmus, primariæ erant inter Christianos Philippis, quæ rem Christianam promovere satagebant. Unde de illis subdit: « Adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio. » Hortatur ergo eas Apostolus, ut ad rem Christianam promovendam idem sapiant in Domino, id est, ut concordes sint ea concordia, cujus vinculum sit Dominus. Ita Theodoretus, Theophylactus, Anselmus. Nihil enim ita turbat et impedit cursum Evangelii et pietatis, atque diversitas sententiarum et animorum in illis qui præsunt aut rem dirigunt.

Vers. 3.

Σύζυγος fuit conjux Pauli, inquit Erasmus. Refellitur.

3. ETIAM ROGO ET TE, GERMANE COMPAR. — Græce σύζυγε γνήσιε, quod Stapulensis, Zuinglius et Erasmus vertunt; *germana conjux*: quasi Paulus hic uxorem suam compellet; illa enim græce dicitur σύζυγος, id est ejusdem jugi (puta conjugii), sive conjux. Sed hanc sententiam refellunt Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius, imo Calvinus et Beza. *Primo*, quia, si uxorem suam intellexisset hic Paulus, potius dixisset feminine γνήσια σύζυγα, id est *germana conjux*: jam autem masculine dicit γνήσιε σύζυγε; licet enim hoc Attici usurpent subinde feminine, communiter tamen sumitur masculine; nec Apostolus tam elegans est, ut utatur atticismis. Ita Theophylactus.

Secundo, quia uxor Pauli potius habitasset Tarsi vel Hierosolymæ, quam Philippis, ait Theophylactus.

Σύζυγος est socius prædicationis. Christus est σύζυγος Patris.

Tertio, quia I *Cor.* VII, 7, Paulus se annumerat innuptis. Ad argumentum respondeo, σύζυγον significare quemvis socium, qui idem nobiscum agit, *q. d.* conjugalem, qui idem jugum trahit. Sic Christus apud Nonnum vocat se σύζυγον Patris. Sic II *Cor.* VI, 14, cum Apostolus fidelibus præcipit, dicens: « Nolite jugum ducere cum infidelibus, » vetat, non tantum conjugia cum infidelibus, sed etiam ne fideles quamvis aliam arctiorem cum infidelibus societatem aut familiaritatem ineant: σύζυγον ergo hic vocat socium et collegam suum, insignem scilicet aliquem doctorem, qui secum idem traxerat jugum Evangelicæ prædicationis, sicut cap. II, 25, Epaphroditum vocavit suum συστρατιώτην, id est *commilitonem*, et Clementem aliosque hoc vers. vocat συνεργοὺς, id est *cooperatores* suos. Ita Theodoretus, Haymo, Anselmus. Unde Vatablus putat Paulum hoc

nomine designare Epaphroditum : verum quia Epaphroditus non Philippis erat, sed Romæ apud Paulum, hasque Pauli litteras detulit ad Philippenses, verius est Paulum aliquem alium designare, quem hoc titulo et nomine συζύγω satis agnoscebant Philippenses. Chrysostomus tamen putat σύζυγον hic intelligi maritum, vel certe fratrem Evodiæ aut Syntyches. Œcumenius, Lyranus et auctor Commentarii in hanc epistolam, qui extat apud Hieronymum, et hos secutus Dionysius Carthusianus, putant τὸ *germane* esse nomen proprium viri, quo hic σύζυγος sit appellatus. Nihil ergo hic est, quod suadeat Paulum fuisse conjugatum. Mirum est Catharinum hic asserere, in *Revelationibus* S. Brigittæ haberi, quod Paulus fuerit maritus, additque juxta aliquos Pauli conjugem Phœben fuisse appellatam, de qua *Rom.* XVI, 1. Nam prorsus contrarium habetur, lib. II *Revelat. ejus*, cap. VII, et lib. VIII, cap. I.

ADJUVA ILLAS (Evodiam et Syntychen) QUÆ MECUM LABORAVERUNT IN EVANGELIO. — Græce συνήθλησάν μοι, id est quæ mecum athletice decertarunt pro Evangelio.

CUM CLEMENTE. — Hic est Clemens Romanus, discipulus SS. Petri et Pauli; qui Petro post Linum et Cletum in pontificatu successit.

Liber vitæ est catalogus prædestinatorum ad vitam æternam.

QUORUM NOMINA SUNT (scripta) IN LIBRO VITÆ. — Nota : *Liber* hebraice vocatur catalogus « vitæ, » id est viventium, sive eorum qui conscripti sunt ad vitam æternam : hic autem catalogus extat in mente, præscientia et prædestinatione Dei; hæc ergo ἀνθρωποπαθῶς dicitur liber, sive catalogus Dei, in quo Deus omnium justorum, qui in justitia perseverant et in gratia moriuntur, nomina quasi descripsit, ut eos vita et corona æterna donet, ait Theophylactus. Sic enim apud homines; qui ad aliquod munus aut dignitatem eliguntur, conscribuntur in libro, uti milites et senatores, qui inde dicti sunt Patres conscripti, ut ait D. Thomas. Unde hebraice ספר חיים *sepher chaiim*, tam librum viventium, quam librum vitæ, significat. Pari modo eadem mens, præscientia et reprobatio Dei, dici potest liber mortis, in quo Deus omnes qui in peccato moriuntur, describit, ut æterna eos morte puniat. Ita Theophylactus, licet D. Thomas non admittat librum mortis, sed tantum vitæ, eo quod hujus nominis, non illius, meminerit Scriptura, et quia Deus, cujus natura est bonitas, per se ordinat et conscribit suos ad vitam; ad mortem vero non per se, sed quasi coactus malitia et peccatis, impios destinat et transcribit.

Nota : Primus qui meminit libri vitæ, est Moses, *Exodi* XXXII, 32 : « Aut, ait, dimitte eis hanc noxam (adorationis vituli), aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti. » Deinde David, *Psalm.* LXVIII, 39 : « Deleantur de libro viventium. » In novo vero Testamento, illius meminit Christus *Lucæ* X, 20, Paulus hic, et S. Joannes *Apocal.* XX, 15.

Dupliciter quis scribitur in libro vitæ, primo inchoate, secundo complete.

Nota *secundo,* duplici modo homines describi « in libro vitæ. » *Primo,* absolute et complete : ita scribuntur omnes et soli illi, qui in gratia moriuntur, ideoque electi sunt ad vitam æternam. *Secundo*, inchoate tantum : ita scribuntur in libro vitæ justi omnes, qui adhuc in vita luctantur cum mundo, carne et dæmone, ut, si in justitia perseverent, complete scribantur in libro vitæ, eliganturque et perveniant ad vitam æternam; si non perseverent, deleantur de libro viventium, ut ait David *Psal.* LXVIII, 29. Hoc secundo modo dicit Paulus Clementem et alios suos adjutores adhuc viventes scriptos esse in libro vitæ : nec enim vult eos omnino certos reddere de sua perseverantia, salute et electione ad gloriam, eamque Philippensibus omnibus revelare; nec rursum vult dicere, se accepisse a Deo revelationem de hac ipsorum salute et gloria; sed tantum ipsos quoad præsentem gratiæ statum inchoate ipsos esse in libro vitæ. Vide dicta *Ephes.* I, 5, et cap. XIII.

Liber vitæ vocatur quoque S. Scriptura.

Alio sensu *Eccli.* XXIV, 32, « liber vitæ » vocatur ipsa Scriptura sacra, sive liber legis et Prophetarum; sic enim ibi dicitur : « Hæc omnia liber vitæ, et testamentum Altissimi, et agnitio veritatis. Legem mandavit Moyses in præceptis justitiarum, et hæreditatem domui Jacob, et Israel promissiones. » Cujus loci hic est sensus : Hæc omnia quæ jam dixi de sapientiæ dignitate, utilitate et fructu, subaudi, continet et præstat liber vitæ, id est liber legis et Prophetarum, quem si serves, pertinges ad vitam æternam; qui liber est etiam testamentum Dei continens extremam et summam ejus voluntatem, et pactum cum hominibus, adeoque est ipsa agnitio veritatis; liber, inquam, legis, quam mandavit Moses, dando præcepta justitiæ, quæ essent quasi hæreditas perpetua Israeli, eique promitterent hæreditatem fertilem Judææ in hac vita, et regni cœlestis in futura. Dicitur ergo Scriptura sacra « liber vitæ, » quia continet tam promissiones vitæ præsentis et æternæ, quam præcepta ad vitam hanc consequendam opportuna et necessaria.

Vers. 4.

4. GAUDETE IN DOMINO SEMPER : ITERUM DICO, GAUDETE. — « In Domino, » in afflictionibus propter fidem et Dominum toleratis, ait Chrysostomus et Theophylactus; sed hoc arctius est.

Quid sit gaudere in Domino?

Secundo, ergo genuine et adæquate : « Gaudete in Domino, » id est in Domini fide, gratia, religione, spe, præmio, quod vobis promisit, *q. d.* Gaudete, non quia divites estis, nobiles; sapientes, sed quia estis Christiani, quia Dominum habetis Christum, qui vos a morte redemit, sua gratia cumulavit, ad cœlestem gloriam vocavit; gaudete, inquam, semper, tam tempore adversitatis, quam prosperitatis; tam persecutionis, quam pacis : « iterum dico » et repeto, « gaudete in Domino, » id est, in obsequio, protectione et promissis tanti Domini, qui Rex est regum, et Dom' « Gau-

Quid gau-

dere in sæculo?

dete, ait Anselmus, non in sæculo, sed in Domino; sicut enim nemo potest duobus dominis servire; sic nemo potest et in Domino et in sæculo gaudere; contraria enim sunt hæc duo gaudia : nam sæculi gaudium est impunita nequitia. Luxurientur homines, fornicentur in spectaculis, nugentur in ebriositate, ingurgitentur turpitudine, et ista mala non impediat fames, non aliquis morbus, non aliqua adversitas; sed sint omnia redundantia in pace carnis, in securitate mentis, et videte sæculi gaudium. Et ideo non in sæculo gaudete, sed in Domino, id est non iniquitate, sed in veritate, non in flore vanitatis, sed in spe æternitatis. »

Et S. Bernardus, serm. 4 *in Vigil. Nativit.* : « Gaudete, ait, in Domino semper, iterum dico, gaudete. Gaudete de exhibitione, iterum gaudete de promissione, quoniam et res plena gaudio, et spes plena gaudio est. Gaudete, quia jam percepistis dona sinistræ. Gaudete, quia jam exspectatis præmia dextræ. Læva, inquit, ejus sub capite meo, et dextera ipsius amplexabitur me. Læva quidem levat, dextera suscipit. Læva medetur et justificat, dextera amplectitur et beatificat. In læva ejus merita, in dextera vero præmia continentur. In dextera; inquam, deliciæ, in læva sunt medicinæ. »

Quærit S. Basilius, interrog. 193 in *Regul. brev.* : « Cujusmodi est gaudium, quod est in Domino? et quid est, quod facientes gaudere debeamus? » ac respondet : « In his quæ secundum mandatum Domini fiunt gaudere, est in Domino gaudere. Quocirca quandocumque mandata Dei exequimur, aut propter nomen Domini aliquid patimur, gaudere et gratulari inter nos debemus. »

Morale, quam lætitia Christiana sit utilis et facilis. Ex sententia S. Antonii.

Hoc gaudium homini Christiano utile, imo necessarium est, ut jucunde vivat et alacriter in virtutibus pergat, ut opera heroica faciat, ut tristitias et diffidentias, quas vel natura, vel dæmon suggerit, et tentationes omnes superet. « Una, ait S. Antonius apud Athanasium, una, inquam, est ratio vincendi inimicum, lætitia spiritualis, et animæ Dominum semper cogitantis jugis recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumos expellens, persequetur adversarios potius quam timebit. »

Et sane Christianus non unam, sed multas habet gaudii materias et causas, nimirum tot, quot tum communia, tum particularia a Deo accepit beneficia, vel se accepturum sperat et exspectat; ac præsertim si cogitet vitam æternam sibi in cœlo a Deo præparatam, quomodo non omnem tristitiam excutiat? « Delectaberis, ait Isaias LVIII, 14, super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui. » Ita magnus ille Apollo, apud Palladium, in *Lausiaca,* cap. LII, suos illos in eremo fratres, licet solitarie et austere admodum viventes, excitabat ad perennem lætitiam spiritus; ut de eis dicat Palladius : « Licebat eos videre exultantes in solitudine, adeo ut nullam ejusmodi exultationem in terra videre liceat, nec lætitiam corpoream : neque enim erat inter eos aliquis mœstus aut tristis. » Addit deinde modum et rationem, qua eis Apollo hanc lætitiam ingerebat : « Si quis, ait, videbatur præ se ferre tristitiam, statim pater Apollo ex eo rogabat causam, et quæ erant in occulto uniuscujusque cordis renuntiabat. Dicebat autem : Non oportet nos esse tristes propter salutem, cum futuri simus hæredes regni cœlorum : tristes erunt Gentiles, flebunt Judæi, lugebunt peccatores; justi autem lætabuntur, et qui terrena quidem animo agitant, lætantur in rebus terrenis; nos autem qui tanta spe digni sumus habiti; quemadmodum non lætamur perpetuo? cum nobis Apostolus suadeat, ut semper lætemur, et oremus sine intermissione. » Hactenus Apollo.

Et Abbatis Apollo.

Quomodo Christianus inter tot ærumnas semper gaudere possit? Respondet S. Basilius,

Et hoc est, quod ait Apostolus: « Gaudete in Domino. » Quærit S. Basilius *hom.* 4, ex 29 variis, quæ est de gratiarum actione, quomodo Christianus inter tot miserias, infortunia et adversitates hujus vitæ semper possit gaudere; ac respondet : « Anima, ait, quæ semel se modis omnibus desiderio astrinxit sui conditoris, jamque insuevit oblectare se tantæ illius pulchritudinis contemplatione, prorsus non sinet vehemens illud gaudium animique sui jucundissimam diffusionem intercipi aut immutari per multiplicem et succedaneam carnalium affectionum mutationem : quin ea potius, quæ aliis mœrorem afferunt, in cumulum sibi vertet et accessionem lætitiæ. Cujusmodi erat Apostolus, dum sibi probe admodum complaceret in infirmitatibus, in tribulationibus, in persecutionibus, in necessitatibus, egestatem suam in gloriam et exultationem permutans. »

Et S. Chrysostomus.

Et Chrysostomus, hom. 18. *ad Pop.*, eidem quæstioni ita respondet, ut doceat nautas, mercatores et quoslibet homines ex omni suo labore gaudium quærere, nec tamen invenire; Paulum vero gaudii fontem et thesaurum nobis aperire : « Non enim, inquit, simpliciter dixit : Gaudete semper, sed addit continuæ voluptatis causam subdens : Gaudete in Domino semper. In Domino gaudens ex accidente nullo hac voluptate excidere potest : alia nempe cuncta, in quibus gaudemus, mutabilia sunt, nec tantam nobis afferunt voluptatem, ut ex aliis nascentem tristitiam expellant et obumbrent : Dei vero timor hæc habet utraque; stabilis enim est et immotus, atque tantam emittit lætitiam, ut nullus nos aliorum malorum sensus capiat. Deum enim sicut oportet timens, et in ipso confidens, voluptatis radicem lucratus est, et omnem habet lætitiæ fontem. Et sicut in immensum mare decidens scintilla brevi facile extinguitur, sic quantacumque Deum timenti illidantur, veluti in vastum lætitiæ pelagus incidentia extinguuntur atque perduntur. Et revera hoc est

maxime mirabile, quod, cum adsint quæ contristare solent, permanet ipse gaudens. » Et infra, quod sancti semper gaudeant in quantavis afflictione, ita per singula discurrens, demonstrat dicens : « Sit enim aliquis nihil in se damnandum habens, sed bona fretus conscientia, et ad futura anhelans, et exspectans illam beatam spem, quid hunc, quæso, poterit in tristitiam inducere? nam *primo*, omnibus rebus intolerabilior mors esse videtur : sed hujus exspectatio non tantum ipsum non contristat, sed et delectat; novit enim quod mortis præsentia, malorum est liberatio, et cursus ad coronas. *Secundo*, sed filiorum acerba mors. Verum et hoc generose fert dicetque Job verba : Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum. *Tertio*, quod si filiorum mors non potest contristare, multo minus et pecuniarum jacturæ, et accusationes, et calumniæ, tam magnum et generosum animum tangere possunt, neque corporis dolores. Quoniam Apostoli flagellabantur et gaudebant a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati. A Christo in contumeliis gaudere instituti sunt : Gaudete, ait, et exultate, cum dixerint omne malum mentientes adversum vos, quoniam merces vestra multa est in cœlis. *Quarto*, sed in morbum incidit. Verum audivit alium admonentem et dicentem, quoniam sicut in igne probatur aurum, sic homines acceptabiles in fornace humiliationis. Cum igitur neque mors, neque pecuniarum jactura, neque corporis ægritudo, neque ignominia, neque convitium, neque quippiam ejusmodi ipsum contristare possit, verum etiam magis delectet, quam unquam tristitiæ materiam habebit? »

Quomodo Christianus in singulis adversis se ad gaudium excitet?

VERS. 5. 5. MODESTIA VESTRA NOTA SIT OMNIBUS HOMINIBUS. — *q. d.*, ait Anselmus : In Domino, ut dixi, sit gaudium vestræ mentis : sed homines videant modestiam vestræ conversationis, ut vestro exemplo discant modeste agere. Paulo aliter hæc connectit S. Bernardus, serm. in illud Apostoli, *Non est regnum Dei esca et potus*. Ait enim : « Duplex est gaudium quod habes in Spiritu Sancto, scilicet *primo*, de memoria futurorum bonorum; *secundo*, de malorum præsentium tolerantia. Nil quippe in his carnale sapit, nil sæculare, nil vanum, sed spiritus veritatis et cœlestis sapientiæ est, cujus in utraque suavitas prælibatur. Gaudete in Domino semper, ait Apostolus, iterum dico, gaudete. Et duplicis hujus gaudii materiam secutus adjunxit : Modestia vestra nota sit omnibus hominibus : Dominus enim prope est. Quid modestia, nisi mansuetudo et patientia est? Gaudeamus ergo de his quæ expectamus : quoniam Dominus prope est. Gaudeamus iterum de his quæ sustinemus, ut modestia nostra omnibus nota sit. Nimirum tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit. »

Præclare Cicero, et ex eo S. Augustinus, lib. *De Beata vita* : « Modestia, inquit, utique dicta est a modo, et a temperie temperantia. Ubi autem modus est atque temperies, nec plus est quidquam, nec minus. » Et inferius : « Modus ergo animi sapientia est. » Et mox : « Si autem quæritis quid sit sapientia? nihil est aliud quam modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum est, coarctetur. » Et paulo superius : « Tullius in populari oratione ait : Ut volet quisque accipiat; ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam judico. Prorsus doctissime ac decentissime. » Eleganter vir sapiens rogatus : « Quid est rosa? ait : est purpura veris. Quid est modestia? ait : est purpura virtutum. » Nulla enim purpura cardinalem aut regem ita decorat, uti modestia exornat virtute præditum. Modestia ergo virtutes cæteras quasi virgines regias regio habitu illustrat. Unde Euripides, in *Medea*, modestiam vocat « donum pulcherrimum deorum. » Nam, ut ait Hugo Victor, « habitus mentis in corporis statu cognoscitur. Itaque vox quædam animi est corporis motus. » Hinc S. Augustinus in *Regula* ita sancit : « In omnibus motibus nostris nil fiat, quod cujuspiam offendat aspectum, sed quod nostram deceat sanctitatem. »

Nota : Pro *modestia*, græce est τὸ ἐπιεικές, quod *primo*, significat æquitatem; *secundo*, humanitatem; *tertio*, moderationem animi, qua etiam adversa, persecutiones, injurias et hostes ipsos moderate ferimus et toleramus. Sic accipiunt Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, quasi velit Paulus, ut Philippenses contra Gentiles aliosque se persequentes et affligentes non excandescant, non indignentur, sed per animi moderationem omnia quantumvis dura patienter ferant, et erga hostes suos mansueti sint, benigni et placidi. Hic sensus valde appositus est huic loco, personis et tempori.

Ἐπιεικές quatuor significat; primo, æquitatem, secundo, humanitatem; tertio, moderationem animi.

Quarto, τὸ ἐπιεικές, significat *modestiam*, ut vertit Noster, quæ virtus est ponens modum actionibus externis, nimirum quæ moderatur verba, incessum, habitum, omnemque gestum et motum tum in mensa, tum in plateis, tum in templo, tum in scholis, tum quolibet alio loco. Vide dicta *Galat*. v, 23.

Quarto, modestiam.

Vult ergo Apostolus ut Christiani modestiam omnibus exhibeant, qua internam animi moderationem testentur, quaque alios alliciant ad christianismum et suam modestiam imitandam.

Ita nimirum S. Bernardus sua specie et morum compositione, omnes ad Dei amorem et vitæ puritatem invitabat. Nam, ut ait auctor *Vitæ ejus*, lib. III, cap. 1 : « Apparebat in carne ejus gratia quædam spiritalis; in vultu claritas præfulgebat non terrena, sed cœlestis; in oculis angelica quædam puritas et columbina simplicitas radiabat; tanta erat interioris ejus hominis pulchritudo, ut evidentibus quibusdam indiciis foras erumperet,

Modestia et gratia S. Bernardi.

et de cumulo internæ puritatis et gratiæ copiose perfusus homo quoque exterior videretur. »

Hac modestia excelluit quoque S. Malachias, Episcopus Hiberniæ, qui nullum membrum sine ratione movebat, ait S. Bernardus in ejus *Vita.* Et S. Lucianus, presbyter et martyr, qui solo suo aspectu modesto, hilari et pio, multos ad Christum convertit. Tanta enim erat in eo vultus serenitas, suavitas, lux, ut radios vibrare videretur; tanta morum sanctitas et decor, ut angelus videretur, non homo; nemoque eum intueri posset, quin fidei et Christi amore incenderetur; adeo ut Galerius Maximianus imperator, acerrimus Christianorum hostis, non auderet eum coram intueri. Audi auctorem Vitæ, et ex eo Baronius, anno Domini 311 : « Cum de Luciano a multis audiret Maximianus, tantam in ejus facie insidere reverentiam, ut, si eum solum vidisset, veniret in periculum ne fieret Christianus; postquam jussit ut ille adduceretur, timens ne sibi tale quid accideret, velo interjecto separat sermonis congressionem, et verba procul ad eum emittebat, intermedio utens sermonis ministro. » Quocirca merito Auctor Comm., lib. II *in Job* apud Origenem (Origenes enim esse nequit, utpote qui Lucianum multis annis antecesserit), agens de gloriosa Luciani vita et martyrio : « Ita, ait, consummatus est beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide (lucidus et modestia, æque ac vultu), lucidus etiam tolerantiæ consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis prælucens. » Porro causam et fontem tantæ modestiæ in Luciano indicat auctor Vitæ, dum initio ejus primam ætatem ita describit : « Plurimum vitæ suæ tempus impendebat precibus et lacrymis. A scurrilitate et risu tantum aberat, quantum judicabat ea esse vere ridicula. Contra autem eos qui lugebant, studebat imitari, et existimabat esse dignos beatitudinibus. Silentium autem amplexus, et assiduæ deditus meditationi, videbatur semper cogitabundus et tristitia plenus iis qui ad eum accedebant, etiamsi spiritu in se perpetuo exultaret et lætaretur. Si quando autem verbum ei ex ore visum esset emittere, divinæ Scripturæ erant id quod loquebatur. Tantus enim earum divinus amor ipsum ceperat, ut vix somnum vellet capere propter continuam earum meditationem : » unde et Bibliorum editionem Græcam ex Hebraico textu confecit, quæ Lucianæa est dicta. Hæc prima ejus pietatis rudimenta animum a terrenis avulserunt, et rebus divinis imbuerunt, ut Deo plenus divinum quasi vultum moresque divinos indueret.

Actus modestiæ per singula ex S. Ephrem.

Pulchre quoque S. Ephrem hujus modestiæ et temperantiæ, ut ipse vocat, actus particulares quaquaversum describit, lib. *De Virtutibus et Vitiis*, cap. *De Temperantia et Continentia*, dum ait : « Temperans modestiæ fræno linguam temperat a conviciis, et execrationibus abstinet, non delectatur vaniloquio, unum in alterum calumniando et obtrectando non commovet : secreta celat, et silentio aliena contegit. Temperans in auditu dicitur, qui aures rebus inanibus et maledicis non accommodat. In oculis, qui non passim quæ oblectare possunt, aut quæ nefas est videre, respicit. Animo temperans est, qui sic eum regit, ut non efferatur iracundia, nec cito exacerbetur. In gloria modestia cernitur, quando quis ita mentem moderatur, ut nec honoribus, nec dignitatibus, nec laudibus aucupandis vincatur. In cogitationibus, cum quis timore Dei blandas arridentesque cogitationes reprimit. In cibis, quando nec delicatioribus quis delectatur, nec extra præfinitum edendi tempus cibum appetit, horamque anticipat, nec dapum varietatem et pulchritudinem avide requirit. In potu, quando non immodice non solum vino, sed nec aquæ quidem potu fruitur. » Hæc ille. Brevius S. Bernardus, *epist.* 113 : « Disciplina, ait, mentem et corpus componit, cervicem submittit, ponit supercilia, componit vultum, ligat oculos, cachinnos cohibet, moderatur linguam, gulam frænat, iram sedat, format incessum. » Et alius Doctor : « Sales, inquit, sint sine dente, joci sine vilitate, vox sine clamore, incessus sine tumultu : pauca loquere, plus cogita, pudore te arma, vultu terram aspice, cœlum animo. »

Dominus prope est. — Aliqui vocem *enim* addunt; sed nec Syrus, nec Græca, nec Latina correcta illud habent, et sine eo sensus est planior : vult enim Apostolus dare stimulum generalem tam ad modestiam et gaudium quod præcessit, quam ad quietem animi, orationem aliasque virtutes, quas subjungit.

Stimulus hic est, si cogitemus quod Dominus prope sit : jam sensus est, « Dominus prope est, » id est, Christus judex appropinquat, ut conspiciat, succurrat et adjuvet nostram patientiam et modestiam. Ita Anselmus. *Secundo* et genuine, « Dominus prope est, » id est, Christus judex appropinquat, ut veniat ad judicium, ut coronet nostram patientiam et modestiam, ut gaudium nostrum compleat, utque hostium nos persequentium injurias vindicet et puniat.

6. Nihil ergo solliciti sitis, — *q. d.* Non ergo vos angat sollicitudo bonorum temporalium aut malorum, sive bonis spoliemini, sive exilio mulctemini, sive morbis aliisve infortuniis affligamini; quia pro his omnibus Dominus propediem adveniens, æterna vobis bona conferet. Ita Chrysostomus, Theodoretus et Theophylactus.

Nota : Potest hic locus intelligi de judicio particulari, *q. d.* Prope est finis vitæ nostræ, utpote brevissimæ; brevi enim moriemur, et consequenter prope est judicium particulare, et prope est Dominus, qui in illo præses et judex nos judicabit.

Secundo et melius, accipias de judicio universali : de illo enim ita solet Apostolus loqui quasi

scilicet nos judicet in judicio universali. instaret et vicinum esset, ut illud semper præ oculis habeant Christiani, ad illudque se comparent. Unde diem judicii universalis solet Apostolus vocare diem Domini; prope est ergo Dominus, quia prope est finis mundi et dies judicii universalis, quod Dominus exercebit coram toto mundo; prope, inquam, est respectu longissimæ præscientiæ et æternitatis Dei, in qua mille anni sunt tamquam dies hesterna quæ pertransiit, *q. d.* Ergo modestiam, patientiam aliasque virtutes colite, ut in die judicii læti sitis et securi, utque a Christo judice publicam laudem et gloriæ coronam accipiatis. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Instare diem judicii docet S. Chrysostomus. Qua de re pulchre idem Chrysostomus, hom. 33 *in Joan.*: «Instat, ait, jam tempus reddendæ rationis. Ideo Paulus ait : Dominus prope est, nihil solliciti sitis, Dominus prope est, non longe a fine absumus, sed jam mundus properat; hoc bella, hoc afflictiones, hoc terræ motus, hoc extincta charitas significat. Quemadmodum enim corpus jam adventante morte innumeris malis afficitur, et domus prope casum in ruinas fatiscit: ita orbis terrarum ad finem properans tantis undique malis conteritur; nam si Pauli temporibus Dominus prope erat, nunc profecto propior est. Si ante trecentos annos finem temporum Paulus esse dixit, quid nunc dicendum est? » Addit deinde diem judicii uti vicinum, ita et subitum ac improvisum adfore, dicens : « Cohibeamus igitur affectus nostros, exerceamur in Dei timore; etenim nobis licentia perditis, nihil tale exspectantibus ex improviso Dei adventus aderit. Quod his verbis Christus significat: Sicut factum est in diebus Noe, sic erit, etc., ut Paulus : Cum dixerint: Pax, securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus : sicut dolor in utero habentis. Sæpe gravidæ mulieres inter eundum et ludendum, dum balneis, dum spectaculis oblectantur, repentinis torquentur doloribus: hac et nos in hac vita conditione versamur. Simus ergo semper parati. »

IN OMNI ORATIONE ET OBSECRATIONE, CUM GRATIARUM ACTIONE, PETITIONES VESTRÆ INNOTESCANT APUD DEUM. — Nota, τὸ *omni* non posse referri ad *orationem*: nam in Græco est discordantia generis; παντὶ enim, id est *omni*, est masculini generis: προσευχῇ vero, id est *oratione*, est feminini. Unde Œcumenius et Græci ἐν παντὶ, subaudiunt πράγματι, id est *in omni*, subaudi, re et negotio, de quo solliciti estis. Syrus ἐν παντὶ, subaudit χρόνῳ, id est in omni tempore, hoc est semper. « Oratione, » id est, per orationem et instantem ac ferventem obsecrationem junctam cum gratiarum actione (hæc enim oratio et obsecratio Deo grata est, Deique gratiam et opem provocat, quæ ab animo grato proficiscitur et gratiarum actione conditur), petitiones vestras notas facite et exponite Deo, ut ejus opem flagitetis et impetretis.

7. ET PAX DEI QUÆ EXSUPERAT OMNEM SENSUM. — *Primo*, « Pax Dei, » inquit Chrysostomus et Theophylactus, est reconciliatio quam fecit Deus cum hominibus, quando olim eis iratus jam per Christum factus est placatus. Unde Christus dicitur « pax nostra, » id est causa pacis, *Ephes.* II, 14. Hanc pacem Prophetæ et Angeli Christo nato occinuerunt canentes: « Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. »

Pax Dei quadruplex.

Secundo : « Pax, » inquit Anselmus, qua in seipso pacatus et quietissimus est Deus, cujus natura est pax, ait Ambrosius, custodiat corda vestra, eisque pacem suam communicet; Deus enim increata est pax, cujus participatione pacificantur angeli et homines.

Tertio, alii intelligunt pacem cum hominibus et injuriarum oblivionem, de qua vide Chrysostomum in morali *hom.* 14.

Quarto et optime, Ambrosius : « Pax, » inquit, quam habet anima sancta cum Deo, est tranquillitas conscientiæ; « quæ exsuperat omnem sensum, » græce νοῦν, id est *intellectum*, *q. d.* Intelligi non potest, qualis et quanta hæc sit pax.

CUSTODIAT, — Græce φρουρήσει, id est custodiet, quasi Paulus promittat eis hanc custodiam, ejusque fiducia eos animet. Verum aptius Noster vertit, « custodiat : » Hebræi enim sæpe futurum sumunt pro optativo, quo carent, illudque exigit copula *et*, nimirum ut nectat eadem tempora et modos. Cum ergo modus optandi præcesserit, videlicet, « nota sit, sitis, innotescant, » sequitur et hic eodem modo per optativum esse vertendum : omnia enim et præcedentia et sequentia sunt optantis. Jam « custodiat, » id est, instar custodiæ militaris contra omnes hostes tueatur; φρουρήσει enim significat custodiam quæ obsessis civitatibus adhiberi solet.

CORDA VESTRA (id est voluntates vestras, ne a fide, justitia, virtute, ulla tentatione, ulla persecutione, divelli vos sinatis) ET INTELLIGENTIAS VESTRAS (id est intellectus vestros, ne in errorem aliquem contra fidem, aut in judicium aliquod practicum erroneum et bonis moribus adversum abducamini) IN CHRISTO JESU, — id est, per Christum, ait Œcumenius. *Secundo* et melius, « in Christo, » ut scilicet « in Christo, » id est in Christi fide et gratia maneatis et crescatis, itaque arctius Christo conjungamini.

Pax est scutum quo omnia hostium tela elidimus.

Nota : Paulus hic suggerit Christianis, ut omnibus hostibus suis pacem opponant quasi scutum impenetrabile, quia revera hæc pax elidit omnes suggestiones dæmonis, carnis et mundi : imo omnes tyrannorum minas et tormenta superat. Unde S. Tiburtius martyr, cum Torquati tyranni et carnificis tormenta omnia contempsisset, causam hujus contemptus et magnanimitatis subjunxit, dicens : « Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia; » nimirum :

Vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia.

> Hic murus aheneus esto,
> Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Vide ea quæ dixi I *Timoth.* I, 5. Hinc est quod omni studio diabolus hanc nobis pacem eripere conatur, sollicitando nos ad peccata; vel certe eam turbare, immittendo scrupulos, diffidentias, mœrores, tentationes.

Effectus pacis. Nota *secundo* : Hæc pax *primo*, serenitatem menti inducit; *secundo*, lætitiam : secura enim mens est quasi juge convivium; *tertio*, confidentiam, et ex ea magnanimitatem; qui enim scit se pacem habere cum Deo, se esse in Dei gratia, imo Dei amicum et filium, se Deum habere patrem; patrem, inquam, amantissimum, qui summam filiorum suorum et curam et providentiam gerat, omniaque eis faciat cooperari in bonum, ad majus gratiæ et gloriæ meritum : qui, inquam, hæc serio cogitat et perpendit, hic Deo totus confidit, illi se suaque omnia committit, nec dubitat quin Deus se et suas actiones diriget et prosperabit, seque contra hostes et tyrannos quantumvis ferocissimos tutabitur. Hic ergo certus de Dei patris sui tutela et directione paterna in ea conquiescit et securus indormit, dicitque :

> Etiamsi fractus illabatur orbis,
> Impavidum ferient ruinæ;

nemo me lædet, nisi prius Deum læserit viceritque.

Pacis fortitudo. Nota *tertio* : Pax hæc et confidentia facit nos dæmonibus omnibusque hostibus, non solum inexpugnabiles, sed et terribiles ac formidabiles. « Quis enim, ait Ambrosius, non metuat eum, quem scit Dei esse amicum, qui Deum habet protectorem, imo vindicem, pro quo Deus pugnat, ut eum triumphare faciat? II *Corinth.* II, 14.

Vers. 8. 8. DE CÆTERO, FRATRES, QUÆCUMQUE SUNT VERA, — id est sincera et aliena ab hypocrisi : vel generalius, ut hoc primo epitheto cætera omnia sequentia complectatur, quæ deinde speciatim explicet, « quæcumque sunt vera, » veritate vitæ, id est conformia Christianæ legi, professioni et perfectioni. Unde Theophylactus: « Vera, » inquit, id est virtutibus prædita : omne enim vitium est mendacium, inquit Chrysostomus.

QUÆCUMQUE PUDICA, — σεμνὰ, id est gravia, severa, honesta, verecunda. Ita Syrus, Theophylactus, Erasmus, *q. d.* Quæ talia sunt ut sancta quadam gravitate vos exornent : hæc enim et pudica sunt. Impudica namque levitatem et leves gestus amant, sanctimoniamque fugiunt. S. Ambrosius vertit, *magnifica*.

QUÆCUMQUE SANCTA. — Legit noster Interpres ἅγια, jam legunt ἁγνὰ, id est casta, nisi dicas sanctitatem hic, uti et alibi, significare castitatem, uti I *Cor.* VII, vers. 34, de virgine dicitur: Ut sit sancta, id est pura et casta, corpore et spiritu. Opponit, inquit Chrysostomus, castitatem Paulus iis, quorum Deus venter est, de quibus cap. præced.

QUÆCUMQUE AMABILIA. — προσφιλῆ, id est quæcumque ad amicitiam, concordiam et benevolentiam alendam, aut promovendam sunt accommoda : vult enim ut Christiani omnibus etiam Ethnicis se faciant amabiles, ut eos sibi concilient, itaque ad Christum et virtutem pelliciant: hac enim amabilitate quasi esca capiuntur homines. Sic Christus et Apostoli satagebant efficere, ut ab omnibus amarentur, exhibendo se omnibus benevolos, comes, affabiles : hinc Paulus omnibus omnia factus est.

QUÆCUMQUE BONÆ FAMÆ, — quæ vobis et Christo ac Christianismo nomen et famam concilient. Ambrosius vertit, *quæcumque laudabilia*; perperam Erasmus vertit, *quæcumque ominata*, vel *boni sunt ominis* : licet enim hoc quoque significet Græcum εὔφημα, illa tamen significatio huic loco non convenit. Quæ enim connexio vel affinitas est inter ea quæ sunt pudica, justa, sancta, et ea quæ sunt boni ominis? εὔφημα ergo hic significat ea quæ bonæ sunt famæ, ut fatetur Beza; φήμη enim famam significat.

SI QUA LAUS DISCIPLINÆ, HÆC COGITATE. — In Græco non est « disciplinæ, » sed tantum εἴ τις ἔπαινος, id est *si qua laus*, videlicet bonæ vitæ et disciplinæ, *q. d.* Quidquid est laudabilis disciplinæ, quidquid est quod vos in sancta disciplina contineat et exerceat, quodque disciplinam Christianam Ethnicis commendet, « hæc, » id est jam dicta, « cogitate, » ut ea faciatis et exequamini.

Nota : Non laudem, sed laudabilia sectari jubet Apostolus. « Laudabilia fac, inquit Chrysostomus, sed non laudis respectu. »

Vers. 9. 9. QUÆ ET DIDICISTIS, ET ACCEPISTIS, ET AUDISTIS, ET VIDISTIS IN ME, HÆC AGITE : ET DEUS PACIS ERIT VOBISCUM. — Hinc patet, Paulum multa in particulari de habitu, vestitu, mensa, colloquio, gestibus, moribus omnique modestia in templo, in plateis, in conviviis, præsertim cum Ethnicis, observanda Philippensibus præscripsisse, eaque verbo et exemplo (quomodo nimirum omnibus in rebus se gerere deberent) docuisse, quæ litteris non sunt consignata, ea tamen vult ab eis servari; ergo non sola Scriptura est norma credendorum et agendorum, uti volunt Novantes.

Nota: « Deum pacis » vocat auctorem et amatorem pacis, *q. d.* Deus, qui pacem amat, vobis aderit, et pacem vobiscum fovebit facietque vos mutua pace frui : imo vobis pacem et gratiam Gentilium conciliabit.

Vers. 10. 10. TANDEM ALIQUANDO (post longiorem moram et torporem) REFLORUISTIS PRO ME SENTIRE. — Græce ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, *reviruistis pro me sentire*. Ubi nota : Est metaphora a plantis, quæ hieme exarescunt, vere revirescunt, *q. d.* Sic vos, o Philippenses, in algore quodam charitatis fuistis erga me et quasi aridi : nunc novo vere et spiritu quasi afflante reviruistis, revixistis ac reviguistis. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Φρονεῖν pro φροντίζειν. *Secundo*, φρονεῖν, id est sentire, capitur pro φροντίζειν, id est curare, curam et sollicitudinem gerere. Sic capitur *Coloss.* III, 2, et alibi, *q. d.* Intepueratis et obtorpueratis nonnihil erga me mei-

que curam, o Philippenses; sed jam pristinum affectum, curam, sollicitudinem pro me alendo et fovendo resumpsistis. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

SICUT ET SENTIEBATIS, — ἐφ' ᾧ, in quo sentiebatis, *q. d.* Qua in re solebatis sentire, id est solliciti esse pro me, videlicet in alimonia et necessariis vitæ mihi procurandis.

OCCUPATI AUTEM ERATIS. — Quia tacite exprobravit eis torporem eorumque negligentiam culpavit, hic increpationem mitigat et excusat, dicens : « Occupati eratis, » græce ἠκαιρεῖσθε, id est non habuistis opportunitatem, mihi scilicet subveniendi, non habebatis ad manum quæ mitteretis. Nam, ut Chrysostomus ait, erat vobis res angusta domi, non habebatis quo mihi succurreretis, impotentia et penuria vos occupabat, vobisque manus claudebat et ligabat. Adde, sicut Græcum εὐκαιρέω non tantum significat opportunitatem habeo, sed et locuples ac dives sum, uti ex Suida et Athenæo docet Henricus Stephanus: ita ejus contrarium, ἀκαιρέω, significat non tantum destituor opportunitate, sed etiam opibus, pauper sum. Ita quoque explicat S. Chrysostomus et Theophylactus. Unde Noster apte vertit (quidquid occlamet Beza) « occupati eratis, » vestra scilicet paupertate, vobis ipsis alendis vestrisque curandis, *q. d.* Non tam negligentiæ vestræ tribuo, quod hactenus nihil ad me miseritis, quam vestræ inopiæ. Alii interpretantur : Non habebatis opportunitatem, id est fidum nuntium, per quem mitteretis.

Quid ἀκαιρία?

Vers. 11.

11. NON QUASI PROPTER PENURIAM DICO, — id est, ut clarius vertit Syrus, non quod penuriam passus sim aut patiar, id dico, scilicet quod gaudeam in vestra pro me sollicitudine et eleemosyna.

EGO ENIM DIDICI (exercitio, usu et assuetudine) IN QUIBUS SUM (iis quæ habeo, quæ mihi ad manum sunt) SUFFICIENS ESSE. — Græce αὐτάρκης εἶναι, id est mihi sufficiens et contentus esse.

Nota, Dei proprium esse sibi sufficere, indeque hebraice vocatur *Saddai*, *q. d.* שדי *scedai*, id est cui est omnis sufficientia, vel qui omnem habet sufficientiam. Hinc nonnulli ab hoc Hebræo nomine די *dai*, id est sufficientia, nomen Deus, et Θεὸς ac Ζεὺς, deducendum putant, ut hæc omnia idem sint quod Hebræum *saddai*, et Græcum αὐτάρκης. Deus enim est, qui in seipso perfectus, sufficiens, beatus, nullo indiget, et quo cætera omnia indigent; et hoc est quod ait Psaltes, *Psal.* XV, 2 : « Dixi Domino : Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges. » Ubi adverte talem in Deo sufficientiam esse, quæ sit abundantia, qua non solum sibi, sed et omnibus creaturis sufficiat, et abunde suggerat quod cuique convenit; et hoc significat Hebræum *saddai*, hoc est qui omnem sufficientiam et abundantiam ita habet, ut eam aliis tribuat et communicet quasi cornucopiæ, *q. d.* Sufficientissimus, abundantissimus, copiosissimus, de cujus plenitudine, ut ait Joannes, cap. I, omnes accepimus. Hinc S. Paulus vim vocis *saddai* explicans, I *Timoth.* cap. VI, 17 : « Divitibus, inquit, præcipe, etc., non sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia ad fruendum, » id est qui est *saddai*. Sic et R. Saadias : « Ideo, ait, Deus dictus est Saddai, quod ipse abundet, omnesque omnium creaturarum defectus expleat. » Hac de causa Græci Hebræum *Saddai*, nunc Αὐτάρκης, nunc Παντοκράτωρ, Latini vero passim *Omnipotens*, vertunt. « Aquila, inquit Hieronymus *ad Marcellam*, vertit ἄλκιμον, quod nos robustum et sufficientiam ad omnia perpetranda accipere possumus. » Eamdem vim vocis *Saddai* explicat Paulus, *Act.* XVII, 24 : « Deus, ait, qui fecit mundum et omnia, etc., nec manibus humanis colitur indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam, et inspirationem, et omnia, etc.; in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus. »

Cur Deus dicatur saddai, id est sufficiens?

Dicitur ergo Deus *Saddai* non tantum hoc nomine, quod sit omnipotens et omnia possit, sed etiam quod sit efficax, et efficaciter omnia in omnibus operetur et faciat, ipsiusque cura, prudentia, sapientia, bonitate cuncta existant, vivant, moveantur; quodque omnes homines, adeoque universæ creaturæ de ejus inexhausta plenitudine, existentiam, vitam, operationes, bonaque omnia, tanquam ab æterno thesauro et fonte perenni, accipiant. Unde Plato distinguens hæc tria ἔνδειαν, αὐτάρκειαν et ὑπέρχυσιν, id est inopiam, sufficientiam et redundantiam, sive effusionem, solam ὑπέρχυσιν, hoc est bonitatis abundantiam et effusionem, Deo tribuit. « Sicut, inquit, crater aliquis vino plenissimus superfluit, sic et Dei bonitas in se plenissima redundat et superfluit in homines aliasque creaturas. » Platonem hactenus tantum reprehendit Nazianzenus, orat. *De Filio*, quod effusionem quamdam naturalem, non voluntariam et liberam, hoc exemplo innuere videatur : nam alias effusionem hanc in Deo admittit Nazianzenus, orat. 2 *De Paschate*.

In Deo non est inopia, nec sufficientia, sed redundantia.

Hinc eximium et divinum bonum, adeoque divinæ virtutis, perfectionis et felicitatis primaria participatio est, si quis sit αὐτάρκης, id est sibi sufficiens, sua sorte et re contentus, adeo ut nihil appetens nullo indigeat, sed potius pro sua sorte se suaque aliis communicet et liberaliter effundat. Talem se hic Paulus omnibus imitandum proponit; hancque virtutem eum docuit, tum continua peregrinatio, tum carcer. Id se re ipsa et pari experientia didicisse solebat asserere Reverendus Vendevillius, nuper Episcopus Tornacensis, vir Apostolici zeli; qui cum consiliarium adhuc ageret, captus ab hæreticis et versus Hollandiam ductus, cum in carcere tenui et aspero victu victitare cogeretur, dureque tractaretur, sanus tamen, vegetus ac valens vixit; ac tandem carcere liberatus, cum ad nos rediret, rogat' qui se in carcere habuisset, respondit se

Divinum est αὐτάρκης, id est, sibi sufficiens, sua sorte contentus.

Soli sciunt famem experti.

rientia didicisse, quod nunquam credidisset nisi expertus, naturam tam paucis esse contentam, imo valere et vigere : Didici, inquit, in carcere mihi esse sufficiens, et paucis vilibusque esse contentus, qui tenerior ac molliori vitæ assuetus, putabam mihi impossibile ita vivere; itaque carcer insignis mihi fuit schola et beneficium, pro quo ingentes Deo gratias ago. De hac sufficientia plura dixi I *Timoth.* VI, 6, et II *Cor.* IX, 8.

Vers. 12.

12. SCIO ET HUMILIARI, SCIO ET ABUNDARE; ET SATIARI, ET ESURIRE; ET ABUNDARE, ET PENURIAM PATI. — Vatablus et Erasmus vertunt, *novi humilis esse, novi et excellere,* id est, scio quo debeam esse animo cum me Deus deprimit, ac rursum, cum me cæteris excellere facit; excellentia enim proprie opponitur humilitati, non abundantia. Et Græcum περισσεύειν non tantum abundare, sed et præcellere significat. Verum melius vertit Noster, *scio et humiliari, scio et abundare* : non enim loquitur Apostolus de humilitate mentis, sed paupertatis. Hebræi enim דך *dac* tam tenuem et inopem, quam humilem, vilem et abjectum vocant; et עני *ani* tam pauperem et inopem, quam humilem, mitem et mansuetum vocant : qui enim inops est, quasi vilis contemnitur, idemque superbis divitibus humiliter et mansuete loquitur. « Humiliari » ergo hic significat esse inopem et indigum ; unde ei opponitur, non superbire, sed « abundare; » agit enim Apostolus de rerum penuria et copia. Rursum « humiliari, » id est jejunare : nam Hebræi ענות נפש *anot nephes*, id est humiliare; vel affligere animam, vocant jejunare. Unde mox explicans subdit, *et satiari, et esurire; et abundare, et penuriam pati, q. d.* Scio ferre penuriam, scio ferre et abundantiam, scio quomodo me in penuria geram, scio quomodo et in abundantia : in illa scilicet non tristari, non dejici, paucis esse contentus scio; in hac non dissolvi, non deliciari, sed quæ supersunt in pauperes conferre. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

UBIQUE ET IN OMNIBUS INSTITUTUS SUM. — Græce μεμύημαι; id est mysteriis initiatus sum, sacris imbutus sum. Significat ergo *primo*, in Christianis omnem tam copiam quam inopiam, totamque vitam esse velut perenne sacrificium Deo consecratum, cujus ritus et modum Christus nos docuit, docetque suos mystas sanctos, arcane scilicet et interius, illius mysterium, quod alios omnes latet.

Mysterium est, scire tenere modum tam in opibus, quam in inopia.

Secundo, mysterium hoc est scire, quomodo tam paupertatem quam opulentiam ferre, quomodo tam in epulis et conviviis, quam in penuria, fame et siti te gerere debeas, nimirum ut utrobique modum teneas, animique quietem ac patientiam conserves; nec enim minor, imo major est virtus, si ad splendidam et opiparam mensam assidens tot illecebris et deliciis non capiaris, metas temperantiæ non excedas, sed in solita continentia et frugalitate te contineas, quam si a rustico invitatus ad prandium atro pane et larido sis contentus, nec plura requiras. « Magna et rara virtus est, ait Bernardus, inter epulas esurire, inter vestes algere, inter honores humiliari. Scivit Annibal esurire et penuriam pati, nescivit satiari et abundare : nam deliciæ Capuanæ Annibalem invictum enervarunt, et Romanis jam imbellem vincendum objecerunt. »

Ex S. Bernardo.

Tertio, sicut mysteria prius a mystis discebantur tum studendo, tum experiendo, deinde ab iisdem satis jam doctis et instructis exercebantur : ita Paulus significat se quasi mystam hoc Christianæ continentiæ mysterium tam in rerum copia, quam penuria, prius edoctum esse a Christo, jam vero illud ipsum exercere et in praxim redigere.

ABUNDARE ET PENURIAM PATI, — περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, id est abundare et deficere, habere quod supersit et pati quod desit, *q. d.* Scio quomodo me geram cum abundo bonis et cum iis destituor, scio quomodo utar eo quod superest et eo quod deest. Pulchre hunc locum explicans S. Gregorius, hom. 16 *in Ezech.* : « Numquidnam, inquit, fratres, ars est aliqua, humiliari et abundare, satiari et esurire, abundare et penuriam pati; ut pro magno se ista scire tantus prædicator insinuet? Ars omnino et mira disciplinæ scientia, quæ toto nobis cordis est adnisu discenda. Quem enim penuria sua non frangit, a gratiarum actione non retrahit, in rerum temporalium desiderium non accendit, scit humiliari : hoc enim loco Apostolus humiliari dicit, penuriam perpeti; nam statim e contrario subjungit : Scio et abundare. Qui enim acceptis rebus non extollitur, qui eas ad usum vanæ gloriæ non intorquet, qui solus non possidet quod accepit, sed hoc cum indigentibus misericorditer dividit, scit abundare. Qui acceptis alimentis non ad ingurgitationem ventris utitur, sed ad reparationem virtutis, nec plus carni tribuit, quam necessitas petit, scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate virtutis agit aliquid, unde anima peccati laqueum incurrat, scit esurire. Quem ergo nec abundantia in superbiam elevat, nec in necessitate cupiditas irritat, novit abundare, novit penuriam pati. Qui cum statim subdidit : Omnia possum; ne elationis esse verba crederemus, adjunxit : In eo qui me confortat, et quæ sequuntur. »

Angelis similes sunt qui paucis sunt contenti.

Moraliter S. Chrysostomus, hom. 79 *in Joan.*, tom. III, docet hoc præcipue angelos a nobis differre, quod non tam multis indigeant ut nos, ac propterea quanto paucioribus indiguerimus, tanto magis illis appropinquabimus, ipsique Deo : quanto vero pluribus abundamus, tanto magis ad hanc vitam caducam deflectimus, et tanto magis dissimiles angelis sumus. Vera namque libertas est, nulla re prorsus indigere; quam libertatem solus Deus obtinet. Proxima huic libertas est,

minimis indigere; quam habent angeli. Hanc vero nos et possumus et debemus imitari, ne patiamur qui Christiani sumus, vinci nos ab Ethnicis, qui paucis contenti, læti et hilares vixerunt, uti Crates, Socrates, Diogenes et alii. Socrates enim sæpe cum eorum quæ publice vendebantur multitudinem aspiceret, aiebat : « Quam multis ipse non egeo ! » In facilitate victus gloriabatur dicens : « Qui suavissime comederet, eum minime obsonio egere; eumque diis maxime propinquum esse, qui minimis egeat. » Testis est Laertius in *Socrate*.

Exemplum Anacharsis.

Ita Cicero, V *Tuscul.*, refert Anacharsim, Scytham philosophum, ad suos scripsisse : « Mihi amictus, tegmen Scythicum; calceamentum, solearum callum; cubile, terra; pulmentum, fames,» etc. Audi et Senecam lib. XIX, *Epist.* 111 : « Non est, inquit, quod te nimis laudes, si contempseris aureos lectos; quæ est enim virtus supervacanea contemnere, præsertim hominem philosophum? Tunc te admirare, cum contempseris necessaria; tunc te admirabor, cum contempseris etiam sordidum panem. » Nimirum, « magnum vectigal (non tantum census, sed et virtutis) est parcimonia. » Sicut enim expeditissima ratio augendi census est, detrahere sumptibus, uti Æschinem docuit Socrates; ita expeditissima ratio augendæ continentiæ et virtutis est, detrahere deliciis et voluptatibus. Audi quid fecerit Cato senior : « Neque, *inquit*, mihi ædificatio, neque vestimentum ullum in manu pretiosum, neque pretiosus servus, neque ancilla. Si quid est quo utar, utar; si non est, ego sum, quo cuique per me uti atque frui licet. » Audi Poetam :

Quis dives? qui nil cupit : et quis pauper? avarus.

Vers. 13.

13. Omnia possum in eo qui me confortat.— Pro « possum, » græce est ἰσχύω, id est potens, fortis, validus sum. *Secundo,* pro « confortat,» græce est ἐνδυναμοῦντι, id est qui me intus corroborat, validum ac robustum facit, suggerendo scilicet animæ, menti, voluntati vires gratiæ suæ.

Deus facit omnipotentes qui sperant in illo.

« Quantæ, inquit S. Bernardus, serm. 85 *in Cant.*, fiduciæ vox, Omnia possum in eo qui me confortat! Nihil omnipotentiam Verbi clariorem reddit, quam quod omnipotentes facit omnes, qui in se sperant. Denique omnia possibilia sunt credenti. An non omnipotens, cui omnia possibilia sunt? Ita animus, si non præsumat de se, sed si confortetur a Verbo, poterit utique dominari sui, ut non dominetur ei omnis iniquitas : ita, inquam, Verbo innixum et indutum virtute ex alto nulla vis, nulla fraus, nulla jam illecebra poterit vel stantem dejicere, vel subjicere dominantem.»

Vers. 14.

14. Verumtamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ, —id est, quod mihi res vestras et facultates communicastis in tribulatione mea, cum vinctus essem, bene fecistis : sic enim vincula mea et tribulationem sublevastis et partem quasi tribulationis meæ ab humeris meis in vestros humeros derivastis et recepistis; ac consequenter sicut participes vos facere et communicare voluistis meæ tribulationi et vinculis, sic et præmii, quod ex tribulatione hac apud Deum expecto, participes eritis, in eoque mecum communicabitis.

Vers. 15.

15. Nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli. — « In ratione, » id est in computu et compensatione dati et accepti, compensando scilicet spiritalia a me accepta datis suis temporalibus donis, vel potius stipendiis. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Alludit ad tabulas computuum, libros et rationarios mercatorum, qui una libri parte vel tabula conscribunt sua data et exposita, altera accepta, quæ pro expositis receperunt; ut significet esse quamdam commutationem quasi mercium inter prædicatores et auditores, nimirum prædicatores tradere Evangelium, veritatem et bona spiritualia; auditores vero eis rependere alimenta et bona temporalia. Rursum significat quemque hominem talem librum rationum habere respectu Dei, ut patebit vers. 17, *q. d.* A vobis solis, o Philippenses, recepi quod referam in codicem datorum et acceptorum, quod Rabbini dicunt מתן ומשא *mattan umassa,* sive, ut clarius Adamus, *q. d.* Habeo duas tabulas rationarias, quarum una continet ea quæ dedi (prædicationem scilicet, labores, impensas et bona Evangelii): quas dum inspicio, video me multa dedisse et impendisse Ecclesiis Macedoniæ, nihil vero ab eis accepisse, nisi a vobis solis, qui estis Philippis. Hoc dicit Apostolus, ut amoliatur a se avaritiæ divitiarumque suspicionem, ne putent eum passim ab omnibus corrogare hæc stipendia, itaque se ditare ac opibus inhiare.

Quisque habet librum computuum cum Deo.

Quis Hebræis *mattan umassa?*

Vers. 16.

16. Quia et Thessalonicam (græce in Thessalonicam, scilicet existenti mihi) semel et bis (semel et iterum) in usum (τὴν χρείαν, ad egestatem, scilicet, levandam; vel, ut Syrus, *id quo indigebam*) mihi misistis.

Vers. 17.

17. Non quia quæro datum (Syrus, *non quia munus requiro*), sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. — Ita Romana, licet Græca habeant, *in rationem vestram*. Nota : « Ratio » hic, uti et vers. 15, computum significat. Persistit enim in metaphora librorum computuum, quos conficiunt mercatores ut ratio receptorum et expensorum constet.

Quisque suis factis sibi librum rationum cum Deo conficit.

Dicit ergo quemque Christianum sibi talem rationum cum Deo ineundarum librum conficere non ex charta, sed re ipsa, ipsisque factis (quæ tum in nostra, tum potius in Dei memoria conservantur), in quo quasi una parte scribat ea quæ a Deo accepit, altera quæ in Dei honorem et obsequium expendit, puta actus virtutum, præsertim eleemosynæ, *q. d.* Dum tacite vos incito ad subveniendum egestati meæ, o Philippenses, non mea, sed vestra lucra requiro, ut vos vobisipsis magna eleemosynarum opera ac merita accumuletis, quæ in codice rationum vestrarum cum Deo

ineundarum scribere possitis, tanquam propter Deum expensa, quæque Deo ipsi in ratione vestra quasi credita vestra computetis, ut ipse vobis hæc rependat et solvat æterna mercede.

Cosmæ Medicei computus cum Deo.

Ita Cosmas Mediceus, qui fuit magnorum Ducum Hetruriæ primus, multa expendebat in pauperes; cumque quidam ex familiaribus eum nimis liberalem appellaret, respondit, « se in libro initarum cum Deo rationum dati et accepti nunquam potuisse eo pervenire, ut quæ deberet Deo, solveret : nam quo plura dabat, eo plura recipiebat, semperque inveniebat se debitorem, Deum vero creditorem. » Didicerat hoc ex S. Nazianzeno qui, orat. *De Amore pauperum*, ait : « Nunquam Dei liberalitatem et beneficentiam vinces, quamvis omnium tuarum facultatum jacturam feceris, quamvis te etiam facultatibus adjeceris. Nam hoc quoque ipsum accipere, est Deum aliquid nobis donare. » Additque Nazianzenus duas insignes similitudines : unam umbræ, quæ nunquam potest corpus progredi, cum simul ea ad progressum corporis progrediatur; alteram capitis, ultra quod cætera membra nunquam possunt excrescere, cum quantumvis illa augeantur, semper caput item attollatur atque superstet.

Vers. 18.

18. HABEO AUTEM OMNIA. — Græce, ἀπέχω, id est recepi ea quæ ad me misistis quasi censum et stipendium debitum prædicationi meæ apud vos. Ita Theophylactus (1).

ET ABUNDO. — Vestra eleemosyna plane levavit inopiam meam, ut jam necessariis vitæ abundem. Ita enim se explicat dum subdit :

REPLETUS SUM, — expletus sum. S. Cyprianus explicans orationem Dominicam legit, *saturus sum*, *q. d.* Omnis mea penuria, omnis fames, omnis egestas, omne desiderium meum expletum est.

Eleemosyna est sacrificium odoratum Deo et Sanctis.

ACCEPTIS (postquam accepi) AB EPAPHRODITO QUÆ MISISTIS, ODOREM SUAVITATIS, HOSTIAM ACCEPTAM, PLACENTEM DEO. — Nota : Eleemosynam vocat « hostiam » et sacrificium, non proprium, sed metaphoricum, ut patet. *Secundo*, hanc « hostiam » per appositionem vocat « odorem suavitatis ; » alludit enim ad vetera sacrificia, quæ ad Deum per ignem et fumum ascendebant, ideoque Deus ea quasi sibi oblata dicebatur odorari, tanquam illa odorem suavem spargerent et afflarent naribus Dei. Unde et thus iis imponebatur, tum ad suffitum et suavem odorem excitandum, tum ut per thus (quo omnium gentium ritu Deus colitur) significaretur illa Deo offerri et dicari, *q. d.* Eleemosyna vestra quasi thus, vel thymiama suavissimi odoris, sive potius quasi hostia et victima, quæ cum thure per ignem et fumum ad Deum suavissimo odore ascendit, mihi pergrata et jucunda fuit, nec solum mihi, sed et ipsi Deo. Sic *Hebr.* XIII, 16, dicitur : « Beneficentiæ et communionis nolite oblivisci : talibus enim hostiis promeretur Deus. »

Vers. 19.

19. DEUS IMPLEAT OMNE DESIDERIUM. — Græca hic variant : alia legunt χαρὰν, id est, *gaudium*, et sic videri potest legisse Noster, ut metonymice per gaudium intellexerit « desiderium ; » non enim aliter impletur gaudium nostrum, quam dum impletur desiderium nostrum ; alia legunt χάριν, id est *gratiam* ; alia et plura χρείαν, id est *necessitatem*. Unde Syrus, Vatablus et alii vertunt, *Deus autem meus impleat omnem indigentiam vestram secundum opulentiam suam*, *q. d.* Vos vobis subtraxistis ea quæ mihi misistis, et ex tenuitate ac paupertate vestra meam penuriam explestis ; ego vicissim Deum rogo, ut suppleat vestram inopiam, imo omne desiderium vestrum. Hoc enim meretur eleemosyna, et congruum est, ut, si propter Deum in pauperes liberales simus, Deus vicissim in nos multo liberalior sit, ut dixi II *Corinth.* IX, 6.

SECUNDUM DIVITIAS SUAS, — *q. d.* Facile est Deo vobis rependere, vos ditare, vestra bona explere; est enim ditissimus. Ita Chrysostomus.

IN GLORIA, — id est cum gloria. Ita Vatablus. Vel simplici hebraismo, « in gloria, » id est *gloriose*, *q. d.* Deus faciat vos gloriosos tum celebritate et gloria æterna apud Deum, tum præsenti apud homines, ut illi vestram videntes paupertatem ac munificentiam, et ex altera parte Dei in vos providentiam et liberalitatem, ita ut nihil vobis desit; glorificent ac celebrent tam vestram virtutem, quam Dei Christianorum bonitatem ac magnificentiam.

IN CHRISTO JESU. — Id est per Christum Jesum. *Secundo*, et sublimius, ex mente Pauli, *q. d.* Secundum divitias gloriæ, quas ostendit in Christo et Christi Ecclesia, quæque decent Christum Dei unigenitum, ejusque discipulos et filios, puta Christianos.

Vers. 21.

21. SALUTATE OMNEM SANCTUM IN CHRISTO, — id est Christianum, qui baptismo sanctificatus est per Christum, et professione ac vocatione Christiana sanctus est, uti dixi jam superius.

Deo et Patri nostro sit gloria in sæcula sæculorum. O utinam tam beata sors in nos cadat, ut hoc in perpetuum dicamus : Quid sunt, quam immensa sunt, quam ÆTERNA sunt « sæcula sæculorum ! » Quid sunt, quam jucunda sunt, quam gloriosa sunt in cœlis « sancta sanctorum ! »

(1) Alii : « Habeo autem omnia, » id est, sufficit mihi quod accepi, nihil amplius desidero. Hunc sensum requirere videntur proxima.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD COLOSSENSES.

ARGUMENTUM

Colossenses non sunt Rhodii.

Nota *primo* : Putarunt aliqui cum Suida, Zonara, Glyca, Eustathio, Colossenses esse Rhodios, ita dictos a colosso solis, qui erat Rhodi. Sed hos falli certum est; Colossæ enim civitas est Phrygiæ, vicina Hierapoli et Laodiceæ, uti docet Plinius, lib. V, cap. XXXII ; Herodotus, lib. VII; Strabo, lib. XII, quæ sub Nerone cum Laodicea et Hierapoli terræmotu concidit, ut narrat Orosius. Unde et Apostolus hic, cap. IV, vers. 16, jubet ut Colossenses legant epistolam Laodicensium, quasi vicinorum, et contra. Colossæ, inquit Theophylactus, civitas est Phrygiæ, quæ nunc vocatur *Chonæ*, ubi celebris fuit apparitio et memoria S. Michaelis, uti dicam cap. II, vers. 18 (1).

Colossæ sunt Chonæ, quæ fuit urbs in Phrygia.

Nota *secundo* : Nec Colossis, nec Laodiceæ prædicaverat Paulus; id enim satis insinuat cap. II, vers. 1. Sicut ergo scribit ad Romanos cum eos necdum vidisset, ita scribit et ad Colossenses necdum a se visos, ait Chrysostomus et Theophylactus. Colossensium itaque doctor fuit Epaphras, hic enim eos fidem Christi docuit, ut patet cap. I, vers. 7; cui Romæ cum Paulo in vinculis posito, ut ait cap. IV, vers. 13, successit Archippus, de quo cap. IV, vers. 17, dicit : « Dicite Archippo : Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas (2). »

Hæretici docuerunt non Christum, sed angelos, esse nostros mediatores.

Nota *tertio*, pro materia et argumento : Hac epistola Paulus insectatur Simonem Magum ejusque asseclas hæreticos, qui uti Ephesi, ita Colossis et alibi sua virulenta dogmata spargebant, ac nominatim docebant, non Christum, sed angelos nostræ salutis esse mediatores et reconciliatores apud Deum, inquit Chrysostomus et Ambrosius, absurdum putantes credere, quod Filius Dei in extremis temporibus apparuerit in carne, cum in veteri Testamento Deus per angelos apparere, omniaque sua per eosdem facere et exequi apud homines soleret. Huic dogmati addebant multas observationes Judaicas et gentilitias, dies eorum observantes et tempora et cibos; quæ omnia cum indigerent correctione, ait Theophylactus, moverunt Apostolum ut hanc scriberet epistolam, qua *primo*, hunc errorem de angelis, illasque observationes redarguit. Deinde cuilibet hominum generi dat vitæ ac morum documenta; ac demum salutationibus claudit epistolam (3).

Nota *quarto* : Hæc epistola valde affinis est quoad materiam, epistolæ ad Ephesios : imo easdem pene ad verbum cum illa subinde habet sententias; non quod eodem tempore et impetu sit scripta : nam ad Ephesios anno priore, cum necdum Romam venisset Timotheus, scripta est; hæc vero posterius, ut jam dicam; sed quod eadem materia easdem pene sententias posceret; ac forte quod relegens epistolam suam ad Ephesios datam, Apostolus eam in mente haberet et ex ea

(1) Cap. I, 2, legitur in Græco Κολασσαῖς, per α; disputant igitur an hæc lectio sit germana. Negat D. Glaire, *Introduction aux livres de l'Anc. et du Nouv. Testam.*, tom. VI, p. 129; Rosenmullerus affirmat, plurimorum codd. auctoritate innixus.

(2) Occasionem conscribendi hanc epistolam dedit Paulo, quod periculum esset, ne Colossenses cum vicinis Laodicenis et Hierapolitanis per falsos doctores abducerentur a veritate Evangelii, quod eo magis erat verendum, quia doctrina Christi iis non ab Apostolo quodam, sed per Epaphram tradita erat. Quales ii fuerint doctores et doctrinæ, vide Sepp, op. cit. tom. II, p. 367; D. Glaire, ibid., p. 131; Haneberg, *Geschichte der biblischen Offenbarung*, p. 625, qui gnosticos fuisse eos putant. Proximam occasionem scribendi dedisse videtur Epistola Laodicensium ad Apostolum scripta, cap. IV, 16. Videntur enim Laodicenses perscripsisse ad Paulum de erroribus falsorum illorum doctorum, eumque consuluisse. Is igitur nunc respondet, mittens quidem epistolam ad Colossenses, sed rogans ut eamdem Laodicensibus mitterent, et peterent ab ipsis exemplum epistolæ ad Paulum scriptæ, ut melius intelligerent Pauli responsionem.

(3) « Præcipuus Apostoli scopus est, ut evidenter ostendat, in solo Christo ejusque doctrina universam divinæ voluntatis cognitionem atque omnia salutis præsidia sufficienter nobis exposita esse, ac proinde nihil amplius extra Christum ejusque doctrinam in hoc quidem genere expetendum aut affectandum esse. Partes epistolæ, præter procemium et epilogum, duæ sunt primariæ : a) disserit Apostolus de beneficiis Dei jam olim nobis in Christo præparatis, ita quidem ut modo thesin, modo antithesin exponat, et passim gratiarum actiones et precationes, item exhortationes ac dehortationes inspergat, cap. I et II. b) Agit Apostolus de præceptis Christianæ vitæ, tum communibus, quæ ad omnes Christianos ex æquo pertinent, tum propriis quarumdam vocationum, præsertim in vita domestica. » Hæc Rosenmullerus.

hanc ad Colossenses dictarit : æque ergo hæc ut illa, sublimis est et grandiloqua.

Unde et ubi scripta hæc epistola?

Nota *quinto* : Scripta est Romæ e vinculis, ut patet cap. IV, vers. 18, anno 2 vinculorum, qui fuit a Christo nato 60 (1). Nam Timotheus (quem anno priore ad se Romam vocaverat, ut dixi procemio Epistolæ ad Philippenses) jam Romam advenerat. Unde et Paulus Timotheum initio epistolæ quasi secum Colossenses salutantem sibi adjungit. Missa est per Tychicum et Onesimum, ut habent Græca, Syra et Latina Complutensia in fine Epist., et colligitur cap. IV, vers. 7 et 9.

(1) Vel 57, ait Sepp, ibid. Vide Chronicon *Actis Apostolorum* præfixum.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, gratulatur Colossensibus de eorum fide, charitate et vita Christiana, oratque ut in ea crescant et roborentur, utque in patientia, lætitia et gratiarum actione serviant Deo, qui eos transtulit in regnum (puta Ecclesiam) Filii sui.

Hinc secundo, vers. 14, docet non angelos, sed Christum Dei Filium, esse tam opificem et creatorem rerum omnium, etiam angelorum, quam redemptorem hominum, caputque Ecclesiæ, utpote qui omnia quæ in cœlis sunt, pacificarit.

Deinde, vers. 21, docet hanc Christi redemptionem ad Gentes quoque pertinere, seque hujus mysterii et Evangelii legatum et ministrum esse, atque pro Christo Christique Ecclesia multa se pati gloriatur.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Timotheus frater, 2. eis, qui sunt Colossis, sanctis et fidelibus fratribus in Christo Jesu. 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias agimus Deo, et Patri Domini nostri Jesu Christi, semper pro vobis orantes : 4. audientes fidem vestram in Christo Jesu, et dilectionem, quam habetis in sanctos omnes, 5. propter spem, quæ reposita est vobis in cœlis : quam audistis in verbo veritatis Evangelii : 6. quod pervenit ad vos, sicut et in universo mundo est, et fructificat, et crescit, sicut in vobis, ex ea die, qua audistis et cognovistis gratiam Dei in veritate. 7. Sicut didicistis ab Epaphra, charissimo conservo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Jesu, 8. qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in spiritu. 9. Ideo et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intellectu spiritali : 10. ut ambuletis digne Deo per omnia placentes : in omni opere bono fructificantes, et crescentes in scientia Dei : 11. in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis ejus, in omni patientia et longanimitate cum gaudio, 12. gratias agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine : 13. qui eripuit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ : 14. in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum. 15. Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ : 16. quoniam in ipso condita sunt universa in cœlis, et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum et in ipso creata sunt : 17. et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. 18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis : ut sit in omnibus ipse primatum tenens. 19. Quia in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare : 20. et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt. 21. Et vos cum essetis aliquando alienati, et inimici sensu in operibus malis : 22. nunc autem reconciliavit in corpore carnis ejus per mortem, exhibere vos sanctos, et immaculatos, et irreprehensibiles coram ipso : 23. si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles, et immobiles a spe Evangelii, quod audistis, quod prædicatum est in universa creatura, quæ sub cœlo est, cujus factus sum ego Paulus minister. 24. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia : 25. cujus factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vos, ut impleam verbum Dei : 26. mysterium, quod absconditum fuit a sæculis

et generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis ejus, 27. quibus voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus, quod est Christus, in vobis spes gloriæ, 28. quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, et docentes omnem hominem, in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Jesu. 29. In quo et laboro, certando secundum operationem ejus, quam operatur in me in virtute.

Vers. 1. 1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI, — non angelorum, inquit ex Chrysostomo Theophylactus. Ipso exordio hæresim Simonis elidit, dicens Apostolos non ab angelis, sed a Christo esse missos, ut per Christum, non per angelos homines Deo reconcilient, idque non ex se, sed per voluntatem Dei.

Ubi nota: Passim Apostolus se a Deo et Christo missum significat, ut Simonem Magum aliosque falsos doctores, qui non mittuntur a Deo, sed sua sponte docendi munus assumunt, perstringat et excludat.

Vers. 2. 2. SANCTIS ET FIDELIBUS FRATRIBUS IN CHRISTO. — Nota hic tria epitheta et quasi insignia Christianorum. Nam *primo*, vocantur *sancti*. Nec enim sanctitatem tam doctrinæ quam vitæ alicubi in mundo est reperire, quam apud Christianos. Et rursum christianismus non est aliud quam professio sanctitatis. Ad hoc enim venit Christus et christianismum instituit, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi in sanctitate et justitia omnibus diebus vitæ nostræ, ut canit Zacharias. Hoc nomen *sancti* monet Christianos ut assidue studeant sanctitati et perfectioni.

Christianismus non est aliud quam professio sanctitatis.

Secundo, vocantur *fideles*, quasi filii Abrahæ, qui pater est fidelium et credentium, ac proinde benedictionis Abrahæ promissæ, id est amicitiæ Dei. justitiæ et salutis hæredes.

Tertio, vocantur *fratres*, non in Adamo, aut aliquo terreno parente, sed in Christo, qui nos genuit per suam mortem et baptismum; ut significet Christianos omnes, sepositis omnibus odiis, dissidiis et varietate tam nationum quam complexionum et officiorum, invicem amare debere quasi fratres.

GRATIA VOBIS ET PAX A DEO. — Supple, donetur et multiplicetur.

Vers. 3. 3. GRATIAS AGIMUS DEO, ET PATRI DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI. — « Et » significat, *id est*, *q. d.* Gratias agimus Deo, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi : ut significet Deum non aliter nobis esse causam salutis, quam hoc ipso, quo est Pater Christi, per quem redempti et adoptati sumus; et hoc nomine maxime a nobis amandum, venerandum et invocandum esse Deum, quod nobis dederit Christum redemptorem.

SEMPER PRO VOBIS ORANTES. — Τὸ *pro vobis* potest referri ad « gratias agimus. » Unde Erasmus vertit, *gratias agimus pro vobis cum oramus*. *Secundo* et melius, Græci referunt ad « orantes. » Unde et Syrus vertit, *gratias agimus Deo, et oramus pro vobis*. Duplici ergo titulo amorem suum in Colossenses ostendit hic Paulus : *priore*, quod pro eis gratias agat Deo; *secundo*, quod pro eis semper oret; quodque eos quos non viderat, semper in mente et memoria habeat, ait Chrysostomus. Nota « semper, » id est frequenter et assidue orantes. Vide dicta *Ephes.* VI, 18.

Vers. 4. 4. AUDIENTES (ἀκούσαντες, id est postquam audivimus narrante Epaphra, inquit Chrysostomus) FIDEM VESTRAM, QUÆ EST (non in angelis, sed) IN CHRISTO JESU (*q. d.* Fidem vestram qua creditis Christo), ET DILECTIONEM QUAM HABETIS IN SANCTOS (Christianos) OMNES, — tam incolas quam peregrinos et advenas aliarum gentium. Significat Christianos debere alios omnes diligere pari affectu, sive suæ sint gentis, sive alterius, hoc nomine quod Christiani sunt. In Christo enim Jesu non est Barbarus et Scytha, Judæus et Græcus, Hispanus et Gallus; sed omnes unum sunt, *Galat.* III, 28.

Vers. 5. 5. PROPTER SPEM (id est bona sperata, est metonymia, juxta *Can.* 30) QUÆ REPOSITA EST VOBIS IN COELIS : QUAM AUDISTIS IN VERBO (per verbum) VERITATIS EVANGELII (1), — *q. d.* Quam audistis per prædicationem Evangelii : quæ prædicatio est verbum et sermo veritatis, id est verissimus, ut in eo ne vel unum punctum erroris aut falsitatis sit reperire. Unde posset esse appositio in « verbo veritatis Evangelii, » *q. d.* In verbo veritatis quæ est ipsum Evangelium, ut ipsam veritatem vocet Evangelium.

Notat Simonianos, Judæos, Philosophos, omnesque Gentilium sectas et scholas : quæ omnes multas docent hæreses et errores, ut nusquam puram invenire sit veritatem, nisi in Christi schola et Evangelio.

Vers. 7. 6. SICUT ET IN UNIVERSO MUNDO EST. — Id est in præcipuis totius mundi partibus et provinciis est hoc verbum, sive prædicatio Evangelii.

COGNOVISTIS GRATIAM DEI IN VERITATE. — Vatablus, *per veritatem*. *Secundo* et melius *in veritate*, id est, vere vel verissime cognovistis gratiam redemptionis, justitiæ et salutis, quam nobis Deus exhibuit per Christum. Sic enim Hebræi adverbia explicant per præpositionem *in* cum nomine ablativi casus, ut, « sentite de Domino in bonitate, »

(1) Hæc commodius connectentur seqq. verbis, *Gratias ago Deo*, vers. 3. Multi tamen cum immediate præcedentibus jungunt.

Sap. I, 1, id est bene, recte et vere sentite de Deo ejusque providentia, justitia, clementia, cæterisque attributis; non male et impie cum Epicureis et Atheis. Sic Hebræi dicunt באמת *beemet*, id est in veritate, id est vere.

Vers. 7.

7. SICUT DIDICISTIS AB EPAPHRA; CONSERVO NOSTRO (vocat Epaphram *conservum* suum, quia secum serviebat Christo in prædicando et propagando Evangelio. Unde explicans subdit), QUI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI. — Sic enim Apostolus, initio Epistolæ ad Philippenses et ad Titum, se et Timotheum vocat *servos Jesu Christi*. *Secundo*, Epaphras missus videtur a Colossensibus ad Paulum, ut ei in vinculis serviret. Hinc vocat eum servum Ecclesiæ Colossensium : suum vero non servum, sed « conservum, » modestiæ et humilitatis studio, quia uterque serviebat Christo et Ecclesiæ.

QUI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI JESU, — *q. d.* Epaphras minister est Christi pro vobis, scilicet docendis, ut nimirum vos in Christi fide, doctrina ac moribus promoveat. *Secundo*, pro vobis Colossensibus, inquit Theophylactus, Epaphras in rebus ad Christum pertinentibus ministravit, cum videlicet ad Paulum abiit eumque consolatus est in vinculis, cumque indicavit ei res Colossensium eique in carcere servivit.

Vers. 7.

8. QUI ETIAM MANIFESTAVIT NOBIS DILECTIONEM VESTRAM (quam habetis erga me et omnes Christianos, ut dixit vers. 4) IN SPIRITU, — id est spiritalem, quæ sola vera, firma ac solida est dilectio, ut fuse ostendit hic Chrysostomus.

Dilectio in spiritu tria significat.

Secundo, « dilectionem in spiritu, » id est a Spiritu Sancto, qui in vobis est, non autem a carne manantem. Ita Anselmus. Ut sit enallage Hebræa, qua *bet*, id est *in*, sæpe ponitur pro מן *min*, id est *a, ex, de*. Unde Vatablus sic explicat, *dilectionem in spiritu*, id est ad quam nos non caro, sed spiritus Dei incitat.

Tertio, « in spiritu, » id est ex intimis animi penetralibus, ipsoque intimo mentis spiritu profectam.

Vers. 9.

9. IDEO ET NOS EX QUA DIE AUDIVIMUS (vestram fidem et dilectionem, ut dixit vers. præced. et vers. 4), NON CESSAMUS PRO VOBIS ORANTES ET POSTULANTES (id est orare et postulare, est græcismus) UT IMPLEAMINI AGNITIONE VOLUNTATIS EJUS, — qua Deus voluit et decrevit nos sibi reconciliare, justificare et salvare per Christum, non per angelos. « Neque omnino imperfectos (ait ex Chrysostomo Theophylactus), neque omnino perfectos per hæc significat. Non enim dixit : Ut accipiatis, verum, Ut impleamini. Habetis enim, sed nondum totum. Et quod reconciliati sitis, agnovistis quidem : quod vero per Filium Dei, hoc deest vobis, nec satis nostis; quare oro hoc impleri in vobis. Voluntas enim et Dei beneplacitum est, quod Filium suum pro nobis dederit, non angelos. Agnitionem igitur, cognitionis additionem intellige.

IN OMNI SAPIENTIA ET INTELLECTU SPIRITALI. — Deceperunt, inquit Chrysostomus, vos philosophi et Simoniani sua sapientia humana et carnali; ego huic oppono et opto vobis sapientiam et prudentiam spiritalem.

Vers. 10.

10. UT AMBULETIS DIGNE DEO PER OMNIA PLACENTES. — Græce εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, *q. d.* In omnem placentiam, et, ut Ambrosius, ad omne placitum. Unde patet τὸ *Deo*, vel, ut græce est, *Domino*, tam pertinere ad τὸ *ambuletis digne*, quam ad τὸ *per omnia placentes*. In Græco enim est una sententia (non duæ), in qua verba posteriora determinant priora : περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, id est, ut ambuletis digne Deo in omnem placentiam. Significat enim Paulus, digne Deo ambulare, non esse aliud quam Deo per omnia placere : ita ut illi ambulent digne Deo, qui quasi fideles et morigeri servi Dei, quasi summi sui Domini placitum et voluntatem in omnibus explent. Quomodo vero Dei placitum et voluntatem expleamus, ac consequenter, quomodo digne Deo ambulemus, explicat Apostolus dum subdit : « In omni opere bono fructificantes, » et cætera quæ subjicit, quæque sibi placita a nobis exigit Deus.

Digne Deo ambulare est Deo per omnia placere.

Vers. 11.

11. IN OMNI VIRTUTE CONFORTATI. — Pro « virtute, » græce est δυνάμει, id est potentia, robore, fortitudine. Unde Vatablus vertit, *omni robore corroborati*.

SECUNDUM POTENTIAM CLARITATIS (græce δόξης, id est *gloriæ*) EJUS, — id est secundum potentiam claram et gloriosam Dei, qua vos, o Colossenses, communiri est opus, cum insurgunt hæreses et persecutiones.

Nota : Pro « potentiam, » græce est κράτος, quod non tantum potentiam roboris, sed et imperii, sive potens, validum et prædominans imperium significat. *Secundo*, potentia gloriæ significat potentiam maximam et robustissimam, quæ apud omnes celebris est et gloriosa, *q. d.* Ubique Dei gloria dominatur, ubique Dei potentia imperat. Nihil ergo formidate, roboravit vos ac potentes faciet Dominus ille potentissimus omnibus imperans, cui servitis. Ita Theophylactus.

IN OMNI PATIENTIA ET LONGANIMITATE, CUM GAUDIO, GRATIAS AGENTES DEO PATRI. — Hic declarat virtutem et robur, qua eos jam optavit per Dei potentiam corroborari, sitam esse in patientia et longanimitate : ut in omnibus adversis patientes sint, gaudeant gratiasque agant Deo. Id clarius significant Græca, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν. Unde clare hunc locum ita vertit Vatablus, *omni robore corroborati juxta potentiam gloriæ illius ad omnem tolerantiam ac patientiam, cum gaudio gratias agentes Patri*. Hinc patet veram fortitudinem et robur Christianorum præcipue situm esse in patientia, in eaque maxime se ostendere Dei divinæque gratiæ potentiam. Longe enim difficilius est dura et fortia pati, quam fortia agere. Unde *Prov.* XVI, 32, dicitur : « Melior est patiens viro forti, et qui dominatur animo suo, expugnatore

Vera fortitudo consistit in patientia.

urbium. » Idque patet in Martyribus, in quorum patientia omnium confessione summa fuit fortitudo. Hinc S. Ambrosius, lib. I *Offic.*, cap. XLI, et Chrysostomus, hom. 85 *in Matth.*, multis ostendunt fortitudinem magis in tolerando quam in vincendo consistere. « Fortia agere Romanum est, » aiebat Scævola; sed « fortia pati Christianum est. »

Notat ex Chrysostomo Theophylactus, patientiam respicere tyrannos et hostes Ecclesiæ, longanimitatem fratres sive Christianos. « Est enim, inquit, aliquis longanimis erga eos quos ulcisci possit : patitur autem et sustinet eos, quos non potest ulcisci, propterea et de Domino non dicitur ὑπομονὴ seu patientia, sed longanimitas, ut qui possit quidem quos velit exscindere; tolerat tamen. »

Vers. 12. **12. Cum gaudio gratias agentes Deo Patri.** — Hæc est perfectio, hic apex patientiæ et longanimitatis, si non tantum patienter, sed et cum gaudio feras quævis dura et adversa; imo gratias agas Deo. Materiam vero et causam qua se quisque Christianus ad gaudium et gratiarum actionem excitet, subjicit dicens :

Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine. — « Qui, » scilicet Deus, nos sine nostro merito, imo indignos et male de se meritos, sola sua gratia, præ multis quos neglexit, quasi fortitudo retulit « in partem, » id est participationem, « sortis, » id est hæreditatis, « sanctorum, » quæ sita est « in lumine » Evangelii, quod Christus nobis e cœlo attulit.

Nota : *Sors* significat statum et conditionem, quæ cuique sorte vel fortuito obtingit; sic vulgo dicitur : Hæc est sors mea, hæc conditio, hæc fortuna mea. Sic ait Psaltes, *Psal.* XXX, 16 : « In manibus tuis sortes meæ; » *q. d.* Casus, eventus, vicissitudo et status rerum mearum, ut divitiæ et paupertas, servitus et principatus, pax et bellum, ait Theodoretus, quæ mihi vicissim et fortuito accidunt, non a fortuna, sed certa tua providentia et gubernatione, o Domine, reguntur, mihique obveniunt. Unde hebraice est, in manibus tuis עתתי *ittotai*, id est *tempora mea*, id est vicissitudo temporum, puta tempora et dies jam prosperitatis, mox adversitatis, jam vitæ, jam mortis, in Dei sunt potestate et providentia. Sic *Sapient.* II, 9, dicunt impii : « Hæc est sors nostra; » et contra de piis, cap. V, 6, dicitur : « Inter sanctos sors illorum est. » Ita hic accipi potest sors, *q. d.* « Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum, » id est, qui nos dignatus est sorte, conditione et statu sanctorum, ut in album sanctorum nos referret.

Sors duo significat, Primo, casum; Secundo, hæreditatem.

Quomodo sortes nostræ sint in manu Dei?

Secundo et significantius, *sors* idem est quod hæreditas. Olim enim, uti et jam sæpe, hæreditates inter hæredes sorte dividebantur. Inde *sors* dicitur portio hæreditaria, quæ cuique sorte obtingit. Sic dicitur *Psal.* LXXVII, 54 : « Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis, » id est per funiculum quo terram dimetiebatur et cuique tribui suam partem distribuebat. Sic *Michææ* II, 5, dicitur : « Mittens funiculum sortis. » Multo magis hæreditas sanctorum vocatur *sors*, quia nulli hominum ad eam jus habebant, cum tamen inter homines qui hæredes sunt, jus habeant ad hæreditatem, cujus sunt hæredes. Unde *Ephes.* cap. I, vers. 11, dixit Apostolus nos sorte vocatos ad fidem et gratiam Christi. Hæreditas ergo hæc Sanctorum dicitur *sors*, quia hominibus sine merito, gratis et quasi sortito obtingit. « Non video (ait S. Augustinus in illud *Psal.* XXX : *In manibus tuis sortes meæ*) ullum meritum, quo de universa impietate generis humani me potissimum elegisti ad salutem : ad tunicam Domini sorte perveni. » Sicut ergo gratis Deus Pater per Christum nos sibi adoptavit in filios, ita et in hæredes suos, cohæredes autem Christi.

Cur hæreditas Sanctorum vocetur sors?

Nota *secundo* : Hæc sors et hæreditas Sanctorum sita est, ut sequitur, « in lumine. » Licet enim aliqui per τὸ *in lumine* putent significari modum et rationem qua ad hanc hæreditatem venimus, scilicet per lumen fidei; tamen planius et magis genuine τὸ *in lumine* significat situm et conditionem hujus hæreditatis, scilicet eam positam esse in lumine Evangelii, quod Christus nobis e cœlo attulit. Hanc enim sortem luminis Evangelici opponit sorti et potestati tenebrarum, e qua nos eripuit Christus, ut ait vers. seq. Et hoc lumen Evangelii maximum est Dei donum et bonum. Unde paulo superius, vers. 9, dixit : « Non cessamus pro vobis orantes et postulantes, ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intellectu spiritali. » Et vers. 10 : « Et ambuletis digne Deo, etc., crescentes in scientia Dei. » Hinc et S. Joannes, cap. I, hanc lucem inculcat, eaque quasi maxime insigni emblemate Christum exornat : « In ipso, ait, vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet. » Et : « Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. » Quod ergo hic Paulus dicit : Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, idem est cum eo quod ait Petrus, I *epist.* II, 9 : « Qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum. »

Sors nostra sita est in lumine, scilicet Evangelii.

Per « lumen » ergo accipit cognitionem Dei, Christi, justitiæ, gratiæ, virtutum et salutis, quam accepimus per Christi Evangelium et fidem : quæ cognitio quasi radix et mater gratiam, justitiam omniaque cætera dona et bona spiritalia, quæ Christus attulit, quæque in Christi Ecclesia participamus, complectitur.

Nota *tertio* : Hoc lumen et hanc cognitionem inchoate accipimus in hac vita, sed perfectionem ejus accipiemus in beatitudine cœlesti, cujus conscripti sumus hæredes, illamque hæreditatem cœlestem in hac vita per spem et gratiam quasi per quemdam prægustum delibamus et inchoamus. Sensus ergo hujus loci completus hic est : Deus fecit nos dignos, per baptismum et Christianismum, ut jam hic viventes in Ecclesia habea-

mus partem et participationem sortis et hæreditatis Sanctorum, quæ radicaliter sita est in lumine fidei et cognitionis Dei, utque per fidem et gratiam hic inchoemus et participemus sortem et hæreditatem Sanctorum, id est Beatorum, quæ sita est in lumine, id est visione Dei et gloria cœlesti; quam reipsa participabimus post hanc vitam, cum reipsa in sortem et album Sanctorum ac Beatorum referemur. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus. Denique S. Dionysius per « lumen » accipit baptismum, *q. d.* In lumine, id est in baptismo : hic enim Græce vocatur φῶς et φωτισμὸς, id est lux et illuminatio : quia eo baptizati per fidem illuminantur. Ita ipse *De Eccles. Hierarch.*, cap. *De Baptismo.*

Vers. 13.

13. Qui eripuit nos de potestate tenebrarum ; et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ. — Nota : « Tenebras » vocat tum ignorantiam, infidelitatem aliaque peccata; tum infernum, qui inde consequitur; tum diabolum, qui his omnibus præsidet. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Opponit enim regnum Christi quasi regnum lucis, regno et potestati tenebrarum, id est diaboli. Sic enim diabolus vocatur « princeps tenebrarum, » *Ephes.* vi, 12; *Luc.* xxii, 53, *q. d.* In gentilismo dominabantur vobis tenebræ, scilicet ignorantia, idololatria omniaque scelera, ipseque princeps tenebrarum diabolus. Sed Deus ab hoc dominio et tyrannide tenebrarum vos eripuit, et transtulit in regnum Christi lucidissimum, ut jam non regnet in vobis dæmon, peccatum, aut tenebræ; sed Christus unicus Dei Filius, qui est vera lux mundi, quique per Evangelium suum lætissimum lucis regnum mundo invexit, facitque nos regni sui socios, imo reges.

Propter regnum Dei omnes cruces et mortes animose toleranda sunt.

Unde moraliter S. Chrysostomus : « Quid dicis, inquit, homo? Ad regnum vocatus, ad regnum Filii Dei, et oscitabundus es totus, ac desidum more scalpis ac torpes? Si namque singulis diebus vel in mille mortes insiliendum fuisset, an non omnia ferre oportebat? Atqui principatus gratia nihil non faceres; cum vero consors futurus sis regni Unigeniti Dei, non objicies te vel mille gladiis? non insilies in ignem? At tu luges etiam quod abiturus hinc es, et præsentibus libenter immoraris plus æquo corporis curam agens. Quidnam hoc est? et mortem etiam horrendum quid esse putas. Horum vere causa sunt deliciæ et vitæ remissio. Alioqui qui vitam vivit acerbam; avolare quoque vellet et ab hac vita liberari. » Deinde apposita similitudine pullorum idipsum declarat dicens : « Nunc vero idem patimur quod evenit et avium pullis pigrescentibus; semperque in nido manere cupientibus. Illi quanto diutius hæserint, tanto redduntur imbecilliores. Nidus enim quidam est præsens hæc vita ex festucis et luto compactus. Et si magnificas mihi ostenderis ædes, etiam ipsas regias auro multo et lapidibus pretiosis splendidas; nihil tamen illas ab hirundinum nidis differre putabo. Ingruente namque hieme cadent omnia sponte sua. »

Filius dilectionis est Filius dilectus.

Filii dilectionis suæ. — Non quasi Filius per voluntatem, amorem et dilectionem æque atque per intellectam et intellectionem procedat a Patre, sitque idem cum Spiritu Sancto, ut voluit Sabellius : sed hebraismo « Filii dilectionis, » id est *Filii sui dilecti* : ita Syrus; Chrysostomus, Theophylactus; id est veri, proprii et unici Filii sui, uniceque dilecti, ait Theodoretus. Sic *Proverb.* v, 19, loquens Sapiens de uxore, quam quis in adolescentia duxit : « Sit tibi chara, inquit, quasi » אילת אהבים ויעלת חן *aielet ahabim veiaalat chen*, id est cerva amorum et hinnulus gratiæ. Quod Noster clare vertit, « cerva charissima, et gratissimus, vel gratiosissimus hinnulus. » Nota : Hæc iisdem pene verbis dicit *ad Ephes.* i, 6; ubi ait : « In qua gratificavit (pro quo hic habet *transtulit in regnum*, ut scilicet Christus regnet in nobis per gratiam) nos in dilecto Filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum. »

Vers. 14.

14. Redemptionem et remissionem peccatorum. — « Et » significat *id est*; redemptio enim nostra a servitute peccati re ipsa non est aliud quam remissio peccatorum, ut dixi *ad Ephes.* i, 7.

Vers. 15.

15. Qui (Filius) est imago Dei (Patris) invisibilis. — Nam Filius est Verbum Patris, Patri omnino simile et æquale, adeoque ejusdem plane cum Patre essentiæ. Vide dicta de imagine, II *Cor.* iv, 4.

Objectio Arianorum solvitur.

Primogenitus omnis creaturæ. — Ergo, inquiunt Ariani, Christus est creatura, omnisque creatura Christi soror est. Primogenitus enim inter fratres et sorores dicitur, qui ante omnes fratres et sorores genitus est; sive qui primus est frater. Sed respondent Theodoretus et Ambrosius, non dici hic Christum πρωτόκτιστον, id est primo creatum, sed πρωτότοκον, id est *primogenitum* : generatio ergo Filio convenit, creatio vero creaturis : quantum ergo generatio divina excellit creationem, tantum Filius excellit creaturas. *Secundo*, Christus vers. seq. dicitur opifex omnis creaturæ; ergo non est creaturarum frater. *Primo* ergo S. Anselmus, Commentarius Hieronymo ascriptus, et Concilium Sardicense accipiunt hæc verba de Christo ut homo est : nimirum quod Christus ut homo est, omnis creaturæ sit primogenitus, non tempore, sed honore; quia Christus ut homo, finis est quem Deus primo intendit et propter quem omnia creavit. Hæc explicatio probatur *primo*, quia Christus ut Deus, non est primogenitus, sed unigenitus : ergo primogenitus esse nequit, nisi qua homo est. *Secundo*, quia Christus ut homo, caput est Ecclesiæ atqui Paulus agit hic de Christo, prout caput est Ecclesiæ, ut patet vers. 18 : ergo Christum vocat *primogenitum* non qua Deus, sed qua homo est.

Christus est primogenitus omnis creaturæ, Primo, qua homo est.

Secundo et potius,

Verum hæc melius et magis genuine accipies de Christo ut Deus est. Hoc enim versu Christi

qua Deus est. dignitatem ex ejus divinitate describit. Unde ait: « Ipse est ante nos, et in ipso, » id est per ipsum, « omnia (ergo etiam angeli) constant, » id est consistunt et conservantur, sicut ab eodem creata sunt. Primogenitus ergo hic, sicut et *Matth.* I, 25, idem est quod unigenitus. Dicitur vero Christus primogenitus, quia primo, puta ante omnem creaturam, est genitus. Vult ergo dicere Paulus, Christi generationem priorem esse omni creaturarum creatione, nec Christum angelis esse juniorem, ut docebant Simoniani; *q. d.* Christus uti tempore, ita et dignitate, causalitate rerumque omnium productione excellit omnes ennæas, potestates, βάθος, æones, angelos Simonianorum, Valentini et aliorum Novatorum; ac consequenter non angeli, sed Christus unus est redemptor ac mediator noster. Ita Theophylactus, Ambrosius, Theodoretus. Et patet ex sequentibus; subdit enim: « Quoniam in ipso condita sunt universa in cœlis et in terra.» Vide Epiphanium, in hæresi Basilidis, Simonis et Menandri.

Ennææ et æones Valentini perstringuntur hic a Paulo.

Vers. 16. 16. In ipso condita sunt universa. — « In ipso, » id est *per ipsum*. Unde per repetitionem idipsum explicans et confirmans subdit: « Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt. »

Angeli non crearunt mundum, sed Christus.

Visibilia et invisibilia. — Docebant Platonici, et ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus et alii Simonis asseclæ, Deum creasse homines et mundum. Contra hos docet Apostolus tam invisibilia quam visibilia, id est tam angelos quam homines, a Filio esse creatos.

Angeli vocantur dominationes, id est dominantes; potestates, id est potentes.

Dominationes. — Id est *dominantes*.

Principatus. — Id est principes, vel principatum gerentes.

Potestates. — Id est potentes et potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis. Sunt enim hæc nomina angelorum. Vide dicta *Ephes.* I, 21.

Omnia sunt creata in Christo tripliciter.

Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt. — Pro « in ipso, » græce est εἰς αὐτον, id est *in ipsum*, puta ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. Ita Vatablus. Verum sæpe εἰς capitur pro ἐν, id est *in ipsum*, pro *in ipso*, et ita accipiunt hic Græci. Unde *secundo*, Anselmus, « per ipsum, » inquit, quasi causam efficientem cum Patre creata sunt omnia. Filio enim, quia a Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat præpositio *per*. « In ipso, » scilicet quasi in Verbo, idea et sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu melius diceretur, per ipsum, scilicet tanquam Verbum et Sapientiam, creata esse omnia. Unde *tertio* et optime, τὸ *in ipso* significat immensitatem Filii, scilicet Filium esse ubique per essentiam, præsentiam et potentiam, adeo ut extra se nihil creare vel agere possit, sed omnia quæ creat et agit, in seipso creet et agat. Hæc enim est perfectio immensitatis divinæ, ut cum sit ubique, omnia occupet et repleat, nihil foris vel eminus, sed omnia intra se et intra ambitum essentiæ suæ agat et faciat. Deus ergo intime rebus omnibus a se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conservantur et gubernantur, sicut corpus et vita corporis pendet a præsentia animæ. Unde Plato dixit Deum esse animam mundi. Et Sapiens, *Sap.* I, 7: « Spiritus, inquit, Domini replevit orbem terrarum, et hoc (hic scilicet Spiritus, ut legit Augustinus; nam τὸ *hoc* respicit Græcum πνεῦμα, quod est neutrum) quod continet omnia, scientiam habet vocis, » *q. d.* Cavete a murmure et detractione, quia Spiritus Sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet et conservat omnes craturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus Sancti, non foris. Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum et sermonum scientiam et cognitionem habet. Hinc omnia dicuntur esse et consistere in Spiritu Sancto, sicut omnia dicuntur esse et consistere in Patre et Filio. Et hoc est quod cecinit Poeta:

Plato dixit Deum esse animam mundi.

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Sicut enim anima est in corpore, ita vicissim corpus est in anima, et longe magis. Non enim anima a corpore, sed corpus ab anima intime pendet, consistit, conservatur et vivificatur. Pari modo et Deus est in mundo, et vicissim multo magis mundus ipse est in Deo, quia a Deo Deique præsentia intime pendet, et in suo esse conservatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum et complexum Filii, intra sphæram essentiæ et præsentiæ Filii, creata sunt omnia, ideoque, ut sequitur, in eo omnia constant, id est conservantur et consistunt: adeo ut, si Filius et Deus suam essentiam et præsentiam ab universo subduceret, totum universum evanesceret, sicut radii evanescunt, cum sol se subducit; et vita corporis evanescit, cum a corpore anima se subducit. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Quomodo mundus sit in Deo, Deique Filio?

Id ipsum declarat S. Augustinus, lib. VII *Confess.*, cap. V, pulchra similitudine, qua Deum comparat mari; utpote qui totum mundum in se æque ut mare spongiam contineat: « Intueor, inquit, te, Domine, omni ex parte mundi hanc massam ambientem et penetrantem, sed usquequaque infinitum: tanquam si mare esset ubique et undique per immensa spatia infinitum solum mare, et haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen, plena esset undique spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenam putabam. » Pari modo ab aliis Deus dictus est adamas quidam maximus et pulcherrimus, totum mundum in se continens et complectens.

Sicut aqua in spongia, sic mundus est in Deo. Deus est adamas mundi.

Nota: Ne, cum dixit « per ipsum, » quispiam cum Ario intelligeret per Christum quasi minis-

trum omnia esse creata, addidit Apostolus, « in ipso; » ut significet Filium consortem imperii, immensitatis, potentiæ et essentiæ paternæ.

Vers. 17. 17. Et ipse est ante omnes — Thronos, Dominationes, Potestates, etc. Posset *secundo*, græcum πρὸ πάντων verti, *ipse est ante omnia*. Respicit enim τὰ πάντα, id est *omnia*, quæ vers. præced. dixit in Christo esse creata et condita : sed maxime intendit Apostolus opponere et anteponere Christum angelis, quos Christo præponebant Simoniani.

Vers. 18. 18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ. — Hactenus egit de Christo ut Deo, ejusque divinitatem ostendit : jam agit de Christo ut homo est, et Christi hominis dignitatem ostendit. Christus enim qua homo est, non qua Deus, est proprie caput Ecclesiæ. Vide dicta *Ephes.* I, 22.

Qui est principium. — *Primo*, Christus, qua Deus, omnium rerum est principium, ait Anselmus. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo qua Deus, sed qua homo est caput Ecclesiæ, ut dixi.

Secundo ergo, melius Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Ambrosius et Vatablus : Christus est « principium, » id est fons, dux et auctor resurrectionis et resurgentium ex mortuis; ut τὸ *principium* æque ac τὸ *primogenitus* pertineat ad τὸ *ex mortuis*. Imo Vatablus et Erasmus sic vertunt, *qui est principium primogenitorum ex mortuis*, *q. d.* Primum principium, fons et auctor resurrectionis ex mortuis est Christus.

Christus est principium Ecclesiæ Primo, situ; Secundo, dignitate; Tertio, tempore et causalitate.

Tertio et optime, Christus, qua homo est caputque Ecclesiæ, est « principium : » *primo*, situ; quia super omnes cœlos elevatus quasi primus et summus consistit; *secundo*, dignitate. Unde Cyrillus : « Principium; » inquit, id est princeps et præcipuus. Græcum enim ἀρχή tam principatum quam principium significat, et sic « principium » pro principatu capitur *Psalm*, CIX, 3 : « Tecum (o Christe) principium (hebraice נדבת *nedabot*, id est principatus) in die virtutis tuæ. » *Tertio*, Christus est « principium » tempore et causalitate. Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiam, fecit et formavit, in eaque et in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus, omnium virtutum et bonorum operum principium est et causa. Ita Anselmus.

Quomodo Christus se vocet principium Joan. VIII? Prima expositio.

Quæres an eodem sensu Christus se vocet « principium, » *Joan.* VIII, 25, cum, interrogantibus eum Judæis : « Tu quis es? » respondit : « Principium qui (vel, ut legunt nonnulli cum Græcis *quod*) et loquor vobis. » Respondet S. Augustinus, in citatum locum Joannis; Beda, Rupertus et Ambrosius, lib. III *De Fide*, cap. IV; Christum se vocare principium, *q. d.* Ego sum primus et novissimus; vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verum sic « principium » esset nominativi casus, et Græce legendum esset ἀρχή. Jam autem constat « principium » apud Joannem esse accusativi casus : ita enim habent constanter Græca et Græci, scilicet, τὴν ἀρχήν, quomodo Septuaginta vertere solent Hebræum בראשית *berescit*, id est, in principio; intelligitur enim præpositio κατὰ, quasi dicat : secundum principium, a principio. *Secundo* ergo, verius et planius, principium apud S. Joannem idem est quod a principio, et subauditur verbum, *sum*, *q. d.* Ego sum a principio, sum ab æterno ante Abraham, ut ait ibidem vers. 58, sum æternus, Deus verus de Deo vero, « qui et loquor vobis, » *q. d.* Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit ὅστις, id est qui : jam Græca legunt ὅτι, id est quod, *q. d.* Sum a principio, quod ipsum loquor et assero vobis.

Secunda et genuina.

Tertia.

Tertio, Nonnus et Maldonatus hæc verba trajiciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod a principio vobis loquor, et jampridem prædico; me scilicet esse Messiam; quem si velletis audire, jampridem ex verbis et factis meis me illum ipsum esse cognoscere possetis. Sed hæc est trajectio insolita. Adde hunc sensum et hanc responsionem nihil habere eximii, sed esse humilem et repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hic « principium. »

Primogenitus ex mortuis, — id est primo resurgens ex mortuis ad vitam immortalem. Ubi nota *primo* : Resurrectio est et dicitur tam hic quam alibi regeneratio, quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. Ita Chrysostomus et Theodoretus. *Secundo*, licet aliqui ab Elia et Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum, tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem nunquam amplius moriturus : illi vero resurrexerunt ad vitam mortalem rursum morituri, uti de facto rursum mortui sunt. Vide dicta I *Corinth.* XV, 20.

Ut sit in omnibus ipse primatum tenens, — *q. d.* Ut tam in rerum genesi, quam in παλιγγενεσίᾳ et regeneratione, id est, tam in prima rerum creatione quam in resurrectione Christus primas teneat (hoc enim significat Græcum πρωτεύων), quia sicuti Christus, qua Deus, est ante omnes et omnia, omniaque in Christo creata sunt et constant, ut dixit vers. 16; ita Christus, qua homo, est primogenitus ex mortuis, dux et princeps resurrectionis.

Secundo, hæc aliter interpretatur Anselmus : Christus, inquit, primus est resurgentium, ut in omnibus Sanctis tam prioribus quam sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ et sanctitatis. Sed prior sensus uti magis est genuinus, ita magis est illustris et amplus.

Vers. 19. 19. Quia in ipso (Christo) complacuit (Patri) omnem plenitudinem inhabitare. — Ita legunt passim Latina, Græca, Syra omnesque interpretes. Tollenda ergo est vox « divinitatis, » quam quidam hic addunt. Sensus est, *q. d.* Voluntas et

Quadruplex plenitudo inhabitat in Christo.

beneplacitum Dei Patris fuit, ut in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius divinitatis : inhabitaret, inquam, non tantum per vim et operationem, sed etiam per seipsam suamque essentiam. Ita Theophylactus et Anselmus.

Secundo, aliter Theodoretus : « Plenitudo, » inquit, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis sui corpus implet et perficit, uti dixit *Ephes.* I, 23. Hæc in Christo inhabitat, id est Christo conjuncta est, sub Christi tegmine et protectione quasi tabernaculo tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel navi, omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verum quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter, quomodo vocavit Ecclesiam, *Ephes.* I, 23, sed « omnem plenitudinem, » nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, uti explicuit *ad Ephes.* I, hinc simplicius et planius accipiemus plenitudinem priore sensu jam dato. Hæc enim est causa, cur Christus in omnibus primatum teneat, uti præcessit.

Vers. 20.

20. ET PER EUM RECONCILIARE OMNIA IN IPSUM. — « Omnia ; » id est omnes homines omnium temporum, nationum et locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt. Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, ut damnati homines et dæmones Deo reconcilientur et salventur.

In ipsum id est sibi.

Nota : Pro « in ipsum, » græce est εἰς αὐτόν, quod Vatablus vertit, *erga se* : planius alii, εἰς αὐτόν, id est, inquiunt, ἑαυτῷ, id est sibi, ut sit hebraismus : Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. Ita Theophylactus.

PACIFICANS PER SANGUINEM CRUCIS EJUS, SIVE QUÆ IN TERRIS, SIVE QUÆ IN COELIS SUNT. — Latina syntaxi melius diceretur *pacificando* : nam *pacificans* latine non cohæret congrue cum *complacuit*, cum quo tamen cohærere debet et in Græco cohæret, *q. d.* Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quam ea quæ in cœlis sunt, id est, tam homines quam angelos, quod alia phrasi dixit *Ephes.* I, 10, ita scribens : « Proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cœlis et quæ in terra sunt (1). »

Vers. 21.

21. ET VOS CUM ESSETIS ALIQUANDO ALIENATI, ET INIMICI SENSU IN OPERIBUS MALIS. — Pro « sensu, » græce est διανοίᾳ, id est mente et voluntate, id est per mentem et voluntatem : licet Ambrosius et

Quid διάνοια?

Hieronymus, in epist. *ad Joan. Episcopum Hierosolymitanum*, διανοίᾳ, in dativo vertant, menti sive cogitationi, consiliis et sensui ; hæcque referant non ad hominem peccanten, sed ad Deum, in quem peccatur ; sic enim habet Ambrosius : « Et vos quondam alienatos et inimicos consiliorum ejus in operibus iniquis, » etc. Hieronymus vero sic : « Cum essetis alienati et inimici sensus ejus. » Verum melius et planius Noster, Syrus et Græci vertunt in ablativo, mente, vel cogitatione ac *sensu*, *q. d.* Cum abalienati essetis a Deo, non fato, ait Theophylactus, non necessitate, non sola originali labe ; sed etiam propria voluntate et malitia aversi a Deo et adversus Deum hostili essetis animo, quod testificabamini operibus malis exterius blasphemando, inebriando, fornicando, etc. Aliter Syrus τὸ ἐν τοῖς ἔργοις, id est *in operibus*, vertit, *propter opera* : sic enim habet, « inimicis eratis mentibus vestris, » מטל עבדיכון *metul abadachun*, id est « propter opera vestra mala. » Sed prior sensus planior et ordinatior est.

Vers. 22.

22. NUNC AUTEM RECONCILIAVIT IN CORPORE CARNIS EJUS PER MORTEM. — « Ejus, » id est suæ. Est hebraismus, de quo dixi vers. 20. Nota : Τὸ *in corpore carnis* ejus habet epitasim, *q. d.* Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum ; aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico et assero Christum « in corpore carnis suæ, » id est in corpore suo carneo, id est vero et proprio, esse passum et mortuum pro nobis.

Corpus carnis est corpus carneum, non spirituale, non phantasticum.

EXHIBERE (ut exhiberet) VOS SANCTOS ET IMMACULATOS, — ἀμώμους, id est in quibus nec Momus ipse inveniat, quod carpat et reprehendat, ut dixi *Ephes.* I, 4. Tertullianus sæpius vertit, *invituperabiles*.

ET IRREPREHENSIBILES (ἀνεγκλήτους, id est, ut Erasmus vertit, *incriminabiles*, sive inculpatos) CORAM IPSO, — scilicet Deo Patre. Vatablus et Syrus vertunt, *in conspectu suo, coram se*. Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum quod absolutum.

Vers. 23.

23. SI TAMEN PERMANETIS IN FIDE FUNDATI, ET STABILES ET IMMOBILES A SPE EVANGELII. — Exigit constantiam tam in fide quam in spe Christiana. *Secundo*, vocat « spem Evangelii » spem quam adfert et docet Christus per suum Evangelium : scilicet ut speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia et cœlestia nos consecuturos. Posset etiam « spes » hic metonymice accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Evangelium.

QUOD PRÆDICATUM EST IN UNIVERSA CREATURA QUÆ SUB COELO EST, — id est in omnibus gentibus quæ sub cœlo sunt : est synecdoche ; nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, puta homini. Magnificentius autem et ardentius est dicere, « in omni creatura, » quam inter omnes homines.

Quomodo Evangelium prædicatum dicatur omni creaturæ.

Subtilius ex S. Gregorio Anselmus : Omnis

Omnis

(1) Verbum *reconciliatio* non proprie, seu potius totaliter cadit in angelos, qui nunquam peccati rei facti sunt ; sed pro rei natura intelligendum est sic, ut, quod in illo verbo primarium est, notio scil. Dei *propitii* et *gratiosi*, teneatur in utramque partem, pariterque ad angelos hominesque ; altera autem, eaque adjuncta notio *restitutæ* gratiæ benevolentiæque Dei, ad homines, non item ad angelos, referatur.

Creatura homo, ait S. Gregorius.

creatura, inquit, dicitur homo, quia homo cum omni creatura in aliquo participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam et vegetationem, cum animalibus sensum et motum, cum angelis rationem et intellectum. Sed prior sensus magis plenus et genuinus est. Sic enim Christus, *Marci* XVI, 15, jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cœlo creata est.

Nota : Est hic hyperbole; necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, puta Danis, Norwegis, Japonibus, Sinis, Moscovitis, Tartaris prædicatum fuit Evangelium.

Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, pene omnibus, vel omnibus non in specie, sed in genere; quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus, quam Occidentalibus; tam Septentrionalibus, quam Meridionalibus : omnes enim gentes vel Orientales, vel Occidentales, vel Septentrionales, vel Meridionales sunt, quasi dicat Paulus : Evangelium non sola Judæa se conclusit, sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, a Meridie ad Septentrionem plurimas gentes pervasit. Videte ergo, o Colossenses, ne fidem mutetis, quæ a toto orbe jam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni et Novatoribus, qui aliam fidem, imo perfidiam inducunt.

Evangelium quasi fulgur pervasit orbem.

Vers. 24.

24. QUI NUNC GAUDEO IN PASSIONIBUS PRO VOBIS, — *q. d.* Adeo certa est spes Evangelii, quam jam dixi, ut gaudeam pro eo, proque Evangelio inter vos divulgando (ut hujus spei participes vos faciam) quidvis pati.

ET ADIMPLEO EA QUÆ DESUNT PASSIONUM CHRISTI, IN CARNE MEA, PRO CORPORE EJUS, QUOD EST ECCLESIA. — « Et » hic causale est : tale enim est Hebræum *vau*, valetque idem quod *quia*, *q. d.* Gaudeo in passionibus meis, quia iis adimpleo ea quæ desunt passionibus Christi. Rursum Vatablus, *passiones Christi* interpretatur passiones; quas propter Christum Paulus subibat, *q. d.* Multa jam passus sum propter Christum, multa adhuc mihi desunt et supersunt ferenda. Paratus sum autem reliquas eas afflictiones propter Christum pati in carne mea pro Ecclesia. Dicit autem « adimpleo, » ut notat Commentarius Hieronymo adscriptus, ut significet se paratum esse usque ad sanguinem et mortem hæc pati, sicut Christus ad mortem passus est, pro Evangelio.

Verum hæ « passiones » non sunt passiones Christi, sed Pauli propter Christum; et si hoc voluisset Paulus, clare dixisset : Adimpleo ea quæ desunt passionibus meis, quas patior propter Christum.

Proprie ergo « passiones Christi » vocat ea quæ passus est Christus. Ita Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Anselmus et alii passim, ac consequenter τὸ *in carne mea* non referendum est ad « ea quæ desunt, » sed ad « adimpleo, » *q. d.* Patiendo in carne mea, adimpleo ea quæ desunt passionibus, quas passus est Christus in carne sua.

Dices : Si deest aliquid passioni Christi, ergo passio et redemptio Christi non fuit plena, sed imminuta et insufficiens.

Quomodo aliquid desit passionibus Christi?

Respondeo negando consequent. : Passio enim Christi in se fuit plena et sufficiens, illique quoad valorem et pretii sufficientiam nihil defuit. Christus enim sua passione comparavit pretium sufficiens toti mundo redimendo, imo mille mundis redimendis; eidem tamen passioni aliquid defuit et deest in nobis, nimirum communicatio et participatio passionis ac meritorum Christi; ut scilicet Christus non tantum in se, sed etiam in suis membris, id est Apostolis aliisque fidelibus, similia patiatur, hacque passione propagetur et perficiatur corpus ejus, quod est Ecclesia. Æterno enim suo decreto statuit Deus, ut Christus non tantum in se, sed etiam in suo corpore et membris, puta in Ecclesia et fidelibus, pateretur et passione eorumdem consummaretur ac perficeretur, dum nimirum fideles quique patiendo participes fiunt et similes Christi patientis et crucifixi.

In se nihil deest, sed in nobis aliquid deest.

Unde nota *primo*, cum Ambrosio, Chrysostomo, Theophylacto et aliis : Sicut mystice unum est corpus, una anima et vita, ita et una est passio Christi et Ecclesiæ, sive Christi et Apostolorum, Martyrum omniumque fidelium, sicut eadem est passio capitis et corporis, sive capitis et membrorum. Christus enim est caput, membra sunt Apostoli aliique fideles. Unde Christus Paulo Ecclesiam persequenti non ait : Quid Ecclesiam, sed : Quid me persequeris ? vide dicta I *Corinth.* cap. XII, vers. 27. Christus enim uti gratiam suam et patientiam, ita et passiones suas Apostolis aliisque fidelibus communicat; ac rursum sicut, uno membro patiente, patiuntur et compatiuntur cætera membra, et maxime caput; ita dum fideles patiuntur, Christus in iis patitur et compatitur.

Una est passio Christi et Martyrum, omniumque fidelium.

Hinc *secundo*, pro « ea quæ desunt, » græce est ὑστερήματα. Quod mala fide et perperam Beza cum Commentario inscripto (sed falso) S. Ambrosio vertit, *reliquias* : proprie enim ὑστέρημα Paulo et Græcis idem est quod defectus, inopia, penuria; præsertim cum jungitur cum verbo ἀνταναπληρῶ, id est adimpleo, suppleo : nec enim quis supplet id quod reliquum est et abundat, sed tantum id quod deest, ut patet II *Corinth.* VIII, 14 : « Vestra, inquit, abundantia illorum inopiam (græce ὑστέρημα) suppleat. » Et *Philip.* II, 30 : « Ut impleret, inquit, id quod ex vobis deerat (græce τὸ ὑστέρημα) erga meum obsequium. » Et I *Thessal.* III, 10 : « Compleamus, ait, ea quæ desunt (græce ὑστερήματα) fidei vestræ. » Unde Chrysostomus ὑστερήματα vertit, ἐλλείμματα, id est ea quæ desunt; et Syrus vertit, חסירותא *chasiruta*, id est defectum; ita et alii passim. Hoc etiam significat verbum « adimpleo, » et clarius Græcum ἀνταναπληρῶ, quod, inquit Erasmus, com-

Quænam ὑστερήματα Christi?

Quid ἀνταναπληρῶ?

positum est ex tribus, scilicet ex ἀντὶ, quod significat *vicem*, cum quis alterius loco aliquid facit, *q. d.* Paulus : Ut vicem Christo pro me passo reddam, id quod pro Christi Ecclesia patiendum restat, ego adimplebo et patiar in carne mea. *Secundo*, componitur ex ἀνὰ, quod apud Latinos valet *re;* et πληρῶ, id est impleo, *q. d.* Reimpleo, sive rursum et frequenter impleo vice Christi, quod in illius passionibus est diminutum et deficiens. Unde pro « adimpleo » Syrus, Vatablus, Erasmus vertunt, *suppleo*, *q. d.* Paulus : Christus quidem in se satis abunde passus est; ut nos redimeret nobisque compararet commune lytrum, quo a peccato redimamur, si illud nobis applicetur : verum ut hoc lytrum et hæc Christi passio hominibus præsertim infidelibus applicetur, multa adhuc desunt : nimirum oportet nos Apostolos peregrinari per totum mundum, docere omnes Gentes, monere, hortari, arguere, ut eas convertamus; ideoque multa nobis dura et acerba patienda sunt, uti jam ego vincula hæc patior in carne, ut ea quæ desunt passionibus Christi in Gentium conversione procuranda, ego adimpleam, multaque patiar pro corpore Christi, quod est Ecclesia, ut nimirum inter Gentes Ecclesia propagetur, crescat et perficiatur, passionisque ac redemptionis Christi plane fiat particeps. Quemadmodum, inquit Theophylactus, si duce exercitus abeunte, subimperator (id est ducis vicarius) pro phalange dimicans in illius locum constitutus vulnera ipsius recipiat; ita Christo in cœlos abeunte, Apostoli in acie depugnantes pro eo vulnera recipiunt. Ita Chrysostomus quoque, Ambrosius, Theodoretus, Œcumenius, Anselmus, D. Thomas et Augustinus *in Psal.* LXI, et satis patet ex seq.; subdit enim Apostolus : « Cujus factus sum ego minister, etc., ut impleam verbum Dei. » Et vers. 27 : « Quibus, inquit, voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus. » Gentibus ergo per multos labores et passiones prædicando verbum Dei, adimplebat ea quæ deerant passioni Christi pro Ecclesia.

Eleganter hunc Pauli locum pertractat S. Augustinus *in Psal.* LXXXVI : « Ut adimpleam, inquit, quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. Quid adimpleam? Quæ desunt. Cui desunt? Pressurarum Christi. Et ubi desunt? In carne mea. Numquid aliquid pressurarum deerat in illo homine, quod factum est Verbum Dei, natum ex Maria Virgine? Passus enim est quidquid pati deberet : et videtur quod omnia; in cruce enim positus accepit acetum in ultimo, et ait : Perfectum est; et inclinato capite emisit spiritum. Quid est, Perfectum est? Jam de mensura passionum nihil deest, quia omnia quæ de me scripta sunt completa sunt. Ergo impletæ erant omnes passiones, sed in capite : restabant adhuc Christi passiones in corpore : vos autem estis corpus Christi et membra. In iis ergo membris cum esset Apostolus, dixit : Adimpleo quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. » Nam, ut idem ait *in Psal.* LXI, sub initium, omnes passiones Christi et Christianorum ad unam communem Christi et Ecclesiæ pertinent rempublicam.

Ubi nota : Sicut multa desunt passionibus Christi, ut Gentes ad Christi fidem convertantur et passionis Christi fiant participes : quæ adimplent Apostoli, dum multa patiuntur in prædicatione Evangelii pro Ecclesia Christi propaganda, quod *primo* et proprie hic intendit Apostolus; ita multa desunt passionibus Christi, ut fidelibus jam conversis plenius in dies et plenius passiones et satisfactiones illæ Christi applicentur. Sicut ergo quisque fidelis per opera satisfactoria quæ subit, applicat sibi satisfactionem Christi, ut satisfaciat pro pœna temporali peccatis suis debita : ita potest passionem et satisfactionem hanc suam Christi satisfactione nixam et mixtam, cum ea amplius non indiget, utpote omni culpa et pœna sibi jam condonata, aliis applicare; hoc enim requirit communio Sanctorum et bonorum operum, quæ est in Ecclesia. Et hoc sensu Paulus quoque adimplebat ea quæ deerant passionum Christi pro Ecclesia; quia passiones et satisfactiones sibi redundantes Paulus applicabat Ecclesiæ, ut per eas fidelibus, qui erant in Ecclesia, applicaretur satisfactio Christi, itaque satisfacerent pro peccatis suis, id est pro pœna temporali, quæ culpa condonata eis luenda restabat. Hunc *secundum* sensum innuit quoque hisce verbis Paulus, vel certe illud ipsum ex priore sensu genuino jam dato argumentatione a pari facile est deducere et concludere : nam tam passiones hæ secundæ quam primæ desunt passionibus Christi, et tam hæ secundæ quam primæ adimplentur per passiones et satisfactiones Apostolorum aliorumque Sanctorum, et tam per has secundas quam per primas applicantur nobis passiones Christi. Denique tam hæ secundæ quam primæ suscipiuntur pro Ecclesia Christi, imo magis secundæ quam primæ, nam secundæ pro fidelibus, primæ pro infidelibus convertendis suscipiuntur.

Dupliciter adimplemus passiones Christi, Primo, prædicando Evangelium; Secundo, patiendo et satisfaciendo.

Hinc sequitur *tertio*, non male Bellarminum, Salmeronem, Franciscum Suarez et alios Doctores Catholicos, cum tractant de Indulgentiis (quidquid occlamet hic Beza), hæc generalia Apostoli verba extendere ad thesaurum Ecclesiæ, ex quo ipsa dare solet Indulgentias : hunc enim thesaurum voluit Deus constare meritis et satisfactionibus non tantum Christi, sed et Apostolorum omniumque Christi Sanctorum, uti definivit Clemens VI, Extravagante *Unigenitus*. Idque fecit Deus duabus de causis : *Prima*, ut hac ratione Christum et Sanctos Christi honoraret; dum eos adsciscit in consortium satisfactionis Christi, qua Christus pro aliis satisfecit : sicut rex honorat suos duces, dum eos provinciis præficit et in regni gubernandi consortium admittit; et Deus

Hic locus accipi potest de thesauro Ecclesiæ, ex quo ipsa dat Indulgentias.

Duplex causa hujus thesauri.

quoque qui est prima omnium causa, honorat suas creaturas, et causas secundas, dum eas in agendo socias sibi adjungit.

Secunda, ut esset perfecta communicatio bonorum inter membra Ecclesiæ, id est inter nos et Sanctos, sicut est inter cives ejusdem reipublicæ et inter fratres ejusdem familiæ. Sic enim Sancti proprie adimplent pro Ecclesia ea quæ desunt, scilicet huic thesauro jam dicto, et consequenter adimplent ea quæ desunt passionibus Christi; quia sine his passiones Christi non complerent hunc thesaurum, prout a Deo institutus est, nimirum ut non tantum e Christi, sed et aliorum Sanctorum passionibus et satisfactionibus conficiatur.

Et favet Græcum ἀνταναπληρῶ, quod significat vicissim, vel contra ex altera parte impleo, *q. d.* Thesaurus hic una sui parte, scilicet Christi meritis, completus est; sed vicissim altera sui parte, scilicet meritis Sanctorum, incompletus quotidie impletur per passiones meas, puta Pauli aliorumque Sanctorum.

Vers. 25. 25. Cujus (scilicet Ecclesiæ, græce enim est ἧς femininum) FACTUS SUM EGO MINISTER SECUNDUM DISPENSATIONEM DEI, QUÆ DATA EST MIHI IN VOS. — Pro « dispensationem, » græce est οἰκονομίαν, *q. d.* In domo Dei, quæ est Ecclesia, sum œconomus, ut dispensem toti familiæ, id est singulis fidelibus, bona et dona Dei Domini mei.

UT IMPLEAM VERBUM DEI. — Vatablus, *ut impletum esse declarem sermonem, id est promissionem Dei de vocatione Gentium.* Sic enim Hebræi sæpe verbum activum reale sumunt pro mentali aut verbali, juxta *Can.* 36.

Implere verbum Dei est plene illud prædicare.

Secundo, planius, « ut impleam, » id est plene prædicem verbum Dei et compleam prædicationem Evangelii, quam cœpit Christus. Sic *Roman.* cap. XV, vers. 19, dicit Paulus se ab Jerusalem usque ad Illyricum replevisse (id est plene prædicasse) Evangelium Christi.

Prædicatores complent opus septuma Christi.

Nota hic dignitatem præconum et doctorum Evangelii, utpote quos Christus vocat in partem sui officii et ministerii, ut prædicationem Evangelii, quam ipse cœpit, illi compleant, opusque redemptionis humanæ, ad quod Christus a Patre in mundum missus est, absolvant et perficiant.

Vers. 25. 26. MYSTERIUM. — Est appositio, ut patet ex Græco: verbum enim Dei vocat « mysterium quod absconditum fuit a sæculis, nunc autem manifestatum est sanctis, » scilicet Apostolis et Christianis.

Vers. 27. 27. QUIBUS VOLUIT DEUS NOTAS FACERE DIVITIAS GLORIÆ (id est divitem, locupletem et bonis spiritualibus abundantem gloriam) SACRAMENTI (mysterii, ut paulo ante dixit) HUJUS IN GENTIBUS (hujus enim mysterii verbi Dei et Evangelii magis participes factæ sunt Gentes, quam Judæi), QUOD (scilicet sacramentum vel mysterium) EST CHRISTUS (objective scilicet, *q. d.* Quod circa Christum versatur, cujus objectum est Christus; totum enim mysterium Evangelii est de Christo et redemptione Christi, qui) IN VOBIS EST SPES GLORIÆ. — Rursus Christus hic dicitur « spes gloriæ » objective, *q. d.* Christus est id vel is per quem futuram gloriam vitæ æternæ speratis et exspectatis. Ita Ambrosius, Anselmus, Theodoretus.

Christus est spes gloriæ objectiva.

Alii sic exponunt: Christus est spes gloriæ, id est spes gloriosa, quia videlicet per Christum magnifica et gloriosa bona speratis vos adepturos.

Vers. 28. 28. QUEM NOS ANNUNTIAMUS CORRIPIENTES OMNEM HOMINEM. — Græcum νουθετοῦντες, tam admonentes quam increpantes, vel corripientes et castigantes significat. Ita Theophylactus.

Vers. 29. 29. IN QUO (ad quod) ET LABORO CERTANDO. — Græce ἀγωνιζόμενος, id est decertans quasi in agone, multa vigilantia, fortitudine, contentione, difficultate et periculo, tanquam athleta Christi. Ita Theophylactus.

SECUNDUM OPERATIONEM (Græc, ἐνέργειαν id est vim et efficaciam) EJUS, QUAM OPERATUR IN ME (Christus) IN VIRTUTE, — id est potenter, valide et efficaciter; hoc enim est Hebræum בכוח *baccoach*, *q. d.* Decerto in hoc agone Evangelii strenue et viriliter, non humanis viribus confisus, sed vi et efficacia spiritus Christi, qui in me potentissime operatur, patrando scilicet miracula tot et tanta; dando tantam efficaciam verbis meis, ut omnium corda penetrent et convertant; suggerendo animos, vires ac zelum, ut ignea charitate et ignea lingua prædicem, omnibusque ignem hunc divini amoris afflem et aspirem.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Optat et hortatur Colossenses, ut radicentur et firmentur in fide et charitate Christi.

Secundo, vers. 8, Judaizantium et pseudophilosophorum somniis opponit Christum, in quo omnis plenitudo divinitatis inhabitat. Per Christum enim nos circumcisos esse docet, non carne, sed spiritu, cum ei consepulti in baptismo mortui sumus delictis.

Hinc tertio, vers. 14, docet Christum delevisse chirographum peccati, illudque affixisse cruci, ibique triumphasse de peccatis et dæmonibus; ac consequenter Judaicas abstinentias et cæremonias quasi umbras inutiles abrogasse.

Denique, vers. 18, non fictam angelorum in superstitiosa humilitate et abstinentia, sed veram Christi unius mediatoris religionem sectandam esse decernit.

1. Volo enim vos scire qualem sollicitudinem habeam pro vobis et pro iis qui sunt Laodiciæ, et quicumque non viderunt faciem meam in carne : 2. ut consolentur corda ipsorum, instructi in charitate et in omnes divitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei Patris et Christi Jesu : 3. in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi. 4. Hoc autem dico, ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. 5. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum : gaudens et videns ordinem vestrum, et firmamentum ejus, quæ in Christo est, fidei vestræ. 6. Sicut ergo accepistis Jesum Christum Dominum, in ipso ambulate, 7. radicati et superædificati in ipso, et confirmati fide, sicut et didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. 8. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi et non secundum Christum : 9. quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter : 10. et estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus et potestatis : 11. in quo et circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi : 12. consepulti ei in baptismo, in quo et resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis. 13. Et vos cum mortui essetis in delictis et præputio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta : 14. delens quod adversus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci : 15. et expolians principatus et potestates, traduxit confidenter, palam triumphans illos in semetipso. 16. Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum : 17. quæ sunt umbra futurorum : corpus autem Christi. 18. Nemo vos seducat, volens in humilitate et religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, 19. et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus et conjunctiones subministratum et constructum crescit in augmentum Dei. 20. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi : quid adhuc tanquam viventes in mundo decernitis? 21. Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis : 22. quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta et doctrinas hominum : 23. quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione et humilitate, et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

Vers. 1. 1. VOLO ENIM VOS SCIRE QUALEM SOLLICITUDINEM HABEAM PRO VOBIS. — Vox « enim » dat causam, cur cap. præced. vers. ult., dixerit se pro fidelibus laborare ἀγωνιζόμενον, id est in agone certando : unde hic rursum pro « sollicitudinem, » Græce est ἀγῶνα, *q. d.* Ideo memini et inculco meum agonem, laborem, ac difficile certamen, quod pro vobis aliisque fidelibus suscepi, « ut conso-

lentur » et firmentur corda vestra in fide et gratia Christi.

PRO VOBIS ET PRO IIS QUI SUNT LAODICIÆ, ET QUICUMQUE (quotquot alii) NON VIDERUNT FACIEM MEAM IN CARNE. — Hinc satis apparet Paulum non fuisse, nec prædicasse Colossis aut Laodiciæ. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Negat id Theodoretus, et ex eo Baronius, sicque hæc verba explicant, *q. d.* Paulus : Non solum vestrum, o Colossenses, sed et eorum, qui me non viderunt, maximam curam gero. Verum aliud videtur velle Apostolus. Quorsum enim hic meminisset eorum, qui non viderant faciem suam in carne, nisi quia eam non viderant Colossenses et Laodicenses? et hoc significat Græcum ὅσοι, quod Syrus vertit *cæteri*, sive quicumque alii, qui æque ut vos non viderunt faciem meam. Sicut enim si dicam : Petrus, Paulus et cæteri Apostoli fuerunt cælibes, tacite dico non tantum Petrum et Paulum fuisse cælibes, sed etiam fuisse Apostolos; hoc enim involvit vox *cæteri* : ita pari modo cum hic dicit Paulus se sollicitum esse pro Colossensibus et Laodicensibus, et cæteris qui non viderunt faciem suam, tacite significat Colossenses et Laodicenses non vidisse faciem suam. Adde, in Actis Apostolorum nullam Colossensium, æque ut Corinthiorum, Ephesiorum, Atheniensium et aliorum, quibus Paulus prædicavit, fieri mentionem. Nec enim locus ille *Actor.* XIX, 10, quem citat Baronius, urget. Sic enim habet : « Segregavit (Paulus Ephesi commorans) discipulos quotidie disputans in schola tyranni cujusdam, hoc autem factum est per biennium; ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Judæi atque Gentiles. » Nec enim hinc inferas, si omnes in Asia a Paulo audiverunt verbum Dei, ergo illud audiverunt et Colossenses et Laodicenses, qui in Asia habitant; nam non dixit Lucas Paulum ivisse Colossas aut Laodiciam, imo contrarium dicit, Paulum mansisse Ephesi, ibique disputasse per biennium in schola tyranni, ita ut Asiani omnes, qui vel habitabant, vel veniebant Ephesum tanquam ad Asiæ metropolim, possent Paulum ibi disputantem audire : adeo ut Pauli Ephesi disputantis et prædicantis rumor totam Asiam pervaserit.

[Paulus non prædicavit Colossis.]

[Vers. 2.] 2. UT CONSOLENTUR, — id est consolationem accipiant : Græcum enim παρακληθῶσιν est passivum.

CORDA IPSORUM, INSTRUCTI IN CHARITATE, — id est cum fuerint instructi, vel, ut alii ex Græco vertunt, compacti in charitate. Græce enim est magis congrua syntaxis : αὐτῶν συμβιβασθέντων, id est ipsorum instructorum vel compactorum in charitate. Ita Theophylactus.

ET IN OMNES DIVITIAS PLENITUDINIS INTELLECTUS, IN AGNITIONEM MYSTERII DEI PATRIS ET CHRISTI JESU. — Nota *primo* : Per « divitias » Paulus significat non opes auri et argenti, sed quamlibet copiam et abundantiam vel gratiæ, vel sapientiæ et intellectus, de qua hic loquitur.

Secundo, pro « plenitudinis intellectus, » Græce est πληροφορίας (de qua voce dixi *Roman.* XIV, 5) τῆς συνέσεως, id est plenæ persuasionis intelligentiæ, id est plenæ et certo persuasæ intelligentiæ, quæ omne dubium excludat, ait Theophylactus, *q. d.* Ideo laboro, certo et sollicitus sum pro vobis, ut vos instruamini tum charitate, tum divitiis, id est abundantia plenæ persuasionis, hoc est plene persuasæ intelligentiæ mysteriorum fidei : ut scilicet in omnibus mysteriis fidei, quæ pertinent ad agnitionem Dei Patris et Christi Jesu, instructi et plene persuasi, planeque intelligentes sitis, nihilque de iis ambigatis; ut certo vobis persuasum sit, nos non per angelos, ut vobis persuadent Simoniani vel alii Novantes, sed per Christum redemptos et reconciliatos esse Deo Patri.

[Vers. 3.] 3. IN QUO (scilicet Christo) SUNT OMNES THESAURI SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ ABSCONDITI. — Notat Chrysostomus hoc dici contra Gnosticos a scientia se nominantes et venditantes. *Gnostici* enim græce idem est quod *scientes*, *q. d.* In Christo est omnis vera sapientia, et ab illo petenda, non a Simone, non a Gnosticis, non etiam ab angelis, quos ipsi jactant. Cum dicit Apostolus *thesauri*, ait ex Chrysostomo Theophylactus, copiam sapientiæ in Christo ostendit; cum dicit *omnes*, ostendit eum nihil latere; cum dicit *absconditi*, indicat quod solus ipse eos noverit, ab eoque scientia et sapientia omnis petenda sit : nam Christus est ipsa sapientia et per sese cognitio.

[Gnostici, id est scientes, jactabant se de scientia.]

Nota : Pro *absconditi*, Græce est ἀπόκρυφοι, quod non est participium, sed nomen, idemque est quod occulti et arcani : « absconditi » ergo hic idem significat et capitur nominaliter.

[Vers 4.] 4. HOC DICO, UT NEMO VOS DECIPIAT IN SUBLIMITATE SERMONUM. — Pro *decipiat*, Græce est παραλογίζηται, id est, ut Vatablus, falsis rationibus et rotiocinationibus imponat vobis. Syllogismo enim vero et bono opponitur apud Aristotelem paralogismus, qui ex apparentibus, sed falsis, falsum concludit; aut ex veris falsum, per vitiosam consequentiam elicit et deducit.

Secundo, pro *sublimitate sermonum*, est Græce πιθανολογία, id est in persuasorio sermone, in specioso fuco rationis humanæ, in artificiosa et sophistica oratione, quæ in speciem probabilis ad persuadendum et fallendum sit comparata et composita. Ita Theophylactus. Noster vertit, *in sublimitate sermonis*, quia Simoniani, quos hic suggillat Apostolus, sublimia jactabant de cœlo, de matre angelorum, de angelis rebusque et æonibus cœlestibus, quibus simplices in admirationem rapiebant et seducebant.

[Quid πιθανολογία?]

Talis est pithanologia et fucata oratio nostrorum Novantium, ut per dulces sermones seducant corda innocentium; si enim ipsorum rationes a viro cordato ad rationem ac formam syllogisticam redigantur, statim apparent non esse aliud quam paralogismi; v. g. cum sic argumen-

[Pithanologia hæreticorum.]

tantur : Solus Deus est adorandus, ergo non sunt adorandæ, id est colendæ, imagines et Sancti; paralogizant. Peccant enim amphibolia vocis, « adorandus : » in antecedente enim intelligitur adoratio proprie dicta, quæ est latriæ; in consequente vero adoratio impropria et amplissime sumpta, scilicet quivis pius cultus et honor. Sic : Unus, inquiunt, est mediator Christus, ergo Sancti non sunt mediatores, nec invocandi. Sed paralogizant : in antecedente enim intelligitur mediator per se, sive redemptor; in consequente vero mediator idem est quod intercessor, sive advocatus. Ita in reliquis omnibus.

Aggreditur hic Apostolus potissimum epistolæ argumentum, scilicet elidere dogmata falsa hæreticorum et Judaizantium, et contra ea corroborare Colossenses in vera fide Chisti.

Vers. 5.

5. Etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum : gaudens et videns ordinem vestrum, et firmamentum fidei vestræ, — *q. d.* Licet absens sim corpore, spirituali tamen oculo et cura vobiscum sum, quia spiritu et mente vos sæpe contemplor, vestrumque ordinem (de quo multa inaudivi) cum gaudio intueor.

Secundo, Ambrosius et Anselmus magis proprie hæc accipiunt de spiritu prophetico, quasi per eum Paulus cognoverit absentia quæ fiebant Colossis, eaque viderit, eodem modo quo Eliseus corpore absens, sed spiritu præsens, vidit Giezi accipientem munera a Naaman : si enim Eliseo id datum est, cur non Paulo? Major enim gratia fuit in Apostolis et Prophetis novi Testamenti, quam in veteribus Prophetis, et similem spiritum constat fuisse in S. Petro, cum absens cognovit fraudem Ananiæ et Sapphiræ, *Actor.* v, 3, *q. d.* Nihil vestrum me latet, o Colossenses, quia vobis adsum spiritu, eminus quasi cominus intueor omnia vestra, et quidquid facitis inspicio, ut revereamini in oculis meis meoque intuitu male agere, aut male sentire vel loqui de Evangelio, nec novantibus Simonianis auscultetis, aut inconstantiam et dubitationem ullam in fide ostendatis. Hic sensus et sententia non est improbabilis, si spiritum accipias non permanentem (hunc enim fuisse in Apostolo non est verisimile), sed transeuntem, quo subinde, cum opus esset, Paulus raptus fuerit, ut suarum Ecclesiarum statum et ordinem absens intueretur. Sed prior sensus uti simplicior, ita certior est.

Apostoli instar Elisei viderunt absentia.

Gaudens et videns ordinem vestrum. — Per « ordinem » Ambrosius accipit dispositionem conversationis. Melius Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, τάξιν, id est ordinem, interpretantur εὐτάξιαν, id est bonum ordinem, quo bene et ordinate omnia fiunt juxta ordinem a Paulo aut Episcopo præscriptum. « Sicut enim, inquit Theophylactus, in acie militari bona ordinis collocatio phalangem firmam efficit; sic et in Ecclesia, quando bonus ordo charitatis fuerit omnia constituentis. »

Quantum sit hujus ordinis bonum et commodum, patet in omni republica; nulla enim respublica sine ordine consistere potest; sed ut consistat, necesse est cives magistratui subordinari et obedire, et quemque civem suum servare gradum et ordinem : quod si hic ordo turbetur, turbatur respublica.

Morale, quantum bonum sit ordo in omni re.

Secundo, idem patet in hierarchia cœlestium spirituum et angelorum, in qua summus est ordo, qui rempublicam angelorum consociat, stabilit, conservat et mira pulchritudine exornat.

Tertio, patet in ordinato motu et situ cœlorum, stellarum, elementorum omniumque creaturarum ac totius universi : si enim hic ordo turbetur, turbatur totum universum; nam ordo universi totius est vinculum et salus. « Ordinis perturbatio, ait Nazianzenus, orat. *De Moderat. in disp. servanda,* in aere fulmina, in terra succensiones, in mari exundationes, in urbibus et familiis bella, in corporibus morbos, in animis peccata quasi novas res moliendo introduxit, » etc. Omnia, inquit Sapiens, *Sap.* xi, 21, in mensura, et numero, et pondere disposuisti, » (o Domine creator omnium! De qua sententia Sapientis, vide S. Augustinum, lib. IV *De Genesi ad litt.*, cap. iii, iv, v, tom. IV, et S. Thomas, I *part., Quæst.* V, art. 5, ubi ex S. Augustino docet omnem rem, sive omne bonum habere *primo,* mensuram, quæ omni rei certum modum ex determinatione principiorum suorum efficientium et materialium præstet; *secundo,* habere numerum, qui cuique rei speciem præbeat; *tertio,* habere pondus, id est ordinem et inclinationem ad actus et finem suum; quod pondus rem ipsam ad suam quietem et stabilitatem trahit. Hoc significare volens Plato in *Timæo* dicit mundum factum esse per cubum ternarii, id est per 27; tria enim in se ducta, id est ter tria, faciunt novem, rursum ter 9 faciunt 27, qui est et vocatur cubus ternarii. Per hunc ergo cubum, puta per viginti septem, mundum esse factum censuit Plato, quia in hoc cubo, puta 27, omnis harmonia et consonantia (numerorum) consistit.

Ordo universi est vinculum et salus.

Quid mensura, numerus et pondus in omni re?

Mundus factus est per cubum ternarii.

Quia ergo tanta boni ordinis sunt commoda, hinc toties Apostolus ordinem inculcat, eumque in omnibus servari vult. Hinc et S. Ignatius, proximus Apostolis, eorumque spiritu et zelo imbutus, in suis epistolis toties et tam impense hunc ordinem commendat et præcipit, ut epist. *ad Trallianos* : « Qui, ait, intra altare est, mundus est, ideo et obedit Episcopo et Presbyteris : qui vero extra est, id est qui sine Episcopo et Presbyteris et Diaconis aliquid agit, talis polluta est conscientia, et est infideli deterior. » Et *ad Smyrnenses* : « Omnia, ait, in vobis decenti ordine perficiantur in Christo. Laici Diaconis subditi sint, Diaconi Presbyteris, Presbyteri Episcopo, Episcopus Christo, sicut ipse Patri. » Eadem singulis pene epistolis repetit et inculcat S. Ignatius.

Vers. 6. 6. SICUT ERGO ACCEPISTIS JESUM CHRISTUM DOMINUM (*q. d.* Sicut ab Epaphra et Archippo accepistis fidem et doctrinam Jesu Christi, præsertim illam, qua edocti estis Jesum Christum esse Dominum ac redemptorem nostrum, non autem angelos, ita) IN IPSO AMBULATE. — Christus enim est via quæ ducit ad Patrem, non angeli, inquit Chrysostomus. « In ipso » ergo, id est in ipsius fide et institutione, « ambulate. » Christus enim sumitur pro adjunctis, puta pro fide, doctrina et vita Christi, juxta *Can.* 37. Vult Paulus antiquam, et a Christo et ab Apostolis traditam fidem nos sequi, nec audire Novantes.

Vers. 7. 7. RADICATI ET SUPERÆDIFICATI IN IPSO. — Pendent hæc a præcedentibus, « in ipso ambulate, » *q. d.* Sic ambulate in fide et institutione Christi, ut in ea firmas et fixas habeatis radices, illique superædificemini. Græcum enim ἐποικοδομούμενοι, non est præteriti, sed præsentis temporis : unde non tam « superædificati, » significat, quam « ut superædificemini, » vel ut collapsi nonnihil restituamini. Ita Theophylactus.

Nota hic triplicem metaphoram et comparationem. *Primo* enim Christum, et Christi fidem comparat viæ in qua sit ambulandum; *secundo*, radici cui inseri et inhærere nos oporteat; *tertio*, fundamento cui superædificari debeamus. Simili modo, *Ephes.* cap. II, 20, dixit : « Superædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Jesu Christo. » Et cap. III, 17 : « Christum, ait, habitare per fidem in cordibus vestris, in charitate radicati et fundati. »

ABUNDANTES IN ILLO (in Christo scilicet; id est Christi fide, gratia, charitate aliisque virtutibus) IN (id est cum) GRATIARUM ACTIONE, — pro tantis Dei beneficiis, quæ per Christum vobis præstitit. Ita Anselmus.

Vers. 8. 8. VIDETE NE QUIS VOS DECIPIAT PER PHILOSOPHIAM. — Redit ad vers. 4, ubi principale argumentum et causam epistolæ tractare cœpit, scilicet ut dehortetur Colossenses primo ab hæresi Philosophorum, deinde inferius a secta Judaizantium. « Apostolus, inquit Tertullianus, lib. *De Præscr.*, cap. VII, et lib. *De Anima*, cap. III, fuerat Athenis, ibique expertus linguatam civitatem; cum omnes illic sapientiæ atque facundiæ caupones degustasset, inde concepit præmonitorium istud edictum. »

Nota : Pro *decipiat*, Græce est συλαγωγῶν, id est *deprædetur*. Ita Syrus, Theophylactus, Ambrosius. Unde Hilarius, lib. XII *De Trinit.*, legit, *spoliet*. Simonianos ergo, et ab eis prognatos Gnosticos aliosque hæreticos, vocat prædones Paulus, uti et Christus, *Joan.* X, 8. Et merito. Si enim prædo est, qui bona fortunæ aufert et prædatur; multo magis prædo est, qui fidem veram, gratiam, virtutes omnes, imo Christum et Deum ipsum nobis aufert et prædatur; quique non corpus, sed animam ipsam interimit; illamque prædoni diabolo et æternæ morti devorandam tradit. Est ergo hæc deprædatio immane sacrilegium : sicut enim sacrilegi, qui templa deprædantur, Græcis ἱερόσυλοι dicuntur, ita et a Paulo hic eodem nomine vocantur illi, qui animas ad imaginem Dei factas Deoque consecratas per hæresim deprædantur, easque diabolo vendunt et mancipant.

Quam philosophiam hic damnet Apostolus?

PER PHILOSOPHIAM, ET INANEM FALLACIAM. — « Et » significat *id est*. Sic *et* pro *id est* capitur *Galat.* VI, 16, et alibi, ut ibi dixi, *q. d.* Non omnem philosophiam damno (uti perperam intellexit Lutherus), sed eam quæ sit inanis fallacia et superstitio gentilitatis. Unde hanc philosophiam, I *Timoth.* cap. ult., vers. 20, vocat « falsi nominis scientiam; » uti erant illæ angelorum seu deorum quorumdam mediorum et mediatorum speculationes, quibus referti sunt Platonicorum libri. Ita Chrysostomus et Augustinus, lib. VIII *De Civit. Dei*, cap. IX et XVI. Quanquam Clemens, lib. I *Strom.*, hic tantum damnari putet philosophiam Epicuri, quæ tollit providentiam et in deorum numerum refert voluptatem.

Secundo, Paulus hic perstringit Apollonium Thyaneum et alios Philosophos, qui hoc tempore æque ut Apostoli orbem circuibant, ut populum a Christo ad se et sua dogmata traducerent, ut dixi I *Corinth.* I, 20.

Tertio, taxat Simonem Magum cum suis, qui primus fuit hæresiarcha et omnium Novatorum parens.

Philosophi fuerunt patriarchæ hæreticorum, qui quorum?

Hinc patet Simonem aliosque tunc Novantes sua dogmata ex figmentis Platonis et aliorum Philosophorum quasi centonem consarcinasse. Unde Tertullianus, lib. *De Anima*, cap. III, Philosophos appellat patriarchas hæreticorum. Idem, lib. *De Præscript.*, cap. VII : « Hæreses, ait, a philosophia subornantur. Inde Æones et formæ nescio quæ, et Trinitas hominis apud Valentinum; Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium Philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit : eædem materiæ apud hæreticos volutantur, iidem retractatus implicantur. »

Magis particulatim et fuse Irenæus, lib. II *Contra hæreses*, cap. XIX, recenset quæ dogmata a quo Philosopho mutuati sint Valentiniani et Gnostici : « Thales quidem Milesius, ait, universorum generationem et initium aquam dixit (idem autem est dicere aquam et bythum, id est profundum, quod inter suos Æones statuunt Valentiniani). Homerus autem poeta Oceanum deorum genesim et matrem Thetin dogmatizavit, quæ quidem hi in bythum et Sigen transtulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subjecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesim, ex quo immensos mundos constare

ait; hoc autem in bythum et Æonas transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus e cœlo in terram seminibus, indeque Æonem quem Sensum vocavere, acceperunt. Sic ex Democriti et Epicuri vacuo, et atomis ejusdem, suum sumpserunt Pleroma. » Et inferius : « Hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt. » Deinde quod Deum necessitatis servum facerent, id eos ex fato Stoicorum accepisse docet. Et post pauca subdit : « Quod autem Salvatorem ex omnibus factum Æonibus esse dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, ex Hesiodi Pandora acceperunt. Ipsam autem eduliorum et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent a nemine in totum se posse coinquinari propter generositatem, licet quodque manducent vel operentur, a Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti. Minutiloquium autem et subtilitatem circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur. Quod autem velint in numeros transferre universum, a Pythagoricis acceperunt. »

Secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum, — *q. d.* Philosophia hæc sive inanis fallacia, quam hic damno, non est a Deo (qui est veracissimus, ipsaque veritas) revelata aut inspirata, sed ab hominibus vanis et errantibus conficta et tradita; ideoque vana, errans, mendax et fallax est.

Sex axiomata Philosophorum fidei repugnantia.

Talia sunt axiomata et principia veterum Philosophorum, quæ fidei nostræ repugnant, v. g. Ex nihilo nihil fit: A privatione ad habitum non fit regressus: Accidentis esse est inesse: Mundus est æternus : Quæ sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se : Omnis substantia maxime rationalis, per se subsistit. Hæc enim, uno excepto, in naturalibus vera sunt, non autem in supernaturalibus; alioqui enim ex *primo* tolleretur (uti nonnulli sustulerunt) rerum creatio; ex *secundo* tollerentur miracula Christi, quibus cæcos, surdos, claudos visui, auditui et gressui restituit; x *tertio* tolleretur veritas corporis Christi in Eucharistia; *quartum* negat mundi originem; ex *quinto* elideretur mysterium SS. Trinitatis; ex *sexto* enervaretur mysterium incarnationis et unionis hypostaticæ. Quanquam proprie Apostolus non de his, sed de aliis Simonianorum principiis et traditionibus loquatur, uti mox dicam.

Quænam hic vocentur elementa mundi?

Secundo, hæc philosophia, quam damno, est « secundum elementa mundi, » id est secundum rudimenta vanæ philosophiæ, circa mundi productionem et gubernationem, verbi gratia, Platonis et Platonicorum, qui docuerunt angelos mundum condidisse et esse hominum mediatores apud Deum, rursum cœlos et astra esse animata, aliaque similia : quos secutus Simon Magus finxit se Deum quemdam esse, ac primo genuisse Selenem uxorem suam, eamque quasi primam mentis suæ conceptionem vocavit Ennæam, asserens hanc esse matrem omnium, fecisseque angelos, angelos deinde fecisse et produxisse cœlos et mundum, aliaque his similia figmenta; de quibus vers. 18 et 20. Ita Irenæus, lib. I, cap. xx et xxiii, Chrysostomus, Theophylactus et alii hic.

Hinc patet Apostolum, *Galat.* cap. iv, vers. 3 et 9, aliter quam hic et alio sensu vocare « elementa mundi : » ibi enim « elementa mundi » vocat dies, menses et annos, qui sunt quasi principia, quibus creatus est, consistit et gubernatur mundus, quos proinde festos habebant et colebant Judæi, ut ibi dixi : hic vero « elementa mundi » vocat principia mundanæ sapientiæ et philosophiæ.

Tertio, hæc philosophia et inanis fallacia, quam damno, « non est secundum Christum, » id est non est a Christo docta et tradita, nec etiam Christum docet, Christique redemptionem, gratiam et fidem; sed a Christo vos abducit ad angelos, cœlos, stellas, de quibus, ut dixi, somnia et commenta sua tradit. Hinc patet, non veram, sed falsam philosophiam ab Apostolo damnari; nec enim verum vero contrariari potest; adeoque vera philosophia Christianæ pietati subservit et ancillatur.

Vers. 9.

9. Quia in ipso (Christo) inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. — Nota : « Quia » dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit cavendam esse philosophiam et Philosophos, qui homines abducunt a Christo; sequendam vero esse philosophiam et sapientiam, quam attulit e cœlo et in terris docuit Christus, *q. d.* Nolo vos sequi philosophos homines errantes et mendaces, quia volo vos sequi Christum, qui est prima veritas; nam in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.

Nota *secundo* : Pro *inhabitat*, Græce est κατοικεῖ, quod non temporalem, ut παροικεῖ, sed perpetuam inhabitationem significat. Κατοικεῖ enim et παροικεῖ distinguuntur græce, æque ac latine *habitare* et *commorari*. Sic Petrus, *epist.* I, cap. i, vers. 17, vitam præsentem vocat παροικίαν, id est *incolatum*. Nam, ut ait Cicero, « commorandi diversorium, non habitandi natura nobis hic dedit. » E contrario *Psal.* lxxxvi, 7, cum dicitur : « Sicut lætantium omnium habitatio est in te, pro *habitatio*, græce est κατοικία, id est perpetua mansio.

Plenitudo divinitatis est plena et tota divinitas.

Nota *tertio* : « Plenitudo divinitatis » idem est quod plena et tota divinitas, quæ in Christo homine inhabitavit. Ita Ambrosius, Theodoretus, D. Thomas, Chrysostomus cum suis. Inde consequenter colligendum relinquit Apostolus, in Christo inhabitasse omnem plenitudinem sapientiæ ac veritatis : hanc enim adfert et includit in se divinitas, ac consequenter Christum doctorem sapientissimum sequendum esse, non autem Philosophos. Unde S. Augustinus, epist. 57 *ad Dardanum*, et ex eo Glossa hic « plenitudinem divinitatis » interpretantur plenam Dei cognitionem, quæ

est in Christo Christique Evangelio, non autem in Mose et in umbris legis Mosaicæ. Quam expositionem ita genuinam censet Erasmus, ut priorem jam datam excludat et refutet; sed perperam: constat enim «plenitudinem divinitatis» proprie significare plenam divinitatem, non autem cognitionem Dei, licet, ut dixi, illam secum adferat divinitas.

Divinitas inhabitat in Christo corporaliter, id est realiter.

Nota *quarto*: In Christo inhabitat «plenitudo divinitatis corporaliter,» id est non umbratice, sicut habitavit in propitiatorio, tabernaculo et Sacramentis legis veteris; non etiam phantastice, uti voluerunt Manichæi; non denique per accidens tantum, scilicet per motum et operationem, uti docuit Nestorius; sed «corporaliter,» id est revera, realiter et substantialiter. Hic sensus petitur ex vers. 17, ibi enim corpus opponit umbræ. Ita Prosper, *sent.* 393, et Augustinus, epist. 57 *ad Dardanum*. Simili sensu, vers. 17, veritatem et soliditatem rerum Christianarum, per umbras legis repræsentatam, vocat «corpus Christi.»

Secundo, corporaliter, id est, in corpore Christi.

Secundo, «corporaliter,» quia in Christo divina natura non tantum unita est animæ, sed et corpori Christi; ita ut ex Verbo divino et humana natura corporea, una ineffabilis substantia corporea quasi composita sit, quæ est et dicitur Christus, sive Deus homo. Sic anima potest dici in homine vel in corpore humano inhabitare corporaliter. Ita S. Augustinus supra, Theodoretus, Theophylactus, D. Thomas, III *part.*; *Quæst.* II, art. 9, ad 2. Hinc ergo ruit argumentum Nestorii dicentis: si Deus inhabitat in Christo, ergo in Christo sunt duæ hypostases, scilicet una Dei inhabitantis, altera corporis quod inhabitatur: hoc enim non sequitur. Nam in Christo se res habet uti in homine, in quo licet anima inhabitet corpus, non duas tamen, sed unam eamdemque cum illo habet hypostasin: tantum enim τὸ «inhabitat» significat deitatem non misceri nec confundi cum corpore quod inhabitat, sed integram et immixtam permanere.

Paralogismus Nestorii.

Tertio, corporaliter, id est per essentiam, gratiam et unionem hypostaticam.

Tertio, D. Thomas loco jam citato: «corporaliter,» inquit; hoc est, tribus modis secundum trinas corporis dimensiones. Sicut enim corpus tres habet dimensiones, scilicet longitudinem, latitudinem et crassitiem: ita tribus modis quasi dimensionibus tota divinitas est in Christo, scilicet *primo* modo per essentiam, per præsentiam et potentiam, sicuti est in aliis hominibus et creaturis. *Secundo* modo per gratiam gratum facientem, sicut est in aliis Sanctis omnibus. Sic Deus et divinitas, inquit Remigius, inhabitavit in Salomone per sapientiam, in Daniele per castitatem, in Mose per mansuetudinem, in Christo per omnem virtutem et innocentiam. *Tertio* modo et propriissime inhabitavit divinitas in Christo per unionem hypostaticam, sive personalem; idque soli Christo proprium est. Verum duæ priores expositiones litterales sunt et genuinæ, hæc tertia potius videtur esse metaphorica quædam accommodatio.

Vers. 10.

10. ET ESTIS IN ILLO (Christo) REPLETI, QUI EST CAPUT OMNIS PRINCIPATUS ET POTESTATIS, — id est, Christus vos sua plenitudine divinitatis inhabitat, eo modo quo jam paulo ante dixi ex Remigio, scilicet ut vos repleat fide, spe, charitate omnibusque suis virtutibus et gratiis. Ita Ambrosius et Theodoretus. «Christus,» inquam, qui est caput omnis principatus et potestatis, aliorumque quorumvis angelorum, *q. d.* Non ergo angelis, quos inducit Simon, sed Christo, uti cœpistis, inhærete. Christus est caput tam vestrum quam angelorum, Christo ergo capiti quasi membra indivulse vos conjungite, nec a Christo ulla ratione sinatis vos divelli, ut constanter et assidue dicatis: Christus caput meum, spes mea, amor meus et omnia. Quomodo Christus sit caput angelorum, jam dixi *Ephes.* cap. I, vers. 10 et 22.

Vers. 11 et 12.

11. IN QUO ET CIRCUMCISI ESTIS CIRCUMCISIONE NON MANU FACTA IN EXPOLIATIONE CORPORIS CARNIS, SED IN CIRCUMCISIONE CHRISTI, 12. CONSEPULTI EI IN BAPTISMO. — Ita legunt Romana Biblia et Theodoretus. Græca tamen, Syrus, Theophylactus et alii expungunt voculam *sed*. Juxta Romana et Theodoretum, est antithesis inter circumcisionem carnis datam per Mosem et circumcisionem animæ institutam a Christo; hanc enim antithesin significat conjunctio adversativa *sed*, et sensus est: Vos, o Christiani Colossenses, circumcisi estis circumcisione non Judaica, quæ fit manibus, quæque consistit in expoliatione corporis carnei, quia nimirum de corpore carneo præscinditur præputium; sed circumcisi estis in circumcisione, id est circumcisione (est enim Hebræum *bet* contactus) Christi, quæ non corpus, sed animam a peccatis circumcidit. Si quæratis ubi et quando ita a Christo circumcisi sitis? Respondeo: in baptismo, nimirum hoc ipso quo Christo in baptismo estis consepulti: in baptismo enim non tantum circumciduntur, sed sepeliuntur et aquis piacularibus obruuntur et absorbentur peccata omnia. Eamdem sepulturæ metaphoram tribuit baptismo Apostolus, *Rom.* VI, 4, ut ibi dixi.

Nota: «Corpus carnis» vocat corpus carneum: sunt enim, ut ait S. Augustinus, lib. XIV *De Trinit.*, multa corpora carnis expertia: uti cœli, elementa, saxa, etc. Nisi dicas esse hypallagen et metathesim, qua «corpus carnis» dicatur pro caro corporis; ut sic legas hæc et ordines, «in expoliatione carnis corporis,» et sensus sit, in expoliatione et præcisione carneæ partis, scilicet præputii, de corpore. Sic Hebræi vocant «desertum populorum,» non desertum inter populos, sed potius desertum a populis; et resurrectionem mortuorum, id est ex mortuis. Ponit ergo Apostolus antithesim inter circumcisionem Mosis et Christi, quod illa carnem tantum præscinderet, quæ peccati est instrumentum, scilicet vilem pelliculam præputii: Christi vero circumcisio rescindat ipsa peccata ab anima.

Expoliatio corporis carnis est præcisio præputii.

Secundo, si cum Græcis jam et Syro legas sine

sed, nulla erit antithesis, et hæc omnia spectabunt ad circumcisionem Christi. Unde Græca addunt vocem *peccatorum* : sic enim habent, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, id est, « in exutione corporis peccatorum carnis. » Ubi nota : « Corpus peccatorum carnis » vocatur corpus peccatis carnalibus obnoxium. Jam secundum Græca et Syrum hic sensus erit : Circumcisi estis per Christum circumcisione non manu facta, in expoliatione corporis peccatorum carnis ; quia videlicet corpus vestrum per baptismum Christi circumcisum est a peccatis carnalibus, iisque expoliatum, ut non sit amplius corpus peccati : nam per baptismum exuistis corpus peccati, et induistis corpus gratiæ et justitiæ ; et sic in re idem est circumcidere quod exuere vel expoliare corpus peccati. Ita Theophylactus et Græci. Verum prior lectio per antithesim planior est et verior.

Quodnam corpus peccatorum carnis exuendum?

Aggreditur enim hic Apostolus Judaizantes perstringere et Colossenses avocare a circumcisione et Judaismo, sicut vers. 8 eos avocavit a philosophis eorumque dogmatibus ad Christum.

Vers. 12.

12. IN QUO (scilicet Christo) ET RESURREXISTIS (in novam vitam, novos mores, novum spiritum, quem accepistis in baptismo) PER FIDEM OPERATIONIS (græce ἐνεργείας, id est efficaciæ, vel efficacis operationis) DEI, QUI SUSCITAVIT ILLUM (Christum) A MORTUIS, — *q. d.* Resurrexistis in baptismo in novam vitam per fidem, qua credidistis Dei potentiam et divinæ gratiæ efficaciam, qua per Christum in credentibus hanc spiritualem resurrectionem operatur, sicut eadem potentia in Christo corporalem resurrectionem est operatus, dum eum a morte suscitavit.

Quænam fides operationis Dei? Prima expositio et genuina.

Hunc esse sensum patet ex *Ephes.* I, 19, quo hic alludit Apostolus (est enim hæc epistola simillima et quasi compendium epistolæ ad Ephesios), ubi sic dicit : « Ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus (id est ad quanta bona vocati sitis, quantam gratiam hic et gloriam in resurrectione sperare debeatis) et quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis, et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos, qui credimus (quod ait hic, per fidem) secundum operationem (græce est ἐνεργείας, eadem scilicet vox, quæ hic) potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, » *q. d.* Eadem energia et potentia Deus suscitat nos credentes a morte peccati ad vitam gratiæ, qua Christum a morte suscitavit ad vitam immortalem et gloriosam ; quod hic per compendium dicit, « per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis ; » relinquens illa supplenda quæ supplevit ad Ephesios scribens, scilicet illa quæ jam citavi. Ita Ambrosius et D. Thomas.

Secunda.

Secundo, Adamus valde probabiliter « fidem operationis » interpretatur fidem non otiosam, neque desidem, sed agentem et operatoriam bonorum operum, quæ hominem facit actuosum et sedulum in bonis operibus.

Tertia.

Tertio, alii « fidem operationis Dei » interpretantur fidem quam Deus operatur in nobis. Sed primus sensus stylo Pauli et epistolæ ad Ephesios maxime congruit.

Vers. 13.

13. ET VOS, CUM MORTUI ESSETIS (privati vita gratiæ) IN DELICTIS ET PRÆPUTIO (per delicta et præputium) CARNIS VESTRÆ, CONVIVIFICAVIT CUM ILLO (ut, sicut Christus virtute Dei resurrexit a mortuis ad vitam gloriosam, ita vos eadem virtute et potentia a morte peccati a Deo suscitati sitis ad vitam gratiæ et spiritus) DONANS (condonans et gratis remittens, hoc enim est Græcum χαρισάμενος) VOBIS OMNIA DELICTA. — Nota : « Præputium carnis » vocat libidines et peccata carnalia, quæ committuntur per præputium, ut sit metonymia et synecdoche, qua ex specie peccatorum notissima, reliqua intelliguntur : ita aliqui. Sed hic sensus arctior est, restringit enim præputium ad libidinem, cum Apostolus per præputium quodvis peccatum significet.

Præputium carnis quodnam? Prima expositio.

Unde *secundo,* alii per *præputium carnis* intelligunt gentilismum et gentilismi mores, ac conversationem in carnis concupiscentiis explendis. Sic enim alibi passim more Judæorum gentilismum et Gentes vocat *præputium,* eo quod illud more Judæorum non circumciderent. Hic sensus aptus est, sed Apostoli mentem et fundum non exhaurit.

Secunda.

Hinc dico *tertio,* Apostolus per *præputium carnis* intelligit incircumcisionem carnis, qua scilicet quis desideria et concupiscentias carnis non resecat, non circumcidit, sed eas pronus sequitur, eisque obedit et indulget.

Tertia et genuina.

Ubi nota : Judæi per circumcisionem censeban se fieri mundos, sanctos ac populum Dei. Hin. gentes incircumcisas habebant pro immundis, pollutis et sceleratis. Inde proverbialiter *præputium* vel *incircumcisum* vocabant id, quod quavis in re immundum est. Sic sæpe Prophetæ carpunt Judæos, quod incircumcisum habeant cor, incircumcisas aures, linguam, oculos, etc., id est quod cor, aures, linguam, oculos immundis vitiis et concupiscentiis habeant obstructos et obduratos.

Illustre etiam hujus rei et significationis extat exemplum *Levit.* XIX, 23, ubi sic dicitur : « Quando ingressi fueritis terram et plantaveritis in ea ligna pomifera, auferetis præputia eorum : poma quæ germinant, immunda (hebraice ערלים *arelim,* id est præputiata et incircumcisa) erunt vobis, nec edetis ex eis ; quarto autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino (id est offeretur Domino, ut cedat in laudem Domini : unde hebraice est, Sanctitas laudum erit Domino) ; quinto autem anno comedetis fructus, congregantes poma quæ proferunt. »

Quæ præputia pomorum vetita comedi *Levit.* XIX.

Ubi nota, fructus qui tribus primis annis ex arbore nascuntur, vocari « præputia, » quia hac lege Mosi censebantur immundi, et Judæis vetiti. Sicut enim puer immundus erat donec per cir-

circumcisionem auferretur ei præputium et abjiceretur : ita et arbores consebantur immundæ, ut fructu earum vesci Judæis non liceret, donec fructus trium primorum annorum circumcisi, id est avulsi et abjecti, essent; ita ut fructus quarti anni Deo offerrentur, ac deinde fructibus quinti anni demum vesci liceret. Voluit Deus hac cæremonia et circumcisione arborum a Judæis coli, perinde ac circumcisione puerorum : congrue tamen et apposite ad naturam rerum; nam fructus primi arborum magis aquosi, magis insalubres et indigestibiles sunt posterioribus, ut ibidem recte annotavit Abulensis. Sicut ergo ibi Scriptura immunditiem pomorum, vocat præputium pomorum, ita hic immunditiem carnis et peccatorum carnalium, vocat « præputium carnis. »

Circumcisione arborum æque ac puerorum coli voluit Deus.

Ubi rursum adverte : Per « carnem » intelligit concupiscentiam quamlibet, etiam in voluntate, ratione et mente residentem, qualis est concupiscentia honorum, vanæ scientiæ, curiositatis, hæresis, invidia, ambitio, etc., ut dixi *Galat.* cap. v, vers. 19.

Vers. 14.

14. DELENS QUOD ADVERSUS NOS ERAT CHIROGRAPHUM DECRETI, QUOD ERAT CONTRARIUM NOBIS. — Quæres, quodnam sit hoc « chirographum decreti ? »

Chirographum decreti septempliciter exponitur.

Primo, Theodoretus respondet esse corpus nostrum, in quo infixa et quasi inscripta erant debita, id est peccata carnis, quæ Christus in cruce delevit.

Secundo, alii apud Theodoretum respondent esse decalogum nos accusantem in decretis (sic enim habent Græca, non *decreti*) quæ continet et præcipit. Unde Vatablus : « chirographum, » inquit, vocat legem sive decalogum, quod digito Dei scriptus esset, vel quod testificetur contra nos, et nos condemnet, sicut chirographum condemnat debitorem coram judice. Hinc et Sixtus Senensis, lib. II, pag. 89, putat « chirographum decreti » esse verba illa Israelitarum *Exodi* XXIV : « Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus. » Hæc enim communis eorum acclamatio veluti ex syngrapha eos reddidit debitores totius legis servandæ. Et Maldonatus in *Notis manuscr.* : « decreta, » inquit, vel ut græce est, « dogmata, » vocat legem Evangelicam, quæ veluti scheda est solutæ per Christum pro peccatis pœnæ; « chirographum » autem vocat legem veterem, quæ testabatur omnes gentes mortis reos esse : concluserat enim omnia sub peccato. Alludit ad duas syngraphas, quibus debitores et creditores uti solent, alteram debitæ pecuniæ, alteram solutæ : ac docet, sicut syngrapha debiti per syngrapham solutionis aboletur ac laceratur, ita per legem Evangelicam legem Mosaicam abolitam fuisse : vide *Ephes.* II, 15.

Tertio, Anselmus censet « chirographum » hoc esse memoriam nostram et dæmonum accusantium nos de peccatis.

Quarto, melius Chrysostomus et Theophylactus censent esse pactum Dei cum Adamo et legem hanc Adamo a Deo datam : « In quocumque die comederis ex eo (fructu arboris scientiæ boni et mali) morte morieris : » hoc enim quasi chirographo debito mortis obnoxii tenebamur.

Quinto, D. Thomas putat esse memoriam Dei reservantis peccata, in qua peccatum Judæ, ait Jeremias XVII, 1, scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. « Et dicitur Decreti, inquit D. Thomas, eo quod peccatum non tantum manet in memoria, sed etiam in decreto Dei, quo decrevit illud punire; cum vero Deus illud remittit, non remittit sic, ut faciat quod non peccaveris; sed sic ut peccatum admissum deleat, quasi de sua memoria et decreto, in quo illud reservabat ad vindicandum et puniendum, simulque facit ut peccatum non maneat in dæmonis memoria ad accusandum, nec in peccantis conscientia ad eum contristandum : » hucusque D. Thomas.

Sexto, Ambrosius hoc « chirographum » vult esse peccatum et debitum Adæ ad nos propagine transcriptum.

Septimo et optime, « chirographum decreti » est obligatio ad pœnam æternam juxta decretum Dei et sententiam damnationis in Adamum et posteros ejus peccantes latam. Græce enim est ἐν δόγμασιν, id est in decretis Dei : huic enim obligationi et pœnam æternam sponte peccando quasi manu nostra subscripsimus, nosque diabolo quasi vindici hac obligatione obligavimus. Alludit ad syngraphas creditorum et debitorum per quas metonymice accipit ipsum debitum, quod solent syngraphæ continere. Chirographum ergo hoc non est aliud quam obligatio, reatus et debitum pœnæ æternæ, ita certum et liquidum, ac si chirographo et manu nostra consignatum extaret. « Quisque, ait Origenes, hom. 13 *in Genes.*, dum peccat, peccati sui litteras scribit. » Ita Augustinus *in Psal.* LXVIII, D. Thomas, Gagneius et alii. Unde Syrus vertit, *delevit in mandatis sibi* (id est a se, vel suis) *chirographum obligationum nostrarum, quod erat contrarium nobis.*

Chirographum decreti est reatus et debitum pœnæ æternæ, quod quis dum peccat, sibi ipsi scribit.

Ubi nota, Syrum, Ambrosium, Adamum et alios nonnullos cum Græcis legere, non *decreti*, sed *decretis*, sive mandatis, sicque exponere, *q. d.* Paulus : Christum per decreta et præcepta Evangelica delevisse chirographum, id est legem Mosi, quæ nos coram Deo reos efficiebat, ut idem sit cum eo quod dixit Paulus, *Ephes.* II, 15 : « Legem mandatorum (Mosi) decretis (præceptis Evangelicis) evacuans, » *q. d.* Christus per fidem et legem fidei abrogavit legem Mosi.

Verum Romana Biblia et alia Latina passim legunt *decreti*, non *decretis*, illudque melius cohæret; si enim legas *decretis*, et intelligas decreta sive præcepta Evangelii, quæ sustulerunt chirographum, id est legem Mosi, oratio Apostoli hiulca erit et incisa : τὸ enim *decretis* interjicitur et divellit chirographum a suo sequenti epitheto, « quod

erat contrarium nobis. » Sensus ergo septimo loco datus optimus est, optimeque tam Græcam, quam Latinam lectionem explicat. Cui adde, Græcum dativum δόγμασι, id est, *decretis*, commode per genitivum *decretorum* exponi posse. Sic enim Hebræi sæpe dativo pro genitivo utuntur, ut מזמור לדוד *mitsmor ledauid*, id est psalmus ipsi Davidi, hoc est psalmus Davidis. Sic II *Cor.* cap. XII, vers. 7, ait Paulus, ἐδόθη μοὶ σκόλοψ τῇ σαρκί, id est, *datus est mihi stimulus carni*, hoc est carnis. Sic Cato in libris *De Re rustica* dicit, Ornamenta bobus, pro ornamenta boum, et Instrumenta rusticis, pro instrumenta rusticorum : ita hic « chirographum decretis » est chirographum decretorum, puta obligatio ad mortem et pœnam æternam, sive sententia damnationis in peccatores lata a Deo per sua decreta et præcepta.

ET IPSUM (chirographum sive obligationem jam dictam) TULIT DE MEDIO (id est sustulit) AFFIGENS ILLUD CRUCI; — *q. d.* Confixit hoc chirographum, et crucifixit, id est cassavit illud et abolevit sua cruce ac morte Christus moriens in cruce. Ita Theodoretus. Alludit ad syngraphas, quæ soluto debito, cum ad nihil amplius valent, lacerantur, aut pertunduntur et stylo uncove affiguntur. Ita narrat Spartianus in *Adriano*, Adrianum ad colligendam populi gratiam, infinitam (erant viginti septem milliones aureorum) pecuniam quæ fisco debebatur, remisisse privatis debitoribus, eorumque syngraphas in foro Trajani combussisse. Longe plura remissa sunt et abolita per Christum (1).

Vers. 15. 15. ET EXPOLIANS PRINCIPATUS ET POTESTATES (id est spolians dæmones sua potestate, dominio et tyrannide in homines sibi hoc peccati chirographo obligatos et subditos), TRADUXIT CONFIDENTER PALAM TRIUMPHANS ILLOS IN SEMETIPSO. — Nota verbum « traduxit, » quod sic explicat Anselmus : Christus, inquit, animas Sanctorum ex inferis traduxit ad cœlum; sed græce est ἐδειγμάτισεν, id est traduxit et circumduxit in triumpho, uti solent triumphatores hostes et prædam in triumpho circumducere, ostentare et omnibus spectanda exhibere. Sic Christus quasi triumphator suos hostes, scilicet dæmones, sua potestate, quam habuerant in homines jam dejectos, et a se victos in triumphum duxit, Deoque et angelis ostentavit, ut vertit Ambrosius. Pie S. Bernardus, epist. 190 *ad Innocent. Pontif.*, citans hunc locum Apostoli : « Utinam, inquit, ego inveniar in his spoliis

Quid ἐδειγμάτισεν, id est traduxit?

(1) Alii commata 14 et 15 sic vertunt : Dum delevit legem illam (Mosis) scriptam, decretis variis constantem, nobis contrariam (quippe quæ Judæos salvare non poterat, et eos reddebat gentibus invisos, et causa erat dissidii inter primos Christianos), etc., 15. Spoliavit potestate omnes principes ac potentes (defensores scil. legis Mosaicæ, Judæorumque principes ac sacerdotes, quibus instigantibus in crucem actus fuerat); traduxit eos palam (ex mortuis resuscitatus, ostendit vanos fuisse eorum conatus, toto mundo inspectante), atque de iis egit triumphum.

quibus spoliatæ sunt contrariæ potestates, traductus et ipse in possessionem Domini! Si me insecutus Laban arguerit quod recesserim clam ab eo, audiet me clam accessisse ad eum et ob hoc clam me recessisse. » Per Laban accipit diabolum, unde subdit : « Subjecit me illi causa secretior peccati, subduxit me illi ratio occultioris justitiæ. » Addit Theodoretus : Ostendit, inquit, Christus sua victoria et triumpho hominibus, quam imbecilles sint dæmones, quamque facile sua ope eos vincere possint. Unde Augustinus, *epist.* 59, Græcam vocem ἐδειγμάτισεν, vertit, *exemplavit*, id est publicum exemplum omnibus spectandum et cavendum statuit, ut omnes hoc exemplo discant non resistere Christo, Christo se subdere et obedire : Syrus vero vertit, ואבהת אנון *vabehet enun*, id est *et confudit eos*. Sic *Numer.* XXV, 4, Dominus dicit ad Mosem : « Tolle cunctos principes, et suspende eos contra solem in patibulis. » Ubi pro *suspende* Septuaginta vertunt παραδειγμάτισον, id est in exemplum propone principes : nimirum ut iis, qui fornicationis et idololatriæ Beelphegor participes vel duces fuerunt, suspensis, cæteri omnes timeant et caveant.

Secundo, pro *confidenter palam*, græce tantum est, ἐν παῤῥησίᾳ, id est libere, confidenter, audacter et palam. Unde Ambrosius vertit, « in auctoritate. » Maldonatus censet τὸ *palam* additum ab aliquo sciolo versionem corrigere volente, quia non est in Græco; verum omnes codices habent τὸ *palam*. Dico ergo τὸ *palam* includi in τὸ *triumphans* : triumphus enim fit palam et publice. Imo Beza τὸ ἐν παῤῥησίᾳ vertit, *traduxit palam* : nam ἐν παῤῥησίᾳ significat libere, intrepide, palam, publice, neminem veritus.

Tertio, « triumphans illos, » id est triumphum agens de illis; vel illos, scilicet dæmones, in triumphum ducens.

IN SEMETIPSO, — id est, per semetipsum, per suam virtutem et victoriam, non ab angelis, sed a se et suis viribus partam.

Nota : Pro *in semetipso*, Græce est ἐν αὐτῷ. Quod cum spiritu aspero idem est quod ἐν ἑαυτῷ, id est in *semetipso*, ut vertit Noster, Syrus et alii : cum spiritu vero leni significat *in ipso*, et tunc referri potest ad σταυρῷ, id est « cruci, » quod præcessit; σταυρός enim, id est crux, græce est masculini generis, *q. d.* In ipsa cruce triumphavit Christus de suis hostibus, adeo ut crux fuerit triumphalis currus Christi. Ita Theophylactus. Unde Origenes, hom. 8 *in Josue*, docet in cruce Christi diabolum esse crucifixum, ita nimirum ut in cruce Christi duo fuerint affixi, puta Christus visibiliter, sponte sua, et ad tempus; diabolus autem invisibiliter, invitus, et in æternum ejus opprobrium. Idque probat ex hoc loco Apostoli, ubi Paulus utitur metaphora triumphi, indicare volens crucem esse currum triumphalem, in cujus summa parte sedet Christus triumphans, et in parte ima trahitur diabolus alligatus, et ostentatur quasi in

In cruce triumphavit Christus quasi in curru suo triumphali.

pompa. Id enim significat Græcum ἐδειγμάτισεν et θριαμβεύσας. Origenes enim explicans illud *Josue* cap. VIII, 29, ubi Josue dicitur suspendisse regem Hai in ligno (pro quo Origenes legit in gemino ligno), allegorice ita de Christi cruce philosophatur : « Domini nostri Jesu Christi crux gemina fuit, hoc est, gemina ratione et duplici constat. Quia visibiliter quidem Filius Dei in carne crucifixus est, invisibiliter vero in ea cruce diabolus cum principatibus suis et potestatibus affixus est cruci. Non tibi hoc videbitur verum, si tibi horum testem produxero Apostolum Paulum? Quod erat contrarium nobis, tulit illud de medio affigens cruci suæ, exuens principatus et potestates traduxit libere, triumphans eas in ligno crucis. Ergo duplex Dominicæ crucis est ratio, una illa, qua dicit Petrus quod Christus crucifixus nobis reliquit exemplum; et hæc secunda, qua crux illa trophæum diaboli fuit, in quo et crucifixus est et triumphatus. » Deinde id ipsum probat et declarat per aliam Pauli sententiam ita dicens : « Ideoque et Paulus dicebat : Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. Vides quia et hic Paulus duplicem crucis prodidit rationem. Duo enim sibi contraria dicit esse crucifixa, se sanctum et peccatorem mundum ad illam formam sine dubio quam diximus Christi et diaboli. Nos enim mundo crucifigimur tunc, cum veniens princeps hujus mundi in nobis non invenit quidquam; et nobis mundus crucifigitur, cum peccati concupiscentias non recipimus. » Objicit deinde sibi Origenes, si diabolus crucifixus est, quomodo videmus eum tot fidelibus prævalere? ac respondet : « Intelligendum, inquit, est quod diabolus victus quidem et crucifixus, sed iis qui cum Christo crucifixi sunt; omnibus autem credentibus et universis pariter populis tunc erit crucifixus, cum complebitur illud, quod dicit Apostolus : Quod sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur. »

In cruce crucifixus est Christus visibiliter, diabolus invisibiliter.

Vers. 16. 16. NEMO ERGO VOS JUDICET, — id est reprehendat, vel damnet; sic enim per metalepsin κρίνομαι ponitur pro κατακρίνομαι, id est judicare, pro judicando condemnare (1).

IN CIBO, AUT IN POTU, — id est in delectu et abstinentia ciborum et potuum Judæis præscripta *Levit.* XI.

Vers. 17. 17. AUT IN PARTE DIEI FESTI, AUT NEOMENIÆ, AUT SABBATORUM : QUÆ SUNT UMBRA FUTURORUM, CORPUS AUTEM CHRISTI. — Nota cum S. Augustino, *epist.* 59, conjunctionem illativam *ergo*, significare hæc inferri ex præcedentibus. Dixit enim vers. 6 et seqq., in uno Christo debere esse fidem et conversationem nostram, in quo, ut ait vers. 11, « circumcisi sumus circumcisione non manufacta, in baptismo. » Inde jam infert non esse audiendos Judaizantes, qui ciborum delectum et dies festos a lege vetere præscriptos, ac consequenter cæteras veteris legis cæremonias (has enim omnes per synecdochen ex una alterave ciborum et festorum specie intelligit) Christianis observandas esse docebant.

(1) Nunc proprie dicit Apostolus quid a Christo fuerit sublatum, crucique affixum, nempe discrimen ciborum, etc., juxta quosdam. Vid. notam præced.

De Judaicis enim jejuniis et festis, non de Christianis (quo Novantes hæc torquent) agi, patet *primo*, ex verbo *neomeniæ* et *sabbatorum*; hæc enim sunt festa Judaica, non Christiana. *Secundo*, ex eo quod subdit : « Quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi, » *q. d.* Loquor de veteribus festis, quæ fuerunt umbra festorum Christi. *Tertio*, id patet ex scopo totius epistolæ, qui est agere contra Simonianos et Judaizantes. *Quarto*, ita explicant Patres passim, Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Theodoretus, Ambrosius, Anselmus et Augustinus, epist. 59 *ad Paulinum*.

Apostolus hic insectatur non Christiana, sed Judaica festa et jejunia. Probatur quatuor rationibus.

Nota : Non dicit Apostolus, in die festo, sed « in parte diei festi, » vel quod Judaizantes non tantum diem festum, sed et singulas ejus partes observari vellent; vel potius « in parte, » id est, ut Syrus vertit, *in partitionibus festorum*, quia, ut explicat Chrysostomus, Judaizantes docebant quædam festa Judaica esse servanda, alia negligebant, sive ex libito et phantasia sua, *q. d.* Apostolus extenuans festa Judaizantium : Frustra et sine ratione festa Judæorum abolita partiuntur, ut alia colant, alia non colant; sive, ut Theodoretus et Chrysostomus, eo quod qui Colossis et alibi erant, longe Hierosolymis et templo abessent, ac consequenter pascha et nonnulla alia festa celebrare non possent. Hac enim de causa Judæi etiamnum non celebrant pascha, nec pentecosten, per sacrificium agni, aliaque quæ lex illis diebus immolari præcipit, eo quod lex eadem jubeat illa non alibi, quam Hierosolymis in templo, quo jam carent, immolari.

Quænam pars diei festi? Prima expositio. Secunda.

Posset *tertio* simplicius accipi τὸ *in parte diei festi*, *q. d.* Nemo vos judicet in hac parte, in hoc puncto, in hac materia, sive in eo quod attinet et spectat ad diem festum : sic enim vulgo loquimur, Hac parte, id est, in hoc facto aut puncto nemo potest me culpare. Et sic loquitur sæp Paulus, ut II *Cor.* III, 10 : « Quod claruit in hac parte. » Et cap. IX, 3 : « Ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte. » Et cap. XI, 21 : « Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte, » id est in hoc puncto, in hac materia.

Tertia.

Tropologicam explicationem dat Origenes, homil. 23 *in Numeros*, scilicet Paulum dicere « in parte diei festi, » quia in hac vita tantum pars festi, in cœlo vero, ubi plenum est gaudium, totum festum agitur. « In hac vita, ait, interpellamur etiamsi nolimus, ab onere carnis, pulsamur concupiscentiis ejus curisque et sollicitudinibus tenebrarum : veniet quod perfectum est, et perfectæ festivitati cedet festivitas quæ ex parte e t. »

In hac vita est pars festi, in cœlo totum festum.

Nota *secundo* : « Dies festos » vocat Apostolus ipsas solemnitates annuas, puta Paschæ, Pentecostes, Tabernaculorum, et sic distinguuntur a neomenia et sabbato, quæ erant festa communia, quolibet mense et septimana recurrentia et ordinaria.

QUÆ SUNT UMBRA FUTURORUM, CORPUS AUTEM CHRISTI, — *q. d.* Umbra est similitudo corporis, ita veteres illæ observantiæ ciborum et festorum, similitudo erant et typus futurorum per Christum. Opponit enim umbram corpori, legem Evangelio, Mosem Christo. Rursum, in voce *corpus* est catachresis : « corpus » enim hic idem est quod veritas et soliditas illius umbræ veteris, quæ est Christi, et per Christum allata in mundum, *q. d.* Rem ipsam veram et solidam per vetera festa adumbratam tenemus in Christo; cessent ergo ipsæ Judaicæ umbræ festorum, jam præsente veritate. Simili sensu dixit vers. 9, quod in Christo inhabitet plenitudo divinitatis « corporaliter (1). »

Notat Œcumenius aliquos hæc aliter interpungere, nimirum ut illa verba, « corpus autem Christi, » referant ad sequentia, « nemo vos seducat. » Ita legit et intelligit Augustinus, *epist.* 59, *q. d.* Nemo vos, o fideles, qui estis corpus Christi, seducat. Sed prior lectio verior et communior est.

Vers. 18. 18. NEMO VOS SEDUCAT. — Est hic nova periodus, ait Chrysostomus, sicut enim initio capitis generatim, vers. 8, insectatus est Philosophos; vers. vero 11, Judaizantes : ita hic speciatim, vers. 16, insectatus est Judaizantium festa et abstinentias; hoc vero vers. 18, insectatur philosophantium errorem et superstitionem in colendis angelis.

Quid sit καταβραβευέτω ? Nota : Pro *seducat*, Græce est καταβραβευέτω, quod *primo*, Syrus vertit, *nemo vos reos efficiat*, aut *condemnandos curet*; et Photius καταβραβευέτω

Primo. exponit κατακρινέτω, id est *condemnet*. Sic enim Demosthenes καταβραβεύειν dicit actorem, qui reum peragit, eumque ad condemnationem postulat

Secundo. et perurget. *Secundo*, Valla et Stapulensis vertunt, *nemo proposito præmio vos ad certamen evocet*,

Tertio. nemo bravium vos ostentet. *Tertio*, Œcumenius : καταβραβεύειν, inquit, dicitur quoties penes alium est victoria, penes alium præmium. Unde S. Hieronymus *ad Algasiam*, Quæst. X, vertit, « Nemo adversus vos bravium accipiat. » Cum enim quis in certamine positus iniquitate agonothetæ, vel insidiis magistrorum, bravium et debitam sibi pal-

Quarto. mam amittit, καταβραβεύεσθαι dicitur. *Quarto*, Am-

Quinto. brosius vertit, « nemo vos devincat. » *Quinto*, Augustinus, *epist.* 59, « nemo vos convincat. »

Sexto. Verum nota : Sicut βραβεύω significat bravium do, præmium certaminis et victoriæ tribuo, inde enim *brabeuta* dictus est is, qui in agone certantium erat judex, ut victori bravium decerneret : ita καταβραβεύειν significat bravio debito aliquem privare et fraudare, in capiendo bravio aliquem circumvenire, et, ut Noster vertit, seducere (præpositio enim κατὰ contrarium et oppositum verbi βραβεύω importat), nec solum agonothetæ, sed et antagonistis convenit, uti apud Virgilium Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit, quod Euryalus obtineat : quomodo Pharisæi dicuntur nec cœlum ingredi, nec alios ingredi sinere, *q. d.* Paulus : Nemo bravio vestro sese opponat, nemo bravium ac præmium vestrum intercipiat, vel avertat, nemo corona vobis præparata indignos vos reddat, inquit Vatablus, et, ut Chrysostomus cum suis, nemo præmio vestro vos defraudet, *q. d.* Vocati estis ad bravium cœlestis gloriæ, eo procurrendum est, et eo procurrere cœpistis per fidem et religionem Christi; videte ne ab hoc cursu et bravio Novantes vos avertant per fidem et superstitionem angelorum, quam inducunt.

Septimo. Denique mihi diu de hoc loco cogitanti novus occurrit sensus, et hactenus quidem inauditus, sed qui forte lectori magis naturalis et genuinus esse videbitur, ut καταβραβευέτω idem sit quod contra vos dominetur, vobis insultet; vos imperiose regat; βραβεύειν enim, teste Budæo, proprie significat regere, dominari, imperare : κατὰ vero idem est quod contra, ut καταβραβεύειν idem sit quod Galli dicunt *braver* (quod a Græco βραβεύειν deductum videtur) *contre quelqu'un* : quomodo juvenes petulantes dicuntur *braver la garde*, ou *contre la garde*, cum urbis custodibus et vigilibus armati insultant, imperant; dominantur. Tales enim hos Novantes inducentes religionem angelorum fuisse sat indicat Apostolus, cum subdit eos volentes id facere, jactare visiones suas, et esse inflatos sensu carnis suæ; hoc enim proprie est *braver* et *faire le brave* : superbia enim mater est hæresis, et hæretici inflati Catholicis βραβεύειν, id est insultare et dominari volunt. Adde, sicut de Judaizantibus dixit vers. 16 : « Nemo vos judicet, » id est quasi judex vobis præsideat, vos judicet et damnet; ita de hæreticis Angelicis hic dicit : Nemo vos καταβραβευέτω, id est nemo quasi brabeuta vos regat, vos judicet, vobis imperiose dominetur; ut pene idem sit judicare, et quasi judicem præsidere, quod καταβραβεύειν : tam enim hæretici, quam Judaizantes de re Christiana, Christo et articulis fidei censere, judicare, et quasi judices præsidere volebant. Hic enim est genius hæreticorum criticus, ut omnium velint esse censores, judices et quasi domini. Hoc videtur velle S. Hieronymus loco citato, ubi docet καταβραβεύειν vocem esse Cilicibus propriam : erat enim Paulus Cilix; itaque hic eam vertit, « Nemo vos superet, » *q. d.* Hi Novantes sunt superbi, tumidi, et, ut dicunt Galli, *font le brave*, voluntque sua sapientia omnes docere, omnibusque prævalere et dominari; denique volunt esse bra-

Καταβραβεύειν est *braver*, dominari, insultare.

Hæreticorum genius est superbe agere et βραβεύειν.

(1) Alii : Quæ futuris (beneficiis novi Test.) comparata, umbra sunt; quum soliditas, seu veritas rei, a Christo solo sit petenda.

beutæ, et quasi brabeutæ agoni Christianorum præsidere, eisque novas leges et religiones præscribere. Agite ergo, o Colossenses, fastum eorum explodite, nolite pati, ut contra vos insolescant, ne eos vobis, imo Christo ipsi et Ecclesiæ βραβεύειν, dominari et imperare sinatis. Sic accipitur βραβεύειν, cap. seq., vers. 15, ut ibi dicam. Nec obstat quod κατὰ, cum significat contra, poscat genitivum, hic vero habeat accusativum ὑμᾶς : ait enim μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω, nam ille accusativus ὑμᾶς non respondet præpositioni κατὰ, sed verbo βραβεύειν, quod tam accusativum quam dativum regit. Sic enim Plutarchus dicit βραβεύειν ἅμιλλαν, id est regere certamen, et βραβεύειν δίκην, id est moderari judicium, judicio præsidere.

Ab hoc sensu non dissentit noster Interpres, qui vertit, « nemo vos seducat : » ubi *seducere* non tam decipere, quam *seorsum ducere* significat, *q. d.* Nemo vos a Christo et Ecclesia seorsim post se abducat, nemo vos sibi subdat, ut novus quasi doctor et hierarcha ad suam sectam et cultum angelorum vos pertrahat, itaque vobis discipulis et catechumenis suis dominetur, quasi brabeuta. Sic enim omnes hæresiarchæ seduxerunt eos, quos sua blandiloquentia, hypocrisi et ostentatione ab Ecclesia post se pellexerunt et disciplulos abduxerunt.

Τὸ Volens quadrupliciter exponitur.

VOLENS. — Θέλων, id est studio, data opera, sive de industria, inquit Erasmus; ut intelligerent Colossenses hos Novantes malitiose insidiari sibi.

Secundo, S. Augustinus, *epist.* 59, τὸ *volens* refert ad τὸ *in humilitate*, *q. d.* Volens videri humilis, affectator humilitatis : sic enim Epiphanius, in *hæresi Dositheorum*, ἐθελόσοφον vocat affectatorem inanis sapientiæ; sic Græci vocant ἐθελοδούλους, famulos, qui obsequia dominorum affectant. Imo Africani, inquit Augustinus, Græcam vocem Latinæ miscentes θελodivitem vocant eum, qui divitias affectat; θελosapientem eum, qui sapientiam affectat. Huc accedens Ambrosius : significat, inquit, Paulus hos (Novantes) studio per humilitatem dejicere voluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia.

Tertio, alii θέλων volunt idem esse quod εὐδοκῶν, id est sibi placens in religione angelorum (1).

Quarto et optime, « volens, » id est voluntarius, volens dominari per se, et sua sponte id agens et imperans. Ubi Nota : « Volens » *primo*, refertur ad καταβραβευέτω, *q. d.* Hi Novantes sunt imperiosi, sua voluntate volunt βραβεύειν, et dominari vobis; nolite id pati; *secundo*, τὸ *volens* referri potest ad « ambulans, » *q. d.* Volens ambulare, vel volenter ambulans in hac falsa religione angelorum : ut sit græcismus et hebraismus; et sic « volens » idem est quod hæreticus, id est eligens, qui sponte, volenter et electione sua, nova aut cudit, aut sectatur dogmata fidei veræ et receptæ adversa. Unde quod hic disjunctis vocibus dicit θέλων, id est « volens in humilitate et religione angelorum, » etc., idem vers. ultim., iisdem vocibus, sed in unam conflatis, dicit et vocat ἐθελοθρησκείαν, id est voluntariam et sponte excogitatam religionem.

Volens est eligens, sectarius, hæreticus.

(1) Equidem recte; nam θέλω sequente ἐν ἵνα, respondet τῷ חפץ sequente ב.

IN HUMILITATE. — Græcum ταπεινοφροσύνη significat demissionem et humilitatem animi, ut vertit Ambrosius; consequenter tamen significat externam verborum, morum et gestuum modestiam et humilitatem. Unde putat Augustinus, *epist.* 59, notari hic simulatam modestiam pseudoapostolorum : sed verius videtur τὸ *humilitate* eodem pertinere, quo τὸ *religione*, scilicet referendum esse ad genitivum *angelorum*, qui utrique subservit.

Humilitas superstitiosa.

Videntur enim hi Novantes actus humilitatis, æque ac religionis, tum internæ, tum externæ, suis præscripsisse, quibus colendi essent angeli secundum hanc novam ipsorum sectam et religionem angelorum.

Religio dicitur θρησκεία unde?

ET RELIGIONE ANGELORUM. — Pro *religione*, Græce est θρησκεία, quæ est vox deducta a Thracibus, apud quos Orpheus religionem et cultum deorum invenit et præscripsit, quo postea usi sunt plerique Græcorum : οὐδὲ Θρακῶν, ait Nazianzenus, ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος, id est, « neque Thracum hæc sunt sacra, a quibus et verbum θρησκεύειν, id est *religiose colere*, desumptum est, ut fertur. »

Religio angelorum hic damnata quænam?

Quæritur hic *primo*, quænam sit hæc humilitas et religio angelorum?

Respondet Melanchthon esse vitam Eremeticam, vel cælibatum, qui præ se fert imitationem angelorum.

Insulse Novantes putant hic vitam Eremiticam, et invocationem Sanctorum damnari.

Putat ergo Melanchthon Eremitas et cælibes hic notari et damnari superstitionis. *Secundo*, Calvinus et Beza proprie putant hic damnari invocationem Sanctorum et angelorum, favetque Theodoretus : « Qui legem, ait, defendebant, eos etiam ad angelos colendos inducebant, dicentes fuisse legem per eos datam. Mansit autem hoc vitium in Phrygia et Pisidia. Quocirca Synodus quoque quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum usque diem licet videre apud illos et eorum finitimos oratoria S. Michaelis. Illi ergo hoc consulebant, utique humilitate utentes, dicentes universorum Deum nec cerni, nec comprehendi, nec ad eum posse perveniri, et oportere per angelos divinam sibi benevolentiam conciliare. Hoc autem dixit, In humilitate et cultu angelorum. »

Damnatur hic tantum cultus idololatricus angelorum.

Verum dico, tantum hic damnari fictam humilitatem, ac superstitionem idololatricumque angelorum cultum. Ita omnes Patres et passim interpretes Catholici, Baronius, Bellarminus, Turrianus, Vasquez, inferius citandi, ipse etiam Theodoretus, nam ipse se refert ad Concilium Laodicenum, quod Can. 35, c.

nat idololatriam angelorum : « Non oportet, ait, Christianos derelicta Ecclesia abire, et ad angelos (Bartholomæus tamen Carranza in sua *Summa Conciliorum,* non « angelos » legit, sed « angulos, » cujus lectionis Surius quoque in sua editione Conciliorum meminit, notans eam ad marginem; videtur enim Concilium occultam idololatriam vetare, quæ fiebat in angulis, ubi erant idola reposita, Dei Ecclesia derelicta; nec enim angeli proprie sunt idola. Theodoretus tamen et alii plures non « angulos, » sed « angelos » in hoc Concilii canone legunt, itaque habet ipse Conciliorum textus : possunt enim generatim angeli dici idola, eo modo quo cultus Solis, Lunæ et cujusvis rei quæ non est Deus, vocatur idololatria, sive idolorum cultus); non oportet, inquam, relicta Ecclesia, ad angelos abominandæ idololatriæ congregationes facere. Quicumque autem inventus fuerit occultæ huic idololatriæ vacans, anathema sit; quoniam relinquens Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, accessit ad idola. » Vides ergo non quemvis cultum, sed tantum adorationem et idololatriam angelorum a Concilio Laodiceno, ac consequenter a Theodoreto æque ac Paulo, hic damnari. Idem deducitur ex præcedenti *can.* 34, et *can.* 51 ejusdem Concilii Laodiceni, ubi recipit et decernit cultum verorum Martyrum, damnatque cultum falsorum Martyrum hæreticorum; si enim licet colere homines martyres, idque decernit hoc Concilium, multo magis licebit colere angelos, qui naturæ nobilitate et conditione longe homines superant. Cum ergo *can.* 35, damnat cultum angelorum, non cultum duliæ, sed latriæ damnat. Unde Paulus hic vers. ult. religionem hanc angelorum vocat « superstitionem. » Idem patet ex toto cap. et præsertim ex vers. seq., ubi ait : « Non tenens caput, » scilicet Christum. Damnat ergo Paulus talem tantum angelorum cultum, qui Christum Christique cultum excludat, quique homines a Christo ad homines abducat, et pro Christo angelos substituat, uti expresse docet Concilium Laodicenum, Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius passim toto capite. Denique Theodoretus ab hoc Novantium errore et societate plane se liberat in cap. IV *Danielis,* et *Divin. decret.,* lib. V *De Angelis,* ubi constanter affirmat angelos esse venerandos quasi æternæ salutis administros, qui apud Deum pro nobis intercedant nostramque causam agant.

Quis sit cultus angelorum damnatus?

Sed quis ille fuit angelorum cultus, quem Paulus hic insectatur? Varii varia hic afferunt. Alii putant damnari hic a Paulo idololatriam Gentilium, qui genios suos colebant, unde et eorum gratia natalitios dies celebrabant; patet ex Censorino, lib. *De Die natali,* et Macrobio, in *Saturnalibus.* Aut certe damnari hic idololatriam magorum, qui in magicis non tantum dæmones, sed et angelos se invocare profitebantur, teste Tertulliano, *Apologet.* XXIII. Ita Anselmus et Tur-

Prima sententia damnari hic Gentiles qui genios suos colebant.

rianus; uti modo sagæ suis etiam confessariis inexpertis subinde imponunt, dum eis suas angelorum (hoc est, dæmonum) visiones et melodias fictitie enarrant. Favet huic interpretationi, quod Apostolus sæpe agat contra Simonis hæreses tunc exorientes : Simon autem hic fuit magus; coluit ergo angelos, id est dæmones.

Secunda, damnari hic Judæos qui astra et angelos adorabant.

Potest *secundo,* cum Hieronymo *ad Algasiam,* Quæst. X, Clemente, lib. VI *Stromat.,* et Ambrosio accipi de idololatria Judæorum, qui solem, lunam omnemque cœli militiam, hoc est astra et angelos, adorabant, forte putantes (quod Pythagorici censuerunt, quodque Pharisæos sensisse tradit Epiphanius, lib. I, cap. XVI) astra esse animata; unde et Ambrosius hic per religionem angelorum, cultum stellarum accipit. Sed quia incertum est an tempore Christi Judæi fuerint idololatræ saltem publici, imo tunc Judæos non fuisse idololatras docet R. Samuel Marochianus, lib. *De Adventu Messiæ,* et alii permulti; rursum, quia passim hisce epistolis et hoc præsertim cap. Paulus insectatur hæreticos:

Tertia, religionem angelorum esse legem Judaicam, quæ per angelos data est in Sina.

Hinc *tertio,* alii per religionem angelorum intelligunt Judaismum et religionem Judaicam, quæ humilis fuit et abjecta in carnalibus victimis, cæremoniis et lustrationibus corporalibus. Ut sit hendiadys : « Nemo vos seducat in humilitate et religione angelorum, » id est in religione humili angelorum, puta in Judaismo, qui datus est Mosi per angelos in Sina, *Galat.* III, 19, quasi Apostolus velit Colossenses a Judaicis cæremoniis avertere et deducere ad Christum. De Judaismo enim præcessit : « Nemo, ait, vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum. » Et sequitur, vers. 21 : « Ne, ait, tetigeritis, neque gustaveritis. » Verum cum sæpe hic et alibi Judaismum insectetur Apostolus, nusquam tamen eum vocat religionem angelorum. Et quorsum tam obscure Judaismum significaret, cum verbis præcedentibus jam citatis, clare eum cavendum monuerit et expresserit? Idem multis aliis quæ paulo post afferam, refutari potest. Aliam ergo hic sectam a Judaismo, de quo vers. præced., insectatur Apostolus.

Quarta, damnari hic Simonem et Cerinthum, qui angelos colebant quasi minores deos mundi opifices.

Quapropter *quarto,* verisimilius videtur eum arguere hæreticos semijudæos, inquit Theodoretus, et semiplatonicos, idque colligi videtur ex vers. 8, 16 et 20. Sicut enim Plato, teste Augustino, lib. VIII *De Civit.,* cap. XII et seq., deos quosdam ponebat medios : ita Simon, Menander, Saturninus, Cerinthus, Basilides, Sethiani, Caiani, angelos ponebant quasi minores deos, qui homines mundumque fabricassent et per Prophetas locuti essent. Imo Cerinthus angelos aiebat Christo, utpote puro homine, esse nobiliores, tum quod sunt puri spiritus, tum quod censebat eos esse mundi opifices, adeoque Deum Hebræorum, qui eis legem dederat in Sina, angelum fuisse asserebat. Unde contra hos Apostolus toties hic et *Ephes.* cap. I, et *Hebr.* I, super angelos extollit Christum,

facitque Christum opificem omnium. Hac de causa quoque *Apoc.* XXII, 9, noluit angelus adorari a Joanne. Testes horum sunt Clemens, lib. VI *Const.*, cap. X; Epiphanius, in hæresi Simonis, Menandri, Cerinthi et aliorum jam dictorum; Irenæus, lib. I, cap. XX et seq.

Objectio solvitur. Dices : Iidem hæretici Simoniani docebant angelos male sua potestate esse usos, maleque orbem rexisse, ideoque a Deo redactos esse in ordinem; neque adorationis eorum meminerunt. Respondeo, quod male mundum rexerint, et redacti sint in ordinem, aliqui ex Simonianis dixerunt, non omnes; verum qualescumque ipsi angelos finxerint (errantes enim et mendaces facile sibi contradicunt), finxerunt pariter eos esse quasi minores deos, opifices et gubernatores hominum et mundi; imo aliquos ex eis, puta Principatus et Potestates, esse animarum purgatores, salvatores et mediatores ad Patrem, loco Christi, eoque excluso.

Ita Epiphanius, in hæresi Simonis, docet Simonem Magum docuisse animas purgari per nomina certa Principatuum et Potestatum in singulis cœlis habitantium, perque sacrificia et jejunia iis, et per eos, Deo oblata. Sic enim loquitur Epiphanius : « Idem (Simon), ait, nomina quædam supponit Principatuum et spirituum, cœlosque diversos tradit, et in unoquoque firmamento ac in cœlo virtutes quasdam exponit et nomina barbarica his indit; non posse vero aliter servari aliquem, nisi hunc mysticum ductum didicerit, et alia sacrificia patri universorum per eos Principatus et Potestates obtulerit. » Hæcque illi est animarum purgatio, quam Apostolus uni Christo attribuit.

Idem Epiphanius, in hæresi Caianorum, expresse invocationis angelorum meminit, qua Caiani utebantur in rebus turpibus. Hæc sententia probabilis est; verum paulo generalior est. Est enim communis omnibus gentibus quas Simonis et Cerinthi hæresis pervasit, non propria Colossensibus, de quibus tamen speciatim proprii aliquid hic videtur dicere Apostolus. Adde, Cerinthum, qui præ reliquis angelos Christo præponebat, adeo angelum Judæorum, quorum legem ipse solebat, non adorasse, ut potius, teste Epiphanio, eum malum diceret et detestarentur.

Auctoris sententia, damnari hic proprie hæreticos Angelicos, qui pro Christo angelos ponebant mediatores. Quare mihi sæpe accuratius hunc locum expendenti hæc veriora sunt visa, quæ ex ipso Apostolo colligi possunt. *Primo,* hanc hæresim et religionem angelorum ortam esse a Philosophis; id enim Paulus initio præmuniens et sternens viam ad hanc hæresim confutandam vers. 4 significat, dicens : « Nemo vos decipiat in sublimitate sermonum ; » et vers. 8 : « Videte ne quis vos decipiat per philosophiam. » Philosophi hi Platonici fuisse videntur, qui deos medios animarum purgatores confinxerunt, uti jam dixi ex Augustino.

Secundo, certum est hunc errorem in eo situm fuisse, quod dicerent angelos digniores esse Christo et præ Christo excellentiori [illegible] peculiari ritu colendos esse, tanquam ipsi servatores essent et mediatores hominum, non autem Christus; hoc enim est quod hic ait : « Non tenens caput, » Christum scilicet. Et hac de causa dignitatem et præeminentiam Christi super angelos tam studiose cap. I et alibi inculcat Apostolus, eaque est communis sententia Chrysostomi, Theodoreti, Theophylacti, Œcumenii et aliorum.

Origo hæresis hujus. *Tertio,* origo et occasio hujus erroris videtur fuisse hæresis Cerinthi, qui in Christo Deum dividebat ab homine, dicebatque Jesum fuisse purum hominem, sed in eum descendisse Christum Dei Filium, ac in passione rursum ab eo in cœlum recessisse. Inde enim inferebat Jesum inidoneum et indignum esse mediatoris Dei et hominum officio; cumque ipse Deus et Dei Filius mediator esse non possit, necessario consequi, angelis, qui inter Deum et homines natura sunt medii, hoc mediatoris officium uti debitum, ita et tributum esse a Deo

Quarto, ex hoc dogmate Cerinthi et Platonicorum, nonnulli similes novorum dogmatum studiosi Colossis et Laodiceæ, quæ Colossis adjacet, videntur commenti novam sectam et religionem angelorum, ut docet hic Theodoretus : nimirum ut excluso Christo ducerent angelos habendos et colendos quasi mediatores hominum, modosque eos invocandi, ac per jejunia et abstinentias superstitiosas sibi conciliandi præscriberent.

Fuisse hanc peculiarem tunc hæresim, probatur tribus rationibus. Id probatur *primo,* quia nusquam alibi Apostolus, aut quis alius facit mentionem hujus religionis angelorum, nisi in epistola hac ad Colossenses : ergo verisimile est peculiarem hanc ibi fuisse sectam. Imo in epist. *ad Ephesios,* quam sub idem tempus scripsit, et in epist. *ad Hebræos,* ubi studiose super angelos Christum extollit, hujus religionis et superstitionis angelorum non meminit; cum tamen ibi et alibi sæpe Cerinthum insectetur, uti jam dixi. Fuit ergo hæc propria hæresis a Cerinthi hæresi diversa, licet ex ejus principiis deducta.

Secundo, quia Laodiceæ, quæ Colossis vicina est, hæc hæresis viguit, uti docet Concilium Laodicenum *can.* 35 jam citato, si lectionem Theodoreti et plurium aliorum sequamur, vocaturque idololatria, quæ non palam, sed occulte fieret. Fuit ergo peculiaris hic cultus et superstitio angelorum, quam Theodoretus quoque in Phrygia et Pisidia, id est juxta Colossas et Laodiceam, viguisse testatur.

Probatur *tertio,* quia hanc religionem describens hic Apostolus dicit eam sitam in humilitate, id est, in humili gestu se prosternendi et adorandi angelos; subdit deinde eam jactare falsas angelorum visiones. Rursum, non tenere caput, id est Christum excludere, ut angelos suum statuant caput. *Tertio,* vocat ἐθελοθρησκείαν, id est conficatam religionem et superstitionem. *Quarto,* ejus præcepta explicat, dicens : « Ne tetigeritis,

neque gustaveritis, neque contrectaveritis. » Reliqua eorum dogmata ac ritus, cum neque Paulus, neque quisquam alius recensent, nos divinare non possumus. *Quinto*, videntur hi fuisse hæretici iidem cum iis, qui ab Epiphanio, Augustino et aliis passim vocantur Angelici : hos enim omnes qui de iis scribunt, ponunt distinctos a Simonianis, Cerinthianis aliisque hæreticis : et horum antiquissima hæresis non videtur fuisse alia, quam hæc superstitiosa religio et cultus angelorum; indeque nomen sumpsisse videntur, ut vocarentur Angelici. Ita S. Augustinus, *hæresi* 39 : « Angelici, ait, in angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur. » Et Gabriel Prateolus, in *Catalogo hæresum* : Angelici, inquit, dicti sunt ex eo quod angelos adorarent. Ponit ipse eos sub annum Christi 199, forte quod excisi aut retusi hic a Paulo, sub annum illum postea reviguerint et rursum majori augmento succreverint. Idem testatur Alfonsus a Castro, lib. *De Hæres.*, verbo *Idololatria*; quanquam Epiphanius dicat ignorari, an Angelici sint dicti ab angelorum cultu, an ab Angelina urbe, an quod angelicam puritatem præsumerent.

Quinam Angelici hæretici?

Denique adverte hic, Colossis superstitionem hanc postea in sincerissimum angelorum cultum esse versam. Patet ex celebri illo Michaelis templo, quod erat Chonis (ita postea dictæ sunt Colossæ, ut patet ex Theophylacto et Œcumenio hic, atque ex Niceta Choniata, lib. VI *Annalium*, initio), cujus festum ex celebri miraculo ejusdem Archangeli consignant *Græca Menologia*, 6 septembris : vide notationes Baronii ad *Romanum Martyrologium*, die 8 maii. Oratoria vero S. Michaelis, quæ tempore Theodoreti (ut ipse narrat) Colossis visebantur, incertum est qualia fuerint et quorum : an hæreticorum; quos suggillat hic Paulus; an Catholicorum, superstitionem hæreticorum reformantium.

Colossis viguit hæc hæresis, quæ correcta transiit in purum et rectum angelorum cultum.

QUÆ NON VIDIT AMBULANS, — id est, ut clarius vertit Hieronymus *ad Algas.*, Quæst. X, et Vatablus, *in iis quæ non vidit, fastuosus incedens*. Hoc enim est ἐμβατεύων, quod dicitur a tragicis cothurnis, qui ἐμβάδες dicuntur; quod in his sublimes et fastuosi incedant, qui regem aut Deum agunt in tragœdia, ait Erasmus.

Quid ἐμβατεύων? Quatuor expositiones.

Secundo, S. Augustinus, *epist.* 59, vertit, *ea quæ non vidit, inculcans*. *Tertio*, Ambrosius legit, *ea quæ vidit, extollens*, ablata negatione *non*. *Quarto*, verti posset ex Budæo et Hesychio, *in iis quæ non vidit, pedem ponens*, eaque occupans et possidens : ἐμβαθεύσαι enim per θ aliquando, inquit Hesychius, idem est quod occupare, puta locum, domum, hæreditatem; sed hic non per θ, sed per τ scribitur. Primus ergo sensus maxime Græco convenit. Hisce verbis insinuat Paulus hosce Novantes fictas angelorum visiones et revelationes jactasse. Ita Tertullianus, lib. V *Contra Marcion.*, cap. XIX. Sic fecisse Cerinthum testatur Theodoretus, lib. II *Hæret. fabul.*, cap. IV. Sic de Juda Galilæo tradit S. Anastasius Antiochenus, lib. *De Variis quæstionibus Scripturæ*, quem Ὁδηγὸν inscripsit, ejus dogma fuisse profiteri phantasias, sive visiones angelorum, prætextu religionis. Sic Numa Pompilius jactabat se a dea Egeria edoceri, et Mahometes suis persuasit se suam legem et Alcoranum a Spiritu Sancto accepisse per columbam, quam cicuraverat et assuefecerat ad aurem suam advolare, ut videretur ei in aurem loqui, et mysteria suæ sectæ suggerere.

Hæretici visiones angelorum.

FRUSTRA INFLATUS SENSU CARNIS SUÆ, — id est frustra superbiens sensu et mente (Græce enim est νοὸς) sua carnali, quasi cognitionem, imo visiones habeat rerum sublimium, puta angelorum rerumque cœlestium. Vocat scientiam horum erronum carnalem, quia humano carnalium hominum spiritu adinventa et tradita erat.

19. ET NON TENENS CAPUT (scilicet Christum, sed pro Christo angelos substituens. Ita Theodoretus, Anselmus et alii), EX QUO (capite Christo) TOTUM CORPUS (Ecclesiæ) PER NEXUS ET CONJUNCTIONES SUBMINISTRATUM (id est subministrationem accipiens spiritus, motus et sensus vitalis a capite) ET CONSTRUCTUM, CRESCIT IN AUGMENTUM DEI, — *q. d.* Sicut spiritus vitalis, qui ad vitam, sensum et motum est necessarius, a capite in totum corpus per nervos, juncturas et articulos diffunditur, itaque singulis membris facultatem sentiendi et movendi impertit : sic spiritus gratiæ a Christo quasi capite in membra illi connexa, puta in fideles Christianos, per juncturas mutuæ unionis et charitatis derivatur, illisque spiritualem vitam et motum suppeditat; itaque totum Ecclesiæ corpus crescit in augmentum Dei, id est, ut Syrus, crescit augmento Dei, puta incremento fidei et spiritus Dei. Ita ex Chrysostomo Theophylactus. Similis, imo idem, est hic locus cum illo *Ephes.* IV, 16, de quo plura ibidem dixi.

Vers. 19.

20. SI ERGO MORTUI ESTIS CUM CHRISTO AB ELEMENTIS HUJUS MUNDI : QUID ADHUC TANQUAM VIVENTES IN MUNDO DECERNITIS? — Nota *primo*, « mortui estis ab elementis, » id est mortui estis elementis.

Vers. 20.

Secundo, « elementa mundi » vocat vel legem Mosis (quæ quasi rudimenta docebat fidei et vitæ sanctæ, cujus perfectionem docet Christus, ut dixi *Galat.* IV, 3 et 9); vel potius principia et dogmata Philosophorum carnalium et mundanorum de cœlis, angelis, eorumque cultu, et ritibus ac observantiis carnalibus et mundanis, ut quæ Plato et Simon atque Angelici docuerunt de purgationibus animarum per angelos; quæ nihil habent consentaneum cum Scriptura, fide, Christo : hæc enim « elementa mundi, » vers. 8, vocat « philosophiam et inanem fallaciam, » ut ibi dixi; rursum vocat ea vers. 22, « præcepta et doctrinas hominum. » Ergo de dogmatibus hisce Philosophorum loquitur, non de præceptis legis Mosi : hæc enim non hominum, sed Dei fuerunt præcepta.

Tertio, « viventes in mundo, » id est in elementis (hoc enim brevitatis studio ex proxime dictis repetendum relinquit) mundi, vocat Philosophos, eorumque asseclas, qui secundum elementa jam dicta vivunt, angelosque colunt.

Τὸ *decernitis* dupliciter exponitur.

Quarto pro *decernitis*, Græce est δογματίζεσθε, quod vel active verti potest *dogmatizatis*, docetis, decernitis; vel passive cum Chrysostomo, *dogmatizamini*, docemini, decretis tenemini horum elementorum mundi, *q. d.* Cum per Christum mortui sitis et renuntiaveritis omni sectæ et philosophiæ mundanæ Christo contrariæ, quæ non secundum Deum, sed secundum elementa mundi, id est secundum principia naturalia et mundana, vivere docet; cur iterum ea repetitis, quasi rursum secundum hæc mundi elementa vivere velitis? Perperam ergo Beza δογματίζεσθε vertit, *ritibus oneramini* : aliud enim est dogma, aliud ritus.

Vers. 21.

21. DECERNITIS (dicentes scilicet id quod sequitur)? NE TETIGERITIS, NEQUE GUSTAVERITIS, NEQUE CONTRECTAVERITIS. — Supple, hoc cadaver, hanc menstruatam, ne polluamini, juxta legem Mosi; « neque gustaveritis, » scilicet carnem suillam aliosque cibos lege veteri vetitos et immundos, *q. d.* Lex illa vetus jam abolita est; quid ergo ejus cæremonias observandas esse creditis et decernitis? Ita Chrysostomus, Theophylactus et Ambrosius.

Secundo et germanius, *q. d.* Quid ex hæresi et religione angelorum decernitis, his illisve cibis aut creaturis esse abstinendum? dicentes, v. g. Ne tetigeritis uxorem et gustaveritis vinum aut carnem, quia hæc a malis angelis creata sunt et bonis angelis displicent, de quo plura I *Timoth.* IV, 2. Hæc enim, ut dixi vers. præced., non tam ad Judaizantes, quam ad Philosophos et religionem angelorum de qua proxime præcessit, pertinent, ut docet S. Augustinus et Hieronymus supra, et Tertullianus, lib. V *Contra Marcion.*, cap. XIX : « Taxat, inquit, eos qui ex visionibus angelicis, quasi de angelica superstitione docebant certis cibis abstinendum esse. » Et Clemens, lib. III *Stromat.* : « Colentibus, inquit, angelos et dæmones, curæ est vino, esu carnis et venere abstinere. »

Vers. 22.

22. QUÆ SUNT OMNIA IN INTERITUM IPSO USU, SECUNDUM PRÆCEPTA ET DOCTRINAS HOMINUM, — *q. d.* Quæ observantiæ superstitiosi cultus angelorum jam dictæ interitum adferunt et damnationem æternam iis qui ea observant, in iisque et in suis angelis, quos ita colunt, sperant; non autem in Christo. Ita Ambrosius et Augustinus.

Quas observantias et abstinentias hic damnat Apostolus?

Secundo, S. Hieronymus et Chrysostomus cum suis, referunt hæc ad Judaicas observantias; de quibus dixit vers. 16 : « Nemo vos judicet in cibo, aut in potu, » *q. d.* Frustra anxiamini circa Judæorum ac judaismi cibum ac potum, quæ intereunt, corrumpuntur et in secessum emittuntur. Sed prior sensus genuinus est, ut patet ex dictis. Hinc patet quæ hic vocet et damnet præcepta et doctrinas hominum, nimirum vana, futilia, erronea, hæretica fanaticorum aut errantium hominum commenta et somnia, ut dixi vers. 8.

Vers. 23.

Ἐθελοθρησκεία.

23. QUÆ SUNT RATIONEM QUIDEM HABENTIA SAPIENTIÆ IN SUPERSTITIONE, ET HUMILITATE. — Pro *superstitione*, Græce est ἐθελοθρησκεία, quod Turrianus, lib. V *Pro epistol. Pontif.*, cap. VII, contrarie vertit, scilicet religionem et verum Dei cultum, *q. d.* Paulus : Abstinentia a cibis jam dicta, licet impietas sit et insipientia, si ob somnia hominum et fabulas angelorum superstitiose fiat, est tamen sapientia, si ad ἐθελοθρησκείαν, id est veram religionem et Dei cultum, referatur, videlicet ad humiliandam animam in jejunio et ad corpus castigandum, spirituique subdendum. Verum ἐθελοθρησκεία non veram religionem, sed falsam et superstitiosam significat. Componitur enim ex θέλω, id est volo, et θρησκεία, id est religio, *q. d.* Voluntaria et ex cerebro conficta religio. Unde Hieronymus, *ad Hedibiam*, falsam religionem interpretatur; Ambrosius, superstitionem : sic et Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus.

Nota *secundo* : Pro *rationem*, Græce est λόγον, quod Vatablus vertit, *speciem*; Chrysostomus, *sermonem*; Noster, *rationem*, *q. d.* Paulus : Falsa hæc religio, sive superstitio angelorum, qua abstinentiis et observantiis a se conflictis, uti jam dixi, colunt angelos quasi mediatores, excluso Christo, videtur afferre rationes et sermones sapientes, et quasi a Deo, vel angelis profectas, quas in speciem pietatis obtendunt suæ superstitioni : dicunt enim se id facere ad humilitatem, modestiam, corporis afflictionem et subjectionem. Et hoc est quod ait : « In humilitate, » scilicet ficta et superstitiosa : τὸ enim ἐθελο hic repetendum est, ut, sicut dixit ἐθελοθρησκείαν, sic pariter ἐθελοταπεινοφροσύνην, id est tam humilitatem quam religionem voluntariam, et ex proprio cerebro et voluntate confictam intelligat.

Quid ἀφειδία σώματος?

ET NON AD PARCENDUM CORPORI (Græce, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, id est *imparcentia corporis*, *q. d.* Hi Novantes speciem sapientiæ et pietatis prætexunt sua simulata humilitate et abstinentia, ac vitæ austeritate, qua corpori non parcunt, sed illud immoderate et superstitiose affligunt), NON IN HONORE AD SATURITATEM CARNIS, — id est negato corpori honore, vel subsidio necessario ad famem exsaturandam. Honor enim Hebræis non tantum verbalis, aut cæremonialis, sed et realis est; qui non est aliud, quam necessariarum rerum vel opum subministratio. Dicit hæc Paulus reprehendendo Novantium superstitionem et stultitiam ex commiseratione, quod nimirum ob fabulas et somnia sua, quasi angelos culturi, superstitiose et sine fructu, imo cum damno corporis et animæ se jejuniis et pœnitentiis conficerent.

Hæc ergo est angelorum, quæ hic Apostolo damnatur, ἐθελοθρησκεία, id est voluntaria religio,

ex sola propria, vel Simonis, vel Cerinthi, vel Angelicorum voluntate et phantasia adinventa, præter, imo contra Christum et legem Dei; ideoque, teste Paulo, erat doctrina hominum, ac consequenter falsa et mera superstitio.

Quæ sit vera religio?

Omnis enim vera religio, omnisque verus Dei cultus voluntate Dei sive præcipientis, sive consulentis, sive approbantis, vel per se, vel per suam Ecclesiam suosque in terris vicarios, institui debet. Hæc ergo angelorum religio, humilitas et abstinentia erat superstitiosa, *primo,* quia a Cerintho et Angelicis conficta erat contra legem Dei; *secundo,* quia angelos adorabant quasi minores deos, opifices et gubernatores mundi; *tertio,* quia eos colebant quasi mediatores et purgatores animarum, loco Christi Christoque excluso; *quarto,* quia fingebant se angelos vidisse, qui præciperent hunc cultum, humilitatem et abstinentiam immodicam. Sic Dæmon hodie multis in specie angeli illudit, ut corpus nimiis pœnitentiis et jejuniis conficiant; imo aliquibus, ut se occidant. Hunc esse sensum et mentem Apostoli patet ex dictis, et ex scopo illius: tota enim epistola non Monachos christianos, sed hæreticos Judaizantes et pseudophilosophos insectatur. Ita Hieronymus supra, Augustinus, *epist.* 59, Theodoretus, Chrysostomus et alii passim, et novissime Gabriel Vasquez, lib. III *De Adoratione,* cap. VI.

Constitutiones monasticæ et Pontificiæ non sunt ἐθελοθρησκεία.

Hinc clare patet præcepta et consilia Evangelica, eaque quæ ex eis deducuntur, puta constitutiones monasticas et Pontificias, voluntarias abstinentias et pœnitentias, non esse ἐθελοθρησκείαν, et superstitionem, ut vult Kemnitius, Marloratus et Beza, sed esse θεοθρησκείαν verumque Dei cultum; quia tenent caput, puta Christum, et consentanea sunt divinæ voluntati, qua Deus per Christum in Scriptura præcipit, vel consulit, sui abnegationem, mortificationem, contemptum, paupertatem, eaque probat Ecclesia (quæ Scripturæ et voluntatis Dei est interpres) quasi instituta secundum Evangelium, valdeque apta ad fovendam et augendam animi humilitatem, religionem, charitatem et pietatem.

Cultus reliquiarum Sanctorum non est ἐθελοθρησκεία.

Denique perperam Calvinus cultum reliquiarum Sanctorum vult esse ἐθελοθρησκείαν, tum quia de eo non loquitur hic Apostolus, tum quia rationi, Scripturæ et voluntati Dei consentaneum est, ut honoremus Sanctos, eorumque corpora, quasi templa Spiritus Sancti : vult enim Deus ita Sanctos quasi amicos et filios suos a nobis honorari; non ergo hic cultus potest vocari voluntaria et contra legem Dei conficta religio; sed potius pura et grata Deo religio : qui enim Sanctos eorumque reliquias honorat, honorat Deum qui omnis sanctitatis eorum est auctor; sicut qui filios et principes regis honorat, regem ipsum honorat.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad studium et desiderium rerum cœlestium : inde ad mortificationem vitiorum, vers. 5.

Et vers. 10, *ad renovationem mentis per misericordiam, humilitatem, patientiam.*

Tertio, vers. 14, *præ omnibus commendat charitatem, pacem, cantica spiritualia, utque omnia faciant ad gloriam Christi.*

Denique, vers. 18, *inculcat eis sinceram obedientiam, quam uxores maritis, filii parentibus, servi dominis non ad oculum, sed ex animo præstare debent.*

1. Igitur, si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens : 2. quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. 3. Mortui enim estis, et vita vestra est abscondita cum Christo in Deo. 4. Cum Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. 5. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam et avaritiam, quæ est simulacrorum servitus : 6. propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis : 7. in quibus et vos ambulastis aliquando, cum viveretis in illis. 8. Nunc autem deponite et vos omnia : iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. 9. Nolite mentiri invicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, 10. et induentes novum, eum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus, qui creavit illum. 11. Ubi non est Gentilis et Judæus, circumcisio et præputium, Barbarus et Scytha, servus et liber : sed omnia, et in omnibus Christus. 12. Induite vos ergo sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem,

modestiam, patientiam : 13. supportantes invicem, et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet querelam : sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. 14. Super omnia autem hæc, charitatem habete, quod est vinculum perfectionis. 15. Et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua et vocati estis in uno corpore : et grati estote. 16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter in omni sapientia, docentes, et commonentes vosmetipsos, psalmis, hymnis et canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. 17. Omne quodcumque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Jesu Christi, gratias agentes Deo et Patri per ipsum. 18. Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino. 19. Viri, diligite uxores vestras, et nolite amari esse ad illas. 20. Filii, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in Domino. 21. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant. 22. Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum. 23. Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, et non hominibus : 24. scientes quod a Domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo servite. 25. Qui enim injuriam facit, recipiet id quod inique gessit : et non est personarum acceptio apud Deum.

Vers. 1. 1. IGITUR, SI CONSURREXISTIS CUM CHRISTO, QUÆ SURSUM SUNT QUÆRITE, UBI CHRISTUS EST IN DEXTERA DEI SEDENS. — Est hic altera epistolæ pars ethica, qua a dogmaticis transit ad mores, incitatque Christianos ad vitam Christo dignam, a vitiis puram, sanctam et cœlestem transigendam.

Nota : Τὸ *igitur* est illativum ex dictis cap. præced.; ibi enim docuit nos in baptismo cum Christo resurrexisse; inde hic infert : ergo nobis agenda est vita cœlestis.

Secundo, vox *si* non est dubitantis, sed potius asserentis, valetque idem quod *quandoquidem*.

Tertio, baptismus est typus mortis, sepulturæ et resurrectionis Christi, ut ex Apostolo docui *Rom.* VI, 3; ipsa enim demersio hominis in aquam significat Christi demersionem in mortem et sepulcrum : ipsa vero emersio hominis jam baptizati ex aqua, significat Christi emersionem ex morte et sepulcro, id est resurrectionem, *q. d.* Quandoquidem, o Christiani Colossenses, cum Christo capite vestro resurgente a mortuis, vos in baptismo, qui typus est mortis, sepulcri et resurrectionis Christi, ex infidelitate, superstitione, peccatis et vitiis emersistis ad vitam novam, Christianam et beatam inchoandam; « quærite » mente et studio, omnique cura; sollicitudine et conatu, non bona terrena, quæ deorsum, sed ea « quæ sursum sunt, » id est æterna bona, scilicet gloriam cœlestem (in qua Christus est, vobisque locum parat) quasi finem; et mores, virtutes ac vitam cœlestem, quasi medium congruum, et a Deo ordinatum ad illum finem assequendum; eaque « sapite » per sapientiam, scientiam, affectum, gustum, desiderium, cogitationem et meditationem rerum spiritualium; cœlestium et divinarum: hoc enim est Græcum φρονεῖτε. Christiano ergo sapiant cœlestia, desipiant terrena; perinde ut homini desipiunt pilulæ, et pharmaca amara; unde ut ea non sentiat nec sapiat, illico et integra si potest transglutit : ita plane fideli insipidæ sint omnes terræ deliciæ et pompæ, quia sapor cœlestium tantus est, ut reliqua omnia videantur insulsa et amara : cibis tamen cæterisque utendum, sed quasi pharmacis, juxta illud S. Augustini, lib. X *Confess.*, XXXI : « Hoc me docuisti, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam. »

Unde S. Bernardus, serm. 6 *De Ascensione :* « Si consurrexistis, ait, cum Christo, quæ sursum sunt quærite, etc. Ac si manifestius dicat : Si consurrexistis, et conscendite; si convivitis, et conregnate. Sequamur, fratres, sequamur Agnum quocumque ierit : sequamur multo libentius ascendentem. Crucifigatur vetus homo noster simul cum illo, ut destruatur corpus peccati, » etc. Idem, serm. 1 *in Paschate :* « Quicumque, ait, post lamenta pœnitentiæ non ad carnales redit consolationes, sed in fiduciam divinæ miserationis excedit, ingreditur novam quamdam devotionem, et gaudium in Spiritu Sancto, nec tam compungitur præteritorum recordatione peccatorum, quam delectatur memoria, et inflammatur æternorum desiderio præmiorum : is plane est qui cum Christo resurgit, qui pascha celebrat, qui festinat in Galilæam. Vos ergo, charissimi, si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, etc., ut a sæculari lætitia, et consolatione mundi per compunctionem, et tristitiam quæ secundum Deum est, ad devotionem sanctam, et spiritualem vos transire gaudeatis exultationem : ipso præstante qui transivit ex hoc mundo ad Patrem, et nos quoque trahere post se, et in Galilæam vocare dignatur, ut semetipsum nobis ostendat, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen. »

Ita quoque Plato in *Cratylo :* Homo, inquit, Cur ho-

mo dicatur ἄνθρωπος?

dicitur ἄνθρωπος, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id est, quod sursum aspiciens contemplari et attente considerare debeat ea quæ vidit; vel quasi ἄνω ῥέπων, id est sursum vergens, quod ad superna tendere debeat. Ita Lactantius, lib. II *Divin. instit.*, cap. I.

Signum resurrectionis spiritalis est sapere cœlestia.

Adverte hic : Signum et effectus resurrectionis spiritualis (scilicet nos a peccatis resurrexisse cum Christo resurgente a mortuis) clarus et evidens est, quem hic dat Apostolus; scilicet si cœlestia quæramus et sapiamus. Sicut enim infideles, athei et peccatores quasi talpæ terræ et terrenis inhiant, et ad cœlestia sunt cæci : ita e contrario fideles, et sancti, qui fidem et spem habent beatæ æternitatis oculos, animum et mentem ad cœlum attollunt, in cœlo defigunt, terram et terrena quasi parva, vilia et caduca calcant et contemnunt, dicuntque cum S. Hieronymo illud Socraticum, ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, in cœlum conscendo, solum hoc solemque despicio.

Acres stimuli ut spiamus cœlestia.

Atque hoc est, quod Paulus quasi tuba Evangelii identidem nobis inclamat, quodque concionatores, quos quasi æternitatis satores, inquit S. Hilarius, posuit in mundo Deus, suis frequenter inclamare debent : O Christiani, sursum corda, quæ sursum sunt quærite, vestra conversatio sit in cœlis; sursum desiderium, sursum intentio, sursum clamor, sursum exspectatio vestra; ad cœlum, ad cœlum, ad vitam æternam vocamini. Quid hic humi repitis? quid terræ quasi talpæ inhiatis? quid quæritis domos, proles, familias stabilire? omnia hæc aufert, et brevi auferet mors et temporum rerumque vicissitudo. Non habetis hic civitatem permanentem, sed futuram inquiritis. Estis hic hospites et peregrini : estis tantum viatores. Nolite hospitio inhærere : pergite ad metam, ad patriam cœlestem : hæc requies et meta laborum. Conscripti estis a Deo ab omni æternitate cives cœli, domestici et hæredes Dei. Quin eo pergitis? quin eo toto nisu et conatu procurritis? Exspectant vos Sancti de sua felicitate securi, de vestra solliciti; exspectat vos Christus, locum et thronum vobis parat. Quid tardatis? Punctum hoc deserite, quod inter mortales stolidos, inter formicas, ferro et igni dividitur; pergite ad palatia illa Sanctorum vastissima, opulentissima et augustissima. O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus!

Audi S. Augustinum, lib. *De Conflictu vitiorum* : « Amor præsentis sæculi dicit, etc. : O quam delectabilis terra in nemorum floribus, in fructuum suavitatibus, in pratorum rivulorumque amœnitatibus, in segetum culmis luxuriantibus, in vinearum foliis, et botryonibus plenis palmitibus; in equorum et canum cursibus, et cervorum et caprearum saltibus, in accipitrum volatibus, in pavonum, columbarum, turturumque pennis et collis lucentibus, in domorum pictis muris et laquearibus, in organorum omniumque musicorum tinnulis cantibus, in mulierum venustis aspectibus, atque extrinsecus pretiosis adhibitis vestibus, auro et gemmis distinctis monilibus, etc. Amor cœlestis patriæ respondet : Si te ista delectant quæ sub cœlo sunt, cur non magis ea quæ super cœlos sunt? Si carcer ita pulcher est, patria, civitas et domus qualis est? Si talia sunt quæ hic incolunt peregrini, qualia sunt quæ ibi possident filii? » Et paulo post : « Ubi nulla necessitas turbat, nulla adversitas angustat, nulla molestia inquietat, sed perennis lætitia regnat. Si quæris quid ibi sit, ubi tanta et talis beatitudo persistit? Aliter dici non potest, nisi quod quidquid boni est, ibi est; et quidquid mali est, ibi nusquam est. »

Moraliter de ascensu spiritali in cœlum.

Moraliter pluribus hanc sententiam egregie pertractat S. Bernardus, toto serm. 6 *De Ascensione* : ubi ex hoc loco S. Pauli docet duplicem esse ascensionem, qua anima cum Christo sursum ascendere debeat : *primo*, ut intellectu quærat; *secundo*, ut voluntate et affectu sapiat cœlestia : hanc enim esse pacem mentis, si voluntas intellectui consentiat : nam si dissentiat, distorquet et cruciat animam, sicut cruciatur corpus si membra a sese divellantur. Deinde in particulari quænam sint cœlestia, quæ quærere et sapere oportet, sic enarrat : « Quæcumque vera sunt, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque amabilia. Nimirum advertere potes in omnibus fere religiosis congregationibus viros repletos consolatione, jucundos semper et hilares, ferventes spiritu, crebro suspicientes in cœlum, sollicitos observatores conscientiæ, » etc.

Ac mox idem docet ex contrario, ostendens quid sit sapere ea, quæ deorsum sunt, ita inquiens : « Contra sane invenire est homines pusillanimes et remissos, quorum brevis et rara compunctio, animalis cogitatio, tepida conversatio, quorum obedientia sine devotione, etc. Non tibi horum vita inferno appropinquare videtur? » Ac tandem unde ista hominum et animarum diversitas oriatur, explicat subdens : « Præoccupatum nempe sæcularibus desideriis animum delectatio sancta declinat, nec misceri poterunt vera vanis, æterna caducis, spiritualia corporalibus, summa imis, ut pariter sapias quæ sursum sunt et quæ super terram. Felices illi qui soli jam Deo vivunt, soli vacant intelligendo, diligendo, fruendo. »

Quomodo Christus dicatur sedere ad dexteram Dei? Christus in cœlo potius stare videtur quam sedere.

UBI CHRISTUS EST IN DEXTERA DEI SEDENS. — Quæres, quomodo hic et alibi in Scriptura et symbolo dicitur Christus sedere ad dexteram Dei? Suppono *sedere* hic non sumi proprie : nam hæc esset exilis Christi dignitas; imo potius in cœlo videtur stare Christus, quam sedere; stare enim visus est a Stephano, *Act.* VII, vers. 55, et hic situs magis naturalis est homini, docetque valentem et beatum; sessio vero competit homini ob fatigationem. Ita Maldonatus, Suarez et alii.

Omissa ergo Anthropomorphitarum hæresi,

qui Deum corporeum esse dicebant, et Christum corporaliter ad ejus dextram sedere; *primo*, respondet S. Augustinus, *De Fide et Symbolo*, cap. VII, et Chrysostomus, hom. 1 *in Symbolum*, sedere ad dextram Dei idem esse quod habitare in gloria cœlesti, quomodo omnes Beati sedent a dextris Dei; sed hoc non sufficit : hic enim præ aliis Sanctis proprium aliquid Christo tribuitur.

Prima expositio.

Secundo ergo, Athanasius et alii passim contra Arianos, putant *sedere* hic significari æqualem majestatem Filii cum Patre, scilicet divinam, quam quiete et pacifice cum Patre possideat, et simul cum eo regnet quasi summus rex et dominus omnium : simili modo Dei majestas alibi describitur, cum dicitur sedere super Cherubim. Hoc verum est, sed non adæquatum, nec maxime intentum in Scriptura. Patet enim tam Scripturam, quam Symbolum Apostolicum hanc sessionem tribuere Christo homini, postquam resurrexit et ascendit in cœlum.

Secunda.

Tertio ergo, Christus ut homo sedet ad dextram Dei metaphorice, *primo*, per communicationem idiomatum, qua propter unionem hypostaticam omnia attributa, omnis honor et prædicatio, quæ tribuitur Verbo, tribuitur et Christo homini : sedet ergo Christus homo a dextris Dei, id est præest omnibus quasi summus Rex ac Judex, qui tanta dignitate præcellit, ut in eodem solio cum Deo sit, et eadem cum eo adoratione colatur. Ita Patres passim. Itaque ad dextram Dei sedit homo Christus in primo instanti incarnationis suæ : sed post ascensionem peculiariter, quia tunc hæc dignitas et divinitas Christi celebrari et inclarescere cœpit. *Secundo* et propriissime, ipsa humanitas Christi sedet a dextris Dei per se : hæc enim hic et alibi dicitur assumpta et constituta a dextris Dei, quia scilicet humanitas Christi post mortem, victoriam et ascensionem in cœlum victrix triumphat, et pacifice dominatur in summa Patris gloria. Significat ergo hæc sessio humanæ naturæ Christi, *primo*, illius excellentiam super omnem excellentiam creatam; *secundo*, summam ac singularem ejus beatitudinem et gloriam, tum intensive, tum extensive, tum in modo illam obtinendi, tanquam connaturalem Christo et ex vi unionis hypostaticæ, ac consequenter ex vi propriæ dignitatis et majestatis illi debitam. Unde, *tertio*, sequitur simile ac summum dominium et potestas, tam ad operandum, quam ad imperandum omnibus creaturis, ac judicandum de omnibus hominibus.

Tertia et genuina.

Ubi nota : *Dextera* Hebræis symbolum est, *primo*, virtutis et potentiæ; *secundo*, firmitatis et constantiæ. Unde dextera accipimus et apprehendimus res nobis propositas et oblatas. *Tertio*, veritatis et fidei : huic enim dextera quasi consecrata est. Unde et veteres per dexteram putant hebraice dici ימין *iamin*, a rad. אמן *aman*, id est firmare, stabilire, fidelem esse. Unde *Isaiæ* XXX, 21, *iamin*, loco *iod*, recipit *aleph* tanquam suam primitivam. Pari ergo modo sedere Christum ad dexteram Patris, est Christum esse socium et participem, *primo*, virtutis et omnipotentiæ paternæ, *secundo*, firmitatis, stabilitatis et æternitatis ejusdem; *tertio*, veritatis, æquitatis et fidei ejusdem.

Dextera symbolum est, primo potentiæ, secundo constantiæ, tertio fidei.

Dices : Hæc habuit Christus ante ascensionem, scilicet in incarnatione.

Respondeo : Non habuit gloriam corporis, reliqua vero habuit in actu primo, non tamen in actu secundo, nisi post ascensionem, quando per ingressum in cœlum, quasi in proprium locum suæ regiæ curiæ a Deo destinatum, ad triumphum, ad gloriam, ad regendum et imperandum victor ascendit.

Dices *secundo* : Si Christus est ad dexteram Patris, ergo Pater est Filio ad sinistram, ergo Filius honoratior est Patre.

Objectio, Si Christus est ad dexteram Patris, ergo dignior est Patre.

Respondet Antonius Nebrissensis in *Quinquagena*, cap. XXXIII, Baronius et Goropius Becanus, quos sequitur Ribera *ad Hebr.* I, olim honoratiorem locum fuisse sinistrum, non dextrum, eo quod dexter sinistrum quasi defensor et armiger tutaretur, indeque sinistrum ab Ovidio et aliis interiorem, quasi honoratiorem dici, cum ait : « Ibat et interior, » id est ad sinistram. Verum hoc dubium est, imo antiquitatis periti negant, et refellit Adrianus Turnebus, lib. IV *Advers.*, cap. XXIV, et in Scriptura clarum est passim dexteram honoratiorem esse.

Responsio Prima.

Secundo, acutius alii, ut Maldonatus, concedunt Filium majorem præ se ferre dignitatem, quam Pater, licet revera ei sit æqualis, quia scilicet non Pater, sed Filius visibiliter judicium exercebit.

Secunda.

Tertio, planius alii respondent, medium locum honoratissimum esse Patris, et dextram Filii non opponi loco medio Patris, sed sinistro : ad sinistram enim est Spiritus Sanctus, qui a Filio procedit, quod intellige de ordine non dignitatis, sed processionis, qui solus est in divinis : aut potius ad sinistram sunt Sancti alii minores.

Tertia.

Quarto, optime et simplicissime, hæc sessio Filii ita concipitur, ut nulla sit hic talis oppositio, sed Pater in summo et nobilissimo suo throno considere dicatur, ob primam et summam ejus majestatem; Filius vero a dextris ejus esse, ut qua Deus illi majestate esse par significetur, qua homo proximam post Deum gloriam et excellentiam adeptus; et esse a dextris Dei, id est in potissimis bonis honoris, gratiæ et gloriæ (horum enim symbolum est dextera) quæ Deus illi communicavit, super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro, ut ait hic Apostolus, quasi illa omnia transcendat altissime sedens a dextris Dei. Nec enim alia phrasi melius id significari potuit quam hac; nec aliter imaginantur homines, si hanc Christi excellentiam, aut æqualitatem Patris et Filii imaginentur. Solet enim Scriptura loqui humano more et ad nostros descendere

Quarta et genuina.

Probatur exemplis. conceptus. Ita Franciscus Suarez, III *part.*, disp. v, sect. 3. Sic III *Reg.* II, 19, dicitur mater Salomonis venisse ad eum sedentem in throno regio et sedisse ad dextram ejus, id est proxime apud regem filium, ut rex quasi locum et honorem regni cum ea communicaret : nec enim dextra opponitur hic sinistræ, quia solus sedebat rex cum matre; unde neminem habebat ad sinistram sedentem. Sic *Psal.* XLIV, 10, dicitur de Ecclesia, quæ est regina et sponsa Christi : « Adstitit regina, a dextris tuis, » scilicet ut regis Christi thalami et regni sit consors, non taliter qualiter, sed a dextris, id est proxime et honoratissime. Ex quibus locis patet thronum regium, id est locum honoratissimum, esse regis, sed matri aut sponsæ regis sedem a dextris regis collocari, tanquam is locus sit honoratissimus, non absolute, sed post locum et thronum regis. Sic rursum dicitur *Eccli.* XXII, 12 : « Non statuas illum (inimicum) penes te, nec sedeat ad dexteram tuam, ne forte conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam,» ut scilicet de tua cathedra, loco et gradu deturbet, et a dextra tua insiliat in cathedram tuam, cathedra ergo honoratior erat dextera. Ita et hic se res habet.

Vers. 3. 3. **Mortui enim estis**, — *q. d.* Per baptismum, morum conversionem et vitæ mutationem, mortui estis mundo, carni, peccatis vitæ et conversationi mundanæ et carnali; imo mortui estis vobis ipsis, quia non estis id, quod eratis ante. Hoc enim mors quædam est, v. g. mortuus est Petrus ebrius, quia resurrexit sobrius; mortua enim est in Petro ebrietas et resurrexit sobrietas, inquit Anselmus. Rursum Christianus debet esse quasi homo mortuus, qui (ut ait quidam Sanctorum) nulli detrahit, nemini violentus existit, neminem calumniatur, neminem opprimit, non invidet bonis, non insultat malis, non luxuriæ carnis servit, non odiorum flamma inardescit, non potentibus aut divitibus hujus sæculi, ut multi nostris temporibus faciunt, adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non turbæ maximæ sibi adstantis plausum quærit, non auro argentoque, aut veste pretiosa circumdatus distenditur, non salutationibus potentum delectatur, non se injuriis fatigat; non eum superbia inflat, non ambitio hujus sæculi necat, non vana gloria turpiter jactat, non hujus vitæ falsæ divitiæ extollunt, non rabies insani furoris exagitat, non pulcherrima species feminarum avidum reddit, non contentiones hujus mundi perturbant : talis prorsus debet esse Christianus, si velit esse perfectus et cum Christo mundo mortuus.

Christianus debet esse quasi homo mortuus, qua ratione?

« Talium, inquit S. Augustinus, lib. *De Continentia*, cap. XIII, tom. IV, talium, inquam, mortuorum vox est : Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Quorum ergo vita abscondita est in Deo, admonentur et exhortantur, ut membra sua mortificent, quæ sunt super terram, per continentiam, scilicet concupiscentiæ motibus non consentiendo; ut licet ipsa nostra cogitatio eorum quadam suggestione et quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, ne oblectetur, avertatur. » Et S. Gregorius, lib. VIII *Moral.*, cap. XIX : « Sunt, inquit, nonnulli justorum qui ad comprehendendum culmen perfectionis accincti, dum altiora interius appetunt, exterius cuncta derelinquunt; qui rebus se habitis nudant, gloria honoris expoliant, qui internorum desiderio per assiduitatem se amici mœroris afficiunt, habere de exterioribus consolationem nolunt; qui internis gaudiis dum mente appropiant, vitam in se funditus corporeæ delectationis necant. Talibus namque per Paulum dicitur : Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Horum vocem Psalmista expresserat, cum dicebat : Concupiscit et deficit anima mea in atria Domini. Concupiscunt enim, sed non deficiunt, qui jam quidem cœlestia appetunt, sed adhuc tamen a terrenorum delectationibus minime lassantur. Concupiscit et in atria Dei deficit, qui cum æterna desiderat, in amore temporalium non perdurat. »

Christianum spiritu mortuum pulchre describit S. Gregorius.

Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo, — *q. d.* Mundus non videt vestram divinam vitam gratiæ, quam habetis; et gloriæ, quam exspectatis : sicut non videt vitam gloriosam, ad quam resurrexit, quaque vivit jam Christus in Deo, id est apud Deum.

Quomodo vita Sanctorum sit abscondita in Deo? Prima expositio.

Dicitur ergo « vita » Sanctorum « abscondita, » *primo*, quia mundus novum hoc pie, sancte ac interne vivendi genus ignorat, aversatur et mortem æstimat.

Secunda. *Secundo*, quia tegitur sua humilitate (Sancti enim latere cupiunt et latebras amant, uti amavit S. Alexius), mortificatione et corporis ærumnis. Recte monuit Epicurus, λάθε βιώσας, id est latenter vive. Et Ovidius :

> Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit : et intra
> Fortunam debet quisque manere suam.

Tertia. *Tertio*, quia gratia et virtutes, quæ sunt quasi animæ hujus novæ vitæ spiritualis, intus in mente sunt absconditæ.

Quarta. *Quarto*, quia Sancti a mundi cupiditatibus et mundana conversatione se abstrahunt et abscondunt. Ita Anselmus. Præclare S. Augustinus in *Sententiis*, num. 201 : « Boni, ait, latent, quia bonum ipsorum in occulto est, nec visibile est, nec corporale quod diligunt; et tam merita eorum sunt in abscondito constituta, quam præmia. »

Quinta. *Quinto*, quia in Dei amore et contemplatione interna se abscondunt. Nam, ut ait S. Gregorius, lib. V *Moral.*, cap. III : « Qui mortificare se appetit, valde ad inventam requiem contemplationis hilarescit, ut extinctus mundo lateat, et a cunctis exteriorum rerum perturbationibus intra sinum se intimi amoris abscondat. »

Sexta. *Sexto* et maxime, quia vita gloriæ, quam Sancti exspectant, jam est abscondita, *q. d.* Vita vestra est quasi hiems, in qua sol, id est Christus, occul-

Uti arbores in hie-

me, ita sancti in hac vita latent et squalent.

tatur; vos estis quasi arbores exterius aridæ, sine fronde, id est sine decore, specie et pulchritudine; sed interius habetis radicem vivam, scilicet charitatem in Deo, quasi in terra vitali defixam et viventem. Veniet æstas, scilicet Christi revelatio et gloria, cum revirescetis resurgendo, ac vitales dabitis frondes et fructus, scilicet dotes beatitudinis, tam in anima, quam in corpore. Ita Anselmus. Eleganter S. Augustimus, serm. 112 *De Tempore*: «Hiemis tempore, inquit, etiam viridis arbor aridæ similis est. Venit æstas, et viva radix folia producit et impletur fructibus. Sic hiems nostra Christi occultatio est; æstas nostra Christi revelatio. Mortui enim estis, inquit Apostolus, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Certe mortui, sed mortui specie, vivi radice. Attende autem venturum tempus æstatis quomodo sequatur et dicat: Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Eia ergo, dulcissime Deus, hoc mihi tecum pactum erit: plane moriar mihi ipsi, ut tu solus in me vivas; totus intra me silebo, ut tu loquaris in me; totus quiescam, ut tu solius opereris in me. »

Ita S. Elzearius, comes Arriani, cum in monte Pessalano hæreret, ejus uxor Delphina, sed virgo (vivebant enim cælibes), misit ad eum litteras per famulum, cupiens scire cur illic moram faceret. Cui ille sic respondit: « Sanus sum corpore et sospes. Quod si me videre cupis, quære me in vulnere lateris Christi. Illic enim habito, et ibi poteris me invenire, frustra alibi quæsitura. » Ita habet ejus *Vita*, cap. XXX. Itaque sicut terra cooperit venas auri, mare uniones, terra radices succumque arborum; ita humilium et sanctorum virtus tum ab ipsismet, tum a Deo in hoc mundo tegitur et absconditur.

Ita abscondita fuit vita S. Pauli primi eremitæ, S. Hilarionis, S. Antonii, S. Macarii et tot centenorum millium Anachoretarum et Monachorum, quos Theodoretus, Palladius, Sophronius, Ruffinus et alii commemorant, qui mundi illecebras fugientes, ut Christo fruerentur, dicebant: «Elongavi fugiens et mansi in solitudine. »

Ita abscondita fuit vita S. Magdalenæ in Bauma per 30 annos, S. Mariæ Ægyptiacæ, quæ per 45 annos in eremo nullum mortalium vidit, nec ab ullo visa est, S. Pelagiæ pœnitentis; SS. Cæciliæ, Agnetis, Luciæ et tot millenarum virginum, quæ vel domi in cubiculis, vel in monasteriis et claustris mundo incognitæ, uni sponso Christo vivere et placere studuerunt et etiamnum student.

Ita abscondita fuit vita S. Hieronymi latentis in Bethlehem ad Christi præsepe, S. Joannis Calybitæ, S. Simeonis Stylitis, S. Francisci, S. Bernardi et hodie tot Religiosorum sanctorum æque ac doctorum, qui lucem hominum fugientes abdunt sese, ut in die æternitatis cum Christo appareant in gloria.

Ita abscondita fuit vita SS. Petri, Pauli et Apostolorum omnium, qui videbantur esse orbis peripsemata et catharmata.

Ita abscondita fuit hic Romæ vita primorum Christianorum et Martyrum, qui per trecentos annos latuerunt in cryptis et speluncis, de quibus plura *Hebr.* XI, 38.

Vers. 4. Christus est vita nostra tripliciter.

4. CUM CHRISTUS APPARUERIT VITA VESTRA, TUNC ET VOS APPAREBITIS CUM IPSO IN GLORIA. — Nota: Christus dicitur « vita vestra » metonymice, quia est causa vitæ nostræ, tam gratiæ, quam gloriæ: causa, inquam, tum efficiens, tum exemplaris, tum objectiva.

Præsens vita magis mors est quam vita.

Secundo, notat Theophylactus præsentem vitam naturalem, magis esse mortem quam vitam, quia consistit in corruptione, fluxu et refluxu.

Vita Sanctorum hic latet sicut uniones in conchylio.

Tertio, notat vitam gratiæ et spiritus in hoc sæculo latere, sed in fine mundi, cum Christus toti mundo gloriosus judex apparebit, tunc pariter vitam hanc nostram toti mundo manifestandum esse: « Delitescit, inquit ex Chrysostomo Theophylactus, margarita tantisper, dum in conchylio fuerit, simul ac vero illud perfractum fuerit, tum in gloria relucet: sic et nos in hoc corpore quasi latentes vivere debemus ab omni gloriæ cupiditate alieni; cum autem hoc corruptibile corpus dissolutum fuerit, tum gloria nostra resplendebit. »

Vers. 5.

5. MORTIFICATE ERGO MEMBRA VESTRA, QUÆ SUNT SUPER TERRAM. — Dices: vers. 3 dixit: « Mortui estis; » quomodo ergo hic dicit: « Mortificate? » Respondet Vatablus: « Mortui estis, » id est, mori cœpistis peccatis; hic vero dicit: « Mortificate, » id est pergite ea mortificare; ut ibi actus inchoatus, hic continuatus significetur, juxta *Can.* 32.

Secundo et melius, Chrysostomus et Theophylactus respondent duplicem esse mortem et mortificationem: priorem, qua præterita peccata delentur et mortificantur. Hæc facta est in baptismo: de hac dixit Apostolus: « Mortui estis. » Posteriorem, qua motus quotidie post baptismum renascentes, assidue justificato sunt mortificandi. Unde dicit Apostolus: « Mortificate, » *q. d.* Mortui estis peccatis, iis renuntiastis, iis vos mori professi estis in baptismo, restat ergo, ut concupiscentiæ motus indies repullulantes mortificetis, ne illi in pristina peccata per consensum vos pertrahant.

Morale de morte et mortificatione hujus vitæ.

Moraliter S. Gregorius explicans illud I *Reg.* II, *Dominus mortificat et vivificat*, sic ait: « In his verbis etiam ordo notandus est; prius quippe mortificare dicitur, deinde vivificare, quia nisi sæculo moriamur, Deo per amorem vivere non valemus. Unde is qui se mortificatum et vivificatum meminerat, loquebatur dicens: Mihi mundus crucifixus est et ego mundo. Vivebat, sed non mundi vita, qui dicebat: Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus. Mortificatum ergo et vivificatum esse, est præsentia nulla concupiscere, et æterna desiderare. »

Modum et stimulum insignem mortificationis hujus Religiosis suggerit abbas Moyses in *Vitis*

Patr., lib. VII, cap. XXVI. Rogatus enim a fratre quodam: « Quomodo potest se homo mortificare? » respondit: « Nisi quis arbitratus fuerit, se habere jam triennium in sepulcro, ad hunc sermonem pervenire non potest. »

Abbas Pimenius: « Ille, ait, monachus potest tanquam mortuus huic sæculo esse, qui duas res horruerit, id est carnis suæ requiem et vanam gloriam. » Ibidem.

S. Antonius monet discipulum suum, dicens: « Horre ventrem tuum, et necessitatem hujus sæculi, et concupiscentiam malam, et honorem, tanquam absens de hoc sæculo, et requiem possidebis. » Ibidem.

Mortificatio sensim et continue facienda.

Porro vitia hæc non uno ictu, sed sensim resecanda sunt longa constantia. Id pulchro apologo docet abbas ille in *Vitis Patr.*, lib. V, cap. VII, *De Patientia*, num. 40: « Homo quidam, ait, habuit possessionem, et de negligentia ejus in sentes redacta est, et repleta est tribulis et spinis. Visum est autem ei postea, ut excoleret eam; et dixit filio suo: Vade et purga agrum possessionis illius. Et venit filius ejus ut purgaret: qui cum respexisset, vidit multitudinem tribulorum et spinarum increvisse ei; et deficiens animo, dixit ad seipsum: Quando ego habeo hæc omnia eradicare et purgare? Et projiciens se in terram cœpit dormire, hoc autem fecit multis diebus. Post hæc venit pater ejus videre quid fecerat, et invenit eum nihil operatum, et dixit ei: Quare usque modo nihil fecisti? et dixit juvenis ille patri suo: Mox ut veniebam operari, pater, cum vidissem multitudinem hanc tribulorum et spinarum, revocabar ab assumptione laboris, et præ tribulatione projiciebam me in terram et dormiebam. Tunc dixit ei pater suus: Fili, ad mensuram latitudinis, quam jacens in terra occupas, per singulos dies operare, et ita paulatim proficiet opus tuum, et tu pusillanimus non efficieris. Quod cum audisset juvenis, fecit sic, et in parvo tempore purgata est et exculta possessio. Et tu ita, frater, paulatim operare, et non deficies, et Deus per gratiam suam restituet te iterum priori ordini tuo. Hoc audito, frater ille abiit, et cum omni patientia sedens faciebat sicut edoctus fuerat a sene: et sic invenit requiem, et promovebatur per Dominum Christum. »

MEMBRA VESTRA, QUÆ SUNT SUPER TERRAM, FORNICATIONEM, — *q. d.* Mortificate membra vestra, mortificando, scilicet, fornicationem, libidinem, concupiscentiam, quæ residet in membris vestris.

Membra veteris hominis sunt motus concupiscentiæ.

Secundo, et magis genuine ad phrasim Apostoli, « membra » terrestria hic vocat affectus pravos, et motus concupiscentiæ; hi enim sunt quasi membra veteris hominis, terrestris Adæ et totius corporis concupiscentiæ: omnia enim peccata, quasi unum sunt corpus et unum regnum concupiscentiæ, de quo dixi *Rom.* VII, 22. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus. Unde membra hujus veteris hominis explicans subdit: « Fornicationem, libidinem, » scilicet præposteram, ait Vatablus, græce enim est πάθος, id est libido succuba: unde *pathici* dicuntur scorta mascula: quanquam Theophylactus per πάθος, id est *passionem*, omne turpium mixtionum genus intelligat. Quomodo avaritiam vocat Apostolus « idolorum servitutem, » dixi *Ephes.*, vers. 5.

Vers. 6.

6. PROPTER QUÆ VENIT (venire solet) IRA DEI SUPER FILIOS INCREDULITATIS, — ἀπειθείας, id est inobedientiæ, *q. d.* Super filios inobedientes, incredulos, rebelles Deo et Evangelio.

Vers. 7.

7. IN QUIBUS (id est *inter quos*, inquit Syrus et Vatablus; vel potius « in quibus, » scilicet libidinibus et peccatis jam enumeratis) ET VOS AMBULASTIS.

Vers. 8.

8. NUNC AUTEM DEPONITE ET VOS OMNIA, — subaudi, sicut et nos deposuimus. Aut, sicut illi increduli non deposuerunt. Aut planius, sicut et vos in omnibus illis ambulastis.

Vers. 9 et 10.

9 et 10. EXPOLIANTES VOS VETEREM HOMINEM CUM ACTIBUS SUIS, ET INDUENTES NOVUM. — Pro *expoliantes*, græce est præteritum, ἀπεκδυσάμενοι, id est postquam exuistis veterem hominem; sic pro *induentes*, græce est ἐνδυσάμενοι, id est postquam induistis novum. Sed verius videtur Apostolum hic præteritum, more Hebræo, capere pro præsenti; rursum, præsens capere pro imperativo. Unde Syrus vertit, *exuite veterem hominem et induite novum*; hoc enim intendit et urget Apostolus, uti et *Ephes.* IV, 23, cui hic locus plane respondet.

Nota: « Vetus homo » est homo vitiatus, quatenus scilicet est infectus concupiscentia Adæ; hujus motus sunt actus concupiscentiæ, puta motus iræ, gulæ, superbiæ, etc. « Novus homo » est idem homo, quatenus spiritu et gratia Christi renovatus est.

Descriptio hominis novi et veteris ex S. Bernardo.

Pulchre veterem hominem describit Bernardus, *serm.* 30 inter parvos, ubi sic ait: « Duo homines sunt, vetus et novus, Adam vetus, et Christus novus, ille terrenus, iste cœlestis; illius imago vetustas, istius imago novitas. Est autem triplex vetustas, et e contrario triplex novitas: est enim vetustas in corde, in ore, in corpore. In quibus tribus modis peccamus, cogitatione, locutione et opere. In corde sunt carnalia desideria et sæcularia, id est amor carnis et amor sæculi. Similiter in ore est genuina vetustas, arrogantia et derogatio. Item gemina in corpore flagitia et facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, et hæc omnia renovanda sunt in nobis. Renovetur ergo cor a carnalibus desideriis et sæcularibus, ut exclusis illis introducatur amor Dei et amor patriæ cœlestis. Recedant ab ore arrogantia et derogatio, et succedant pro iis vera peccatorum confessio et bona de proximis æstimatio; pro flagitiis et facinoribus, quæ vetustas est corporis, assumatur continentia et innocentia, ut scilicet contrariis virtutibus contraria vitia depellantur. » Vide etiam dicta *Rom.* XII, 2, et *Ephes.* V, 4.

Vers. 10. 10. QUI (novus homo jam dictus) RENOVATUR (de die in diem magis et magis semper renovandus est) IN AGNITIONEM. — Addunt aliqui, *Dei*; sed male : nec enim vocem *Dei* habent Græca, Syrus, aut Latina correctiora. Refertur ergo τὸ *in agnitionem* ad genitivum qui sequitur, « ejus qui creavit illum, » id est Dei. Renovatio ergo hæc in eo consistit, ut deponentes vitia et studentes virtutibus, in dies clarius Deum Deique voluntatem cognoscamus, non speculative, sed practice; quæ practica cognitio sita est in studio adimplendi sanctam Dei voluntatem. Unde explicans subdit : « Secundum imaginem ejus qui creavit illum. » « In hoc, inquit S. Joannes, *epist*. I, cap. II, vers. 3 et 4, scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observamus; qui dicit se nosse eum, et mandata ejus non custodit, mendax est, et in hoc veritas non est. »

SECUNDUM IMAGINEM EJUS QUI CREAVIT ILLUM. — Nota, hic et *Genes*. II, ubi dicitur : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, » quo hic alludit Apostolus, « imaginem » sumi pro exemplari, *q. d.* Renovemur mente et spiritu, ut fiamus similes exemplari, id est Deo creatori nostro, et, ut Theophylactus, Christo redemptori et recreatori nostro. Sicut enim Deus in Genesi creavit hominem ad imaginem suam, ita Christus hominem lapsum et perditum sua morte in baptismo reformavit et quasi denuo creavit ad imaginem Dei et suam.

Potest tamen imago proprie sumi, ut sit hebraismus, *q. d.* « Secundum imaginem, » id est ut simus imagines exemplaris nostri Dei.

Nota *secundo* : « Imago » hæc in homine tum naturalis est, sita in intellectu, voluntate et memoria; hanc renovari vult Apostolus, ut hisce potentiis nihil velimus, nihil memoremur, nihil cogitemus, nisi quod est ad honorem et obsequium Dei : tum supernaturalis est, quæ sita est in gratia, fide, spe et charitate, sapientia et puritate divina, quam in dies magis innovari et augeri vult Apostolus. Vide dicta *Ephes*. cap. IV, vers. 22 et seq.

Vers. 11. 11. UBI NON EST GENTILIS ET JUDÆUS, CIRCUMCISIO ET PRÆPUTIUM (id est circumcisus et præputiatus, juxta *Can*. 21), BARBARUS ET SCYTHA, SERVUS ET LIBER, (*q. d.* In hac renovatione Christiana non refert an Judæus sis, an Gentilis, an Barbarus, an servus, etc., quia) IN OMNIBUS (ita renovatis, qui novum hominem, Christum scilicet, induerunt, ipse) CHRISTUS (est) OMNIA, — id est omnis sanctitas, justitia, religio et omne bonum, quia Christus eis communicat suam sanctitatem, justitiam, religionem et omne bonum; et in eis nihil sit nisi Christiana sanctitas, virtus et perfectio; ac proinde omnes, sive Scythæ, sive Judæi, sive Barbari sint, in Christo et novo hoc homine Christiano unum sunt.

Christus in justis est omnia tripliciter.

Secundo, « Christus nobis » est « omnia : » quia nobis est salvator, dominus, ductor, motor, Deus, caput, pontifex, victima, pater, sponsus, auriga, operator et omnia.

Unde *tertio*, « Christus » est « omnia, » id est operatur omnia in omnibus, ut sit metonymia.

Nota : Barbaro opponit Scytham, sicut Judæo Gentilem, non quod Scythæ non sint Barbari, sed quod maxime sint Barbari, ita ut alii Barbari illis comparati non videantur esse Barbari, sed illis esse oppositi; sicut Judæis oppositæ sunt Gentes, *q. d.* Omnes nationes etiamsi naturaliter a se invicem aversæ, in Christo unum sunt : ergo in christianismo naturale hoc gentis adversæ odium deponere debent, neque aversari eos qui sunt alterius gentis aut conditionis, sed omnes quasi fratres in Christo amplecti. Unde sequitur :

Vers. 12. 12. INDUITE VOS ERGO SICUT ELECTI DEI, SANCTI, ET DILECTI (sicut decet Sanctos, dilectos et electos a Deo ad gratiam et gloriam), VISCERA MISERICORDIÆ. — Græce est οἰκτιρμῶν, id est miserationum, puta visceralem misericordiam et commiserationem.

BENIGNITATEM, — comitatem, ut sitis comes, blandi, non rustici et austeri.

MODESTIAM. — Græce πραότητα, id est mansuetudinem, lenitatem.

PATIENTIAM. — Græce μακροθυμίαν, id est longanimitatem.

Recte Cassianus, *collat*. XII, cap. VI : « Quantum, inquit, quis in lenitate ac patientia cordis; tantum in cordis puritate proficiet. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Non enim æstus corporis declinabit; nisi qui animi motus ante compresserit. »

Quantum quis in lenitate, tantum in cordis puritate proficit.

Rursum, ut quidam alius Sanctorum ait : « Iracundi animus semper molestia angitur, et corpus morbo vexatur. Benigni et corpus et anima, et mens perpetua fruuntur sanitate : gaudet in contumelia, Deum laudat in calamitate, iratos mitigat, sub humilitatis jugo triumphat.

Benigni corpus et anima sana sunt.

Vers. 14. 14. CHARITATEM HABETE, QUOD EST VINCULUM PERFECTIONIS, — id est vinculum perfectum, inquit Vatablus, quod scilicet perfecte tam virtutes, quam homines unit et connectit. Sic enim Hebræi loquuntur : « viri misericordiæ, » id est misericordes; « calix benedictionis, » id est benedictus; « filii obedientiæ, » id est obedientes.

Secundo et melius, « vinculum perfectionis, » vel integritatis (utrumque enim significat Græcum τελειότητος), id est vinculum connectens, integrans, perficiens benignitatem, misericordiam, humilitatem, patientiam jam dictas, aliasque omnes virtutes; vel simplicissime charitas est vinculum « perfectionis, » id est virtutum jam dictarum aliarumque omnium, in quibus perfectio et integritas Christiana consistit, *q. d.* Omnes jam dictæ aliæque veræ et Christianæ virtutes, ac mandata in charitate, quasi centro, colligantur et uniuntur, et nisi ea adsit, statim dissolvuntur. Sicut ergo anima unit omnia membra totumque corpus integrat et perficit, ut, si anima tollatur a cor-

Quomodo charitas sit vinculum perfectionis?

Charitas est centrum et anima virtutum.

pore, membra omnia dissolvantur, totumque corpus dilabatur, corruat ac pereat; et sicut domus connectitur et consistit per suas colligationes et vincula, iisque sublatis dissolvitur et corruit : ita charitas, inquit Theophylactus, unit omnes virtutes, completque totum corpus perfectionis Christianæ, quod in aggregatione virtutum Christianarum consistit; ut, si charitatem tollas, virtutes diffluant, et tota perfectio corpusque virtutum pereat. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Anselmus.

Nota : Loquitur Apostolus maxime de charitate in proximum; hæc enim est vinculum patientiæ, misericordiæ, benignitatis. Charitas tamen in proximum nititur charitate in Deum, quasi causa et objecto formali : propter Deum enim diligimus proximum.

Charitas est tunica inconsutilis Christi.

Unde *secundo*, ratio et causa cur charitas sit vinculum et unio tum virtutum, tum animorum, est illa quam dat S. Augustinus, tract. 105 *in Joan.* : « Charitas, inquit, est tunica inconsutilis Christi, quæ ad unum, scilicet Deum, pervenit et in unum omnes colligit. » Vide S. Thomam, II II, *Quæst.* CLXXXIV, art. 1 in corpore.

Nulla virtus per se consistere potest, sed indiget ope aliarum.

Hinc *tertio*, patet nullam virtutem sine charitate esse perfectam, imo sine charitate quamlibet virtutem perire sensim et emori; nulla enim virtus sola per se consistere potest, sed aliarum opus habet auxilio; v. g. modestia opus habet patientia, ut in injuriis ferendis et contumeliis modeste se gerat; patientia opus habet humilitate, nisi enim sit humilis, non feret superbe sibi insultantes; et ita consequenter. Cum ergo omnium virtutum vinculum sit charitas, sequitur nec eas simul, nec quamlibet seorsim posse diu consistere sine charitate.

Vers. 15.

15. PAX CHRISTI EXULTET IN CORDIBUS VESTRIS, IN QUA ET VOCATI ESTIS IN UNO CORPORE, — *q. d.* inquit Anselmus : « Gaudete et tripudiate » ob pacem animi. Verum nota : Pro *exultet*, græce est βραβευέτω, quod Erasmus et Vatablus vertunt, bravium et palmam ferat pax, ut quæcumque opinionum, rerum, factorum diversitas vel adversitas accidat, pax conservetur; primum studium sit pacis, primæ ubique paci deferantur, ut potius tua sententia decedas, imo potius bona tua perdas, quam pacem; ideoque pax victrix instar triumphantis exultet in cordibus vestris, et is putet se vicisse in quavis lite, aut disputatione, qui cæterarum rerum dispendio pacem conservarit. Hoc est quod illustrissimus Cardinalis Bellarminus sapienter dixit, sapientius præstitit : « Uncia charitatis ac pacis melior est libra victoriæ. » Digna Cardinali vox, dignior actio. Imo S. Augustinus, serm. 12 *De Verbis Apostoli* : « Nolo, ait, habere cum quo litigem. Multo est mihi optabilius inimicum non habere, quam vincere. »

Quid sit *Pax Christi exultet?* Prima expositio.

Secunda.

Secundo melius, « pax Christi » βραβευέτω, id est quasi brabeuta imperet et regat animi vestri motus, et, ut Syrus vertit, *pax Mescicho gubernet corda vestra* : Græcum enim βραβεύειν significat præsidere, regere, moderari et tanquam præsidem in certamine victori dare palmam et bravium. Alludit enim ad agones et certamina, in quibus brabeuta quasi judex, arbiter et moderator præsidebat et victori palmam ac bravium dabat; qualis brabeuta Daretis et Entelli cæstibus certantium, erat Æneas apud Virgilium, *Æneidos* V :

Pax omnium debet esse brabeuta et moderator.

> Tum pater Æneas procedere longius iras,
> Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
> Sed finem imposuit pugnæ.

Ita pax quasi brabeuta omni pugnæ et liti finem imponit, v. g. ait Theophylactus, cum injuria sumus affecti, geminæ in nobis cogitationes certant, altera ad vindictam, ad patientiam altera nos incitans : accedat tunc pax quasi brabeuta, et patientiæ quasi victrici pacisque auctrici palmam tribuat. Hinc olim brabeutæ virgam, vel sceptrum quasi præsides et judices gerebant, ut colligitur ex Plutarcho, in *Antonio*; imo Grammatici Græcum βραβευτὴς, vel βραβεὺς, a ῥάβδος, id est virga, quam gestabant, per metathesin deducunt. Unde βραβευτὴν et ῥαβδοῦχον pro eodem poni a Platone in *Protagora*, testis est Budæus, quasi dicat Paulus : In animis vestris brabeutas et agonotheta omnia regens et moderans sedeat non ira, non superbia, non cupido, non alia passio, sed pax, quæ quasi regina omnes affectus animæ in officio contineat et passionum bella reprimat, ut et nobiscum et cum proximis perpetua pace et concordia fruamur, ac unanimes Christo serviamus. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius.

Unde dicatur brabeuta?

Pax quasi regina imperet in anima.

Hinc sequitur hanc pacem bello parari, imo continuum cum cupiditatibus et passionibus bellum includere. Meneclides olim invidens Epaminondæ gloriæ, suasit populo, ut pacem haberent bello potiorem. Cui Epaminondas : Fallis, inquit, cives tuos, qui otii nomine eos ad servitutem vocas. Pax enim bello paratur; nec eam tueri licet, nisi cives sint ad bellum instructi. Idem dicat sibi quisque Christianus, audiatque vocem S. Augustini, serm. 57 *De Verbis Domini* : « Pax, ait, est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, amoris vinculum, consortium charitatis. Hæc est quæ simultates tollit, bella compescit, comprimit iras, superbos calcat, humiles amat, discordes sedat, inimicos concordat, cunctis est placida : non quærit alienum, nihil deputat suum, docet amare quæ odisse non novit, nescit extolli, nescit inflari. Hanc ergo qui accepit, teneat; qui perdidit, repetat; qui amisit, exquirat : quoniam qui in eadem non fuerit inventus, abdicatur a Patre, exhæredatur a Filio, nihilominus a Spiritu Sancto alienus efficitur. »

Pax bello paranda.

Pacis elogia.

Nota : « Pax » hæc dicitur esse « Christi, » quia Christus pacem hanc e cœlo in terram detulit; unde angeli Christo nato cecinerunt : « Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, » etc., eamque sanxit

Pacem e cœlo attulit et sanxit Christus.

et præcepit dicens : « Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis ; » voluitque ut Evangelium et Christianismus esset lex, schola et professio pacis ac charitatis. Unde sequitur : « In qua (id est ad quam) vocati estis in uno corpore, » id est in unum corpus, puta in unam Ecclesiam. Præclare S. Augustinus, *sent.* 369 : « Pax Christi, ait, finem temporis non habet, et ipsa est omnis intentionis actionisque perfectio. Propter hanc Sacramentis ejus imbuimur ; propter hanc mirabilibus ejus operibus et sermonibus erudimur ; propter hanc Spiritus Sancti pignus accepimus ; propter hanc in eum credimus et speramus, et amore ipsius quantum donat accendimur ; propter hanc denique omnem tribulationem fortiter toleramus, ut in ea feliciter sine tribulatione regnemus. Vera enim pax unitatem facit ; quoniam qui adhæret Deo, unus spiritus est. »

Gentiles hanc pacem adamarunt et exquisierunt. Dicebat ille :

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Pomponius Atticus in funere matris, quam extulit nonagenariam, ipse natus annos sexaginta septem, gloriatus est, quod nunquam cum matre in gratiam rediisset, eo quod nunquam eam offenderat ; quod nunquam cum sorore, sibi pene coæva, fuisset in simultate. Hanc vocem se ab ipso audisse scripsit Cornelius Nepos. Verum qui cum omnibus, etiam externis et inimicis, pacem perennem conservet, non naturæ, sed gratiæ, non Gentilium, sed Christi pacem et spiritum habeat oportet.

Εὐχάριστοι, id est grati.

ET GRATI ESTOTE. — Græce εὐχάριστοι, id est gratiosi, amabiles estote, ut ex Hieronymo vertit Vatablus et Erasmus ; qui enim tales sunt, solent proximis esse benigni, misericordes, compatientes, pacem secum et cum aliis non tantum colere, sed et conciliare : omnia enim hæc spectant ad concordiam et charitatem cum proximis fovendam ; εὐχάριστος ergo hic idem est quod εὔχαρις.

Secundo, Theophylactus Græcum εὐχάριστοι vertit, *grati estote*, et, ut Syrus vertit, *gratias agite* Christo, pro beneficiis ab eo acceptis ; agnoscite gratiam vobis per Christum factam, et ut illi gratias referatis, tales vos Christi amore proximis exhibete, qualem se Christus vobis exhibuit : hoc enim gratitudo, ipsæque Charites exigunt. Hinc trium Charitum, quas finxerunt Græci ; duæ aspiciebant invicem, tertia averso erat vultu, ut docerentur qui beneficia accipiunt, se ea æterna memoria intueri debere ; qui vero largiuntur, nunquam ea amplius in memoriam revocare. Verum prior sensus magis aptus et genuinus est.

Charitum figura.

Vers. 16.

16. VERBUM CHRISTI HABITET IN VOBIS ABUNDANTER (græce πλουσίως, id est opulenter, copiose) IN OMNI SAPIENTIA, DOCENTES ET COMMONENTES VOSMETIPSOS, — *q. d.* Doctrina et Evangelium Christi plene et copiose imbuat et impleat mentem vestram, in eaque quasi resideat et habitet, ut Christiana sapientia pleni eam eructetis ex eaque invicem doceatis, moneatis, exhortemini. Sic S. Cæcilia Evangelium Christi semper gerebat in pectore, et non diebus, neque noctibus vacabat a colloquiis divinis et oratione ; indeque Evangelium hoc ita eructavit, ut sponsum Valerianum et Tiburtium ejus fratrem converterit. Utinam Christiani tam studiosi essent Evangelii et doctrinæ Christianæ, quantum exigit eorum professio et dignitas Evangelii ac Christianismi.

S. Cæcilia Evangelium gerebat in pectore.

IN GRATIA CANTANTES IN CORDIBUS VESTRIS DEO. — « In gratia, » id est cum gratiarum actione. Idem enim est cum eo quod dixit *Ephes.* v, 19 : « Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus. » Vult enim Christianos tantorum beneficiorum, quæ per Christum in christianismo acceperunt, memores, semper lætos et exultantes vivere, Deoque laudes et hymnos in gratiarum actionem canere. Ita Anselmus. Verum quia vers. seq. hanc gratiarum actionem inculcat Paulus,

Hinc *secundo*, melius Theophylactus : « In gratia, » inquit, id est cum gratia et venustate, ut videlicet tam pie, suaviter, reverenter canatis, ut voluptatem non carnalem, sed spiritualem, tam vobis et proximis, quam Deo ipsi afferatis. Unde vult hunc cantum fieri in cordibus et mentibus, ut inde in suavissimam ac piissimam vocem erumpat, qua alios doceamus et exhortemur.

Tertio, non male Chrysostomus : « In gratia, » inquit, id est, ex gratia et afflatu Spiritus Sancti (1).

Nota : Paulus hic et *Ephes.* v, 19, Christianis impense commendat psalmodiam et hymnodiam. « Est enim psalmus, inquit S. Basilius, procemio *in Psalm.*, animarum tranquillitas, pacis arbiter, optimarum disciplinarum et documentorum promptuarium : psalmus turbas et fluctus cogitationum compescit, iracundiam mollit, dæmones fugat, angelos advocat : psalmus in terroribus nocturnis securitas, in diurnis laboribus requies est : psalmus elementum est incipientibus, incrementum proficientibus, confirmatio perfectis : psalmus est vox Ecclesiæ, angelorum opus, cœlestis reipublicæ spirituale odoramentum. » Et S. Augustinus, *Psal.* initio : « Psalterium, ait, est communis quidam divinæ doctrinæ thesaurus, et universis animæ passionibus, quæ humanas animas varie angunt, subvenit : psalmus signifer est pacis, spirituale thymiama, exercitium cœlestium : luxum reprimit, sobrietatem suggerit ; lacrymas movet. »

Psalmodiæ fructus.

Vers. 17.

17. OMNE QUODCUMQUE FACITIS IN VERBO, AUT IN OPERE, OMNIA IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI (supple, facite), GRATIAS AGENTES DEO, ET PATRI PER IPSUM, — *q. d.* Non propter Simonem, non propter Mosem, non propter angelos Novantium, sed propter Christum ejusque gloriam facite

Omnia facere ad gloriam Christi.

(1) Allioli : « In gratia, » id est, *cum proximi ædificatione.*

omnia quæcumque facitis : et sic est hoc præceptum, sed negativum. Ita Theodoretus et Theophylactus.

partim est præceptum, partim consilium.

Secundo, potest hoc esse præceptum quoque affirmativum, si cum Ambrosio et D. Thoma sic exponas, *q. d.* Omnia opera vestra talia sint, quæ cedere possint in gloriam Christi, Christusque vestræ vitæ et actionum sit ultimus finis. Et hoc proprie videtur hic velle Apostolus, scilicet ut non angelos, sed Christum statuamus nobis finem actionum omnium in genere, ut Christus in iis omnibus laudetur. Quocirca Maldonatus apposite : « in gratia, » Græce ἐν χάριτι, hoc est, inquit, *in lætitia.* Sic enim χάρις pro χαρά, id est lætitia, capitur II *Thessal.* II, 15; *ad Philem.* vers. 7, et II *Corinth.* I, 15.

Tertio, est consilium, si singula opera actu aut virtute ad Christi gloriam referri velis. Hoc enim est consilium, non præceptum : nam actus moraliter bonos facere possumus sine actuali, imo virtuali relatione ad Christum.

Pia praxis omnes actiones in initio offerendi Christo.

Et sane consulenda est hæc praxis, ut assuescamus crebro iteratis actionibus opera nostra, præsertim in eorum exordio, referre ad gloriam Christi; ita fiet ut ex consuetudine habitum induamus, quo vel actu vel virtute omnia illa referamus ad gloriam Christi : hinc consequetur, ut omnia opera nostra, etiam indifferentia, virtutis et meriti rationem induant. Qua in re multi simplices opifices, agricolæ aliique permulti deficiunt, faciuntque ingentes labores, sed sine merito, quia laborant tantum ex motivo et fine naturali, ut scilicet sibi suisque de necessariis vitæ provideant : qui si docerentur eadem insuper referre ad Dei laudem et obsequium, nullo lucro terreno fraudarentur; sed præter illud, ingens meritorum et benedictionis divinæ lucrum apud Deum acquirerent. Ut ad hoc se et suos excitaret, Deique et piæ intentionis in Deum memoriam renovaret S. P. N. Ignatius, hoc elogium perpetuo habebat in ore: « Ad majorem Dei gloriam. » Simili modo Apostolus, I *Corinth.* X, 31, dixit : « Omnia in gloriam Dei facite, » ut ibi dixi.

Vers. 18.

18. MULIERES, SUBDITÆ ESTOTE VIRIS, SICUT OPORTET, IN DOMINO, — id est sicut oportet, secundum Christi Domini legem, voluntatem, Evangelium. *q. d.* Mulieres subditæ sint viris, sicut decet subdi eas, quæ Christo conjunctæ profitentur se sequi Christi modestiam, humilitatem, obedientiam, quam didicerunt in christianismo. Ita Anselmus. Vide dicta *Ephes.* VI, 1.

Ecquid mirum si Christianis matronis hoc præcipiat Paulus, cum idipsum Aristoteles Gentilibus præscribat, lib. I *Œconom.*, cap. I et II : « Existimare, inquit, debet mulier bene composita, mores viri esse legem vitæ suæ, impositam sibi a Deo per conjunctionem matrimonii. Qui hæc ergo negligit, Deos ipsos videtur negligere, quibus præsentibus sacra fecit, et matrimonium iniit. » Et Cato apud Livium, lib. XXXIV : « Majores, inquit, nostri nullam ne privatam quidem rem agere feminas, sine auctore voluerunt; sed in manu esse virorum. » Quare idem Cato graviter accusans insolentiam et fastum mulierum Romanarum, apud Livium, dec. IV, lib. IV, hoc quasi monstrum proponit : « Omnes, inquit, homines uxoribus dominantur, nos omnibus hominibus, nobis autem uxores. » Longe melius et sanctius vir ille prudens consilium dedit matronæ : « Si vis, inquit, imperare viro, pareas : bona enim mulier parendo viro, imperat. » Ita Livia, Augusti Cæsaris uxor, interrogata, « quibus rationibus Augustum sibi subjecisset? » respondit : « Multa modestia; » quod ea quæ placerent Augusto, faceret libenter; quodque se scire dissimularet, quibus ille amoribus domi frueretur. Testis est Dion in *Tiberio.*

Mores viri sint lex uxori.

Uxor ut imperet viro, pareat.

Vers. 20.

20. HOC ENIM PLACITUM EST IN DOMINO. — Ambrosius legit, *Domino;* sed Romana et Græca legunt, *in Domino,* id est apud Dominum, et, ut Syrus, *coram Domino.*

Vers. 21.

21. PATRES, NOLITE AD INDIGNATIONEM PROVOCARE FILIOS VESTROS, UT NON PUSILLO ANIMO FIANT. — Græce, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν, id est ne despondeant animum, scilicet si videant parentes in se assidue tam duros, asperos, litigiosos : inde enim solent filii perdere animum, segnescere in suis operibus, cum vident ea parentibus non placere, segniter parentibus obedire, imo in pietate, Dei timore et cultu languescere, ac tandem desperare, fugere, omneque jugum tam Dei, quam parentum excutere.

Vers. 22.

22. SERVI, OBEDITE PER OMNIA DOMINIS CARNALIBUS (temporalibus, etiam Ethnicis), NON AD OCULUM SERVIENTES, QUASI HOMINIBUS PLACENTES, SED IN SIMPLICITATE CORDIS, TIMENTES DEUM, — *q. d.* Servi, obedite dominis, non ficte ad oculum, ut eorum gratiam captetis, sed simplici et candido animo, ac studio placendi Deo, qui præcipit hanc obedientiam servis, quique voluit vos esse servos et servire, non autem dominos et imperare. Timeant ergo servi Deum, et non dominorum, sed Dei timore dominis suis obediant. Vide dicta *Ephes.* VI, 5.

Vers. 23.

23. QUODCUMQUE FACITIS, EX ANIMO OPERAMINI, SICUT DOMINO, ET NON HOMINIBUS, — *q. d.* Nolite, o servi, dominis vestris obedire ad oculum, sed ex animo, tanquam si ipsi Domino Deo serviretis, sicut revera servitis; quia Dei, qui vos servos fecit, voluntas est ut heris vestris ex animo obediatis. Si ergo heris ita obediatis, ipsimet Deo obedietis, qui « retributionem » æternæ « hæreditatis » in cœlo servis ita obedientibus uti promisit, ita revera præstabit pro hoc eorum obsequio. Agite ergo servi, estote philodespoti, id est amantes herorum, nec herum ut hominem; sed in hero herique jussu Deum, et Dei jussum intuemini et accipite.

Vers. 24.

24. RETRIBUTIONEM. — Græce est ἀνταπόδοσις, quæ

vox significat mercedem, quæ pro merito operum datur. Cum ergo Paulus Deo eam tribuat, certum est servos eam apud Deum mereri sua obedientia. Nota hoc pro meritis bonorum operum, contra Novantes (1).

DOMINO CHRISTO SERVITE. — Græcum δουλεύετε, tam est indicativi, quam imperativi modi. Unde verti potest cum Vatablo, *nam Christo Domino servitis, q. d.* Ac proinde ille Dominus utpote fidelissimus et liberalissimus, vestrum servitium compensabit abundantissime in futura hæreditate cœlesti.

Vers. 25. 25. QUI ENIM INJURIAM FACIT, RECIPIET ID QUOD INIQUE GESSIT : ET NON EST PERSONARUM ACCEPTIO APUD DEUM. — Probat quod servi justi et obsequentes suis heris accipient retributionem hæreditatis jam dictæ, argumento a contrario : nam qui injusti sunt, sive domini sint, sive servi, accipient a Deo retributionem damnationis. Taxat tacite, et reprimit fastum ac dominatum dominorum, qui injuste ac tyrannice tractant suos servos, *q. d.* Sciant hi se a Deo judicandos, et pro injuria servis suis irrogata puniendos; vicissim solentur se servi injuste ab heris vexati, quod eorum injurias ulciscetur Deus, eorumque patientiam et obedientiam remunerabitur (2).

(1) *Hæreditatis.* Servi apud antiquos ab omni excipiebantur hæreditate. At servi Christiani, si heris suis tanquam Christo obediunt, hæreditatem recipient, æternam scil. in cœlo.

(2) Allioli : *Sed qui male agit* (ἀδικία enim, *injustitia*, sæpe est omnis generis *malitia* et improbitas), sive sit servus, sive herus, *pœnas improbitatis feret*, etc.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari primo, dominos ad æquitatem et benignitatem in servos.

Secundo, omnes christianos ad orationis frequentiam, sapientiam christianam, et gratiam ac prudentiam in loquendo.

Deinde, vers. 10, fuse et particulatim suos salutat.

1. Domini, quod justum est et æquum, servis præstate : scientes quod et vos Dominum habetis in cœlo. 2. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione : 3. orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum), 4. ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. 5. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt : tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. 7. Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, et fidelis minister, et conservus in Domino : 8. quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa vos sunt, et consoletur corda vestra, 9. cum Onesimo charissimo, et fideli fratre, qui ex vobis est. Omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis. 10. Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata : si venerit ad vos, excipite illum : 11. et Jesus, qui dicitur Justus : qui sunt ex circumcisione : hi soli sunt adjutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, servus Christi Jesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, et pleni in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis, et pro iis qui sunt Laodiciæ, et qui Hierapoli. 14. Salutat vos Lucas medicus charissimus, et Demas. 15. Salutate fratres, qui sunt Laodiciæ, et Nympham, et quæ in domo ejus est, ecclesiam. 16. Et cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite ut et in Laodicensium ecclesia legatur : et eam quæ Laodicensium est, vos legatis. 17. Et dicite Archippo : Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

Vers. 1. 1. DOMINI, QUOD JUSTUM EST ET ÆQUUM, SERVIS PRÆSTATE, — pro *æquum*, Græce est ἰσότητα, id est æqualitatem, ut scilicet æqualiter servos tractent; non unum dure,

non unum ament et colant, alterum aversentur, et contemnant; sed pares pari affectu et benevolentia prosequantur. Idem inter filios servare debent parentes, idem in monasteriis, collegiis, republica præstare debent Superiores, ne unum filium, subditum, civem præ alio ament, colant, attollant : hæc enim est inæqualitas et acceptio personarum, quæ pacem turbat, invidiam aliorum concitat, et Superiores in odium illorum qui negliguntur, vel postponuntur, adducit. Sic enim Joseph a patre Jacob plus cæteris adamatus, et polymita vestitus, invidiam fratrum, omniaque mala et tantum non mortem incurrit (1).

In familiis cavenda inæqualitas.

Vers. 2. 2. ORATIONI INSTATE. — Græce τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, id est, ut Syrus, *in oratione perseverate*. Toties Apostolus in suis epistolis orationis studium et frequentiam Christianis etiam laicis inculcat, quia oratio est fistula cœlestis, per quam omnis ros, id est gratia cœlestis, in nos descendit, ut quidam Sanctorum tam vere, quam apposite dixit.

Oratio est fistula cœlestis.

VIGILANTES IN EA IN GRATIARUM ACTIONE. — Insignem piamque formulam gratias agendi viri cujusdam sancti (forte ipsiusmet S. Chrysostomi) recenset hic, *hom.* 10, Chrysostomus. Ea talis est: « Gratias agimus tibi pro omnibus beneficiis tuis, a primo die usque in hunc præsentem indignis nobis impensis, sive nota nobis sint, sive incognita; tam pro occultis, quam pro manifestis, quæ vel opere nobis vel sermone facta sunt, et quæ voluntariis, et quæ invitis sunt præstita; pro omnibus quæ immeritis nobis exhibita sunt; pro afflictionibus, pro quiete, pro gehenna, pro supplicio, pro regno cœlorum. Obsecramus ut animas nostras custodias sanctas, mundam habentes conscientiam, finem benignitate tua dignum. Qui nos ita dilexisti, ut Unigenitum tuum pro nobis dederis, dignare nos hac dilectione dignos reddere. Da sapientiam in verbo tuo, et in timore tuo, unigenite Christe, inspira nobis fortitudinem tuam. Qui Unigenitum pro nobis dedisti, et Spiritum Sanctum tuum emisisti in remissionem peccatorum, sive sponte quid, sive inviti deliquerimus, condona; nec reputes. Recordare omnium qui nomen tuum invocant in veritate. Recordare omnium qui nobis vel bene, vel male volunt : omnes enim homines sumus. » Subdit Chrysostomus : « His dictis addebat orationem fidelium, atque ita cessabat, tanquam coronide quadam et colligatione, post orationem pro omnibus factam, imposita. Multis enim nos Deus etiam invitos beneficiis afficit, multis etiam et pluribus ignaros. Quando enim contraria precamur, ipse vero diversa facit, manifestum est quod et insciis benefaciat. »

Vers. 3. 3. ORANTES SIMUL ET PRO NOBIS, UT DEUS APERIAT NOBIS OSTIUM SERMONIS, — id est, ut det mihi aditum et opportunitatem evangelizandi, amoveatque ejus impedimenta.

Aliter S. Anselmus, Theophylactus et Salmeron : ut Deus, inquiunt, aperiat ostium sermonis, id est os nostrum, per quod quasi ostium sermo ex homine egreditur, *q. d.* Ut Deus det nobis os apertum et liberum, id est det nobis libertatem, fiduciam et audaciam prædicandi. Unde quasi explicans subdit : « Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. » Alioqui juxta priorem sensum dicendum est, esse hic novam petitionem, et supplendam esse conjunctionem *et*, *q. d.* Orate, ut Deus aperiat ostium Evangelio, et ut manifestem illud, sicut oportet, etiam in vinculis constitutus et coarctatus. Meminit Paulus identidem vinculorum suorum, et in iis gloriatur, ut idem nos facere doceat. Præclare S. Cyprianus, epist. 72 *ad Nemesium*, de vinculis Martyrum : « O pedes, inquit, feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! O pedes ad præsens in sæculo ligati, ut sint semper in cœlis apud Deum liberi! » Mire vero S. Chrysostomus, hic *hom.* 10, hæc vincula extollit, atque inter cætera ait, Paulum, utpote in cœlis animo et mente versantem, non potuisse vinculis constringi, sed in iis quasi liberum et solutum prædicasse et cucurrisse ad cœlum. « Injice, ait, radiis solis aut soli ipsi vincula, siste cursum ejus, si potes : si non potes, nec Paulum, qui quasi sol in cœlo conversatur, lucisque et doctrinæ suæ radios in terra dispergit, vincire, aut cursum ejus inhibere poteris. »

Vincula Martyrum sunt gloriosa.

Vers. 5. 5. IN SAPIENTIA AMBULATE AD EOS QUI FORIS SUNT, — id est sapienter et prudenter agite cum Ethnicis, ut illos ad fidem Christi pelliciatis. Ita Ambrosius.

TEMPUS REDIMENTES. — Græce καιρὸν, id est occasionem bene agendi cum aliis, et rei Christianæ bene gerendæ ac promovendæ, prudenter ac studiose captate : τὸ enim *redimentes tempus* pendet ex eo quod præcedit, « In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt. » Ita Ambrosius et Theophylactus. Vide dicta *Ephes.* v, 16.

Aliter Anselmus : « Tempus, inquit, redimimus, quando anteactam vitam, quam lasciviendo perdidimus, flendo reparamus. » Sed prior sensus est ex sententia et mente Apostoli.

Alii sic explicant, *q. d.* Cum infidelibus sapienter, id est caute, conversamini, ita ut redimendæ vexationis et evitandæ persecutionis causa, quo tempus habeatis liberum ad serviendum Deo, patiamini, si opus sit, etiam dispendium aliquod rerum temporalium. Aut aliter, *q. d.* Sapienter agite cum infidelibus, ne ex veteri amicitia cum eis tempus teratis otio, fabulis, ludis, conviviis, etc., uti ante solebatis; sed dextere ab iis vos subducite, ut tempus pretiosum redimatis, illudque in oratione, studio, charitate, propagatione fidei, operibus misericordiæ aliisque virtutibus impendatis. Hi duo sensus satis appositi

(1) Hoc comma non debebat avelli a cap. præce-

sunt. Est enim generalis hæc sententia Apostoli, similis illi *Ephes.* v, 16; epistola enim ad Colossenses similis est illi ad Ephesios, ejusque quasi compendium.

Vers. 6. 6. SERMO VESTER SEMPER IN GRATIA (id est cum gratia, hoc est approbatione et ædificatione proximorum) SALE (id est prudentia (1) SIT CONDITUS. — *Secundo,* Anselmus, « in gratia, » id est in dulcedine charitatis. *Tertio* et adæquate, « in gratia, » id est cum gratia, ut scilicet sit gratiosus sermo vester, et gratiam ac favorem audientium conciliet : ita tamen, ut sit sale conditus, *q. d.* Sicut cibus dulcis gratus est, si tamen sit sale conditus; nam alioqui sicut præsalsus, sic et insulsus cibus displicet : ita sermo vester suavis sit, jucundus et gratus, non præsalsus et austerus : hic enim alios, maxime Gentiles, a vobis averteret. At neque sit insulsus et dissolutus; sed sale modestiæ, gravitatis et discretionis condiatur; ut sal opponatur σαπρῷ, id est putri et scurrili, ut dixi *Ephes.* IV, 29, *q. d.,* ait Chrysostomus : Sermo vester jucundus sit, sed simul stringat, obturet, pungat et acuat.

Quis sermo in gratia sale conditus? Qui non est insulsus, nec præsalsus. Γνώμη S. Chrysostomi.

Talis debet esse sermo præconum Evangelii, et eorum qui animas student Christo lucrifacere.

Huic gratiæ mire studuerunt Gentiles. Ita Xenophon in sermone fuit suavissimus, indeque vocatus est « Musa Attica. » Ita Plato miram habuit sermonis gratiam. Quare cum adhuc infans in cunis dormiret, apes mellis copiam labellis ejus instillare visæ sunt; quod præsagi portendere dixerunt, ex ore Platonis melle dulciorem fluxuram esse orationem. Sciunt omnes quanta in Cicerone dicendi scribendique fuerit gratia. Xenocrates tristior et tetricus jussus est a Platone « Gratiis sacra facere, » ut comitatis elegantiam sibi conciliaret. « Nam tetricus vultus et sermo non urbibus, sed sylvis convenit, » inquit Plato. Protogenes pictor toto septennio in pingenda Jalysis imagine consumpto, tandem summam manum imposuit. Eam cum Apelles cerneret, primum substitit mutus et stupefactus, deinde inspiciens, ait : « Opus quidem magnum, artifexque excellens, verum operi gratia deest; quæ si adesset, assecutus esset auctor immortalem gloriam. » Adjecit, « sibi cum Protogene omnia paria esse, aut illi meliora, sed uno se præstare, quod manum ille de tabula nesciret tollere. » Nimis enim morosi dum nimis omnia gratiosa exhibere cupiunt, gratiam perdunt. Ita Ælianus, lib. XII, cap. XLI, et Plinius, lib. XXXV, cap. X.

Moraliter, fusius id explicat Anselmus : « Sicut, inquit, cibus cui sal immiscetur, fit sapidus, et caro bene salita non putrescit, nec fœtet; ita sit et sermo vester, ut quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium; non sit insipidus per insipientiam, nec putidus per admonitionem carnalis delectationis, nec corruptus per admixtionem falsitatis; sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, et integritate veritatis incorruptus, atque odorem cœlestis et incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum divini salis habeat sermo vester. »

&S. Anselmi.

Vers. 9 et 11. 9. CUM ONESIMO, etc. 11. QUI EX VOBIS EST. — Id est, qui est ex vestra gente et urbe, scilicet est Colossensis, quales et vos estis. Id patebit ex Epistola ad Philemonem. — HI SOLI (scilicet ex domesticis meis, qui me comitari et adjuvare solent) SUNT ADJUTORES MEI IN REGNO DEI, — id est in prædicatione Evangelii, quod est via ad regnum Dei cœleste : qui enim prædicat Evangelium, prædicat regnum cœleste, et viam ad hoc regnum. Hinc S. Joannes et Christus et Apostoli hoc thema suæ prædicationis proposuerunt : « Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum. »

Hinc ergo ruit argumentum Bezæ : Si, inquit, hi (scilicet Aristarchus, Marcus et Jesus) soli erant Romæ cum Paulo, ergo Petrus Romæ non erat, nec Romæ sedit Pontifex viginti quinque annos. Respondeo : Hi soli erant Romæ cum Paulo quasi socii et domestici ejus; Petrus vero Romæ erat, sed seorsim evangelizabat. Adde Petrum ita sedisse, id est papatum constituisse Romæ, ut tamen quasi Pastor Ecclesiæ per vices sæpe discurreret per alias regiones, ibique fundaret Ecclesias, uti faciebant alii Apostoli.

Objectio Bezæ solvitur.

Vers. 12. 12. SEMPER SOLLICITUS PRO VOBIS. — Græce ἀγωνιζόμενος, id est certans et agonizans pro vobis est Epaphras vester nuper Episcopus.

UT STETIS PERFECTI, ET PLENI IN OMNI VOLUNTATE DEI, — id est in omni eo, in quo vult Deus nos esse perfectos et plenos, scilicet in sapientia et vita Christiana. Voluntas enim ponitur pro velito, id est objectum pro potentia, juxta *Can.* 30 (2).

Vers. 15. 15. SALUTATE FRATRES, etc., ET NYMPHAM; (Nympha vir fuit, non mulier. Patet ex eo quod sequitur), ET QUÆ IN DOMO EJUS (Græce αὐτοῦ, id est ejus masculine, viri scilicet, non feminæ) EST, ECCLESIAM, — id est domesticam ejus ecclesiam et familiam fidelem. Ita Theophylactus, licet Theodoretus putet Nympham hunc consecrasse domum suam in ecclesiam.

Vers. 16. 16. EAM QUÆ LAODICENSIUM EST, VOS LEGATIS. — Putat Philastrius, lib. *De Hæresibus*, cap. XC, Paulum scripsisse ad Laodicenses, velleque hic ut ea Epistola Colossis legatur. Sixtus Senensis, lib. II, in *Paulo,* hanc epistolam ad Laodicenses recenset, eamque probat Faber Stapulensis. Ea sic habet : « Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Chris-

Epistola Pauli ad Laodicenses.

(1) Nam pertinet hoc ad sapientiam conversandi cum extraneis, ut semper loci, temporum, personarum et rerum habeatur respectus.

(2) Alii : *Pleni,* hoc est, omnibus donis divinis instructi; *in omni voluntate Dei,* id est, ad omnem Dei voluntatem, scil. perficiendam.

Epistola ad Laodicenses apocrypha.

tum, fratribus, qui estis Laodiceæ, gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meam, quod permanentes estis et perseverantes in operibus bonis, promissionem exspectantes in die judicii. Neque disturbent vos quorumdam vaniloquia insimulantium veritatem, ut vos avertant a veritate Evangelii, quod a me prædicatur. Et nunc faciet Deus, ut qui sunt ex me, ad perfectum veritatis Evangelii, sint deservientes et benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis vitæ æternæ. Et nunc palam sunt vincula mea, quæ patior in Christo; in quibus lætor et gaudeo. Et hoc est mihi ad salutem perpetuam, quod factum est in orationibus vestris administrante Spiritu Sancto, sive per vitam, sive per mortem. Et mihi vivere vita in Christo, et mori gaudium; et ipse in vobis faciet misericordiam suam, ut eamdem dilectionem habeatis, et sitis unanimes. Ergo, dilectissimi, ut audistis præsentiam Domini, ita sentite et facite in timore; et erit vobis vita in æternum (est enim Deus qui operatur in vobis); et facite sine peccato, quæcumque facitis, et quod optimum est : dilectissimi, gaudete in Domino Jesu Christo, et cavete omnes sordes in omni lucro. Omnes petitiones vestræ sint palam apud Deum. Estote firmi in sensu Christi, et quæ integra, vera, et pudica, et casta, et justa, et amabilia sunt facite, et quæ audistis et accepistis, in corde retinete, et erit vobis pax. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus, et eam, quæ est Colossensium, vobis. » Sed supposititiam esse hanc epistolam patet, tum ex stylo, tum ex brevitate, tum quod frigidior sit; tum quod eadem contineat, quæ Epistola ad Colossenses, ex eaque aliisque Pauli Epistolis consarcinata sit, cum tamen eam quasi novi aliquid continentem Colossis legi jubeat hic Apostolus; tum denique quod veteribus incognita fuerit. Imo S. Hieronymus, in *Catalogo Scriptorum Eccles.*, in *Paulo* : « Legunt, ait, quidam Epistolam ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur. » Rursum Marcion putabat Epistolam ad Laodicenses esse Epistolam ad Ephesios : Theophylactus vero esse Epistolam primam ad Timotheum, quæ scripta est Laodiceæ.

Quænam epistola Laodicensium?

Sed respondeo et dico Apostolum hic vocare Epistolam Laodicensium, non suam, quam ad Laodicenses scripserit, sed eam quam Laodicenses ad Paulum, vel certe ad ipsos Colossenses, ut vult Theodoretus, scripserint; in qua quædam inerant, quæ ad rem Colossensium pertinerent, ac proinde ab eis eam legi voluit Apostolus. Patet ex Græco textu, qui sic habet, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est *et eam, quæ Laodicæa*, scilicet ad me scripta est, vos legite. Ita Chrysostomus, Syrus et Theodoretus, qui sic ait : « Non dixit Apostolus, Eam quæ ad Laodicenses; sed, Eam quæ ex Laodiceæ est, legite : illi enim de aliquibus rebus ad eum scripserant. Verisimile est autem eos vel ea accusasse, quæ fiebant Colossis, vel eodem morbo cum eis laborasse; et ideo dixit hanc quoque epistolam esse legendam. » Maldonatus tamen in *Notis manuscr.* sic explicat : Τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, inquit, quæ a Laodicensibus ad vos mittetur, a me ad eos scripta : in qua credibile est Paulum Laodicenses monuisse, ut eam ad Colossenses mitterent, sicut hic Colossenses monet, ut hanc ad Laodicenses mittant (1).

17. Dicite Archippo : Vide ministerium, accepisti in Domino (id est in Domini Ecclesia, a Domino, per Dominum, juxta *Can.* 25), ut illud impleas. — Ministerium hoc fuit pastoratus, vel episcopatus Colossensium, in quo Archippus hic videtur successisse Epaphræ, qui jam captivus Romæ tenebatur in vinculis, ut patet ex Epistola *ad Philemonem*, vers. 23. Vult ergo Archippum hoc suum ministerium implere, id est plene et perfecte fungi suo episcopatu aut pastoratu, tanquam qui a Domino ministerium acceperit, *q. d.* Vide, Archippe, sis diligens in hac tua cura; Domini officium agis, Dominus tibi credidit has oves, eas a te repetet. Ita Theophylactus.

Vers. 18.

18. Salutatio mea manu Pauli. — Salutationem vobis propria mea manu ego Paulus subscribo. Hinc patet Paulum hucusque dictasse hanc epistolam et scripsisse aliena manu; hæc vero et quæ sequuntur deinceps ad finem usque, sua scripsisse manu. Ita Anselmus.

Memores estote vinculorum meorum, — tum ut pro me vincto oretis, tum ut meis vinculis in fide et constantia roboremini. Hæc enim memoria et exemplum quod vinctus sim et condemnatus, ait Theophylactus, magnam vobis afferet consolationem in omnibus tribulationibus. Imitatur Paulum S. Ignatius, qui epistolam suam *ad Philippenses* ita conclusit : « Mementote vinculorum meorum, ut consummer in Domino. »

Omnes Christiani ad cruces se animare debent cogitando vincula Pauli.

Moraliter S. Chrysostomus : « Deliciarum, inquit, concupiscentia prehenderis? recordare carceris Pauli : discipulus es illius et commilito. Quam rationem habet, commilitonem quidem tuum in vinculis esse, te vero in deliciis? In afflictionibus es? putas te derelictum esse? Audi sermones Pauli, et vide quomodo in afflictione esse, non sit derelictionis indicium. Velles sericis indui? memor esto vinculorum Pauli, et videbuntur tibi serica indumenta quibusvis fœtulentis panniculis abjectiora esse. Velles aureis indumentis amiciri? recordare vinculorum Pauli, et ostendent tibi nihil illa cœno protrito melius habere. Vis ornari capillis, formosaque videri? considera squalorem Pauli in carcere, et accenderis circa illam pulchri-

(1) Nonnulli intelligunt epistolam Pauli, quæ *ad Ephesios* inscribitur; quum enim eam fuisse encyclicam existimant, ideoque Laodicea Colossensibus missam, merito ob hanc rem epistola *ad Laodicenses* videri et appellari potuit. Sed deest nobis lux historiæ.

tudinem, hancque extremam deformitatem esse putabis, atque amare ingemisces desiderio illorum vinculorum correpta. Vis odoramenta et fucum et quidquid ejusmodi est, tibi ipsi accommodare? cogita illius lacrymas. Triennium noctes et dies a lacrymis non cessabat. Hoc ornatu genas tuas adorna. Lacrymæ istæ eas splendidiores facient. Non dico ut pro aliis illacrymes; vellem quidem et istud, et sublimius est; sed pro peccatis tuis hoc facere adhortor. »

COMMENTARIUS

IN PRIMAM EPISTOLAM

AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

Thessalonica metropolis Macedoniæ.

Thessalonica, metropolis Macedoniæ, urbs fuit nobilissima, quæ prius Halia dicta, deinde a Philippo, Amyntæ filio, vocata est Thessalonica, vel quia in ea Thessalos vicerat, ut nomen sonat; vel, ut Strabo ait, a Thessalonica uxore : nunc Salonica dicitur, estque Judæorum statio et emporium. In hac ergo urbe Paulus prædicaverat Evangelium, brevique tempore multos Gentilium, ac præsertim nobilium matronarum converterat, ut patet *Act.* XVII, 1 et seq. Hinc statim Judæi Paulo et Evangelio invidentes, contra eum concitarunt seditionem; fugit ergo Paulus Athenas, indeque Timotheum misit Thessalonicam, ut opus a se cœptum perficeret et fideles in fide confirmaret, ut patet hic, cap. III, vers. 2. Rediit deinde Timotheus ad Paulum, eique a se gesta et Thessalonicensium in fide constantiam enarravit. Unde Paulus hanc ad eos scribit epistolam, qua constantiæ eorum congratulatur, eosque in fide confirmat, ut pro ea tuenda secum fortiter Judæorum et Gentilium persecutiones ferant.

Occasio hujus epistolæ scribendæ.

Argumentum Epistolæ.

Deinde, cap. IV, hortatur eos, ut fugiant fornicationem, otium, desidiam; ac de resurrectione et Christi ad judicium adventu eos instruit. Denique, cap. V, monet, ut ad diem judicii sancte vivendo se comparent, vacentque charitatis operibus, orationi ac pietati (1).

Ubi et quando scripta?

Scriptam esse Athenis habent Græca et Syra in fine epistolæ. Idem docent Theodoretus, Œcumenius hic et Athanasius in *Synopsi;* sed verius est scriptam esse Corinthi anno Christi 52, ut docet Baronius (2); nam Timotheus jam Thessalonica ad Paulum redierat, ut ipse ait cap. III, vers. 6. Timotheus autem ad Paulum rediit, non Athenis, ubi vix hæsisse videtur, sed Corinthi agentem, ut patet *Actor.* XVIII, 5. Unde sequitur hanc primam esse omnium epistolarum quas scripsit Paulus, uti constanter asserunt Chrysostomus et Theodoretus.

(1) Hujus epistolæ partes, præter exordium et epilogum, duæ constitui possunt. *Prima* partim laudationes, partim historicas narrationes complectitur; in quibus tamen obliquæ hortationes ad constantiam in fide Christiana excitantes, passim delitescunt, cap. I-III. *Altera* pars tota est νουθετική, id est, præcepta et admonitiones ad piam sanctamque vitam continet, cap. IV-V. Huic parti secundæ per quamdam παρέκβασιν insertæ sunt doctrinæ fidei, quæ contra dubitationes nonnullorum accurate exponuntur et vindicantur. Cf. Haneberg, op. cit. ad h. l.

(2) Vel potius ann. Christi 50, ait Sepp, op. cit. tom. II, p. 281. Vide Chronicon libro *Actorum* præfixum.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Gratias agendo Deo, refricat Thessalonicensibus fervidam ipsorum conversionem ad Christum per efficaciam suæ prædicationis.
Deinde, vers. 6, laudat et corroborat eorum in fide constantiam.

1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, et Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis, et pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, 3. memores operis fidei vestræ, et laboris, et charitatis, et sustinentiæ spei Domini nostri Jesu Christi ante Deum et Patrem nostrum : 4. scientes, fratres, dilecti a Deo, electionem vestram : 5. quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed et in virtute, et in Spiritu Sancto, et in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. 6. Et vos imitatores nostri facti estis, et Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus Sancti : 7. ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia et in Achaia. 8. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia et in Achaia, sed et in omni loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta est, ita ut non sit nobis necesse quidquam loqui. 9. Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos; et quomodo conversi estis ad Deum a simulacris, servire Deo vivo et vero, 10. et exspectare Filium ejus de cœlis (quem suscitavit ex mortuis) Jesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

Vers. 1. 1. PAULUS, ET SILVANUS, ET TIMOTHEUS ECCLESIÆ THESSALONICENSIUM IN DEO PATRE, ET DOMINO JESU CHRISTO, — id est in fide et religione Dei Patris et Jesu Christi, supple *congregatæ*, scribunt et salutem dicunt. Ubi recte advertit Theophylactus præpositionem *in* hic Filio tribui æque ac Patri, ut significetur æqualitas Filii cum Patre. Eodem modo, quo hic præpositionem *in*, etiam præpositionem *a*, tam Filio, quam Patri tribuit *epist.* II, cap. 1, vers. 2 : « Gratia vobis et pax a Deo Patre et Domino Jesu Christo. »

Silvanus est Silas. Nota *secundo* : Silvanus est Silas; ex Hebræo enim nomine *Silas* Græci et Latini formarunt nomen sibi notius *Silvanus*; hoc enim Latinum et Romanum est nomen. Perperam ergo Dorotheus, in *Synopsi*, Silvanum a Sila distinguit, quasi Silas Corinthiorum, Silvanus Thessalonicensium fuerit Episcopus.

Audi Manichæum resuscitantem hunc Silvanum, audi fanaticum. Constantinus quidam Manichæorum hæresim suscitari volens in Armenia, sub Constante Imperatore, nepote Heraclii, anno Christi 653, jactavit se esse Silvanum, qui tanquam fidus discipulus a Paulo missus est in Macedoniam, ostendensque discipulis suis Apostoli codicem, quem a Diacono acceperat : « Macedones, aiebat, estis : ego Silvanus, ad vos a Paulo missus. Quare justo Dei judicio a Justo quodam, quem manichæismo imbuerat, mercedem congruam recepit. Palatini enim jussis obsequens Justus, sumpto in manus saxo, Silvanum quasi alterum Goliath vi magna percussit et occidit, uti ex Theophane fuse narrat Baronius anno Christi 653. Ubi et addit asseclam Constantini Simeonem pari modo se appellasse Titum (cum cetus animas devorans potius vocandus esset), qui proinde a Justiniano juniore Imperatore cum aliis Manichæis flammis exustus est anno Christi 685.

Nota *tertio*, Pauli modestiam, qui Timotheum et Silam discipulos suos sibi æquat et adnumerat in scribenda hac epistola.

Nota *quarto* : Non se vocat hic Apostolum, quia pauco tempore Thessalonicæ evangelizaverat, ita ut apostolatus ejus ibi per experientiam vix esset cognitus : necdum enim ullas ibi fundaverat Ecclesias, quod proprium erat Apostolorum munus.

Vers. 3. 3. MEMORES OPERIS FIDEI VESTRÆ, ET LABORIS, ET CHARITATIS, ET SUSTINENTIÆ SPEI DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI ANTE DEUM ET PATREM NOSTRUM. — Nota *primo* : Τὸ *operis*, vel, ut Syrus, *operum fidei*, significat fidem non nudam et otiosam, sed opera-

tricem, ipsaque opera fidei ab Apostolo commendari. Ita Chrysostomus, Anselmus et alii.

Quis labor charitatis?

Nota *secundo* : Pro *laboris et charitatis*, Græca et Syrus legunt, *laboris charitatis* : sicut enim fidei tribuit opus; ita charitati tribuit laborem et spei sustinentiam. Ubi adverte, Apostolum per hæc tria, unum et idem significare, nimirum Thessalonicenses propter fidem, spem et charitatem in Christum multa a Judæis et Gentibus passos esse, adeo ut a Judæis Jason pro Paulo elabente protractus fuerit ad tribunal, *Act.* XVII, 6. Persecutiones ergo pro fide pati constanter, est opus fidei. Idem est « labor charitatis, » id est labor et molestia, quam sustinuerunt propter amorem Christi dilecti sui. Idem est « sustinentia » et patientia « spei, » ut mox dicam. Possunt tamen hæc ita commode secerni, ut « opus fidei » sit labor pro fide susceptus; multum enim eis laborandum erat, ut infirmi in fide Christiani tempore persecutionis in fide corroborarentur. « Labor charitatis » esse potest labor, quem suscipiebant, ut eos, qui ob fidem erant spoliati bonis, aut in exilium missi, solarentur et sustentarent. « Sustinentia spei » esse potest omnium ærumnarum in persecutione tolerantia ob spem gloriæ cœlestis. Ita Chrysostomus.

Nota *tertio* : « Sustinentiam spei » vocat constantiam spei, quam constanter in adversis sustinuerunt, id est sustentarunt et retinuerunt; unde Erasmus vertit, *quod permansistis in spe*; Ambrosius legit, *exspectationis spei*, id est spei expectantis, de qua mox dicam.

Sustinentia spei est patientia ex spe præmii.

Secundo et aptius, « sustinentiæ spei, » id est patientiæ, et, ut Syrus, *tolerantiæ*, quam in persecutionibus habetis ex spe, vel propter spem præmii cœlestis. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus. Unde posset cum Vatablo per hypallagen « sustinentia spei » accipi pro *spe sustinentiæ*, id est spe sustinente, tolerante, patiente; sicque clare hic locus verti potest. Memores operatricis et efficacis fidei vestræ et laboriosæ charitatis et tolerantis spei. Ubi adverte tria apta epitheta et quasi proprietates trium virtutum Theologicarum, fidei, spei, charitatis : fides enim debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens. Unde recte notavit Chrysostomus et alii, ab Apostolo nec fidem sine operibus, nec charitatem sine labore, nec spem sine patientia hic commendari.

Fides debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens.

Nota *quarto* : Addit Apostolus, « Domini nostri Jesu Christi, » qui genitivi a genitivis *fidei*, *spei* et *charitatis*, qui præcesserunt, reguntur. Vocat ergo fidem, spem, charitatem Jesu Christi, sive quia hæ virtutes dantur a Christo et per Christi merita; sive potius, quia feruntur in Christum qua Deus est et homo, quasi in objectum suum, et labor earum suscipitur propter Christum et Christi amore, spe ac desiderio. Unde vers. ultimo id explicans ait : « Exspectare Filium ejus de cœlis, » *q. d.* Hac spe sustinetis persecutiones, ærumnas et labores pro fide, quia creditis et amatis Christum, eumque exspectatis judicem, ut vos præmiet et glorificet. Hac enim spe vir justus ad omnem fortunæ motum immotus firmusque quasi cubus, imo quasi rupes consistit in sua fide et probitate. Ita Anselmus. Unde et Ambrosius, ut dixi, legit hic, *memores*, etc., *exspectationis spei Domini nostri Jesu Christi*, id est spei exspectantis Dominum nostrum Jesum Christum.

Nota *quinto* : Quod subdit Apostolus, « ante Deum et Patrem nostrum, » vel refertur ad *memores*, vel potius ad *fidei*, *spei* et *charitatis*, *q. d.* Memor sum vestræ patientiæ et laboris, quem sustinetis pro fide, spe et charitate Christi, non ficte et simulate, sed « ante Deum, » id est sine fuco, vere, sincere, coram Deo. Est hic ingens stimulus ad fortiter agendum et patiendum, si cogitemus nos ante Deum, in Dei oculis et pro Deo ipso laborare, pati, certare. « Magna, inquit Boetius, nobis injecta est necessitas bene agendi, quod in conspectu Judicis cuncta cernentis omnia agimus. » Hinc Deus, *Gen.* XVII, 1, hoc medium et excitamentum ad omnem perfectionem Abrahamo suggessit, dicens : « Ambula coram me, et esto perfectus, » *q. d.* Cogita præsentiam meam; me facta tua omnia coram intueri : ita studebis et anniteris, ut opera tua quam optime et perfectissime facias.

Acer stimulus est memoria præsentiæ Dei.

4. SCIENTES, FRATRES DILECTI A DEO, ELECTIONEM VESTRAM, — *q. d.* Scio, non fide, non certa demonstratione, aut physica evidentia, sed ex signis et conjecturis : quia scilicet vestræ fidei, constantiæ, patientiæ, charitatis opera video, inde scio, id est probabiliter colligo, « vestram electionem, » id est vos esse electos ad gratiam et amicitiam Dei, et, si in ea perseveretis, ad gloriam et fruitionem ejusdem. Ita Theophylactus. Vide *Can.* 13. Nam Apostolum proprie et immediate loqui de electione ad gratiam, non autem ad gloriam, patet ex sequentibus; sequitur enim :

Vers. 4.

5. QUIA EVANGELIUM NOSTRUM NON FUIT AD VOS IN SERMONE TANTUM, SED ET IN VIRTUTE, — id est, potentia et efficacia miraculorum confirmatum fuit.

Vers. 5.

ET SPIRITU SANCTO. — Syrus vertit, *in spiritu sanctitatis* : sanctitas enim doctrinæ et vitæ prædicantium, valde eorumdem doctrinam credibilem facit et persuadet. *Secundo*, « in Spiritu Sancto, » id est in largitione Spiritus Sancti et donorum ejus, quæ Apostoli in primitiva Ecclesia, in baptismo etiam visibiliter largiebantur, faciendo, ut credentes linguis peregrinis loquerentur, prophetarent, dæmones et morbos depellerent, etc., ut patet *Actor.* X, 44, et alibi. Ita Theodoretus, Anselmus et alii.

ET IN PLENITUDINE MULTA. — D. Thomas bifariam accipit : *Primo*, « in plenitudine, » supple, donorum Spiritus Sancti, ne se minus donorum accepisse putarent Gentiles, quam acceperant Judæi. *Secundo*, « in plenitudine, » supple, illustrationis, *q. d.* Nihil vobis defuit plenæ instructionis earum rerum, quæ ad fidem pertinent. Verum hæc non

Quid

πληροφορία, id est plenitudo? conveniunt cum Græco πληροφορία, quæ vox significat plenam certitudinem et certam persuasionem, ut dixi *Rom.* xiv, 5. Unde Ambrosius legit; *non in phantasia, sed in veritate plenitudinis*, id est plena, pleneque probata et certa veritate, *q. d.* Nihil defuit Evangelio meo apud vos ad plenam illi fidem faciendam. Quod Theophylactus refert ad toleratas pro Evangelio afflictiones, eo quod non sit probabile quemquam pro vana doctrina tantum velle pati malorum, quantum Paulus et Apostoli patiebantur pro Evangelio. Sed hoc arctius est: Apostolus enim « plenitudinem multam » vocat omnia argumenta, quibus plenam Evangelio suo fidem faciebat, puta miracula, linguas, prophetias, sanctitatem, patientiam aliaque quælibet : nemo enim prudenter potest credere, nisi hæc, vel his similia signa fieri, vel facta esse pro Evangelio sciat, quæ plane persuadeant viro prudenti rem, ad quam confirmandam adhibentur, esse credendam.

Vers. 6. 6. Et vos imitatores nostri facti estis et Domini. — Pathetice S. Bernardus, serm. 1 *in Quadrag.* : « Quidni, ait, caput suum membra sequantur? Si bona suscepimus ab hoc capite, mala autem quare non sustineamus? An respuere tristia volumus, et communicare jucundis? Si ita est, indignos nos capitis hujus participatione probamus : omne enim quod ille patitur, pro nobis est. Felix membrum quod huic adhæserit per omnia capiti, et sequetur illud quocumque ierit.» Et mox : « Mihi omnino adhærere tibi bonum est, o Caput gloriosum et benedictum in sæcula; in quod et angeli prospicere concupiscunt. Sequar te quocumque ieris : si transieris per ignem, non avellar a te. Tu dolores meos portas, et pro me doles. Tu prius transis per angustum passionis foramen, ut latum præbeas sequentibus membris ingressum (metaphora a corpore et a capite sumpta; quo enim caput perruperit, facile est subingredi corpus). »

Admirabile est in tribulatione gaudere. Excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus Sancti. — Nihil magis admirabile, quia nihil magis naturæ contrarium est, quam in tribulatione gaudere. Solent enim afflicti plorare, murmurare, queri, desperare : sed Spiritus Sanctus, qui natura superior est et per tribulationes bona cœlestia et divina repromittit, efficit, ut homo hæc bona sibi proponens in tribulatione, quo magis affligitur, eo magis gaudeat. « Hoc vero eorum est, ait S. Chrysostomus, qui jam humanam naturam transcenderunt, corpusque habent quasi nullis passionibus obnoxium. Sic et Christus, quamvis multas afflictiones pertulerit, gavisus tamen est. Ad hoc enim sponte sua venit et nostri gratia seipsum exinanivit, conspuendus, alapis percutiendus et crucifigendus; atque ita gavisus est ista patiens, ut Patri dixerit : Clarifica me, *Joan.* xvii, 1. Afflictio in corporalibus, gaudium in spiritualibus. » Causam subdit : « Non enim natura afflictionum hoc habet, ut gaudium pariant; sed istud ex ea afflictione est, quæ propter Christum toleratur et ex spiritu irrorante, et per caminum tentationum in requiem ac recreationem constituente. Cum gaudio, inquit, non simpliciter, sed multo; hoc enim est Spiritus Sanctus. »

Vers. 7. 7. Ita ut facti sitis forma (græce τύποι, id est, *exemplaria, typi*, et, ut Syrus atque Ambrosius, *in exemplum*) omnibus credentibus in Macedonia et in Achaia.

Vers. 8. 8. A vobis enim (a vestra fide, patientia, constantia, zelo, ait Theodoretus) diffamatus (divulgatus) est sermo Domini. — Græce ἐξήχηται, id est resonuit quasi echo et exsonuit quasi tuba, ait Theophylactus. Vatablus vertit, *a vobis ebuccinatus est sermo Domini*; Syrus, *a vobis manavit fama sermonis Domini*, id est prædicationis Evangelicæ : ut scilicet omnes hanc novam fidem Christianam admirentur et ament propter vestram Christianam, piam et sanctam vitam, quam sciunt vos ex fide hausisse et imbibisse.

In omni loco — fidelium scilicet, vel ubi fidei et fidelium est notitia : commode enim τὸ *omni* ad præsentem materiam limitandum et accipiendum est.

Fides vestra (rumor et fama fidei et sanctitatis vestræ) quæ est ad Deum (in Deum, erga Deum) profecta est, — hoc est, dimanavit : loquitur enim, inquit Theophylactus, de fide eorum, quasi de re animata, quæ egressa et profecta, omnia loca perambularit. Sic enim vulgus et poetæ famam pingunt quasi juvenem alatum, qui omnia celerrime pervolat. Hinc Virgilius : Fama pingitur cum alis.

> Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
> Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.

Ita ut non sit nobis necesse quidquam loqui, — *q. d.* inquit Theophylactus : Adeo vehemens et efficax est fidei vestræ fama, ut neque exspectent nos homines quidquam de vobis dicere; sed narrare incipientes, præveniant ipsi nos, vestra nobis bona annuntiantes et deprædicantes.

Vers. 9. 9. Ipsi enim de nobis annuntiant, qualem introitum habuerimus ad vos, — id est, quam mirabilis efficaxque fuerit meus ad vos introitus; nimirum, ut medios licet inter hostes et persecutiones constitutus, intrepide tamen evangelizarim, plurimosque ex vobis a simulacris ad Deum verum converterim, ut sequitur. Hunc introitum suum fusius describit Paulus, cap. seq. vers. 1 et seq.

Rursum Theophylactus : « Ipsi, ait, homines annuntiant, quod noster ad vos adventus refertus fuerit innumeris mortibus; vos tamen non estis offensi in nobis. Quin etiam vos in pericula propter nos incidentes, non aversi estis a nobis, sed sic nobis adhærebatis, ceu innumeris bonis a nobis aucti essetis. Secundus autem ille accessus ejus erat. Etenim profectus in Berrhæam, persecutionem passus est; ac inde veniens, sic est re-

ceptus, ut et animas suas, adeoque vitam pro eo impenderent. Hactenus Theophylactus.

QUOMODO CONVERSI ESTIS AD DEUM A SIMULACRIS, SERVIRE (ut serviretis) DEO VIVO ET VERO. — Monet eos ut recordentur a quibus ad quem transierint, ut dignam sua conversatione, christianismo et Deo vivo et vero, vitam agant. « Simulacris, » id est diis falsis et inanimis, puta aureis et saxeis, opponit Deum vivum et verum, *q. d.* Vivit vigetque Deus, sentitque honorem et servitium sibi a vobis impensum, ac consequenter uti suos hostes ulciscetur, ita vos servos suos copiose præmiabit et remunerabitur.

Vers. 10. 10. ET EXSPECTARE (ut exspectetis) FILIUM EJUS DE COELIS (qui in judicio vos hisce persecutionibus liberabit, et gloriæ corona donabit. Ipse enim per suam gratiam) ERIPUIT NOS (a peccati miseria quam incurreramus, ac consequenter) AB IRA VENTURA, — id est a damnatione æterna nobis ob peccata infligenda ab irato Deo.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Apostolus, ut Thessalonicenses incitet ad constantiam in Christi fide et persecutionibus, ostendit eis sinceritatem, sanctitatem et zelum prædicationis suæ octo argumentis, scilicet primo, ex illius fructu, vers. 1.

Secundo, ex persecutionum, quæ Actor. XVII *et* XVIII *narrantur, tolerantia, vers. 2.*

Tertio, ex doctrina sana et pura, quam docuit, vers. 3.

Quarto, ex sancta intentione, qua non quærens favores et opes, nec gloriam hominum, sed Dei tantum, prædicavit, vers. 4 et seq.

Quinto, ex eo quod eos tam tenere educarit in fide, quam tenere mater amat et educat suos filios, quodque pro eis vitam suam tradere voluerit, vers. 7 et 8.

Sexto, quod ne eos gravaret, sibi victum pararit nocte et die laborando, vers. 9.

Septimo, quod sancte et irreprehensibiliter inter eos vixerit, vers. 10.

Octavo, ex testimonio Thessalonicensium, qui Evangelium Pauli acceperunt, ut verbum non hominum, sed Dei, ideoque dira ab impiis et invidis Judæis passi sunt, vers. 13 et seq.

Denique, ut eos ad se et fidem Christi magis alliciat, declarat subinde maternum in eos affectum, ideoque eos vocat suam spem, gaudium, coronam et gloriam, vers. 19. Itaque Apostolus hoc capite in seipso vivam veri prædicatoris et pastoris Ecclesiæ effigiem et ideam exhibet, quam sibi jugiter nostri Pastores ob oculos ponant, imitando octo ejus dotes et virtutes jam recensitas.

1. Nam ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit : 2. sed ante passi, et contumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine. 3. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo; 4. sed sicut probati sumus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium : ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. 5. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis : neque in occasione avaritiæ, Deus testis est : 6. nec quærentes ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis. 7. Cum possemus vobis oneri esse ut Christi Apostoli : sed facti sumus parvuli in medio vestrum, tanquam si nutrix foveat filios suos. 8. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras : quoniam charissimi nobis facti estis. 9. Memores enim estis, fratres, laboris nostri et fatigationis : nocte ac die operantes, ne quem vestrum gravaremus, prædicavimus in vobis Evangelium Dei. 10. Vos testes estis, et Deus, quam sancte, et juste, et sine querela, vobis, qui credidistis, fuimus : 11. sicut scitis, qualiter unumquemque vestrum (sicut pater filios suos), 12. deprecantes vos, et consolantes, testificati sumus, ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam. 13. Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione : quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud,

non ut verbum hominum, sed (sicut est vere) verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. 14. Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu ; quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis : 15. qui et Dominum occiderunt Jesum, et Prophetas, et nos persecuti sunt, et Deo non placent, et omnibus hominibus adversantur : 16. prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant, ut impleant peccata sua semper : pervenit enim ira Dei super illos usque in finem. 17. Nos autem, fratres, desolati a vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio : 18. quoniam voluimus venire ad vos : ego quidem Paulus, et semel, et iterum, sed impedivit nos Satanas. 19. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum estis in adventu ejus? 20. vos enim estis gloria nostra et gaudium.

Vers. 1. 1. SCITIS, FRATRES, INTROITUM NOSTRUM AD VOS, QUIA NON INANIS FUIT. — Pro *inanis*, græce est κενὴ, id est *vacua*, *q. d.* Adventus et prædicatio mea apud vos non fuit otiosa et evanida, non caruit sua molestia aut persecutione, aut digna materia, aut sinceritate, aut sanctitate, aut fructu; idque toto reliquo capite demonstrat, ut dixi in argumento. Quod enim eam non solum fructu non vacuam fuisse, sed etiam persecutionibus aliisque jam dictis eamdem non caruisse docere velit, patet ex particula adversativa « sed, » quæ sequitur, cum ait :

Vers. 2. 2. SED ANTE PASSI (Græce προπαθόντες, id est *malis afflicti*) ET CONTUMELIIS AFFECTI IN PHILIPPIS, FIDUCIAM (tamen) HABUIMUS (Græce ἐπαῤῥησιασάμεθα, id est libertate, audacia usi sumus, audaces et intrepidi fuimus) LOQUI AD VOS (ad loquendum et prædicandum vobis) EVANGELIUM DEI IN MULTA SOLLICITUDINE. — Græce ἐν πολλῷ ἀγῶνι, id est in multo agone, lucta, certamine, et consequenter « in multa sollicitudine, » ut vertit Noster, qualis esse solet eorum qui in agone decertant. Forte etiam Noster pro ἀγῶνι, legit ἀγωνίᾳ. Agonia enim est extrema sollicitudo, qualis est eorum qui cum morte conflictantur : sed prius est verius; nam *Coloss.* II, 1, Græcum ἀγῶνα, æque ut hic, noster Interpres vertit, *sollicitudinem*.

Agon Pauli. Hic ergo est agon prædicationis Evangelii, in quo cum dæmone, Judæis, Gentibus, Philosophis, tyrannis, magistratibus, ærumnis, persecutionibus, omnique adversitate, Paulo et Apostolis certandum fuit. Unde hujus agonis sæpius meminit, ut sciant præcones Pauli asseclæ in agone gravi et difficili sibi esse certandum. Sic I *Cor.* IX, 26 : « Ego, inquit, sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aerem verberans : sed castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar. » Hujus agonis certamina et duella enumerat II *Cor.* XI, 23 : « In laboribus, ait, plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, » et quod sequitur. Et II *Cor.* IV, 8 : « In omnibus, inquit, tribulationem patimur, sed non angustiamur, etc. Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris. » Coronam vero agonis hujus describit II *Timoth.* IV, 7 ; « Bonum, inquit, certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi : in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex. »

Vers. 3. 3. EXHORTATIO ENIM NOSTRA NON DE ERRORE FUIT(1). — Græce ἐκ πλάνης, id est errore, non tam decepti, quam decipientis, hoc est, ex impostura, *q. d.* Non fui impostor, non ex studio vobis imponendi prædicavi. Id patet ex meis periculis capitis, quæ apud vos prædicans subivi; impostores enim non solent se in pericula conjicere, sed sua lucra et delicias aucupari. Verum Noster melius vertit, « de errore, » *q. d.* Non prædicavi falsa dogmata, uti faciunt Philosophi et Gentium doctores, ac sacerdotes : sumit enim ἐκ pro περὶ, id est *ex* pro *de* : nam Hebræum *min* utrumque significat. Id patet ex sequenti.

NEQUE DE IMMUNDITIA. — Ubi rursum Græce ἐξ ἀκαθαρσίας, id est ex immunditia; quod licet proprie capi possit, *q. d.* Non prædicavi ex animo immunditiarum et libidinum avido, ut ad eas auditores pellicerem; longe tamen melius vertas, « de immunditia, » *q. d.* Non docui immunda, sive carmina magica, ut magi vestri, inquit Theophylactus; sive potius opera, licere videlicet fornicari, deliciari, inebriari, qualia docent Pagani et hæretici Simoniani : sed omnis prædicatio mea fuit de veritate, de castitate, continentia, virginitate. Hoc magnum est argumentum religionem Christianam esse veram, sanctam, a Deo profectam, nimirum quod tantam doceat puritatem, quod suadeat cælibatum, quod tot millia virginum educaverit. Videant Novantes hic an eorum religio vera sit, quæ sic virginitatem aversatur, docetque tam impura et sacrilega monachorum, sacerdotum et virginum Deo dicatarum connubia, licita et sancta esse : cum vel ipsi Gentiles Romani Vestalium suarum virginum nuptias morte punierint, easque vivas in terram defoderint.

Signum veræ religionis est vita puritas et virginitas.

(1) Τὸ *enim* rationem indicat cur Paulus magno animo et successu apud Thessalonicenses prædicarit.

NEQUE IN DOLO. — Id est cum dolo, *q. d.* Prædicatio mea non fuit dolosa, non conjuncta cum hypocrisi, quasi captarem me et mea lucra, et interim meæ avaritiæ prætexuerim Christum, ejusque Evangelium : dolum enim hunc occultam avaritiam interpretatur vers. 5. Aliter Chrysostomus : « Non in dolo, » inquit, id est non in novitate, vel seditione, qualem instituit Theodas ille rebellium princeps, *Actor.* v, 36.

Vers. 4.

4. SICUT PROBATI SUMUS A DEO. — « Probati, » id est electi : Deus enim Paulum probavit, id est elegit, et eligendo dignum et probatum fecit Apostolum et Evangelii præconem, *Actor.* IX, 15 : « Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, et regibus, et filiis Israel. » Aliter Maldonatus in *Notis manuscr.* : « Probati, » inquit, hoc est non approbati, sed, examinati, explorati, « sumus a Deo, qui probat, » id est examinat, « corda nostra. »

NON QUASI HOMINIBUS PLACENTES (hoc est, placere cupientes et satagentes; « placentes » enim conatum et actum inchoatum significat, juxta *Can.* 32), SED DEO, QUI PROBAT (id est expendit et explorat) CORDA NOSTRA, — id est intentionem, desideria et fundum cordis nostri.

Vers. 5.

5. NEQUE ALIQUANDO FUIMUS IN SERMONE ADULATIONIS. — Syrus, *nunquam usi sumus sermone adulatorio*, id est nemini sumus adulati : sic enim Græcum γίνεσθαι, id est esse, ut respondeat Hebræo היה *haia*, more Hebræorum ample et varie sumit Apostolus, cap. I, vers. 6, et hic vers. 7, 10 et alibi.

Gnomæ Gentilium de adulatione.

Adulationem non tulerunt Gentiles in suis, quis Christianus eam ferat in Christiano, maxime Apostolo ? Pythagoras asserebat potius gaudendum esse redarguentibus, quam assentantibus, quos etiam hostibus deteriores judicabat. Diogenes dictitabat melius esse incidere in κόρακας quam κόλακας, id est in corvos quam in parasitos : hi enim viventis animum corrumpunt, illi solum mortui corpus. Antisthenes adulatores comparabat meretricibus : sicut enim hæ bona omnia, præter mentem et prudentiam, suis amatoribus imprecantur; ita hi eadem optant iis quibuscum agunt. Crates aiebat eos qui inter adulatores viverent, desertos esse, non aliter quam vituli inter lupos. Bion interrogatus, « quod esset animal omnium maxime noxium ? Si de feris, inquit, percuncteris, tyrannus; si de mitibus, adulator; » testis Laertius, lib. I, cap. VI. Diogenes rursum blandam orationem ad gratiam compositam, vocabat melleum laqueum, quod blande amplectens hominem jugulet. Idem Aristippum philosophum vocabat regium canem, quod Dionysio Siciliæ tyranno adularetur; est enim canis animal ad assentationem promptissimum. Themistius philosophus cum videret Joviani Imperatoris aulam assentatoribus refertam, ex moribus deprehendi ait, purpuram eos magis quam Deum colere : testis Nicephorus, lib. X, cap. XLII. Plato cum Diogenem offendisset olera lavantem, dixit illi ad aurem : « Si Dionysio morem gessisses, profecto non lavares olera; » Diogenes vicissim Platoni in aurem ait : « Si tu lavares olera, Dionysio non inservisses. » Phocion Antipatro amico petenti quid iniquum : « Non potes, inquit, o Antipater, Phocione simul amico et adulatore uti. » Amicus enim non ad quidvis obsequitur, adulator autem in omnibus obsecundat. Constantinus Imperator tantus erat spadonum et adulatorum hostis, ut eos tineas et sorices palatii appellaret : testis Nicephorus, lib. VIII, cap. LIV. Sigismundus Imperator adulatori alapam dedit, dicentique : Cur me cædis, Imperator ? respondit : « Cur me mordes, adulator ? » testis Æneas Sylvius, lib. II *De Gestis Alfonsi*. Denique Alfonsus, Aragonum rex, adulatores suæ curiæ aiebat esse similes avibus circumvolantibus triremen, attentisque si quis bolus ex triremi excideret, ut illum excipiant, et mox avolent. Refert Panormius, lib. I *De Gestis Alfonsi*.

NEQUE IN OCCASIONE AVARITIÆ, — id est occasionem avaritiæ, sive avare congregandi opes et ditandi me, non captavi, non sum aucupatus ex Evangelio. Ita Syrus, Vatablus, Anselmus.

Potest *secundo*, Græcum προφάσει verti, *prætextu*, *q. d.* Avaritiæ meæ non prætexui Evangelium, quasi illud propter se non quærerem, sed occulte illud dirigerem ad avaritiam meam, ut ex Evangelio illam explerem, meque locupletarem. Ita Vatablus.

Jurat Paulus.

DEUS TESTIS EST. — En jurat Apostolus, et Deum in testem vocat. Discant hic Anabaptistæ juramentum in se esse bonum, esseque actum virtutis, quæ dicitur religio, qua Deum honoramus, uti sacrificia ei offerendo, sic et per eum jurando, ac dicta nostra confirmando; hoc enim ipso testamur et profitemur Deum esse primam, summam et infallibilem veritatem, qui magnus et honor et laus Dei est; ac proinde non tantum in veteri, sed in novo quoque Testamento licitum est jurare, uti hic jurat Apostolus.

Secundo nota, quam gravi attestatione amoliatur a se suspicionem adulationis et avaritiæ : nihil enim veritatis præconi ita necessarium est atque sinceritas, et rectæ intentionis opinio ac fama, ut auditores sibi persuadeant non sua, sed se suamque salutem ab eo quæri.

Vers. 7.

7. CUM POSSEMUS VOBIS ONERI ESSE UT CHRISTI APOSTOLI : SED FACTI SUMUS PARVULI. — Pro *sed*, latinius et clarius diceretur *tamen*; vel certe omissa vocula *cum*, retineri posset vocula *sed*, *q. d.* Poteram vobis oneri esse, sed malui esse parvulus.

Nota : Pro *oneri esse*, Græce est ἐν βάρει εἶναι, quod *primo*, verti potest, *in pondere et auctoritate esse*, et hoc melius respondet ei, quod præcessit : « Non quærentes ab hominibus gloriam. » Unde Ambrosius legit, non *oneri*, sed *honori esse*; huic enim statim opponit, subdens : « Sed facti sumus

parvuli. » *Secundo*, verti potest, *graves esse in accipiendo sumptu et alimonia* a Thessalonicensibus : de onere enim alimoniæ loqui Apostolum patet ex vers. 9, et ex eo, quod tam avaritiam, de qua præcessit, quam fastum hoc versu a se amoliri nitatur Apostolus. Utrumque significat nostrum *oneri esse*, scilicet graviter et ex auctoritate exigere tam honorem, ait Chrysostomus et Syrus, quam sumptum, ait Theophylactus; utrumque enim jure naturæ et divino præstare debent catechumeni et discipuli suis magistris, Apostolis et præconibus, a quibus docentur et instruuntur. Hebræum enim כבד *cabad*, tam onerare, quam honorare significat. Unde illud Decalogi, *Exodi* XX : « Honora patrem et matrem » (ubi pro *honora* in Hebræo est כבד *cabbed*), verti potest, Onera patrem et matrem, debito scilicet honore et alimonia, ac muneribus : est enim honor onus quoddam, quod honorantes honoratis præstare debent.

Ab Hebræis honor vocatur onus: cur?

SED FACTI SUMUS PARVULI. — In Græco duplex est lectio, et utramque tangit Theophylactus. Quædam exemplaria legunt νήπιοι, id est *parvuli*; quædam ἤπιοι, hoc est blandi, comes : sed eodem redit utraque lectio; *q. d.* Non fui severus magister et exactor tam honoris, quam sumptus mihi pro mea prædicatione a vobis debiti, sed factus sum vobiscum quasi parvulus, comis, blandus, imo quasi nutrix aut mater, quæ cum infante suo balbutit et colludit, eumque alit ac fovet : sic enim et ego quasi nutrix blandissima et amantissima balbutiens de deitate et humanitate Christi, et blanda cœli præmia quasi lac vobis ingerens et promittens, vobiscum quodammodo collusi, ac vobis me meaque omnia impendi, adeo ut cuperem cum Evangelio animam meam vobis tradere, ut sequitur. Ita Chrysostomus, Anselmus, Theophylactus.

Mira comitas S. Pauli, qua omnes sibi devinxit.

Nota *primo* : Apostolum, Episcopum, Doctorem maxime decet et ornat comitas, affabilitas et suavitas morum. Apostoli enim est neminem suo fastu et supercilio gravare, sed lenitate omnes delinire sibique devincire : sic enim quoscumque volet, flectet eos, vitamque cum suis aget tum utilissimam, tum suavissimam. Vide de suavitate amicitiæ disserentem hic Chrysostomum, *hom.* 2, ante finem. Quin et Gentiles idipsum docuerunt. Antalcidas, inquit Plutarchus, in *Lacon. apophthegmat.*, rogatus, quo pacto quis maxime placere possit hominibus? Si, inquit, loquatur illis jucundissime, præstet autem utilissima. Reprehendendi sunt, qui cum re sint fideles, tamen officium orationis asperitate corrumpunt : his pejores sunt, qui sermone benigni, re lædunt : pessimi vero, qui cum verbis molesti sunt, tum factis noxii.

Comitas ornat doctorum.

Vers. 8.

8. ITA DESIDERANTES VOS. — Græce ἱμειρόμενοι, id est cum affectu desiderantes; vel, ut Vatablus, affectu propensi in vos. Theophylactus legit ὁμειρόμενοι ὑμῶν, id est obligati vobis vobisque agglutinati : compositum enim est ὁμείρομαι ab ὁμοῦ, hoc est simul, et εἴρω, id est complico, connecto.

CUPIDE VOLEBAMUS TRADERE VOBIS NON SOLUM EVANGELIUM DEI, SED ETIAM ANIMAS NOSTRAS, — ut nimirum animam, id est vitam, pro vobis per martyrium profunderem. Verum quia dicit « tradere vobis, » non autem, *pro vobis*, et quia amorem nutricis hic se æmulari dicit, planius et efficacius sic accipiemus, *q. d.* Ita vos quasi fœtus meos, ego quasi mater et nutrix amo et depereo, ut non solum lac et ubera mea, sed et animam meam, si possem, vobis tradere cuperem : amor enim summus totum se in amatum transfert, et hæc est summa amicitia, qua se totum amicus amico communicat. Hinc Christus, ut summum nobis amorem ostenderet, animam suam ac seipsum totum nobis in Eucharistia communicavit, ac in dies communicat : sed hoc nec Paulus, nec alius homo facere potest re ipsa, sed voto tantum et desiderio. Sic S. Job domesticis suis se tam amabilem et charum fuisse dicit, ut cuperent sua carne vesci ac frui. « Si non dixerunt, ait cap. XXXI, 31, viri tabernaculi mei : Quis det de carnibus ejus, ut saturemur? » quæ phrasis et hyperbole tantum ingentem in eis Jobi amorem et desiderium significat; nec enim re ipsa et efficaciter ejus vesci carnibus voluissent.

Mirus S. Pauli amor in suos.

Vers. 9.

9. NOCTE AC DIE OPERANTES. — Græca addunt γάρ, « nocte *enim* et die operantes, » et sic sensus est clarior : est enim hic nova sententia.

Vers. 10.

10. QUAM SANCTE. — Græce ὡς ὁσίως, id est, quam sancte, pie, timorate, quanta religione, reverentia ac cultu Dei; *q. d.* Memor semper me Dei negotium in ejus oculis agere.

JUSTE, — ut nemini injuriam fecerim, sed cuique, quod suum est, tribuerim.

ET SINE QUERELA, — ἀμέμπτως, id est inculpate, ita ut nemo de me queri potuerit.

VOBIS, QUI CREDIDISTIS, FUIMUS — id est vobiscum versati sumus, vobiscum nos gessimus : ample enim et varie sumit Græcum γίνεσθαι, ad instar היה *haia* Hebræorum, ut dixi vers. 5.

Vers. 11.

11. UNUMQUEMQUE VESTRUM (refer ad « deprecantes et consolantes ») TESTIFICATI SUMUS, — id est obtestati sumus et rogavimus, sicut « pater solet filios » charissimos rogare et obtestari, ut digne suis majoribus vivant. Notat S. Chrysostomus τὸ *unumquemque vestrum*, atque stupens exclamat : « Papæ! in tanta multitudine neminem omittit : non parvum, non magnum; non divitem, non pauperem. » Imitentur Paulum Parochi et rectores animarum, ut singulas, cum opus est, visitent, doceant, hortentur, consolentur. Sic enim pastor oves singulas inspicit, pascit, dirigit.

Vers. 12.

12. TESTIFICATI SUMUS (id est obtestati sumus : ita Theophylactus) UT AMBULARETIS DIGNE DEO, QUI VOCAVIT VOS IN SUUM REGNUM ET GLORIAM. — Magnum eis stimulum addit ad patientiam persecutionum et omnem virtutem, dicens : « Digne

Deo, qui vocavit vos in suum regnum. » Si enim ad regnum nos vocat Deus, et regnum cœleste, illudque divinum et æternum, quis pro hoc regno non ferat bonorum jacturam, exilia, verbera, mortem denique ipsam? ita Chrysostomus et Theophylactus. Qui bene ponderat et æstimat quid sit Deus, quid sit homo, quæ hominis erga Deum obligatio, quam purus ac sanctus sit Deus, quamque pure et sancte a nobis Christianis coli velit: hic sciet, quid sit digne ambulare Deo.

Secundo, alium stimulum addit subdens :

Vers. 13. *Quod verbum auditus?*

13. CUM ACCEPISSETIS A NOBIS VERBUM AUDITUS DEI. — « Auditus, » scilicet vestri, quo vos a me verba Dei audistis; vel potius, « verbum auditus Dei » est verbum auditum a Deo, seu, quod ego et Apostoli a Deo audivimus et accepimus. Sic Isaias, cap. LIII, vers. 1, ait : « Domine, quis credidit auditui nostro? » hoc est sermoni nostro, quem a te, Domine, audivimus (1).

Objectum formale fidei est revelatio Dei.

ACCEPISTIS ILLUD, NON UT VERBUM HOMINUM, SED (SICUT EST VERE) VERBUM DEI. — Hinc patet, quod objectum formale fidei, sit revelatio non hominis, vel angeli, sed Dei; sive, esse dictum, auditum et revelatum a Deo; ut si quæras a fideli : Cur credis Deum esse trinum in personis, et unum in substantia? ipse, si præcise et formaliter respondeat, dicet : Id credo, non quia hoc Ecclesia docet, non quia Apostoli, non quia Patres hoc docuerunt; sed quia hoc dixit et revelavit de se Deus. Sicut enim verbum legati fidem habet apud eos, ad quos legatus mittitur, non quia legati verbum est, sed quia verbum est regis, qui legatum misit ad hoc verbum proloquendum, ut non tam legatus, quam rex per legatum loquatur : sic et verbum Pauli et Apostolorum fidem habet, non quia Pauli, sed quia Dei verbum est, qui Paulum misit ac per Paulum loquitur. Atque hinc oritur certitudo fidei, quæ nos de articulis, quos fide credimus, ita certos reddit, ut id omne negare malimus, quod sensus nobis dictat, quod scientia nobis demonstrat, quod omnes homines et angeli dicunt, quam id negare quod dictat fides : nititur enim fides Deo revelante, quæ prima et infallibilis est veritas, cui omnis alia veritas cedere debet.

Inde oritur certitudo fidei.

QUI (Deus) OPERATUR IN VOBIS, QUI CREDIDISTIS. — Græce τοῖς πιστεύουσιν, *qui creditis*. « Operatur, » supple *fidem*, ut credatis, et credere pergatis verbis meis, eaque exequi satagatis. Ita Anselmus.

Vers. 14.

14. ECCLESIARUM DEI, QUÆ SUNT IN JUDÆA IN CHRISTO JESU, — id est quæ in fide et religione Christi Jesu sunt perseverantes, juxta *Can.* 37.

QUIA EADEM PASSI ESTIS ET VOS A CONTRIBULIBUS VESTRIS, SICUT ET IPSI A JUDÆIS. — Græcum συμφυλετῶν magis significat eos, qui ejusdem sunt gentis, quam tribus : intelligit enim Judæos, ut patet ex vers. seq., Thessalonicæ indigenas, qui uti persecutionem in Paulum concitarunt, *Actor.* XVII, 5, ita deinde eamdem derivarunt in Christianos a Paulo conversos, ut illi bonis mulctarentur et proscriberentur : hoc enim in Judæa Christiani passi sunt a Judæis, ut patet *Hebr.* X, 24 : « Rapinam, ait, bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis. »

Vers. 15.

15. QUI (scilicet Judæi) ET DOMINUM OCCIDERUNT JESUM, ET DEO NON PLACENT (id est maxime displicent, per μείωσιν), ET OMNIBUS HOMINIBUS (id est omnium hominum saluti) ADVERSANTUR (quia scilicet Christo Salvatori, illius Evangelio, nobisque ejus præconibus pertinacissime resistunt, et ardentissime persequuntur), PROHIBENTES NOS GENTIBUS LOQUI UT SALVÆ FIANT, — ut sequitur. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Anselmus.

Vers. 16.

UT IMPLEANT PECCATA SUA SEMPER. — Nota, τὸ *ut* non finem, sed consecutionem significare hic, uti et alibi sæpe, *q. d.* Hi Judæi continuo peccata peccatis tam parentum, quam suis, maxime illis, quibus Christum occiderunt, accumulant quasi hæreditaria improbitate, quoad impleant mensuram, quam designavit Deus, ut ea impleta, omnia eorum peccata simul et plene puniat eversione totius gentis per Titum et Romanos.

Quid sit implere peccata?

Nota *secundo* : Hac phrasi, « implere peccata sua, » semper significatur hæreditaria impietas, quasi natura tota sit corrupta et depravata.

Mensura peccantibus a Deo statuta, ut ea impleta regna et respublica puniat.

Tertio, hinc patet, Deum urbibus, regnis, et a pari proportione impiis privatis, certum statuisse peccatorum cumulum, ad quem pœnam vel vindictam differt, donec impleatur, ut illo impleto, omnia simul et perfecte vindicet et castiget. Idem patet *Genes.* XV, 16, ubi Deus terram Chanaan Abrahæ promissam, ei dare distulit per quadringentos annos : « Necdum enim, inquit, completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque ad præsens tempus, » *q. d.* Post quadringentos annos complebuntur Amorrhæorum iniquitates, tumque eos exscindam, et te, id est posteros tuos Hebræos, in terram eorum inducam. Sic *Matth.* XXIII, 32 et 35 : « Et vos implete mensuram patrum vestrorum, » ut, sicut illi Prophetas occiderunt, ita vos me et Apostolos occidatis, « ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare. » Ubi adverte, patres cum filiis unum censeri civili æstimatione. Unde parentum merita vel demerita in filios redundant, ita tamen ut filii parentum peccata imitantes non gravius puniantur, quam propria peccata demereantur : dicuntur nihilominus filii parentum peccata luere, quia parentes improbos imitantur, itaque cumulum peccatorum a Deo vindictæ designatum adaugent et implent, ut illius ira in eos tum desæviat; quæ non desæviset, nisi parentum peccata ad hunc cumulum et

(1) *Verbum auditus*, Græc. λόγος ἀκοῆς, id est *doctrina audita*, simpliciter est pro λόγος, vel ἀκοὴ, alterutro redundante.

ad hanc mensuram conficiendam præcessissent.

Duplex hic lectio. PERVENIT. — Duplex hic est lectio : alii legunt, *prævenit*; alii et melius, *pervenit*. Ita Romana, Syrus, Vatablus et alii.

IRA (id est ultio : græce ἡ ὀργή; *q. d.*; ait Theophylactus : Ira illa et ultio insignis et inevitabilis, quam eis prædixit et comminatus est Christus) IN FINEM, — id est ad extremum (hoc enim est Hebræum לנצח *lanetsach*, quo alludit Paulus), *q. d.* Extrema, perpetua et implacabilis ira Dei pervenit in Judæos, quia scilicet a Deo destinati sunt et jam vicini exitio præsenti per Titum (vigesimo enim anno ab hac scripta epistola Judæam evertit Titus); et æterno gehennæ per Christum. Ita Anselmus, D. Thomas et alii. Ubi adverte : Hæc ira et ultio Dei in Judæos duplex est : prior culpæ, eorum scilicet in peccatis excæcatio, obduratio, reprobatio; posterior pœnæ, excidium videlicet præsens, et æternum, ut dixi, gehennæ incendium.

Judæi per Titum præoccupati ab ira Dei. Potest *secundo*, Græcum ἔφθασε verti *occupavit*, *prævenit*, ut legit Ambrosius, et sic vertit Noster et alii, cap. IV, vers. 15, *q. d.* Decretum Dei de ulciscendo peccata Judæorum, jam occupavit eos, ejusque executio brevi præveniet eos inopinatos, nihil scilicet tale exspectantes, ut, cum ex toto orbe tempore Paschatis Hierosolymam Judæi confluent, tunc subito a Tito in ea concludantur, obsideantur, ac penitus deleantur; uti contigisse narrat Josephus. Græcum enim φθάνειν significat aliquid subitum et inexspectatum, quod metum et spem cogitationemque hominis prævenit ac prævertit.

Vers. 17. 17. NOS AUTEM, FRATRES, DESOLATI A VOBIS. — Græce ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν, id est disjuncti a vobis, et quasi patres vel matres filiis suis orbati et orphani facti. Ita Theodoretus.

AD TEMPUS HORÆ, — id est breve, horarium. Sic Horatius :

> Horæ momento cita mors venit, aut victoria læta.

Queritur hic Paulus, quod per Judæorum persecutionem tam cito a Thessalonicensibus avulsus fuerit, et quasi fœtibus necdum satis provectis et adultis orbatus, *Actor.* XVII, 10.

Vers. 18. Quomodo Satan impediat opera Sanctorum? 18. SED IMPEDIVIT NOS SATANAS. — Quærit S. Basilius in *Regul. brevior.*, interrog. 275, Quæ et quomodo Pauli et Sanctorum bona opera impedire possit Satanas? ac respondet : « Recte, ait; facta, quæ in sola animi voluntate posita sunt, hæc nullo modo impedire Satanas potest. Quæ vero ejusmodi, ad quæ consequenda necessaria est etiam opera corporis, in his plerumque etiam Deus nasci impedimenta permittit, vel probandi, vel detegendi causa illius qui impeditur : ut vel, si a recto proposito destiterit, convictus, qualis sit detegatur : ut hi qui supra petram fuerant seminati, qui ad modicum tempus susceperunt quidem verbum cum gaudio, exorta autem tribulatione, statim recesserunt; vel, si in recto perseveraverit, clarius appareat studium ipsius in recte factis, ut ipsius Apostoli, qui cum sæpe Romam petere decrevisset et prohibitus esset, ut ipse fassus est, tamen eatenus in ea voluntate permanere non destitit, quoad etiam effecit quod statuerat. »

Vers. 19. 19. QUÆ EST ENIM NOSTRA SPES, AUT GAUDIUM, AUT CORONA GLORIÆ? NONNE VOS ANTE DOMINUM (id est in conspectu Domini, coram Domino) NOSTRUM JESUM CHRISTUM ESTIS IN ADVENTU EJUS? — *q. d.* Vos estis spes mea, gaudium meum et corona mea, non formalis, sed objectiva sive materialis, quia estis materia et objectum spei, gaudii et coronæ meæ : spero enim et gaudeo me in adventu Christi ad judicium ab eo recepturum coronam gloriæ pro labore vobis ad Christum convertendis impenso.

Fideles erant corona et gloria Pauli. Nota *primo* : Cum ait Paulus : « Corona gloriæ, » respicit ad Hebræum תפארת *tipheret*, id est decus, ornatus, splendor, gloria, magnificentia. Noster Interpres subinde dignitatem, subinde jactantiam, subinde pulchritudinem, sed crebrius gloriam vertit, ut *Psal.* LXXXVIII, 18 : « Gloria (hebraice *tipheret*) virtutis eorum tu es; » hoc est, robur et decus eorum tu es, Domine. Et Isaias, LXII, 3 : « Eris corona (hebraice *tipheret*) gloriæ in manu Domini. » Sic Paulus Thessalonicenses hic vocat suum *tipheret*, id est suum decus, coronam et gloriam.

B. Virgo recte vocatur nostra spes, vita, dulcedo. Nota *secundo* contra Novantes : Si Paulus hic Thessalonicenses sine ulla Dei aut Christi injuria vocat suam spem, suum gaudium, imo suam coronam gloriæ, cur non possimus vocare et invocare beatam Virginem, quæ mater Dei est et cœli regina, spem nostram, matrem misericordiæ, vitam et dulcedinem nostram? Quid hic injurium est Christo? imo quid non honorificum Christo? Nonne gloria matris est Filii gloria? nonne mater intercedendo pro nobis apud Filium, per Filium consolationem, misericordiam, vitam et salutem nobis largitur? Advocatum in curia vocare possum spem causæ, aut veniæ obtinendæ : cur non possim ita vocare matrem Dei, quæ mihi advocata est in curia cœlesti, et veniam ac gratiam mihi impetrare potest? Pie et vere S. Bernardus, serm. *De Nativ. B. Mariæ* : « Exaudietur, inquit, mater pro sua reverentia; exaudiet utique matrem Filius, et exaudiet Filium Pater. Filioli, hæc peccatorum scala, hæc mea maxima fiducia est, hæc tota ratio spei meæ. »

Exclamat hic ex Chrysostomo Theophylactus : Nonne hæc sunt matrum verba, omnino misericordiæ et charitatis visceribus inflammatarum, parvulos pueros suos alloquentium? Non satis erat coronam dicere, ut dilectionis suæ fervorem indicaret; sed apposuit gloriæ, sive gloriationis : hoc enim est Græcum καυχήσεως.

Ubi nota, coronam hic dupliciter accipi posse : *primo*, pro ipso præmio beatitudinis, de quo gloriabatur Apostolus; *secundo*, pro ipsis Thessalonicensibus a Paulo conversis, qui Paulum in die

judicii stipaturi sunt instar coronæ, de qua gloriabitur coram Deo, angelis et hominibus. De hac corona pulchre S. Gregorius, hom. 17 *in Evang.* : « Pensemus, ait, quod lucrum Deo fecimus nos, qui accepto talento, ab eo ad negotium missi sumus. Etenim dicit : Negotiamini dum venio. Quale ei animarum lucrum de nostra negotiatione monstrabimus ? quot ejus conspectui animarum manipulos de prædicationis nostræ segete illaturi sumus ? Ponamus ante oculos nostros illum tantæ districtionis diem, quo Judex veniet et rationem cum servis suis, quibus talenta credidit, ponet. » Deinde coronam fidelium singulos Apostolos cingentem describens subdit : « Ecce in majestate terribili, inter Angelorum atque Archangelorum choros videbitur. Ibi Petrus cum Judæa conversa, quam post se traxit, apparebit. Ibi Paulus conversum, ut ita dixerim, mundum ducens. Ibi Andreas post se Achaiam, ibi Joannes Asiam, Thomas Indiam in conspectum sui judicis regis conversam ducet. Ibi omnes Dominici gregis arietes cum animarum lucris apparebunt, qui sanctis suis prædicationibus Deo post se subditum gregem trahunt. Cum igitur tot pastores cum gregibus suis ante æterni Pastoris oculos venerint, nos miseri quid dicturi sumus, qui ad Dominum nostrum post negotium vacui redimus, qui pastorum nomen habuimus, et oves, quas ex nutrimento nostro debeamus ostendere, non habemus ? » De hac corona plura dixi *Philip.* cap. IV.

Coronam fidelium trahent post se Apostoli in die judicii.

Vers 19.

20. Vos ENIM ESTIS GLORIA NOSTRA ET GAUDIUM. — Similem Christi sententiam ex Evangelio secundum Hebræos citat S. Hieronymus in cap. V *ad Ephes.*, nimirum hanc : « Nunquam læti sitis, nisi cum fratrem videritis in charitate. » Vere S. Chrysostomus : « Nunquam, inquit, vel mater, vel pater, etiamsi in unum conspiraverint, amoremque suum utrinque commiscuerint, talem poterunt ostendere amorem, qui Paulo ex æquo respondeat : Gaudium, inquit, et corona. Magis, inquit, in vobis gaudeo, quam in corona. »

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet se ad Thessalonicenses misisse Timotheum, ut eos in fide confirmaret.

Deinde, vers. 6, redeunte ad se Timotheo, ex eoque cognita illorum constantia, mire gavisum esse.

Mox, vers. 9, pro eadem Deo gratias agit, oratque Deum ut eos revisere, et in fide perficere sibi concedat.

Denique, vers 12, ad hoc Dei in eos benedictionem invocat, ut adaugeat eorum charitatem et sanctitatem.

1. Propter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis : 2. et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei in Evangelio Christi, ad confirmandos vos et exhortandos pro fide vestra, 3. ut nemo moveatur in tribulationibus istis : ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus. 4. Nam et cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut et factum est, et scitis. 6. Propterea et ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram : ne forte tentaverit vos is qui tentat, et inanis fiat labor noster. 6. Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis, et annuntiante nobis fidem et charitatem vestram, et quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos : 7. ideo consolati sumus, fratres, in vobis in omni necessitate et tribulatione nostra per fidem vestram, 8. quoniam nunc vivimus, si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio, quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum, 10. nocte ac die abundantius orantes, ut videamus faciem vestram, et compleamus ea quæ desunt fidei vestræ ? 11. Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus noster Jesus Christus, dirigat viam nostram ad vos. 12. Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat charitatem vestram in invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vobis : 13. ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum et Patrem nostrum, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus. Amen.

Vers. 1. 1. PROPTER QUOD NON SUSTINENTES. — Græce μηκέτι στέγοντες, id est non amplius ferentes, supple, desiderium cognoscendi res vestras et vobiscum agendi, misimus hac de causa Timotheum, quasi internuntium ad vos.

PLACUIT NOBIS REMANERE ATHENIS, SOLIS. — Dices: *Actor.* XVII, 15, dicitur Paulus ex Berœa et Thessalonica evocasse Silam et Timotheum ad se Athenas; ergo non remansit solus Athenis. Respondeo: Evocavit eos, sed statim remisit Thessalonicam; quod, licet *Actor.* XVII non dicatur, hinc tamen colligitur, et ex eo quod *Actor.* XVIII, 5, Silas et Timotheus dicantur rediisse ad Paulum non jam Athenis, sed Corinthi agentem: si redierunt, ergo jam post congressum mutuum, de quo *Actor.* XVII, 15, rursum discesserant ab eo.

Vers. 2. 2. MINISTRUM DEI. — Græca et Syra addunt, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, *et cooperatorem nostrum.*

AD CONFIRMANDOS VOS, ET EXHORTANDOS PRO FIDE VESTRA, — id est pro stabilitate et incremento fidei vestræ procurando. Ita Theophylactus.

Secundo simplicius, Græci et Syrus περὶ capiunt pro ὑπὲρ, hoc est *super,* quod respondet Hebræo על *al, q. d.* Ut confirmem et exhorter vos super fide vestra, vel circa fidem vestram, vel in fide vestra: hæc enim omnia significat Hebræum *al.*

Vers. 3. 3. UT NEMO MOVEATUR IN TRIBULATIONIBUS ISTIS (persecutionibus Judæorum et Gentium); IPSI ENIM SCITIS, QUOD IN HOC POSITI SUMUS. — Syrus vertit, *ad hoc destinati sumus,* ad sustinendas videlicet persecutiones et tribulationes. S. Chrysostomus: « Non dixit simpliciter, inquit, Tentamur; sed, In hoc positi sumus; pro eo quod est, ad hoc facti sumus; hoc est opus nostrum, hæc nostra vita, et tu requiem quæris? » Dicat ergo cum S. Sebastiano quilibet Christianus illud, quod Jeremias de se in typo Christi et cujusque Christiani dicit et canit *Thren.* III, 12: « Posuit me (Deus) quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias pharetræ suæ, » id est sagittas suas, puta tribulationes.

Dicat quivis patiens cum S. Job, cap. XVI, vers. 13: « Posuit (Deus) me sibi quasi in signum, » id est in scopum, in quem sua omnia tela conjiciant inimici. Audiant hoc omnes Christiani, ait Theophylactus, se nimirum ad hoc positos et vocatos esse, puta ad crucem cum Christo et pro Christo fortiter sustinendam. Sic fimus, inquit Chrysostomus, milites Christi, si patientiæ armis induamur. Sic fimus martyres Christi, si diabolum vincamus: si enim pateris et sustines, fugiet diabolus. Prædixit id Apostolus generali sententia II *Timoth.* III, 12: « Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. » Imo Christus ipse, *Joan.* XVI, 33: « In mundo, inquit, pressuram habebitis; sed confidite, ego vici mundum. »

Omnes Christiani vocantur ad crucem.

« Hanc rationem, ait Seneca, lib. *De Constantia sapientis,* sequitur Deus in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt in quibus certior est spes; et quam in militibus duces, qui optimos milites ad durissima mittunt. Sic ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormentum in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone. Ut severi parentes filios durius educant, ita Deus suos, idque ut inde, imo doloribus et damnis, colligant robur. Dicant hi ergo: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur quantum humana natura pati possit (imo quantum et gratia et amor Dei possit). Ecce par Deo dignum vir fortis cum mala fortuna compositus; ecce spectaculum Deo dignum. » Hæc et plura sparsim Seneca loco citato.

Deus melioribus majores imponit cruces: cur?

Vers. 5. 5. PROPTEREA ET EGO AMPLIUS NON SUSTINENS (desiderium scilicet agnoscendi fidem et res vestras: de quo vers. 1) MISI (Timotheum) AD COGNOSCENDAM FIDEM VESTRAM.

NE FORTE TENTAVERIT VOS (et tentando vicerit, ac de fide aut constantia dejecerit) IS QUI TENTAT. — Græcum ὁ πειράζων est participium, quod more Hebræo ponitur pro nomine πειραστὴς, id est ille tentator, qui Christum et Sanctos omnes tentavit et tentat, cujusque ars tentare est, puta Satanas, de quo *Matth.* IV, 3.

Vers. 8. 8. QUONIAM NUNC VIVIMUS, SI VOS STATIS IN DOMINO, — *q. d.* Licet ad mortem usque affligamur, dum tamen audivimus vestram constantiam et fidem, quam habetis in Domino, quasi reviviscimus et a mortuis excitamur.

Exclamat hic Anselmus: « O quam mollia viscera gestabat Apostolus, quando circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, ut diceret: Nunc vivimus, si vos statis in Domino! Metuebat nimis, ne sui discipuli in prædicatore suo tot persecutionum probra cernentes, fidem in Deo despicerent, contra quam imminentes passionum contumeliæ prævalerent. Et idcirco minus dolebat in tormentis, sed magis filiis de tormentorum suorum tentatione metuebat: parvi pendebat in se plagas corporis, dum formidaret in filiis plagas cordis. » Et paulo inferius: « Securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, et tamen velut si in casu illorum mercedem sui laboris perderet, in statu ipsorum dixit se vivere: nolebat enim vivere illis cadentibus, sed illis stantibus in Domino, ut fructus ejus esset illis integer, et merces ejus apud Deum plena gaudiorum. »

Vers. 9. 9. QUAM GRATIARUM ACTIONEM POSSUMUS DEO RETRIBUERE PRO VOBIS (de vobis) IN OMNI GAUDIO (super omni gaudio), QUO GAUDEMUS PROPTER VOS (in fide inter adversa constantes) ANTE DEUM NOSTRUM, — coram Deo nostro: hoc enim est Græcum ἔμπροσθεν.

Vers. 10. 10. NOCTE AC DIE ABUNDANTIUS (ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, *q. d.* Super ex abundanti, id est, ut Ambrosius, abundantissime, eximie, mirifice, supra modum: ita Vatablus) ORANTES, — id est, oramus. Hebræi enim participium usurpant pro indicativo.

UT VIDEAMUS FACIEM VESTRAM, ET COMPLEAMUS EA

QUÆ DESUNT FIDEI VESTRÆ. — Græce est, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν, *q. d.* Ut perficiam artus, membra et compagines, quæ adhuc desunt fidei vestræ, ut ita corpus fidei vestræ integretur et omnibus suis partibus quasi membris perficiatur : Græcum enim καταρτίσαι, dicitur de corpore quod suis artubus et membris integratur, completur et perficitur. Eodem sensu dixit Paulus se implere τὰ ὑστερήματα, id est ea quæ desunt passionibus Christi, *Coloss.* I, 24, *q. d.* Opto vos videre, ut imperfectam evangelizationem meam et instructionem vestram, quam ob Judæorum persecutionem abrumpere coactus sum, absolvam et perficiam.

Corpus fidei suis membris perficitur.

Vers. 12. 12. VOS AUTEM DOMINUS MULTIPLICET, — ut numerus fidelium, quem relinquere coactus sum, multiplicetur et numero augeatur.

ET ABUNDARE FACIAT CHARITATEM VESTRAM IN INVICEM, ET IN OMNES. — Ita Romana, sed Græca habent, καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, id est et abundantes, sive exuberantes faciat mutua inter vos charitate, et in omnes : sed mutato licet casu, eodem tamen redit sensus.

QUEMADMODUM ET NOS IN VOBIS, — supple, charitate jam dicta abundavimus. Ita Anselmus.

Vers. 13. 13. AD CONFIRMANDA CORDA VESTRA (potest ad Paulum referri; *q. d.* Charitate abundavi in vos, ut confirmarem corda vestra in sanctitate. *Secundo* et melius, referas ad Deum, *q. d.* Deus abundare faciat charitatem in vobis ad hoc, ut confirmet corda vestra), SINE QUERELA (græce ἀμέμπτους, id est irreprehensibilia) IN SANCTITATE (ut scilicet ita in sanctitate confirmata sint, ut nemo de eis, eorumque impuritate aut vitio queri possit, idque) ANTE DEUM (id est coram Deo, ita ut Deus nihil in cordibus vestris culpare possit, sed tota esse sancta judicet), IN ADVENTU DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, — supple, ut sint et inveniantur corda vestra sancta et sine querela in adventu Christi, quo cum omnibus Sanctis veniet ad judicium. Apostolus enim spiritu plenus conglomerat hic multa, quæ affectus suggerebat, nec de verbis est sollicitus, sed verba nonnulla subticet et subaudit, juxta *Can.* 38.

Vere S. Chrysostomus hic, *homil.* 4 : « Paulus, inquit, cum videret dilectorum quorumdam lacrymas, ita perfringebatur et conterebatur adamas ille, ut diceret : Quid facitis flentes et conterentes cor meum? Nam omnibus resisto, una dempta dilectione : illa me vincit et superat. » *Act.* XXI, 13.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari ad vitam Christianam, puram et sanctam, atque ad fugam fornicationis.

Secundo, vers. 9, refricat eis studium charitatis fraternæ, et vers. 11, fugam otii et laborem manuum.

Tertio, vers. 12, agit de fide et spe resurrectionis : scilicet ne contristentur in sua vel suorum morte, asseverat, quod fideles pie mortui brevi resurgent, ita ut non tam mortui quam dormire videantur; quodque Christo cum tuba Archangeli venienti ad judicium omnes simul occurrent in aera, ut semper cum eo sint et regnent in cœlo.

1. De cætero ergo, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Jesu, ut, quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oporteat vos ambulare et placere Deo, sic et ambuletis, ut abundetis magis. 2. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Jesum. 3. Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra : ut abstineatis vos a fornicatione, 4. ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore, 5. non in passione desiderii, sicut et Gentes, quæ ignorant Deum : 6. et ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum : quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, et testificati sumus. 7. Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. 8. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum : qui etiam dedit Spiritum suum Sanctum in nobis. 9. De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis : ipsi enim vos a Deo didicistis ut diligatis invicem. 10. Etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia. Rogamus autem vos, fratres, ut abundetis magis, 11. et operam detis ut quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis, et operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis; et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desideretis. 12. Nolumus autem vos ignorare, fratres,

de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent. 13. Si enim credimus quod Jesus mortuus est, et resurrexit : ita et Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. 14. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. 15. Quoniam ipse Dominus in jussu, et in voce Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo : et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. 16. Deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus. 17. Itaque consolamini invicem in verbis istis.

Vers. 1. 1. AMBULARE ET PLACERE DEO. — Ita de Henoch dicitur, *Genes.* V, vers. 22 : « Ambulavit Henoch cum Deo, » *q. d.* Henoch ita sancte et pie vixit, quasi Deum semper præsentem præ oculis haberet, et revereretur; ideoque in omni opere cautissimus, modestissimus, religiosissimus semper incedebat, eratque Deo, Deique voluntati per omnia consentiens, perinde ac homo cum homine amico, vel domino suo ubique et indivulse inambulans, illi per omnia consentit, illi in omnibus se conformat. Unde tulit et rapuit eum ad se Dominus, tanquam altiorem terra, Deo angelisque dignum, imo familiarem. Hinc Abrahæ mandat Deus, *Genes.* XVII, 1, dicens : « Ego Deus omnipotens, ambula coram me, et esto perfectus. » Magna ars et sapientia est nosse ambulare cum Deo.

SIC ET AMBULETIS, UT ABUNDETIS MAGIS, — *q. d.* Rogo vos ut sic conversemini, ut in dies proficiatis in via incepta, scilicet ut conemini quotidie vosipses superare, progredi et excellere in vita et virtutibus Christianis. Ita Anselmus. Græca non habent τὸ *sic et ambuletis*, sed tantum ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, ut abundetis magis, supple, in hac ambulatione et placentia (ut ita loquar) Dei. Chrysostomus et Theophylactus sic explicant : Ut abundetis magis, id est, inquiunt, ut aliquid supra mandatum cupiatis facere, ut imperata superetis; quemadmodum enim terra non ea solum semina, quæ accepit, reddit et profert : sic animus non debet in acceptis consistere, sed ea etiam transcendere. »

Christiani non est stare, sed ambulare in via virtutis.

Nota : Christiani est non stare, sed ambulare et proficere semper in virtute et vita Christiana, ut sibi quotidie dicat illud *Psal.* LXXVI, 11 : « Dixi : Nunc cœpi; » et illud *Psal.* LXXXIII, 8 : « Ibunt de virtute in virtutem; » hebraice מחיל אל חיל *mechail el chail,* id est, ut Hieronymus vertit, *ibunt de fortitudine in fortitudinem*, quia scilicet, fient indies gratia Dei fortiores, ut ascendant in Sion, id est in cœlum, ubi palam videant Deum deorum. Pulchre S. Bernardus *ad Drogonem*, epist. 34 : « Nemo, inquit, perfectus est qui perfectior esse non appetit; et in eo quoque perfectiorem se probat, quod ad majorem tendit perfectionem. »

Vers. 2. 2. SCITIS ENIM QUÆ PRÆCEPTA DEDERIM VOBIS PER DOMINUM JESUM, — id est per auctoritatem et mandatum Domini Jesu, ego Paulus quasi legatus Jesu præcepta vobis dedi; *q. d.* Præcepta, quæ præcepi, non mea sunt, sed Christi; Christus est legislator, ego Christi sum præco : multa enim fidei, virtutum et Sacramentorum mandata in particulari vobis et Christianis aliis proponenda et promulganda tradidit mihi Christus, reliqua mihi sancienda demandavit, jussitque ut eas leges Christianis præscriberem, quas eis, pro rerum exigentia, convenire putarem. Sic vulgo dicit aula vel parlamentum se ferre legem vel edictum *par le Roi,* id est per regem, quia regis vice, nomine et auctoritate legem vel edictum fert et sancit.

Vers. 3. 3. HÆC EST ENIM VOLUNTAS DEI, SANCTIFICATIO VESTRA, UT ABSTINEATIS VOS A FORNICATIONE. — Nota *primo* : Dei voluntas hic intelligitur non illa, quæ dicitur beneplaciti, qua Deus creat et facit quidquid illi lubet et placet, sed illa quæ dicitur signi, qua scilicet significat Deus quid velit et jubeat nos facere, scilicet ut studeamus sanctitati.

Quid est sanctitas?

Secundo, integra « sanctitas, » inquit S. Dionysius, tam in Deo, quam in nobis et angelis, « est ab omni inquinatione libera, incontaminatissima et perfectissima puritas. » Et sic sanctitas opponitur cuivis peccato, estque virtutum omnium completio. Hic vero, et I *Cor.* VII, 34, sola castitas dicitur sanctitas; opponitur enim hic et vers. 7, fornicationi et immunditiæ. Unde et subdit : « Ut sciat unusquisque vas suum possidere in sanctificatione, » id est in puritate et castitate, ut mox dicam. Ratio hujus nomenclaturæ est hæc, quod, sicut libido est bestialis, pudenda et maxima impuritas : sic e contrario castitas, summa est et maxima puritas, quæ hominem angelicum facit; imo eum efficit templum Spiritus Sancti, ut monuit Apostolus, vers. 8. Hinc et Poeta, *Æneid.* XI :

> Tuque ô sanctissima conjux,
> Felix morte tua.

« Sanctissima, » id est *castissima* ; et *Æneid.* XII :

> Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
> Descendam;

« Sancta ; » id est *pura et casta.*

Præclare S. Cyprianus, tract. *De Orat. Dominica,* explicans illud, *Fiat voluntas tua* : « Voluntas, ait, Dei est quam Christus et fecit et docuit : humilitas in conversatione, stabilitas in fide,

verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, et factam posse tolerare; cum fatribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati ejus inseparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere: quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur; in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere. »

Vers. 4.

4. UT SCIAT UNUSQUISQUE VESTRUM VAS SUUM POSSIDERE IN SANCTIFICATIONE ET HONORE. — Quæritur, quodnam hoc vas? S. Augustinus, lib. I *De Nuptiis et Concupisc.*, cap. VIII, et lib. IV *Contra Julian.*, cap. X, et lib. V, cap. IX, per *vas* uxorem accipit, *q. d.* Quisque honeste et caste uxore sua utatur. Sic *Proverb.* V, 15, dicitur: « Bibe aquam de cisterna tua. » Ubi Septuaginta vertunt, *fili, bibe aquam de vasis tuis*, cujus loci sensus hic est: voluptatem conjugii castam, puram et fœcundam hauri de uxore tua, quæ tibi sit instar cisternæ, et vasis puri carentis luto fornicationis, zelotypiæ, morositatis, etc. Ita Beda, Jansenius et alii in dictum locum. Sic S. Petrus, *epist.* I, cap. III, vers. 7, monet maritos ut uxoribus quasi infirmiori vasculo condoleant et condescendant. Pari modo videtur hic jubere Apostolus viris, non tantum ut aliena uxore abstineant, sed etiam ut sua, quasi vase sancto, caste et moderate utantur: « Præcipitur, ait Hieronymus, aut potius Rabanus in cap. I *Thren.*, viris, ut certa concubitus norint tempora. Nam, ut ait Ecclesiastes, tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus. Caveat ergo uxor, ne victa libidine alliciat virum; et maritus, vim ne faciat uxori, putans omni tempori subjectam sibi esse debere conjugis voluptatem. Unde et Paulus ait: Ut noverit unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctitate. » Nam, ut pulchre ait Xistus philosophus: « Adulter est uxoris amator ardentior. »

Vas est uxor.

Adulter est uxoris amator ardentior.

Verum quia apud Thessalonicenses multi, præsertim juniores, erant adhuc cælibes et sine uxore, Apostolus autem cuique hoc vas tribuit; generalius et melius cum Chrysostomo, Theodoreto, Theophylacto, Ambrosio, Œcumenio, Anselmo, per *vas* accipiemus corpus, quod generatim phrasi Hebræa dicitur *vas*, id est instrumentum hominis: sicut enim faber sua regula vel trulla quasi instrumento utitur ad omnem fabricam, ita anima utitur corpore quasi instrumento et organo ad omnes suas actiones, adeo ut nec intelligere quidem possit sine sensibus et phantasmatibus corporeis. Sic Plato dixit corpus esse vas animæ. Sic dicitur Paulus *vas electionis*, id est instrumentum a Deo electum ad conversionem Gentium. Sic *Genes.* XLIX, Simeon et Levi dicuntur *vasa*, id est instrumenta, *iniquitatis*, hoc est iniquæ cædis et vastationis Sichimorum. Vel *secundo*, corpus dicitur vas animæ speciatim et proprie, quia sicut vas recipit et continet vinum, ita corpus recipit et continet animam. Et sicut vas sordidum et putidum vinum ipsum afficit et corrumpit, ita corporis sordes, pollutiones et libidines inquinant animam. Hinc est illud Apostoli, I *Cor.* VI, 18: « Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat: » quia illud polluit, sordidat, contaminat. Sic David, I *Reg.* XXI, petens a pontifice sibi et suis dari in necessitate famis panes propositionis, cum ille peteret: « Si mundi sunt pueri, maxime a mulieribus? » respondit: « Continuimus nos ab heri et nudiustertius; et fuerunt vasa puerorum sancta, » id est corpora impolluta. « Porro via hæc polluta est, » *q. d.* Usus hic laicus et pollutus est, ut scilicet ego et mei socii, qui sumus laici, vescamur panibus propositionis, quibus solis sacerdotibus vesci licet; « sed sanctificabitur in vasis, » id est non polluetur panis hic, sed sancte recipietur in sanctis et puris corporibus nostris, in hac necessitate famis, qua etiam laicis licet vesci panibus sanctis. Ita Abulensis ibi.

Vas est corpus.

Vult ego Apostolus hic, ut « quisque vas, » id est corpus, « suum possideat » quasi dominus (non autem quasi servus serviat cupiditatibus corporis) « in sanctificatione et honore, » id est sancte, hoc est caste et honeste, « non passione desiderii, » id est non in affectu libidinis, ut scilicet mens non serviat desideriis carnis, sed caro serviat rectis voluntatibus mentis, ait Anselmus. Ita Philosophus ille dixit adolescenti cuidam voluptuario: Non pudet te, cum sis ingenuus, facere mancipium corporis tui? Anacharsis quoque statuis inscribebatur: Linguæ, ventri, pudendis temperandum; quod maximorum malorum causa sit lingua effrænis, et luxu nihil turpius, et libido pecudem ex homine reddat: testis Laertius, lib. I, cap. IX. Aliter Chrysostomus et Theophylactus per passiones desiderii, accipiunt delicias; opes, otium, socordiam, et quidquid concupiscentiam inflammat: his enim amputatis, tuta est castitas tam mentis, quam corporis.

Vers. 6.

6. ET NE QUIS SUPERGREDIATUR, NEQUE CIRCUMVENIAT IN NEGOTIO FRATREM SUUM. — Nota: Non agit Apostolus de fraude, avaritia et injustitia opum, sed de injustitia et fraude tori, id est de adulterio; agit enim de libidine et immunditia. Adulterium ergo vocat supergressionem et circumventionem. Supergressionem, id est prævaricationem et oppressionem, qua quis proximi torum invadit superscandendo (hoc enim est Græcum ὑπερβαίνειν) et adulterando: idem circumventionem vocat, qua quis fraudulenter usurpat uxorem alterius, quæ Græce hic dicitur πλεονεξία, id est nimia cupido habendi non opes, sed pellices: qui enim sua uxore contentus non est, sed

Adulterium est supergressio et πλεονεξία.

alias appetit et invadit, is πλεονεκτεῖ. Ita Chrysostomus, Theodoretus et Hieronymus, in cap. IV *Ephes.*, vers. 19; ibi enim πλεονεξίαν, sive, ut Noster vertit, « avaritiam, » pro illicita et immodica venereorum cupiditate usurpat Apostolus, ut ibi dixi. Cum ergo ait hic : « in negotio, » intellige fornicationis. Sic πρᾶγμα Græcis vocatur fornicatio, æque ac Latinis, ut cum dicunt rem habere cum meretrice : sic eadem ab Italis vocatur *negotium*, honesta aposiopesi. Sic S. Clemens, lib. III *Constit. Apost.*, cap. II : « Adolescentiores, ait, viduæ in gradum vidualem ne cooptentur, ne excusando non posse continere fervorem adolescentiæ, aliquando iterum nubentes, in negotio (id est libidine et copula, uti ibidem explicat Turrianus) sint. » Unde explicans subdit : « Subveniendum est illis, ne excusando se derelinqui, iterum nubentes negotio turpi implicentur (1). »

Vers. 7. 7. NON ENIM VOCAVIT NOS DEUS IN (ad) IMMUNDITIAM, SED IN (ad) SANCTIFICATIONEM; — id est castimoniam. Christianismus enim est professio castitatis et detestatio libidinis, ita ut Gentes libidinibus addictæ eis renuntiare debeant, et castitatem amplecti, cum baptismum et Christianismum suscipiunt; ideoque in baptismo dat eis Deus Spiritum Sanctum, uti subdit Apostolus.

Vers. 9. 9. DE CHARITATE AUTEM FRATERNITATIS, — id est fraterna. Est hebraismus : Hebræi enim omnes suæ gentis vocant *fratres*. Hinc pari modo Christiani quilibet alios Christianos compellare et complecti debent ut fratres, tum aliis nominibus, tum hoc præsertim, quod eumdem habent patrem, scilicet Christum, et eamdem matrem, scilicet Ecclesiam. Hæc fuit olim et esse debet φιλαδελφία Christianorum. Zeno, rogatus quis esset amicus? respondit : *Alter ego*. Alexander ad matrem Darii, quæ ex errore Hephæstionem honoraverat pro Alexandro, dixit : *Nihil est, o mater, quod turberis : nam et hic Alexander est*. Quid dicat Christianus?

Amicus est alter ego.

IPSI ENIM VOS A DEO DIDICISTIS. — Græce pulchrius id dicitur una voce, θεοδίδακτοί ἐστε, *q. d.* Adeodocti estis, sicut dicimus Adeodatus est: Deus enim per legem Christi, et per internam Christi gratiam et instinctum vos docuit, ut diligatis invicem.

Vers. 10. 10. ETENIM ILLUD (diligere, et signa dilectionis exhibere) FACITIS IN (erga) OMNES FRATRES.

Vers. 11. 11. ET OPERAM DETIS, UT QUIETI SITIS. — Pro *operam detis*, Græce est φιλοτιμεῖσθαι, id est studiose et ambitiose *conemini*, inquit Erasmus; et, ut Ambrosius; *enitamini*; et, ut Syrus, *sedulam operam navetis*; Theophylactus vero vertit, *ut munifici sitis* : disjungit enim hoc a sequentibus; sed alii passim illud iis conjungunt; et patet esse conjungendum.

UT VESTRUM NEGOTIUM AGATIS, — πράσσειν τὰ ἴδια, ut agatis res proprias.

Notat otium et curiositatem aliquorum Thessalonicensium : hæc enim duo connexa sunt : indeque oritur inquietudo, vana et varia desideria, appetentia rei et felicitatis alienæ, aliaque mala, quæ domos et respublicas perturbant. Euclides olim rogatus a quodam, quales essent dii, quaque re potissimum gauderent? « Cætera quidem ignoro, inquit, at curiosos illis odio esse, certo scio. » Cum quidam exquireret an mundus esset animatus? et rursus, an globosus? « Vos, inquit Demonax, de mundo solliciti estis, et vestram ipsorum immunditiem non curatis. » Ægyptius bajulus gestans quid velis opertum, cuidam sciscitanti quid portaret? « Ideo, ait, obvelatum est, ne scires : tu vero cur curiose vestigas quod occultatum est? » Socrates curiose de astris scrutanti : « Quæ supra nos, inquit, nihil ad nos. » Rursum curiosis illud Homericum objectare solebat :

Gnomæ de curiositate.

Ædibus in nostris, quæ prava aut recta geruntur.

Xenocrates nihil referre dicebat, utrum pedes an oculos inferas in ædes alienas.

Crates Thebanus vulgo dictus est θυρεπανοίκτης; id est ostiorum apertor : quod in omnes domos irrumperet, et si quid displiceret, reprehenderet cynica libertate.

Thaletem in cœlum ad astra suspicientem et lapsum in barathrum, ancilla conspicata merito id illi accidisse dicebat : qui cum quæ ante pedes essent ignoraret, cœlum contemplaretur ut cognosceret.

Zeno adolescentem curiosius quid rogantem, adduxit ad speculum, utque se contemplaretur admonuit; moxque rogavit, an videretur tali vultui convenire quæstiones ejusmodi proponere?

Denique curiosi sibi talpæ, aliis sunt lynces,

Et præcedenti spectatur mantica tergo.

Putet ergo curiosus sibi dici a Christo, id quod ipsi dixit Petro curiosius de Joanne perquirenti : « Quid ad te? tu me sequere. »

ET UT HONESTE (εὐσχημόνως, id est *decore*) AMBULETIS AD EOS QUI FORIS SUNT. — Hoc est, decore vos geratis cum Gentibus, ne scilicet otiosi et inertes indecore apud Gentiles mendicetis ad Ecclesiæ opprobrium, cum viderint vos sanos et valentes otiari et mendicare; sed potius ut decore victum vobis comparetis honesto labore et opificio. Ita Theophylactus; omnia enim hæc spectant ad fugam otii et desidiæ, ad studium laboris et operationis. Unde sequitur :

ET NULLIUS ALIQUID DESIDERETIS, — *q. d.* Ne inopia quæ ex otio sequi solet, cogamini aliena desiderare. « Piger enim, inquit sapiens, semper est

(1) Multi tamen, inter quos Allioli, his verbis vitium, quod fraude et quæstu turpi in mercimoniis contineatur, castigari censent; nec repugnat contextus, quanquam *commercium* potius πραγματεία dicendum esset, quam πρᾶγμα.

in desiderio. » Græce est, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est ut nullius indigeatis: otium enim parit indigentiam et penuriam; penuria fures facit aut mendicos.

Vers. 12. 12. NOLUMUS VOS IGNORARE, FRATRES, DE DORMIENTIBUS, — illud scilicet mysterium resurrectionis, quod mox explicabo, vers. 15 (1).

Mortui vocantur dormientes: cur? Nota cum S. Augustino, serm. 32 *De Verbis Apostoli*, tom. X: Scriptura eos qui mortui sunt, vocat *dormientes* ob spem resurrectionis, qua celerrime evigilabunt ex somno mortis et ex lecto, id est sepulcro suo. Ita Daniel, cap. XII, vers. 2, ישני, *iescenim*, id est *qui dormiunt*, vocat mortuos. Hinc pia fuit, et etiamnum est, Christianorum consuetudo, ut, cum aliquis mortuus esset, non dicerent: Iste mortuus est, sed, Obdormivit in Domino; idque ad amicorum consolationem, et ut mutuo sese excitarent ad contemptum vitæ præsentis et spem resurrectionis. Ita Christus de Lazaro mortuo loquitur, dicens: « Lazarus amicus noster dormit; sed vado; ut a somno excitem eum, » *Joan.* XI, 11. *Secundo*, quia magna est affinitas somni et mortis: somnus enim est mors quædam brevior, mors vero somnus longior. Hinc Poeta:

Somnus est mors brevis: mors est somnus longus

Stulte, quid est somnus, gelidæ nisi mortis imago?

Hinc etiam vocatur « consanguineus lethi sopor. »

UT NON CONTRISTEMINI, SICUT ET CÆTERI, QUI SPEM NON HABENT. — Notat S. Augustinus, serm. 32 *De Verbis Apostoli*, non prohibere Apostolum omnem tristitiam in morte defunctorum amicorum; hæc enim naturalis est: sed eam tantum quam habent Gentiles et impii, « qui, ut ipse ait, spem non habent. Contristamur ergo nos, inquit Augustinus, in nostrorum mortibus necessitate amittendi, sed cum spe recipiendi; inde tristamur, hinc consolamur; inde infirmitas afficit, hinc fides reficit; inde dolet humana conditio, hinc sanat divina promissio. »

S. Augustinus docet sacrificandum esse pro defunctis. Rursum, ex hac spe resurrectionis et gloriæ cœlestis, infert S. Augustinus piam esse traditionem Ecclesiæ, ut pro defunctis sacrificemus, oremus et eleemosynas demus. « Hoc enim, inquit, a Patribus traditum universa observat Ecclesia; ut pro eis qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiæ celebrantur, quis eis dubitet suffragari pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur? » Notent hæc Novantes, discantque ex Augustino Missam esse sacrificium, in eoque pro defunctis orari solere, ut scilicet pœnis Purgatori liberentur, idque ex traditione totius Ecclesiæ.

Vers. 13. 13. SI ENIM CREDIMUS QUOD JESUS MORTUUS EST ET RESURREXIT, ITA (supple, pariter credere debemus, quod) DEUS EOS QUI DORMIERUNT PER JESUM, ADDUCET CUM EO, — aut certe per hypallagen sic verba ordinanda sunt: « Si (id est sicut) Jesus mortuus est et resurrexit, uti credimus, ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. » Notat Theophylactus τὸ *per Jesum* bifariam posse accipi: *primo*, ut referatur ad *adducet cum eo, q. d.* Per gratiam Jesu Christi resurgemus; *secundo* et melius, ut referatur ad *eos qui dormierunt*, sitque periphrasis fidelium defunctorum: fideles enim, qui Christum in seipsis habentes moriuntur, dormiunt per Jesum, id est in Jesu, puta in Jesu fide, charitate ac spe resurrectionis. Sic διὰ accipiunt pro ἐν, vers. 16, et *Rom.* XIV, 11; *Apocal.* XIV, 13. « Adducet » hos Deus, scilicet e sepulcris evocatos ad vitam novam et gloriosam, atque ad beatam immortalitatem, ut dicitur I *Cor.* XV, 53. Probat hic Paulus nos resurrecturos exemplo Christi, idque duplici titulo et argumento, *q. d.* Christus resurrexit, ergo et nos resurgemus: tum quia Christus fuit homo nobis similis, mortuusque est uti et nos moriemur; tum quia Christus ut caput nostrum virtutem resurgendi in nos quasi membra sua influit, ut sicut in illo ejusque fide et spe viximus et mortui sumus, ita et in eodem resurgamus.

Vers. 14. 14. HOC ENIM VOBIS DICIMUS IN VERBO DOMINI, — id est per verbum, revelationem et doctrinam Domini, *q. d.* Non quod a meipso, sed quod a Christo didici, loquor et doceo, mysterium scilicet resurrectionis, quod sequitur.

QUIA (quod) NOS QUI VIVIMUS, QUI RESIDUI SUMUS IN ADVENTU DOMINI. — Græce εἰς τὴν παρουσίαν, id est *in adventum*, et ita legunt Romana Biblia, *q. d.* Nos qui relinquimur superstites usque in adventum Domini, ut in illo adventu viventes reperiamur. Ubi nota: Paulus ita de se loquitur, atque si victurus esset usque ad adventum Domini, hoc est, usque ad diem judicii; non quod ita futurum putaret, sed ut illius diei terribilis et incertæ memoriam nobis et timorem perpetuum incuteret, ut semper suspensi illum diem exspectemus et ad eum nos comparemus. Est ergo hic enallage personæ: « Nos qui vivimus, » id est quicumque vivent, sive ex nobis, sive ex posteris nostris, quorum ego personam hic induo et subeo, ut de iis in mea persona loquar. Ita S. Augustinus, lib. XX *De Civit.*, cap. XX.

NON PRÆVENIEMUS (in resurrectione, de

(1) Videntur fuisse inter Thessalonicenses qui falsas opiniones haberent circa secundum Christi adventum. 1. Nempe quidam opinabantur Christum mox rediturum in hunc terrarum orbem, et regnum splendidissimum constituturum, ita ut *operari* (vers. 11) ipsis inutile esse crederent. 2. Quidam eorum sortem conquerebantur, qui jam defuncti erant, quoniam putabant horum vel nullam, vel dilatam, vel non præcipuam partem fore in illo Christi regno. Contra istas Christianorum opiniones disputare videtur Paulus, ut doceat, 1. tempus hujus adventus omnino ignotum esse (cap. V, 2 seq.); 2. Christum, cum venerit, in cœlum esse ducturum demortuos Christianos pios una cum superstitibus in hoc terrarum orbe, nec horum conditionem meliorem fore, quam illorum (vers. 14).

vers. præced.) EOS QUI DORMIERUNT. — Græce κοιμηθέντας, id est, somno (scilicet mortis) sopitos; Augustinus, lib. XX *De Civit.*, XX, legit, *qui ante dormierunt*. Unde in Græco videtur legisse non κοιμηθέντας, sed προκοιμηθέντας, *q. d.* Nos qui adhuc vivimus, et quicumque vivent in die judicii, non prius resurgemus, aut gloria donabimur, quam ii resurgant ad gloriam, qui ante nos jampridem mortui computruerunt, *q. d.* Videte ergo, quam facile et subito Deus dormientes, quos dixi, putidos licet et in cinerem versos, suscitabit : ne ergo fratres et amicos mortuos multum lugeatis, ac de iis contristemini, ut dixi vers. 12. Unde notat Theophylactus tacite hic dicere Apostolum idem quod dixit in epist. I *ad Corinth.* XV, scilicet quod in momento et in ictu oculi resurgemus. « Quia enim, inquit Theophylactus, difficile videbatur, eos qui computruerunt, resurgere, hinc ait Paulus quod viventes haudquaquam antevertent illos (quia scilicet in momento resurgent omnes), ac quemadmodum Deo facile est, viventes et integros adducere ad Christum, sic et illos corruptos. » Prius ergo mortui non longius distant a resurrectione quam posterius defuncti, aut ii qui vivunt: utrique enim simul resurgent.

Aliter hæc accipit S. Methodius apud Theophylactum : Nos inquit, qui residui sumus, id est animæ immortales non prævenient corpora in resurrectione; sed corpus simul cum anima resurget ad vitam immortalem. Sed hoc non est ad mentem Apostoli; sic enim dicere debuisset: «Non præveniemus *ea*, » scilicet corpora ; jam autem dicit *eos*, scilicet homines dormientes.

Vers. 15. 15. QUONIAM IPSE DOMINUS (Christus judex) IN JUSSU ET IN VOCE ARCHANGELI, ET IN TUBA DEI DESCENDET DE COELO. — Theophylactus distinguit jussum a voce : Jussio, inquit, Dei faciet reddere terram corpora, eaque suscitabit et in immortalitatem transformabit; vox vero Archangeli, aliis angelis administrantibus, efficiet, ut suscitati omnes per diversa loca dispersi, in unum colligantur. Sed hoc non satis solide dicitur: vox enim Archangeli non tantum colliget, sed et suscitabit mortuos, ut dixi I *Corinth.* XV, 52, et hic insinuat Apostolus, cum subdit: « Et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. »

Secundo, melius idem Theophylactus cum Chrysostomo accipit hæc per epexegesin, vel hendyadin : « In jussu, et in voce, » id est in jussu qui sit vox, vel in jussu vocis Archangeli. Rursum, « in jussu, » id est cum jussu; in voce, id est cum voce : sæpe enim Hebræi *bet*, id est *in*, usurpant pro עם *im*, id est *cum*.

Quid celeusma? Nota : Pro *in jussu*, græce est ἐν κελεύσματι, id est in (cum) celeusmate; celeusma autem est conclamatio nautarum invicem se adhortantium, ut uno velut concentu et conatu simul omnes remos attollant et remigare incipiant. Videtur ergo tale fore commune celeusma aliorum angelorum, qui, inflante Archangelo, simul et ipsi suis vocibus vel tubis in singulis orbis partibus pariter conclamabunt, ut ubique simul omnes resurgant. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus.

IN VOCE ARCHANGELI ET IN TUBA DEI.—Est epexegesis, vel hendyadis, ut dixi, *q. d.* In voce Archangeli, quæ sit tuba Dei, vel in voce tubæ, aut tubali Dei : vox ergo Archangeli eadem erit cum tuba Dei. Dicitur *Dei* hebraismo, id est maxima et maxime sonora, ut per totum mundum audiatur. Sic dicuntur montes et cedri Dei, id est maximi et altissimi : omnia enim quæ Dei sunt, maxima sunt. *Secundo*, dicitur *Dei*, quia Deum judicem præibit, uti tuba solet regem vel Imperatorem præire. *Tertio*, dicitur *vox Dei*, quia magnifica erit et horribilis instar tonitrui, talisque qualis decet majestatem divinam, ut ei quasi proportionetur. Unde hujus tubæ typus fuit tuba illa angeli proclamantis Judæis decalogum in Sina, *Exodi* cap. XX, vers. 18. Ita ex Chrysostomo Theophylactus.

Vox Archangeli est eadem cum tuba Dei.

Triplici sensu hæc tuba vocatur Dei.

Hinc nota *primo*, quod tuba hæc non erit spirituale imperium Christi, ut voluerunt nonnulli ex S. Gregorio; sed erit sensibilis clangor et vox tubalis formata ab angelo in aere vel ex solius aeris collisione, vel potius per realem tubam, ut vult Anselmus in *Elucidario*, et alii; nam Christus, Paulus et Patres semper vocant tubam, tubaque aptissimum est instrumentum etiam angelo, ut maxime sonoram, ex aeris ad latera tubæ impulsu et collisione, vocem edat. Ex qua materia sit hæc tuba futura, an ex argento, an ex ære, ut opinatur Franciscus Suarez, an ex nube et meteoris, an ex alia materia magis sonora, quam homines ignorant, sed norunt angeli, incertum est.

Quæ et qualis erit hæc tuba?

Nota *secundo* : Ad hunc finem canet hæc tuba : *primo*, ut omnes homines excitet a mortuis, eosque citet ad judicium, ut satis patet *Joan.* V, 28; *secundo*, ut electos vocet ad solemnitatem et lætitiam beatæ æternitatis instar tubæ, quæ Hebræos vocabat ad festa, *Num.* X, 8 et 10 : ita Anselmus; *tertio*, ut terreat reprobos et vocet electos ad bellum, ut reprobos deturbent in gehennam. Ita Anselmus : erit enim quasi classicum militare.

Ad quid canet?

Nota *tertio* : I *Corinth.* XV, 52, vocatur hæc tuba *novissima*, quia post tubas septem angelorum, quibus ante diem judicii plagas maximas toti orbi inducent, de quibus *Apoc.* cap. VIII et IX, hæc sequetur ultima, clamabitque ac intonabit : *Surgite, mortui, venite ad judicium*, ut indicant Chrysostomus et Theophylactus, docetque D. Soto in IV, dist. XLIII, Quæst. I, art. 4.

Erit novissima.

Nota *quarto* : Hæc tuba Archangeli, *Joan.* V, 28, vocatur « vox Filii Dei, » quia licet ministerio angelorum, jussu tamen Filii Dei formabitur, ab eoque vim suscitandi mortuos accipiet : « Venit, inquit, hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus (Filii Dei), et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii (damnationis æternæ).

Cur vocetur vox Filii Dei?

Quomodo mortui audient hanc vocem? Primo.

Petes : Quomodo mortui possunt hanc vocem audire? Respondeo : *audient*, id est sentient vim hujus vocis; vel *audient*, id est obedient resurgendo, perinde ac si audirent vocem Filii Dei, qui vocat ea quæ non sunt quasi ea quæ sunt : ut sit catachresis. Erit enim hæc tuba, ut multi Patres et Doctores docent, instrumentum saltem morale resurrectionis, per quod Christus operabitur resurrectionem : sicut verba consecrationis sunt instrumentum transsubstantiationis. Unde S. Joannes addit : « Et qui audierint (hanc vocem), vivent. » Dico *morale*, non enim necesse videtur, aut congruum satis, huic tubæ tribuere vim physicam suscitandi mortuos.

Secundo.

Adde *secundo*, audient mortui hanc vocem postquam resurrexerint : resurrectio enim fiet in instanti, cum tuba canet : « Surgite. » Ita ut hac voce protracta et sonante resurgentes, illam adhuc audire possint, vel certe illud, quod tuba subjunget : « Venite ad judicium. » Ita Franciscus Suarez, III *part.*, *Quæst.* LV, art. 1. Erit enim hæc tuba quasi præco citans omnes ad judicium. Unde canit Ecclesia : « Tuba mirum spargens sonum per sepulcra regionum, coget omnes ante thronum. »

Morale, quam terribilis erit hic clangor et dies tubæ.

Moraliter S. Chrysostomus hic, *hom.* 8, pag. 1370 : « Quando igitur illa facta fuerint, tunc et vox audietur Archangeli angelis reliquis imperantis et clamantis; audientur tunc tubæ, imo tubarum sonitus. Qualis igitur tremor, qualis timor eos, qui in terra tunc erunt, qui judicem exspectabunt, obtinebit! Una namque rapietur, et una relinquetur; et unus accipietur, et unus relinquetur. Quis erit tum animus illis, qui istos quidem sublatos videbunt, se vero relictos? An non quavis gehenna terribilius eos ita dejectos ac consternatos reddere poterunt? Fingamus itaque sermone jam illud adesse : si enim mors repentina, aut civitatum motus, et reliquæ minæ animos nostros ita concutiunt; quando viderimus terram diruptam, et his omnibus refertam, quando audierimus tubam; quando vocem illam Archangeli quavis tuba clariorem perceperimus, quando cœlum hoc undique sursum evectum et contractum, quando ipsum adventantem Deum regem omnium viderimus, quis tum nobis animus erit? » Et inferius : « Ego multos, qui post deductionem ad mortem revocati fuerant ad regiam benevolentiam et clementiam, dicentes audivi, se neque homines velut homines vidisse, quod animo fuissent summopere cum abducerentur perturbato, perculso et stupefacto. Si ergo corporalis mors usque adeo nos perterrefacit, quando æterna illa advenerit, quid patiemur? »

Hinc et S. Hieronymus fertur hoc documentum observasse, et aliis tradidisse : « Sive bibas, sive comedas, sive vigiles, sive dormias, hæc tibi tuba insonet : Surgite, mortui, venite ad judicium. » Quanquam in operibus Hieronymi hæc sententia jam non reperiatur, ejus tamen quid simile invenitur in *Regula monachorum*, tom. IV operum S. Hieronymi, quæ collecta est ex S. Hieronymo, ac conscripta a Superiore Ordinis Hieronymiani, quam probavit Martinus V Pontifex, ut habetur initio *Regulæ*.

Idem Hieronymus *ad Heliodorum* : « Veniet, inquit, illa dies, qua corruptivum hoc et mortale incorruptionem induet et immortalitatem. Tunc ad tubæ vocem pavebit terra cum populis; et tu gaudebis. Judicaturo Domino lugubre mundus immugiet : tribus ad tribus ferient pectora. Potentissimi quondam reges nudo pectore palpitabunt. Exhibebitur tunc cum prole sua Venus; tunc ignitus Jupiter adducetur; et cum suis stultis Plato discipulis : Aristoteli argumenta non proderunt. Tunc rusticanus et pauper exultabis et ridebis, dicesque : Ecce crucifixus Deus meus, ecce judex, qui involutus pannis in præsepio vagiit; hic est ille operarii et quæstuariæ filius; hic, qui in matris gestatus sinu, hominem Deus fugit in Ægyptum; hic est vestitus coccino, hic qui sentibus coronatus. Cerne manus, Judæe, quas fixeras; cerne latus, Romane, quod foderas; videte corpus, an idem sit quod dicebatis clam nocte tulisse discipulos. »

Quis Archangelus hic?

ARCHANGELI. — Non Christi, ut Ambrosius, sed, ut D. Thomas, Michaelis, qui jussu et vice Christi præses est Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ, *Daniel.* XII, 1; vel certe Gabrielis, qui præest, ut multi volunt, secundo ordini, qui est Archangelorum : ut, sicut Gabriel primum Christi adventum prænuntiavit Beatissimæ Virgini, ita et secundum prænuntiet mundo. Archangelo ergo hac sua tuba insonante quasi superioris sui imperio exciti angeli aderunt; tuba enim hæc eis *primo*, inclamabit, inquit Chrysostomus : « Paratos facite omnes, adest judex. » Et hoc est quod ait Christus, *Matth.* XXIV : « Mittet (Filius hominis non solum Archangelum, sed) angelos suos cum tuba et voce magna. » Unde *secundo*, videtur, quod Archangelo tuba sua clangente, alii angeli voce magna, lenta et producta conclamabunt : « Surgite, mortui; » simulque ad congregandos hominum cineres quisque suis locis discurrent celerrime. *Tertio*, hos cineres deinde componet, organizabit, animabit Deus, ut momento resurgant eo modo, quo dixi I *Cor.* XV, 52. Resurget autem quisque, ubi suum erit corpus vel cineres. Inde angeli eos rapient in vallem Josaphat juxta Hierosolymam, ubi fiet judicium, ut dicitur *Joel.* II, 3 : « Congregabo, ait, omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et disceptabo cum eis ibi. » Et hoc significavit Christus, *Matth.* XXI, 31, cum ait : « Et congregabunt (angeli) electos ejus a quatuor ventis, a summis cœlorum, usque ad terminos eorum. »

Vers. 15 et 16.

15 et 16. ET MORTUI QUI IN CHRISTO (In Christi fide et gratia, sive Christi fideles et amici) SUNT, RESURGENT PRIMI : DEINDE NOS, QUI VIVIMUS, QUI RELINQUIMUR, SIMUL RAPIEMUR CUM ILLIS IN NUBI-

An omnes simul resurgent? BUS OBVIAM CHRISTO IN AERA. — Quæritur hic an aliqui prius, aliqui posterius sint resurrecturi? hoc enim hic videtur dicere Apostolus. Respondet *primo*, Sedulius, significari hic ordinem non temporis, sed dignitatis: qui enim in Christi fide et gratia mortui sunt, resurgent primi, non tempore, sed dignitate. *Secundo*, Chrysostomus et Theophylactus: Resurgent, inquiunt, ante impios justi, ut sint primi in resurrectione non tantum dignitate, sed et tempore, utpote qui rapiendi sint in aera, ut Christo judici venienti occurrant honoris causa. Posterius vero resurgent impii, ut qui neque rapiendi sint in aera, neque Christo occursuri. Sed hoc videtur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim non ponit hic ordinem inter justos et impios, sed inter mortuos in Christo, et viventes adhuc secum. Unde *tertio*, Theodoretus magis ad litteram sic explicat, *q. d.* Ita cito resurgent illi qui jam pridem et olim multa ante sæcula mortui sunt, ut præveniant eos qui tum superstites et vivi invenientur; hi enim prius mori debebunt antequam resurgant: his ergo morientibus, priores, jam olim scilicet mortui, resurgent, ac consequenterhosce prævenient in resurrectione. *Quarto*, alii putant hic non significari ordinem et consequentiam, sed tantum comitantiam, ut « deinde » idem sit quod præterea. Verum *quinto*, sic locus hic genuine exponendus est: « Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi, » Græce πρῶτον, id est primum, nimirum antequam rapiantur obviam Christo in aera; « deinde nos qui vivimus, simul cum illis (qui ex mortuis resurrexerunt) rapiemur obviam Christo. » Ponitur enim hic ordo non resurgentium, nec resurrectionis ad resurrectionem, sed ordo resurrectionis ad raptum et occursum Christi, videlicet quod primi illi qui mortui erant resurgent, deinde quod iidem cum aliis tum viventibus simul rapientur in occursum Christi. Ita Anselmus, D. Thomas et alii.

Prima sententia. Secunda. Tertia. Quarta. Quinta et genuina.

Nota: Non meminit hic Apostolus resurrectionis impiorum et reproborum, sed tantum mortuorum in Christo, id est in fide et gratia Christi: fideles enim pios et bonos tantum consolari vult hac spe resurrectionis.

NOS QUI VIVIMUS. — Id est qui tum vivemus, puta qui ex nobis, vel e posteris nostris justi tunc vivent, et forte ego ipse, quia incertum est quando erit judicii dies, et quisque ad eum paratus esse debet omni hora; veniet enim sicut fur in nocte, ut dicet cap. seq. Unde prudenter timere et persuadere sibi quisque potest forte instare hunc diem, ait Anselmus. Ita passim Apostolus eorum qui tum vivent, personam assumit, et in se transformat, ut notavi vers. 14.

RAPIEMUR, — tum ab angelis, tum a virtute Christi per dotem agilitatis, quam cuique Sancto jam beato indidit: non enim resurgent Sancti prius ad vitam, deinde posterius ad gloriam; sed simul cum resurrectione accipient gloriam corporis; resurgent enim in corpore non mortali et passibili, sed immortali, impassibili et glorioso.

Quæres, an ii, qui vivi invenientur in die judicii, non morientur, seu vivi rapientur obviam Christo, ita ut sine morte fiant immortales et gloriosi? Asserit hoc Justinus, *Quæst.* CIX, et Augustinus, lib. II *De Peccat. merit.*, cap. XXXI, Cajetanus et alii: hi enim putant eos qui in fine mundi vivi reperientur, excipiendos esse a communi lege mortis, et hos esse vivos illos, de quibus dicitur in Symbolo, quod Christus judicaturus est vivos et mortuos. Sed debili fundamento nititur hæc exceptio a lege mortis plane universali. Unde postea re melius discussa retractans suam sententiam S. Augustinus, lib. XX *De Civit.*, cap. XX, docet omnes omnino homines morituros et resurrecturos. Idem docet Ambrosius, D. Thomas et alii jam passim. Qui ergo in die judicii vivi reperientur, illi morientur in aere et raptu, aitS. Augustinus et Anselmus; vel potius, ut D. Thomas et Œcumenius, in terra, qui locus est morientium, antequam rapiantur: resurgent enim omnes canente tuba, ut ait Paulus I *Cor.* XV, 52.

An moriuntur ii, qui vivent in die judicii?

Dices: Qui sunt ergo vivi illi quos Christus in Symbolo dicitur judicaturus? Respondeo: Sunt ii, qui vivi et superstites in die judicii reperientur; hi enim brevissimo et paucissimo tempore morientur (ut commune debitum naturæ et peccati originalis, cui omnes obstringimur, persolvant); nam statim a morte resurgent. Unde censentur non tam mortui quam vivi: quemadmodum Christus Lazarum, quia mox resuscitandus erat, non mortuum esse, sed vivere et dormire dixit, *Joan.* XI, 11. Atque hæc est causa cur Apostolus nec eorum mortis, nec resurrectionis meminerit, sed vivos nominarit, et inter vivos retulerit, quasi semper vivi maneant qui ita moriuntur, ut vix mori videantur: ita ut eorum mors non videatur esse mors, sed transitus ad vitam meliorem et æternam.

Qui sunt vivi illi quos Christus dicitur judicaturus?

Dicitur ergo Christus judex vivorum et mortuorum, id est omnium hominum tam eorum qui vixerunt et mortui sunt, quam eorum qui vivent Christo adventante ad judicium: alioqui enim in ipso judicio nulli erunt mortui, sed omnes vivi, solosque vivos proprie judicabit Christus. Id ita esse patet ex eo quod Paulus, I *Corinth.* XV, 51, diserte asserit: « Omnes resurgemus, » vel, ut alii legunt, « dormiemus; sed non omnes immutabimur; » et vers. 22: « Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur; » et vers. 36: « Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. » Idem patet ex eo quod hic vers. 14 dixit: « Nos qui vivimus, non præveniemus, resurgendo, eos qui dormierunt; » quia scilicet simul cum illis resurgemus, et deinde simul cum illis rapiemur ob-

viam Christo : si resurgemus cum illis, ergo prius moriemur; tacite ergo significat eos morituros; dicit tamen : « Nos qui vivimus, » ne, si dormientes, id est mortuos, vocet, ipsos contristet, vulnusque eorum refricet, quod tetigit vers. 12, dicens : « Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent. »

OBVIAM CHRISTO IN AERA. — Græce, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, id est in occursum Christi in aera. Unde videtur, quod, sicuti cives regi venienti, honoris causa foras prodeuntes occurrunt : ita et Sancti Christo venienti ad judicium in aera prodeuntes occurrent. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus. Erit ergo hic occursus Sanctorum ante judicium universale, cum scilicet Christus judex ad illud e cœlo descendet. Et hoc est quod dicitur *Matth.* cap. XXV : « Ecce sponsus venit, exite obviam ei. » Hoc enim exigit Christi dignitas, hoc Sanctorum reverentia et in Christum amor, hoc denique gloria, tam Christi quam Sanctorum expostulat : nam Sancti, uti jam dixi, ante judicium erunt beati, et resurgent in corpore glorioso; itaque cum ingenti gloria tam sua, quam Christi, Christo glorioso occurrent; postea tamen in judicio sententiam (eamdem quam privatim in morte et judicio particulari acceperunt) publicam æternæ felicitatis accipient, ut ita coram omnibus eorum sanctitas et gloria laudetur et honoretur. Hinc,

Nota *secundo* : Rapientur Sancti in occursum Christi in aera, ut ibi in nube splendidissima quasi throno considenti ad judicium peragendum, Sancti omnes in nubibus splendidis, quasi thronis assistant, ac quasi assideant, ut docet Franciscus Suarez, III *part.*, disp. LVII, sect. II, tom. II, in fine; ita tamen ut quisque suo ordine et gradu pro meritis consideat. Unde in splendidioribus et Christo vicinioribus thronis considebunt Apostoli et Apostolici viri, qui proprie cum Christo judicabunt, ut dicitur *Matth.* XIX, 28.

Sancti cum Christo sedebunt in nubibus splendidis.

Hinc patet *tertio*, quomodo vallis Josaphat in qua fiet judicium, cum campis et locis vicinis (quæ longissime protendi, et adeo, si opus sit, complanari possunt), capere poterit omnes homines, qui unquam fuerunt, sunt, aut erunt : nam reprobi in valle hac consistent in terra constipati a sinistris judicis circumcirca; sancti vero a dextris consistent non in terra, sed altius et judici vicinius in aere; ita tamen ut, sicut in amphitheatris varii erant spectantium ordines per contignationem et tabulata alii aliis altiores : ita et Sanctorum varii sint ordines, aliique pro meritis supra alios quasi in tabulato aereo altius consideant; sic tamen ut infimi longe reprobis et terra (quam in vita calcarunt et contempserunt) emineant, et Christo appropinquent. « Et sic semper, » videlicet tam in judicio, quam in cœlo, ad quod mox ascendent, « cum Domino (Christo) erunt, » ut hic dicitur.

Quomodo vallis Josaphat capiet omnes homines in die judicii?

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quod dies Domini veniet ex improviso, sicut fur in nocte. Hinc hortatur ut semper sobrii et vigiles ad eum se comparent per vitæ integritatem, et bona opera, charitatis præsertim erga suos præpositos, misericordiæ, patientiæ.

Deinde, vers. 16, hortatur eos ut semper gaudeant, orent, et gratias Deo agant, utque spiritum non extinguant, et prophetias probent.

Denique, vers. 23, omnimodam sanctitatem eis apprecatur, omnesque salutat.

1. De temporibus autem et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis. **2.** Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. **3.** Cum enim dixerint : Pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient. **4.** Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut vos dies illa tanquam fur comprehendat. **5.** Omnes enim vos filii lucis estis, et filii diei : non sumus noctis, neque tenebrarum. **6.** Igitur non dormiamus sicut et cæteri, sed vigilemus et sobrii simus. **7.** Qui enim dormiunt, nocte dormiunt; et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. **8.** Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei et charitatis, et galeam spem salutis. **9.** Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum, **10.** qui mortuus est pro nobis : ut, sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. **11.** Propter quod consolamini invicem; et ædificate

alterutrum, sicut et facitis. 12. Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis eos, qui laborant inter vos, et præsunt vobis in Domino, et monent vos, 13. ut habeatis illos abundantius in charitate propter opus illorum : pacem habete cum eis. 14. Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, consolamini pusillamines, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. 15. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat : sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. 16. Semper gaudete. 17. Sine intermissione orate. 18. In omnibus gratias agite : hæc est enim voluntas Dei in Christo Jesu in omnibus vobis. 19. Spiritum nolite extinguere. 20. Prophetias nolite spernere. 21. Omnia autem probate : quod bonum est tenete. 22. Ab omni specie mala abstinete vos. 23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia : ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur. 24. Fidelis est, qui vocavit vos : qui etiam faciet. 25. Fratres, orate pro nobis. 26. Salutate fratres omnes in osculo sancto. 27. Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Amen.

Vers. 1. 1. DE TEMPORIBUS ET MOMENTIS, FRATRES, NON INDIGETIS UT SCRIBAMUS VOBIS, — quo scilicet tempore et momento Christus venturus sit ad judicium.

Vers. 2. 2. IPSI ENIM DILIGENTER (ἀκριβῶς, id est exacte, plane, certo) SCITIS, QUIA DIES DOMINI SICUT FUR IN NOCTE, ITA VENIET, — *q. d.* Dies judicii subitaneus et improvisus, nullo sciente aut sperante, clanculum surrepet et obruet homines incautos et securos; sicut fur nocte cum dormiunt omnes, domum invadit et expilat.

An sciri poterit dies judicii? Dices : Ex *Daniele*, XII, 12, colligitur post mortem Antichristi superfore 45 dies ad judicium, qui dabuntur iis qui lapsi sunt sub Antichristo, ut pœnitentiam agant; ergo sciri poterit dies judicii. Respondeo : Certum est ex Daniele superfore (quod tamen pauci tunc scient, vel advertent) hos 45 dies; sed incertum est an non plures supererunt : imo verisimilius est plures dies, imo menses et annos superfuturos usque ad diem judicii : id enim satis significat *Ezech.* XXXIX, 9, ubi docet quod, cæso Antichristo ejusque exercitu, *Gog* scilicet et *Magog*, tanta erunt spolia, hastæ et arma, ut Judæi ex omnibus urbibus confluant ad ea diripiendum, et septem annis sat habeant ad ea comburenda, nec alia lignatione aliisque silvis egeant. « Succendent, ait Ezechiel, ea igni septem annis, et non portabunt ligna de regionibus, neque succident de saltibus, quoniam arma succendent igni, » etc. Septem ergo anni post mortem Antichristi dabuntur lapsis ad pœnitentiam, in quibus post summam Antichristi persecutionem videtur futura summa pax Ecclesiæ. Ita Hector Pintus in *Ezech.* XXXIX, et Franciscus Ribera in *Apoc.* XX, idque insinuat Daniel loco citato; cum enim dixisset : « Et a tempore cum ablatum fuerit juge sacrificium (Missæ scilicet per Antichristum), et posita fuerit abominatio (id est idolum Antichristi, qui volet coli ut Deus) in desolationem (id est ut omnia bona perdat et desolet), dies mille ducenti nonaginta, » id est tres anni cum dimidio, ut dixit cap. VII, vers. 25, *q. d.* Ab initio persecutionis Antichristi, usque ad ejus finem et mortem, erunt tres anni cum dimidio. Deinde subdit : « Beatus, qui expectat et pervenit usque ad dies mille trecentos triginta quinque, » id est beatus qui pervenit ad dies 45 post mortem Antichristi : tunc enim plena erit quies, pax, libertas Ecclesiæ, non dubium quin aliquanto tempore duratura.

Post mortem Antichristi plures erunt dies, imo menses usque ad diem judicii.

Quot annis stabit hic mundus? Putavit Elias Levita et Judæi in sexto millenario annorum mundum esse finiendum, tumque fore diem judicii : unde hoc circumferunt elogium : « Sex millia mundus, » supple, habebit annorum; ut, sicut sex diebus mundus est conditus, ita sex annorum millibus consummetur. Addunt id significare sex *aleph*, quæ in Hebræo textu *Genes.* I, 1, ubi dicitur : « In principio creavit Deus cœlum et terram, » reperiuntur; quasi sex *aleph* sex millia annorum, quibus cœlum et terra consistent, significent : *aleph* enim Hebræis significat mille, sed hæc cabalistica sunt et Judaica.

Tres sententiæ. Prima.

Secunda. Alii putarunt tot annos fore post Christum ad diem judicii, quot Christum præcesserunt ab origine mundi, hocque significat Habacuc, cap. III, vers. 2, cum ait : « Domine, opus tuum (incarnationis et redemptionis Christi) in medio annorum vivifica illud. » Sed alius est sensus Habacuc, ut ibi dixi.

Tertia. *Tertio,* Cardinalis Cusanus opinatus est corpus Christi mysticum, id est Ecclesiam Christianam tot jubileos annorum habituram, quot Christus ipse annos complevit, scilicet annos 1700; Christus enim vixit 34 annos, quos si multiplices per 50, qui est numerus jubilæi, invenies 1700 jam dictos. Sed hæc frivola videntur, et tales congruentias plurimas quisque comminisci posset, quæ nullum in re habent fundamentum, nisi congruentiam vel convenientiam aliquam arithmeticam.

Hæc omnia elidit Christus dicens *Marci* XIII, 32: « De die autem illa (judicii), vel hora, nemo scit,

neque angeli in cœlo. » Et Paulus hic docet non esse scribendum de temporibus et momentis judicii, quia dies Domini veniet sicut fur in nocte.

SICUT FUR IN NOCTE, ITA VENIET, — scilicet inopinato et inexpectatus, ut jam dixi. Addunt aliqui, sicut fur nocte venit, ita Christum nocte venturum ad judicium; idque significari *Matth.* XXV, cum dicitur : « Media nocte clamor factus est : Ecce sponsus venit, exite obviam ei. » Ita Chrysostomus et Euthymius. Imo S. Hieronymus ibi dicit, hanc esse Apostolicam traditionem, ut ea de causa in paschate populum ante mediam noctem (erant hæ veterum Christianorum vigiliæ, quarum nomen adhuc retinemus in jejuniis et profestis) dimittere non liceat : eo quod Christus, sicut olim tempore mediæ noctis in Ægyptum ad cædem primogenitorum et liberationem Hebræorum venit, ita et eodem tempore ad judicium venturus crederetur.

Incertum est an noctu, an mane fiet.

Verum hæc non ita certa sunt, aliique probabilius putant, non noctu, sed mane Christum, qui lux est, quique veniet ut in lucem omnia proferat, venturum ad judicium. Unde quod dicitur *Matth.* XXV : « Media nocte clamor factus est, » etc. parabolice dici : est enim parabola, ut patet, nilque aliud significare videtur quam sponsum, id est Christum, media nocte, hoc est inexspectate, venturum, ut explicant Hilarius, Gregorius et alii.

Causæ, cur dies judicii nobis sit incerta.

Causas plures cur Deus voluerit diem judicii, maxime particularis, esse incertum nobis, adfert hic Chrysostomus et ex eo Theophylactus : « Prima, ait, est, quia si novisset homo diem suum ultimum, nihil non scelerum conaretur patrare aliis diebus, deinde fine vitæ appropinquante baptizaretur. Deinde plerique, si novissent in crastinum v. g. sese morituros, innumeris malis hostes affligere meditarentur, tanquam jam de seipsis desperantes, hostiumque se explere sanguine cupientes : quod nunc non fit, mortis eos terrore remorante, vitæque cupiditate. Præterea vitæ suæ amantiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertum haberent. Ad hæc justi non tantum mercedis haberent periculis objecti, quia compertum haberent se nunc haud morituros, sed post tot v. g. annos. Nunc vero, cum incertum sit evadant-ne pericula, an secus, nec vel sic tamen mortem evadere laborant, perspicua eorum virtus est. Quemadmodum enim tres pueri ea de causa majorem admirationem merentur, quod, cum non satis novissent, an ex igne essent evasuri, nec ne, neque sic tamen statuam adoraverunt : propterea obitus noster erit tanquam fur in nocte. » Ita et S. Augustinus, lib. *De Disciplina Christiana* : « Latet, inquit, ultimus dies, ut observentur omnes dies. Sero parantur remedia, cum mortis imminet periculum. » Idem, lib. II *De Doctrin. Christ.* : « Timor, inquit, de futura morte mentem necessario concutit et quasi clavus carnis motus omnes superbiæ, ligno crucis affigit. Non potest male mori, qui bene vixerit; et vix bene moritur, qui male vixit. » Ita et S. Hieronymus *ad Heliodorum* : « Nihil, inquit, æque tibi proficiet ad temperantiam omnium rerum, quam cogitatio brevis ævi et hujus incerti : quidquid facies, respice mortem. »

Vers. 3.

3. CUM ENIM DIXERINT : PAX ET SECURITAS. — Id est tuta sunt omnia, nihil est periculi, nullus metus; hoc enim significat Græcum ἀσφάλεια.

TUNC REPENTINUS EIS SUPERVENIET INTERITUS. (Græce, ἐφίσταται ὄλεθρος, id est instat vel imminet exitium : ἐφίσταται enim, id est instat, non futuri sed præsentis est temporis, quod efficacius subitum casum et mali incursum significat), SICUT DOLOR IN UTERO HABENTI, — id est parturienti; hanc enim repente nesciam dolor partus corripit : ita dolor et angor judicis et judicii, ipseque interitus, hoc est mors et præsens et æterna, tam corporis quam animæ, subito corripiet et percellet homines, ut effugere non possint : hoc enim significat Græcum μὴ ἐκφύγωσιν, quod Noster vertit, *non effugient*.

Dolor prægnantium erit in die judicii.

Moraliter S. Anselmus : « Mulier, inquit, prægnans quod in utero diu portavit cum pondere, tandem ejicit cum dolore : quia et reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum et gravavit eam, in conspectu judicis cum gravi tormento cunctis manifestabunt. Mulier cum voluptate pondus illud concipit, sed, ut dictum est, cum dolore ejicit : quia et reprobi culpam cum voluptate libenter commiserant, sed ante districtum judicem hanc inviti multa cum amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat, subitis doloribus incipit urgeri ut pariat : quia et reprobi dum non prævident, incipiunt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni judicis ad publicum proferant. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnantis, et non effugient. Mulier namque evadit, sed illi non effugient. »

Dices : *Lucæ* XXI, 26, dicitur, sub diem judicii fore « pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore et exspectatione quæ supervenient universo orbi : » quomodo ergo hic ait Apostolus, quod tum dicent homines : « Pax et securitas ? » Respondeo, arescent homines præ timore, cum videbunt solem, lunam, aquas omniaque elementa conturbari, aliaque signa horribilia fieri; quæ proxime præcedent judicium; antequam vero hæc fiant, dicent : « Pax et securitas, » tuncque hæc signa, ipseque judicii dies hæc signa proxime sequens eos securos ex improviso obruet. Unde Lucas subdit, vers. 34 : « Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et curis hujus vitæ; et superveniat in vos repentina dies illa : tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ. » Idem, scilicet ante hæc signa dicturos homines, « Pax et securitas, » clarius docet

Matthæus XXIV, 37 : « Sicut, ait, in diebus Noe, ita erit et adventus Filii hominis : sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, et non cognoverunt donec venit diluvium, et tulit omnes : ita erit et adventus Filii hominis ; » quia, ut dixi, sub adventu suo et die judicii Christus signa prævia, quæ omnes percellent, intelligit et comprehendit, ante quæ comedent, bibent, nubent homines, dicentque : « Pax et securitas. »

Vers. 4. 4. VOS AUTEM, FRATRES, NON ESTIS IN TENEBRIS (id est in peccatis ignorantiæ, infidelitatis, cupiditatum, ebrietatum, fornicationum et aliorum quæ fiunt in tenebris), UT VOS DIES ILLA TANQUAM FUR COMPREHENDAT, — *q. d.* Sicut fur hominem dormientem inopinato aggreditur : ita dies Domini dormientes in tenebris et somno peccatorum inopinato aggredietur ; bonos vero et justos non aggredietur ut fur, sed ut hospes amicus diu prævisus et expectatus iis vigilantibus adveniet.

Vers. 5. 5. OMNES VOS FILII LUCIS ESTIS, ET FILII DIEI : NON SUMUS NOCTIS, NEQUE TENEBRARUM. — « Filii lucis, » id est Christi, ait Anselmus, qui *Joan.* VIII, 12, ait : « Ego sum lux mundi. » E contrario filii noctis sunt filii diaboli, de quo Job, III, 6 (in sensu mystico) : « Noctem illam tenebrosus turbo possideat. »

Secundo et planius, *q. d.* Post noctem gentilismi, in quo nati et enutriti quasi filii tenebrarum in infidelitate vixistis, illuxit jam lux Evangelii vobis et dies Christianismi, in quo baptismo renati, quasi filii lucis Evangelicæ facti estis lucidi fide, charitate, vita sancta et Christiana, exspectantes et parantes vos ad diem Domini. Unde vobis ille improvisus quasi fur non superveniet ; sed iis qui sunt filii noctis, id est qui in tenebris infidelitatis, ignorantiæ Dei et peccatorum versantur. Ita Chrysostomus et Anselmus. De hac luce vide dicta *ad Ephesios*, V, 8.

Christiani est optare adventum Christi. Hinc constat, eos qui vere Christiani sunt, non horrere, sed optare adventum, æque ac regnum Christi : « Perversum omnino est, inquit S. Augustinus, *Psal.* CXLVII, quem diligis timere ne veniat, et orare quotidie, Adveniat regnum tuum : quod quidem nihil aliud esse videtur, quam orare ut adveniat regnum ejus, et tamen timere ne exaudiaris. Unde autem iste timor ? quia judex venturus est : numquid invidus ? malevolus ? nihil horum prorsus. Quis enim est venturus judicare, nisi qui venit judicari pro te ?

Vers. 6. 6. IGITUR NON DORMIAMUS, — somno peccatorum, desidiæ, ignorantiæ Dei et salutis : quia jam nox infidelitatis nostræ pertransiit, et sumus in die fidei et gratiæ Christi. De hoc somno vide dicta *ad Rom.* XIII, 11.

SED VIGILEMUS, — perinde, ut qui furem et prædonem exspectat : veniet enim dies Domini quasi fur ; excubiæ ergo nobis agendæ sunt, ut vigiles et paratos nos inveniat.

ET SOBRII SIMUS, — abstinentes a nimio cibo, voluptatibus et cupiditatibus, in iisque temperantes et moderati : hæc enim temperantia et moderatio, vigiliarum augmentum est et robur, inquit Theophylactus, facitque hominem in vigilia sua attentum, *q. d.* Sobrie viventes agamus quæ bona sunt vigilanter et attente.

Vita mortalium vigilia. Vita ergo mortalium vigilia est. Hinc Christus sedulo nos monet, *Matth.* XXIV, 42 : « Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus venturus sit. » In quæ verba S. Hilarius : « Ut ignorantiam, ait, illius diei omnibus taciti non sine utilis silentii ratione esse sciremus, vigilare nos Dominus propter adventum furis admonuit, et orationum assiduitate detentos, omnibus præceptorum suorum operibus inhærere. Furem enim esse ostendit Zabulum (id est diabolum : æolice enim *za* idem est quod διὰ), ad detrahenda ex nobis spolia pervigilem, et corporum nostrorum domibus insidiantem, ut ea incuriosis nobis et somno deditis, consiliorum suorum atque illecebrarum jaculis perfodiat. Paratos igitur esse nos convenit, quia diei ignoratio intentam sollicitudinem suspensæ exspectationis exagitat. »

Quam vigilandum sit Christiano ex S. Hilario et Chrysostomo docetur. Pulchre etiam S. Chrysostomus, hom. 22 *ad Populum* : « Opus, ait, est vigilantia, dilecti ; nam et miles dormit, non in lecto, sed humi ; piscator non dormiens piscatur ; sed stans aliquando peragit noctem ; agricola vigilat, ne domini vinea lædatur ; et pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat : Æstu urebar et gelu, et somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio ? ne ulla ovis a fera voraretur. Si vero tanta de irrationali pecude cura, quales esse decet de rationali anima sollicitudinem gerentes ? Propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut facilius evigilaret, unde scalam vidit ad cœlos usque pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, propterea que posuit incertum exitum nostrum, ut continue vigilemus et pugnemus. »

Idem Chrysostomus hic, tom. IX, post medium, ostendit Christiano vigilandum esse exemplo excubitorum : « Obsecro, inquit, omnia faciamus, ne unquam obdormiamus. Non videtis custodes, quomodo seipsos sæpe vel parum somno permittentes, omnem magnæ custodiæ fructum amittant ? per modicum enim illum somnum, totum perdunt, dum furari volenti copiam et potestatem faciunt. Quemadmodum enim nos fures non ita videmus, ut ipsi nos vident : ita et diabolus omnibus imminet, invidet et dentibus frendet. »

Exempla stimulantia ad vigiliam. Deinde ad eamdem vigiliam nos excitat exemplo funambulonum. « Componamus nosipsos undique, et quemadmodum super funem extensum ambulantibus non licet vel parum negligentes esse, nam parum illud magnum illis malum generaret ; mox enim subversi deciderent ac perirent : ita neque nobis pigrescere licet. Viam enim incedimus angustam et utrimque præcipitiis obnoxiam,

pedumque simul duorum non capacem. Vides qua nobis opus sit diligentia? » Denique eodem nos exstimulat exemplo eorum qui ambulant per cacumina et præcipitia : « Non vides illos, qui tam periculosa illa itinera conficiunt, quomodo non solum pedes, sed et oculos communiunt? Quando enim putaverunt utrimque attendendum, et si pes firmus steterit, oculi tamen ex subjecta profunditate vertiginem passi fuerint, toti dilabuntur; sed oportet, ut et sibi ipsis et incessui simul attendant. Quapropter dicit : Neque ad dexteram, neque ad sinistram. Multa est malitiæ profunditas, magna sunt præcipitia, densæ subjectæ tenebræ : angustiam observemus, cum timore et tremore ambulemus. » Remoras vero hujus cautæ ambulationis explicat et submovet, dicens : « Nemo talem viam ingrediens risu diffunditur, aut ebrietate gravatur, sed sobrius et jejunus hujusmodi viam ambulat. Nemo talem viam ingrediens superfluum quidquam secum defert; mavult enim expeditus esse, quo commode illam percurrere queat. Nemo pedes suos obligat, sed liberos esse sinit. Nos vero innumeris curis nosipsos quasi quibusdam vinculis constringentes et mille temporalium rerum onera deferentes, more stultorum hiantes et dissoluti, quomodo angustam hanc viam ambulaturos nos speramus? Non simpliciter illam angustam esse dixit, sed cum admiratione : Quam, inquit, angusta est via!, etc., hoc est, vehementer angusta est. »

Remoræ vigiliæ.

Vers. 7.

7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt. — « Dormientes, » ait ex Chrysostomo Theophylactus, vocat eos, qui in malitia domiunt, quique ad virtutem nullis præditi sunt viribus, sed indulgent et indormiunt voluptatibus carnalibus et terrenis, quæ non sunt aliud quam somnia vigilantium, ait Chrysostomus.

Et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. — Quos dormientes vocavit, jam vocat « ebrios, » scilicet non eos solum qui vino et gulæ, sed quoscumque, qui cupiditatibus animi et perturbationibus indulgent, quæ æque ac vinum mentem homini eripiunt eumque inebriant. Ita Theophylactus. « Ebrietas animi, inquit Chrysostomus, sunt divitiæ et pecuniarum concupiscentia, et corporum amor; et quidquid tale dixeris, ebrietas animi est, » *q. d.* Paulus : Hi infideles et impii in peccatis suis dormientes, et ebrii in nocte paganismi et peccatorum versantur; vos autem Christiani versamini in die gratiæ et christianismi; ergo non dormire et inebriari pristinis voluptatibus et vitiis, sed vigilare, sobrii, prudentes scilicet, attenti ac modesti in omnibus actionibus, recreationibus et operibus vestris esse debetis. Et hoc est quod subdit (1) :

Vers. 8.

8. Nos qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei et charitatis, et galeam spem salutis. — Non satis est vigilare, inquit Theophylactus, ac sobrium esse, verum opus etiam armari : ut enim quis vigilans sit et sobrius, non habeat autem arma, facile eum latrones et prædones conficient. Lorica ergo, qua pectus et totum corpus obarmemus, sit fides et charitas, id est fides et bona vita, inquit Theophylactus, sive fides et bona opera charitatis : galea vero nostra sit spes salutis. Vide de his armis et panoplia hominis Christiani, dicta *Ephes.* VI, 17 et præcedentibus.

Vers. 9.

9. Quoniam non posuit nos Deus in iram (id est non creavit, non destinavit nos Deus ad damnationem, ut iram suam et vindictam in nos ostenderet), sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Jesum Christum, *q. d.* Sed creavit nos Deus, destinavit, redemit, segregavit ab infidelibus et nos vocavit ad Christum, ut per eum acquiramus salutem bene operando, ac vivendo secundum legem Christi.

Vers. 10.

10. Qui mortuus est pro nobis, ut sive vigilemus (id est vivamus), sive dormiamus (id est moriamur), simul cum illo vivamus, — nimirum hic in gratia, post mortem vero in gloria. Aliter ergo accipit hic dormire et vigilare, quam vers. 6 et 7; ludit enim in hisce vocibus Apostolus. Ita Theophylactus et Anselmus (2).

Vers. 11. Quid sit ædificare alium?

11. Ædificate alterutrum. — Græce εἷς τὸν ἕνα, id est unus unum, alius alium. Est metaphora : sicut enim qui murum ædificat, eumque sensim erigit et attollit, is domum ædificat : ita qui sua sobrietate et humilitate proximum erigit et excitat, is eum ad similia ædificare dicitur, ut fiat nimirum domus et templum sanctum et perfectum Domino. Ne dicas, inquit Theophylactus, non sum doctor, non sum præceptor, alios docere et ædificare non teneor. Falleris : doctores non sufficiunt ad singulorum et omnium admonitionem; sed vult Deus quemque alium instruere et ædificare, saltem exemplo suo et bona vita.

Vers. 12.

12 et 13. Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis (id est notetis et rationem eorum habeatis : est metalepsis) eos qui laborant (in prædicando Evangelio et re christiana procuranda et promovenda) inter vos, et præsunt vobis in Domino (id est in Domini Christi familia, hoc est Ecclesia), ut habeatis illos abundantius in charitate, — ut eos abundantius ametis et foveatis, quasi filii parentes vestros spirituales. Ita Theophylactus. Græce est ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, id est, ut Vatablus, ut habeatis illos in summo pretio per charitatem, ministrando scilicet eis necessaria ad vitam; Ambrosius vertit, *ut illis habeatis summum honorem in charitate.*

Vers. 13.

Pacem habete cum eis. — Notent hoc qui suis

(1) Vers. 7, *somnus*, seu negligentia in bene agendo, id est peccata, *et ebrietas sunt filiis noctis propria,* ignorantiam veræ religionis comitari solent.

(2) *Sive vigilemus, sive dormiamus*, id est, sive superstites, sive mortui deprehendamur die illo judicii extremo, pariter cum Domino conjuncti erimus et consociati ad beatæ vitæ communitatem. Vid. notata ad vers. 12.

Pastoribus et Prælatis lites movent, aut odia contra eos fovent (1).

Vers. 14. 14. CORRIPITE INQUIETOS. — Græce pro *corripite*, est νουθετεῖτε, id est officii admonete et quasi mentem quam amiserunt, eis reddite et reponite. *Secundo*, pro *inquietos*, græce est ἀτάκτους, inordinatos, quo nomine Livius vocat milites qui suam stationem non servant. Sic Paulus hoc nomine notat hic eos, qui Ecclesiasticam non servant disciplinam et ordinem, quem cuique statuit et definivit Deus, ait Theophylactus; tales enim intractabiles sunt, et parere nolunt, turbantque omnem pacem.

Quid sint ἀτάκτους?

SUSCIPITE INFIRMOS, — ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est suscipite et fulcite infirmos. Syrus vertit, *excipite onus eorum qui infirmi sunt;* Ambrosius, *opitulamini infirmis:* ἀντέχεσθαι enim est proprie, nitentem et conantem, sed non sufficientem, nec sat virium habentem adjuvare.

PATIENTES ESTOTE AD OMNES, — μακροθυμεῖτε, id est, ut Syrus, longanimes estote erga unumquemque.

Vers. 15. 15. VIDETE, NE QUIS MALUM PRO MALO ALICUI REDDAT : SED SEMPER QUOD BONUM EST SECTAMINI IN INVICEM, ET IN OMNES. — Id est benefacite invicem et omnibus : opponit enim reddere malum illi, quod est, « sectamini bonum. » « Non satis est, inquit Theophylactus, non reddere mala pro malis, verum est etiam operæ pretium bonis compensare malefactorem ; hoc enim indicat cum ait : Sectamini quod bonum est, hoc est impense studete benefacere, et in invicem, hoc est ; erga fideles ; et in omnes, hoc est, etiam erga infideles. »

Vers. 16. 16. SEMPER GAUDETE, — « etiamsi, inquit Theophylactus, in tentationes incideritis. Observa autem quod posteaquam dixisset non esse malum malo pensandum, tunc præceperit lætandum esse : nam qui institutus est, ut de nemine se ulciscatur, sed beneficiis potius prosequatur eum qui contristaverit se, undenam, amabo, mœroris stimulum accipit ? »

Vers. 17 et 18. 17 et 18. SINE INTERMISSIONE ORATE : IN OMNIBUS GRATIAS AGITE. — « Iter monstrat, ait Theophylactus ; quo fiat ut semper gaudeamus, orationem nimirum quæ non cesset, atque gratiarum actionem : qui enim assuevit cum Deo versari, eique gratias agere in omnibus rebus, tanquam utiliter contingentibus, planum est quod perpetuum sit gaudium habiturus.

Elogia et incitamenta orationis.

Nota : Christianus assidue orare debet. Nam, ut ait S. Ephrem, tract. *De Oratione* : « Oratio est temperantiæ custodia, iracundiæ frænum, animi elati repressio, odii medicina, recta legum jurisque constitutio, regni potentia, trophæum atque vexillum belli, tutela pacis, virginitatis sigillum, fides nuptiarum, viatorum præsidium, dormientium custos, agricolarum fertilitas, navigantium salus, reorum patrona, mœrentium consolatio, lætantium jucunditas, lugentium solamen, morientium sepultura. » Deinde hæc ipsa exemplis confirmans subdit : « Oratio Jonæ prophetæ balenam pro domo concessit, et Ezechiam ex portis mortis ad vitam reduxit, ipsisque tribus pueris in Babylone flammam ignis in flatum roris convertit. » Indeque concludit : « Nulla est alia in tota vita humana pretiosior oratione possessio. » Quomodo semper orare oporteat, dixi *Ephes.* VI, 18.

Audi et abbatem Lucium, in *Vitis Patrum:* cum enim quidam fratres ad eum advenissent, requisivit eos senex, dicens : Quid soletis manibus vestris operari ? At illi dixerunt : Nos nihil manibus nostris operamur, sed secundum quod dicit Apostolus, sine cessatione oramus. Quibus senex dixit : Non manducatis ? At illi professi sunt : Etiam. dixitque eis : Quando ergo comeditis, quis pro vobis orat ? at illi conticuerunt, et iterum requisivit eos, dicens : Numquid dormitis ? cumque illi se dormire dixissent, dixit eis : Quando ergo dormitis, quis orat pro vobis ? et non invenerunt quid responderent ei. Tunc dixit eis : « Indulgete ergo mihi, quoniam non facitis sicut dicitis. Ego autem dicam vobis, quemadmodum manibus meis operans sine cessatione oro. Sedeo enim de mane usque ad horam constitutam, et pauca palmarum folia infundo, et facio exinde funiculos, et interim oro, dicens : Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Cumque percomplevero opera manuum mearum, et fecero aliqua vasa, aut paucos funiculos, et emero ex eis nummos decem, ex ipsis nummis duos do pauperibus, et reliquos comedo. Quando ergo comedo aut dormio, tunc illi pro peccatis meis sine cessatione implent orationem meam. » Ita in *Vitis Patrum,* lib. III, pag. 531, num. 212.

Pelag. libel. 12, n. 9.

Quomodo quis semper orare possit?

Vers. 18. 18. IN OMNIBUS GRATIAS AGITE. — Nota : In omnibus gratiæ agendæ sunt Deo, puta tam in morbo, quam in sanitate ; tam in inopia, quam in copia ; tam in desolatione, quam in consolatione ; tam in tentatione, quam in pace ; tam in humiliatione, quam in exaltatione ; tam in adversitate, quam in prosperitate : quia non minus, imo sæpe majus, donum et beneficium Dei est morbus, inopia, desolatio, tentatio, humilitas, adversitas, quam sanitas, copia, consolatio, pax, exaltatio, prosperitas. Atque hæc est, uti jucundissima, ita et sanctissima via, qua per ærumnas hujus vitæ, læti et quasi ludibundi imus in cœlum ; si nimirum in quavis re cum Psalte canamus : « Benedicam Dominum in omni tempore. » Et cum Paulo : « In omnibus gratias agamus Deo. » Hinc S. Augustinus, in *Psal.* CXXXII laudat morem veterum Religiosorum, qui frequenter habebant in ore hoc verbum, *Deo gratias;* eoque cum invicem fierent obvii, se mutuo salutabant, uti etiamnum multi faciunt. Carpebant

Christianus in omnibus, etiam adversis, Deo gratias agat.

Vetus salutatio, *Deo gratias.*

(1) In Græco : Pacem et concordiam *invicem colite.*

hoc Circumcelliones, sed defendit Augustinus : « Qui dicit, ait, Deo gratias, gratias agit Deo. Vide si non debet frater Deo gratias agere, quando videt fratrem suum. Num enim non est locus gratulationis, quando se invicem vident qui habitant in Christo? » Idem S. Augustinus, *epist.* 77 : « Quid melius, inquit, et animo geramus, et ore promamus, et calamo exprimamus, quam Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te tam fideli pectore ditavit. » Vide insignem homiliam S. Basilii, quam de gratiarum actione scripsit, ubi inter cætera sic ait : « Accumbens mensæ, ora : esitans panem, largitori gratiam rependito. Tunicam indueris? gratias agito benigno datori. Amiciris pallio? fac in te augescat interior erga Deum charitas, qui indumenta gratuito largitus est hiemi æstatique accommoda, quibus et vita conservetur, et obveletur turpitudo. Tibine dies expletus abiit? illi referto gratiam, qui solem nobis nil tale commeritis indulsit in diurnæ operationis ministerium : ignem vero contulit illustrandæ nocti, utque subserviat cæteris vitæ commoditatibus. Si in cœlum suspexeris, cum in eximiam siderum pulchritudinem oculorum aciem defixeris pressius, procide Deo, et cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Quin et noctem dispertitor in somnum et orationem, imo somni ipsi pietatis exercendæ meditationes quædam sint. » Et inferius : « Nullo tuo merito plecteris? gaudium tibi inferat futurorum spes. Justo es supplicio addictus? gratias agas quod hic potius luas pœnas quam in futuro. » Et S. Bernardus, serm. 13 *in Cant.*, ubi inter cætera ait : « Ad locum unde exeunt, revertantur flumina gratiarum, et iterum fluant. Remittatur ad suum principium cœleste profluvium, quo uberius terræ refundatur. Qualiter, inquis? Qualiter dicit Apostolus : In omnibus gratias agentes. Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti et Dei sapientiæ deputa Christo. »

Hæc est enim voluntas Dei in Christo Jesu (per Christum Jesum) in omnibus vobis. — Græce εἰς ὑμᾶς, *erga vos*, *q. d.* Hoc est quod vult Deus, per Christum, id est per Christi legem, doctrinam et gratiam, nos præstare, scilicet ut semper gaudeamus, sine intermissione oremus, in omnibus gratias agamus, etc. Unde Theophylactus τὸ *in Christo Jesu*, hoc est, inquit, per Jesu Christi cooperationem; « etenim Christus nobis ad gratiarum actionem adjutor est, qui et illud nos facere docuit in Evangelio. » Nota : « Voluntas » signi hic intelligitur. Unde recte θέλημα (quod noster vertit, *voluntas*) *volitum* vertas, vel res volita a Deo, Deoque placita et accepta. Hinc Vatablus sic explicat, *q. d.* Hæc faciendo placebitis Deo per Christum, sine quo nihil placere potest.

Tertio, alii sic explicant, quasi Apostolus hic tacitæ occurrat objectioni. Dicet enim quis : Quomodo semper gaudebo et gratias agam, qui tot premor ærumnis? Respondet Apostolus hanc esse Dei voluntatem, id est benevolentiam, ut cum Christo, per Christum, id est per Christi gratiam hæc omnia patiamur : Deus enim non ex odio, sed ex amore et benevolentia, sicut Christo Filio suo crucem imposuit, ita Christiano cuique crucem immittit et imponit. Sed hic sensus remotior est, et multa Apostolo addit et supplet.

Vers. 19. 19. Spiritum nolite extinguere. — Aliqui per « spiritum » intelligunt rationem, sive portionem superiorem in anima; hæc enim dicitur *spiritus* vers. 23. Sed aliter ibi, aliter hic vocem *spiritus* sumit Apostolus. Dico ergo : « Spiritum, » id est dona, gratias, lumina, afflatus, impulsus, et, ut sequitur, prophetias Spiritus Sancti, qui est quasi lampas præfulgens in nocte hujus sæculi, « nolite » desidia, terrenis curis, desideriis carnalibus, aut etiam incredulitate, quasi injecta aqua vel pulvere, « extinguere; » qui enim hæc extinguit, quantum in se est, Spiritum Sanctum in corde suo extinguit : sed potius concludite januas; id est sensus, ne ingrediatur spiritus malitiæ, qui extinguat hanc lampadem. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus.

Quid sit spiritum extinguere?

Nota : Apostolus vetat non tantum ne in nobis, sed etiam ne in aliis hæc dona Spiritus extinguamus, maxime prophetias, unde quasi explicans subdit :

Vers. 20. 20. Prophetias nolite spernere. — Erant enim tunc inter Christianos multi Prophetæ, qui in fidelium cœtu et synaxi prophetabant, sive proprie, sive improprie, scilicet sacram Scripturam interpretando, docendo, exhortando, ut dixi I *Cor.* xiv, 29 : horum spiritum retundi et comprimi vetat hic Apostolus; imo jubet eorum prophetias excipi, audiri et probari. Idem patet I *Cor.* xiv, 29. Hinc non abs re, nec præter mentem Apostoli : « Spiritum, inquit Ambrosius, extinguit, qui incipientem loqui spiritualia contradictione sua sopit. » Sic parentes spiritum in filiis aut filiabus extinguunt, cum desideria castitatis, religionis aut vitæ perfectioris suffocant per vitam licentiorem, qua cogunt eos studere ornatui corporis, tripudiis, conviviis aliisque mundi vanitatibus. Quod quam Deo displiceat, docet exemplum Prætextatæ apud Hieronymum, epist. *ad Lætam* : « Prætextata, ait, nobilissima quondam femina, jubente viro Hymetio, qui patruus Eustochii virginis fuit, habitum ejus cultumque mutavit, et neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens et virginis propositum et matris desiderium; et ecce tibi eadem nocte cernit in somnis venisse ad se angelum terribili voce minitantem pœnas, et hæc verba frangentem : Tune ausa es viri imperium præferre Christo! Tu caput virginis Dei tuis sacrilegis attrectare manibus, quæ jam nunc arescent, ut sentias excruciata quid feceris : et finito mense quinto ad in-

Qui spiritum extinguant?

Exemplum Prætextatæ.

ferna duceris; sin autem perseveraveris in scelere, et marito simul orbaberis et filiis. Omnia per ordinem expleta sunt, et seram miseræ pœnitentiam velox signavit interitus. Sic ulciscitur Christus violatores templi sui, sic gemmas et pretiosissima ornamenta defendit. » Idem quotidianis discimus exemplis, tales scilicet parentes multis infortuniis, præsertim circa illas ipsas proles in quibus spiritum extinxerunt, graviter a Deo puniri.

Narrat S. Ambrosius, in fine lib. I *De Virgin.*, nobilem virginem cum a parentibus urgeretur ad nuptias, confugisse ad altare, eisque dixisse : « Quid agitis? sponsum offertis? meliorem reperi; quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, potentiam prædicate: habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cœlo. Si talem habetis, non refuto optionem; si non reperitis, non providetis mihi, sed invidetis. » Cumque staret ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis, unus abruptius: « Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur? Tum illa majori religione, moderatiore pietate respondit: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre. Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. » Paulo enim post mortuus est. « Ita cæteri eadem quisque metuentes; favere cœperunt, qui impedire quærebant. Parentes, cavete offensionis exemplum: » hucusque Ambrosius.

Vere S. Hieronymus *ad Paulam* de obitu Blæsillæ : « Grandis, inquit, in suos pietas, impietas in Deum est; » et *ad Furiam* : « Pater, inquit, impleat nomen suum; lætetur filiam genuisse Christo, non sæculo; » et Nazianzenus, in *Præceptis ad virgines* :

> Quin tua si potius transfixit pectora Christus,
> Atque ea divino Pater immortalis amore
> Implevit, Christo ne sit grave sistere nympham
> Aut puerum.

Quomodo spiritus extinguatur ex S. Chrysostomo?

Moraliter S. Chrysostomus docet hic spiritum extingui quovis peccato; sicut enim fax extinguitur vel vento exsufflante, vel defectu ceræ et fomitis : ita spiritus quasi lampas extinguitur vel vento tentationis, vel pulvere curarum terrenarum, vel deficiente oleo misericordiæ et bonorum operum. « Spiritus, ait, æque ac lucerna extinguitur, si aut olei parum habueris, aut foramen non obturaveris, vel ostium non occluseris. Quod vero est hoc foramen? Quemadmodum in lychno habet, ita et in nobis : foramina sunt oculi et aures. Ne sinas istis occurrere validum malitiæ flatum, alioqui lychnum extinguet, sed obtura foramina timore Dei. Janua os est. Claude, ita scilicet occlude, ut et lucem exhibeat, et externum impulsum repellat. » Mox exemplo familiari et quotidiano idipsum declarat, dicens : « Conviciatus est quisquam? vituperavit? tu claude os tuum; si enim illud aperueris, concitabis magis ventum hunc. Non vides in ædibus, quando e regione ac directe duæ januæ oppositæ sunt, et flatus vehemens irruerit, si alteram clauseris, nihil valeat efficere flatus, sed plurimum de illius robore præcidatur? Ita et hic duæ sunt januæ, os tuum et os illius qui te vituperat et probro afficit. Si tuum occluseris, et spirationem non dederis, omnem istum flatum extingues; si vero aperueris, effrænis reddetur. Ne extinguamus igitur spiritum. Fit autem sæpenumero, ut etiam nullo externo impulsu incumbente extinguatur fax, quando videlicet oleum deficit; quando misericordiam non facimus, extinguitur spiritus; etenim ex misericordia Dei venit ad te spiritus. »

Deinde pergit Chrysostomus docere quod, sicut latrones in tenebris grassantes prius extinguunt lucernam, deinde latrocinantur et prædantur impune : ita dæmones prius hunc spiritum quasi lampadem extinguunt, ut anima viam in cœlum nec videre, nec inire possit; ac deinde eam deprædentur et grassentur impune. Chrysostomo consentit Hieronymus; epist. 150 *ad Hedib.*, Quæst. XII, additque hoc loco esse miosin, *q. d.* « Spiritum nolite extinguere, » id est spiritum fovete, et, ut ait Apostolus, *Rom.* XII, 11, « spiritu ferventes » estote. « In quo enim, inquit S. Hieronymus, fervor spiritus multiplicata iniquitate, et charitatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur. »

Vers. 21.

21. OMNIA AUTEM PROBATE, QUOD BONUM EST TENETE. — S. Augustinus, lib. I *De Natura et Grat.*, cap. IX, et alibi sic legit, *omnia legite, quæ bona sunt tenete* : sed paraphrastice, nam ad verbum Græca, Latina et Syrus habent, *omnia probate* : subaudi, quæ dubia et incerta sunt, ideoque probatione indigent et examine, quales erant prophetiæ, de quibus vers. præced. dixit: « Prophetias nolite spernere; » has enim singuli privati Spiritu Sancto afflati in cœtu Ecclesiæ olim publice loquebantur. Unde eas dijudicari vult Apostolus tam hic quam I *Corinth.* XIV, 24, an veræ sint, an conformes sacræ Scripturæ et doctrinæ Ecclesiæ, an prophetiæ sint, ac instinctus spiritus humani : maxime quia, ut notant Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, iis aliqui pseudoprophetæ clam se immiscebant, ut patet epist. seq., cap. II, ubi redarguit eos qui prophetabant instare diem judicii.

An Apostolus velit libros hæreticorum legi?

Nihil ergo hic habet Kemnitius et Novantes pro suo examine Concilii Tridentini et aliorum Ecclesiæ vel Pontificis decretorum. Male etiam hinc inferunt, hæreticorum libros cuilibet esse legendos et examinandos; hi enim ab Ecclesia jam improbati et damnati sunt de certa hæresi et pernicie : nam, ut recte Chrysostomus et Theophylactus, pseudoprophetas, quos constat tales esse, ne audiri quidem vult Dominus, *Deuter.* XIII, 3 et alibi.

Vers. 22. 22. AB OMNI SPECIE MALA ABSTINETE VOS. — Alii legunt, *ab omni specie mali*. Utroque enim modo verti possunt Græca : quanquam prior lectio est germanior, eamque cum D. Hieronymo sequuntur interpretes. Sed idem utriusque lectionis est sensus.

Vers. 23. 23. IPSE DEUS (auctor) PACIS SANCTIFICET VOS PER OMNIA. — Græce ὁλοτελεῖς, id est *totos*, ut toti sitis sancti et perfecti in omnibus, nimirum in spiritu, anima et corpore, ut sequitur.

UT INTEGER SPIRITUS VESTER ET ANIMA, ET CORPUS SINE QUERELA IN ADVENTU (in adventum) DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI SERVETUR. — « Integer » non est idem hic, quod incorruptus; græce enim est ὁλόκληρον, *q. d.* Totum perfectum, omnibus suis partibus et dotibus integrum et absolutum, cui tota sua sors (hoc enim est κλῆρος), sive totum quod sorte accepit, inest et adest, *q. d.* Totam gratiam et integritatem, quam sorte accepistis in baptismo, conservate usque ad diem judicii, ut talem et tam integrum spiritum, animam et corpus Christo judici reddatis et exhibeatis, qualem ab eo in baptismo accepistis.

Quis integer spiritus?

Quomodo spiritus ab anima distinguatur?

Nota cum S. Augustino, tract. *de Symbolo* : Totus homo tres habet partes, spiritum, animam et corpus; itaque homo est imago trium personarum SS. Trinitatis. *Primo* ergo Nyssenus apud Theophylactum per *spiritum* accipit partem hominis rationalem; per *animum* partem sensitivam; per *corpus*, vegetativam.

Secundo et melius, spiritus est pars rationalis, sive ratio et potentia animæ superior, quæ mens dicitur, maxime si fide et spiritu Dei sit imbuta; anima est portio inferior nobis cum bestiis communis, ex qua homo animalis dicitur et animales operationes exercet, uti sunt videre, audire, edere, generare; corpus vero est domicilium utriusque, scilicet tam spiritus quam animæ, *q. d.*, ait Anselmus : Sit spiritus vester integer, id est nulla hæresi, errore, diffidentia, malitia, invidia, nulloque peccati consensu vulneretur, ita ut aliquo fidei, spei, charitatis, alteriusve virtutis articulo et quasi membro mutiletur; sed plena articulorum omnium et dogmatum fide, integra spe et charitate, cæterarumque virtutum partibus et numeris omnibus integer sit et perfectus. Sit et anima integra, id est delectationibus carnis et sensuum non saucietur, ita ut mutiletur integritas et perfectio, quæ debet esse in auditu, visu aliisque sensibus animæ externis et internis : sed ii per omnia sint integri, quantum patitur humanæ conditionis infirmitas; nec enim ad integritatem Adami et Christi, in hac vita accedere possumus. Denique corpus vestrum sit integrum, id est nullius peccati executione et perpetratione lædatur; sed inviolatum, illæsum, integrum æque ut spiritus et anima consistat : sic ut corpus animæ, anima spiritui, spiritus Deo plane subsit et obediat, Deusque suam sanctitatem spiritui, et per spiritum animæ et corpori communicet, ut in die judicii Christo exhibeatis corpus et animam et spiritum integre et perfecte sancta, qualia accepistis in baptismo, de iisque dicere possitis : « Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo. »

Sensus Apostoli.

Qui sint manci in fide et charitate, qui integri?

Unde nota *secundo* : Integritas hæc opponitur manco et mutilo : sunt enim manci et mutili in fide, qui credunt Symbolum Apostolorum, sed negant alias traditiones, negant invocationem Sanctorum et Christi præsentiam in Eucharistia, etc. Sic in charitate manci sunt, qui amicos diligunt, non inimicos. Sic in anima manci sunt, qui tactum a turpibus custodiunt, sed non aures, non oculos; et ita de aliis. Hisce opponit Apostolus integritatem, quam Christianus tam in fide, ut omnia credenda credat, quam spe, ut omnia speranda speret, et charitate, ut omnia amanda amet, aliisque virtitutibus habere debet. Ita Hieronymus, *ad Hedib.*, Quæst. XII.

Vers. 24. 24. FIDELIS EST DEUS, QUI VOCAVIT VOS : QUI ETIAM FACIET, — id est efficiet et perficiet, ut integritatem jam dictam, ad quam vos vocavit, conservetis et ad æternam salutem perveniatis, si videlicet ejus gratiæ non desitis, illique cooperemini. Ita Theophylactus et Anselmus.

Vers. 26. 26. IN OSCULO SANCTO. — De hoc osculo dixi II *Corinth.* XIII, 12.

Adventum Christi exspecta, ÆTERNITATEM cogita.

COMMENTARIUS

IN SECUNDAM EPISTOLAM

AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

Quadruplex hujus epistolæ argumentum.

Primo, hortatur Thessalonicenses ad constantiam in fide Christi, utque pro ea fortiter ferant persecutiones Gentilium et Judæorum, spe præmii cœlestis.

Secundo, docet necdum instare diem judicii: quidam enim falsi et fraudulenti doctores persuaserant eis instare diem hunc, et ad hoc verba quædam fingebant tanquam a Paulo dicta, et epistolas quasdam tanquam ab illo scriptas, quibus hoc asserebat. Hos ergo impostores hic redarguit, metumque instantis judicii eis adimit, docetque quod prius oporteat venire Antichristum : cujus qualitates, vitam et mores hic describit.

Tertio, monet traditiones sive verbo, sive scripto acceptas, esse servandas.

Quarto, docet ut fugiant et coerceant homines otiosos, curiosos et inquietos. Denique signum eis dat, quo dignoscant genuinas suas epistolas a commentitiis, quas proferebant impostores jam dicti (1).

Ubi scripta epistola?

Græca et Latina Regia in fine habent hanc epistolam scriptam esse Athenis; Syrus vero, Laodiceæ; Œcumenius autem et Athanasius in *Synopsi*, Romæ. Verisimilius videtur hanc secundam scriptam esse paulo post primam, cum adhuc Apostolus Corinthi degeret, anno Christi 53 (2). Unde Timotheus et Silvanus tam huic secundæ, quam illi primæ inscribuntur : quasi qui cum Paulo salutent eos, mittantque eis hanc epistolam (3).

(1) Hujus Epistolæ argumentum tripartitum est, pro numero trium ipsius capitum. Et *prima* quidem pars consolatoria est, quæ cap. I tractatur, ubi Apostolus auditores suos adversus vexationes ob religionem ita erigit, ut simul eosdem ad constantiam oblique hortetur. *Secunda* pars partim prophetica, partim didascalica est, quæ cap. II tractatur, ubi doctrinam de ultimo Christi adventu, atque de insigni quadam defectione a religione plenius ipse declarat. *Tertia* et postrema pars tota hortatoria est, quæ cap. III continetur, ubi Apostolus Thessalonicenses ad studium Christianarum virtutum, et nominatim ad diligentiam in uniuscujusque vocatione adhibendam, serio exhortatur, addita sub finem optatione et salutatione pathetica.

(2) Anno 51, ait Sepp, op. cit. tom. II, pag. 332.

(3) De authentia hujus Epistolæ nostra ætate in dubium vocata a De Wett, digna est præsertim quæ legatur Reichii Dissertatio : *Authentiæ posterioris ad Thessal. epistolæ vindiciæ*. Gotting., 1829. Cf. D. Glaire, *Introduction aux livres de l'Ancien et du Nouveau Testament* tom. V, p. 142 et seqq.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Gratias agendo, et laudando Thessalonicensium in persecutionibus pro fide toleratis constantiam, hortatur ut in eadem pergant.

Unde, vers. 6, proponit eis tam pœnas horrendas persecutorum, quam præmium admirandum gloriæ, quod ipsi omnesque Sancti accepturi sunt in die judicii.

Denique, vers. 11, orat Deum, ut opus hoc fidei in eis compleat.

1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. 3. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis, fratres, ita ut dignum est, quoniam supercrescit fides vestra, et abundat charitas uniuscujusque vestrum in invicem: 4. ita ut et nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra et fide, in omnibus persecutionibus vestris et tribulationibus, quas sustinetis, 5. in exemplum justi judicii Dei, ut digni habeamini in regno Dei, pro quo et patimini. 6. Si tamen justum est apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant; 7. et vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cœlo cum angelis virtutis ejus, 8. in flamma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi. 9. Qui pœnas dabunt in interitu æternas a facie Domini, et a gloria virtutis ejus: 10. cum venerit glorificari in sanctis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. 11. In quo etiam oramus semper pro vobis, ut dignetur vos vocatione sua Deus noster, et impleat omnem voluntatem bonitatis et opus fidei in virtute, 12. ut clarificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo, secundum gratiam Dei nostri et Domini Jesu Christi.

Vers. 1. 1. ECCLESIÆ THESSALONICENSIUM IN DEO PATRE NOSTRO. — Supple, congregatæ et adunatæ. Vide *Epist.* I, cap. I; vers. 1.

Vers. 3. 3. SUPERCRESCIT, — ὑπεραυξάνει, id est valde et supra modum augescit fides vestra.

Vers. 4 et 5. 4 et 5. QUAS SUSTINETIS, IN EXEMPLUM JUSTI JUDICII DEI. — Pro *exemplum,* græce est ἔνδειγμα, id est documentum, et, ut Syrus, demonstrationem et declarationem, *q. d.* Sustinetis persecutiones et tribulationes hac spe et consolatione, hoc fine et fructu, ut aliquando (puta in die judicii) ostendatur et demonstretur justitia et justum judicium Dei, quo vos ob patientiam dignos habebit, id est dignos judicabit regno Dei et corona gloriæ coronabit; vestros vero persecutores, qui hic in vestra afflictione gaudent, condemnabit. Ita Theophylactus, et patet ex seq. Unde Tertullianus in *Scorpiaco*, cap. XIII, ita legit: « In pressuris, quibus sustinetis ostentamen justi judicii Dei. »

Nota: Græce non est *in exemplum,* sed tantum ἔνδειγμα, id est documentum, exemplum. Intelligitur ergo præpositio *in,* vel *ad,* quanquam sine præpositione *in,* nominativo casu posset referri ad ipsos patientes, *q. d.* Vos qui tanta patimini, estis documentum et ostenditis rectum esse judicium Dei, cum ob tantas tribulationes retribuit vobis regnum æternum: hoc enim justo Dei judicio tantum patientibus debetur (1).

Vers. 6. 6. SI TAMEN JUSTUM EST APUD DEUM RETRIBUERE. — *Si* est asseverantis, non dubitantis. Unde Ambrosius et quidam alii legunt, *siquidem*: sic etiam vertit Syrus et Vatablus: sic et Græci εἴπερ exponunt ἐπειδήπερ, id est, quandoquidem.

Deus ex justitia impiis pœnam, piis gloriam dat.

JUSTUM EST. — Nota hic, Deum ex justitia tam impiis ob scelera, æternas pœnas; quam bonis et patientibus, ob suam patientiam, æternam requiem et gloriam retribuere. Hoc enim asserit hic Paulus. Ergo patientia hæc meretur hanc gloriam,

(1) Quod boni affliguntur, indicio est, aliam vitam esse post mortem, ubi præmia sua accipient, sicuti mali suas ferent pœnas.

sicut scelera pœnam; ergo est meritum bonorum operum.

Vers. 7. 7. In revelatione Domini Jesu de coelo, — cum Christus apparebit judex in die judicii.

Quinam angeli præcedent Christum ad judicium? Cum angelis virtutis ejus. — Græce δυνάμεως, id est potentiæ. Hi enim angeli Christum judicem venientem præibunt, ejusque potentiam et majestatem suo numero maximo, suis tubis, fulguribus, tonitribus et terræ motibus ostendent. Syrus vertit, *cum virtute*, id est exercitu, *angelorum* : hinc enim hebraice dicitur Deus sabaoth, græce δυνάμεων, latine *exercituum* : quo nomine prima omnium compellasse Deum legitur Anna, mater Samuelis, I *Reg.* I, 11, *q. d.* Agite, o Christiani, animose ferte persecutiones; veniet dies, in qua Christus, pro quo patimini, judex aderit, qui potentissimas secum ducet acies angelorum ad judicium et vindictam impiorum : ut nimirum vos et vestras injurias ulciscantur, eosque, qui vos persequuntur, igni tradant et in tartara deturbent.

Vers. 8. 8. In flamma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum. — Græce ἐν πυρὶ φλογὸς, id est in igne, sive incendio flammæ, id est flammante et flammas ejaculante.

Secundo, τὸ *dantis* non potest referri ad *ignis*, sed ad *Domini Jesu*. Græcum enim διδόντος masculinum est; unde non potest referri ad φλογὸς, femininum, sed ad Κυρίου, quod est masculinum, *q. d.* Dominus Jesus per flammam ignis dabit vindictam impiis.

Quinam Sancti conflagratione mundi interituri? Nota : Intelligit ignem conflagrationis mundi; licet enim nonnulli cum Francisco Suarez putent hoc igne non morituros Sanctos, qui tum vivi reperientur, eo quod illa nimis dura et indigna Sanctis videtur esse mors; impios tamen hoc igne morituros, satis hic et alibi significat Scriptura. Hic ergo ignis reprobos morte puniet, eosque convolvet et rapiet in gehennam et ignem æternum.

Memoria ignis gehennæ remedium contra omnes tentationes. Moraliter S. Chrysostomus : « Si videris, ait, in præsenti vita jucundum quid ac magnificum, cogita regnum Dei, et nihil esse putabis : si terribile quid videris, cogita gehennam, et illud etiam deridebis : si quando te ceperit concupiscentia corporalis, cogita gehennæ ignem; si enim legum sæcularium metus nos a malis cohibet, multo magis recordatio futurorum, supplicium immortale, pœna sempiterna.

Vers. 9. 9. Qui pœnas dabunt in interitu æternas. — Græce ὄλεθρον αἰώνιον, id est interitum et mortem æternam luent, quasi pœnam suis sceleribus meritam et debitam, ad quam pœnam damnabuntur et relegabuntur.

Gravitas pœnarum inferni. Audi de hac pœna S. Cyprianum, tract. *De Ascens. Domini* : « Quanta illud edictum (sententiam judicis Christi) sequentur lamenta, illius ultimæ tubæ clangor quam horribilis erit! continuus erit et superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt : immortales miseri vivent, incendia et inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus dives, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, et inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur, et omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur ultra Deus : nullum ibi refrigerium, nullum remedium. »

A facie Domini, — id est a præsentia, vel ab ore et sententia, Christi judicis.

Facies et præsentia Christi judicis justis erit lumen, impiis supplicium. Notat vox *facies* facilitatem vindictæ. « Nulla enim, inquit Theophylactus, erit difficultas; verum satis erit tantummodo visum esse, adeoque apparuisse Deum, et omnes inobedientes atque increduli in pœna erunt : tantummodo enim facies ipsius et adventus, vel præsentia aliis quidem lumen erit, aliis vero supplicium : non enim simpliciter, sed cum gloria virtutis et roboris aderit; neque gloria ejus robore carebit, neque robur erit inglorium, hoc est, tanquam rex potens conspicietur.

Secundo, τὸ *a facie* significat impios terribili Christi facie et gloria ita reverberatum iri, ut eam intueri non sustineant; sed ab ea quasi fulmine prostrati et aversi corruant in gehennam.

Sententia judicis. *Tertio*, vox *facies* significat os, ac sententiam ore ac facie Christi prolatam, quasi fulmen ab ore Christi egrediens, ac impios puniens et afflans; et hoc est quod ait Daniel, cap. VII, vers. 10 : « Fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie ejus. » Ubi « fluvius igneus » significat, ait Hieronymus, sententiam judicis efficacissimam et celerrimam, quæ instar igniti et rapidissimi fluminis improbos in tartarum abripiet et immerget.

Et a gloria virtutis (græce ἰσχύος, id est a roboris et potentiæ) ejus, — id est a majestate (hanc enim vocat *gloriam*) gloriosa, terribili et potentissima Christi judicis (1).

Vers. 10. 10. Cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt. — Pro *admirabilis fieri*, græce est θαυμασθῆναι, quod Ambrosius vertit, *mirificari*; Syrus, *miracula sua ostendere* infidelibus : sed proprie significat fieri admirandum, sive dignum quem alii admirentur.

Quid et quorum sit admiratio? Nota : Admiratio, ut ex Aristotele docet D. Thomas, est stupor procedens ex re quapiam, quæ phantasiam et opinionem hominum superat, v. g. Cum homines vident aliquod prodigium, miraculum aut aliquid inopinatum, illud admirantur. Hinc rudes et insipientes, quibus parum est vel sapientiæ, vel animi, multa admirantur, quæ sapientes et magnanimi non admirantur. Regum enim esse aiebat Cyrus, nihil admirari; suosque principes ita instruebat, ut discerent nihil admirari, hoc enim signum et effectum esse animi excelsi, heroici et sapientis dictitabat, qui debet esse in principe.

Christus ergo in die judicii reddetur omnibus Christus

(1) Alii : Procul a Domino ejusque gloriosa majestate remoti.

Judex ob causas duas erit omnibus admirationi.

admirandus in Sanctis suis : *Primo*, quia tunc omnibus patefaciet miram gratiam et robur, quod hic contulit suis fidelibus et justis, ut pro fide persecutiones, expilationes, exilia et martyria fortiter tolerarent. Tunc enim omnibus patescet et celebrabitur mira fortitudo, quam contulit S. Laurentio, ut in craticula assatus, irridens Decium gratias ageret Deo, diceretque : Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. Tunc omnibus apparebit admirandus spiritus S. Stephani, quo Judæis obstinatis insultavit, ac lapides pro gemmis excepit. Tunc conspicient et admirabuntur omnes invictum amorem virginitatis a Christo datum tenellis virgunculis, Agneti, Cæciliæ, Catharinæ, quo omnem carnis et sæculi amorem, tormenta omnia, tyrannos omnes fortissime superarunt, ut in morte et martyriis canerent : Regnum mundi et omnem ornatum sæculi contempsi, propter amorem Domini mei Jesu Christi, quem amavi, in quem credidi, quem dilexi. Tunc mirus Apostolorum zelus, Eremitarum rigor, mira Magdalenæ et aliorum pœnitentia, mirus Doctorum labor, adeoque in quolibet Sancto mira quædam et propria virtus elucebit, qua Christus in quolibet Sancto apparebit admirabilis.

Gloriæ conferendæ Sanctis incomprehensibilitas.

Secundo, et magis genuine ad mentem Apostoli, Christus in die judicii suis Sanctis, maxime iis qui pro fide sua passi sunt, tantam conferet gloriam, quæ omnium hominum et angelorum opinionem, ingenium et captum superabit, omnibusque naturaliter erit admirabilis : « Oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum, » I *Cor.* II, 9. Et sicut in singulis Sanctis propria quædam et admirabilis gratia ac virtus eluxit in hac vita, ut dixi ; ita in singulis nova quædam et admirabilis gloria elucebit ; adeo ut justi ipsi tum suam, tum aliorum omnium gloriam sint admiraturi. Ipsi quoque reprobi Sanctos, quos hic despexerunt, tanta gloria et bonis cumulatos obstupescent ; unde *Sapient.* V, 2 : « Videntes, inquit, turbabuntur timore horribili, et mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes intra se, pœnitentiam agentes : Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum et in similitudinem improperii. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine honore : ecce quomodo computati sunt inter filios Dei et inter sanctos sors illorum est. » Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus.

Impiorum in judicio stupor et confusio.

Deus mirabilis in Sanctis suis.

Alludit hic Paulus ad *Psal.* LXVII, 36 : « Mirabilis Deus in Sanctis suis ; » et *Psal.* IV, 4 : « Mirificavit Dominus sanctum suum, » Davidem scilicet a se in regem consecratum et sanctificatum. Addunt Hebræa לו *lo*, id est sibi, *q. d.* In suum decus, laudem, gloriam ; et *Psal.* XV, 3 : « Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates meas in eis ; » quia, ut explicat Theodoretus, miram eis virtutem et fortitudinem indidit et magna per eos edidit miracula, v. g. ut Apostoli pauci et rudes totum orbem converterent, ut Martyres omnia tormenta superarent, virgines in mediis flammis constantes starent et illæsæ. Et *Psal.* LXXXVIII, 8 : « Deus qui glorificabitur in consilio Sanctorum, magnus et terribilis super omnes qui in circuitu ejus sunt ; » et vers. 6 : « Confitebuntur cœli mirabilia tua, Domine, etenim veritatem tuam in Ecclesia sanctorum. » In quem locum pulchre et pie S. Augustinus per cœlos mystice intelligens homines cœlestes : « In omni, ait, misericordia perditorum, in justificatione impiorum quid laudas, nisi mirabilia Dei ? laudas quia resurrexerunt mortui ; plus lauda quia redempti sunt perditi. Quæ gratia ! Quæ misericordia Dei ! Vides hominem heri voraginem ebriositatis, hodie ornamentum sobrietatis ; vides hominem heri cœnum luxuriæ, hodie decus temperantiæ ; vides hominem heri blasphematorem, hodie laudatorem Dei ; vides hominem heri servum creaturæ, hodie servum Creatoris. Homines non respiciant ad merita sua, flant cœli : confiteantur cœli mirabilia tua, Domine. » Hæc omnia clarissime et maxime patebunt in omnibus Sanctis simul, in die judicii, cum non tantum eorum gratia et virtutes, sed et gloria, dotesque beatitudinis tam admirabiles et multiplices toti mundo clarescent. Hinc nomen Christi est פלא *pele*, id est admirabilis, *Isaiæ* IX, 6.

Nomen Christi admirabile.

IN OMNIBUS QUI CREDIDERUNT, — fide scilicet charitate formata, sive fide quæ per dilectionem operatur, id est, qui crediderunt, et juxta id quod crediderunt bene vixerunt, bonaque opera peregerunt. Id patet : nam toto hoc cap. non nudam fidem Thessalonicensium ; sed patientiam in tot persecutionibus commendat, et ut in ea constanter perseverent cohortatur. Vide *Can.* 2 et 3.

Fides formata dilectione.

QUIA CREDITUM EST TESTIMONIUM NOSTRUM (id est prædicatio Evangelica ; per quam testimonium perhibitum est a me, credita est) SUPER VOS (a vobis) IN DIE ILLO ; — de die illo ; *q. d.* Quia credidistis prædicationi meæ, qua testimonium perhibui de die illo, scilicet tunc Deum fidelibus suis sanctis tantam et tam ineffabilem et admirandam daturum gloriam, ideoque in fide hac constantes tantas pro ea tribulationes passi estis ; hanc ob causam Deus dabit vobis requiem gloriosam in cœlo, ut dixit vers. 7, eo enim redit : vel potius Apostolus hic subaudiendum relinquit ex præcedentibus, τὸ *in vobis*. Hoc enim omittit, quia tacite continetur in *in omnibus*. Sic ergo facile et plane est explenda hæc sententia : « Cum venerit glorificari in sanctis suis et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt ; ac consequenter in vobis, quia creditum est testimonium nostrum, » etc., id est quia credidistis meæ prædicationi et testimonio de die illo, judicii scilicet.

Vers. 11.

11. IN QUO ETIAM ORAMUS. — Græce εἰς ὅ, id est *ad quod*, sive in quam rem oramus ; ut scilicet fidem testimonio et prædicationi nostræ habere pergatis, pro eaque fortiter adversa feratis, ut in die

udicii per Christum fiatis gloriosi et admirabiles. Unde explicans subdit :

Quid hic per vocationem intelligat Apostolus?

UT DIGNETUR VOS VOCATIONE SUA DEUS NOSTER. — « Vocatione, » id est beatitudine, ad quam vocati estis, quæque est finis vocationis vestræ, ait Anselmus. *Secundo* simplicius, « vocatione, » id est conservatione et augmento vocationis : vocatio enim jam hic sumitur in actu, non inchoato, hunc enim jampridem habuerant Thessalonicenses ante baptismum; sed continuato et perfecto. Vide *Canon.* 32, *q. d.* Oro ut Deus suam vocationem et gratiam vocantem, qua vos ad Christi fidem, salutem et christianismum vocavit, conservet, adaugeat, perficiat, et per patientiam ac bona opera magis magisque confirmet; utque ad perfectiorem virtutem vel statum vos vocet et evehat, ipsumque apicem Christianæ perfectionis vobis largiatur et tribuat. Ita S. Chrysostomus, Theophylactus et D. Thomas, et patet ex seq. Sequitur enim : « Impleat omnem voluntatem bonitatis, et opus fidei in virtute. » Perfectio enim Christiana consistit in voluntate Dei plene adimplenda.

Qui ad statum perfectiorem aspirant, debent pro eo orare.

Nota : Qui ad perfectiorem virtutem vel statum aspirant, aut se aliosque aspirare et promovere desiderant, hi multum pro hac re orare debent. Hæc enim perfectio, v. g. status virginitatis, aut Religionis, non tam meritis (quia omnia merita superat et transcendit), quam humili et ferventi oratione impetratur. Et hoc significat Apostolus, dum ait : « Semper oramus pro vobis, ut dignetur vos vocatione sua Deus noster. »

IMPLEAT OMNEM VOLUNTATEM BONITATIS, — id est oro ut Deus faciat vos plane velle omne bonum. Ita Anselmus et Vatablus. *Secundo* genuine, « voluntatem bonitatis, » id est benignam et bonam voluntatem suam in vobis impleat Deus. Græce enim est εὐδοκία, quæ passim in Scriptura, ut et hic, Deo tribuitur, non homini; significatque Dei in homines benevolentiam, propensam voluntatem et beneplacitum. Suffecisset dicere Apostolo εὐδοκίαν, id est propensam et bonam voluntatem : sed quia bonitatem Dei per Christum exhibitam capere et deprædicare nunquam satis potest Apostolus, hinc addit ἀγαθωσύνης, *q. d.* Bonitatis vel benevolentiæ suæ bonam voluntatem in vobis impleat Deus : hæc est autem benevolentissima Dei voluntas, ut faciamus omne bonum, inquit Theophylactus, ut boni, puri, sancti simus, sicut Deus bonus, purus, sanctus est; utque in his quotidie crescamus, magisque Dei bonitatem, puritatem, sanctitatem participemus et imitemur.

Opera debent esse conformia fidei.

ET (supple, impleat Deus in vobis) OPUS FIDEI IN VIRTUTE. — « Opus, » id est opera bona (per enallagen numeri) quæ fides Christi facienda suadet et dictat, ac præsertim constantem in adversis fidei professionem, ut nimirum opera nostra sint fidei nostræ conformia, et tam Christiana sit vita nostra, quam est fides nostra. Unde Theophylactus ex Chrysostomo, per « opus fidei, » accipit patientiam in persecutionibus pro fide toleratis : qui enim non habet patientiam, non habet opus fidei. *Secundo,* simplicius et clarius (quod tamen in re eodem redit, idemque est cum priori sensu), « opus fidei » vocat eo sensu, quo opus structuræ vocamus ipsam fabricam structuræ, opus agricolæ vocamus agriculturam, opus satoris vocamus calceum, opus ingenii vocamus librum ingeniose compositum, opus textoris vocamus telam ab eo contextam. Sicut ergo qualibet in re dicimus : Hoc opus mihi absolvendum est; ita Paulus hic optat, ut Deus impleat in Thessalonicensibus opus et quasi fabricam fidei, ut illa omnibus suis partibus et numeris compleatur et perficiatur : hanc enim fabricam vel telam orsi sunt in baptismo, illam texere perrexerunt per bona opera et patientiam. Optat Paulus, ut pergant, et Deo auctore hoc opus absolvant, atque hanc telam melius et plenius operando ac patiendo pertexant.

Fides est tantum inchoatio salutis complendæ per bona opera.

Ubi nota, fidem tantum esse inchoationem hujus operis Christi, et Dei; ac requiri bona opera, ut opus hoc promoveant et perficiant : perinde ut in domo non sufficit jecisse fundamenta, nisi parietes et tectum superædifices : fides enim in perfectione Christiana se habet ut fundamentum, cæteræ virtutes et bona opera, ut parietes et tectum.

Notent hoc Novantes, ut, cum alibi legunt apud Paulum fidem justificare et salvare, sciant ex hoc loco Paulum sub fide opera fidei complecti, ut dixi *Can.* 2 et 3.

IN VIRTUTE, — ἐν δυνάμει, id est potentia, id est fortiter ac potenter (hoc enim est Hebræum בכוח *baccoach*), ut nimirum Deo potenter ac fortiter in vobis operante ac implente opus et fabricam fidei vestræ, illam ipsam potentibus ac heroicis patientiæ aliarumque virtutum operibus compleatis et absolvatis. Τὸ enim *in virtute* tam ad Deum, qui in virtute et robore, id est roborans et confortans, inquit Theophylactus, implet hoc opus fidei vestræ, quam ad opus fidei, referendum est.

Deus, concurrente libero arbitrio nostro, complet in nobis opus.

Nota *secundo,* Deum implere opus fidei nostræ, non quasi ipse solus plane actum fidei in nobis operetur, eumque nobis indat, sicut vinum inditur vasi, ita ut nos in hoc opere nihil libere agamus aut cooperemur, ut vult Beza; sed sicuti præceptor dicitur complere studium et scientiam discipuli, cum eum docet et instruit, ita ut discipulus præceptori auscultare, dicta ejus perpendere, penetrare sibique imprimere debeat : sic et Deus quasi magister complet opus fidei nostræ, dum suaviter prævenit, suadet et allicit, tum intellectum nostrum illuminando, tum affectum demulcendo; sed ita, ut illi per gratiam suam illuminanti et mulcenti libere auscultare, consentire et cooperari debeamus, uti docet Concilium Tridentinum, *sess.* VI, ex S. Augustino.

Vers. 12. 12. UT GLORIFICETUR NOMEN DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI IN VOBIS, ET VOS IN ILLO. — « Si enim videant vos nullam non tentationem tolerantes, inquit Theophylactus, ex dilectione, quam erga Deum geritis, qui, quæso, istuc non est gloria ejus? quoniam adeo bonus est, ut pro ipso moriantur etiam servi; et quia adeo potens, ut vos ad patientiam corroboret. Quin etiam et vos in ipso, quia usque adeo fideles inventi estis, ut omnia patiamini : gloria enim servi est, quod fidelis domino inveniatur. Maxime vero afflictio propter Christum gloria est; nam reddit splendidiores nunquam non morti quidem traditos, potiores tamen ac superiores morte demonstratos. »

Afflictio est gloria.

SECUNDUM GRATIAM DEI NOSTRI, ET DOMINI JESU CHRISTI. — *q. d.* Hoc ipsum quod opera fidei editis, quibus clarificatur Deus in vobis, et vos in Deo, totum hoc est opus et effectus gratiæ Christi, totum fit per gratiam Christi, non vestris viribus

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet non instare diem judicii, quodque ante eum fiet generalis apostasia, et veniet Antichristus; cujus secundo, vers. 3, fastum, impietatem, miracula, seductionem et exitium describit usque ad vers. 12.

Tertio, vers. 12, congratulatur Thessalonicensibus, quod sint primitiæ fidelium et salvandorum.

Quarto, vers. 14, eos in fide confirmat, jubetque ut teneant traditiones, non tantum scripto, sed et verbo acceptas; ac tandem Dei gratiam eis apprecatur.

1. Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et nostræ congregationis in ipsum : 2. ut non cito moveamini a vestro sensu, neque terreamini neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. 3. Ne quis vos seducat ullo modo : quoniam nisi venerit discessio primum et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, 4. qui adversatur, et extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus. 5. Non retinetis, quod, cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis? 6. Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. 7. Nam mysterium jam operatur iniquitatis : tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. 8. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui eum : 9. cujus est adventus secundum operationem Satanæ in omni virtute, et signis, et prodigiis mendacibus, 10. et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt : eo quod charitatem veritatis non receperunt ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, 11. ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. 12. Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Deo, quod elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus, et in fide veritatis : 13. in qua et vocavit vos per Evangelium nostrum in acquisitionem gloriæ Domini nostri Jesu Christi. 14. Itaque, fratres, state; et tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram. 15. Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia, 16. exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere et sermone bono.

Vers. 1. 1. ROGAMUS VOS, FRATRES, PER ADVENTUM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, ET (repete per adventum) NOSTRÆ CONGREGATIONIS IN IPSUM, — cum scilicet Christo veniente ad nos, ut judicet mundum, nos vicissim veniemus, et congregabimur ad eum, illique occurremus. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Unde clarius cum Vatablo verti posset ex Græco, *et per nostri aggregationem in ipsum,* Christum scilicet. Est obsecratio et obtestatio per adventum Christi judicis, id est per Christum venturum ad judicium (est enim hypallage), perque ipsorum Thessalonicensium salutem et aggregationem ad Christum, ut, [illegible] vereantur Christum,

salutem, tantum aversentur pseudodoctores, iisque docentibus instare diem judicii non credant (1).

Vers. 2. 2. Ut non cito moveamini a vestro sensu, — id est sententia, quam hactenus habuistis, quamque a me edocti estis de die judicii, de Antichristo, aliisque signis quæ illam diem præcurrent. Patet hic sensus ex seq., vers. 4 et 5.

Docet non instare diem judicii. Neque terreamini neque per spiritum, — id est fictam revelationem, quasi Spiritus Sanctus Prophetæ alicui revelarit instare diem judicii : has enim revelationes et prophetias jactabant hi pseudodoctores. Unde tales prophetias probari et examinari jussit, *epist.* I, cap. v, vers. 20 et 21.

Neque per sermonem, — supple, nostrum, vel a nobis dictum : hoc enim intelligendum esse arguunt sequentia in Græco.

Neque per epistolam tanquam per nos missam, — ὡς δι' ἡμῶν, id est tanquam a nobis profectum, tam sermonem, quam epistolam.

Quasi instet dies Domini. — Nimirum hi pseudoprophetæ fingebant verba quædam quasi ab Apostolo dicta, et epistolas quasdam quasi ab eo scriptas, quibus suum dogma, vel somnium potius, scilicet quod instaret dies judicii, populo persuaderent. Quin et S. Gregorius, S. Leo aliique Patres putarunt suo ævo instare diem judicii, eo quod ex annis Geneseos juxta Septuaginta censerent sextum et ultimum mundi millenarium suo sæculo explendum, de quo plura dicam *Apoc.* xx. Sic et S. Vincentius Fererius prædicabat se missum a Deo ut annuntiaret hominibus instare diem judicii. Mirum est quod scribit Procopius et Leonardus Aretinus, lib. I *De Bello Gothorum,* sub Justiniano Imperatore sparsum fuisse Sibyllinum oraculum, *mundum* « cum sua prole periturum : » cum ecce dux quidam, Mundus nomine, Italiam a Gothis liberaturus, cum iis infeliciter pugnans et cum prole cæsus, oraculum declaravit, et mundum impendentis judicii metu liberavit.

Vers. 3. 3. Quoniam nisi venerit discessio primum, — supple, non veniet dies Domini. Pro *discessio*, Græce est ἡ ἀποστασία, Syriace מרודתא *marduta :* quod respondet Hebræo מרד *mered*, id est defectio et rebellio qua quis deficit a suo principe, illique rebellat, scilicet illa insignis, plena et generalis (hoc enim innuit articulus ἡ et generale nomen apostasiæ, quod nulla hic gentis aut loci nominatione restringitur aut determinatur), qua scilicet pleræque et passim omnes gentes discedent et deficient tum a Romano imperio, ut explicant Ambrosius, Primasius et Sedulius, de quo plura vers. 6; tum consequenter a Romano Pontifice et Ecclesia, ut Anselmus; tum denique a fide et Christo. Unde Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius et Augustinus,

Ante diem judicii pleræque gentes deficient a Romano Pontifice et Imperio.

(1) Multi Græcum vertunt : Rogamus autem vos, fratres, *quod attinet* ad adventum D. N. J.-C. et nostram ad eum congregationem, etc.

lib. XX *De Civitate,* xix, discessionem hanc interpretantur Antichristum, per metonymiam : quia ipse causa erit universalis apostasiæ, ut plerique omnes discedant a Christo. Sed proprie magis ipsam discessionem accipiemus universalem gentium defectionem a Romano Imperio. Ponit hic duo signa prævia judicio Apostolus : primum, hanc universalem defectionem; secundum, ipsum Antichristum, qui hanc defectionem statim subsequetur, ut magis patebit ex seqq. Adde, non recte, et valde improprie, ipsam apostasiam et defectionem vocari Antichristum. Unde S. Augustinus pro *apostasia* videtur legisse *apostata :* vertit enim, *nisi venerit refuga primum,* id est Antichristus, qui erit refuga et apostata a Domino Deo. Sed græca, et latina, et Syrus constanter habent *apostasia,* non *apostata;* unde, ut dixi, non Antichristus, sed generalis apostasia significatur.

Duo signa prævia judicio.

Et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, — id est Antichristus, qui erit homo sceleratissimus, ut totus non videatur esse aliud, quam peccati organum, mancipium et complementum; adeo ut tota peccati universitas in eo habitatura sit, inquit B. Irenæus.

Antichristi descriptio.

Secundo, Antichristus dicitur *filius perditionis,* id est perditissimus, et perdi ac perire dignissimus, ut ex ipsa quasi perditione natus videatur ad hoc, ut se et alios perdat, et in perditionem præcipitet. Dupliciter ergo hic « perditio » accipi potest : *primo,* pro scelere et sceleratissimo, et tunc vox *filius* idem est quod addictus, pronus, mancipatus. Sicut enim dicitur filius inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ, qui se totum addixit et mancipavit inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ : ita dicitur « filius perditionis, » qui ita scelerate et perdite vivit, ut sceleri se devovisse videatur. *Secundo,* « perditio » hic accipi potest pro damnatione et gehenna, in qua morte æterna perduntur et pereunt damnati, et tunc vox *filius* exponenda est per *dignus.* Sicut enim dicitur « filius mortis et gehennæ, » qui morte et gehenna est dignus : ita dicitur « filius perditionis, » qui perditione est dignus, ut in æternum damnetur et pereat. Vide dicta *Ephes.* ii, 3. Sic sumitur « perditio, » *Proverb.* xv, 11 : « Infernus, et perditio coram Domino : quanto magis corda filiorum hominum ? » *q. d.* Deus non tantum novit mortem et statum mortuorum (hunc enim norunt etiam angeli et dæmones); sed novit quoque ipsa ima inferni, et qui, quantumque sint damnandi, aut damnati ; quot loca inferni sint repleta, quot adhuc restent replenda et a quibus, quantum, qualique modo : quanto magis novit secretas hominum cogitationes et intentiones ? Sic et cap. xxvii, vers. 20 : « Infernus, et perditio nunquam implentur : similiter et oculi hominum insatiabiles. »

Est filius perditionis.

Perditio dupliciter hic accipi potest.

Nota : S. Augustinus, lib. XX *De Civit.*, xix, hunc hominem peccati, id est Antichristum, intelligit non certam personam, sed totam multitudinem

impiorum Christo contrariam. Quod avide arripit Beza et Novantes omnes : Antichristus, inquiunt, est totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus, quod est et erit usque ad finem mundi, cujus caput est Papa, qui adoratur et circumgestatur ut Deus.

Est de fide Antichristum fore unum hominem.

Sed dico et assero, licet Antichristus ex etymo significet Christo contrarium, et sic teste S. Joanne, *epist.* I, cap. II, vers. 18 et 22, omnes hæretici sint Antichristi : tamen certum est et de fide Antichristum fore unum hominem, et certam personam, cujus nomen adhuc est ignotum, quique Antichristus antonomastice dicetur, quia Christo erit inimicissimus. Patet hoc, quia ille idem hic vocatur homo peccati, filius perditionis, ostendens se tanquam sit Deus, ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet, etc. Ubi in Græco semper additur articulus ὁ, qui designat certam personam, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος, ὁ ἄνομος : qui clarius certum hominem demonstrare et describere potuisset Apostolus? id clarius patebit, vers. 11. Estque sensus et consensus totius Ecclesiæ et Patrum omnium, quos citat Sanderus, lib. *De Antichristo*, Bellarminus, lib. III *De Pontifice*, et alii.

Respondetur ad auctoritatem D. Augustini.

Ad S. Augustinum respondeo *primo*, eum nihil habere commune cum hæreticis; non enim ipse Pontificem Romanum vocat Antichristum, nec populum aut Ecclesiam illi adhærentem; sed totam impiorum, puta Turcarum, Saracenorum, Paganorum, hæreticorum et malorum Christianorum, multitudinem. Hujus autem non est caput Romanus Pontifex : quid enim juris habet ipse in Turcas, Saraccnos, Paganos? Imo hujus multitudinis nullum in terris est caput, nullus homo, nullus rex, pontifex aut monarcha, qui illi præsit, ut patet.

Non ergo S. Augustinus per Antichristum Romanum Pontificem, aut alium hominem, qui impiorum multitudini præsit; sed solum ipsam impiorum multitudinem et congeriem intellexit. Adde, S. Augustinum non loqui asseveranter, sed dubitando, et ex aliorum sententia, ut patet intuenti : et tantum explicare quomodo Antichristus dicatur sessurus in templo Dei, de quo mox dicam; alioquin eodem cap. inferius bis dicit Augustinus Antichristum fore particularem hominem, et non nisi in fine mundi venturum. Hæcque, ut dixi, communis est aliorum Patrum sententia, cui nemo præponet unum Augustinum (etsi concederemus diversæ eum fuisse sententiæ, quod tamen non concedimus), cum nec Augustinus illi se præponere, vel opponere voluisset. Sic alibi sæpe, uti patet in explicatione Psalmorum, S. Augustinus, omisso (non tamen negato, sed potius præsupposito) sensu litterali S. Scripturæ, transit ad mysticum vel symbolicum, tanquam magis subtilem, reconditum et pium. Hic enim est genius S. Augustini, ut novis, ingeniosis et piis sensibus se pascat.

Augustinus asserit Antichristum fore particularem hominem.

Vers. 4.

4. QUI ADVERSATUR ET EXTOLLITUR SUPRA OMNE QUOD DICITUR DEUS, AUT QUOD COLITUR. — **Explicat** nomen Antichristi, quod scilicet Christo et Deo, omnique numini sit se oppositurus. Ridicule ergo Wolfgangus Musculus : Antichristus (inquit) idem est quod Vicarius Christi, qualem se jactat Papa Romanus, ipse ergo est Antichristus (1).

Nomen Antichristi non convenit Romano Pontifici.

Primo enim, hoc repugnat Græco ἀντί, quod in compositione non vicarium, sed oppositum, aut contrapositum et æqualem significat. Sic ἀντίθεος apud Homerum et alios dicitur, non qui Dei vicarium se dicit, sed qui Deo adversatur, vel qui Deo est æqualis et quasi contrapositus. Sic ἀντίπαλος significat antagonistam et æmulum in lucta. Sic ἀντιστράτηγος non significat vicarium ducis, sed ducis oppositum, aut eum qui est loco ducis, non ut duci subjectus, sed ut illi æqualis et contrapositus.

Antichristus non significat Vicarium Christi.

Adde, si Antichristus idem est quod Vicarius Christi, ergo Petrus et Paulus omnesque Apostoli fuerunt Antichristi : ipsi enim fuerunt Vicarii Christi. « Pro Christo, inquiunt, II *Cor.* V, 20, legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. » Legatus enim vice regis legatione fungitur, estque regis vicarius. Et cap. II, 10, dicit Paulus se incestuosum absolvere ab excommunicatione « in persona Christi; » non tantum ergo vicem, sed et personam Christi gerebat Paulus.

Secundo, Antichristum significare, non vicarium, ut vult Musculus, sed contrarium Christo, patet *Joan.* II, 22 : « Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus? hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium. » Rursum idem hic clare docet Apostolus : « Qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus. » Vel, ut Græca jam habent, ὑπὲρ πάντα λεγόμενον Θεόν, id est supra omnem qui dicitur Deus. Noster videtur legisse, ὑπὲρ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸς, idque melius respondet sequenti ἢ σέβασμα. Unde patet, Antichristum non solum Christo, sed omni Deo fore contrarium. Vel ex hoc solo videant viri cordati Novantium calumniam et imposturam, dum Pontificem Romanum contendunt facere Antichristum; ut enim alia taceam, hæc demonstratio calumniam hanc evertit. Antichristus negabit Christum, eritque Christo et Deo contrarius, imo volet ipse haberi et coli quasi Deus et Christus; atqui Pontifex Romanus non vult coli ut Christus, nec Christum negat, imo credit in Christum, Christum colit et adorat : ergo non est Antichristus.

Antichristus erit omni Deo contrarius.

Hinc patet *secundo*, Antichristi superbiam fore tantam, non tantum ut adversetur Christo et Deo, sed etiam ut se extollat ac præponat Christo omnique Deo, dicatque se majorem esse, magisque colendum et adorandum esse Christo, ac quovis Deo. Unde pro eo quod Noster vertit, *quod colitur*, Græce est σέβασμα, quod Magdebur-

Antichristi superbia.

(1) De Antichristo vide copiosam dissertationem in opere cui titulus : *La Bible de Vence*, tom. XVI, p. 39 et seqq. Confer Allioli, ad h. l.; Haneberg, *Einleitung*, etc., *part.* VIII, cap. III, § 5.

græci vertunt, *cultum;* Syrus, *religionem;* melius et clarius Erasmus, Vatablus, imo et Beza vertunt, *numen*, quod majestate sua venerandum est, coliturque et adoratur. Volet enim Antichristus non tantum coli super omnem cultum et religionem, sed etiam super omne numen, imo ipse solus volet haberi pro numine et Deo. Hoc enim subjicit Paulus : « Ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus ; » vel, ut clare habent Græca, ὅτι ἐςὶ Θεός, id est *ostendens quod ipse sit Deus.* Unde patet nomen Dei hic proprie accipi. Perperam ergo Novantes sic explicant : Papa, inquiunt, extollitur super omnes Deos, id est reges et principes, qui *Psalm.* LXXXI, 6, vocantur Dii, cum dicitur : « Ego dixi, dii estis. » Perperam, inquam : nam quales Deos ibi intelligat Psaltes, mox explicat, dum subdit : « Et filii Excelsi omnes. » Hic vero de Antichristo dicitur, quod adversabitur et extollet se super omnes Deos et numina, ita ut in templo Dei sedeat, velitque coli ut numen, ostentans se quasi ipse solus sit Deus. Dii ergo et Deus non reges hic, sed ipsum numen significant, uti docent omnes Patres, et fatentur Erasmus, Vatablus et Beza. Idem de Antichristo docet Daniel, cap. XI, vers. 36 et 37 ; « Elevabitur, ait, et magnificabitur adversus omnem Deum, et adversus Deum deorum loquetur magnifica, et Deum patrum suorum non reputabit, nec quemquam Deorum curabit, quia adversum universa consurget. »

Perperam Novantes Papam esse Deum nugantur.

Hinc sequitur, quod Antichristus omni divino cultu et omnis religionis actibus quasi numen coli volet, ac consequenter volet sibi fieri sacrificia, templa, vota ; volet per suum nomen jurari ; volet adorari, non tantum dulia, sed etiam latria ; volet invocari ut dator et auctor omnium frugum, opum et bonorum, imo ut auctor omnis gratiæ et gloriæ. Quis Pontificum hactenus ita se extulit, ut ita coli vellet ? qui reges et principes tam stolidi fuerunt, ut hos illi honores detulerint ?

Cultus qui defertur Romano Pontifici, qualis ?

Dices : Pontifex Romanus sella aurea circumgestatur triplici tiara insignis in supplicationibus, quasi numen quoddam, cui reges et principes pedes exosculantur. Respondeo : Hic omnis honor non est numinis, nec latriæ, sed longe illo inferior, quem multi etiam reges et principes apud varias gentes usurparunt. Sic enim Abraham adoravit filios Heth curvans se in terram, *Genes.* XXIII, 7. Sic Saraceni, Asiani, Japones, Sinæ, dum quem honorare volunt, in terram se prosternunt, et fronte humum feriunt. Denique hunc honorem et reverentiam Ecclesiæ in suo capite Pontifice a regibus esse deferendum prædixit Isaias, cap. XLIX, 23 : « Et erunt, inquit, reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ : vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. » An non amplius est lingere pulverem pedum, quam pedes exosculari ? Hic honor Pontifici debetur tanquam Hierarchæ, et summo sacrorum Antitisti ac Christi Vicario ; ac consequenter hoc honore non tam Pontificem, quam Christum in Pontifice veneramur. Propter Christum enim, et respectu Christi, cujus vicem gerit Pontifex, hunc honorem Pontifici deferimus. Unde patet hunc honorem non esse contrarium honori Christi, nihilque de Christi honore demere ; imo potius Christi honorem augere et amplificare. Sicut enim qui legatum honorat, regem qui eum misit honorat ; rexque putat se honorari, si legatus suus honoretur ; et vice versa se despici, si legatus despiciatur : ita et Christus se honorari aut contemni putat, cum ejus vicarii Apostoli et Pontifices honorantur aut contemnuntur. « Qui vos audit, inquit, me audit ; qui vos spernit, me spernit. »

Antichristus erit atheus.

Hinc sequitur *secundo*, Antichristum atheum fore, et cum pleno potietur imperio, non tantum Christum, idola et deos Gentium, sed et Deum verum, ejusque cultum, quantum in se est, e mundo ablaturum. Ipse enim solus volet coli ut Deus ; id enim clare significant hic verba Pauli.

Occulte tamen colet Deum Maozim.

Dices : Quomodo ergo Daniel, cap. XI, vers. 38, dicit de Antichristo, per typum Antiochi Epiphanis, quod colet deum *Maozim ?* Respondeo : Quia Antichristus, licet publice solus coli volet ut Deus, privatim tamen colet suum dæmonem, quem nuncupabit deum *Maozim*, id est fortitudinum et munitionum ; quia ejus ope, fortitudine et potentia omnia sibi subjiciet Antichristus.

Moraliter S. Bernardus citans hæc Apostoli verba, serm. 4 *in Vigilia Nativit.* : « Omnis, inquit, superbus extollitur supra Deum. Vult enim Deus fieri voluntatem suam, et superbus vult fieri suam. Deus quidem in his tantum quæ ratio approbat, suam vult fieri voluntatem, superbus vero et cum ratione et contra rationem. »

ITA UT IN TEMPLO DEI SEDEAT. — Græce εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, id est *in templum Dei sedeat,* id est in Ecclesiam, ait S. Augustinus, *q. d.* Paulus : Antichristus, id est impiorum multitudo ostentabit se, ac si ipsa cum suis esset populus et Ecclesia Dei. Unde quidam codices pro ναὸν, id est templum, habent λαὸν, id est populum ; sed repugnant sequentia et præcedentia ; sequitur enim : « Ostendens se tanquam sit Deus. » Sedebit ergo Antichristus in templo, non ut ostendat se esse Dei Ecclesiam, sed ut adoretur tanquam Deus. Hoc etiam significat vox *sedere* : nec enim recte dicitur impiorum multitudinem sedere in Ecclesiam, id est Ecclesiæ nomen, titulum et jus occupare et sibi arrogare ; sed recte dicitur de idolo, aut rege superbissimo, qualis erit Antichristus, quod in templo Dei sedeat, ut adoretur tanquam Deus. Hoc etiam significant præcedentia, nimirum quod adversabitur et efferet se super omne numen, ut ipse solus habeatur et colatur pro numine. Dico ergo Græcum εἰς sæpe capi pro ἐν, in templum, id est in templo ; et ita vertit hic Syrus, Chrysostomus et alii passim. Antichristus ergo sedebit in templo, id est in templis Christianorum ; vel sim-

Antichristus

et idolum sedebit in templis Christianorum et Hierosolymitano.

plicius, in templo Hierosolymitano, quod solum proprie tempore S. Pauli erat et dicebatur templum Dei. Hoc templum ergo tempore Antichristi taliter qualiter reædificabitur Antichristo, ut sit ejus quasi thronus. Antichristus enim Judæus Judæorum erit rex, regiamque suam habebit non Romæ (hæc enim ante Antichristum a decem regibus evertetur, ut inferius ostendam), sed Hierosolymis, ibique Elias et Enoch contra Antichristum decertantes et concionantes ab eo occidentur, ut patet *Apoc.* XI, 8, ubi dicitur : « Et occidet eos (duos testes Dei, Eliam scilicet et Henoch), et corpora eorum jacebunt in plateis civitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma et Ægyptus, ubi et Dominus eorum crucifixus est, » Christus scilicet; atqui Christus Hierosolymis crucifixus est : ergo hæc magna civitas, in qua occidentur ab Antichristo Elias et Henoch, erit Hierosolyma, non Roma, aut alia aliqua civitas. Antichristus enim persuadebit Judæis se esse Messiam in lege promissum, ut patet *Joan.* V, 43; ideoque, ait Cyrillus, *Catechesi* 15, templum eis ædificabit, ut Davidis filius, id est Messias habeatur, et quasi alter Salomon, qui primus templum ædificavit.

Elias et Henoch certabunt contra Antichristum.

Antichristus quasi Messias a Judæis adorabitur.

In hoc ergo suo templo sedebit Antichristus, non quasi Papa, vel Episcopus, ut volunt Novantes, sed quasi Messias, et quasi Messias a Judæis adorabitur, ut Deus. Hoc enim ait hic Paulus: « Ostendens, inquit, se tanquam sit Deus, » et, ut clarius habent Græca, ὅτι ἐςὶ Θεός, id est quod sit Deus. « Non enim (inquit Chrysostomus) ad idololatriam abducet ille; sed ἀντίθεος quispiam erit, quosvis deos pessumdans, jubebitque seipsum pro Deo coli ac venerari, et in templo Dei collocari, non Hierosolymitano tantum, sed et in Ecclesiis, Ostendens, inquit, se ipsum esse Deum : non dixit seipsum esse Deum, sed ostentare tentans. Magnifica siquidem faciet opera, et signa patrabit admiranda. » Idem docet Ambrosius, Theophylactus, Œcumenius, Anselmus et passim omnes alii Patres, quos citat Bellarminus, lib. III *De Pontifice*, cap. XIII, et Franciscus Suarez, III *part.*, *Quæst.* LIX, art. 6.

Erit ἀντίθεος.

Vers. 5. 5. NON RETINETIS, — memoria. Græce est, οὐ μνημονεύετε, id est non meministis? Ita Ambrosius et alii.

Vers. 6. 6. ET NUNC QUID DETINEAT (scilicet adventum Antichristi et diei judicii) SCITIS, — scilicet mysterium iniquitatis, ut sequitur, quod jam operatur, donec de medio fiat : puta quod Nero et similes adhuc dominentur, quodque necdum venerit discessio et defectio generalis a Romano Imperio; quia necdum impleta sunt Romanorum peccata. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Theophylactus, Œcumenius et Augustinus supra, Hieronymus, Quæst. XI *ad Algasiam*; Cyrillus, *Catech.* 15; Lactantius, lib. VII, cap. XV (1). Qui omnes non tantum inclinationem Romani Imperii, aut dominii sedisve commutationem, ut hæretici volunt; sed plenam ejus desolationem et contra illud omnium gentium rebellionem, dicunt certo præituram adventum et regnum Antichristi; et hoc est quod vers. seq. ait Paulus, « donec de medio fiat, » id est omnino auferatur Romanum Imperium.

Desolatio Romani Imperii et pontificatus præibit adventum Antichristi.

Adde ipsam civitatem Romanam tunc omnino desolandam esse et concremandam, ut patet *Apoc.* XVII, 16, de quo plura vers. seq.

Ex hoc loco et ex *Daniel.* cap. VII, vers. 22, 25 et 26, et *Danielis* XII, 11 et 12, omnes orthodoxi docent Antichristum tantum venturum in fine mundi.

UT REVELETUR, — ille (unde Græca addunt αὐτόν) homo peccati, Antichristus scilicet.

Vers. 7. 7. NAM MYSTERIUM JAM OPERATUR INIQUITATIS. — *Primo*, Cajetanus : « mysterium, » inquit, id est occulta mensura iniquitatum Romanorum jam operatur, sensimque perficitur et impletur; qua impleta, tolletur Romanum Imperium.

Quid per mysterium iniquitatis intelligatur?

Secundo, alii nonnulli sic explicant: « mysterium, » id est occultum, secretum et symbolum iniquitatis jam operatur, puta ipse Nero jam regnans; in quo latet magnum arcanum, scilicet quod ipse erit Antichristus. Putant enim Neronem necdum esse mortuum, vel certe in fine mundi resuscitandum, ut ipse sit Antichristus. Ita Victorinus, in cap. XVII *Apoc.*, et multi veterum, teste Hieronymo in cap. XI *Danielis*. Unde S. Augustinus, lib. XX *De Civit.*, XIX : « Nonnulli, ait, illum (Neronem) resurrecturum et futurum Antichristum suspicantur. Alii vero nec eum occisum putant, sed subtractum potius cum putaretur occisus, et vivum occultari in vigore ejus ætatis, in qua fuit, cum crederetur extinctus, donec suo tempore reveletur et restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium præsumptio. »

Putant aliqui Neronem necdum mortuum fore Antichristum.

Juvit hanc opinantium suspicionem, quod etiam inter Gentiles fama sparsa fuit Neronem non esse occisum, sed a morte subductum. Ita Suetonius in *Nerone*, cap. LVII : « Non defuerunt, ait, qui per longum tempus, vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent, ac modo imagines prætextas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin

(1) Sic D. Augustinus : « Quidam putant hoc de imperio dictum fuisse Romano; et propterea Paulum Apostolum non id aperte scribere voluisse, ne calumniam videlicet incurreret, quod Romano imperio male optaverit, quum speraretur æternum. » Deinde addit : « Illud quod ait Apostolus, *tantum qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat*, non absurde de ipso Romano imperio creditur dictum. » Omnia tamen τὸ κατέχον, quid sit, definiendi tentamina S. Augustinus recte *suspiciones* appellat, et hæc observat : « *Et nunc quid detineat scitis*, id est, quid sit in mora, quæ causa sit dilationis ejus, ut reveletur in suo tempore, scitis : quoniam scire illos dixit, aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos, qui nescimus, quod illi sciebant, pervenire cum labore ad id, quod sensit Apostolus, cupimus, nec valemus, præsertim quia et illa, quæ addidit, hunc faciunt sensum obscuriorem. Ego prorsus quid dixerit, me fateor ignorare. »

etiam Vologeses, Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit; ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adolescente me, extitisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse jactaret, tam favorabile nomen ejus apud Parthos fuit, ut vehementer adjutus et vix redditus sit. » Hæc Suetonius. Sed eadem dilucidius Tacitus his verbis : « Sub idem tempus, Achaia atque Asia falso exterrita, velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eumque pluribus vivere fingentibus, credentibusque.

Alii putarunt Neronem fore collegam Antichristi in Occidente.

Hinc partim ex hac Gentilium fama, partim ex loco Pauli nonnulli opinati sunt Neronem rediturum, ut sit Antichristus, vel certe socius et collega Antichristi. Ita inter alios Severus Sulpitius, lib. II *Historiæ* : « Unde, inquit, creditur, etsi se gladio ipse (Nero) transfixerit, curato vulnere ejus esse servatus, secundum illud quod de eo scriptum est (dic, quæso, ubi?). Ut plaga ejus curata est, subductus est, sub sæculi finem mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat. » Et quod mireris, hanc sententiam Severus imponit S. Martino : « Cum, inquit, ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis, Neronem et Antichristum prius esse venturos; Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum; persecutionem hactenus exercendam; ut idola Gentium coli cogat. Ab Antichristo vero Orientale imperium esse capiendum : qui quidem sedem et caput regni Hierosolymam esset habiturus : ab illo urbem et templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potius Christum esse confirmans, omnesque secundum legem circumcidi jubeat; et ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem cunctasque gentes esse redigendas. »

Quomodo S. Martinus prædixerit Neronem venturum?

Quod si verum est hæc S. Martinum dixisse, non quasi propheta hæc dixit, sed quasi recensens et enarrans ea, quæ nonnulli opinati essent partim ex rumore Gentilium, partim ex hoc loco S. Pauli, ut dixi. Cæterum hi dialogi titulo Postumiani et Galli (sic enim inscribuntur, eo quod hi sint interlocutores) in Concilio Romano sub Gelasio, decreto de libris apocryphis, relati sunt inter apocrypha. Verum hæc opinio temeraria est, caretque fundamento : certum enim est ex Suetonio, Tacito et aliis, Neronem esse occisum et mortuum; resurrecturum vero eum nec Paulus, nec alius quispiam Propheta prædixit. Adde, per *mysterium iniquitatis,* non intelligi Antichristum, sed præcursores Antichristi; patet ex vers. seq., ubi subdit Paulus : « Et tunc (scilicet post hoc mysterium adimpletum) revelabitur ille iniquus (Antichristus scilicet), quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui. » Denique cum hæc scriberet Paulus, necdum regnabat Nero : hæc enim epistola, ut dixi initio, scripta est anno Christi 53, quo adhuc regnabat Claudius : Nero enim Claudio successit anno Christi 57. Potest tamen accipi hic locus de Nerone, non ut actu regnante, sed ut proxime regnaturo, uti jam dicam.

Mysterium iniquitatis est figura et typus Antichristi.

Dico ergo, « mysterium » hic idem est quod figura et typus Antichristi, ejusque summæ iniquitatis : tota enim iniquitas et omnium peccatorum colluvies videbitur esse collecta in Antichristo et regno Antichristi.

Unde Syrus vertit, *mysterium iniqui illius* (scilicet Antichristi) *jam sedulo agere incipit.* Sic *Apoc.* XVII, 7, sacramentum, sive uti græce est, mysterium, mulieris vocatur arcana significatio et repræsentatio mulieris, seu id quod typice significat illa mulier quam vidit S. Joannes, quæ significabat Romam et Romanum Imperium. Sic *Apoc.* I, 20, sacramentum septem stellarum vocatur ipsa significatio arcana septem stellarum. Sic *Daniel.* II, 18 et 36, sacramentum somnii Nabuchodonosoris vocatur ipsa somnii significatio.

Mysterium iniquitatis fuit Simon Magus, ejusque asseclæ, vel Nero.

Per mysterium autem hoc, intelligit Paulus Simonem Magum, ejusque asseclas præcursores Antichristi; ut idem hic dicat Paulus, quod Joannes, *epist.* I, cap. II, vers. 18 : « Nunc Antichristi multi sunt. » Vel potius intelligit ipsum Neronem cum suis et sua sceleratorum colluvie, aliosque Imperatores Romanos, qui Neronem vel præcesserunt, vel secuti sunt; qui magno fastu et tyrannice imperarunt, atque Christum Christianosque persecuti sunt; qualis fuit Caius Caligula, Adrianus, Decius, Heliogabalus, Diocletianus et alii per trecentos annos. De hisce enim subdit : « Tantum ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. »

Antiochus, Nero, et similes tyranni fuerunt typus Antichristi.

Fuit enim Nero æque ac Antiochus Epiphanes insignis typus et figura Antichristi; quia fuit monarcha superbissimus, luxuriosissimus, potentissimus, sceleratissimus, fovit Simonem aliosque magos, fuit hostis Christi et Christianorum, qui primam in eos persecutionem solemnem excitavit, voluitque coli ut Deus, et maximus fuit tyrannus, qualis erit Antichristus, *q. d.* Nero et similes tyranni jam eodem spiritu aguntur et operantur, quo agetur Antichristus ipse, totius iniquitatis caput et princeps; ac proinde ejus « mysterium, » id est figura et typus, et præcursores sunt. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus, Hieronymus supra. Vult ergo dicere Paulus : Hoc mysterium est, quod detinet et remoratur adventum Antichristi, quia scilicet necesse est ut Nero et similes; quasi typi et figuræ præcurrant ipsum Antichristum, ipsumque quasi parturiant, ait Anselmus.

Antichristus præcursores habet uti Christus.

Sicut enim Moses, Joannes Baptista et Prophetæ præcesserunt Christum, illique viam præpararunt : ita par est ut Nero et tyranni præcedant Antichristum, illique sensim viam parent suis sceleribus, ut veniens Antichristus omnem suam iniquitatem parturire et effundere possit.

Mysterium ini-

Hinc *secundo,* cum Theodoreto et Augustino supra, atque Anselmo sic accipi potest hic locus :

Mysterium iniquitatis et iniquitas legitimi dominii et imperii titulo palliata.

« mysterium iniquitatis, » id est iniquitas arcana et mystica, id est pietatis aut legitimi dominii et imperii titulo et nomine palliata, occulte jam in impiis hypocritis et hæreticis, ac præsertim in impiissimo Nerone operatur; quæ sensim proserpit et crescit, donec per Antichristum in publicam iniquitatem prosiliat. Hoc enim est Græcum ἐνεργεῖται, id est vim suam exserit. Sicut ergo carbo ignis inter ligna occulte vim suam exserit et vicina adurit, sensimque proserpit, donec in flammam et incendium manifestum erumpat : sic iniquitas a dæmone accensa, occulte in impiis vim suam exserit serpitque, donec in publicam omnium scelerum flammam sub Antichristo erumpat.

TANTUM UT QUI TENET NUNC, TENEAT, DONEC DE MEDIO FIAT. —Id est, ut Augustinus ait supra, qui tenet fidem Christi, teneat eam donec iniquitas mystica, id est occulta, in magnum populum crescat : itaque cum Antichristo de medio fiat, id est exeat de medio Ecclesiæ, eique palam bellum indicat. Verum hic sensus divellit verba, quæ Paulus conjungit. Τὸ enim *de medio fiat*, conjungit Paulus cum eo quod præcedit proxime, *Qui tenet, teneat*. Utrumque ergo eodem referendum est. S. Augustinus autem τὸ *qui tenet, teneat*, refert ad pios fideles et ad fidem Christi; τὸ vero *de medio fiat*, refert ad Antichristum et cœtum impiorum.

Notandum ergo, hæc verba pendere a vers. præced.; et explicare quid sit quod detineat adventum Antichristi, scilicet ut Nero et Romani Imperatores teneant Imperium, donec illud evertatur et e medio tollatur. Ita Chrysostomus, Theophylactus et passim Patres, ut dixi : imo Erasmus et Beza. Unde Syrus hic vertit, *solum* (scilicet hoc est quod detinet adventum Antichristi) *ut qui nunc detinet* (orbis imperium), *tollatur de medio, et tunc revelabitur ille iniquus Antichristus;* Græca sic habent, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, id est tantum qui detinet nunc, donec de medio fiat. Ubi necessario vel deest, vel subauditur (ut fatetur Erasmus et Beza) κατεχέτω, id est detineat, ut vertit Noster (1).

Romanum Imperium adveniente Antichristo concidet.

Unde nota *secundo*, cum Chrysostomo et Theophylacto : Loquitur Paulus hic valde tecte et obscure de Nerone et Romano imperio, non ex metu, sed prudenter, ne sine causa eum contra se et Christianos concitet. Si enim clare dixisset Neronem esse mysterium iniquitatis et figuram Antichristi, ac Romanum imperium fore dissolvendum, tam Nero, quam Romani in eum quasi impostorem insurrexissent, ac vivum eum defodissent, aliosque fideles cum eo, tanquam qui super tanti imperii demolitione prophetarent et lætarentur, inquit Theophylactus.

Quam prudenter et tacite agendum de vitiis principum.

Nota *tertio* : Alludit Paulus ad Danielis (quasi omnium temporum chronologi certissimi, notissimi et celeberrimi) caput septimum : ubi Daniel præcipua mundi imperia et monarchias sibi succedentes ordine recenset. *Prima* fuit Assyriorum et Babyloniorum, quæ Danieli repræsentata fuit per leonem; *secunda* Persarum, significata per ursum; *tertia* Græcorum, significata per pardum; *quarta* et ultima Romanorum, significata per bestiam decem cornuum. Post quæ, ut ait Daniel, undecimum parvulum cornu (id est Antichristus) consurget, et crescet, facietque bellum adversus Sanctos, et prævalebit, donec veniat antiquus dierum, ut judicium et regnum tradat sanctis suis.

Quatuor præcipuæ orbis monarchiæ significatæ per bestias.

« Et sermones (inquit Daniel) contra Excelsum loquetur (Antichristus), et Sanctos Altissimi conteret; et putabit quod possit mutare leges, et tradentur in manu ejus usque ad tempus, et tempora, et dimidium temporis; et judicium sedebit, ut auferatur potentia, et conteratur, et dispereat usque in finem; regnum autem, et potestas, et magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum, detur populo sanctorum Altissimi; cujus regnum, regnum sempiternum est, et omnes reges servient ei et obedient. »

Caput septimum Danielis explicatum.

Daniel ergo docet primo regnasse Babylonios; hos deinde subactos esse a Persis, et Persas a Græcis, et Græcos a Romanis, Romanis successurum Antichristi regnum ad breve tempus, quod a Christi judicis et Sanctorum glorioso et æterno regno subvertetur. Eo itaque alludit hic Paulus, *q. d.* Omnes alii monarchæ et tyranni, puta Babylonii, Persæ, Græci jam transierunt : supersunt Nero et Romani, qui tenent nunc imperium, donec illud auferatur, et tunc veniet Antichristus; et mox Christus judex, qui Antichristum interficiet spiritu oris sui, suumque cum Sanctis regnum æternum inducet et stabiliet. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii.

Omnia imperia debent tandem cedere Christi regno.

Simili modo arcano et prophetico hæc eadem describit S. Joannes, *Apoc.* XVII, 9 : « Reges, inquit, septem sunt. Quinque ceciderunt, unus est, et alius nondum venit : et cum venerit, oportet illum breve tempus manere. » Deinde subdit, decem reges se illi subdituros. « Hi, inquit, cum Agno (Christo) pugnabunt, et Agnus vincet illos : quoniam Dominus dominorum est, et Rex regum, et qui cum illo sunt, vocati, electi, et fideles. »

Locus Apocalypsis XVII illustratus.

Ubi, ut docet Ambrosius, Beda, Richardus, Ribera et alii, per septem reges significat conjurationem tyrannorum, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti sunt, persequuntur et persequentur. Unde ait quinque transisse, sextum adhuc esse, septimum regnaturum ad modicum tempus.

Septem reges septem tyranni, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti.

Primus rex fuit Cain cum gigantibus aliisque tyrannis, qui prima mundi ætate, id est ab Adam usque ad diluvium, pios et Ecclesiam persecuti sunt.

Secundus rex fuit Nemrod, et Meropes illi ar-

(1) Cf. Haneberg, op. cit. et Allioli ad h. l.

chitecti turris Babel, qui a Noe usque ad Abraham (hæc enim est secunda mundi ætas) fideles vexarunt.

Tertius rex, qui tertia mundi ætate, quæ ab Abraham ad Mosem excurrit, pios oppressit, fuit Pharao et similes in Ægypto et Sodomis.

Quartus fuit Jeroboam, aliique impii reges Israel et Juda, qui quarta mundi ætate, a Mose scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, vitulos aureos et idola invexerunt.

Quintus fuit Nabuchodonosor cum Antiocho Epiphane aliisque ad Christum: hæc enim est quinta mundi ætas.

Sextus fuit Nero aliique Imperatores Romani, qui sunt, fuerunt vel erunt a Christo usque ad Antichristum.

Septimus erit Antichristus, qui modicum, scilicet tres annos cum dimidio, regnabit, et a Christo judice profligabitur.

Romanum Imperium ultimum, ad finem mundi duraturum.

Ex dictis deducitur *primo*, certum esse Romanum Imperium esse ultimum, et duraturum usque ad finem mundi; tunc vero in aliud imperium (Antichristi scilicet), sed breve, commutabitur. Patet hoc ex loco citato *Daniel.* cap. VII, vers. 21, 22, 25, 26, 27, et *Apoc.* XVII, vers. 9 et 10, et ex Paulo hic, estque communis Patrum, teste Hieronymo in cap. VII *Daniel.*, traditio, et, ut videtur, Apostolica.

Idem destruendum.

Secundo, iidem certo docent Romanum Imperium destruendum, vel ab ipso Antichristo, vel paulo ante eum.

A christianismo redibit ad ethnicismum.

Tertio, Roma sub finem mundi ad pristinam Imperii dignitatem, æque ac scelera, et a christianismo ad ethnicismum redibit, Pontificemque suum expellet, et fideles ei adhærentes persequetur, uti fecit temppre Neronis, Decii et aliorum Imperatorum Gentilium. Unde in *Apoc.* cap. XVII, XVIII et seq., Roma sub finem mundi futura, vocatur « Babylon meretrix magna, sedens super septem montes, ebria sanguine Sanctorum et Martyrum Jesu, quæ vino iræ fornicationis suæ potavit omnes gentes, » id est supplicia suæ idololatriæ (hæc enim a Prophetis vocatur fornicatio) aliorumque scelerum consequentium, derivavit in omnes gentes, hoc ipso quo eas ad suam idololatriam, aliaque scelera imitanda compulit.

Decem reges Romam evertent, Romanum Imperium divident.

Quarto, consentiunt Patres et interpretes, docentque ex *Apoc.* XVII, 12 et 16, collato cum *Daniel.* VII, 8 et 24, ante Antichristum, stante Roma et Romano Imperio, decem fore reges totius orbis dominos, qui Romam capient, evertent, comburent, *Apoc.* XVII, 16, et toto cap. XVIII. Hique Romanum Imperium divident, inquit S. Hieronymus et alii. Porro Antichristus ex hisce decem regibus successive tres invadet et profligabit, ut ait Daniel, scilicet regem Æthiopiæ, regem Libyæ et regem Ægypti, ut tradit Hieronymus, Theodoretus, Cyrillus et Irenæus. Qua clade cæteri septem reges territi, ipsi se subdent, unusque omnium rex et monarcha erit Antichristus. An autem hi decem reges eversuri sint Romam ante Antichristum, an vero sub Antichristo, dubium est; quod pertractavi *Apoc.* XVII, 16.

Decem reges ab Antichristo domabuntur.

Objicit *secundo* Beza: Romanum Imperium jam desiit; ergo venit Antichristus. Probatur antecedens, quia Romæ jam non imperat Romanus imperator, sed Pontifex Romam occupavit: ipse ergo videtur Romanum imperium destruxisse, ac consequenter esse Antichristus.

Non desiit Romanum Imperium, et si Pontifex Romæ imperet.

Respondeo, aliud esse Romam, aliud Romanum Imperium: Romanum enim Imperium et Romanus Imperator sine Roma consistere possunt. Quamdiu enim unus Romanus Imperator alteri in eadem potestate et dignitate succedit, uti hactenus factum vidimus, sive Romæ imperet, sive non, sive plures obtineat provincias, sive pauciores, est et dicitur Romanus Imperator, et obtinere Romanum Imperium. Id patet *primo*, quia Roma capta ab Hunnis et Gothis, puta ab Attila, et postea a Genserico, non desiit Romanum Imperium, nec Romanus Imperator; uti nec desiit Romanus Pontifex esse S. Leo. Mansit enim tunc Honorius Romanus Imperator, licet Ravennæ degeret. Rursum Valens, Arcadius, Theodosius et cæteri usque ad Justinianum fuerunt Romani Imperatores, et tamen Roma caruerunt.

Secundo, id patet a communi omnium sensu: omnes enim Rudolphum Imperatorem modernum vocant Romanum Imperatorem. Ipsi quoque Lutherani suos Electores vocant Electores Imperatoris, vel Regis Romanorum. Romæ denique coronam accipit et inauguratur Imperator.

Aliquot argumenta quæ convincunt Pontificem non esse Antichristum.

Tertio, Romanum Imperium destruetur et dividetur sub finem mundi a decem regibus, qui erunt hostes Imperii et imperatoris Romani; et postea veniet Antichristus, ut jam ostendi; atqui Pontifex non est hostis, sed amicus et conservator Romani Imperii et Imperatoris, Romamque et alia loca occupat, non invasione, sed donatione et consensu Imperatorum et Principum; idque tot seculis ante finem mundi. Rursum Pontifex non est rex, multo minus idem cum decem regibus. Denique Pontifex Romanum Imperium non destruxit, nec divisit in decem reges: ergo destructio Romani Imperii, quæ præire debet adventum Antichristi, de qua loquitur Apocalypsis, Daniel et Paulus, non est facta per Pontificem; ac multo minus Pontifex est Antichristus.

Denique adverte hic: Hoc signum discessionis et eversionis Romani Imperii sensim impletur, cum sensim inclinatur et deficit Romanum Imperium, simulque Evangelium apud Japones, Indos, Sinas, totoque orbe sensim propagatur; quod secundum est signum adventus Antichristi et judicii, datum a Christo discipulis hac de re interrogantibus, *Matth.* XXIV, 3: « Prædicabitur, inquit vers. 14, hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus; et tunc veniet consummatio. »

Vers. 8. 8. ET TUNC REVELABITUR ILLE INIQUUS (Antichristus; qui antonomastice dicitur ὁ ἄνομος, id est ille iniquus et impius), QUEM DOMINUS JESUS INTERFICIET SPIRITU ORIS SUI, ET DESTRUET ILLUSTRATIONE ADVENTUS SUI. — Nota : *Spiritus oris* non significat prædicationem verbi Dei, quia hæc non interficiet Antichristum, imo in fine mundi Antichristus illam tollet, cum Eliam et Henoch occidet : unde explicans subdit Apostolus : « Et destruet illustratione adventus sui. » Tunc ergo Christus spiritu oris sui interficiet Antichristum, cum destruet illum illustratione adventus sui ad judicium; Christus autem tum non veniet ad prædicandum, sed ad judicandum : ergo spiritus oris Christi non est prædicatio, sed potius sententia et judicium condemnationis.

Christus veniens ad judicium suo jussu occidet Antichristum. Dico ergo : Christus interficiet Antichristum spiritu oris sui, id est jussu suo, verbo suo, sua sententia, quasi afflatu mortifero afflabit et interimet eum. Alludit Paulus vel potius citat *Isaiæ* XI, 4 : « Percutiet (Christus) terram (peccatores terræ) virga oris sui; et spiritu labiorum interficiet impium. » Ubi pro *virga*, hebraice est שבט *scebet*, id est sceptrum. *Sceptrum oris* vocat prædominans, potentissimum et efficacissimum imperium, jussum ac sententiam, qua Christus interficiet Antichristum et omnes impios. « Perinde enim (sicut inquit ex Chrysostomo Theophylactus) ut ignis, etiam ante adventum suum, cum adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit absumitque : hunc ad modum Christus; vel solo imperio; sive afflatu Spiritus Sancti, plene delebit et obscurabit ipsum Antichristum, soloque adventu suo abolebit, hoc est omnino vacuum et inefficacem reddet : ubi enim visus tantum fuerit, sistet deceptionem. »

Nota *secundo* : Pro *destruet*, græce est καταργήσει, id est inefficacem, imbellem, enervem, evanidum reddet, omnem vigorem et vires illi adimet, ut spiritu et vita deficiente et evanescente moriatur et intereat.

Splendor Christi judicaturi. Nota *tertio* : Pro *illustratione*, græce est ἐπιφανείᾳ, id est, ut Syrus, *revelatione*, vel *apparitione*; vel, ut Augustinus, lib. XX *De Civit.*, cap. XIX, *illuminatione præsentiæ suæ*; vel, ut Vatablus, *claritate adventus sui*. Significat ergo per lucem, charitatem et splendorem, qui quasi prænuntius præibit Christum venientem ad judicium, signumque erit Christi adventantis, Antichristum destruendum esse et dissipandum, perinde ut sole adventante dissipantur et evanescunt nubes et tenebræ; ita ut solo timore, inquit Anselmus, Christi adventantis, moriatur pestifer ille.

Ante diem judicii occidetur Antichristus, et dabuntur hominibus 45 dies pœnitentiæ. Adverte hic : Ante diem judicii occidetur Antichristus. Nam post ejus mortem minimum dabuntur hominibus quadraginta quinque dies pœnitentiæ, ut patet *Daniel.* XII, 12; tantum ergo hic significat Paulus, cum prævia signa præibunt judicium et Christum judicem, quodam inusitato fulgore de cœlo quasi fulmine, a Christo siderandum et afflandum esse Antichristum.

Dices : *Apoc.* XIX, 20, dicitur bestia, id est Antichristus, cum suo præcursore et pseudopropheta vivus mittendus in infernum; quomodo ergo hic dicitur interficiendus ?

Respondeo : Pro *interficiet*, græce est ἀναλώσει, id est absumet, consumet, perdet; ita ut in terra inter homines viventes esse desinat, et præcipitetur in mortem æternam inferni. Christus ergo vel per se, ut docet Lactantius, lib. VII, cap. XIX; vel potius, ut alii, per Michaelem Archangelum administrum, suæ sententiæ executorem et præcursorem suum ad judicium, deturbabit Antichristum, eumque dehiscens terra absorbebit, vivumque rapient dæmones in tartara, sive vivus eo perveniat, sive non; sed in itinere occidatur : utrumque enim probabile est; uti de Core, Dathan et Abiron (de quibus dicitur *Num.* XVI, 33 : « Descenderunt vivi in infernum operti humo ») nonnulli censent eos vivos permansisse et pervenisse in infernum; alii censent eos vivos cœpisse descendere, sed in ipso descensu esse mortuos, antequam ad infernum pertingerent, ut τὸ *descenderunt vivi* actum inchoatum descensus, non consummatum significet. Utrique probabiliter, sed posteriores probabilius. Plane enim in omnes homines generalis lata est sententia mortis : « Statutum est, inquit Apostolus *Hebræor.* X, 27, hominibus semel mori, post hoc autem judicium. » Idque significat hic Paulus, cum ait, « interficiet » eum, vel, ut græce est, ἀναλώσει, id est absumet eum. In ipso ergo descensu ad inferos occidetur Antichristus; dicitur tamen vivus mittendus in infernum, quia vivus eo demitti et descendere incipiet; sed in via, antequam pertingat ad infernum, suffocabitur et occidetur, ut jam de Core dixi. Addunt S. Hieronymus et Theodoretus in cap. XI *Danielis*, et D. Thomas hic, id fore in monte Oliveti : eo enim Christus veniet ad judicium, judicabitque in valle Josaphat, ut dicitur *Joelis* III, 2, quæ est vicina monti Oliveti; ut sicuti ex monte Oliveti Christus in cœlum ascendit, ita ex eodem Antichristus deturbetur et descendat in tartara.

Core, Dathan et Abiron, quomodo vivi descenderint in infernum ?

Antichristus quomodo vivus mittendus in infernum ?

Vers. 9. 9. CUJUS EST ADVENTUS SECUNDUM OPERATIONEM SATANÆ IN OMNI VIRTUTE (δυνάμει, id est potentia), ET SIGNIS, ET PRODIGIIS MENDACIBUS, — *q. d.* In cujus adventu, vel per quem advenientem, Satanas operabitur et exeret omnem suam potentiam, omnia sua signa et prodigia mendacia.

Ortus, educatio et vita Antichristi satanica. Nota : Græcum παρουσία et adventum et præsentiam significat; potestque tam de præsentia et adventu in mundum, quam in regnum accipi, ut scilicet significet tam ortum, nativitatem et educationem Antichristi, quam ejus vitam et regimen fore secundum operationem Satanæ : magis tamen hoc secundum significat hic Apostolus, scilicet quod Antichristus habebit assistentiam Satanæ, et Satanam in se et per se operantem, inquit Theophylactus. Unde subdit : « In signis et prodi-

gilis, » scilicet quæ faciet Antichristus ut homines seducat.

Aliqui putant Antichristum fore diabolum incarnatum, vel in carne apparentem.

Hinc nota *secundo* : Aliqui putarunt Antichristum fore diabolum incarnatum, ut opponatur Christo Deo incarnato; ut, sicut Verbum per humanitatem assumptam operatum est et vim suam exeruit, ita Satanas per carnem assumptam operetur et vim suam exerat. Ita videtur loqui Theodoretus. Verum quia fieri non potest ut diabolus aut alia creatura carnem aliamve creaturam hypostatice assumat, sicut Deus assumpsit carnem humanam, ut docent Theologi; hinc *secundo*, Hippolytus Martyr, *De Consummat. sæculi*, censet Antichristum fore dæmonem, non incarnatum, sed in carne apparentem, et de falsa virgine falsam et phantasticam carnem assumentem.

Alii putant Antichristum ex virgine opera dæmonis concipiendum.

Tertio, alii apud Rabanum, tractatu *De Antichristo*, putant Antichristum non fore dæmonem, sed hominem; qui tamen ex virgine opera dæmonis concipietur, uti Christus conceptus est ex Virgine de Spiritu Sancto. Verum non potest dæmon virginem fœcundare, nisi ut succubus aliunde semen humanum exceperit, quod deinde virginis utero infundat, ac proinde non manebit virgo, quæ ab eo impræegnata fuerit : sed more cæterarum puerperarum claustris virginitatis resignatis concipiet et pariet.

Quarto, probabilius Franciscus Suarez et multi alii volunt verbis hisce Paulum significare, quod Antichristus omnem operationem diaboli in se suscipiet a puero, quodque diabolus *primo*, in utero matris Antichristi humores sic attemperabit, ut Antichristi temperamentum et complexio fiat propensissima ad omnia vitia. Et hoc videtur velle S. Hieronymus, cum in cap. XVI *Isaiæ* dæmonem vocat patrem Antichristi.

Antichristus aptissimum ad omnia mala diaboli instrumentum.

Secundo, ab infantia Antichristum replebit dæmon malitia sua, non quasi Antichristus a dæmone possidendus sit corporaliter, tanquam arreptitius : sic enim non esset liber, nec peccaret; sed quia semper et in omnibus eum a puero reget et gubernabit dæmon, inquit Damascenus, lib. IV *De Fide*, cap. XXVII.

Tertio, in virili ætate dæmon per Antichristum operabitur non tantum omne scelus et nequitiam, sed etiam omnia signa et portenta mendacia, omnem blandiloquentiam, sapientiam, minas, terrores et tormenta, omnemque vim suam exeret, ad decipiendos et alliciendos a Christo ad se homines omnes; et hoc maxime vult Paulus, cum ait : « Cujus est adventus secundum operationem Satanæ. »

Nemo præter Deum potest patrare miracula.

IN SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS. — Nota : Nec Antichristus, nec dæmon, nec angeli possunt facere verum miraculum; sed solus Deus. Miraculum enim est quod fit super omnem naturæ vim, quodque omnium naturalium causarum et creaturarum vires excedit et transcendit : Antichristus ergo faciet miracula non vera, sed falsa et mendacia.

Miracula Antichristi ob quatuor causas sunt mendacia.

Nota *secundo* : Miracula Antichristi dicuntur mendacia quadrupliciter, scilicet; ratione et respectu omnium causarum. *Primo*, respectu causæ finalis : quia eo fine faciet ea Antichristus, ut homines in mendacium et errorem inducat, nimirum ut per hæc miracula probet se esse Messiam et Deum, sicuti fecit Christus. Ita Ambrosius et Chrysostomus.

Secundo, ratione causæ efficientis, quia eorum architectus erit pater mendacii, puta diabolus.

Tertio, ratione causæ materialis, ut Theodoretus docet : multa enim ex his miraculis erunt præstigiæ, quibus fascinabit oculos, ut videatur facere id quod revera non faciet. Erit enim Antichristus, inquit Cyrillus, *Catech.* 15, magia instructissimus.

Quarto, respectu causæ formalis, quia quæ ex hisce non erunt præstigiæ, naturaliter fient per applicationem occultam causarum naturalium. Unde mira quidem erunt, non tamen miracula, quæ omnes naturæ vires superent.

Tria miracula Antichristi.

Nota *tertio* : *Apoc.* XIII, tria miracula Antichristi describuntur. *Primum*, vers. 3 et 11, quod unum e regibus sibi subjectis, vel potius seipsum plaga mortifera (in bello, vel aliunde accepta) saucium sanabit. Ubi adverte plagam hanc revera non fore mortiferam, sed vel talis hominibus videbitur tantum, non autem erit re ipsa; vel si revera erit incurabilis, id tantum erit respectu artis et opis humanæ : dæmoni enim totum corpus nostrum pernoscenti et pervadenti, naturaliter curabilis erit, ac proinde nec vim creati agentis transcendet curatio, nec miraculum erit.

Primum, morborum sanatio.

Secundo, ibidem vers. 13, quod faciet ignem de cœlo descendere : sed et hoc naturaliter facere potest dæmon, uti scimus eum ciere fulmina, tonitrua et tempestates, concitando vapores et nubes.

Secundum, ignis e cœlo descensus.

Tertio, ibidem vers. 15, quod propheta et præcursor Antichristi faciet statuam ejus loqui : sed sic dæmon per idola locutus est, et per pythones etiamnum loquitur naturaliter.

Tertium, locutio statuæ Antichristi.

Addit Sibylla, lib. III *Oraculorum*, alia miracula, scilicet, quod Antichristus sistet maré, montes, solem, lunam ; et mortuos ad vitam suscitabit. Verum, inquit, non erunt vera signa, sed decipiet : pleraque enim ejus mira præstigiæ erunt, quibus illudet oculis hominum, uti jam per suos circulatores et præstigiatores hominum oculis illudit dæmon.

Quartum, mortuorum ficta suscitatio.

Similia de Antichristo tradit Methodius Episcopus et Martyr in suis *Revelationibus*, quæ referuntur tomo II *Bibliot.* SS. *Patrum* : « Faciet, ait, multa signa et prodigia sophistica, cæci respicient, claudi ambulabunt, surdi audient, dæmoniaci curabuntur, convertet solem in tenebras et lunam in sanguinem apparenter. » Volet enim ipse haberi Christus, ac proinde faciet ea quæ de Christo prædixerunt Prophetæ, quæque Christum fecisse narrant Evangelistæ. Et Hyppolytus Martyr, orat. *De*

Consumm. mundi : « Leprosos, inquit, mundabit, paralyticos excitabit, expellet dæmones, longinqua non aliter quam præsentia denuntiabit, mortuos suscitabit, transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem e cœlo, convertet diem in tenebras, et noctem in diem, solem circumaget quo libuerit. Et, ut semel dicam, omnia terræ marisque elementa, vi oblatæ apparitionis, coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit. » Et S. Ephrem tractatu *De Consummat. mundi et Antichristo* : « Transferet, inquit, montes et insulas fallaciter, et currere quidem videbitur mons coram cunctis spectantibus, licet omnino a suis fundamentis non sit motus : super abyssum incedet, et in ea, ut super terram ambulare se simulabit. Magna tribulatio erit in diebus illis, quando seipsum ut Deum ostentabit formidabilibus portentis; per aera volitans, cunctique dæmones in forma angelorum cum timore coram tyranno in aere sublimes volitare conspicientur. »

Vers. 10. 10. ET IN OMNI SEDUCTIONE INIQUITATIS IIS QUI PEREUNT, — ut omni arte et modo seducat homines ad iniquitatem, ut pereant et damnentur.

Sextuplex fallacia Antichristi. Nota : Hisce artificiis utetur Antichristus ad illiciendum homines. *Primo,* magna comitate et gratia se insinuandi captandique hominum gratiam. *Secundo,* sanctimonia simulata. *Tertio,* sapientia sua et eloquentia incredibili; callebit enim omnes artes et Scripturas, ait Anselmus. *Quarto,* promittendo et largiendo suis ingentes opes. *Quinto,* reluctantibus inferendo terrores et tormenta exquisita. *Sexto,* faciendo signa et prodigia rudibus admiranda. Denique a dæmone suo omnem fallendi artem discet.

Nota : Τὸ *iis*, vel, ut græce est, *in iis qui pereunt*, significat has artes efficaces fore in hominibus levibus, impiis, ideoque reprobis, qui morte æterna peribunt; adeoque illos per illas artes seductum iri, et consequenter perituros et damnandos. Notat maxime Judæos, ut mox dicam. Alii enim cordati et constantes has artes et imposturas facile pervidebunt, nec iis sinent se seduci, sed usque ad mortem Antichristo resistent, ideoque martyrii lauream obtinebunt.

EO QUOD CHARITATEM VERITATIS NON RECEPERUNT, UT SALVI FIERENT. — « Charitas veritatis, » *primo,* juxta Anselmum, est charitas vera, sive charitas et spiritus Christi verax vereque amabilis. *Secundo,* ut Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, « charitas veritatis » est Christus, qui utrumque est, scilicet tam charitas, quam veritas; et propter utramque venit in mundum; scilicet, ut verissima charitate se nobis traderet, utque suam charitatem et veritatem nos amplecti et æmulari doceret. Unde S. Cyprianus, epist. 55 *ad Cornelium,* legit, « eo quod dilectum veritatis non habuerunt. » *Tertio,* « charitas veritatis » est amor, vel, ut Ambrosius, « dilectio veritatis, » *q. d.* Quia non habuerunt amorem veritatis, quia noluerunt amare veritatem; ideo mittet illis Deus operationem erroris per Antichristum. Ita Vatablus. Hic sensus facilior est et planior, magisque connexus versui sequenti; opponit enim amorem veritatis errori, sive amori et amplexui erroris.

Tria potest significare charitas veritatis.

Antichristus maxime venturus ut Judæos decipiat. Tacito nomine notat Judæos. Hinc enim docent Patres Antichristum venturum maxime hac de causa, ut Judæos decipiat, idque in pœnam incredulitatis suæ, qua noluerunt recipere Christum, qui tot vera miracula, tam veram fidem et doctrinam, tam puros mores et vitam Judæis exhibuit. Idem significat Christus, *Joannis* cap. v, vers. 43 : « Ego veni, inquit, in nomine Patris mei, et non accipitis me : si alius (Antichristus) venerit in nomine suo, illum accipietis. » Unde sequitur :

IDEO (quia scilicet noluerunt recipere veritatem et amorem veritatis) MITTET ILLIS DEUS OPERATIONEM ERRORIS, UT CREDANT MENDACIO. — Pro « operationem erroris, » græce est ἐνέργειαν πλάνης, id est, ut Syrus, efficaciam seductionis vel imposturæ, scilicet illa miracula aliaque artificia fallendi, quibus, ut dixi, Judæos a Christo aversos potenter et efficaciter ad se pelliciet Antichristus.

Deus quo modo se habeat in permissione imposturarum et præstigiarum Antichristi? Nota : Dicitur Deus mittere hæc opera et imposturas Antichristi, quia ex proposito ea Judæis aliisque hominibus immitti permittet, inquit S. Augustinus, lib. XX *De Civitate Dei,* cap. XIX, laxando scilicet habenas tum diabolo, tum ipsi Antichristo : non enim opus est, ut positive eos mittat Deus ad decipiendum homines, cum ipsi per se ad hoc promptissimi sint futuri, nec aliud sint desideraturi, quam ut Deus hanc deceptionem perficere eis permittat. Simili modo dicitur II *Reg.* XXIV, Deus commovisse (id est a diabolo et suis adulatoribus commoveri permisisse) Davidem (ad numerandum populum), quod fuit peccatum superbiæ in Davide. Eodem modo et sensu dicitur Deus miscere spiritum vertiginis, dare spiritum mendacii, compunctionis, soporis, etc., ut dixi *Can.* 17 et 23.

Hinc patet Deum, cum mittit spiritum erroris, cum excæcat, cum indurat, adeoque cum peccata præcedentia punit peccatis sequentibus, non tantum se habere negative; sic enim non irrogaret pœnam : nec enim judex censetur punire reum, si negative permittat eum furari et male agere; sed habere etiam se positive ac positivo actu, et speciali providentia et decreto decernere permittere peccatum posterius hoc fine, ut puniat prius, ut dixi *Can.* 16.

Veritatem oblatam repudiantes pœnis infidelitatis et errorum puniuntur. Moraliter S. Augustinus, lib. V *Contra Julianum,* cap. III, docet homines ob præcedentia peccata, præcipue ob veritatis oblatæ repudium, hac pœna gravissima a Deo puniri (eo modo et sensu quo jam explicui); ut credant mendaciis et erroribus in suam perniciem. « An non est peccatum, ait, et pœna peccati, ubi legitur : Dominus miscuit illis spiritum erroris, et seduxerunt Ægyptum in omnibus viis suis, sicut seducitur ebrius? Non

est peccatum et pœna peccati, ubi Deo dicit Propheta: Quid errare fecisti nos, Domine, a via tua, obtudisti corda nostra, ut non timeremus te? Non est peccatum et pœna peccati, ubi rursus Deo dicitur: Ecce tu iratus es, et nos peccavimus, propterea erravimus, et facti sumus immundi omnes? Non est peccatum et pœna peccati, ubi legitur de gentibus, quas debellarit Josue, quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum contra Israel, et exterminarentur? Non est peccatum et pœna peccati, quod non audivit Roboam rex plebem bene monentem; quoniam sicut Scriptura loquitur: Erat conversio a Domino, ut statueret verbum suum, quod de illo locutus est in manu Prophetæ? Non est peccatum et pœna peccati in eo quod scriptum est, Amasiam, regem Juda, noluisse audire Joas, regem Israel, bene monentem ne procederet ad bellandum?» Et inferius citans hunc Pauli locum sic ait: «Unde est illud, quod ad Thessalonicenses scribit Apostolus: Pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio. Ut seduceretur Achab et in prælio periret, vidit Michæas Dominum sedentem in throno, et exercitus cœli coram eo. Et dixit Dominus: Quis seducet Achab, et ascendet, et cadet in Ramoth Galaad? Et dixit spiritus quidam: Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum: In quo? Et dixit: Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus. Et dixit: Seduces, et prævalebis; exi, et fac sic.»

Causa finalis permittendi impostures et fraudes Antichristi.

Vox *ut* referri potest ad *mittet*, et tunc non causam finalem, sed tantum consequentiam significat, *q. d.* Permittet Deus Antichristum operari et seducere homines, unde consequetur ut illi qui Christum sequi noluerunt, credant mendaci Antichristo. Nec enim Deus hoc fine mittet Antichristum, ut intendat per eum seducere homines, et impellere in mendacium: sed potius hoc fine, ut cognoscant homines per opera Antichristi, quanta sit efficacia dæmonis, quantaque sit infirmitas hominis; ut contra eum se muniant, humiliterque Dei gratiam invocent: ut ita e contrario pateat quanta sit efficacia gratiæ Christi in iis qui Antichristo resistent, quæ omnem naturæ infirmitatem et dæmonis efficaciam generose et constanter superabit. Ex hac tamen missione, vel potius permissione Antichristi, id consequitur, ut multi in malum et errores propensi ab eo seducantur, credantque ejus mendaciis et fallaciis.

Secundo et melius, vox *ut* referri potest ad id, quod proxime præcedit, scilicet ad *operationem erroris*; et tunc proprie sumitur, significatque causam finalem, *q. d.* Hæc operatio erroris, et seductio Antichristi ab eo fiet hoc fine, ut homines credant ejus mendacio; sive hæc opera Antichristi impellent homines, facientque eos credere mendacio.

Vers. 11.

11. UT JUDICENTUR OMNES, QUI NON CREDIDERUNT VERITATI, SED CONSENSERUNT INIQUITATI. — *q. d.* Ut justo Dei judicio arguantur et condemnentur Judæi et similes, qui Christo et veritati Evangelicæ per Christum allatæ credere noluerunt; sed mendacem Antichristum receperunt, ejusque hæresim et sceleratos mores secuti et æmulati sunt.

Nota: *Ut* significat hic causam finalem missionis Antichristi; refertur enim ad id, quod dixit vers. præced.: «Ideo mittet illis Deus operationem erroris.»

Duplex causa, ob quam Deus permittet potestatem tantam Antichristo.

Pro quo nota *secundo*: Duplex est causa, cur Deus permittet tanta et tam potenter operari Antichristum. Prior et primaria ea est, quam jam dixi, ut pateat in Sanctis, qui illi resistent, gratiæ Christi efficacia. Altera et secundaria, et quasi consequens causa est, quam solam hic adfert Apostolus, scilicet ut hac ratione Deus puniat incredulitatem Judæorum, qui Christum sequi noluerunt: puniat, inquam, *primo*, permissione tantæ tentationis Antichristi, ac lapsus ac consensus Judæorum, ut credant mendacio.

Secundo, ut posito jam eorum lapsu, quodque jam crediderunt mendacio, puniat eos in die judicii, coarguendo eorum malignitatem, quod Christi vera miracula, veram doctrinam, veram et sanctam vitam amplecti noluerint; sed vice versa Antichristi falsa miracula, doctrinam et vitam impiam amplexi sint; ac consequenter puniat eos, æternæ damnationi illos adjudicando.

Nota *tertio*: Tam hic quam vers. 10, veritatem Christi opponit Apostolus non mendacio, sed iniquitati Antichristi; quia ex veritate justitiam et sanctitatem Christi, quasi ex fonte rivulos promanantes subintelligit. Rursum, sub iniquitate mendacia et errores Antichristi, quasi sub toto partem complectitur: erit enim Antichristus omnis iniquitatis architectus; ideoque omnes iniqui, impii, scelerati eum recipient, illi consentient, illo rege gaudebunt.

Controversia tota de Antichristo breviter perstricta.

Hic locus est partim controversus, partim didacticus de Antichristo: de quo multi fuse et præclare scripserunt; quæ quia non vacat multis perlegere, ego ea hic paucis complectar, et quæcumque ex S. Scriptura vel Patribus de Antichristo certa sunt, aut valde probabilia, in medium afferam.

Quæst. I. An Antichristus venerit, an venturus sit

Quæritur ergo *primo*: An Antichristus venerit, an vero sit adhuc venturus? Hæretici docent eum venisse. Papam enim Romanum, qui antea erat Pastor et Episcopus Romanus, factum esse Antichristum, cum cœpit contra legem Christi inducere Missas, imagines, Purgatorium, Indulgentias, cultum Sanctorum; cumque cœpit dominari aliis episcopis, sibique arrogavit jus et titulum Pastoris ac Principis totius Ecclesiæ. Id factum aiunt sub annum Domini 600. Unde David Chytræus Gregorium Magnum (quem omnes tam Græci quam Latini ut sanctum coluerunt) vocat

Hæretici volunt Antichristum incepisse

[margin: ...num Domini sexcentesimum.]

primum Antichristum. Illyricus vero, Lutherus et plures Novantium, Gregorium vocant ultimum Roman. Pontificem. Gregorio enim successit Sabinianus : sed hic statim eodem anno defunctus est. Sabiniano successit Bonifacius III, qui anno Domini 606 a Phoca Imperatore Œcumenici nomen accepit, ut scilicet vocaretur Universalis totius orbis Episcopus et Pontifex. Hunc ergo volunt esse primum Antichristum.

[margin: Pontifex universalis Ecclesiæ titulus Pontificis Romani antiquissimus?]

Verum falluntur et fallunt. Nam, ut alia taceam, Concilium Œcumenicum Chalcedone habitum, actione prima, secunda et tertia, passim S. Leonem, qui longe ante S. Gregorium fuit Romanus Pontifex, vocat Pontificem universalis Ecclesiæ. Quid est hoc aliud, quam esse Œcumenicum? Ideoque Pontifices Romani semper vel per se, vel per legatos suos Conciliis Œcumenicis præfuerunt, tanquam capita et principes totius Ecclesiæ, quam repræsentat Concilium Œcumenicum.

Rursum, si a Bonifacio III Pontifices Romani omnes fuerunt Antichristi; ergo jam per mille annos Ecclesiam suam deseruit Christus; ergo per mille annos Ecclesia Christi periit, quæ tamen in Scriptura prædicatur esse regnum Christi æternum; ergo per mille annos omnes Catholici et Christianissimi Reges, Principes, Dynastæ, Episcopi, Doctores, totusque orbis Christianus adoravit Antichristum; ergo per mille annos tota Ecclesia (quæ tamen ab Apostolo dicitur esse columna et firmamentum veritatis) in gravissimis fuit erroribus, imo in idololatria, fuitque synagoga Satanæ; ergo in Ecclesia non Christi, sed Antichristi et diaboli natus, baptizatus, educatus est Lutherus, Calvinus aliique Novantes, si verum est, quod ipsi aiunt, sub annum sexcentesimum cœpisse Missas, imagines, invocationem Sanctorum, orationes pro defunctis. Sed absit. Hæc enim fuisse in Ecclesia ante annum sexcentesimum, imo a temporibus Apostolorum, docent S. Ignatius, Dionysius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus et alii omnes, quos in singulis materiis per singulas annorum a Christo nato centurias proferunt et citant Catholici omnes, qui de controversiis scripserunt.

[margin: Missæ, imagines, invocatio Sanctorum ab initio Ecclesiæ fuere.]

[margin: Antichristus necdum venit, sed venturus est.]

Respondeo ergo et dico, Antichristum necdum venisse, sed esse venturum, ac consequenter nec Papam Romanum, nec quem alium qui vivat aut vixerit, esse Antichristum. Id breviter novem rationibus demonstro.

[margin: Erit unus singularis homo.]

Primo, quia unus erit singularis homo, qui dicetur Antichristus, ut ostendi ex vers. 3; atqui Papa non est nomen hominis singularis, sed nomen officii communis; in quo unus alteri succedit : nomen enim Papæ tam commune est multis, quam nomen regis, imperatoris, episcopi : ergo Papa non est Antichristus.

[margin: Non veniet nisi everso penitus Romano Imperio.]

Secundo, Antichristus non veniet, nisi postquam omnino eversum fuerit Romanum Imperium a decem regibus, ut patet hic vers. 3, et *Daniel.* cap. VII, vers 24, juncto cum *Apocalyp.* XVII, 11 et 16; atqui necdum omnino eversum est Romanum Imperium, nec hactenus visi sunt decem reges illud evertentes : ergo necdum venit Antichristus.

[margin: Erit contrarius ex diametro Jesu Christo.]

Tertio, Antichristus erit ex diametro contrarius Jesu Christo, ejusque nomen, fidem et cultum tollet, voletque ipsemet haberi Christus et Messias, ut patet hic vers. 14, et I *Joan.* II, 22, et *Joan.* V, 43; atqui nec Papa, nec quis alius similis hactenus Christi fidem et cultum sustulit, voluitque haberi Christus : ergo nec Papa, nec aliquis illi similis hactenus fuit, qui esse possit Antichristus.

[margin: Abrogabit juge sacrificium.]

Quarto, Antichristus abrogabit in Ecclesia juge sacrificium (quod non potest esse aliud quam Missæ) omnemque Dei cultum et cæremonias, imo omnem religionem, ut patet *Daniel.* XII, 11, et hic vers. 4; atqui hactenus perdurat Missæ sacrificium, Dei cultus et cæremoniæ in Ecclesia Romana : ergo hactenus in Ecclesia Romana non est visus Antichristus.

[margin: Omni deo adversabitur.]

Quinto, Antichristus Deo vero omnique numini adversabitur, voletque ipse solus haberi et coli in templo ut Deus et numen; atqui nec Papa, nec quis alius hactenus omne numen sustulit; voluitque ipse in templo coli ut numen : ergo nec Papa, nec quis alius hactenus fuit Antichristus.

[margin: Regnabit dies mille ducentos nonaginta.]

Sexto, Antichristus, ut docet Daniel ibidem, tantum regnabit dies mille ducentos nonaginta; atqui Papa per plures dies, imo annos regnavit : ergo Papa non est Antichristus. Respondent Novantes, Danielem diem pro anno accipere : sed contra hoc facit, quod S. Joannes, *Apoc.* cap. XI, vers. 2 et 3, dies redigat ad menses, numeretque menses persecutionis Antichristi quadraginta duos, quibus calcabit Ecclesiam et civitatem sanctam. Rursum Daniel, VII, 25, docet Antichristum regnaturum « per tempus, » id est annum (sic enim Daniel, IV, 29, dicit Nabuchodonosorem cum bestiis vixisse per septem tempora, id est septem annos, uti omnes exponunt), « et tempora, » id est duos annos, « et dimidium temporis, » id est anni.

[margin: Locus Danielis et Apocalypsis de Antichristi tempore illustratus.]

Ubi nota, pro *tempora,* in Chaldæo (qua lingua hæc scripsit Daniel) esse עדנין *iddanin,* uti Rabbini puncta subjecerunt, quod est pluralis numeri et significat tempora; sed videtur legendum aliis punctis in duali עדנין *iddanain,* id est, duo tempora : quanquam Chaldæi rarius duali, et plerumque plurali etiam pro duali utantur, ut notat Guido Fabricius in Grammatica Syrochaldaica. Sive ergo legas *iddanin,* sive *iddanain,* utrumlibet hic duale est, et, ut omnes vertunt, significat duo tempora, id est duos annos. Voluit enim Daniel numerare et consignare certa et definita tempora, id est annos monarchiæ et persecutionis Antichristi, dicitque eos fore tres cum dimidio, qui efficiunt menses 42, quos numerat S. Joannes in *Apocal.*, et dies 1290, quos numerat Daniel cap. XII. Ita docent passim Patres. Atqui Pontifex non tres annos cum dimidio, sed plusquam mille an-

[margin: Monarchiæ Antichristi tres anni cum dimidio.]

nis in Ecclesia regnavit et præsedit : ergo Pontifex non est Antichristus.

Septimo, Antichristi imperium erit ultimum mundi, eritque sub finem mundi, paulo ante judicium, ut patet *Daniel.* VII, 21, 22, 25, 26; atqui Papa jam diu ante finem mundi diemque judicii, scilicet mille annis regnavit : ergo Papa non est Antichristus.

Antichristus occidet Eliam et Henoch.

Octavo, Antichristus occidet Eliam et Enoch, ut patet *Apoc.* XI, 7, estque communis sententia Patrum; atqui Papa non occidit Eliam et Henoch, nec Elias et Enoch hisce mille annis visi sunt : ergo Papa non est Antichristus.

Regnabit Hierosolymis.

Nono, Antichristus non regnabit Romæ (illa enim ante Antichristum evertetur et concremabitur a decem regibus, ut ostendi vers. 7); sed Hierosolymis, ut patet *Apoc.* XI, 8; Papa autem non regnat Hierosolymis, sed Romæ : ergo Papa non est Antichristus.

Ridiculum Novantium delirium Papam dicere Antichristum

Hinc patet, ridiculum esse dicere venisse Antichristum. Sed nimirum livor mentem excæcat, et durum est telum necessitas. Novantes vident suas et alias aliorum quavis ætate hæreses a Pontifice Romano damnari et damnatas esse. Quid agant ut judicem hunc declinent? necesse est ut faciant Antichristum : si enim eum Christi esse, cum Christo, pro Christo, Christique vicarium faterentur, diceremus eis : Cur ergo ejus sententiæ, imo Christi sententiæ non acquiescitis? Tolerabilius foret, et in speciem probabilius quippiam dicerent, si Papam non Antichristum, sed Antichristi prodromum et præcursorem clamitarent; tunc enim Scripturæ, quam se sequi clamitant, de Antichristo loquenti vim tantam non inferrent, licet Pontifici atrocem calumniam et injuriam irrogarent. Verum odium et indignatio eos ultra metam abripit, perinde ut rixosas mulieres, quæ ubi rixari cœperint, ex animi impotentia quidquid cholera suggerit, adeoque plaustra convitiorum evomunt. Viri cordati, qui rem non passione, sed rationis trutina metiuntur, satis perspiciunt has calumnias ex odio in Pontificem profectas, quæ in ipsosmet qui eas jaciunt, longe verius quadrent.

Hæretici symmystæ Antichristi.

Hæreticos enim esse Antichristos, id est Antichristi symmystas et socios, eodemque cum Antichristo spiritu agi, docet S. Joannes, *epistola* I, cap. II, vers. 22 : « Quis est, inquit, mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus? (uti negavit Cerinthus hæreticus) hic est Antichristus, qui negat Patrem et Filium; » et vers. 18 : « Nunc, inquit, Antichristi multi facti sunt. Ex nobis prodierunt : sed non erant ex nobis, nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. »

An non Lutherus, Calvinus, Menno exiverunt ex nobis? ex nostra Ecclesia Catholica Romana? atque ut se excusent, clamitant illam factam esse meretricem Babylonis, scortum Antichristi et diaboli. Verum hoc ipso faciunt se Antichristi et meretricis hujus filios, spurios, diabolicos. Ipsi enim, ut dixi, in hac Ecclesia nati et baptizati et educati sunt.

Quæst. II, quis et qualis futurus Antichristus? Erit Judæus ex tribu Dan.

Quæritur *secundo* : Quis et qualis erit Antichristus? Respondeo : Omnes docent fore Judæum, multique addunt fore ex tribu Dan; idque probant ex *Genes.* XLIX, 17, ubi dicitur : « Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita. » Quod licet ad litteram de Samsone instar colubri astute et fortiter Philistinos impugnante intelligatur, mystice tamen de Antichristo accipi potest; ideoque, inquiunt, *Apoc.* VII, inter duodecim tribus, in quarum qualibet duodecim millia signati numerantur, omittitur tribus Dan, eo quod ex tribu Dan orietur Antichristus. Unde omnes Danitæ Antichristum ut contribulem sequentur, nemoque ex eis salvabitur.

Humili loco nascetur.

Secundo, Antichristus humili loco, et ex vilibus Judæis nascetur. Inde enim a *Daniel.* cap. VII, vocatur cornu parvulum, quod sensim crescet, quodque non hæreditate, sed fraude regnum obtinebit, *Daniel.* XI, 20 et 21. Addit S. Hieronymus nasciturum Antichristum in Babylone; alii in urbe Dan, quæ postea dicta est Cæsarea Philippi. Insuper Damascenus tradit eum ex fornicatione procreandum. Auctor tractatus *de Antichristo*, qui extat tomo IX operum S. Augustini (videtur esse Rabanus), docet Antichristum educandum in Corozain et Bethsaida, ac proinde Christum hisce urbibus væ intentasse. Sed hæc omnia vel frivola, vel incerta sunt.

Nomen Antichristi ignotum.

Tertio, nomen Antichristi adhuc ignotum est : illud tamen constat, quod litteræ nominis ejus arithmetice conficient numerum 666, ut patet *Apoc.* XIII, 18. Hinc aliqui putarunt Mahometem esse Antichristum; quia hic impostor cœpit sub hunc annorum Domini numerum. Sed errant : non enim cœpit Mahomet regnare anno Domini 666, sed 623. Neque Joannes de numero annorum, sed nominis Antichristi loquitur.

Judæos Antichristus sibi primum conciliabit.

Quarto, Antichristus primo Judæos sibi conciliabit, judaizando et promittendo eis bona temporalia, quæ ipsi a suo Messia avide exspectant; dando eis thesauros, quos dæmon ei subministrabit; erit enim opulentissimus : ejus enim thesauros extollit Daniel, cap. XI, 43. Anselmus, in *Elucidario*, per thesauros hos intelligit omnem pecuniam, quæ in mari, vel in terræ visceribus occulta delitescit : hanc enim per dæmonem Antichristo prodendam esse. Hinc ergo Antichristus a Judæis recipietur et habebitur quasi Messias promissus et tot sæculis ab iis avidissime exspectatus, *Joan.* V, 43.

Habebit præcursorem.

Quinto, habebit suum præcursorem, uti Christus habuit Joannem Baptistam. Is erit insignis impostor, ut videatur miracula facere, cogetque imaginem Antichristi ab omnibus adorari, *Apoc.* XIII, 15.

Fiet rex opera Judæorum. Regnare incipiet

Sexto, per Judæos sensim crescet Antichristus, fietque rex; addit Franciscus Suarez, Ribera aliique multi, quod incipiet regnare in Babylone. Id enim videtur significare Zacharias, cap. V, vers. ult., ubi dicit Zacharias mulierem amphoræ insi-

in Babylone.

dentem, habentem os clausum talento, vel massa plumbi, a duabus mulieribus deferri in terram Sennaar, id est in Babylonem. « Ut ædificetur, inquit, ei domus in terra Sennaar, et stabiliatur, et ponatur ibi super basem suam. »

Zachariæ visio cap. V explicata.

Quam visionem miram ut intelligas, nota *primo*: Amphora hæc, sive, ut hebraice est, איפה *epha*, id est mensura, significat mensuram peccatorum Judæorum, quæ sensim crevit, et tandem omnino impleta est tempore Christi, quando plane a Deo et Christo rejecti fuerunt Judæi.

Secundo, oculus, inquit Zacharias, id est aspectus, omnium Judæorum est ad hanc amphoram undique, ut scilicet eam peccatis suis impleant.

Tertio, mulier quæ primo umbilico tenus sedebat in amphora, est impietas (ait Zacharias) Judæorum necdum completa ante Christum; sed postea mulier hæc omnino projecta est et demersa ad caput usque in amphoram, quando per necem Christi et Apostolorum omnino consummata est Judæorum impietas et mensura.

Quarto, talentum sive massa plumbi missa in os ejus, sive amphoræ, ut vult Ribera; sive potius mulieris, ut vult Hieronymus et Vatablus, qua omnino clausa et oppilata fuit, significat gravitatem supplicii et diuturnitatem, quod scilicet durabit usque ad finem mundi.

Quinto, duæ mulieres significant Judæorum obcæcationem et obstinationem, quæ spiritu diabolico agitatæ suis alis quasi milvi rapacissimis et fortissimis, per aerem hanc amphoram portant in terram Sennaar, id est in Babylonem; quia Judæorum cæcitas, pœna et desolatio durabit, donec in Babylone quasi stabili et firmo loco ac regno suo Antichristum regnantem adorent.

Antichristus regnum suum propagabit per totum orbem.

Sexto, Antichristus regnum suum propagabit tum armis, tum dolis et fraudibus, omnique arte, ac prosperabitur facietque quæcumque volet, inquit Daniel; ita ut e decem regibus, inter quos tunc divisum erit Romæ mundique imperium, tres profliget, mox cæteri septem territi sponte ei se subdituri sint, *Apoc.* XIII, 7; sicque Antichristus fiet monarcha non tantum Romani imperii, ut loquitur Chrysostomus, aut provinciarum Asiæ, Africæ et Europæ, in quibus fides et Ecclesia diutius viguit, sed, ut videtur, etiam Indiarum et totius orbis, inquit Hieronymus; in cap. XI *Danielis*, et Augustinus, lib. XX *De Civit.*, cap. XI. Partim enim per se, partim per suos duces et ministros orbem lustrabit et subiget.

Sedem regni habebit in templo Hierosolymis.

Septimo, sedem monarchiæ suæ figet Antichristus Hierosolymis, ibique in templo a se instaurato sedebit et adorabitur ut Deus; idque per annos tres cum dimidio, ibique Eliam et Enoch contra Antichristum docentes et prædicantes, aliosque Christianos occidet, *Apoc.* XI, 8. Corpora Eliæ et Enoch Hierosolymæ in plateis jacebunt insepulta per tres dies cum dimidio; post quos reviviscent et resurgent Elias et Enoch : mox audietur vox de cœlo dicens : *Ascendite huc*; et statim Elias et Enoch, tota urbe spectante, ascendent in cœlum, ut patet *Apoc.* XI, 12. Post 30 dies Antichristus cum suo præcursore vivus detrudetur et rapietur in tartara, ut dicitur *Apoc.* XIX, 20. Quod enim Antichristus non amplius quam triginta dies regnabit post mortem Eliæ et Enoch, colligitur ex *Apocal.* XI, 3, ubi dicuntur Elias et Enoch prædicaturi per dies mille ducentos sexaginta : Antichristus autem regnabit per dies mille ducentos nonaginta, ut dicitur *Daniel.* cap. XII, vers. 11; ergo triginta tantum diebus superabit vitam et prædicationem Eliæ et Enoch. Quam brevis erit gloria Antichristi et impiorum præ æternitate pœnarum! Quam brevis afflictio Eliæ et Enoch, et Sanctorum, præ æternitate præmiorum!

Mors Eliæ, Enoch, et ipsius Antichristi. Tempus prædicationis Eliæ et Enoch, et regni Antichristi.

Quæst. III, qui et quales mores Antichristi?

Quæritur *tertio* : Qui et quales erunt mores Antichristi?

Erit hypocrita.

Respondeo *primo*, erit hypocrita, et initio simulabit se valde humanum, benignum, pium, legis Mosis zelatorem, ut Judæos alliciat et decipiat : alioqui enim eum Judæi non admitterent. Totus erit politicus, omnesque politicorum artes, dolos et praxes callebit. Hoc est enim quod dixit Apostolus, vers. 9, Antichristi adventum fore secundum operationem Satanæ, in omni seductione iniquitatis, iis qui pereunt.

Ambitiosus.

Secundo, erit gloriæ cupidissimus, omniaque sua referet ad suam gloriam, honorem, imperium, eritque superbus quasi alter Lucifer, et adepto imperio volet coli ut Deus, uti audivimus vers. 4.

Impudens.

Tertio, impudens erit, ait Daniel, atheus insuper et blasphemus in Deum et Sanctos, ut patet *Apoc.* XIII, 6.

Crudelis.

Quarto, erit tyrannus crudelissimus, maxime in Christianos, ut patet *Apoc.* XIII, 10 : « Hic, inquit, est patientia et fides Sanctorum. »

Luxuriosus.

Quinto, totus erit in libidinibus et concupiscentiis feminarum, uti ait Daniel, cap. XI, vers. 37. Unde Judæi inter alia terrena bona etiam uxorum multitudinem ab hoc suo Messia exspectant.

Magus.

Sexto, erit magus et magicis artibus a puero imbuetur, habebitque dæmonem Maozim nomine, ut inquit Daniel, cap. XI, vers. 38, ita familiarem, ut vix alicui bonæ inspirationi, custodiæ angelicæ, aut divinæ gratiæ daturus sit locum; imo vix ullum opus moraliter bonum sit effecturus. Hoc enim significat hic vers. 3 Apostolus, cum eum vocat hominem peccati, filium perditionis, et vers. 9, cum ejus adventum dicit fore secundum operationem Satanæ. Adeo ergo scelestus erit Antichristus, ut in eo, inquit Irenæus, lib. V, cap. XXIX, futura sit recapitulatio universæ iniquitatis et omnis doli, in eumque confluat et concludatur omnis virtus apostatica.

Quæst. IV, de doctrina Antichristi.

Quæritur *quarto* : Qualis erit doctrina Antichristi?

Respondeo *primo*, docebit Jesum non fuisse Messiam, nec Filium Dei, nec hominum salvato-

Negabit divinitatem Christi. rem; et consequenter totam ejus religionem et Sacramenta esse vanam superstitionem: ideo enim dicetur Antichristus, I *Joan.* II, 22.

Docebit se esse Messiam. *Secundo*, se esse Messiam Judæis persuadebit; unde initio docebit circumcisionem et legem Mosis servandam esse, ut ita Judæos ad se trahat, *Joan.* V, 43.

Legem humanam et divinam abrogabit. *Tertio*, factus monarcha legem Mosis, quin et naturæ legem abjiciet et Deum verum, a quo data est, negabit. « Putabit (ait *Daniel*, VII, 25) quod possit mutare leges et tempora; » seque solum esse Deum prædicabit, ut patet hic vers. 4, ac consequenter nullam pœnam aut præmium in alia vita a Deo vero sperandum esse docebit; negabit ergo infernum, cœlum et animæ immortalitatem; hæc enim negant athei.

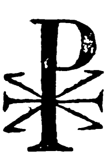
Licentiam dabit omni libidini. Hinc *quarto* fiet, ut gulæ, libidini et sceleribus omnibus, quæ suæ gloriæ et imperio non obstabunt, amplissimam det licentiam.

Se curabit coli ut numen. *Quinto*, sibi dicari templa, ac fieri sacrificia imperabit; volet enim coli ut Deus.

Characterem suum suis imprimet. *Sexto*, characterem suum, quasi suæ sectæ signum, volet ab omnibus suis in fronte aut manu gestari, *Apoc.* XIII, 16.

Quæres: Quis erit hic character Antichristi?

Quis sit futurus character Antichristi? Respondent Hippolytus, lib. *De Consummat. sæculi*; Pererius et multi alii fore hoc: « Nego crucem, Nego baptismum, Nego Jesum; » sed Ansbertus, quem sequitur Ribera in cap. XIII *Apoc.*, a Deo revelatum sibi dicit fore Græcam litteram *X chi*, cui insertum est *P ro*, hoc modo.

Quæ sunt litteræ initiales nominis Christi; quod fuit insigne Constantini Magni in labaro: volet enim Antichristus haberi Christus. Denique minis, blanditiis, fictis miraculis hæc omnia persuadebit, ut dixi vers. 9 et 10, ubi etiam docui quæ et qualia miracula faciet Antichristus.

Quæst. V de Antichristi persecutione. Quæritur *quinto*: Quanta tunc erit Ecclesiæ persecutio.

Respondeo *primo*: Extrema et qualis non fuit ab origine mundi, *Matthæi* XXIV, 21; unde Joannes, *Apoc.* XX, ait tunc solvendum Satanam, qui incipiet furere, quia sciet sibi tempus esse breve.

Gog et Magog exercitus Antichristi. *Secundo*, Gog et Magog, qui erunt exercitus Antichristi innumerabilis quasi arena maris, venient in prælium contra Sanctos, *Apoc.* cap. XX, vers. 7, et *Ezech.* cap. XXXVIII, de quibus dicam quæstione sequente.

Persecutio corporalis et spiritalis. *Tertio*, hæc persecutio tum temporalis erit in corpora, tum potius spiritalis in animas. Sataget enim omnibus viribus suis Antichristus, ut avertat omnes a Dei cultu et fide: nempe coget omnes negare Jesum es e Christum et Dei Filium, deserere Missas et omnes ritus Christianos (*Daniel.* cap. XII, 11), negare Deum et colere Antichristum, vel in se præsentem, vel absentem in sua imagine, quæ in templis adoranda proponetur, *Apoc.* cap. XIII, vers. 15.

Quarto, in protestationem non tantum imperii sui, sed et hujus sui cultus, religionis et fidei, coget omnes deferre suum characterem, quem dixi; ita ut nemo quidquam emere aut vendere possit, nisi qui eum gestat. Unde *Apoc.* cap. XIV, vers. 16, 19 et 20, omnes eum gestantes quasi idololatræ damnantur.

Lapsus fidelium sub Antichristo. *Quinto*, major pars fidelium cadet et cedet Antichristo, *Apoc.* XVII, 8: « Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi, » *Matth.* XXIV, 24; eritque quasi generalis apostasia et defectio, ut dixit hic Paulus, vers. 3.

Ecclesia non deficiet. *Sexto*, non tamen Ecclesia, fides et religio deficiet sub Antichristo, ut vult Sotus, in IV, dist. XLVI, *Quæst.* I, art. 1: hoc enim dici non potest; sed manebit in paucis, qui in locis abditis sacrificia sacra celebrabunt, et propter hos, ait Christus, « breviabuntur dies » persecutionis Antichristi.

Erunt illustrissima martyria. Unde *septimo*, tunc erunt illustrissimi Martyres, *Apoc.* XIII, 10, quia non contra homines, sed contra dæmonem omnes suas vires exerentem pugnabunt, ait Hippolytus martyr.

Denique post tres annos cum medio Antichristus vivus absorbebitur in infernum, tuncque simul ignis descendet de cœlo, et comburet Gog et Magog, omnesque Antichristi ministros et milites, cessabitque persecutio, et dabuntur lapsis, ut pœniteant, ad minimum quadraginta quinque dies. Deinde Christus veniet ad judicium, omnesque resurgent, *Daniel.* XII, 12.

Quæst. VI, de ministris et satellitibus Antichristi. Quæritur *sexto*: Qui erunt ministri, milites exercitus Antichristi?

Respondeo: Erunt Gog et Magog, ut patet *Apocal.* XX, 7.

Qui intelligantur per Gog et Magog? referuntur decem sententiæ. Sed quæres, qui sint Gog et Magog? Judæi fabulantur esse gentes Scythicas innumerabiles, quæ latent intra montes Caspios, et venient cum Antichristo contra Messiam, sed ab eo cædentur in Palæstina.

Secundo, Lactantius, lib. VII, cap. XXIV, putat prælium Gog et Magog futurum mille annis post resurrectionem et mortem Antichristi. Idem censuit Tertullianus, Papias, Justinus et alii Chiliastæ.

Tertio, Eusebius, lib. VII *Demonstr.* III, docet Gog esse Romanum Imperatorem, Magog Romanum Imperium.

Quarto, alii volunt Gog et Magog esse prælia angelorum et diaboli.

Quinto, Theodoretus asserit Gog et Magog esse Alexandrum Magnum, et reges Syriæ ac Ægypti, Alexandri successores, qui Judæos afflixerunt, et tandem a Judæis superati sunt. Sed hoc falsum est: licet enim contra eos illustres victorias habuerint Judæi, tamen nunquam eos plane superarunt, quin semper ab eis vexati sint.

Sexto, Theodorus Bibliander, quem sequitur Chytræus in cap. XX *Apoc.*, Gog et Magog volunt esse Gregorium VII, Godefridum Bullonium et Christianos principes, qui terram sanctam recu-

perarunt. Sed hoc est impium : Gog enim pugnabit contra castra Sanctorum et sanctam civitatem, id est veram Dei Ecclesiam. Cum ergo Bullonius ejusque socii in bello sacro pugnaverint contra Turcas et Saracenos, sequitur, ex sententia Bibliandri, Turcas et Saracenos esse castra Sanctorum et sanctam civitatem.

Septimo, Magdeburgenses opinantur Gog et Magog esse Turcas et Saracenos : sed errant. Gog enim et Magog tantum erunt in fine mundi cum Antichristo, ut patet *Apoc.* xx, 7 et 11.

Octavo, S. Ambrosius, lib. II *De Fide,* cap. ult., putat Gog esse Gothos, qui Romanorum provincias vastarunt. Alii putant Gog esse Getas, Magog Massagetas.

Nono, S. Hieronymus sentit Gog esse hæresiarchas, Magog esse illos qui eis credunt.

Decimo, S. Augustinus, lib. XX *De Civit. Dei,* xxi : Gog, inquit, hebraice idem est quod tectum, sive domus; Magog idem est quod de lecto, sive ille qui de domo procedit. Gog ergo sunt gentes, in quibus velut in domo vel abysso diabolus est inclusus. Magog est diabolus, qui de illis gentibus quodammodo se effert et procedit. Vel Gog sunt gentes, in quibus nunc includitur et tegitur diabolus; et eædem gentes erunt Magog, id est de tecto, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. Ita Augustinus. Verum Gog non fore diabolum patet ex *Apoc.* xx, ubi S. Joannes dicit quod diabolus suscitabit Gog, non ergo Gog est diabolus.

Gog et Magog futuri tempore Antichristi.

Pro responsione, nota ex Augustino, Areta, Primasio, Ruperto, Anselmo et aliis passim, Gog et Magog futuros tempore Antichristi; unde Ezechiel ait eos fore tempore novissimo. Et patet *Apoc.* xx, 7 et 11.

Pugnabunt contra Ecclesiam.

Dico ergo prælium Gog esse prælium Antichristi contra Ecclesiam, esseque novissimam persecutionem. Ita S. Augustinus et alii.

Gog est Antichristus, Magog ejus exercitus.

Secundo, Gog videtur esse ipse Antichristus, vel certe primarius ejus rex et belli dux : Magog erit exercitus ejus, quia Ezechiel semper Gog vocat principem, Magog vero vocat terram vel gentem.

Tertio, Gog dicitur a Magog, quia princeps erit gentis Magog.

Quarto, exercitus Antichristi dicitur Magog, quia constabit Scythis, Turcis, Tartaris; vel quia barbarus erit et crudelis instar Scytharum; nam Magog esse Scythas, colligitur ex *Genes.* x, ubi filius Japhet vocatur Magog, a quo inhabitatam et nominatam Scythiam docet Josephus, lib. I *Antiq.,* xi, et Hieronymus in *Quæst. Hebraicis in Genesi.* Unde et socii Gog, quos hic nominat Ezechiel, scilicet Gomer, Togorma, Mosoch, Tubal, filii sunt vel nepotes Japhet, a quibus aliæ gentes nomen sunt sortitæ; ut Tubal sunt Hispani, Togorma Phryges, Mosoch Cappadoces.

Ex qua mundi parte venturi Gog et Magog?

Hinc rursum Ezechiel, cap. xxxviii, vers. 15, dicit Gog et Magog venturum ex aquilone : in aquilone autem habitant Scythæ et Tartari, et hi fuerunt milites Tamberlanis, qui, quasi alter Antichristus, innumerabili suo exercitu omnia vastavit.

Dices : *Apoc.* xx, 7, dicitur quod Satanas seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog et Magog; ergo Gog et Magog sunt gentes ex quavis mundi plaga. Ita S. Augustinus.

Respondeo : Sensus S. Joannis est, Satanas seducet omnes gentes, quin etiam Gog et Magog. Videntur enim Gog et Magog fore reges et gentes maxime feræ et fortissimæ, ex septem illis regibus, qui, ut dixi, sponte se subdent Antichristo.

Magnitudo exercituum Antichristi.

Quinto, exercitus Antichristi erit maximus, instar arenæ maris, *Apoc.* xx. Putant aliqui huc pertinere illud *Apoc.* ix, 16, ubi dicitur : « Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia; » græce δύο μυριάδες μυριάδων, id est duæ myriades myriadum : myrias continet decem millia; duæ ergo myriades myriadum sunt ducenta millena millia, sive ducenti milliones : ducentos ergo milliones equitum haberet Antichristus, quantus ergo foret peditatus illius ? Verum hic locus non spectat ad Antichristum, sed ad tempora prævia Antichristo. Pro quo nota : Vidit S. Joannes, *Apocal.* v, 5, librum signatum septem sigillis, et tota Apocalypsi non aliud facit, quam hunc librum cum suis sigillis, explicare. Unde duæ sunt partes Apocalypsis : priore usque ad cap. xii, explicantur et reserantur septem sigilla hujus libri; posteriore autem, a cap. xii ad finem Apocalypsis, reserantur et explicantur ea quæ scripta erant in libro.

Duæ partes Apocalypseos et earum objecta.

Septem sigilla sunt septem Ecclesiæ persecutiones.

Nota *secundo :* Septem sigilla continent septem persecutiones Ecclesiæ, quas illa patietur ante et usque ad Antichristum. Unde liber legi non poterat, nisi reseratis septem sigillis; quia tempora Antichristi videri nequeunt, nisi præeant aliæ persecutiones septem sigillis obsignatæ. Liber vero ipse continet ipsam persecutionem Antichristi, et ea quæ fient tempore Antichristi; jam hi ducenti milliones equitum, *Apoc.* cap. ix, vers. 16, non pertinent ad librum, ac consequenter nec ad Antichristum, sed ad prævia tempora : pertinent enim ad septimum sigillum, in quo septem angeli septem tubis septem plagas in orbem evocarunt, et sextus angelus sua tuba evocavit hos ducentos milliones equitum, qui tertiam hominum partem occiderunt. Id recte demonstrat Franciscus Ribera sub finem x cap. *Apoc.*

Exercitus Gog et Magog venient ad Antichristum in Jerusalem.

Sexto, exercitus Gog et Magog venient ad Antichristum in Jerusalem, ut in ea totaque Judæa fideles et Christianos deleant : confluent enim undequaque Christiani et Gentiles Hierosolymam, ut audiant Eliam et Enoch in ea concionantes; et hoc significat S. Joannes, *Apoc.* xx, 8, cum ait : « Et ascenderunt (Gog et Magog) super latitudinem terræ; et circuierunt castra sanctorum et civitatem dilectam (Hierosolymam scilicet). » *Castra sanctorum* vocat receptacula et latibula sanctorum Christianorum : non enim verisimile est

oppressos Christianos habituros militaria castra sub Antichristo potentissimo, quibus collatis signis cum Antichristo totoque ejus exercitu confligant. Unde subdit S. Joannes, quod juxta Hierosolymam de cœlo pugnabit contra Antichristianos hos Christus, omnesque disperdet in loco, qui inde hebraice dicetur Armageddon, *Apocal.* XVI, 16, quasi dicas, anathema excidii, id est plenum excidium. Sic enim ait *Apoc.* XX, 9 : « Et descendit ignis a Deo de cœlo, et devoravit eos (Gog et Magog). » Idem docet Ezechiel, XXXVIII, 22, cum ait : « Et judicabo (puniam) eum (Gog) peste et sanguine ; et imbre vehementi, et lapidibus immensis ; ignem et sulphur pluam super eum, et super exercitum ejus, et super populos multos, qui sunt cum eo. » Addit Ezechiel tanta fore cæsorum spolia, ut foco sufficere possint toti Israel ad septem annos : tunc simul cum eis Antichristus rapietur ad tartara, *Apoc.* XX, 11. Denique Daniel XII, cum numerasset dies regni ejus 1290, addit : « Beatus, qui pervenit ad dies mille trecentos triginta quinque, id est ad 45 diem a cæde Antichristi, Gog et Magog, non quod tunc sit futurus dies judicii, sed quod tunc plane Ecclesia et orbis liberabitur ab omnibus Antichristi asseclis, ut pœnitere possint qui sub Antichristo lapsi sunt, tuncque Ecclesia restaurabitur et reflorescet. Dabitur ergo plusculum temporis et spatii, ac consequenter non statim post hos 45 dies sequetur dies judicii, imo Ezechiel videtur dicere fore adhuc septem annos ante finem mundi, cap. XXXIX, vers. 14, 15. Unde Sibylla, lib. *Oraculorum,* docet post mortem Antichristi feminam viduam regnaturam, quæ aurum, argentum, æs et ferrum in mare projiciet, tumque secuturum finem mundi et diem judicii.

Non statim post interitum Antichristi sequetur judicium.

Vers. 12. 12. NOS AUTEM DEBEMUS GRATIAS AGERE DEO SEMPER PRO VOBIS, FRATRES DILECTI A DEO, QUOD ELEGERIT VOS DEUS PRIMITIAS IN SALUTEM, IN SANCTIFICATIONE SPIRITUS ET IN FIDE VERITATIS. — Quia horribilia, inquiunt Chrysostomus et Theophylactus de Antichristo iisque qui illi credent, dixerat, nunc mitigat suosque consolatur, *q. d.* Hæc aliis quidem terribilia sunt ; scilicet iis qui pereunt ; nos autem non terrore concuti, sed lætitia exultare, gratiasque Deo agere debemus ; nos, inquam, et multo magis vos, eo « quod vos elegerit Deus primitias in salutem, » id est ad salutem, *q. d.* Elegit vos Deus, ut sitis primitiæ salvandorum. Hos enim opponit iis qui pereunt.

Nota : Noster Interpres in Græco videtur legisse ἀπαρχὰς, id est primitias : jam legitur, ἀπ' ἀρχῆς, id est a principio, quod Theophylactus refert ad prædestinationem, *q. d.* A principio, ab æterno elegit nos Deus ad salutem. Recte autem Thessalonicenses vocantur *primitiæ,* quia Paulus eis inter primos prædicavit Evangelium, eosque convertit ad fidem et salutem.

Thessalonicenses primitiæ cur dicantur.

Secundo, loquitur Paulus de electione non efficaci, completa et immediata ad salutem, id est gloriam cœlestem, sed de mediata et inchoata, qua eliguntur, id est destinantur ad salutem omnes Christiani per fidem et baptismum ; ut si gratiam, quam in baptismo acceperunt, conservent, et in vita Christiana pergant, uti cœperunt, certo et efficaciter salutem et gloriam sint adepturi. Unde Paulus explicat quomodo eos Deus elegerit in salutem, dum subdit : « In sanctificatione spiritus et in fide veritatis ; » id est, ut Syrus, Chrysostomus, Theophylactus, Vatablus et alii, per sanctificationem spiritus et fidem veritatis, *q. d.* Deus elegit et direxit nos ad salutem, posuitque nos in via salutis, hoc ipso quo in baptismo infudit nobis veram fidem Christi et gratiam sanctificantem, qua spiritum et mentem nostram sanctificavit.

Vers. 13. 13. IN QUA (ad quam, scilicet fidem et sanctificationem, græce εἰς ὅ, id est, *ad quod;* Syrus *ad quæ,* ut referat se ad omnia, quæ dixit Paulus vers. præced.) ET VOCAVIT VOS PER EVANGELIUM NOSTRUM IN ACQUISITIONEM GLORIÆ DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI. — Ut scilicet acquiratis gloriam cœlestem, quam habet Dominus noster Jesus Christus ; vel potius, ut per fidem, gratiam et salutem major gloria Christo illorum auctori acquiratur. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus. Unde Syrus vertit, *ut decori sitis Domino nostro Jesu Christo :* græce enim est εἰς περιποίησιν. Quo alludit ad *Exod.* XIX, V, ubi Dominus ad Hebræos dicit : « Eritis mihi in peculium, » id est in peculiarem hæreditatem, *q. d.* Licet meus sit universus orbis et omnes gentes, vos tamen, o Hebræi, a me dilecti et electi, eritis pars mea et portio præ omnibus electa et dilecta (hoc enim significat Hebræum סגלה *segulla*), esto sitis pusillus grex, eritis tamen totum pecus meum, id est omnis substantia mea, totæ opes meæ. Olim enim omnis substantia veterum erat in pecore. Unde hoc peculium explicans, *Deuter.* XXXII, 9 : « Pars, inquit, Domini populus ejus, Jacob (Hebræi posteri Jacob, sive Jacobæi) funiculus hæreditatis ejus, » id est erunt ipsi Deo portio hæreditaria, quasi ad funiculum divisa et admensa. Septuaginta, *Exodi* XIX, pro *eritis mihi in peculium,* vertunt, ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος, eritis mihi populus peculiaris, et, ut Theodoretus vertit, ἐξαίρετος, id est electus, quem scilicet Deus sibi ut proprium et peculiarem acquisivit et emit, dum eum per tot labores ex Ægypto in Sina et Chanaan eduxit. Septuaginta sequens S. Petrus, *epist.* I, cap. II, vers. 9 : « Vos, inquit, (o Christiani) genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, » græce λαὸς εἰς περιποίησιν, id est populus in acquisitionem, quem scilicet Christus suo sanguine acquisivit et emit : sic hic Paulus ait Christianos esse acquisitionem, id est populum acquisitum Christo et gloriæ Christi. De quo rursum dicam II *Timoth.* II, 19.

Fideles peculiariter populus et peculium Dei.

Vers. 14. ITAQUE, FRATRES, STATE (in fide et vita Christiana, quam accepistis, firmi) ET TENETE TRADITIONES, QUAS DIDICISTIS, SIVE PER SERMONEM, SIVE PER

Locus pro traditionibus Apostolicis.

EPISTOLAM NOSTRAM. — Nota hic locum pro traditionibus Apostolicis, scilicet tam ea esse servanda quæ verbo et viva voce tradiderunt Apostoli, quam quæ scripta in sacris Litteris reliquerunt. Ut enim concedamus Bezæ (quod tamen gratis ab eo dicitur) Apostolum loqui de traditionibus dogmatum, non rituum; hinc certe sequitur non omnia, quæ credenda sunt, esse scripta, sed quædam viva voce esse tradita.

Secundo, si dogmatibus traditis, ergo a pari et ritibus traditis est insistendum, ut expresse docet Paulus I *Corinth.* cap. XI, vers. 23, de ritibus Eucharistiæ.

Occurritur objectioni cujusdam hæretici.

Nec satisfacit effugium Hunnii dicentis, cum hæc scriberet Paulus, necdum conscriptas fuisse alias epistolas, ac consequenter verbum Dei plene nondum fuisse conscriptum, sed voce quædam fuisse tradita, eaque tunc fuisse servanda; jam vero cum omnes epistolæ sint scriptæ, habeamusque plenum verbum Dei scriptum, quod nos plane de omnibus erudit et informat, traditionibus non esse opus.

In primis enim quæram ego ab Hunnio, ubi scriptum est nos habere plenum verbum Dei, quod ita plene de omnibus credendis et agendis erudiat, ut traditionibus non sit opus? Certe hoc nusquam scriptum est; ergo traditum Hunnio; ergo hanc saltem suam traditionem admittet Hunnius, ac consequenter fatebitur non omnia esse scripta.

Afferuntur varia argumenta pro sacris traditionibus.

Secundo, Apostolus, imo Spiritus Sanctus, non solis Thessalonicensibus, sed omnibus gentibus et sæculis hæc loquitur et scribit, ut scilicet absolute singuli fideles « teneant traditiones, quas didicerunt sive per sermonem, sive per epistolam. » « Nihil, inquit Tertullianus, lib. V *contra Marcion.*, de titulis (epistolarum) interest, cum ad omnes Paulus scripserit, dum ad quosdam. » Sicut enim jus civile et patrium non tantum constat scriptis legibus, sed etiam consuetudinibus traditis : ita et jus divinum, sive lex divina et Christiana, constat verbo Dei, tam traditione quam scriptura accepto. Nam si regis jussui parendum est, sive is constet scripto, sive præconis edicto, aliove nuntio, cur non et Christi Dei ac Domini nostri? Rursum, numquid non, postquam scriptæ fuerunt omnes epistolæ, Thessalonicenses adhuc parere tenebantur huic sententiæ Apostoli : « Tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram? » Numquid non servare tenebantur, quidquid Paulus et Apostoli tam verbo quam scripto tradiderunt? Si patris et matris, cur non et Pauli Apostolorumque verbo credendum et obsecundandum est?

Verbum Dei scriptum non est plena credendorum forma.

Tertio, quod verbum Dei non plene de omnibus particularibus credendis et agendis nos informet, patet ex definitionibus primorum quatuor Conciliorum et Pontificum primis 400 annis, quas admittunt ipsi Novantes; hæ enim multa definiunt, quæ in sacra Scriptura non sunt definita : ad nova enim dubia suborientia definienda per doctrinam a Patribus traditam, coacta sunt hæc Concilia.

Quarto, ita docent omnes Patres. « Traditio (inquit Chrysostomus et ex eo Theophylactus) est, nihil quæras amplius; » cæteros vide apud Bellarminum.

Ita Lacedæmones, Athenienses, Romani, Persæ, Chaldæi, omnesque gentes ad rectam reipublicæ administrationem usi sunt jure partim scripto, partim non scripto, id est, legibus partim scriptis, partim traditione acceptis, quas Plato, lib. VI *De Legibus*, vocat ἄγραφα νόμιμα, quæ parem, imo eamdem cum scriptis habent dignitatem et auctoritatem. Imo Ecclesia Dei ipsos bis mille annos, puta ab Adamo ad Mosem, stetit directaque fuit verbo Dei non scripto, sed a patribus per manus posteris tradito, ut merito dicat Tertullianus, lib. *De Testimonio animæ* : « Certe prior est anima quam littera, et prior sermo quam liber, et prior sensus quam stylus. »

Vers. 15.

15. DEUS ET PATER NOSTER (Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, is qui est Deus et pater noster : unam enim eamdemque personam Dei Patris, non duas significat), QUI DILEXIT NOS, ET DEDIT CONSOLATIONEM ÆTERNAM (in spe et prægustu æternæ gloriæ et lætitiæ) ET SPEM BONAM IN GRATIA, — id est per suam gratiam, qua gratis et liberaliter fidelibus piis et justis promisit hanc consolationem et vitam æternam. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus. Aliter S. Thomas : *in gratia*, inquit, id est per gratiam, per quam habemus spem vitæ æternæ : per gratiam enim quasi per semen speramus nos messuros fructum vitæ æternæ.

Vers. 16.

16. EXHORTETUR CORDA VESTRA (Græcum παρακαλέσαι tam verti potest, *consoletur* quam *exhortetur*) ET CONFIRMET IN OMNI OPERE ET SERMONE BONO. — Græca præponunt sermonem operi : per sermonem enim intelligitur doctrina et disciplina per prædicationem et sermonem accepta. Jam in discendo disciplina prior est opere : prius enim discendum est quid facere oporteat, quam illud complere possimus; licet in docendo e contrario opus debeat præire sermonem. Hinc « cœpit Jesus (primo) facere et (deinde) docere. »

Prius est discere quam facere.

Præclare S. Augustinus, in *Sentent.*, num. 253 : « Ad vitandam, ait, tentationem vanæ gloriæ melior est discentis quam docentis status. Tutius enim auditur veritas quam prædicatur. Quoniam cum doctrina recipitur, humilitas custoditur : cum autem disputatio placet, vix est ut disserentem non pulset quantulacumque jactantia. »

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Preces Thessalonicensium contra Evangelii hostes implorat, ipseque vicissim, vers. 3, eis a Deo constantiam in fide, patientia et charitate promittit et efflagitat.

Deinde, vers. 6, evitari et coerceri vult otiosos et inquietos, cogitque eos ad laborandum.

Denique, vers. 16, pacem, salutem et gratiam eis apprecatur.

1. De cætero, fratres, orate pro nobis, ut sermo Dei currat, et clarificetur, sicut et apud vos; 2. et ut liberemur ab importunis et malis hominibus : non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo. 4. Confidimus autem de vobis, in Domino, quoniam quæ præcipimus, et facitis, et facietis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei et patientia Christi. 6. Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate, et non secundum traditionem, quam acceperunt a nobis. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos : quoniam non inquieti fuimus inter vos : 8. neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore et in fatigatione, nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus. 9. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 10. Nam et cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis : quoniam si quis non vult operari, nec manducet. 11. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. 12. Iis autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus, et obsecramus in Domino Jesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. 13. Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes. 14. Quod si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate, et ne commisceamini cum illo, ut confundatur : 15. et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. 16. Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli : quod est signum in omni epistola. Ita scribo. 18. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. 1. ORATE PRO NOBIS. — Notat S. Chrysostomus Pauli arma fuisse suas et suorum preces, quibus omnes hostes devicit. Hæc nobis imitanda sunt. « Hisce armis, inquit, Ezechias vincebat Assyrium, Moyses Amalecitas, Samuel Ascalonitas; Israel triginta duos reges. »

Vers. 2. 2. UT LIBEREMUR AB IMPORTUNIS ET MALIS HOMINIBUS : NON ENIM OMNIUM EST FIDES. — Pro *importunis*, græce est ἀτόποις, quod Vatablus vertit, *absurdis*; Syrus, *insolentibus*; Erasmus, *prodigiosis*; Ambrosius, *iniquis* : at verbum ἄτοπος proprie significat eum qui nulli loco convenit, importunum, qui neminem sinit esse in pace, quique omnia turbat; quales tunc erant Judaizantes et similes, qui ubique concitabant plebem contra Paulum et Apostolos, et quales modo sunt hæretici.

ἄτοπος, quis?

NON ENIM OMNIUM EST FIDES. — Novantes sic explicant : Apostolus, inquiunt, hic dat causam cur infideles isti a se vocentur, et re ipsa sint importuni et mali. Causa hæc est, quod a Deo non sint electi et efficaciter vocati ad fidem, ac consequenter ad modestiam et bonitatem Christianam : non enim omnium est fides, sed eorum tantum quos Deus elegit et vocavit ad fidem. Hinc inferunt, ergo fides non est homini libera, ac consequenter *secundo*, hæretici non sunt cogendi ad fidem, quia fides non est in eorum, sed in gratiæ Dei manu et potestate. Rursum *tertio*, ergo non possunt credere illi, qui carent gratia efficaci, scilicet quæ efficaciter in eis operetur credere, imo determinet eos ad credendum.

Error Novantium dicentium non omnes posse credere.

Verum nihil horum hic intendit Apostolus; tantum enim dat causam cur aliqui sint importuni et mali : quia scilicet non omnium est fides, non omnes habent fidem, non omnes credunt; sed multi, audita etiam prædicatione fidei, nolunt credere, voluntque persistere in sua infidelitate,

ac consequenter in pristina sua malitia, ac vitæ improbitate, quam mutare et corrigere non possunt, nisi fidem et gratiam Christi amplectantur. Quod ergo nolunt fidem Christi amplecti, causa est cur permaneant mali et importuni : sic vulgo dicimus, non omnium est modestia, temperantia, castitas, quia multi nolunt suis concupiscentiis resistere sibique vim inferre, sed volunt eas sequi, ac lascivire, inebriare se et fornicari.

Aversio voluntaria a fide est causa malitiæ.

Sic recte jam apud Indos dicitur : Non omnium, imo paucorum est fides, quia multi Indorum idolis, polygamiæ aliisque voluptatibus et vitiis addicti nolunt fidem et legem Christi amplecti, ne idola, uxorum turbam aliasque voluptates relinquere cogantur. Fides enim et lex christiana res excelsa, ardua et heroica est, ad quam nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generose superet et heroice seipsum vincat, ut mores christianos assumat. Et hoc significat hæc sententia : « Non omnium est fides, » scilicet quod fides non est hominum animalium et carnalium; sed eorum tantum, qui quasi heroes ad rem tam arduam connituntur et gratiæ Dei cooperantur, vitamque spiritualem, imo angelicam sectari contendunt.

Adde Apostolum non loqui hic de hæreticis, qui semel fidem Christi susceperunt et postea ab ea apostatarunt, sed de infidelibus, judaizantibus et Paganis, qui nunquam Christi fidem susceperant, sed illam impedire et evertere omnibus modis nitebantur; qualis fuit Alexander ærarius, ut fatetur ipse Paulus II *Timoth.* IV, 14. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii.

Dices : Fides est donum Dei; ergo non est in nostra, sed in Dei potestate.

Fides quomodo sit donum Dei, et tamen in nostra potestate?

Respondeo negando consequentiam : fides enim non est donum Dei, sicut prophetia, donum linguarum, miraculorum, etc., sunt dona Dei : hæc enim a solo Deo homini donantur; sed fides est donum Dei eodem modo quo prudentia, fortitudo, temperantia cæteræque virtutes; imo omnia bona opera dicuntur esse dona Dei, quia scilicet Deus sua gratia ad actum fidei aliarumque virtutum nos excitat et vocat; ita tamen ut nobis liberum relinquat huic gratiæ assentiri, vel dissentire; illam amplecti, aut respuere; cum illa operari et credere, aut illam negligere et nolle credere. Ita Theodoretus et alii. Vide dicta I *Corinth.* VII, 7, ubi explicui quomodo quisque proprium donum castitatis habeat a Deo.

Vers. 3.

3. FIDELIS AUTEM DEUS EST QUI CONFIRMABIT VOS, ET CUSTODIET A MALO. — Hæc connectenda sunt cum vers. 12 capitis præcedentis et ultimo ejusdem : ibi enim dixit, quod Deus elegerit eos primitias in salutem, id est primitias fidelium et salvandorum, oravitque ut Deus eos in omni bono confirmet : hic vero dicit Deum ita facturum, ut, quia fidelis est et verax, opus fidei et salutis, quod in eis orsus est, confirmet, perficiat et absolvat. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Quanquam non est necesse in hisce epistolis, utpote more epistolico (quo scilicet varia familiariter sine connexione ad amicos perscribuntur) scriptis, ubique connexionem quærere.

CUSTODIET A MALO, — a Satana, ut ipse vobis non prævaleat, inquit Chrysostomus et Theophylactus. Hic enim græce dicitur ὁ πονηρός, id est malus antonomastice, quanquam τοῦ πονηροῦ in neutro genere hic accipi potest, ut significet quodlibet malum.

Vers. 4.

4. CONFIDIMUS DE VOBIS IN DOMINO, QUONIAM QUÆ PRÆCIPIMUS, ET FACITIS, ET FACIETIS. — Quia dixerat fidelem esse Deum, ut perficiat in eis opus fidei, quod cœperat, ne jam existimantes, inquit Theophylactus, totum esse Dei, ipsi torpeant et segnes fiant, ecce hic cooperationem ab eis postulat, *q. d.* Deus quidem fidelis est, et omnia faciet quæ sua sunt, si vos vicissim gratiæ Dei non desitis, sed cum ea operemini; ne vero hanc cooperationem suam sibi superbe arrogent, addit : « In Domino, » id est in Domini gratia, ut indicet omnia a Domino Deique gratia pendere.

Cooperatio nostra ad donum Dei requiritur.

Denique non contentus dicere *facitis*, addit, *et facietis*; ut significet continuo et ad extremum usque spiritum id faciendum esse. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Vers. 5.

5. DOMINUS DIRIGAT CORDA VESTRA IN CHARITATE DEI, ET PATIENTIA CHRISTI. — Græce εἰς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ, id est in charitate, sive dilectione Dei, et patientia Christi vos Deus dirigat.

Nota, « dirigat, » id est recto charitatis et patientiæ tramite incedere vos faciat, ut ab earumdem semita non aberretis, neque declinetis ad dextram, vel sinistram; hæc enim est recta ad perfectionem, ad salutem et ad cœlum via, si recta charitatis et patientiæ semita gradiamur. Optat ergo Paulus eos dirigi in charitatem et patientiam, quasi in rectam semitam ad salutem : multa enim sunt, quæ ab hac recta semita nos conantur abducere, inquit Chrysostomus et ex eo Theophylactus, scilicet opes, gloria vana, afflictiones, tentationes, pericula; sed Deus his impedimentis, vel amotis, vel superatis, facit nos rectam insistere viam, eamque assidue prosequi.

Recta ad perfectionem et salutem via.

Nota : Quivis Christianus, qui salutis suæ curam habet, assidue Deum orare debet, ut se in omnibus ita protegat, excitet, dirigat, sicut novit saluti suæ expedire : ut per eas vias se deducat, quæ peccati non habent scandalum, quibus prævidet Deus hominem non lapsurum in peccatum, sed inoffenso pede per actus charitatis et patientiæ recta iturum ad cœlum. Hoc debet esse perpetuum nostrum votum et assidua deprecatio, cum in eo salutis nostræ cardo versetur, ut scilicet Deus nobis eam viam, eum statum, eam auxiliorum mensuram conferat, cum qua novit nos certissime salvandos; rursum, cum qua novit nos opus quod molimur, feliciter ad exitum perducturos. Felices, qui ita a Deo diriguntur, ut possint dicere : « Dominus regit me, et nihil mihi deerit; ipse deducit velut ovem Joseph (me) ! » De tali di-

Oratio optima quæ?

ditur *Psal.* I : « Et omnia quæcumque faciet, prosperabuntur. »

ET PATIENTIA CHRISTI. — *Primo*, ut Christi patientiam imitemini, inquit Anselmus. *Secundo* et melius, « in patientia, » id est ad perseverantiam et patientem exspectationem Christi, ejusque gloriæ et coronæ : Græcum enim ὑπομονὴ significat perseverantiam et tolerantiam rei alicujus molestæ sub spe et exspectatione liberationis aut præmii. Unde Syrus vertit, *Dominus noster dirigat corda vestra in dilectione Dei, et* למסברנותה *lamsabberranute,* id est *exspectatione Meschicho* sive Christi : ut scilicet secundum ejus adventum ad judicium, et ad coronandam vestram spem, charitatem et patientiam, longanimiter exspectetis; nec, si eum differat, desperetis, sed firmiter credatis, quod ea quæ promisit, certo completurus sit. Ita Chrysostomus et Theophylactus, qui addunt : Charitati, inquiunt, Dei adjunxit Apostolus patientiam, quia hæc est charitas Dei, et hoc est diligere Deum, si propter ipsum patienti sis animo in adversis et persecutionibus, non cieas turbas, non conturberis, sed patienter exspectes liberationem et coronam gloriæ a Christo judice.

Promissa Dei cum patientia expectanda.

Vers. 6.

6. DENUNTIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus, inquit Syrus, Chrysostomus, Theophylactus, Vatablus) AUTEM VOBIS, FRATRES, IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, — id est per nomen Domini Jesu Christi, id est per ipsum Jesum Christum : « nomen » enim ponitur metonymice pro re nomine significata. Sic sæpe in Scripturis dicitur sperandum esse vel invocandum nomen Domini, id est sperandum in Domino ; invocandum esse Dominum. Præcipit ergo per Christum, id est Christi nomine, vice, potestate et auctoritate, qua fungebatur quasi legatus, vicarius et Apostolus Christi.

UT SUBTRAHATIS VOS AB OMNI FRATRE (Christiano) AMBULANTE (conversante) INORDINATE. — Græce ἀτάκτως, id est incomposite, inordinate, turbulente, quod fit dum quis v. g., contemptis legibus publicis et ordine communi, vivere vult suo arbitratu et phantasia incomposita et inordinata; ἀταξίαν hic vocat ordinis et disciplinæ turbationem consequentem ex otio, ac consequenter otium ipsum. Sicut enim in castris milites ii, qui solvunt disciplinam militarem, vocantur ἄτακτοι : ita a Paulo hic Christiani illi, qui solvunt disciplinam Ecclesiasticam et Christianam, a se quasi duce et Apostolo præscriptam, vocantur ἄτακτοι. Et sicut in castris hanc disciplinæ turbationem inducit otium : milites enim otiosi incipiunt segnescere ; luxu diffluere, murmurare, inclamare pecuniam, ordinemque omnem turbare, ac tandem rebellare ; ita in Ecclesia Thessalonicensium, et alia quavis, otium multorum pariebat eorumdem curiositatem, curiositas inquietudinem, inquietudo solvebat disciplinam : qui enim otiosi sunt sibi, erga alios sunt curiosi omnibusque se immiscere volunt, et sic turbant ordinem et omnia.

Otium vitandum.

Otiosi sibi, aliis sunt curiosi.

ET NON SECUNDUM TRADITIONEM, QUAM ACCEPERUNT A NOBIS. — Nota rursum traditionis nomen : Græce est παράδοσιν, quod Syrus vertit, *præcepta;* Vatablus, *institutionem*; traditio ergo est institutio tradita voce, vel, ut inquit Chrysostomus et Theophylactus, opere ; unde sequitur :

Vers. 7.

7. IPSI ENIM SCITIS QUEMADMODUM OPORTEAT IMITARI NOS, — *q. d.* Ego vobis typus et norma vivendi fui, formam vitæ mea vita vobis præscripsi et tradidi; sequimini ergo institutionem hanc meam, quam non tam per verba, quam per opera vobis tradidi. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

QUONIAM NON INQUIETI FUIMUS INTER VOS. — Græce est idem verbum quod Noster vers. præced. vertit, *inordinate*, scilicet ἠτακτήσαμεν, id est inordinati, incompositi, turbulenti fuimus; Ambrosius vertit, *non intemperanter* (id est turbulente) *viximus apud vos;* Noster non verbum verbo, sed sensum reddit, dum vertit, *inquieti fuimus;* nam per hanc ataxiam et inordinationem Apostolus intelligit otium, et ex eo consequentem inquietudinem, omnisque disciplinæ et ordinis turbationem, *q. d.* Non fuimus apud vos otiosi; ac consequenter nec inquieti, nec turbulenti. « Inordinationem (inquit Chrysostomus et Theophylactus) vocat Paulus otium : Deus enim posuit hominem ad laborem, artusque ejus ad hoc effinxit ; quocirca qui otiosus est, ob ordine suo deficit et creatione. »

Otiosus ab ordine suo deficit et creatione.

Vers. 8.

8. NOCTE ET DIE OPERANTES, NE QUEM VESTRUM GRAVAREMUS. — Mechanicam ergo artem exercuit Paulus, puta scenofactoriam, una cum prædicatione Evangelii, ut patet *Actor.* XVIII, 3. Unde Origenes, hom. 17 *in Numeros :* Paulus, ait, a faciendis tabernaculis terrenis ad cœlestia construenda translatus est. Nimirum consuebat tabernacula ex pellibus, quibus milites uterentur in castris.

Paulus scenofactoriam artem exercuit.

Quæres, qua ratione Paulus, cum esset nobilis et sacris Litteris eruditus, mechanicam didicit?

Respondeo, id fecisse ex instituto veterum Rabbinorum : sic enim R. Scemahaia et R. Gamaliel iis, qui sacras Litteras discerent, præscripserunt, ut opificium quoque aliquod manuale addiscerent, tum ut eo victum sibi pararent, tum corporis exercendi et animi a studiis relaxandi causa; addebantque eos, qui illud negligerent, procliviores ad peccata futuros. Sic R. Johanna sutoriam, R. Juda pistoriam didicit. Sic Carolus Magnus, teste Eginhardo et aliis, in ejus Vita, filios suos mechanicam aliquam et filias suas lanificium vel linificium discere voluit. Idem hodie nonnulli nobiles factitant, idque tum otii et peccatorum vitandorum causa, tum ut, si opus et necessitas ingruat, labore hoc manuum et arte sua victum sibi conquirant. Idem ergo fecit Paulus et alii Apostoli, aliosque ad idem hortati sunt : hæc enim eorum sunt verba apud Clementem, lib. I *Constit.*, cap. LXVII : « Qui in Ecclesia juvenes estis, curate in omnibus rebus necessariis

Rabbini et nobiles soliti artem mechanicam discere.

Opificia mechani-

ea olim Sancti exercuerunt.

sedulo ministrare, cum omni sanctitate operi vestro vacate, ut omni tempore et vobis et egentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Evangelii, succesivas horas non negligimus : alii enim ex nobis piscatores sunt, alii scenarum artifices, alii agricolæ, ne unquam otiosi simus.» Et de fratribus Domini refert Eusebius, lib. V *Hist.*, XV, ex Hegesippo, coram Domitiano fuisse vocatos, tanquam ex Davidico et regio sanguine prognatos, quos extinguere omnino constituerat. Qui cum manus ostenderent partim obtritas callis, partim laceras mechanico labore, ab omni suspicione rerum novarum sine ulla molestia dimissi sunt.

Idem Christianos sacerdotes et monachos factitasse non obligationis, sed humilitatis et devotionis spontaneæ causa, tradit Epiphanius, *hæres.* 80 : «Laborant, inquit, propriis manibus ad impertiendum etiam indigentibus; quemadmodum et in singulis monasteriis tum in Ægyptiorum regione, tum in aliis omnibus, sic laborant ad justitiam (ut scilicet justo lucro, labore suo parto alant se et alios) velut apes, in manibus quidem habentes ceram opificii, in ore vero guttas mellis, cum propria hymnifera voce universorum Dominum juxta proprium sensum laudant. »

Appositum æque ac jucundum exemplum habetur in *Vitis Patrum*, lib. V, tit. X, num. 27, et apud Ruffinum, lib. III, num. 56 de Joanne Brevi, sive *Nano* : « Hic, inquit, dixit aliquando fratri suo : Vellem esse securus sicut angeli nihil operantes, sed sine intermissione servientes Deo : et spolians se quo vestitus erat, abiit in eremum. Et facta ibi hebdomade una, reversus est ad fratrem suum, pulsans ostium. Et frater : Quis, ait, es tu? Et ille : Ego sum Joannes. Tum frater : Joannes angelus factus est, et ultra inter homines non est. Ille autem pulsabat, dicens : Ego sum. Et non aperuit ei, sed permisit eum affligi. Postea vero aperiens dixit ei : Si homo es, opus habes operari, ut vivas; si autem angelus es, quid quæris intrare in cellam? Et ille pœnitentiam agens, dixit : Ignosce mihi, frater, quia peccavi.» Hinc et Theodosius anachoreta apud Theodoretum, in *Philotheo*, cap. X : Absurdum, inquit, est ut sæculares se affligant laboribus pro se, pro principibus, pro pauperibus; « nos autem sedeamus compressis quidem manibus, alienis autem fruamur laboribus. »

Scripsit hac de re S. Augustinus, lib. *De Opere monachorum*, quo acriter perstringit otiosos ac desides monachos, qui manibus laborare nolebant. Insulse hæc Novantes torquent in Ordines Mendicantes, quasi hi otiosi panem manducent, cum constet eos psalmodiæ, orationibus, confessionibus, concionibus aliisque piis exercitiis insistere et proximo se impendere, ut recte docet S. Thomas, II II, *Quæst.* CLXXXVII, art. 4, 5; S. Bonaventura, lib. *De Paupertate Christi*, ante medium, pag. 1.

Ordines Mendicantes non manducant panem otiose.

Vers. 9.

9. NON QUASI NON HABUERIMUS (græce ἔχωμεν, id est habeamus) POTESTATEM (gravandi vos scilicet sumptu, et a vobis quasi catechumenis meis alimenta petendi), SED UT NOSMETIPSOS FORMAM DAREMUS (græce δῶμεν, id est demus) VOBIS AD IMITANDUM NOS. — Tacite excusat alios Apostolos, qui suo jure utentes in evangelizando a suis accipiebant alimenta, et simul suam abstinentiam ac charitatem exaggerat, quod hoc suo jure cesserit cum tanto suo incommodo ad eorum solatium et exemplum.

Vers. 10.

10. HOC DENUNTIABAMUS (παρηγγέλλομεν, id est præcipiebamus) VOBIS, QUONIAM SI QUIS NON VULT OPERARI, NEC MANDUCET. — Quia scriptum est *Genes.* cap. III, vers. 19 : « In sudore vultus tui vesceris pane tuo.» Qui ergo non laborat pro pane, par est ut non vescatur pane, ac consequenter dignus est qui fame moriatur; qui enim est otiosus, inutile habet esse, ac proinde meretur non esse. Otium enim, ut ait Seneca, est vivi hominis sepultura. Qui ergo vivens sponte seipsum, ac vigorem et vires suas per otium sepelit, dignus est qui re ipsa moriatur et sepeliatur. Quocirca sapienter S. Ephrem in illud, *Attende tibi*, cap. V : « Ne molestus, ait, sit tibi labor. Disce operans, ut non discas mendicans. » Idem, tract. *De Consummat. sæculi* : « Ne fugias laborem, ut non perdas coronam. »

Locus moralis de vitando otio, ob quinque causas.

Nota hic locum moralem, quam malum, quamque Christiano et cuivis homini vitandum sit otium, idque multis de causis, quas hic insinuat Apostolus. *Prima* petitur ex ipsa hominis conditione; homo enim natus est ad laborem, avis ad volatum, inquit Sapiens.

Secunda ex aliarum creaturarum exemplis : vide solem et cœlos, quomodo nunquam quiescunt, sed perpetua gyratione circumvolvuntur et maxima spatia percurrunt. Vide ignem et elementa quomodo nunquam otiosa, sed semper agunt. Vide equos, boves, asinos quomodo currunt, onera bajulant. Vade ad formicam, o piger, et vide quam sit sedula et laboriosa.

Tertia ex rei convenientia, atque ex lege et voluntate Dei. Deus enim non frustra nobis manus et vires dedit, sed voluit iis nos uti et operari. « Deus, inquit S. Basilius in *Regulis fusior.*, reg. 27, qui nobis vires idoneas ad laborandum suppeditavit, is in die judicii parem quoque a nobis in laborando industriam reposcet. » Hinc Themistocles dicere solebat, « otium et desidiam esse vivi hominis sepulturam; » cumque ipse moreretur, annum agens centesimum septimum, indoluit, dictitans se tunc mori cum inciperet sapere et sapienter operari. Hinc et laudatur mulier illa fortis et strenua, *Proverb.* XXXI, quod panem otiosa non comederit : « Quæsivit, inquit, lanam et linum, et operata est consilio (id est opera et industria) manuum suarum : facta est quasi navis institoris, de longe portans panem suum, et de nocte surrexit, deditque prædam (Hebræum טרף *tereph*

Laudes fugientis otium.

significat quemlibet cibum, metaphora sumpta a leonibus, quorum omnis cibus prædando acquiritur) domesticis suis et cibaria ancillis suis : accinxit fortitudine lumbos suos, et roboravit brachium suum : manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum. » Hinc præmium laboris sui quoque retulit, nam « de fructu (id est labore, lucro) manuum suarum plantavit vineam. Non timebit domui suæ a frigoribus nivis ; omnes enim domestici ejus vestiti sunt duplicibus. Stragulatam vestem fecit sibi, byssus et purpura indumentum ejus ; nobilis in portis vir ejus ; sindonem fecit et vendidit, et cingulum tradidit (vendidit) Chananæo (mercatori) : fortitudo et decor indumentum ejus, et ridebit in die novissimo. »

Quarta ex merito et præmio : præsens enim tempus laboris est, futurum tempus erit præmii. « Dies iste, inquit auctor *Imperfecti*, hom. 39, dies est operationis; dies autem ille qui sequitur (æternitatis beatæ), feriarum est. »

Quinta ex effectibus otii. « Multam malitiam docuit otiositas, » inquit *Ecclesiasticus*, XXXIII, 29; et *Ezech*. XVI, 49 : « Hæc, inquit, fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, et otium ipsius, et filiarum ejus, et manum egeno et pauperi non porrigebant. » Nam, ut ait Ovidius :

Nihil agendo male discis agere.

Otia si tollas, periere Cupidinis arcus.

Et rursum :

Quæritur, Ægistus quare sit factus adulter?
In promptu causa est, desidiosus erat.

Et alius : « Otium corpus, mentem necat socordia, exercitatio vero utrumque pulcherrimum facit. » « Otio, ait S. Augustinus, lib. I *De Civit*., perit Roma, deleta Carthagine. » Hinc et Cleomenes rogatus cur Lacedæmonii Argivos hostes suos non delerent, respondit : « Cos, inquit, sunt juventutis nostræ. »

Rationem dat Chrysostomus, hom. 7 in II *ad Corinthios* : « Sicut, inquit, terra non occupata semente aut consitione quamlibet herbam producet : sic et anima, quoties non habet quod agat rerum necessariarum, cum omnino cupiat aliquid agere, pravis actionibus semet tradit. Et quemadmodum oculus non desinit cernere, atque ob hoc cernit mala, si quando bona non sint objecta : sic et cogitatio quoties se abducit e necessariis, circa inutilia jam versatur : nam undequaque perspicuum est, quod occupatio ac sollicitudo valet primum incursum repellere. » Hinc S. Antonius a Deo audivit : « Antoni, quæris Deo placere? ora, et dum orare non poteris, manibus labora et semper aliquid facito. Quamdiu David exercuit se in militia, non insultavit illi luxuria ; sed postquam otiosus in domo remansit, laboravit adulterio, et homicidium commisit. Samson dum cum Philistæis pugnavit, non potuit capi ab hostibus; sed postquam dormivit in sinu feminæ et otiose cum ea remansit, mox capitur et cæcatur ab hostibus. Salomon dum occupatus esset in ædificatione templi, non sensit luxuriam; sed mox recedens ab opere persensit insultum luxuriæ, et adoravit vitulum aureum. »

Otiosi hominis inertia et turpitudo.

Denique Chrysostomus, hom. 35 *in Acta Apostolorum* : « Quis, inquit, utilior est, is qui in deliciis, vel qui exercetur? Quæ navis, ea quæ navigat, vel ea quæ in littore manet? Quæ aqua, eane quæ fluit, vel quæ stat? Quod ferrum, an quod movetur, vel quo nemo utitur? nonne illud quidem splendet, ac argento simile est, hoc autem rubigine consumitur, et ubique inutile est? Tale quiddam fit etiam in otiosa anima. Rubigo enim quædam apprehendit illam et consumit splendorem ac alia omnia. » Deinde pergit Chrysostomus graphice otiosi hominis inertiam et turpitudinem depingere.

Vers. 11.

11. AUDIVIMUS (ἀκούομεν, id est *audimus*) ENIM INTER VOS QUOSDAM AMBULARE INQUIETE (græce ἀτάκτως, id est *inordinate, incomposite*, de quo dixi vers. 6), NIHIL OPERANTES, SED CURIOSE AGENTES. — Cum enim, inquit ex Chrysostomo Theophylactus, mens nostra mobilis sit (et quasi molendinum quod semper volvitur, et molit vel farinam, vel seipsum), necesse est, si frugiferum opus non aggrediatur, ut infrugiferum et inutile attentet, adeoque aliorum vitas otiose scrutetur, hincque ad obtrectationem aliasque nugas deferatur.

Hinc vere dixit Cato : « Nihil agendo male agere discimus; atque e contrario, semper agendo bene agere discimus. » Ita narrant poetæ, Dianam virginitatem perpetuam servasse, eo quod nunquam otiosa fuerit, quodque in montibus versata et occupata semper fuerit.

Mens nostra potest quiescere.

In Græco pulchra est paronomasia : μὴ ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est non agentes, sed satagentes. Sic Tullius refert Domitium Afrum dixisse de Sura Manlio, eum non agere, sed satagere, eo quod agendo tumultuaretur : agit enim qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra molitur, inquit Erasmus. Est etiam antithesis : ἐργάζεται enim qui operatur frugifera; περιεργάζεται, qui infrugifera, supervacua, inutilia, parerga et nihil ad rem pertinentia, agit et operatur. Quales sunt otiosi et curiosi, qui vacant et avent singulorum facta audire, narrare, judicare, carpere : qui cum nihil agant, satagunt tamen, movent et incitant quosque ut faciant, turbent et mutent ea, quæ suæ phantasiæ inquietæ et turbulentæ facienda et mutanda videntur. Observat S. Hieronymus in cap. III *Galat*. 1, Apostolum sæpe suis litteris propria gentis ad quam scribit, tam vitia quam virtutes denotare, additque ad sua usque tempora iisdem gentes illas obnoxias fuisse. « Sic, ait Hieronymus, notat Apostolus Romanæ plebis fidem, facilitatem, superbiam; Corinthi mulieres intecto capite, viros comam nutrientes, indifferenter vescentes in templis, inflatos scientia sæculari; Macedones in charitate laudat, in hos-

Otiosorum et curiosorum magna vitia et vanitas.

pitalitate ac susceptione fratrum; sed reprehendit ut otiosos, alienum cibum exspectantes. » Et hæc non magis docentis officio, quam gentis virtute aut vitio admonebat.

Rursum nota : Docet hic Apostolus homines otiosos esse curiosos, garrulos, dicaces; non agere, sed satagere : negotiosos vero, ut subdit, in silentio panem suum manducare, eosque multa agere, sed pauca, eaque cordata loqui. Illos hirundinibus, hos cycnis comparat Nazianzenus, epist. *ad Celeusium.* Cum enim a Celeusio argueretur Nazianzenus nimii silentii, quasi natura taciturnior, hoc apologo festive respondit : « Cycnos, ait, olim cavillabantur hirundines, quod nec cum hominibus versari, nec publice, sed circa prata et flumina tantum sibiipsis canere vellent : contra, Nostræ, inquiebant, sunt urbes, garrituque nostro mortales delinimus. At cycni earum garrulitate offensi, vix quidem eas dignas duxerunt quas alloquerentur. Ut autem eo adducti sunt : At, o præclaræ, inquiunt, in solitudinem non nemo concesserit, ut musicam nostram audiat : cum zephyro pennas nostras inflandas permisimus, etsi non multum, jucundum tamen quiddam et concinnum modulamur. Vos vero et in ædes admissas fastidiunt homines, et canentes aversantur, quippe quæ avium sitis loquacissimæ, et ne excisa quidem lingua silere valeatis. Proinde si meam, ait Nazianzenus, quoque taciturnitatem facundia tua præstantiorem compereris, silentio nostro obtrectare desines. »

Apologus Nazianzeni de taciturnis et garrulis.

Vers. 12. 12. IIS QUI HUJUSMODI SUNT, DENUNTIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus) ET OBSECRAMUS IN DOMINO JESU CHRISTO, — id est per Dominum Jesum Christum. Nota : Pro *obsecramus*, græce est παρακαλοῦμεν, quod *primo*, significat hortamur; *secundo*, obsecramus vel obtestamur. Idque huic loco aptius convenit : præcepto enim miscet Apostolus preces, ut mitigent præcepti severitatem; neve vel præcipientis auctoritas, vel obsecrantis bonitas contemnatur, addit : « In Domino Jesu Christo. »

UT CUM SILENTIO (μετὰ ἡσυχίας, id est *cum quiete :* ita Syrus et Vatablus) OPERANTES SUUM PANEM (τὸν ἑαυτῶν ἄρτον, id est suum ipsorum panem, non alienum) MANDUCENT. — Non enim, inquit Theophylactus, oportet eos defigere oculos in alienas manus, sed suum panem, id est sua manu et labore partum, comedere.

Fuse hunc locum tractat Cassianus, lib. X, qui est *de Acedia,* cap. VII et seq., ubi cap. XXIII, ait : « Operantem monachum dæmone uno pulsari, otiosum vero ab innumeris spiritibus devastari. » Et cap. XXV, ex abbate Mose ait : « Experimento probatum est acediæ impugnationem non declinando fugiendam (sic enim acrius nos invadet), sed resistendo superandam esse. » Secus est in tentatione luxuriæ : hæc enim fuga occasionum et illecebrarum superanda est.

Vers. 13. 13. VOS AUTEM NOLITE DEFICERE BENEFACIENTES. — Otiosos et inquietos hactenus allocutus est et instruxit Apostolus; jam ad ipsum corpus Ecclesiæ Thessalonicensis sermonem convertit, *q. d.* De vobis, o Thessalonicenses Christiani, meliora confido et scio, scilicet vos, paucis exceptis, nativam indolem et pronitatem ad otium per Christi fidem et gratiam commutasse, jamque non esse otiosos et inquietos, sed operari et benefacere. Hortor ergo ut ita pergatis, nec deficiatis (μὴ ἐκκακήσητε, id est non segnescatis, non delassemini) benefaciendo, omnibusque charitatem exhibendo, etiam pigris illis et otiosis : a quibus licet vers. seq. et vers. 6, jubeam ut vos subtrahatis, ad eorum confusionem et emendationem; tamen nolo ut eos fame interire, aut gravi inopia premi sinatis. Ita Theophylactus.

Quantam charitatem exigat perfectio Christiana.

Vers. 14. 14. SI QUIS NON OBEDIT VERBO NOSTRO PER EPISTOLAM (monitis scilicet et præceptis meis, quæ hac epistola præscribo. S. Chrysostomus pro ἡμῶν, id est *nostro,* legit ὑμῶν, id est *vestro, q. d.* Si quis non obedit vobis dicentibus et monentibus ea quæ præscribo), HUNC NOTATE (σημειοῦσθε, id est signate, uti signantur boves cornupetæ, inquit Erasmus) ET NE COMMISCEAMINI. — Id est, ut Syrus, nolite conversari et commercium habere cum illo, ut confundatur; ut scilicet videns se ab omnibus vitari et negligi, pudefiat, pœniteat et corrigatur.

Vers. 15. 15. CORRIPITE UT FRATREM. — Græce νουθετεῖτε, id est admonete, et quasi mentem quam amisit, reddite ac reponite; Ambrosius legit, *monete consiliis.*

Vers. 16. 16. IPSE AUTEM DOMINUS PACIS (Deus fons, auctor et amator pacis) DET VOBIS PACEM SEMPITERNAM (διὰ παντὸς, id est semper, perpetuo) IN OMNI LOCO. — In Græco duplex est lectio, prior ἐν παντὶ τρόπῳ, id est in omni modo, hoc est, omnimodam, in omni negotio, puta in omnibus sententiis, dictis et factis pacem : uti explicat Theophylactus. Posterior, ἐν παντὶ τόπῳ, id est, in omni loco, et sic legit Noster, Ambrosius, Chrysostomus et alii, estque aptior; optat enim ut eis Deus det pacem semper et ubique, id est in omni tempore et loco.

Vers. 17. 17. SALUTATIO, MEA MANU PAULI, — *q. d.* Salutationem hanc, qua vos saluto ego Paulus, mea manu subscribo. Salutatio autem est oratio quæ sequitur, scilicet : « Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen. » Docet Apostolus salutationes nostras debere esse non nuda amicitiæ symbola, sed orationes cum lucro spirituali conjunctas. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

QUOD EST SIGNUM (meum) IN OMNI EPISTOLA, ITA SCRIBO. — Uti nos epistolis Vale subscribimus, ita Apostolus subscribit :

Vers. 18. 18. GRATIA DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI CUM OMNIBUS VOBIS. AMEN. — Hoc enim hactenus omnibus ejus epistolis subscriptum invenitur. Hac ergo sententia quasi signo dignosci vult suas epistolas ab epistolis supposititiis pseudoapostolorum. Ita

Signum epistolarum D. Pauli.

Theodoretus. Nam relativum *quod* respicit vocem *salutatio*; hæc enim est signum, quod hic ponit. Salutatio autem hæc, ut dixi, est quæ sequitur : « Gratia Domini nostri Jesu, etc. » *Secundo*, salutatio hæc videtur esse tota manus Pauli, id est totum quod sua manu subscripsit hic Paulus, *q. d.* Ne aliquis suas litteras mihi supponat, uti aliquos fecisse dixi cap. II, vers. 2; en ego mea manu subscribo, ut tum ex sententia mea jam dicta, tum ex scriptura meam esse epistolam, non adulterinam agnoscatis. Forte fuit hic etiam aliquis character subscriptus a Paulo, ut hoc vocet signum suum : sicut jam multi signum manus, ut vocant, per certos gyros, quos non facile sit imitari, sub litteris suis delineant, ut iis ad quos scribunt, constet epistolam esse genuinam, non suppositiam.

Da nobis, Domine, non deficere benefaciendo, da pacem sempiternam, da teipsum : quia tu es ÆTERNITAS pacis, gaudiorum et bonorum omnium. Amen.

COMMENTARIUS

IN PRIMAM EPISTOLAM

AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

Paulus Epheso, a fabris Dianæ pulsus, ivit in Macedoniam et Græciam, *Act.* xx, 1, relicto tamen Ephesi Timotheo, ut patet hic cap. I, vers. 3, ut scilicet semina prædicationis Evangelicæ a se jacta foveret et extolleret. Unde Timotheus, ob egregias animi dotes, adhuc adolescens a Paulo creatus fuit primus Ephesi (inquit Eusebius, lib. III *Hist.*, IV) Episcopus, imo Archiepiscopus; jubet enim illi Apostolus, ut per alias urbes Episcopos constituat et ordinet, quod est Archiepiscopi. Erat enim Timotheus, licet patre Græco et Gentili natus, a matre tamen Judæa et Christiana (cui Eunice nomen erat) in Christi fide educatus, ideoque probæ indolis et a puero in sacris Litteris eruditus, zelosus pro fide, pro qua et martyr Ephesi occubuit. Fuit et virgo per omnem vitam: unde S. Ignatius, epist. *ad Philadelphenses*, Timotheum inter virgines virosque sanctissimos annumerat : « Utinam, inquit, fruar vestra sanctitate, sicut Eliæ, sicut Jesu Nave, sicut Melchisedech, Elisei, Jeremiæ, Joannis Baptistæ, dilecti illius discipuli, sicut Timothei, Titi, Evodii, Clementis, qui in castitate de vita exierunt! » Hac ergo de causa creavit eum Paulus primum Ephesi Episcopum; cumque Ephesus fuerit metropolis omnium Asiæ Minoris Ecclesiarum, sequitur earumdem Primatem fuisse Timotheum.

Timotheus Archiepiscopus Ephesi.

Fuit martyr et virgo.

Atque hac de causa, *Apoc.* II, Christus præ aliis primum alloquitur angelum (id est Episcopum) Ephesi, quem hunc eumdem fuisse Timotheum, licet aliqui cum Ribera ibidem negent, verisimilius tamen asserunt Lyranus (qui ait hanc esse communem sententiam), Aureolus, Pererius, Viegas ibidem, Magallianus hic, Baronius et alii. Idque patet ex eo quod Timotheus hoc tempore primus fuerit creatus Ephesi Episcopus, sederitque ac vixerit post scriptum Apocalypsin; uti passim docent veteres, ac satis convincit S. Dionysius, qui post S. Joannem scripsit, et plerosque suos libros huic Timotheo inscripsit. Imo Baronius putat Timotheum sedisse Ephesi et vixisse post S. Joannem ad annum Christi 109, tuncque martyrio perfunctum, successorem habuisse Onesimum, cujus, quasi jam inchoantis Episcopatum Ephesinum, meminit S. Ignatius scribens hoc eodem anno Christi 109, ad Ephesios, ubi et meminit hujus Timothei, eumque vocat fidelissimum. Sic ergo angelum, id est Episcopum, Ephesi, Timotheum scilicet hunc, laudat Christus, *Apocal.* II, 2 : « Scio opera tua, et laborem, et patientiam tuam, et quia non potes sustinere malos; et tentasti eos, qui se dicunt Apostolos et non sunt, et invenisti eos mendaces; et patientiam habes, et sustinuisti propter nomen meum, et non defecisti; sed habeo adversum te, quod charitatem tuam primam reliquisti. » Nimirum etiam Sancti sensim tum in se, tum in Ecclesia sua nævos contrahunt, quibus primæ conversionis fervor intepescit, præsertim tot annis, in tantis laboribus et difficultatibus: jam enim cum hæc scriberet Joannes, facile Timotheus 40 annos Epheso præfuerat Episcopus. Hæc enim epistola Pauli ad Timotheum, Ephesi Episcopum, scripta est anno Christi 57. Joannes vero Apocalypsin, ac consequenter illa cap. II ad angelum Ephesi, id est ad Timotheum, scribit anno Christi 98, sub finem imperii Domitiani : illo enim tempore scriptam esse Apocalypsin docet Irenæus, lib. V, et ex eo Baronius. Sed hunc teporem, monitus verbis Apocalypseos, correxit Timotheus. Unde fervoris sui et fervidæ prædicationis ac reprehensionis cultorum Dianæ, præmium tulit martyrium, ut habent Menologia 24 januarii.

Fuit Angelus Ephesi, de quo Apocalypsis II.

Timotheo successit Onesimus.

Hunc ergo juvenem Episcopum, imo Archiepiscopum, a se creatum hac epistola Paulus instruit et monet :

Primo, muneris Episcopalis, ut rejectis genealogiis et fabulis Judaicis, doceat ea quæ fidem et charitatem excitent.

Secundo, cap. II, jubet orari pro principibus licet Ethnicis, ut sub eis vitam tranquillam et quietam agant. Deinde eodem capite docet quid viros deceat, quid mulieres, præsertim in Ecclesia.

Tertio, cap. III, recenset virtutes requisitas in Episcopo, docetque quales, quam eximios et exploratos debeat eligere et ordinare Ecclesiæ

Argumenta singulorum capitum hujus epistolæ.

ministros, puta Episcopos, Pastores, Diaconos.

Quarto, cap. IV, superstitiosum Encratitarum et Marcionitarum ciborum delectum, et conjugii vituperium, aliasque fabulas vitari jubet. Deinde monet, ut juventuti suæ, sanctitate morum, studio et doctrina, auctoritatem conciliet aliisque sit exemplo.

Quinto, cap. V, præscribit quomodo monendi sint senes, juvenes, anus, juvenculæ, agitque de viduis senioribus Ecclesiæ et presbyteris qui Ecclesiæ præsunt, alendis, ac juniores viduas caute tractandas esse admonet.

Sexto, cap. VI, docet quid servi dominis debeant. Deinde quod veræ divitiæ sitæ sint, non in auro et argento, sed in pietate et virtutibus; quodque divites in divitiarum vanitate confidere minime debeant. Denique repetit et inculcat, ut nova dogmata vitet, servetque fidem et doctrinam sibi quasi depositum traditam et commissam.

Sæpius hac epistola pungit et perstringit suborientes tunc hæreses Simonis. Unde hæc epistola ex parte scripta est contra Simonianos, uti et epistola ad Ephesios, quorum Episcopus erat Timotheus (1).

(1) Utraque ad Timotheum epistola, nec non unica ad Titum, jam ab antiquo *epistolæ pastorales* nuncupatæ sunt, ob res in iis tractatas.

Ubi et quando scripta?

Scriptam vult hanc epistolam Baronius, cum Athanasio in *Synopsi*, et Theodoreto, *Præfat. in Epistolas S. Pauli*, e Macedonia post primam ad Corinthios, anno Christi 57, qui fuit Neronis primus, idque ex eo, quod cap. I, 3, dicit Paulus: « Rogavi te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam. » Sed hæc verba non urgent, nec significant hanc epistolam esse in Macedonia scriptam. Unde Græca et Syra in fine Epistolæ habent eam scriptam esse Laodiceæ, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ, estque hæc communior sententia, etiam Theodoreti in fine hujus epistolæ, ubi sententiam suam priorem jam dictam mutat. Scripsit in hanc epistolam, et duas sequentes recenter Ludovicus Soto Major, et Magallianus noster fuse et floride, æque ac nuper Joannes Hessels, Lovaniensis doctor (2).

(2) De tempore quo hæc epistola scripta sit, et unde sit missa, certo vix constat. Vid. D. Glaire, op. cit. tom. VI, p. 161; Haneberg, op. cit. VIII *part*. cap. III, § 18-19. Nobis verosimilior est eorum sententia, qui hanc e Macedonia, ann. Christi 64, junio ineunte, scriptam esse putant. Cf. Chronicon *Actis Apostolorum* præfixum.

Epistolæ autem *authentiam* contra Schleiermacher gravissimis argumentis obfirmant W. Paley, in *Horis Paulinis*; Planckius, in *Bemerk. uber d. erste Paulin. Briefe an d. Timoth.*; D. Glaire, op. cit. tom. VI, p. 165.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, monet Paulus Timotheum, ut afferentes nova dogmata, genealogias et fabulas arguat, utpote quæ lites generent, non autem ædificationem in fide et charitate, quæ finis est legis.

Secundo, vers. 8, *docet legem Mosis bonam esse, sed datam esse injustis, non justis, puta Judæis, non Christianis.*

Tertio, vers. 12, *gratias agit non legi, sed Deo, quod per Christum, qui venit peccatores* (quorum, *inquit,* primus ego sum) *salvos facere, ex persecutore factus sit Christianus et Apostolus.*

Quarto, vers. 18, *commendat Timotheo militiam in fide et bona conscientia. Malam enim conscientiam asserit esse causam naufragii in fide et hæreseos.*

1. Paulus Apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ, 2. Timotheo dilecto filio in fide. Gratia, misericordia et pax a Deo Patre, et Christo Jesu Domino nostro. 3. Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam, ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent, 4. neque intenderent fabulis, et genealogiis interminatis : quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est in fide. 5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. 6. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, 7. volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitime utatur : 9. sciens hoc, quia lex justo non est posita, sed injustis, et non subditis, impiis et peccatoribus, sceleratis et contaminatis, parricidis et matricidis, homicidis, 10. fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus et perjuris, et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur; 11. quæ est secundum Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi. 12. Gratias ago ei, qui me confortavit, Christo Jesu Domino nostro, qui fidelem me existimavit, ponens in ministerio : 13. qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus : sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. 14. Superabundavit autem gratia Domini nostri, cum fide, et dilectione, quæ est in Christo Jesu. 15. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus : quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum. 16. Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Jesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam. 17. Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen. 18. Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, 19. habens fidem, et bonam conscientiam, quam quidem repellentes, circa fidem naufragaverunt : 20. ex quibus est Hymenæus, et Alexander : quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.

Vers. 1. 1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI SECUNDUM IMPERIUM DEI SALVATORIS NOSTRI, ET CHRISTI JESU SPEI NOSTRÆ. — Nota : Pro *secundum imperium*, Græce est κατ' ἐπιταγὴν, id est, ut Vatablus et Erasmus, secundum delegationem, injunctionem, demandationem (alludit ad Hebræum מלאכות *malachut*, de quo *Aggæi* I, 13); ἐπιτάσσειν enim significat injungere et demandare quippiam, *q. d.* Apostolatum mihi ipsi non arrogavi, non arripui, sed Christus illum mihi demandavit, mandato Dei Apostolatum accepi. Plus, inquit Chrysostomus, est esse Apostolum ex delegatione

ac mandato, quam ex vocatione, quomodo ad Romanos et alibi dicit se vocatum Apostolum: sicut plus est esse Legatum *a latere*, quam Nuntium Pontificis.

Quæres: Ubi Deus Pater demandavit apostolatum Paulo? Respondet Theophylactus, cum opera Sanctæ Trinitatis sint indivisa, quod Filius jussit aut Spiritus Sanctus, hoc jussisse et Patrem; atqui Spiritus Sanctus, *Actor.* XIII, 2: « Segregate, inquit, mihi Saulum et Barnabam in opus (apostolatus inter Gentes) ad quod assumpsi eos. » Rursum Christus ad Paulum, *Actor.* XXII, sic ait: « In nationes longe mittam te; » et *Actor.* XXIII: « Te oportet et Romæ testificari. » Ergo ibi Deus Pater, cum Filio et Spiritu Sancto, Paulo apostolatum demandavit.

Secundo, Deus Pater vocatur hic « Salvator, » quia nos per Christum vocat ad salutem, eamque procurat et promovet.

Tertio, Christus vocatur « spes nostra, » id est causa spei nostræ, tum objectiva et materialis: speramus enim Christi visione et fruitione beari; tum effectiva et meritoria: speramus enim non per Mosen legisque cæremonias, sed per Christum ejusque gratiam, tentationum victoriam, periculorum et malorum omnium aut tolerantiam, aut liberationem; ac denique æternam salutem et beatitatem; et hoc proprie intendit hic Apostolus: ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus; tum finalis, quia finis spei nostræ et patientiæ ac omnis virtutis est Christus.

Adverte, Christum per se et immediate esse spem nostram, quia ab eo bona jam dicta speramus; Sancti vero et B. Virgo dicuntur spes nostra mediate, scilicet per Christum: quia speramus per eorum preces apud Christum impetrare bona quæ petimus; si enim Apostolus Thessalonicenses, *epist.* I, cap. II, vers. 19, sine Christi injuria, ut ibi dixi, vocat non tantum suam spem, sed et coronam gloriæ, cur non possimus ita vocare Sanctos et matrem Dei?

Vers. 2.

2. TIMOTHEO DILECTO FILIO IN FIDE. — Pro « dilecto, » græce est γνησίῳ, id est *germano*, ut vertit Ambrosius et Græci, hoc est, ut Syrus, *ingenuo, vero*, non adulterino, non degeneri; qui patrem suum spiritualem, Paulum scilicet, in fide et moribus per omnia refert: quod est verorum filiorum. Noster tamen ex germano dilectum intelligit per metalepsin; germani enim et ingenui filii præ aliis omnibus diliguntur: sic ad *Titum* I, 4, ubi Apostolus vocat Titum dilectum filium, Chrysostomus, germanum filium interpretatur.

Nota *secundo*: Τὸ *in fide* tam potest referri ad γνησίῳ, id est germano, cum Œcumenio, quam ad *filio*, cum Ambrosio et Chrysostomo, *q. d.* Timotheus mihi est filius, quem per prædicationem meam converti, et secundum fidem genui, in qua fide ipse mihi sincerus, verus et germanus est filius, æmulusque paternæ doctrinæ et virtutis.

GRATIA, MISERICORDIA, ET PAX A DEO PATRE. — « Nusquam, inquit ex Chrysostomo Theophylactus, in aliis epistolis posuit Apostolus (in salutatione) misericordiam (sed tantum pacem et gratiam) nisi in hac tantum; idque facit ex magno paternoque affectu majora filio exoptans, tanquam metuens ei, atque ejus nomine tremens, qui et de stomachi ratione præcipiebat, simul quod majore misericordia præceptores indigeant. »

Nimia severitas Prælatorum juvenum offendit subditos.

Secundam causam addit Rupertus in *Apoc.* I, Paulum scilicet misericordiam optare Timotheo, eo quod in objurgando et crimina castigando, esset æquo severior: solent enim juvenes Prælati inexperti et acres fervore naturæ abripi, ut statim in momento omnia velint severe reformare et ad disciplinam rigidam revocare; et hac re multos offendunt, præsertim seniores, qui in junioribus tam rigidam et severam auctoritatem non ferunt. « Quia, inquit Rupertus in I *Apoc.*, Paulus in Timotheo Episcopos omnes informabat, cujus officii summum et necessarium decus est misericordia, et ille (Timotheus), ut fertur, zeli erat ferventioris, idcirco recte et opportune viscera misericordiæ illi, ut haberet, præoptat. Hinc quoque subdit: Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem. Hinc rursum commendat ei misericordiæ opera, et hospitalitatem, quod ut Episcopi observent, qui constituti sunt animarum præsides, multo maxime tam illis, quam subditis necessarium est. »

Quodnam fuerit peccatum Angeli Ephesi *Apoc.* II.

Atque hanc volunt esse angeli Ephesi; hoc est Timothei, culpam venialem, quam carpit Christus *Apocalyp.* II, quod scilicet primum charitatis fervorem reliquerit: cum enim, ut notat Hugo Cardinalis, acrior esset, videretque se ob improborum corruptos mores parum concionando proficere, et Judaizantes sibi valde obsistere, decrevit a concionando (quod potissimum est Episcopi munus) cessare: ita nimirum juvenilis acrimonia et fervor retusus, abit in teporem; atque hoc prævidens Paulus, eum hic adhortatur, dicens: « Prædica verbum, insta opportune, importune, » etc. « Sicut enim, inquit Chrysostomus, hom. *De Lazaro et Divite*, aquarum venæ, etsi nullus veniat aquatum, manant tamen; et fontes, quamvis hauriat nemo, scatebras emittunt: ita Episcopus et concionator verbum Dei prædicare debet, etiamsi pauci illud audiant et convertantur. » Sic Jeremias, cum obstrepentibus sibi Judæis vellet a concionando cessare, jubetur a Deo pergere.

Vers. 3. Quid ἑτεροδιδασκαλεῖν?

3. NE ALITER DOCERENT. — Græce, μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod tam significat aliter docere, ut vertit Noster et Syrus, quam aliis uti doctoribus (nam ex ἕτερος, id est alius, et διδάσκαλος, id est magister, doctor componit ἑτεροδιδασκαλεῖν, *q. d.* Alio doctore uti); ac consequenter tam ad doctores, quam ad discipulos pertinet, ut scilicet illi non adeant, nec audiant novos doctores docentes alia a tradita et recepta fide. Unde Vatablus

utrumque sensum complexus vertit, *ne diversam sequantur doctrinam;* magis tamen videtur Apostolus ad doctores respexisse : insectatur enim hæreticos et Novantes, ut patet ex sequentibus, jubetque eos novas quæstiones et dogmata curiosa et fabulosa afferentes, graviter reprimi et retundi ab Episcopo Timotheo. Et ita seipsum explicat Paulus, cap. VI, 3, dum ait : « Si quis aliter docet (Græce ἑτεροδιδασκαλεῖ) et non acquiescit sanis sermonibus, » etc. Videtur ergo hic Apostolus ex διδάσκαλος formasse verbum διδασκαλεῖν, hoc est a nomine doctoris formasse verbum docendi. Vide *Can.* 39. Et hoc est quod aliis verbis dixit, *Galat.* I, 8 : « Si quis evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit (1). »

Vers. 4.

4. NEQUE INTENDERENT FABULIS ET GENEALOGIIS INTERMINATIS (Græce ἀπεράντοις, quæ finem non habent) : QUÆ QUÆSTIONES PRÆSTANT MAGIS, QUAM ÆDIFICATIONEM DEI, QUÆ EST IN FIDE. — Quæritur hic, quas et quorum fabulas ac genealogias, Judæorumne an Gentilium hic perstringat Apostolus? Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius referunt hæc ad fabulas et theogonias Hesiodi et Gentilium, quarum studiosus fuit Tiberius Cæsar, de quo Suetonius, cap. VII, in ejus *Vita :* « Maxime, inquit, curavit notitiam historiæ fabularis, usque ad ineptias et derisum : nam et grammaticos hujusmodi fere quæstionibus experiebatur : Quæ mater Hecubæ? Quod Achilli nomen inter virgines fuisset? Quid Sirenes cantare sint solitæ, » etc. De his audi et Senecam, *epist.* 89 : « Quatuor millia librorum Didymus Grammaticus scripsit; miser erat si tam multa supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quæritur; in his de Æneæ matre vera; in his libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit; in his an Sappho publica fuerit; et alia quæ erant dediscenda, si scires. Metire ætatem tuam, tam multa non capit. »

Tiberius Cæsar fabularum studiosus.

Verum melius iidem Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Theodoretus, Ambrosius et alii censent Paulum loqui de fabulis et geneologiis Judaicis, quales nunc extant in Talmud et apud Cabalistas : adeoque Judæorum Rabbini post Christum totam sacram Scripturam fabulis a se confictis contaminarunt, quas ipsi δευτερώσεις, id est, traditiones patrum nuncupant; de Judæis enim agi patet ex vers. 7, ubi vocat eos « legis doctores, » et vers. 8, ubi legem (utique Mosis) opponit hisce fabulis. Unde S. Ignatius, epist. *ad Magnesianos* : « Ne intendatis, inquit, fabulis aut genealogiis interminatis, et Judaicis inflationibus : » quia scilicet in his inflantur et superbiunt Judæi. Talis fabula est, inquit ex S. Augustino Beda hic, quod docent Deum Adamo duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias interminatas. Tale est quod fabulantur de bove et ceto initio mundi creatis, qui alantur pro Judæis in tempus Messiæ, ut cum eo epulentur; et bovem hunc tantum esse, ut mille quotidie montes depascatur. Quod tempore Messiæ Judæa proferet Judæis panes coctos, et vestes sericas cuique Judæo accommodatas. Quod Deus quotidie lacrymam emittat, eo quod gentem suam, puta Judæos, vastari et exscindi permiserit; taliaque infinita, partim anilia, partim blasphema, quorum nonnulla collegit Sixtus Senensis.

Fabulæ Judaicæ.

Pari modo « genealogias interminatas, » id est longissimas, et quasi infinitas, vocat series generationum, avorum, proavorum, quas pertexere solent Judæi, imo ad Abraham usque contentiose deducere, ut suum genus et nobilitatem ostentent.

Nota, ante Christum studiose in Genesi, in libris Paralipomenon, Esdræ, Josue et aliis genealogias Judæorum pertexi; idque utiliter, ut nimirum quisque sciret suam tribum, ac terræ portionem suæ tribui assignatam, utque constaret quinam essent ex tribu Levi, ac consequenter futuri Levitæ et sacerdotes, Deoque ministraturi. *Tertio* et maxime, ut constaret Christum Messiam esse ex tribu Juda, juxta Jacobi vaticinium, *Genes.* XL, 10, natum, ut patet *Matth.* I, *Luc.* III. Hisce de causis tanta fuit Judæis cura genealogiarum, ut Josephus, lib. I *Contra Apion.*, testetur sacerdotes suas genealogias per duo annorum millia pertexere. Et Eusebius, lib. I *Hist.*, XVII, docet Herodem libros genealogiarum Judaicarum combussisse, sed studiose a multis fuisse restitutos. Post Christum vero, Judæis et Judaismo eversis, inutilis et futilis est hæc genealogiarum scrutatio et cognitio; unde eam hic carpit Apostolus.

Cur genealogiæ Judæorum tam exacte conscriptæ?

Potest *secundo*, a pari hic locus aptari fabulis Simonis et Simonianorum, et genealogiis Valentini, de quibus hunc locum Pauli explicat Tertullianus; lib. *Contra Valentinianos*, cap. III : « Si quis, inquit, ex alia conscientia fidei venerit, si statim invenerit tot nomina, tot conjugia, tot genimina, tot situs, tot eventus, tot felicitates et infelicitates dispersæ atque concisæ divinationis; dubitabitne has esse fabulas et genealogias, quas Paulus Apostolus damnare prævenit? »

Fabulæ et genealogiæ æonum Valentini.

Idem, lib. *De Præscript.*, cap. XXXIII, sic ait : « Sed et cum genealogias interminatas nominat (Paulus), Valentinus agnoscitur, apud quem æon ille nescio qui novi et non unius nominis generat e sua charitate sensum et veritatem, et hi æque procreant duos, sermonem et vitam : dehinc et isti generant hominem et Ecclesiam, de qua prima ogdoade æonum, exinde decem alii, et duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta æonum (2). »

(1) In hoc versu oratio est elliptica. Quid autem in secundo membro supplendum sit, dubitant interpretes. Nonnulli, cum Allioli, supplent, *ita et nunc rogo te, ut*, etc. Alii ante verba *ut denuntiares*, subaudiri volunt : *ita facito*, vel *vide*, vel *cura*.

(2) Nec eorum sententia est omittenda, qui eos hic

QUÆ QUÆSTIONES PRÆSTANT MAGIS, QUAM ÆDIFICATIONEM DEI, QUÆ EST IN FIDE. — Id est, quæ scilicet fabulæ et genealogiæ magis altercationes et rixas pariunt, quam profectum in cognitione et cultu Dei, qui consistit in fide et pietate.

Nota : Pro « ædificationem, » in Græco Noster, Syrus, Vatablus et alii legunt οἰκοδομίαν : Chrysostomus tamen, Theophylactus et alii legunt οἰκονομίαν, id est dispensationem et ordinationem Dei, quæ est de fide, ut scilicet per fidem Christi omnes instruantur ad gratiam, pietatem et salutem. Sed prior lectio est planior et aptior, ideoque verior.

Tales fabulæ sunt, quales nonnulli confinxerunt de gestis et vitis Sanctorum, quales continet liber *De Infantia Salvatoris*. Hasce fingere ingens est temeritas et crimen; quia, ut Tertullianus ait sub finem *Apologetici*, « Invidia diaboli fit, ut fabulæ salutari doctrinæ admisceantur, ut sic fidei veritas et religio obscuretur et enervetur. » Tales vero fabulæ non sunt quæstiones subtiles quas movent Scholastici, quia fabulæ non sunt, sed fidem et veritatem illustrant ac confirmant; caveant tamen nonnulli, ne nimis quæstiones hasce multiplicent, et multas novas nimis subtiles ac curiosas, parumque utiles adinveniant, moveant et tractent; sapere enim oportet ad sobrietatem et ad ædificationem.

Vers. 5. 5. FINIS AUTEM PRÆCEPTI EST CHARITAS DE CORDE PURO, ET CONSCIENTIA BONA, ET FIDE NON FICTA. — Probat Apostolus ἑτεροδιδασκαλίας, id est alias Novantium doctrinas, fabulas et genealogias, non esse consentaneas legi et Evangelio. Probat autem sic : Finis legis est parere et nutrire fidem, spem et charitatem; atqui hæ fabulæ non pariunt ædificationem in fide, ac consequenter nec charitatem, sed quæstiones et lites : ergo hæ fabulæ non sunt secundum legem et Evangelium.

Παραγγελία, id est præceptum, tripliciter exponitur.

Multi per *præceptum* cum Ambrosio intelligunt legem Mosis, *q. d.* « Finis, » id est perfectio et consummatio omnium præceptorum, quæ continet lex Mosis, est charitas. Vel, ut S. Augustinus in *Enchirid.*, cap. penult., « finis, » id est scopus, præceptorum Mosis est, ut homines inducant ad charitatem : sicut finis medicinæ est, ut hominem sanet.

Secundo, Chrysostomus et Theophylactus intelligunt præceptum Pauli datum hic Timotheo, vers. 5, ut scilicet denuntiaret nonnullis, ne aliter docerent quam Paulus docuerat : pro *præcepto* enim Græce est παραγγελία, eadem scilicet, qua usus est vers. 3, cum ait : « Ut denuntiares, » Græce ἵνα παραγγείλῃς. *q. d.*, inquit Theophylactus : « Si denunties et præcipias eis, ut non doceant aliter, hac denuntiatione et præcepto tuo perficies

reprehendi existimant, qui fortassis studio genealogico abusi sint ad conficiendas falsas tabulas genealogicas, e quibus, quod Jesus a Davide genus derivare nequeat, demonstrare conabantur.

charitatem; quod si charitatem inserueris, universum dogma pravum abibit; antea enim cum non esset dilectio, invidia erat : ex hac sequebatur dominatus cupiditas, ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeque hæreses suboriebantur; nunc autem non sic. » Verum hi vocem generalem præcepti nimis arctant et restringunt ad unum hoc Pauli præceptum.

Præceptum est Evangelium Christique lex.

Unde *tertio*, cum Vatablo et aliis, per παραγγελίαν intelligit Apostolus Evangelicam legem, ejusque denuntiationem et prædicationem : hoc enim est παραγγελία; eamdem intelligit vers. 3, cum ait : « Ut denuntiares, græce ἵνα παραγγείλῃς, quibusdam, ne aliter docerent. » Sub hoc enim intelligit a contrario, ut denuntiet et prædicet tam ipse, quam alii omnes doctores eadem secum, seu ea, quæ ipse Paulus docuerat; hoc enim est potissimum Episcopi munus, prædicare scilicet Evangelium, ut docet Concilium Tridentinum, *sess.* V, cap. II, *q. d.* Finis Evangelii et legis Evangelicæ, ac consequenter finis prædicationis Evangelii, adeoque finis legis Mosis (hæc enim ordinatur et dirigit homines ad Christi legem et Evangelium) est, ducere homines ad charitatem, ut scilicet legem Evangelicam exercendo et practicando, acquiramus, vel, si acquisita sit, augeamus in nobis charitatem sinceram, quæ manat ex corde puro (Syrus, *sincero*) et conscientia bona, et fide non ficta, Græce ἀνυποκρίτου, id est non simulata, vel quæ est sine hypocrisi, *q. d.* Finis legis est fides et bona conscientia (sive spes, quam parit bona conscientia) et charitas, non autem fabulæ et genealogiæ interminatæ, quæ non fidem et charitatem, sed lites et rixas pariunt.

Finis Evangelii est charitas.

Tria epitheta tri- um virtutum Theologicarum.

Nota hic *primo*, tria epitheta et tres causas trium virtutum Theologicarum : charitas enim dicitur manare « de corde puro, » id est esse pura, et vicissim quod puritas gignat charitatem : spes debet esse sibi bene conscia, et vicissim bona conscientia spem parit : fides debet esse sincera, et vicissim sincerus amor veritatis parit fidem. Rursum ex his omnibus consurgit charitas, quasi finis legis Evangelicæ, culmen et apex perfectionis : fides enim sincera parit bonam conscientiam et spem, hæc pariunt cor purum, atque hæc omnia pariunt denique charitatem. Unde hic tres sunt circumstantiæ et conditiones, ac quasi radices charitatis : *primo*, ut sit ex « corde puro; » *secundo*, ut sit « ex bona conscientia; » *tertio*, ut sit ex « fide non ficta, » sed sincera.

Nota *secundo* : Charitatem hic opponit amori mundano et carnali; quo etiam prædo prædonem socium amat, inquit Theophylactus, sed non ex corde puro : quia tantum eo fine diligit eum, ut se in prædando adjuvet; charitas vero est de corde puro. « Cor purum, inquit S. Augustinus, lib. I *De Doctrina Christiana*, cap. V et seq., est vacuum cupiditate et amore sui, ut nihil aliud

diligitur, quam quod diligendum est, » scilicet Deus in se, et proximus omniaque cætera propter Deum.

Nota *tertio* : « Bona conscientia » idem est cum corde puro. Unde S. Ambrosius « bonam conscientiam » interpretatur bonam vitam : hæc enim materialiter est bona conscientia; vel, si omnino præcise et formaliter loqui velimus, bona conscientia resultat ex corde puro; sicut enim scientia oritur ex re scita quasi ex objecto suo, ita bona conscientia oritur ex corde puro quasi ex objecto suo; conscientia enim non est aliud quam scientia et testimonium animæ, quo anima bene sibi conscia est, sibique attestatur se pure et sancte juxta Dei legem vivere.

S. Augustinus per bonam conscientiam intelligit spem.

S. Augustinus tamen *in Psal.* XXXI, per « bonam conscientiam, » intelligit spem, quam efficit bona conscientia, quemadmodum desperationem generat mala conscientia. Unde S. Hilarion apud S. Hieronymum : « Moriturus sibi ipsi dicebat : Egredere, anima mea, quid times? septuaginta prope annis Christo servivisti, et mori times? » Sic et Paulus, II *Timoth.* cap. IV, 7, ait : « Bonum certamen certavi, etc., in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, » etc., *q. d.* hic Paulus : Finis Evangelii est fides, spes, charitas, sive charitas quæ ex fide et spe consurgit. « Homo, inquit S. Augustinus, lib. I *De Doctrina Christiana*, cap. XXXIX, fide, spe et charitate subnixus, easque inconcusse retinens, non indiget Scripturis, nisi ad alios instruendos; atque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt. » Idem, serm. *De Laudibus charitatis* : « Ille tenet et quod latet, et quod patet in divinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus. »

Fortitudo bonæ conscientiæ invicta.

Nota *quarto* : Fortitudo charitatis consurgit ex bona conscientia : hæc enim nihil metuit, per hanc Martyres coram tyrannis libere fidem professi sunt, et tormenta quævis fortiter sustinuerunt. Bias interrogatus quidnam in vita metu vacaret, respondit : Bona conscientia. Tiburtius ad tyrannum : « Omnis, inquit, nobis vilis est pœna, ubi secura comes est conscientia. » Tertullianus, lib. *ad Scapulam*, Carthaginis Præsidem in Christianos sævientem, cap. I : « Cum omni, inquit, sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes, magisque damnati, quam absoluti gaudemus. » Idem, *Apolog.* cap. L : « Licet, inquit, nunc nos sarmentitios et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis devincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. » Et Justinus, *Apolog.* I : « Quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem profitemur, haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad ubertatem. »

Morale de tribus virtutibus Prælatorum.

Moraliter hæc tria charitatis epitheta apte Prælatis accommodat S. Bernardus, serm. *De Tribus ordinibus Ecclesiæ*, ad Patres in Capitulo : « Necessaria, inquit, est, et omnino necessaria navis ista Prælatis, tribus compacta lateribus, ut sit charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. Puritatem quidem cordis in eo Prælatus habeat, ut prodesse desideret, non præesse, ut proprium commodum, et honorem sæculi, et aliud quippiam suum in prælatione non quærat, præter solum beneplacitum Dei et animarum salutem. Sed cum intentione pura, irreprehensibilis quoque necessaria est conversatio, ut forma factus gregis incipiat facere et docere, ne docens audiat a fratre : Medice, cura teipsum. Talis enim occasio plurima damnatio Prælati, plurima subditorum perditio est : oportet enim irreprehensibilem esse eum qui præest, quoniam ea quæ arguit in discipulis, oportet summopere vitare magistrum. Et fide non ficta : quia qualis est in conversatione, talis sit necesse est etiam in occulta cogitatione, ne videatur foris humilis, et intus sit elatus. » Ubi S. Bernardus bonam conscientiam interpretatur conversationem irreprehensibilem : hæc enim ex illa manat, illique necessario conjuncta est, ut dixi.

Vers. 6.

6. A QUIBUS QUIDAM ABERRANTES CONVERSI SUNT IN VANILOQUIUM. — Pro « aberrantes, » græce est ἀστοχήσαντες, quæ vox sumpta est a jaculatoribus, diciturque de iis, qui carentes arte jaculandi et collimandi in scopum, ab eo aberrant et in aerem aliove sua tela conjiciunt. Sic hic Evangelicæ legis et veritatis scopus est sincera fides, spes et charitas jam dicta : a qua qui aberrarunt doctores, a scopo aberrarunt et in vaniloquium conversi sunt (græce ἐξετράπησαν, id est converterunt se et sponte defluxerunt), et pro vera Christi theologia, matæologiam sectati sunt et induxerunt. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius.

Virtus est in medio, sicut centrum in circulo.

Pulchre Aristoteles, II *Ethicor.*, cap. VI, docet virtutem (ac consequenter et veritatem) in medio consistere, esseque quasi centrum in circulo. Hinc « peccare, ait, multis modis contingit, recte vero agere unico. » Et cap. IX : « Difficile est, ait, in unoquoque medium capere, quemadmodum etiam difficile est in circulo medium invenire, vel centrum; » sic difficile est operanti medium, in quo virtus consistit, attingere et ab eo non excidere, vel deflectere in extrema; sicuti difficile est sagittario sagitta sua scopum configere, cum multis modis ab eo deflectere, unico vero tantum eum tangere possit.

Vers. 7.

7. VOLENTES ESSE LEGIS DOCTORES, NON INTELLIGENTES NEQUE QUÆ LOQUUNTUR, NEQUE DE QUIBUS AFFIRMANT. — Hinc patet de quibus loquatur Apostolus, et quæ fuerit causa erroris eorum : videlicet quod de Judæis ad Christum conversis loquatur, qui ambitiosi erant, cupiebantque haberi legis Mosis periti et doctores : hinc suas deuteroses et fabulas, falsaque dogmata asserebant, ac præsertim hoc, quod lex Mosis servanda esset cum Evangelio, quodque ex operibus legis justificaremur. Unde subdit : « Non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. »

q. d. Neque principia, neque conclusiones doctrinæ suæ intelligunt; neque legem et Scripturam Mosis; neque ejus explicationem capiunt; quia non intelligunt finem et scopum legis esse Christum ejusque fidem, spem et charitatem.

Hinc vere S. Augustinus, lib. VIII *De Genes. ad litteram*, cap. XXV: « Mater, inquit, omnium hæreticorum est superbia, et cupiditas gloriæ, et studium scientiæ. Unde de Scribis et Pharisæis, *Matthæi* XXIII, dictum est a Christo Domino: Dilatant phylacteria sua, et magnificant fimbrias. »

Vers. 8. 8. SCIMUS AUTEM QUIA BONA EST LEX, SI QUIS EA LEGITIME UTATUR. — Est occupatio, quia enim vers. præced. carpsit vanos legis doctores, videri poterat Judæis legem carpsisse: hoc enim passim Judæi objectabant Paulo, quod esset legis Mosis hostis et demolitor. Hanc invidiosam calumniam amolitur hic a se Apostolus, *q. d.* Dum legis doctores, sed vanos carpsi, non carpo legem: scio enim et profiteor legem esse bonam; si tamen lege « legitime, » ἐὰν νόμῳ νομίμως, id est si lege secundum ipsam legem et legis mentem utaris: legis autem mens et finis est, homines ad Christum ducere. Qui ergo lege utitur legitime, id est, quemadmodum lex ipsa jubet, hic Christum præfert legi, inquit Chrysostomus et Theophylactus, et non a lege, sed a Christo justitiam exspectat: imo, ut sequitur, scit legem non esse positam Christianis qui justi et sancti sunt, sed injustis et sceleratis.

Dupliciter quis lege legitime utitur.

Secundo, qui docet et simul facit ea quæ lex jubet, hic legitime lege utitur; qui vero docet et non facit, utitur lege illegitime, inquit Theophylactus. Præsertim vero lege utitur legitime, qui ita legi studet, eamque facit et explet, ut semper finem legis habeat præ oculis, ut scilicet per legem inflammet in se et in aliis charitatem ex corde puro, ut dixi vers. 5.

Vers. 9. 9. SCIENS HOC, QUIA LEX JUSTO NON EST POSITA. — Hoc est unum, quod inter cætera requirit Apostolus ad hoc, ut quis legitime lege utatur, ut videlicet sciat eam justis non esse positam, sed injustis, eosque abuti lege, qui per eam terrent justum et ad justum legis minas et severitatem pertinere volunt. Qua sententia Apostolus torquet Judæorum objectionem in ipsosmet Judæos: Vos, inquit, mihi objicitis me legem abolere et carpere; ego id inficior, sed dico legem bonam esse, modo tamen ea quis bene utatur: ad quod inter alia requiritur, ut sciat legem non positam esse justis, sed injustis. Vos autem, o Judæi, vultis legem Mosis positam esse justis, scilicet Christianis fidelibus sanctificatis et justificatis per Christum in baptismo, eosque terretis minis legis, allegantes illud *Deut.* cap. XXVII, vers. 26: « Maledictus, qui non permanet in sermonibus legis hujus, nec eos opere perficit: » ergo vos, o Judæi, lege non utimini legitime; nec lex vobis bona est, quia propter eam facitis vos exleges Christi et justitiæ. Hinc toties Apostolus in Epistola ad Romanos et ad Galatas, dicit se et Christianos solutos esse a lege, et Christum nos redemisse de maledicto legis, et, si spiritu ducamur, nos non esse sub lege. Judæi enim nonnisi legem prædicabant, et per legem excludebant Evangelium. Hisce recte opponit Apostolus, dicens legem non positam esse justis, sed injustis, *q. d.* Lex non est posita Christianis, justis et sanctis; sed Judæis, qui quasi servi duri et rebelles, metu pœnarum legis, ad legem servandam cogendi erant: Christianis vero pro lege datum est Evangelium, Spiritusque gratiæ et amoris, ut sua sponte faciant id quod lex Dei jubet.

Nota *primo*: Loquitur maxime Apostolus de Decalogo legis; hic enim positus est homicidis, fornicariis, perjuris, de quibus sequitur.

Quo sensu lex justo non sit posita?

Nota *secundo*: « Lex justo non est posita, » id est, lata non est ad justos coercendos; justi enim sponte sua se conformant legi, amore justitiæ et obedientiæ, non timore pœnæ, quam lex trangressoribus minatur; sed lata est, ut minis suis et pœnis coerceat impios. Patet hic sensus ex sequentibus, *q. d.* Sicuti pædagogo non est opus juveni qui jam satis instructus est, nec minis et flagellis opus est servo qui sponte facit imperata: ita lege minaci et pœnas intentante non opus est justo, qui sponte sua facit bonum et honestum quod lex imperat.

Hinc *tertio*, male inferunt Libertini, justos non obligari lege etiam Decalogi: in lege enim sunt tria, obligare videlicet, dirigere et coercere, sive punire. Duo priora lex exercet in omnes etiam justos, tertium solum in injustos.

Justus non est sub lege, sed supra legem.

Unde pulchre moraliter S. Chrysostomus: « Justus, ait, non est sub lege, sed supra legem. » Et Augustinus *in Psal.* I: « Justus, ait, non est sub lege, quia in lege Domini est voluntas ejus; qui enim in lege est, secundum legem agit; qui sub lege est, secundum legem agitur: ille ergo liber est, iste servus. » Vide eumdem *De Spiritu et Littera*, cap. X.

LEX JUSTO NON EST POSITA, SED INJUSTIS ET NON SUBDITIS, IMPIIS ET PECCATORIBUS, SCELERATIS ET CONTAMINATIS, PARRICIDIS ET MATRICIDIS, HOMICIDIS, 10. FORNICARIIS, MASCULORUM CONCUBITORIBUS, PLAGIARIIS, MENDACIBUS ET PERJURIS, ET SI QUID ALIUD SANÆ DOCTRINÆ ADVERSATUR. 11. QUÆ EST SECUNDUM EVANGELIUM GLORIÆ BEATI DEI, QUOD CREDITUM EST MIHI. — Nota *primo*: Pro « injustis, » græce est ἀνόμοις, id est *exlegibus*. Pro « non subditis, » græce est ἀνυποτάκτοις, id est *inobsequentibus*, ut vertit S. Ambrosius, qui scilicet subdi et obsequi nolunt, sed inobedientes, refractarii et rebelles sunt, ut vertit Syrus, de quibus dicitur *Jeremiæ* II, 20: « A sæculo confregisti jugum meum, rupisti vincula mea (præcepta quibus lege mea te alligavi), et dixisti: Non serviam. »

Vers. 10. Vers. 11.

Nota *secundo*: Pro « sceleratis, » græce est ἀνοσίοις quod Vatablus et Erasmus vertunt, *irreverentibus*, qui scilicet nec Deum, nec homines reverentur.

δσιος enim deducitur ab δέξομαι, id est veneror, colo, revereor.

Rursum pro « contaminatis, » græce est βεβήλοις, id est profanis et arcendis a sacris. Arcendi autem sunt contaminati aliquo piaculo, præsertim tali, quo sacra violarunt et profanarunt. Sic Esau, *Hebr.* XII, 16, vocatur *profanus*, eo quod propter escam vendidit primogenita; jus enim primogenituræ, ob annexam illo tempore sacerdotii dignitatem, sacrum erat.

Nota *tertio* : « plagiarii » hic vocantur, non, ut Lyranus et Hugo, qui plagas et verbera aliis infligunt; sed qui aliena mancipia rapiunt et sibi vindicant, aut qui homines liberos in servitutem abripiunt, eosque pro mancipiis vendunt aut emunt: hoc enim significat Græcum ἀνδραποδισταῖς; ἀνδράποδον enim est mancipium, inde ἀνδραποδιστὴς dicitur, id est plagiarius; quemadmodum enim, inquit Erasmus, qui sacra furantur, sacrilegi; qui de publico, aut de principis fisco, peculatores; qui autem jumenta aliena abripiunt, abigei: ita qui liberos aut servos alienos abducunt et furantur, plagiarii a Jureconsultis vocantur; et furtum ipsum, plagium nuncupatur, quod pœna mortis plecti jubet Dominus, *Deuter.* XXIV, 7.

Plagium est furari homines.

Nota *quarto* : Apostolus « sanam doctrinam » dicit esse eam, quæ est secundum Evangelium, quia scilicet Evangelium non est aliud quam sanæ norma doctrinæ; adeoque doctrina Evangelica est ipsa sana doctrina, ut, quidquid contrarium aut conforme est sanæ doctrinæ, contrarium aut conforme sit Evangelio; et omne peccatum quod adversatur sanæ doctrinæ, adversetur quoque Evangelio. Rursum hisce verbis, ait Theodoretus, ostendit Apostolus, quod ea quæ observatu sunt necessaria ex lege Mosis, conveniant cum Evangelio, eoque præscribantur, uti præcepta Decalogi : cætera vero legis Mosis cæremonialia et judicialia præcepta supervacanea jam esse. Atque hoc ipso tacite elidit dogma Judaizantium, volentium legalia miscere cum Evangelio. Contra quos hic docet Apostolus Evangelium sufficere, utpote quod contineat omnem sanam de fide et moribus doctrinam, adeoque sit ipsa sana doctrina.

Evangelium gloriæ, id est gloriosum, quintupliciter.

Nota *quinto* : Vocat « Evangelium gloriæ, » id est gloriosum. Sic enim I *Cor.* III, opponit Evangelium legi Mosis, quod illud præ hac fuerit gloriosum, quia lex fuit quasi umbra, Evangelium est quasi lux, splendor et claritas. *Secundo,* « Evangelium gloriæ, » id est quo glorificatur Deus beatus et beatificator, ait Vatablus; sic II *Cor.* IV, 4, vocat « Evangelium gloriæ Christi, » quia in Evangelio glorificatur Christus, Christi redemptio, gratia, resurrectio et divinitas. *Tertio,* vocat « Evangelium gloriæ, » quod promittit et ducit nos ad æternam gloriam. Ita Chrysostomus et Theophylactus. *Quarto,* vocat « Evangelium gloriæ, » eo quod propter Evangelium pati pro Christo non sit ignominiosum aut stultum, sed gloriosum. Et idcirco addit μακαρίου, quod in his malis sit vera beatitudo. Ita Chrysostomus et Theophylactus. *Quinto,* « Evangelium gloriæ, » id est gratiæ, *q. d.* Evangelium annuntiat et adfert nobis gratiam Dei gloriosam. Sic dicitur *Rom.* III, 23 : « Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei, » id est gratia Dei gloriosa. Per metonymiam hic sensus cohæret cum primo, estque simplicissimus et planissimus; dicitur enim « Evangelium gloriæ Dei, » quia in eo Deus suam gloriam et magnificentiam, tum in multiformi gratia hujus vitæ, tum in cœlesti gloria in cœlis ostendit et manifestat.

Nota *sexto* : Apte hic Deum vocat *beatum,* ut notet fontem gloriæ Evangelii jam dicti; ex immensa enim Dei bonitate et felicitate provenit, quod dignatus sit hominem perditum reparare, et per hoc gloriæ Evangelium, se suamque gloriam ac beatitudinem homini communicare. Sicut enim in inope et invido indigentia et miseria causa est invidiæ, ita felicitas in beato causa est misericordiæ; bonum enim in seipso redundans in alios se effundit. Hinc Deus hebraice dicitur שדי *saddai,* id est sufficiens, abundans et bonorum omnium cornucopiæ, ut dixi *Philip.* IV, 11.

Miseria causa est invidiæ, felicitas causa est misericordiæ.

Vers. 12. 12. GRATIAS AGO EI (Deo) QUI ME CONFORTAVIT, CHRISTO JESU DOMINO NOSTRO. — Ita Romana, Græca et Græci, ac Syrus. Delenda ergo præpositio *in,* cum qua quidam sic legunt, *in Christo Jesu.* Sensus est : Gratias ago Deo meo, qui me confortat ad Christi gloriam, qui scilicet vires et animos mihi suppeditat, ut Christum potenter et intrepide annuntiem. Dixerat Apostolus, vers. 11, sibi a Deo creditum esse Evangelium, hinc Deo jam gratias agit (1).

Potest *secundo,* τὸ *Christo* exponi, per Christum, et Christi gratiam confortat me Deus. « Quia, ait Theophylactus, dixerat : Quod mihi creditum est, ne videatur ideo gloriari, ad Deum istud refert : Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit, ut valeam recipere tale onus; adversus enim quotidianas mortes consistere non erat humanæ potentiæ. Hæc revera est humilitas et animus minime alta spirans, vel superbiens. Nostra vero humilitas non est ταπεινοφροσύνη, id est humilium rerum affectus, sed est ταπεινοῤῥημοσύνη, id est, in verbis tantum consistens et linguæ humilitas. »

QUIA FIDELEM ME EXISTIMAVIT, PONENS ME IN MINISTERIO — apostolatus et prædicationis Evangelii. Refer hæc verba ad *gratias ago, q. d.* Gratias ago Deo hoc nomine, quod fidelem me existimaverit, id est fidelem me existimando, crediderit Evangelium, ut dixi vers. præced, et posuerit me in ejus ministerio; est ergo metalepsis talis, quali

(1) Digressio hæc a vers. 12 ad 17 non cohæret cum officiis quæ Paulus Timotheo in superioribus describit; sed quia præstantiæ religionis Christianæ mentionem fecerat, obiter commemorat vocationem suam, et felicem se prædicat, quod dignus esset habitus, cui Christus tantum munus doctoris evangelici concrederet, quod non amplius esset Judæus, sed Christi Apostolus.

vulgo dicimus : Dominus meus fidelem, vel sufficientem me existimavit et judicavit ad œconomiam suæ domus, id est credidit mihi œconomiam suæ domus.

Hinc patet, « fidelem » hic non significare credentem, aut Christianum, ut vult Ambrosius et alii, sed qui fidus est et qui bona fide credita sibi negotia administrat.

Secundo, Hesselius et alii exponunt : « fidelem me existimavit, » id est fecit. Sic *Philip.* II dicitur Christus rapinam non esse arbitratus, id est non fecisse rapinam, juxta quosdam; verba enim Hebræorum mentalia subinde pro realibus sumuntur, et contra, ut dixi *Can.* 36. Verum hic sensus videtur esse durior ac præter mentem Apostoli : esto a parte rei verum sit Deum prius fecisse Paulum fidelem, quam eum esse fidelem existimaret. Sed hoc non intendit hic Apostolus, tantum enim pro apostolatu et credito sibi Evangelio gratias agit Deo.

An Paulus electus ad apostolatum, quia fidelis?

Tertio, Theophylactus proprie accipiendo verbum *existimavit*, sic explicat, dicens, quod Paulus præ Juda rejecto electus sit ad apostolatum et prædicationem Evangelii, ex eo evenisse, quod Deus meliorem et fideliorem Pauli indolem præviderat et præcognoverat, talemque fore judicaverat; et quod Paulus pro hoc Dei judicio Deo gratias agat, sicut œconomi gratias agunt dominis, quod se fideles et industrios judicent, aptosque ad œconomiam hoc ipso, quo illam illis credunt et committunt. Post hanc prævisionem, judicium et electionem Dei, inquit Theophylactus, Deus Paulo robur addidit, ut opus sibi creditum fideliter expleret et perficeret, ut scilicet intrepide et efficaciter evangelizaret. Sed hic sensus aliquid pelagianismi sapit; nam, ut docet Augustinus *De Prædest. Sanct.*, II, III, XX, Deus Paulum et quemcumque alium non elegit ad gratiam, ac consequenter nec ad apostolatum (videtur enim Deus cum Paulum vocavit ad fidem et gratiam, hoc ipso simul destinasse eum et vocasse ad apostolatum, ut colligitur *Act.* IX, 15), quia dignus et fidelis erat; sed potius vocando et eligendo eum dignum et fidelem fecit. Fateor tamen potuisse Deum secundario ad naturales Pauli dotes respicere, atque ob eas potius illum, quam alios eis carentes ad apostolatum eligere, v. g. ob id quod Paulus in lege peritus erat, quod acris ingenii, ferventis naturæ, quod generosæ esset indolis : id enim indicare videtur Augustinus, lib. XXII *Contra Faust.*, LXX. Ad similes agendi regendique dotes respexisse Christum in S. Petro, dum eum toti præfecit Ecclesiæ, docet S. Thomas, II II, *Quæst.* CLXXXV, art. 3, ad 1; et in corp. ad eas in quolibet Episcopo deligendo respiciendum esse asseverat. Similia habet *Quæst.* LXIII, art. 1 et 2, ubi et causam assignat. Verum prima et potissima causa, cur Paulum præ aliis elegerit, non tantum ad gratiam, sed etiam ad apostolatum, fuit liberalis Dei voluntas et specialis misericordia in Paulum, non in alios. Unde illi apostolatum suum acceptum refert, et gratias agit hic Paulus.

Vers. 13.

13. QUI PRIUS BLASPHEMUS FUI, ET PERSECUTOR, ET CONTUMELIOSUS. — Pro «contumeliosus» græce est ὑβριστής, quod, ut vertit Vatablus, *violentum* significat, qui vim infert aliumque opprimit; S. Augustinus, *hom.* 25 inter 50, vertit, *injuriosum;* nimirum hoc est, quod ait Lucas *Actorum*, cap. IX : « Saulus adhuc spirans minarum et cædis. » Paulus enim hic per gradationem peccatum suum exaggerat. Gradus *primus* est, quod Christum blasphemaverit et verbis maledixerit. *Secundus*, quod factis et re ipsa persecutus sit. *Tertius*, quod vim attulerit et percusserit Christi fideles, conatusque sit Christianum nomen abolere.

SED MISERICORDIAM DEI CONSECUTUS SUM, QUIA IGNORANS FECI IN INCREDULITATE. — Græce ἀλλὰ καὶ, id est, sed et misericordiam, etc., *q. d.* Non solum veniam consecutus sum, sed etiam misericordiam, ut fierem Apostolus, quia per ignorantiam ex incredulitate ortam peccavi : nesciebam enim me Messiam persequi; zelo legis agebar, ac pro lege Mosis, quasi pro Dei lege pugnabam.

Dices : Apostolus se dicit misericordiam consecutum, quia ex ignorantia peccavit; ergo hoc ipsum quod peccaverit ex ignorantia, causa (hanc enim significat conjunctio causalis *quia*) fuit, cur Deus misertus sit Pauli eumque vocarit ad fidem et gratiam : ergo primæ vocationis et primæ gratiæ, ac consequenter ipsius prædestinationis, potest ex parte hominis dari initium, imo et causa : quod tamen damnat Concilium Arausicanum, *Canon.* 5, 6 et 7.

Prædestinationis non datur causa, sed conditio sine qua non, v. g. ignorantia in Paulo.

Pro responsione nota cum Ludovico Molina, I *part.*, *Quæst.* XXIII, art. 4, disp. 1, membr. 12, licet prædestinationis et consequenter primæ vocationis et gratiæ, nulla detur ratio, dispositio, meritum ex parte hominis, cum homini obveniat ex mera Dei voluntate et misericordia; tamen subinde Deus in æterna sua prædestinatione ad circumstantias et usum liberi arbitrii prævisum attendit; verbi gratia, hic in Paulo, ad qualitatem ignorantiæ, quæ malum usum liberi arbitrii excusabat, respexit tanquam ad conditionem, non propter quam etiam tanquam causam congruentem Paulum vel prædestinaret, vel tam magnifice, et ad tam magna vocaret et eveheret (sic enim initium gratiæ et salutis esset ex bono usu liberi arbitrii, quod damnat Concilium Arausicanum et Ecclesia); sed attendit et respexit Deus ad hanc Pauli ignorantiam tanquam ad conditionem sine qua non statuisset illum ita prædestinare et tam magnifice vocare, puta si Paulus peccasset ex malitia.

Ad argumentum ergo respondeo negando primam consequentiam, ac consequenter cæteras quæ inde deducuntur. Ad consequentiæ probationem respondeo, conjunctionem « quia » causam significare non directam et propriam, sed indirectam, ac tantum amoventem impedimenta : igno-

rantia enim purgavit et amovit certam et destinatam malitiam, quæ est impedimentum divinæ vocationis et gratiæ : Paulus enim peccans ex ignorantia, non quidem dignior, minus tamen indignus fuit venia, minusque impedivit Dei vocationem, quam si peccasset ex malitia, uti fecerunt Scribæ aliique Judæi, inquit Theophylactus.

An fuerit effectus gratiæ Christi, quod Paulus non peccavit ex malitia, sed tantum ex ignorantia?

Addunt aliqui cum Gabriele Vasquez, hanc impedimenti amotionem proficisci ex gratia Christi, sive gratiam Christi præservasse Paulum ne peccaret ex malitia, itaque impediret Dei vocationem: putant enim omne qualecumque, etiamsi negativum tantum, vocationis initium, manare ex gratia Christi; sed nihil est, quod cogat eousque extendere gratiam Christi; Concilia enim et Patres, cum negant initium fidei et salutis esse ex nobis, loquuntur de initio proprie dicto, quod positive et proprie orditur et inchoat viam ad justitiam et salutem, ad eamque hominem disponit et ducit; alioqui enim pari modo fateri cogemur, omnia opera moraliter bona, quæ faciunt infideles antequam fidem Christi suscipiant, esse ex gratia Christi, ac consequenter esse opera gratiæ, non naturæ; cum tamen Apostolus ad *Roman.* II, et ex eo Doctores omnes doceant, Gentes naturaliter, id est solis naturæ viribus, multa facere bona, quæ lex præscribit, uti sunt honorare parentes, justitiam colere, vitare homicidium, furtum, etc.

Peccatori consulendum ut minus peccet.

Moraliter hinc deduces, sanum consilium dandum peccatoribus etiam obstinatis, scilicet, ut si omnino peccata vitare nolint, aut ægre possint, saltem majora vitent et minus peccent : eo enim sæpius et facilius a Deo illuminabuntur, quo minorem ponunt obicem. Id exemplis pluribus ex *Vitis Patrum* petitis, est facile confirmare.

Vers. 14.

14. SUPERABUNDAVIT GRATIA DOMINI NOSTRI, CUM FIDE ET DILECTIONE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU. — Pro « superabundavit, » græce est ὑπερπλεόνασε, id est supermultiplicata est, supercrevit, exuberavit, superabundavit. Ubi adverte *primo*, τὸ ὑπὲρ, id est *super*, significare comparationem et præcellentiam gratiæ præ incredulitate, blasphemiis et persecutione Pauli, *q. d.* Magnus ego fui Christi et Ecclesiæ persecutor et hostis, magnus peccator et blasphemus; sed longe major fuit Dei gratia, quæ me ex lupo ovem, ex Saulo Paulum, ex persecutore prædicatorem, ex blasphemo Apostolum effecit.

Addunt alii : *superabundavit*, id est pluribus aliis beneficiis post commissum mihi Evangelium me prosecutus est Dominus, dum scilicet mihi dedit donum linguarum, prophetiæ, curationum, aliasque gratias. Verum non tam has gratias, quam gratiam justificationis et reconciliationis cum Deo spectasse hic Paulum, patet ex versu sequenti et præcedenti. Totus enim abripitur in Dei clementiam, qua se tantum peccatorem in gratiam recepit. Prior ergo sensus est genuinus.

Nota *secundo* : Significat Paulus effectus gratiæ, cum addit, « cum fide et dilectione, » ubi fidem priori suæ incredulitati, dilectionem persecutioni et crudelitati suæ opponit. Unde Vatablus vertit, *donavit mihi affatim Deus gratiam suam, et fidem in Christum, et dilectionem erga sanctos*, Christianos scilicet, quos ante pertinaci et internecino odio prosequebar et persequebar. Hinc et Syrus vertit, *mulplicata est in me gratia Domini nostri, et fides, et dilectio, quæ est Jeschua Meschicho.*

Aliter τὸ μετὰ, id est « cum fide et dilectione, » exponit Chrysostomus, quasi vocula *cum* significet rationem medii, sive instrumenti, ut sit sensus : Hanc gratiam et hæc dona consecutus sum per fidem et dilectionem. Prior sensus planior est et simplicior.

Nota *tertio* : Verbum *superabundavit*, non tantum ad gratiam, sed etiam ad fidem et dilectionem referendum est, *q. d.* Cum gratia abunde in me effusa, superabundarunt pariter in me effecta gratiæ, videlicet fides et dilectio : fuit enim Paulo aspirata robustissima fides et ardentissima dilectio, qua quasi ignis totum orbem pervagatus omnes inflammavit et accendit.

Fides in Christo dicitur tripliciter.

Nota *quarto* : Vocat « fidem et dilectionem, quæ est in Christo, » *q. d.* Quam habeo per Christi gratiam et merita. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Primasius. *Secundo*, Vatablus, « in Christo, » id est erga Christum et Christianos. *Tertio*, et magis genuine ad mentem et phrasim Apostoli, fides et dilectio in Christo, est fides et dilectio Christiana, sive quæ propria est Christianorum, Christi filiorum, quæ divina, supernaturalis, cœlestis et spiritualis est dilectio : hanc enim opponit dilectioni naturali infidelium, quam vel naturæ, vel sanguinis, vel beneficiorum, vel studiorum et officiorum communio parit ac producit.

Vers. 15.

15. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS : QUOD CHRISTUS JESUS VENIT IN HUNC MUNDUM PECCATORES SALVOS FACERE, QUORUM PRIMUS EGO SUM. — Dixerat Apostolus in se superabundasse gratiam Dei, jam apto ordine subjungit eamdem gratiam patere et paratam esse omnibus peccatoribus, ut ita consoletur fideles, quibus similis gratia obtigit, et infideles excitet ad eamdem gratiam capessendam. Unde generalem proponit sententiam, quasi axioma et basim suæ prædicationis et Evangelii, quam Judaicis fabulis, de justitia legis operibus acquirenda opponit, dicens : « Fidelis sermo et omni acceptione dignus, quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, » *q. d.* Christus solus est justificator et salvator, non Moses, non lex, non opera legis aut naturæ, *q. d.* Judæi jactant suam ἀποδοχήν, id est traditionem et Cabalam, sed nugosam et fabulosam : ego veram et certam ἀποδοχήν, id est traditionem et Cabalam a Christo ipso acceptam vobis trado, scilicet quod Christus solus sit qui peccatores et expiet et salvet. Si quis ergo cupit Cabalam, hanc

ut indubitatam acceptet. Cabala enim vetus fuit patrum traditio, qua olim a patribus sacra mysteria, maxime quæ de regno Christi erant, ore ad os per successionem tradebantur; quæ alius ab alio accipiebat. Unde Cabala hebraice idem est quod acceptio, id est accepta doctrina et traditio, a radice קבל *kibbel,* id est accepit. Cabala ergo vetus certa et indubitata fuit, quam Esdras rediens e Babylone, et alii patres tradiderunt; sed Cabala Judæorum recentiorum fictitia est et Pharisaica.

Nota *primo :* Pro « fidelis » græce est πιςός. Nonnulli, teste Hieronymo *ad Marcellam,* legerunt χρηςὸς, id est, *humanus.* Ita legit Ambrosius et interpretatur sic : « humanus, » id est jucundus, gratus; et hoc consentit cum eo quod sequitur, « et omni acceptione dignus. » S. Augustinus legit quoque « humanus, » sed aliter explicat : ait enim hunc sermonem sic esse humanum et divinum, sicut Christus est Deus et homo; maluisse vero Apostolum vocare humanum, quam divinum, quia agebat de adventu Christi in carnem. « Si, inquit, ille homo dicitur humanus, qui in domo suscipit hominem, quam humanus est Deus, qui in seipso suscipit hominem? » Secutus est Augustinus significationem Latinæ vocis *humanus :* nam Græcum χρηςὸς nihil tale significat. Verum communiter Syrus, Græca, Latini et Græci legunt πιςὸς, id est fidelis; hoc est, fidus, certus, indubitatus, verax, fide dignus, non fabulosus, non matæologus, ut ille Judæorum, vers. 4 et 7. Sic *Apoc.* cap. XXI, vers. 5, dicit S. Joannes : « Et dixit qui sedebat in throno, etc. Hæc verba fidelissima sunt, » id est certissima et verissima. E contrario *Jerem.* XV, 18, « aquæ infideles » vocantur, id est instabiles et fallaces, quæ e fonte suo videntur perenniter fluxuræ, et tamen in æstate deficiunt, cum maxime iis indigent homines. Sic *Act.* XIII, 34, dicitur : « Dabo sancta David (id est sanctas et munificas promissiones Dei Davidi factas : unde noster Interpres *Isaiæ* LV, 3, vertit, « misericordias David, » hoc est Davidi promissas) fidelia, » id est firma et stabilia; respondet enim τὸ πιςὸς Hebræo נאמן *neeman,* vel potius נאם *neum.* Sic enim Prophetæ, ubi certum oraculum depromunt, ut a se dicendis fidem et attentionem concilient, præmittere aut subdere solent : *Neum Adonai,* hoc est, dicit Dominus, vel potius, dictum Domini. *Neum* enim non est verbum præteritum : sic enim dicendum esset *naam;* sed participium est, aut potius nomen. Rursum, *neum* non significat simplex aut quodlibet dictum, sed certum et indubitatum, certaque fide credendum, ut idem sit, quod oraculum. Hinc Apostolus apte Hebræum *neum* vertit, πιςὸς ὁ λόγος, hoc est, fidus et certus sermo. Unde sicut Prophetæ, sic et Paulus hæc verba, cum dicturus est rem certam et indubitatam, solet præmittere vel subjicere, uti *ad Titum* III, 7 et 8, velut asseveratione confirmans id quod dixit aut dicturus est. Unde apte Forerius et alii illud *Isaiæ* I, 24, « Propter hoc, ait Dominus Deus exercituum » (ubi pro *ait,* hebraice est *neum*) vertunt, *idcirco fidelis sermo Jehova sabaoth.*

Fidelis sermo vocatur certus et indubitatus.

Quid Hebræum neum?

Neum est oraculum.

Nota *secundo :* « Omni acceptione dignus, » id est omni studio et gratiarum actione acceptandus; dignus quem omnibus modis acceptemus et amplectamur. Græcum enim, ἀποδοχὴ significat non tantum acceptionem, sive acceptationem, sed etiam approbationem. Unde verti hic potest, « fidelis sermo, et omni approbatione dignus. » Adverte hic, hoc epithetum apte respondet priori; ex eo enim quod sermo sit certus, verax, adeoque sit oraculum, sequitur eum omni modo esse acceptandum et amplectendum. Alludit Apostolus ad verba Hebræa נאם *neum,* et האמין *heemin,* quæ uti litteras habent easdem, sed transpositas (ex *naam* enim fit *aman,* si litteram *n* transponas : *aman* autem est radix verbi *heemin*), ita significatione sibi invicem respondent : nam sicut verbum *neum* significat certe et indubitate loqui, veritatem ipsam dicere certo et infallibiliter, id quod est solius Dei loquentis, item Prophetarum et Apostolorum certo verbum Dei proloquentium, quique a Deo immediate vocati testimonium habent, quod errare non possint; adeoque sicuti *neum* proprie significat ipsum Dei verbum, et primæ veritatis oraculum, ita rursum verbum *heemin* significat fidem certo adhibere illi verbo Dei quasi oraculo, illique credere et acquiescere firmitate quadam et certitudine divina ac supernaturali, quæ omnem opinionis, scientiæ, auctoritatis et sensationis humanæ certitudinem longe superat. Hæc ergo duo verba Hebræa *neum* et *heemin* correlativa sunt et sibi mutuo respondent; et sicuti *neum* est verum certo et infallibiliter dicentis, ita *heemin* est certo credentis et fide indubitata (quæ inde dicitur אמונה *emuna*) apprehendentis et amplectentis τὸ *neum,* id est oraculum. Eodem modo respondent hic sibi invicem hæc duo : « Fidelis sermo et omni acceptione dignus, » *q. d.* Est *neum,* cui oportet *heemin,* id est credere; vel est *neum,* dignum *col emuna,* hoc est oraculum fidum, dignum omni fide et fidei amplexu. Ex eo enim quod sermo sit fidus et infallibilis, sequitur eum omni acceptione esse amplectendum; tum ulnis fidei, tum consequenter ulnis spei, invocationis, dilectionis et gratiarum actionis, ut scilicet ejus participes fiamus, et participes facti, gratias pro tanto dono quas par est, Deo agamus.

Correlativæ sunt neum et heemin, id est esse certum sive credendum et credere.

Nota *tertio :* « Fidelis sermo et omni acceptione dignus, » est is, qui sequitur, scilicet, « quod Jesus Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere. » Ubi *primo,* contra Judæos significat legem, et legis cæremonias inefficaces esse ad salutem; illam enim attulit Christus : imo propter eam afferendam, ad nos descendit e cœlo. *Secundo,* significat finem incarnationis et totius œconomiæ Christi in carne fuisse, ut peccatum aboleret, et peccatores salvaret. « Non veni, inquit, *Matth.* cap. IX, vocare

justos, sed peccatores ad pœnitentiam; et non est opus valentibus medico, sed male habentibus.» Tolle morbos, tolle vulnera, nec opus erit medico : tolle similiter peccata, non erit opus Christo. Hinc *tertio*, discimus enormitatem peccati (« magnus, inquit Augustinus, serm. 9 *De Verbis Apostoli*, de cœlo venit medicus, quia magnus per totum orbem terræ jacebat ægrotus»); ac consequenter omni ope enitendum esse, ut e peccato, quod tantum est malum, emergamus, ne Christus nobis frustra venisse videatur. « Cum audis, inquit Augustinus supra, Christum venisse in hunc mundum ut peccatores salvos faceret, noli dormire in dulci strato peccati, sed audi Paulum dicentem : Surge, qui dormis, et illuminabit te Christus. » *Quarto*, discimus immensam Christi clementiam et charitatem, qua peccatores etiam se persequentes (qualis erat Paulus) insequitur, convertit et salvat. Audi S. Augustinum loco citato : « Homines desperate ægrotabant, et ipsa ægritudine qua mentes perdiderant, etiam medicum cædebant, quin et occidebant. Ille autem etiam cum occideretur, medicus erat, vapulabat et curabat; patiebatur phreneticum, nec deserebat ægrotum; tenebatur, alligabatur, percutiebatur, irridebatur, suspendebatur, et medicus erat. Agnoscis phreneticos, agnosce et medicum : Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Illi perdita mente sæviebant, et medici sanguinem sæviendo fundebant; ille autem etiam de ipso sanguine suo ægrotis medicamenta faciebat. »

Mira Christi clementia quod insequatur Paulum aliosque peccatores.

Animam Adæ fuisse in Paulo somniarunt hæretici.

QUORUM PRIMUS EGO SUM. — Fabulati sunt quidam hæretici, teste Sancto Thoma hic, animam Adæ primi hominis et peccatoris, in Paulum fuisse transfusam, ideoque Paulum fuisse peccatorem : sed hoc est Pythagoricum delirium. Primum ergo se dicit, non tempore, sed culparum magnitudine, quia princeps fuerat persecutorum Christi, ait Anselmus; ergo « primus, » id est maximus et pessimus. Ita Augustinus, serm. 9 *De Verbis Apostoli* : « Nemo enim, inquit, acrior Paulo inter persecutores, nemo ergo prior inter peccatores. » Idem *in Psalm.* LXX : « Quid ergo, inquit; est primus? antecedens omnes non tempore, sed magnitudine. » Vide quam se humiliet Paulus. Primus, inquit, sum, id est, ut Theophylactus et Œcumenius explicant, in immensum peccavi, et ad omne malitiæ genus perveni, hinc indigui omni Dei misericordia et universa ejus clementia, non parte aliqua, quemadmodum ii qui ex parte tantum peccarunt. « Humilitas ista, ait Ambrosius, non ad diminutionem ejus proficit, sed ad gloriam; et hæc accusatio ejus est, laus vero Salvatoris. »

Quo sensu vere dicat Paulus se esse maximum peccatorum?

Quæres : Quomodo vere potuit sentire et dicere Apostolus se peccatorum esse primum, id est maximum, cum sciret Judam, Caipham, Herodem aliosque plurimos gravius longe peccasse?

Respondet D. Thomas et insinuat Ambrosius, non velle dicere Apostolum se esse omnium omnino peccatorum primum; sed respectu tantum Judæorum illorum, qui a Pilato Christum crucifigi postularunt, ac postea a Petro et Apostolis conversi, et pœnitentes gratiam et salutem adepti sunt. Sed hi restringunt nimis verba Apostoli, cum Apostolus ea non restringat, sed generaliter loquatur de omnibus peccatoribus, quos, ut præmisit, Christus venit salvos facere; atqui Christus non solos illos Judæos, sed et omnes omnino homines et peccatores venit salvos facere : ergo omnium omnino peccatorum se primum esse dicit Apostolus.

Respondeo ergo, Apostolum bene illustratum Spiritu Sancto agnovisse gravitatem suorum peccatorum, et in eam ex vera humilitate omnes mentis oculos intendisse; aliorum vero peccata non ita considerasse et inspexisse, quin de quolibet præsumeret meliora, vel quod plures haberet causas ipsum excusantes et peccati gravitatem minuentes : sicut qui gravi dentium, capitis, vel oculorum dolore laborat, dicit nullum dolorem hoc esse majorem, sed suum omnium esse maximum, quia scilicet suum sentit per experientiam, aliorum vero dolores tantum considerat per speculationem, itaque suus sibi dolor videtur, et revera in suo sensu maximus est : ita Pauli peccatum ipsi in suo sensu videbatur esse maximum.

S. Franciscus dicebat se esse maximum peccatorum.

Sic et S. Franciscus solebat dicere se peccatorum esse maximum; et rogatus quomodo id vere dicere posset, respondit : Si Deus maximo latroni illam gratiam fecisset, quam mihi, is multo melius ea usus fuisset, sanctiorque quam ego evasisset, *q. d.* Si, seclusa gratia, me considero, video in me tantam infirmitatem et proclivitatem ad malum, quantam in nullo alio video, ac proinde puto me maximum futurum fuisse, ac fore peccatorem, ni Deus infirmitatem meam sua gratia roborasset, ac indies roboraret.

Dices : Ignorantia Paulum excusabat.

Respondeo : Non excusabat, sed minuebat tantum peccatum; erat enim vincibilis, ac consequenter culpabilis : poterat enim et debebat Apostolus ex Scripturis, quarum peritus erat, ex tot Christi miraculis, ex tanta sanctitate vitæ, et doctrinæ tot Christianorum, et sacerdotum Christo credentium, agnoscere Christum esse Messiam mundi redemptorem. Peccatum autem Pauli in se maximum erat, persequi scilicet Christum Deum et hominem; considerabat ergo suam obstinationem Paulus, qua pro judaismo pugnans, Christum Deum et hominem, ejusque Ecclesiam impugnaverat adeo pertinaciter, ut, si potuisset, voluisset eam funditus evertere et interimere, et ad hanc rem cæteris se ducem præbuerat; atque hoc peccatum suum ita ei grave videbatur, ut aliorum peccata, in quæ leviter tantum et generatim intendebat, viderentur ei

esse leviora. Considerabat enim peccatum suum in se, ignorantiam vero suam aliasque circumstantias minuentes peccatum non considerabat. Vide dicta *Philipp.* II, 3. Sic Salomon, *Prov.* XXX, 2: « Stultissimus, inquit, sum virorum, » id est mihi esse videor: dum scilicet me, ac mea quæ ex meipso habeo, seclusa Dei illuminatione specto, dum sapientiæ meæ parvitatem intime perpendo ac penetro, eamque tum cum mea ignorantia, tum cum divina sapientia comparo; videor mihi esse ignorantissimus, adeoque esse abyssus ignorantiæ et stultitiæ, quodque cæteri, quorum ita mihi perspecta non est ignorantia, longe sint me sapientiores, præsertim in sapientia practica, atque in cognitione sui et Dei. Unde putant Hebræi Salomonem suæ idololatriæ et peccatorum conscium pœnitentem hæc dixisse, licet eos refellat Lyranus, qui cum Abulensi sentit Salomonem impœnitentem mansisse, ac esse damnatum; de quo alias. Summa, hisce verbis docere nos vult Salomon, sapientiam veram maxime sitam esse in cognitione sui, suæque miseriæ et insipientiæ, atque humili de seipso sensu et æstimatione. Sic Socrates rogatus quid sciret, respondit: « Hoc unum scio, quod nihil scio. » Imo alius idem rogatus, idem respondit, additque se ne hoc quidem (quod scilicet nihil sciret) scire.

Quo sensu Salomon dicat se esse stultissimum virorum?

Socrates dicebat se hoc unum scire, quod nihil sciret.

Quæres *secundo*, quomodo Paulus dicat: « Quorum primus ego sum; » sciebat enim sibi jam condonatum esse hoc peccatum.

Respondeo, « sum, » id est fui. *Secundo* et simplicius, Paulus hic se considerat quasi in puris naturalibus constitutum, seclusa gratia: sic enim peccator erat, fuissetque in peccato permansurus, et nullo modo mutandus, imo longe adhuc gravius peccaturus: humilis enim est, considerare et despicere se ob ea quæ habet a se: nam ea quæ habet a Deo non sua sunt, sed Dei, Deoque eorum laus et gloria debetur. Sic S. Augustinus, lib. II *Conf.* VII: « Domine, inquit, gratiæ tuæ deputo, quæcumque non feci mala.» Et infra: « Omnia mihi dimissa esse fateor, et quæ mea sponte feci mala, et quæ te duce non feci. » Diserte vero in prologo de vita Christiana: « Ut ego, inquit, peccator primus et ultimus, insipientiorque cæteris, et imperitior universis, te ut sanctitatis et justitiæ viam pergas, crebrioribus audeam litteris admonere, non meæ propriæ justitiæ fiducia, non sapientiæ peritia, non scientiæ gloria, sed sola quam secundum Deum animo ac mente concepi, charitatis tuæ causa compellit. » Sic Socrates a quodam Physiologo notatus ex naturali complexione, quod esset incontinens et fur; cum astantes, qui Socratis probitatem noverant, Physiologi judicium riderent, respondit Socrates: Non est mentitus; sum enim natura talis, sed me contineo.

Paulus loquitur de se quasi constituto in puris naturalibus, seclusa gratia.

Moraliter, quisque consideret se et sua peccata, non aliena, dicatque: Primus peccatorum ego sum; agnoscat et deprædicet Dei in se clementiam; humiliet se, ita tamen, ut anxie se non discruciet. Unde S. Bernardus, serm. 3 *in festo SS. Apostolorum Petri et Pauli*: « In Paulo, inquit, dicente, Fidelis sermo et omni acceptione dignus, quoniam Dominus Jesus venit peccatores salvos facere, quorum primus ego sum; hoc consolationis et fiduciæ accipite, fratres, ut ad Dominum jam conversos non nimis cruciet præteritorum conscientia peccatorum, sed tantum humiliet vos, sicut et ipsum. Ego sum, inquit, minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Misericordiam etiam consecutus est Petrus, qui non ignorans, sed apertos habens oculos peccavit. » Et infra: « Quid enim? peccasti in sæculo? numquid amplius Paulo? Quod si in ipsa Religione, numquid plus Petro? Attamen illi in toto corde pœnitentiam agentes, non modo salutem, sed et sanctitatem consecuti sunt. Et tu ergo fac similiter, quoniam propter te Scriptura eos vocat viros misericordiæ, utique propter multam misericordiam, quam consequi meruerunt. »

Humilis est considerare peccata præterita, licet condonata.

16. UT IN ME PRIMO OSTENDERET CHRISTUS JESUS OMNEM PATIENTIAM AD INFORMATIONEM EORUM, QUI CREDITURI SUNT ILLI, IN VITAM ÆTERNAM. — Nota: Τὸ *primo* nomen est, non adverbium; Græce enim est πρώτῳ, id est primo et præcipuo, scilicet peccatore. Pulchre Theodoretus: « Quemadmodum, inquit, medicus cum in una domo multi simul ægrotant, et omnes de salute desperant, si unum pessime affectum acceperit, et datis ei medicamentis ad perfectissimam sanitatem deduxerit, facit, ut alii omnes bono sint animo, ac fiduciam concipiant: ita Dominus Christus, animarum medicus, cum factus esset homo pro salute peccatorum; me qui eram iniquissimus et omnium sceleratissimus, non solum a prioribus liberavit maculis, sed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me ostendens suam patientiam et clementiam, ut nemo eorum, qui maxima scelera perpetraverint, ad me respiciens, de salute desperet (1). »

Vers. 16.

Nota *secundo*: Pro « omnem patientiam, » græce est πᾶσαν μακροθυμίαν, id est omnem longanimitatem; « omnem, » id est totam et perfectam: ponitur enim nomen collectivum universale, pro toto quanto; perfecta enim et illustris fuit Dei longanimitas, qua furentem contra se Paulum tam diu sustinuit, quem unico ictu oculi perdere poterat et fulmine afflare. Ambrosius pro hoc uno verbo, duo posuit, « magnanimitatem et patientiam. » Magnamini enim est esse longanimem, patientem et mansuetum: sicut et contrario pusilli est animi, injuriis commoveri, turbari, velleque se vindicare.

Longanimitas Dei in Paulum.

Hinc pulchre S. Gregorius, XXXI *Moral.*, cap. X,

(1) Allioli: « In me primo, » id est, in me prius quam in aliis, scilicet a me convertendis.

explicans illa verba Jobi : « Numquid volet rhinoceros servire tibi ? » eaque mystice applicans S. Paulo : « Rhinoceros, inquit, qui et monoceros, tantæ est fortitudinis et feritatis, ut nulla venantium arte capiatur. Sed, ut Physici (inter quos est Isidorus, lib. XII *Etymol.*, cap. II, et Pierius in hieroglyphico Rhinocerotis, qui eum Halicornem vocat) asserunt, virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille, omni ferocitate deposita, caput deponit, sicque soporatus velut inermis, capitur. Pari enim modo, caro illa virginea Christi Paulum spirantem minarum et cædis domare, placare, capere, totumque sibi devincire potuit, dum ei totum sinum misericordiæ suæ expandit. »

Hypotiposis clementiæ Dei fuit Paulus.

Nota *tertio* : Pro « ad informationem, » Ambrosius legit, *ad exemplum* ; Græce enim est ὑποτύπωσις, quæ significat vivum exemplar et imaginem, qua res plene expressa subjicitur oculis, *q. d.* Misertus est mei Deus, ut in me quasi in primo et maximo peccatore, daret vivum exemplar et hypotyposin divinæ suæ clementiæ et longanimitatis; ut in me manifestissime cernerent homines, Deum omnes peccatores velle salvos fieri, eosque ad se vocare, et tantum non cogere, ac facillime eis offensas, quamvis gravissimas, condonare. Itaque meo exemplo informavit et excitavit omnes, qui futuris sæculis Christo credituri sunt, ad obtinendam vitam æternam; ut per pœnitentiam audeat quisque eorum sperare veniam a Christo ; ad eumque pro ea supplex confugiat. Mire enim homines excitant exempla Sanctorum. « Sagittaveras, inquit Augustinus, lib. IX *Confess.*, cap. II, tu, Domine, cor meum charitate tua, et gestabam verba tua transfixa visceribus, et exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, et de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant et consumebant teporem. »

Peccatores exemplo Pauli sperent a Deo veniam.

Moraliter Chrysostomus, hom. 2 *in Psalm.* V : « Si impius es ; inquit ; cogita publicanum; si immundus es, attende meretricem ; si homicida es, perspice latronem; si iniquus es, cogita blasphemum, considera Paulum prius persecutorem, postea annuntiatorem. Nolo mihi dicas : Blasphemus sum. Nolo dicas : Persecutor sum, immundus sum. Habes omnium ostensiones, in quem volueris portum confugito : vis in novum ? vis in veterem ? In veteri David, in novo Paulus. » Et infra : « Quid est peccatum ad Domini misericordiam ? Tela araneæ, quæ vento flante nusquam comparet. »

Et ex S. Augustino, serm. 9 *De Verbis Apostoli*, Anselmus hic : « Si Saulus sanatus est, ego quare despero ? Si a tanto medico tam desperatus æger sanatus est, ego vulneribus meis illas manus non aptabo ? ad illas manus non festinabo ? Ut hoc dicerent homines, ideo factus est Saulus ex persecutore Apostolus : quia cum venit medicus volens sibi famam comparare, infirmum quærit aliquem desperatum, et ipsum sanat ; et, si pauperrimum inveniat, non ibi quærit mercedem, sed commendat artem : ita et Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, ut omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se. »

Vers. 17.

17. REGI SÆCULORUM IMMORTALI, INVISIBILI, SOLI DEO, HONOR ET GLORIA IN SÆCULA SÆCULORUM. AMEN. — Apostolus hic more suo post commemoratum remissionis peccatorum, et redemptionis Christi beneficium, assurgit a Christo homine, et erumpit in laudem et doxologiam Dei Patris, ut vult Ambrosius ; vel potius, ut Theodoretus et Anselmus, totius Sanctissimæ Trinitatis, quæ per Christum hoc donum remissionis hominibus contulit, ac omnibus sæculis confert et conferet.

Deus est rex sæculorum, quo sensu ?

Nota : « Rex sæculorum » est proprium Dei attributum ; significans quod Deus est primum et æternum ens ; ac consequenter rex, auctor, ordinator, distributor, moderator et dominus omnium sæculorum, hoc est, et æternitatis suæ, et ævi, sive æviternæ vitæ angelorum et temporum nostrorum : hæc enim omnia manant a Dei æternitate. Unde pulchre et divine S. Dionysius, *De Divin. nominib.*, cap. V, VII et X, hunc locum explicans, « Ex eo, inquit, quia est (Deus æternus Rex sæculorum), sæculum est, essentia, et ens, et tempus, et generatio, et quod generatur, et quod quomodocumque subsistit. » Omne enim esse temporaneum manat ab esse æterno et perpetuo, quod est in Deo Rege sæculorum. « Et idcirco, ait Dionysius, Deus dicitur Rex sæculorum, utpote in quo et circa quem totum esse et ens subsistensque versetur. » Unde pro *sæculorum*, græce est αἰώνων : αἰὼν autem significat *primo*, æternitatem Dei ; *secundo*, ævum angelorum ; *tertio*, ævum et durationem hominum. Æternitas enim, quæ duratio est nec finem, nec principium habens, soli Deo competit : æviternitas vero, quæ principium habet, et eatenus convenit cum tempore nostro, sed caret fine, et eatenus participat aliquid æternitatis divinæ, angelis tribuitur et animæ rationali. Hinc, ut ait Aristoteles, lib. I *De Cœlo*, cap. IX, dicitur αἰὼν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι, id est, ex eo quod semper sit. Forte voluit Apostolus perstringere fictos æones Valentini, et his opponere Deum verum Dominum æonum omnium.

Nota *secundo* : Pro « immortali, » græce est ἀφθάρτῳ, hoc est, *incorruptibili*, ut habet Syrus, et Augustinus, lib. II *De Actis cum Felice Manichæo*, cap. VII. Porro « immortali, » vel incorruptibili, idem est quod immutabili, *q. d.* In Deum non cadit corruptio, nec mors, nec interitus, ac consequenter nec mutatio ulla : nam omnis mutatio, ait Anselmus, mors quædam est rei, quæ mutatur et desinit esse quod fuit. Sed potius Deus est immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ac consequenter æternus : incorruptio enim et im-

Immortalitas est causa æ-

æternitatis. mortalitas est ratio, et quasi causa æternitatis.

Nota *tertio*: Addit « invisibili, » quia naturaliter nec corporis, nec mentis oculis, nec ullis naturæ viribus Deus videri potest: sed ut quis videat Deum, supernaturali lumine gloriæ opus habet, uti patet in Beatis.

Quid τὸ soli Deo? Nota *quarto*: Dicit « soli Deo, » id est qui solus est Deus: Deus enim unus est, ac consequenter hic solus est Deus. S. Ambrosius qui hoc ad Patrem refert, docet Patrem vocari solum Deum, non quod Filius et Spiritus Sanctus non sint Deus, sed quia Pater est fons et principium deitatis, puta Filii et Spiritus Sancti. Adde, ut docet D. Thomas et Theologi, voces exclusivas additas nominibus essentialibus Dei et attributorum ejus, cum attribuuntur uni personæ, non excludere alias personas divinas, sed tantum alias res, quæ divinam essentiam non habent, sed aliam ab ea diversam et creatam. Verum, ut dixi, cum Theodoreto melius hæc non soli Patri, sed toti Sanctissimæ Trinitati tribuas. Græca addunt μόνῳ σοφῷ Θεῷ, id est soli sapienti Deo: et ita legunt Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et alii Græci præter Theodoretum. Dicitur Deus solus sapiens per se et per suam essentiam, quippe sapientiam suam in omnes et angelos et homines, quasi fons derivat; omnem enim suam sapientiam homines et angeli non habent ex se, sed a Deo. Sic solus Deus dicitur bonus, supple per essentiam, *Lucæ* XVIII, 19.

Quæ gloria soli Deo debeatur? Nota *quinto*: « Soli Deo sit honor et gloria, » scilicet divina et latriæ, quæ Deo vero debetur, *q. d.* Non angelis, non idolis, non diis gentium, sed soli Deo vero tribuatur honor et gloria divinitatis, ut omnes angeli et homines, et maxime ego Paulus, ob tantam Dei in peccatores, et in me primum et maximum peccatorem clementiam, qua me hoc Christi et gratiæ sæculo nasci fecit, rebellem ad se traxit, et pene coegit, peccata dimisit, justificavit, imo Apostolum fecit, semper eum celebrent, adorent, glorificent tum mente et voce, tum etiam sancta conversatione et vita. Qua de re vide hic Chrysostomum in morali *hom.* 4.

Pie S. Bernardus, serm. 83 *in Cant.*, docet hunc Dei honorem debere melle amoris condiri, ab eoque oriri ut Deo perplaceat. « Exigit, ait, Deus timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari. Quid in his præstat, quid eminet? nempe amor. Absque hoc et timor pœnam habet, et honor non habet gratiam. Servilis enim timor, quamdiu ab amore non manumittitur. Et qui de amore non venit honor, non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor et gloria. Sed horum neutrum acceptabit Deus, si melle amoris condita non fuerint. Is per se sufficit, per se placet; et propter se. Ipse meritum, ipse præmium sibi est amor, præter se non requirit causam, non fructum. Fructus ejus, usus ejus. Amo quia amo, amo ut amem. Magna res amor, si tamen ad suum recurrat principium, si suæ origini redditus, si refusus suo fonti semper ex eo sumat jugiter unde fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque effectibus, in quo potest creatura, etsi non ex æquo, respondere auctori, vel de simili mutuum rependere vicem. »

Vers. 18. 18. HOC PRÆCEPTUM COMMENDO TIBI, FILI TIMOTHEE, SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE PROPHETIAS, UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM. — Chrysostomus, Ambrosius, Theophylactus « hoc præceptum » referunt ad sequentia, *q. d.* Præcipio tibi, o Timothee, ut scilicet secundum præcedentes de te prophetias milites bonam militiam. Verum, pro *ut*, Græce non est ὅτι, sed ἵνα, quod magis causam finalem, quam objectum significat; quanquam Apostolus has et similes particulas sæpe confundit, et pro iisdem sumit.

Quadruplex hujus loci sensus.

Secundo, alii referunt ad proxime præcedentia, *q. d.* Præcipio tibi ut prædices Christum venisse, ut peccatores salvos faceret.

Tertio, alii referunt ad omnia præcedentia, *q. d.* « Hoc præceptum, » id est hanc doctrinam, quam ab initio capitis hucusque tibi tradidi, tibi commendo.

Quarto et optime, Theodoretus censet Apostolum, post digressionem, qua de vocatione sua et gratia Dei gratias egit, redire ad ea quæ initio capitis Timotheo commendavit, ut scilicet denuntiaret quibusdam ne aliter docerent. Ubi pro *denuntiares,* græce est idem verbum παραγγέλλειν, a quo hoc loco præceptum vocat παραγγελίαν. Hoc enim est primum Episcopi munus, resistere videlicet pseudoapostolis, et sanam fidem tueri ac prædicare. Unde hæc verba pene eadem sunt cum illis, quæ initio capitis post denuntiationem jam dictam subjungit; ibi enim ait: « Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. » Pro quo hic iisdem pene verbis dicit: « Præceptum tibi commendo, ut milites bonam militiam, habens fidem et bonam conscientiam. »

Quadruplices prophetiæ de Timotheo ordinando. SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE (id est, ut Syrus, super te, de te: Græce enim est ἐπί σε, quod respondet Hebræo עליך *alecha*) PROPHETIAS. — Vatablus per *prophetias* intelligit doctrinam, sive munus docendi Timotheo creditum, *q. d.* Vide, o Timothee, ut in hoc munere quod a Deo accepisti, te fortiter et strenue geras instar militis.

Secundo, alii per *prophetias* accipiunt varia charismata Spiritus Sancti, quæ in Timotheo erant, inter quæ erat etiam proprii nominis prophetia, *q. d.* Paulus: Præcipio tibi ut ita milites, sicut dona Spiritus Sancti tibi concessa requirunt.

Tertio et melius, Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Œcumenius et alii proprie per *prophetias* accipiunt revelationes, *q. d.* Hoc præceptum jam explicatum tibi, o Timothee, commendo, ut, sicut Dei revelatione et spiritu prophetiæ admonitus te Episcopum Ephesi ordinavi,

ita juxta eamdem prophetiam nunc milites, illique respondeas, ostendasque veram fuisse de te prophetiam.

Episcopi olim creabantur per designationem Dei.

Unde notant Chrysostomus et Theophylactus, in primitiva Ecclesia Episcopos et Apostolos seligi et ordinari solitos per prophetiam, revelationem et designationem Dei. Sic *Act.* XIII, 2, dixit Spiritus Sanctus : « Segregate mihi Saulum et Barnabam. » Sic Eusebius, lib. VI *Histor.*, cap. XXV, refert in electione Fabiani Pontificis columbam e cœlo in eum delapsam. Sic S. Gregorius columnæ igneæ sibi incubantis indicio deprehensus et designatus est Pontifex. Sic magnus ille Athanasius divinitus declaratus fuit B. Alexandro, Episcopo Alexandrino morienti, quod sibi in episcopatu esset successurus. Unde cum Athanasius timens, et fugiens episcopatum, Alexandria secessisset, Alexander in morte identidem inclamans Athanasium, tandem in has voces erupit : « Athanasi, inquit, putas te posse effugere, non tamen effugies. » Testis est Apollinarius apud Sozomenum, lib. II, cap. XVI. Sic S. Nicolaus, Ambrosius, Alexander Carbonarius divino indicio vocati et ordinati sunt Episcopi. Idem de Timotheo hic asserit Paulus.

Addit *quarto*, Magallianus per *prophetias* posse accipi prædictiones, conjecturas et bona omina quibus Christiani omnes optima quæque de Timotheo, cum ordinaretur Episcopus, ex vitæ ejus anteactæ sanctitate ominabantur, prædicentes, non dubitare se, quin fideliter, constanter et egregie munere episcopali perfungeretur. Sic S. Ambrosius pueri, deinde populi totius, voce acclamatus Episcopus, per prophetiam Episcopus factus est; vox enim populi, vox Dei.

UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM. — « In illis, » id est per illas prophetias, hoc est, per Spiritum donatorem prophetiæ. *Secundo* et melius, Œcumenius et alii, « in illis, » id est secundum illas, ut scilicet illis prophetiis de te factis respondeas.

Nota, Christianum esse militem Christi quasi ducis et capitanei sui, quia tota vita sub vexillo crucis pugnare debet cum vitiis et concupiscentiis ac dæmonibus, *Roman.* VII, 23; *Galat.* VIII, 17; *Job* VII, 1; et Christus, *Matth.* XI, 12 : « Regnum, inquit, cœlorum vim patitur, et violenti rapiunt illud. »

Pulchre bellum hoc describit S. Augustinus, XXII *De Civit.*, XXIII. Hujus militiæ arma et panopliam describit Apostolus, *Ephes.* VI, 13, ejusque stipendium est vita æterna, *Rom.* VI, 23.

Seneca, epist. 37 *ad Lucilium*, eum hortatur ad virtutem, sumptis a re militari verbis : « Promisisti, inquit, virum bonum (ἀνδράγαθον, id est virum fortem et bellicosum), sacramento ligatus es. » Hoc enim duci promittebant milites, dum auctorabantur. Quod si sponsionis obliti ignave se gererent, non viri, sed feminæ per probrum appellabantur, uti Bunduica, Britannorum regina apud Dionem, lib. LXII, Neronem effeminatum vocat Neronidem. Idem sibi dicat Christianus : in baptismo auctoratus es miles Christi, virum te fore spopondisti, virum ergo te præbe, quasi miles viriliter contra carnem et mundum decerta.

Quæ sit militia Episcoporum et Pastorum?

Verum Episcopi, Pastores et Doctores, ut docet hic Apostolus, peculiariter sunt et dicuntur milites Christi. Pro quo nota : Militia per catachresin Hebræis omnem famulatum significat. Hinc angeli, cœli, sidera, omnesque creaturæ vocantur Dei milites, indeque dicitur Deus Sabaoth, id est exercituum; estque Sabaoth unum ex decem nominibus Dei, teste Hieronymo *ad Marcell.* Magis proprie tamen Levitæ et sacerdotes dicebantur milites Dei. Unde *Numer.* IV, 30, Levitæ dicuntur exire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æque ac milites in castris suo ordine et stationibus excubabant, Deoque quasi duci suo deserviebant. Hinc mulieres in tabernaculo commorantes, ejusque ministerio addictæ, vocantur templi milites, *Exodi* XXXVIII, 8, ubi dicitur : « Fecit et labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi : » ubi pro *quæ excubabant*, hebraice est צבאת אשר צבאו *tsobeot ascer tsabeu*, id est « mulierum militantium, » quæ militabant in ostio tabernaculi. Eodem modo vocantur I *Reg.* II, 22. Ad hos ergo Levitas et sacerdotes templi milites alludens Paulus, Timotheum aliosque Episcopos et Pastores vocat milites Ecclesiæ : hi enim non tantum ut veteres Levitæ in templo excubant et Deo deserviunt, sed etiam quasi duces ad bellum cum hæreticis, vitiis et dæmonibus ineundum, alios fideles incitant, antecedunt et defendunt, ideoque maximum hostium impetum sustinent. Atque in primitiva Ecclesia id maxime verum et clarum erat, quando Judæi, Gentiles, Imperatores et hæretici in Ecclesiam omnibus viribus et armis insurgebant, ut eam opprimerent; quam ut defenderent Apostoli, aliique præcones, ad mortem et martyrium usque contra eos decertarunt. Sic postea immortalis Athanasius pene solus contra orbem fere universum Arianum per 46 annos heroice depugnavit et triumphavit.

Levitæ in tabernaculo quasi milites in castris excubabant.

Militia Episcoporum contra hostes fidei et fidelium.

Unde moraliter Chrysostomus : « Milita, inquit, bonam militiam; est enim et militia mala, de qua alio loco ait : Sicut enim exhibuistis membra vestra arma peccato. Illi sub tyranno militant, nos æterno Regi militamus. Cur autem eam rem militiam vocat? Indicat profecto bellum esse excitatum vehemens et atrox, cum cæteris, tum maxime ei, qui doctoris fungitur munere. In quo nobis armis opus est validis, sobrietate scilicet, temperantia, precibus perpetuisque vigiliis, ut in eis milites habens fidem et bonam conscientiam : magistrum quippe prius oportet docere seipsum; quemadmodum enim dux, nisi antea miles optimus fuerit, ne dux quidem esse aliquando poterit, ita et doctor.

Moraliter de militia Christiana ex S. Chrysostomo.

Egregie vero S. Basilius, præfat. *in ascetica*, informans spiritalem militem Christi, sic ait : « Ubi

Ex S. Basilio.

ergo Christus Rex? in cœlo. Huc tuus tibi, o Christi miles, dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris est. Miles non domos ædificat, non comparat agros, mercibus et lucro non studet. Alimenta miles habet a rege, in plateis tabernaculum sibi ponit. Cibum sola necessitas metitur, potio aqua, somni quantum natura requirit, itinera frequentia, itemque vigiliæ, acris ad frigora caloresque tolerandos patientia, periculosorum cum adversariis certaminum crebra susceptio, et in his sæpe mors, gloriosa tamen et quæ regiis honoribus et muneribus decoretur. » Quæ omnia applicans Christi militi, ita concludit : « Age igitur, Christi miles, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio. Propositum tibi vitæ genus sit domo, urbe ac possessione rerum omnium carere. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ hujus curis liber. Non te illiget conjugis cupiditas, non filiorum sollicitudo : imitare sponsum cœlestem; insurgentes adversum te crebro invisibiles hostes in fugam dato, atque eos ex animo primum expellas tuo, neque omnino illis quidquam apud te sit loci; dele consilia adversus Christi fidem defectionem molientia, » etc.

Vers. 19. 19. HABENS FIDEM ET BONAM CONSCIENTIAM. — Hæc sunt arma militiæ Christianæ, imo Ecclesiæ, *q. d.* Militabis, o Timothee, bonam militiam, si fidem rectam circa vera et orthodoxa dogmata et bonam conscientiam, id est sanctam vitam et mores sequaris et conserves, ut fidem rectam alios docere et bonæ vitæ exemplo subditis prælucere possis; hæc enim duo præcipua sunt Episcopi et Pastoris munia. Nec enim in fide vacillantis est alios confirmare, nec ignorantis docere, nec incompositi componere, nec inordinati ordinare.

QUAM (bonam conscientiam) QUIDAM REPELLENTES (græce ἀπωσάμενοι, id est postquam repulerunt (1) : unde Vatablus vertit, *qua repulsa*) CIRCA FIDEM NAUFRAGAVERUNT, — id est fidei naufragium et jacturam fecerunt, factique sunt apostatæ, schismatici, hæretici.

Fides est navis, anchora est bona conscientia, et ex ea spes. Nota ex Chrysostomo : Pulchra metaphora fidem navi comparat, in qua anchora, quæ navim hanc roborat, ut in tribulatione perseveret, est bona conscientia et ex ea manans spes vitæ æternæ : sicut enim navis in procelloso mari spem portus præbet hominibus, et ducit ad portum, ita fides ducit ad vitam æternam; et sicut homo extra navim in mari, sine spe salutis est, ita et homo sine fide : quamdiu vero manet in navi, id est fide, licet peccet, restitui potest, spem habet salutis. Hinc Ecclesia, quæ est fidei magistra et fidelium congregatio, comparatur arcæ Noe, extra quam nemo salvus est a diluvio; et naviculis Evangelicis, in quibus Christus prædicabat regnum Dei, tempestates sedabat et pisces capi faciebat.

Vers. 20. 20. EX QUIBUS (de quorum numero) EST HYMENÆUS ET ALEXANDER. — Hic est ille, de quo II *Timoth.* IV, 14 : « Alexander ærarius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ejus : quem et tu devita : valde enim restitit verbis nostris. » Suspicatur Baronius et alii hunc eumdem esse Alexandrum, qui primo fidelis, causam pro Paulo egit, sed deficiens factus est apostata et hostis Pauli omniumque Christianorum.

QUOS TRADIDI SATANÆ. — Id est, quos excommunicavi. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius. Atque hinc videtur fluxisse illa phrasis, qua excommunicati dicuntur possideri a diabolo, ut habetur cap. *Audi*, et cap. *Omnis*, 11, *Quæst.* III. Rursum « tradidi satanæ » significat, eos satanæ quasi carnifici cruciandos esse traditos. Ita docet Chrysostomus, Œcumenius et alii, ac imprimis Theodoretus : « Eos autem, inquit, tradit diabolo, non ut bonorum magistro, sed ut servo carnifici; et ideo non dixit, ut eos doceret, sed, ut doceantur non blasphemare. Ab Ecclesiastico enim corpore separati et divina gratia nudati, ab adversario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos et difficiles affectiones et alias calamitates : hæc enim consuevit inferre hominibus, quoniam est et inimicus et ultor, ut dicit Propheta *Psal.* VIII. Consentaneum autem erat illos castigatos mutare sententiam, » etc. Et Chrysostomus de excommunicato loquens : « Dejiciebatur, inquit, a communi fidelium cœtu, abscindebatur a grege, fiebat nudus, atque ita destitutus luporum patebat et prodebatur occursibus : sicut enim dudum nubes Hebræorum castra tegebat, ita et Ecclesiam protegebat Spiritus Sancti gratia.

UT DISCANT NON BLASPHEMARE. — Ambrosius, « ut emendentur et resipiscant a sua blasphemia et hæresi : » excommunicatio enim non ad perditionem, sed ad emendationem peccatoris ferri debet, ut notat Chrysostomus, nimirum παθήματα sunt μαθήματα, et vexatio dat intellectum. Hinc patet omnem hæresim esse blasphemiam in Deum, qui est prima veritas; omnis enim hæresis et hæreticus, ut sua dogmata fidei contraria statuat, dicit et docet fidem veram, ac consequenter Deum veræ fidei auctorem, esse falsum et mendacem. Qualis fuerit horum blasphemia et hæresis, non explicat Paulus.

Παθήματα sunt μαθήματα. Omnis hæresis est blasphemia in Deum.

Origo hæresis est mala conscientia.

Moraliter hic nota, fontem hæreseos esse malam conscientiam et vitam. Nunquam enim hæresis est primum peccatum, sed oritur vel ex ambitione, vel ex avaritia, vel ex libidine; ac consequenter, ut viri sapientes censuerunt, contra hæreticos non tam argumentis agendum est, quam puritate vitæ : ut nimirum inducantur ad vitæ puritatem, morum honestatem, castitatem, humilitatem et opum contemptum. Sublata enim radice hæreseos, tolletur et ipsa hæresis. Rursum hinc sequitur vitam malam tendere et desinere in hæresim. Mores ergo vitæ corruptæ sunt scopuli, ad quos fides, quasi navis alliditur subinde et frangitur. Cujus ratio est *primo*, naturalis antipa-

Mala vita

(1) Nempe morum perversitas sæpe est causa errorum, qui vitiositati patrocinantur.

desinitin hæresim ob quatuor causas. thia et contrarietas quæ est inter fidem et malam vitam: hanc enim fides semper carpit et redarguit. *Secundo*, naturalis lapsus et ruina. Qui enim ex uno vitio in aliud et aliud, tandem profundissime in hæresim ruit et prolabitur. Sunt enim hæ fossæ vitiorum sibi invicem subordinatæ, ut gradatim ex una in aliam et aliam, ac tandem in barathrum, id est in hæresim, descendas et corruas. *Tertio*, est punitio divina: Deus enim perditam vitam castigat per subtractionem sui luminis, veritatis et fidei, perditosque homines tradit in reprobum sensum, ut docet Apostolus *Rom.* I, 21 et 24. *Quarto*, quia, ut docet Chrysostomus mox citandus, hi corrupti homines, ut libere suis vitiis et voluptatibus indulgeant; negant futura bona et mala, aliaque dogmata fidei, quæ Dei metum et peccati horrorem eis injicere possent.

Ambitio et libido sunt fontes hæreseos. Ac *primum*, ambitionem et superbiam esse fontem hæresis, patet ex eo quod hæretici omnia rationibus humanis metiri et concludere volunt, id est videre rem volunt, non credere. Sic ambitio primum hæresiarcham Simonem Magum hæreticum fecit; voluit enim Spiritum Sanctum emere pecunia, ut eum posset quibus vellet elargiri, sicque coli tanquam donator Spiritus Sancti.

Tertullianum quid Montanistam effecit, nisi quod, ut notat Baronius, Pamelius et alii, mortuo Agrippino Episcopo, ambiens episcopatum Carthaginensem, eo exciderit?

Sic Aerius, inquit Augustinus, lib. *De Hæresibus*, quod episcopatu frustratus esset, cœpit asserere sacerdotes esse pares Episcopis.

Sic hoc sæculo Lutherus, Ochinus, Dudecius et alii, primas cathedras, vel purpuram, aut pallium ambientes et repulsam passi, apostatarunt, et inter Novantes primatum quæsierunt.

Secundo, quod libido et carnis vitium fons sit hæreseos, docet hic Chrysostomus: « Male viventes, inquit, ne futurorum metu et exspectatione crucientur, persuadere sibi omni studio curant, falsa esse omnia, quæ nostra religio continet, nempe de peccatis, resurrectione, judicio futuro, et similibus.

Sic Nicolaus Diaconus, cum ad exemplum Apostolorum a propria uxore continuisset, post a proposito delapsus, ac reprehendi veritus, negabat quemquam salvari posse, nisi venerem singulis diebus exerceret.

Marcion, cum ob corruptam virginem acriter objurgaretur, tria excogitavit baptismata in remissionem peccatorum.

Cujusmodi item vitæ fuerint Montanus cum suis prophetissis, ac Novatus; videre est apud Eusebium, lib. V, cap. XVIII et lib. VI, cap. XXXIII. Sed quid veteres repetimus historias, cum hodie, exempli gratia, doceant hæretici vota esse impia, ne cogantur de sua libidine erubescere? Quid enim sunt Lutherus, Calvinus, Menno, Beza, Bucerus, Martyr, nisi apostatæ et votifragi monachi aut sacerdotes, qui in Catholica Ecclesia votum continentiæ Deo nuncuparunt; illudque deinde violarunt? Experientia quotidiana clare constat apud eos hæresim invalescere, ubi studium bonæ vitæ neglectui habetur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Episcopo Timotheo ante omnia commendat orationem, qua oretur pro omnibus, etiam regibus; Deum enim velle omnes homines salvos fieri.

Secundo, vers. 8, vult viros quoslibet orare in omni loco.

Tertio, vers. 9, jubet pariter orare mulieres, sed in habitu et ornatu modesto, in humilitate et silentio: docere enim mulieri non permittit, sed vult eam viro subjici et ab eo edoceri, atque filiorum generationi et educationi intendere, itaque salvam fore asserit, vers. ultim.

1. Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus: 2. pro regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate. 3. Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, 4. qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. 5. Unus enim Deus, et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus: 6. qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis: 7. in quo positus sum ego prædicator et Apostolus (veritatem dico, non mentior), doctor Gentium in fide et veritate. 8. Volo ergo viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione. 9. Similiter et mulieres in habitu ornato, cum verecundia et sobrietate ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis,

vel veste pretiosa : 10. sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. 11. Mulier in silentio discat cum omni subjectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio. 13. Adam enim primus formatus est, deinde Eva : 14. et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit. 15. Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate.

Vers. 1.

1. Obsecro primum omnium fieri obsecrationes. — Nota : Pro *obsecro*, Græce est παρακαλῶ, quod verti potest cum Vatablo et aliis, *admoneo, adhortor;* S. Ambrosius legit, *exhortare*, forte, quia in Græco legit παρακάλει in imperativo.

Nota *secundo :* Vox *igitur* significat hæc inferri ex dictis cap. præced. Dixit enim Christum venisse, ut omnes peccatores salvos faceret, et in hac re Episcopum Timotheum debere Christo cooperari, et militare bonam militiam ; hinc jam infert : « Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, » *q. d.* O Timothee, ut tuo episcopatu rite perfungaris ad peccatorum salutem, scias primum Episcopi munus esse, orationi cum suis et pro suis vacare, et te plus oratione, quam prædicatione (quæ inter externa officia activæ vitæ primum est in Episcopo) effecturum ; oratio enim infidelibus et peccatoribus lucem et gratiam, qua convertantur, a Deo impetrabit. Ita Chrysostomus. Et patet ex seqq. ; cur enim velit fieri orationes, causam subdit, dum ait : « Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri. »

Primum Episcopi munus, pro se et suis orare.

Nota *tertio :* Vox *omnium* vel referri potest ad sequentia, nimirum ad *obsecrationes* (*q. d.* Volo fieri obsecrationes omnium, sive ab omnibus Christianis), vel ad antecedentia, videlicet ad *primum, q. d. Primo* omnium, id est ante omnia, volo fieri obsecrationes ; idque aptius est, et ita explicat S. Ambrosius et Chrysostomus, qui sic interpretantur, quasi Apostolus mane ante omnia velit nos incumbere orationi. « Atque id, ait Chrysostomus, norunt fideles, quomodo diebus singulis mane et vesperi orationes fiant ad Dominum, quomodo pro omni mundo, et regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt, obsecrationes ab Ecclesia fiant. »

Priscus mos orandi mane.

Nota hunc locum pro matutina et vespertina oratione ex veteri usu Ecclesiæ. Ita fecit David, *Psalm.* LXII : « Deus, inquit, Deus meus, ad te de luce vigilo. » Ita fecit Job, cap. I, 5 : « Sanctificabat, inquit Scriptura, illos (filios), consurgensque diluculo offerebat holocausta pro singulis. » Hinc S. Dionysius, cap. III *De Divinis Nominibus :* « Omnis, inquit, actio ab oratione inchoanda nobis est, præsertim in theologia, » id est quando incidit sermo aut disputatio de rebus divinis. Ita faciebat Nazianzenus, ut habetur in oratione ejus, quam dicebat iter facturus : « Tibi, inquit, Christe, vivo, tibi loquor, tibi, Christe, sedeo, tibi incedo, quandoquidem me manu regis. »

Omnis actio ab oratione inchoanda est, ait D. Dionysius.

Obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones. — *Primo,* Theophylactus, Gagneius et, ut videtur, Chrysostomus, tria prima, scilicet « obsecrationes, orationes, postulationes, » volunt esse idem, sed ad auxesim aliis nominibus iterari : sic enim *Philip.* IV, 6, et *Ephes.* VI, 18, hæc pro eodem sumit.

Triplex hujus loci expositio.

Secundo et melius, alii hæc distinguunt. Imprimis D. Thomas vult hæc reperiri distinctim in una eademque oratione sive collecta : oratio, inquit, est ipse mentis in Deum ascensus, ut cum in collecta dicitur, « Omnipotens sempiterne Deus ; » gratiarum actio est, cum subditur, « Qui infirma mundi eligis ; » hanc sequitur postulatio, cum dicitur, « Præsta, quæsumus ; » quæ omnia concludit obsecratio per res sacras, cum dicitur, « Per Dominum nostrum Jesum Christum. »

Tertio et aptius ad Græca, Theodoretus, Œcumenius et Cassianus, *Collat.* XI, cap. XII et XIII : « Obsecrationes, » inquiunt, Græce δεήσεις, vocantur, id est supplicationes pro remotione malorum et tristium, ut iis liberemur. Unde Ambrosius et Augustinus legunt, *deprecationes.* « Orationes, » Græce προσευχαί, vocantur petitiones bonorum, ut ea nobis obveniant. « Postulationes, » Græce ἐντεύξεις, vocantur interpellationes, cum accusamus eos, qui nos injuria afficiunt, inquit Theodoretus ; vel, ut Primasius, cum interpellamus pro aliorum salute. Denique « gratiarum actio » Deo offertur pro bonis, quæ nobis prius contigerunt.

Nota cum Ambrosio, Augustino, Chrysostomo et aliis, Apostolum loqui maxime de oratione publica et communi, qualis est Missa, Litania et similes. Unde S. Augustinus, epist. 59 *ad Paulinum,* Quæst. V, apte hæc refert ad Missæ liturgiam, ut « obsecrationes » sint *confiteor,* et aliæ orationes Missæ, quæ fiunt ante consecrationem, in quibus est frequens deprecatio et obsecratio per Christum, et alias res sacras ; « orationes » vero sint eæ, quæ fiunt sub consecrationem. Græcum enim προσευχή significat orationem quæ fit cum oblatione (qualis est in consecratione) vel voto. Deinde ut « postulationes » fiant post consecrationem, cum populus benedicitur ; tunc enim, inquit Augustinus, « Antistites velut advocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati ; » scilicet cum sacerdos post consecrationem pro seipso, pro vivis et defunctis postulat beneficia, cumque populum benedicit, tunc eum quasi misericordiæ

S. Augustinus hunc Pauli locum refert ad liturgiam Missæ ejusque partes.

Dei sistit, et sua postulatione beneficio afficiendum offert. Quibus peractis, « participato tanto Sacramento gratiarum actio cuncta (liturgiæ et Missæ mysteria) concludit.» Hactenus Augustinus. Ex quo S. Augustini loco patet hunc Missæ ritum saltem in communi et quoad hasce partes, fuisse tempore S. Augustini usu communi Ecclesiæ receptum, quasi traditum a majoribus ex Apostolorum institutione. Idem patet ex liturgiis S. Jacobi, Basilii, Chrysostomi, quas ipsorum genuinas esse docent tum alii, tum VI Synodus, *can.* 32, diserte asserit de illa quæ S. Jacobo ascribitur.

Promiscue in Missa sacerdos obsecrat, orat, postulat et gratias agit.

Non minus apte Franciscus Suarez, III *part.*, *Quæst.* LXXXIII, disp. LXXXIII, sect. 1, putat hæc omnia promiscue quavis Missæ parte fieri : in quavis enim sacerdos nunc petit, nunc obsecrat, nunc iterum iterumque gratias agit. Et idem imitandum est cuivis fideli in privata oratione : hunc enim orandi et psallendi modum docet David in psalmis, ubi omnes hos affectus alternat, ut nunc obsecret, statim postulet, mox gratias agat, rursum oret, statim gratias agat, mox obsecret, etc.; optima enim est oratio, quæ ex mentis affectibus prodit; et sicuti qui affectibus indulget, eos miscet et alternat, idem faciat qui Deum affectuose orat. Aliter hæc distinguit S. Bernardus, in *Sententiis* : « Obsecrationes, ait, verecundo, orationes puro, postulationes amplo, gratiarum actiones fiunt affectu devoto. » Explicat singula per exempla : Obsecrationis, inquit, typum tenuit hæmorrhoissa, *Matth.* cap. IX, 21, quæ cupiens sanari dixit intra se : « Si tetigero fimbriam vestimenti ejus, salva ero. » Orationis exemplum dedit Magdalena, quæ pure confitens peccata, lacrymis rigando pedes Christi orabat veniam. Postulatio est, quando is qui pro se oraverat, jam orat pro aliis. Sic orarunt Apostoli pro Cananæa : « Dimitte illam, quia clamat post nos. » Gratiarum actio fuit illa Christi suscitaturi Lazarum : « Pater, gratias ago tibi, quia audisti me. »

Vers. 2.

2. PRO REGIBUS, ET OMNIBUS QUI IN SUBLIMITATE SUNT. — Græce ἐν ὑπεροχῇ, id est in dignitate, vel eminentia. « Pro fide ergo, conversione et salute regum et principum, qui fastu suo ab humilitate Christiana abhorrent, ne despera, sed ora, ut orationibus humilium Deus præstet salutem sublimium; » ait Augustinus, *Enchirid.* CIII. Hinc dicimus *primo*, cuivis fideli maxime orandum pro Prælatis tam ecclesiasticis, quam civilibus : hi enim plurimum possunt, et ab his pendet tota respublica et Ecclesia; quales enim hi sunt, tales fere sunt et subditi : nam

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic Constantinus conversus orbem convertit, idola sustulit, ecclesias erexit.

Triplici de causa

Secundo, non tantum pro regibus et magistratibus Christianis, sed etiam pro infidelibus et Ethnicis, puta Nerone et similibus, qui tempore Pauli regnabant, orari vult Apostolus, idque, ut notat Chrysostomus, triplici de causa : *Primo*, ut Christiani odium omne deponerent, cum pro omnibus orare jubeantur; nemo enim eum odisse potest, pro quo orat. *Secundo*, ut ipsi reges et principes mitiores essent in Christianos, quos scirent pro se orare, etiam dum illos persequerentur et cruciarent. Ita in castris M. Aurelii Antonini Imperatoris siti afflictis, Christiana legio Romanis pluviam impetravit, quæ cum tonitru fulmina in Romanorum hostes vibravit. Unde hæc legio dicta est κεραυνοβόλος, id est *Fulminatrix*. Ad quam alludens Tertullianus, cap. XL *Apolog.*, ita cum Gentilibus expostulat : « Cum ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, et annus in cura est, vos quidem quotidie pasti, statimque pransuri, balneis et cauponis et lupanaribus operati, aqualicia (id est sacrificia ad aquam eliciendam) Jovi immolatis, nudipedalia populo annuntiatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus exspectatis, aversi ab ipso et Deo, et cœlo. Nos vero jejuniis aridi, et omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia cœlum tundimus, Deum tangimus; et cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur. »

orandum pro Magistratibus, etiam infidelibus.

Legio Fulminatrix sua prece impetravit Antonino pluviam.

Sic Christianos olim in sanctis mysteriis pro rege sive Imperatore, etiam infideli (qualis tunc erat Nero, Decius, Diocletianus), orare solitos esse, testes sunt Justinus, *Apolog.*, II; Origenes, lib. VIII *Contra Celsum*; Arnobius, lib. III *Contra Gentes*; Eusebius, lib. IV *Histor.*, cap. XXVI. Ita S. Cyprianus, ut habet ejus Vita, cum ei a præfecto objectum esset, quod ipse tanquam Christianus in Cæsarem conjurasset, libere respondit : « Longissime absumus nos Christiani ab ista culpa, qui Cæsari, etiamsi alia sacra, alios deos colenti, tamen quia princeps noster est, bene cupimus et precamur, et rogamus Deum nostrum, ut ad cogitationem verorum bonorum adducat. »

Hinc moraliter Chrysostomus hic, *hom.* 6, ex eo quod Apostolus hortetur nos, ut pro omnibus oremus; ac consequenter pro inimicis et persecutoribus, invehitur in eos qui orant pro vindicta inimicorum, dicentes Deo : Retribue illi quod mihi fecit; percute illum, uti me percussit. « Discamus, inquit, orare ut convenit Christianis; Gentilium illæ preces sunt, Judæorum ejusmodi orationes censentur. Christianis jussum est, eis qui peccaverunt, indulgentiam facilem dare; atque ut eis a Deo ignoscatur, tota intentione deposcere. »

Et infra : « Videris quidem, inquit, inimico, dum contra eum oras, intentare vulnus, re autem vera contra teipsum gladium impellis; non permittis judicem in tuis tecum rebus mitius agere, dum illum adversus alium provocas. »

Tertia pro Gentilibus principibus orandi causa

fuit, ut scilicet a Deo gratiam bene et pacifice regendi illis impetrarent, utque Deus eo modo flecteret et dirigeret eorum animum et regimen, quo proficuum erat Ecclesiæ ejusque paci et tranquillitati.

Nam, ut eleganter ait Plutarchus, « Imperium Romanum vinculum pacis erat, velut anchora fluctuanti mundo. » Hinc Tertullianus, *Apolog.* XXX, ad calumniam Ethnicorum respondens : « In cœlum, ait, suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia pectore oramus; precantes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt. »

Sic Jeremias, cap. XXIX, ex Hierosolyma scripsit Judæis in Babylone degentibus, ut orarent pro vita Nabuchodonosoris et filiorum ejus : « Quia in pace, inquit, illius erit pax vestra. »

Addit *quartam* Theodoretus, non tantum orandum esse pro regibus, ut per eos pace fruamur et quietam vitam agamus, sed etiam ut ipsi ab impietate traducantur ad fidem et pietatem, uti subdit Apostolus : « Hoc enim bonum est et acceptum coram Deo, qui omnes homines vult salvos fieri. »

Dices : S. Augustinus, lib. I *De Anima et ejus Origine*, cap. IX, ait : « Quis offerat corpus Christi, nisi pro eis qui sunt membra Christi ? » atqui infideles non sunt membra Christi, ergo pro eis non est offerendum, nec orandum. Respondeo, « pro eis, » scilicet defunctis; loquitur enim Augustinus de parvulis sine fide et baptismo mortuis, dicitque pro eis non esse orandum, quia hi nec sunt, nec fieri possunt membra Christi. Infideles autem quamdiu vivunt, fieri possunt membra Christi, ideoque pro eis orandum est.

Nota *tertio* : Episcopo et sacerdoti incumbit pro omnibus orare; nam, ut inquit Chrysostomus, quasi communis quidam totius orbis pater est sacerdos; dignum ergo est, ut omnium curam agat, omnibusque provideat, sicut et Deus, cujus ministerio servit, et fungitur vice. Est enim mundus hic quasi templum quoddam sanctum et Deo dignum, ut aiebat Diogenes apud Plutarchum in fine libri *De Tranquill. animi*, et Philo, lib. II *De Monarchia*, initio, et Lactantius, lib. *De Ira Dei*, cap. XIV, imo ipse propheta Baruch, cap. III, 24 : « O Israel, inquit, quam magna est domus Dei ! » scilicet mundus hic totus. Hujus quasi divini templi antistes constitutus est sacerdos, ut sacerdotio fungatur, et deprecetur pro universis creaturis.

Mundus est quasi templum Dei, in quo, et pro quo orat Episcopus.

Hac de causa pontifex legis veteris in sua veste totum repræsentabat orbem; nam, ut dicitur *Sapientiæ* XVIII, 24 : « In veste poderis totus erat orbis terrarum. » Ubi nota : Poderem vocat tunicam hyacinthinam, eo quod εἰς πόδας, id est ad pedes usque, extenderetur. Sub hac autem tunica hyacinthina per synecdochen omnes alias pontificis vestes intelligit. Femoralia ergo pontificis linea figurabant terram, ex qua linum nascitur; zona, qua cingebatur pontifex, significabat oceanum terram cingentem; tunica hyacinthina, utpote violacei, hoc est aerei coloris, repræsentabat aerem. Ex hac tunica inferne dependebant mala punica, et tintinnabula; illa fulguris, hæc tonitrui specimen referebant. Super hæc omnia, vestiebatur ephod pretioso et vario, quod typus erat cœli siderei variis stellis distincti : ephod a tergo habebat duos onychinos lapides, qui significabant duo hemisphæria, vel solem et lunam; a fronte vero ephod in pectore habebat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quæ repræsentabant duodecim signa Zodiaci. Rursum hæ gemmæ duodecim inscripta habebant nomina duodecim tribuum Israel, ut scilicet meminisset pontifex se pro iis sacerdotio fungi, et semper orare debere. In capite pontifex gestabat tiaram, cui a fronte affixa erat lamina aurea, hac inscriptione nominis tetragrammati קדש לאדני *codes ladonai*, id est sanctitas Domino : tiara hæc significabat cœlum empyreum, lamina vero Deum omnibus præsidentem. Sic ergo creaturas omnes orbemque universum sua veste pontifex repræsentabat, ut meminisset se creatoris mundi esse ministrum, et indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere, seque pro ea tam voce, quam habitu assidue precari debere. Ita ex Josepho et Philone Hieronymus, epist. *ad Fabiolam*, ubi hasce vestes explicat. De quo plura dixi *Exodi* XXVIII.

Hinc in veste poderis totus erat orbis terrarum, ratione?

UT QUIETAM ET TRANQUILLAM (Græce ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, hoc est, placidam et quietam : ita Syrus, Vatablus et alii) VITAM AGAMUS, — quod continget, si ipsi reges et principes prudenter rempublicam administrent, et si hanc eis prudentiam orando impetremus.

IN OMNI PIETATE ET CASTITATE. — Pro *castitate*, græce est σεμνότητι. Quæ vox non solam castitatem, sed et omnem honestatem et morum gravitatem significat, cerniturque in omni virtute, ait Theophylactus. Unde Syrus vertit, *in omni reverentia Dei et puritate.*

Nota *primo* : Vult nos Apostolus vitam agere quietam non in otio et deliciis, sed in pietate et sanctitate. Ita Theophylactus.

Nota *secundo*, pacem et quietem perutilem esse ad pietatem et vitæ honestatem; bellum enim et perturbatio, inquit Ambrosius, nec pietatem servat, nec castitatem. Videmus enim bello flagrante, urbes, templa, sacra omnia profanari et diripi, virgines violari, sacerdotes capi aut fugari, omnia rapinis et cædibus misceri, silere leges omnemque Dei cultum. « Tria sunt, ait Theophylactus, bellorum genera : unum, quod a Barbaris; alterum, quod privatim adversum nos geritur, ab his qui nobis infensi sunt; ter-

tium, quod intra nos ex pravis motibus excitatur. Bellum igitur quod a Barbaris ingruit, regum industria virtusque sedat, quibus et nos orationibus succurrere opus est. Reliqua autem duo nosipsi sedare debemus, hac sane ratione; ut illud quod ab osoribus nostris nobis infertur, mansuetudine vincamus, atque orationibus nostris afflictiones compensemus; istud vero, quod in nobis consurgit, per omnia justitiæ arma exsuperemus. »

Vers. 3 et 4. 3. Hoc ENIM (ut scilicet oretur pro omnibus hominibus) BONUM EST ET ACCEPTUM CORAM SALVATORE NOSTRO DEO, QUI OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI, ET AD AGNITIONEM VERITATIS VENIRE. — Hinc sequitur, orationes piorum plurimum valere ad conversionem et salutem infidelium aliorumque hominum, adeoque multos suam eis salutem debere qui pro se orant. Sic S. Paulus suam conversionem et salutem debet precibus S. Stephani; si enim Stephanus pro Paulo non orasset, Ecclesia Paulum non haberet, inquit S. Augustinus; serm. 4 *De S. Stephano*. Hinc perutile est se aliorum, præsertim qui ob innocentiam et sanctitatem in magna apud Deum sunt gratia, precibus commendare.

Nota : Non Christum, sed Deum vocat « salvatorem, » quia Deus vult omnes salvos fieri, ideoque Christum salvatorem omnibus dedit. Sic Deum « salvatorem » vocavit cap. I, vers. 1.

Vers. 4. 4. QUI (Deus) OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI. — Quæritur, quomodo hoc sit verum : si enim Deus id velit, cum omnia quæcumque vult faciat, sequitur facturum esse Deum, ut omnes salventur. Rursum, Deus multos vult damnare, non ergo eos, ac per consequens non ergo omnes salvare vult. Respondet *primo*, S. Augustinus, *Enchirid.* CIII, vocem « omnes » hic capi et distribui non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, id est non significare singulos homines, sed ex omni hominum genere aliquos, puta aliquos reges, aliquos plebeios; viros aliquos, aliquas feminas; Judæos aliquos, aliquos Hispanos, aliquos Belgas, etc., Deum velle salvare. Hanc expositionem avide arripit Beza.

Quomodo Deus vult omnes salvos fieri?

Prima expositio.

Secunda. *Secundo*, idem Augustinus ibidem respondet, Deum velle salvos fieri omnes, scilicet eos, qui salvi fiunt : sicut dicitur magister, qui solus docet in aliqua civitate, docere omnes pueros illius civitatis, quia quicumque pueri docentur, ab eo docentur, *q. d.* Nullus sine Dei voluntate fit salvus, sed omnes et soli prædestinati a Deo, Deique electione et voluntate salvantur : Deus ergo pro omnium illorum salute orandus est. Verum hæ restrictiones videntur esse præter mentem Apostoli : Apostolus enim vult nos, non pro aliquibus, aut solis salvandis, sed pro omnibus omnino hominibus orare; et rationem hanc subdit, quod hoc acceptum sit Deo, quia Deus vult omnes homines salvos fieri. Rursum hoc ipsum, scilicet, quod Deus velit omnes homines salvos fieri, alia ratione probat Apostolus, dum subdit : « Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus; qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus; » atqui Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, omnibusque redemptionem, id est lytrum redemptionis, sua morte comparavit : ergo et Deus ipse, qui Christum hoc fine nasci, pati et mori voluit, adeoque misit, vult omnes omnino homines salvos fieri.

Tertia. *Tertio*, S. Augustinus, lib. *De Corrept. et Gratia*, cap. XV : Deus, inquit, vult, id est facit nos velle, ut omnes salventur. Sicut *Gal.* IV, 6, dicitur : « Misit Deus Spiritum Filii sui clamantem (id est clamare nos facientem), Abba Pater. » Sed nec hoc satisfacit scopo et menti Apostoli, qui hisce verbis vult ostendere acceptum hoc esse Deo, ut omnes salventur : quia scilicet idipsum vult non in nobis, sed in seipso; quomodo enim hoc acceptum potest esse Deo, nisi Deus in seipso idipsum velit, in eoque sibi complaceat ?

Quarta. *Quarto*, D. Thomas, Cajetanus et alii : Deus, inquiunt, vult omnes salvos fieri, voluntate, non beneplaciti, sed signi, quia scilicet Deus omnibus hominibus proponit doctrinam, fidem et præcepta salutis : sed hæc voluntas non sufficit, nam si tantum omnibus dat hæc signa, nimirum præcepta salutis, revera autem non vult Deus omnium salutem, nec vult omnes salvare; ergo ficte hæc eis signa exhibet. Hisce signis enim significat, se serio cupere omnium salutem : cur enim hæc signa omnibus exhibet, nisi ut significet se sincere velle ut omnes salventur ? Quod si nolit omnes salvare, et tamen hisce signis significet se velle omnes salvare, simulate ergo ac dolose agit Deus : hoc autem impium est dicere de prima illa veritate, sinceritate et bonitate Dei.

Quinta, et genuina. Dico ergo *quinto*, Deus vult, id est sincere cupit, et ex animo desiderat, omnes homines salvos fieri, ideoque omnibus dedit Christum redemptorem, et per eum gratiam, Sacramenta et alia omnia media ad salutem necessaria suppeditavit, quantum est ex parte sua, ut, si qui pereant, non Dei voluntate et prædestinatione, sed sua culpa et malitia pereant. Hæc ergo Dei voluntas salvandi omnes non tantum est signi, quam scilicet Deus significavit per tot exhortationes, præcepta, pœnas et præmia hominibus proposita; sed etiam est beneplaciti; non tamen completa, consequens et totaliter efficax, sed incompleta, antecedens et efficax tantum ex parte Dei. Ubi nota ex Damasceno, lib. II *De Fide*, cap. XXIX : Voluntas Dei, quæ dicitur beneplaciti, est duplex, una antecedens, quæ scilicet antecedit omnem prævisionem bonorum, vel malorum operum hominis, quæque tantum manat ex Deo, et Dei in homines benevolentia : altera est consequens, qua prævisis bonis, vel malis operibus hominis, vult eum complete et efficaciter vel salvare, vel damnare.

Voluntas Dei alia antecedens, alia consequens.

Deus ex parte sua serio cupit omnium salutem, ad eamque cuique sufficientia dat media.

Dico ergo, Deum velle omnes salvare voluntate non consequente (hac enim impios, prævisa eorum impietate, damnare vult, non salvare), sed antecedente; ante scilicet prævisionem finalis impœnitentiæ, sive mortis alicujus in peccato, quantum est ex parte sua, serio et ex animo cupit et optat Deus omnium salutem, omnesque eo vocat, et ad eam sufficientia dat media. Verum ut hæc voluntas fiat completa et efficax, id est ut efficaciter sortiatur effectum, salutem scilicet a Deo volitam, debet accedere conditio a Deo requisita ex parte hominis, ejusdem scilicet cooperatio, ut scilicet homo mediis a Deo ad salutem præscriptis utatur, eamque per bona opera mereatur. Ita Damascenus, lib. II *De Fide*, cap. XXIX; Œcumenius, Chrysostomus, Ambrosius, Hieronymus. Imo S. Augustinus, *De Spiritu et Litt.*, XXXIII, et Prosper ad primam objectionem Vincentianam; et patet ex præced. et seq. hic in Apostolo, ut dixi circa expositionem primam et secundam. Et hoc confirmat S. Petrus, *epist.* II, cap. III, 9 : « Deus, inquit, patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti. » Et *Ezech.* cap. XVIII, 23 : « Numquid voluntatis meæ est mors impii, dicit Dominus Deus, et non magis ut convertatur a viis suis, et vivat? » Et Christus, *Matth.* XI, 28 : « Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos. » Ac rursum : « Non veni vocare justos, sed peccatores. » Hic enim est finis incarnationis et totius œconomiæ Christi, ut scilicet omnes homines invitaret et vocaret ad salutem, non superficialiter, non vocaliter, non simulate, sed serio, sed ex intimo animi sui desiderio : hac, inquam, de causa, tantos labores, fatigationes, dolores et ipsam crucis mortem subiit, ut si qui pereant, magno Christi dolore, ac contra ipsius voluntatem suaque negligentia pereant. Ita sane suadet pietas, et amor Christi, ut hæc et plura de ejus redemptione tam copiosa sentiamus.

Idipsum docet S. Ambrosius.

Unde pulchre S. Ambrosius : « Si Deus, inquit, qui omnipotens dicitur, omnes homines salvos vult fieri, cur non impletur ejus voluntas? Sed in locutione sensus est, conditio latet. » Ac paulo infra : « Vult enim Deus omnes salvos fieri, sed si accedant ad eum : non enim sic vult, ut nolentes salventur; sed vult illos salvari, si et ipsi velint, » etc.

Et S. Hieronymus.

Et Hieronymus in illa verba *Ephes.* I, *Secundum propositum ejus, qui universa operatur, secundum consilium voluntatis suæ*, etc., sic ait : « Vult autem, scilicet Deus, ea, quæcumque sunt plena rationis atque consilii; vult salvari omnes, et in agnitionem veritatis venire : sed quia nullus absque propria voluntate salvatur (liberi enim arbitrii sumus), vult nos bonum velle, ut, cum voluerimus, velit in nobis et ipse suum implere consilium. »

Et Damascenus.

Et Damascenus loco citato : « Neque latendum est, ait, Deum præcedenter velle omnes salvari et regnum ejus consequi : non enim ad puniendum nos plasmavit, sed ut efficiat nos bonitatis suæ participes, ut bonus; peccantes autem puniri vult, ut justus. Dicitur igitur prima præcedensque voluntas, et acceptatio ex ipso existens; secunda vero voluntas sequens, et permissio ex nostra causa existens. »

Et S. Clemens.

Denique ut alios taceam, id diserte docet S. Clemens Romanus, lib. II *Constit. Apost.*, cap. LIX, quasi ab Apostolis acceptum, et sententiam verissimam, Deum scilicet a mundi exordio voluisse omnes homines salvare, omnesque ad pœnitentiam et salutem vocasse per suos Prophetas aliosque viros justos. Deinde subjicit : « Nos ergo, qui digni facti sumus, ut essemus testes adventus ipsius, cum Jacobo, fratre Domini, et aliis septuaginta duobus et septem diaconis ejus, ex ore Domini nostri Jesu Christi audivimus, et perfecte scientes dicimus, quæ sit voluntas Dei bona, placens et perfecta, per Jesum Christum nobis demonstrata, ut nullus intereat, sed universi homines unanimi sententia credentes ei, et unanimem laudem ferentes in eum, vivant in æternum. » Hæc ille.

Dices quomodo ergo *Matth.* XX, 28 et alibi dicitur, quod Filius hominis venit dare animam suam non pro omnibus, sed pro multis? Respondent aliqui, « pro multis, » scilicet electis, Christus animam dedit efficaciter, sed sufficienter pro omnibus. Verum genuine et simpliciter respondeo, « pro multis, » id est pro omnibus : omnes enim sunt multi. Vult enim dicere non ad paucos extendere se hoc Christi beneficium, sed ad multos, puta ad omnium hominum, qui sunt, fuerunt, vel erunt, multitudinem. Ita sæpe alibi per multos intelliguntur omnes.

Vers. 5.

5. UNUS ENIM DEUS, UNUS ET MEDIATOR DEI ET HOMINUM, HOMO CHRISTUS JESUS. — Unus Deus est SS. Trinitas, a qua distinguitur Christus ut mediator, id est ut homo : perperam ergo ex hoc loco Ariani probant, Christum non esse Deum.

Nota : Apostolus hic probat id quod dixit, Deum scilicet velle omnes homines salvos fieri, hoc argumento : Unus est omnium hominum tam fidelium, quam infidelium Deus, id est creator, provisor et pater, qui summe bonus, omnes homines quasi filios suos amat, ac salvos esse cupit; ideoque dedit Christum mediatorem, ut scilicet unus et idem Christus omnium omnino hominum esset redemptor, utque per Christum omnes sibi homines jungeret ac salvaret : patet ergo quod Deus serio et sincere velit omnes homines salvos fieri. Ita Theodoretus, Anselmus et alii.

Mediator duo significat.

Nota, nomen « mediatoris » *primo* significare substantiale medium, seu vinculum, quo duæ partes, vel res extreme distantes uniuntur et consociantur; sic Christus est substantialis mediator, quia in Christo humana natura et divina, quæ maxime a se invicem distant, substantialiter conjunctæ et unitæ sunt. Ita Ambrosius, Chrysosto-

mus, Theodoretus. Addit S. Augustinus, lib. IX *De Civit.*, cap. XV, Christum etiam fuisse mediatorem, id est medium, inter Deum et homines ratione status : quia simul beatus fuit, uti est Deus, et simul viator fuit, uti sunt homines.

Secundo, « mediator » significat eum, qui partes dissidentes et inimicas, sive rogando, sive consulendo, sive satisfaciendo parti læsæ, ipsamque reconciliationem et amicitiam perficiendo et redintegrando, componit. Unde pro *mediator*, Vatablus et Erasmus vertunt, *conciliator*; Tertullianus, lib. *De Resurrect. carnis*, vertit *sequester*. Et hoc sensu proprie Christus hic dicitur « mediator, » licet hic sensus priorem supponat : necesse enim fuit in Christo hypostatice naturam divinam et humanam copulari, ut odia inter Deum et homines componeret. Ita Augustinus supra, Chrysostomus, Ambrosius et pulchre Theodoretus : « Unus, inquit (Christus), est conciliator pacis, qui ea, quæ erant inter se disjuncta et distantia, conjunxit; Christum autem hominem nominavit (scilicet Apostolus), quoniam vocavit intercessorem : homo enim factus fuit intercessor, et quemadmodum qui duos quospiam manibus inter se conserentes et confligentes vult reconciliare, se medium interponens, et hunc quidem dextra, illum vero sinistra tenens, ad amicitiam deducit et conjungit : ita ipse cum divinam naturam humanæ unisset, inviolabilem et quæ non potest dissolvi, pacem conciliavit. » Et Anselmus : « Erant, inquit, homines mortales et peccatores; Deus vero, cui erant conciliandi, ut possent salvari, immortalis erat et sine peccato. Mediator autem inter Deum et homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, et aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis longe esset a Deo, aut in utroque Deo similis longe esset ab hominibus, et ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores, et immortalem justum, apparuit mortalis cum hominibus, justus cum Deo. »

Adverte hic, Paulum, cum Christum vocat « unum mediatorem, » perstringere Simonem Magum ejusque asseclas, qui ex Platone docebant, non Christum, sed angelos, vel dæmones, esse mediatores hominum ad Deum. Unde toties epistola ad Ephesios (quorum Episcopus erat Timotheus, ad quem hæc scribit Paulus) dicit nos nonnisi per Christum habere accessum ad Patrem. Vide *Coloss.* II, 18.

Hinc sequitur, quod Christus sit et dicatur unus mediator, id est redemptor, et hoc sensu solus Christus et mediator.

An solus Christus sit mediator, an et Sancti?

Petes, an alio aliquo sensu Sancti, qui pro nobis apud Deum intercedunt, possint dici mediatores, an vero hoc nomen et hic titulus uni debeatur Christo.

Respondeo : Est hæc quæstio de nomine; nam inter Catholicos convenit Sanctos orare pro nobis, ac consequenter esse nostros apud Deum advocatos, intercessores et patronos; cum hæreticis vero de nomine non multum contendemus. Concedant ipsi, Sanctos quasi advocatos apud Deum pro nobis intercedere, esto nomen eis mediatoris negent, unique Christo tribuant, dabimus illis societatis dextras. Ut tamen umbras, quas aliqui in hoc nomine faciunt, dispellam, dico Sanctos hoc sensu, quod scilicet orando mediant et intercedunt pro nobis apud Deum, dici posse mediatores. Græce enim μεσίτης, hoc est mediator, dicitur, quicumque quavis ratione inter duos dissidentes medium se interponit. Sic Moses vocatur medius et mediator inter Deum et populum, *Deuter.* V, 4, et *Galat.* III, 19, ut ibi dixi. Sic *Hebr.* V, 1 : « Omnis pontifex, inquit, ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis. »

Moses vocatur mediator.

Quid hoc est aliud, quam pontificem pro hominibus hominumque peccatis esse mediatorem ad Deum constitutum? imo Apostolus hic cap. IV, vers. ultim., Timotheum vocat salvatorem, quod longe majus est quam esse mediatorem : « Hoc, inquit, faciens, teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt. » Quid est aliud « salvum facies, » quam eris salvator? et hoc sensu Sanctos pro nobis orantes mediatores vocat Nazianzenus in orat. *ad Gregorium Nyssenum*; Hieronymus, in cap. II *Malachiæ*; Chrysostomus, hom. 6 *De Sacerd.*; Cyrillus, lib. XII *Thesauri*, cap. X; Gregorius, lib. I, *epist.* 24, et alii.

Ubi tamen adverte : In hoc ipso magna est inter Christum et Sanctos differentia : licet enim Sancti orando pro nobis sint mediatores, ministeriales scilicet, mediati et secundarii, ut ait Cyrillus, lib. XII *Thesauri*, cap. X, Christus tamen solus mediator est principalis immediatus et primarius : nam solus Christus immediate per seipsum accedit ad Patrem, et orat pro omnibus, nobisque gratiam deposcit quasi ex jure meritorum suorum; Sancti vero orant pro nobis, non ex jure, aut meritis suis, quasi nobis gratiam aliquam meruerint, eamque nobis quasi ex debito postulent; sed orant per Christum Christique meritis innixi. Unde S. Bernardus, serm. *De S. Maria*, in illud *Apoc.* XII : « Signum magnum apparuit in cœlo, » insinuat Sanctos non esse dicendos mediatores Dei et hominum, sed mediatores ad mediatorem; quia ad Christum et per Christum accedunt ad Deum, orantque pro nobis. « Opus, inquit, est mediatore ad mediatorem (Christum, qui unus est mediator Dei et hominum), nec alter nobis utilior, quam Maria. » Et hoc sensu S. Augustinus, lib. II *Contra epistolas Parmen.*, VIII, plures concedit advocatos, sed unum mediatorem : « Pro quo, inquit, nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic unus verusque mediator est. » Agit enim hic S. Augustinus contra Donatistas, qui putabant a sacerdote pendere gratiam Sacramenti, ita ut sacerdos bonus sanctificaret baptizando, malus vero baptizando pollueret, et

Quo sensu S. Augustinus dicat Christum solum esse

mediatorem?

proinde faciebant sacerdotem mediatorem quodammodo redemptionis. Ideo S. Augustinus docet plebem esse securam, sive a bono, sive a malo baptizetur, quia unus est mediator Dei et hominum Christus.

Atque hac de causa Catholici nonnulli satis scrupulose cavent ne mediatoris nomen alteri tribuant, quam Christo : sed cum Moses vocetur mediator, ut dixi, cumque de re nomine hoc significata constet, posse eam certo modo et sensu convenire Sanctis, non video quis hic faciendus sit scrupulus, si quis secundum sensum jam datum Sanctos vocet mediatores ; nec in hac re scrupulum fecit S. Augustinus : quod enim ipse non neget sacerdotem posse dici mediatorem orando, patet, quia ibidem dicit, Christianos recte facere cum se alterius orationibus commendant.

Christus est mediator non qua Deus, nec qua homo, sed qua Deus-homo.

Denique nota : In Christo solus Deus non est mediator, nec solus homo, sed Deus-homo : hic enim exercuit opera mediatoris, seu redemptionis nostræ in humanitate a se assumpta ; ita ut principium quod (ut loquuntur Scholastici) talium operum sit Deus, seu hic homo qui Deus est; principium quo sit humanitas, utpote in qua et per quam perfecta sunt hæc omnia opera, puta omnes actiones et passiones mediatoris, et hoc est quod Paulus hic diserte ait : « Unus mediator, etc., homo Christus Jesus. » Ita S. Augustinus, lib. II *De Peccato origin.*, cap. XXVIII. Vide D. Thomam et Scholasticos, III *part.*, *Quæst.* XXVI, *q. d.* Apostolus : Christus est omnium mediator, ergo, ut dixi, Deus vult omnium salutem ; ad hanc enim procurandam, omnibus a Deo datus est Christus mediator, ac consequenter pro omnibus orare oportet, ut redemptionis hujus Christi fiant participes. Ita S. Augustinus, epist. 59, Quæst. VI *ad Paulinum*.

Vers. 6.

6. QUI DEDIT REDEMPTIONEM SEMETIPSUM PRO OMNIBUS, TESTIMONIUM TEMPORIBUS SUIS. — « Redemptionem, » id est pretium redemptionis, quod Græci vocant λύτρον, quo captivi ab hostibus rediмuntur. Verum Apostolus, ut efficacius significaret hanc redemptionem non esse factam pecunia, sed corpore et vita Christi, non simpliciter eam vocat λύτρον, sed ἀντίλυτρον, quod significat pretium vicarium, quo res cum re simili, puta, vita unius cum vita alterius, caput unius cum capite alterius commutatur : sic enim Christus pro nostra vita, suam tradidit quasi ἀντίλυτρον nostrum. Ita Theophylactus.

Nota : Nonnulli hic addunt, et legunt : « Cujus testimonium confirmatum est, » quod Ambrosius sic explicat, *q. d.* Redemptionis hujus a Christo factæ apertum documentum datum est in Christi resurrectione, Apostolorum prædicatione et miraculis, quibus hanc redemptionem comprobarunt. Verum τὸ *cujus*, et *confirmatum est*, delendum est cum Romanis, Græcis et Syro, tantumque legendum est, *testimonium temporibus suis*, et sensus est ; *q. d.* Christus seipsum dedit pro omnibus in pretium redemptionis eo fine, ut scilicet hæc ipsa Christi redemptio suis temporibus esset testimonium, tum divinæ charitatis, fidelitatis (qua hanc redemptionem hominibus per Prophetas promisit, et re ipsa præstitit [1]) et philanthropiæ in hac vita : Christi enim sanguis effusus testatur et fidem facit quantum Deus nos diligat, et quantopere cupiat omnes salvos fieri ; tum æquitatis et justitiæ divinæ in futuro judicio : tunc enim Christi passio, crux et redemptio testabitur ex parte Dei nihil defuisse, quo minus omnes, quantumvis impii, salvarentur, sed ex parte eorum stetisse, eo quod noluerunt Christo obsequi ejusque redemptionem amplecti, ac consequenter justissime eos damnari. Ita Anselmus.

Moraliter S. Chrysostomus, *hom.* 7 in morali, docet magnæ ingratitudinis esse, si Christi redemptioni et amori non respondeamus in amore et misericordia erga proximos. « Litavit, inquit, Christus semetipsum pro inimicis, pro his qui se oderant, pro aversis a se. Id quod neque pro amicis, neque pro filiis, neque pro fratribus faceret quispiam, hoc fecit pro servis Dominus, pro mortalibus immortalis, pro temporalibus sempiternus, pro inimicis denique Dei Filius. » Et infra : « Ipse enim, ait, pro nobis semetipsum offerre dignatus est : nos illum necessario indigentem cibo miseri aspernamur, infirmumque ac nudum nec visitare dignamur : quanta hæc ira plectenda sunt ? quibus cruciatibus, quibus incendiis obnoxia sunt ? »

Vers. 7.

7. IN QUO (εἰς ὃ, *ad quod*, scilicet testimonium, et Christi redemptionem promulgandam) POSITUS SUM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS (VERITATEM DICO, NON MENTIOR) DOCTOR GENTIUM IN FIDE ET VERITATE. — Nota *primo* : Pro *prædicator*, græce est κήρυξ, hoc est præco, crucis scilicet, mortis et redemptionis Christi, non hoc illove loco, sed toto orbe et apud omnes gentes, inquit Theophylactus. Sic S. Franciscus cum in prædones incidisset, rogatus quisnam esset, respondit se esse præconem magni Dei.

Nota *secundo* : Ad *veritatem dico*, Græca addunt ἐν Χριστῷ, *in Christo*, quasi Paulus juret per Christum se veritatem dicere; sed τὸ *in Christo* non habet Ambrosius, nec Chrysostomus, nec Romana, nec Syrus.

Nota *tertio* : *In fide*, id est fidelitate, *q. d.* Ego doctoris munere fungor summa fide et veritate, non doceo lucri causa, non ficte, non ad plausum. « Non sumus, inquit II *Corinth.* II, 17, sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo; coram Deo; in Christo loquimur. » *Secundo*, Syrus vertit, בהימנותא דשררא *behaimanuta desrara, in fide veritatis*, id est in fide vera et germana

(1) Ita Allioli qui sic vertit, *sic reddens testimonium veritati tempore antea prophetiis destinato.*

Unde simplicissime cum aliis accipi hic potest fides Evangelica et Catholica, *q. d.* Non doceo humana inventa, sed ea, quæ pertinent ad fidem Evangelii; et ne in hac fide et doctrina mea putes aliquid esse mendacii et falsitatis, addo « et veritate. »

Rursum, apte fidem præponit veritati, quia per fidem obtingit nobis quasi præmium cognitio veritatis; nam, ut ait Propheta : « Nisi credideritis, non intelligetis. » Hinc pulchre ex Platone in *Timæo*, S. Augustinus, lib. *De Consensu Evang.*, cap. XXXV : « Quantum, inquit, ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Duo illa sursum sunt, æternitas et veritas : duo ista deorsum, quod ortum est et fides. Ut ergo ab imis ad summa revocemur, atque id quod ortum est recipiat æternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium pergunt, per aliquod medium reducuntur, ab æterna justitia temporalis iniquitas nos alienabat. Opus ergo erat media justitia temporali, quæ medietas temporalis esset de imis mixta et summis, atque ita se nec abrumpens a summis et contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei et hominum dictus est inter Deum immortalem et hominem mortalem, Deus et homo reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in æternis. »

Sicut per tempus venitur ad æternitatem, ita per fidem ad veritatem.

Hoc ergo est sacerdotis et Apostoli munus, docere scilicet fidem et veritatem. « Labia, inquit Malachias II, 7, sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus. » Et Hieronymus, in VII *Ezech.*, in fine : « Singula, inquit, requiruntur a singulis; vaticinium enim futurorum proprie requiritur a Propheta : legis vero interpretatio sacerdotis officium est. » Hinc summus sacerdos Rationali suo inscriptum habebat אורים ותמים *urim vetummim*, id est doctrina et veritas, cujus inscriptionis moralis ratio erat, ut sacerdotem admoneret sui officii, sanæ videlicet doctrinæ et veritatis, sive integritatis (hoc enim vox *tummim* hebraice significat) vitæ. Historica vero causa erat, ut sacerdotii dignitas commendaretur populo, quando eum Rationali indutum edoceri a Deo de futuris eventis, et vice Dei oracula fundere cernebat : non quod per has voces *urim et tummim* Rationali inscriptas Deus responderet; sed quod per sacerdotem Rationali vestitum et pontificalibus indutum, tanquam fungentem jam munere pontificio, Deus illa revelaret, de quibus consulebatur. Idque hæc scriptura *urim* et *tummim* significabat, sacerdotem videlicet Rationali indutum esse in *urim* et *tummim*, hoc est, accipere a Deo doctrinam et veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat : *urim* ergo non oraculum, sed index erat oraculi. Et cum Scriptura dicit Deum per *urim* consultum esse, aut respondisse, metonymice accipiendum est, Deum scilicet respondisse per sacerdotem Rationali, in quo erat *urim*, indutum; idque ut sacerdos typum gereret Christi, summi Prophetæ, per quem veritas facta est et allata e sinu Patris, *Joan.* I, 17 et 18. Erat igitur in sacerdote sic ornato oraculorum doctrina et veritas, ac esse debebat judiciorum et legis doctrina, et veritas vitæ. De quibus plura dixi *Exod.* XXVIII (1).

Sacerdotis est docere fidem et veritatem.

Quid *urim* et *tummim*, id est doctrina et veritas, in Rationali pontificis?

Vers. 8.

8. VOLO ERGO VIROS ORARE IN OMNI LOCO, LEVANTES PURAS MANUS SINE IRA ET DISCEPTATIONE. — Quæ de suo doctoratu et apostolatu præmisit Apostolus, quasi per parenthesim interjecit propter pseudoapostolos; nunc redit ad orationem quam initio capitis commendavit, *q. d.* Quod dixi orandum esse pro omnibus, non ad solos sacerdotes, sed ad omnes viros et mulieres pertinere volo.

Nota : Vult viros orare in omni loco, quod Ambrosius, Anselmus, S. Thomas et alii Latini intelligunt de oratione privata ubivis locorum facienda, *q. d.* Non tantum in ecclesia, sed et in agris, silvis, officina, itinere, navi, mensa, lecto et quovis loco, licitum est orare cuivis viro, eique suadeo ut oret. Ad hoc usi sunt veteres orationibus brevibus, sed crebris et ardentibus, quas jaculatorias vocant, eæque vel vocales erant, vel mentales tantum. De quibus S. Augustinus, epist. 121 *ad Probam*, cap. IX : « Dicuntur, inquit, fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas et raptim quodammodo ejaculatas, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimum necessaria est, per productiores horas evanescat atque hebetetur intentio. Atque per hoc etiam ipsi satis ostendunt hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si perduraverit, non cito esse rumpendam : absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio. » Et infra : « Plerumque hoc negotium plus gemitibus quam sermonibus agitur, plus fletu quam afflatu. »

In omni loco orare possumus per orationes jaculatorias.

Ratio, cur Apostolus velit nos orare omni loco, est prima, quam dedit S. Augustinus, serm. 130 *in Parasceve* de cruce et latrone, quia per Christum omnis locus factus est Christianis oratorium : « Judæis, inquit, Deus præcepit relinquere universam terram, et in uno loco offerre sacrificia, et vota reddere, quoniam immunda erat tunc universa terra fumo ararum, et nidore bustorum, cæterorumque coinquinatorum, eorum, quæ de profanis Gentilium sacrilegiis inferebantur super eam. Nobis vero jam, quoniam Christus adveniens expiavit universam terram, omnis locus oratorium factus est. Et idcirco Apostolus hortatur et præcipit sine intermissione orare ubique, dicens : Volo orare viros in omni loco, levantes sanctas (sic enim habet S. Augustinus pro *puras*) manus. » Altera ratio est, quia oratio tam

Cur Paulus velit nos orare in omni loco, duplex est causa.

Omnis locus Christianis est oratorium.

(1) Addit hoc versu Apostolus, se ad Gentium apostolatum assumptum esse, quo clarius pateat *omnes* salvos fieri Deum velle.

Oratio tam necessaria est animæ, quam cibus corpori.

necessaria est animæ, quam cibus corpori. Id pulchre docet S. Antiochus, qui vixit a 900 annis, cujus homiliæ extant in appendice Bibliothecæ SS. Patrum, *hom.* 106 : « Oratio, ait, cum luctu conjuncta, et ad Deum effusa in spiritu, alimonia mentis est, haud secus ac panis corpori. » Quamque hoc utile, felix et divinum sit, declarat, dum subdit : « Beata sane mens, cui tempore orationis datum est, nullis se interpellantibus remoris, Deum posse alloqui. Talis perinde se habet, ut aquilæ pullus, dum sese in sublime attollit; tota enim, felici nempe ac divina permutatione a se alienata, radioso splendore intermicat. » Ac rursum quam humiles ac mites efficiat oratio; declarat, dum subdit : « Jugis oratio et continens per congressum cum Deo familiarem, mentem avocat ab omni prudentia fastuque mundi; eamque Deo præsentem offert; quoque propius jungit Deo, hoc majore adimplet timore simul et mititate, » id est mansuetudine. Denique ad omnia vitia et concupiscentias edomandas, necessariam esse jugem orationem docet, dum ait : « Qui cariosam peccatorum putrilaginem a se excutere cupiunt, iis semper orationi incumbendum est, interna scilicet mentis locutione, etiamsi extra oratorias ædes diversentur. »

Apostolus loquitur de oratione publica.

Secundo tamen, Græci hunc locum explicant de oratione publica, maxime sacrificii et synaxis, idque aptius cohæret præcedentibus et sequentibus; nam de oratione publica egit vers. 1, et in publica lavandæ et levandæ sunt puræ manus, non autem in privata. Rursum, quia mulieres vult orare in habitu ornato; ergo de publica oratione loquitur. Quid enim refert quo habitu mulier utatur, dum privatim orat in cubiculo? Loquitur ergo de publica oratione, quæ quovis loco, id est oratorio publicæ orationi dicato, facienda est, *q. d.* Judæi orant tantum in templo Hierosolymitano, ego vero Christianos volo orare in quavis ecclesia et in omni loco qui dicatus est orationi (1).

Oratio in ecclesia melius fit, quam in domo, cur?

Est enim oratio quæ in ecclesia fit, efficacior ea quæ domi funditur, ut docet S. Chrysostomus, hom. 3 *De incomprehensibili Dei natura*, cum objectionem quorumdam (qualis est Novantium nostrorum) elidens sic ait : « Orare vel domi possumus, dicunt; sed homiliam doctrinamque audire non nisi in ecclesia possumus. Te homo decipis. Nam etsi domi quoque Deum orandi est facultas, tamen fieri non potest, ut domi tam bene ores quam in ecclesia, ubi tot Patres, ubi clamor felici societate excitus, ad Deum immortalem refertur. Non pariter exoras cum solus Dominum obsecras, atque tuis cum fratribus. Est enim in hujusmodi plus aliquid, verbi gratia concordia, conspiratio, copula amoris et charitatis, sacerdotum clamores. Præsunt enim ob eam rem sacerdotes, ut populi orationes, quæ infirmiores per se sunt, validiores illas complexæ, simul in cœlum evehantur. » Adde, locus ipse sæpe devotionem orandi excitat, et propter Sanctos qui ibidem vixerunt vel requiescunt, miraculis aliisque donis et beneficiis a Deo celebratur. Hac de causa tantopere ad Bethleem S. Hieronymus anhelabat, eoque Marcellam, Paulinam et alias invitabat, ut ipse in epistolis ad eas datis profitetur. Eadem de causa S. Chrysostomus optabat adire limina Apostolorum, ut Petri et Pauli catenas exoscularetur, ut ipse scribit, hom. 8 in cap. IV *ad Ephes.* Vide Bellarminum, lib. III *De Cultu Sanctorum.*

(1) Ita Allioli et Rosenmullerus.

LEVANTES PURAS MANUS. — Græce ὁσίους, hoc est *sanctas*, tum corporaliter eas abluendo, quomodo Judæi, *Exodi* cap. XIX, jubentur sanctificare se abluendo vestes; tum spiritualiter, manus scilicet servando vacuas ira; ut sequitur, et disceptatione, pugnis, rapina, avaritia, turpitudine, ac per eleemosynas eas sanctificando. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius. Hinc Tertullianus in *Apolog.*, cap. XXX, pro « puras » legit *innocuas*. Unde et Augustinus, serm. 93 *De Tempore :* « In manibus, ait, opera debemus accipere; si ergo talia sunt opera, ut ea possis in altum in conspectu Domini levare, potes etiam et tu in teipso adversarios tuos excludere. Hos ergo si volumus vincere, manus nostræ, id est actus nostri, et conversatio nostra non sit in terris, sed in cœlo. » Sic Horatius, lib. I, *Satyra* 4, « puris manibus vivere » dixit, pro eo, quod est studiose et ex virtute vivere.

Christiani olim ante orationem lavabant manus, duas ob causas. Christiani olim Eucharistiam non ore, sed manu excipiebant, ideoque manus lavabant.

Nota, olim Christianos solere ante orationem manus abluere : idque *primo*, honoris et reverentiæ causa; maxime quia, ut patet ex VI Synodo, *can.* 101, communicantes sacram hostiam excipiebant, non ore, uti jam fit, sed explicatis in formam crucis manibus, viri nudis, feminæ puro linteo, quod Dominicale vocabant, tectis, ut patet ex Concilio Altisiodorensi, *can.* 36; inde manibus hostiam ori admoventes; sumebant. *Secundo*, ut admonerentur puritatis animæ. Diserte id habet Clemens, lib. VIII *Constit.*, XXXVIII; et Tertullianus; *De Orat.*, XI : « Quæ, inquit, ratio est, manibus quidem ablutis, sed spiritu sordidato orare. »

Imo hac de causa, non tantum manibus lotis, sed etiam candidis induti vestibus ingrediebantur ecclesiam, ut docet S. Chrysostomus, hom. 25 *in Matth.* Atque hac de causa præter aquam benedictam, sive lustralem, posita erat pro foribus ecclesiæ aqua ad purificationem, ut patet ex Eusebio, lib. X *Hist.*, IV. Hujus lavacri loco successit et remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu ecclesiæ ad expiationem levium peccatorum, ac soli jam sacerdotes in Missa lavant manus.

Aqua ad purificationem olim ponebatur ante fores ecclesiæ.

Judæi et Gentiles non nisi lotis manibus orabant.

Nota *secundo* : Hic lotionis ritus, uti et multi alii, a Judæis fluxisse et manasse videtur ad Christianos; nam Judæos nonnisi lotis manibus adorasse Deum, docet Aristæas, lib. *De 72 Interpretibus.* Causam addit, illud scilicet testimonium esse ne quid perperam agant, sed pie sanc-

teque cuncta perficiant, quia omnia manibus exercentur. Idem Gentiles fecisse patet ex Tibullo, lib. I, *Eleg.* II :

> Casta placent superis, pura cum veste venite,
> Et manibus puris sumite fontis aquam.

Plura vide apud Baronium anno Christi 57, pag. 534 et 549.

Levare manus habitus est orantis.

Nota *tertio* : Levare manus habitus est orantis. Hinc veterum et Judæorum, et Christianorum mos fuit orare elevatis manibus. Id patet *Exodi* XVII, 11 : « Cumque, inquit, levaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululum remisisset, superabat Amalec. » *Psal.* CXXXIII, 2 : « Extollite manus vestras in sancta, » id est versus sanctuarium. *Psal.* CXL, 2 : « Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo; elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum, » *q. d.* Sicut thymiama, quod quotidie mane et vesperi Deo incenditur et adoletur, ad Deum ascendit, Deoque gratissimum ac suavissimum est; ita et oratio mea, quæ quasi incensum ex corde meo sanctis desideriis æstuante evaporat, ad te, Domine, ascendat, tibique suavis sit et grata. Rursum, oratio quam fundo elevatis ad te, o Domine, manibus, tibi placeat quasi sacrificium vespertinum, juge scilicet agni, quod tam vespere, quam mane immolabatur.

Quomodo Psaltes elevationem manuum vocet incensum et sacrificium vespertinum?

Ubi nota : Potius vespertinum dicit, quam matutinum, quia vespertinum erat honoratius : *Primo,* quia erat quasi finis et consummatio totius diei. *Secundo,* quia typus erat Eucharistiæ vespere in ultima cœna a Christo instituendæ. *Tertio,* quia offerebatur pro peccatis toto die admissis, cum animi contritione et mœrore, cujus symbolum est vesper et tenebræ. Ita Theodoretus ibi.

Idem mos fuit Gentilium duce natura. Unde Apuleius, lib. *De Mundo* : « Habitus, ait, orantium hic est, ut manibus extensis ad cœlum precemur. » Et Eusebius, lib. IV *De Vita Constant.*, XXVIII, recitat legem Constantini, qua jussit etiam Gentiles feriari die Dominico, et vota sua Deo nuncupare manibus æque ac animis in cœlum elevatis. Hoc etiam habitu apud Romanos fingebatur simulacrum Pietatis; eodemque habitu suam imaginem fingi voluisse Constantinum, testis est Eusebius, lib. III *Vitæ ejus,* cap. III.

Simulacrum pietatis.

Sex causæ cur orantes levent manus.

Quæres quæ hujus habitus et ritus sit causa? Respondeo : *Prima* causa est, quod hic habitus sit supplicis, petentis et sperantis auxilium ex alto : sicut submergendi manus extendunt tanquam auxilium petentes. *Secundam* causam dat Clemens Alexandrinus, lib. VII *Stromat.*, quod elevatio manuum significet et excitet mentis elevationem in Deum, quæ orationis est quasi anima. « Caput et manus, inquit Clemens, in cœlum extendimus, et pedes excitamus in ultima acclamatione orationis, promptitudine et alacritate spiritus assequentes essentiam, quæ apprehenditur intelligentia, et una cum verbo corpus a terra educere conantes, erectam et elevatam animam desiderio meliorum, cogimus in sancta progredi, magno animo corporis vinculum despicientes. » *Tertiam* dat Tertullianus, *Apolog.* XXX, quod extensione manuum nos Deo afferamus et quasi in manus ejus dedamus. « Paratus est, inquit Tertullianus, ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani, » *q. d.* orans : « Præsto sum, pecte et plecte si vis, aut certe miserere. » *Quarta* est, quod hoc ritu vehementiam affectus designemus, quasi vim Deo inferre, atque præ magna fiducia manu quod petimus prehendere velimus. Ita enim fecisse Bebianum consulem moriturum, cum ei se videndum Deus exhiberet, habet carmen de ipso conscriptum, quod extat tom. VIII *Bibliath.* *SS. Patrum.* *Quintam* dat S. Cyprianus, *Exhort. ad Mart.*, cap. VIII; Theodoretus, Quæst. XXXIV *in Exodum*; Nyssenus, in *Vita Mosis*; Minutius, in *Octav.*; Hieronymus, in cap. XI *Marci*, et alii veteres; ut scilicet hoc gestu protestemur merita Christi crucifixi, eaque Patri quasi efficacissimum ad impetrandum medium offeramus. Qua de causa sacerdos in Missa sæpe orat manibus expansis in modum crucis. Hinc et Prudentius, *hymno* 6 περὶ Στεφάνων, sanctos quosdam martyres ad supplicia raptos, asserit ita orantes corpus conformasse, ut formam crucis exhiberent, quo scilicet protestarentur se cultores esse Christi crucifixi, pro eoque pati et mori. *Sexta* causa est moralis, scilicet, quod hoc habitu testetur is qui orat, se nolle torpentem rem petitam impetrare; sed velle manus simul ad opus admovere. Hinc Psaltes, *Psal.* CXVIII : « Levavi, inquit, manus meas ad mandata quæ dilexi; » et *Thren.* III, 41, hortatur Jeremias ut levemus corda nostra cum manibus ad Dominum. *Septima* est symbolica, quam dat S. Ephrem, tract. *De Orat.*, ut scilicet hac extensione oratio nostra quasi arcu armetur, « quoniam in ea manus extendimus, ac veluti sagittam in inimicum dirigimus. » Quare jure queritur Christus apud B. Hippolytum, lib. *De Consummat. sæculi* : « Ego, inquit, manus vestras feci, ut ad preces et orationes extenderetis eas; at vos ad rapinas et cædes, et mutuas occisiones extendistis. » Porro primorum Christianorum in orando gestus ita pingit Tertullianus, *Apolog.* XXX : « In cœlum, ait, suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui; capite nudo, quia non erubescimus; sine monitore; quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum et quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt. »

Expansæ manus exhibent speciem Christi crucifixi.

SINE IRA ET DISCEPTATIONE. — « Sine ira, » id est sine injuriarum memoria, ait Chrysostomus, sine vindictæ cupidate, imo cum reconciliatione et condonatione injuriarum : hanc enim positivam conditionem per negationem iræ intelligit; est miosis. Idem docet Christus, *Matth.* V, 23 : « Si offers, inquit, munus tuum ad altare, et ibi recor-

datus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus tuum. » Nihil enim ita animum turbat, nihil eum ita a Deo et oratione avertit, atque divinæ inspirationis et gratiæ incapacem reddit, sicut ira. Hinc Chrysostomus, *hom.* 8 : « Nemo, inquit, adeo audax sit, ut inimicitias exercens ad Deum pergat orandum. »

Orationi maxime repugnat ira.

Nota : Pro *disceptatione*, græce est διαλογισμῶν, quod Œcumenius vertit, *hæsitatione*; Chrysostomus, *disceptatione*, qua quis, inquit, intra se disceptat, cogitans : Putasne audiet me Deus? putasne impetrabo quod peto? Huic hæsitationi opponitur fiducia, quæ necessaria est oranti. « Credite, inquit Christus, *Marci* XI, 24, quia accipietis, et evenient vobis. » *Jacobi* I, 6 : « Postulet in fide nihil hæsitans. »

Et disceptatio, eaque duplex.

Secundo et melius, intelligitur hic disceptatio, quæ ex ira, de qua præcessit, sequi solet : qui enim iratus est, secum disceptat de causis et modis vindictæ, plenusque est tumultu cogitationum quasi inter se conflictantium, quæ mentis quietem interturbant et plane ineptam ad orandum efficiunt. Unde S. Ambrosius, lib. V *De Sacramentis*, cap. V, per disceptationem intelligit mentis evagationem, quæ in oratione excludi debet per attentionem animi, quæ quasi orationis anima est.

Vers. 9.

9. SIMILITER ET MULIERES. — Supple et repete, « orent in omni loco, levantes puras manus, » æque ut viri.

IN HABITU ORNATO (græce κοσμίῳ, id est honesto, decenti, et, ut Vatablus, *modesto*; et, ut Syrus, *casto*; hic enim ornat mulieres : nam nimius, inhonestus et indecens eas non ornat, sed deturpat et fœdat, maxime in templo, ubi sunt oraturæ. Unde explicans subdit ;) CUM VERECUNDIA ET SOBRIETATE (id est verecunde, sobrie, moderate et modeste) ORNANTES SE. — Recte Demades dixit, pudorem in muliere esse arcem pulchritudinis : quæ enim eo carent et inverecunde se ornant, se suamque pulchritudinem prostituunt. S. Cyprianus, lib. *De Habitu virginum*, legit, « cum verecundia et pudicitia, » et ita vertit Syrus et Erasmus; hoc enim quoque significat σωφροσύνη; magis tamen significat sobrietatem, ut vertit Noster.

Quis habitus ornatus in muliere?

Nota : Prima mulieris virtus, præsertim in loco publico et templo, est modestia, præsertim in cultu corporis, ad quem hic sexus, quia aliis ingenii et judicii dotibus, quibus præditi sunt viri, caret, propensior est. Unde femineum genus φιλόκοσμον est, ait Hieronymus, epist. 12 *ad Gaudentium*. Hinc et Comicus : « Dum moliuntur (aut poliuntur), dum comuntur, annus est. » Et vulgare est adagium illud Plauti : « Navis et mulier nunquam satis ornantur; » et : « Qui opus et negotium quærit, uxorem aut navem sibi comparet. » Vult ergo Apostolus eas esse habitu non sordido, nec lascivo, sed gravi, moderato et honesto, qui matronam Christianam deceat, quique animum pudicum, gravem et bene compositum significet. Hinc *secundo*, vult mulieres non inconditas et incompositas procedere, sed honeste ornatas, quamque pro suo statu. Sic Ruth, III, 3, lota et uncta cultioribus vestibus se induit, cum adhuc nubilis esset. Sic Judith ornavit se, cap. X, vers. 3. Sic Esther cultu regio ad Assuerum processit. Adeoque peccaret mulier, si invito marito, viliori vestitu aut cultu uteretur. Unde S. Augustinus, epist. 199 *ad Ecdiciam*, eam graviter reprehendit, quod continentiæ studiosa, vestem, invito marito, mutasset.

S. Basilius in *Reg. brevior.*, interrog. 210, habitum ornatum ita definit : « Qui, inquit, ad propositum cujusque finem accommodatus est cum decore et dignitate, habita ratione temporis, loci, personæ utilitatisque : alia enim vestis convenit tempore hiemis, alia æstatis; alia laboranti, alia quiescenti; alia ministranti, alia hero; alia militi, alia civi; alia viro, alia feminæ. »

Vers. 10.

NON IN TORTIS CRINIBUS, AUT AURO, AUT MARGARITIS, VEL VESTE PRETIOSA (græce ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est *vestitu sumptuoso*); SED QUOD DECET MULIERES, PROMITTENTES (ἐπαγγελλομέναις, id est *præferentes*, et, ut Syrus atque Ambrosius, *profitentes*) PIETATEM PER OPERA BONA. — Nota : Pro *tortis crinibus*, græce est πλέγμασιν, id est, *plicaturis et crispaturis*, quibus mulieres calamistro, hoc est acu calefacta, crines vario flexu per gradus et nodos intorquent, ut cincinnatæ et calamistratæ incedant.

Secundo, pro *pietatem*, græce est θεοσέβειαν, hoc est, Dei reverentiam et cultum; Syrus vertit, *Dei timorem*. Pietas ergo hic in Deum, non in parentes aut liberos intelligitur, q. d. Ita honeste ac modeste se vestiant, sicut vestiri decet mulieres Christianas, quæ « per bona opera, » id est per bonam vitam et mores Christianos, profitentur, non levitatem, non luxum, non lasciviam, sed pietatem ac cultum Dei. Porro S. Bernardus, epist. 42 *ad Henricum*, Senonensem Archiepiscopum, hæc extendit ad Episcopos et Ecclesiasticos : « Non in veste pretiosa, inquit; clamatur autem specialiter ad feminas, ut erubescat in se deprehendi Episcopus, quod in fragiliori quoque sexu audierat reprehendi. Discite, Pontifices, in fræno quid facit aurum! »

Ornatus mulierum descriptus a S. Petro.

Est hic locus moralis de ornatu decenti mulierum. Sic S. Petrus, *epist.* I, cap. III, vers. 3, describit in quo situs sit verus ornatus Christianæ feminæ : « Quarum, inquit, non sit extrinsecus capillatura (crispatura) aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus; sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples. » Ubi nota, verum mulieris ornatum esse internum, integritatem scilicet et incorruptionem spiritus quieti et modesti, vel, ut Hieronymus legit, silentis.

Spiritus quietus, ait Cajetanus, opponitur inconstantiæ, quæ mulieribus est familiaris; modestus et silens, iracundiæ et garrulitati. Sic de sponsa regis dicitur *Psal.* XLIV, 14 : « Omnis gloria filiæ regis ab intus. » Alioqui mulier externo cultui dedita et internum negligens, interne Hecubam, externe Helenam refert, inquit Nazianzenus in Carmine contra fucatas mulieres. Imo S. Augustinus, serm. 18 *De Verbis Apostoli* : « Corporis, inquit, hujus, id est exterioris hominis ornamenta, quanto magis appetuntur, tanto sunt interioris majora detrimenta : quanto autem minus appetuntur ornamenta exterioris hominis, tanto magis pulchris moribus homo interior adornatur. » Imo quæ nimium sese ornat exterius, esto sit castissima; non caret tamen impudicitiæ suspicione. Testis est Claudia Festalis, quæ, ut canit Ovidius, IV *Fast.*,

Casta quidem, sed non est credita; rumor iniquus
Læserat, et falsi criminis acta rea est.
Cultus, et ornatos varie fudisse capillos
Obfuit, ad rigidos linguaque prompta sonos.

E contrario laudat Plutarchus in *Vita Phocionis* illius uxorem, quæ, cum ei altera quædam mulier valde nobilis suos torques et mundum muliebrem ostentasset, uti solent feminæ, respondit : « Meum vero ornamentum et mundus muliebris est Phocion. » Hinc recte Clemens Alexandrinus, lib. II *Pædagog.*, X : « Laudo, inquit, et admiror Lacedæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes et aureum mundum gestare permisit, ita scilicet a probis mulieribus ornatus studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederet. »

Spartani solis meretricibus concedebant ornatum vestium.

Scripsit contra hunc luxum vestium et ornatus Tertullianus insignem librum *De Cultu feminarum*, in quo *primo*, cap. I, docet, quod pudicitia non tantum in carnis integritate, sed et in cultu simplici munditie consistat. *Secundo*, cap. II, quod hic luxus signum sit non integræ conscientiæ, et spectatoribus tentationem ingerat et periculum. *Tertio*, cap. V, quod istæ, quæ se adeo ornant coloribus et fucis, naturam, facturam et imaginem Dei deforment, transfigurent, adulterent, Deumque artificem quasi emendent et reprehendant. *Quarto*, cap. X, quod vestium colores, auri opera et gemmæ, inventa sint a dæmone, idque probat ex libro Henoch, quem citat S. Judas. *Quinto*, cap. XI, quod hic cultus sit Gentilium et ancillarum diaboli. *Sexto*, cap. XII, quod hæc sint lenocinia et indicia meretricum. *Septimo*, cap. XIII, Christianos non ad delicias, sed ad asperitatem, cruces et martyria vocari. Idem libro *De Habitu mulierum*, cap. I, docet *primo*, quod feminæ habitu lugere et expiare debeant ignominiam et peccatum Evæ matris. *Secundo*, cap. IV, quod luxus signum sit vel ambitionis, vel prostitutionis. *Tertio*, cap. VI, quod gemmæ sint maris conchæ, aut de frontibus draconum eruantur, ut sic de serpente ornetur mulier. *Denique* quod a Deo gravissime puniantur. Nam Isaias, III, 17, inquit : « Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, et Dominus crinem earum nudabit; et erit pro suavi odore fœtor, et pro zona funiculus, et pro crispanti crine calvitium, et pro fascia pectorali cilicium. »

Tertullianus decem rationibus deterret a luxu vestium.

Itaque feminas sic exhortatur Tertullianus : « Prodite vos, jam medicamentis et ornamentis extructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, et spiritus taciturnitate inserentes in aures sermonem Dei, annectentes cervicibus jugum Christi. Caput maritis subjicite, et satis ornatæ eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, et plusquam in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem. »

Tertullianum sequitur Cyprianus, lib. *De Disciplina et habitu virginum*; ait enim : « Illarum pretiosior est cultus, quarum pudor est vilis. Si tu te speciosius comas, et per publicum notabiliter incedas, oculos in te juventutis illicias, ut etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, et velut gladium te atque venenum videntibus præferas, excusari non potes quasi mente casta sis et pudica : redarguit te cultus improbus, et habitus impudicus. » Deinde asserit auctores et inventores hujus fuci et luxus esse dæmones : « Apostatæ, inquit, angeli docuerunt oculos circumducto nigrore fucare, genas mendacio ruboris inficere, mutare adulterinis coloribus crinem, et expugnare omnem oris et capitis veritatem corruptelæ suæ impugnatione. » *Tertio* ostendit, quod quæ se nimis ornant, Dei opus corrigere velint, ac consequenter in Deum sint contumeliosæ. « Dixit, ait, Dominus : Faciamus hominem ad imaginem nostram; et audet quisquam mutare ac convertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quoniam id, quod Deus formavit, reformare et transfigurare contendunt, nescientes quod opus Dei est omne quod nascitur; diaboli, quodcumque mutatur. Si pictor pinxisset imaginem, et alius manus inferret, an non gravis fieret pictori injuria? tune igitur impune feres, quod Dei imagini manus inferas? » *Quarto*, hisce quæ sese comunt et fucant, Dei judicium et pœnas intentat : « Non metuis, ait, ne in resurrectione artifex opus suum non agnoscat, dicatque : Opus hoc meum non est, imago hæc nostra non est, cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quoniam oculi tibi non sunt, quos fecit Deus, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos et depictos serpentis oculos imitata, de inimico tuo corrupta, cum illo pariter et arsura. »

Idem facit S. Cyprianus.

Quam vero luxus hic et ornatus tum alibi, tum præsertim in templo dedeceat, docet hic Chrysostomus et ex eo Theophylactus : « An saltatura,

Et S. Chrysostomus.

nquit, ad ecclesiam pergis? numquid hic nuptias et lasciviæ oblectamenta conquiris? num ut tui spectaculum præbeas; advenisti? num tibi nunc instruendus est thalamus? Non iste supplicis est habitus; accessisti ut Deum pro peccatis tuis depreceris, ut cum gemitu et lacrymis veniam petas: quid teipsam ornare improbo et intempestivo studio contendis? »

Exemplum Prætextatæ. Denique exemplo Prætextatæ, quod ex Hieronymo descripsi I *ad Thessalon.* v, 19, ostendit Deus quam hic sibi luxus displiceat. Quare merito B. Thomas Morus nobili cuidam puellæ, quæ multo cum labore et dolore crines complicabat, ut frons latior esset, pectusque et tunicam constringebat, ut gracili esse corpore videretur, dixit: « Nisi Deus pro hoc tuo tanto labore tibi infernum reddat, magnam profecto tibi faciet injuriam. » Idem affirmabat serio, persuasissimum sibi esse, quam plurimas in hac vita eo labore infernum mercari, cujus vel dimidio cœlum lucrati fuissent. Unde et S. Paula, teste S. Hieronymo in ejus Epitaphio, tanta pœnitentia totque lacrymis luxum hunc licet levem, in se expiavit; cumque, inquit Hieronymus, a nobis moneretur, ut parceret oculis, respondit: « Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurisso et cerussa et stibio sæpe depinxi; affligendum enim est corpus, quod multis vacavit deliciis; longus risus perpeti compensandus est fletu; mollia linteamina, et serica, et pretiosa, asperitate cilicii commutanda: quæ viro et sæculo placui, nunc Christo placere contendo. »

Vers. 12. 12. DOCERE AUTEM MULIERI NON PERMITTO, — in ecclesia et cœtu publico, ubi agitur communis oratio, de qua hactenus egit. Unde I *Corinth.* XIV, 34: « Mulieres, inquit, in ecclesiis taceant; non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit; si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. » Ut enim notat Theophylactus, mulieres aliquæ tempore Pauli acceperant donum prophetiæ; ne ergo putarent sibi fas esse in ecclesia loqui et prophetare, hic eis id inhibet Apostolus, idque tum honestatis, pudoris, infirmitatis ac loquacitatis muliebris causa, inquit Chrysostomus; tum studio reverentiæ et subjectionis erga virum, quæ requirit, ut eo præsente et loquente sileat mulier, præsertim in ecclesia et rebus sacris; nam privatim domi Priscilla fidem Christi docuit virum eloquentem Apollo, *Act.* XVIII, 26. Et *ad Titum* II, 4, vult Apostolus, ut matres filias et ancillas suas privatim doceant prudentiam et modestiam; et fidelis mulier infidelem virum convertere et instruere jubetur, I *Corinth.* VII, 16. Sic S. Cæcilia fidem Christi docuit Valerianum sponsum suum, S. Natalia Adrianum; S. Monica Patricium, S. Martha Marium; Theodelinda Agilulphum, Longobardorum regem; Clotildis Clodoveum, Flavia Domitilla Flavium Clementem. Nam; ut inquit Chrysostomus, hom. 60 *in Joannem*: « Nihil potentius est muliere bona ad instruendum et informandum virum quæcumque voluerit, neque tam leviter amicos, neque magistros, neque principes patietur, ut conjugem admonentem atque consulentem; habet enim voluptatem quamdam admonitio uxoria, cum plurimum amet (vel, ut alii legunt, *ametur*), quod consulit. »

Exempla mulierum quæ converterunt maritos.

Adde, non tantum Apostolum hic vetare, ne publice doceat mulier, puta in ecclesia, verum etiam nec permittere illi ut privatim doceat, si id facere velit quasi ex officio vel auctoritate. Unde sequitur:

NEQUE DOMINARI (Græce αὐθεντεῖν, hoc est, auctoritatem usurpare) IN VIRUM (supple permitto mulieri), SED ESSE IN SILENTIO. — Græce ἡσυχίᾳ, id est *quiete*. Hoc silentium, hæc verecundia; hæc modestia longe magis mulierem ornat, quam pretiosa vestis, inquit Chrysostomus. Et, ut ait Euripides in *Heraclid.*: « Feminæ pulcherrimum donum est silentium et modestia, et intus tranquillam manere. » Hinc Gorgoniam sororem ita laudat Nazianzenus: « Quid silentio prudentius? quænam res divinas tum ex divinis oraculis, tum ex propria intelligentia et sagacitate magis cognovit? quænam rursus minus locuta est quam illa, in muliebribus pietatis finibus se continens? »

S. Gorgoniæ silentium.

Ex hoc Apostoli loco Epiphanius, *hæres.* 49; quæ est Quintilianorum, confutat eos, quod mulieres ad episcopatum aut presbyterium assumerent, in gratiam et honorem Evæ.

Si enim Apostolus docere, imo loqui non permittit mulieri in ecclesia; quid, si vidisset quod hoc sæculo vidimus, mulierem scilicet Ecclesiæ alicujus caput, rectricem et doctricem? an non exclamasset: Monstrum horrendum! nimirum justo Dei judicio tale sibi deligunt monstrosum caput, qui caput a Christo constitutum, S. Petrum dico, sanctique Petri successores nolunt agnoscere.

Vers. 13 et 14. 13. ADAM ENIM PRIMUS FORMATUS EST, DEINDE EVA: ET ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT. — *q. d.* Mulier debet silere et discere (non docere), atque subjecta esse viro, quia vir illi præstat, tum dignitate primæ creationis: primo enim Adam fuit creatus, deinde ex Adamo Eva; tum vigore rationis; Eva enim leviter et temere permisit se seduci, non autem Adam. Ita Chrysostomus, qui notat, exemplo primæ mulieris Evæ tacite hic a Paulo reliquas feminas omnes temeritatis et levitatis argui.

Hinc pulchre ait Primasius: « Docet Apostolus feminas oportere esse viris subjectas, quia et posteriores sunt in ordine; et priores in culpa. »

Vers. 14. 14. ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT. — « Seducta, » Græce ἀπατηθεῖσα, id est *decepta*, *q. d.* Mulier, ubi

decepta fuit, prævaricata est, et transgredi cœpit præceptum Domini.

Quo sensu Eva dicatur seducta, non Adam? Quinque explicationes.

Quæritur : Quomodo Adam dicitur non esse seductus, cum ab Eva sit deceptus, et pomum vetitum acceperit, ac comederit? Respondet primo Magister Sentent., in II, dist. XXII, solam Evam dici seductam, quia sola Eva credidit tria, quæ serpens promiserat, si de pomo vetito comederet, scilicet *primo*, se non morituros; *secundo*, similes Deo futuros; *tertio*, boni malique notitiam habituros. Sed repugnant plerique Patres, qui Adam etiam hæc credidisse volunt, et colligitur *Gen.* III, 22, ubi Deus irridens Adæ credulitatem et appetitum omniscientiæ et cujusdam divinitatis : « Ecce Adam, ait, quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum. »

Secundo, aptius Ambrosius legens, « mulier seducta, facta est in prævaricationem, » id est fuit viro auctrix prævaricationis, non contra.

Tertio, alii repetunt ex vers. præced. τὸ *primus*, *q. d.* Adam prior non fuit seductus, sed Eva. Ita Theodoretus, Œcumenius, Haymo.

Quarto, alii sic explicant, *q. d.* Adamo non fuit persuasum, sed Evæ, Deum non præcepisse ne comederent de ligno scientiæ boni et mali; Adam ergo non fuit seductus, sed sciens ac prudens violavit præceptum Dei.

Quinto et planius, « Eva fuit seducta, » quia a serpente volente eam decipere, fuit decepta. Unde et ab hoc deceptore se deceptam profitetur, dicens : « Serpens decepit me. » Adam vero non fuit « seductus, » id est a serpente deceptus : serpens enim non ausus fuit virum aggredi, sed mulierem, quam facilius se decepturum sciebat.

Hinc etiam Adam non se excusavit ut a serpente aliove aliquo deceptum, sed tantum ut allectum ab uxore (nec enim Eva voluit decipere Adamum, sed tantum allicere ad esum sui pomi), tantumque comedisse, ut illi quasi sociæ morem gereret : « Mulier, inquit, quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, et comedi. »

Adam quoque credidit serpenti.

Ubi tamen nota : Mox ut Adam consensit mulieri factusque inobediens, voluit comedere de ligno vitæ, elatus in superbiam, lapsus est in cæcitatem, et credidit serpentis promissis voluitque Deo similis fieri, ac speravit ex pomi esu omniscientiam, ut jam dixi. Hoc enim est quod Deus eum irridens dixit : « Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum et malum. » Ita Theophylactus, Ambrosius, Chrysostomus, Anselmus, Augustinus, lib. XIV *De Civit.*, cap. XVII; Hieronymus, lib. I *Contra Jovin. q. d.* Paulus : Ergo mulier, utpote a serpente seducta, viro inferior est ratione et prudentia; ergo illi subsit oportet. *Secundo*, ergo juste Deus in pœnam peccati, qua virum allexit ad peccatum, illam viro subjecit. Et, ut ait Chrysostomus et Œcumenius, semel mulier male docuit, et virum cunctaque pervertit : ultra ergo non doceat, sed sileat, et a viro bene loqui et agere discat. Audi Tertullianum, lib. *De Habitu mulierum*, mulierem alloquentem : « Tu, ait, es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix; tu es, quæ eum invasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem Dei hominem tam facile elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam Filius Dei mori habuit. »

Vers. 15.

15. SALVABITUR AUTEM PER FILIORUM GENERATIONEM, SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE, ET SANCTIFICATIONE CUM SOBRIETATE. — S. Thomas voculam *per* vult significare non meritum, sed conditionem, *q. d.* Salvabitur mulier, etiamsi non sit virgo, sed nubat, et incedat per statum matrimonii ac filiorum generationem. Unde Vatablus vertit, *salvabitur mulier subjecta generationi filiorum* : ut sit græcismus, διὰ τεκνογονίας, id est, τεκνογονοῦσα, « per filiorum generationem, » id est filios generans, vel in filiorum generatione salvabitur. Sic Græci dicunt, δι' ἀῤῥωςίας, hoc est, ἀῤῥώσων. Sæpe enim διὰ, id est *per*, accipitur pro ἐν, id est *in*, ut *Roman.* IV, 11, Abraham dicitur pater credentium, « per præputium, » id est in statu præputii; et II *Cor.* VI : « Per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam, » id est in prosperis et adversis. Hic sensus confirmatur ex verbis quæ Apostolus addit : « Salvabitur, inquit, per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate. » Itaque fidei, dilectioni et sobrietati causam salutis attribuit, non liberorum procreationi : liberorum enim procreatio res est naturalis et adiaphora, nec meritoria, nisi altius ad bonum aliquod spirituale, puta ad pietatem, piamque liberorum educationem, referatur.

Quomodo mulier salvabitur per filiorum generationem? Quatuor expositiones.

Secundo, aliqui apud Theophylactum, per filiorum generationem, intelligunt partum B. Virginis Mariæ, qui salvas fecit mulieres; ipsa enim genuit Christum, et in ipso multos filios et filias Christianas. Sed hoc nimis remotum et alienum est.

Tertio, S. Augustinus, lib. XII *De Trinit.*, XVII, per generationem filiorum intelligit productionem bonorum operum : sed hoc mysticum est.

Dico ergo *quarto*, plane et proprie : præpositio *per* significat hic causam et meritum, scilicet laborum, quos patitur mulier in partu, et educatione liberorum in fide et moribus Christianis, per quod salvabitur. Nota : Sub generatione educationem complectitur Apostolus; educatio enim est quasi completa generatio et formatio filiorum. Ita Chrysostomus, quasi dicat Paulus : Esto non doceat mulier, non deerit illi pia occupatio, adeoque salvabitur non per librorum, sed per liberorum tractationem. Audiant hoc nostræ Novantes sciolæ, quæ pro sua hæresi et Scriptura contentiose cum viris disputant in mensis, navibus, curribus, ecclesiis. Audiant quod S. Basilius Demostheni, coco Valentis Imperatoris, pro Arianis garrienti, respondit : « Tuum est, ait, pulmenta coquere, non Evangelium exponere. »

Generatio complectitur educationem.

S. Monica salvata est per educationem S. Augustini.

Ita S. Monica salvata est, et multos salvos effecit per sollicitam educationem et curam S. Augustini, de qua S. Augustinus, lib. III *Conf.*, cap. XI et sequent. Talis fuit et Placilla, Theodosii Imperatoris uxor, cujus quam eximia pietas et ardens studium fuerit in educandis liberis, videre est apud Nicephorum, lib. XII *Hist.*, cap. XXIII et XXIV.

Si permanserit in fide, et dilectione. — Ita legunt Romana; sed Græca jam et Syrus legunt, ἐὰν μείνωσιν, si manserint, filii scilicet, *q. d.*, inquit Chrysostomus : Salvabitur mater, si curet ut filii permaneant in Christi fide et dilectione, ac sanctitate, adjuncta sobrietate; græce σωφροσύνη, quod cum Hieronymo, *Contra Jovinianum*, verti potest *pudicitia*, vel *castitate*, aut etiam *modestia*; magis tamen, ut ante dixi, sobrietatem significat et temperantiam.

Moraliter Theophylactus : « Quid igitur, inquit, si mater pravis et impudicis infecta moribus, recte liberos educaverit? haud verisimile est ut faciat; attamen si contingat, accipiet pro his mercedem. Quid vero si bona et honesta sit, liberos vero suos malos toleret? quid si eos negligat illisque indulgeat? habebit exemplum pœnæ et vindictæ, id quod Heli contigit. Quod si omnia fecerit, et nihil quod ad curam attinet, prætermiserit, non poterit tamen ad rectum perducere tramitem liberos; quod raro evenit : attamen non fraudabitur sudorum suorum mercede; quandoquidem et Filius Dei nihil non faciens et dicens, paucos tamen habuerit, qui sibi morem gesserint. »

Thesaurus matrum sunt proles.

Discant hic matres thesaurum suum esse liberos, quibus omnem curam impendere debent, non tam ut eos ditent, quam ut bene educent. Ita Cornelia, Gracchorum mater, inquit Valerius Maximus, lib. IV, cap. IV, cum Campana matrona apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima sæculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousque redirent liberi : « Et hæc, inquit, ornamenta mea sunt. » Unde S. Chrysostomus hic

Illas ergo optime educent.

hom. 9 in morali : « Magnum, inquit, habemus pretiosumque depositum, scilicet filios, ingenti illos servemus cura, atque omnia faciamus, ne fur id nobis astutus auferat; nulla nobis possessio, nullus fundus æque nobis gratus et charus esse debet : quippe hæc omnia filiis quæruntur. Si igitur major possessionum nobis est cura, quam eorum, quorum illæ gratia comparantur, id profecto absurdissimum et stolidissimum est. Exerceamus ergo ad virtutem atque pietatem molles filiorum animos, cætera omnia secundo loco quæramus : nam si quidem illi improbi fuerint, nihil eis pecuniæ proderunt; sin autem probi, nihil ex paupertate lædentur. Vis filium relinquere divitem? Bonum illum ac benignum esse doce : ita enim etiam rem familiarem auctiorem facere poterit. » Et inferius : « Filiis non rite institutis præstat pauperes esse, quam divites : paupertas enim vel invitos coercet, atque intra virtutis limites continet; opes vero ne volentes quidem pudice temperanterque vivere sinunt, verum exhorbitare faciunt, atque pervertunt. » Deinde matres ad filias rite educandas ita cohortatur et instruit : « Matres, item filiarum vobis curam assumite : est ea cura vobis perfacilis. Curate sollicite, ut domi jugiter sint. Ante omnia pias religiosasque esse docete, aspernari pecunias, exteriorisque ornatus contemptrices esse; atque ita demum nuptiis tradite. Eas si instituerítis, non ipsas modo servabitis, verum et viros qui illas ducturi sunt; neque viros tantum, sed etiam filios atque nepotes. Quippe ex radice optima surculi prodeunt firmiores, ac semper in meliora proficiunt, horumque omnium merces vobis reddenda est. » Ac denique hac insigni sententia rem concludit : « Ita nempe paterna domo decet progredi virginem, ac matrimonio jungi, quemadmodum ex palæstra luctatorem, ut omnem diligentissime rei familiaris peritiam habeat, sitque veluti fermentum, quod massam omnem in suam transfert pulchritudinem. » Peculiaria præcepta de educatione filiarum, matribus assignat S. Hieronymus, epist. *ad Lætam*, et *ad Celantiam*, et *ad Gaudentium*, tomo I.

Filios male educatos præstat esse pauperes quam divites.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describit dotes et virtutes requisitas in Episcopo, et vers. 8, in diacono, et vers. 11, in eorum uxoribus. Denique, vers. 15, monet Timotheum ut reverenter versetur in Ecclesia Dei, quæ columna est et firmamentum veritatis; præsertim illius, quæ docet Christi incarnationem et redemptionem, quod est magnum pietatis sacramentum.

1. Fidelis sermo : Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. 2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, 3. non vinolentum, non percussorem, sed modestum; non litigiosum, non cupidum, sed 4. suæ domui bene præpositum, filios habentem sub-

ditos cum omni castitate. 5. Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? 6. Non neophytum : ne in superbiam elatus, in judicium incidat diaboli. 7. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat et in laqueum diaboli. 8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes : 9. habentes mysterium fidei in conscientia pura. 10. Et hi autem probentur primum : et sic ministrent, nullum crimen habentes. 11. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. 12. Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene præsint, et suis domibus. 13. Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent, et multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Jesu. 14. Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire cito. 15. Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. 16. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Vers. 1.

1. FIDELIS SERMO. — Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, hæc verba non ad sequentia de episcopatu, sed ad præcedentia referunt; quia enim dubitare poterant, an verum et certum esset id quod dixit in fine cap. præced., mulierem scilicet salvandam esse per filiorum generationem, ideo hic addit, inquiunt, « Fidelis sermo » *q. d.* Id, quod dixi de mulieribus, certum est et indubitatum. Verum longe melius Theodoretus, Ambrosius, Primas et alii τὸ *fidelis sermo* referunt ad sequentia, *q. d.* Certum est et verissimum quod de episcopatu et ordine hierarchico jam toto cap. dicturus sum. Solet Apostolus cum aliquid magni dicturus est, τὸ *fidelis sermo* præmittere; ut dixi cap. I, vers. 15. Hic enim aggreditur Timotheo munia Episcopi et aliorum Ecclesiæ ministrorum ad vivum depingere.

Episcopatus nomen est operis, non dignitatis.

SI QUIS EPISCOPATUM DESIDERAT, BONUM OPUS DESIDERAT. — Vult, ait S. Augustinus, lib. XIX *De Civit.*, XIX, docere Apostolus, quid sit episcopatus, nomen scilicet esse operis, non honoris : Episcopus enim est superintendens; qui curam aliorum gerit, subitque onus et laborem docendi et regendi populum; episcopatus enim dicitur παρὰ τοῦ ἐπισκοπεῖν πάντας, id est eo quod omnes speculetur omnibusque provideat, inquit Theophylactus. Quo sensu dixit Cicero in *Epistolis* : « Unum me Pompeius esse voluit, quem tota Campania habeat episcopum, ad quem delectus et summa negotii referatur. » Eusebius quoque lib. I, cap. XXXVII, *De Vita Constantini*, eum vocat communem orbis episcopum a Deo constitutum. Sic et Hieronymus explicat, epist. 83 *ad Oceanum* : « Si quis, inquit, episcopatum desiderat, bonum opus desiderat : opus, non dignitatem; laborem, non delicias; opus per quod humilitate decrescat, non intumescat fastigio. » Eadem ratione episcopatum esse grave onus, docet S. Clemens, lib. II *Constit. Apost.*, cap. XXV : Quia, inquit, oportet Episcopum omnium scopum esse, sicut Christus Episcopi scopus est. Ubi addit noster Turrianus, idcirco ab Apostolo hic vocari ἔργον, id est opus arduum et difficile.

Episcopi est prodesse magis quam præesse.

Hinc infert Augustinus, *primo*, non esse Episcopum, qui præesse magis eligit, quam prodesse. *Secundo*, episcopatum, licet in se sit opus bonum, non tamen bene, sed indecenter appeti, nisi scilicet a Deo et Ecclesia ad hoc voceris, uti vocatus est Timotheus per prophetiam, cap. I, vers. 18. « Otium ergo, ait Augustinus, lib. XIX *De Civit.*, cap. XIX, sanctum quærit charitas veritatis, negotium justum suscipit necessitas charitatis; quam sarcinam, si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati : si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem; sed nec sic omnino veritatis delectatio deserenda; ne subtrahatur illa suavitas et opprimat illa necessitas. »

Episcopatus est opus arduum.

Secundo, planius et clarius : « Qui episcopatum desiderat, bonum (græce καλοῦ, id est præclarum et arduum) opus desiderat : » hic enim verissimum est illud adagium, δύσκολα τὰ καλά, difficilia, quæ pulchra, sive præclara. Vult enim Timotheum et omnes episcopos docere Apostolus, Episcopi munus excelsum esse et arduum, ut illud serio apprehendant, totique illi intendant, ut tanto oneri faciant satis. Unde explicans hoc opus bonum, sive præclarum, subdit : « Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, » etc. Id maxime verum erat tempore Pauli, cum episcopatus non erat honor, sed labor ingens et proximus ad martyrium gradus. Imo Alvarus Pelagius, lib. *De Planctu Ecclesiæ*, art. 18, ex S. Hieronymo sic explicat : « Qui episcopatum desiderat, bonum opus, id est martyrium, desiderat. Illo, inquit, tempore ab Apostolo dictum est, Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quo quisquis plebibus præerat, primus ad martyrii tormenta trahebatur. Tunc ergo fuit laudabile episcopatum quærere, quando per hoc non dubium erat ad supplicia graviora pervenire. » Idem docet S. Gregorius, I part. *Pastor.*, VIII; Anselmus et alii. Sicut

Episcopatus olim erat gradus ad martyrium.

ergo Deus tunc multos excitabat ad se offerendum martyrio, ita et nonnullos excitabat ad episcopatus capessendos, qui se Martyribus duces præberent fidei et martyrii. Jam vero qui episcopatum ob amplos proventus, ob dignitatem, ob gradum et honorem quærunt, periculosa ambitione et avaritia peccant. Ratio est, quia Episcopus debet esse perfectus, nec tendere, sed esse in statu perfectionis Christianæ : hoc autem de se præsumere, magnæ est superbiæ.

Jam Episcopatum petere est ambitio.

Secundo, quia, ut docet Concilium Tridentinum, episcopatus est onus angelicis humeris formidabile; nam non tantum pro sua, sed et pro omnium sibi subditorum animabus ab Episcopo rationem exiget Deus. Quis nisi temerarius hoc munus et onus ambiat? Socrates apud Platonem, dial. I *De Republic.*, miratur eos qui volentes imperium suscipiunt : Quia, inquit, nullus probus magistratus sibi, sed subditis, eorumque commodis intendit et servit : unde censet probos viros ad magistratus capessendos invitos adigendos esse, proposita pœna vel præmio. Hinc et Antigonus, Macedonum rex, cum videret filium insolentius regere suos : « An ignoras, ait, o fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem? » Si ita est in magistratu terreno et temporaneo, quid erit in spiritali, cœlesti et perpetuo, qualis est episcopatus? Unde S. Gregorius loco citato : « Apostolus, ait, laudans desiderium boni operis (episcopatus) protinus in pavorem vertit quod laudavit, cum subdit : Oportet autem episcopum irreprehensibilem esse, » etc., *q. d.* Laudo quod quæritis, sed discite quid quæratis. Et auctor operis imperfecti, hom. 33 *in Matth.* : « Opus, ait, desiderare in se bonum est : primatum autem honoris concupiscere, vanitas est; primatus fugientem se desiderat, desiderantem se fugit et horret. » Hinc S. Chrysostomus tantopere episcopatum fugit, ut docet ipse in sex libris *De Sacerdotio*. Sic eumdem fugerunt S. Augustinus, Gregorius, Fulgentius et alii.

Regnum est splendida servitus.

Exempla Sanctorum qui fugerunt episcopatus.

S. Augustinus.

Audi S. Augustinum, epist. 148 *ad Valerianum* : « Vis, ait, mihi facta est merito peccatorum meorum (nam quid aliud æstimem nescio), ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram. » Et serm. 52 *ad Fratres in Eremo* : « Usque adeo timebam episcopatum, ut (quoniam cœperam jam alicujus esse momenti inter servos Dei, famâ mea) in quo loco sciebam non esse Episcopum, ne illo accederem caverem; et hoc agebam quantum poteram, ut in loco humili salvarer, ne in alto periclitarer. Veni ad istam civitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, ut nobiscum esset in monasterio. Quasi securus perveni, quia locus habebat Episcopum. Apprehensus et presbyter factus sum, et per hunc modum ad episcopatum perveni. »

Goar.

Legitur in *Vita S. Goaris*, ipsum, cum a Sigeberto, Francorum rege, postulatus esset Trevirorum Episcopus, inducias postulasse; interim Deum orasse, ut, nisi esset ex salute sua, episcopatum a se averteret : mox ipse in morbum incidit, et infirmatus ad mortem, episcopatum evasit. Simile de Nilamone monacho refert Nicephorus, lib. XIII, cap. XVII. Sic de Canonico illo S. Victoris Parisiis spectatæ probitatis et doctrinæ narrat Thomas Cantipratanus, lib. I *Exemplorum sui temporis memorabilium*, cap. XX, quod, cum in vita postulatus ad episcopatum constanter eumdem respuisset; post mortem beatus apparuerit cuidam suo amico, qui idipsum a moriente efflagitarat, rogatusque an bene cessisset illi pertinax illa episcopatus recusatio, responderit dicens : « Quod in vita semper timui nunc scio, scilicet quod si episcopatus cathedram ascendissem, in damnationis perpetuæ periculum incidissem, » id est, si de numero Episcoporum fuissem, verisimiliter de numero Beatorum non essem. Recte ergo sanxit Leo Imperator sub annum Domini 469, lib. XXXI, cap. *De Episcop. et Clericis*, « non pretio, sed precibus ordinetur Antistes. Tantum ab ambitu debet esse sepositus, ut quæratur cogendus, rogatus recedat, invitatus effugiat, sola illi suffragetur necessitas excusandi. Profecto enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus invitus. » S. Gregorius, lib. VI in lib. I *Reg.*, cap. ultim. : « Rectus, ait, est ordo, ut quærantur homines ad episcopatum. » Et Bernardus, lib. II *De Consid.*, cap. V : « Qui pro se rogat, inquit, jam judicatus est. » Et inferius : « Cunctantes et renuentes coge et compelle intrare. » Vide Anselmum et D. Thomam, II II, *Quæst.* CLXXXV, art. 1.

Nilamon.

Nota : Non meminit hic parochorum et Sacerdotum Apostolus, sed eos sub Episcopis intelligit : est enim idem eorum onus et munus, docendi, pascendi, regendi populum, sed circa pauciores subditos. Vide dicta *Philipp.* I, 1 (1).

Vers. 2.

2. OPORTET ERGO EPISCOPUM IRREPREHENSIBILEM ESSE, UNIUS UXORIS VIRUM, — *q. d.* Itaque ut aggrediar præcipuum hujus epistolæ argumentum, scilicet ut te, o Timothee, aliosque episcopos doceam, quales quibusque virtutibus prædititi esse debeant; dico imprimis Episcopum debere esse irreprehensibilem, id est, qui non tantum vitio, quod reprehendi possit, careat, sed qui insuper omnibus virtutibus sit ornatus. « Omnes, inquit Hieronymus *ad Ocean.*, virtutes in uno sermone comprehendit, et pene rem contra naturam exigit; quis enim ille est, qui absque peccato et reprehensione vivat? » Hinc Nazianzenus, in *Apol.* I : « Vitium, inquit, in Episcopo est, non quam optimum esse; » quia, ut recte ait Plutarchus, lib. *De Doctrina principum*, « Sunt principes tam sacri, quam profani instar lucentium gemmarum, atque adeo si quis in illis nævus apparet, detractioni

Principes sunt instar gemmarum.

(1) Per *episcopatum* hic intelligendum est sacerdotium in genere, ejus varia officia ac munera : ita Allioli, quem legere in h. l. operæ pretium est.

ma lucentes. patet et calumniæ. » Et Theophylactus hic : « Præsidem, inquit, ac principem velut stellam et illuminationem decet esse, ut ad ipsum omnes defigentes oculos illustrentur, atque ducantur in viam rectam. » Et Chrysostomus hic, *hom.* 10 : « Eum, inquit, qui regendos alios suscepit, tanta decet gloria virtutis excellere, ut instar solis cæteros velut stellas suo fulgore obscuret. » Et inferius : « Oportet, inquit, Episcopum angelum esse, nulli humanæ perturbationi vitiove subjectum. » Et in morali : « Idcirco, inquit, nos Dominus elegit, ut simus quasi luminaria, ut veluti fermentum evadamus, ut magistri cæterorum efficiamur, ut veluti angeli cum hominibus versemur in terris, tanquam viri cum infantibus pueris, quasi spirituales cum animalibus, ut ex nostro contubernio ingentia illi lucra conquirant. » Idem alio loco docet Episcopum in populo debere esse quasi angelum inter homines et quasi pastorem inter oves mutas et irrationales, tantumque ratione et virtute populum debere antecellere, quantum homo bruta antecellit. Hinc patet Episcopum debere esse perfectum. Errant ergo imperfecti, qui sibi persuadent, quod sese perficient in episcopatu : ibi enim velle discere perfectionem, idem est quod velle discere figulinam in dolio, ait Nazianzenus, *Apologet.* I, id est velle discere artem cum eam debeas exercere, imo docere; idque cum gravi animarum tibi creditarum periculo et damno.

Episcopus debet esse instar solis.

Episcopus sit quasi angelus.

Audi Bernardum, in fine lib. IV *De Consid. ad Eugenium Pontificem* : « Consideres, inquit, ante omnia sanctam Romanam Ecclesiam, cui Deo auctore præes, Ecclesiarum matrem esse, non dominam : te vero non dominum Episcoporum, sed unum ex ipsis, porro fratrem diligentium Deum. De cætero considera oportere te esse formam justitiæ, sanctimoniæ speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem Gentium, Christianorum ducem, amicum sponsi, sponsæ paranymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum, pauperum advocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, judicem viduarum, oculum cæcorum, linguam mutorum, baculum senum, ultorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terræ, orbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremo Deum Pharaonis. »

Qualis et quantus debeat esse Episcopus ex S. Bernardo?

Nota : Apostolus sexdecim conditiones exigit hic ab Episcopo, decem affirmativas, sex negativas. Prima est affirmativa, ut sit irreprehensibilis; secunda est negativa, ut sit unius uxoris vir, etc.

Sexdecim dotes in Episcopo exigit Paulus.

UNIUS UXORIS VIRUM. — *Primo*, Ambrosius, lib. *De Dignitat. sacerd.*, cap. IV, sic explicat, *q. d.* Oportet Episcopum unius Ecclesiæ, non plurium esse Episcopum, nec ab una Ecclesia ad aliam transire; hoc enim vetat hic Paulus, et Concilium Nicenum I, *can.* 16. Verum hoc mysticum est, non litterale, ut fatetur ipse Ambrosius.

Quis unius uxoris vir? Prima expositio

Ambrosii mystica.

Secundo, Lutherus sic explicat : Episcopus non sit scortator, sed unam habeat uxorem. Sic fere et Beza. Episcopus, inquit, non sit talis, qui temere repudiata uxore aliam ducat. Hic enim revera est scortator, imo adulter.

Secunda Lutheri.

Tertio, Magdeburgenses, Calvinus et passim Novantes sic explicant, *q. d.* Episcopus simul non habeat multas uxores, uti Judæi permissu Dei habuerunt; sed unam tantum, ita tamen ut illa mortua, aliam et aliam ducere possit, itaque successive habere multas.

Tertia, Calvini.

Huc referri potest aliquorum olim explicatio, cujus meminit hic Chrysostomus et Theophylactus, quamque probat hic Theodoretus, debere scilicet eligi Episcopum, non qui jam sit (in quo plane a Calvino et Novantibus dissident), sed qui ante episcopatum fuerit monogamus, id est unam tantum simul habuerit uxorem, licet plures habuerit successive. Nam in ipso episcopatu non monogamus, sed agamus et cælebs sit oportet.

Verum omnes alii, præter Theodoretum, hasce expositiones refellunt validis rationibus, voluntque per « unius uxoris virum, » intelligi monogamum absolute, qui secundas non iniit nuptias, nec successive plures habuit uxores, sed unam tantum. Patet id *primo*, quia non tantum lege Christi, sed etiam usu gentium et lege Romana polygamia tempore Christi, imo ante Christum fuit abrogata, non tantum apud Christianos, sed etiam apud Judæos et gentes omnes, erantque polygami infames, ut patet ex edicto Diocletiani et Maximiani, quod extat L. *Neminem*, C. *De incestis nuptiis*, et ex edicto Valeriani et Galieni, L. *Eum*, C. ad leg. Juliam *De adulteriis.* « Eum, inquiunt Imperatores, qui simul duas habuerit uxores, sine dubitatione comitatur infamia, » scilicet ex recepto jam pridem gentium usu et consuetudine. Supervacue ergo et frustra monetur hic a Paulo Episcopus, ne sit polygamus, hoc est, ne plures simul habeat uxores, cum nec laico id liceret, nec polygamia esset in usu. Sicut ridicule jam v. g. Pontifex scriberet ad Episcopos : Episcopus non debet esse polygamus, cum polygamia nec apud laicos quidem sit in usu, aut permissa. Imo hoc ipso, quo Apostolus hanc ab Episcopo perfectionem exigit, ut sit unius uxoris vir, tacite permittit laico, ut sit duarum uxorum vir : hoc autem simul esse non potest (quia obstat lex Christi, imo et Romana, ut dixi), sed tantum successive; ergo cum ab Episcopo Paulus exigit, ut sit unius uxoris vir, non simul, sed successive intelligit, scilicet Episcopum ita unam habere, vel habuisse uxorem, ut post vel ante illam, nullam aliam successive habuerit.

Refelluntur primo.

Secundo, quia cap. V, vers. 9, simili phrasi dicit Apostolus : « Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor. » Atqui ibi intelligit unius viri uxorem illa

post mortem mariti secundas non iniit nuptias, nec secundum habuit maritum; nunquam enim visum fuit unam uxorem duos simul habere maritos, ut ad hoc cavendum dixerit Apostolus, eligendam esse unius viri uxorem : ergo pariter hic unius uxoris virum intelligit eum, qui successive tantum habuit unam, ita ut mortua prima uxore, non duxerit secundam.

Tertio. *Tertio*, quia hinc usus antiquissimus Ecclesiæ habet, ut non ordinentur digami, qui duas uxores successive, sed monogami, qui unam tantum habuerunt. Estque hæc communis Patrum, præter Theodoretum, expositio. Vide eos apud Bellarminum, lib. I *De Cleric.*, cap. XXIII et XXIV.

Objectio prima. Dices : Apostolus vult Episcopum esse irreprehensibilem, et explicans subdit : « Unius uxoris virum ; » ergo per hoc cavere vult ne simul duas habeat uxores; hoc enim crimen est et reprehensibile : habere vero duas successive, nec crimen est, nec reprehensibile.

Responsio prima. Respondeo *primo*, posse hæc accipi ut disparata, ut scilicet *primo*, velit Episcopum esse irreprehensibilem; *secundo*, ut eumdem velit esse unius uxoris virum; varias enim hic dotes ab Episcopo requirit.

Secunda. *Secundo*, ut demus τὸ *irreprehensibilem* ad sequentia referri, eaque generatim complecti, respondeo, per *irreprehensibilem* intelligit non tantum carentem crimine, sed etiam nota quapiam, quæ ab hominibus notari et reprehendi solet, quæque alicujus vitii, infirmitatis, aut imperfectionis hominibus suspicionem præbet : talis autem est digamia. Hæc enim præbet hominibus suspicionem incontinentiæ et propensionis in libidinem; unde in Episcopo turpis est et reprehensibilis; decet enim Episcopos esse castos, ut suis castitate præluceant, utque liberius eos hortari possint ad continentiam; inquit Ambrosius, lib. I *Officior.*, cap. ult. Hinc et Gentiles, digamos a sacerdotio repulerunt. « Inter Gentiles etiam, inquit Hieronymus *ad Ageruchiam*, epist. 11, flamen unius uxoris vir ad sacerdotium admittitur, flaminissa quoque unius viri uxor eligitur : ad tauri Ægyptii sacra semel maritus assumitur. » Hinc Dido *Æneid.* IV, ait :

Digamia in Episcopo est turpis et culpanda.

Gentiles arcebant digamos a sacerdotio.

Huic uni forsan potui succumbere culpæ.

Culpæ, inquit Servius, propter antiquum ritum, quo repellebantur a sacerdotio bis nuptæ.

Objectio secunda. Dices *secundo* : Scortatores et adulteri, si se emendent, non repelluntur a sacerdotio; ergo multo minus digami, qui successive duas habuerunt uxores, sunt ab eo repellendi.

Responsio. Respondeo : Nego consequentiam; nam non tantum ob incontinentiæ speciem, de qua jam dixi, digami repelluntur, sed etiam ob mysticam significationem : Episcopus enim repræsentare debet Christum, qui unam tantum habuit sponsam, eamque virginem, scilicet Ecclesiam; non potest ergo esse digamus, sed monogamus, ut pulchre docet S. Augustinus, lib. *De Bono conj.*, cap. XVIII, cujus verba mox recitabo. Sicut ergo lege Ecclesiastica judices, qui reos morte mulctant, sunt irregulares et inhabiles ad sacerdotium, non ob crimen (nullum enim admiserunt, imo justitiam exercuerunt), sed ob indecentiam et ob significationem; debet enim sacerdos referre mansuetudinem Christi, et remotissimus esse a sanguinis effusione : ita pariter juste potuit Ecclesia sancire legem, qua digamos, ob similem indecentiam et significationem, arceret a sacerdotio. Est enim duplicis generis irregularitas legibus Ecclesiæ sancita : prior ob enormia crimina, inter quæ non sunt fornicatio et adulterium; secunda, ob mysticam significationem, qualis est in digamia et judiciis capitalibus.

Cur digami arceantur sacerdotio?

Objectio tertia. Objicit *tertio*, Calvinus : Saltem Apostolus inter dotes Episcopi ponit, esse « unius uxoris virum : » ergo requirit ut Episcopus sit conjugatus saltem cum una. Idem olim Hieronymo objecit Vigilantius.

Responsio. Qualis dos in Episcopo sit esse unius uxoris virum? Respondeo cum Theophylacto et Patribus, τὸ *unius uxoris virum* esse dotem Episcopi, non positivam, sed negativam, quæ tamen innuit aliam positivam : unius enim uxoris vir is est, qui adeo continens est, ut non habeat vel habuerit plures uxores, quam unam. Non ergo præcipit Apostolus, aut laudat, ut Episcopus habeat unam uxorem, sed si habuerit, ut unam tantum habuerit; quod si nullam habeat, habueritve, non ineptum, sed aptiorem episcopatui censendum vult Apostolus : vult enim Episcopum eligi quam fieri possit castissimum. Nam alioqui ipse Paulus contra hanc legem peccasset, utpote qui Timotheum et Titum creaverit Episcopos, qui, teste S. Ignatio ad Philadelphios, perpetuam coluerunt virginitatem ; verum quia tempore Christi, rari inter Gentiles et Judæos inveniebantur cælibes, et plerique omnes erant conjugati, hinc eosdem jam conversos ad Christum, eo quod deessent cælibes apti, necesse erat promoveri ad episcopatus et sacerdotia : ita tamen, ut monogamos, quasi castiores eligi velit Apostolus.

Olim conjuges creabantur Episcopi, sed deinceps conjugio abstinebant. Ubi nota : Hi, qui ex conjugio vocabantur ad sacerdotium, post ordinationem usu conjugii abstinebant communi Ecclesiæ lege, idque ob excellentem sacerdotii dignitatem, quæ puritatem angelicam requirit, et ut toti Christo et Ecclesiæ vacarent. Unde Apostolus *ad Titum*, cap. I, 8, vult Episcopum esse continentem. Certe constat sanctissimos omnes et doctissimos Episcopos, qui a mille ducentis annis vixerunt, fuisse cælibes.

Probatur ex Patribus e Conciliis. Docet id Epiphanius *hæresi* 59, quæ est Catharorum. « At dices, inquit, in quibusdam locis presbyteros et diaconos adhuc liberos gignere; sed hoc non est juxta canonem, sed juxta hominum mentem, quæ per tempus elanguit. » Et Hieronymus, lib. I *Contra Vigilantium* : « Quid facient, inquit, Orientis Ecclesiæ, quid Ægypti et Sedis Apostolicæ, quæ aut virgines clericos acci-

piunt, aut continentes, aut; si uxores habuerint, desinunt esse mariti. » Idem docent et sanciunt sanctissimi Pontifices, Siricius, epist. *ad Himericum*; Leo I, epist. *ad Anastasium*; Innocentius I, epist. *ad Victricium*; imo Concilium Nicenum I, *can.* 3, et Eliberinum, *can.* 33. Quod ergo Græci sacerdotes utantur conjugibus, quas ante sacerdotium duxerunt, abusus est, inductus a Græcis incontinentibus sub annum Domini 700, in Synodo Trullana (quæ non legitima, sed clancularia et profana Synodus fuit), *can.* 13; nam ante hos Trullanos, Græci Patres in Concilio Niceno, aliique, ut patet ex Epiphanio loco citato, hunc abusum damnarunt : illum tamen, utpote nimis inolitum, pacis causa, Græcis jam permittit Ecclesia Romana, ut patet cap. *Cum olim*, de clericis conjugatis. Denique fuit olim controversia inter S. Hieronymum et Augustinum an hæc digamia, quæ est impedimentum sacerdotii, sit accipienda ante baptismum, an vero tantum post baptismum. S. Hieronymus, epist. *ad Oceanum*, vult tantum censendos hic digamos, qui post baptismum duas uxores successive duxerint, non vero eos, qui ante baptismum unam, et ea defuncta post baptismum alteram duxerunt.

Abusus Græcorum sacerdotum, quod utantur conjugio, quando cœperit.

An digamia ante baptismum sit impedimentum sacerdotii?

Negat id Augustinus, vultque tam hos, quam illos esse digamos et irregulares; ita enim habet, lib. *De Bono conjug.*, cap. XVIII : « Quod acutius intellexerunt, qui nec eum, qui catechumenus vel paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt; de Sacramento enim agitur, non de peccato : nam in baptismo peccata omnia dimittuntur. Propter Sacramenti autem sanctitatem, sicut femina etiamsi catechumena fuerit vitiata, non potest post baptismum inter Dei virgines consecrari : ita non absurde visum est eum, qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quamdam Sacramenti amisisse, non ad vitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis Ecclesiasticæ signaculam necessariam. » Augustini sententiam secuta est Ecclesia cum suo capite Innocentio I, ut patet 28, q. III.

Resp. esse.

SOBRIUM. — Græcum νηφάλιον, tam sobrium, quam vigilem (ut vertit Theodoretus et Syrus); atque perspicacem, suisque rebus attentum (ut Theophylactus) significat : nam sobrietas mater est vigilantiæ, ingenii et solertiæ. Inde νηφάλια sacra dicebantur, in quibus pro vino libabatur aqua : nimirum non decet speculatorem omnium saluti invigilantem esse dormitabundum; nec vigilare potest, qui ventri se addicit. Talem, vigilantem scilicet pastorem, se præbuit Jacob patriarcha, *Genes.* XXXI, vers. 39. Tales debent esse Episcopi et Pastores : imo, ut ait Chrysostomus, imitari, adeoque superare debent duces castrorum, qui noctu diuque universum suum exercitum perlustrant.

Quid νηφάλιος?

PRUDENTEM. — Græcum σώφρονα, etiam temperantem, et, ut Ambrosius ac Hieronymus vertunt, *pudicum*; proprie tamen prudentem, qui sana mente, judicio ac consilio est, significat; præsertim hoc loco, ubi præcessit « sobrium. » In Episcopo magna requiritur prudentia; nam « ars artium, inquit Nazianzenus, *Apol.* I, scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere, animal scilicet omnium maxime varium et multiplex. »

Quid σώφρων?

Scientia scientiarum est ars regendi.

Rursum, omnia Ecclesiæ negotia dirigere debet Episcopus : quanta ergo et quam varia opus est illi prudentia? *Tertio*, omnibus virtutibus pollere et excellere oportet Episcopum, ergo rara et admirabili prudentia præditus sit necesse est; prudentia enim auriga est omnium virtutum, ut dicere solebat S. Antonius. Hinc Aristoteles, VI *Ethic.*, cap. XIII, docet omnes virtutes in prudentia esse connexas, ideoque Socratem asseruisse quod virtutes omnes sunt quædam prudentiæ, quia scilicet nulla sine prudentia esse aut consistere potest; prudentia enim omnes dirigere, omnibus quid agendum, quid cavendum sit, dictare et præscribere debet.

ORNATUM, — κόσμιον, id est, honesto habitu, qui virum gravem decet, ornatum : idem enim est verbum, quod cap. II, vers. 9, Noster vertit, *in habitu ornato*.

Secundo et melius, Hieronymus *ad Oceanum*, ex Cicerone ait : « Ornatus vocatur, qui decorem servat in motu, incessu, habitu et sermone. » *Ornatum* ergo idem est, quod moribus compositum; ut etiam per corpus appareat animi moderatio et temperantia. « Amictus enim corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo, » *Ecclesiastici* XIX, 27. Et ut ait Cicero : « Caput est artis docere quod facias. » Ita cum Hieronymo explicant Theodoretus, Syrus, Anselmus et alii. Hinc S. Ambrosius, ut narrat hic D. Thomas, quosdam ordinare noluit, hoc solo nomine, quod dissolute incederent. De hoc ornatu sacerdotis vide fuse S. Gregorium, homil. 17 *in Evangel.* Hinc graviter et querula voce S. Ambrosius, lib. *De Dignitate sacerdotali*, cap. VI, et Gregorius, loco citato, docent, causam cur subinde sacerdotes, Episcopi et clerici despiciantur, esse ipsorummet levitatem, inscitiam, mores incompositos, impuram et improbam vitam. Hoc enim est quod talibus Deus intentat per Malachiam, cap. II, vers. 8, dicens : « Vos recessistis de via, et scandalizastis plurimos in lege, irritum fecistis pactum Levi : propter quod et ego dedi vos contemptibiles et humiles omnibus populis. »

Ornatus est moribus compositus.

Nota factum S. Ambrosii.

PUDICUM. — Non habent hanc vocem Græca, nec Syrus, sed Romana. Ut se pudicos servent Episcopi et Ecclesiastici, maxime vitare debent consortia mulierum. Ita S. Augustinum fecisse scribit Possidonius, cap. XXVI Vitæ ejus, quod tanti doctoris exemplum quia memorabile est nobisque imitandum, hic ascribam : « Feminarum, inquit Possidonius, intra domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, nec quidem germana soror, quæ vidua Deo serviens multo tem-

Quam clerici fugere debeant feminas.

Nullam feminam, ne cognatam quidem, in

pore, usque in diem obitus sui, præposita ancillarum Dei vixit; sed neque patrui sui filiæ, et fratris sui filiæ, quæ pariter Deo serviebant; quas personas sanctorum Episcoporum Concilia in exceptis posuerunt. Dicebat vero, quia etsi de sorore et neptibus secum commorantibus nulla nasci possit mala suspicio; tamen, quoniam illæ personæ sine aliis necessariis secumque manentibus feminis esse non possent, et quod ad eas etiam aliæ a foris intrarent, de iis posse offendiculum aut scandalum infirmioribus nasci. Ob hoc ergo dicebat, nunquam debere feminas cum servis Dei etiam castissimis, in una manere domo. Et si forte ab aliquibus feminis, ut videretur et salutaretur, rogabatur, nunquam sine clericis testibus ad eas intrabat, vel solus cum solis unquam est locutus, nisi secretorum aliquod interesset. »

[Margin: ...neam admisit S. Augustinus.]

Ita S. Xaverius mulieres adiri aiebat minori fructu et majori periculo vel tentationis, vel suspicionis sinistræ. Imo Concilium Carthaginense, *can.* 25, decernit ne Episcopi, Presbyteri vel clerici feminas accedant, nisi adsint alii clerici, vel graves aliqui Christiani.

[Margin: Decretum Concilii Carthaginensis de feminis clerico fugiendis.]

Quam hæc res sit magni momenti æque ac periculi, præclare docet, et graviter admonet Auctor libri *De Singularitate* (sive solitaria et a feminis semota vita) *clericorum*, qui extat inter opera Cypriani : « Lubrica, inquit, spes est, quæ inter fomenta peccati salvari se sperat, incerta victoria est inter hostilia arma pugnare, impossibilis liberatio est flammis circumdari, nec ardere. » Et infra : « Ipsi nos fallimus quoties credimus inter masculos et feminas castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet et vivet; verendum est dormienti in ripa, ne cadat, cum dicat Apostolus I *ad Corinth.* x : Qui se putat stare, videat ne cadat; et utilius est infirmum se homo cognoscat, ut fortis existat, quam si fortis videri velit, infirmus emergat. » Et infra : « De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, et mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens : De vestimentis procedit tinea, et a muliere iniquitas viri. » Ad finem ita exhortando concludit : « Sic igitur ambulate, sic agite ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet : severitas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, gravitas veneretur. »

[Margin: De eadem re ex S. Cypriano.]

Denique audi quid sit mulier, et vide quam cavenda sit. Sic eam describit Anastasius Nicenus, tom. VI. *Bibliothecæ SS. Patrum*, Quæst. LXII, § *Omnis qui aspexerit* : « Quid est, inquit, mulier? in terra naufragium, fons sceleris, lethalis occursus, lapsus oculorum, animarum exitium, cordis lancea, sceptrum inferorum, præceps desiderium, juvenum pernicies. Quid mulier? sanctorum calumnia, quies serpentis, diaboli solatium, ægritudo inconsolabilis, fornax succensa, eorum qui servantur scandalum, vitium immedicabile, diurnæ nugæ, prodigorum hospitium, officina dæmonum. Quid est mulier? os effrænatum, triumphus mysteriorum, dux tenebrarum, magistra delictorum, vestita vipera, domus tempestas, viri naufragium, immitis fera, » etc.

[Margin: Insignis descriptio mulieris ex Anastasio.]

Ut ergo sacerdotes et clerici pudicos se servent, feminarum colloquia et consortia devitent. Idem faciant vicissim feminæ, præsertim virgines, caveantque ne unquam absque arbitris cum aliquo viro, etiam Religioso, etiam confessario, secreto colloquantur; sed omnia agantur in propatulo, ubi a multis videri possint : vel si intra domum in cubiculo aliquid tractandum sit, nunquam desit testis qui omnia videat. Meminerint Thamar in occulto, quod testis deesset, a fratre esse incestatam. Meminerint pene omnes quotquot ceciderunt, hujus moniti negligentia cecidisse. Si nulla essent in abdito et absque inspectore colloquia, nulla essent stupra. Hinc S. Ambrosius, lib. II *in Lucam* : « Trepidare, ait, virginum est, et ad omnes viri ingressus pavere, omnes viri affatus vereri. » Loquitur de virgine cum sola est : in occulto enim uterque alteri est ignis, uterque fomes et stupa; atque diabolus tum adest, omnesque vires suas exserit, ne tam commoda ipsi occasio sine lucro prætereat.

Scripsit S. Leander, Episcopus Hispalensis, insignem regulam, sive institutionem virginum ad Florentinam sororem, quam edidit noster Brouverus, in qua cap. II, ita ei præcipit : « Quisquis vir, si sanctus est, nullam tecum quærat familiaritatem, ne videndi jugitate aut infametur utriusque sanctitas, aut pereat. Decidet enim a charitate Dei, quæ perpetrandi mali operis occasionem præbuerit. Decidet a charitate proximi, quæ, etsi male non agit, opinione tamen pessimam famam nutrit. Dispar enim sexus in unum locatus, eo titillatur inflictu, quo nascitur, et naturalis movetur flamma, si incomposita attigerit. Quis colligabit ignem in sinu suo, et non comburetur? ignis et stupa sibi utraque contraria in unum redacta, flammas nutriunt. Viri sexus et feminæ diversus si conjungitur, quo lex naturæ provocat, commovetur. »

[Margin: *Prov.* VI.]

Nimirum, ut aiebat Plato, vir appetit feminam tanquam sui partem (cupit enim costa redire ad latus viri, ex quo sumpta est), et femina virum, sicut pars appetit suum totum, cupitque ei jungi et illi inexistere. Vide S. Hieronymum, *epist.* 8, 9, 10, 11 et 22. Hic est ergo scopulus latens, sed nocentissimus, ad quem incauti aut sibi præfidentes allisi viri magni et sancti, castitatis naufragium fecerunt. O qualia et quanta videbimus in die judicii! Qui sapis, fuge blandas Sirenes.

HOSPITALEM, — φιλόξενον, id est peregrinorum amantem, et erga eos hospitalem. Hæc virtus Episcopo est necessaria, ideoque tantas opes Episcopis attribuit Ecclesia. Hinc S. Gregorius scribens *ad Joannem Episcopum* : « Hospitalitatem, ait, nesciens non fiat Episcopus. » Et Hieronymus *ad*

[Margin: Hospitalitas quam deceat Episcopum ex SS. Gregorio.]

Hieronymo et Leone.

Oceanum : « Ante omnia, inquit, hospitalitas futuro Episcopo denuntiatur. Si enim omnes illud Evangelii audire desiderant : Hospes fui, et suscepistis me, quanto magis Episcopus, cujus domus omnium debet esse hospitium! Laicus enim unum, aut duos, aut paucos recipiens implebit hospitalitatis officium; Episcopus nisi omnes recipiat, inhumanus est. » Ita peregrinos conquirebat et colligebat S. Job; hinc cap. XXXI, vers. 32, ait : « Foris non mansit peregrinus, et ostium meum viatori patuit. »

Ita S. Gregorius Pontifex semper pauperes et peregrinos hospitio et mensa excipiebat : quod ita fuit gratum Deo, ut Christus speciem pauperis induens, mensa ab eo excipi voluerit. Testis est Joannes Diaconus in *Vita S. Gregorii*, lib. II, cap. XXII et XXIII.

Ita Leo IX Pontifex sub annum Domini 1048, effusus in pauperes et peregrinos, leprosum ante ædes suas inventum in lecto suo collocari jussit, ac mane sequenti eumdem requirens disparuisse comperit. Creditum est Christum specie pauperis, Pontificis tam misericordis lecto decubuisse. Narrat hoc Sigebertus in *Chronico*, et Platina in *Vita Leonis* IX.

DOCTOREM, — διδακτικὸν, id est aptum ad docendum. Doctrinam ab Episcopo Apostolus requirit, non lauream; sed hanc quasi doctrinæ testem requirit Concilium Tridentinum, dum vult gradu Licentiæ in Theologia, vel Jure Canonico insignitos eligi in Episcopos. Hæc est prima Episcopi, qua Episcopus est, dos. « Summa enim, inquit Hilarius, lib. VIII *De Trinit.*, omnium virtutum Episcopalium est scientia et doctrina. » Et Hieronymus *ad Oceanum* : « Absque sermone, inquit, conversatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet. » Hinc pontifex legis veteris in Rationali inscriptum habebat : « Doctrina et veritas. » «Est enim doctrina, inquit Theophylactus, in cap. I *ad Titum*, virtus et character Episcopi. » Hinc quoque *ad Titum*, cap. I, ab Episcopo requirit Apostolus, « ut potens sit exhortari. » Et Concilium Tridentinum potissimum Episcopi munus esse prædicationem verbi Dei, illudque Episcopum per se, si possit, obire debere, docet *sess.* V, cap. I.

Prima dos Episcopi est scientia et doctrina.

Vers. 3. Percussor dicitur tripliciter.

3. NON PERCUSSOREM, — id est, qui lingua non feriat, non jurgetur, non convicietur, non maledicat. Ita Chrysostomus. Sunt enim et « patriæ verbera linguæ, » inquit Horatius, cum scilicet patres acerbe objurgant filios.

Secundo et simplicius, *q. d.* Qui manibus non percutiat, non sæviat, non sit asper et crudelis in domesticos et subditos. Ita Syrus, Theophylactus et Anselmus. « Percussorem, inquit Hieronymus, Episcopum ille condemnat (Christus) qui dorsum posuit ad flagella, et maledictus non maledixit. »

Tertio, Theophylactus et Anselmus : « Non percussorem, » id est qui non feriat fratrum conscientiam importuno verbo, vel exemplo : sed hoc est mysticum. Græca hic addunt μὴ αἰσχροκερδῆ, id est non turpis lucri cupidum; sed hoc videtur redundare. Nam mox sequitur, ἀφιλάργυρον id est non cupidum argenti.

MODESTUM, — ἐπιεικῆ, id est *æquum*. Æquus, inquit Aristoteles, V *Ethic.*, cap. X, dicitur, qui non persequitur summum jus, in quo summa est injuria; sed in partem propendet benigniorem, quam dictat æquitas et moderatio. Unde virtus eo inclinans dicitur epieikeia.

NON LITIGIOSUM, — ἄμαχον, id est alienum a pugna, non tam verberum, de qua præcessit, quam verborum. Unde Hieronymus, lib. I *Contra Pelagianos*, vertit, *absque jurgio*. Idem *ad Oceanum* docet, quam lites dedeceant Episcopum : « Nihil, inquit, impudentius est arrogantia rusticorum, qui garrulitatem auctoritatem putant, et parati semper ad lites in subjectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant. »

NON CUPIDUM, — ἀφιλάργυρον, id est alienum ab argenti cupiditate. « Gloria Episcopi, inquit Hieronymus *ad Nepotianum*, est pauperum opibus providere; ignominia sacerdotis est propriis studere. Natus in paupere domo et tugurio rusticano, qui vix milio et cibario pane rugientem ventrem saturare poteram, nunc similam et mella fastidio, » etc.

Exemplum Hattonis.

Terribile exemplum hujus avaritiæ narrat Munsterus, lib. III *Cosmograph.*, de Hattone Moguntino Archiepiscopo anno Domini 914, qui pauperes vocans mures, et quasi mures fame perire permittens, justa Dei vindicta a muribus, perinde ac Pharao a ranis et muscis, invasus, ac tandem ad turrim, quæ etiamnum in medio Rheni visitur, confugiens, ibi ab eisdem peremptus et devoratus est. Verum hanc Hattonis a muribus comesti historiam multis refutat noster Serarius in *Moguntia*, lib. IV, cap. IV et V, dicitque fabulam ortam a Popielo, Polono principe, qui ob crudelitatem a muribus comestus est.

Vers. 4.

4. SUÆ DOMUI BENE PRÆPOSITUM, — καλῶς προϊστάμενον, id est qui domui bene præsit. Ex aptitudine enim et dexteritate regiminis œconomici sumitur judicium de aptitudine ad regimen politicum et Ecclesiasticum; qui enim bene domum suam moderatur, signum est quod idem bene reget Ecclesiam; « et qui domui suæ præesse nescit, inquit Paulus vers. 5, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? » Unde S. Hieronymus *ad Oceanum* : « Vult, ait, Apostolus Episcopum domum suam bene regere, non ut opes augeat, non ut regias paret epulas, non ut cælatas patinas struat, non ut phasidis aves lentis vaporibus coquat, qui ad ossa perveniant et superficiem carnis non dissolvant artifici temperamento; sed ut quod populo præcepturus est, prius a domesticis exigat. » Quid? quod *can.* 18 Concilii Carthagin. ita præscribitur : « Ut Episcopi, presbyteri et diaconi non ordinentur prius, quam omnes qui sunt in domo eorum, Christianos Catholicos fecerint. »

FILIOS (si quos genuerit antequam crearetur Episcopus : unde et Ambrosius notat, non dicere Paulum, Facientem aut gignentem, sed) HABENTEM SUBDITOS CUM OMNI CASTITATE. — Græce σεμνότητος, id est honestate et gravitate morum; Vatablus, *cum omni reverentia;* Syrus, *cum omni puritate;* Erasmus, *cum ingenuo et liberali pudore.* Hunc enim exigit subjectio, quam filii debent parentibus, de qua præcessit. Vult ergo Paulus ex moribus compositis liberorum, patris mores modumque educandi et regendi æstimari, eumque deligi Episcopum, qui liberos optime instituerit. Unde S. Bernardus, lib. IV *De Consid. ad Eugenium :* « Interest, inquit, gloriæ Sanctitatis tuæ, ut quos præ oculis habes, ita ordinati, ita sint informati, quatenus totius honestatis et ordinis ipsi speculum, ipsi sint forma. Inveniantur præ cæteris oportet expediti ad officia, idonei ad Sacramenta, ad plebes erudiendas solliciti, circumspecti, sese custodientes in omni castitate, » etc. Quid si aliquis durus est, et regimini reluctatur? Respondet Bernardus : « Noli diffidere, curam exigeris, non curationem. Audisti, Curam illius habe; non, Cura, vel sana illum. »

Quid σεμνότητος?

A pastore requiritur cura, non curatio ovium.

Non est in medico semper, relevetur ut æger.

Vers. 5.

5. SI QUIS AUTEM DOMUI SUÆ PRÆESSE NESCIT, QUOMODO ECCLESIÆ DEI DILIGENTIAM HABEBIT? — Græce ἐπιμελήσεται, id est curam habebit. « Est enim, inquit Chrysostomus, Ecclesia velut domus quædam : ac sicut in domo uxor est, et filii ac servi, omniumque cura ac regimen incumbit viro; ita ferme et in Ecclesia videas. Est autem longe difficilius Ecclesiam, quam domum regere; qui ergo rem familiarem dispensare nescit, is quo pacto Ecclesiæ rite præesse posse putandus est? » Quam ergo stolida est ambitio nonnullorum, qui cum se suosque regere nesciant, rempublicam vel Ecclesiam regere gestiunt? Quibus jure competit illud S. Ephrem, tract. *De Timore Dei,* initio tomi III : « Antequam remigare sciamus, gubernare tentamus. » Duces et capitanei esse volumus, qui militare et arma tractare non didicimus. Themistocles, Atheniensium dux, uxori ardentius pro filio aliquid petenti respondit : « Athenienses Græcis, ego Atheniensibus, tu mihi, tibi filius imperat. Vide ergo ne insipiens omnibus Græcis imperet. » Quid jam suis dicat Episcopus?

Themistoclis γνώμη.

Quærit Chrysostomus cur Apostolus communes virtutes hic, non autem raras et heroicas ab Episcopo requirat? cur Episcopos non vult plane esse mortificatos, mundo mortuos, cœlestes, divinos? ac respondet : « Quia per paucos tales invenire erat : Episcopis autem plurimis tunc opus fuit, qui per singulas civitates magistri constituerentur; ne ergo Ecclesiæ negotia fructusque perirent, idcirco moderatam virtutem proposuit inquirendam, non supremam illam atque cœlestem. Quippe sobrium et pudicum et honestum esse, multorum commune erat. »

Vers. 6.

6. NON NEOPHYTUM : NE IN SUPERBIAM ELATUS, IN JUDICIUM INCIDAT DIABOLI. — Νεόφυτον Græci vocant novitium, quasi nove natum aut plantatum, Christoque insitum in baptismo, id est recens a judaismo aut gentilismo conversum et baptizatum, *q. d.* Ne facile ordines Episcopum eum qui in fide novitius est, ne scilicet talis novo episcopatus honore superbiat et novitate potestatis infletur, putans se aliis in fide veteranis meliorem, statimque perfectionem Christianam adeptum, ac quasi Ecclesia eo indigeat, illique non tam conferat, quam ab eo beneficium accipiat, et aliis præesse et insolenter dominari velit. « Excluditur neophytus, ait Haymo, ne dicere possit : Indigebat Ecclesia mea sapientia, ideo me ad fidem adduxit et super se constituit; » itaque « in judicium, » id est condemnationem, « incidat diaboli, » qui neophytus in cœlo nova creationis suæ pulchritudine superbivit, ideoque damnatus est. Alii aliter : *primo,* aliqui sic, εἰς κρίμα, id est, inquiunt, in jus et potestatem diaboli; *secundo,* alii εἰς κρίμα, id est in criminationem diaboli; *tertio,* Maldonatus εἰς κρίμα, id est in peccatum, per quod homo diaboli jurisdictioni et judicio quasi subjicitur. Nam quod hic vocat κρίμα, vers. seq. vocat παγίδα. Ita Chrysostomus et Theophylactus (1).

Cur neophytum sacerdotio arcet Paulus?

Quam sit turpe neophytum eligi, hisce verbis describit Hieronymus *ad Oceanum :* « Heri, ait, catechumenus, hodie Pontifex; heri in amphitheatro, hodie in Ecclesia; vespere in circo, mane in altario; dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator. » Et S. Gregorius, lib. IV *Registri,* epist. 50 : « Alia, ait, quoque res valde detestabilis nobis nuntiata, quod quidam ex laico habitu per appetitum gloriæ temporalis, defunctis Episcopis tonsurantur et fiunt subito sacerdotes. Qua in re jam notum est qualis ad sacerdotium venit, qui repente de laico habitu ad sacrum transit ducatum : et qui miles nunquam extitit, dux religiosorum fieri non pertimescit. Quam iste prædicationem habiturus est, qui fortasse nunquam audivit alienam? aut quando aliena mala corrigat, qui necdum sua flevit? » Deinde testimonio hoc Pauli et rerum naturalium exemplo idipsum confirmans, subdit : « Et cum ad sacros Ordines Paulus Apostolus neophytum venire prohibeat, sciendum nobis est, quia sicut neophytus tunc vocabatur, qui adhuc noviter erat eruditione plantatus in fide, ita nunc inter neophytos deputamus, qui adhuc novus est in sancta conversatione. Scimus autem quod ædificati parietes non prius tignorum pondus accipiunt, nisi novitatis suæ humore siccentur. Et cum ad ædificium arbusta succidimus, ut prius viriditatis humor exsiccari debeat, exspectamus, ne ex ipsa novitate curventur et confracta citius corruant. » Vide eumdem, lib. VII *Registri,* epist. 112.

Respondet S. Hieronymus, et S. Gregorius.

Excipe ab hac lege, nisi neophyti vita adeo sit

(1) Rosenmullerus Græcum διάβολος vertit *maledicum,*

probata, ut de ejus aptitudine ad Episcopatum nullum sit dubium, aut nisi Dei oraculo neophytus designetur Episcopus. Sic enim S. Ambrosius necdum baptizatus Mediolani a puero, et mox a toto populo conclamatus Episcopus, electus et consecratus est.

Vers. 7.

7. OPORTET AUTEM ILLUM ET TESTIMONIUM BONUM (bonæ vitæ) HABERE AB IIS QUI FORIS SUNT (ab infidelibus), UT NON IN OPPROBRIUM INCIDAT, ET IN LAQUEUM DIABOLI. — « Et » hic significat *id est* : ipsum enim opprobrium vocat « laqueum diaboli, » *q. d.* Talis eligatur Episcopus, cui etiam Gentiles probitatis testimonium perhibeant, ne alioqui ipsi pristina vitia ei exprobrent, itaque ipse incidat in laqueum diaboli, id est infamiam, fiatque commune probrum, quo quasi laqueo diabolus multos fideles et infideles capiat, eosque a tali Episcopo, et consequenter a fide et religione Christi avertat. Ita Ambrosius.

Secundo, ut Theophylactus, « ne in laqueum, » id est in pristina Gentilium peccata, recidat, itaque omnibus sit scandalo et ruinæ.

Tertio, ut Anselmus, « ne in laqueum, » id est iram et odium Gentilium incidat, cum eisque inimicitias suscipiat, utpote qui ei sua vitia exprobrent, vel etiam ab eis occidatur. Unde nonnulli per « laqueum diaboli » intelligunt laqueum calumniatoris : hunc enim significat Græcum διάβολος. Primus sensus magis connexus et genuinus est.

Narrat Lampridius in *Vita Alexandri Severi*, solere Christianos proponere publice nomina eorum qui ordinandi erant sacerdotes, populumque rogare, ut si quis quid criminis de quopiam nosset, ediceret. Sic et ordinandorum nomina publice proponi, in eorumque vitam inquiri, jubet Concilium Tridentinum, *sess.* XXXIII, can. 5.

Vers. 8 et 9.

8. DIACONOS SIMILITER PUDICOS, NON BILINGUES, NON MULTO VINO DEDITOS, NON TURPE LUCRUM SECTANTES, HABENTES MYSTERIUM FIDEI IN CONSCIENTIA PURA. — Post descriptionem Episcopi, sub quo et presbyteros complectitur, transit Apostolus ad diaconos : hi enim sunt Episcoporum et presbyterorum ministri, non tantum in custodia thesauri Ecclesiæ, et distributione eleemosynarum ; sed etiam in sacrificio Missæ, in quo olim diaconi calicem sanguinis Domini populo ministrabant. Unde S. Laurentius apud Ambrosium, lib. I *Offic.*, cap. IV, sibi quasi diacono creditam dicit Dominici sanguinis dispensationem. Adeoque diaconi, ait Clemens Romanus, *epist.* 1 et 2, sunt oculi Episcopi, quales jam sunt Archidiaconi, qui totum munus veterum diaconorum retinent et referunt ; sicut Archipresbyteri et Pastores totum munus veterum presbyterorum, qui Ecclesiam Dei gubernabant, retinent et referunt. Erat enim diaconi assistere Episcopo et sacrificanti et prædicanti, imo diaconus sacerdoti in sacrificio cooperabatur et quodammodo cum illo offerebat sacrificium. Unde S. Laurentius ad Sixtum : « Tu, inquit, nunquam sine diacono sacrificium offerre consueveras. » Majus hujus rei argumentum est, quod in Offertorio, cum offertur calix vini, diaconus contingens brachium sacerdotis quasi ei cooperans et subserviens, una cum sacerdote dicere solet : « Offerimus tibi, Domine, calicem, » uti præscribit Missale Romanum. Rursum *secundo*, diaconi erat particularia fidelium considerare, et ad Episcopum referre ; ac *tertio*, externa pro arbitratu Episcopi tractare, ut is ab orationis instantia et assiduo verbi Dei ministerio non impediretur.

(Transit Apostolus ad diaconos. — Diaconi erant oculi Episcopi. — Officia diaconi. — Diaconus cum sacerdote offert sacrificium.)

Diaconos ergo Apostolus vult esse « pudicos, » græce σεμνούς, id est honestos, compositos, ac vitæ puritate morumque gravitate conspicuos.

(Prima dos diaconi.)

Secundo, vult eos esse « non bilingues, » græce διλόγους, id est duplices in sermone, et in dictis inconstantes, ut hic affirment, ibi negent, quod est hominis fallacis, adulatoris et mendacis. « Nihil autem, inquit Chrysostomus, ita nos degenerare a spirituali nobilitate facit, nihilque in Ecclesia nocet magis, quam versuta simulatio. »

(Secunda.)

Tertio, « non multo vino deditos. » Non dixit, inquit Theophylactus, non ebrios, non temulentos (hoc enim omnino indignum est), verum non multum potantes, hoc enim animæ mentisque vim et vigorem, licet non eripiat, luxat tamen et debilitat, maliquе est exempli.

(Tertia.)

Quarto, « non turpe lucrum sectantes, » quod fit, inquit Ambrosius, quando sub pia professione quæstui studetur. Rursum, cum clericus mercaturæ vacat, sordidaque officia obit lucri gratia. Hinc negotiatio clericis prohibita est a Canonibus.

(Quarta.)

Quinto, « habentes mysterium fidei in pura conscientia, » id est tenentes mysteria fidei cum pura conscientia, ut scilicet teneant puram fidem et simul conscientiam ac vitam fidei puræ conformem, sive ut cum sincera fide et doctrina vitam habeant irreprehensibilem. Ita Theodoretus, Theophylactus et alii.

(Quinta. — *Mysterium fidei* tripliciter accipi potest.)

Secundo, S. Thomas et Petrus Lombardus per « mysterium fidei » intelligunt dogmata fidei recondita, quæ aliis, maxime laicis, sunt occulta. Hæc enim scire debent diaconi, eaque conservare tanquam mystæ, vel potius symmystæ sacerdotum (1).

Tertio, per « mysterium fidei » Catharinus, Hesselius, Magallianus, Soto Major, intelligunt sacram Eucharistiam : hæc enim a Dionysio, Chrysostomo, Cyrillo, Basilio, antonomastice vocatur « mysterium, » vel tremenda mysteria. Unde in forma consecrationis sanguinis Domini, calix sanguinis vocatur « mysterium fidei ; » et in Græco additur τὸ, quasi designet certum mysterium, *q. d.*

calumniatorem, ut sensus sit : Ne hominibus maledicis occasionem præbeat de se male judicandi.

(1) Fidei mysterium idem est quod *Col.* IV, 3, *mysterium Christi*. Sic vocatur Christiana doctrina, quia Paganis occulta fuit iis temporibus.

Mysterium fidei est Eucharistia. Diaconi habeant, id est servent et custodiant (hoc enim quoque significat Græcum ἔχω) Euharistiam, quæ est mysterium illud arcanum fidei Christianæ; in pura conscientia, ut scilicet pura mente et manibus calicem Eucharistiæ tractent, eumque populo administrent. Solent enim Patres veteres æque ut Paulus hic, loqui tecte et arcane, ne Gentiles rem tantam audientes et non intelligentes irriderent et subsannarent: hinc passim eam vocant arcanum mysterium. Hic sensus valde appositus est: tangit enim proprium et præcipuum diaconorum munus et officium.

Addit noster Lorinus in *Actor.* VI, 3, videri hæc verba, « mysterium fidei, » in consecratione calicis sumpta esse ex hoc Apostoli loco. Unde et Innocentius III, cap. *Cum Marthæ*, de celebrat. Missar., asserit verba illa consecrationi calicis addita esse ex Apostolica traditione. Causam dat Ivo, quod scilicet ingens hic mysterium lateat, nimirum sanguis Christi sub specie vini, *q. d.* « Sacramenta quæ vides in altari, æstimanda sunt, non specie, sed fide. »

Vers. 10. 10. ET HI AUTEM PROBENTUR PRIMUM (*q. d.* Sicut Episcopus, ita et diaconi debent esse non neophyti, sed quorum virtus diu spectata et probata sit), ET SIC (ordinati ab Episcopo) MINISTRENT, NULLUM CRIMEN HABENTES. — Græce ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, dum inventi sunt (per probationem et examen factum ante eorum ordinationem) irreprehensibiles, quos accusare, quos criminari nemo possit. Erasmus vero et Vatablus non ad præteritum, sed ad futurum hæc referentes vertunt, « ministrent diaconi, sic ut nemo eos criminari possit, » *q. d.* Uti ante ordinationem diaconi probati sunt et inventi irreprehensibiles, ita post eam se probent ministrando, ac diaconatu fungendo inculpate et irreprehensibiliter. Sed prior sensus nostri Interpretis verius et aptius cohæret cum verbo « probentur. »

Vers. 11. 11. MULIERES SIMILITER PUDICAS, NON DETRAHENTES, SOBRIAS, FIDELES IN OMNIBUS. — Ambrosius putat Apostolum loqui de quibusvis mulieribus.

Secundo, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius putant eum loqui de diaconissis: nisi enim, inquit Theophylactus, de his loqueretur, quid erat opus, cum de diaconis verba faceret, ad mulieres sermonem traducere?

Per mulieres intelligit Apostolus uxores diaconorum. *Tertio* et optime, D. Thomas, Lombardus, Hesselius et alii accipiunt de uxoribus diaconorum, quas post ordinationem retinebant diaconi æque ut Episcopi: sed earum usu abstinebant. Unde pro *mulieres*, græce est γυναῖκας, quod tam uxores, ut vertit Vatablus et Erasmus, quam mulieres significat. Sicut ergo paulo ante Apostolus Episcopum cum sua familia, ita et hic diaconum cum sua familia vult esse illibatum. Nec ab hac expositione dissidet expositio secunda Chrysostomi et Theodoreti; poterant enim uxores Episcoporum et diaconorum esse diaconissæ.

Ubi nota: Diaconissæ, utpote feminæ, non ordinabantur; unde Concilium Nicenum, *can.* 19, eas inter laicas deputat. Perperam ergo ex hoc loco Cataphrygæ sicut viros diaconos, ita et mulieres ordinabant diaconissas, imo et presbyteras et episcopas, ut testatur Epiphanius in eorum hæresi.

Diaconissæ itaque erant mulieres templi ministeriis addictæ, uti jam sunt Moniales aut Beguinæ: quænam earum fuerint officia, dicam capite V, vers. 9.

Quales illæ esse debeant. Uxores ergo diaconorum, quas scilicet diaconi duxerant, non post, sed ante susceptum ordinem diaconatus, uti ostendi vers. 2; quæque marito facto diacono fiebant subinde diaconissæ, tales quales jam dixi, has, inquam, vult Apostolus *primo*, esse « pudicas, » græce σεμνάς, id est honestate et gravitate morum conspicuas. *Secundo*, « non detrahentes, μὴ διαβόλους, id est non calumniatrices; Ambrosius vertit, *non studentes discordiæ*. Hanc enim parit loquacitas mulierum calumniosa et detractoria. *Tertio*, « sobrias, » græce νηφαλίους, quod tam sobrias, quam vigilantes et prudentes significat. Hac ergo voce prohibet esse vinolentas, socordes, vecordes. *Quarto*, « fideles in omnibus, » scilicet tam in fide conjugali, quam in dispensatione rei domesticæ, ne scilicet sint adulteræ, aut furaces. Ex vita enim et fama uxorum pendet fama maritorum, præsertim diaconorum.

Vers. 12. 12. DIACONI SINT UNIUS UXORIS VIRI: QUI FILIIS SUIS BENE PRÆSINT, ET SUIS DOMIBUS. — De hoc vide dicta vers. 2 et 4, ubi idem exegit ab Episcopo.

Vers. 13. 13. QUI ENIM BENE MINISTRAVERINT (in suo diaconatu, unde græce est διακονήσαντες), GRADUM BONUM SIBI ACQUIRENT, ET MULTAM FIDUCIAM IN FIDE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU. — Id est bonum locum gratiæ et meritorum tum apud Deum, tum apud homines, ut mereantur altius promoveri in sacerdotes et Episcopos. Ita Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus. Unde Concilium Tridentium, *sess.* XXIII, cap. XI, jubet eos ad Ordines altiores promoveri, qui in inferioribus pie et fideliter se gesserint. Ita S. Cyprianus, lib. IV, epist. 2 *ad Antonianum*, laudat S. Cornelium Pontificem, quod gradatim ad pontificatum fuerit evectus. « Non iste (Cornelius), inquit, ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit: tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit, nec voluit, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus acciperet. »

Nota: Per *fiduciam* Ambrosius intelligit fiduciam petendi et impetrandi a Deo id, quod ab eo petimus. Hæc enim fiducia non tantum Dei misericordia, sed et bona petentis vita ac sanctitate nititur, ut docet Augustinus, lib. I *De Doctrina Christiana*, cap. XXXVII.

Fiducia Verum pro *fiduciam*, græce est παῤῥησίαν, id est

est libertas.

libertatem, scilicet docendi et arguendi, *q. d.* Diaconi bene fungentes officio acquirent libertatem et auctoritatem, ut homines etiam potentes non curent, sed libere ea, quæ fides Christi exigit, profiteantur, doceant, arguant et perficiant. Ita Theophylactus et Œcumenius.

Moraliter S. Bernardus, serm. 3 *De Assumptione*, explicans optimam partem Mariæ præ Martha : « Bonum, inquit, acquirit gradum, qui bene ministraverit : forte meliorem, qui bene vacaverit Deo : optimum autem, qui perfectus est in utroque. »

Vers. 14 et 15.

14 et 15. HÆC TIBI SCRIBO, UT SCIAS QUOMODO OPORTEAT TE IN DOMO DEI CONVERSARI, QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS. — Stimulum hunc dat Timotheo, ut digne, exacte et vigilanter conversetur, obeatque munia episcopalia in Ecclesia Dei, scilicet ut cogitet, se id facere in domo Dei.

Nota : Non sola Ecclesia Ephesina, sed absolute Ecclesia universalis, hic vocatur « domus Dei et columna veritatis. » Universalis enim Ecclesia in fide errare non potest ; Ephesina autem et quælibet particularis Ecclesia in fide errare potest. « Cum totus, inquit Ambrosius, mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus ejus dicitur; cujus hodie rector est Damasus. » Alludit Apostolus ad Bethel, de qua viso ibi Domino dixit Jacob, *Genes.* XXVIII : « Vere non est hic aliud nisi domus Dei, et porta cœli ; » et ad tabernaculum templumque Judæorum, quod Ecclesiæ typus erat. Ita Chrysostomus. Simul tacite admonet omnes fideles, ut reverenter et sancte se gerant in ecclesia, cogitantes se vivere et versari non in aula regis, sed in domo Dei, adeoque in oculis ipsius Dei optimi maximi.

Vers. 15.

15. QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS. — Addit hoc Apostolus, ut innuat Timotheo, magno cum studio ad hæreses et errores devitandos et refellandos, puræ veritati intelligendæ et prædicandæ in Ecclesia, sibi incumbendum esse, adeoque se non Judaizantium aliorumque Novantium, sed Ecclesiæ fidem sequi et prædicare debere, utpote quæ sit basis veritatis ; ac præsertim articulum illum fidei primarium, et tunc maxime necessarium, quem subjicit hic Apostolus, scilicet ut prædicet fidem Ecclesiæ de Christo unico redemptore, excluso Mose et operibus legis : hoc enim est « magnum pietatis sacramentum, » quod subdit Apostolus.

Nota : Ecclesiam dici « columnam et firmamentum veritatis, » id est columnam bene firmatam et firmantem veritatem. Est enim hendiadys, qualis est cum dicitur : « Aurum frenosque momordit. » Rursum Ecclesia est « firmamentum veritatis » tam activum, quam passivum. Ecclesia enim in fide et veritate passive firmatur a Deo per infallibilem assistentiam Spiritus Sancti a Christo promissam, ac per eam fideles omnes active confirmat. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Beda et alii.

Ecclesia est firmamentum veritatis passive et active.

Unde Commentarius Hieronymo ascriptus : Ecclesia, inquit, est « columna et firmamentum veritatis, » quia in ea sola stat veritas firmata, quæ sola sustinet ædificium Ecclesiæ.

Alludit Paulus ad duas columnas templi, Booz et Jachin.

Nota *secundo* : Alludit Apostolus ad duas columnas, quas erexit Salomon in ingressu templi a se extructi, quarum dextram vocavit Jachin, sinistram Booz, III *Reg.* VII, 21, ut iis significaret suum votum, scilicet optare se firmitatem et stabilitatem templi sui, illamque quasi hoc facto et monumento portenderet. Ita Abulensis et Vatablus ibi, et Franciscus Ribera, lib. II *De Templo*, cap. XIV. Fecit porro duas, et dextram vocavit hebraice *Jachin*, id est, ut Septuaginta vertunt II *Paralip.* cap. III, vers. ult., κατόρθωσις, id est directio, a radice כון *cun*, id est dirigere ; sinistram vero vocavit *Booz*, id est, ut Septuaginta, ἰσχύς, id est fortitudo : vel præcise *Booz* idem est quod « fortitudo in eo ; » ut per *Jachin* significaret directivum imperium, tum Dei circa omnes creaturas et homines, sed maxime circa Judæos, eorumque templum ; tum regum Israel circa regimen populi secundum pietatem, piumque Dei in templo cultum. Unde utraque columna coronata erat. *Secundo*, ut per sinistram *Booz* significaret fortitudinem executivam directorum : ut quod *Jachin* prudenter dirigi a Deo et a rege, hoc *Booz* fortiter exequi tam Deum, quam regem repræsentaret : utrumque enim, scilicet tam prudens directio, quam fortis executio, in Deo est, et utrumque regibus est necessarium ; utrumque ergo tacite, et reipsa per hasce duas columnas Deo gratulatus est Salomon, et implicite optavit et oravit, ut utrumque in templi et populi custodia ostenderet, eamdemque sibi et suis in regno successoribus communicaret.

Jachin et Booz quid literaliter significarint ?

Quid allegorice ?

Hæ duæ columnæ allegorice significabant Ecclesiam a Deo directam et stabilitam instar columnæ. Unde Apostolus Ecclesiam vocat « columnam veritatis, » *q. d.* Columnæ illæ Salomonis umbræ tantum fuerunt, ipsa vero veritas est in Ecclesia Christi, quæ columna est non mendacii, non vanitatis, non umbræ evanescentis, qualis fuit illa templi Salomonici, quod a Chaldæis in cineres et favillas redactum est ; sed stabilis, constantis et æternæ veritatis. Hinc quod ait hic Apostolus : « Ecclesia est columna et firmamentum, » idem est, ac si dixisset : Ecclesia est *Jachin* et *Booz*. Columna enim, quæ græce dicitur στῦλος, idem est quod *Jachin*, id est, columna erecta et directa ; firmamentum vero idem est quod *Booz*, id est fortitudo, *q. d.* Apostolus : Ecclesia est rectitudo veritatis, quam adumbravit *Jachin* ; est etiam fortitudo et firmamentum veritatis, quod adumbravit *Booz* : ita ut ne vel minimum a recta veritatis linea deflectere, vel a constanti veritatis professione divelli ulla ratione, aut vi, unquam possit.

Quid tropologice ?

Unde S. Hieronymus, Angelomius, Beda et Eucherius in III *Reg.* VII, partim allegorice, partim

tropologice : Columnæ hæ duæ, inquiunt, sunt Apostoli et sancti Doctores Ecclesiæ, quia contemplatione ad superna erecti fortes sunt tam fide, quam opere. Duæ sunt, quia Judæos et Gentes fulciunt; sunt ante fores templi, ut utrosque in templum, id est in Ecclesiam inducant. Rursum, una est a dextris, altera a sinistris, ut demonstrent per prospera et adversa nobis tendendum esse in cœlum, quod est verum Dei templum, utque prosperis non elevemur, adversis non dejiciamur : sed templum ipsum, id est cœlum, quo per ea tendimus, ante mentis oculos perpetuo ponamus, eoque constanter pergamus.

Ex hoc loco patet Ecclesiam esse visibilem,

Hinc patet *primo*, Ecclesiam esse visibilem et visibiliter nos docere ac confirmare in veritate, per suos scilicet pastores, Episcopos et maxime per suum caput, quod est Romanus Pontifex Petri successor, cui dictum et promissum est a Christo, *Matth.* XVI, 18 : « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. »

nec posse errare in fide. Responsio Calvini.

Patet *secundo*, Ecclesiam errare non posse in fide et veritate. Negat id Calvinus, ac respondet Ecclesiam dici columnam et firmamentum veritatis, quia conservat verbum Dei scriptum, quod errare non potest; et, ut habet Commentarius hic Vatablo ascriptus, quia, inquit, qui in Ecclesia sunt, verbum Dei, quod est ipsa veritas, tuentur et defendunt. Sed contra, quia sic Ecclesia esset theca veritatis, non columna. *Secundo*, sic non tantum omnes Martyres, doctores et fideles, sed etiam omnes bibliopolarum officinæ dicendæ essent columnæ veritatis, quod est absurdum et ineptum. *Tertio*, sic Judæi, hostes Christi, dicendi essent columnæ veritatis, quia conservant vetus Testamentum. *Quarto*, columna non in alio, sed per se solida est et firma, aliaque firmat et roborat : ergo Ecclesia quasi columna veritatis per se in veritate firma est et solida, ut possit alios in ea confirmare. Ita docent omnes Patres, qui ex hoc loco docent ab Ecclesia in dubiis fidei petendam esse certam et stabilem resolutionem.

Refellitur quatuor argumentis.

Ex Irenæo.

Audi inter alios Irenæum, lib. III, cap. IV : « Tantæ, inquit, ostensiones (Ecclesiæ) cum sint, non oportet apud alios quærere veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere, cum Apostoli quasi in depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis, uti omnis quicumque velit sumat ex ea potum vitæ : hæc enim est vitæ introitus. Omnes autem reliqui fures sunt et latrones, propter quod oportet devitare quidem illos; quæ vero sunt Ecclesiæ cum magna diligentia diligere et apprehendere veritatis traditionem. » Deinde ab Ecclesia et Ecclesiæ traditione dubiorum et quæstionum in fide suborientium resolutionem petendam esse docet, cum ait : « Quid enim etsi de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, et ab eis de præsenti quæstione sumere, quod certum et liquidum est? Quid autem si neque Apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat sequi ordinem traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant Ecclesias? Cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christo credunt, sine charactere, vel atramento, scriptam habentes per spiritum in cordibus suis salutem, veterem traditionem diligenter custodientes. » Similia habet cap. III, ubi inter omnes Ecclesias maxime sequendam ait Ecclesiam Romanam, a Petro et Paulo fundatam.

Ex S. Hieronymo.

Audi Hieronymum *Contra Luciferianum* : « Poteram, inquit, omnes propositionum rivulos uno Ecclesiæ sole siccare. » Et iterum : « Brevem tibi apertamque animi mei sententiam proferam, in illa Ecclesia esse permanendum, quæ ab Apostolis fundata usque in hunc diem durat, » etc. Audi Ambrosium, *epist.* 82 : « Utrumque, ait, ad Mosen a Domino dictum est : Ubi stas, terra sancta est. Et : Tu hic sta mecum, hoc est, mecum stas, si stas in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fœcunda sanctitatis, et opima virtutum messibus. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui : ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est; ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. » Audi denique Augustinum, lib. I *Contra epist. fundament.*, cap. V : « Ego Evangelio non crederem, nisi me Catholicæ Ecclesiæ commoveret auctoritas. Quibus ergo obtemperavi dicentibus : Credite Evangelio; cur non obtemperem dicentibus mihi : Noli credere Manichæo (1)? »

Ex S. Ambrosio.

Ex S. Augustino.

Vers. 16.

16. ET MANIFESTE MAGNUM EST PIETATIS SACRAMENTUM, QUOD MANIFESTATUM EST IN CARNE, — *q. d.* Sicut olim templum Judæorum, quod erat domus Dei, continebat arcana mysteria, scilicet arcam, Cherubim, propitiatorium : ita Ecclesia Christi, quæ est domus Dei, continet, servat, docet et explicat verissime magnum pietatis Dei sacramentum, scilicet incarnationem Verbi et dispensationem omnem carnis ab eo assumptæ. In hac enim re præcipue consistit religio Christiana et Ecclesiæ doctrina, ac veritas. Nam, ut ait Fulgentius, lib. I *ad Trasimundum* : « Certum est pene omnes hæreticæ pravitatis errores insurrexisse, dum magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, aut sicut est non credunt, aut omnino non credunt. » Et patet primis quadringintis annis, omnes Arii, Nestorii, Eutychetis, Apollinaris, Valentini, Manichæorum et aliorum hæreses versatas fuisse vel circa divinitatem, vel circa humanitatem Verbi incarnati, *q. d.* Apostolus :

(1) Hodierni multi rationalistæ punctum ponunt post *Dei vivi*, τὸ autem *columna et firmamentum veritatis* jungunt cum sequentibus; sed perperam, tum quia codices antiqui omnes, nec non versiones Patresque, Vulgati interpretis interpunctionem sequuntur; tum quia, ea interpunctione admissa, luculentior fluit sensus, vocesque *columna*, *fundamentum*, optime cum præcedentibus *domo Dei*, *ecclesia* connectuntur. Et synedrium magnum hoc titulo, columna scil. et fundamento veritatis, passim honestari ait Lightfootus.

Vide, o Timothee, ut caute et reverenter in Ecclesia converseris, utque hoc veritatis et pietatis sacramentum vere piissimum rite doceas, eoque digne vivas. Tibi enim credita est tanti custodia sacramenti, inquit Chrysostomus.

Nota *primo*: Pro *manifeste*, græce est ὁμολογουμένως; id est *confesse*; et, ut Ambrosius, *omnium confessione*; et, ut Erasmus vertit, *citra controversiam*.

Magnum pietatis sacramentum est Deus-homo.

Nota *secundo*: « Magnum *hoc* pietatis sacramentum » est Verbi incarnatio, nativitas, passio, crux, resurrectio, ascensio, Gentium per ipsum conversio, justificatio et salus; vel aptius est ipsum Verbum incarnatum, sive Deus-homo, nascens, patiens, crucifixus, resurgens, ascendens, justificator et salvator omnium hominum. Unde pro eo quod nos habemus, « quod manifestatum est in carne, » Græca habent, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, id est, Deus manifestatus est in carne, justificatus est in spiritu, angelis apparuit, prædicatus est Gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria. Ita legunt Syrus, Chrysostomus, Theophylactus et Cyrillus *ad Reginas*. « Ipsa; inquit S. Dionysius, cap. II *De Divin. Nomin.*, Jesu in carne apparitio et ineffabilis est sermone omni, et omni ignota intelligentiæ, ipsi quoque angelorum primati non cognita, » scilicet plene et perfecte quoad omnia.

Quare minus apte nonnulli cum Erasmo hæc explicant de lege Christi et prædicatione Evangelii; adeo ut etiam Beza miretur Erasmum tam studiose omnes Scripturæ de Christi divinitate locos enervare aut detorquere: quanquam lex Christi et prædicatio Evangelii uti consecuta sunt ex Verbi incarnatione, ita ex ea hic consequenter intelliguntur.

Adverte *tertio*: « Sacramentum, » vel, ut græce est, mysterium, non significat hic signum rei sacræ, sed ipsam rem sacram et arcanam, scilicet Verbum incarnatum. Addit Magallianus, in fine hujus capitis, per « magnum *hoc* pietatis sacramentum » accipi posse Eucharistiam. Sed hic sensus accommodatitius tantum est, non autem ex mente Apostoli. Idem enim est Verbum incarnatum in altari, quod olim natum in Bethlehem manifestatum fuit in carne; ac proinde ea quæ huic, eadem et illi accommodari possunt.

Pietas quadrupliciter accipitur.

PIETATIS. — Græce εὐσεβείας, quod Syrus vertit, *justitiæ*; quia, ut sequitur, hoc arcanum, sive sacramentum, justificatum fuit in spiritu, et per illud satisfactum fuit justitiæ Dei, quæ peccatum Adæ punivit et vindicavit in Christo incarnato et crucifixo.

Secundo, Ambrosius: « Pietatis, » inquit, id est veritatis, cujus columna est Ecclesia, quia Deus magnanimitatem, pietatem et clementiam suam, scilicet piissimam gratiam et dona Christi exhibet iis, qui illam vere agnoscunt. Unde et Vatablus vertit, *magnum est mysterium quod pii norunt*.

Tertio et genuine, εὐσεβείας, id est pietatis, Dei cultus ac religionis, *q. d.* Mysterium incarnationis pium est, et tale quo maxime colitur Deus, quoque maxime Deum coluit Christus, et quod incitat nos ad pietatem, Dei cultum ac venerationem; quodque piissime recolendum et venerandum est: hoc enim proprie significat εὐσέβεια; id est pietas.

Quarto, potest ex communi hominum sensu sic accipi: « pietatis, » id est misericordiæ et dignationis; Hebræum enim חסד *chesed*, id est pietas, passim significat misericordiam, tum quia piorum proprium et certum indicium est misericordia: sic pietas pro clementia et misericordia sumitur *Eccli.* XLIV, 10; *Esther* XVI, 10; tum quia misericordia Deo gratissimus est cultus. « Misericordiam (Christus ait) volo, non sacrificium. » Et Jacobus, cap. I, vers. 27: « Religio, ait, munda est visitare pupillos et viduas. » Est ergo incarnatio Verbi summæ « pietatis, » id est dignationis, mysterium: nam etsi ille ait:

> Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
> Majestas, et amor:

In Christo conveniunt majestas et amor.

hæc tamen in Christo conveniunt, scilicet summa majestas divinitatis et summa vilitas humanitatis, quæ duo vinxit et arctissime sociavit amor, scilicet ut idem Christus sit Deus-homo, Verbum infans, puer sapiens. S. Augustinus, lib. IX *Confess.*, capite VII, de se recenter baptizato loquens: « Non satiabar, inquit, illis diebus, dulcedine mirabili considerare altitudinem consilii tui (o Deus) super salutem generis humani. » Hinc recte infert admirabundus B. Prosper, *sententia* 30: « Quid, inquit, futurus est homo, propter quem Deus factus est homo? »

QUOD MANIFESTATUM EST IN CARNE. — En magnum, quod dixi, pietatis sacramentum, scilicet quod Verbum æternum in se invisibile, in carne apparere viderique dignatum sit. Unde Græca habent Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, id est, Deus apparuit in carne; olim legerunt ὁ Θεὸς, vel ὃς Θεός, id est, qui Deus. Nam hunc locum corrupit Macedonius legens ὡς pro ὃς, sicque interpretatur: ut esset Deus, apparuit per carnem, *q. d.* Ut hic homo qui dicitur Jesus, esset et dici posset Deus, hac de causa Deus descendit et apparuit in carne et corpore Jesu, in eoque quasi in domo habitavit. Sentiebat enim cum Nestorio Christum duas habere tam personas quam naturas, unamque alteri non esse junctam hypostatice, sed tantum per assistentiam vel inhabitationem, qua de causa ab Anastasio Imperatore episcopatu Constantinopolitano pulsus est, ut refert Liberatus in Breviario, cap. XIX, tom. III Conciliorum. Verum hanc calumniam falso in Macedonium Patriarcham Catholicum concinnatam esse ab Anastasio Imperatore Eutychiano, ut eum suæ hæresi resistentem episcopatu abdicaret, eo prætextu quod Nestorianus esset, qui Eutycheti resisteret, demonstrat Baronius anno Christi 510, in fine.

Τὸ justificatum in spiritu.

JUSTIFICATUM EST IN SPIRITU. — *Primo*, sic aliqui explicant, ne quis putet Christum cum carne carnis vitia assumpsisse, dico quod Christus per

Is sextupliciter exponitur, primo. opera Sancti Spiritus, et per hoc quod Spiritus Sanctus in eum cum baptizaretur, descendit in specie columbæ, declaratus et agnitus sit esse summe justus, adeoque ipsa justitia.

Secundo. *Secundo*, Cyrillus, *ad Reginas*, et Anselmus explicant sic, *q. d.* Christus a Spiritu Sancto factus est justus, adeo ut nunquam peccaverit, sed alios a peccatis justificarit; sic fere et Vatablus : Declaratus est, inquit, Christus per Spiritum Sanctum esse verus justificator.

Tertio. *Tertio*, Theophylactus hoc modo interpretatur, *q. d.* Christus, abrogata carnali et umbratica legis justitia, solidam et veram justitiam, quæ in spiritu consistit, induxit.

Quarto. *Quarto*, alii ex Syro putant Apostolum hic dicere, quod per Verbum incarnatum satisfactum sit justitiæ et justæ vindictæ Dei.

Quinto. *Quinto*, Brixianus hoc modo intelligit, *q. d.* Christus, qui in carne hominibus apparuerat, non hominum, sed Spiritus Sancti oculis judicatus est justus.

Sexto et genuine. Verum *sexto* et ultimo, hic genuinus hujus loci est sensus, *q. d.* Apostolus : Gentes rident Verbum incarnatum, et in carne manifestatum, sive Deum hominem factum, quasi stultum; Judæi habent pro scandalo : sed Spiritus Sanctus per rationes convenientissimas, per miracula, per tot charismata, per efficacem prædicationem et sanctitatem, zelum, sapientiam aliasque dotes cœlestes Apostolorum declaravit et comprobavit hoc Dei de Verbi incarnatione consilium esse justum, sanctum, sapiens Deoque dignum. In hoc enim incarnationis opere relucet mira Dei justitia, sapientia, bonitas et potentia, ut pulchre declarat S. Thomas, III *part.*, *Quæst.* I, art. 1 et 2, ita ut Centurio et alii videntes Christi etiam patientis in cruce miracula, patientiam, gratiam, etc., exclamarent : « Vere Filius Dei erat hic. » Ita Chrysostomus, Ambrosius et Sedulius. Sic « eloquia Dei » dicuntur « justificata, » id est, declarata esse justa et sancta. Sic *Matth.* XI, 19, sapientia dicitur « justificata a filiis suis, » id est, justa declarata, et absoluta ab omni calumnia hominum mundanorum et sapientum hujus sæculi. Huc refertur et

Theophylacti expositio. illa Theophylacti expositio : justificatum, inquit, est hoc mysterium in spiritu, quia Deus fecit omnia in hoc mysterio, quæ requirebantur ad hominum salutem. Itaque si qui pereunt, sua culpa pereunt, quia Christo credere et obedire nolunt : sibi ergo suam perditionem imputent, Deum autem justificent. Eodem sensu *Psal.* L, dicitur, « Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. »

APPARUIT ANGELIS. — Græce ὤφθη, *visum*, vel, ut Vatablus vertit, *visus est angelis* : visum est, supple sacramentum; visus est, supple Christus, qui est hoc sacramentum, id est res hæc sacra et arcana. Omnia enim hæc referri possunt ad Græcum Θεὸς, id est, ad Deum in carne manifestatum, *q. d.* Visus est ab angelis in præsepio Deus infans, cum cecinerunt : « Gloria in excelsis Deo ; » visus etiam est ab eisdem in deserto cum bestiis agens, jejunans, orans, prædicans, fatigans se, moriens, resurgens quoque, et ascendens supra omnes cœlos et angelos, cum admirantes angeli dixerunt, *Isaiæ* LXIII, 1 : « Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? » Hinc et angeli resurrectionem Christi nuntiarunt, quia per Christum nobis reconciliati majorem salutis nostræ curam gerere cœperunt. Ita Augustinus, *Enchir.*, cap. LXI et LXII.

Mystice, S. Gregorius, lib. XXXIV *Moral.* cap. IV, per *angelos* accipit prædicatores, per quos, ut sequitur, Christus prædicatus est Gentibus.

PRÆDICATUM EST GENTIBUS. — Mira fuit Dei bonitas, quod non solis Judæis, quibus promissus erat Messias, sed omnibus Gentibus quantumvis impuris, barbaris, idololatris et sceleratis, Christus Christique justitia prædicata fuit.

CREDITUM EST IN MUNDO. — Non solum, inquit Theodoretus, prædicatus est Christus, sed et creditus, et ut Deus ab iis qui crediderunt, adoratur. Mirum fuit, totum mundum credere in Christum hominem crucifixum, ab eoque gratiam et salutem sperare; magnum fuit hoc potestatis et veritatis ejus argumentum. Vide dicta I *Cor.* cap. I, vers. 18 et 24.

ASSUMPTUM EST IN GLORIA. — Cum scilicet Christus, sive Deus-homo gloriose cum angelis et Sanctis omnibus tam in corpore, quam in anima triumphans ascendit in cœlum. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus et Theodoretus, qui putat hoc addi quasi causam, cur creditum sit ei in mundo, quia scilicet in cœlis a dextris Dei sedet; indeque quasi doctor efficax et omnipotens veritatem mundo persuadet, ut omnes credant in eum. Adde, cum Hesselio, posse sic explicari : Christus assumptus, id est receptus, est a mundo tanquam in gloria Patris existens, tanquam verus Deus, cui omnis debetur gloria : quem proinde totus mundus glorificat.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit instare hæreses, quæ damnabant nuptias, et certos cibos quasi in se malos, cum omnis creatura Dei in se bona sit.

Secundo, vers. 8, corporali exercitationi præfert exercitium pietatis.

Tertio, vers. 12, monet Episcopum, ut sit exemplar sanctitatis, ut gratiam sibi in ordinatione datam exsuscitet, ut intendat sibi et doctrinæ.

1. Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis dæmoniorum, 2. in hypocrisi loquentium mendacium, et cauteriatam habentium suam conscientiam, 3. prohibentium nubere, abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem. 4. Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur : 5. sanctificatur enim per verbum Dei, et orationem. 6. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Jesu, enutritus verbis fidei, et bonæ doctrinæ, quam assecutus es. 7. Ineptas autem, et aniles fabulas devita : exerce autem teipsum ad pietatem. 8. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est; pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, et futuræ. 9. Fidelis sermo et omni acceptione dignus. 10. In hoc enim laboramus, et maledicimur; quia speramus in Deum vivum, qui est Salvator omnium hominum, maxime fidelium. 11. Præcipe hæc, et doce. 12. Nemo adolescentiam tuam contemnat; sed exemplum esto fidelium, in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. 13. Dum venio, attende lectioni, exhortationi et doctrinæ. 14. Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii. 15. Hæc meditare, in his esto, ut profectus tuus manifestus sit omnibus. 16. Attende tibi, et doctrinæ : insta in illis. Hoc enim faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.

Vers. 1.

1. SPIRITUS AUTEM MANIFESTE DICIT, QUIA IN NOVISSIMIS TEMPORIBUS DISCEDENT QUIDAM A FIDE. — Monuit Timotheum Episcopum in fine cap. præced., ut sincere et recte conversetur et prædicet in Ecclesia, quæ est basis veritatis. Causam hic subdit Apostolus, quia scilicet exurgent hæretici veritatis et Ecclesiæ hostes, et multos seducent, *q. d.* Vide, o Episcope, ut contra eos vigiles et excubes (1).

Nota : « Spiritus, » scilicet Sanctus, per me et alios Prophetas hoc prædicit « manifeste, » græce ῥητῶς, id est præcise, certo, præscriptis et expressis verbis : hæc enim vocantur ῥητὰ; « quia (quod) in novissimis; » græce non est ἐσχάτοις, sed ὑστέροις, id est posterioribus, vel sequentibus (hoc enim significat Hebræum אחרית *acharit*, quo nomine vocant Prophetæ tempus Messiæ, quod noster Interpres vertit novissimum); « temporibus discedent, » græce ἀποστήσονται, id est deficient, desciscent, apostatabunt a fide.

Novissimum idem est quod posterius.

(1) « Dicit, » scil. per me, Paulum, aliosque Prophetas.

ATTENDENTES SPIRITIBUS ERRORIS (legit Noster πλάνης, jam legunt πλάνοις, id est fallentibus, seductoribus et in errorem ducentibus; sed eodem redit sensus), ET DOCTRINIS DÆMONIORUM. — Unde recte hic Chrysostomus, *hom.* 12, asserit omnem hæresim et hæreticorum dogmata esse ex diabolo : cujus rei auritus est testis Cassianus, *Collatione* 7, XXXII : « Audivimus, inquit, apertissime confitentem se inspirasse hæresim Arii et Eunomii. »

Omnis hæresis est ex diabolo, ait Chrysostomus et Cassianus.

Et Irenæus, lib. I, cap. IX, et lib. II, cap. LVII, tradit Simonem Magum, et Marcum, aliosque hæresiarchas habuisse dæmones paredros et familiares : sicut e contrario Ecclesia paredrum, quasi assessorem et consultorem, habet Spiritum Sanctum.

Et Irenæus.

Cum multi visitarent Fulbertum, Episcopum Carnotensem, ille inter alios conspicatus Berengarium, nisu quo valuit, expellendum indicabat, protestatus immanem dæmonem prope ipsum consistere, multosque ad eum sequendum blan-

diente manu, et illice anhelitu corrumpere, ut refert Wilhelmus Malmesburiensis, *De Gestis Anglor.*, lib. III, et Baronius, ann. Domini 1028. Maximilianus I Imperator in comitiis Augustæ Vindelicorum, anno Domini 1518, publice prandens, videns Lutherum, dixit baroni cuidam pincernæ suo : « Video cacodæmonem forma corporea humeris istius monachi incubantem, et te quidem superstite, me vero defuncto, iste monachus turbas, calamitates et miserias gravissimas in imperio suscitabit. »

Quin et Lutherus ipse.

Quin et hæresiarchæ ipsi idipsum confitentur. Lutherus, lib. *De Missa angulari*, de seipso testatur (ejus enim hæc verba sunt) diabolum et se inter se mutuo familiariter nosse, et plus uno salis modio simul comedisse; illumque dulci alloquio se frequenter convenisse, et nocte excitasse, atque stimulasse ut contra Missam scriberet, et ad eam rem argumenta suppeditasse.

Et Zuinglius.

Zuinglius, lib. *De Supplemento Eucharistiæ*, narrat anxie cogitanti sibi, quomodo verba institutionis Sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret, intempesta 13 aprilis nocte spiritum monitorem adfuisse; et albusne an ater fuerit ambigit.

Et Carolstadius.

Erasmus Albertus, Basileensis Ecclesiastes, cacodæmonem Carolstadio concionanti, procerioris staturæ hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam moreretur.

Et Calvinus.

Calvinus epistola ad Bucerum monentem, ut conviciis et maledictis abstineret, respondit, non sui ingenii esse morbum, sed sui genii, puta diaboli paredri : nec enim bonus genius et angelus maledicentiæ potest esse incentor et suggestor. Plura exempla hæreticorum, qui magnam cum dæmone habuerunt communionem, recenset noster Petrus Thyræus, disp. *De Dæmoniacis*, part. II, cap. XXI.

Apostolus tamen proprie alludit ad hæresim Manichæi, quæ proprie fuit doctrina dæmoniorum, quia dæmonem fecit factorem visibilium, Deum vero invisibilium; imo S. Chrysostomus, *secundo*, per dæmonia accipit homines, qui duces sunt errorum et scelerum. Sic Judas a Christo, *Joan.* VI, 71, vocatur « diabolus » per emphasim, ob magnitudinem malitiæ : « Ex vobis, inquit, unus diabolus est. » Nam hominibus magis proprie quam diabolis conveniunt ea quæ sequuntur, scilicet « loquentium mendacium, et cauteriatam habentium conscientiam, » etc.

Tertio, Vatablus δαιμονίων accipit non substantive, ut significet diabolos, sed adjective, ut significet divinos; hæretici enim fingunt se esse divinos, et prophetas a Deo missos. Sed primus sensus simplicissimus est et maxime proprius.

Vers. 2.

2. IN HYPOCRISI LOQUENTIUM MENDACIUM. — *q. d.* Hæc dæmonia fallacia per hosce homines apostatas, vel potius hi apostatæ a dæmone afflati loquentur mendacia, et docebunt errores « in hypocrisi, » id est, in simulatione, et, ut Ambrosius, in fictione, quia simulabunt per verba blandiloqua, per citationem Scripturarum, per simulationem vitæ puræ et sanctæ, se veritatem loqui et docere, non mendacium. Sic Manichæi et Encratitæ, quos proprie hic taxat Apostolus, ut mox dicam, cum domi et secreto viverent turpissime et libidinosissime, foris tamen et exterius simulabant se caste et sancte vivere, adeoque damnabant nuptias, etiam legitimas, ut docet Epiphanius et Augustinus.

CAUTERIATAM HABENTIUM CONSCIENTIAM. — Videntur hi omnes genitivi referri ad « dæmoniorum, » quasi dæmonia cauteriatam habeant conscientiam, idque verum est. Sed melius referes hos genitivos non ad *dæmoniorum*, sed ad nomen *quidam*, quasi illius distributivos, *q. d.* Discedent a fide quidam hominum, puta apostatarum, loquentium mendacium, cauteriatam habentium conscientiam, etc.; hoc enim proprie ad homines pertinet. Unde commodius et clarius dixisset in nominativo : « Quidam loquentes mendacium, et cauteriatam habentes conscientiam; » sed per hebraismum maluit dicere in genitivo, quia præcessit genitivus *dæmoniorum*, etiamsi ad eum proprie non pertineat : sic enim Hebræi concordant nomen vel verbum subinde cum propinquiore nomine, non autem cum eo quod proprie respicit, et cum quo in Latina et Græca syntaxi concordare debet. Sic *Job* XV, 20, מספר שנים נצפנו *mispar schanim nitspenu*, id est, « numerus annorum reconditi sunt, » id est, reconditus est. *Eccles.* X, 1, זבובי מות יבאיש *zebube mevet iabis*, id est, « muscæ mortis perdit, » id est perdunt, « suavitatem unguenti. »

Idem hic fit, præsertim quia hi homines hæretici sunt dæmoniaci, et quasi afflati dæmone, ut videantur esse dæmonia, ut ait Chrysostomus. Hæretici ergo cauteriatam habent conscientiam, id est, ut Beza vertit, cauterio amputatam conscientiam. Verum Græcum καυτηριάζω significat cauterium inuro, non autem per cauterium amputo. Rursum cauterium non amputat membrum cui inuritur, sed perforat. Conscientia ergo cauteriata est, ut Syrus vertit, notata et inusta indelebili cauterio infamiæ, scilicet ob libidines aliaque infamia scelera. Alludit ad stigmata, quæ maleficis ferro candenti inuruntur, quale Calvino ob sodomiam Novioduni in Picardia inustum fuisse non tantum ejus familiaris Hieronymus Bolsecus, doctor medicus, in Calvini *Vita*, sed et multi alii viri gravissimi asseverant; *q. d.* Paulus : Hi hæretici non tam corpus, quam animum habent stigmaticum ob vitæ dedecora. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii.

Hæretici habent cauteriatam conscientiam.

Calvinus stigmaticus.

Gnostici cauteriati in aure.

Narrat Irenæus, lib. I, cap. XXIV, et Epiphanius, de Gnosticis et Carpocratianis, quod aversarentur procreationem liberorum, suosque discipulos notarent cauterio in superiore dextræ auris parte. Forte ad eos hic respexit Paulus, *q. d.* Hi sicuti habent aurem cauterio notatam, ita et conscientiam.

Cauteriata conscientia significat Primo, infamem; secundo, corruptam; tertio, immutabilem.

Notat Ambrosius per cauterium hoc non tantum significari notam infamiæ jam dictam, sed etiam *secundo*, morum corruptionem; et *tertio*, eorumdem immutabilitatem. Unde S. Thomas: « Sicut cauterium, inquit, corruptio est in carne per ignem, sive ferrum ignitum, ex qua egreditur continuo putredo: ita ex igne perversæ voluntatis quasi cauteriatæ, ulceratur conscientia, et egreditur falsa doctrina dæmoniorum. » Theodoretus vero ad tertium, scilicet ad morum immutabilitatem, alludens, per cauteriatam conscientiam stuporem eorum extremum accipit. « Locus enim, inquit, cauterio inustus priorem sensum amittit. » Ita et Franciscus Turrianus in *Can. 44 Apostolorum*: « Cauteriatam, inquit, conscientiam vocat Apostolus eam, quæ sensum peccati amisit, instar partis cauterio inustæ, » quæ jam pervenit ad dedolentiam, de qua dixi *Ephes.* IV, 19. Sic cauterium hoc idem pene est cum spiritu compunctionis, de quo dixi *Rom.* XI, 8.

Quarto, ardentem libidine.

Quarto, per ustionem cauterii posset ardor concupiscentiæ et libidinis intelligi, *q. d.* Hi hæretici sunt hypocritæ: nam exterius videntur frigidi et casti, prohibentque nubere; sed interius in conscientia uruntur et ardent cauterio concupiscentiæ. Quanquam Græcum κεκαυτηριασμένων est præteritum, nec proprie eos qui cauterio inuruntur, sed qui inusti sunt, significat. Primus ergo sensus maxime est genuinus.

Vers. 3.

3. Prohibentium nubere, abstinere a cibis. — Est ellipsis Attica: supplenda enim est vox κελευόντων, id est jubentium, « abstinere a cibis. » Loquitur contra Simonianos, Saturninum (qui tempore Apostolorum vixit), Ebionem, Manichæos, Marcionitas, Encratitas, qui dicebant nuptias, vinum, carnes, etc., non esse a Deo bono, sed malo, puta diabolo, creata, ac proinde hæc natura sua esse mala et cavenda, eorumque esu et usu hominem infici et maculari.

Prohibent nubere, et cibos, qui dicunt illa esse a diabolo.

Probatur tribus rationibus.

Id patet *primo*, ex ratione, qua eos impugnat Apostolus, cum subdit: « Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur, » *q. d.* Errant hi, dum aliquas creaturas natura sua esse malas et vitandas docent; nam omnis creatura Dei bona est, et ad usum homini data a Deo.

Secundo, id docent diserte Patres communi consensu, Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Ambrosius hic, et Augustinus, lib. *Contra Adimantum*, cap. XIV: « Hos, ait, proprie designat, qui non propterea temperant a cibis talibus, ut aut concupiscentiam suam refrænent, aut infirmitati alterius parcant, sed quia ipsas carnes immundas putant, et earum creatorem Deum esse negant. »

Nuptias et cibos quasi in se malos damnarunt

Tertio, quia hanc fuisse hæresim Encratitarum, quorum auctor fuit Tatianus, S. Justini discipulus, docet Irenæus, lib. I, cap. XXX, indeque esse dictos Encratitas, id est continentes. « A Saturnino, inquit Irenæus, et Marcione exorti, qui vocantur Continentes, abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui masculum et feminam ad generationem hominum fecit, et eorum quæ vocantur apud eos animalia, abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo. »

Encratitæ.

Et Marcion.

De Marcione hæc habet Epiphanius, *hæresi* 42: « Docet hic (Marcion) animatis non vesci, pronuntians reos esse judicii eos qui carnem edunt, velut qui animas edant. »

Et Saturninus.

De Saturnino ejusque asseclis Irenæus, lib. I, cap. XXII, ita ait: « Nubere et generare a Satana dicunt esse; multi autem ex his, qui sunt a Saturnino, et ab animalibus abstinent, perfecta hujusmodi continentia seducentes multos. »

Et Manichæi.

De Manichæis testis est Epiphanius, *hæresi* 66, eos de abstinentia ab animatis eadem docere cum Marcione: « Edentem, inquit, carnes Manichæus animam edere dicit, et esse ipsum reum, ut et ipse tale quid fiat: si aurum edat, ut taurus fiat; si porcum edat, ut porcus fiat; et sic de reliquis. Quapropter ab animatis abstinent isti. Et si quis, inquit Manichæus, uxorem duxerit, etiam ipse post discessum ex hac vita in aliud corpus transit, et fit mulier, quo etiam ipse nubat: dicit quoque Deum malum fecisse corpus, Deum vero bonum animas. »

Manichæi putabant comedentem carnem animatam reum esse homicidii.

Ex hisce verbis patet Manichæos duplici de causa carne animalium abstinuisse: *prima*, quod putarent carnem esse malam a malo Deo; *secunda*, quod putarent comedentem carnem animalis, ejusdem animam occidere et comedere, reumque esse animæcidii, vel etiam homicidii. Quidam enim inter illos putabant omnia animata vivere anima rationali. Hinc nec segetes metere, nec pinsere, nec panes coquere volebant; sed tantum coctos ab aliis comedebant, idque non nisi prævia protestatione et excusatione cum timore et formidine. Unde hæc erat eorum benedictio mensæ et panis, teste Cyrillo Hierosolymitano, *catechesi* 63: « Ego te non seminavi: seminetur seminans te. Ego te non messui: metatur metens te. Ego te igne non coxi: coquatur qui coxit te. Hæc alius fecit, et attulit mihi, ego sine culpa comedo. » Hac oratione utebantur, partim ut amolirentur a se culpam animædicii, vel homicidii; partim quia putabant eum, qui panem aliter et intrepide comederet, in panem pariter esse mutandum, et ab aliis vicissim comedendum. Patent hæc ex Epiphanio et Theodoreto, lib. *Hæreticar. Fabular.* Unde S. Augustinus, lib. *De Hæresib.*, in hæresi Manichæorum, dicit quosdam eorum, præcipuos scilicet, nec carnibus vesci, nec ovis, nec lacte, sed nec vino, dicentes vinum esse fel principis tenebrarum, additque: « Hi quoque, ait, docent auditores suos, ut, si utantur conjugibus, conceptum tamen generationemque devitent, ne divina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis alligetur in prole; unde

Benedictio mensæ Manichæorum.

Manichæi dicebant vinum esse fel diaboli.

nuptias sine dubitatione condemnant, et quantum in ipsis est prohibent, quando generari prohibent, propter quod conjugia copulata sunt. » Similia habet lib. XXX *Contra Faustum*, cap. v et vi, ubi docet Apostolum eos hoc loco perstringere et damnare, non autem Catholicos, qui studio virtutis nuptiis aut carnibus abstinent. « Ille, ait Augustinus, prohibet nubere, qui hoc malum esse dicit, non qui huic bono aliud melius anteponit. »

Idem docuerunt Severiani et Archontici. De Severianis idem docet Epiphanius, *hæresi* 45 : « Hi, ait, docent vitem ex diabolo ortam, et mulierem opus esse Satanæ. » Idem docuisse Archonticos narrat *hæresi* 40 : « Ideoque, inquit, eos qui matrimonium contrahunt, opus Satanæ explere dicunt Archontici, adduntque dimidiam hominis partem esse Dei, dimidiam diaboli : nam ab umbilico et supra dicunt esse formationem Dei, ab umbilico vero et infra esse malæ partis formationem. Quapropter dicunt omnia secundum voluptatem, et œstri stimulum, ac concupiscentiam ab umbilico et infra fieri.

Et Ebion. De Ebione, qui coævus fuit S. Joanni Apostolo, narrat idem Epiphanius, *hæresi* 30, eum ab animatis et a carnibus, omnique edulio ex carnibus facto abstinuisse; causamque rogatus hanc adferebat, quod caro ex corporum commixtione procreata, ac proinde polluta ac immunda esset. Unde sequitur eum nuptias, et usum nuptiarum damnasse. Hinc S. Ignatius epistola *ad Philadelphios* post factam Ebionis mentionem : « Si quis, inquit, corruptionem et coinquinationem vocat legitimam commixtionem, et filiorum procreationem, aut aliquam escam execrabilem putat : hujusmodi habet cohabitatorem draconem apostatam. » En tibi quasi in tabula depictam doctrinam dæmoniorum, quam Paulus hic taxat.

Hi hæretici damnantes carnem, hoc ipso damnabant incarnationem Christi. Nota : Hæ omnes hæreses indirecte mysterium incarnationis, de quo cap. præced., vers. ultim., evertebant. Si enim caro non est bona, nec a bono Deo, ergo nec caro Christi bona est, et a bono Deo. Rursum, ergo pater Christi non est Deus creator omnium, sed malus genius. Et hoc significat hic tacite Apostolus, ideoque præmisit dogma fundamentale de incarnatione Christi; deinde illi subjicit has hæreses, quasi illi oppositas, quæque per hoc dogma fundamentale elidantur.

Apostolus non damnat abstinentiam Ecclesiasticam et monasticam. Inepte ergo hæc Novantes torquent contra cælibatum sacerdotum et jejunia Ecclesiæ. Non enim Ecclesia nuptias aut carnes prohibet, quasi per se malas, uti faciebant hæretici jam dicti, quos hic carpit Apostolus; sed ad refrænandam concupiscentiam, et ad exercendam obedientiam et pœnitentiam : sicut Deus Adamo prohibuit esum pomi scientiæ boni et mali, et Jonadab, filius Rechab, suis filiis et posteris prohibuit usum vini, aliaque multa : qui obedientes patri benedictionem a Deo meruerunt accipere, *Jerem.* xxxv.

Ita Joannes Baptista ab abstinentia laudatur *Matth.* iii, 4. Ita veterum sanctorum Eremitarum, Monachorum et Christianorum jejunia laudant passim Patres. Quidam enim eorum animata prorsus non attingebant, alii solos pisces, alii pisces tantum et volatilia degustabant. Nonnulli ovis abstinebant, alii solis dactylis vel arborum fructibus vescebantur, idque semel in die; alii biduo vel triduo semel tantum cibum sumebant, eumque modicum, v. g. quinque dactylos. Quidam siccum panem comedebant, ut videre est in *Vitis SS. Patrum*, et apud Prosperum, lib. II *De Vita contempl.*, cap. xvii et seq., et Cassianum, Collat. 21 *De remissione quinquagesimæ*.

Sophisma Novantium detegitur. Notandum hic sophisma Novantium : argumentantur enim a dicto secundum quid ad dictum simpliciter, hoc modo : Pontifices clericis prohibent nuptias, ergo prohibent nuptias; quod carpit hic Apostolus. Perinde enim est ac si dicam : Magistratus vetat ne fabri murarii aut ferrarii exerceant lignariam; ergo magistratus vetat exerceri lignariam. Rursum, Status vetant ne ministri Evangelii exerceant sutoriam vel latrinariam; ergo vetant sutoriam vel latrinariam. Quod si ad ministrorum decus nolint Status eos vilibus hisce mechanicis artibus vacare, num ideo mechanicas istas prohibent, aut ab aliis exerceri vetant? Si Imperator nolit ad militiam admitti Clericos, Doctores, Medicos, Theologos, Jurisperitos; num ideo prohibet clericatum, medicinam, theologiam, jurisprudentiam? Apostolus, v, 12, damnat viduarum, quæ post votum continentiæ nubent, conjugium : « Quia, inquit, primam fidem irritam fecerunt; » num ideo damnat conjugium?

Refellitur a S. Augustino. Unde merito refellunt hos Novantes Patres citati, ac imprimis diserte S. Augustinus, lib. XXX *Contra Faustum*, cap. vi : « Videtis ergo, inquit, multum interesse inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius præponendo; et prohibentes nubere, concubitum propagationis, qui solus proprie nuptialis est, vehementius accusando : multum interesse inter abstinentes a cibis propter sacratam significationem, vel propter corporis castigationem; et abstinentes a cibis quos Deus creavit, dicendo quod eos Deus non creavit. Proinde illa doctrina est Prophetarum et Apostolorum; hæc dæmoniorum mendaciloquorum. »

Quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem, — *q. d.* Deus qui omnes cibos creavit, viditque cuncta quæ fecerat, et erant valde bona, *Genes.* i, hic cibos creavit ad usum et esum hominum, non voracem, deliciosum, gulosum, sed sobrium et moderatum, ut illis vescentes Deo, ciborum auctori et largitori, gratias agant. Hoc ipso quo ait Apostolus : « Quos, » scilicet cibos, « Deus creavit, » jugulat, inquit Chrysostomus, hæresim eorum; qui materiam ingenitam introducunt, ex qua cibi et corpora creata sint, quod faciunt Marcion, Manichæi et similes, qui duos ponunt deos, bonum et malum.

Quomodo Nota : Dicit Apostolus cibos creatos ad usum

cibi creati sint in usum fidelium? Responsio prima.

fidelium, non quod neget eos ad usum infidelium et Ethnicorum quoque creatos esse; sed ut fideles, id est Christianos, opponat Judæis; veritatem legis novæ, umbræ veteris legis, *q. d.* Nullus est cibus ob immunditiam sive naturalem, sive legalem, interdictus Christianis, uti olim Judæis multi erant interdicti: nam Christiani pro umbra veteri habent veritatem Evangelii, quæ docet omnes cibos esse mundos et datos homini ad esum et usum cum gratiarum actione. Ita Theophylactus.

Secunda.

Secundo, potius opponit fideles hæreticis, quos hic taxat, *q. d.* Hæretici jam dicti abstinent et vetant cibos quosdam quasi natura sua malos et immundos: verum fideles, qui cognoverunt veritatem, sciunt eos falli, Deumque bonum omnia bona creasse, adeoque bonos cibos omnes sibi ad usum a Deo datos esse.

Tertia.

Adde, omnia creata esse propter fideles et electos: hic enim potissimus fuit creatoris Dei finis in creatione, ut scilicet creata a se servirent suis fidelibus et amicis, utque ex eis agnoscerent et laudarent Deum creatorem suum.

Carnes creatæ sunt non pro gulonibus, sed pro sanctis.

Vinum ergo, carnes, aves, pisces et alimenta omnia non creata sunt ut impleant ventres gulonum et improborum, sed ut fideles et sanctos pascant. Hi enim cibis et deliciis omnibus digni sunt, hique iis sobrie et rite utuntur ad laudem et gratiarum actionem Dei creatoris sui. Porro gratiarum actionem non tantum postponendam, sed et præponendam esse cibo et refectioni, docet S. Basilius, *Reg.* 56, cap. II, et Chrysostomus, hom. 50 *in Matth.*: « Quando, ait, Christus panes multiplicavit, tunc in cœlum respexit, partim ut ea quæ diximus firma haberentur, partim docens nos non esse ad mensam accedendum quousque gratias ei agamus qui cibum nobis præbuit. » Et S. Hilarius exponens illa verba S. Marci XIV, 23, « Manducantibus illis, accepit Jesus panem et benedicens fregit, etc., et accepto calice, gratias agens dedit eis, et biberunt: Sicut, ait, Apostoli gratias egerunt antequam biberent, ita etiam gratias agunt postquam biberunt. Unde dicitur: Et hymno dicto exierunt in montem Oliveti; ut scilicet addiscas et ante cibum et post cibum gratiarum actiones reddere Deo. » Et S. Ephrem, *adhortatione* 1, tom. II: « Canonem, inquit, seu regulam cum omni reverentia et timore Dei sequere: licetque bis in die ad comedendum tradatur, semper cibum cum gratiarum actione sumito. » Formulam vero gratiarum actionis, quam usurpabant post cœnam monachi in eremo, nobis imitandam tradit Chrysostomus, hom. 56 *in Matth.*, estque hæc: « Benedictus Deus, qui me pascis a juventute mea, qui carni omni cibum præbes, reples lætitia et gaudio corda nostra, ut semper satis habentes ad omne opus bonum abundemus in Christo Jesu Domino nostro, cum quo tibi gloria, honor et imperium cum Sancto Spiritu in sæcula. Amen. Gloria tibi, Domine, gloria tibi, sancte, gloria tibi, rex, quoniam dedisti nobis escas; gaudio et lætitia reple nos in Spiritu Sancto, ut inveniamur in conspectu tuo acceptabiles, ne pudefiamus quando unicuique reddes secundum opera sua. »

Formula gratiarum actionis veterum.

Vers. 4.

4. QUIA OMNIS CREATURA DEI BONA EST, ET NIHIL REJICIENDUM, QUOD CUM GRATIARUM ACTIONE PERCIPITUR. — Hic clare radicem erroris erroremque ipsum detegit Apostolus, scilicet errones istos prohibuisse nuptias et carnes quasi creaturas malas mali Dei, ac proinde natura sua immundas, quæque comedentem immunditia sua contaminarent. Contra hos enim contrarium fidei et veritatis fundamentum statuit Apostolus, dicens omnem creaturam bonam esse, utpote a bono Deo creatam, ac consequenter nullam rejiciendam esse, quasi natura sua malam et immundam, sed qualibet quasi munda et bona uti licere cum gratiarum actione. Jam Ecclesia indicens jejunium et abstinentiam a carnibus, non eas vetat quasi natura sua malas; ac proinde cum his erronibus, quos carpit hic Paulus, nihil habet affine: si enim medicus vetans carnem porcinam, cervinam, bovinam, aut quamvis salsam, vel infumatam ægroto, quasi noxiam ejus valetudini, non contrait Apostolo, nec cum erronibus his quidquam habet commune; ergo nec Ecclesia vetans carnes certis diebus ad sanitatem animæ, atque ad refrænationem luxuriæ et concupiscentiæ, contrait Apostolo, aut erronibus hisce consentit. Audi S. Augustinum, lib. XXX *Contra Faustum,* cap. III: « Crede, ait, Dei servos, qui a carnibus abstinent, non tanquam immunda, quæ a Deo facta sunt, respuere; sed a fortiori cibo et potu sola castigatione corporis abstinere. »

Si medicus vetat carnes causa sanitatis, cur non id possit Ecclesia causa sanctitatis?

Porro cum ait: « Nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur, » alludit ad benedictiones crebro et ad nova fercula iteratas Hebræorum, quibus Deo pro iis gratias agunt, eaque quasi sanctificant. Cum enim melius vinum apponitur, dicunt: « Benedictus sis, tu Domine Deus noster, qui bonus es et benigne facis omnibus. » Et hanc benedictionem vocant « Benedictio benigni et benefactoris. » Cum aromata apponuntur, dicunt: « Benedictus sis, Domine Deus noster, rex mundi, creator arborum aromaticarum. » Hanc benedictionem appellant *Bircat hammugmar,* id est benedictio consummati, scilicet convivii, quia ultimo apponi solebant aromata aliaque odoramenta, ut et apud nos etiam mos est. Cum suave odoramentum aliquod apponitur, dicunt: « Benedictus sis, tu Domine Deus noster, qui creas species aromaticas. » Hanc benedictionem nuncupant *Bircat hamuscak,* id est benedictio deliciarum, vel rei appetitæ. Cum fructus arborum apponuntur, dicunt: « Benedictus sis, Domine Deus noster, qui creas fructus arborum. » Cum apponuntur opsonia dicunt: « Benedictus sis, Domine Deus noster, qui creas genera ciborum. » Hanc benedictionem vocant *Bircat hapharpheret,* id est benedictio opsonii. Ex his omnibus apparet, ve-

teres illos Judæos, nullos cibos absque benedictione et gratiarum actione sumere fuisse solitos. Si Hebræi toties iterant benedictiones ad Dei laudem, quid decet facere Christianos? Sane eos ex usu Hebræorum id olim factitasse, insinuat hic Apostolus; primi enim Christiani fuere Hebræi.

Vers. 5. 5. SANCTIFICATUR ENIM PER VERBUM DEI ET ORATIONEM. — Est concessio, *q. d.* Dixi jam cibum quemvis non esse immundum, ac proinde eo vesci licere; sed esto, sit aliqua ratione, puta quia lege veteri vetitus, aut quia diabolo immolatus, vel ab illo afflatus aut vitiatus est; sit, inquam, hac aliave ratione immundus, « sanctificatur » tamen, id est mundatur et purificatur, « per verbum Dei » et orationem, id est per benedictionem, quæ fit per verbum Dei et orationem. Ita ex Chrysostomo Theophylactus: « Demus, inquit, quod quidpiam sit immundum; sed habes medicinam: signa, gratias age, glorifica Deum; ac defecit immunditia. Nam gratiarum actio cuncta purgat. Qui vero ingratus est, ipse est immundus et pollutus; proinde quod idolis est immolatum, sic mundare possumus, si ignoremus idolothyton esse. Enimvero si scientes sumpserimus, immundi sumus, non quia illud idolothyton sit, sed quia legem transgressi sumus præcipientem non communicandum esse mensæ dæmoniorum. Voluntas itaque tua et mens coinquinata est, nec cibus fuit pollutus. Ubi adverte: Sicut, docente S. Chrysostomo et Theophylacto, idolothytorum esus polluit hominem, non per immunditiam carnium, sed per inobedientiam; ita esus carnium in Quadragesima polluit hominem, non per carnes, quasi illæ immundæ essent, sed per inobedientiam.

Nota *primo*: « sanctificatur » hic idem est quod purificatur; vel *secundo*, « sanctificatur, » id est Deo per gratiarum actionem et benedictionem quasi offertur et consecratur.

Alludit ad benedictionem mensæ Hebræorum, quam ipsi *kiddusch*, id est sanctificationem, scilicet ciborum, vocabant et etiamnum vocant; cujus formula hæc est: « Benedictus sit Dominus Deus noster, rex mundi, qui cibat totum mundum bonitate, gratia, beneficentia et misericordia sua, qui dat alimentum omni carni: cujus bonitate nec hactenus defuit, nec deerit cibus unquam, propter magnum ejus nomen. Solus enim is est, qui vegetat et conservat omnia et benefacit omnibus, et cibum præparat singulis creaturis suis quas condidit. Benedictus sis, tu Domine, qui cibas omnia. » Deinceps paterfamilias poculum vino repletum dextra manu apprehendit, atque in hunc modum consecrat, dicens: *Barukatta Jehova Elohenu, melek haolam, bore peri haggephen*, id est, Benedictus sis, tu Domine Deus noster, rex mundi, conditor fructus vitium. Hac benedictionis formula dicta, primus omnium vinum ipse degustat, idemque mox omnibus mensæ accumbentibus degustandum porrigit. Et hanc orationem hebraice *kiddusch*, id est sanctificationem, vocare solent. Post calicis benedictionem et sumptionem idem statim panem, quem integra massa constare oportet, accipit, eumque utraque manu tenendo his verbis consecrat: « Laudatus et benedictus sis, tu Domine Deus noster, qui educis de terra panem. » Hocque dicto, paterfamilias paululum de pane edit, simulque singulis mensæ accumbentibus buccellam de eo distribuit. Quo facto, tum demum reliquis epulis manus injiciunt. Hunc ritum benedicendi calicem et panem in festivis tantum diebus observant: alias enim panem duntaxat, et non poculum pariter, consecrare solent.

Quodnam hic verbum Dei? Nota *secundo*, posse distingui hic « verbum Dei » ab oratione, ut oratio idem sit quod benedictio mensæ; Verbum Dei sit, vel Christus, Filius Dei, qui in mensæ benedictione solet invocari, ut vult S. Thomas; vel potius sit lectio sacræ Scripturæ, quæ, ut mox dicam, ex veterum more mensis adhiberi solet.

Verum *secundo*, melius, per hendiadyn, vel epexegesim, hæc duo pro eodem accipiemus, *q. d.* Per « verbum Dei et orationem, » id est per verbum Dei, quod est oratio. Imo Œcumenius dicit τὸ *Dei* præpostero ordine hic poni et debere sequi orationem, *q. d.* Per verbum et orationem Dei, id est quæ fit ad Deum.

Benedictio mensæ hic vocatur primo, *gratiarum actio*. Ubi nota *tertio*, benedictionem mensæ tribus hic nominibus vocari. *Primo*, vers. præced. vocatur « gratiarum actio, » quia veteres et ipse Christus a gratiarum actione solet benedictionem mensæ auspicari, ut patet in multiplicatione panum et institutione mensæ Eucharisticæ. Atque hinc est quod Matthæus et Marcus dicunt Christum benedixisse panem (Eucharistiæ), Lucas vero et Paulus dicunt Christum gratias egisse, cum tamen omnes idem dicant: scilicet significare volunt Christum, gratias agendo Patri, benedixisse panem, et solitam Patris potentiam ac benevolentiam invocasse, ut per consecrationem panem in Christi corpus converteret.

Secundo, *verbum Dei*. *Secundo*, benedictio mensæ vocatur « verbum Dei, » quia fit per invocationem Christi aut sanctissimæ Trinitatis, quam nos invocare docet verbum Dei.

Rursum communiter apud Ecclesiasticos fit per Verbum Dei, id est per versus aliquot ex sancta Scriptura, præsertim e psalmis petitos, puta hos: « Oculi omnium in te sperant, Domine: aperis tu manum tuam, et imples omne animal benedictione, » etc., aut similes.

Tertio, *oratio*. *Tertio*, eadem benedictio vocatur « oratio, » quia proprie est oratio et invocatio.

Cur mensæ benedicimus? Causa prima. Pro quo nota *quarto*: Hac benedictione et invocatione Dei, quam mensæ præmittimus, ostendimus et profitemur *primo*, nos a Deo cibos ferculaque omnia accepisse, accipere et deinceps nos accepturos sperare, taciteque Deo pro iis gratias agimus. Quoties enim nos ad mensam accingimus, toties ad vivam beneficentiæ Dei, tot es-

culenta et poculenta largientis, concionem accedimus; debemusque cogitare hoc esse quasi manna nostrum, quod e cœlo nobis æque ac Hebræis in deserto, quotidie in mensam depluit. « Mensa, inquit Chrysostomus, hom. 79 *ad Populum*, ab oratione sumens initium et in oratione desinens, nunquam deficiet, sed fonte largius omnia nobis afferet bona. »

Mensa est viva beneficentia Dei concio.

Secunda. *Secundo*, hac oratione ostendimus nos ad Dei honorem velle iis vesci, taciteque ea Deo offerimus. Unde et Gentiles, ut testis est Plutarchus in *Symposiacis*, cibum sumpturi diis consecrabant τὰς ἀπαρχὰς, id est primitias; ac deinde non indecore, neque tumultuanter, sed religione quadam ad convivium accedebant; non aliter quam ad sacrum epulum; qui mos et hodie servatur apud bene moratos Christianos.

Tertia. *Tertio*, oramus et petimus ut id fiat, ne instar pecorum aut infidelium in cibos irruamus sine ulla pia cogitatione, aut Dei memoria. Unde etiam Turcas antequam cibum sumant, precationem solitos præmittere, testes sunt legati Christianorum Principum apud Turcam. Et de Essenis, non Christianis, sed Judæis, ita scribit Josephus, lib. II *Belli*, cap. VII : « Voce, ait, sacerdos cibum antevertit, neque fas est gustare quemquam, nisi prius Deo celebretur oratio. Post finem quoque prandii vota repetunt : nam et cum incipiunt et cum desinunt, quasi datorem victus Deum laudibus canunt. »

Turcæ et Judæi ante cibum precantur.

Quarta. *Quarto*, hac benedictione petimus, ut usus cibi et corporis et animæ valetudini sit utilis et salutaris; ut, sicut dicitur *Psal.* CIII, « vinum lætificet cor hominis, et panis cor hominis confirmet : nam aperiente te (Domine) manum tuam, omnia implebuntur bonitate. »

Quinta. *Quinto*, hac benedictione petimus, ut inter vescendum mens aliqua pia cogitatione vel lectione pascatur, hac præsertim, ut cogitemus in ipso cibi corporalis usu, edendum esse non tantum ut saturemur, sed ut operemur etiam cibum qui non pereat, sed permaneat in vitam æternam, *Joan.* VI; et, ut dicitur *Lucæ* XIV, ut cogitemus etiam de edendo pane in regno cœlorum. Hinc pia lectio sanctæ Scripturæ mensæ jam olim adhibita est tum ab aliis, tum ab Essenis, teste Philone, lib. *De Vita contemplativa*; eamdemque adhibendam esse docet S. Augustinus, *epist.* 109, et S. Basilius in *Regulis brevior*, cap. CXXX; imo talem lectionem hic ab Apostolo significari per *verbum Dei* putat Vatablus et alii.

Sexta. *Sexto*, eadem petimus, ne cibus diaboli aut magica potestate inficiatur, neve diabolus aut concupiscentia per cibum nos in comessationes, ebrietates, libidines incitet : facile enim in comedendo et bibendo surrepit intemperantia, et multi cum illo Epulone, *Luc.* XVI, toti sunt in deliciis. Itaque recte monet S. Augustinus, lib. X *Confess.*, XXXI : « Hoc, inquit, docuisti me, Domine, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam : » et infra : « Quis est, Domine, qui non rapiatur aliquantulum extra metas necessitatis? Quisquis est, magnus est, magnificet nomen tuum : ego autem non sum, quia peccator homo sum. »

Alimenta ut medicamenta sumpsit S. Augustinus.

Hinc Prudentius in hymno ante cibum, piam et pulchram hanc precandi formulam quasi benedictionem præscribit :

Benedictio mensæ ex Prudentio.

> Te sine dulce nihil, Domine;
> Nec juvat ore quid appetere,
> Pocula ni prius atque cibos,
> Christe, tuus favor imbuerit,
> Omnia sanctificante fide.

et infra :

> Fercula nostra Deum sapiant,
> Christus et influat in patinas,
> Seria, ludicra, verba, jocos.
> Denique quod sumus atque agimus,
> Trina superna regat pietas.

et sub finem :

> Da, locuples Deus, hoc famulis
> Rite precantibus, ut tenui
> Membra cibo recreata levent,
> Neu piger immodicis dapibus
> Viscera tanta gravet stomachus,
> Sospitet ut jecur incolume.

Nam quantum potestatis usurparit sibi dæmon in cibos ante Christum, ut per eos noceret hominibus, docet S. Augustinus, lib. XVIII *De Civit. Dei*, XVII et XVIII; et S. Gregorius, lib. I, *Dialog.* 4, narrat dæmonem invasisse Monialem, quod lactucam sumpsisset non præmissa benedictione. Unde Chrysostomus contra hæc diaboli veneficia remedium præscribens signum crucis et benedictionem : « Medicamentum, inquit, in promptu est, signum crucis illi (cibo, aut rei qua uti vis) imprime, gratias age, Deo gloriam refer, et protinus immunditia omnis abscessit. »

Potestas dæmonis in cibos ante Christum.

Jam frangitur signo crucis.

Hinc a sanctis Patribus et Eremitis olim, æque ut ab Ecclesia etiamnum fit, benedicebantur non tantum aquæ fontis baptismalis, sed etiam panes, mel, lac, vinum, aliaque statis diebus, ut diaboli vis ac potestas ex iis expelleretur, et per has consecrationes fieret sanitas mentis et corporis iis qui illis uterentur.

Et benedictione.

Sic in die Paschatis multis in locis consecrant lac, mel, carnes, ova, panes, pernas, etc.; in die S. Joannis benedicunt vino; in die S. Stephani, pascuis; in die S. Marci, segetibus; in die Assumptionis B. Virginis, herbis, plantis, radicibus, fructibus arborum, ut eis deinceps adsit singularis vis divina. Nam, ut ait Apostolus hic, « sanctificatur (creatura Dei) per verbum Dei et orationem. »

Variæ variarum frugum et ciborum consecrationes.

Vers. 6. 6. HÆC (omnia jam dicta) PROPONENS FRATRIBUS (Christianis), BONUS ERIS MINISTER CHRISTI JESU, ENUTRITUS VERBIS FIDEI, ET BONÆ DOCTRINÆ QUAM ASSECUTUS ES. — Nota : Pro *enutritus*, græce est ἐντρεφόμενος, id est innutritus, et quasi in ipso sinu pietatis educatus es. Ita ex Chrysostomo Theophylactus : « Perinde enim, inquit, ut corporis alimentum semper sumimus, sic fidei rationibus et sermonibus semper nos oportet innutriri immo-

rarique. » Posset *secundo*, ἐντρεφόμενος verti, « enutriens alios : » est enim participium medium; et hoc apte cohæret ei quod sequitur : « Quam assecutus es, » *q. d.* Trade aliis, quod a me didicisti.

Nota *secundo* : Pro *quam es assecutus*, græce est ᾗ παρηκολούθηκας, id est, quam es assectatus, in qua ab adolescentia es versatus, *q. d.* ut Chrysostomus et Theophylactus : Assidue in divinarum litterarum studio es versatus et exercitatus, o Timothee. Qui enim seriem omnem rei totius ordine sequuntur, ut nihil omittant, græce παρακολουθεῖν dicuntur, inquit Erasmus.

Vers. 7. 7. INEPTAS (βεβήλους, id est profanas) AUTEM ET ANILES FABULAS DEVITA. — Græce, παραιτοῦ, id est rejice. Chrysostomus intelligit fabulas Judaicas, alii poeticas et Platonicas (poetæ enim et philosophi celebres erant Ephesi). Verum licet in genere omnes has fabulas intelligat Apostolus, magis tamen respicit ad fabulas hæreticorum, præsertim Simonianorum, qui contexebant longissimas fabulas de rerum creatione, de pugnis angelorum, de conjugiis deorum, de Deo bono et malo, de creaturis, ac cibis bonis et malis (de his enim paulo ante egit), ut videre est apud Epiphanium, Irenæum et Augustinum, lib. *De Hæres.*

Gnoma de ineptis quæstionibus. Refert Laertius, quod, cum Plato de ideis suis specificis et genericis dissereret, atque in ore haberet menseitates et cyathitates, Diogenes irridens subtiles ejus nugas dixerit : « Mensam ac cyathum video, menseitatem et cyathitatem non video; ego bibam cyathum, tu bibe cyathitatem; » quem eludens Plato : « Non mirum, ait, nam oculos habes quibus cernuntur mensæ et cyathi; mentem vero non habes qua cernuntur menseitates et cyathitates. » Gorgias quoque sophista, cum duos audiret indoctos philosophos, unum ridicula proponentem, alterum aliena et insulsa respondentem : « Uter, inquit, stultior est, qui mulget hircum, an qui cribrum supponit? » Demonax item curiose quærentibus an mundus esset anima et ratione præditus, et an esset rotundus? « Vos, ait, plus æquo de mundo solliciti, parum de vestra ipsorum munditie cogitatis. »

EXERCE AUTEM TE IPSUM AD PIETATEM, — id est circa pietatem, vel in pietate. Vide *Can.* 25. Pro « exerce, » græce est γύμναζε, id est exerce te athletice, tanquam athleta vel pugil Christi, in arena, aut stadio pietatis, ut ejus bravium assequaris.

Nota τὸ *exerce* : pietas enim omnisque virtus et ars magis exercitio assiduo, quam multa speculatione addiscitur, acquiritur et perficitur. Hinc Apelles, inquit Plinius, lib. XXXV, cap. x, pro more habuit, ut nunquam tam occupatam diem ageret, quin lineam duceret et pingeret. Unde illud :

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.

Pietas quadruplicitor accipi potest. Quæritur, quid hic significet « pietas. » *Primo*, Chrysostomus intelligit vitam rectam et mores Christianos. « Pietas, inquit, rectissimæ vitæ norma est, et conversationis optimæ disciplina. »

Primo. Secundo. *Secundo*, Ambrosius intelligit misericordiam et beneficentiam in proximum. Hæc enim græce εὐσέβεια, et latine *pietas* subinde dicitur, eo quod Deus opera misericordiæ præcipiat, testeturque ea sibi præ sacrificiis placere, ac se iis apprime coli. Ita S. Augustinus, lib. X *De Civit.*, I.

Tertio. *Tertio*, Nilus, Maximus, Philotheus intelligunt apathiam et Dei contemplationem, ut mox dicam.

Quarto et optime. *Quarto*, optime et propriissime, « pietas » Deum respicit, estque Dei cultus et sincerus erga eum affectus, ac studium internæ devotionis, excitans ad spem, timorem et amorem Dei. Unde Septuaginta timorem Domini solent vertere pietatem, ut *Job* cap. XXVIII, vers. 28, ubi Hebræa et Latina habent : « Timor Domini ipsa est sapientia; » Septuaginta vertunt θεοσέβεια, id est pietas est sapientia. Sic *Prov.* IX, 10, pro eo quod habemus : « Principium sapientiæ timor Domini; » Septuaginta vertunt, initium sapientiæ est θεοσέβεια, id est pietas in Deum. Sic sæpe in Scriptura timere Deum significat Deum colere, et timor Dei significat Dei cultum sive pietatem. Sic proprie sumit « pietatem » Paulus, VI, 6 : « Est, ait, quæstus magnus pietas cum sufficientia; » et vers. 11, pietatem a charitate et aliis virtutibus distinguit : « Sectare, inquit, justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. » Sic etiam hic accipi patet ex ratione quam subdit : « In hoc enim, inquit, laboramus et maledicimur, quia speramus in Deum vivum, » *q. d.* Quia per spem et orationem exercemus nos in pietate et cultu Dei veri, ideo maledicimur.

Pietas est timor et cultus Dei.

Pietas opponitur fabulis. Ubi nota : Pietatem hanc opponit ineptis fabulis; hanc autem oppositionem significat conjunctio adversativa « autem, » *q. d.* Homines vani et curiosi exercent se in fabulis legendis, audiendis, narrandis : tu vero, o Timothee, exerce te in pietate, id est in rebus divinis legendis, cogitandis, meditandis, ut earum amorem, affectum et devotionem in te excites, quam in alios deinde effundere possis : non ergo in nugis hisce, quæ mentem distrahunt et vanis phantasmatibus implent; sed in pietate te exerce. Hæc enim pietas est fundamentum omnis virtutis, ac præsertim zeli animarum.

Vers. 8. 8. NAM CORPORALIS EXERCITATIO AD MODICUM UTILIS EST, etc. — Quæres, quæ vocetur hic « corporalis exercitatio? » Respondeo, multi intelligunt jejunium, *q. d.* Jejunium et castigatio corporis parvi est momenti, si cum pietate, id est Dei cultu et compassione erga proximum, eam compares. Ita Ambrosius, Anselmus, S. Thomas et Bernardus in *Apologia* ad Guilielmum abbatem.

Quid hic corporalis exercitatio? Primo, aliqui respondent esse jejunium. Refelluntur.

Verum hoc refellit Chrysostomus, Theophylactus et alii, tum quia de jejunio nihil hic præcessit, et, si de eo loqueretur Apostolus, clare diceret : Jejunium ad modicum utile est; tum quia jejunium, inquit Chrysostomus non corporalis,

sed spiritalis est exercitatio, habetque æque ut pietas promissionem non tantum hujus vitæ, sed et futuræ. Nam, ut recte ex S. Basilio Ambrosius, lib. *De Elia et Jejunio*, cap. III : « Quid est jejunium, nisi substantia et imago cœlestis? Jejunium refectio animæ, cibus mentis est. Jejunium vita est angelorum, jejunium culpæ mors, excidium delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum est castitatis. Hoc ad Deum citius gradu pervenitur. » Et, ut S. Ephrem agens *De Jejunio*, cap. IX, ait : « Jejunium est vehiculum ad cœlum. Jejunium Prophetas suscitat, legislatores sapientiam docet. Jejunium bona animæ custodia et securus corporis cohabitator. Jejunium strenuis militibus telum, athletisque exercitium. Jejunium tentationes retundit, ad pietatem inungit. Jejunium ignis virtutem extinxit, ora leonum obturavit, orationes in cœlum dirigit. Jejunium mater est sanctitatis, juventutis disciplina, ornamentum senibus. »

Jejunii elogia ex S. Basilio, Ambrosio et Ephrem.

Secundo, alii intelligunt ineptas fabulas.

Hinc *secundo*, melius posset hæc corporalis exercitatio referri ad ineptas fabulas de quibus immediate præcessit, *q. d.* Non corpus aut linguam exerce aut tere in narrandis fabulis : hoc enim mulierum est et fabulonum; sed mentem tuam exerce pietate et devotionis studio : hanc enim antithesin videtur significare vox *autem*, quæ præcessit vers. præcedenti, ut ibi dixi.

Tertio et proprie, corporalis exercitatio est lucta et exercitatio athletarum.

Tertio et planissime, « corporalis exercitatio » dicitur græce σωματικὴ γυμνασία, id est, gymnastica lucta et exercitatio athletarum, qua suum corpus cursu, lucta, saltu, pugna aliisque modis exercent : ludit enim Apostolus in Græco verbo γύμναζε, ejusque vim et energiam urget, *q. d.* Dixi γύμναζε, id est, gymnasticam exerce, sed in arena pietatis; nam gymnastica corporalis, lucta scilicet et corporalis exercitatio athletarum, ad modicum utilis est, scilicet ad sanitatem, vel ad bravium et præmium temporale tantum. Pietas vero, id est Dei cultus, perutilis est ad procurandam animæ sanitatem, et ad promerendum bravium vitæ æternæ, adque alios docendos, et ad fidem ac salutem deducendos, ut sequitur; adeoque pietas hæc ad omnia utilis est, quia, ut dixi, est omnium virtutum fundamentum, fons et parens. Hinc S. Augustinus, *epist.* 52, pietatem definiens : « Pietas, inquit, est verax veri Dei cultus, unde omnia recte vivendi ducuntur officia; » et Eusebius, lib. VIII *De Præpar. Evang.*, cap. II, omnes virtutes affirmat esse quasi partes pietatis. Unde et Theodosius Imperator Christiani hominis felicitatem in pietate ponebat, qui moriens, ait Nicephorus, lib. XIII, cap. I, nil tam impense commendavit filiis suis Arcadio et Honorio, quam ut veram pietatem conservarent, per quam pax et omnia bona florerent.

Theodosius moriens filiis commendavit pietatem quasi boni omnis fontem.

Solet enim Apostolus scribens ad Græcos sæpe alludere ad eorum palæstras et certamina, iisque comparare palæstras et certamina Christianæ pietatis. Sic I *Cor.* cap. IX, vers. 24 et 25 : « Nescitis, inquit, quod ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium? Sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. » Quid hoc est aliud, quam quod hic ait, licet aliis verbis? « corporalis exercitatio ad modicum utilis est : pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, et futuræ. »

Nota obiter : Corporis exercitatio præsertim ante cibum valde confert ad valetudinem, uti docent medici et experientia. Hinc Socrates ante cœnam contentius ambulabat; rogatus cur? dixit, « se quo melius cœnaret ambulando obsonare famem. » Ita Cyrus non cœnabat, nisi ante exercendo corpus sudasset, teste Xenophonte. Ita in epistolis Indicis legimus regulos ibi aliquos quotidie ante cibum corpus valide et diu exercere solitos, ad longam et vegetam senectam pervenisse, ita ut, cum essent septuagenarii, vix viderentur esse quadragenarii. Ptolomæo regi Ægyptum peragranti, cum cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius. « Optimum enim condimentum est fames; » hæc autem labore paratur. Ita Cicero, lib. V *Tuscul.* « Rusticus, ait S. Bernardus ad fratres, duros habet nervos, lacertos fortes : exercitatio hoc facit, sive cum corpore inolescit : voluntas facit usum, usus exercitium, exercitium vires subministrat. » E contrario Cassianus, lib. IX : « Sine exercitatione, ait, dum studia consueta non frequentantur, brachia in corporibus, ingenia pigrescunt in artibus. » Aristoteles, lib. V *Metaphys.* : « Exercitium, ait, est causa sanitatis, et e converso. » Gellius, lib. XI : « Vita humana, inquit, proprie uti ferrum est. Ferrum si exerceas, conteritur; si non exerceas, tamen rubigo interficit. Sic et homines exercendo conteruntur; si nihil exerceas, inertia et torpedo plus detrimenti affert quam exercitatio. » Plato solebat admonere, « Ut neque corpus sine animo exerceamus, neque animum sine corpore, ut pariter utriusque curam habeamus. Nam alterum athletarum est, alterum inertium. » Ita Laertius, lib. III. Apud Lacones in pretio erat jus, quod illi nigrum vocant; quare Dionysius, Siciliæ tyrannus cocum emit Laconicum, eique jussit ut hoc sibi appararet. Fecit ille : quod ubi rex gustasset, quasi ingratum expuit. Tum cocus : « Hoc jus, ait, o rex, sumendum est, postquam te Laconum more exercueris. » Ita Plutarchus, in *Laconic.* Si tanta præstat exercitatio corporalis corpori, quanta præstabit exercitatio spiritualis animæ et spiritui? Vide dicta *Levit.* cap. XXIII, 28.

Quarto, Nilus per corporalem exercitationem intelligit refrena-

Quarto, S. Nilus, Maximus et Philotheus apud Turrianum, lib. V *Pro epistolis Pontificum*, cap. VI, sic explicant : corporalis exercitatio, id est refrænatio passionum, parvi momenti est præ pietate, id est, præ apathia et contemplatione Dei, quam inducit apathia. Verum hic sensus nimis

tionem passionum, an recte?

sublimis est; nec litteralis, sed accommodatitius est, aut symbolicus. Adde, nisi sane intelligatur, Stoicum quid aut Origenicum sapit. Plenam enim illam Stoicorum apathiam, quæ nullo metu, ira, cupiditate moveatur unquam, in hac vita adipisci impossibile est : qui enim sic esset ἀπαθὴς, aut angelus esset, aut saxum, inquit Hieronymus *ad Ctesiphontem*. Patres ergo citati, et veteres Eremitæ, qui in apathia omnem perfectionem ponebant, intelligunt apathiam talem, non quæ omnino passionem aliquam aut motus concupiscentiæ non habeat aut sentiat, sed quæ rarius et frigidius sentiat, facileque eos supprimat et coerceat, ex longa et assidua eorum mortificatione et victoria.

In qua apathia veteres posuerint perfectionem?

PROMISSIONEM HABENS VITÆ QUÆ NUNC EST, ET FUTURÆ. — « Vitæ quæ nunc est, » ut scilicet hic vitam pacatam, longævam et rebus omnibus necessariis instructam agamus. Promissio ergo hæc, est illa quam proponit Christus, *Matth.* VI, 33 : « Quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis. »

Dices : Pii sæpe pauperes sunt et miseri, imo fame et ærumnis moriuntur; ergo pietas non habet promissionem vitæ præsentis pacatæ et beatæ. Respondeo ad antecedens, id subinde accidere; sed tunc Deus hunc defectum vitæ præsentis a se promissæ compensat spiritualibus donis et æternis deliciis : sic enim si tibi promiserim aureum, abunde promissum meum expleo, si pro aureo tibi equum donem. Vide dicta *Ephes.* VI, 2.

Deus longævitatem piis promissam bonis spiritualibus compensat.

Nota hunc locum pro meritis operum bonorum et piorum; Deus enim non gratis, sed operibus piis, id est, propter opera pia quasi merita promisit mercedem vitæ non tantum præsentis, sed et futuræ. Negat id Beza : quia, inquit, ultronea est et gratuita hæc Dei promissio. Sed perperam : licet enim gratuita sit promissio ex parte Dei promittentis, non est tamen gratuita ex parte ejus cui promittitur; ab eo enim requirit opus et laborem, unde non datur ei gratis res promissa, sed pro labore quasi merces. Sicut ergo herus colono ultronee promittit mercedem laboris, si eum subire velit; et tamen colonus laborando in agro, vere eamdem per laborem meretur : ita et pietati, id est operibus pietatis, promittit hic Apostolus ex Deo vitam æternam quasi mercedem; quidquid enim promittitur cum conditione operum, vel propter opera, habet rationem mercedis et meriti.

Vers. 9.

9. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS. — « Sermo, » scilicet qui præcessit, puta quod pietas promissionem habeat vitæ quæ nunc est, et futuræ : ita Chrysostomus; et hoc arguit vox « enim, » quæ sequitur. Quia enim Paulus verbis jam citatis, piis promittit futuræ vitæ bona quæ nemo vidit; hinc ne quis de iis dubitet, subdit hunc sermonem et promissionem esse fidelem, id est certum et indubitatum. Vide dicta cap. I, 15.

Vers. 10.

10. IN HOC ENIM (scilicet ob pietatem, et ut vitam æternam piis, et pro pietate decertantibus promissam assequamur) LABORAMUS (labores magnos exantlamus) ET MALEDICIMUR (ὀνειδιζόμεθα, id est, contumeliis et probris impetimur), QUIA SPERAMUS (ἠλπίκαμεν, id est, speravimus vel spem fiximus) IN DEUM VIVUM, QUI EST SALVATOR OMNIUM HOMINUM, MAXIME FIDELIUM, — *q., d.* inquit Hesselius : Magnum argumentum est pietati repositam esse vitam in futuro, quod tam constanter tot labores sustinemus, et sustinent omnes Sancti, ut in pietate permaneant. Unde martyrium sive testimonium vocatur mors pro pietate obita. Sic I *Cor.* XV, probat Apostolus resurrectionem ex quotidianis periculis, quæ subibat, et ex pugna quam Ephesi habuerat; quæ nihil ei profuisset, si more pecudum homo interiret. Sic dicit martyr Justinus, lib. IV *Ecclesiast. Histor.*, cap. VIII : « Nam et ego ipse sectis Platonicis institutus, audiens infamari Christianos, et videns eos impavidos ad suscipiendam mortem, atque omne supplicium tolerandum, considerabam, quod impossibile esset in malitia eos et in libidine conversari. »

Etymon martyrii. S. Justinus conversus per constantiam Martyrum.

Nota, Deum dici « salvatorem omnium hominum, » id est, servatorem et conservatorem corporis et animæ cujusque in vita præsenti; sed « maxime fidelium, » quia eos non tantum in præsenti, sed etiam in futura vita servabit et salvabit. Ita Chrysostomus et Ambrosius.

Secundo et planius, Deus est « salvator omnium hominum, » quantum est ex parte sua, quia omnibus Christum salvatorem, et media quibus salvari possint, exhibuit : maxime tamen est salvator fidelium, quia hisce fidem, spem, gratiam, maxima et proxima salutis adjumenta actu contulit, hosque præ aliis curat et amat. Constat enim Deum magis diligere, curæ et cordi habere fideles, justos et amicos suos, quam infideles, impios et inimicos. Ita Theophylactus et Anselmus.

Deus salvator omnium, maxime fidelium.

Vers. 12.

12. NEMO ADOLESCENTIAM TUAM CONTEMNAT. — Pro *adolescentiam*, græce est νεότητος, id est juventutem : non enim proprie adolescens erat Timotheus viginti trium annorum, ut vult Hugo Cardinalis, sed juvenis, qui necdum statam ætatem et perfectam Episcopo dignam attigerat. Forte ergo triginta annorum erat aut circiter : hucusque enim et ulterius se porrigit juventus.

Putant aliqui hoc præceptum non ad Timotheum, sed ad Ephesios ejus subditos dirigi, quasi eis jubeat Apostolus, ne Episcopum suum Timotheum, utpote juvenem, contemnant.

Triplex hujus loci sensus.

Secundo et melius, alii hoc putant dirigi ad Timotheum, *q. d.* O Timothee, esto sis juvenis, tuere tamen auctoritatem tuam et imperio utere, ubi res et animarum salus id exigit. Ita Chrysostomus.

Tertio et optime, idem Chrysostomus et Ambrosius, *q. d.* Esto sis juvenis, ita tamen sancte et graviter te gere, ut non contemnaris, quasi imprudens et levis juvenis, sed potius ut omnes te quasi patrem amantissimum et senili prudentia

ac maturitate præditum revereantur. Nam, ut S. Augustinus, lib. IV *De Doct. Christ.*, cap. XXVII, ait : « Habet ut obedienter audiatur quantacumque gravitate dictionis majus pondus vita loquentis ; » et contra, « cujus vita despicitur, restat ut ejus prædicatio contemnatur, » inquit S. Gregorius, homil. 12 *in Evangelia*. Hunc sensum exigunt sequentia.

Ubi sui contemptum ferre debeat sacerdos, ubi non?

Objicit hic Chrysostomus : Ubi modestia et mansuetudo sacerdotis elucebit, si semper in honore sit, nec unquam contemnatur? ac respondet : In his quidem, quæ ad se pertinent, si contemnatur sacerdos sive Episcopus, constantissime ferre debet : sic enim per patientiam virtus prædicationis ostenditur. Verum in his, quæ aliorum salutem tangunt, contemptui omnino non pateat. Id enim non mansuetudinis esset, sed stultitiæ; neque hic mansuetudine, sed auctoritate opus est, ne Ecclesiæ utilitas pereat.

Episcopus sit animata lex populo.

SED EXEMPLUM (τύπος, id est forma, norma et exemplar vitæ, quod omnes intueantur, ut illud imitentur, illique se conforment tanquam animatæ legi, inquit Chrysostomus) ESTO FIDELIUM IN VERBO (id est, in sermone gravi, et tali qualis decet Episcopum), IN CONVERSATIONE (id est, in vita et vivendi consuetudine), IN CHARITATE (Græca addunt, ἐν πνεύματι, id est, in spiritu, ut scilicet zelum et amorem Dei te habere ostendas), IN FIDE (id est, in fidei rectitudine et constantia), IN CASTITATE, — id est, in vitæ totius puritate.

Morale, senectus vera sita est non in ætate, sed in probitate.

Moraliter hic nota, ingenia hominum non ab antiquitate, sed a probitate esse censenda. Hinc *Sapient.* cap. IV, vers. 8, dicitur : « Senectus venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata : cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata. » Sic Ambrosius, serm. 90 *De S. Agnete*, inquit : « Computabatur in annis infantia, sed erat senectus mentis immensa. » Sic S. Ignatius, epist. *ad Magnesianos* : « Daniel, inquit, sapientissimus duodecim annorum effectus, Spiritu Sancto repletus est, et illos seniores canitiem vanam habentes, calumniatores et alienæ pulchritudinis appetitores esse manifestavit. Samuel etiam cum esset pusillus, nonagenarium Heli sacerdotem per increpationem redarguit, quod filios honorificaret supra Deum. Similiter et Jeremias audit a Domino : Noli dicere, quia puer ego sum. Salomon duodecimo ætatis anno regnare incipiens meretricum pro parvulis quæstionem dissolvit. Josias vero octo annorum aras et monumenta subvertere cœpit, lucos excidere, templa dejicere, quæ dæmonibus fuerant consecrata. »

Juvenes fuerunt Daniel, Samuel, Jeremias, Salomon, Josias.

Auctoritas paranda magis vita quam verbo.

Nota *secundo*, Prælatos magis docere, et auctoritatem sibi conciliare debere exemplo sanctæ vitæ, quam erudite docendo et concionando. Plus enim, inquit Seneca, homines oculis, quam auribus credunt. Hinc S. Petrus, *epist.* I, cap. V, præscribit Pastoribus ut fiant « forma gregis; » et Christus : « Vos estis, inquit, sal terræ, et lux mundi : non potest civitas abscondi supra montem posita. » Qua de re præclare admonet Heliodorum Episcopum Hieronymus, in epitaphio Nepotiani : « In te, inquit, omnium oculi diriguntur, domus tua et conversatio tua quasi in specula constituta, magistra est publicæ disciplinæ : quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant. Cave ne committas, quod aut qui reprehendere volunt, digne lacerasse videantur; aut qui imitari, cogantur delinquere. »

Vers. 13. Sacra Scriptura est liber sacerdotalis.

13. DUM VENIO, ATTENDE LECTIONI, EXHORTATIONI ET DOCTRINÆ. — « Sacra Scriptura, ait Ambrosius, lib. III *De Fide*, cap. VII, est liber sacerdotalis; » et, ut inquit S. Dionysius, *Eccles. Hierarch.*, cap. I, « est substantia sacerdotii nostri. » Hinc infert Chrysostomus, hom. 2 *De Provident.*: Omne vitæ tempus est breve : quod si vel longissimum esset, consumendum foret in scientia Sanctarum Scripturarum. Ita Paulus morti licet proximus, libros tamen (sacros utique) ad se afferri mandavit, II *Timoth.* IV, 13. In quem locum D. Thomas refert, S. Ambrosium (quod et in ejus Vita refertur) usque ad ultimam suam ægritudinem non cessasse unquam scribere, commentari et exponere sacras Litteras, adeoque commentationi *Ps.* XLVII : « Magnus Dominus et laudabilis nimis, » immortuum esse. Simile de Ven. Beda narrat auctor Vitæ ejus.

S. Ambrosius sacræ Scripturæ immortuus est.

Vers. 14.

14. NOLI NEGLIGERE GRATIAM, QUÆ IN TE EST, QUÆ DATA EST TIBI PER PROPHETIAM, CUM IMPOSITIONE MANUUM PRESBYTERII. — Nota : Pro *gratiam*, græce est χάρισμα, id est donum, officium scilicet et ordinem Episcopi : ita Ambrosius; et, ut Chrysostomus; auctoritatem et munus docendi, de quo jam dixit : « Attende doctrinæ; » quod in sua ordinatione accipit Episcopus cum gratia huic officio et muneri necessaria. Respicit enim ad charitatem, fidem, castitatem, quæ in Timotheo requisivit, vers. 12. Nam Græcum χάρισμα non tantum gratiam gratis datam, sed etiam gratiam gratum facientem significat, ut patet *Rom.* VI, 23 : « Gratia (græce χάρισμα) Dei vita æterna. » *Rom.* V, 15 : « Non sicut delictum, ita et donum (græce χάρισμα), » gratiæ scilicet Christi justificantis. I *Corinth.* VII, 7 : « Unusquisque proprium donum (græce χάρισμα, scilicet castitatis) habet a Deo. »

Quomodo gratia data Timotheo per prophetiam?

Nota *secundo* : Hæc gratia data est Timotheo « per prophetiam, » id est revelationem, qua Deus jussit Timotheum ordinari Episcopum, cap. I, vers. 18, *q. d.* Effice et conare, ut veras ostendas prophetias de te ordinando factas.

S. Hieronymus vero *ad Evagrium*, prophetiam hic proprie accipit pro prædicatione futurorum, aut potius pro interpretatione Scripturarum. Hanc enim in sua ordinatione majorem et clariorem, quam antea, accepisse Timotheum, innuit hic Apostolus.

Verum gratia jam dicta, scilicet auctoritas docendi, aut munus Episcopi, non fuit datum Timotheo per talem prophetiam; sed potius hæc

prophetia data est propter gratiam et talentum episcopatus, ut eo rite perfungi posset. Rursum Vatablus sic explicat : Noli negligere gratiam, quæ tibi data est *per*, id est, *ad* prophetiam, id est doctrinam, scilicet ut prophetes, id est doceas populum : sed et hoc coactum videtur. Græcum enim διά non *ad*, sed *per* significat. Primus ergo sensus est genuinus.

Prophetia est forma sacramenti Ordinis.

Aliqui viri docti per *prophetiam* intelligunt orationem sacram, sive verba mystica, puta ipsam formam Ordinationis, quasi Apostolus hic designet ipsam formam sacramenti Ordinis, et mox ejusdem materiam, cum subdit : « Cum impositione manuum. » Hæc expositio nonnullis nova videtur et insolens, sed revera non est. Nam Apostolus, I *Corinth.* XIV, 5 et alibi, prophetiam vocat quamlibet orationem et sermonem sacrum, præcipue arcanum et mysticum, quales olim erant formæ Sacramentorum (1).

Quænam impositio manuum presbyterii? Primo.

Nota *tertio* : « Cum impositione manuum presbyterii, » id est per impositionem manuum presbyterii, puta per ordinationem presbyterii, id est cœtus presbyterorum, majorum scilicet, id est Episcoporum. Episcopus enim ordinatur ab aliis tribus Episcopis, qui ordinando Episcopo manus imponunt. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Theodoretus. Sic et novellis sacerdotibus, cum ordinantur, Episcopus, et post Episcopum sacerdotes omnes vicissim manus imponunt, ut jubet Concilium Carthaginense IV, *canon.* 30.

Secundo.

Aliter Anselmus : « per impositionem manuum presbyterii, » id est, inquit, per ordinationem, qua ordinatus et consecratus es presbyter, id est Episcopus. Et Maldonatus in *Notis manuscr.* per « presbyterium » accipit ordinem sacerdotalem. Rursum Vatablus per « impositionem manuum presbyterii » intelligit electionem qua a presbyteris, id est senioribus Christianis, Timotheus erat electus in Episcopum : impositio enim manus signum est externum electionis, inquit, *q. d.* Per manus impositionem tanquam signum electus es in Episcopum a senatu Christiano, qui est Ephesi ; quæ verba sapiunt hæresim : innuunt enim senatum laicum et civilem constituere et ordinare Episcopos aliosque Ecclesiæ ministros. Adde, nusquam legimus laicos Episcopis aut presbyteris manus imposuisse. Nimirum hæc et multa alia Vatablo, viro Catholico, ab hæreticis ejus scripta excudentibus infarta et supposita sunt.

Vatabli error.

Ex hoc loco probatur Ordinem esse Sacramentum.

Hinc nota *quarto*, Ordinem esse Sacramentum : nam cum officio quod confert, confert et gratiam illi officio necessariam. Et materia Sacramenti hic est impositio manus, sub qua reliqua intelligit : forma vero sunt verba, quibus simul ac materia adhibetur, Episcopus tribuit ordinato potestatem sacram. Id magis patebit ex epistola II, cap. I, vers. 6. Unde S. Augustinus in *Quæst. novi et veteris Testamenti*, Quæst. XX, ex *Joan.* XX, ubi Christus insufflans in Apostolos dixit, *Accipite Spiritum Sanctum* : « Insufflatio, inquit, hæc gratia quædam est, quæ per traditionem infunditur ordinatis, per quam commendatiores habentur ; unde Paulus dixit : Noli negligere gratiam, » etc.

Manus impositio est de essentia Ordinis.

Nota *quinto* : Hinc aliqui probabiliter cum Sylvestro, voce *Ordo*, II, § 4, et Bellarmino, lib. I *De Sacramento Ordinis*, cap. IX, contra D. Soto, Ruardum et Navarrum, docent manus impositionem esse de essentia Ordinis, præsertim Episcopalis. Quia Scriptura, Concilia et Patres Ordinem vocant passim manus impositionem. Significat enim hæc impositio ordinandos quasi victimas Deo consecrari et offerri ; sic enim olim sacerdotes manus imponebant victimæ, cum eam Deo offerrent, *Exodi* cap. XXIX, vers. 10, 15, 19, hoc ritu significantes se victimam a sua manu et potestate in Dei jus transcribere. Simili cæremonia prisci Romani servis suis se abdicabant, cum eos suæ libertati restituerent ; tenentes enim caput servi dicebant : Hunc hominem liberum esse volo ; et mittebant eum manu sua. Sic et filii Israel Levitis manus imponentes eos a se quasi abdicarunt, Deoque obtulerunt et consecrarunt, *Num.* VIII, 10. Sciant ergo sacerdotes, se hac cæremonia Deo sacratos esse, ut ei se totos dedicent, jam non sibi viventes, sed vitam totam divinis ministeriis, præsertim in aliorum salute procuranda, impendant et superimpendant. Idem factitarunt Gentiles : narrat enim Livius, lib. I, dec. 1, capiti Numæ Pompilii, cum summo sacerdotio initiaretur, manus esse impositas.

Quid significet? Primo.

Secundo.

Secundo, hac manuum impositione significatur, inquit Amalarius, lib. I *De Eccles. Offic.*, cap. XII, illapsus Spiritus Sancti, quem ordinans precatur dari ordinando, ejusque regimen, directio et protectio, ut scilicet Spiritus Sanctus ordinandum quasi manu sua regat et dirigat. Unde S. Dionysius *De Eccles. Hierarch.*, cap. V, pag. 3 : « Manuum impositione, inquit, indicatur protectio principis et præfectoris Dei, qua interne illi ipsi, quibus manus imponitur, tanquam filii ab eo gubernantur : quæ virtutem ac robur ipsis largitur, et adversarias potestates repellit. »

Tertio.

Tertio, hæc manus impositio non tantum regimen et protectionem, sed et plenitudinem spiritus et gratiæ, quæ datur ordinatis, ac potestatem, quam in alios accipiunt, significat. Unde S. Dionysius supra : « Manus, inquit, impositio docet, eos qui sacris Ordinibus mancipantur, sacras omnes actiones quasi sub Deo efficere, utpote quem habeant operationum suarum in omnibus ducem atque rectorem. » Sic *Numer.* XXVII, 18, Josue repletus est spiritu sapientiæ, quia Moses posuit super eum manus suas, quasi consecrans eum ducem populi. Sic Christus, *Matth.* XIX, parvulis manus imposuit, et ascendens in cœlum, elevatis manibus, suis discipulis benedixit, hoc ipso significans se plurima eis dona de sua plenitudine

(1) Hunc sensum sequitur Allioli.

Quid χειροτονία? largiri. Hinc S. Hieronymus, in cap. LIX *Isaiæ*, ait ordinationem a Græcis vocari χειροτονίαν, id est manus impositionem, eo quod non solum vocis imprecatione seu verbis mysticis, sed etiam manus impositione impleatur; id est perficiatur et consummetur.

Denique nota, hic per presbyteros significari Episcopos; neque enim simplices presbyteri, sed Episcopi Timotheo Episcopo manus imposuerunt. Vide dicta *Philip.* I, 1. Perperam ergo Erasmus et Kemnitius volunt inter presbyterum, sacerdotem et Episcopum nihil olim interfuisse. — Error Erasmi.

Vers. 15. 15. HÆC MEDITARE. — Ταῦτα μελέτα, id est hæc cura, hæc satage, his juge studium omnesque corporis et animæ vires impende et intende.

Vers. 16. 16. ATTENDE TIBI (ut actiones et mores tuos omnes sæpius lustres, examines, corrigas, componas), ET DOCTRINÆ, — ut scilicet alios doceas. Hæc duo munia sunt Episcopi, imo cujusvis pastoris, doctoris et concionatoris, ut scilicet primum se, deinde alios doceat. Qui enim seipsos negligunt et totos se in proximorum curam effundunt, evanido spiritu laborant, nec sibi, nec aliis prosunt. Vive tibi, attende tibi, si vis aliis prodesse. Pulchre S. Bernardus, lib. II *De Consider. ad Eugenium*: « Quatuor, inquit, tibi consideranda reor, te, quæ sub te, quæ circa te, quæ supra te. A te tua consideratio inchoet, ne frustra extendaris in alia, te neglecto. Quid tibi prodest si universum mundum lucreris, te unum perdens? Et si sapiens sis, deest tibi ad sapientiam, si tibi non fueris. Quantum vero? ut quidem senserim ego, totum. Noveris licet omnia mysteria, noveris lata terræ, alta cœli, profunda maris, si te nescieris, eris similis ædificanti sine fundamento, ruinam, non structuram faciens. Quidquid extruxeris extra te, erit instar congesti pulveris, ventis obnoxium, » etc. — Pastor primum se, deinde alios doceat. — De sui consideratione ex S. Bernardo.

HOC ENIM FACIENS, ET TE IPSUM SALVUM FACIES, ET EOS QUI TE AUDIUNT. — Nota, eum qui sibi attendit, seipsum; et qui doctrinæ intendit, alios salvos facere. Ecce hic Paulus Timotheum et similes vocat sui et aliorum salvatores. Sic Abdias, vers. 21, prædicit ascensuros salvatores in montem Sion. Non ergo fit injuria Christo, si Sanctos vocemus salvatores et advocatos nostros, si beatam Virginem vocemus dominam, patronam et spem nostram.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quomodo se Episcopus gerere debeat cum senibus, juvenibus, puellis.

Deinde, vers. 3, docet Episcopi esse providere viduis, quæ vere sunt viduæ, ac præsertim iis quæ in misericordiæ operibus probatæ, et castitatem vidualem vovendo professæ, in Ecclesiasticarum viduarum cœtum allectæ et selectæ sunt: ideoque vult eas seniores esse, ne fidem Deo datam, id est votum cœlibatus, violent: juniores autem mavult nubere et familiam regere.

Tertio, vers. 17, jubet presbyteros, qui laborant in verbo et doctrina, honorari et liberaliter ali.

Quarto, vers. 20, docet, Episcopi esse corrigere peccantes, nec cito alicui manus imponere.

1. Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem; juvenes, ut fratres, 2. anus ut matres, juvenculas ut sorores in omni castitate. 3. Viduas honora, quæ vere viduæ sunt. 4. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo. 5. Quæ autem vere vidua est, et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus nocte ac die. 6. Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est. 7. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior. 9. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor, 10. in operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est. 11. Adolescentiores autem viduas devita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: 12. habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerint. 13. Simul autem et otiosæ discunt circuire domos: non solum otiosæ, sed et verbosæ et curiosæ, loquentes quæ non oportet. 14. Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia.

15. Jam enim quædam conversæ sunt retro Satanam. 16. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, et non gravetur Ecclesia : ut iis, quæ vere viduæ sunt, sufficiat. 17. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. 18. Dicit enim Scriptura : Non alligabis os bovi trituranti. Et : Dignus est operarius mercede sua. 19. Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue, ut et cæteri timorem habeant. 21. Testor coram Deo et Christo Jesu, et electis angelis, ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. 22. Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. 23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, quosdam autem et subsequuntur. 25. Similiter et facta bona manifesta sunt, et quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Docuit Apostolus hactenus Timotheum Episcopum in genere, quomodo se gerere, docere et exhortari debeat. Hic ad particularia descendit, docetque quomodo cum senioribus, juvenibus, viduis, juvenculis, se habere, singulosque alloqui et monere debeat; dicit ergo :

Vers. 1. 1. SENIOREM NE INCREPAVERIS, — πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, id est seniori ne plagam infligas. Plaga hic intelligitur non verberum, sed verborum, *q. d.* Senem ne acriori objurgatione verberes. Hæc enim verborum verbera, præsertim si a juvenibus, qualis erat Timotheus, infligantur, magis senes, utpote ætate graves et melancholicos, contristant et affligunt, quam juvenes afficiant et affligant verbera virgarum aut baculorum.

Verbera juvenes, verba dura senes affligunt.

Intellige hæc cum S. Gregorio, lib. VII *Epist. indict.* 2, *Epist.* 1, quando culpa senioris exemplo suo, quasi laqueo, non trahit ad interitum corda juvenum : nam si ea trahat, districta increpatione feriendus est, uti Daniel acriter increpavit senes insidiantes Susannæ, cap. XIII, et Christus senes sacerdotes et scribas, populum a se et Deo abducentes, *Matth.* XXIII.

SED OBSECRA. — Græcum παρακάλει tria significat : *primo,* exhortare, ut vertit Vatablus; *secundo,* consolare; *tertio,* « obsecra, » ut vertit Noster; idque aptius huic convenit. Vult enim Paulus senes haberi quasi patres, ut si peccent, moneantur quidem ab Episcopo, sed ea reverentia et lenitate, ut potius eos obsecrare quam admonere videatur.

JUVENES, UT FRATRES. — Repete παρακάλει, id est obsecra, vel etiam exhortare; hoc enim magis convenit fratribus, quam patribus, quos, ut dixi, decet obsecrare.

Vers. 2. 2. JUVENCULAS UT SORORES, IN OMNI CASTITATE. — Præcipit, caute et raro, ac nonnisi aliis præsentibus, cum juvenculis agendum, tum ut peccati, tum ut suspicionis sinistræ periculum evadat Episcopus et quivis presbyter. Collocutiones enim, inquit Chrysostomus, difficile effugiunt suspiciones. Hinc monet Ecclesiasticus, cap. XLII, vers. 12 : « In medio mulierum noli commorari : de vestimentis enim procedit tinea, et a muliere iniquitas viri. » Et S. Hieronymus *ad Nepotian.* : « Hospitiolum, inquit, tuum aut nunquam, aut raro mulierum pedes terant. » Et infra : « Solus cum sola secreto et absque arbitro vel teste non sedeas. » Vide eumdem, epist. *ad Rusticum.* Unde S. Augustinus, teste Possidonio, feminarum, et in eis sororis ac fratris filiæ, contubernium et consuetudinem declinavit. Vide dicta cap. III, vers. 2, ad vocem *Pudicum.*

Quam Clericis fugiendæ sint mulieres.

Vers. 3. 3. VIDUAS HONORA, QUÆ VERE VIDUÆ SUNT. — Quæ scilicet ab omnibus etiam filiis desolatæ, atque omnibus curis exutæ, unique Deo intentæ et dicatæ sunt. Ita Chrysostomus, Anselmus, Theophylactus.

Alludit ad etymon χήρα, quod est χήρω, id est destituo, desolor, orbo; sic et latine vidua a viduando dicitur. Unde vers. 5, ait Paulus : « Quæ autem vere vidua est et desolata, » etc. Has ergo viduas, inquit, honora, tum proprie eis honorem congruum deferendo, inquit Chrysostomus; tum oblationibus fidelium eas sustentando : hoc enim est Hebræum כבד *cabad.* Unde Hieronymus in cap. XIII *Matthæi* : « Honor, inquit, in Scriptura non tam in salutationibus deferendis, quam in eleemosynis ac munerum oblatione sentitur. »

Vidua cur dicatur χήρα?

Honora, id est sustenta.

Notat Chrysostomus et Ambrosius τὸ *vere viduæ.* Per hoc enim significat fieri posse, ut aliqua sit quæ virum non habeat, nec tamen vidua sit. Sicut enim virginem non facit abstinentia a conjugio, sed amor integritatis, qua sine querela et divinis rebus intenta sanctam se Domino exhibeat, eique quasi assidue inhæreat et assideat, ut dixit Apostolus I *Corinth.* VII, 35; ita pariter res se habet in vidua, ut vere sit vidua ad mentem Apostoli.

Quæres, an de omnibus viduis loquatur hic Apostolus? Respondeo, loqui de omnibus, potissimum tamen de viduis sacris et Ecclesiasticis : ad has enim sensim descendit, ut patebit vers. 9. Ita Chrysostomus.

De quibus viduis agat Apostolus?

Pro quo nota ex historia Ecclesiastica : Olim etiam tempore Apostolorum, sicuti erant virgines quæ se totas Deo dicabant, ita similes erant et viduæ. Rursum, sicut quædam ex virginibus hisce seorsim in domibus suis degebant, ut patet ex Concilio Carthaginensi III, *can.* 33, quædam vero simul vivebant, uti jam fit in monasteriis : ita pariter viduæ hæ, aliæ domui seorsim, aliæ simul quasi in collegio vivebant. Unde de his posterioribus loquens S. Ignatius tum alibi, tum in epist. *ad Philippenses* : « Saluto, ait, collegium virginum et cœtum viduarum. »

Viduæ Ecclesiasticæ quæ et quales? Resp. Primo.

Petes, quales essent hæ viduæ Ecclesiasticæ, et cur ab Apostolo vere viduæ vocentur?

Respondeo *primo* : Hæ viduæ a mundo separatæ, et quasi mundo mortuæ simul vivebant, unique Deo et pietati vacabant, ut patet vers. 5.

Secundo.

Secundo, profitebantur, imo vovebant castitatem : unde vers. 12, ait Apostolus, aliquas ex eis « primam fidem (id est votum) irritam » fecisse.

Tertio.

Tertio, ex eis deligebantur diaconissæ et similes, quæ imperitas mulieres docerent et præpararent ad baptismum, de quibus Epiphanius, *hæresi* 79, quæ est Collyridianorum ; imo tempore S. Pauli omnes hæ viduæ erant quasi diaconissæ, ut dicam vers. 9.

Quarto.

Quarto, erant pauperes et omnibus subsidiis destitutæ (quas vers. 5 vocat « vere viduas »), ideoque alebantur ab Ecclesia, ut patet vers. 3, et *Actor.* VI, 1. Hinc et Cornelius Papa apud Eusebium, lib. VI *Histor.* XXXIII, ubi omnium ordinum clericos, qui tum Romæ erant, recenset ; numerat viduas cum indigentibus mille quingentas, quas omnes, inquit, alit Deus in Ecclesia sua. Nam viduæ quæ non erant pauperes, vel habebant parentes, filios aut nepotes divites, non habebantur vere viduæ, omnino desolatæ et omni subsidio destitutæ : quia ab eis ali poterant et debebant, uti hic jubet Apostolus vers. 6.

Quinto.

Quinto, erant ætate et sanctitatis professione honorabiles. Unde tanta et tam multa requirit Apostolus ab eis. Hinc etiam in tertia collecta in die Parasceves, quo sacerdos orat ordine pro quolibet Ecclesiæ gradu et statu, post clericos et virgines orat pro viduis, ac deinde pro toto populo.

Sexto.

Sexto, erant sub cura Episcopi ; unde eas tantopere Episcopo Timotheo hic commendat Apostolus. Hinc Chrysostomus, lib. III *De Sacerdotio*, inter alias causas, cur fugerit episcopatum, quasi onus suos humeros superans, hanc adfert, quod oporteat Episcopum curare viduas et eis providere.

Septimo.

Septimo, tempore sancti Augustini et Innocentii habebant habitum distinctum, mutabantque laicum in religiosum et nigrum, ac pulla veste incedebant, ut patet ex concilio Arausicano, *can.* 15, et Carthaginensi IV, *can.* 104 ; et ex S. Augustino, epist. 199 *ad Ecdiciam*, ubi eam reprehendit, quod inscio marito vestem laicam deposuisset.

Octavo.

Octavo, erant quasi matres et præfectæ aliarum feminarum, ut dicam vers. 9. De hisce ergo viduis maxime loqui Apostolum docet S. Chrysostomus, Hesselius et alii, et favent verba Apostoli, quibus operose et exacte eas instruit. Unde vers. seq. eas probari vult, antequam in cœtum hunc sacrum admittantur : « Discat, inquit, primum domum suam regere, » etc.

Quærit Chrysostomus cur de virginibus æque ac de viduis nihil hic statuat Apostolus? ac respondet, quod Ephesi tunc, utpote in Ecclesiæ primordiis, raræ vel nullæ essent virgines, puta simul quasi in collegio vel monasterio viventes, quæ cura Episcopi indigerent.

Vers. 4.

4. Si qua vidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus. — Pro *discat*, græce est μανθανέτω, pro quo Syrus, Theophylactus et alii legunt, μανθανέτωσαν, id est discant, scilicet filii et nepotes, « domum suam, » id est viduas domus suæ, puta matrem et aviam, regere, εὐσεβεῖν, id est pie tractare, et, ut Hieronymus *ad Geruntiam* legit, *colere*. Tempore enim Pauli, filii et nepotes viduarum multarum, cum viderent alias viduas pauperiores ab Ecclesia ali, sollicitabant Episcopum, ut eorum mater vel avia cum aliis viduis ab Ecclesia alerentur, etsi ipsi possent eas alere, ut scilicet earum alimonia et cura liberarentur, et in Ecclesiam earum onus rejicerent. Unde Paulus mandat hic Episcopo Timotheo, ut eis respondeat : Sustentate prius matrem vestram et aviam ; ubi vero eas amplius alere non poteritis, tunc demum ad Ecclesiam confugite. Ita ex Theophylacto Hesselius. Verum Romana, Ambrosius et alii legunt, *discat*, non *discant* ; itaque legendum esse patet ex eo quod viduas ipsas hic instituat Apostolus, non autem earum filios et nepotes. De his enim agit vers. 16, ubi jubet ut matrem suam alant ; non ergo idipsum hic eis jubet.

Hinc *secundo*, Ambrosius τὸ *discat domum suam regere*, refert ad viduam ; τὸ vero *et vicem reddere parentibus*, refert ad filios. Verum tunc in priori legendum esset, *discat* ; in posteriori, *discant* ; jam autem Apostolus dicit *discat*, idque semel tantum.

Dico ergo Apostolum utrobique loqui de solis viduis, *q. d.* Si qua vidua habet filios aut nepotes, illa antequam in cœtum viduarum, de quibus jam dixi, ab Ecclesia admittatur, discat *primo* domum suam, id est filios et nepotes, regere ; græce εὐσεβεῖν, id est, ut Syrus, Vatablus et Ambrosius, pie tractare (licet enim Græcum εὐσεβεῖν sit neutrum ; tamen Apostolus facit activum per hebraismum, sumens *cal* pro *hiphil*), ut scilicet pie filios regat eosque pietate imbuat.

Vidua vicem reddat parentibus, quomodo?

Discat *secundo*, hæc vidua « mutuam vicem reddere parentibus, » ut scilicet, si parentes adhuc vivant, eis inserviat ; opituletur, ministret, eosque alat, sicut ab eis a puero alita et educata est : uti faciunt ciconiæ parentibus senibus, a quibus hæc reciproca filiorum pietas in parentes ἀντιπελαργία dicitur. Sin parentes sint mortui, reddat eis

vicem in filiis et nepotibus, eisque impendat illam curam, alimoniam et obsequium, quod parentibus impendisset.

Exemplum S. Monicæ.

Talis vidua fuit S. Monica, de qua S. Augustinus, lib. IX *Confess.*, cap. IX : « Fuerat, inquit, unius viri uxor; mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat, nutrierat filios, toties eos parturiens quoties abs te deviare cernebat. Postremo nobis, Domine, omnibus qui ex munere tuo ante dormitionem ejus, in te jam consociati, vivebamus, percepta gratia baptismi tui, ita curam impendit, quasi omnes genuisset; ita servivit, quasi omnibus genita fuisset. »

Vers. 5.

5. QUÆ VERE VIDUA EST ET DESOLATA, SPERET IN DEUM, ET INSTET OBSECRATIONIBUS ET ORATIONIBUS NOCTE AC DIE. — Conjunctio *et* hic significat *id est*, *q. d.* Vidua quæ non solum marito, sed et liberis omniumque hominum solatio viduata est et sola derelicta, hæc « speret in Deum, » quod eum experietur provisorem, imo patrem et maritum, adeoque vice omnium habeat Deum, inquit Chrysostomus. Pro *speret*, græce est ἤλπικεν, id est speravit aut sperat, ut legit Ambrosius : subinde enim in talibus præteritum pro præsenti ponitur, quasi Apostolus non præcipiat, sed describat quæ vere viduæ sint, scilicet quæ omni hominum spe destitutæ totam spem et mentem in Deum defixerunt. Ita Chrysostomus.

Vers. 6.

6. NAM QUÆ IN DELICIIS EST, VIVENS (licet corpore, spiritu tamen) MORTUA EST, — *q. d.* Vivens non vivit, sed vitam corporis obruit animæ morte. Vide Chrysostomum. « Immodicæ deliciæ, inquit Theodoretus, rationem obruunt, et efficiunt ut in corpore tanquam in aliquo sepulcro jaceat. » Unde et Sophocles gulosum hominem taxans : « Non arbitror, inquit, hunc vivere : sed cadaver judico. » Rationem dat S. Augustinus, tract. 47 *in Joan.* : « Vita, inquit, carnis tuæ anima est, vita animæ tuæ Deus est. Quomodo moritur caro amissa anima, quæ vita est ejus : sic moritur anima amisso Deo, qui vita est ejus. »

Vita animæ est Deus.

Vita in deliciis est amor.

Vere ergo S. Bernardus, serm. 48 *in Cantic.* : «Vita, inquit, in deliciis agens et mors est et umbra mortis : quantum enim umbra prope est corpori, cujus est umbra, tantum pro certo vita illa inferno appropinquat. »

Vere item S. Ambrosius, lib. *De Viduis*, loquens de Judith : « Advertitis, inquit, quantum nocere possit mulieribus ebrietas, quando viros vina sic solvunt, ut vincantur a feminis. Esto igitur vidua temperans, casta primum a vino, ut casta possit esse ab adultero; nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero; sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus unius sobrietas et vincere potuit et eludere. » Et S. Fulgentius, *epist.* 2, cap. XIV : « Egreditur, inquit, castitas oppugnatura lasciviam, et ad interitum superbiæ humilitas sancta procedit : ille pugnabat armis, ista jejuniis; ille ebrietate, ista oratione. Igitur quod omnis Israelitarum populus facere non potuit, sancta vidua castitatis virtute perfecit. Obtruncavit una mulier tanti agminis ducem, et insperatam Dei populo reddidit libertatem. Tantum potuit humilis castitas, » cujus mater fuit sobrietas.

Septem dotes viduarum.

Nota hic septem virtutes et dotes viduarum : *prima* est, filios et domum pie regere; *secunda*, parentes colere; *tertia*, mortuo marito, sperare in Deum; *quarta*, instare orationi; *quinta*, fugere delicias; *sexta*, esse irreprehensibiles; *septima*, piis operibus se dedere, maxime hospitalitatis et misericordiæ, ut ait vers. 10. Talis fuit Anna prophetissa, *Lucæ* II : « Cujus diversorium, inquit S. Ambrosius, lib. *De Viduis*, erat in templo, colloquium in prece, vita in jejunio. » Talis fuit et Judith; vide Ambrosium ibidem, et Augustinum, lib. *De Bono viduitatis*. Talis etiam vidua fuit S. Paula Romana, Blesilla, Melania, ut patet ex earum Vita apud S. Hieronymum. Talis vidua fuit Euphrasia Romana, quæ juvencula nobilis et potens, mortuo marito, cum ab imperatore urgeretur ad secundas nuptias, omnibus abdicatis, secessit in Thebaidem, ibique in sancta viduitate inter Sanctos vixit et mortua est. Talis fuit et Constantia, filia Constantini Imperatoris, quæ Gallicano marito, duci totius exercitus, persuasit, non tantum fidem Christi, sed et continentiam, cujus et votum uterque nuncupavit; unde ipse se totum pauperum ministeriis addixit, et sub Juliano Apostata gloriosum martyrium consummavit. Talis fuit S. Elisabeth, filia regis Hungariæ, quæ juvencula, marito mortuo, totam se addixit curæ pauperum et ægrotorum. Talis fuit S. Brigida, vidua nobilissima, quæ totam se peregrinationi ad loca sancta addixit, Romam et Hierosolymam adiit, multa monasteria fundavit, multaque alia heroica opera perfecit. Talis fuit Olympias, quæ Nebridio marito, præfecto urbis Constantinopolitanæ, secundo conjugii anno mortuo, juvencula secundum maritum respuit. Cumque Theodosius Imperator eam plane conjungere vellet Elpidio cuidam, sibi congeneri, illa restitit, dixitque : « Imperator meus si voluisset me vitam transigere cum viro quopiam, utique non ademisset mihi primum conjugem : nunc eum adimens, matrimonii molestiis me extricavit; et suave continentiæ jugum mihi imposuit, mentique meæ infudit. » Quare se totam addixit ministeriis templi, eleemosynis piisque operibus. Unde mire eam laudat S. Chrysostomus, de qua plura in fine vers. 10. Audi et alias illustres.

Illustrium viduarum exempla.

Marcella, Romana nobilissima, viro post nuptias septimo mense privata est. Cum eam Cerealis, Consul Romanus, propter ætatem et antiquitatem familiæ et insignem decorem corporis, ac morum temperantiam ambitiosius peteret, suasque jam grandis natu polliceretur divitias, et non quasi in uxorem, sed quasi in filiam vellet donationem transfundere, Albinaque mater tam clarum præsidium viduatæ domus ultro appeteret; illa res-

pondit : « Si vellem nubere, et non æternæ me cuperem pudicitiæ dedicare, utique maritum quærerem, non hæreditatem. » Illoque mandante posse et senes diu vivere et juvenes cito mori, eleganter lusit : « Juvenis quidem potest cito mori, sed senex diu vivere non potest. » Quare vidua permanens pietati et Deo vacavit. Ita D. Hieronymus, in *Epitaph. Marcellæ*.

Galla, Symmachi Consulis Romani filia tradita marito, primo anno eo orbata est; cumque omnes eam urgerent ad secundas nuptias, etiam medici, dicentes, nisi nuberet, eam ob igneam complexionem contra naturam barbam habituram, quod et factum est, illa constans in viduitate permansit, neque hanc exterius deformitatem timuit, quæ interius cœlestis sponsi speciem amavit. Mox ergo ut ejus maritus defunctus est, abjecto sæculari habitu, ad omnipotens Dei servitium sese apud B. Petri ecclesiam monasterio tradidit, ibique multis annis simplicitati cordis et orationi dedita, larga indigentibus eleemosynarum opera impendit. Cumque omnipotens Deus perennem jam mercedem reddere ejus laboribus decrevisset, cancri ulcere in mamilla percussa est. Nocturno autem tempore ante lectum ejus duo candelabra lucere consueverant; quia videlicet amica lucis, non solum spiritales, sed etiam corporales tenebras odio habebat. Quæ dum nocte quadam ex hac eadem jaceret infirmitate fatigata, vidit B. Petrum Apostolum inter utraque candelabra ante suum lectum constitisse : nec perterrita timuit, sed ex amore sumens audaciam exultavit, eique dixit : « Quid est, Domine mi ? dimissa sunt mihi peccata mea ? » Cui ille benignissimo vultu, inclinato capite, annuit, dicens : « Dimissa. Veni. » Sed quia quamdam sanctimonialem feminam in eodem monasterio præ cæteris diligebat, illico Galla subjunxit : « Rogo ut soror benedicta mecum veniat; » cui ille respondit : « Non, sed illa talis veniat tecum : hæc vero quam petis, die te erit trigesimo secutura. » His itaque expletis, visio Apostoli assistentis et colloquentis ei ablata est. At illa protinus cunctæ congregationis accivit matrem, eique quid viderit, quidve audierit, indicavit. Tertio autem die, cum ea quæ jussa fuerat sorore, defuncta est : illa vero quam ipsa poposcerat, die est trigesimo subsecuta. Ita S. Gregorius, lib. IV *Dialog.*, cap. XIII, anno 504; Fulgentius, epist. *ad Gallam*.

Anno Domini 514, ex hac vita migravit Clodoveus, Francorum rex, qui sepultus est Parisiis in basilica S. Petri Apostoli, quam ipse rex, hortante S. Genovefa virgine, a fundamentis cœpit erigere, ejusque uxor Clotildis perficiendam curavit. Ipsa autem regina post mortem viri sui Turones venit, ibique ad basilicam S. Martini deserviens cum summa pudicitia atque benignitate morata est omnibus diebus vitæ suæ, raro Parisios visitans. Ita Gregorius Turonensis, lib. II *Historiæ Francor.*, cap. ult.

Quirina, Laurentii Patriarchæ Veneti mater, clarissima genere mulier, anno ætatis 24 amisso viro, et quinque susceptis liberis; reliquam ætatem cælibem duxit, domum suam regens, ut Apostoli verbis utar, et filios in timore Dei et mandatis instituens, instans orationibus die ac nocte; et ne in deliciis mortua esset, catenam æream, quoad vixit, circa lumbos gestavit, jejuniis et vigiliis florentem ætatem castigans : præcipue vero in pauperes misericors et benefica, ut quæ ad eleemosynas filios semper et verbo instrueret et exemplo. Ita Bernardus Justinianus in Vita S. Laurentii Justiniani.

De vidua a juvene rapta et miro modo ab eo liberata audi S. Augustinum *ad Dulcitium* : « Dicam, inquit, quod factum est in Mauritania Sitifensi : neque enim Deus sanctorum non ipse est etiam et nunc Deus. Viduam in proposito continentiæ constitutam Celtichius quidam catechumenus juvenis rapuit, ut haberet uxorem. Antequam concumberet pressus somno, et territus somnio, Sitifensi Episcopo eamdem vehementissime requirenti remisit intactam. Vivunt adhuc de quibus loquor. Ille baptizatus et ipso in se facto miraculo conversus ad Dominum, ad episcopatum mirabili probitate pervenit. Illa in sancta viduitate persistit.

Anno Domini 1024, Henrico II Imperatore defuncto et Bambergæ sepulto, prosecuta est animam ejus pia Imperatrix Cunegundis piis officiis postrema pie persolvens. Quamvis enim ejus obitu omnia oppleri turbis et misceri rumoribus contigisset, ipsa tamen animo constans, illud unum totis viribus conabatur, ut eleemosynarum largitate et orationum instantia beati conjugis anima Deo commendaretur. Ipsa vero Augusta anniversario die obitus Imperatoris, in monasterio a se erecto, in dedicatione ejus basilicæ, depositis ornamentis Imperatoriis, monasticum suscepit habitum, famulatura ejusdem loci monialibus : ubi ad obitum usque quindecim annis perseveravit. Quæ cum proxime jam moritura augustalia ornamenta ad pompam cadaveris parari videret, hæc dixisse fertur : « Amictus iste non est meus : auferte hinc, ornatus hic alienus est : istis terreno sponso et his cœlesti sponso sum copulata. Nuda de utero matris meæ egressa sum, nuda revertar illuc. His miseræ carnis vilem materiam involvite, et corpus meum juxta tumulum fratris mei ac domini Henrici Imperatoris, quem me vocantem video, in proprio locello reponite. » Quibus jam dictis, in manus Domini spiritum commendans, migravit in cœlum. Ita ex Adalberone Episcopo VI Trajectensi Baronius, tom. XI, anno 1024, 1025 et 1040.

Vis Gentiles ? Viduæ Goenses sive Brachmanæ in more positum habent, dum ethnice vivunt, priori marito mortuo, quantumvis juvenculæ sint, alteri non nubere. Imo priusquam edicto regio vetitum esset, una cum maritorum cadaveribus sese cremandas tradebant. Modo vero post susceptum

christianismum nec colore candido vestiuntur, et caput perpetuo radunt. Ita *epist. Indic.* anno 1566.

Matrimonium laudant Sinenses in quo vir legitime unam sibi uxorem jungit, et in honore eam habent, quæ viduitatem colens, maritum secundum non ducit; eique Mandarini præmia largiuntur et multas libertates ac privilegia concedunt, ut olim Vestalibus virginibus Romani. Ita P. Alexander Valignanus, Indiæ provinciæ Præpositus, in litteris anni 1588.

Vers. 8. 8. SI QUIS AUTEM, — εἰ δέ τις, id est si qua, vidua scilicet, de viduis enim egit et agit : potest tamen cum Chrysostomo ad quemvis hominem extendi.

SUORUM, ET MAXIME DOMESTICORUM, CURAM NON HABET (ut tam corporis, quam animæ saluti provideat), FIDEM NEGAVIT, — non verbo, sed factis et opere; Deus enim ipsaque fides dicit et dictat illud *Isaiæ*, LVIII, 7 : « Carnem tuam ne despexeris. » Qui ergo suos negligit, videtur fidem et christianismi famam negligere, esseque causa cur infideles blasphement Christum et Christianos. « Quam late, ait Chrysostomus, patet detractionis locus dicentibus Gentibus, Christianos sine affectione esse, qui despiciant suos! Quam enim turpe est te extraneos docere, et tuos in errore relinquere! (1) »

ET EST INFIDELI DETERIOR. — Infideles enim naturali instinctu et pietate suorum curam gerunt : hic enim est ordo charitatis, etiam naturalis, ut domesticis præ externis prospiciamus (2).

Vers. 9. 9. VIDUA ELIGATUR NON MINUS SEXAGINTA ANNORUM. — Quæritur, an de communi qualibet vidua loquatur Apostolus, an vero de ea quæ eligenda sit in præfectam cæterarum?

An de qualibet vidua hic agat Apostolus? Affirmant S. Chrysostomus et Hieronymus.

Respondet *primo*, S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Ambrosius et Hieronymus, epist. *ad Salvinam*, Apostolum loqui non de præfecta, sed de communi vidua, *q. d.* Quælibet vidua, ut eligi et referri possit in cœtum et catalogum (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) viduarum Ecclesiasticarum, quæ quasi moniales erant, vovebantque castitatem, erantque sub cura et obedientia Episcopi, atque ab Ecclesia alebantur, ut dixi vers. 3, quælibet, inquam, harum sit sexaginta annorum. Tantam ætatem in his exigit Apostolus *primo*, quia, ut Hieronymus supra, juniores suis manibus laborando sibi victum comparare possunt. Vult ergo eas id facere, ut aliæ seniores, quæ labore suo vivere non possunt, ali possint ab Ecclesia, quæ omnes alere non potest, tum præsertim cum exigua erat et pauper. Rursum, ut Chrysostomus, quia juniores inconstantiores sunt, expertusque erat Paulus nonnullas ex eis post votum castitatis iniisse secundas nuptias cum scandalo et dedecore Ecclesiæ, ac pernicie animæ suæ. Vult ergo seniores eligi, quarum probata castitas, virtus et constantia Ecclesiæ sit honori : ne, si secus fiat, Ethnici blasphement Christum et Ecclesiam.

Epiphanius putat Apostolum agere tantum de diaconissa.

Secundo alii, ut Epiphanius, *hæresi Collyridianorum*, et Tertullianus, lib. I *ad Uxorem*, cap. VI, Baronius anno Christi 34, imo et Beza, intelligunt hæc de vidua non quavis, sed primaria, scilicet quæ aliis consilio et auxilio præsit, aut quæ sit diaconissa. Hoc enim *primo*, significat vox *eligatur*, scilicet una e multis, quæ cæteris dignior iisque præponenda, ut Græcum καταλεγέσθω sumatur pro ἐκλεγέσθω, id est eligatur, ut vertit Noster. *Secundo*, id probatur ex eo quod velit eam esse sexaginta annorum : nec enim credibile est Apostolum voluisse viduas omnes quæ necdum sexagesimum annum attigerant, cœtu viduarum aut alimonia Ecclesiæ excludere, multo minus voluisse omnes illas nubere : agit ergo de diaconissa. Unde et jure civili, lib. XXVII *De Episcopis* in Cod. Theodosii, præscribitur, ut diaconissa sit sexagenaria: quanquam postea, crescente numero fidelium, hoc mitigatum sit; nam Concilium Chalcedonense, *canon.* 14, et Wormatiense, *canon.* 73, tantum requirunt in diaconissa, ut sit quadragenaria. *Tertio*, quia ad hanc, quam vult eligi, tam multa requirit, quæ merito a præfecta, non autem a communi quavis vidua quis requirat.

Auctor conciliat utramque sententiam.

Verum puto utramque sententiam posse conciliari et utramque hic locum habere.

Pro quo nota, non loqui Apostolum de viduis privatis et quibuslibet, sed de collegio et quasi monasterio viduarum, quod institutum erat ad Ecclesiam adjuvandam, præsertim in cura, institutione et disciplina aliarum sive virginum, sive mulierum. Quælibet ergo ex hisce viduis erat quasi diaconissa, ita ut, partitis inter se curis et operis, hæ viduæ omnium feminarum curam habere, singulisque intendere possent. Quamlibet ergo ex hisce Apostolus vult esse sexaginta annorum, nec quampiam ad hunc earum cœtum, quem dixi, admitti (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) nisi sexagenaria sit. De talibus enim selectis primariis viduis, quæ sua cura et charitate alias feminas dirigerent, loqui Apostolum, colligitur ex eo, quod tantam bonorum operum, præsertim charitatis et misericordiæ, probationem et exercitationem ab eis requirat : « Si, inquit, hospitio recepit, si pedes sanctorum lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est. » Hæc enim a communibus viduis, etiam religiosis, nemo requiret, sed tantum ab eis quæ aliis præfici, vel aliorum, præsertim pauperum vel ægrotorum, curam suscipere debent : quales has viduas fuisse est verisimile, et verbis jam dictis satis innuit Apostolus. Idem colligi potest *Act.* VI, ubi, ob murmur Græcorum, in locum viduarum, quæ præerant mensis et eleemosynis, electi sunt diaconi, qui id muneris obirent :

(1) Graviter accusat Paulus liberos et nepotes divites, qui sinebant Ecclesiæ oneri esse eos, quos ipsi alere debebant.

(2) Galgacus apud Tacitum : « Liberos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit. »

ita tamen ut viduæ ab hac cura præsertim circa mulieres non omnino excluderentur, sed diaconos haberent præsides, quibus ipsæ subservirent. Hæ viduæ postea vocatæ sunt, vel certe in harum locum successerunt, diaconissæ.

Diaconissarum tria erant officia.

Diaconissarum autem tria maxime erant munia, ut colligitur ex Epiphanio, *hæresi* 79, et Clemente, lib. III *Constit.*, cap. xv.

Primum.

Primum, laicæ erant, nec ordinatione ulla consecrabantur, sed præerant foribus templi, iis scilicet quibus feminæ in templum ingrediebantur; sicut enim feminæ in templo locum habebant a viris distinctum, ita habebant et fores distinctas. Unde S. Ignatius, epist. *ad Antiochenos*, diaconissas vocat vestibulorum custodes.

Secundum.

Secundum, tempore persecutionum, cum ob pericula, vel ob suspiciones infidelium, ad mulieres mitti non posset diaconus, mittebatur diaconissa, ut consilia, exhortationes, mandata Episcopi vel Parochi perferret, utque fideles in fide roboraret, et in persecutione, paupertate, morbo aliisque ærumnis solaretur et adjuvaret.

Tertium.

Tertium, præerat baptismo mulierum, easque nudabat; idem faciebat in earumdem unctione. Rursum, cum Episcopus ungeret in Confirmatione frontes mulierum oleo sancto, diaconissa eas abstergebat. Ita Epiphanius supra, Clemens, lib. III *Constit.*, cap. xv, et alii. Denique corpora mulierum cum moriebantur, lavabat et componebat ad sepulturam, ut ex Epiphanio et aliis colligitur.

Hæ diaconissæ fuerunt diu in Ecclesia Græca, non autem Latina; nam Latini statim eas aboleverunt, ut patet ex Concilio Aurelianensi II, *can.* 17, et aliis; unde et earum apud Latinos vix est mentio. Perperam ergo Calvinus docet Apostolum hic tantum probare vota continentiæ facta a sexagenariis. Imprimis enim Apostolus non loquitur de virginibus, ut recte annotavit Chrysostomus, sed viduis, in quibus ob experientiam et consuetudinem conjugii difficilior et periculosior est castitas. Rursum, non loquitur de quibusvis viduis, sed de Ecclesiasticis tantum, quæ quasi diaconissæ cæteris præesse instar matrum debebant, uti fatetur Beza; ac consequenter non loquitur de admissione ad votum continentiæ, sed de admissione ad collegium hoc viduarum, quod non nisi gravissimis, annosissimis, lectissimis matronis constabat. Sed de hoc plura vers. 14.

An Apostolus tantum probet vota sexagenariarum?

Quænam unius viri uxor? Bezæ insulsa explicatio.

QUÆ (vidua) FUERIT UNIUS VIRI UXOR. — Beza sic explicat, *q. d.* Quæ simul non habuerit plures maritos, aut quæ suum maritum non repudiarit adhærens alteri, id est quæ non sit adultera; quia, inquit, secundæ nuptiæ sanctæ sunt; ergo propter eas nemo arcendus est ordine. Sed hæc explicatio ita inaudita est, ut non tantum, vel ipsomet Beza teste, sit contra omnes Patres; sed etiam contra Calvinum, quem Beza agnoscit suum magistrum, nec aliter compellare solet quam doctissimum interpretem. Nam omnes doctores tam veteres quam moderni, quam etiam Calvinus hic, univiram absolute, id est quæ secundas post mortem mariti non inierat nuptias, ut bivira, aut digama dici non possit, ab Apostolo significari et requiri intelligunt.

Refellitur a Calvino.

Probat id Calvinus ex eo, quod Apostolus dicat, non, Quæ sit, sed, « Quæ fuerit unius viri uxor. » Quid enim hoc est dicere aliud, quam quæ tota vita non habuerit nisi unum virum? Hoc enim merito a tali vidua, quæ aliis præsit, quasi argumentum insignis continentiæ et castitatis, exigit Apostolus. Nam ab aliis omnibus feminis conjugatis requirit jus naturæ et gentium, ut uni viro suo adhæreant, non alteri, id est ut non sint adulteræ. Hic autem ab hac vidua selecta peculiares dotes efflagitat Apostolus. Non ergo per « unius viri uxorem » intelligit eam, quæ non sit aut fuerit adultera, sed quæ unas tantum cum uno inierit nuptias : hæc enim est dos viduæ continentis, etiam judicio Gentilium, de qua laudatur Judith, cap. xv, vers. 11, quod scilicet fuerit univira, non bivira. Audi Didonem, lib. IV *Æneidos*, se univiram viduam deprædicantem :

Univira a Gentilibus laudata.

> Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
> Abstulit, ille habeat secum servetque sepulcro :

« Si communi lege naturæ, inquit Hieronymus *ad Salvinam*, damnat Gentilis vidua omnes voluptates, quid expectandum est a vidua Christiana, quæ pudicitiam suam non solum ei dat qui defunctus est, sed et ei cum quo regnatura est? »

Hinc contra Calvinum a pari concluditur, Apostolum exigere Episcopum monogamum.

Hinc patet eodem sensu exegisse Apostolum vers. 2, cap. III, ab Episcopo, ut sit « unius uxoris vir, » scilicet ut Episcopus talis sit, qui unam tantum tota vita habuerit uxorem. Negat id Calvinus, vultque alio sensu hic viduam dici unius viri uxorem, alio vero sensu dici Episcopum unius uxoris virum, scilicet viduam proprie dici univiram, quæ non nisi semel uni viro nupsit; Episcopum vero dici unius uxoris virum, qui simul plures non habuerit uxores, etiamsi successive plures habuerit. Probat id, quia Apostolus de vidua dicit in præterito : « Quæ fuerit unius viri uxor, » de Episcopo vero dicit, in præsenti : « Oportet Episcopum unius uxoris esse virum. » Sed hoc est distorquere verba Apostoli. Quis enim non videt utrobique eamdem esse phrasim, ac consequenter eamdem sententiam et sensum? Cum enim in conjugio utriuslibet conjugis par sit jus et vinculum, pari prorsus sensu est et dicitur, « unius uxoris vir, » atque « unius viri uxor, » sive addas *est* in præsenti, sive *fuit* in præterito. Hæc enim verba rem et phrasim non mutant, sed tantum tempus rei denotant. Perinde enim est ac si dicam, *est* monogamus, vel *fuit* monogamus, ubi idem intelligo per *monogamus*, sive dicam *est*, sive *fuit*. Rursum, quis non videt majorem castitatem requiri a viro, eoque Episcopo, quam a femina, eaque vidua?

Ad argumentum ejus respondeo, Apostolum de Episcopo loqui in præsenti, non quod velit in

præsenti Episcopum esse conjugatum cum una uxore. Quid, si enim viduus esset aut cælebs, an ideo ineptus esset ac non aptior ad episcopatum? Sed quod per præsens statum Episcopi præsentem significet, nimirum debere eum esse monogamum, ita ut non sit digamus, id est, ut cum secunda uxore secundas nuptias nunquam contraxerit; id clare significant verba Apostoli; sic enim ait : « Oportet Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem. » Ubi τὸ *unius uxoris virum* est epithetum per se subsistens, æque ac hic « unius viri uxor; » significat enim utrumque debere esse monogamum. Dices : Cur ergo de vidua hic dicitur *fuit*, ibi vero de Episcopo dicitur *est?* Respondeo, quia vidua, cum sit viro viduata et orbata, non est, sed fuit unius viri uxor. Episcopus vero in præsenti poterat esse unius uxoris vir : vivente enim uxore poterat eligi, et de facto tunc sæpe eligebatur ad episcopatum, ut de eo dici posset : Hic Episcopus in præsenti est unius uxoris vir. Plura de hoc loco dixi cap. III, vers. 2.

Vers. 10. 10. SI FILIOS EDUCAVIT, — per se et ad pietatem. Perstringit enim matres quæ filios quos gignunt, aliis tradunt educandos, aut certe rite et ad pietatem eos non educant. Sub filiis et filias intellige : græce enim est ἐτεκνοτρόφησεν, id est, si proles educavit.

SI HOSPITIO RECEPIT, — εἰ ἐξενοδόχησεν, id est, si fuit hospitalis, in peregrinis scilicet et pauperibus hospitio excipiendis.

SI SANCTORUM PEDES LAVIT. — « Sanctorum, » id est Christianorum peregre venientium. Hinc patet priscum esse morem, ut advenis ex itinere fessis pedes laventur. Idem fecit Abraham, *Gen.* XVIII, 4, et Abigail, I *Reg.* XXV, 41, et Magdalena Christo, *Lucæ* VII, et Christus discipulis suis in ultima cœna. « Cum enim, ait Augustinus, tract. 58 *in Joan.*, ad pedes fratrum inclinatur corpus, etiam corde ipso vel excitatur, vel, si jam inerat, confirmatur pius humilitatis affectus. » Sub hoc sordido et servili præ aliis officio reliqua charitatis et humilitatis obsequia intelligit Paulus, vultque ut illa ipsa præstet vidua per se, non per ancillas, inquit Chrysostomus, qui, hom. 14, accommodat hæc Religiosis : illos enim esse sanctos, qui se totos Deo dicarunt. Unde ad eos fovendos et colendos hortatur divites, dicens : « Perge, quære, hospitio suscipe, accede, tange sacros pedes; longe honorabilius est illorum pedes quam aliorum caput attingere : nam si statuarum pedes plerique tenent quod effigiem habeant regiam, tu illi, qui Christum ipsum in se habet, pedes non tenebis, ut salvus fias? Sancti sunt pedes, etiamsi viles sunt. At vero profanorum ne caput quidem honorabile. » Tales tempore S. Chrysostomi, ut habetur in ejus Vita, fuerunt nobilitate et sanctitate illustres feminæ et diaconissæ, Procula, Pentadia, Sylvania.

Priscus mos hospitibus lavandi pedes.

SI OMNE OPUS BONUM SUBSECUTA EST. — S. Hieronymus, in cap. VIII *Zachariæ*, legit, *prosecuta est*, id est, ut Syrus et Vatablus, si in omni opere bono fuit assidua, si omne opus bonum est consectata. Notanter vero dicit ἐπηκολούθησε, id est, *subsecuta est*, non autem *operata*, quia sæpe deest facultas operis pii exequendi. Requirit ergo Apostolus, ut saltem non desit pia voluntas et conatus, quo bonum opus prosequatur, aut potius quo illud ipsum opus quasi antecedens et antecurrens subsequatur; utque alteri bene operanti, inquit Theophylactus, subserviat, in quovis bono opere comitem se adjungat : uti videmus pias et zelosas mulieres omnia venari et sectari pietatis opera, et omnibus se immiscere et manum admovere.

Rara virtutum S. Olympiadis exempla.

Accipite, o viduæ, accipite et virgines, rarum et illustre harum virtutum speculum quod quotidie intueamini, S. Olympiadem nobilissimam et opulentissimam matronam, quæ in conjugio virgo permansit, mortuo marito vitam supra sexum admirabilem egit. Narrat eam paucis Palladius in *Lausiaca*, cap. CXLIV. Imprimis opes quas habebat maximas, in pauperes omnis generis et ubivis locorum assidue erogabat. « Non rus, ait, non solitudo mansit expers largitionum hujus inclytæ virginis : sed et ecclesiis suppeditavit ad donaria deputata sacrificio, et monasteriis, et cœnobiis, et xenotrophiis, et custodiis, et relegatis; et, ut semel dicam, in omnem orbem terræ dispersit eleemosynas. » Deinde ejus humilitatem, charitatem, continentiam narrat : « Hæc beata processit usque ad extremum terminum humilitatis, ultra quem nihil possit inveniri amplius. Vita sine ulla inani gloria, species nequaquam ficta, benigni mores, facies non fucata, corpus florens, mens non gloriosa, animus ab arrogantia alienus, cor minime turbulentum, somni expers vigilia, spiritus non curiosus, charitas immensa, quæ comprehendi non potest communicatio, vilis et contempta vestis, infinita continentia, recta cogitatio, in Deum spes æterna, cum eleemosyna quæ non potest narrari, ornamentum omnium humilium : cui multæ sunt accensæ tentationes ex operatione ejus qui est sua sponte malus et omnis boni expers, nempe dæmonis; quæ pro veritate non parva adiit certamina; quæ et diu affatim vixit in immensis lacrymis, omni humanæ naturæ subjecta propter Dominum : cum omni pietate sanctis subdita Episcopis, venerans presbyteratum, honorans clerum, reverens exercitationem, suscipiens virginitatem. » Adhæc ejus opera misericordiæ erga omnes ita recenset : « Erat opem ferens viduitati, curam gerens orbitatis, protegens senectutem, ægrotos invisens, peccatorum miserans, errantes in viam reducens, in omnes utens misericordia, profuse autem in pauperes, multisque infidelium in catechesi institutis uxoribus, etiam ad victum eis ferens auxilium, semper memorabile nomen benignitatis reliquit per totam vitam. A servitute in libertatem innumerabilium servorum restituens examina, reddidit eos honore æquales suæ nobi-

litati, vel potius, si vere dicere oporteat, facti sunt hac sancta habitu nobiliores. » Post hæc ejus paupertatem, mansuetudinem et lacrymas refert : « Neque enim ejus indumentis inveniri potuit quidquam vilius; nam iis etiam qui sunt pannis valde obsiti, indigna erant hujus sanctæ tegumenta. Tanta autem erat ejus mansuetudo, ut etiam longe superaret simplicitatem ipsorum puerorum. Nulla vituperatio unquam inventa est apud hanc quæ Christum gestabat; sed omnis ejus vita non vitalis, erat in compunctione et frequenti profluvio lacrymarum : et potius videre licebat fonti æstate sua deficere fluenta, quam hujus non sublimibus et Christum semper videntibus oculis lacrymas deficere. Et quid in his immoror? quo enim magis meus versabitur animus in duræ instar saxi animæ narrandis certaminibus et virtutibus, eo magis invenientur verba a factis remotiora. Nec me existimet aliquis hæc splendide et magnifice colligere de hac vel maxime impatibili, et perquirere reliquias totius Olympiadis, quæ fuit pretiosum vas Sancti Spiritus : sed qui his oculis viderim hujus beatæ vitam et angelicam institutionem. » Atque hæc omnia præstabat morbis afflicta. Denique Olympias calumnias, bonorum spoliationem et exilium, eo quod faveret S. Joanni Chrysostomo, ab æmulis ejus fortiter sustinuit, et cum Chrysostomo quasi martyrii lauream adepta est, uti videre est apud S. Chrysostomum, *epist.* 5, quæ est consolatoria ad eam scripta, et apud Baronium anno Christi 404. Quænam vidua, quænam virgo amore virtutis incensa, hæc legens non confundatur? non compungatur? non accendatur ad sanctam heroinæ hujus æmulationem?

Vers. 11.

11. ADOLESCENTIORES (νεωτέρας, id est juniores) AUTEM VIDUAS DEVITA, — παραιτοῦ, id est rejice, ne in collegium viduarum Deo dicatarum, quæ ab Ecclesia aluntur, admittas : hoc enim tantum matronis gravibus et plene probatis constare volo, quæ Ecclesiæ sint honori, et omnibus exemplo ac ædificationi. Juniores autem leviores sunt et magis mutabiles, adeoque expertus sum nonnullas, postquam ad castitatis professionem et collegium hoc viduarum admissæ fuerunt, resiliisse et nuptias ambivisse; nolo ergo deinceps juniores admitti. Patet ex sequentibus, et ex vers. 9.

CUM ENIM LUXURIATÆ FUERINT IN CHRISTO, NUBERE VOLUNT. — « Luxuriatæ, » id est fornicatæ, inquit Hieronymus *ad Gerontiam*, *q. d.* Cum viduæ hæ cœperint sectari amasios, cum eisque occulte fornicari, tandem publice et palam nubere volunt, idque in Christi injuriam, cui per votum castitatis jam ante se desponderant. Verum Græcum καταστρηνιάσωσι proprie non significat fornicari, sed se bene pascere, indeque hilarius quam decet exultare, lascivire, ac tandem ferocire, omneque jugum excutere. Nam στρηνιᾶν est luxuriari, id est lascivire, deliciari, *Apoc.* XVIII, 7; inde ἀποστρηνιάω dicitur ἀπὸ τοῦ σείειν καὶ ἀποσπᾶν τὰς ἡνίας, id est ab excutiendo frenos. Sumpta est metaphora a jumentis, quæ dum pabulo bene saginata sunt, ferociunt, avellunt habenas et suopte arbitrio feruntur. Sensus ergo est : Viduæ hæ juniores cum in domo Dei ab Ecclesia bene alitæ et pastæ fuerint, quasi vituli saginati recalcitrant et Christi jugum ac professionem castitatis excutiunt, ac ruptis votis, quasi vinculis, nubere volunt : « idque in Christo, » id est in Christi injuriam. Vox ergo « luxuriatæ » non libidinem, sed luxum deliciarum hic significat. Unde Cyprianus, lib. III, *Testim.* LXXIV, ad Quirinum, legit, « cum indeliciatæ fuerint in Christo. »

Quid καταστρηνιᾶν?

Rursum Tertullianus, lib. *De Monogamia*, hæc intelligit de spiritualibus deliciis Christi, puta oratione, consolationibus internis, Sacramentis, verbo Dei, etc., *q. d.* Apostolus : Cum tales viduæ se consecraverint Christo, illiusque deliciis spiritualibus usæ fuerint, eo impudentiæ deveniunt, ut carnales delicias experiri et nubere velint. Verum melius de corporalibus deliciis hæc accipiemus; illæ enim causa sunt cur nubere velint : venter enim mero æstuans despumat in libidinem. Secundus ergo sensus jam datus genuinus est; alludit enim Apostolus ad *Deuter.* XXXII, 15, ubi dicitur de Hebræorum populo : « Incrassatus est dilectus, et recalcitravit : incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum et recessit a Deo salutari suo. »

Quid τὸ in Christo?

Ubi nota : Nonnulli τὸ *in Christo* explicant, ut idem sit quod in Christi deliciis.

Secundo, Haymo τὸ *in Christo* refert ad « nubere, » *q. d.* Nubere volunt in Christo, id est, viro Christiano, qui est in Christo. Verum dico, in *Christo* idem est quod in Christi injuriam; hoc enim significat Græcum κατὰ in verbo καταστρηνιάσωσιν inclusum, idque clare significat phrasis Græca : καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ.

Vers. 12.

Bucerus pro *damnationem* vertit *infamiam*.

12. HABENTES DAMNATIONEM, QUIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT. — Pro *damnationem* græce est κρίμα, quod Bucerus et ex eo Petrus Martyr vertunt, *infamiam*, vel *accusationem coram hominibus*, *q. d.* Hæ viduæ si nubant, non peccant quidem, subeunt tamen notam levitatis et inconstantiæ, quod a viduitate quam publice amplexæ et quasi professæ sunt, resiliant ad conjugium.

Refellitur. Primo.

Verum Græcum κρίμα non significat infamiam, sed judicium condemnationis, itaque vertit non tantum noster Interpres et Syrus, sed et omnes Patres Latini et Græci, quin et Calvinus, Beza, Erasmus, Lutherus; nam ita ubique κρίμα pro judicio et damnatione accipit Paulus, ut patet *Rom.* III, 8; *Rom.* XIII, 2; I *Cor.* XI, 29; *Galat.* V, 10 et alibi.

Secundo.

Secundo, has viduas non tantum coram hominibus fuisse infames, sed et coram Deo reas et damnabiles, patet vers. 15, ubi ait : « Jam enim quædam conversæ sunt retro Satanam; » quia videlicet relicto Christo, cui per votum continentiæ se desponderant, Satanam et Asmodæum, li-

bidinis et sacrilegarum nuptiarum incentorem secutæ sunt.

Tertio. *Tertio,* non est levitas, nec infamia, si a viduitate, in qua te ægre continere et caste vivere possis, imo fornicationi indulgeas, transeas ad conjugium; imo apud hæreticos laudabile est, a monachismo et votis continentiæ publice Deo nuncupatis transire ad nuptias. Et tamen viduas has hic taxat Apostolus quasi infames, eo quod ad nuptias transeant, ut vult Bucerus: ergo viduæ hæ continentiam erant professæ eique per votum astrictæ, ideoque per nuptias fiebant infames; nec enim alia infamiæ causa hic fingi potest. Si enim liberæ erant, nec voto astrictæ, sine infamia nubere poterant: jam vero quia voverant castitatem, et tamen nubebant, ab Apostolo totaque Ecclesia judicabantur infames; ac consequenter judicio Apostoli et Ecclesiæ, pari ratione omnes monachi et monachæ, qui post professionem castitatis ad nuptias transeunt, judicantur infames. Vide quam judicium Apostoli judicio Novantium sit contrarium.

Quid sit primam fidem irritam facere? Respondet Lutherus, esse idem quod fieri infidelem.

QUIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT. — « Fidem, » scilicet Deo datam, id est votum continentiæ. Negat id Lutherus, et per fidem accipit fidem Evangelicam, vel fidem in baptismo Deo datam; *q. d.* Hæ viduæ, quia luxuriatæ, id est fornicatæ, sunt, hinc quasi meretrices infames apud Christianos factæ fugerunt ab eis, et fidem Christo datam in baptismo violantes redierunt ad infidelitatem, et ad suos infideles, ideoque damnabuntur.

Refellitur. Primo. Verum hoc imperite dicitur, *primo,* quia meretrices æque infames erant apud infideles atque apud fideles; sin ad conjugium transirent, æque laudabiles erant apud fideles atque apud infideles: si demas votum, uti demit Lutherus et Novantes, qui negant has viduas fecisse vota continentiæ. Non ergo infamiam vitabant illæ redeundo ad paganismum, ac consequenter infamiæ declinandæ studium non poterat eas impellere ad paganismum.

Secundo. *Secundo,* non infidelitatem earum, sed nuptias post votum continentiæ hic taxat Apostolus: « Cum, inquit, luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. » Ergo hoc ipso quo nubunt, habent damnationem et primam fidem irritam faciunt. Τὸ enim *habentes damnationem* cohæret cum *nubere volunt,* ejusque est effectus et sequela.

Secundo. Calvinus accipit fidem datam, non Deo, sed Ecclesiæ. Respondet *secundo* Calvinus, « fidem » hanc fuisse promissionem continentiæ factam non Deo, sed Ecclesiæ; hanc enim a viduis tacite et indirecte exegisse Ecclesiam, viduasque eamdem præstitisse, ut eo expeditius in ea ministrarent, quo magis a marito erant solutæ et liberæ: sicuti ancillæ dum dominis suis se elocant, tacite promittunt se interim non nupturas; nec enim simul marito et hero servire possunt. « Non edebant, inquit Calvinus, in veteri instituto directum continentiæ votum, quasi minus Deo placeret vita conjugalis; sed tantum quatenus exigebat functio ad quam eligebantur hæ viduæ, conjugii vinculo se in totam vitam solvebant. »

Refellitur. Primo. Verum hinc sequitur *primo,* licere exigere et promittere continentiam Ecclesiæ, tacite saltem et indirecte; si id licet tacite et indirecte, cur non etiam liceat directe et expresse? Rursum, si Ecclesia licite exegit a viduis promissionem continentiæ, cur non potiori jure exigat a sacerdotibus? Quid ergo cælibatum sacerdotibus indictum tyrannidem esse Ecclesiæ occlamat Calvinus cum suis?

Secundo. *Secundo,* si licet promittere continentiam Ecclesiæ ad expeditius illi serviendum, ergo eadem de causa eamdem licebit promittere Deo, sive vovere; et si viduæ quæ promissionem hanc Ecclesiæ factam violant, damnabuntur: ergo multo magis qui fidem Deo datam, puta votum suum, violant, damnabuntur.

Objectio. Dices: Τὸ *habentes damnationem* referendum est non ad « nubere volunt, » sed ad « cum luxuriatæ, » id est fornicatæ « fuerint, » *q. d.* Apostolus: Hæ viduæ damnabuntur non propter nuptias, sed propter fornicationem. Sed hoc dici non potest:

Refutatur. Primo. *Primo,* quia, ut dixi, « luxuriatæ » non significat viduas has fuisse fornicatas, sed deliciatas et lascivisse in deliciis: hoc autem non est peccatum mortale, nec damnabile, nisi eo usque prosiliat quis, ut contra votum nubere velit, idque fatetur hic Bullingerus.

Secundo. *Secundo,* esto fuissent fornicatæ, illa fornicatio jam præterierat, et pœnitentia ac conjugio, vel voluntate et proposito conjugii emendata erat: ideo enim nubere volebant, quia scortationis eas pudebat et pœnitebat; ergo propter fornicationem non fuissent damnandæ: Apostolus autem in præsenti ait: « Habentes damnationem; » ergo propter præsentes nuptias in præsenti erant damnabiles, non autem propter præteritam scortationem, a qua jam resipuerant per initas nuptias. Nam sicut inepte diceretur de fornicaria, idololatra, usurario jam pœnitente: Hæc puella, quæ fornicata fuit et jam pœnitens fornicationis nubere vult, damnationem habet eo quod fornicata fuit: Hic idololatra conversus et Christo initiari volens, damnationem habet, quia coluit idola: Hic usurarius jam resipiscens et volens restituere usuras et juste vivere, damnationem habet, quia usuras exercuit, cum potius dicendum sit: Hæc puella olim fornicata, sed jam se emendare et nubere volens, hoc ipso a damnatione sua recedit: Hic idololatra, usurarius convertens se ad Christum, vel justitiam, recedit a peccato, et consequenter a damnatione. Ita pariter inepte diceret hic Apostolus de viduis, quæ a fornicatione transire volebant ad nuptias honestas, quod, cum nubere volunt, damnationem habeant; imo debuisset dicere, eas a damnatione ad statum salutis se recipere.

Tertio.

Tertio, id aperte repugnat verbis Apostoli; dicit enim : « Habentes damnationem, » non quia luxuriatæ fuerunt, sed quia « primam fidem irritam fecerunt; » ergo non propter fornicationem, sed propter fidem, id est votum continentiæ per nuptias violatum, damnationi sunt obnoxiæ.

Fidem irritam facere est votum infringere. I

Respondeo itaque, et dico : Apostolus « fidem » hic intelligit Deo datam, sive promissionem Deo factam per votum continentiæ. Hæc enim tam irritatur et infringitur nubendo, quam fornicando. Dicit ergo Apostolus viduas has damnationis esse reas, quia irritant votum continentiæ Deo factum, hoc ipso quo volunt nubere. Unde Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, « fidem » hanc interpretantur pactum; Ambrosius, professionem; Epiphanius, lib. II, *hæresi* 48, promissionem; Augustinus, votum; sic enim habet in *Psalm.* XLV : « Quid est, inquit, primam fidem irritam fecerunt? Voverunt et non reddiderunt. » Similia habet lib. *De Bono Viduitatis*, cap. VIII et IX, et *De Adult. conjug.*, cap. XV et XXIV, ubi diserte ait : « In iis qui voverunt castitatem, non tantum capessere nuptias, sed nubere velle damnabile est. » Sic et Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius : « Primam fidem irritam fecerunt, » id est, inquiunt, pactum, quod cum Christo sponso fecerunt, violarunt. Eodem modo interpretantur hunc locum Theodoretus, Ambrosius, Fulgentius, *epistol.* 1; Clemens, I *Const.* III; Epiphanius, *hæresi* 61, aliique Patres Græci et Latini : imo Concilium Carthaginense IV, *can.* 104, per primam fidem intelligit votum castitatis.

Cur hæc fides vocetur *prima*?

Nota, vocari hic ab Apostolo primam fidem non votum recens emissum, ut vult Ambrosius, *q. d.* Apostolus : Irritum fecerunt votum jam recens emissum, statim ab ipso voti primordio; sed « prima fides » vocatur votum quod primo Deo nuncuparunt. Dicitur « prima » respectu posterioris, quam cum marito homine inire volunt contra fidem primam Deo datam. Ita S. Augustinus, lib. *De Bono Viduit.*, cap. VIII, et Innocentius I, *epist.* 2, cap. XIII.

Nota *secundo* : Pro *irritam fecerunt*, græce est ἠθέτησαν, quod secundo, cum Syro et Vatablo, verti potest, *repulerunt*, vel *rejecerunt*. Noster etiam recte vertit, *irritam fecerunt*. Sicut enim qui promissionem suam adimplet, eam ratam facit; ita qui non adimplet, eamdem irritam facit. Sic *Num.* XX, 3, dicitur : « Si quis virorum votum Domino voverit, non faciet irritum verbum suum; sed omne quod promisit, implebit. » Sic *Genes.* XVII, 14, qui non circumciditur octavo die, dicitur irritum facere, id est, violare, pactum Domini. Sic *Psal.* LXXXVIII, 35, dicitur : « Quæ procedunt de labiis meis, non faciam irrita, » *q. d.* Quæ ore meo promisi, non negabo, aut revocabo; sed re ipsa præstabo et implebo.

Tempore Pauli in usu erant vota continentiæ.

Hinc patet, tempore Christi et Apostolorum usitata fuisse in Ecclesia vota continentiæ; eaque quasi sancta, admissa fuisse a Paulo et Episcopis : nam, ut docet S. Thomas, II II, *Quæstion.* LXXXVIII, art. 6, opus ex voto factum melius est et Deo gratius illo quod sponte sine voto fit. Cujus ratio est, quia opus quod ex voto fit, non tantum elicitur a propria virtute, v. g. castitatis, cujus proprium est opus, sed etiam refertur ad nobiliorem virtutem, puta religionem, a qua imperatur : votum enim est pars quædam et actus virtutis religionis, quæ virtutum omnium moralium est nobilissima. Unde S. Augustinus, lib. *De Sancta Virgin.*, cap. VIII : « Neque, inquit, ipsa virginitas, quia virginitas est, sed quia Deo dicata est, honoratur : quæ licet in carne servetur, spiritus tamen religione ac devotione servatur, ac per hoc etiam virginitas corporis spiritualis est, quam vovet et servat continentia pietatis. » Et infra : « Honoratius in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis vovetur, consecratur, servatur. »

Opus quod fit ex voto, melius est eo quod fit sponte; cur? Ratio prima.

Secunda.

Aliam rationem idem dat Augustinus, epist. 45 *ad Armentarium* : « Non te, inquit, vovisse pœniteat, imo gaude jam tibi non licere quod cum tuo detrimento licuisset. Aggredere itaque intrepidus, et dicta factis imple : ipse adjuvabit qui vota nostra expetit. Felix necessitas quæ ad meliora compellit! »

Tertia. Qui vovet, dat Deo arborem cum fructibus.

Tertiam rationem dat S. Anselmus, lib. *De Similitudinibus*, quod amplius sit dare arborem cum fructibus, quam solos fructus. Qui non vovet, solos dat fructus virtutum : qui vovet, dat etiam Deo arborem ipsam, scilicet voluntatem et libertatem suam, ut aliud quam vovit, nec velle, nec facere possit.

Quæ vovent continentiam, sunt sponsæ Christi.

Horum votorum in monastica professione sacrum et quasi nuptialem ritum describit S. Dionysius Areopagita, *De Eccles. Hierar.*, cap. VI. Vide dicta II *Cor.* XI, 2. Unde S. Augustinus, lib. *De Bono Viduit.*, cap. XI; Cyprianus, *epist.* 62; Hieronymus, lib. I *Contra Jovinianum*, adulteras vocant et incusant eas, quæ post continentiæ votum in continentia non vivunt; quia scilicet fidem datam Christo sponso, cui se consecrarunt et per votum quasi mystice nupserunt, violant. Quod intellige non quasi matrimonium, quod post votum inibant, fuerit irritum, adeoque fuerit adulterium, non matrimonium; sed quod illicite illud, sacrilege et cum gravi peccato mortali inirent. Nam S. Augustinus, lib. *De Bono Viduit.*, cap. IX, et *De Sancta Virgin.*, cap. XXXIV, expresse docet virgines, si post votum nubant, validum contrahere matrimonium. Posterioribus vero sæculis Ecclesia statuit, ut voto solemni castitatis, quale faciunt monachi et Religiosi, dirimeretur matrimonium; ita ut, si monachus jam inire velit matrimonium, frustra id attentet, nec cum aliqua validum contrahere possit matrimonium. Quando hæc solemnitas voti cœperit esse impedimentum dirimens matrimonii, non adeo constat. Verisimile est diversis in locis diversis temporibus cœpisse, sed generatim a tota Ecclesia receptum esse

Olim votum continentiæ non irritabat matrimonium.

Quando hoc votum cœperit irritare matrimonium?

sub annum Domini 1139, quando sub Innocentio II, in Concilio Romano hoc impedimentum communi Episcoporum decreto sancitum et constitutum est.

Vers. 13. 13. SIMUL AUTEM ET OTIOSÆ DISCUNT CIRCUIRE DOMOS. — Dedit primam causam, cur adolescentiores viduas nolit admitti in cœtum viduarum quæ ab Ecclesia aluntur, scilicet quod, cum ab Ecclesia delicate habeantur, nubere velint : hic dat secundam, scilicet quod cum labore sibi victum parare non debeant, otio vacent, et otiose per domos oberrent; hoc autem turpe est in feminis, maxime viduis. Unde Aristoteles, lib. V *Politic.*, asserit suo tempore in urbibus creatum fuisse præfectum, qui mulieribus intenderet, ne vagarentur, sed domi se continerent : et apud Sinas, inquit Magallianus, etiam hodie nervus pedis eliditur puellis, ne domo exeant.

Præfectus mulierum, ne vagarentur tempore Aristotelis.

Nota de Sinis.

NON SOLUM OTIOSÆ, SED ET VERBOSÆ (φλύαροι, id est nugaces, inepte loquaces, garrulæ) ET CURIOSÆ, LOQUENTES QUÆ NON OPORTET. — Nimirum ex otio sequuntur circumcursatio, garrulitas et curiositas, aliaque feminarum vitia, ut docet S. Augustinus, lib. *De Sancta Virgin.*, cap. XXXIII. Nam, ut solerter dicit Plato, lib. VI *De Legibus*, femina aliud genus hominum est et differens, nobisque occultius et versutius natura propter imbecillitatem, atque ita minus ordinari potest : ut ergo ordinetur, congrue et perpetuo occupari debet. Hinc S. Hieronymus, epist. 7 *ad Lætam, de Instit. filiæ*, ita præcipit : « Orationi lectio, lectioni succedat oratio; breve videbitur tempus, quod tantis operum varietatibus occupatur. Discat et lanam facere, tenere colum, ponere in gremio calathum, rotare fusum, stamina pollice ducere, » etc. Atque illud est, quod in forti illa muliere laudat Salomon, *Proverb.* cap. XXXI, vers. 13 et 19, dicens : « Quæsivit lanam et linum, et operata est consilio manuum suarum : manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum, stragulatam vestem fecit sibi, » etc.

Femina est aliud genus hominum, ait Plato.

Semper occupari debet.

Vers. 14. 14. VOLO ERGO JUNIORES NUBERE, FILIOS PROCREARE, MATRESFAMILIAS ESSE, NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA. — Apostolus hic « non legem figit junioribus viduis, sed remedium ostendit, » inquit Augustinus, cap. VIII *De Bono Viduit.*, scilicet ut nubant cum est in eis periculum luxuriæ et incontinentiæ, uti præcessit. Ita S. Ambrosius, lib. *De Viduis* : « Pro remedio, inquit, nuptias suasit Paulus, ut peritura sanaretur; non pro electione præscripsit. » Unde S. Chrysostomus : « Volo, inquit, quia ipsæ volunt, et nupturiunt. » Et S. Hieronymus, epist. 11 *ad Ageruchiam* : « Non viduas vetat esse Paulus, sed adulteras; quia melius est digamum esse, quam scortum. » Idem *ad Salvianum*, epist. 8 : « Cur, inquit, nuptias Paulus indulserit, statim subjecit : Jam quædam declinaverunt post Satanam. Ex quo intelligimus non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere. Vide qualia sint secunda matrimonia, quæ lupanaribus præferuntur : quia declinaverunt quædam post Satanam. Ideo adolescentula vidua, quæ se non potest continere, vel non vult, maritum potius accipiat, quam diabolum. » Et Primasius : « Volo, inquit, id est concedo tales nubere, antequam promittant, quod non valent implere (1). »

Apostolus non jubet, sed suadet juniores nubere.

Pulchre id docent Patres.

Hinc patet *primo*, Apostolum loqui tantum de viduis, eisque liberis, nec voto astrictis, quibus non præcipit, sed indulget, et pro remedio incontinentiæ offert nuptias : alioqui enim damnaret omnes viduas juniores, quæ sponte sua magna animi constantia in cælibatu et viduitate permanere constituerunt, quod nemo sanæ mentis dixerit, cum ipsa S. Scriptura laudet Annam prophetissam, quod postquam vixisset cum viro suo septem annis a virginitate sua, vidua permanserit usque ad annos 84, *Luc.* II, 36.

Apostolus non loquitur de voto astrictis.

Adde, Apostolum multarum inconstantiam expertum optasse, ut juniores passim nuberent : id significat vox illativa *ergo*, cum ait : « Volo ergo juniores nubere, « quia scilicet » multæ cum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt. » Nam illas, quæ castitatem et constantiam suam satis probassent, maluit Apostolus continere et manere cælibes, ut patet I *Corinth.* VII, 8 : « Dico, inquit, non nuptis et viduis : Bonum est illis, si sic permaneant sicut et ego. » Et addit : « Quod si non se continent, nubant. » Ne ergo Apostolus sibi hic sit contrarius, idem hic supplendum est hoc modo, *volo juniores nubere*, subaudi, *si se non continent*.

Sed de inconstantibus quæ nolunt continere se.

Sic jam suademus puellis, præsertim levioribus et inexpertis, dicentes : Aut nube, aut te reclude, et vulgo dicimus : « Mulieri aut murus, aut maritus, » quia nimirum ob ætatis et sexus illius infirmitatem multis periculosum est privatim profiteri virginitatem domi suæ, cum inter juvenes aliasque libidinis illecebras assidue versentur : unde expedit eis, vel ut nubant marito, vel ut muro et claustro monasterii, si virginitatem vovere velint, se includant.

Mulieri aut murus, aut maritus.

His tamen non obstantibus videmus sanctas et castissimas virgines, quæ occasiones omnes luxuriæ fugiunt, seque diu probarunt, et mentem plane in castitate confirmarunt, domi suæ puram et angelicam vitam agere : idque viri prudentes eis consulunt et laudant; experientia enim docet, eas ita sine periculo pie admodum et sancte vivere; ut, si virginitatem voveant, quod nonnullæ faciunt, facile cum Dei gratia eam præstare possint.

Hinc patet *secundo*, Apostolum non damnare adolescentularum vota, ut vult Calvinus, quando scilicet recte se probant, maxime in monasteriis, ubi reclusæ, et a mundo mundique illecebris ac tentationibus separatæ, annum jam habent pro-

Apostolum non damnare vota adolescentularum.

(1) Ita et Rosenmullerus, qui ait : « βούλομαι, *volo*, comparative sumendum est pro *malo*. »

bationis ac novitiatus, quem tempore Pauli non habebant; magistras insuper, orationes aliaque adminicula continentiæ. Unde et Concilium Tridentinum jubet eas ante professionem ab Episcopo, vel Episcopi vicario examinari, an satis probatæ et paratæ sint; vetatque ne qua ad professionem admittatur, quæ satis probata et parata reperta non fuerit. Pulchre S. Ambrosius, lib. III *De Velandis virginib.* : « Non mireris, inquit, in adolescentulis professionem, cum legis in parvulis passionem; et de his scriptum est : Adolescentulæ dilexerunt te nimis. »

probatur. Primo. Secundo.

Subdit Ambrosius, quod adolescentia et senectus, non in annis, sed in morum vel levitate, vel maturitate consistat. « Non ergo, inquit, ætas rejicitur florentior, ubi morum est senecta. Theclam non senectus, sed virtus probavit. Ex ore infantium perfecisti laudem. »

Theclam non senectus, sed virtus probavit.

Adde, Apostolum loqui de adolescentulis non virginibus, sed viduis, in quibus ob habitum conjugii difficilior et periculosior est continentia, ut dixi ex Chrysostomo. Unde etiamnum in multis monasteriis virginum non admittuntur, vel ægre admodum viduæ, quia vix assurgunt ad puritatem virginum, quin in verbis et gestibus conjugem et conjugium redoleant, et, si corruptis sint moribus, plurimas corrumpant.

Tertio.

Cur monachæ ægre admittant viduas.

Denique Novantibus lapsus aliquarum exaggerantibus respondeat S. Augustinus, epist. 137 *ad clerum et populum Hipponensem* : « Si aliqua, inquit, adulterata sit, nemo projicit uxorem suam, nemo matrem accusat; cum autem de Deo sacratis aliquid criminis falsi sonuerit, vel veri patuerit, instant, satagunt, ambiunt ut de omnibus credatur. »

Quarto.

Moraliter, hoc consilium Apostoli sequantur confessarii, ut juvenculis, præcipue quæ domi inter suos degunt, vota præsertim perpetua continentiæ non permittant, nisi diu et plane castitatem probarint : potius initio menstrua tantum, vel annua vota eis concedant, ut de mense in mensem, vel de anno in annum votum renovent et prolongent.

Confessarii adolescentulis potius menstrua quam perpetua concedant vota.

FILIOS PROCREARE. — Sub procreatione hic, uti et cap. II, vers. 15, etiam rectam educationem filiorum intelligit; hæc enim potissimus est finis et potissimum bonum matrimonii, « ut parentes filios suos ex membris primi hominis transferant in membra Christi, » inquit Augustinus, lib. I *De Nuptiis et concup.*, cap. IV.

MATRESFAMILIAS ESSE. — οἰκοδεσποτεῖν; id est, domum sive familiam administrare et gubernare. Notat nomen matris, vel patrisfamilias, ancillas et servos, qui sunt in familia, ab heris tractari debere quasi filios, ut solerter annotavit S. Augustinus, lib. XIX *De Civit.*, cap. XVI; imo et Gentilis Macrobius, lib. I *Saturn.*, cap. XI. Unde S. Hieronymus, *ad Cælantiam* : « Familiam tuam, inquit, ita rege et confove, ut te matrem magis tuorum, quam dominam videri velis; a quibus benignitate potius quam severitate exige reverentiam. »

Ancillæ quasi filiæ a matre tractandæ.

NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA. — « Adversarium » intelligit hominem infidelem, vel potius diabolum : hic enim græce antonomastice cum articulo dicitur, ὁ ἀντικείμενος, id est, ille adversarius, qui scilicet homines omnes suscitat ut adversentur Ecclesiæ Christi. Idque « maledicti gratia, » id est, ad Ecclesiæ maledicendum : hoc enim significat Græcum λοιδορίας χάριν. *Secundo*, τὸ χάριν, id est gratia, quasi redundet, omisso, sic clare cum Syro vertas, *nec adversario dare occasionem maledicentiæ*. Ne scilicet diabolus incitet infideles, si videant juniores viduas otiosas, vagas, adeoque impure viventes, ut maledicant Ecclesiæ; hinc « volo eas nubere, » et in domus cura occupari, ut earum juvenilis inconstantia matrimonii jugo astringatur, alligetur et firmetur, inquit Theophylactus.

15. JAM ENIM QUÆDAM CONVERSÆ SUNT (Ambrosius legit, *deerraverunt*) RETRO SATANAM. — ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ, id est post Satanam, *q. d.* Quædam relicto Christo, cui se per votum continentiæ desponderant, secutæ sunt Satanam incentorem libidinis omnisque peccati, dum contra votum nuptias hominum inierunt. Hic detegit Apostolus causam, cur velit juniores nubere, esse, non quod nuptiæ meliores sint et gratiores Deo; sed quod eis periculum foret ab incontinentia, in quam expertus erat multas juniores labi. Ita Theophylactus.

Vers. 15.

16. SI QUIS FIDELIS HABET VIDUAS, SUBMINISTRET ILLIS, ET NON GRAVETUR ECCLESIA : UT IIS QUÆ VERE VIDUÆ SUNT, SUFFICIAT. — Græci, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius legunt, εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ, id est, si quis fidelis, aut si qua fidelis. Noster sub masculino « si quis » comprehendit femininum « si qua, » *q. d.* Apostolus : Si quis Christianus paterfamilias, aut si qua Christiana materfamilias domi habet viduas, puta matrem, sororem, cognatam, jam grandævas, quæ suo labore victum sibi parare non possunt, alat eas sumptibus suis, et non gravet Ecclesiam, ut Ecclesia possit alere eas quæ vere viduæ sunt, id est omni solatio et ope destitutæ sunt.

Vers. 16.

Nota : Pro *subministret* græce est ἐπαρκείτω, id est sufficiat illis, scilicet non ad lasciviam, sed ad vitæ necessitatem et sufficientiam.

17. QUI BENE PRÆSUNT PRESBYTERI, DUPLICI HONORE DIGNI HABEANTUR : MAXIME QUI LABORANT IN VERBO ET DOCTRINA. — Transit a viduis ad pastores qui docent et prædicant verbum Dei, et hos magis quam illas ab Ecclesia alendos esse docet.

Vers. 17.

Unde nota *primo* : Per *presbyteros* intelligit tam Parochos, quam Episcopos. *Secundo*, per *honorem* non tantum accipit reverentiam, sed et subsidium ac alimoniam. Sic enim se explicat subdens : « Non alligabis os bovi trituranti; et : Dignus est operarius mercede sua. »

Quæres, quis sit duplex honor, quem Apostolus presbyteris vult impendi?

Quis duplex ho-

Cur debitus presbyteris? Respondeo Primo. Secundo. Tertio et optime: duplex, id est multiplex.

Respondent *primo*, Ambrosius et Haymo, duplicem honorem esse reverentiam et alimoniam. *Secundo,* Chrysostomus duplicem accipit respectu viduarum, quasi viduæ simplici honore, id est alimonia; presbyteri vero duplici, id est duplo majori, sustentandi sint. *Tertio,* optime idem Chrysostomus, Theophylactus et Theodoretus: « duplici, » inquiunt, id est multiplici, *q. d.* Presbyteri multo, liberali et abundanti honore, id est subsidio sustentationis præmientur. Vult enim Apostolus Prælatos, doctores et prædicatores liberaliter haberi, bene et copiose ali ac tractari: hi enim multum laborant, et si bene habeantur, magis ac melius laborare, plusque fructus facere possunt. Sic *Jeremiæ* XVII, 18, dicitur: « Duplici (id est multiplici) contritione contere eos. » Et *Prov.* XXXI, 21: « Omnes domestici ejus vestiti sunt duplicibus, » id est multas et copiosas habent vestes. Et *Isaiæ* XL, 2: « Suscepit de manu Domini duplicia, » *q. d.* Jerusalem plurima bona, charismata et consolationem ex misericordia Dei suscepit per Christum pro peccatis et pœnis peccatorum, quas merebatur. Denique IV *Reg.* II, 9, petit Elisæus Eliæ spiritum duplicem, id est magnum et vehementem, valde zelosum et magnorum operum patratorem. Idem jubet S. Clemens ex doctrina Apostolorum, lib. II *Constitut. Apost.*, cap. XXVIII, ubi ita sancit: « Presbyteris, si assidue in studio docendi verbum Dei laboraverint; seponatur dupla etiam portio in gratiam Apostolorum Christi, quorum locum tenent, tanquam consiliarii Episcopi et Ecclesiæ corona: sunt enim consilium et senatus Ecclesiæ. »

Elisæus petit Eliæ spiritum duplicem, id est magnum et multiplicem.

Vers. 18.

18. DICIT ENIM SCRIPTURA (*Deuter.* XXV, 4): NON ALLIGABIS OS BOVI TRITURANTI. — Ad litteram jusserat hoc Dominus *Deuter.* XXV, ut bobus proprie dictis, quibus ad trituram utuntur Palæstini, non clauderent os, quin de sua tritura possent comedere: sed per hos boves allegorice, ut explicat hic Paulus, intelligit Pastores, qui ut boves laborant in arca Domini, valido scilicet et vehementi labore, qualis est triturantium, præsertim boum; ac consequenter edicit æquum esse, ut de hoc suo labore et tritura vivant et sustententur. Vide dicta I *Cor.* IX, 9.

DIGNUS EST OPERARIUS MERCEDE SUA. — Mercedem non proprie dictam, puta pretium aliquod temporale; sed sustentationem duntaxat intelligit. Nam concionari, Sacramenta aliaque spiritualia administrare pro mercede, id est pretio temporali, non licet: esset enim simonia. Gratis ergo hæc ministrant Pastores et tantum sustentationem exigunt, propriam mercedem in cœlo a Domino exspectantes. Unde S. Augustinus, serm. *De Pastoribus,* cap. II: « Accipiant, inquit, Pastores sustentationem necessitatis suæ a populo, mercedem vero dispensationis a Domino: non enim est idoneus populus reddere mercedem illis, qui sibi in charitate Evangelii serviunt. »

Pastor accipiat sustentationem a populo, mercedem exspectet a Deo.

Nota: Hæc sustentatio dicitur « merces, » non quasi detur et re ipsa sit pretium operi spirituali æquivalens; hoc enim non tantum simoniacum est, sed et falsum. Spiritualia enim nullo pretio temporali æstimari aut compensari possunt. Dicitur ergo hæc sustentatio « merces, » quia propter opus spirituale ex justitia debetur sacerdoti sustentatio, sicut hortulano propter laborem debetur merces diurna: sed hoc discrimine, quod hortulanus recipiat eam ut pretium æquivalens, sacerdos vero eam recipit quasi aliquid longe minus et vilius suo opere, nec ut operis sui pretium (opus enim spiritale omne pretium temporale transcendit, nec ullo tali pretio æstimabile est), sed tantum ut sustentationem, ex justitia tamen operi suo debitam: nam sine sustentatione opus suum spirituale obire nequit.

Sustentatio vocatur merces, cur? Respondeo Primo, quia ex justitia debetur operi.

Adde, multi theologi docent, pro labore non tantum prævio vel extrinseco, ut pro cantu in Officio divino, pro itinere quod subit sacerdos ut in pago, aut alio loco celebret et concionetur; sed etiam pro intrinseco labore, puta pro fatigatione et molestia quam subit in docendo, concionando, confessiones audiendo, etc., posse sacerdotem recipere mercedem, quasi pretium non operis spiritualis, sed laboris, occupationis et fatigationis suæ. Ita Adrianus quodlib. IX, art. 1; Bonaventura, in 4, dist. 25, *Quæst.* ult. de simonia; Richardus eadem dist., art. 3, *Quæst.* II. Sed de hoc alibi.

Secundo, quia debetur labori extrinseco, et ut multi volunt, intrinseco.

Vers. 19.

19. ADVERSUS PRESBYTERUM ACCUSATIONEM NOLI RECIPERE, NISI SUB DUOBUS AUT TRIBUS TESTIBUS. — Præscribit hic Timotheo Episcopo quomodo se gerere debeat in dijudicandis causis forensibus. Unde patet Episcopos tunc fuisse judices.

Nota: Per *presbyterum* Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius accipiunt seniorem, ut presbyter hic sit nomen non ordinis, sed ætatis. Verum ordinis esse nomen patet ex vers. præced.; significat ergo « presbyter » hic tum Episcopum, ut explicat Ambrosius, Theodoretus, Primasius, tum sacerdotem, ut explicat Epiphanius, *hæresi* 57, et alii. Ne quis ergo presbytero invidens suum gradum et ordinem, illi calumniam struat, eumque criminis alicujus accuset, audiri eum non vult, nisi id probet duobus aut tribus testibus. Et merito: si enim in laici crimine et accusatione id requiritur, multo magis id dandum est presbytero; cui ordo et gradus tam eminens frenum est cohibens eum a flagitio, ut de eo facile aliquid suspicari nemo debeat. Hinc postea Sylvester II, cap. *Præsul,* longe plures requirit testes: « Præsul, ait, non damnetur, nisi septuaginta duobus testibus; presbyter autem Cardinalis non nisi quadraginta quatuor testibus; Diaconus non nisi viginti octo; subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, ostiarius, nisi cum septem testibus non condemnetur. Quia, ait, tales in Ecclesia institui debent, quorum sanctitati plus credatur, quam multis testibus. »

Sylvester II in accusatione Episcopi requirit 72 testes.

Vers. 20.

20. PECCANTES CORAM OMNIBUS ARGUE: UT ET CÆ-

TERI TIMOREM HABEANT. — « Peccantes, » publice scilicet, quicumque illi sint, sive laici, sive, ut præcessit, presbyteri in judicio per testes convicti, hos publice coram omnibus argue. Triplex enim est publicum, *primum*, quod in judicio forensi est traductum; *secundum,* quod per facti evidentiam; *tertium,* quod per communem famam factum est publicum. De publico peccato Apostolum loqui docet Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius. Nam alioqui occultum peccatum non publice, sed privatim esse corrigendum docet Christus, *Matth.* XVIII, 15, hocque requirit justitia et charitas Christiana. Ita S. Augustinus, serm. 16 *De Verbis Domini secundum Matthæum,* conciliat hæc verba Pauli cum verbis Christi.

Vers. 21. 21. TESTOR (διαμαρτύρομαι, id est obtestor te; ita Syrus et alii) CORAM DEO ET CHRISTO JESU, ET ELECTIS ANGELIS, UT HÆC CUSTODIAS SINE PRÆJUDICIO, NIHIL FACIENS IN ALTERAM PARTEM DECLINANDO. — « Electos angelos » vocat bonos et sanctos, quos Deus ad suam gloriam et beatitudinem ob eorum humilitatem, obedientiam, religionem et charitatem elegit; eosque opponit Lucifero et angelis reprobis, scilicet dæmonibus.

Nota : Tò *sine præjudicio* aliqui referunt ad *nihil faciens*, *q. d.* Nihil facias nisi rem bene prius indagaveris et prudenter dijudicaveris. Ita Ambrosius. *Secundo* et melius, alii referunt τὸ *sine præjudicio* ad *hæc custodias*, scilicet, *q. d.* Testor et obtestor, ut ea quæ dixi de presbyteri accusatione, deque peccantibus arguendis, facias et custodias sine præjudicio, id est sine præoccupatione et præcipitatione judicii, ita ut nemo te præoccupet, sibique conciliet, ut, antequam alteram partem audieris, aut rem totam æquo et indifferenti animo examinaveris, mente præjudices, et ei qui te præoccupavit, causam adjudices. Unde Syrus vertit, *nulla anticipatione præoccupetur mens tua.* Hinc alii vertunt, *sine præferentia,* qua unum quasi amicum, divitem, nobilem, etc., alteri præferas, custodi hæc mandata mea : judicium enim debet ferri de causa, non de persona.

Judex caveat præjudicio.

Hunc sensum probant sequentia: « Nihil faciens in alteram partem declinando. » Quibus verbis alludit ad libram vel bilancem, quæ ut justi sit ponderis et legitime ponderet ea quæ ipsi imponuntur, debet esse in æquilibrio, ita ut in unam partem non magis inclinet quam in aliam, nec una lanx magis attollatur aut deprimatur quam altera. Debet enim judex quasi in lance jura litigantium ponderare et expendere, ita ut in neutram partem propendeat, sed unicuique causæ suum pondus et momentum permittat, illique, quæ alteri præponderat, rem adjudicet : si secus faxit, nec causæ, sed voluntatis huic magis quam illi faventis, pondus et inclinationem sequatur, rectum justi judicis judicium pervertet, perversamque feret sententiam.

Justitia pingitur quasi virgo cæca cum æqua bilance.

Hinc justitia pingitur quasi virgo cæca, personam non respiciens, cum æqua bilance, qua cujusque jus appendit et ponderat. Sic a Virgilio Jupiter justus judex pingitur :

> Jupiter ipse duas æquato examine lances
> Sustinet.

Triplex lectio in Græco.

Rursum nota : In Græco triplex est lectio. Noster legit per iota, κατὰ πρόσκλισιν, id est secundum declinationem, vel declinando. *Secundo,* alii legunt, nihil facias κατὰ πρόσκλησιν per η, id est secundum advocationem, quasi non judicem, sed alterius partis quam amas, advocatum agas: verum tum potius dicendum fuisset παράκλησιν, quam πρόσκλησιν. *Tertio,* Œcumenius et Erasmus, κατὰ προκλησιν, id est secundum provocationem, *q. d.* Nihil facias secundum animi motum et imperium, qui judicem ad temere ferendam sententiam in odium vel favorem alterius partis provocet. Sed nostra lectio est optima et aptissime cohæret cum metaphora bilancis; unde eam sequitur Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus et alii. Unde et Syrus vertit, nihil facias בםסב דאפא *bemassab deappe,* id est per acceptionem personarum.

Vers. 22. 22. MANUS CITO NEMINI IMPOSUERIS, NEQUE COMMUNICAVERIS PECCATIS ALIENIS.—Aliqui hoc intelligunt de absolutione in Sacramento pœnitentiæ : confessarii enim, qui peccatoribus, verbi gratia concubinariis, usurariis, simoniacis confitentibus, non satis contritis, aut non habentibus propositum efficax emendandi se, aut nolentibus restituere per simoniam, usuram aliaque injuste acquisita, manus imponunt, eosque absolvunt, omnibus eorum peccatis communicant, eaque in se transcribunt, omniumque rei fiunt, ac pro iis Deo pœnas dabunt.

Confessarii qui indignos absolvunt, eorum peccata in se transcribunt.

Ubi nota, in Sacramento pœnitentiæ pœnitentibus a sacerdote manus imponi, ut hoc symbolo a servitute peccati eos liberari et manumitti significetur. Sic olim Romani Prætores servorum, quos manumittebant, capita virgula quadam, dicta Vindicta, vel vindicia, tangebant. Unde Cicero in *Topicis* : « Si neque censu, neque vindicta, nec testamento liber factus est, non est liber. » Et Persius, *Satyra* 5:

Cur sacerdos absolvens manum imponat pœnitenti? Vindicta virga.

> Vindicta postquam meus a Prætore recessi,
> Cur mihi non liceat jussit quodcumque voluntas?

Hinc Pœnitentiarii Romæ virgas gestant easque capiti pœnitentium imponunt, ut significent se eos a servitute peccati in libertatem filiorum Dei asserere : hac de causa putant nonnulli virgas Apostolis esse datas, *Marci* VI, 8. Pari modo Assuerus rex virgam auream extendit super collum Esther, cap. XV, in symbolum impetratæ a se gratiæ. Ita Salmeron in *Prolegomenis,* disp. 29.

Pœnitentiarii Romæ virgas gestant, cur?

Verum quia Episcopo Timotheo loquitur Paulus, cui proprium et præcipuum munus est ordinare presbyteros aliosque Ecclesiæ ministros, et quia Apostolus alibi per manus impositionem intelligit ordinationem, cujus rei et ritus tres causas dedi cap. IV, 14, hinc melius Theodoretus, Chry-

Loquitur Apostolus de impositione manuum in ordinatione.

sostomus, Theophylactus, Œcumenius, Primasius et alii passim censent Apostolum loqui de hac ordinatione, *q. d.* Vide, o Timothee Episcope, ne quem temere ordines, sed unumquemque prius proba et examina, an probatæ sit vitæ et doctrinæ, talique gradu dignus : alioqui particeps fies peccatorum et scandalorum, tum eorum quæ talis post ordinationem in suo gradu committet, tum eorum quæ ante ordinationem admisit, quia propter ea ordinatione est indignus; si ergo eum ordinas, tali gradu dignum esse judicas, ac consequenter videris eum ejusque mores et peccata approbare; itaque eorumdem particeps efficeris.

Hinc Concilium Tridentinum, *sess.* XXIII, exactum examen tum doctrinæ, tum vitæ, ordinationi cujusque præmittendum sub gravi censura sancit. Vide Chrysostomum, lib. IV *De Sacerdotio*, quam malum sit indignos et inidoneos ordinari.

Exemplum S. Leonis, quam probari debeant ordinandi.

Legitur in *Vita S. Leonis Papæ* I, quæ ejus operibus præfigitur (quod et ex Sophronio recenset Baronius, anno Christi 461), quod, cum S. Leo orationibus et jejuniis vacans ad sepulcrum S. Petri, Dei misericordiam ac peccatorum veniam imploraret, hoc responsum a S. Petro acceperit : « Deprecatus sum pro te Dominum, remisitque ille tibi peccata, ut solum hoc a te expetendum et a te postulandum supersit, quibus adversus Apostolicam legem manum temere imposueris. » Quod si hæc fiunt in ligno viridi, in arido quid fiet? Leone enim quis sanctior et prudentior?

TEIPSUM CASTUM CUSTODI. — Græcum ἁγνὸν proprie castum et libidinis expertem ac osorem significat.

Secundo tamen, significat purum et immaculatum ab omni culpa; unde Syrus vertit, temetipsum serva בדכיותא *bedackeiuta*, id est in puritate, innocentia; et S. Augustinus, lib. *De Gratia et lib. arbitrio*, cap. IV, legit, « contine teipsum. » Continentia enim generalis est virtus quæ omnes animi passiones moderatur et continet, easque freno rationis inhibet et regit.

Continentia omnes animi motus continet.

Unde Theodoretus, « castum » hic interpretatur incorruptum et mundum a peccato, præsertim illo, quo cito et temere cuipiam manus imponuntur, itaque peccatis ipsius communicatur, uti præcessit. Idipsum ita declarat S. Augustinus, lib. II *Contra epist. Parmen.*, cap. XXI : « Docuit, inquit, Apostolus ex sequenti, quemadmodum quod prius dixit intelligendum sit; qui enim seipsum castum custodit, non communicat peccatis alienis : si enim communicat, consentit; si consentit, corrumpitur; si corrumpitur, castum se non servat. »

Vers. 23.

23. NOLI ADHUC AQUAM BIBERE, SED MODICO VINO UTERE PROPTER STOMACHUM TUUM, ET FREQUENTES TUAS INFIRMITATES. — Vox « adhuc; » ait Hieronymus, lib. II *Contra Jovinian.*, significat Timotheum huc usque abstemium a vino fuisse et tantum aquam bibisse, tum temperantiæ, tum castitatis causa; nam, ut ait Hieronymus *ad Eustochium* : « Vinum et adolescentia duplex incendium voluptatis est. Quid oleum igitur flammæ adjicimus? quid ardenti corpusculo fomenta ignis administramus? » Et Chrysostomus : « Juventus, inquit, pyra quædam est, quæ omnia succendit; idcirco Timotheus eam undique obstruebat et flammas extinguebat. Infirmetur, inquit, corpus, et non infirmetur animus; refrenetur caro, et animæ ad cœlum cursus non impediatur. »

Juvenes abstineant vino instar Timothei

Unde notat hic *primo*, Prosper, lib. I *De Vita contemp.*, cap. XXII, Timotheum longa abstinentia se fregisse et hos morbos sibi conciliasse. Ubi obiter etiam adverte, Apostolos et Apostolicos viros præter tot labores et ærumnas, morbis quoque fuisse afflictos; nam virtus in infirmitate perficitur. Unde Chrysostomus movens quæstionem cur Paulus, qui tot infirmos per miraculum sanabat, Timotheum quoque non sanarit, respondet id hac de causa factum esse, ut, si viderimus, inquit, viros magnos et virtute præclaros infirmari, nihil moveamur, sciamusque morbos materiam esse humilitatis, patientiæ et fortitudinis illorum, nosque iis admoneri miseriæ præsentis, ut ad resurrectionem et alteram vitam beatam aspiremus. Vide hanc Pauli sententiam egregie tractantem Chrysostomus, hom. 1 *ad Populum*, ubi octo dat causas, cur permittat Deus in hac vita sanctos viros morbis et ærumnis affligi.

Apostoli morbis afflicti.

Timotheum noluit sanare Paulus, quia morbus est materia virtutis.

Nota *secundo* : Pro *infirmitate* græce est ἀσθενείας, quod non tam morbos quam corporis debilitates significat, quæ et ipsæ morbus quidam sunt et sæpe cum morbo conjunctæ. Nam et τὸ *propter stomachum*, significat stomachi cachexia, cruditate, ac consequenter morbo laborasse Timotheum.

Nota *tertio*, cum mortificatione et morbis zelum Timothei. « Illud, inquit Chrysostomus, quisquis mirari posset, quod tantum debilitatus et tanta cum ægritudine luctans Dei negotia non negligebat, sed amplius quam valentes et corpore vigentes, cum præceptore omnibus in certaminibus et alternis periculis communicabat : nec enim sapientiam redarguit corporis imbecillitas. Tantum valet in Deum zelus, tam leves efficit alas! »

Timothei in morbis et mortificatione zelus.

Nota *quarto*, τὸ quod ait *propter stomachum*, nam, ut ait Celsus, lib. I, cap. II, « infirmis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque pene cupidi litterarum sunt, observatio major est necessaria, ut quod vel corporis, vel loci, vel studii ratio detrahit, cura restituat. » Ita S. Hieronymus, Gregorius, Bernardus, aliique Sancti contemplationi et studio dediti, stomacho laborarunt, cujus physica ratio est clara. Unica enim tantum in homine est anima, quæ simul est vegetativa, sensitiva et rationalis, quæque consequenter se suasque vires simul exserere debet in nutritionem, sensationem et intellectionem. Hujus autem animæ vires sunt valde limitatæ, debiles et exiguæ, præsertim ita partitæ et distractæ. Anima ergo tota in cerebro vacans mentis attentioni, studio,

Addicti studiis et meditationibus laborant stomacho: cur?

Causa Prima.

contemplationi, vix in stomacho vacare potest concoctioni et digestioni: unde stomachus tam spiritibus et calore, quam animæ influxu destitutus et languens cibum concoquere et digerere non valet; sed eum semicoctum et indigestum relinquit: ex quo cruditates, phlegmata, catarrhi, aliaque mala oriuntur.

Secunda. Aliam causam dat S. Gregorius, lib. III *Moral.*, cap. XXX, scilicet, quod caro, cum per spiritum ad tam alta contemplanda super se assurgit, attenuetur et infirmetur, quodque vis divini amoris animam et corpus liquefaciat et enervet. « Qui vero, inquit, in auctoris sui amore roborantur, quo magis in concupita Dei fortitudine convalescunt, eo a propria virtute deficiunt; et quo robustius æterna appetunt, eo a temporalibus salubri affectione liquantur. Hinc David amoris sui robore fessus dicebat: *Defecit in salutare tuum anima mea*; et sponsa: *Anima mea liquefacta est, ut dilectus meus locutus est*; et: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Sic et Daniel cum visionem Dei conspexisset, cap. VIII, vers. 27: Elangui, inquit, et ægrotavi per dies plurimos. » Subdit S. Gregorius: « Caro enim ea, quæ sunt spiritus, capere non valet, et idcirco nonnunquam cum mens humana ultra se ad videndum illa ducitur, necesse est, ut hoc carneum vasculum, quod ferre talenti pondus non valet, infirmetur. »

Nota *quinto*: Præcipit Paulus Timotheo ægro usum vini, quia, ut ait Ambrosius, « vult Deus prudenter sibi serviri, ne nimietate (laboris vel abstinentiæ) debiles efficiamur, et postea medicorum suffragia requiramus. » Debiles ergo, ac præsertim feminæ, multis orationibus et pœnitentiis suum caput et corpus non frangant.

Nota *sexto*: Tanto viro Paulus vinum permittit, non ad voluptatem, sed ad necessitatem: ideoque dicit, « utere, » non fruere; eoque modico, non multo; idque non ad luxum, sed propter stomachum. Pulchre S. Gregorius, lib. XX *Moral.*, XXXI, docet abstinentiam instar chordæ musicæ moderandam esse. « Pensandum, inquit, est quod chorda in cithara si minus tenditur, non sonat; si amplius, raucum sonat: sic virtus abstinentiæ aut omnino nulla est, si tantum quisque corpus non edomat, quantum valet; aut valde inordinata est, si corpus atterit plus quam valet. » Ita Anacharsis, teste Laertio, vini quatuor pocula sive haustus distinguebat in symposiis: Primum, inquit, poculum est necessitatis ad sedandam sitim, secundum sobriæ hilaritatis, tertium voluptatis, quartum ebrietatis et insaniæ. Plato vero, Dialogo 1 et 2 *De Legibus*, ita præcipit: « Principio, ait, lege sancimus, ut pueri usque ad decimum octavum annum, vino prorsus abstineant; » et causam addit: « Ne ignem igni addant et furiosum habitum juventuti suæ inducant. » Bacchica ergo bacchantis Lutheri, quam sua inter pocula effudit, imo effutiit, est interpretatio et argutatio: Apostolus, ait, modicum vini, puta cyathos aliquot, præscripsit Timotheo, quia is infirmus erat et stomachus ejus æger plus vini non ferebat: nobis vero, utpote sanis et stomacho valentibus, multo utendum est, puta non cyathis, sed amphoris. At, bone vir, Timotheus dum sanus erat, non vinum bibebat, sed aquam, utique Apostolo probante et suadente. Rursum, Apostolus ei jam infirmo vice aquæ vinum permittit, sed modicum. Ergo vinum non ob sanitatem, sed mere ob infirmitatem ei indulget, idque non multum, sed modicum. Nimirum talis glossa talem doctorem, imo potorem decet, interpretem, inquam, Epicurei Evangelii, nec Pauli, sed palati sui, de quo recte noster Frusius:

Abstinentia moderanda est, sicut chorda in cithara.

Anacharsis pocula quatuor.

Platonis lex de vino juvenibus interdicendo.

> Biblia quæ tua sunt, sunt pocula Bacchica, Luther:
> Est apotheca tua bibliotheca tua.

24. QUORUMDAM HOMINUM PECCATA MANIFESTA SUNT. — Græce πρόδηλοι, id est ante manifesta sunt, puta antequam cujusquam judicio damnentur. Vers. 24.

PRÆCEDENTIA AD JUDICIUM, QUOSDAM AUTEM ET SUBSEQUUNTUR. 25. SIMILITER ET FACTA BONA MANIFESTA SUNT: ET QUÆ ALITER SE HABENT, ABSCONDI NON POSSUNT. — *Primo*, S. Basilius, lib. *De Sancta Virgin.*, « peccata quæ judicium præcedunt » intelligit peccata ea, quæ peccator per se committit in hac vita, antequam per mortem vadat ad judicium particulare; « peccata vero quæ subsequuntur » intelligit ea, quæ quis post mortem et judicium particulare committit per suos discipulos et alios quos peccare docuit. Sicuti Lutherum et Calvinum sequitur hæresis omniaque peccata Lutheranorum et Calvinianorum, quorum doctor et inventor fuit Lutherus et Calvinus, ita ut pro his etiamnum pœna Lutheri et Calvini augeatur et augenda sit, donec desinat lutheranismus et calvinismus. Vers. 25.

Alios peccata præcedunt ad judicium, alios sequuntur: quo sensu? Prima explicatio.

Calvini pœna indies augetur.

Secundo, S. Ambrosius: Peccatores, inquit, magnos præcedunt peccata ad condemnationem, quia majora sunt eorum bonis operibus; contra justos præcedunt bona opera, quasi manifesta, quia manifeste præponderant eorum peccatis: peccatores vero bona opera sequuntur quasi quodam præjudicio peccatorum præeuntium prægravata. Unde et abscondi non possunt, id est non possunt obumbrari et tegi charitate, quæ operit multitudinem peccatorum, *q. d.* Paulus: Cum dico tibi, o Timothee, Ne communicaveris peccatis alienis, nolo te ab Ordinibus repellere justos, levibus peccatis obnoxios, vel qui insignibus operibus malefacta texerunt; sed eos tantum qui gravibus peccatis subjacent. Secunda.

Tertio, Chrysostomus: Peccata manifesta, inquit, quæ præcedunt judicium scilicet extremum, sunt ea quæ in hac vita manifesta sunt et cognita, ea vero quæ sequuntur, sunt illa quæ hic latent, sed in judicio extremo manifestabuntur, *q. d.* Licet quædam peccata hic lateant, tamen non fallunt internum judicem; quia sequuntur et adigunt ipsos peccatores ad publicum ipsum judicem Tertia.

Deum, ibique eos coram toto mundo accusabunt.

Quarta. *Quarto*, S. Augustinus, lib. II *De Serm. Domini in monte,* et Magallianus sic explicant, *q. d.* Peccata quorumdam, utpote manifesta, præcedunt hominum judicium: hos utpote exploratos peccatores et indignos, o Timothee, ordinare non debes; quorumdam vero peccata subsequuntur judicium humanum, quia post ordinationem tantum deprehenduntur. Quid ergo, faciesne tibi scrupulum, quod tales ordinaveris? nequaquam, quia in talium hominum ordinatione non communicas peccatis alienis, cum tales occulti peccatores sine tuo vitio digni sacro Ordine sunt judicati, *q. d.* Occulta peccata Dei judicio et tribunali sunt relinquenda; quæ vero facto examine ab hominibus deprehendi et manifestari possunt, ea judicio Episcopi subjaceant, qui cavere debet ne hisce peccatis obnoxios ordinet; ut alludat Paulus *ad Deuter.* XXIX, 29, ubi dicitur: « Abscondita Domino nostro, quæ manifesta sunt, nobis et filiis nostris, » quod Chaldæus et Rabbini sic exponunt: Secreta peccata reservantur punienda Domino Deo nostro; quæ vero manifesta sunt, humano judicio discutienda et plectenda sunt. Verum melius et aptius cum Cajetano et aliis hoc exponemus de flagellis, quæ Deus illo cap. XXIX *Deuter.* Judæis legis suæ prævaricatoribus intentavit, *q. d.* Hæc flagella sunt inter occulta Dei judicia, quæ tamen nobis et nostris filiis manifestavit, ut eorum metu legem Dei studiose faciamus et exacte impleamus.

Explicatur locus Deuteronomii.

Quinta et genuina. Quinto et genuine ad mentem Apostoli: « Peccata manifesta præcedentia ad judicium, » sunt peccata clara et publica, condemnata communi hominum voce priusquam in judicium adducantur; peccata vero quæ peccatores subsequuntur in judicio, quasi pedissequi vel umbræ, sunt peccata occulta impiorum, quæ non patent in publico, sed in mente vel tenebris latent, cum impii faciem bonorum induunt, ut externa specie videantur probi; si tamen diligenter examinentur et dijudicentur, tandem prodet se larvata eorum impietas. Est prosopopœia: peccata enim hic finguntur esse personæ et prodromi sive anteambulones, qui peccatorem præcurrunt, monentque Ecclesiam quis sit ille, qui mox sit venturus ut ordinetur, scilicet quod sit peccator, ac consequenter indignus Ordine; alios vero subsequuntur quasi stipatores, judices et vindices: nam

Prosopopœia peccatorum.

> Noxa caput sequitur,

inquit Poeta; et:

> Raro antecedentem scelestum
> Deseruit pede pœna claudo.

Sensus Apostoli. Si sequitur impium pœna; ergo et notitia peccatorum atque infamia, *q. d.* Præcepi tibi, o Timothee, « Manus cito nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis » (eo enim quasi aliquid oblitus redit Apostolus). Tu mihi objicies, Quomodo aliena peccata deprehendam? huic objectioni ergo respondeo, peccata quorumdam esse manifesta, aliorum vero occulta. Si manifesta sint, non laborabis, quia facile cognosces eos, qui illis obnoxii sunt, indignos esse ordinatione et dignos esse condemnatione ac pœna; sin occulta sint, tibi laborandum erit ut ea detegas: sed ne despera, expecta, scrutare, explora, tandem ea deprehendes, quia peccata peccatorem subsequuntur quasi a tergo; inspice ergo vultum et tergum eorum lynceis oculis omniaque quaquaversum circumlustra, ut eos internoscas, et tandem ea quæ latebant patefacies, et perspicies eos Ordine esse indignos. Quod si facto justo examine ea deprehendere nequeas, Dei judicio sunt relinquendi, nec ab Ordine repellendi.

Vers. 25. 25. SIMILITER ET FACTA BONA (quorumdam) MANIFESTA SUNT, — et de his non laborabis: sed cognosces eos Ordine esse dignos.

ET QUÆ ALITER SE HABENT (scilicet bona facta aliorum quæ occulta sunt), ABSCONDI NON POSSUNT, — quin, si ea diligenter perscruteris, sis cogniturus et facile animadversurus, an ordinandi sint necne. Ita S. Hieronymus *ad Furiam,* Anselmus, Gagneius et alii. « Nihil enim opertum quod non reveletur, et occultum quod non sciatur. » Personata enim et fucata impietas diu latere non potest, quin tandem e fumo in flammam erumpat (1).

(1) Versuum 24 et 25 sensum ita constituit Allioli: Examen tum doctrinæ, tum præsertim vitæ, ordinationi cujusque prævium, id habet utilitatis, ut nempe ii quorum delicta delitescunt, indigni arguantur et revelentur; nam sicut facta bona abscondi nequeunt, ita et mala examine detegantur necesse est. Vox ergo *judicium* examen cujusque ordinandi denotat.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo, jubet servos obedire dominis.

Secundo, vers. 3, arguit novorum dogmatum et hæresum auctores, eorumque fructus et vitia recenset.

Tertio, vers. 5, multis insectatur eorum et aliorum avaritiam, tanquam omnium malorum radicem.

Quarto, vers. 11, jubet Timotheum non opes sectari, sed justitiam, pietatem, fidem, etc., ac servare mandata sua usque in adventum Domini.

Quinto, vers. 17, divitibus præcipit ut sint humiles, pii, liberales, utque bonis operibus divites se faciant in cœlo.

Sexto, vers. 20, rursum hæresum novitatem caveri, ac fidem quasi depositum servari jubet.

1. Quicumque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini et doctrina blasphemetur. 2. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt : sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, qui beneficii participes sunt. Hæc doce et exhortare. 3. Si quis aliter docet et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ : 4. superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones et pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, 5. conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. 6. Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. 7. Nihil enim intulimus in hunc mundum : haud dubium quod nec auferre quid possumus. 8. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti sumus. 9. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia, et nociva, quæ mergunt homines in interitum et perditionem. 10. Radix enim omnium malorum est cupiditas : quam quidam appetentes erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis. 11. Tu autem, o homo Dei, hæc fuge : sectare vero justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. 12. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in qua vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. 13. Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessionem, 14. ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Jesu Christi : 15. quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, Rex regum et Dominus dominantium : 16. qui solus habet immortalitatem, et lucem inhabitat inaccessibilem : quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest : cui honor, et imperium sempiternum. Amen. 17. Divitibus hujus sæculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum); 18. bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, 19. thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam. 20. O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et oppositiones falsi nominis scientiæ, 21. quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

Vers. 1. 1. QUICUMQUE SUNT SUB JUGO SERVI, DOMINOS SUOS OMNI HONORE DIGNOS ARBITRENTUR, NE NOMEN DOMINI ET DOCTRINA BLASPHEMETUR. — Postquam docuit Apostolus quomodo Episcopus cum cujusvis generis hominibus, qui liberi sunt, se habere debeat; tandem hic descendit ad servos, id est mancipia, quæ sunt sub jugo servitutis, docetque Episcopum eos non debere aspernari, sed docere

Episcopi non aspernen-

tur, sed doceant servos obedire heris, etiam infidelibus.

bonos mores, ac imprimis obedientiam, ut scilicet dominis suis infidelibus prompte et reverenter obediant, ne, si inobedientes eis sint, prætexentes se per Christianismum ex servitute assertos esse in libertatem, ipsi heri blasphement christianismum, quasi qui servos sibi antea morigeros fecerit rebelles et seditiosos. Agit enim de servis qui dominos habent infideles; nam de servis qui dominos habent fideles, agit vers. seq. Vide dicta *ad Ephesios* VI, 5.

Vers. 2.

2. QUI FIDELES HABENT DOMINOS, NON CONTEMNANT, QUIA FRATRES (id est Christiani) SUNT : SED MAGIS SERVIANT, QUIA FIDELES SUNT ET DILECTI. — Hic agit de servis qui dominos habebant fideles et christianos. Monet hos, ne putent se per baptismum factos esse dominis suis pares : licet enim pares sint in baptismo et fratres in Christo, tamen in civili conditione et statu impares sunt, unus enim est dominus, alter servus. Quin potius hortatur hos servos Apostolus, ut heris fidelibus melius serviant quam infidelibus; quia herus fidelis melior est et dignior, servique Christiani amantior, cum eoque in fide conjunctior, ac consequenter magis dilectus, id est diligendus, quam herus infidelis. Cogitet ergo servus fidelis serviens domino fideli, se obsequium illi præstare, qui ex supercilio domini transiit in affectum parentis, et pro formidato cœpit esse dilectus.

Nota : Pro *dilecti* græce est ἀγαπητοὶ, quod tam dilectos, quam diligibiles significat. Noster vertit, *dilecti*; alii vertunt, *diligibiles, q. d.* Dilectione et honore digni sunt domini fideles, tanquam fratres scilicet, domestici fidei.

Duplex sensus. Primus.

QUI BENEFICII PARTICIPES SUNT. — Chrysostomus docet hoc tam ad servos quam ad heros referri posse : ad servos sic, *q. d.* Servi dominis qui fideles sunt et dilecti, serviant, quia ab eis beneficia multa participant; quia scilicet a dominis suis aluntur, vestiuntur, in fide Christiana foventur et promoventur. Ita Syrus. Verum tunc τὸ *qui beneficii participes sunt*, remotius referendum est ad *serviant*. Aptius tamen videtur referri ad immediate præcedentia, « quia fideles sunt dilecti, » scilicet heri sive domini. Quare melius de eisdem heris sive dominis accipiemus, quos beneficii, scilicet illius magni et excellentis, puta christianismi, participes fecit Deus. Unde Primasius legit, *qui beneficii Dei participes sunt, q. d.* Servi serviant dominis Christianis et amantius et diligentius, eo quod domini sint fideles et dilecti a Deo, Deique amici, scilicet, eo quod domini sint una cum servis ejusdem illius Dei beneficii participes, puta vocationis ad fidem et gratiam Christi : hæc enim est maximum Dei beneficium. Si enim infidelibus Dei hostibus et reprobis dominis parendum est, multo magis obedientiam hanc requirit Deus a servis, quos subjecit dominis fidelibus suis amicis, dilectis et electis.

Secundus et genuinus.

Tropologice, Chrysostomus : « Si servis, inquit, ita imperat Apostolus obedire dominis, intuemini quo nos animo in Dominum nostrum esse conveniat, qui nos de nihilo ut essemus effecit, qui nutrit, qui vestit, » etc.

HÆC DOCE (nescientes) ET EXHORTARE — scientes, ut quod sciunt faciant et opere impleant.

Vers. 3.

3. SI QUIS ALITER DOCET, ET NON ACQUIESCIT SANIS SERMONIBUS DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, ET EI QUÆ SECUNDUM PIETATEM EST, DOCTRINÆ, SUPERBUS EST, NIHIL SCIENS. — Concludit Apostolus resumens primum quasi thema epistolæ, quod proposuit cap. I, vers. 3, scilicet Timotheum Episcopum quibusdam Novantibus denuntiare debere, « ne aliter docerent, neque intenderent fabulis interminatis, quæ questiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est in fide. » Quidam enim Judæi et Gentiles ad Christum conversi suas sectas, deuteroses et dogmata philosophica miscebant christianismo, itaque christianismum corrumpebant : quos hic comprimi jubet Apostolus. Forte in particulari perstringit Apostolus Judaizantes, qui docebant servos juxta legem *Exodi*, cap. XXI, vers. 2, anno septimo manumitti debere et fieri liberos. De servis enim præcessit; sicque commoda erit transitio et reditus ad primum thema de vitandis novis doctoribus.

Vers. 4.

Nota : Pro *aliter docet* græce est ἑτεροδιδασκαλεῖ; quod verbum usurpavit cap. I, vers. 3; et ex hoc loco patet significare non tam eum qui diversam doctrinam sequitur, ut vertit Vatablus, quam qui aliam doctrinam docet; sequitur enim : « Languens circa quæstiones et pugnas verborum, » quodque ex fucata hac doctrina pietatis quæstum aucupetur. Quæ sane non discipuli, sed doctoris sunt.

Secundo, pro *non aquiescit* græce est μὴ προσέρχεται, id est non accedit, hoc est, non consentit, non acquiescit. Loquitur enim de accessu non pedum, sed mentis et voluntatis.

Tertio, « sanos sermones Jesu Christi » vocat legem et doctrinam Christi. Eamdem vocat « doctrinam quæ est secundum pietatem, » id est quæ veram pietatem et Dei veri genuinum cultum docet, scilicet cultum Dei consistere non in cæremoniis et apparatu externo, sed in interna fide, spe, charitate.

Typhus est character hæresis.

Quarto, pro *superbus* græce est τετύφωται, id est inflatus est, tumet typho superbiæ et vanæ scientiæ. Nota : Hic typhus est character et origo omnis hæresis. Hujus autem typhi et superbiæ clarissimum est argumentum, quod hæretici adeo sibi placent, ut neque Ecclesiæ, neque etiam Evangelio credere velint, nisi in iis rebus quæ sibi placent. Unde S. Augustinus, lib. XVII *Contra Faustum*, III : « Undique tergiversatio, inquit (o Manichæi), vestra contunditur. Aperte dicite vos non credere Christi Evangelio : nam qui in Evangelio quod vultis, creditis; quod vultis, non creditis, vobis potius quam Evangelio creditis. » Qua de causa hæretici raro disputando (nolunt enim victi videri), sed magis orando, convertuntur. Docuit hoc Epis-

Exemplum S. Augustini. copus ille, de quo narrat S. Augustinus, lib. III *Confes.*, XII, quod cum S. Monica rogaretur, ut Augustini filii sui errores disputando refelleret, negavit ille, dictitans Augustinum juvenili ardore et novitate hæresis inflatum adhuc indocilem esse : « Sine, inquit, illum ibi, et tantum roga pro eo Dominum : ille legendo reperiet, quis ille sit error et quanta impietas. » Cumque illa nihilominus instaret cum lacrymis : « Vade, ait, fieri non poterit, ut filius istarum lacrymarum pereat. » Quod factum Episcopi laudat ibidem S. Augustinus.

Hæreticus nihil scit, quia vere nihil credit. *Quinto*, hæreticus dicitur « nihil sciens, » quia licet multa sciat de Deo trino et uno aliisque fidei articulis, tamen sua hæresi non tantum fidem divinam sibi abstulit, ut ne vel unum articulum fide divina credat; sed etiam per hæresim quasi fermentum totam suam scientiam fermentat, vitiat, corrumpit, ut vere possit dici nihil sciens, tum quia tota ejus scientia hæresi infecta et corrupta est, tum quia scientia ejus nihil facit aut confert ad Dei gratiam, justitiam et salutem acquirendam. Hæc enim sola vera est scientia, quæ a Sapiente dicitur scientia sanctorum, qua caret hæreticus. Ita Theodoretus.

LANGUENS CIRCA QUÆSTIONES ET PUGNAS VERBORUM. — Pro *languens* græce est νόσων, id est ægrotans non corpore, sed animo et mente, quia nimirum desipit ac delirat, ut quasi carens cerebro egeat elleboro. Opponit hunc languorem sanis sermonibus et sanctitati doctrinæ, ut dixi vers. præced.

Apostolus non taxat questiones Scholasticorum, sed hæreticorum. Nota : Non taxat hic Theologos Scholasticos seu quæstionarios, ut ad marginem hic annotavit Robertus Stephanus, sed hæreticos : de hereticis enim agit, quorum proprium est nihil scire, sed de omnibus dubitare, de omnibus quæstionem movere; cujus rationem dat Theophylactus : « Quia, inquit, fides est oculus : qui non habet oculos, nihil videt, nihil invenit, sed tantummodo quærit. » Sic quærebat Nestorius, quomodo Deus est natus ex muliere bimestris et trimestris? Sic quærebat Pelagius, quomodo Adam per generationem carnalem transfudit peccatum in filiorum animas, quæ a solo Deo creantur? Sic quærebat Arius, quomodo Pater Filio non est dignior et prior tempore? Sic quærunt nostri Sacramentarii, quomodo Christi corpus sex pedum potest esse in tam exigua hostia? Pulchre Chrysostomus : « Quando, ait, anima cogitationum vincitur febre, quando ambiguitatis jactatur fluctu, tunc quærit; cum vero illa sana est, non quærit, sed fideliter credit; nam ex quæstione et contentione verborum inveniri nihil potest. » Nimirum sola fides est, quæ mentem in veritate stabilit, et quæstiones omnes excludit : fides enim docet credere quæ non vides, quæ non capis, quæ non intelligis; fides docet Deum esse omnipotentem, Deoque omnia, etiam quæ nos non intelligimus, esse possibilia.

Questiones Nestorii, Pelagii, Arii.

Quid λογομαχία? Primo. Nota *secundo* : Verborum pugnas elegantius et significantius græce vocat λογομαχίας, quod tam significat pugnas, rixas et litigia de verbis et vocibus, verbi gratia, an mediatoris nomen sine injuria Christi non possit tribui Sanctis? quam pugnas et lites, quæ non tam rationibus, quam verbis et verbosis clamoribus peraguntur. Tales experimur hæreticos : cum enim rebus et solidis rationibus destituantur, confugiunt ad verbosas orationum et declamationum pugnas. *Secundo*, Secundo. S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Vatablus λογομαχίας vertit argumentationum, disputationum et rationum pugnas. Λόγος enim non tantum verbum et sermonem, sed et rationem significat; nam cum hæretici seponunt fidem, omniaque ratione sua metiri volunt, rationes naturales et physicas congerunt, quas contentiose opponant articulis fidei, qui naturam et naturæ vim transcendunt. « Omnium hæreticorum, inquit Augustinus, *epist.* 56, quasi regularis est illa temeritas, scilicet ut conentur auctoritatem stabilissimam fundatissimæ Ecclesiæ, quasi rationis nomine et pollicitatione superare. » Atqui hic est alter fons omnis hæresis, scilicet proprium judicium, propria ratio. Dum enim mordicus rationi naturali insistunt et Scripturas quisque intelligere vult secundum proprium judicium, necesse est, ut quot sunt homines et judicia diversa, tot oriantur sectæ et hæreses. Atque hinc experimur, hæreticos ejusdem sectæ inter se non consentire, sed unam sectam in multas alias dividi : imo vix reperias duos aut tres ex iis qui Scripturas scrutantur et sapientiores plebe videri volunt, qui non in multis dissentiant. Patent hæc ex synopsi et catalogis modernis, qui propagines hæresum Lutheri et Calvini enumerant et ob oculos ponunt.

Hæretici volunt omnia metiri suo judicio et ratione naturali.

Hinc tot eorum sectæ.

Vers. 4 et 5. Fructus logomachiæ hæreticorum: Primus est invidia. 4 et 5. EX QUIBUS ORIUNTUR INVIDIÆ, CONTENTIONES, BLASPHEMIÆ, SUSPICIONES MALÆ, CONFLICTATIONES HOMINUM MENTE CORRUPTORUM. — Recenset fructus quæstionum et logomachiæ hæreticorum. *Primus* est invidia : quisque enim eorum volens eminere et videri sapientior, invidet alteri, si plus sapere, aut plus auctoritatis et gratiæ habere videatur.

Secundus, contentiones. *Secundus* fructus sunt « contentiones, » sive altercationes. Hæretici enim non disputant eo fine, ut veritas eluceat, quam intueri cupiant; sed ut adversam partem superasse videantur, ac de victoria triumphent. E contra Nazianzenus in disputationibus tria Catholicis commendat, scilicet silentium, ordinem et humilitatem. « Quid enim tibi oberit, aut cur ægre feras, inquit, si non in omni disputatione domineris, sed alii te vel doctiores, vel audaciores inveniantur? » Cedere te potius quam superare juvet; hoc prudentis, hoc sapientis est.

Tria in disputatione commendat Nazianzenus.

Tertius, blasphemiæ. *Tertius* fructus sunt « blasphemiæ, » tum in antagonistam et eos qui diversa sentiunt, puta convicia et maledicta; tum proprie blasphemiæ in Deum et Sanctos. Nam, ut recte Œcumenius,

necesse est, ut qui omnia humanis metitur rationibus, incidat in blasphemias, nimirum ut blasphemet Dei omnipotentiam, bonitatem, providentiam. Tales blasphemias audimus quotidie, dum cum hæreticis disputatur, v. g. Deum esse auctorem tam operum malorum quam bonorum, tam proditionis Judæ quam vocationis Petri; Deum non posse plura facere, quam naturæ vires ferant, imo quam de facto faciat; Deum ante omnem prævisionem operum, Judam et reprobos inferno, Petrum et electos cœlo addixisse; B. Virginem Dei matrem non esse digniorem aliis virginibus, imo nec feminis conjugatis; imagines et reliquias Sanctorum esse abolendas et exurendas, ac talia sexcenta.

Quartus, suspiciones.

Quartus fructus sunt « suspiciones malæ. » Græcum ὑπόνοιαι, non tantum malas suspiciones, sed et opiniones significat. Experimur ex hisce disputationibus quam monstruosæ opiniones in dies emergant.

Quintus, affricationes malorum dogmatum et morum.

Quintus sunt « conflictationes, » græce παραδιατριβαί. Διατριβαί Græcis vocantur doctorum et philosophorum disputationes. Sed hic additur præpositio παρὰ, quæ sæpe vocem cui additur, in malam partem inflectit, παραδιατριβαί ergo sunt disputationes inutiles, imo noxiæ et pestilentes. Unde ex Chrysostomo et Theodoreto Theophylactus vertit, « affricationes contagiosas. » Vox enim *diatribæ* græce non tantum disputationes; sed et conversationes, consuetudines et communicationes mutuas, indeque affricationes vel morum, vel opinionum significat. « Nam sicut scabiosæ oves, inquit Chrysostomus, si confricentur cæteris, etiam quæ sanæ sunt inficiuntur et morbo tentantur: ita hi homines nequam, si simplicioribus quibusque interversentur, veneno eos suæ malignitatis inficiunt. Sermo enim eorum ut cancer serpit, » ut ait Apostolus, II *Timoth.* II; nimirum necesse est, ut qui sibi invicem familiares sunt in colloquiis et disputationibus, mutuo aliquid affricent et communicent, ut vel bonus malum convertat, vel, quod pronius est, malus bonum pervertat. « Sicut carbo, inquit Epictetus, lib. III, cap. XVI, si juxta carbonem candentem ponatur, aut extinctus ignitum extinguet, aut ignitus extinctum igneum efficiet. »

Vers. 5.

5. QUI VERITATE PRIVATI SUNT. — Ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, id est, ut Vatablus, quibus adempta est veritas, qui scilicet in pœnam hæresis excæcati sunt, ut veritatem intueri non possint, quique, ut Syrus vertit, גלוין מן קושתא *gelisin men kusceta*, id est reprobati sunt a veritate. Hic verum est illud Publii : « Nimium altercando veritas amittitur. »

Nimium altercando veritas amittitur.

Hæretici pietatem habent pro quæstu.

EXISTIMANTIUM QUÆSTUM ESSE PIETATEM. — Hinc patet, hosce hæreticos Christiana religione ac pietate abusos fuisse ad quæstum, ideoque novas doctrinas et sectas commentos esse, ut discipulos post se abducerent, a quibus quasi prophetæ colerentur et ditarentur. « Hæreticus, inquit S. Augustinus, lib. *De Utilitate credendi*, cap. I, est qui alicujus temporalis commodi et maxime gloriæ principatusque sui gratia falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur. » Sic hodie novantes æstimant pietatem quæstum esse, quod ecclesias vel monasteria dispoliant; quod casulas, calices, lampades, ciboria, statuas aureas et argenteas sacrilege diripiunt, fundos ac prædia Ecclesiæ contra omne jus et fas sibi vindicant.

Et Catholici terrenis inhiantes.

Inter Catholicos quoque multi sunt, ut ait S. Augustinus, epist. 79 *ad Hilar.*, tales, « qui etiam putant sibi ad augendas opes suas et multiplicanda delectamenta, religionem suffragari debere Christianam. » Nimirum tales sunt, qui ad sacerdotia vel monasteria aspirant, ut divitias et delicias terrenas assequantur, ut inertem, otiosam et lautam vitam ducant.

Græca hic addunt, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων, id est discede a talibus : et ita legit Syrus, Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius; Ambrosius. Sed Latina et Latini ita non legunt. Verisimile est ea ex margine vel commentario alicujus in textum Græcum irrepisse.

Vers. 6.

6. EST AUTEM QUÆSTUS MAGNUS, PIETAS CUM SUFFICIENTIA. — Est correctio. Dixit enim hæreticos existimare quæstum esse pietatem : hic quasi seipsum corrigit, *q. d.* Imo vero ego ipse dico, quod vere quæstus magnus sit pietas, sed alio sensu quam hæretici idipsum dicunt. Illi enim pietate abutuntur ad quæstum et opes corradendas; ego vero dico magnum quæstum esse pietatem in seipsa cum sufficientia, id est si conjuncta sit sufficientiæ, sive animo sibi sufficienti, id est sua sorte contento; quem parit et gignit ipsa pietas. Hoc enim est Græcum αὐτάρκεια, et talis αὐτάρκης erat Apostolus, cum dicit *Philip.* IV, 11 : « Ego didici in quibus sum, sufficiens esse; scio humiliari, scio et abundare. » Vide ibi dicta. Rursum sufficientia proprie et ample capi potest, *q. d.* Vere magnum lucrum est pietas : affert enim secum quidquid homini satis est. Ita Maldonatus, in *Notis manuscript.*

Sufficientia est animus sibi sufficiens.

Pietas cum sufficientia magnus est quæstus.

Quæstus ergo magnus est pietas, quia opes supernaturales secum adfert et amicitiam Dei, quæ opes cœlestes piis præparat et promittit. Rursum sufficientia jam dicta magnus est quæstus et thesaurus, quia is, cui sua parva et pauca sufficiunt, nec plus cupit habere, hic dives, hic pacatus, hic felix est. Unde Ausonius :

Sua sorte contentus, dives est et felix.

> Quis dives? qui nihil cupiat. Quis pauper? avarus.

Hinc est et illud Stoicorum axioma : « Solus sapiens dives est, eo quod nihil concupiscat; » qui enim adhuc aliquid concupiscit, non habet satis, ac consequenter dives non est. Tale est et illud Ciceronis, *paradox.* 2 : « Virtus ad beate vivendum seipsa est contenta, et qui virtutem habet, ei nihil deest ad beate vivendum, » *q. d.* Paulus : Falso isti falsi doctores arbitrantur quæstum esse pietatem, id est Christianam religionem et prædicationem rem esse per se inutilem, supervacaneam et insuffi-

Virtus seipsa est contenta.

cientem, nisi ad quæstum et turpe lucrum referatur, uti ipsi referunt : ego enim plane contrarium censeo, scilicet veram pietatem conjunctam cum sufficientia et quiete animi, quæstum esse maximum. Non ergo pii cadant animis, non tristentur, etiamsi opibus destituantur, (quia pietas animusque sua sorte contentus eis est instar opum omnium. Ita Theophylactus. Sic S. Paulinus, qui se ex opulento pauperem effecit, ut suos cives redimeret, vere dives effectus est. Nam ut de eo narrat S. Augustinus, lib. I *De Civit.* x, cum barbari Nolam vastarent, sic in corde Deum precabatur : « Domine, non ego excrucier propter aurum : ubi enim sint omnia mea tu scis. Ibi enim, inquit Augustinus, habebat omnia sua Paulinus, ubi eum condere et thesaurizare Christus monuerat. » Quid enim illi non sufficiat qui Deum habet, qui est Saddai, id est ipsa sufficientia? Sic religiosi, qui bonis se abdicant per votum paupertatis, vere divites efficiuntur, animumque curis omnibus liberum ac bonis omnibus cumulatum nanciscuntur. Sic S. Ephrem in suo testamento : « Nec crumena, inquit, nec baculus, nec pera mihi unquam fuit; nunquam aurum aut argentum, aut ullam rem aliam possedi : nam bonum regem ad suos dicentem discipulos audivi in Evangelio : Nihil in terra possideritis; quamobrem nulla me rerum ejusmodi cepit cupiditas. » Unde moriens S. Ephrem adjuravit suos, ne se veste pretiosa involverent ac sepelirent, sed si quid sibi dare vellent, id in pauperes conferrent. Cum vero quidam in ejus venerationem propensior secus fecisset, vestemque pretiosam illi adornasset, mox a dæmone correptus est, sed precibus S. Ephrem liberatus fuit, uti narrat Gregorius Nyssenus in *Vita S. Ephrem.*

Sufficientia S. Paulini.

Sufficientia paupertatis ex S. Ephrem.

Potest *secundo* « sufficientia » accipi quasi tam inopiæ, quam copiæ opposita, pro rebus ad vitam necessariis et sufficientibus, *q. d.* Magnæ sunt opes ipsa pietas cum sufficientia, id est per sufficientiam quam afferre solet, quia scilicet ordinarie Deus piis providet de sufficientia, id est de sufficienti victu et vestitu, aliisque rebus ad vitam necessariis et sufficientibus, etiamsi opes sæpe eis non concedat; Christiana enim religio et pietas docent Christianum, opes hujus vitæ sitas esse non in millibus auri et argenti, sed in sufficientia : puta divitem esse eum qui habet non affluentia, sed necessaria, quæ vitæ tuendæ sufficiunt, qualia Christianis et piis viris communiter largitur Deus. Ita intelligit S. Augustinus, epist. 121 *ad Probam,* cap. vi, atque hoc est quod petiit Salomon, *Prov.* xxx : « Mendicitatem, ait, et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria. » Et hoc est quod Christus multis probat *Matth.* vi, ac tandem vers. 33 concludit dicens : « Quærite ergo primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis. » Hanc sufficientiam significavit manna datum Hebræis, quod omnibus æqualiter sufficiebat; nec plus aut minus quam sufficientia exigebat, colligebatur, ut scilicet doceret nos, inquit Nyssenus libro *De Vita Mosis,* unam esse communem in omnibus edendi mensuram divinam, sufficientiam. Hinc Plato, lib. IV *De Republ.*, ab urbe bene constituta arcendam esse docet tam affluentiam quam inopiam, servandam vero esse mediocritatem et sufficientiam rerum necessariarum. Idem in Sparta sanxit Lycurgus, dictans eam in mediocritate fore invictam, in affluentia perituram : itaque re ipsa evenit. Aristoteles vero dicere solebat, paupertatem quidem multis rebus indigere, inexplebilitatem autem omnibus. Utroque modo hic accipi posse sufficientiam indicant sequentia, ac præsertim quod ait : « Habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti sumus; » ubi pro *contenti sumus*, græce est idem verbum ἀρκέω, a quo deducitur αὐτάρκεια, id est sufficientia : videlicet utraque jam dicta; qua scilicet sobriis et necessariis alimentis et tegumentis a Deo donati, iis contenti sumus. Prior tamen sensus sublimior est, et Pauli pectori congruentior.

Secunda explicatio sufficientiæ. Pietas affert sufficientiam victus.

Christiana lex docet amare, non copiam, sed sufficientiam. Idem docet Salomon.

Et Plato.

Moraliter S. Chrysostomus, hom. 79 *in Joan.* : « Nonne, inquit, in hoc ab angelis differimus, quod ipsi non egent ut nos? Igitur quanto paucioribus indigemus, tanto magis angelis appropinquamus : quanto pluribus, tanto magis ad hanc caducam vitam deflectimus. » Et infra ostendit, quo magis cupiditas intenditur, eo etiam magis miseriam et servitutem hominis intendi et augeri : « Nonne, inquit, propterea Adam beatum dicimus, quoniam nulla re indigeret, non victu, non vestitu; quanto plura amplecteris, tanto magis derogas tuæ libertati : vera namque libertas est nulla re indigere (qualis est in Deo); in secundo loco, minimis, quam angeli habent. »

Paucis contentus similis est angelis.

Hanc frugalitatem sectati sunt philosophi quoque, quasi sapientiæ et quietis parentem. Vide Laertium in *Vita Diogenis, Socratis* et aliorum.

7. Nihil enim intulimus in hunc mundum; haud dubium quod nec auferre (concinnius vertisset, *efferre*, ut habet Græcus : hoc enim opponit τῷ *inferre*, cum ait « intulimus ») quid possumus. — Rationem dat cur sufficientia sit magnus quæstus, seu cur quisque sua sorte et paucis necessariis contentus vivere debeat, seque æstimare divitem et felicem, nec requirere opum copiam. Ratio est, quia hæ opes tantum datæ sunt ad usum præsentis vitæ, quæ brevis est, et in qua assidue nobis tendendum est ad alteram vitam, beatam et æternam, ut opes cœlestes acquiramus : ergo in hac vita opibus terrenis non inhiandum est, sed modice et sobrie, ac tantum quantum ad vitam hanc necessarium est, iis utendum est; ut qui magnas habet opes, non exultare, non luxuriari; qui paucas, non tristari, nec dejici debeat; sed quisque sua sorte tam modico tempore contentus vivat, quia non plus opum dives ex hac vita exiens secum efferet, quam pauper; non plus rex vel princeps, quam faber vel agricola.

Vers. 7.

Contemptum opum humanarum suadet primo, brevitas vitæ, qua iis utimur.

Moraliter hæc cogitatio, quam hic suggerit Apostolus, mire omnes Christianos excitare potest ad hanc sufficientiam, atque ad opum et omnium rerum humanarum contemptum : si nimirum *primo* cogitent omnes nos ea lege nasci, ut parum in vita commorati protinus ab ea exeamus; si quisque sibi dicat quod David ad Ethai : « Heri venisti, et hodie compelleris nobiscum egredi. » Quid aliud, ait S. Augustinus, est vita quam cursus et pernix cursus ad mortem, imo ad immortalitatem? Et, ut ait Nazianzenus,

> Ipsum quod vivo, est veluti rapidissimus amnis,
> Qui sursum exoriens semper ad ima fluit.

Et, ut rursum idem Nazianzenus,

> A tumulo tumulum peto :

id est, ab utero matris in sepulcrum tendo. Unde vere Seneca, *epist.* 59 : « Quotidie demitur, inquit, aliqua pars vitæ nostræ, et tum quoque cum crescimus, vita decrescit. Hunc quem agimus diem, cum morte dividimus; mox, ut in vitam ingredimur, statim alia porta exire incipimus (1). »

Secundo, opum vilitas.

Secundo, ad opum contemptum inducet cogitatio vilitatis earum, quam hic innuit Apostolus. Quid enim sunt opes nisi massæ terreæ, terræ affixæ et in terra semper mansuræ? Quid enim est aurum, inquit S. Bernardus, nisi terra rubra? quid argentum nisi terra alba? quid sunt margaritæ nisi excrementa concharum? quid est purpura nisi sanguis fœdi ostrei? quid byssus nisi fœdus humor bombycum ab iis e visceribus eductus, et in lenta fila deductus? Pulchre ergo S. Chrysostomus hic : « Candore, inquit, lucentis margaritæ attraheris? cogita maris esse aquam, et in ejus sinibus ante jacuisse dejectam. Rapit animam auri fulgor et nitor argenti? cogita terram ac cinerem ea prius fuisse et modo esse. Placet pretiosa et serica vestis? at vermium ille contextus est, opinio est et humana præsumptio : nihil habet in se naturalis pulchritudinis, » *q. d.* Hæc magni fiunt, non quod magna sint, sed quod homines hæc magni faciant; auro enim et argento ac pecuniæ pretium dat existimatio hominum.

Aurum et argentum non sunt nisi terra rubra et alba.

Tertio, mors qua non opes, sed opera bona efferri sinit.

Tertio, eodem inducet, si cogitemus nos in morte hinc nudos, uti venimus, remittendos cum uno linteamine, cui involvemur, ad sepulcrum et terram quasi matrem nostram, et tantum hinc elaturos nobiscum opera quæ fecimus, sive bona, sive mala.

Saladini exemplum.

Saladinus, rex Ægypti, Sultanus potentissimus, qui Christianos Hierosolymis et terra sancta, quam duce Godefrido Bullonio recuperarant, et per octoginta annos tenuerant, expulit, jam moriturus per omnia sua castra circumferri jussit interulam, in qua sepeliendus erat, de lancea suspensam, cum hac præconis voce : Saladinus, Asiæ totius dominator, ex tanto imperio tantisque opibus moriens nihil aliud secum defert. Testis est Fulgosius, lib. VII, cap. II; Bergomensis, lib. XII; Platina in Cœlestino III; et alii. Pulchris parabolis duorum amicorum (scilicet opum et consanguineorum) qui hominem accitum ad judicium deseruerunt, et tertii fidelis amici, puta virtutis, qui solus ei astitit, ejusque causam apud judicem peregit, idipsum demonstrat Barlaam Josaphato apud Damascenum, cap. XIII et XIV *Historiæ* eorumdem.

Parabola Barlaam.

S. Hieronymus.

Quare apte in hunc Apostoli locum S. Hieronymus, lib. II *Contra Jovinianum* : « Deliciæ, inquit, et epularum varietates, fomenta avaritiæ sunt. Grandis exultatio animæ est, cum parvo contentus fueris, mundum habere sub pedibus, et omnem ejus potentiam, epulas, libidines, propter quæ divitiæ comparantur, vilibus mutare cibis et crassiore tunica compensare. Tolle epularum et libidinis luxuriam, nemo quæret divitias, quarum usus aut in ventre, aut sub ventre est; unde et Poeta :

> Serviet æternum qui parvo nesciet uti.

Et Aristoteles in *Ethicis* omnem prodigum avarum esse dicit. »

Vers. 8.

8. HABENTES AUTEM ALIMENTA, ET QUIBUS TEGAMUR, HIS CONTENTI SIMUS. — Pro *alimenta* græce est διάτροφάς, quod S. Cyprianus explicans orationem Dominicam vertit, *exhibitionem*, hoc est, quod vulgo dicimus *præbendam*. In hac enim vita cuique homini suam quasi præbendam alimoniæ assignavit Deus, qua contentus vivat oportet.

Secundo, pro *contenti simus* græce est ἀρκεσθησόμεθα, id est contenti erimus, est hebraismus : Hebræi enim futurum usurpant pro imperativo et subjunctivo; forte etiam Noster legit per *omega* ἀρκεσθησώμεθα, quod significat, *contenti simus*.

S. Joannes Eleemosynarius moriens quam pauper, et S. Hilarion.

Hæc cogitabat S. Joannes Eleemosynarius, qui in vita adeo omnia sua erogavit in pauperes, ut moriens tantum medium nummum in cista reliquerit, quem testamento pauperibus quoque legavit. Et Hilarion, teste Hieronymo in ejus Vita, cum testamento omnes suas divitias relinqueret Hesychio, non nisi Evangelium, tunicam sacceam, cucullam et palliolum ei reliquit.

Vers. 9.

9. NAM QUI VOLUNT DIVITES FIERI; INCIDUNT IN TENTATIONEM, ET IN LAQUEUM DIABOLI, ET DESIDERIA MULTA INUTILIA ET NOCIVA, QUÆ MERGUNT HOMINES IN INTERITUM ET PERDITIONEM. — Dat rationem cur alimentis et tegumentis debeamus esse contenti, quia scilicet si his non contentus appetas divitias, incides in tentationes et laqueos diaboli.

Nota *primo* : Loquitur Apostolus omnibus Christianis, sed maxime Episcopis et doctoribus. Falsorum enim doctorum avaritiam taxavit vers. 5, et eorum occasione digressus est hucusque suadendo fugam avaritiæ; nam, ut notat Ambrosius, doctor et pastor studens lucris, non tantum sibi, sed et aliis nocet; quia dat eis exemplum avaritiæ in ea

(1) Idem, *epist.* 102 : « Excutit natura redeuntem sicut intrantem : non licet plus ferre, quam intuleras. »

re ad quam natura nostra maxime proclivis est. Adde, vix possibile esse, ut talis suo muneri et curæ satisfaciat : qui enim vilis lucelli gratia Ecclesiæ curam suscipit, lanam potius et lac, quam ovium suarum salutem spectat; imo curas et cogitationes pene omnes in nummis accumulandis consumit : necesse est ergo ut animas negligat, non curet, vix de iis cogitet. Ubi adverte : Non dixit Apostolus : Qui divites sunt, sed, Qui volunt divites fieri. Nam, ut ait S. Augustinus, *hom.* 13 inter 50, « Cupiditates accusavit, non facultates : avaritia enim est velle esse divitem, non autem esse divitem; » ut idem Augustinus ait, serm. 205 *De Tempore*. Nam divites multi boni et sancti sunt, qui pecunias habent, sed eas aspernantur ac rite dispensant et in pauperes distribuunt.

Pastor avarus nequit suo muneri satisfacere.

Hinc *secundo*, notat Theodoretus hanc cupiditatem inesse magis iis qui pecunias suo labore comparant, quam iis qui eorum sunt hæredes aut successores. Ratio est, quam dat Plato lib. I *De Republ.*, quia scilicet illi qui sua industria opes comparant, magis amant illas tanquam fructus et fœtus suo sudore partos; qui vero eas possident sine labore, minus eas amant, quia cogitant eas esse fœtus non propriæ, sed alienæ industriæ. « Nam et poemata, inquit, sua amant poetæ magis quam aliena, et proprios filios parentes magis amant quam alienos. »

Pecunias magis amant ii qui eas comparant, quam eorum hæredes, cur?

Nota *tertio* : Cupido divitiarum inducit in tentationem, quia inexplebilis et vehementissima est; imo

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

Hinc inducit hominem, ut negligat Sacrum et res divinas, ut contractus usurarios ineat, ut violet jura divina et humana, atque per fas et nefas opes accumulet; et, si pœnitere volens moneatur restituenda esse injuste acquisita, restituere nolit, adeoque facilius animam sibi quam opes male partas avelli patiatur. Hinc Apostolus avaritiam vocavit idolorum servitutem et avarum idololatram.

Cupido opum omnis mali causa, quia est inexplebilis.

Nota *quarto* : Τὸ *diaboli* non est in Græco, nec in Syro, nec apud Chrysostomum, Theodoretum, Theophylactum, sed intelligitur et forte olim fuit. Nam Primasius et Cyprianus, serm. 6 *in Orat. Dominicam*, legunt nomen diaboli. « Advertis, inquit Cyprianus, laqueum diaboli esse divitias, quem tetendit etiam Salvatori. »

Quis laqueus divitiarum? Prima expositio.

Secundo, Chrysostomus « laqueum » hunc intelligit infidelitatem, in quam labuntur qui toti inhiant divitiis; hoc enim est quod versu sequenti ait Apostolus : « Quam quidam appetentes erraverunt a fide. »

Secunda.

Tertio, Haymo « laqueum » hunc interpretatur damnationem.

Tertia.

Quarto, alii superbiam accipiunt. Quocirca S. Augustinus in *Sententiis*, num. 197 : « Dominus, ait, est rerum quas habet, qui nulla cupiditate illuditur. Nam qui amore terrenorum obstringitur, non possidet, sed possidetur. »

Quarta.

Quinto, alii captivitatem intelligunt, quæ animi libertatem tollit; dives enim suis opibus quasi compedibus astrictus est, unde opes a Gentilibus Plutonis compedes nuncupantur.

Quinta. Opes sunt Plutonis compedes.

Sexto et optime, laqueus diaboli est is, quem explicans statim subdit Apostolus : « Et desideria multa inutilia et nociva; » ubi conjunctio *et* significat, *id est*. Ita enim sumitur *Coloss.* II, 8 et alibi, ut ibi dixi.

Sexta et optima.

Unde nota *quinto* : « Laqueus, » et, ut Cyprianus loco jam citato legit, *muscipula*, quam volentibus ditescere injicit diabolus, sunt desideria inutilia et nociva, quæ necessario ingerunt se tum ad comparandas, tum ad augendas, tum ad impendendas opes. Adde divitias sequi ambitionem et desiderium gloriæ ac pompæ in vestitu, in curribus, in famulatu, in palatiis, in mensa, in conviviis omnique apparatu externo : quæ mentem hominis distrahunt a Deo et rebus divinis, eamque in se trahunt et absorbent, totamque vanam, cupidam, deliciosam, superbam efficiunt, aliisque multis peccatis illaqueant. Merito ergo S. Bernardus, serm. 3 in Psal. *Qui habitat*, ex his Apostoli verbis inferens : « Ergone laqueus diaboli divitiæ sunt hujus sæculi? » gemit et exclamat : « Heu quam paucos inveniemus, qui ab hoc liberati laqueo exultent! quam multos, qui dolent quod parum sibi videntur irretiti, et adhuc quantum possunt, ipsi se involvere et intricare laborant! Vos qui reliquistis omnia et secuti estis non habentem ubi caput suum reclinaret, Filium hominis, exultate et dicite : Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium. Confitemini illi toto corde, tota anima, tota virtute, et ex ipsis medullis cordis ei gratias agite dicentes : Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium. »

MERGUNT. — Græce βυθίζουσι, id est demergunt in profundum, « interitum » scilicet et damnationem : sunt enim « inutilia et nociva. » Ubi adverte : Pro *inutilia* græce est ἀνοήτους, id est stulta et amentia. Ita Theophylactus, qui id ipsum explicans addit : « Quomodo, ait, non est stultum simias alere, belluas ac pisces in vivariis ac septis includere, equos exornare auro, intraque tectum aquam ducere, ac in solo, sive pavimento domus faciem veluti in speculo ob nitorem lapidum contemplari? hæc stulta sunt ac noxia, quæ animæ divitias lædunt, sensusque absumunt. Quid, quod plerique (divites opibus superbientes) tyrannidem affectantes mortem sibi ipsis attulerunt? »

Stultitia divitum.

Præclare Galenus in paraphrasi orationis ἐπὶ ταῖς τέχναις : Demosthenes, inquit, divites imperitos et litterarum expertes aureas pecudes appellabat, Diogenes vero eosdem ficubus comparabat, quæ nascuntur in locis prærupti et inaccessis. Harum enim arborum fructu non homines, sed cervi et graculi vescuntur : sic et horum bona et reditus non ab honestis hominibus, sed a quibusdam facetis et assentatoribus absumuntur. Plato, lib. V

Demosthenes divites imperitos vocat aureas pecudes.

De Legibus, asserere non dubitat eos, qui valde divites sunt, non esse viros bonos, eo quod homines fere opibus et rebus secundis insolescant. Plutarchus narrat ita quemdam Syllæ ob tot opes glorianti respondisse : « Quomodo vir bonus esse potes, qui tam magnas opes possideas, cum nihil a patre acceperis ? »

Vers. 10. Quænam cupiditas sit radix omnium malorum ? Prima sententia, S. Augustini.

10. RADIX OMNIUM MALORUM EST CUPIDITAS. — S. Augustinus, lib. II *De Genesi ad litter.*, cap. XIV, et Anselmus cupiditatem sive avaritiam accipiunt generalissime, illam scilicet, qua quisque appetit aliquid amplius, sive honoris, sive opum, sive voluptatum, sive vindictæ, quam ipsi conveniat; ita ut superbiam comprehendat cupiditas quasi speciem, idque probat, quia alibi, puta *Eccl.* X, 15, dicitur « initium omnis peccati esse superbia. » *Secundo*, quia constat non omne peccatum nasci ex cupiditate pecuniæ : Diaboli enim peccatum fuit non amor pecuniæ, sed honoris.

Secunda et genuina.

Verum hæc oppositio est præter mentem Apostoli. Id patet ex Græco, ubi pro *cupiditas* est φιλαργυρία; id est amor et cupiditas argenti, puta pecuniæ, sive avaritia proprie dicta. Ita explicant Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus et passim alii.

Hæc ergo avaritia est radix omnium malorum, non quasi omnia peccata, quæ in individuo unquam facta sunt ab ullo homine vel angelo, manaverint ex avaritia : hoc enim falsum est; sed quod omnis generis mala et peccata ex avaritia nasci soleant et sæpe nata sint : vox enim *omnium* distributive capitur non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum. Eodem sensu dici posset superbia esse radix omnium malorum, quia omnis generis mala prodire solent ex superbia. Sic enim vulgo dicimus humilitatem esse radicem omnium bonorum, charitatem, patientiam, orationem esse radicem omnium virtutum; quia qui hasce virtutes habet, per eas alias omnes sibi comparare potest, et sæpe actu sibi comparat.

Quomodo superbia sit radix omnis peccati ?

Hinc patet responsio ad primam objectionem S. Augustini : tam enim superbia, quam avaritia, radix est omnis peccati; quia tam superbia, quam avaritia hominem impellit ad omnia peccata, sive ad omne genus peccatorum.

Expositio S. Thomæ.

Aliter, sed subtilius respondet D. Thomas, I II, *Quæst.* LXXXIV, art. 1 et 2, scilicet superbiam dici initium omnis peccati ordine intentionis, avaritiam vero dici radicem omnis peccati ordine executionis; quia avaritia suppeditat modum et instrumentum, scilicet pecuniam, cui omnia obediunt, ad implendum et exequendum omne peccatum, quod superbus animo suo concipit et patrare destinat. Hoc sæpe verum est, non tamen semper : sæpe enim fit ut avaritia tam ordine intentionis, quam executionis præcedat superbiam sitque radix omnis peccati, adeoque ipsius superbiæ; uti sæpe videmus pauperes et humiles, cum ditescunt, propter opes incipere insolescere et superbire. Prior ergo responsio planior, plenior et solidior videtur.

Morale de avaritia omnis mali fonte.

Hinc pulchre moraliter S. Ambrosius : « Avaritia, ait, quia omnia mala potest admittere, ideo radix omnium malorum est; quia ut desideria sua expleat (quod tamen impossibile est ut reipsa assequatur), et maleficia, et homicidia, et obscœnitatem, et quidquid sceleris est perpetrat. » Idem Ambrosius, lib. *De Cain et Abel*, cap. V : « Avaritia, inquit, quo plura abstulerit, eo magis inopem se esse credit; omnibus invida, sibi vilis; in summis divitiis inops, affectu extenuat, quod sensu abundat; nullus rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi; elementa concutit, mare sulcat, terram effodit, cœlum votis fatigat, nec sereno grata nec nubilo, condemnat proventus annuos, fœtusque terrarum arguit. » Sic Bias : « φιλαργυρία, ait, ἐςί τῆς κακίας μητρόπολις, » id est studium pecuniæ est metropolis omnis malitiæ. Sic et Timon : « Duo sunt, inquit, malorum elementa, ἀπληςία et φιλοδοξία, » id est inexplebilis opum cupiditas et gloriæ appetentia; et Virgilius :

Avaritia est metropolis malitiæ.

> Quid non mortalia pectora cogis,
> Auri sacra fames!

sacra, id est sacrilega. Et Horatius :

> Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui
> Semper in augenda festinat et obruitur re.

Sic et Ecclesiasticus, X, 9 : « Avaro, inquit, nihil est scelestius : hic enim et animam suam venalem habet. » « Extirpa ergo cupiditatem, ait Augustinus, serm. 12 *De Verbis Domini secundum Matth.*, et planta charitatem : sicut enim radix omnium malorum est cupiditas, ita radix omnium bonorum est charitas. » Vide Chrysostomum in morali *hom.* 17.

Denique scripsit in hanc Apostoli sententiam S. Augustinus homiliam, quæ est octava inter 50, tom. X, ubi inter cætera ait : « Quia radix omnium malorum est cupiditas, et radix omnium bonorum est charitas, et simul ambæ esse non possunt; nisi una radicitus evulsa fuerit, alia plantari non poterit : sine causa aliquis conatur ramos incidere, si radicem non contendit evellere. » Deinde cum Apostolo exhortans quemlibet ad eleemosynam, ait : « Si enim habet, profert et dat; si non habet, sufficit ei coram Deo voluntas bona : hic est pauper in arca, sed dives in conscientia; pauper in domo, sed dives in animo. »

QUAM QUIDAM APPETENTES ERRAVERUNT A FIDE, ET INSERUERUNT SE DOLORIBUS MULTIS. — Relativum « quam » non refert « cupiditatem, » sed « pecuniam : » hæc enim appetitur, non autem ipsa cupiditas. « Pecunia » autem licet non sit in Latino textu, est tamen in Græco : includitur enim in voce φιλαργυρία, hæc enim non est aliud quam φιλία τῆς ἀργυρίας, sive ἀργύρου, id est amor pecuniæ.

Ecce quam omnium malorum radix sit cupiditas, cum ad apostasiam, hæresim, infidelitatem, quæ malorum omnium est caput et congeries,

deducat : avarus enim qui tantum præsentia bona quærit per fas et nefas, negligit Deum et divina, adeoque tandem non credit superesse bona alia futuri sæculi, itaque religionem omnem ac fidem contemnit.

Sic hodie multi vel metu amittendarum, vel spe acquirendarum opum a fide Christiana ad hæresim desciscunt.

Opes sunt dolores et spinæ triplices. Prima.

INSERUERUNT (περιέπειραν, id est infixerunt, vel transfixerunt) SE DOLORIBUS MULTIS. — Amor enim pecuniæ instar spinæ mentem hominis transpungit et vulnerat aculeatis curis, vigiliis, angoribus, timoribus, laboribus et molestiis, *q. d.* O homo, quid appetis opes? spinas appetis, non rosas; aculeos quæris, non gemmas. Ita Chrysostomus cum suis. Verum quia hos dolores subjungit Apostolus apostasiæ avarorum, quasi iis se inserant avari postquam erraverunt a fide, non ante : Hinc

Secunda.

Secundo, melius ex hebraismo *dolores multos* interpretabimur peccata et scelera multa, quæ infidelitatem et avaritiam sequuntur. Hebræi enim peccatum vocant עמל *amal*, id est laborem et dolorem, quia causa est multorum dolorum. Sic *Psalm.* VII, 15 : « Concepit dolorem (id est peccatum et iniquitatem, sequitur enim) et peperit iniquitatem, » scilicet quam concepit. Ita per opes et avaritiam corruptos fuisse mores Romanorum docet Juvenalis, et ex eo S. Augustinus, epist. 5 *ad Marcellinum*. Audi eum :

> Servabat castas humilis fortuna Latinas
> Quondam, nec vitiis contingi parva sinebat
> Tecta labor, somnique breves, et vellere Tusco
> Vexatæ duræque manus, ac proximus urbi
> Hannibal, et stantes Collina in turre mariti.
> Nunc patimur longæ pacis mala. Sævior armis
> Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.
> Nullum crimen abest, facinusque libidinis, ex quo
> Paupertas Romana perit.

Tertia.

Tertio, plenissime accipiemus hic quosvis dolores, sive puros, sive cum peccato conjunctos, qui avaros, præsertim in infidelitatem prolapsos, consequi solent; uti sunt infamia, angor conscientiæ, damna rerum temporalium, perplexitas et pene necessitas non tantum usuras, fraudes, sed et infidelium commercia, superstitiones et errores, omnesque infidelitatis actus admittendi, ne suorum gratiam perdant, scilicet ut videantur vere descivisse ad infideles et ex animo infidelitatem esse complexi; ac tandem metus, periculum et reatus gehennæ, qui est dolor dolorum. « Quapropter, inquit Prosper, lib. II *De Vita contempl.*, cap. XIII, ei qui militat Deo, fugiendæ sunt divitiæ, quas qui habent, sine labore non quærunt, sine difficultate non inveniunt, sine cura non servant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt. » Noli ergo ea amare, quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.

Præclare Galenus, lib. *De Curandis animi morb.*, cap. IX, ostendit cupiditatem esse inexplebilem, omnisque tristitiæ causam : « Scito, inquit, omnis mœroris causam esse insatiabilitatem, ex eo quod cupiditates habeant homines, quæ neque satiari, neque expleri possunt. Semper enim concupiscunt, qui præsentium rerum inexplebiles sunt : proinde si duplum quidpiam habent, triplum illico student acquirere; si triplum, quadruplum, appetere incipiunt. Quare tu nunquam omnibus ditior, sed propter immensas cupiditates, semper futurus es pauper. Recte igitur dictum, insatiabilitatem vitium animi esse pessimum : fundamentum enim quoddam esse omnium cupiditatum, pecuniæ, gloriæ, bonorum, principatus, contentionis. »

Et S. Chrysostomus, hom. cum Sartonius et Aurellius acti essent in exilium, tom. V : « Vesana, inquit, divitiarum cupiditas, est morbus insanabilis, fornax quæ nunquam extinguitur, tyrannis per orbem longe diffusa : divitiæ ingratæ sunt, fugitivæ, homicidæ, crudeles et implacabiles, bestiæ incicurabiles, præcipitium undequaque præruptum, scopulus assiduis plenus fluctibus, mare innumeris ventis agitatum, inimicæ irreconciliabiles, quæque nunquam erga eos, a quibus possidentur, remittunt simultatem. »

Et Chysologus, *serm.* 29 : « Cupiditas, inquit, sævus hostis, amando lædit, nudat ditando, etiam captivat aspectum, fidem frangit, violat affectum, vulnerat charitatem, turbat quietem, adimit innocentiam, docet furtum, suadet fraudes, imperat latrocinium. »

Quin et Plutarchus in *Moralibus*, docet avaros infelicem agere vitam : « Ut Chius, inquit, ille vina optima vendebat aliis, ipse vappam potabat : sic qui omnia sua depravant, nec suis ipsorum bonis fruuntur. Hujus servus interrogatus, quid ageret dominus : Cum adsint, inquit, bona, quærit mala. »

Vers. 11.

11. TU AUTEM, O HOMO DEI, HÆC FUGE. — Notat Theodoretus et Chrysostomus in Scriptura viros eximie sanctos, Deoque familiares vocari *homines Dei*, non quod reliqui homines non sint Dei, sed quod hi imaginem Dei, ad quam creati sunt, puram a peccatis integramque conservent. Sic vulgo vocamus *homines divinos*, qui rara virtute sunt admirabiles. Sic Achilles ab Homero sæpe vocatur δῖος Ἀχιλλεύς, id est divinus Achilles. Verum nota esse hebraismum; Hebræi enim איש האלהים *isch haelohim*, id est virum Dei, vocant eum, qui est Dei apud homines internuntius, interpres, vicarius, per quem Deus loquitur, operatur et moderatur suum populum.

Homo Dei vocatur Propheta.

Hinc *primo*, et sæpissime hoc nomen tribuitur Prophetis, quos Spiritus Dei regebat. Sic Eliæ dicit Pentacontarchus IV *Reg.* I, 11 et 12 : « Homo Dei, » cui Elias : « Si homo Dei sum, descendat ignis de cœlo, » etc. Sic I *Reg.* IX, 6, de Samuele dicitur : « Vir Dei est in civitate hac; » sic *Judicum* XIII, 6, Manue de angelo, quem videbat : « Vir Dei.

inquit, venit ad me, habens vultum angelicum; » sic III *Reg.* XIII, 1, dicitur : « Vir Dei venit de Juda in sermone (id est jussu) Domini in Bethel. » Quis autem sit hic vir Dei, exponit vers. 18, ubi eum vocat נביא *nabi*, id est prophetam; sic II *Timoth.* cap. III, vers. 17, doctor sacræ Scripturæ vocatur a Paulo « homo Dei : » jam enim sunt doctores, quod olim erant prophetæ.

Secundo, princeps et prælatus, qui regit vice Dei.

Secundo, איש האלהים *isch haelohim*, id est homo Dei, est nomen quod tribuitur regibus, principibus et prælatis a Deo constitutis, ut suo nomine populum regant : his enim Deus suam potestatem judicandi et gubernandi (quam significat nomen *elohim*) communicat. Sic Moses a Deo constitus, Deique ad populum internuntius, vocatur « homo Dei, » *Deuter.* XXXIII, 1; sic David, II *Paralip.* VIII, 14, vocatur « homo Dei; » sic *Act.* II, 22, Petrus Jesum vocat « virum approbatum a Deo (id est virum Dei) virtutibus et signis, quæ Deus fecit per illum; » et cap. XVII, vers. 31, Paulus Jesum vocat « virum in quo Deus judicaturus est orbem. » Vir ergo Dei idem est quod judex, legislator, princeps, qui Dei nomine et virtute judicat, regit, operatur. Hic Timotheus utroque sensu vocatur « homo Dei : » priore, quia erat propheta, id est doctor populi; posteriore, quia erat Episcopus et princeps Ecclesiæ Ephesinæ eamque vice Dei regebat, *q. d.* Paulus : Memento, o Timothee, cujus sis, cui servias : Dei es, Deo servis, Dei vicarium agis; vide ergo ne avaritiæ, de qua hactenus egi, servias : nemo enim potest Deo servire et mammonæ.

Utroque modo Timotheus vocatur homo Dei.

SECTARE VERO JUSTITIAM, — δίωκε, id est persequere, uti venator persequitur feram, ita tu justitiam : persequere, inquam, id est persequi perge majori studio et conatu, ut justitiam, pietatem, etc., quæ habes, in te et tuis subditis, foveas et augeas : significatur enim hic non actus inchoatus, sed continuatus, juxta *Can.* 32.

Nota : Pro *mansuetudinem*, Ambrosius legit *tranquillitatem animi* : hanc enim parit mansuetudo. Porro mansuetudo Episcopo et Doctori valde est necessaria, ut suaviter et efficaciter in animos influat iisque virtutes inserat et vitia eximat : nec enim homines vitiosi ferunt asperitatem correctionis.

Vers 12.

12. CERTA BONUM CERTAMEN FIDEI, APPREHENDE VITAM ÆTERNAM, IN QUA VOCATUS ES, ET CONFESSUS BONAM CONFESSIONEM CORAM MULTIS TESTIBUS. — Græce est ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα, *q. d.* Agoniza pulchrum sive præclarum agonem fidei. Alludit enim ad palæstram et agones, qui Ephesi et in Græcia celebrabantur. Rursum alludit ad agones et certamina militaria, in quibus pulchrum est decertare fortiter usque ad mortem, ut generosus miles dicat sibi : Tu ne cede malis, sed contra audentior ito; moriar potius quam fugiam, pulchramque petam per vulnera mortem. Talis enim debet esse Christianus, ut quasi miles Christi pro Christo et Christi fide ad mortem et martyrium usque decertet. Unde ad hunc agonem generose obeundum passim Christianos adhortatur Apostolus, ut *Philipp.* I, 30 : « Idem, inquit, certamen (græce ἀγῶνα) habentes, quale et vidistis in me et nunc audistis de me. » *Hebr.* XII, 1 : « Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen (ἀγῶνα). » I *Cor.* IX, 25 : « Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet; et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam : sic currite ut comprehendatis. » Quod hic iisdem pene verbis dicit : « Certa bonum agonem, apprehende vitam æternam. »

Qualis sit agon militis Christiani?

Quis agon Episcopi?

Secundo, certamen sive agon fidei, quem subit Episcopus, de quo hic proprie agit Apostolus, est, ut acerrimum se ostendat fidei Christianæ defensorem, propagatorem et propugnatorem contra omnes insidias et persecutiones Judæorum, Gentilium et hæreticorum. Talis fuit agon Pauli, I *Thessal.* II, 2 : « Passi, inquit, et contumeliis affecti, etc., fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine, » græce ἀγῶνι; et II *Timoth.* IV, 7 : « Bonum certamen certavi, » græce τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγώνισμαι. Hunc agonem describit II *Cor.* cap. XI, vers. 23 et seq.

Quis agon fidei?

Tertio, dicitur agon fidei is, quo quisque Christianus et præsertim Episcopus, contra peccata et vitia, omnesque mundi illecebras et concupiscentias, æque ac terrores depugnat. Dicitur « fidei, » tum quia ob fidem Christi suscipitur; tum quia fides per spem et charitatem operans hoc bellum conficit. Persuadet enim Christiano, ut pro amore Dei sui et spe bravii cœlestis obtinendi strenue in hoc bello decertet. « Hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra, » inquit S. Joannes, *epist.* I, cap. V, vers. 4. Unde Apostolus, *ad Hebræos* XI, docet, « sanctos per fidem vicisse regna, operatos esse justitiam, aliaque admiranda partim fecisse, partim pertulisse. »

APPREHENDE (viriliter certando tanquam palmam victoriæ) VITAM ÆTERNAM, IN QUA (græce εἰς ἣν, id est ad quam) VOCATUS ES — a Deo.

Certamen Sanctorum ex S. Chrysostomo.

Ita certarunt omnes Sancti cujusvis sæculi, et certando virtutis laudem et coronam adepti sunt. Audi S. Chrysostomum, serm. *De Martyr.*, tom. III : « Ab origine mundi, ait, innocens Abel occiditur, Henoch Deo placens transfertur, justus Noe invenitur, Abraham fidelis probatur, Moses mansuetus dignoscitur, Jesus castus, David lenis, Elias acceptus, Daniel sanctus, tres pueri victores redduntur, Apostoli discipuli Christi credentium magistri habentur; a quibus eruditi Confessores fortissimi pugnant, Martyres perfecti triumphant, et Christiani semper exercitus diabolum Deo armati debellant. In istis semper pares virtutes, dissimiles pugnæ, gloriosæ victoriæ. » Deinde horum exemplo singulos ad certamen excitans, eisque classicum canens ait : « Unde tu, Christiane, delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exsere vires, fortiter

dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce : pactum, quod spopondisti; conditionem, qua accessisti; militiam, cui nomen dedisti. »

Ita septem fratres Machabæi intuitu vitæ æternæ et spe beatæ resurrectionis singuli se invicem excitabant ad certandum contra Antiochum; unde secundus linguam et manus constanter carnifici præcidendas extendens : « E cœlo, ait, ista possideo; sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero. » Mater vero eos exhortans aiebat : « Mundi Creator spiritum vobis iterum cum misericordia reddet et vitam, sicut nunc vosmetipsos despicitis propter leges ejus. » Et ad minimum conversa : « Peto, ait, nate, ut aspicias ad cœlum, etc., ut non timeas carnificem istum; sed dignus fratribus tuis effectus particeps, suscipe mortem, ut in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam. » Certantibus enim vita æterna promissa est, et datur ut bravium.

Audi pulchram hac de re visionem, quam narrat Joannes Moschus in *Prato spirit.*, CXXX : «Narravit, ait, nobis et istud Abbas Athanasius de se : Venit, inquiens, mihi aliquando cogitatio, dicens : Quid putas erit certantibus et non certantibus? Et cum factus essem in exstasi, venit ad me quidam dicens mihi : Sequere me; adduxitque me in quemdam locum plenum luminis et gloriæ, statuitque me juxta unam januam, cujus species enarrari non potest : audiebamus autem interius quasi multitudinem innumerabilem laudantium Deum. Cumque pulsaremus, audivit quispiam intus et dixit : Quid vultis? Ait ductor meus : Ingredi volumus. Respondit ille : Non huc ingredietur quispiam in negligentia degens; sed si intrare vultis, abite, certate, nihil æstimantes vanitates sæculi.»

Triplex confessio Timothei. Prima.

ET CONFESSUS, — *q. d.* Ob hanc palmam, scilicet vitam æternam, consequendam confessus es bonam confessionem : *Primo,* in baptismo, inquit Chrysostomus, Theophylactus, Ambrosius. Olim enim adulti, qualis erat Timotheus, qui ex gentilismo convertebantur ad christianismum, publicam faciebant professionem fidei et christianismi; qualem fecisse Victorinum Rhetorem docet Augustinus, lib. VIII *Confess.*, cap. II. Hinc ad hanc fidei confessionem retinendam voceque et vita profitendam, sæpe suos hortatur Apostolus, ut *Hebr.* X, 23 : « Teneamus, inquit, spei nostræ confessionem indeclinabilem. » II *Corinth.* IX, 13 : « Glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Evangelium Christi. » *Hebr.* III, 1 : « Considerate Apostolum et pontificem confessionis nostræ Jesum. »

Secunda.

Secundo et potius, « confessus, » vel, ut vertit Syrus, Vatablus et alii, *professus* es bonam professionem, quando in persecutione Gentilium, ac præsertim fabrorum Dianæ Ephesinæ illustrem fidei protestationem, imo propugnationem, Ephesi in publico Asiæ totius theatro cum vitæ tuæ periculo ostendisti et exhibuisti. Ita quoque explicat Chrysostomus et Theophylactus : ad hanc enim in persecutione protestationem potissimum respicere Apostolum patet, quia agit de protestatione, in qua, ut præcessit, profitens fidem Christi certat bonum certamen, ut apprehendat vitam æternam. Unde et mox subdit talem confessionem fecisse Christum coram Pontio Pilato, in summa scilicet persecutione Judæorum quærentium Christum ad necem, ut ad crucem a Pilato damnaretur, eo quod confiteretur se esse Messiam.

Tertia.

Tertio, non male S. Thomas, Cajetanus, Lombardus, intelligunt de ea protestatione et promissione, quam, præsente populo Christiano, fecit Timotheus, dum consecraretur Episcopus, scilicet se evangelizaturum fidem et fideliter curaturum Ecclesiam Ephesinam. Sic monachi et Religiosi faciunt bonam confessionem et professionem, dum faciunt vota, quibus profitentur se renuntiare mundo, mundi voluptatibus et divisibili vitæ, inquit S. Dionysius, cap. VI *Eccles. Hierarch.*, pag. 2.

Vers. 13.

13. PRÆCIPIO TIBI CORAM DEO, ET CHRISTO JESU, QUI TESTIMONIUM REDDIDIT SUB PONTIO PILATO BONAM CONFESSIONEM. — Notat Ambrosius tam severe præcipere Apostolum, non tam propter Timotheum, cujus zelus hoc præcepto non egebat, quam propter ejus successores, omnesque deinceps futuros Episcopos.

Duos stimulos Episcopo addit Paulus.

Secundo, duos hic Episcopo stimulos addit ad acuendam ejus virtutem et animum in hoc agone, quem præcipit Paulus. Prior est, quod decertet « coram Deo, qui vivificat omnia, » id est qui omnibus viventibus vitam dat et conservat; ac præsertim qui omnes homines a morte ad vitam resuscitabit, *q. d.* Age ergo, o Episcope! viriliter depugna, sciens tibi paratam a Deo in resurrectione coronam vitæ æternæ. Posterior est, quod decertet coram Christo, quem hic exemplar bonæ professionis proponit : non enim in tribulatione aut persecutione deficiet, qui cogitaverit serio, quanta pro se, quamque constanter et patienter passus sit Christus.

Præclare Cyprianus, lib. II, *epist.* 6 ad Martyres et Confessores, eos exhortatur, dicens : « Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire : qui non sic est, ut servos suos tantum spectet, sed et ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri et coronat pariter et coronatur. »

Unde nota *tertio* : Christus « testimonium reddidit bonam confessionem, » id est testimonium quod fuit bona confessio : est enim appositio; nam græce est, μαρτυρήσαντος τὴν καλὴν ὁμολογίαν, id est qui (scilicet Christus) testatus est, vel testatam fecit bonam vel præclaram confessionem. Hæc bona sive præclara Christi confessio fuit, qua coram

Quænam Christi confessio?

Pontio Pilato, totoque concilio et populo Judæorum professus est se esse Messiam regem Judæorum, missum in mundum ut testimonium perhiberet veritati, scilicet ut doceret homines veram doctrinam bene et pie vivendi et ad salutem æternam perveniendi. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii.

Nota *quarto* : Non dixit Apostolus : Confessus est bonam confessionem, uti dixerat de Timotheo vers. præced., sed : « Testatus est, vel testatam fecit, bonam confessionem ; » quia Christus suam confessionem ore tenus factam, passionis, crucis et mortis tolerantia testatam fecit, suoque sanguine confirmavit et obsignavit. Ita Chrysostomus cum suis. Hoc enim significat Græcum μαρτυρήσαντος. Christus enim est Martyr et Martyrum dux et caput : unde *Apoc.* I vocatur *testis* (græce μάρτυρ) *fidelis*, et inde Martyres sunt dicti, qui sanguine suo, morte et martyrio protestantur fidem Christi esse veram; alii enim qui in tribulationibus examinati profitebantur fidem Christi, a bona sua confessione vocabantur Confessores : quod si deinde eam ob causam morte afficerentur, vocabantur Martyres, hinc de Christo canit Ecclesia : « Rex gloriose Martyrum, corona confitentium. »

Martyres sunt testes Christi.

Vers. 14.

14. Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile. — Nonnulli intelligunt mandatum dilectionis, quod primum, magnum et generale est mandatum.

Mandatum quadruplex. Primum.

Secundo, alii accipiunt de mandato quod baptizato traditum est in baptismo, ut scilicet vestem innocentiæ quam accepit custodiat, seque immaculatum et irreprehensibilem exhibeat Christo venienti ad judicium.

Secundum.

Tertio et melius, alii intelligunt mandatum quod immediate præcessit, scilicet : « Certa bonum certamen fidei. »

Tertium.

Quarto et plenissime, « mandatum, » id est mandata, *q. d.* Quidquid tibi, o Episcope, hac epistola præscripsi et demandavi, hoc serva.

Quartum.

Nota : Mandatum hoc jubet servari « sine macula, » non quasi mandatum quod sanctum et purum est, in se reprehendi possit, sed quod mandatarius cui datur mandatum, illud servare debeat integre et inviolate, ut jure de ejus neglectu aut violatione reprehendi nequeat. Est ergo hypallage : mandatum enim servatur « sine macula et irreprehensibile, » quando mandatarius mandato obediens seipsum servat sine macula et irreprehensibilem : unde Græca sic habent, τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον. Ubi τὸ ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον non ad ἐντολὴν, sed ad σε referendo verti potest cum Vatablo, Erasmo et aliis, *ut serves mandatum immaculatus et irreprehensibilis.* Hinc etiam Chrysostomus et Theophylactus sic explicant, *q. d.* Paulus : Serva mandata mea integre, ita ut neque in dogmatibus; neque in moribus maculam contrahas, ob quam merito reprehendaris.

Quid sit servare mandatum sine macula? Prima expositio.

Secundo tamen, Œcumenius, Hesselius et Primasius proprie ipsum mandatum dicunt ab obediente servari sine macula et irreprehensibile; quia qui inobediens mandatum transgreditur, quodammodo mandato notam aliquam et labem aspergit, illudque maculat et reprehendi facit; præsertim si sit Episcopus; hic enim si male vivat, facit ut Gentes blasphement tam legem, quam nomen Christi et Christianorum. Sic *Jacobi* IV, 11 dicitur : « Qui detrahit fratri, detrahit legi, » quæ scilicet vetat detractionem. Sicut enim qui legi huic aliisque obedit, legem honorat : ita qui legem violat, ac proximo detrahit, legi ipsi detrahit, legemque ipso facto vilipendit et infamat.

Secunda.

Usque in adventum Domini nostri Jesu Christi. — Pro *adventu* græce est ἐπιφανείας, id est apparitionem, illustrationem et illustrem splendidumque adventum : nam, ut dicitur *Matth.* XXIV, 30 : « Videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli cum majestate magna et potestate. » Hac ergo mentione illustris et gloriosi adventus Christi ad judicium, excitat Apostolus Episcopum et Christianos omnes, ut sine macula se servent in obedientia mandatorum Christi, utpote qui sciant se a Christo et cum Christo gloria æterna donandos. Unde Christianis hic adventus Christi deberet esse non terrori, sed in votis et desiderio. « Si enim, inquit Augustinus, in *Psalm.* CXLVII, amaremus Christum, utique adventum ejus desideraremus. »

Vers. 15.

15. Quem (supple adventum Christi, ut patet ex græco ἣν) suis temporibus ostendet (id est *exhibebit*) beatus et solus potens. — Nota : Pro *beatus* græce est ὁ μακάριος, *q. d.* Ille beatus, qui scilicet est ipsa beatitudo, beatque omnes angelos et sanctos, teque, o Timothee, omnesque Christianos beabit, si servent ejus mandata sine macula, ut dixi.

Secundo : Pro *solus potens* græce est μόνος δυνάστης, id est, solus dynasta et princeps; quia scilicet Deus a se ipso habet omne dominium, potestatem, principatum, illudque ita absolutum, potens et eminens, ut ejus respectu creati principes et dynastæ videantur non esse principes et dynastæ, sed tantum famuli Dei, quibus gratis et quasi mendicato umbraticum, exilem et temporarium dominatum et principatum elargitur et communicat Deus. Sic dicitur : « Nemo bonus nisi solus Deus; » rursum : « Ego sum qui sum, » quia esse Dei et bonitas Dei tam perfecta, solida et immensa sunt, ut omnis essentia et bonitas creata respectu illius increatæ vix umbra sit, *q. d.* Paulus : Ne timeas mundi dynastas et reges in confessione et propugnatione fidei, o Timothee : his enim præsidet summus dynasta, qui solus proprie et absolute dynasta est, cui tu servis, quique tui curam gerit et te contra omnes mundi dynastas tuebitur. Ita Chrysostomus.

Deus est solus dynasta.

Rex regum. — Græce βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, id est rex regnantium, scilicet non tantum regum, sed et tyrannorum. Erasmus hæc tria Dei epitheta sic distinguit : δυνάστης, inquit, dicitur reipublicæ gubernator et princeps : δυναστεύειν enim dicuntur,

Tria Dei epitheta juxta Erasmum.

qui potentia rempublicam obtinent; quod Deo proprium est, utpote qui nullis subjectus est legibus. Βασιλεὺς vero, id est rex, dicitur Deus a providentia, quasi πᾶσι ἐπιλεύσσων, quod scilicet omnibus prospiciat; et hoc unice convenit Deo. Denique dicitur Deus Κύριος, id est Dominus, quod auctoritatis est nomen: nullus enim potest rescindere quod Deo placuit. Ita Erasmus.

Unde βασιλεύς?

Auctoris sententia.

Verum minutior et exilior est ista distinctio: potius videtur Apostolus hæc quasi synonyma congerere ad explicandam et exaggerandam immensam, omniaque transcendentem Dei potentiam et imperium, idque per nomina et dignitatum titulos, qui apud homines gradationem quamdam ab imo ad summum significant. Nam apud homines inter principes minimi sunt dynastæ; his majores sunt reges; sed maximi sunt Domini sive Imperatores. Sic Augustus, Tiberius, Nero et alii Romani Imperatores vocabantur Domini, scilicet summi et absoluti, ut patet *Actor.* XXV, 26. Sic etiamnum Turcarum Imperator ab eis nuncupatur Magnus Dominus. Hinc et Deus vocatur אדני *Adonai*, id est *Domini* in plurali, hoc est, multus et magnus Dominus.

Vers. 16.

16. QUI SOLUS HABET IMMORTALITATEM. — Sicut dicitur Deus solus potens, ita et solus immortalis, scilicet a seipso plenissime et absolutissime, ita ut a nulla re mors aut interitus Deo inferri possit; angeli enim et animæ licet immortalitatem Dei, sicut et esse spiritale Dei, aliquo modo participent, imperfecte tamen et tenuiter eam, æque ut esse Dei, participant, adeoque absolute a Deo interimi et annihilari possunt. Hinc Plato in *Timæo* inducit Deum diis minoribus, id est angelis, ita loquentem: « Generati estis immortales quidem, et tamen indissolubiles omnino non estis: nec tamen nunquam dissolvemini, nec mortis fatum subibitis. Nam voluntas mea majus præstantiusque vobis est vinculum ad vitam custodiendam, quam nexus illi quibus estis tunc, cum gignebamini, colligati. »

Quomodo solus Deus sit immortalis? Resp. prima, quia solus ex se est immortalis.

Secunda, solus Deus est immortalis, id est immutabilis.

Secundo, S. Augustinus, lib. I *De Trinit.*, cap. I, et Gregorius, lib. XII *Moral.*, cap. XVII, per « immortalitatem » hic accipiunt immutabilitatem: immutabilitas enim est ratio et quasi causa incorruptionis et immortalitatis, et rursum, omnis immutabilitas est quædam immortalitas, sicut omnis mutabilitas est quædam mors, et contra. Quia quod mutatur, transit ab eo quod erat ad aliud quod non erat: quod est quædam mors et interitus prioris esse, quod mutatione hac deperit. Jam hoc sensu constat solum Deum esse immortalem, id est immutabilem; nam angeli et homines mutabiles sunt. Unde S. Bernardus, serm. 81 *in Cant.*, infert animam hominis, licet sit immortalis, tamen modicam tantum habere partem immortalitatis, eo quod Apostolus de Deo dicat: « Qui solus habet immortalitatem. Quod ego, inquit, reor pro eo dictum, quod solus sit natura incommutabilis Deus, qui ait: Ego Dominus, et non mutor. Vera namque et integra immortalitas tam non recipit mutationem, quam nec finem; quod omnis mutatio quædam mortis imitatio sit. Omne etenim quod mutatur, dum de uno ad aliud transit esse, quodammodo necesse est moriatur quod est, ut esse incipiat quod non est. Quod si tot mortes, quot mutationes, ubi immortalitas? Et huic varietati subjecta est ipsa creatura, » etc.

Nota, hæc dici contra Simonem Magum: ipse enim præter Deum ponebat alias virtutes vel principes immortales et potentes per se et independentes quasi a Deo. Hos ut tollat Paulus, dicit solum Deum esse potentem et immortalem ex se.

Objectio.

Dices: Solus Pater hic dicitur potens et immortalis; ergo Filius et Spiritus Sanctus non sunt immortales et potentes per se.

Responsio prima.

Respondeo *primo,* negando antecedens: nam absolute loquitur hic Apostolus de Deo, qui communis est tribus personis. Unde S. Augustinus, lib. I *De Trinitate,* cap. VI, vult Apostolum hic loqui de tota SS. Trinitate.

Secunda.

Secundo, etiamsi de solo Patre, ut vult Chrysostomus, diceret Apostolus: Solus Pater est potens et immortalis; hoc ipso non debet intelligi seclusus Filius aut Spiritus Sanctus, sed tantum ea, quæ sunt alterius naturæ, seu quæ aliam habent essentiam, quam habeat Deus Pater. Est enim axioma Theologorum, particulas exclusivas, solus, tantum, duntaxat et similes, in divinis, cum adduntur actibus notionalibus, excludere alias personas; cum vero adduntur attributis essentialibus (qualis est potentia, immortalitas, etc.), tantum excludere alias essentias, seu res quæ aliam habent naturam. Tam ergo Filius et Spiritus Sanctus quam Pater, habent omnipotentiam et immortalitatem per se, sive ex se, id est, ex sua essentia et divinitate.

Tertia.

Tertio, respondet Cyrillus, lib. IV *Thesauri,* cap. ult., solum Patrem habere potentiam et immortalitatem a se, quia a nullo alio ea habet: Filium autem et Spiritum Sanctum non habere ea a se, sed a Patre, quia est principium totius SS. Trinitatis, ut τὸ *se* non naturam, sed personam denotet.

Lux est ipsa gloriosa Dei majestas.

LUCEM HABITAT INACCESSIBILEM. — Hæc *lux* est ipse splendor et gloria majestatis divinæ increata, immensa et inenarrabilis, quæ est fons omnis luminis, claritatis, cognitionis, gloriæ; et ut verbo dicam, hæc lux est ipse Deus. Unde anthropopathως in ea habitare dicitur Deus: Deus enim proprie domum non habet, in qua habitet, sed habitat, id est existit, in seipso.

Hæc lux est caligo, in qua habitat Deus.

Secundo, hæc lux nobis est inaccessa: unde nobis non lux, sed caligo est. Hinc in veteri Testamento Deus Mosi et Prophetis apparuit in nube et caligine, *Exodi* XX, 21; *Psalm.* XVII, 10 et 12: « Posuit, inquit, tenebras latibulum suum; » *Psalm.* XCVI, 2: « Nubes et caligo in circuitu ejus. » Qua de re S. Dionysius, epist. 5 *ad Dorotheum*: « Caligo, inquit, divina est inaccessibilis, in qua

habitare dicitur Deus : hæc est invisibilis propter eximiam claritatem, et inaccessibilis propter immensam luminis copiam. » Lux ergo Dei infinita vocatur in Scriptura *caligo* et *nubes* : quia præstringit oculos nostros, ita ut non magis immensam hanc Dei gloriam intueri possint, quam densissimas tenebras, aliamve caliginem, seu nubem atram.

Quomodo nemo possit videre Deum? Prima expositio. Secunda.

QUEM NULLUS HOMINUM VIDIT, SED NEC VIDERE POTEST, — scilicet oculo corporeo. Ita Hesselius. *Secundo*, Commentarius Ambrosio ascriptus, hic intelligit hæc de solo Patre, quem in veteri Testamento apparuisse negat, ita ut nullus Prophetarum aut hominum Deum Patrem viderit, sed tantum Filium. Vult enim in omnibus apparitionibus solum Filium apparuisse. Sed hoc refellit S. Augustinus, lib. II *De Trinitate*, XVIII, et verius Ambrosius in illud *Lucæ* I, 11 : « Apparuit illi angelus Domini, » docetque etiam Patrem et Spiritum Sanctum apparuisse ; et patet *Genesis* cap. XVIII, ubi Abraham vidit tres Angelos repræsentantes tres personas SS. Trinitatis : unde tres vidit, sed tres quasi unum compellavit et adoravit.

Tertia.

Tertio, alii accipiunt hæc de hac vita mortali, *q. d.* Paulus : In hac vita mortali nec ego, nec Moses, nec quis alius vidit, aut videre potest divinam essentiam. Verum hoc absolute non videtur verum : etiamsi enim demus neminem actu vidisse Deum, potest tamen Deus facere, ut aliquis homo mortalis videat Dei essentiam.

Quarta et genuina.

Hinc *quarto*, germane et solide, nemo potest videre Deum, scilicet per se et suas naturæ vires, sive nemo potest videre Deum sua acie mentis, suo naturali acumine, suo ingenio, uti præsumebant Anomæi : sed necesse est ut homo visurus Deum supra hominem elevetur, ac per gratiam naturam transcendat et super seipsum attollatur, atque quasi supernaturalem vim visivam oculumque accipiat, puta lumen gloriæ, quo Deum videre possit. Quod ergo dicitur *Genes.* XXXII, 30 : « Jacob vidisse Deum facie ad faciem, » et Moses, *Num.* XII, 8, dicitur *ore ad os*, quasi amicus cum amico familiariter cum Deo collocutus, intelligendum est non de Dei essentia, sed de corpore a Deo, vel potius ab angelo personam Dei repræsentante assumpto, in quo facie ad faciem cum Mose et Jacobo angelus vice Dei colloquebatur.

Quomodo Jacob et Moses viderint Deum facie ad faciem?

Nulla potest creari creatura, cui sit connaturale videre Deum.

Hinc recte colligunt Theologi, nec esse, nec esse posse aliquam creatam substantiam, cui connaturale sit videre Deum, seu quæ viribus naturæ suæ possit videre Deum, ac consequenter cui naturale sit lumen gloriæ : tali enim creaturæ Deus non habitaret lucem inaccessibilem, sed per se accessibilem ; talisque per se posset videre Deum ac consequenter deberet esse talis ordinis divini, et in eodem ordine cum Deo ; ac quasi par Deo. Quæ omnia repugnant Apostolo hic, cum dicit Deum ita transcendere omnia creata, omnemque omnino intellectum, sive creatum de facto, sive possibilem, ut a nullo viribus suis suæque naturæ adiri, accedi, videri possit. Sic cap. I, vers. 17, Deum vocavit « regem sæculorum invisibilem. »

Qui κράτος Dei?

CUI HONOR ET IMPERIUM SEMPITERNUM. — Pro *imperium* græce est κράτος, quod non tantum imperium, sed et potestatem ac robur significat, *q. d.* Reges hujus mundi habent suum robur et imperium, sed breve : « omnis enim potentatus vita brevis ; » Deus vero robur et imperium habet æternum, quo impios in æternum puniet, Sanctos vero gloriæ et regni sui participes faciet in die adventus Christi ad judicium.

Vers. 17.

17. DIVITIBUS HUJUS SÆCULI PRÆCIPE NON SUBLIME SAPERE, NEQUE SPERARE IN INCERTO DIVITIARUM. — Quia vers. 6 et seq. egit de vitiis cupientium ditescere, hinc transit ad ipsorum divitum vitia, eorumque remedia. Ephesus enim nobile erat Asiæ emporium; unde multi in ea mercatores erant prædivites.

Divites alii sunt hujus sæculi, alii futuri.

Nota : Vocat « divites hujus sæculi, » quia sunt alii divites sæculi futuri. Vocantur ergo divites et divitiæ hujus sæculi, quia cum hoc sæculo instar bullæ et momenti transeunt. *Secundo*, quia terrenæ sunt, miseræ, viles et exiles, quale est hoc sæculum et homines sæculares, omniaque sæcularia. Sic dives Epulo in hoc sæculo dives erat, sed in futuro pauper : contra Lazarus mendicus in præsenti vita pauper erat, in futura dives. Vide S. Augustinum, serm. 212 *De Tempore*.

Vermis divitiarum superbia.

Secundo, vult Paulus ut Timotheus Episcopus præcipiat divitibus *non sublime sapere*, græce μὴ ὑψηλοφρονεῖν, quod Ambrosius vertit, *non superbe sapere*; Vatablus, *non elato esse animo*; sed proprie significat sublimiter de se sentire, magni se facere, multum sibi arrogare. « Nam sicut vermis pomo, ita divitiis superbia innascitur, » inquit Anselmus; et Augustinus, serm. 5 *De Verbis Domini secundum Matth.*, tom. X : « Omne, inquit, pomum, omne granum, omne frumentum, omne lignum habet suum vermem : alius est vermis mali, alius piri, alius fabæ, alius tritici : vermis divitiarum, superbia. »

Incertitudo divitiarum.

Tertio, vult divites « non sperare in incerto (græce ἀδηλότητι, id est incertitudine) divitiarum suarum, » quia opes hæ instabiles sunt, caducæ, et minimo vento belli, naufragii, furti et cujuslibet mutationis rerum humanarum difflantur, pereunt et ab uno alteri afflantur ; ut qui hodie est Crœso ditior, cras sit Iro pauperior. Adde, in morte, cujus dies et hora nobis incerta est, omnes opes nos deserent : ita ut non tam opum domini, quam usufructuarii simus, ait Chrysostomus. Quis ergo sapiens in eis spem suam defigat? « Stulte, inquit Christus diviti illi, *Lucæ* XII, 20, hac nocte animam tuam repetunt a te; quæ autem parasti cujus erunt? » Hinc Diogenes Cynicus, opes quia viles sunt et fluxæ, vocabat vomitum fortunæ. Chrysostomus, hom. *in Eutropium*, vocat eas servum fugacem, imo homicidam; exemplumque statuit ipsum Eutropium, qui a summo

Opes sunt vomitus fortunæ.

opum et honorum gradu in imum lapsus, cum a militibus ad necem posceretur, ad Ecclesiam (cujus immunitatem violaverat) confugere coactus, ibique a Chrysostomo exceptus, et homilia jam dicta defensus ac servatus est.

Vers. 17 et 18.

17. SED (sperare) IN DEO VIVO (QUI PRÆSTAT NOBIS OMNIA ABUNDE AD FRUENDUM), 18. BENE AGERE, DIVITES FIERI IN BONIS OPERIBUS, FACILE TRIBUERE, COMMUNICARE, 19. THESAURIZARE SIBI FUNDAMENTUM BONUM IN FUTURUM, UT APPREHENDANT VITAM VERAM. —

Vers. 19.

Cur Deus vocetur vivus?

Apte incertitudini divitiarum, quæ non permanent, sed cito pereunt, opponit Deum *vivum* qui semper permanet, vivit et viget. Sic enim Hebræi Deum æternum et stabilem vocant אל חי *el chai*, id est Deum vivum; ut eum opponant diis Gentium et idolis, quæ sunt dii saxei et lignei, ideoque falsi et mortui. Unde S. Augustinus, serm. 203 *De Tempore*, ait : « Apostolus jubet non sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo. Fur tibi tollit aurum; quis tibi tollit Deum? quid habet dives, si Deum non habet? Noli ergo in divitiis sperare, sed in Deo vivo, qui præstat nobis abundanter omnia, cum quibus omnibus et seipsum. » Idem lib. XIII *Confess.*, VIII : « Male, inquit, mihi est præter te, et omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est. » *Secundo,* « Deus vivus » significat Deum divitem, largum et liberalem, qui vitam, omniaque sua bona nobis largiter aspirat et communicat; hinc a Græcis deorum summus dicitur Ζεύς vel Ζῆν, quia, ut ait Laertius in Zenone, τοῦ ζῆν αἴτιος ἐςί, vivendi cæteris causa est. Unde Paulus hic idipsum explicans subdit, « Qui præstat omnia abunde (πλουσίως, id est diviter, opulente, copiose : alludit enim ad verbum πλούτου, id est divitias, de quibus præcessit); » id est qui est et dicitur hebraice *saddai*, de quo dixi *Philipp.* IV, 11. Hic ergo « præstat omnia ad fruendum, » ut scilicet aere, aqua, luce, sole, elementis, inquit Chrysostomus, fruamur æque pauperes ac divites, utque frugibus et opibus terræ, omnibusque animæ et corporis alimentis et fomentis abundemus (qua de re pulchre disserit Seneca, lib. IV *De Beneficiis*, cap. IV) iisque frui possimus, id est cum voluptate uti : « Deus enim cibo et lætitia implet corda nostra, » ut dicitur *Actor.* XIV, 16; nam alioqui proprie bonis præsentibus tantum utimur, æternis vero fruimur. Unde S. Augustinus, serm. 5 *De Verbis Domini secundum Matth.* : « Deus præstat, inquit, et temporalia et æterna : ad utendum temporalia tanquam viatoribus, ad fruendum æterna tanquam habitatoribus : temporalia unde bona faciamus; æterna, ut boni efficiamur. »

Quomodo Deus præstet omnia ad fruendum?

Septem præcepta divitibus dat Paulus.

Nota : Apostolus hic septem præcepta dat divitibus. *Primum* est, ut in suis opibus spes suas non defigant. *Secundum* ut sperent in Deo vivo.

Tertio, vult Apostolus divitibus præcipi *bene agere,* græce ἀγαθοεργεῖν, id est ut bona opera operentur, et fugiant luxum aliaque peccata et mala opera, quæ opes consequi solent.

Quarto, vult ut « divites fiant in bonis operibus, » scilicet multa bonorum operum merita sibi accumulando : veræ enim divitiæ sunt non aurum et argentum, sed virtutes et virtutum opera.

Quinto, ut « facile tribuant, » græce εὐμεταδότους εἶναι, id est, ait Ambrosius, ut faciles sint ad impartiendum, ad largiendum, ad dandam eleemosynam.

Communicare tripliciter exponitur.

Sexto, ut « communicent, » id est pares suos alios mortales agnoscant, inquit S. Augustinus, serm. 5 citato *De Verbis Domini;* et, ut Haymo, communicare, inquit, est mortales se recogitare et socios esse aliis hominibus in fragilitate. *Secundo,* Græcum κοινωνικούς, id est communicantes, Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius interpretatur benevolos, amicos, societatis amantes, humanos, qui alios præsertim pauperes non despiciunt, sed sine fastu familiariter cum iis loquuntur et agunt. *Tertio,* et aptius ad sequentia et præcedentia, per « communicare » intellige facile mutuare, commodare et rerum suarum usum communem facere, sicut enim per « facile tribuere » intellexit facilem donationem : ita per « communicare » intelligit facilem opum suarum communicationem per mutuum, commodatum, aliosque modos a donatione distinctos. Vult enim divites sua liberaliter non tantum donare, sed et utenda dare : opes enim eis ad usum datæ sunt tum proprium, tum alienum; has tamen avari tenaciter retinent, et e viscatis manibus abire non sinunt; liberales vero liberaliter eas communicant.

Septimo, vult Apostolus divites « thesaurizare sibi fundamentum bonum. » Hoc fundamentum Commentarius Hieronymo et alter Primasio ascriptus (qui uterque, ut dixi in procemio, revera est Pelagii, vel Pelagiani alicujus) interpretatur vendere omnia et dare pauperibus; id quod vult esse præcepti. Hæc enim inter alias fuit quoque hæresis Pelagii, scilicet Christianis præceptum esse a Christo et ab Apostolo, vendere omnia sua eaque dare pauperibus, ac consequenter omnibus Christianis vetitas esse opes et præceptam paupertatem, ideoque divites non posse salvari; idque Christum docuisse *Matth.* XIX, 24, cum dixit : « Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum. »

Pelagii hæresis fuit Christianos omnes debere esse pauperes.

Refellitur.

Hoc refellit S. Augustinus, epist. 89 *ad Hilarium,* Quæst. IV, meminitque expositionis hujus loci jam dictæ, eamque Pelagianam vocat. Unde sequitur commentarios hos Hieronymo ascriptos esse Pelagiani cujuspiam : refellit autem hac ratione, quod S. Paulus velit a divitibus ali uxores, filios et servos : hi autem sine opibus ali non possunt. Rursum, quod nullum extet paupertatis hujus præceptum, quod omnibus Christianis sit datum; non enim dicit Christus : Si vis Christianus, sed : Si vis perfectus esse, vade et vende omnia; locus autem *Matthæi,* cap. XIX, alium habet sensum, ut ibi dicam.

Dico ergo : Vult Apostolus divites sibi thesau-

rizare et recondere « in futurum, » scilicet sæculum, « fundamentum bonum, » id est firmas opes et bene fundatas, scilicet spiritales, cœlestes et æternas : puta virtutes et virtutum pietatisque opera. Has enim opes quasi fundamentum solidum opponit incerto divitiarum hujus sæculi. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus et Theodoretus, qui hinc docet veras divitias hominis Christiani repositas esse in cœlo, ubi Christus admonet ut collocemus thesauros nostros, quos nec ærugo demolitur, nec tinea corrumpit.

Quod fundamentum bonum divitibus comparandum.

Ubi nota : Bona opera vocat Apostolus « fundamentum » futuri ædificii, quod nobis præparatur in cœlo; quia tota præparatio futuræ gloriæ est per merita, quæ hic acquirimus per gratiam, inquit S. Thomas. Unde subdit Apostolus : « Ut apprehendant veram vitam, » scilicet beatam et æternam. Bona ergo opera sunt fundamentum vitæ æternæ, quibus scilicet vita æterna acquiritur et superstruitur. Unde clare sequitur « bona opera » esse causam meritoriam vitæ æternæ. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii.

Bona opera sunt fundamentum futuri ædificii.

Nota *secundo,* « veram vitam » dici illam, quæ Beatorum est in cœlis. Unde Græca habent, ζωῆς αἰωνίου, id est vitam æternam : hæc enim præsens vita, non vita, sed vanitas est et mors potius dicenda quam vita. « Hæc est ergo, inquit S. Augustinus, serm. 5 *De Verbis Domini secundum Matthæum,* falsa vita; apprehendenda est ergo vera vita; migrandæ sunt facultates nostræ ad locum veræ vitæ, ut hoc ibi inveniamus, quod hic damus. » Sicut ergo insipiens esset, qui in locum alium migrare deberet, ubi nihil inveniret, nisi quod præmisisset, nihil tamen illuc vellet præmittere : ita insipiens est qui hic suas opes per eleemosynam et bona opera non præmittit in futuram vitam in cœlo, ut ibi ex iis in æternum alatur et vivat. Pulchra parabola idipsum Josaphato regi declarat Barlaam apud Damascenum, cap. XIV *Historiæ* eorumdem.

Vera vita est in cœlis, falsa hic.

Vers. 20. 20. O TIMOTHEE, DEPOSITUM CUSTODI. — Iterum atque iterum redit Apostolus et Episcopo Timotheo inculcat, ut novas et falsas doctrinas caveat, et antiquam veramque fidem tueatur. Quia hæc res angebat animum Apostoli prævidentis hæreses mox suborituras. Pro *depositum,* Ambrosius legit, *commodatum;* Œcumenius, per *depositum,* intelligit præcepta Dei hic a Paulo proposita Timotheo; alii cum Theodoreto intelligunt gratiam, munus et officium Episcopale; Cajetanus accipit populum quasi gregem sub depositi ratione Episcopo Timotheo commissum; alii charitatem, vel etiam castitatem intelligunt.

Quid depositum hic? Variæ sententiæ.

Verum certum est per « depositum » Apostolum intelligere doctrinam sanam, quæ Timotheo quasi Episcopo credita erat, eique quasi depositum a Deo et Paulo commendata. Unde consequitur doctrinam hanc solere per manus tradi, ejusque custodes esse Episcopos obstrictos ad hoc, ut ne minimam quidem ejus partem tolli aut vitiari patiantur. Lex enim depositi, inquit Chrysostomus, non patitur ut aliquid illius pereat sine culpa apud depositarium. Hinc S. Basilius præfecto Valentis Imperatoris Ariani urgenti ut ei in nonnullis cederet, ita respondit : « Qui divinis innutriti sunt eloquiis, corrumpi de divinis dogmatibus nec unam syllabam patiuntur; sed pro iis, si ita oporteat, omnes mortis species amplectuntur. »

Depositum est doctrina sana per manus tradita.

Hanc doctrinam vocari hic « depositum » patet *primo,* quia ita se explicat Paulus subdens : « Devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ ; » ubi profanas novitates et falsi nominis scientiam quasi deposito oppositam et contrariam vitari jubet; si ergo falsi nominis scientia opponitur deposito, sequitur depositum esse veri nominis scientiam, puta sanam doctrinam, quæ vera est sapientia et scientia.

Secundo, idipsum patet ex *epist.* II, ubi hoc depositum iterum atque iterum commendat Timotheo, et iisdem pene verbis, quibus hic, utitur, cum ait cap. I, 13 : « Formam habe sanorum verborum, quæ a me audisti in fide, et in dilectione in Christo Jesu : bonum depositum custodi. » Et cap. II, 2 : « Quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus. » Et infra : « Sollicite cura teipsum, etc., recte tractantem verbum veritatis, profana autem et vaniloquia devita. » Ecce tibi idem quod hic ait : « Devitans profanas vocum novitates. »

Tertio, quia ita explicant Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Anselmus et pulcherrime Vincentius Lirinensis in aureo suo libello contra hæreses, post medium libri.

Ex quo nota, sanam doctrinam vocari « depositum, » *primo,* quia a Christo apud Ecclesiam fuit deposita et instar depositi Apostolis et Episcopis asservanda tradita et commissa. Unde pulchre Vincentius singula Apostoli verba explicans et perurgens : « O Timothee, inquit, o Episcope, o sacerdos, o doctor! O, exclamationis est et præscientiæ et charitatis : prævidebat enim futuros, quos prædolebat errores ; custodi propter fures, propter inimicos depositum, id est doctrinam sanam, quæ tibi quasi Episcopo credita est a me et a Christo, non quæ a te inventa; quam traditione accepisti, non quam excogitasti; cujus non auctor debes esse, sed custos.

Cur sana doctrina vocetur depositum? Prima causa ex Vincentio Lirinensi.

» *Secundo,* depositum custodi, id est talentum catholicæ fidei inviolatum illibatumque conserva : aurum accepisti, aurum redde; ne plumbum, ne æramenta supponas : eadem quæ didicisti ita doce, adorna, illustra, ut cum dicas nove, non dicas nova.

Secunda

» *Tertio,* depositum, id est doctrinam catholicam, universalem, unam eamdemque per singulas ætatum successiones, incorrupta veritatis traditione manantem et usque in sæcula sine fine mansuram custodi. Devitans, quasi viperam, quasi scorpionem, quasi basiliscum, profanas, id est quæ nihil

Tertia.

habent sacri, nihil religiosi, a sacra fide, Ecclesia, religione alienas, vocum, id est dogmatum, rerum, sententiarum et consequenter sermonum novitates, quæ sunt vetustati, quæ antiquitati contrariæ. Si vitanda est novitas, retinenda est antiquitas; si profana est novitas, sacrata est vetustas; si novitates recipiantur, necesse est ut fides beatorum Patrum aut tota, aut certe magna ex parte violetur, necesse est ut omnes omnium ætatum fideles, omnes sancti, casti, virgines, omnes clerici, Levitæ, sacerdotes, tot Confessorum millia, tanti Martyrum exercitus, tanta urbium, tanta populorum celebritas et multitudo, tot insulæ, provinciæ, regiones, gentes, regna, nationes, totus postremo terrarum orbis per Catholicam fidem Christo capiti incorporatus, tanto sæculorum tractu ignorasse, errasse, blasphemasse, nescisse quid crederet, pronuntietur. » Audiant et perpendant hæc Novantes, quibus curæ est quærere sanam fidem et salutem æternam.

Profana est novitas, sacrata vetustas.

DEVITANS PROFANAS VOCUM NOVITATES. — Græca jam habent κενοφωνίας, id est vanitates sive inanitates vocum; et ita legit Syrus, Œcumenius et Theophylactus, qui eas vocat matæologias et vaniloquentias, qualis fuit illa Triphyllii Episcopi alias eruditi, qui pro concione referens illa verba Christi : « Tolle grabatum tuum et ambula, » pro grabato quasi voce minus concinna, « lectum » dixit; quem audiens magnus ille Spiridion reprehendit dicens : « Numquid tu præstantior es eo qui grabatum dixit? » testis Nicephorus, lib. VIII, cap. XLII.

Matæologia Triphyllii.

Verum Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus et passim veteres legunt cum nostro Interprete καινοφωνίας, id est novitates vocum. Alludit et perstringit nova et portentosa nomina triginta æonum Valentini, et 365 principiorum quæ habebant Gnostici, aliaque his similia aliorum Novantium. De quibus Hieronymus in *Amos* III, ad illa verba, *Congregamini montes Samariæ* : « Unusquisque, inquit, fingit quod vult et adorat figmentum suum, ut Marcion bonum Deum et otiosum; ut Valentinus æonas triginta, et extremum Christum, quem appellat ἔκτρωμα, id est abortivum; ut Basilides, qui omnipotentem Deum portentoso nomine appellat ἀβράξας : eumdem secundum Græcas litteras et annui cursus numerum dicit in solis circulo contineri; quem Ethnici sub titulo aliarum litterarum vocant μίτραν. » Talis novitas vocis excogitata fuit ab Arianis, cum Filium Patri esse ὁμοούσιον, id est consubstantialem, negantes; adinvenerunt eum esse Patri ὁμοιούσιον, id est similem in substantia.

Quænam sit novitas vocum?

Nota : Signum hæresis est novitas doctrinæ et sermonum, indeque hæretici passim a Patribus quasi novantes notantur, deteguntur et damnantur.

Novitas doctrinæ signum est hæresis.

Unde S. Augustinus, *Contra Crescon.*, lib. II, cap. LIII, ita Cresconium stringit : « Ecclesiam, inquit, periisse dicitis : et vos unde nati fueritis, ostendite. Sola igitur Evangelica doctrina per excellentiam vera et antiqua dicitur, ad invidiam falsæ, quæ nova appellatur. » Idem ad Optatum, de ratione animæ : « Semper, inquit, viris sanctis suspecta fuit novitas. »

Contra, sana doctrina cana est et prisca, a Christi et Apostolorum temporibus ad nos illibate derivata. Hinc S. Joannes, *epist.* I, cap. II, vers. 7 : « Non mandatum, inquit, novum scribo vobis. » Et vers. 24 : « Quod audistis ab initio, in vobis permaneat. »

Sana doctrina est cana et prisca.

Hoc antiquitatis telo impetit et jugulat Marcionem Tertullianus, lib. IV *Contra eumdem*, cap. IV, cum ait : « Ego meum Evangelium dico verum, Marcion suum : quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio ei præscribens auctoritatem, quod antiquius reperietur; et ei præjudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum est corruptio veri, in tantum præcedat est necesse veritas falsum. » Idem *Contra Hermogenem* : « Solemus, inquit, compendii gratia hæreticis de posteritate præscribere. » Eodem telo percutit novatores omnes S. Hieronymus, scribens *ad Pammachium et Oceanum* : « Cur, inquit, post quadringentos annos docere nos niteris, quod ante nescivimus? usque ad hunc enim diem sine ista doctrina mundus Christianus fuit. » Et Nazianzenus, *ad Clidonium* : « Si, inquit, ante hos triginta annos fides incepit, cum quadringenti fere sint anni, ex quo manifestatus est Christus, certe et Evangelium nostrum in tanto tempore fuit inane, inanis et fides nostra, » etc. Et Augustinus, lib. II *Contra Crescon.*, cap. XLV, hoc Donatistis objicit : « Ecclesia, inquit, periisse dicitur; et vos unde nati fueritis, ostendite. » Qua de re rursum Tertullianus, lib. *De Præscript.*, cap. XXXII : « Edant, inquit, origines Ecclesiarum suarum, evolvant ordinem Episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis habuerit auctorem et antecessorem. »

Nota *secundo* : Non sunt profanæ vocum novitates nomina nove adinventa, quæ res fidei brevius et clarius explicant, quia res nomine significata non est nova, sed prisca et antiqua; talia sunt : « Trinitas, hypostasis, consubstantialis, Christianus, liberum arbitrium, Purgatorium, Indulgentiæ, transsubstantiatio. » De quibus audi S. Augustinum, tract. 97 *in Joannem* : « Non ait Apostolus, Vocum novitates; sed addit, Profanas : sunt enim et doctrinæ religionis congruentes verborum novitates; et xenodochia atque monasteria postea sunt appellata novis nominibus, res tamen ipsæ et ante nomina sua erant. Adversus quoque impietatem Arianorum novum nomen Patres *homousion* condiderunt; sed non rem novam tali nomine signaverunt. Hoc enim vocatur *homousion*, quod dicitur, Ego et Pater unum sumus. » Quocirca S. Athanasius disputans cum Ario, cum Arius objiceret ὁμοούσιον esse novam Nicænorum Patrum vocem, sanctæ Scripturæ incog-

sitam, respondit eique regessit suum τριούσιον: « Ostende mihi, inquit, in sacra Scriptura tuum τριούσιον, et ego ostendam nostrum ὁμοούσιον: imo vero tres in Deitate substantias, quas tu fingis, nunquam e Scriptura ostenderis; ego autem unicam esse substantiam in tribus personis divinis (quod est ὁμοούσιον) tibi e Scriptura evincam. » Ita refert ipse S. Athanasius in disp. cum Ario habita jussu Constantini Imperatoris, lib. I; ὁμουσίου enim nomen in Scriptura non reperitur, sed res nomine significata: τριουσίου vero nec nomen, nec res, utpote falsa et hæretica.

OPPOSITIONES FALSI NOMINIS SCIENTIÆ. — Græce ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, id est antitheses falso nominatæ scientiæ: intelligit objectiones sive oppositiones, quas hæretici, qui falso sibi arrogant et jactant suam scientiam, objiciunt Catholicis contra sanam fidem.

Unde dicti sint Gnostici? Notat Theodoretus et Chrysostomus quod Apostolus hic perstringat hæreticos jam tum suborientes, qui se Gnosticos, id est scientes, nominabant, quasi ipsi soli præ aliis saperent, sed falso; non enim est vera scientia, ubi vera fides non est. Non est vera scientia, ubi vera fides non est. Sic quivis alii hæretici, inquit Vincentius Lirinensis, falso sibi scientiam sacræ Scripturæ et doctrinæ arrogant, quam opponunt veræ fidei; et ignorantiam suam scientiæ, caliginem et tenebras, luminis appellatione fucant et colorant. Ridicule Commentarius Hieronymo ascriptus (qui hinc rursus esse Pelagii dignoscitur) per « falsi nominis scientiam » accipit Dialecticam (uti et commentarius Vatablo ascriptus intelligit Philosophiam); Hæretici oderunt Dialecticam. hanc enim oderat Pelagius, uti et nostri Novantes, quia per eam videbat se ab Augustino aliisque orthodoxis erroris convinci et confutari.

Vers 21. 21. QUAM (scientiam) QUIDAM PROMITTENTES (Græcum ἐπαγγελλόμενοι verti potest quoque, profitentes) CIRCA FIDEM EXCIDERUNT, — ἠστόχησαν, id est aberrarunt: est metaphora petita ab iis, qui aberrant a scopo, q. d. Hi Novantes omni suo studio ad veram fidem, quæ veræ religionis est caput et fundamentum, quasi ad scopum se collimare fingunt; sed errant, quia dum in novitates vocum, falsamque scientiam et dogmata sua erronea collimant, prorsus aberrant a fide, et consequenter a vera religione.

Pulchre Vincentius Lirinensis: « Dicit, inquit, Apostolus: Quam scilicet scientiam promittentes; hi enim Novantes dicunt: Venite, insipientes et miseri, qui vulgo catholici vocitamini, et discite fidem veram, quam præter nos nullus intelligit, quæ multis ante sæculis latuit, nuper vero revelata et ostensa est: sed discite furtim atque secretim, delectabit enim vos. »

O Rex regum et Domine dominantium, o habitator et princeps ÆTERNITATIS, qui solus habes immortalitatem et lucem habitas inaccessibilem: tibi honor et imperium sempiternum. Da nobis non sublime sapere, non sperare in incerto divitiarum et vanitatum mundi, sed bene agere, divites fieri in bonis operibus, thesaurizare bonum fundamentum in futurum, ut apprehendamus vitam æternam. O æterna veritas! o vera charitas! Creasti nos ad æternam tuam gloriam: da nobis temporalia omnia, vana et caduca omnia contemnere; da sectari cœlestia, ambire æterna; da nobis rectis itineribus ad te tendere, ad te jugiter anhelare, ad te toto corde suspirare: quia tu es portio nostra in terra viventium, tu es qui restitues hæreditatem nostram, ÆTERNITATEM nostram nobis.

COMMENTARIUS

IN SECUNDAM EPISTOLAM

AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

Officia Pastoris et Episcopi.

Idem generatim est argumentum hujus Epistolæ quod prioris. Timotheum enim adhortatur docens quæ sint Pastoris et Episcopi officia; primumque esse intrepide et instanter evangelizare, atque ex S. Scriptura sanam doctrinam docere, exhortari, arguere peccatores et confutare hæreticos, quorum mores ad vivum depingit. Prædestinationis dat fundamentum et duo sigilla, scilicet præscientiam Dei et fugam peccati. Excitat ad fortitudinem, patientiam, studium sacræ Scripturæ et martyrium, illudque sibi instare significat. Unde S. Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Anselmus et alii putant, Paulum Christum suspirantem et animam jam pene expirantem, hanc ultimam Epistolam quasi cycneam vocem edidisse, cum Romæ ageret in secundis vinculis et proximus esset morti (ut colligitur cap. IV, vers. 6), quæ contigit anno Christi 69, qui fuit Neronis 13; licet Baronius ex cap. IV, 17 et 18, scriptam putet hanc Epistolam e primis vinculis, anno Christi 59, de quo plura cap. IV (1).

Duo sigilla prædestinationis.

Epistola scripta e secundis vinculis?

(1) Baronii sententia multo probabilior est; eam sequitur Rosenmullerus et Sepp, qui ait a Paulo hanc Epistolam scriptam fuisse e primis Romæ vinculis, sub finem prioris anni, ann. autem Christi 56.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ostendit primo, amorem erga Timotheum, quod fidem et pietatem a matre et avia cum lacte suxerit.
Secundo, vers. 6, hortatur eum ut exsuscitet gratiam, præsertim fortitudinis, in ordinatione acceptam.
Tertio, vers. 8, animat eum ut non erubescat prædicationem Evangelii, sed pro eo secum vincula et quævis adversa, si incurrant, fortiter spe auxilii divini et resurrectionis futuræ patiatur.
Quarto, vers. 14, monet eum, ut depositum sanæ doctrinæ arcte custodiat, etiamsi ideo aliqui, ut Phygellus et Hermogenes, ab eo avertantur.
Quinto, vers. 16, commendat Onesiphori erga se vinctum, fidem et charitatem.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Jesu : 2. Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro. 3. Gratias ago Deo, cui servio a progenitoribus in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die; 4. desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, 5. recordationem accipiens ejus fidei, quæ est in te non ficta, quæ et habitavit primum in avia tua Loide, et matre tua Eunice, certus sum autem quod et in te. 6. Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris : sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis. 8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus : sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei : 9. qui nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. 10. Manifestata est autem nunc per illuminationem Salvatoris nostri Jesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam et incorruptionem per Evangelium : 11. in quo positus sum ego prædicator, et Apostolus, et magister Gentium. 12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor. Scio enim cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. 13. Formam habe sanorum verborum, quæ a me audisti in fide, et in dilectione in Christo Jesu. 14. Bonum depositum custodi per Spiritum Sanctum qui habitat in nobis. 15. Scis hoc, quod adversi sunt a me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phygellus et Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui : quia sæpe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit; 17. sed cum Romam venisset, sollicite me quæsivit, et invenit. 18. Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti.

Vers. 1 et 2.

1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI, PER VOLUNTATEM DEI, SECUNDUM PROMISSIONEM VITÆ, QUÆ EST IN CHRISTO JESU (subaudi, scribit et bene precatur dicens) : 2. TIMOTHEO CHARISSIMO FILIO (sit) GRATIA, MISERICORDIA, PAX A DEO PATRE. — Nota : Paulus hic dicit se « Apostolum secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo, *q. d.* Missus sum a Deo tanquam Apostolus, et legatus ad prædicandum vitam æternam promissam per Christum. Vel planius : Missus sum a Deo Apostolus et legatus secundum, id est *ad*, promissionem vitæ, ut scilicet nomine Dei promittam vitam æternam, quæ est in Christo, id est quæ per Christum præstatur, puta Christianis, Christi discipulis : pro cujus adeptione æquum est omnia incommoda et mortem ipsam hic pati, ait Primasius. Ita et Ambrosius, Theophylactus, Œcumenius. Sic enim legatus dicitur mitti ad pacem conficiendam, ad redimendos captivos, ad promittendum matrimonium, sive ad sponsalia conficienda; nam quilibet

Objectum legationis et apostolatus Pauli.

legatus ad certum aliquod negotium conficiendum legatur et dirigitur. Eodem modo Apostolus dicit se legatum esse ad promissionem vitæ, ut scilicet promittat vitam æternam credentibus Christo, illique obedientibus. Præpositio ergo *secundum* determinat et exprimit officium, ad quod Apostolus missus est, valetque idem quod præpositio *ad*, vel *quoad;* respondet enim Hebræo על *al.*

Unde nota *secundo:* Hunc titulum dignitatis suæ præmittit Apostolus, ut insinuet se, et ostendat præstantiam muneris Apostolici præ Mose et Prophetis. Moses enim legis suæ observatoribus promisit vitam, sed temporariam, scilicet felicitatem vitæ præsentis in abundantia vini, mellis, olei; Christus vero et Apostoli servantibus legem Christi promittunt vitam cœlestem, beatam et æternam.

Vers. 3. 3. GRATIAS AGO DEO, CUI SERVIO A PROGENITORIBUS IN CONSCIENTIA PURA, QUOD SINE INTERMISSIONE HABEAM TUI MEMORIAM IN ORATIONIBUS MEIS, NOCTE AC DIE. — Verbis præcedentibus sui officii et apostolatus dignitatem commendavit, et commendando se insinuat in animum Timothei Apostolus: hic vero eximium erga eumdem amorem ostendit, ut a Paulo quasi sui amantissimo parente mandata quæ deinceps ei præscribet, peramanter accipiat: doctor enim apud discipulos tam benevolentia quam auctoritate indiget. Hunc vero amorem ostendit dicens: Non tantum tui, o Timothee, recordor, sed etiam gratias ago Deo, quod tui memoriam assidue animo meo injiciat et objiciat, *q. d.* Tanti te facio, tantum te amo, ut propter te et tui memoriam in gratiarum actionem et Dei laudes erumpam, putemque me insigni a Deo beneficio affici, cum tui recordationem mihi suggerit, ideoque ei gratias ago.

Amor Pauli erga Timotheum.

Nota: Pro *servio* græce est λατρεύω, *q. d.* Quem scilicet Deum colo latria, æque ut progenitores mei Abraham, Isaac, Jacob et cæteri deinceps, a quibus cum natura et existentia, veram religionem et pietatem quasi per manus accepi. Ita S. Ambrosius, Anselmus et alii.

Nota *secundo:* Dicit se Deo a progenitoribus servire, quia licet aliquando judaizarit Christumque Deum ad breve tempus oppugnarit, tamen retinuit semper cultum et amorem unius veri Dei, ut illi posset dicere: Te solum, Domine, latria colo; idque « in pura conscientia, » quia conscientia mihi testis est, non me alium quam te pro Deo meo habere, amare et zelari; adeoque cum Christum oppugnavi, conscientia mihi testis est, me hoc non odio Christi aut Dei, sed potius Dei et legis Dei zelo fecisse: nesciebam enim illum esse Messiam a Deo missum, et putabam in conscientia me pro patria lege a Deo Mosi data stare et pugnare debere; putabam hac Christi persecutione maxime me Deum colere, illique me rem gratissimam præstare. Unde mox ut a Deo illuminatus errare me vidi, illico errorem correxi, totum me Christo dedi, tantumque Christum Christique legem propugnavi, quantum antea impugnaveram. Ita Theodoretus. Adde, non dicit Apostolus: Servivi semper; sed tantum: « Servio, » quia scilicet in præsenti servio, et ab infantia servivi, licet ad modicum tempus, per errorem, hæc servitus fuerit interrupta.

Quomodo Paulus a progenitoribus servierit Deo, cum fuerit persecutor?

Secundo, Theophylactus per « puram conscientiam » accipit puram a sceleribus vitam, *q. d.* Licet judaizarem, purus tamen eram a crapula, libidine aliisque vitiis quibus homines vulgo maculant suam conscientiam.

Tertio, Chrysostomus « conscientiam puram » opponit simulationi et hypocrisi, eamque vult dici puram, id est veracem et simplicem; ut sensus sit hic: Ego Paulus semper, etiam dum judaizarem, a simulatione et mendacio fui alienus, sed candida et simplici mente Deo servivi; sicut interius in mente sentiebam, ita exterius loquebar, agebam et profitebar fidem et cultum unius Dei veri, *q. d.* Paulus: Ne suspiceris, o Timothee, me aliud scribere, aliud cogitare; pura et simplex est mihi conscientia, uti semper fuit. Sed primus sensus genuinus videtur et ex mente Apostoli. De pura conscientia vere ait S. Ambrosius, lib. II *De Officiis,* cap. I: « Vitam beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ et securitas innocentiæ; » et Cicero, lib. II *Tuscul.*: « Nullum, inquit, theatrum virtute et conscientia majus est. » Vide S. Bernardum, lib. *De Interiori domo,* cap. XXII.

Puritas conscientiæ quantum bonum.

Vers. 4. 4. DESIDERANS TE VIDERE, MEMOR LACRYMARUM TUARUM, UT GAUDIO IMPLEAR. — Pergit ostendere ardorem amoris in Timotheum, *q. d.* Ego licet in vinculis constitutus sim, brevique occidendus, ante mortem tamen cupio frui aspectu mei Timothei, idque quia memor sum lacrymarum tuarum, quas scilicet fundebas in proximo a me discessu, flebasque quasi infans avulsus ab uberibus et lacte matris, inquit Chrysostomus, hicque fletus tuus mihi tristitiam attulit, qua relevabor et gaudio implebor, si te videam teque fruar. « Amantibus enim, inquit Aristoteles, lib. IX *Ethic.*, XII, amabilissimum est ipse aspectus, eo quod hinc maxime existit et oritur amor. »

Vers. 5. 5. RECORDATIONEM ACCIPIENS EJUS FIDEI, QUÆ EST IN TE NON FICTA. — Hic secundam dat causam cur tanto teneatur videndi Timothei desiderio, scilicet quod recordetur ejus fidei sinceræ, qua in sui amorem et desiderium Paulum rapiebat Timotheus.

QUÆ (fides) ET HABITAVIT PRIMUM IN AVIA TUA LOIDE, ET MATRE TUA EUNICE, CERTUS SUM AUTEM QUOD ET IN TE. — « Habitavit, » id est firmiter et permanenter inhæsit; hac enim significatione et prosopopœia Hebræi dicunt virtutes et vitia quasi personas quasdam habitare in anima nostra, cum in ea quasi in firma sede et loco suo resident.

Nota: Mater Timothei Judæa fuit, verum quia in Græcia habitabat, Græcum ei nomen inditum fuit. Eunice enim, græce *Victoriam,* aut potius *Vincentem,* proprieque *Vincentiam* sonat; uti Lois (quæ fuit avia Timothei) significat *Meliorem*: λωίων

Parentes Timothei Eunice, id est Vincentia;

Lois, id est melior.

enim Græcis idem est quod melior. Hugo pro Eunice videtur legisse *Eutyche;* interpretatur enim *Fortunatam,* nam Græcis fortuna dicitur τυχή, et fortunatus εὐτυχής.

Nota *secundo :* Pro *certus sum* græce est πέπεισμαι, id est mihi persuadeo; non enim Paulus fide divina, sed tantum humana, quæ petitur ex signis et conjecturis, credebat sibique probabiliter persuadebat, Timotheum habere fidem non fictam. Vide dicta *Rom.* VIII, 38.

Quantum prosit prolibus parentum pietas.

Nota *tertio :* Laudat hic Timotheum Apostolus a parentibus fidelibus, per quos fides illi erat quasi hæreditaria; simul tacite hoc domestico parentum exemplo Timotheum stimulat, ut eorum fidem et virtutem imitetur : magnum enim est Dei beneficium, pios nancisci parentes, ac præsertim matrem, a qua pene tota filiorum educatio pendet. Ita Nazianzenus, *orat.* 24, init. tomi II, laudat Cæsarium fratrem defunctum a matre, quæ a parentibus pietati et Deo addicta, maritum (antea Gentilem) et proles omnes sua pietate imbuit, adeo ut tam maritum, quam filium ad episcopatum evehi conspexerit, omnesque proles, scilicet Gorgoniam, Cæsarium et Gregorium Nazianzenum sanctos effecerit.

Vers. 6.

6. PROPTER QUAM CAUSAM ADMONEO TE, UT RESUSCITES GRATIAM DEI, QUÆ EST IN TE PER IMPOSITIONEM MANUUM MEARUM, — *q. d.* Quia fides tibi quasi est hæreditaria, ut de ea non dubitem, unum tibi faciendum superest, ne scilicet fidem hanc, quasi longo usu et consuetudine senescentem, aut metu persecutionis (ut colligitur ex vers. 8) flaccescentem dormitare aut torpescere sinas, sed eam æque ut gratiam tibi in ordinatione datam exsuscites.

Fervor spiritus et torporis fuga.

Nota : Pro *resuscites* græce est ἀναζωπυρεῖν, quod proprie significat ignem cineribus conditum ac sopitum flatu, folle aut flabello suscitare, ut reardescat. S. Ambrosius vertit, *recrea,* id est, inquit, confove, *q. d.* Zelus, charitas et gratia, quam in ordinatione mea accepisti, o Timothee, sensim tempore languescit, atque partim persecutionum, partim desidiæ, partim timoris, partim humanæ infirmitatis et mutabilitatis cinere ac frigore quasi sopitur et restinguitur : vide ergo, ut eam suscites, ut charitatis flammam reaccendas ejusque ardorem continuo foveas et adaugeas; ad hanc rem folles et flabella tibi sint oratio, meditatio, pia lectio, alacritas et vigilantia animi, studium; exercitatio et conatus major ad virtutes, ac præsertim labor et zelus ad salutem populi tibi commissi diligentius et ferventius procurandam. Ita S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Theodoretus. Hisce enim follibus excitabitur animus, animique contracta et sopita libertas, qua cum suis amoribus, terroribus, erroribus vincetur hic mundus, ait S. Anselmus, qui gratiam et charitatem opprimere et suffocare nititur; victaque cupiditate et metu, rursus charitas flagrare incipiet, indiesque magis flagrabit. Unde auctor *Quæst. novi et veteris Testam.* apud Augustinum, *Quæst.* CXX, sacra lectione gratiam nanc excitandam esse ita docet : « Excitatur, inquit, devotio nostra, quando ea quæ licet non ignorantur, recensentur tamen. Tale est ingenium naturæ nostræ, ut torpescat, si usus destiterit lectionis; quia sicut ferrum nisi usum fuerit, æruginem contrahit : ita et anima nisi frequentius divinis exerceatur lectionibus; quamobrem David ait illum beatum esse, qui die ac nocte lege Domini meditatur : excitatur enim desiderium animæ erga opera salutaria jejunio, oratione et misericordia (adde, usu et exercitiis). Unde Apostolus ad Timotheum inter cætera ait : Ut resuscites, inquit, gratiam Dei quæ est in te. »

Remedia torporis et incitamenta fervoris. *Sacra lectio.*

Gratia non prædeterminat.

Adverte hic obiter, gratiam non prædeterminare liberum arbitrium; imo potius liberum arbitrium gratia imbutum ipsam gratiam sopitam, adeoque seipsum suscitare et excitare ad opera bona, atque ad eorum fervorem et incrementum.

Ordo verum novæ legis Sacramentum.

Nota *secundo :* Ex eo quod dicit Apostolus « gratiam quæ est in te per impositionem manuum mearum, » clare evincitur, impositionem manuum, id est Ordinem, vel potius ordinationem, esse Sacramentum : per hanc enim Deus quasi per instrumentum, confert gratiam, ut ait hic Apostolus. Sicut ergo eo quod per baptismum, quasi per instrumentum, abluitur anima et gratia infunditur, recte colligunt omnes baptismum esse Sacramentum; ita pariter idem eadem ratione colligimus hic de ordinatione. Ordinatio enim sua habet signa et symbola, puta materiam, impositionem manuum, formam vero verba sacra, quibus Episcopus ordinando, potestatem Ordinis confert; quorum effectus est gratia : atqui Sacramentum non est aliud quam signum sensibile constans sensibili materia et forma, quod gratiam confert : necesse est ergo ut ordinatio sit Sacramentum æque ac baptismus et Eucharistia.

Ejus forma et materia.

Diluitur et solvitur objectio contra Sacramentum Ordinis.

Dices : Pro *gratia* græce est χάρισμα, quod significat gratias et dona gratis data, quale est donum et munus docendi et regendi, puta episcopatus ipse, doctoratus et similia : hæc enim vocantur charismata; ergo non loquitur Paulus de gratia gratum faciente, quæ est effectus Sacramenti. Respondeo : Græcum χάρισμα significat quodlibet donum, sive gratiæ gratis datæ, sive gratum facientis; hic vero significare charitatem et gratiam gratum facientem, patet ex ratione et explicatione quam subjicit Apostolus : hanc enim gratiam explicans ipse subdit statim : « Non enim, inquit, dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, dilectionis et sobrietatis; » ergo gratia data Timotheo in ordinatione, quam ab eo suscitari vult Apostolus, est spiritus timoris, virtutis, dilectionis et sobrietatis. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et alii. Sic donum continentiæ cuique datum a Deo vocat Apostolus χάρισμα, I *Cor.* VII, 7; sic Christi gratiam oppositam

Charisma quam gratiam significet apud Apostolum?

peccato Adæ vocat χάρισμα, *Rom.* v, 15; sic vitam æternam vocat χάρισμα, id est gratiam, quia effectus est gratiæ gratum facientis, *Rom.* vi, 23; sic *Rom.* i, 11 : « Ut aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis, » græce est χάρισμα. Ecce hisce locis χάρισμα gratiam non gratis datam, sed gratum facientem significat.

Vers. 7. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris : sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis. — Dat causam cur Timotheus et quivis similis gratiam, quam accepit, excitare debeat, quæque eum ad hoc faciendum exstimulent, *q. d.* A Deo accepimus spiritum non timiditatis, ut in persecutionibus et tentationibus paveamus et animo contrahamur : sed e contrario accepimus spiritum magnanimitatis, ut potenter omnia adversa superemus, libereque Christi fidem prædicemus et propugnemus; ac proinde hunc spiritum magnanimitatis, cum aliquis timor aut torpor obrepit, excitare debemus et animose ac fortiter dura et ardua quævis aggredi. Hæc enim est vocatio et professio nostra, ad hoc a Deo destinati sumus, ad hoc animos et vires gratiæ copiosas accepimus : eæ tantum excitandæ et acuendæ nobis sunt.

Quando excitanda magnanimitas?

Unde nota : Pro *spiritum timoris* græce est δειλίας, id est timiditatis et ignaviæ, qualis est eorum qui animo sunt imbecilli, pavido, contracto et abjecto. « Sed virtutis, » græce δυνάμεως, id est fortitudinis et roboris; ut fortiter fidem non tantum teneamus, sed et prædicemus in persecutione inter medios hostes : nec timeamus, sed ambiamus pro ea mori, adeoque cum simus Episcopi, quasi duces populo præeamus ad martyrium; hæc enim virtus fortitudinis uti maxime requiritur in duce belli, ita conformiter datur Episcopo vi sacramenti Ordinis, quo consecratur dux belli fidelium. Sicut ergo in baptismo fimus servi Christi, daturque nobis per baptismum gratia, qua christiane et innocenter vivamus et serviamus Christo; et sicut in sacramento Confirmationis fimus et quasi auctoramur milites Christi, signoque crucis consignamur et militiæ Christi ascribimur; ac conformiter vi Confirmationis datur nobis gratia ad fortiter depugnandum pro fide Christi, ut malimus mori, quam eam perdere aut prodere : ita in sacramento Ordinationis constituimur duces militiæ Christianæ, ac consequenter vi hujus Sacramenti dantur nobis virtutes necessariæ ad hunc ducatum; atque in primis invictum animi robur et fortitudo, quo timores et terriculamenta omnia tam hominum quam dæmonum non tantum superemus, sed etiam a fidelibus aliis depellamus, adeoque fideles ipsos ad cruces et martyrium incitemus. Ita fecisse Cornelium Pontificem Romanum docet Cyprianus, epist. 57 *ad Cornelium* : « Exultantes, inquit, accepimus ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse; ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri : ut non inveniamus quid prius in vobis prædicare debeamus, utrumne tuam promptam et stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem; virtus illic Episcopi publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est, dum apud vos unus animus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. »

Episcopus dux belli fidelium, et quæ ejus partes.

Hæc est ergo prima dos Episcopi, eaque maxime necessaria, scilicet impavida libertas et fortitudo, qua excelluerunt præstantissimi et celeberrimi Episcopi. Ita magnus ille Hosius, Cordubensis Antistes, Constantinum Imperatorem sic affatus est : « Desine, quæso, Imperator, nec te misceas rebus Ecclesiasticis, neque nobis in hoc genere præcipe, sed potius ea a nobis disce : tibi Deus Imperium commisit, nobis quæ sunt Ecclesiæ concredidit. » Refert hoc S. Athanasius, epist. *ad solitariam Vitam agentes.* Ita S. Ambrosius Theodosium coarguit, Justinæ Imperatrici restitit, Valentinianum sic allocutus est : « Noli te gravare, Imperator, ut putes te in ea quæ divina sunt imperiale jus habere; noli te extollere, si vis diutius imperare; ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ. » Refert hoc ipse Ambrosius, epist. 33 *ad Marcellinam sororem.* Minabatur Arianus mortem Ambrosio; cui ille : « Deus permittat te facere quod minaris : ego patiar quod sacerdotis est, tu facias quod spadonis est. » Ita S. Hilarius, lib. *Contra Constantinum Imp.* : « Proclamo, inquit, tibi, Constanti, quod Neroni locuturus fuissem, quod ex me Decius et Maximianus audirent : contra Deum pugnas, contra Ecclesiam sævis, sanctos persequeris, religionem tollis, tyrannus jam non humanorum, sed divinorum; Christianum te mentiris, Christi novus hostis es, Antichristum prævenis. » Et infra : « Tu, Constanti, omnium crudelitatum crudelissime et mortalium scelestissime magis in nos quam Pagani desævis. » Ita S. Athanasius, *epist.* jam citata : « Quis, ait, ausit Constantium Christianum appellare, ac non potius Antichristi imaginem? quid enim ex notis Antichristi huic deest? aut quid est, cur non omnibus modis Constantius Antichristus, et vicissim Antichristus Constantius habeatur? » Mox eum vocat apostatam, fidei desertorem, canem, carnificem, filium perditionis, pestem, belluam, malorum omnium voraginem, eumque cum Achabo, Antiocho et Herode comparat.

Prima virtus Episcopi invicta fortitudo

Fortitudo et libertas Hosii.

S. Ambrosii.

S. Hilarii.

S. Athanasii.

Hosce omnes superavit Lucifer Calaritanus, quem S. Athanasius Eliam sui ævi vocat, qui in lib. *De Moriendo pro Filio Dei*, ita Constantium Imperatorem compellat : « Mactasti plurimos, laniasti, dispersisti; sed hi omnes martyres sunt. Crede mihi, quod a te statuerimus interfici : quia et melius esse videmus, in omnia æva Deum habere amatorem quam tecum, Juda Scarioth, Judæorum imitatore puniri. Hinc est, Constanti, quod frendores colubri per te illatos non timentes, subire parati sumus omnes exitium. » Et in-

Luciferi Calaritani.

fra : « Indigne fers, Arii vermis, quod defendamus Filium Dei : si tandem oculos serpentis morsibus confossos aperias, invenies quod hanc fidem habet Ecclesia ; invenies, stolidissime Imperator, ubique Christianos sicut nos credere, ac pro Dei Filio, ut nos, mori cupere ; ac tua novella prædicatio et recens religio blasphemia est. » Titulos vero et epitheta quæ Constantio tribuit, acerbiora sunt illis quæ ex Athanasio retulimus.

Secunda virtus Episcopi, charitas.

Secunda virtus Episcopo necessaria, quæque ei copiose datur in ordinatione, est « dilectio, » ut ait hic Apostolus. Charitate enim in Deum et proximum, ac præsertim in subditos suos, flagrare ac excellere debet, ut eorum salutem impense curet, pro eaque se totum labores omnes, ac vitam ipsam impendat. Unde Christus volens constituere Petrum pastorem et Episcopum totius Ecclesiæ, de hac dilectione tertio eum interrogat et examinat, dicens : « Simon Joannis, diligis me plus his ? » Cumque respondisset Petrus : « Etiam, Domine, tu scis quia amo te ; » subjecit Christus : « Pasce agnos meos. »

Tertia virtus Episcopi, sobrietas, græce σωφρονισμός.

Tertia virtus Episcopo necessaria, quæque communiter ei datur in ordinatione, est *sobrietas*, græce σωφρονισμός. Quod *primo*, verti potest *sobrietas*, sive cibi et potus temperantia, ut sit idem quod σωφροσύνη ; *secundo* verti potest, *pudicitia* ; *tertio* et optime, σωφρονισμὸς est *moderatio* et refrænatio, sive, ut Theodoretus et Theophylactus, *castigatio* ; et, ut Syrus, *admonitio*, qua scilicet timores æque ac cupiditates et animi perturbationes, vitiaque omnia non tantum in nobis, sed et in aliis castigamus, refrænamus et moderamur. Insignis enim Episcopi virtus est æquanimitas animique moderatio, ac libertas moderata et libera vitiorum castigatio. Et sic accipi potest hic « sobrietas, » uti vertit noster Interpres, ut sit debita non tantum in cibo, sed omnibus in rebus temperantia et moderatio, ut omnia tam adversa quam prospera constanter et moderate feramus, utque omnia quæ tam in nobis quam in aliis nimia sunt et immodica, moderemur. Unde S. Augustinus, *De Gratia et liber. Arbitr.*, cap. XVIII, pro *sobrietas*, legit *continentia*, quæ virtus est generalis, cohibens et continens mentem in officio, ne timore, amore, odio, torpore, luxu, somno, aliove affectu immoderato et vitioso imbuatur, dissolvatur, aut enervetur ; sed tota sana sit, integra et perfecta. Hinc cum nonnullis σωφρονισμὸς hic verti posset, *sanitas animi*. Sic enim hanc vocem accipit Paulus II *Corinth.* V, 13, cum ait : εἴτε ἐξέστημεν, Θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν, id est *sive mente excedimus, Deo ; sive sobrii sumus, vobis* ; sic et Plato, lib. I *De Republ.* : τὸ, inquit, σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι, id est, sapere sive sanum esse animo, contrarium est illi quod desipere, vel insanire. Magna enim pars hominum, quæ suas cupiditates quasi furias sequitur, vel desipit vel insanit. Episcopus autem sapere debet, aliisque hanc insaniam eximere, eosque veram sapientiam docere, quæ consistit in vitiorum refrænatione et passionum omnium moderatione.

Continentia.

Sobrietas idem est quod sanitas animi.

Vers. 8.

8. NOLI ITAQUE ERUBESCERE TESTIMONIUM DOMINI NOSTRI, NEQUE ME VINCTUM EJUS. — Jubet hic Timotheo explicare spiritum non timoris, sed fortitudinis, quem accepit in ordinatione, *q. d.* Ne timeas, o Timothee, non erubescas, sed intrepide ac fortiter prædica fidem et doctrinam Christi, cui Christus tot verbis, rationibus et miraculis, imo sanguine et morte sua testimonium perhibuit : non pudeat te quoque meum, qui jam vinctus sum, per fidem Christi, profiteri discipulum. Gloria enim nostra est crux Christi, vincula Christi, mors Christi ; prædicamus enim Christum crucifixum : et absit a Christiano, multo magis ab Episcopo, gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.

Episcopi gloria est crux Christi.

Nota : Pro *testimonium* græce est μαρτύριον, quod partim testimonium, sive confessionem, quam (uti dixit) Christus fecit coram Pontio Pilato omnibusque Judæis, partim martyrium significat. Christus enim pro sua confessione et doctrina martyr occubuit, illique per martyrium testimonium perhibuit, *q. d.* Noli erubescere doctrinam, quam docuit et testatus est Christus ; noli etiam erubescere crucem, martyrium ac vincula Christi, quibus suam doctrinam obsignavit et confirmavit.

***Martyrium* quid significet ?**

SED COLLABORA EVANGELIO SECUNDUM VIRTUTEM DEI. — Pro *collabora* græce est συγκακοπάθησον, id est compatere et coaffligere Evangelio, *q. d.*, ait Theophylactus : Evangelium et Evangelii prædicatio patitur persecutionem et affligitur, atque in me vincto quasi vincta et vinculis constricta tenetur et premitur ; tu cum Evangelio, imo pro Evangelio patere et fortiter sustine omnia Gentilium et Judæorum tam tormenta quam terriculamenta, ut mecum vincto vinciri non renuas, sed ambias ; idque non per te aut tuas naturæ vires, sed « secundum virtutem (δύναμιν, id est potentiam) Dei : » nimirum Deus, qui in hoc certamen te vocat, ut pro sua fide et gloria decertes et vincas, ipse tibi aderit, vires potenter suggeret, itaque corroborabit, ut generose, imo jucunde et læte omnia adversa quantumvis gravia pro Evangelio patiaris : tibi ergo tuisque viribus diffidens projice te in Deum, ora, invoca eum, ipse suscipiet te, et supra naturæ vires, omnibus hostibus, tribulationibus et tormentis te fortiorem efficiet.

Confidentia in Deo.

Vers. 9.

9. QUI (Deus) NOS LIBERAVIT, ET VOCAVIT VOCATIONE SUA SANCTA, NON SECUNDUM OPERA NOSTRA, SED SECUNDUM PROPOSITUM ET GRATIAM. — Pro *liberavit* græce est τοῦ σώσαντος, id est *qui* nos *salvavit*, aut servavit, ut legit Ambrosius, scilicet a peccato et morte æterna. *Secundo,* Deus « vocavit nos vocatione sancta, » dum nos ab infidelitate et peccatis vocavit ad suam fidem et sanctitatem, vitamque sanctam et divinam.

Tertio, hæc vocatio non est « secundum opera, » id est merita, ut legit Ambrosius, *q. d.* Non est ex merito operum nostrorum, ut voluit Pelagius ;

Propositum quid sit apud Paulum?

sed ex proposito et gratia Dei; unde patet « propositum, » quod toties inculcat Apostolus, opponi merito operum, et tantum significare liberale et gratuitum Dei decretum, sive beneplacitum, ut dixi *Rom.* VIII, 28.

Peccatoris in justificatione mutatio qualis?

Deo hæc epitheta liberantis et vocantis addit Apostolus, ut spem acuat, probetque virtutem Dei affore Timotheo, omnibusque qui cum Evangelio et pro Evangelio patiuntur, *q. d.* Cogita, o Timothee, quali virtute ac potentia Deus a dæmonis, peccati et inferni potestate te liberarit, dum te vocavit ad fidem et sanctitatem; cogita quam potenter cor tuum immutarit, ut Spiritus divini vi mores et affectus tuos omnes inverteret; ita ut ex impuro purus, ex peccatore sanctus, ex carnali spiritualis, ex animali angelicus, ex terreno cœlestis fieres; cogita Deum id præstitisse, non ob merita, nec amico, sed inimico, ob meram suam gratiam et benevolentiam erga te. Conclude ergo Deum, olim in te tam liberalem et benevolum, multo magis tibi jam justificato, jam amico, jam merenti et pro Evangelio operanti, certanti ac patienti affore et cooperaturum, ut dura et tristia non tantum ferre, sed et vincere ac triumphare possis. Ita Chrysostomus.

Quomodo data sit nobis gratia ab æterno?

QUÆ (gratia) DATA EST NOBIS IN CHRISTO JESU ANTE TEMPORA SÆCULARIA. — Nota : Hæc gratia nobis actu data non fuit ab æterno, utpote qui nondum eramus in rerum natura, ut capaces gratiæ esse possemus : cum ergo dicitur hic gratia ab æterno data, intellige in Dei decreto et prædestinatione, ut idem sit « data, » quod dari decreta et prædestinata, juxta *Can.* 36. Unde *Tit.* cap. I, vers. 2, non datam, sed promissam a Deo dicit Apostolus hanc gratiam et gloriam « ante tempora sæcularia; » hic vero non promissam, sed datam dicit, tum ut significet omnia ab æterno esse et fuisse Deo præsentia, Deique æternitatem et providentiæ oculum ad omnia tempora se porrigere eaque complecti, sicut circulus ambit et complectitur omnia quæ circulo circumscribuntur; tum ut significet gratiæ hujus donationem æternam esse, quantum est ex parte Dei. Deus enim ab æterno nos adamavit, et hanc gratiam firmiter et irrevocabiliter nobis dare decrevit : ita ut hæc gratiæ donatio, quantum ex parte Dei, ab æterno non tantum inchoata, sed et perfecta fuerit; donatio enim non est aliud quam donandi decretum, sive donandi efficax et absoluta voluntas.

Æternitas ambit omnia tempora instar circuli.

Donatio gratiæ ab æterno in Deo est absoluta.

In Deo autem ab æterno fuit absoluta et irrevocabilis hæc gratiam donandi voluntas, cui ex parte Dei nihil defuit, licet ex parte creaturæ defuerit creaturæ existentia, qua donationem hanc a Deo factam in se exciperet et complecteretur. Cum enim creatura existit et hanc gratiam actu consequitur, tunc ex parte Dei nulla nova accedit donatio, sed illa quæ æterna fuit, posito subjecto, se effundit, suumque effectum sortitur. Sic parentes sæpe testamento multa legant et donant nepotibus needum natis, sed postea nascituris. Ita Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus, Primasius.

Gratia quomodo data nobis in Christo?

Nota : Hæc gratia data est nobis « in Christo Jesu, » id est, ut aliqui, a Christo, vel cum Christo, sive consentiente et Patri cooperante Christo. Unde Theodoretus putat hic significari æternitatem et divinitatem Filii consubstantialem Patri. Verum planius ex more et phrasi Apostoli, « in Christo, » id est per Christum, puta per Christi merita prævisa ab æterno, data est nobis a Patre hæc gratia.

ANTE TEMPORA SÆCULARIA. — S. Augustinus, lib. XII *De Civit.*, cap. XV, legit *ante tempora æterna :* et ita vertunt hic Erasmus et Vatablus. Verum, quia nihil fuit ante tempora æterna, sive ante æternitatem, hinc melius Noster, Syrus et alii vertunt, *ante tempora sæcularia.* Græcum enim αἰωνίων, non tantum *æterna,* sed et *sæcularia* significat, ut notat S. Augustinus lib. XVI *De Civit.*, cap. XXVI, αἰὼν enim Græcis significat non tantum æternitatem, sed etiam ævum, sæculum, ætatem.

Quid significet, ante tempora sæcularia?

Quæres, quæ vocentur « tempora sæcularia? » D. Thomas sæculum dicit esse tempus mille annorum, eo quod mille anni quasi sint ætas hominis, quod tamdiu duret hominis memoria, quæ quasi vita est hominis. Verum hoc sæpe non est verum; non est etiam ad mentem Apostoli, qui « tempora sæcularia » vocat ea, quæ simul cum sæculo et mundo fluere et volvi cœperunt. Idem ergo est « ante tempora sæcularia, » quod ante mundi constitutionem, ante temporis et mundi originem, puta ab æterno. Ita Theophylactus, Anselmus et alii. Notat Chrysostomus, hic significari immensitatem amoris Dei, utpote qui nos ante mundum, ante omnia tempora ab æterno in mente habuerit, de quoque nostrum in particulari studiose et sollicite cogitarit, unumquemque adamaverit, cuique per Christum suam gratiæ mensuram decreverit et prædestinarit.

Amoris divini erga nos immensitas.

Vers. 10.

10. MANIFESTATA EST AUTEM (gratia illa a Deo ab æterno data, sed in Deo abscondita) NUNC PER ILLUMINATIONEM SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI.—Pro *illuminationem* græce est ἐπιφανείας, quod tam apparitionem, ut vertit Erasmus, quam illustrationem vel illuminationem significat. Apparitio ergo vel adventus Christi in mundum vocatur hic *epiphania,* sive *illuminatio,* quia illustris fuit; et ad hoc Christus apparuit et advenit, ut omnes illustraret et illuminaret luce sapientiæ divinæ, qua Deum, salutem viamque salutis homines agnoscerent et capesserent. Inde festum Epiphaniæ vocatur et celebratur in Ecclesia, quo Christus tribus Magis et per eos Gentibus totique mundo illustris innotuit et apparuit (1). Hinc Christus, *Joan.* VIII, 12 :

Apparitio, ἐπιφάνεια, illustratio, illuminatio Christi.

(1) Vox *epiphania* jam a Paganis usurpabatur ad designandum 6 januarii diem, in quo sol, solstitio hyemali mersus et quasi amissus, rursum apparebat. Christiani Orientales deinde epiphaniam nuncupavere diem Christi natalem, quo scil. in mundo Christus apparuit; Occidentales vero hoc nomine designabant diem quo Christus Magis et per eos Gentibus primum innotuit. Mox deni-

« Ego, ait, sum lux mundi; » et Joannes cap. I, dicit Christum venisse ad hoc, ut illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, quantum scilicet ex parte sua : nam multi sunt qui lucem hanc fugiunt, illique cordis fenestras claudunt, et in tenebris ac cæcitate sua quasi talpæ et vespertiliones permanere volunt : quales sunt omnes infideles, carnales, reprobi.

QUI (Christus) DESTRUXIT QUIDEM MORTEM, ILLUMINAVIT AUTEM VITAM ET INCORRUPTIONEM PER EVANGELIUM. — Pro *qui destruxit* græce est καταργήσαντος, id est qui evacuavit, invalidam reddidit, enervavit mortem, omnemque vim, vigorem et imperium, quod in homines habebat, illi ademit. *Secundo,* τὸ *illuminavit,* hebraismo, in significatione *hiphil,* idem est quod in lucem produxit, fecit ut illucesceret, ut appareret, seque ostenderet et exhiberet ipsa vita. Hoc enim est Hebræum האיר *heir;* opponit enim Apostolus hæc duo, « destruxit Christus mortem, et illuminavit vitam, » *q. d.* Veniente Christo, mors vigebat et regnabat, sed Christus ejus vigorem et regnum sustulit et destruxit; e contrario vita latebat, quasi in cœlis apud Beatos, in Deo abscondita, aut potius vita ipsa apud homines sublata erat, sedebatque in tenebris et in regione umbræ mortis, id est, non jam vita erat, sed mors; sed Christus eam ad lucem et vitam revocavit, iterum eam in terris produxit et in lucem protulit, ac hominibus communicavit; unde Syrus vertit חוי חיא *chauui chaie,* id est vivificavit vitam, *q. d.* Christus vitam dedit ipsi vitæ, suscitavit a morte et vivere fecit ipsam vitam, vitam produxit et in lucem prodire fecit : per peccatum enim vita in nobis abolita et occisa fuit, mors vero inducta regnavit; sed Christus mortem destruxit et occidit, vitam vero quasi a morte suscitavit, dum homines a morte ad vitam reduxit. Sicut ergo Hebræi sumunt *ostendere* pro exhibere, dare, facere, producere, ut cap. IV, vers. 14 : « Alexander ærarius multa mala mihi ostendit, » id est fecit et intulit : ita pariter pro iisdem sumunt *hair,* id est *illuminare,* sive in lucem producere, præsertim ubi agitur de vita et suscitatione ad vitam : vita enim nostra vulgo dicitur et re ipsa est lux; unde dicimus, *frui hac luce,* vel *lucis usura,* id est vivere. Sicut enim usus et voluptas hujus vitæ maxime consistit in luce, quod scilicet lucem solis et cœlorum videre, eaque uti et frui possimus : ita magis vita beata consistit in lumine gloriæ, quo Beati in mente perfunduntur, ut videant Deum; de quo scriptum est : « In lumine tuo videbimus lumen. » Quod lumen ex mente in corpus Beatorum diffunditur et derivatur : *fulgebunt* enim *justi sicut sol.* Hinc de Christo ad limbum descendente, indeque ad vitam patres ibi degentes revocante dicitur *Eccli.* cap. XXIV, 45 : « Inspiciam omnes dormientes, et illuminabo (id est ad lucem et vitam revocabo) omnes sperantes in Domino. »

Paulus hic ex Hebræo textu illustratus.

Christus vitam mundo suscitavit.

Vita hæc, et futura lux est.

Nota : Christus per Evangelium, quod attulit in mundum, quantum est ex parte sua, destruxit re ipsa mortem, et vitam restituit, eamque in lucem protulit : sed quantum est ex parte nostra, re ipsa in nobis id necdum factum est, sed fiet in resurrectione, cum in singulis beatis resurgentibus mors abolebitur et vita æterna efflorescet. Apostolus enim non tam de vita præsenti et spirituali, quæ fit per gratiam, quam de futura et corporali, quæ fiet per resurrectionem, agit. Ait enim : « Vitam et incorruptionem, » id est vitam incorruptibilem : est enim hendiadys; unde Theophylactus et Græci docent Christum tantum in spe nobis in hac vita mortem destruxisse et vitam communicasse. « Non enim, inquit Theophylactus, re ipsa mors in nobis deleta ac destructa est, sed venturam nostri ex morte liberationem speramus, atque hanc spem Evangelium nobis firmavit. » Ingerit hic Apostolus hanc spem resurrectionis, ut eam quasi novum stimulum admoveat Timotheo, ad collaborandum et compatiendum Evangelio et suis vinculis, uti dixit vers. 8.

Quando Christus mortem in mortalibus destruxit?

Spes resurrectionis.

11. IN QUO POSITUS SUM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS, ET MAGISTER GENTIUM. — « In quo, » id est cujus, scilicet Evangelii : est enim hebraismus, quo hebræum *bet,* id est *in,* ponitur pro regimine genitivi. Aliter Primasius : « in quo, » scilicet Christo illuminante, inquit, *q. d.* Christus illuminat interius mentes gentium, dum ego exterius prædico eis Evangelium. Sed prior sensus planior est et aptior.

Vers. 11.

Nota : Pro *prædicator* græce est κῆρυξ, id est præco. Sic S. Franciscus rogatus, quis esset? « Sum, inquit, præco magni Dei. » *Secundo,* pro *magister* græce est διδάσκαλος, id est doctor. Tres titulos hic sibi vindicat Paulus : *Primus,* quod sit præco promulgans legem Dei et Evangelium Christi. *Secundus,* quod sit Apostolus, id est legatus a Christo ad omnes gentes Christo subigendas et ad fidem salutemque adducendas. *Tertius,* quod sit doctor, docens, demonstrans et persuadens veram religionem, veramque ad Deum et beatitudinem viam. Rursum tria se hæc accepisse, et ad ea auctoratum esse a Deo, significat, cum ait, « positus sum, » scilicet, a Deo. Denique hæc confirmat argumento subdens : « Ob quam causam etiam hæc patior, » *q. d.* Multi doctores sunt verbo, non vita; disputando, non tolerando : ego vero præco, apostolus et doctor sum, tum docendo, tum pro doctrina mea vincula, carceres omnesque ærumnas constanter patiendo. Hinc pulchre S. Hieronymus *ad Pammachium* de Paulo loquens : « Ubi, inquit, vas electionis, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, tonitru Gentium, flumen eloquentiæ Christianæ? »

Pauli tres tituli, Præco, Apostolus, Doctor.

Aliæ dignitates Pauli.

12. OB QUAM CAUSAM ETIAM HÆC PATIOR, SED NON CONFUNDOR, — id est non erubesco, non pudore

Vers. 12.

que manifestatio SS. Trinitatis in baptismo Christi multis in locis epiphania appellata est. Cf. Sepp, op. cit. tom. 1, p. 117.

suffundor : hoc enim est Græcum ἐπαισχύνομαι, quia scilicet hæc passio tam Dei auxilium, quam gloriam decusque æternum mihi afferet, inquit Œcumenius.

Solent difficultates oriri in conversione hominum, et quare?

Notat hic *primo* Ambrosius, mox ut Paulus et alii Apostoli prædicare cœperunt, diabolum dolentem per eos sibi animas eripi, contra eos suscitasse Neronem et similes persecutores ; ut quisque sciat idem sibi eventurum, nec miretur si in conversione hominum difficultates magnas sibi objici sentiat, et pro laboribus suis et beneficiis maledicta et maleficia, quin et verbera, carceres et mortem recipiat.

Secundo, hisce in rebus non debere nos confundi et pudefieri, sed potius gaudere et gloriari, quia pro Deo et Evangelio pati gloriosum est.

Christianos decet in difficultatibus constantia.

Ita Theophylactus. Neque mirum Christianum inter vincula non confundi, sed intrepide evangelizare, cum Gentilis quoque Socrates inter vincula philosophatus sit, et veritatem libere docuerit, ut docet Plutarchus, lib. *De Tranquill. anim.*; nam, ut ait Nazianzenus, orat. 23 *in laudem Heronis* : « Philosophi animus ex eo quod passus est, generosior redditur, atque ut candens ferrum frigida aspersione, ita ipse periculis obdurescit. »

SCIO ENIM CUI CREDIDI, ET CERTUS SUM QUIA POTENS EST DEPOSITUM MEUM SERVARE IN ILLUM DIEM. Vox *enim* dat causam cur in carceribus aliisque passionibus, pro Evangelio inflictis non confundatur : quia scilicet passionum harum mercedem deposuit apud Deum, a quo utpote in promissis suis fidelissimo certissime illam sperat et exspectat.

Notant hic aliqui esse trajectionem : clarius enim sic verba transponendo ordinari sententiam : « Scio et certus sum, quod is cui credidi, potens est depositum meum servare. » Verum hæc trajectio non est necessaria, imo sine ea plus emphasis et energiæ habet oratio per aposiopesim intercisa, *q. d.* Novi eum cui credidi, novi eum non esse hominem infirmum aut fallacem, novi eum esse Deum in omnibus fidelem et potentem, qui non sinet me confundi in carceribus et afflictionibus Evangelii, sed pro iis æternam gloriam mihi rependet.

An Paulus præter obscuram fidem habuerit claram scientiam articulorum fidei?

Secundo, τὸ *scio* Auctor *Quæstionum novi et veteris Testamenti* apud S. Augustinum, *Quæst.* CXIII, sic explicat, quasi Paulus non tantum obscuram fidem, sed et claram scientiam habuerit articulorum fidei, v. g. quod Deus sit fidelis, potens, justus judex et bonorum remunerator. Hoc de attributis Dei naturalibus verum est ; hæc enim naturali discursu clare cognoscuntur : sed hoc fallit in supernaturalibus, de quibus hic loquitur Apostolus, puta quod Deus fidelibus pro fide, prædicatione et afflictionibus pro Evangelio susceptis, promiserit et præstiturus sit æternam mercedem : illud enim non per rationes naturales, sed sola fide scimus. « Scio ergo » idem est hic quod, cognosco, vel certum et exploratum habeo : hoc enim est Græcum οἶδα.

Tertio, τὸ *cui credidi* significare potest tria. *Primo*, in quem credidi, cujus dictis fidem adhibui. *Secundo*, ut Ambrosius, cui confisus sum ; fides enim subinde pro spe, et credere pro sperare et confidere sumitur. *Tertio* et optime, « cui credidi, » id est cujus fidei commisi, cui concredidi depositum meum : ad hoc enim respicit, ut patet ex seq. ; sic depositor dicitur credere depositario depositum suum, cum illud apud eum deponit, illiusque fidei credit et committit.

Quarto, τὸ *potens est* non tantum significat Deum posse servare, sed etiam actu et re ipse servaturum hoc Pauli depositum : est enim miosis, de qua dixi II Cor. IX, 8. Mavult Apostolus dicere, « potens est servare, » quam, « actu servabit, » ut nomine potentiæ divinæ in remuneratione bonorum operum et passionum, excitet hominum infirmitatem ad constantem spem et patientiam rerum arduarum et difficilium.

Depositum quid sit? Variæ Patrum sententiæ. Prima.

DEPOSITUM MEUM.— Quæres, quodnam hoc? Respondet *primo*, Ambrosius esse salutem Pauli, quam ipse Deo servandam commisit ; imo D. Thomas, I II, *Quæst.* CIV, art. 9, intelligit donum perseverantiæ actualis, quasi de ea revelationem acceperit Paulus, sciveritque certo se in gratia usque ad mortem perseveraturum et consequenter salvandum : hoc enim videtur dicere, cum ait : « Scio cui credidi et certus sum. »

Secunda.

Secundo, Theodoretus respondet, « depositum » hoc esse gratiam, quam Deus Paulo dedit, et quasi apud eum deposuit.

Tertia.

Tertio, Chrysostomus et Theophylactus volunt « depositum » hoc esse fidem et prædicationem, quam Deus Paulo commisit.

Quarta.

Quarto, idem Chrysostomus et Theophylactus censent « depositum » hoc esse fideles, quos Deus Paulo et vicissim Paulus Dei curæ commisit. Verum hæc omnia non tam Pauli apud Deum, quam Dei apud Paulum deposita sunt, ut ipse illa custodiat ; de quibus dixi *epist.* I, cap. VI, vers. 20, et infra hoc cap. vers. 14, ubi mandat Timotheo, ut hoc Dei depositum illi a se traditum arcte custodiat et conservet. Paulus autem hoc versu loquitur non de Dei, sed de suo deposito : ait enim « depositum meum ; » licet enim Chrysostomus et Theodoretus τὸ *meum* passive capiant, *q. d.* Depositum quod apud me deposuit Deus, tamen magis proprie et apposite, active accipiendum videtur : *meum*, scilicet quod ego apud Deum deposui : unde illud non a se, sed a Deo servari et custodiri asseverat.

Quinta : depositum Pauli est ejus apostolatus, et prædicatio Evangelii.

Quinto ergo et optime, Theophylactus et Anselmus respondent, « depositum » hoc Pauli esse ejusdem apostolatum et prædicationem Evangelii, puta thesaurum laborum et passionum pro Evangelio a se obitarum, quem a se collectum Paulus patiens et moriens apud Deum quasi deposuit ; ut in illo die magno, judicii scilicet, illum, id est illius mercedem et gloriam recipiat, ac coram toto mundo declaretur falso hic fuisse traductus, in-

carceratus; verberibus et contumeliis affectus, tanquam impostor, deorum hostis et pseudoapostolus, publiceque proclametur verus fuisse veri Dei et Evangelii Apostolus et doctor.

Depositum in Evangelio vocatur hebraice *matmon*, græce *thesaurus*; quod significat depositum absconditum.

Unde quod Apostolus hic *depositum*, Christus *Matth.* XIX, 21, *thesaurum* vocat, cum ait : « Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et habebis thesaurum in cœlo : » *thesaurum*, id est depositum abscondite reconditum; hoc enim significat tam Hebræum *matmon*, quam Græcum et Latinum thesaurus. Idem depositum Apostolus, II *Timoth.* cap. IV, vers. 8, vocat *repositam justitiæ coronam :* « Bonum, inquit, certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi : in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex. »

Vers. 13.

13. FORMAM HABE SANORUM VERBORUM, QUÆ A ME AUDISTI IN FIDE ET IN DILECTIONE IN CHRISTO JESU. — Pro *formam* græce est ὑποτύπωσιν, id est vivum exemplar, vivam imaginem, vivam repræsentationem : ὑποτυπῶσαι enim significat rem ita delineare, depingere, efformare, ut plene et plane repræsentetur. Inde apud Rhetores Hypotyposis figura est, quæ Evidentia et Illustratio dicitur, quando res ita dicendo exprimitur, ut videatur delineari et depingi; vel, ut inquit Quintilianus, lib. IX *Instit.* : « Hypotyposis est proposita quædam rerum forma, ita expressa verbis, ut cerni potius videatur quam audiri (1). »

Forma, græce *hypotyposis*, quid significet?

Secundo, « habe, » id est habere perge, sive retine; significat enim actum non inchoatum, sed continuatum, juxta *Can.* 32. Sic I *Corinth.* VII, 2 : « Unusquisque, inquit, uxorem suam habeat, » id est eam quam habet, retineat, illaque utatur.

Tertio, « sana verba » vocat sanam doctrinam, « in fide et dilectione, » id est circa fidem et dilectionem, « quæ est in Christo Jesu, » id est, quæ est Christi et eorum qui in Christo inhærent, puta est Christiana. Vide *Can.* 25 et 37. E contrario hæresis et error est doctrina malesana, morbida, putida, corrupta et contagiosa, serpens ut cancer. Sic Plato, lib. IV *De Republ.* : « Virtus, inquit, est sanitas quædam, et pulchritudo, et robustus animi vigor : pravitas contra morbus est, turpitudo atque imbecillitas,» *q. d.* O Timothee, tuum, utpote Episcopi, munus est retinere vivum exemplar, vivam ideam et repræsentationem doctrinæ, quam tibi tradidi, ut scilicet verba mea semper tibi ob oculos ponas, eamdemque vive et efficaciter aliis proponas. Unde Syrus vertit, *forma tibi sint sani sermones, quos audisti a me.*

Notant Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus esse metaphoram a pictoribus. Sic enim explicat Theodoretus : « Imitare, o Timothee, pictores : quemadmodum enim illi attendentes exemplaria perfecte illorum imagines describunt, ita etiam tu habe veluti quoddam exemplar archetypum, eam quæ a me tibi tradita est doctrina de fide et Christo, » ut scilicet hoc exemplar in te tuisque moribus depingas, vitaque ipsa exprimas, ac vicissim tuis Ephesiis proponas, ut illi juxta idipsum in seipsis fidem et charitatem, omnemque virtutem Christianam exprimant et depingant.

Traditionum auctoritas probatur.

Hinc *secundo*, notat Chrysostomus non solum Scripturam sacram, sed et traditiones Apostolorum et Patrum servandas esse. Ait enim Apostolus : « Formam habe sanorum verborum (non quæ scripta sunt), sed quæ audisti a me, » quæ scilicet viva voce tibi tradidi. Nec evadit Hunnius dicendo, illo tempore servandas fuisse traditiones, quia necdum omnes epistolæ erant conscriptæ : jam autem traditiones non requiri, cum omnia sint conscripta; nam tam prius quam posterius hoc falsum est. Hæc enim ultima est epistola quam scripsit Paulus : cæteras enim omnes ante hanc scripsit, et tamen post eam vult servari traditiones; non ergo omnia per scripturam, sed multa verbo tenus tradidit, eademque servari præcepit. Si Paulus, qui plurimas scripsit epistolas, ita fecit, ergo et alii Apostoli, qui vel paucas, vel nullas scripserunt epistolas, ita fecerunt. Sicut ergo jussa regis quæ per præconem viva voce proclamantur, æque servanda sunt, atque regis rescripta; imo Lycurgus, celeberrimus legislator, suis nullas leges scriptas, sed tantum vocales, quæ non tabulis, sed praxi sancirentur, dedit, ut testatur Plutarchus in *Lycurgo* : ita pariter et jussa Apostolorum viva voce tradita æque ac scripta eorumdem observanda sunt. Quis enim non videt simpliciter et absolute faciendum esse, id quod jubet hic Apostolus cum ait : « Formam habe sanorum verborum quæ audisti a me, » sive eadem postea scribantur, sive non? Ita ritum et formas Sacramentorum, multaque alia ab Apostolis non scripto, sed viva voce esse tradita docet S. Dionysius, *Ecclesiast. Hierarch.*, cap. I et VII; S. Augustinus, epist. 36 *ad Casulanum*; Basilius, lib. *De Spiritu Sancto*, cap. XXVII, et alii passim. Vide dicta II *Thessal.* II, 15.

A simili.

Quæ pa. traditionem dixerit Ecclesia

Vers. 14. Bonum depositum, doctrina Christiana.

14. BONUM DEPOSITUM CUSTODI, PER SPIRITUM SANCTUM, QUI HABITAT IN NOBIS. — Per *depositum*, Theodoretus et Theophylactus intelligunt gratiam in baptismo, vel ordinatione acceptam. Melius S. Chrysostomus, Ambrosius et alii *depositum* hoc interpretantur thesaurum doctrinæ Christianæ, quam vers. præced. vocavit *sana verba* ; hunc enim thesaurum quasi depositum studiose commendat Timotheo Episcopo, ut eum contra Novantes et profanas vocum novitates, integrum inviolatumque conservet, ut patet *epist.* I, cap. VI, vers. 20; nam Episcopus hujus thesauri et depositi debet esse custos, ut docet S. Dionysius toto lib. *De Ecclesiast. Hierarch.*

Nota, quod ait, « depositum custodi per Spiritum Sanctum, » *q. d.* Hæc custodia non tuarum est virium, sed Spiritus Sancti est idipsum efficere, ut ejus gratia roboratus contra omnes dæ-

(1) Rosenmullerus ὑποτύπωσιν vertit *summam*, gall. *l'ensemble.*

Non tantum prima fides, sed et fidei custodia, donum est Spiritus Sancti.

monum tentationes, hæreticorum furores, persecutorum minas et tormenta, depositum sanæ doctrinæ tuearis et custodias. Hinc patet non tantum primam fidem et fidei professionem, ut quis nimirum credere et fidem profiteri incipiat, esse donum Dei; sed etiam fidei et professionis hujus custodiam, ut nimirum quis credere et fidem profiteri pergat, idipsum habere per Spiritum Sanctum, non quidem nove datum, sed permanentem et in animabus fidelium inhabitantem per habitum fidei et charitatis. Sicut enim Deus creat, itidemque creata conservat non nova actione continue creando, sed actionem primam creationis continuando : ita etiam dat et quasi creat gratiam, itidemque datam et creatam conservat, non nova actione eam dando, sed continuando primam gratiæ donationem et infusionem. « Fervent, inquit Chrysostomus, cuncta latronibus, densissimæ imminent tenebræ, insidiatur diabolus, nescimus qua hora, quo immineat tempore : quomodo ergo hoc depositum custodire sufficimus, nisi habeamus Spiritum Sanctum apud nos manentem ? »

Adverte tamen, si gravis ingruat tentatio, persecutio et martyrium, ad fidem et professionem fidei retinendam, non sufficere habitum fidei; sed insuper opus esse nova gratia præveniente, quæ mentem confirmet et corroboret.

Vers. 15.

15. Scis hoc, quod aversi sunt (græce est ἀπεστράφησάν με, id est aversati sunt me, me rejecerunt) a me omnes qui in Asia sunt : ex quibus est Phigellus et Hermogenes. — Certum est non omnes Asianos aversos fuisse a Paulo et a fide : plurimi enim fideles erant Ephesi et alibi, qui Paulum studiose colebant, quorum fidem et amorem laudat Paulus scribens ad Ephesios et alios Asianos.

An omnes Asiani fuerint aversi a Paulo?

Quod ergo dicit « omnes qui in Asia » a se esse aversos, nonnulli, ut Baronius, limitant τὸ *omnes* ad Judæos. Judæi enim Asiani infensi fuerunt Paulo eumque insecuti sunt Hierosolymam usque, adeo ut causa fuerint cur ibi caperetur Paulus, ut patet *Actor.* XXIV, 19; et verisimile est eosdem Romæ Paulum persequi et accusare perrexisse. Verum, quia Judæorum hic nulla fit mentio, et generatim de omnibus Asianis loquitur Apostolus, hinc melius Chrysostomus cum suis censet Paulum loqui de omnibus Asianis qui Romæ erant, ut τὸ *omnes qui in Asia,* idem sit quod omnes ex Asia (juxta *Can.* 25), omnes Asiani, scilicet Romæ agentes; scribit enim Paulus ad Timotheum Roma, ea quæ gerebantur Romæ, non autem quæ in Asia; hæc enim præsens spectabat Timotheus. Idem colligi potest ex vers. 16 seq., ubi ab his Asianis excipit unum Onesiphorum, qui Paulum secutus Romam, ibidem ei studiose adhæsit et servivit.

Asiani qui Romæ erant infensi Paulo.

Ergo de Asianis solis qui Romæ erant, loquitur Apostolus : hi enim cum antea Paulum frequentassent et coluissent, postea partim instinctu Judæorum de quibus jam dixi, partim metu Neronis sævientis in Paulum, ut opinatur Theodoretus, Paulum aversati sunt. Ex hisce præcipui fuerunt Phigellus et Hermogenes, « qui, ut inquit Ambrosius, fallacia pleni erant : simulabant enim amicitias cum Apostolo, ut adhærentes ei addiscerent unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent; » qui posteaquam se viderunt detectos et manifestatos, recesserunt ab eo. Tertullianus, lib. *De Resurrec. carn.*, XXIV, hunc Hermogenem recenset inter hæreticos negantes carnis resurrectionem. Vide quid faciat et quo deducat hominem, fugere et aversari consortia bonorum ac sanctorum, qualis erat Paulus.

Phigellus et Hermogenes.

Affert hæc hoc loco Paulus, ut moneat Timotheum, caute depositum hoc doctrinæ custodire, inter tot fidei desertores et hostes, utque eos internoscat, et ad sanam mentem cum in Asiam redierint, reducat, si possit; aut certe alios moneat, ut ab eis sibi caveant; ac tandem, ut Timotheus, si quando fidei causa incarceretur et a suis deseratur, Pauli exemplo constanter id ferat, inquit Chrysostomus.

Vers. 16 et 17.

16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui : quia sæpe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit. 17. Sed cum Romam venisset, sollicite me quæsivit, et invenit. — Excipit ab Asianis a se aversis Onesiphorum, cujus charitatem erga se hic collaudat, eumque hoc nomine tacite commendat Timotheo, ideoque non tantum illi, sed et toti ejus domui, id est familiæ, parem misericordiam a Deo exhiberi postulat.

Tria charitatis officia Onesiphori erga Paulum.

Tria hic charitatis officia in Onesiphoro deprædicat. *Primum,* quod peregrinus Romam veniens se in vinculis ab omnibus desertum et inter maleficos constitutum, per medios custodes et satellites penetrans sollicite quæsierit et visitarit. *Secundum,* quod non tantum contumeliis, sed et iræ Neronis ac periculis gravibus Pauli causa se objecerit. *Tertium,* quod tot laboribus et ærumnis fatigatum « refrigerarit, » id est suis opibus et rebus ad vitam necessariis, vel opportunis recrearit et refocillarit. Hoc enim Paulo isto tempore perjucundum accidit : perinde uti pugili aut militi in agone certanti, sudanti et laboribus exhausto suave ac gratum est, cibo potuque refici et recreari. Hoc enim innuit vox « refrigeravit, » inquit Œcumenius.

Vers. 18.

18. Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die. — « Det, » id est misericordiæ ejus et meritis retribuat, ut in die judicii inveniat « a Domino misericordiam, » id est gratiam, favorem et benevolentiam, ut scilicet judicem habeat sibi propitium et faventem. *Secundo,* « det invenire misericordiam, » id est misericordiæ suæ effectum, fructum et dignam retributionem, ut cum aliis Sanctis benignam hanc excipiat Judicis sententiam : « Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum, etc.; esurivi enim, et dedistis mihi manducare; in carcere eram, et venistis ad me, » *Matth.* XXV, 34; alioqui in illo die, scilicet judicii, nullus misericordiæ erit locus, sed tantum justitiæ.

Ita Theophylactus. Unde in vocibus εὗρε et εὑρεῖν, id est « invenit et invenire, » pulchra est paronomasia, *q. d.* Quærens me miserum invenit et adjuvit in vinculis Onesiphorus, inveniat ergo et ipse in die judicii misericordiam a Domino. Ita Ambrosius.

Marcionis error de duobus diis.

Nota : Quod ait, « Det illi Dominus invenire a Domino, » non significat duos esse Dominos sive Deos, uti voluit Marcion, teste Augustino *hæresi* 21; sed est hebraismus significans, Det illi Dominus invenire misericordiam apud se. Hebræi enim sæpe nomen vel pronomen absolutum sumunt pro reciproco, ut *Genes.* XIX, 24 : « Pluit Dominus super Sodomam sulphur a Domino, » id est a seipso; *Isaiæ* VIII, 18 : « Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel a Domino, » id est a seipso.

Posset *secundo*, sic exponi : « Det illi Dominus, scilicet Deus Pater, invenire misericordiam apud Dominum, » scilicet Filium, puta Christum hominem; Christus enim qua homo, judex erit in die judicii. Ita Vatablus. Hac enim phrasi, « Dominus a Domino, » simul innuitur distinctio personarum in divinis, ut, « Pluit Dominus a Domino, » id est pluit Filius a Patre. Ita Concilium Sirmiense, *can.* 15. « Det *ergo* illi Dominus a Domino, » id est det illi Pater apud Filium invenire misericordiam (1).

ET QUANTA EPHESI MINISTRAVIT MIHI, TU MELIUS NOSTI. — Τὸ *mihi* non habent Græca, nec Latina Regia et Plantiniana Biblia, nec Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus. Unde Ambrosius docet Onesiphorum non soli Paulo, sed omnibus ob fidem afflictis liberaliter ministrasse : quasi hoc ipso Apostolus suggillet quosdam, qui non omnibus, sed certis personis, quia eminentes, cognatæ aut alia de causa caræ et gratæ sunt, ministrare volunt. Biblia tamen Romana et Syrus legunt τὸ *mihi*, planeque illud legendum vel subaudiendum videtur : ait enim *ministravit*, cui? utique *mihi*, ut præcessit; agit enim Apostolus de charitate et officiis sibi ab Onesiphoro exhibitis tum Romæ, tum Ephesi.

(1) Onesiphorus mortuus videtur fuisse quum Paulus hæc scriberet; nam et infra IV, 19, ejus familiam salutat, non autme *Onesiphorum*. Itaque docet nos hic Apostolus, ut bene animadvertit Allioli, vota precesque offerre pro iis qui in Domino dormiunt.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari Timotheum, ut, relictis negotiis sæcularibus, prædicationi et propagationi Evangelii totus incumbat, quasi miles, pugil et agricola Christi.

Secundo, vers. 8, *spe resurrectionis et gloriæ cœlestis eumdem excitat, ut pro Evangelio quævis adversa, etiam martyrium, subeat.*

Tertio, vers. 14, *hortatur ut recte tractet verbum veritatis, profanas vero novitates, et hæreticos negantes resurrectionem vitet.*

Quarto, vers. 19, *monet ne turbetur si aliqui a fide excidant, quia reliqui in fide fundati persistent, qui signati sunt per præscientiam Dei, et per fugam peccati.*

Quinto, a vers. 22 *usque ad finem, monet ut juveniles philautias et contentiones vitet, leniterque errantes corripiat et instruat.*

1. Tu ergo, fili mi, confortare in gratia, quæ est in Christo Jesu : 2. et quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere. 3. Labora sicut bonus miles Christi Jesu. 4. Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus : ut ei placeat, cui se probavit. 5. Nam et qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit. 6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere. 7. Intellige quæ dico : dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. 8. Memor esto, Dominum Jesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David, secundum Evangelium meum, 9. in quo laboro usque ad vincula, quasi male operans : sed verbum Dei non est alligatum. 10. Ideo omnia sustineo propter electos, ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu, cum gloria cœlesti. 11. Fidelis sermo : Nam si commortui sumus, et convivemus : 12. si sustinebimus, et conregnabimus : si negaverimus, et ille negabit nos. 13. Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. 14. Hæc com-

mone, testificans coram Domino. Noli contendere verbis : ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium. 15. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis. 16. Profana autem, et vaniloquia devita : multum enim proficiunt ad impietatem. 17. Et sermo eorum ut cancer serpit : ex quibus est Hymenæus et Philetus, 18. qui a veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam, et subverterunt quorumdam fidem. 19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc : Cognovit Dominus qui sunt ejus, et discedat ab iniquitate omnis, qui nominat nomen Domini. 20. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia : et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. 21. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum paratum. 22. Juvenilia autem desideria fuge, sectare vero justitiam, fidem, charitatem et pacem cum iis, qui invocant Dominum de corde puro. 23. Stultas autem, et sine disciplina quæstiones devita : sciens quia generant lites. 24. Servum autem Domini non oportet litigare : sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, 25. cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati; nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, 26. et resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

Vers. 1. 1. TU ERGO, FILI MI, CONFORTARE (Ambrosius legit, *fortitudinem cape*) IN GRATIA, QUÆ EST IN CHRISTO JESU, — id est, in gratia Christi annuntianda et prædicanda, inquit Ambrosius et Vatablus, ut scilicet annunties Deum non per Mosen, aut Simonem Magum, sed per Christum nos sibi reconciliasse. Favent sequentia; sequitur enim : « Et quæ audisti a me, hæc commenda fidelibus. » Ubi Græca punctum distinguens ponunt ante *hæc commenda*, ut τὸ *quæ audisti* referatur ad præcedentia, *q. d.* Conforta te in iis quæ audisti, prædicandis et docendis.

Secundo et planius, Theodoretus et Chrysostomus hæc nectunt dictis cap. præced., *q. d.* Dixi cap. præced. me in vinculis pro Evangelio susceptis non confundi, non dejici, non turbari, licet Asiani olim amici me deserant. Tu ergo, o fili Timothee, me patrem tuum imitare, cape animos et robur « in gratia; » id est per gratiam Christi, quam habes tecum pugnantem, imo propugnantem, ut fortiter persistas in Evangelii, non tantum fide, sed et prædicatione ac propagatione, etiamsi ejus causa et vincula et tormenta et mortem ipsam subire debeas.

Vers. 2. 2. ET QUÆ AUDISTI A ME PER MULTOS TESTES, HÆC COMMENDA FIDELIBUS HOMINIBUS, QUI IDONEI ERUNT ET ALIOS DOCERE. — Ita hæc distinguunt et jungunt Latini codices, Syrus et Chrysostomus. « Multos testes » vocat, vel testimonia ex lege et Prophetis prolata, ad confirmandam suam doctrinam, de Christo et Evangelio, uti explicat Clemens lib. VII *Hypotyposeon*; vel potius multos suæ prædicationis auditores. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius.

Qui testes de quibus agit Paulus?

Secundo, « quæ audisti per multos testes; *per*, id est, *inter* multos, *cum* multis, *coram* multis, qui de iis quæ dixi testari possunt, *q. d.* Non furtim, sed palam et publice docui. Falsitas enim angulos, veritas lucem quærit; hæc enim hæreticorum vox est, inquit Vincentius Lirinensis : « Venite, discite fidem veram nuper revelatam, sed discite furtim atque secretim; delectabit enim vos. Et cum didiceritis, latenter docete, ne mundus audiat, neque Ecclesia sciat. Paucis namque concessum est tanti mysterii capere secreta. » Sic enim Græci sumunt διὰ, id est *per*, pro μεταξύ, vel μετά, id est *inter*, vel *cum*, ut I *Cor.* II, 4: « Scripsi vobis per multas lacrymas, » id est, cum multis lacrymis, et II *Cor.* III, 11 : « Si enim quod evacuatur, per gloriam est, » id est cum gloria, in gloria est: sic enim in consequentibus explicat Apostolus, cum subdit: « Multo magis quod manet, in gloria est. »

Vafra vox hæreticorum.

Tertio, nota hic rursum locum pro traditionibus; ait enim, non, Quæ scripta sunt, sed, « Quæ audisti, hæc commenda. »

Traditionum auctoritas.

Quarto, vult hæc commendari non quibusvis hominibus, sed qui idonei sunt ut alios doceant, quique fideles sunt, non qui fide, sed qui fidelitate polleant : hisce enim res magnæ, qualis est doctrina, de qua hic agit, creduntur et committuntur, non autem timidis et inconstantibus, qui facile fidem Ethnicis, vel metu pœnarum, vel spe præmiorum produnt. Unde patet Apostolum hic non loqui de plebe et laicis, sed jubere ut Timotheus Episcopus alios presbyteros et doctores instituat plene et solide, ut illi doctrinam hanc sanam quasi depositum firmiter secum et post se custodiant ac tueantur, aliosque doceant et confirment. Ita Ambrosius, Theophylactus, Œcumenius.

Hisce etiam arcana et sublimiora fidei mysteria, credi debere, docet S. Dionysius, cap. I lib. *De Divinis Nomin.*, quem huic eidem Timotheo

Quibus arcana fidei com-

dedicat: « Sancta, inquit, sanctis communicanda sunt. » Et convertens se ad Timotheum ait: « O Timothee, te quidem ista servare convenit juxta sacratissimam sanctionem, neque inter imperitos efferre eloquia. »

3. LABORA SICUT BONUS (id est egregius) MILES CHRISTI JESU. — Pro *labora* græce est κακοπάθησον, id est mala perfer, dura tolera. Adhuc Timotheum incitat exemplo tum militum, tum Christi: militis enim est multa acerba pati, et Christus nos in militiam, ad suum crucis vexillum evocavit, suaque cruce signavit et auctoravit milites suos; fortia ergo agere Romanum est, ut aiebat Scævola; sed fortia pati Christianum est. Pulchre Tertullianus, *Apologetici* cap. L *Contra Gentes*: « Licet nunc sarmentitios, inquit, et semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. Apud vos quoque, o Gentes, Mutius Scævola dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi! Empedocles totum se Catanensium Æthnæis incendiis donavit. O virgor mentis! Regulus ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur. O fortem virum, et in captivitate victorem! Anaxarchus cum in exitium ptisanæ pilo contunderetur: Tunde, tunde, ait, Anaxarchi follem; Anaxarchum enim non tundis. Attica meretrix, carnifice jam fatigato, postremo linguam suam comestam in tyranni sævientis faciem expuit, ut expueret et vocem, ne conjuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus a Dionysio quidnam philosophia præstaret, cum respondisset: Contemptum mortis; impassibilis, flagellis tyranni objectus, sententiam suam ad mortem usque signabat. » Si hæc fecere Gentiles, quid facient Christiani et milites Christi?

4. NEMO MILITANS DEO IMPLICAT SE NEGOTIIS SÆCULARIBUS: UT EI PLACEAT, CUI SE PROBAVIT. — Vox *Deo* non est in Græco, nec in Latinis quibusdam. Unde Chrysostomus accipit hanc sententiam tanquam generalem, ad quosvis milites pertinentem, ex qua tacite subsumat Apostolus, eamdem multo magis ad Christi milites pertinere: quod noster Interpres expressit dicens, « nemo militans Deo. »

Nota: « Negotia sæcularia, » græce τοῦ βίου πραγματείαι, id est vitæ (βίος enim non victum, ut vertit Erasmus, sed vitam significat) occupationes et negotiationes, quibus victum, vestitum et reliqua ad vitam tuendam opportuna comparamus et conquirimus; quales sunt mercatura, agricultura, artes mechanicæ, *q. d.* Miles non curat mercaturam, non opificium, non negotia ad domus, urbis aut regni regimen spectantia, imo nec multum de victu aut vestitu laborat, quia de his militi suo providet imperator: sed uni intendit bello et victoriæ sui imperatoris. Unde et militibus olim vetitum fuisse conjugium docet Cornelius Tacitus, lib. XIV, et Dionysius, lib. LX; quin et Tertullianus, in *Exhortatione ad castitatem*, docet suo tempore milites fuisse cælibes. Multo ergo magis hæc et plura facere oportet militem Christi. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Ambrosius. Vide S. Basilium in *Asceticis*, serm. 1. Audi eum in præfatione: « Si quis, ait, mihi ministraverit, me sequatur; et ubi ego sum, ibi sit et minister meus. Ubi ergo Christus est rex? in cœlo sine dubio. Huc tuus tibi, o miles Christi, dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris refectionis haberi potest. Miles non domos ædificat, non comparat agros, non vacat mercaturæ. In plateis tabernaculum sibi ponit; cibum sola necessitate metitur; potio, aqua; somni tantum, quantum natura requirit. Itinera frequentia, itemque vigiliæ; acris ad frigora caloresque tolerandos patientia; periculosorum cum adversariis certaminum crebra susceptio, et in iis sæpe (si ita sors ferat) mors, gloriosa tamen, et quæ regiis honoribus et muneribus decoretur. » Deinde ea applicat militi Christi: « Age igitur, miles Christi, qui jam tenuia quædam ex rebus humanis exempla inspexeris, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio; propositum tibi vitæ genus sit, domo, civitate ac possessione rerum omnium carens. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ curis liber, etc. Corporis te natura non vincit, neque vim affert invito. Non enim tu id quæris, ut sobolem in terra relinquas, sed ut in cœlum sursum educas. Imitare sponsum cœlestem; insurgentes adversum te crebro invisibiles hostes in fugam dato; eos primum ex animo expelle tuo, neque omnino illis quidquam sit apud te loci, tum ex animo illorum etiam, qui ad te confugiunt, teque ducem adsciscunt, quos tu doctrina tua incolumes serves. »

Secundo, id facit miles; « ut placeat ei, cui se probavit, » imperatori scilicet, delectum militum agenti (hoc enim significat Græcum τῷ στρατολογήσαντι), a quo in militiam ascriptus, approbatus et cooptatus est. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Theophylactus; minus ergo recte Anselmus, « cui se probavit, » id est, inquit, cui se devovit.

Nota *tertio*: Apostolus non loquitur hic omnibus Christianis et sæcularibus: hi enim necessario, et ex officio tractare debent negotia sæcularia; sed Timotheo Episcopo, et consequenter omnibus Episcopis, eorumque asseclis, puta Pastoribus, sacerdotibus, clericis: hi enim toti sacrificiis et orationibus, templique ministeriis, ac verbo Dei insistere debent, ideoque abstinere a negotiis sæcularibus. Ita Chrysostomus, Ambrosius et alii. Horum typus fuerunt Levitæ veteris Testamenti, qui in divisione terræ sanctæ nullam ejus partem æque ut aliæ tribus acceperunt, ne terrenis et sæcularibus negotiis implicarentur; sed ut toti vacare possent Deo et templo, ideo portio eorum hæreditaria erat Dominus, id

est decimæ, primitiæ et victimæ Domino oblatæ: hæ enim cedebant in usum Levitarum, ut inde viverent, nec aliunde victum sibi comparare et de eo solliciti esse cogerentur.

Vers. 5. 5. NAM ET QUI CERTAT IN AGONE, NON CORONATUR, NISI LEGITIME CERTAVERIT, — scilicet nisi tanquam verus athleta athletice certet (hoc enim significat Græcum ἀθλήσῃ), idque « legitime, » græce νομίμως, id est juxta legem scilicet stadii et agonis, quæ jubet non tantum athletam oleo ungi, et certamen inire; sed illi ita totum incumbere, itaque constanter, generose atque eximie certare, ut antagonistas omnes vincat, si corona præmioque potiri velit. De athletis vide dicta I *Corinth.* IX, 24.

Exempla excitantia ad labores.

Episcopus quasi pugil Christi pro eo decertet.

Nota : Uti vers. præced. incitavit Timotheum ut totus incumbat Evangelio, rejectis negotiis sæcularibus, pro eoque omnes labores et dolores fortiter ferat, exemplo militis; ita ad idem eumdem hic secundo incitat exemplo pugilis et athletæ in agone certantis: athleta enim totus intendit suo certamini, aliud non curat, imo nec respicit; idemque facit vers. seq. tertium adducens exemplum agricolæ laborantis. Vide S. Basilium hisce et aliis exemplis nos incitantem ad labores, homilia in illud *Deuter.* XV, juxta Septuaginta, « Attende tibi ; » quæ extat et ponitur post homiliam *de jejunio*. Porro Auctor serm. *ad Fratres in eremo*, apud S. Augustinum, *serm.* 8, τὸ *legitime* sic explicat, *q. d.* Perseveranter usque ad finem: nam sola perseverantia coronatur. « Non est igitur magnum (ait idem Auctor) inchoare quod bonum est, sed consummare; hoc solum perfectum est. Et S. Hieronymus, lib. I *Contra Jovinianum* : « Cœpisse multorum est, ad culmen pervenisse paucorum. » Idem, epist. *ad Furiam*: « Non quæruntur in Christianis initia, sed finis: Paulus male cœpit, sed bene finivit: Judæ laudantur exordia, sed finis proditione damnatur. » S. Paulus, *Galat.* III, 3: « Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini? »

Vers. 6. 6. LABORANTEM AGRICOLAM OPORTET PRIMUM DE FRUCTIBUS PERCIPERE. — Dupliciter hunc locum exponunt interpretes. *Primo*, recentiores ex Erasmo volunt esse hyperbaton, sive perturbatum ordinem, et τὸ *primum* referunt non ad « percipere, » sed ad « laborantem, » *q. d.* Oportet agricolam percipere fructus, sed hac conditione, si videlicet prius laborarit; πρῶτον enim, juxta ipsos, hic non est nomen, sed adverbium significans idem quod prius, primum. Sed hæc obscura et dura est trajectio, præsertim cum alius planior sensus occurrat. *Secundo*, Ambrosius, Theodoretus et alii proprie verba hæc, ut sonant, accipiunt: agricolæ enim ante dominos, sive possessores agrorum, sunt fructuum participes. Unde et Augustinus lib. *De Opere monachorum*, et Primasius, sic hæc verba explicant et applicant Timotheo, quasi tacitæ ejus objectioni hic occurrat Apostolus. Nam dicere poterat Timotheus : Si me totum, ut jubes, o Paule, occupavero Evangelio, unde vivam? hoc antevertit Paulus, respondetque par esse ut laborans in Evangelio, de eodem vivat, et a fidelibus, quos docet, sumptus ad vitam necessarios accipiat, perinde ut par est agricolam qui in agro laborat, ex fructibus agri vivere, adeoque primos agri fructus decerpere.

Sensus hujus loci.

Mihi *tertio* videtur, servato verborum ordine, utrumque sensum jam datum ab Apostolo intendi, ideoque phrasim hic commutat Apostolus; non enim, uti dixit : « Non coronatur nisi qui legitime certaverit, » ita hic dicit: Nisi laboret agricola, non percipiet fructus; sed assertive quasi alliciens et mulcens, ait : « Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere, *q. d.* Uti legitime certantem militem et athletam oportet coronari (nemo enim coronatur nisi legitime certet), ita laborantem agricolam, si videlicet strenue in agro laboret, oportet primis agri fructibus frui; sicut ergo corona militem et athletam ad certandum, spes fructuum agricolam ad laborandum excitat: ita te, o Timothee, excitet tum fructus præsentis alimoniæ a catechumenis, quos doces, accipiendæ, tum potius plena merces futuræ et æternæ gloriæ : excitet, inquam, ad certandum et laborandum, totumque te impendendum Evangelio. Innuit hunc sensum Chrysostomus. Invitat enim Timotheum ad laborem, triplici analogia, scilicet militis, pugilis et agricolæ, uti dixi. Hic itaque agricolæ, qui totus est in sua agricultura, multaque in ea dura patitur, incitat Timotheum ut totus incumbat Evangelio, pro eoque strenue laboret, id est, afflictiones omnes fortiter ferat : hoc enim significat Græcum κακοπαθεῖν, ut dixi vers. 3; idem significat hic Græcum κοπιῶντα, id est laborantem, scilicet graviter et moleste. Indicatur ergo hic difficilis agricolæ labor esse causa cur mereatur fructus primos percipere; labor, inquam, tam activus, uti est arare, serere, occare; quam passivus, uti est sudare, fatigari, gelu, frigus, æstum aliaque incommoda pati, qualia in agricultura necesse est agricolas tolerare.

Triplex analogia militis, pugilis, agricolæ respecta operarii Evangelici.

Unde Athanasius *ad Antiochum, Quæst.* CLII, sic exponit *laborantem agricolam*, etc. : « Hoc, inquit, de spiritalibus doctoribus dixit, quod sit conveniens, ut doctor, qui pro se et pro suis auditoribus laborat et decertat, primum a Deo mercedem recipiat, deinde discipuli sui. Nam agricola qui fructus suos collegit, ille primus de eis in domo sua recondit, postea de eis aliis, vel creditoribus, vel pauperibus elargitur. » Addit ibidem Athanasius aliam explicationem, nimirum, « laborantem agricolam primum, » etc., *q. d.* Quicumque vult alios docere, vel aliis prodesse, decet illum primum operari id quod docet, atque a Deo accipere dona gratiæ, ac proferre fructus Spiritus Sancti, quos deinde in alios effundat; nam si quis aliquem oleo suis manibus uncturus, oleum non habeat, quomodo impertiet aliis id

quod ipse non habet? Ad eumdem modum de iis qui alios docent, est sentiendum. » Verum hic sensus symbolicus et tropologicus videtur.

Vers. 7.

7. INTELLIGE QUÆ DICO: DABIT ENIM TIBI DOMINUS IN OMNIBUS INTELLECTUM. — *q. d.* Proposui tibi tres parabolas, militis, athletæ, agricolæ: non est necesse, ut eas tibi explicem et applicem, tu eis intende: quod si feceris, Deus dabit tibi intellectum, ut facile eas intelligere et applicare possis.

Munus Episcopi.

Vis scire quod sit munus, quæ vocatio Episcopi, cogita quod sit munus, quæ vocatio militis, pugilis, agricolæ, scilicet sicut miles, athleta, agricola, omnibus omissis, laborat, sudat, et totus insistit bello, agoni et agro suo: ita te, cum sis Episcopus, id est miles, pugil et colonus Christi, omnibus omissis, totum vacare oportet Evangelio, pro eoque omnes labores, pericula, ærumnas et tormenta subire.

Nota: Pro *dabit,* Noster in Græco videtur legisse δώσει; jam legunt δῴη, id est *det*, quod est precantis: et ita legit Chrysostomus.

Vers. 8.

8. MEMOR ESTO DOMINUM JESUM CHRISTUM RESURREXISSE A MORTUIS, EX SEMINE DAVID, SECUNDUM EVANGELIUM MEUM. — Proponit hic et Timotheo commendat duos fidei nostræ articulos illo tempore maxime inculcandos, scilicet, *primo,* articulum incarnationis Christi, cum ait, « ex semine David, » supple, incarnatum et natum. *Secundo,* articulum resurrectionis Christi. Utrumque enim negabat Simon Magus cum suis Gnosticis: hi enim dicebant Christum non revera carnem assumpsisse, sed tantum in ea se ostendisse, sicut angelus se ostendit in corpore, quod assumit; ac consequenter mortem, passionem, resurrectionem Christi non revera, sed phantastice contigisse asserebant. Contra hos inculcat Apostolus veram et realem incarnationem et resurrectionem Christi. Præponit autem resurrectionem incarnationi per hyperbaton, et ut insinuet Christum resurrexisse secundum naturam non divinam, sed humanam, qua natus est ex semine David.

Hæresis Simonis Magi et Gnosticorum jugulatur.

Spes resurrectionis.

Secundo, iisdem hisce verbis pergit hortari Timotheum ad labores et martyrium pro Evangelio subeundum, *q. d.* Memento, sicut Christus pro Evangelio suo passus gloriose resurrexit, ita pariter te, si pro Evangelio patiaris, gloriose resurrecturum. Patere ergo et labora cum Christo, ut cum Christo ad gloriam resurgas. Ita Theodoretus, Chrysostomus et alii.

Nota: Evangelium suum vocat, non a se aut scriba suo S. Luca conscriptum, sed a se prædicatum. « Evangelium » ergo idem est quod prædicatio Evangelica: ita enim se explicat Paulus I *Cor.* XV, 10.

Vers 9.

9. IN QUO LABORO USQUE AD VINCULA, QUASI MALE OPERANS: SED VERBUM DEI NON EST ALLIGATUM. — Pro *laboro* græce est κακοπαθῶ, id est affligor, mala perfero, adeoque vincula sustineo; « quasi male operans, » græce ὡς κακοῦργος, id est quasi malefactor, quasi sceleratus. S. Ambrosius legit *quasi latro.* « Vide, inquit S. Chrysostomus, hom. 52 *in Acta Apostolorum,* non solum vincula, sed etiam quod malefactor habitus amplificavit gloriam vinculorum; nam si quidem vinctus esset tanquam bene agens, consolationem quamdam habuisset: nunc autem ut in malis deprehensus vincitur: et amor Dei in causa erat ut nihil hæc curaret. »

Nota: Pro *alligatum* græce est δέδεται, quod pulchra paronomasia respondet δεσμοῖς, id est vinculis; *q. d.* Ego sum vinctus, sed verbum Dei non est vinctum: quia tam ego in carcere partim verbo, partim scriptis epistolis, quam alii, intrepide verbum Dei prædicamus. « Vinciuntur manus, inquit Chrysostomus, sed manet liber animus, et lingua libera, quam nemo ligare potest nisi sola formido atque infidelitas; si quis agricolam vinciat, sementem impedit, manu enim ille serit: doctorem vero si vinxeris, doctrinam vincire non vales; lingua, non manu seritur verbum, quod nullis subjacet vinculis. » Rursum, si ego vinctus ita strenue prædico Evangelium, quanto magis idem te facere decet, o Timothee, cum sis liber?

Verbum Dei non est alligatum, sed liberum.

Idem Chrysostomus hic in morali, de gloria vinculorum Pauli agens, super coronam et purpuram Neronis eadem extollit: « Nero, inquit, purpuratus, tantoque septus agmine militum, inhibebat Paulo ne doctrinam virtutis prædicaret; obsistebat illi Paulus dicens: Non cedo, verbum Dei non est alligatum. Cilix pellium sutor, vinctus, pauper, fameque confectus Romanæ opulentiæ regem imperantem omnibus respuebat. Quis ergo clarior, qui vincebat in vinculis, an qui superabatur in purpura? Vinctus catena diadematum prostravit regem. » Et inferius: « Si Paulus hic, ubi fuit pellium sutor, in vinculis tanto splendore collucet; quid erit cum solis quoque radios vi sui fulgoris obscurans in gloria venerit? cum in judicio astabit Nero tristis, mœrens, demissus? »

Vers. 10.

10. IDEO OMNIA SUSTINEO PROPTER ELECTOS, UT ET IPSI SALUTEM CONSEQUANTUR, QUÆ EST IN CHRISTO JESU, CUM GLORIA COELESTI. — Legit cum Ambrosio Interpres noster οὐρανίου, id est *cœlesti;* jam legunt αἰωνίου, id est *æterna.*

Nota: Vox *ideo* dat causam cur omnia sustineat Paulus, scilicet ne verbum Dei alligetur, ut præcessit, sed propagetur et fructificet, plurimosque ad salutem perducat; salutem, inquam, « quæ est in Christo Jesu, » id est, quæ per Christum allata est, quam invenire est in Ecclesia et religione Christi; quæ salus conjuncta, adeoque re ipsa eadem est cum beatitudine et gloria cœlesti, licet ab ea connotato, et quasi formaliter distinguatur. « Gloria » enim dicitur *salus,* quatenus hominem morte et inferno aliisque miseriis corporis et animæ liberat et salvat; eadem vero dicitur *gloria*, quatenus hominem beatum et gloriosum efficit.

Salus et gloria quomodo differant?

Moraliter deprædicat hic charitatem Pauli Chrysostomus, quod cum sibi vivere, suæque saluti consulere posset, maluerit se tot laboribus, peri-

culis et tribulationibus ingerere, ut alios salvaret.

Vers. 11 et 12.

11 et 12. FIDELIS SERMO : NAM SI COMMORTUI SUMUS, ET CONVIVEMUS; SI SUSTINEBIMUS, ET CONREGNABIMUS. — « Fidelis, » id est certus, indubitatus sermo; tantum enim valet hæc phrasis, quantum illa Christi in rebus gravibus addi solita : « Amen, amen, dico vobis. » Vide dicta *epist.* I, cap. I. vers. 17.

Chrysostomus cum suis τὸ *fidelis* refert ad præcedentia, ut « fidelis sermo » sit hic, quod scilicet electi salventur per Christum; tuncque vocula *nam*, quæ sequitur, proprie causaliter sumitur. Verum melius D. Thomas, Vatablus et alii hoc juxta morem Apostoli referunt ad sequentia; omnia enim hæc spectant eo, ut Timotheum nosque omnes excitet ad tolerantiam et martyrium; sic ut vocula *nam* non sit causalis, sed respondeat Hebræo כִּי ki, id est *quia, quod,* sitque asseverantis et designantis, *q. d.* Ne dicas, o Timothee, in tua vel potius in tuorum, qui infirmi sunt, persona : Ego pro Evangelio dura patior et morior; tu, Paule, promittis mihi resurrectionem et vitam futuram; forte falleris, aut fallis nos : suades enim ut certum et præsens malum pro incerto et futuro præmio patiamur. Ne, inquam, hæc dicas; quia fidelis, verus et certus est sermo : quod si hic pro Christo et cum Christo patiamur et moriamur, simul etiam cum Christo resurgemus et vivemus in regno cœlesti. Si enim rex suos duces et milites in bello socios parta victoria et regno, illius pariter consortes facit : procul dubio idem faciet Christus rex potentissimus et liberalissimus, ut eos qui hic tanta et tam dura pro eo passi sunt, suæ gloriæ et regni participes faciat. Ita Chrysostomus cum suis. Aliter Ambrosius : Si, inquit, moriamur vitiis, mortificemus concupiscentias, vivemus et regnabimus cum Christo. Sed prior sensus magis genuinus est, ut dixi.

Certitudo mercedis expectandæ pro laboribus.

Nota : Pro *si sustinebimus* græce est εἰ ὑπομένομεν, id est, si sustinemus : non enim satis est semel pati, aut mori, sed quotidie patiendum et moriendum est. « Diebus singulis beatus ille (Paulus) moriebatur, » inquit Chrysostomus.

Si NEGAVERIMUS (Christum et Christi fidem metu hostium, tyrannorum aut tormentorum), ET IPSE (Christus) NEGABIT NOS. — Hæc enim est justa quasi compensatio, tam pœnæ, quam præmii, quam statuit Christus *Matth.* X, 32, dicens : « Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est : qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est. »

Vers. 13.

13. SI NON CREDIMUS, ILLE FIDELIS PERMANET, NEGARE SEIPSUM NON POTEST. — Id est, ut Primasius, sive credimus, sive non credimus, veritas non mutatur, Deus falli aut fallere non potest : incredulitas aut perfidia nostra Dei fidem convellere nequit. In Græco est paronomasia in ἀπιστοῦμεν, et πιστός, *q. d.* Si diffidimus, ille tamen fidus permanet. Subtiliter et pulchre ex S. Dionysio, cap. VIII. *De Divinis Nomin.*, Anselmus : « Deus, inquit, veritas est, qua Deus est τὸ ὄν, id est, quod est, quod existit; et veritas est τὸ ὄν : ergo a veritate cadere, est a Deo cadere. Hinc itaque Deus se, id est veritatem negare non potest, quia sic caderet a seipso, et Deus non esset Deus. »

Cur Deus verax et fidelis et immutabilis?

Unde et S. Athanasius, orat. 3 *Contra Arian.*, « Fidelis, » inquit, id est immutabilis. Hoc fundamentaliter verum est, non autem formaliter : immutabilitas enim Dei est fundamentum et ratio fidelitatis Dei, cur scilicet fideliter præstet id quod promisit, et cur seipsum, id est sua promissa, negare, revocare aut fallere non possit. Unde S. Augustinus, in illud psal. XXXII, *Omnia opera ejus in fide* : « Fidelis, inquit, homo est credens promissioni Dei : fidelis Deus est exhibens quod promisit homini. Teneamus ergo fidelissimum debitorem, quia tenemus misericordissimum promissorem. »

Secundo, idem Augustinus, lib. V *De Civit.*, cap. X, docet Deum esse omnipotentem, et tamen non posse mori, fallere, mentiri : quia hæc non potentiæ, sed infirmitatis sunt; quæ si posset Deus, non esset omnipotens, sed impotens, debilis, infirmus (1).

Vers. 14.

14. HÆC COMMONE, TESTIFICANS CORAM DOMINO. — Id est, protestans coram Domino, vel testem invocans Dominum, eumque judicem et vindicem minans, ac per eum adjurans, sacraque religione ac timore constringens tuorum subditorum conscientias commone et perurge, ut hæc quæ scripsi, exacte custodiant.

Quid sit contendere verbis?

NOLI CONTENDERE VERBIS. — Græce est μὴ λογομαχεῖν, id est, *non verbigerari*, ut loquitur Apuleius, non contendere verbis : est enim infinitivus; unde Chrysostomus cum suis, Syrus, Erasmus, Vatablus et alii hoc referunt ad præcedentia, *q. d.* Contestans eos coram Domino ne verbis contendant. Verum S. Augustinus, lib. I *Contra Cresconium*, Ambrosius, et passim Latini legunt separatim per imperativum, « noli contendere verbis. » Sæpe enim, ut vidimus, Paulus æque ut Hebræi, infinitivum ponit pro imperativo. « Verbis contendere, inquit S. Augustinus, lib. IV. *De Doctr. Christiana*, cap. XXVIII, est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo tua dictio dictioni præferatur alterius; » scilicet in disputando non veritatem quærere, sed velle ostentare suam scientiam, velleque videri doctiorem, vincere et prævalere : quod juvenum est et superborum. Vide Nazianzenum in orat. *De modestia in disputatione servanda*. Sapienter et pie B. Ægidius paradoxum hoc Christianum sanxit : « Quando quis contendit tecum, si vis vincere, perde : si vincis teipsum, vincis omnes inimicos tuos; ma-

Cum quibus et qua modestia disputandum?

(1) Πιστὸν in contextu nostro intellige *veracem*, non minus in pœnis infligendis (iis scil. quas minatur vers. præced. *et ipse negabit nos*), quam in præmiis infligendis.

gna virtus est, si quis se permittat vinci ab omnibus hominibus : quia talis est dominus hujus mundi. » Ita S. Ephrem in suo testamento gloriatur se nunquam cum ullo Christiano verbis contendisse. Quanquam Apostolus non tam contentionem cum Christianis, quam cum hæreticis hic vetet, hæc enim est λογομαχία, sive pugna, *epist.* I, cap. VI, vers. 4. Hinc cum hæreticis in hæresi sua obfirmatis non esse disputandum docet Augustinus, *epist.* 137, et Tertullianus lib. *De Præscript.*, quia cum obstinatis disputatio nihil valet, nisi ad eversionem stomachi aut cerebri, inquit Tertullianus.

AD NIHIL UTILE EST, NISI AD SUBVERSIONEM AUDIENTIUM, — ut videlicet audientes Novantium contentiosa blandiloquentia capiantur, utque in partes et schismata abeant, discantque et ipsi inter se contendere. Idipsum aliis verbis dixit *epist.* I, cap. VI, vers. 4 : « Ex quibus, inquit, oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes. »

Vers. 15. 15. SOLLICITE AUTEM CURA TEIPSUM PROBABILEM EXHIBERE DEO, OPERARIUM INCONFUSIBILEM. — Græce, σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, id est, satage et stude teipsum probum vel probatum Deo exhibere, ut scilicet Deus te et tua probet, rataque ac grata habeat.

Quis operarius inconfusibilis? Nota : Pro *inconfusibilem* græce est ἀνεπαίσχυντον, id est qui non pudefiat, non erubescat. « Operarium ergo inconfusibilem » vocat eum qui non confundatur prædicare Christum, quem non pudeat crucis Christi, sed qui libere et intrepide, obstrepentibus licet Judæis et irridentibus Gentilibus, evangelizet Christum crucifixum, totamque Christi fidem ac religionem. Ita Chrysostomus cum suis.

Secundo, aliter Anselmus (1), « inconfusibilem, » inquit, id est quem non confundat, non pudore afficiat sua ignorantia, mala doctrina aut vita, ut in nullo reprehendi aut pudefieri possit; ac consequenter,

Tertio, « inconfusibilem, » id est qui in die judicii a Deo coram toto mundo examinatus, non confundatur, non pudefiat. Primus sensus maxime est ex mente et pectore Apostoli.

Quis operarius recte tractans verbum veritatis? RECTE TRACTANTEM VERBUM VERITATIS. — Græce ὀρθοτομοῦντα, id est recte secantem verbum veritatis. *Secantem*, id est circumcidentem et resecantem aliena, inutilia et supervacanea quæque, inquit Vatablus, ut scilicet tantum propria et utilia doceat et explicet. Unde Chrysostomus cum Theophylacto putat hic a coriariis, qui corium circumcidunt, duci metaphoram, *q. d.* Paulus : Sicut coriarii in loris et corrigiis superflua quæque rescindunt : ita tu, o Timothee, ea quæ a verbo Dei extranea aut superflua sunt, gladio spiritus abscinde. Verum aliud est secare, aliud circumcidere. Dico ergo, « recte secantem, » id est, recte tractantem et exponentem verbum veritatis. Theodoretus putat metaphoram esse ab agricolis : « Laudamus, inquit, agricolas qui rectos sulcos proscindunt : ita et magister est laude dignus qui sequitur regulam divinorum eloquiorum. » Alii tropum hunc peti putant a nodis difficilibus, quos cum solvere non possumus, secamus. Sic Alexander Magnus nodum insolubilem in Midæ plaustro, ense dissecuit : pari enim modo, nodi quæstionum acumine intellectus et fidei secandi et solvendi sunt, adeoque in his opus est Tenedia bipenni.

Locus hic Pauli ex Græco textu, et veræ metaphoræ sensu illustratus. Verum melius alii censent, metaphoram hanc peti a nutricibus, cocis et ex iis qui instruunt convivia, sive a mensarum præfectis, qui olim modimperatores vel symposiarchæ dicebantur : horum enim est recte secare carnes et cibos, ex eisque cuique distribuere illud quod cuique commodum, sapidum et gratum esse novit. Hinc Plato insulsum Dialecticum vocat *malum cocum*, eo quod non sciret recte dividere. Rursum sicut res, v. g. nux clausa, si recte secetur, plane aperitur, ut intima ejus pateant, nucleusque capi et comedi possit, indeque dicitur enucleari : ita Scriptura vel doctrina obscura et quasi clausa dicitur recte secari, cum ita aperitur, exponitur, enucleatur, ut sensus in ea reconditus quasi nucleus pateat, capi et intelligi possit. Episcopus ergo, doctor et concionator, quasi cocus, aut potius quasi symposiarches et modimperator, debet doctrinam suam et verbum Dei non mutilare, non discerpere, non torquere; sed recte secare, dividere, secernere et quasi nucem recte aperire, enucleare et exponere; ut videlicet verum sensum a falso et contorto secernat, eumque apte cuique pro suo captu et gustu proponat et communicet : ut docta doctis, communia rudibus et populo promat et proferat; de nuptiis non disputet apud virgines, nec apud conjugatos de virginitate; pusillanimis non objiciat judicium et infernum; audacibus et tumidis non offerat promissionem gloriæ cœlestis, et ita de reliquis. Peccant contra hoc qui de Trinitate, de prædestinatione, de gratia efficaci coram mulieribus et plebe tractant et disputant (2).

Officium et peccata concionatoris.

Quid sit adulterare verbum Dei? Posset *secundo*, hæc « recta secatio, » id est tractatio verbi Dei, opponi adulterationi ejusdem, qua scilicet quis non Dei gloriam et animarum salutem, sed sua lucra, aut gloriam ex prædicatione verbi Dei quærit et aucupatur : quod carpit Apostolus II *Cor.* cap. II, vers. ult., *q. d.* Vide, o Timothee, ut prædicationi tuæ non misceas vana, curiosa, avaritiam, ambitionem, itaque eam quasi adulteres : sed sincere, simpliciter rectaque intentione prædica verbum Dei, ut scilicet non aliud ex eo quæras, quam animas ad creatorem suum reducere.

Unde *tertio*, Primasius : Recte, inquit, prædicant

(1) Sed minus recte.

(2) Ita Allioli et Rosenmullerus, qui ait : « *Recte tractare doctrinam divinam* est proponere auditoribus, quod illis aptum est, pueris lac, adultis solidiorem cibum, mœstis solatium, » etc.

verbum Dei, qui id quod prædicant exemplo suo et vitæ conversatione confirmant. Sed primus sensus maxime est genuinus. Noster ergo interpres, pro *recte secantem,* clare vertit, *recte tractantem,* id est recte exponentem et proponentem verbum veritatis. Hinc Patres Latini suas expositiones Scripturæ sacræ vocant *Tractatus,* quos Græci vocant *Tomos,* sive sectiones.

Quare Latinorum expositiones vocentur tractatus, Græcorum tomi?

Vers. 16 et 17.

16 et 17. PROFANA AUTEM ET VANILOQUIA DEVITA : MULTUM ENIM PROFICIUNT AD IMPIETATEM, ET SERMO EORUM UT CANCER SERPIT. — Græca carent copula *et* : sic enim habent, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας id est profana vaniloquia, vel profanas vocum novitates devita. Ubi nota, pro κενοφωνίας per ε, Ambrosium et Chrysostomum legere καινοφωνίας per αι, id est vocum novitates, quomodo et legit Noster *epist.* I, cap. VI, vers. 20; hæc enim secunda epistola ad Timotheum primæ epistolæ simillima est.

Vocum novitas quænam vitanda?

Ex quo loco rursum patet, hoc loco carpere Apostolum non voces novas a Catholicis adinventas ad res fidei clarius explicandas, sed novas voces hæreticorum, quibus novos errores inducunt : hæ enim sunt profanæ et falsæ, imo sacrilegæ; tales sunt voces peregrinæ Simonianorum, Gnosticorum, Valentinianorum et Hymenæi ac Phileti, qui negant resurrectionem, ut sequitur. Ita Primasius. Pulchre Augustinus, lib. III *Contra Julianum,* cap. III : « Mira, inquit, sunt quæ dicitis, o Pelagiani ; nova sunt quæ dicitis ; falsa sunt quæ dicitis : mira stupemus, nova cavemus, falsa convincimus. » Vide dicta *epistola* I, cap. VI, vers. 20.

Simoniani, Gnostici, Valentiniani novatores.

Nota : Pro *devita* græce est περιΐστασο, quod Vatablus vertit, *prætermitte ;* Œcumenius, *retice,* aut insta vehementer ut coerceantur ; Erasmus, *abscinde,* ut nostrum *devita* sit idem quod, tolle de vita, aufer e medio. Verum περιΐσταμαι significat quoque vitare, fugere, declinare, uti ex Luciano annotat Henricus Stephanus et Scapula in *Lexico;* itaque hic vertendum esse *devita,* id est fuge et declina, patet ex duobus similibus locis. Idem enim hic dicit quod I *epist.* cap. VI, vers. 20 ; ibi autem sic ait : « Devitans profanas vocum novitates. » Rursum *ad Titum* III, 9 : « Pugnas, inquit, legis περιΐστασο, » id est devita et fuge, non tam propter te, quam propter tuos subditos, ut quod illi te suum Episcopum fugere viderint, fugiant pariter et ipsi. Unde per hebraismum in significatione *hiphil* sic exponi potest : « devita, » id est tuo exemplo et jussu fac alios devitare. Sic enim loquuntur Hebræi : *ventus paleas avolat,* id est avolare facit; *ignem ardet,* id est ardere facit; *muscas fuge,* id est fugere fac, sive fuga. Ponitur enim *cal* pro *hiphil,* id est verbum neutrum vel activum simplex et absolutum, pro activo duplici quod alios agere facit.

Ex Græco et Hebræo Paulus hic illustratur.

Posset *secundo,* περιΐστασο cum Budæo proprie verti, *circumsiste, circumda,* ut scilicet cohibeas et comprimas hæc profana vaniloquia, ne, ut sequitur, quasi cancer latius serpant et plures inficiant : ad hoc enim vel maxime advigilare et curare debent Episcopi et Pastores.

SERMO EORUM UT CANCER SERPIT, — eorum scilicet hæreticorum, qui docent profana vaniloquia. Hebraismo enim ex abstracto *vaniloquia,* intelligit et repetit concretum in eo inclusum, « eorum » scilicet *vaniloquorum* et profanorum, puta hæreticorum.

Hæreticorum vaniloquentia.

Nota : « Cancer » hic non animal, sed morbum significat, qui gangræna (ut habent hic Græca) dicitur; cui nisi occurratur, ita semper proserpit, et, ut græce est, νομὴν ἕξει, id est, pastionem habebit, sive depascetur, scilicet vicina membra, ut totum hominem sensim inficiat et perimat. Talis est hæresis, quæ semper serpit, tum ab uno errore in alium, et ex malo in deterius semper proserpit et prolabitur : « malum enim, inquit S. Dionysius, cap. IV *De Divinis Nominib.*, cum sit defectio a bono, sua infirmitate et pondere semper ad aliud et aliud malum progreditur ; » tum potius et aptius serpit hæresis quasi cancer ab uno homine in alium, ab una urbe et provincia in aliam, uti experientia vicinarum regionum hoc sæculo vidimus et videmus. « Sic Arius, inquit S. Hieronymus, una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est. » Nec mirum hæresim serpere, sicut non est mirum lepram aut gangrænam serpere, præsertim quia affert nova, curiosa, placentia dogmata, quæ carnem et carnales aures scalpunt, iisque gratissima sunt; uti est non esse jejunandum, non esse virginitatem colendam, non esse agendam pœnitentiam ad satisfaciendum pro peccatis, quia Christus hæc omnia fecit pro nobis. Quare Luthero postulanti pro miraculo haberi, quod tam multi brevi tempore in ejus sectam concessissent, respondit B. Thomas Morus, scribens *ad Pomeranum :* « Ad propositam vitæ licentiam populum ruere, id habet tantam miraculi speciem, quantam saxa deorsum ruere. » Qua de re plura dicam cap. seq. vers. 4.

Hæresis serpit ut cancer, et ad quæ, et quare?

Quomodo serpat hæresis, pulchro exemplo Manichæi cujusdam declarat S. Augustinus, tract. 1 *in Joan.* : « Quispiam, inquit, tædium patiebatur a muscis : invenit illum Manichæus tædio affectum, et cum diceret se non posse pati muscas et odisse vehementer illas; statim ille : Quis fecit has? et quia tædio affectus erat et oderat illas, non est ausus dicere : Deus illas fecit. Erat enim Catholicus. Ille statim subjecit : Si Deus non fecit illas, quis eas fecit? Plane, ait ille, ego credo quod diabolus fecit muscas. Et ille statim : Si muscam diabolus fecit, sicut te video confiteri, quia prudenter intelligis, apem quis fecit, quæ paulo major est musca? Non ausus est ille dicere; quia Deus fecit apem et muscam non fecit, qui res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, a locusta ad lacertam, a lacerta ad avem, ab ave duxit ad pecus, inde ad bovem, inde ad elephantem, postremo ad hominem, et persuasit homini, quia non a

Quomodo serpat hæresis, exemplo miro docet S. Augustinus.

Error Manichæorum.

Deo factus est homo. Ita ille miser cum tædium passus est a muscis, musca factus est quem diabolus possederat. » Hactenus Augustinus.

Hæretici fugiendi, ut pestis. Hinc omnes SS. Patres docuerunt hæreticos quasi pestes fugiendos esse. Ita S. Joannes, *epist.* II, vers. 10 : « Si quis, inquit, venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis ; » utque exemplo suo hanc doctrinam sanciret Joannes, noluit eodem balneo cum Cerintho lavari. Et S. Polycarpus occurrens Marcioni, rogatusque ab eo, Non agnoscis me? respondit : « Agnosco te primogenitum diaboli. » Ita ex Irenæo narrat Eusebius, lib. IV *Hist.*, cap. XIII : « Tantum, inquit, Apostoli et eorum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbo tenus communicarent alicui eorum qui adulteraverunt veritatem. » S. Antonius, inquit Athanasius, ita execrabatur Arianos, ut suis ediceret : « Hæreticorum et schismaticorum venena vitate, meumque circa eos odium sectamini. Scitis ipsi quod nullus mihi pacificus sermo cum eis unquam fuerit. » S. Cyprianus, lib. I, epist. 3 *ad Cornelium* : « Declinent, inquit, fortiter et evitent dilectissimi fratres nostri verba et colloquia eorum, quorum sermo ut cancer serpit, nulla cum talibus commercia, nulla convivia, nulla colloquia misceantur, sintque ab eis tam separati, quam sunt illi ab Ecclesia profugi. » S. Leo, serm. 5 *De Jejunio decimi mensis,* docet hæreticos cavendos tanquam serpentes : « Quia, inquit, sermo eorum serpit ut cancer : humiliter irrepunt, blande capiunt, molliter ligant, latenter occidunt, » etc.

(Quomodo Sancti fugerint hæreticos? — S. Joannes Apostolus. — S. Polycarpus. — S. Antonius. — S. Cyprianus. — S. Leo.)

Nota : Sicut sermo hæreticorum voce prolatus, ita et scriptus vel impressus serpit. Merito ergo ad luem hanc cohibendam Ecclesia, ex consilio Apostoli, prohibet sub gravi censura legi libros hæreticorum : idque jam olim prohibuit, ut patet ex Concilio Nicæno, quod omnibus Arii et Arianorum librorum lectionem interdixit, eosque comburi jussit. Testis est Nicephorus, lib. VIII, cap. XVI. Quod Concilii decretum Constantinus Imperator ita executioni mandavit, ut eos qui Arii libros occultassent, capite plecti jusserit. Testis est Socrates, lib. I, cap. VI. Idem Socrates, cap. XXIV, narrat Marcellum Ancyranum damnatum fuisse, eo quod libros suæ hæreseos flammis tradere noluisset. Sic et Gregorius Nazianzenus, orat. 2 *De Fide,* hæreticorum libros perdendos esse docet, tanquam aspidum ova, utpote quæ nata sint aspidas et basiliscos procreare. Nihil ergo novi sanxit Concilium Tridentinum vetans lectionem librorum hæreticorum, sed antiquum Ecclesiæ decretum renovavit. Quin Ethnici quoque duce natura idem factitarunt. Nam Protagoræ athei libros publice in foro exustos esse docet Philostratus in *Sophist.* Pari modo Romæ exustos fuisse libros religioni adversantes, docet Livius, lib. X. Lacedæmonios quoque scripta Archilochi non impia, sed impudica, urbe exegisse, docet Valerius us, lib. VI, cap. III. Hinc Plato, lib. VII *De Republ.*, libros omnes, antequam edantur, examinandos esse docet, ne forte quid contineant religioni aut bonis moribus contrarium.

(Qui legunt libros hæreticorum censuram Ecclesiasticam incurrant. — Legentes libros hæreticos olim plexi capite.)

17 et 18. Ex QUIBUS (profanis et vaniloquis, puta hæreticis) EST HYMENÆUS ET PHILETUS, QUI A VERITATE EXCIDERUNT, DICENTES RESURRECTIONEM ESSE JAM FACTAM. — Pro *exciderunt* græce est ἠςόχησαν, *q. d.* Collimantes ad scopum veritatis ab eo aberrarunt. Vide dicta *epist.* I, cap. I, vers. 6. Scilicet hi superbi Novatores se acutissimos et exactissimos S. Scripturæ et veritatis indagatores esse jactabant, et mentiebantur.

(Vers. 17 et 18.)

Quæritur, quomodo hi Novantes dixerint « resurrectionem esse factam? » Respondet *primo* Theophylactus, eos per resurrectionem intellexisse renovationem omnium rerum, quæ quotannis fit in vere circa pascha ; omnium enim rerum quæ sunt sub sole, est circulus, ut in hieme quasi moriantur, in æstate quasi resurgant cum Christo.

(Quomodo Philetus et Hymenæus dicebant resurrectionem factam?)

Secundo, Epiphanius, *hæresi* 40, quæ est Archonticorum, Ambrosius et Theodoretus putant per « resurrectionem » eos accepisse generationem et propagationem, qua pater filium generans, in eo quasi vivit et resurgit. Cum enim res quælibet semper esse cupiat et æternitatem quamdam ambiat, nec eam per se in suo individuo consequi possit ; hinc seipsam communicat per propagationem, ut in suo semine et sobole permaneat, et semper, si fieri possit, perduret.

(Hæresis Archonticorum.)

Tertio et vicinius, S. Thomas putat eos resurrectionem corporum negasse, non animarum, sed eam asseruisse, scilicet per « resurrectionem » intellexisse animæ glorificationem et beatitudinem, quæ jam facta est et indies fit cum quis fidelis et pius moritur. Unde Tertullianus, lib. *De Resurrect. carnis,* vocat eos Partiarios, quia partem tantum hominis resurgere dicebant.

(Hæresis Partiariorum.)

Quarto et verisimilius, idem D. Thomas putat eos docuisse resurrectionem esse factam, scilicet litteraliter in Christo a mortuis resurgente, in nobis vero non litteraliter, sed mystice eamdem fieri, cum baptizamur, et a peccatis resurgimus, vitamque sanctam et Christianam inimus : ut resurrectio sit idem quod justificatio, in qua resurgimus a morte peccati ad vitam gratiæ, sitque vitæ et morum mutatio, ait Anselmus : ita ut resurrectio hæc sit ipse christianismus et christiana vita, in qua a peccatis et servitute legis veteris liberi, in deliciis et suavitate vitæ Christianæ vitam beatam degimus. Sic enim Cerinthus utpote judaizans docuit delicias carnales hujus vitæ esse resurrectionem et beatitudinem, nec aliam esse expectandam. Idem etiamnum docent nonnulli Naturalistæ in Hollandia. Christianismus ergo et Christianæ vitæ libertas ac jucunditas, quam induxit et sanxit Christus, est resurrectio secundum Hymenæum et Philetum ; nam illa jam facta est a Christo : reliquæ enim resurrectiones ab aliis allatæ, non tam factæ sunt, quam indies adhuc fiunt.

(Resurrectio mystica. — Cerinthi judaizantis falsum dogma de resurrectione.)

Pessima hæresis negantium resurrectionem.

Moraliter notat Chrysostomus recte dixisse Apostolum : « Multum proficiunt ad impietatem ; » nullus enim error est nocentior magisque homines incitans ad carnis concupiscentias omnemque impietatem perficiendam, quam qui negat resurrectionem : sublata enim resurrectione et gloria cœlesti, pariter tollitur infernus et pœna æterna, ac consequenter animæ immortalitas et æternitas : inde sequitur illud Epicuri, *Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.* Quis enim gratis sine spe præmii hic studeat abstinentiæ, continentiæ, mortificationi vitiorum? quis corpus laniandum offerat morti et martyrio, si non est resurrecturum in gloria? quis hic gula, libidine omnique voluptate se non expleat, si infernum non timeat, nec cœlum speret? Vere et præclare Tertullianus : « Spes Christianorum est resurrectio mortuorum. »

ET SUBVERTERUNT QUORUMDAM FIDEM. — Pro *subverterunt* græce est ἀνατρέπουσιν, id est subvertunt, quo significat Paulus eos in sua perversitate, aliosque pervertendi studio, persistere.

Vers. 19. 19. SED FIRMUM FUNDAMENTUM DEI STAT, HABENS SIGNACULUM HOC : COGNOVIT DOMINUS QUI SUNT EJUS; ET DISCEDAT AB INIQUITATE OMNIS QUI NOMINAT NOMEN DOMINI. — Opponit hoc « fundamentum » Apostolus fidei quorumdam subversæ, uti præcessit, occurritque timori et tacitæ quorumdam objectioni. Timidiores enim quidam dicere poterant : Si, incipiente Ecclesia et in paucis fidelibus consistente, subversa est aliquorum fides ab hæreticis, quorum sermo ut cancer serpit, fiet tandem serpente et gliscente hæresi, ut brevi tota fides et Ecclesia subvertatur. Hisce respondet hic Apostolus, id non esse metuendum, quia « firmum fundamentum Dei stat. »

Quod hic firmum fundamentum Dei?

Ubi nota : Vocem *stat* opponit voci *subverterunt*. Quæres, quodnam sit hoc « firmum Dei fundamentum. » Respondet Ambrosius esse Dei promissa, quibus per Prophetas promisit redimere et salvare homines, *q. d.* Apostolus : Firma stant hæc Dei promissa quæ habent signaculum hoc, scilicet fidem, qua credendo Deo obsignamus et confirmamus verba et promissa Dei.

Secundo, Theodoretus per « fundamentum » hoc accipit fidem : fides enim est basis et fundamentum veritatis; fidei autem signaculum est spes resurrectionis, quam negat Philetus.

Tertio et optime, « firmum hoc fundamentum Dei » est Dei consilium, decretum et prædestinatio, qua statuit vocare fideles primo ad fidem, deinde ad gratiam et perseverantiam, ac demum ad gloriam : hæc enim prædestinatio in Deo firma, immobilis et immutabilis consistit : ac vice versa consequenter et magis apposite, ut recte docet S. Chrysostomus, Theophylactus, D. Thomas et S. Augustinus mox citandus, « firmum fundamentum Dei, » non tanquam subjecti, sed tanquam agentis et jacientis hoc fundamentum, sunt ipsi fideles a Deo prædestinati ad fidem, gratiam et gloriam. Hi enim non erunt instabiles in fide, nec ab ea excident, ut exciderunt Hymenæus, Philetus et alii ab eis quasi arundines agitati et subversi; sed in fide fundati stant stabuntque immoti, quasi firma Dei fundamenta. Potius enim ipsos fideles prædestinatos, quam prædestinationem ipsam Dei dici « fundamentum, » patet *primo*, quia hoc fundamentum opponit iis, qui subversi sunt ab Hymenæo : ergo constantes in fide vocat « fundamentum; » hos enim opponit inconstantibus et subversis.

Prædestinati, non prædestinatio, est firmum Dei fundamentum.

Secundo, quia passim alibi in Scriptura ipsa Ecclesia, id est populus et fideles qui sunt in Ecclesia, vocantur « fundamentum, » vel domus aut templum Dei bene fundatum, ut *Psalm.* LXXXVI : « Fundamenta ejus (scilicet Sionis spiritualis, puta Ecclesiæ) in montibus sanctis, » quo alludit hic Apostolus; *Isaiæ* II, 2 : « Erit præparatus, » id est fundatus, firmatus (hoc enim significat Hebræum נכון *nachon*) « mons domus Domini (id est Ecclesiæ) in vertice montium. » Hinc Christus, *Matth.* cap. XVI, vers. 18, dicit, se super Petrum, quasi petram firmam, fundaturum et ædificaturum Ecclesiam suam, et *Ephes.* II, 20, Paulus Apostolos et Prophetas vocavit fundamentum domus Dei, scilicet Ecclesiæ. Sic *Matth.* VII, 24, virum in fide et virtute constantem comparat domui, de qua dicit : « Quod venerunt flumina, et flaverunt venti, et irruerunt in domum illam, et non cecidit : fundata enim erat super petram. » Eodem ergo prorsus modo hic viros in fide constantes vocat « firmum fundamentum. » Sive ergo per hoc « fundamentum » ipsam Dei prædestinationem, sive potius ipsos fideles prædestinatos accipias, eodem redit sensus : firmitas enim hujus fundamenti partim in nobis, partim in Deo est. Ideo enim in Deo firma est prædestinatio, quia firmi erunt prædestinati in fide et gratia : hi enim sunt firmæ prædestinationis objectum. Et vicissim firmi erunt prædestinati, quia firma est Dei prædestinatio : nam, ut docet D. Thomas, firmitas hæc fidelium partim pendet a Dei prædestinatione et gratia, partim ab ipso fidelium libero arbitrio, quod libere et constanter fidem et gratiam retinebit. Quod ut melius intelligatur, notandum est efficaciam et certitudinem prædestinationis et gratiæ pendere et petendam esse ex præscientia (quasi ex signaculo, ut mox dicam), sive ex præviso futuro eventu, puta ex futura nostra cooperatione, qua fidem libere amplectemur, et constanter in ea perseverabimus.

Et in Hebræo vocantur fundamentum.

Firmitas hujus fundamenti partim in nobis, partim in Deo.

Efficacia prædestinationis petenda ex præscientia.

Unde ex S. Augustino Theologi definiunt, « prædestinationem esse præscientiam et præparationem gratiarum, quibus certissime salvantur quicumque salvantur. » Dicitur enim Deus prædestinare, v. g. Petrum, cum ex infinitis gratiarum modis, speciebus, ordinibus, quos Petro dare poterat, hunc unum gratiarum ordinem et seriem illi dare decrevit, cum qua prævidebat Petrum cooperaturum et in fide ac gratia perseveraturum, itaque

Prædestinatio quid?

salvandum : gratia ergo prædestinationis certo salvat hominem prædestinatum, quia certo præscit Deus quod cum illa liberum hominis arbitrium libere bene operabitur in finem usque vitæ. Unde sequitur gratiam prædestinationis quoad effectum pendere ex nostra cooperatione futura, quasi ex proprio tam suo, quam præscientiæ divinæ objecto, nostramque cooperationem perficere et complere Dei prædestinationem et gratiam. Et hoc significat Apostolus, cum firmi hujus fundamenti duo hæc illud firmantia et obsignantia signacula, quasi sibi invicem respondentia subjungit dicens : « Novit Dominus qui sunt ejus : » en Dei præscientia; « Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini : » en nostri liberi arbitrii cooperatio, quæ est præscientiæ objectum. Ideo enim certa et firma est Dei præscientia, qua præscit, v. g. Petrum fore suum, id est fidelem, justum, discessurum ab iniquitate, quia re ipsa Petrus gratiæ Dei sua libera voluntate cooperans erit fidelis, justus, et discedet ab iniquitate.

Gratia prædestinationis pendet ex nostra cooperatione.

Duo signacula, Dei præscientia, et liberi arbitrii cooperatio.

Nota *secundo*, Apostolum primario loqui de fundamento fidei et fidelium, sive de prædestinatione et prædestinatis ad fidem fortem et constantem : hos enim fideles quasi firma Dei fundamenta opponit Hymenæo et Phileto, hæreticis, aliisque ab eis in fide subversis. Unde Theodoretus, Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus per « firmum fundamentum » intelligunt fidem : fides enim proprie est fundamentum domus spiritualis, quæ construitur ex aggregatione cæterarum virtutum, *q. d.* Apostolus : Esto arundines et stipites aliqui in Ecclesia convellantur, esto aliqui ab Hymenæo et Phileto seducti a fide in hæresim delabantur; stat tamen stabitque semper firmum Ecclesiæ et fidelium fundamentum, contra omnes hæreticos et hostes invictum, imo per eos quasi antiperistasi quadam fortius et purius evadet. Nam, ut docet Tertullianus, lib. *De Præscript.*, cap. III, per hæreses purgatur Ecclesia. « Cognoscit, inquit, Dominus qui sunt ejus, et plantam quam non plantavit pater, eradicat; et de primis novissimos ostendit, et palam in manu sua portat ad purgandam aream suam : avolent quantum volent paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum, eo purior massa in horrea Domini reponetur. »

Quid hic Apostolus primario intendat?

Secundario tamen hoc fundamentum extendit Apostolus ad gratiam et alias virtutes, adeoque ad omnes prædestinationis effectus : hoc enim significat, cum hujus fundamenti signaculum secundum recenset dicens : « Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini. » Hic enim solus plene et perfecte fidelis est, qui scilicet juxta fidem pie et sancte vivit, in eoque constanter perseverat usque ad mortem. Ita S. Augustinus, Anselmus, Beda. Unde S. Augustinus, lib. X *De Civit.*, VII, et alibi, hæc refert ad Ecclesiam sanctorum, sive ad electos ad gloriam : hos enim vocari hic censet ab Apostolo « firmum Dei fundamentum. »

Secundarium Apostoli intentum.

HABENS SIGNACULUM HOC : COGNOVIT DOMINUS QUI SUNT EJUS. — Ponit hic Apostolus fundamenti iam dicti bina signacula. Prius est præscientia Dei, posterius fuga peccati, *q. d.* Deus suum hoc prædestinationis et fidelium in fide constantium et prædestinatorum fundamentum, duobus sigillis notavit, munivit, obsignavit. Prius est hoc : « Cognovit Dominus qui sunt ejus, » *q. d.* Prius hoc fidelium in fide fundatorum signaculum est, quod sint præsciti et præcogniti; tanquam qui sint ejus, scilicet Dei; quia scilicet prævidet Deus quod permansuri sint in fide et gratia, ac consequenter perventuri ad gloriam, quasi Dei amici et electi. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus et S. Augustinus, tract. 12 *in Joann.* : « Novit, inquit, Dominus qui permaneant ad coronam, qui permaneant ad flammam; novit in area sua triticum, novit paleam; novit segetem, novit zizania. »

Præscientia Dei et fuga peccati duo signacula sunt prædestinationis.

Alludit Apostolus ad *Numer.* XVI, 5 et 26, ubi in schismate Core, Dathan et Abiron, pro sacerdotio cum Aarone contendentibus, dixit Moses : « Mane notum faciet Dominus qui ad se pertineant, » hebraice את אשר לו *et ascer lo*, id est qui sunt sui, « et sanctos applicabit sibi : et quos elegerit, appropinquabunt ei; » scilicet hiatu terræ absorbendo Core, Dathan et Abiron, ostendet Deus illos esse rebelles et factiosos; Aaronem vero esse legitimum sacerdotem, a se electum, sanctificatum et consecratum. Unde hic τὸ *cognovit* similiter accipi potest in *hiphil*, pro notum fecit, id est faciet, *q. d.* Deus ita fideles suos novit, ut eosdem aliis hominibus et toti mundo cognitos, imo celebres sit effecturus, cum scilicet eorum fidem in hac vita per eorum constantiam, pietatem aliaque fidei et gratiæ opera, tum in futuro judicio per publicam sententiam, laudem et gloriam declarabit. Hoc enim plane respondet illi, quod ait Moses, *Numer.* XVI : « Notum faciet Dominus. » Sic Christus, *Joann.* X, 27, ait se cognoscere oves suas, illasque vocem suam audire et sequi.

Locus Num. XVI illustratus, ad quem alludit Apostolus.

Nota : Dei præscientia, quæ omnia tempora et ea quæ quolibet tempore sunt aut fiunt, antevertit, prævidendo quasi signat omnes qui toto temporis futuri decursu ipsius Dei futuri sunt; puta futuri sunt in fide constantes pieque ac sancte victuri : hos enim quasi conscribit et consignat Deus in suo libro vitæ, id est catalogo electorum, quos ad vitam æternam destinavit et elegit, quem in mente et memoria sua quasi conscribit et consignat, indeque electi ex singulis 12 tribubus vocantur signati, *Apoc.* VII. Unde hic et *Joann.* XVII, vers. 6 et 20, Christus illos qui credituri erant postea, vocat suos, non quia re ipsa tales tunc erant, sed quia certissime tales erant futuri, talesque erant non in seipsis, sed in sua et Dei Patris præscientia. Hinc et S. Augustinus, in *Psalm.* XLV : « Secundum istam, inquit, Dei præscientiam et prædestinationem, quam multæ

Electi in Dei præscientia signati.

oves foris sunt nunc, et quam multi lupi intus; et quam multæ oves intus, et quam multi lupi foris! »

Prædestinatio quomodo differat a communi gratiæ præparatione?

Hinc nota *secundo*: Prædestinatio, a communi gratiæ præparatione, quam etiam reprobis ab æterno decrevit dare Deus, in hoc differt, quod gratia prædestinationis signata sit per Dei præscientiam, id est, prævisa sit a Deo fore efficax, et habitura effectum: quod videlicet illi consentiet liberum arbitrium, cum libere operabitur, convertetur, sanctam vitam instituet, in eaque perseverabit, idque Deus intendit. Unde non ait Apostolus: Prædefinit, vel prædeterminat, sed: « Cognovit Dominus qui sunt ejus. » Gratia vero reprobis vel potius reprobandis danda prævisa sit fore inefficax, quia scilicet reprobi nolent gratiæ consentire, illique cooperari; cum alioqui gratia quæ datur reprobis, gratiæ quæ datur prædestinatis, physice æqualis, imo illa major esse possit, et non raro de facto major sit; ita ut reprobi tam facile, imo facilius quam prædestinati possint se convertere et salvare: de facto tamen non se convertent, quia nolent converti, aut certe nolent in sua conversione et gratia perseverare. Hoc autem ab æterno prescivit Deus, unde etiam eos reprobavit, et inferno addixit; quia scilicet prævidit eorum malitiam; qua nolent converti, sed volent in infidelitate; aut in peccatis suis perseverare; alios vero, quos prævidit fidem amplexuros, in eaque gratia perseveraturos, elegit et destinavit ad gloriam.

Gratia quæ datur reprobis et prædestinatis, physice sæpe est æqualis.

Gratia prædestinatorum est signata sigillo præscientiæ Dei.

Unde sequitur gratiam prædestinatorum signatam esse, uti dicebam, per Dei præscientiam, quia præscit Deus quod illa suum consequetur effectum per liberum arbitrii consensum; reproborum vero non esse signatam. Atque hinc S. Augustinus sæpe gratiam et vocationem electorum et prædestinatorum vocat altam et secretam, quia scilicet signata est sacrèto et arcano præscientiæ Dei sigillo.

Præscientiæ Dei conjunctus est amor.

Ubi nota, hanc præscientiam et cognitionem Dei conjunctam esse cum ejusdem amore et electione: quos enim Deus præscit fore fideles, constantes et sanctos, hos tales facere intendit, hos adamat, destinat et eligit ad suam amicitiam, hæreditatem et gloriam. Hinc *Psal.* I dicitur: « Novit, » id est, noscens adamat et approbat, « Dominus viam justorum. » Ita pariter hic dicitur: « Cognovit Dominus qui sunt ejus: » *cognovit,* id est, cognoscens eligit et diligit quasi suos, eosque, quia in fide perseveraturos videt, eligit et destinat ad suum regnum. Ita S. Augustinus. Hinc patet Christiano cuique assidue et summis votis pro hac gratia orandum esse, ut Deus scilicet det nobis gratiam congruam, cum qua prævidet nos re ipsa perventuros ad salutem. In hac enim re salutis nostræ cardo vertitur.

Præsentia Dei sigillum proborum.

Aliter S. Anselmus: « Signaculum, » inquit, hoc est præsentia Dei, vel potius jugis cogitatio præsentiæ Dei, *q. d.* Apostolus: Hi fideles firmi stant in fide et gratia, nil simulate agunt aut perverse; sed omnia agunt quasi in præsentia Dei, cogitantes Deum omnia omnesque suos cognoscere et videre: illum ergo se et sua omnia videntem timent et reverentur, illi se et sua probare satagunt, quia hoc sigillum præsentiæ Dei menti suæ quasi incisum gerunt. Verum hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini. — Hoc est secundum firmi fundamenti signaculum; quod est in nobis, scilicet fuga iniquitatis; prius enim, scilicet Dei cognitio et præscientia, non est in nobis, sed in Deo. Pro *iniquitate* græce est ἀδικία, id est *injustitia.* Potest antonomastice hic injustitia sive iniquitas accipi pro hæresi et infidelitate: hæc enim maxima est iniquitas et injuria Dei. Unde hoc sensu dixit Apostolus, *Rom.* I, vers. 18, de Philosophis, qui cum Deum agnoscerent, non tamen Deum, sed idola coluerunt: « Revelatur, inquit, ira Dei super omnium impietatem et injustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent. » Hæresim enim opponit hic Apostolus fundamento fidei, *q. d.* Si quis firmum fidei suæ fundamentum stabilire et obsignare velit, « discedat ab iniquitate, » id est, ab hæresi Hymenæi, Phileti et aliorum Novantium. Alludit rursum ad Core, Dathan et Abiron, *Num.* XVI, de quibus ait Moses, vers. 26: « Recedite a tabernaculis hominum impiorum, et nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne involvamini in peccatis eorum. » Eodem enim modo jubet Apostolus hic fideles fugere consortia hæreticorum.

Hæresis maxima iniquitas.

Quibus gradibus pervenitur ad hæresim?

Secundo tamen planius et plenius, « iniquitas » hic proprie et generatim sumi potest. Fuga enim omnis iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, id est, fidei: qui enim fugit iniquitatem nunquam incidet in hæresim: impossibile enim est virum justum et sanctum, quamdiu sanctus manet, fieri hæreticum. Nam hæresis nunquam primum est peccatum, sed semper necesse est præcedat vel ambitio, vel libido, vel alia iniquitas, antequam homo ad tantam impietatem, quanta est hæresis, corruat.

Hæresis nunquam est primum peccatum.

Fuga iniquitatis complet prædestinationem.

Rursum fuga iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, scilicet prædestinationis, gratiæ, constantiæ et perseverantiæ fidelium et electorum, adeoque complet et perficit prædestinationis Dei fundamentum, estque causa electionis ad gloriam (ad hanc enim assurgit et extendit se Apostolus, ut dixi): qui enim fugiunt libidinem et iniquitatem, pure et sancte vivunt, in eoque perseverant; hi sunt firma Dei fundamenta eligenda et collocanda a Deo in cœlesti Jerusalem, ut fulgeant in omnem æternitatem.

Error Simonianorum.

Notat hic Apostolus non sufficere ad salutem profiteri et invocare nomen Domini, ut docebant Simoniani, et docent nostri hæretici; sed insuper requiri, ut quis declinet a malo, et faciat bonum. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii.

Quomodo prædestinatio et electio sit in nostra potestate?

Hinc sequitur *primo*, quod, licet Dei prædestinatio hoc sensu non sit in nostra potestate, quod scilicet in mea potestate non sit efficere ut Deus me prædestinet, id est dare decernat, præparet ab æterno, et in tempore re ipsa det mihi gratiam prædestinationis, talem scilicet cum qua me re ipsa libere cooperaturum, perseveraturum et salvandum prævidet, non autem decernat dare, nec det aliam gratiam cum qua prævidet me non cooperaturum, ideoque damnandum: salus tamen æterna et electio ad gloriam est in nostra potestate. Firmum enim prædestinationis Dei fundamentum nihil omnino impedit quin in cujusque adulti potestate sit discedere ab iniquitate, et emundare se a peccatis: vel adhærere iniquitati, et inquinare se peccatis; ac consequenter, quin in cujusque potestate sit salvari vel damnari, eligi vel reprobari. Id magis patebit vers. 21. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Refutatur aliquorum phantasia dicentium: Si sim reprobatus, non possum salvari.

Hac consideratione dispellenda est ista phantasia qua se nonnulli cruciant et in desperationem adigunt: Si prædestinatus sum ad gloriam, non possum ab ea excidere; si non sum prædestinatus, quidquid agam, non possum prædestinari: frustra ergo laboro circa me et meam æternitatem. Actum jam est, omnia definita sunt a Deo; alterutrum quod de me a Deo definitum est, immutabile est, nec a me inverti, aut in aliam partem inflecti potest. Hæc enim est falsa argumentatio, cum utraque ejus propositio in antecedente sit falsa: statuit enim fatum quoddam inevitabile. Potius sic argumententur: Si discessero ab iniquitate, et bene vixero, eligar et prædestinabor ad gloriam; si male vixero, reprobabor et prædestinabor ad gehennam: bene ergo vivam, ne reprober, sed prædestiner ad gloriam et salver. A bona enim vita pendet electio ad gloriam, sicut a mala vita pendet reprobatio et damnatio; adeoque bona vita electionis, sicut mala reprobationis est causa. Atqui bona et mala vita est in arbitrio et potestate cujusque: quisque enim per gratiam Dei potest bene vivere, potest et male, si velit; ergo electio quoque ad gloriam, et reprobatio est in arbitrio et potestate cujusque. In cujus enim arbitrio et potestate est causa, in ejusdem arbitrio et potestate est et effectus illius causæ.

Quanto studio peccata vitanda?

Hinc *secundo*, moraliter discimus, quanto studio peccata fugere debeamus, nimirum tanto, quanto æternam nostram salutem prosequimur. Nam certissimum non tantum signum, sed et causa efficacissima nostræ prædestinationis et electionis ad gloriam est, si peccata quam studiosissime evitemus, et superemus per virtutum contrariarum exercitia et sancta opera. Unde S. Petrus, *epist.* II, cap. I, 10: « Satagite, inquit, ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis: hæc enim facientes, non peccabitis aliquando. » Et Paulus, I *Corinth.* IX, 27: « Castigo, inquit, corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicavero, ipse reprobus efficiar. »

Vers. 20.

20. IN MAGNA AUTEM DOMO NON SOLUM SUNT VASA AUREA ET ARGENTEA, SED ET LIGNEA ET FICTILIA. — Putat Adamus et alii, hic esse secundam responsionem ad tacitam objectionem vers. præcedentis, cur scilicet Deus in tanta fidelium paucitate permiserit quosdam ab Hymenæo subversos a fide excidere, *q. d.* Id mirandum non est. Sicut enim mirum non est, imo ordinarium est, in una et eadem domo varia reperiri vasa, quædam aurea et argentea, alia lignea et testacea: ita mirum non est, in una et eadem Ecclesia alios esse bonos, alios esse malos; alios salvandos, alios damnandos. Verum ex hac applicatione sequitur non tantum malos, sed et hæreticos esse in Ecclesia. Sic enim in eadem domo sunt vasa quædam aurea, quædam vero testacea, per quæ significantur hic hæretici ab Hymenæo in hæresim pertracti, ut ipsi volunt. Adde, hanc occupationem nimis remotam, et longius petitam videri; præsertim cum nil tale significent verba Apostoli, sed plana sint, planeque præcedentibus connexa.

Cur in Ecclesia mali et boni?

Dico ergo, hæc verba cum proxime præcedentibus cohærere; dixerat enim Apostolus: « Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini; » jam ne quis miretur et objiciat: Si ita est, et esse debet, uti dicis, quomodo ergo inter Christianos qui invocant nomen Domini, nonnulli sunt improbi, qui non discedunt, sed sequuntur iniquitatem? Respondet Apostolus, id nemini mirum debere videri: si enim nemo miratur in magna domo reperiri tam vasa fictilia quam aurea, tam vilia quam honorifica, tam pollubra et matulas quam lances et cyathos: pari modo nec mirari quis debet, si in eadem Ecclesia quæ Deum colit, adorat et invocat, alii sint boni qui discedant ab iniquitate, alii sint mali qui sectentur iniquitatem. Quod ut melius intelligatur,

Magna domus hic est Ecclesia.

Quæritur, quid significet hæc « magna domus? » Respondet *primo*, Chrysostomus cum suis, et Theodoretus, per « domum » intelligi mundum totum, non autem Ecclesiam, quia in Ecclesia, ait, non sunt vasa lignea et fictilia, id est mali; sed tantum aurea et argentea, id est, soli boni et justi: in mundo autem sunt utrique. Idem fuit sensus et expositio Novati olim hæresiarchæ, quem hic rejicit Ambrosius. Ne quis vero Chrysostomum hic cum Novato sentire putet, quod soli justi sint in Ecclesia, sciat eumdem Chrysostomum contrarium docere in *Psal.* XXXIX, asserereque contra Novatum et Calvinum, non solos bonos et electos, sed et malos ac reprobos esse in Ecclesia. Quod ergo hic dicit, solos bonos ad Ecclesiam pertinere, intellige per se quasi partes et membra viva. Mali enim sunt membra Ecclesiæ, sed semimortua, quia carent anima et vita primaria Ecclesiæ, quæ est charitas. Ecclesia enim est quasi una persona politica, cujus corpus est exterior fidei pro-

Error Novati et Calvini.

Pulchra Ecclesiæ

descriptio. fessio, et communio cum aliis fidelibus in Sacramentis et sacrificiis sub uno capite Romano Pontifice: anima vero Ecclesiæ generalis et imperfecta, est fides; specialis vero et perfecta, est charitas. Sicut enim hominis forma est anima tum vegetativa et sensitiva, tum rationalis; et rationali proprie vivit homo, qua homo est, adeoque solum caput vivit proprie anima rationali: sic et charitate vivunt soli justi; cæteri, mali licet, vivunt tamen fide et spe; sicut in homine cætera membra licet non ratiocinentur, ut caput, sentiunt tamen et vegetantur, videnturque solum vivere anima vegetativa et sensitiva. Vide dicta *Ephes.* cap. IV, vers. 16. Huc referri potest expositio S. Basilii homil. *Quod Deus non est auctor malorum:* « Vas aureum, inquit, est is, qui mente moribusque simplex ac sine dolo est. Argenteum, qui illo paulo est inferior, dignitatis ac pretii æstimatione. Testaceum est, qui terrestria sapit, et frangi contereque est aptus. Ligneum, qui per peccatum facile sordet, et igni æterno materiam præbet. »

Anima Ecclesiæ et fides et charitas est.

Verum *secundo*, multo aptius per *domum* hanc non mundum, sed Ecclesiam intelligimus. Hæc enim est domus eorum qui invocant nomen Domini, uti præcessit; et sic sæpe alibi Apostolus « domum Dei » vocat Ecclesiam, ut I *Tim.* cap. III, vers. 15 : « Ut scias, inquit, quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia. » Ad *Hebr.* III, 5 : « Moses fidelis erat in domo ejus, » id est in Ecclesia et populo fideli Judæorum. Hinc fideles quasi in eadem domo, scilicet Ecclesia, versantes vocat Apostolus « domesticos fidei, » *Galat.* cap. VI, vers. 10. Ita S. Augustinus, lib. IV *De Baptism. contra Donat.*, cap. XII, et alii passim.

Hæretici an et quomodo sint in Ecclesia?

Quæres *secundo*, quænam in hac domo, scilicet Ecclesia, sint vasa aurea et argentea, et quænam lignea et fictilia? Respondet *primo*, S. Augustinus loco citato, vasa aurea et argentea esse fideles, lignea vero et fictilia esse hæreticos.

Dices : Ergo S. Augustinus sentit hæreticos esse in domo, id est in Ecclesia. Respondeo : Sentit eos esse in Ecclesia non proprie, sed secundum aliquid, scilicet, quia retinent characterem baptismi, veraque Ecclesiæ Sacramenta administrant, et ab Ecclesia quasi aliquo modo subditi puniri possunt. Denique antequam per publicam separationem et obstinationem ab Ecclesia se segregent, cum fidelibus in Ecclesia vivunt, dignitatemque et jurisdictionem quam in Ecclesia habuerunt, servant. Agit enim S. Augustinus contra Donatistas, qui volebant baptismum ab hæreticis, tanquam ab Ecclesia extorribus collatum, esse invalidum et iterandum. Sic et S. Cyprianus, epist. *ad Antonianum*, censet Hymenæum et Philetum necdum publice exiisse ex Ecclesia, nec Ecclesiæ judicio hucusque damnatos et ejectos fuisse, sed in ea adhuc quasi vasa fictilia delituisse.

Quid intelligat Paulus per vasa aurea, et fictilia?

Verum *secundo* et aptius, hæc ita explices : « domus » est Ecclesia ; « vasa » sunt fideles ; « aurea et argentea » sunt firmi et illustres in fide et justitia ; « lignea » vero et « fictilia, » vel, ut græco est, ὀστράκινα, id est testacea, sunt vulgares, fragiles, infirmi in fide et charitate : nam hæretici nec vasa aurea, nec fictilia sunt, sed potius vasa fracta et ex domo projecta et ejecta.

Et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. — In Græco est paronomasia, τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, *q. d.* Quædam in decus, quædam in dedecus. Rursum nota hebraismum : « vas in honorem, » id est vas honorificum ; « vas in contumeliam, » id est vas vile et inglorium, uti sunt ollæ et matulæ. *Tertio*, alludit Paulus ad factum Jeremiæ, qui, cap. XVIII, jussu Domini fecit vas testaceum fragile, quod lapsu confractum, fuit in contumeliam, sed a Jeremia reparatum factum fuit in honorem, ut significaret idem futurum Judæis, si a peccatis se expurgarent. Vide dicta *Rom.* IX, vers. 21. Jam *quarto*, quoad sensum putavit aliquando S. Augustinus secutus S. Cyprianum, omnia et sola vasa aurea et argentea esse in honorem, ac vicissim omnia et sola lignea et fictilia esse in contumeliam : verum accuratius rem expendens id retractat secutus Tichonium, lib. II *Retract.*, cap. XVI, et merito. Græca enim sic habent, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν, id est hæc quidem in honorem, hæc vero in contumeliam, *q. d.* Ex vasis tam aureis et argenteis, quam ligneis et fictilibus, alia sunt in honorem, videlicet fideles ii qui in fide et justitia persistunt, et re ipsa constantes sunt, sive illustres sint, sive vulgares et fragiles; cætera vero tam aurea quam fictilia, puta peccatores omnes qui sunt in peccatum mortale prolapsi, sive illustres, sive vulgares fuerint, sunt vasa in contumeliam. Idem clare patet ex exemplo Jeremiæ et Pauli *ad Rom.* IX, jam citato. Hi enim ex eodem luto vas testaceum faciunt unum in honorem, alterum in contumeliam. Et sic in magna domo etiam nobilium et principum, videmus matulas sæpe et pollubra fieri ex argento; ac vice versa quædam testacea servire principum mensis, ut ex eis faciant lances et orbes. Unde olim vasa Samia, nunc porcellana et Chinensia, quia tersa et polita, licet lutea sint, habentur in pretio. Hinc Ausonius sic canit de Agathocle :

Non omnia vasa aurea sunt in honorem, nec omnia fictilia in contumeliam.

Vasa aurea in contumeliam, testacea in honorem.

Agathocles rex, ut recordaretur se esse filium figuli, in figulinis vasis cœnabat.

> Fictilibus cœnasse ferunt Agathoclea regem,
> Atque abacum Samio sæpe onerasse luto ;

ut scilicet perpetuo meminisset, se esse figuli filium. Idem hic ex iis quæ Paulus præmisit colligi potest : hisce enim verbis explicat illud versus præcedentis : « Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini, » ut constet qui sint firma Dei fundamenta, quos Deus quasi suos signavit ; jam autem discedere ab iniquitate jubet tam eos qui sunt vasa testacea, quam qui sunt aurea. Hinc *quinto*, clarissime convincitur in magna domo, id est Ecclesia, non tantum esse bonos, sanctos, et, ut Calvinus vult, prædestinatos ; sed etiam malos, peccatores et reprobos :

In Ecclesia sunt electi et reprobi, contra

Calvinum. sicut in arca Noe animalia erant tam immunda, quam munda, sic in Christi domo et familia vas aureum fuit Judas, sed factus est vas in contumeliam, cum fur esse cœpit, et tandem fidem Christumque prodidit; Thomas vero de Christi resurrectione dubitans, fuit vas fictile, sed a Christo confirmatus, factus fuit vas in honorem. Unde sequitur :

Vers 21. 21. SI QUIS ERGO SE EMUNDAVERIT AB ISTIS, ERIT VAS IN HONOREM, SANCTIFICATUM ET UTILE DOMINO, AD OMNE BONUM OPUS PARATUM. — « Ab istis, » scilicet hæreticis, Hymenæo et Phileto, eorumque asseclis. Ita aliqui. Verum vox *hæreticis* hic remotius et inconcinnius repetitur et revocatur : nec enim proprie quis dicitur se ab hæretico, sed ab hæresi emundare. « Ab istis » ergo, supple *vasis contumeliæ,* quod immediate præcessit, ut scilicet discedat ab omni iniquitate: eo enim hæc omnia pertinent, ut dixi.

Nota τὸ *emundaverit*, id est omnino expurgarit se : non enim sufficit purgare aut tollere ex anima unum alterumve peccatum, sed omnia omnino everrenda et expurganda sunt, ut anima tota sit munda et pura : perinde ut nonnulli, præsertim Hollandi, suas domos et suam supellectilem ita emundant et expurgant, ut nihil sordium, sed omnis nitor et decor in ea appareat, imo resplendeat. Ita se emundavit S. Magdalena, cui dimissa sunt peccata multa, quoniam dilexit multum. De qua canit Ecclesia : « Post fluxæ carnis scandala, fit ex lebete phiala, in vas translata gloriæ de vase contumeliæ. »

Necesse est tollere omnia peccata, non sufficit unum aut alterum.

Nota *secundo,* τὸ *emundaverit se.* Hinc enim contra Novantes patet esse liberum arbitrium, hominemque per illud gratia Dei instructum et roboratum posse non tantum moraliter bene vivere, sed et a peccatis se emundare et sanctificare.

Nec satisfacit responsio Bezæ dicentis, hominem se emundare non per liberum arbitrium, sed per efficacem impressionem Dei, qua Deus ipse solus efficaciter et potenter efficit in homine ut ipse se emundet : solum enim Deum in homine efficere bonam et efficacem voluntatem emundandi seipsum, hancque in solidum uni Deo deberi. Nam si Deus totam hanc emundationem solus peragit, ita ut nihil agat liberum hominis arbitrium, frustra homines hic adhortatur Apostolus, ut discedant ab omni iniquitate, et ab ea se emundent. Sicuti frustra diceretur mari : Emunda te a cadaveribus; et cerevisiæ : Emunda te a fœcibus : utrumque enim necessario et naturaliter peragit et mare et cerevisia. Ita S. Ambrosius et Chrysostomus, qui ait : « Vides, inquit, ut non naturæ, carnalisve necessitatis sit, aureum esse vel fictile, sed nostræ tantummodo voluntatis. » Sic Christus *Matth.* XII, 33 : « Aut facite, ait, arborem bonam, et fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, et fructum ejus malum. » Quod explicans S. Augustinus, lib. *De Actis cum Felice Manichæo,* cap. IV : « Nemo, inquit, nisi Dominus arborem facere potest : sed habet unusquisque in voluntate sua, aut eligere quæ bona sunt, et esse arbor bona, aut quæ mala, et esse arbor mala. »

Refutatur error Bezæ et Novatorum dicentium non esse liberum arbitrium.

Nota *tertio,* justos qui se a peccatis emundant, vocari *vasa in honorem sanctificata, et utilia Domino :* quia scilicet apta et præparata sunt ad omne opus bonum, v. g. ad pie, caste, sobrie vivendum, ad patientiæ, humilitatis, charitatis, aliarumque virtutum omnium actus exercendos. Hic enim est fructus justitiæ et amicitiæ Dei, quod scilicet Deus ipsos quasi amicos suos gratia sua instruat, roboret, excitet, præveniat ad quævis virtutum opera peragenda; et quo homo magis se justificat et sanctificat, eo ad majora et magis heroica bona opera hominem excitat et corroborat Deus, adeoque subinde ad miracula facienda. E contrario injusti, qui sunt in peccato mortali, sunt vasa in contumeliam, polluta, inutilia, prona et comparata ad omne malum. Vide ergo quam peccatum fugere, et, si in peccatum inciderimus, quam sollicite et cito a peccatis nos expurgare debeamus, ne illa nos suo pondere in alia et alia, ac tandem in barathrum detrahant.

Locus moralis de fuga peccati.

Nota *quarto :* Per vasa fictilia et vasa in contumeliam, non intelligit Hymenæum, Philetum aliosque hæreticos, sed quosvis malos et peccatores, uti dixi. Hinc tamen remote colligendum relinquit Apostolus non mirum videri debere, si inter tam varios, aliqui maxime fragiles et inconstantes, uti a justitia et sanctitate, ita tandem a fide et Ecclesia deficiant, puta Hymenæus, Philetus eorumque gregales ab eis subversi : sicut mirum non est, in magna domo, ubi multa sunt vasa aurea et fictilia, partim ad decora, partim ad vilia et dedecorosa hominis obsequia comparata, ex eis nonnulla, præsertim testacea, frang et e domo abjici; quæ non ab alio quam a Deo reparari et restaurari possint.

Per vasa in contumeliam quos intelligat Apostolus?

Vers. 22. 22. JUVENILIA DESIDERIA FUGE : SECTARE VERO JUSTITIAM, FIDEM, CHARITATEM ET PACEM. — « Juvenilia desideria, » vel, ut græce est, ἐπιθυμίας, id est cupiditates, vocat levitatem, gulam, libidinem, præcipitantiam animi, impetus et omnia adolescentiæ vitia, ad quæ juvenes (qualis erat Timotheus cum Episcopus crearetur) propensi sunt : hisce enim opponit justitiam, fidem, charitatem. Ita Chrysostomus, Ambrosius et alii. Verum magis proprie et directe respexit Apostolus ad curiositatem, ambitionem et inanem gloriam, quam juvenes ambiunt, præsertim docti, ut velint videri subtiles, sapientes cæterisque doctiores; ideoque quærunt et proponunt novas, curiosas, sed stultas et indisciplinatas quæstiones, ex quibus oriuntur lites et pugnæ, ut sequitur : quibus opponit Apostolus charitatem et pacem, omnemque justitiam, id est vitæ integritatem, *q. d.* Noli, ut juvenis, ambire sapientis et doctoris nomen, sed ambi vitæ integritatem, ac præsertim charitatem et pacem, ut in iis excellas. Redit enim Apostolus ad vers. 15

Vitia adolescentum.

et 16, ubi monuit Timotheum, ut se exhibeat operarium inconfusibilem, qui recte tractet verbum veritatis, et ut profanas ac inanes vocum novitates devitet, quales sectati sunt Hymenæus et Philetus : ad quos ea occasione hucusque digressus, jam ad interruptum sermonem et propositum suum redit; scilicet, ut doceat Timotheum Episcopum, quid et quomodo, qua scilicet æquitate, gravitate, modestia, charitate populum docere et errantes corrigere ac revocare debeat.

Vers. 23.

23. STULTAS ET SINE DISCIPLINA QUÆSTIONES DEVITA : SCIENS QUIA GENERANT LITES. — Pro *sine disciplina* græce est ἀπαιδεύτους, id est, ut Ambrosius, ineruditas, insensatas, quæ scilicet nihil habent sensus, nihil ad veram disciplinam et sapientiam conferunt, quales sunt quæstiones futiles Judæorum, de suis genealogiis; et Gentilium, de suis deorum fabulis, uti dixit *epist.* I, cap. I, vers. 4.

Secundo, pro *devita* græce est παραιτοῦ, id est rejice et respue. *Tertio*, pro *lites* græce est μάχας, id est pugnas : lites enim non sunt aliud quam pugnæ non verberum, sed verborum.

Vers. 24.

S. Ephrem nunquam cum aliquo Christiano contendit.

24. SERVUM DOMINI NON OPORTET LITIGARE. — Græce μάχεσθαι, id est pugnare et digladiari, scilicet verbis, id est litigare. Ita S. Ephrem moriens in suo testamento gloriatur, quod nunquam cum ullo Christiano verbis contenderit aut litigarit. Ita de Christo prædixit Isaias, ut habet Matthæus, cap. XII, vers. 19 : « Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus. »

Vers. 24 et 25.

Quatuor dotes necessariæ bono pastori.

24. SED MANSUETUM ESSE AD OMNES, DOCIBILEM, PATIENTEM, 25. CUM MODESTIA CORRIPIENTEM EOS QUI RESISTUNT VERITATI. — Nota hic quatuor dotes necessarias bono pastori et doctori. *Primo* enim decet eum esse « mansuetum. » *Secundo*, esse « docibilem, » id est qui non litiget, sed docilis sit et doceri se sinat, inquit Anselmus et Cyprianus, epist. *ad Stephanum pontificem*. Verum hæc non tam doctoris quam discipuli est virtus; sed respondet Cyprianus : « Oportet, inquit, episcopum non tantum docere, sed etiam discere, quia et ille melius docet, qui quotidie proficit et crescit discendo meliora. » Verum ut hoc ita sit, hic sensus non respondet Græco. Nam græce est διδακτικόν, id est aptum et paratum ad docendum. Ita Syrus et Theophylactus.

Tertio, « patientem, » intellige non morborum, aut adversitatum, sed morum et infirmitatum proximi : ut scilicet toleret hujus sive auditoris, sive obtrectatoris proterviam, illius duritiem, alterius scommata, uti medicus tolerat ægrotantis phrenetici convicia et ineptias; nec desperet, sed patienter et longanimiter eorum conversionem et assiduæ suæ doctrinæ exhortationisque fructum exspectet, uti piscatores toto die piscantur, et piscium capturam vel ipsa vespera exspectant; et sicut agricolæ post tot labores et menses patienter messem exspectant, inquit Chrysostomus, et hoc ἀνεξίκακον.

Locus moralis de virtute mansuetudinis.

Quarto, pro *modestia* græce est πραότητι, id est mansuetudine et lenitate. Vide Chrysostomum, hom. *De Mansuetudine*, tom. V, et S. Dionysium, epist. 8 *ad Demophilum*, ubi ait : « Hebræorum tradit historia, Mosen eximiæ mansuetudinis merito, divina amicitia et familiaritate dignatum; ac si quando ipsum divino aspectu excidisse commemorat, non id ei, priusquam a mansuetudine defecerit, contigisse describit. Erat enim, inquit, mansuetus valde, atque ideo Dei famulus dicitur, digniorque Prophetis omnibus, cui Deus visionis suæ gratiam largiretur. » Et infra : « Noverat enim oportere eum qui Deo bono familiariter jungitur, quam maxime conari ei pro viribus simillimum fieri. » Deinde tales quoque fuisse docet Job, Joseph, Abel et David, de quo dixit Deus : « Inveni virum secundum cor meum. » Hinc canit ipsemet David : « Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. » Talem denique fuisse docet Christum, qui circumdatus fuit infirmitate, fratribusque per omnia assimilari voluit, ut disceret compati et condolere iis qui ignorant et errant. « Atque hoc (inquit S. Dionysius) eximiæ in se dilectionis argumentum capit (Christus), si oves ejus modestissima gubernatione pascamus; et nequam appellat eum, qui conservo non dimiserat debitum. » Denique sub finem Epistolæ, miram hac de re visionem refert, quæ S. Carpo ostensa fuit.

Quinto, pro *qui resistunt veritati*, græce est tantum τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας, id est, qui contraria, et, ut legit Ambrosius, diversa sentiunt, qui alterius sunt sententiæ. Non agit hic de formatis et obstinatis hæreticis (hos enim vitari jubet), sed de iis, qui vel ex mala instructione, vel ex malorum consortio, aut aliunde pravas imbiberunt opiniones : hos enim leni correptione, quasi medicina, sanandos esse docet. Hinc patet, τὸ *veritati* non esse in Græco, sed recte noster Interpres illud, utpote subintellectum, expressit; uti et S. Augustinus, lib. *De Correptione et Gratia*, cap. V. Syrus pro *veritati* habet לקובלה *lecubele*, id est sibi, vel contra se, *q. d.* Episcopus et doctor leniter corripiat eos qui sibi docendi contradicunt. Pulchre et pie S. Chrysostomus : « An non vides, ait, parentes quomodo filiis suis, licet de vita desperatis, assideant lacrymantes, lamentantes, exosculantes, omnia quæ possunt admonentes ad supremum usque halitum; hæc tu quoque facito pro fratribus. Et tamen illi non possunt lacrymis ac lamentis morbum depellere, aut mortem imminentem abigere : tu vero frequenter poteris animam deploratam, assiduitate instantiaque per lamenta revocare ac suscitare. »

Quomodo doctor et Episcopus agere debeat cum iis qui sibi contradicunt?

NEQUANDO DEUS DET ILLIS POENITENTIAM, AD COGNOSCENDAM VERITATEM. — « Nequando, » id est si forte, si quando : Græcum enim μήποτε, tam *si quando*, quam *nequando* significat. Μὴ enim non semper negantis, sed etiam dubitantis est. Ita Theophylactus. Subaudi, *ut experiatur*, *q. d.* Epi-

scopus patienter toleret et leniter corripiat eos qui fidei contrariantur, *ut experiatur*, si forte, vel num forte, aliquando « det illis Deus pœnitentiam, » id est sua gratia commoveat, compungat et convertat eos.

Quomodo Deus dicatur dare pœnitentiam, cæterasque virtutes?

Nota : Deus non dat pœnitentiam, fidem et charitatem eo modo quo puero datur pomum, aut militi equus; pœnitentia enim non est instar pomi aut equi, sed est actus liber voluntatis, qui ab alio proprie dari non potest, sed ab ipsa voluntate libere elici debet. Dicitur ergo Deus dare pœnitentiam et alias virtutes, quia sua gratia excitat et impellit liberum arbitrium, ut ipsum sponte sua ex seipso, cooperante gratia Dei, pœnitentiæ aliarumque virtutum actus eliciat. Vide dicta I *Corinth.* VII, 7.

Hinc nota *secundo*, neminem a peccatis posse resurgere et agere pœnitentiam, nisi Deus id illi dederit et sua gratia ad hoc eum excitarit. Unde S. Augustinus, *Enchirid.*, cap. LXXXII : « Non solum, inquit, cum agitur pœnitentia, verum etiam ut agatur, Dei misericordia necessaria est; alioqui non diceret Apostolus de quibusdam : Ne forte det illis Deus pœnitentiam. »

Non desperandum, nec cessandum in errantium correctione.

Aliter hunc locum explicat Anselmus, *q. d.* Apostolus : Non debemus despondere animum, nec cessare ab errantium correptione, etsi illi se corrigere nolint : ne forte aliquando nobis cessantibus, et curam eorum abjicientibus, Deus curam eorumdem suscipiat, detque illis pœnitentiam, itaque Deus sua charitate nostram tepiditatem confundat et pudefaciat. Hic sensus magis pius et moralis est, quam litteralis et genuinus.

Vers. 26.

26. ET RESIPISCANT A DIABOLI LAQUEIS, A QUO CAPTIVI TENENTUR AD IPSIUS VOLUNTATEM. — Pro *resipiscant* græce est ἀνανήψωσιν, quod duo significat : *Primo*, redeant ad sobrietatem; *secundo*, evigilent, vel expergiscantur : νήφειν enim tam evigilare, quam sobrium esse significat. Hinc sequitur peccatores et maxime illos qui a fide aberrant, esse ebrios et dormientes, esseque quasi emotæ mentis, ut veritatem veramque ad beatitudinem viam videre et intueri non possint.

Laquei diaboli quales?

Nota : Pro *diaboli laqueis*, Theophylactus vertit, *a diaboli reti*, quia, inquit, diabolus multas habet artes et insidias quasi tendiculas, quales habet rete, quibus mentes hominum præsertim peccatorum irretit et illaqueat.

Tertio, pro *a quo captivi teneantur*, græce est ἐζωγρημένοι, quod proprie dicitur de iis, qui vivi capiuntur; uti milites bello victi, aut sicuti feræ reti captæ. Hinc patet peccatorem esse diaboli captivum, quia peccatum quasi funem, quo trahatur, sponte sua diabolo tradidit. Idque *primo*, quia a peccati et diaboli potestate nulla sua naturali vi aut virtute, sed sola gratia Dei eximi potest. *Secundo*, quia diabolus peccatorem quasi suum servum agitat et impellit quo vult, ad alia et alia peccata; sed ita ut peccator vivus, id est liber remaneat : quia tentari, vexari, impelli a diabolo, non autem in consensum et peccatum novum adigi aut compelli potest, nisi libere tentanti et tentationi cedat et consentiat, uti sæpe fit in tanta hominum maxime peccatorum infirmitate.

Peccator est diaboli captivus.

Quarto, τὸ *ad illius voluntatem* Beza sic intelligit, ad *illius*, scilicet Dei, voluntatem præstandam. Verum hoc nimis remotum est, ut ex vers. præced. nomen *Deus* hic revocetur; præsertim cum proxime præcedat nomen diaboli, ad quod longe commodius referri potest pronomen *illius*. Nec obstat diversitas relativorum in Græco αὐτοῦ et ἐκείνου, quasi illud ad diabolum, hoc ad Deum pertineat. Apostolus enim copiæ gratia noluit repetere τὸ αὐτοῦ, sed pro eo substituit ἐκείνου, etiamsi de eadem persona, puta diabolo, loqueretur; eritque tunc sensus efficacior et penetrantior, qui peccatores a peccato deterreat, et ad pœnitentiam celerem incitet; nimirum si cogitent se quandiu in statu peccati consistunt, ita a diabolo captivos teneri, ut ad ejus voluntatem et libitum huc illuc ad quævis vitia impellantur. Perinde enim ut navis, fracto gubernaculo, illuc ducitur quo tempestas voluerit : sic et homo, divinæ gratiæ auxilio perdito per peccatum, non quod vult ipse, sed quod diabolus vult, agit et operatur, inquit Chrysostomus. Idipsum pulchra similitudine pueri qui aviculam filo ligatam retinet, et huc illuc avolare sinit, sed mox filo retrahit, declarat S. Anselmus, lib. *De Similitud.*, cap. CLXXXIX : « Instar hujus pueri, inquit, jocatur diabolus cum peccatoribus, quos irretitos suis laqueis, pro sua voluntate in diversa vitiorum impedimenta pertrahit. Sunt enim multi avari, ebriosi, luxuriosi, qui proponunt avaritiam, gulam, libidinem deserere, et putant instar avis se libere avolaturos : sed quia pravo usu irretiti ab hoste tenentur, nolentes in eadem vitia dejiciuntur, fitque hoc sæpius, nec omnimodis liberantur, nisi magno conatu et gratia Dei funis rumpatur pravæ consuetudinis. »

Periculosus peccatorum status.

Peccator avicula filo diaboli ligata.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describit mores impios hæreticorum, a vers. 1 usque ad vers. 10, inde hortatur Timotheum ad constantiam, patientiam et martyrium, usque ad vers. 14.

A vers. 14 ad finem usque, eumdem incitat ad studium sacræ Scripturæ, tanquam quæ utilis sit, ut perfectus sit homo Dei, et ad omne opus bonum instructus.

1. Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa : 2. et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, 3. sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, 4. proditores, protervi, tumidi, et voluptatum amatores magis quam Dei : 5. habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Et hos devita : 6. ex his enim sunt, qui penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis : 7. semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. 8. Quemadmodum autem Jannes et Mambres restiterunt Mosi : ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem; 9. sed ultra non proficient : insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. 10. Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, 11. persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii et Lystris : quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus. 12. Et omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur. 13. Mali autem homines, et seductores proficient in pejus, errantes, et in errorem mittentes. 14. Tu vero permane in iis quæ didicistis, et credita sunt tibi : sciens a quo didiceris. 15. Et quia ab infantia sacras litteras nosti, quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem, quæ est in Christo Jesu. 16. Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitia : 17. ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

Vers. 1. 1. Hoc autem scito, quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa. — Pergit Apostolus præmonere et confirmare Timotheum ne miretur cum viderit subnasci in Ecclesia hæreticos, qui fidem et virtutem Christianam eliminent; quales fuerunt Simon, Menander, Carpocrates, Cerinthus et Gnostici : de quibus hunc locum Apostoli intelligit S. Epiphanius, *hæresi* 26. Hi enim sceleratissimi fuerunt, planeque addicti carnis deliciis et libidinibus; hique speciem pietatis præ se ferebant, sed ejus virtutem abnegabant. Nam de hæreticis loqui Apostolum patebit vers. 6, 8 et sequentibus. Nota : *Tempora novissima* nonnulli intelligunt tempora Antichristi; tunc enim sceleratissimi erunt tam hæretici, quam homines, ac præsertim ipse Antichristus hæresiarcha. Verum non ea solum, sed etiam proxime Paulum sequentia tempora vocari hic *novissima,* patet ex eo quod Timotheo jubet, vers 5, dicens : « Et hos devita; » et ex eo quod sequitur vers. 6 : « Ex his enim sunt qui penetrant domos, » etc. quibus verbis præsentia vel jam incipientia tempora denotat.

Simon, Menander, Carpocrates, Cerinthus et Gnostici, quales?

Quæ hic vocet Paulus tempora novissima?

Quæres, quomodo ergo illa hic vocat *novissima?* Respondeo, per hebraismum : Hebræum enim אחרי *achare,* quod noster Interpres vertere solet *novissimum,* significat id quod sequens et posterius est, sive proxime sequatur, sive remote, *q. d.* Apostolus : « In novissimis, » id est in sequentibus, atque adeo jam incipientibus temporibus, erunt periculosi dies. Novissima ergo tempora hic vocat ea, quæ a suo tempore decursura et secutura erant usque ad finem mundi. Adde, Prophetas Messiæ, sive Christi tempus vocare novissimum, quia est ultima mundi ætas, ultimaque lex, religio et Ecclesia Christi, cui nulla alia succedet. Sic dicitur ex Joele, *Act.* II : « Et erit in novissimis diebus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem. » Et I *Joan.* II, 18 : « Filioli, hora novissima est, » id est novissimum tempus, novissimus status Ecclesiæ ac mundi jam est.

Hebræum achare, novissimum vertitur et sequens.

Nota *secundo* : Pro *tempora periculosa,* græce est

καιροὶ χαλεποί, id est tempora difficilia et molesta; quia scilicet homines illis temporibus futuri, erunt difficiles et molesti, imo pessimi, ut sequitur. Ita Chrysostomus.

Vers. 2. 2. ET ERUNT HOMINES SEIPSOS AMANTES. — Nota: Copula *et* non tam copulativa, quam causalis hic est, idemque significat quod *quia*: dat enim causam cur futura sint tempora periculosa, quia scilicet erunt homines sui amantes. Sic Hebræis sæpe *vau* copulativum sumunt pro כי *ki*, id est *quia*. Romana Biblia non habent τὸ *et* (1).

Nota *secundo*: Pro *seipsos amantes*, græce est φίλαυτοι, id est sui amantes, suæ gloriæ, lucris, commodis studentes. Philautia hæc sive amor sui omnium malorum est origo. « Philautus enim qui se amat, inquit Plato, lib. V *De Legibus*, cum seipsum magis quam veritatem honorandam putet, quid justum, bonum, pulchrum sit, male judicat. » Additque Plato: « Decet sane eum qui magnus vir futurus est, neque seipsum, neque sua diligere; sed justa semper, sive ab ipso, sive ab alio gerantur. » Hinc S. Augustinus, initio lib. I *De Civit.*, duas civitates constituit, unam Dei, alteram diaboli. « Civitas, inquit, Dei incipit et construitur ex amore Dei, et crescit ad odium sui ipsius: civitas vero diaboli incipit ab amore sui, et crescit usque ad odium Dei per contemptum proximorum. Qui enim proximum odit et contemnit, mox etiam Deum odio habebit et contemnet. » Nam hæc duo maxime sibi contrariantur, scilicet charitas et philautia, sive amor sui. Charitas enim se dilatat et diffundit in Deum et proximum, amor vero sui omnia sua in arctum constringit et reflectit in se ipsum, ut notat Theophylactus. Unde S. Anselmus ex S. Augustino singula quæ hic sequuntur vitia, pastoribus Ecclesiæ applicans et explicans, omnia ostendit manare ex philautia, sive ex amore sui. Vide eum, si lubet. Quare recte concludit S. Augustinus, tract. 123 *in Joannem*, amorem sui non esse amorem, sed odium sui. « Nescio, ait, quo inexplicabili modo, quisquis seipsum, non Deum amat, non se amat; et quisquis Deum, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim non potest vivere de se, moritur utique amando se: cum vero ille diligitur de quo vivitur, non se diligendo magis diligit, qui propterea se non diligit, ut eum diligat de quo vivit. »

Philautia quantorum malorum origo?

Amor sui non est amor, sed odium sui.

CUPIDI. — Græce φιλάργυροι, id est amatores pecuniæ, avari.

ELATI. — Græce ἀλαζόνες, id est fastuosi, arrogantes, jactabundi, ut suam eruditionem, eloquentiam et virtutes etiam supra veritatem extollant et jactent.

Nota mores hæreticorum de quibus hic agit Paulus.

Vers. 3. 3. SINE AFFECTIONE. — Græce ἄστοργοι, id est, ut Primasius, sine pietate, inhumani, impii in parentes, uxores, famulos, cognatos, benefactores, ut naturalem affectum et compassionem, quæ Græcis στοργὴ dicitur, exuisse; et insensibiles ac barbari effecti, brutorum aut saxorum duritiem et stuporem induisse videantur. Ita Theophylactus. Unde ex S. Augustino Anselmus vertit, *sine visceribus compassionis*.

SINE PACE. — Græce ἄσπονδοι, id est sine fœdere, puta fœdifragi, ut; sicut cum suis pietatem non servant, ita cum externis amicitiæ et fœderum jura non ineant, vel inita non colant, sed violent. S. Augustinus, tract. 123 *in Joan.*, intelligit inquietos, qui alios quiescere non sinunt, sed ubique pacem turbant.

INCONTINENTES. — Græce ἀκρατεῖς, id est intemperantes, scilicet, gulosi et luxuriosi. Chrysostomus tamen generalius intelligit eos qui quasvis immodicas voluptates et animi cupiditates moderari et frænare nesciunt; sed eas proni, quasi pecora sequuntur. Hisce enim cohibendis generalis virtus, continentia scilicet, ponitur ab Aristotele.

SINE BENIGNITATE. — Græce ἀφιλάγαθοι, id est non amantes bonos, puta *bonorum osores*, ut vertit Vatablus. Hæc enim vitia privativa, per miosin, positivum vitium virtuti, qua privant, oppositum significant, uti jam exposui in singulis.

Vers. 4. 4. PROTERVI. — Græce προπετεῖς, id est, ut vertit Vatablus, *præcipites* et *temerarii*; Theophylactus vertit, *leves* et *instabiles*.

TUMIDI, — τετυφωμένοι, id est qui typho superbiæ turgent, inflantur et tument.

VOLUPTATUM AMATORES MAGIS QUAM DEI. — Id venustius et significantius una voce exprimunt Græca, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Epiphanius, *hæresi* 36, putat hic Apostolum perstringere spurcissimas Simonis et Gnosticorum voluptates ac libidines. Eosdem taxat Judas in sua epistola, quod « Domini nostri gratiam transferant in luxuriam. » Ita passim hæresiarchæ et hæretici voluptuarii fuerunt; eaque de causa plurimos habuerunt asseclas, sicut et Epicurus plures discipulos habuit, quam alii Philosophi. « Epicuri, inquit Lactantius, lib. III *Div. Instit.*, cap. XVI, disciplina multo celebrior semper fuit, non quia veri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomen voluptatis invitat: nemo enim non in vitia pronus est, eaque vincere difficillimum est. Nam, ut ait Cyprianus, lib. *De Bono pudicitiæ*, voluptatem vicisse voluptas est maxima: nec ulla major est victoria, quam ea, quæ a cupiditatibus refertur. Qui enim hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui vero libidinem repressit, seipso fortior fuit. »

Hæretici et hæresiarchæ passim voluptuarii.

Voluptatem vincere voluptas maxima est.

Notat Theophylactus eos qui amant corporis voluptates, non posse affici Deo et rebus divinis; voluptates enim spirituales quæ animum erigunt ad cœlestia, contrariæ sunt carnalibus quæ animum deprimunt et effeminant. Hinc nobilis ille Gentilis, cum a suis ad carnis illecebras pelliceretur: « Absit, inquit, ut eo animum nobilem dejiciam, meque corporis mei mancipium efficiam. »

(1) *Homines*, professione quidem Christiani, sed in fide errantes, et, ut ait Allioli, hæresim docentes.

Et alter : « Magna ; inquit, corporis cura, magna virtutis incuria est. »

Vers. 5.

5. HABENTES SPECIEM QUIDEM PIETATIS, VIRTUTEM AUTEM EJUS ABNEGANTES. — Pro *speciem pietatis*, S. Cyprianus, lib. *De Unit. Eccles.*, legit, *deformationem religionis*, hoc est formam et speciem religionis, ut videantur ejus velle inducere reformationem, seque vocent reformatæ religionis, cum revera ejusdem deformationem inducant, sintque deformatores. Nam, ut sequitur, « virtutem, » græce δύναμιν, id est vim et rem, puta pietatem ipsam, quam simulant, non habent, nec operibus ostendunt, sed « abnegant, » *q. d.* Hypocritæ sunt, qui latentem impietatem specie virtutis tegunt.

Hæreticorum hypocrisis et simulatio.

« Profitentur, inquit Ambrosius, se Christianos, cum sint et nequissimi opere, et sensu perversi. » De quibus Christus, *Matth.* cap. VII, vers. 15 : « Attendite, inquit, a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. » Nam, ut ait Cyprianus *ad Jubaianum* : « Hæretici imitantur Catholicos, sicut simiæ imitantur homines, et sicut lupi imitantur canes, quibus similes sunt. » Hinc S. Augustinus, serm. 11 *super Matth.*, docet hæreticos formam quidem pietatis habere, sed sine virtute et fructu, nisi Ecclesiæ reconcilientur. « Sicut, ait, potest esse visibilis forma palmitis etiam extra vitem, sed tamen invisibilis radicis vitam habere non potest, nisi in vite. » Taxat ergo Apostolus hic proprie hæreticos, qui sua adulatione, blandiloquentia, hypocrisi, habitu et specie externa videntur pii et religiosi, pieque ac sancte loqui, sed interim impia sua dogmata, sensim sine sensu instillant, ac simul ad sua vitia et concupiscentias explendas alios, ac præsertim mulieres oneratas peccatis, ut sequitur, pertrahunt. « Nam sanctimoniam, ait Ambrosius, defendunt, et lege sua favente turpiter vivunt ; misericordiam laudant, cum inter se injusti deprehendantur ; mundum spernendum asserunt, et semper accurate procedunt ; jejuniis se insistere jactanter prædicant, cum omnes saginati videantur, tantum quod arte quadam pallidi cernantur, ut fallant. »

ET HOS DEVITA, — ἀποτρέπου, id est aversare. Episcopo enim non satis est vitare hæreticos, sed eos aversari, imo iis adversari debet.

Vers. 6.

6. EX HIS ENIM SUNT QUI PENETRANT (græce ἐνδύνοντες, id est subeunt, et, ut Ambrosius, *irrepunt*) DOMOS, ET CAPTIVAS DUCUNT (S. Cyprianus legit, *prædantur*) MULIERCULAS ONERATAS PECCATIS ; QUÆ DUCUNTUR VARIIS DESIDERIIS. — Pro *oneratas* græce est σεσωρευμένα, id est accumulatas et cumulo peccatorum obrutas ; quæ quasi bruta aguntur variis desideriis curiositatis, novitatis, gloriæ, deliciarum, ornatus, luxuriæ.

Mulieres in vitiis fortiores sunt viris.

« Mirum negotium, ait Cyprianus, lib. *De Bono pudicitiæ*, mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. » Has quasi, dignum tali patella operculum, in suas hæreses post se captivas facile abducunt hæretici ; tum quia mulier animal est molle, flexile et inconstans ; tum quia earum desideriis indulgent, iisque se accommodant ; tum quia carnis licentiam docent, et pœnarum ac gehennæ metum avertunt. Hinc docet Theophylactus et Œcumenius quod vir qui ab hæretico seduci se sinit, non vir, sed mulier haberi debet.

Hæreses per mulieres propagatæ.

Notat S. Hieronymus, epist. *ad Ctesiphontem*, tom. II, omnes hæreses per mulieres propagari cœpisse : « Simon Magus, inquit, hæresin condidit adjutus auxilio Helenæ meretricis. Nicolaus Antiochenus, omnium immunditiarum conditor, choros duxit femineos. Marcion quoque Romam præmisit mulierem ad majorem lasciviam. Apelles Philomenem comitem habuit. Montanus Priscam et Maximillam primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arius, ut orbem deciperet, sororem principis ante decepit. Donatus Lucillæ opibus adjutus est. Elpidium cæcum Agape cæca duxit. Priscilliano juncta fuit Galla non gente, sed nomine. »

Vers. 7.

7. SEMPER DISCENTES, ET NUNQUAM AD SCIENTIAM VERITATIS PERVENIENTES, — id est pervenire valentes : hoc enim est Græcum δυνάμενα, idque tum doctorum, tum suo vitio.

Hæretici nihil veræ scientiæ habent.

Hæretici enim præsertim qui se Gnosticos quasi sapientes et scientes nuncupabant, nihil veri veræque pietatis docere possunt. Rursum, mulierculæ hæ oneratæ peccatis et plenæ cupidinibus, veritatis et pietatis incapaces sunt, tum quia parum habent critici et inconstantes sunt, ut ab una quæstione, antequam ejus solutionem percipiant, ad aliam dilabantur ; tum quia curiosa scire tantum et intelligere volunt, non autem practice sapere et agere ; tum quia suis desideriis aguntur et excæcantur. « Quomodo enim poterunt oneratæ peccatis mentes per viam rectam incedere, nedum progredi, quæ excæcatæ ipsam viam videre et inire non valent ? » ait ex Augustino Anselmus.

Vers. 8.

8. QUEMADMODUM JANNES ET MAMBRES RESTITERUNT MOSI, ITA ET HI RESISTUNT VERITATI, HOMINES CORRUPTI MENTE, REPROBI CIRCA FIDEM. — Ita, scilicet « Jannes et Mambres, » legunt Romana, Plantiniana, Anselmus et alii. Verum Regia, Græca, Syra et Numenius apud Eusebium, lib. IX *De Præpar. Evang.*, legunt *Jannes et Iambres*.

Jannes et Mambres qui, et quales, et unde hæc nomina sumpserit Paulus ?

Nota : Hæc sunt nomina duorum magorum Pharaonis, qui in Exodo narrantur Mosi restitisse et cum eo in miraculis et portentis edendis certasse ; et licet Moses eorum nomina non exprimat, Paulus tamen aliunde ea didicit, et hic expressit.

Quæres, unde ea didicerit Paulus ? Respondet Ambrosius et Origenes, hom. 35 *in Matth.* : ex libro apocrypho hac de re edito, qui inscribitur *Jannes et Mambres*. Hunc enim Gelasius, *dist.* 15, refert inter apocryphos. Sed hoc dici nequit ; nec enim ex libro incertæ fidei certo hæc nomina asserere potuit Paulus. Dico ergo, hæc nomina Paulum didicisse traditione, vel certe inspiratione Spiritus Sancti, qui hæc ei dictabat. Ita Chrysos-

tomus, Theophylactus et alii. Vere enim ita vocatos fuisse hos magos docet quoque Numenius Pythagoricus, apud Eusebium loco citato.

Corrupti mente sunt cupidinarii. Nota : Vocat eos *corruptos mente*, quia mentis integritatem variis cupiditatibus et vitiis corruperunt, indeque facti sunt reprobi circa fidem, ut nimirum fidem pariter abjicerent, roprobarent, corrumperent, fierentque hæretici, imo hæresiarchæ. Ubi adverte : Sicut bona et incorrupta mens facile fidem et sanam doctrinam haurit, ita mala et corrupta facile hæresin, magiam aliosque errores hauriet; adeoque hæresis non alia est causa, quam mala vita et corrupti mores, qua de re vide Alfonsum a Castro in proœmio libri *Contra Hæreses*.

Sola mala vita est causa hæreseos.

Vers. 9. 9. SED ULTRA NON PROFICIENT. — Ut scilicet præter mulierculas oneratas peccatis et similes homines leves et inconstantes, quos seduxerunt et seducunt (de qualibus dicit, vers. 13 : « Errantes et in errorem mittentes »), pergant seducere alios, qui sanæ et solidæ mentis sunt.

Secundo, ut Theophylactus, « non proficient, » in sua videlicet hypocrisi et ficta pietatis specie ac larva, quin ea detegatur, deprehendatur et prodatur eorum fraus et falsitas. Unde sequitur,

INSIPIENTIA (ἄνοια, id est amentia) EORUM MANIFESTA ERIT OMNIBUS, SICUT ET ILLORUM FUIT. — Sicut Jannes et Mambres resistentes Mosi, in tertio cyniphum portento succubuerunt et dicere coacti sunt : « Digitus Dei est hic, » *Exodi* VIII, 19; ita omnis error non diu consistit, quin tandem ejus fallacia et falsitas pateat, et instar fumi evanescat. Hinc Hebræorum proverbium est, « Veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes : » quia illa semper, hæc parvo tempore durat. Idemque significant litteræ Hebraicæ שקר *sceker*, id est mendacii, quæ acuminatos, ideoque debiles, et אמת *emet*, id est veritatis, quæ quadratos, ideoque solidos et constantes habent pedes. Apostolus, inquit Primasius, agit de Simone et Gnosticis, hæreticis scilicet sui temporis, quorum hæresis et impuritas vitæ patefacta mox evanuit. Sed pari modo videmus Photini, Nestorii, Sabellii, Manetis, Pelagii et aliorum omnium hæreses alias aliis citius evanuisse. Idem nostro tempore sensim fieri videmus, et brevi magis videbimus, lutheranismum et calvinismum consenescere et emori apud multos, apud alios in atheismum abire, eorumque asseclas fieri plane Politicos et Libertinos. Atque ut alios omittam, clarum exemplum est Manes ipse, Manichæorum parens, qui cum filium regis Persarum a morbo se curaturum promisisset, ac vice versa occidisset, deprehensus est et morte mulctatus est. « Comprehenditur, inquit Cyrillus Hierosolymitanus, *catech.* 6, Manes, et abducitur ad regem : cui rex exprobravit mendacium et fugam, irrisit servitutem ejus, accusavit filii cædem, damnavit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari lege Persica Manetem mandavit, et corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit, cutem vero qua tanta illius improbitas continebatur, tanquam utrem ante portas suspendi curavit. »

Hebræi dicunt veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes.

Hæreses tandem evanescunt, aut abeunt in atheismum.

Manetis exitus et supplicium.

Vers. 10. 10. TU AUTEM ASSECUTUS ES MEAM DOCTRINAM, INSTITUTIONEM, PROPOSITUM, FIDEM, LONGANIMITATEM, DILECTIONEM. — Erasmus, Vatablus et alii vertunt, *tu autem assectatus es meam doctrinam*, id est, a principio usque ad finem mihi evangelizanti affuisti, individuus meus comes fuisti. Verum hoc non videtur verum, nec huic loco congruum : nam Timotheus non affuit Paulo ab initio prædicationis; imo persecutiones illæ, quas Antiochæ, Iconii et Lystris sustinuit Paulus, de quibus *Actor.* XIII et XIV, contigerunt antequam Timotheus adhæreret, imo antequam innotesceret Paulo. Innotuit enim illi primum *Actor.* XVI, vers. 1. Rursum incongrue dicitur quis assectari alterius persecutiones, passiones, longanimitatem, devotionem, pro eo quod diceremus aliquem esse comitem alteri, et præsentem in ejus persecutione, passione, devotione. Dico ergo proprie, « tu autem assecutus es, » id est, cognovisti et intellexisti sive præsens intuendo, sive a fide dignis audiendo, meam doctrinam : hoc enim quoque significat Græcum παρακολουθεῖν, scilicet mente aliquid sequi et assequi, id est intelligere, v. g. cum discipulus sententiam et mentem magistri assequitur et intelligit, ut recte annotavit Budæus. Unde δυσπαρακολούθητα vocantur, quæ difficulter cognosci et intelligi possunt.

Timotheus quando incœperit adhærere Paulo?

Nota : Pro *institutionem* græce est ἀγωγή, id est mores, et vitæ ductum, et, ut interpres Theophylactus vertit, conversationem meam.

Virtutes heroicæ Pauli in cursu Evangelii.

Secundo, « propositum, » id est, alacritatem et promptitudinem animi, inquit Theophylactus; sed melius Theodoretus, « propositum, » inquit, id est, finem et scopum quem mihi meæque evangelizationi proposui, scilicet ut Christi fidem et gloriam toto orbe per omnes gentes propagarem, *q. d.* Sequere ergo, o fili, o discipule Timothee, hoc meum, qui tuus sum magister, propositum, ut strenue Evangelio Christi propagando mecum incumbas.

Tertio, « fidem; » id est, in fide constantiam, inquit Theophylactus. Rursum « fidem, » id est, firmam confidentiam, qua Deo nixus et fisus tot labores, pericula et ærumnas fortiter adii et superavi.

Quarto, « longanimitatem, » scilicet in tolerandis tum fratrum infirmitatibus et peccatis, inquit Theodoretus; tum fidei hostibus, puta Judæis, Gentilibus et hæreticis. Cum enim mihi resisterent, « non tumultuabar, neque ciebam turbas, sed omnes et quemvis cum mansuetudine excipiebam, » inquit Chrysostomus.

Quinto, « dilectionem, » qua videlicet omnes tam inimicos, quam amicos; tam malos, quam bonos; tam Gentiles, quam Judæos, quasi fratres et filios meos adamavi, omnesque juvare,

Christo adjungere, et ad salutem perducere conatus sum.

Vers. 11. 11. QUALIA MIHI FACTA SUNT ANTIOCHIÆ, ICONII, ET LYSTRIS : QUALES PERSECUTIONES SUSTINUI, ET EX OMNIBUS ERIPUIT ME DOMINUS. — Erasmus per interrogationem legit, quasi admirans exclamet Paulus : Bone Deus! qualia et quanta sustinui? Verum Biblia Romana, Græca, Syra ac Latina passim legunt sine interrogatione. « Qualia » ergo, id est, quales persecutiones et passiones. Unde planius Vatablus pro *qualia*, vertit *quæ*, scilicet passiones, mihi acciderunt. Græcum enim οἷά μοι, ponitur pro ἅ μοι.

Paulus Antiochiæ lapidatus et pene occisus. Nota : Antiochia hæc non est Syriæ, sed Pisidiæ, vicina Iconio et Lystris, ubi Judæis concitantibus seditionem lapidatus et pene occisus fuit Paulus, *Actor*. XIII et XIV.

Addit Paulus : « Et ex omnibus eripuit me Dominus, » ut Timotheum ad similia animet, illi tacite innuendo, Deum illi in persecutionibus pariter affore, sicut sibi affuit; et inde eum erepturum, vel martyrio coronatum ad cœlum translaturum. Ita Chrysostomus.

Vers. 12. 12. OMNES QUI PIE VOLUNT VIVERE IN CHRISTO JESU, PERSECUTIONEM PATIENTUR. — Quæres, quomodo hoc universaliter sit verum? Multi enim pii inter Christianos pie vivunt et quiete sine persecutione. Respondet Chrysostomus, per « persecutionem » hic intelligi omnes difficultates, labores, dolores et angores, quos patiuntur ii qui student pietati, dum concupiscentias frenare, continentiæ, humilitati, temperantiæ studere, et piis laboribus insistere conantur. « Et ideo nunquam deest tribulatio persecutionis, si nunquam desit observantia pietatis. Sicut ergo totius est temporis pie vivere, ita totius est temporis crucem ferre, » inquit S. Leo, serm. 9 *de Quadragesima*.

Quomodo verum sit omnes pios persecutionem pati?

Secundo, S. Augustinus, serm. 24 *de Verbis Apostoli*, in hæc eadem Apostoli verba dicit, pios persecutionem pati, dum de mala vita impiorum a quibus odio habentur, dolent et cruciantur, ut cum Davide dicant *Psalm*. CXVIII : « Vidi prævaricantes, et tabescebam. » Quomodo S. Petrus, *epist*. II, cap. II, vers. 8, dicit de Sodomitis, quod « justam animam (Lot) iniquis operibus cruciabant. » « Lot ergo, inquit Augustinus, persecutionem patiebatur non vapulando; sed malos videndo. » « Magnus enim bonorum labor est mores tolerare contrarios, » inquit S. Prosper in *Sententiis*.

Tertio, idem Augustinus in *Psalm*. LV, per « persecutiones » accipit quasvis præsentis vitæ tribulationes, de quibus ipse Augustinus dicit : « Si putas te non habere tribulationes, nondum cœpisti esse Christianus. »

Quarto, et magis proprie, idem Augustinus, in *Psalm*. CXXVII, per « persecutiones » accipit tentationes diaboli. « Non enim, inquit, quia diabolus modo per reges non sævit, ideo non Christiani persecutionem patiuntur. Si mortuus est diabolus, mortuæ sunt persecutiones. Si autem ille adversarius noster vivit, unde non tentationes suggerit? unde non sævit? unde non minas et scandala procurat? » Nimirum sciat Christianus se non vocari ad otium, delicias, pacem et gaudia, sed semper sibi ob oculos ponat illud Sapientis, *Eccli*. VIII, 1 : « Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara animam tuam ad tentationem. »

Christianis semper incumbunt tentationes.

Quinto, et maxime ad litteram, « omnes, » id est plerique, « omnes qui pie volunt vivere, » proprie « persecutionem patientur » ab hominibus, sive Christianis cognatis et amicis, sive ab infidelibus et hæreticis, sive ab invidis, aliisque perversis et improbis : a talibus enim talem proprie dictam persecutionem passus erat Paulus Antiochiæ et Lystris. Et hoc proprie significat Græcum διωχθήσονται. Hæc sententia verissima et clarissima erat tempore S. Pauli, cum illi qui a gentilismo convertebantur ad Christum, statim tam a suis, quam ab externis, maxime præsidibus, bonis, patria, libertate et sæpe vita mulctabantur. Idem etiamnum hodie est videre, cum quis a vita mundana et licentiore ad Christianam, modestam et sanctam, ac præsertim perfectam et religiosam se convertit. Talis enim et a suis, et a sociis, et ab externis vexatur, ridetur, tentatur, injuriis et contumeliis proscinditur, ac bonis non raro vel in solidum, vel magna in parte privatur : quibus cum Apostolo insigni patientia et constantia est opus, ut, cum undique et assidue impetuntur, dicant illud Tertulliani, lib. *de Patientia* : « Patientia tua improbitas fatigetur aliena. » Et illud Chrysostomi hic : « Impossibile est, ut qui malis bellum indixerit, pressuris careat; nefas est pugilem Dei vacare deliciis, non licet epulari luctantem : luctamen enim sunt præsentia omnia, certamen, bellum, pressura, angustia, stadium ; aliud est quietis tempus, hoc ærumnis deputatum est atque sudoribus ; nullus ubi ad certamen se exuit, unctusque est, requiem quærit : si enim quæris, cur te exuisti, cur libidinibus et naturæ (mundo ac hominibus) bellum indixisti? » Hinc infert S. Gregorius, lib. VI, epist. 191 *ad Narsam* : « Qua in re ego, ait, fidenter dico, quia minus pie vivis, si minus persecutionem pertuleris. » Nam, ut ipse subdit, « studium bonæ operationis ipsa adversitas auget. Sic semina messium gelu cooperta, fertilius germinant. Sic ignis flatu premitur ut crescat.

Qui Christum, vel religionem sequuntur, persecutiones patiuntur.

Patientiæ virtus quam necessaria.

Ubi nota, hanc Apostoli sententiam esse quasi parœmiam, sive proverbium significans non quod omnibus omnino piis et semper, sed quod plerisque, et sæpe accidit : quales sententiæ multæ sunt in Proverbiis, ut cum dicitur : « Omnes quæ sua sunt, quærunt; » *omnes*, id est, plerique : non enim Paulus et Apostoli sua quærebant. Sic *Proverb*. XVIII, 10, dicitur : « Divinatio in labiis regis, in judicio non errabit os ejus. » Sensus est,

Aliquot loca Proverbiorum explicata.

q. d. Judicia et præcepta justi regis accipienda sunt ut oracula Dei, cujus loco præest, quique ei in Deum et justitiam intento et defixo quasi vicario suo assistit, ne in judicando vel mandando erret; et tamen scimus reges etiam justos subinde in judiciis et mandatis a vero et justo aberrasse et aberrare. Sic cap. XVII, vers. 14, dicitur : « In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ, » *d. q.* Stultorum uti mens; ita et oculi vagi sunt, hinc inde gyrantes, usque ad fines terræ circumspiciendum : oculi vero et vultus sapientis graves sunt, constantes, et ad sapientiam compositi, scilicet ut plurimum. Nam subinde videmus et stultos oculos et vultum ad sapientiam et gravitatem componere; et e contra sapientes oculos et vultum ad jocos et hilaritatem solvere et relaxare. Similia multa sunt in Proverbiis, ut ibi dixi.

Vers. 13.

Impii et hæretici quomodo et quorum respectu, et in quo proficiant?

13. MALI HOMINES ET SEDUCTORES PROFICIENT IN PEJUS, ERRANTES, ET IN ERROREM MITTENTES.—Græce πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, in errorem seducentes et errore seducti, *q. d.* Pii persecutionem patiuntur, impii vero, inquit Chrysostomus, in otio sunt et quiete, libereque indulgent suæ impietati, adeo ut quotidie in impietate crescant, nemine iis reluctante : hæc est enim mali ac præsertim erroris vis, ut nova semper comminiscatur, et ex uno principio falso alias et alias conclusiones falsas deducat.

Dices : hic locus adversatur versui 9 hujus capitis ubi dixit : « Non ultra proficient. » Respondi eo loco, dici; « non proficient ultra, » ut nimirum viros cordatos seducant : illis enim mox patebit eorum fraus et impietas; hic vero dicitur, quod ipsi in se et sua impietate proficient, atque in suos errores, homines leves, inconstantes et suis cupiditatibus addictos, pellicient.

Vers. 14 et 15.

14 et 15. TU PERMANE IN IIS QUÆ DIDICISTI, ET CREDITA SUNT TIBI : SCIENS A QUO DIDICERIS, ET QUIA AB INFANTIA SACRAS LITTERAS NOSTI. — « Credita, » id est, commissa sunt tibi quasi episcopo conservanda et promulganda. Aliter Chrysostomus, « quæ credita sunt tibi, » sive a te, id est; quæ credidisti, quæ fide percepisti, *q. d.* Credidisti inter alia, quod pii persecutionem patientur; permane ergo in hac fide tua, et juxta eam pro pietate persecutionem patere. Sed prior sensus planior est et germanior : græce enim non est ἃ ἐπιστεύσας, id est, quæ credidisti, sed ἃ ἐπιστώθης, id est quæ creditus es, hoc est, ut clare vertit noster Interpres, quæ credita et commissa sunt tibi tuæque fidei. Porro duos stimulos ad permanendum in doctrina, quam edoctus est, Timotheo admovet Paulus. Prior est, quod eam acceperit a maximo doctore, scilicet Paulo, qui a Deo constitutus erat magister Gentium et orbis doctor. Seipsum enim hic intelligit Paulus, sed modestiæ causa nomen suum subticet; nimirum doctrinæ fidem quam maxime apud discipulos conciliat doctoris auctoritas. Ita Pythagoras a suis colebatur, ut discipuli doctrinæ ejus rationem poscentibus, non aliud redderent, quam αὐτὸς ἔφα, ipse, scilicet Pythagoras ita dicit, ita censet. Posterior stimulus est, quod ab infantia sacras Litteras, puta vetus Testamentum, legem scilicet et Prophetas, quæ de Christo Christique vita et mysteriis clare prophetarunt, didicerit Timotheus, *q. d.* Permane in iis, quæ quasi cum lacte suxisti. Ita Chrysostomus, Ambrosius, Theophylactus. Ita Plato, lib. VI *de Legibus* : « Assero, inquit, eos qui præstantes viri in aliquo evasuri sunt, ab ineunte statim pueritia oportere ad ipsum tam ludendo; quam studendo in singulis ei negotio convenientibus meditari. »

Duos stimulos admovet Paulus Timotheo ad permanendum in doctrina Christi.

Magni futuri in re aliqua a puero incipiunt.

Atque hinc est quod ait Jeremias, *Threnor.* III, 27 : « Bonum est viro cum portaverit jugum ab adolescentia sua : sedebit solitarius, et tacebit : quia levavit (se?) super se. » Ita maximi Sancti a teneris inchoarunt sanctam, austeram, religiosam et perfectam vitam; uti S. Joannes Baptista, de quo canimus :

Maximi Sancti a puero cœperunt.

> Antra deserti teneris sub annis
> Civium turmas fugiens petisti :
> Ne levi saltem maculare vitam
> Famine posses.

Exempla.

Sic Samson et Samuel a puero consecrati sunt Nazaræi. Sic Joannes Evangelista juvenis, et a sæculi corruptione adhuc immunis, Christum secutus est, ideoque fuit « discipulus ille quem diligebat Jesus, » cui et maxima mysteria revelavit. Sic et Paulus primus Eremita, et S. Antonius, et S. Hilarion, anno 15 ætatis, venditis omnibus et in pauperes distributis, in deserto se totos Domino mancipavunt. S. Benedictus valde juvenis erat, quando omnia dereliquit, nempe 10 vel 12 annorum. S. Maurus erat annorum 12. S. Placidus et multi alii S. Benedicto pueri traditi sunt. S. Joannes Calybita cum esset annorum circiter 14, relictis ædibus et opibus paternis, insciis parentibus in longinquum monasterium se abdidit, orationi et jejunio vacaturus. S. Romualdus incœpit vitam monasticam anno 20, S. Thomas 14, S. Franciscus a Paula 13, S. Antonius 13 appulit animum, 14 receptus est; S. Vincentius Ferrerius 18, S. Laurentius Justinianus 19, S. Bonaventura 22, Venerabilis Beda ab anno 7 in Religione educatus est. Plura Sanctorum qui a puero cœperunt exempla, vide in *Speculo juventutis*, quod nuper edidit Bernardus Dorhoff, totumque est de ea re.

Sola Christi doctrina salutifera.

QUÆ (sacræ Litteræ) TE POSSUNT INSTRUERE (σοφίσαι, id est sapientem reddere) AD SALUTEM, PER FIDEM, QUÆ EST IN CHRISTO JESU, — id est in Christum Jesum, *q. d.* Sacræ Litteræ instruunt te ad salutem hoc ipso, quo docent credendum esse in Christum, et per fidem Christi, ejusque Sacramenta et præcepta a Christo ad id instituta, nos justitiam et salutem consequi debere. « Nec enim aliud nomen est sub cœlo, in quo oporteat nos salvos fieri, » *Actor.* IV, 27. Quapropter finis legis et

Prophetarum est Christus, quem quia rejiciunt Judæi, hinc legem et Prophetas non intelligunt, nec fidem Christi, ac consequenter nec salutem assequuntur, *q. d.* Paulus : Ego jam morior, et ad martyrium tendo, non amplius me doctorem audies, o Timothee ; dolebis me sublato, perinde ut doluit Elizæus, sublato in cœlum Elia magistro : sed age, animos resume, vice mei sacras Scripturas tibi relinquo, quasi doctorem et consultorem, ut in eis Deum loquentem et docentem audias, utque ex iis, neque in tristibus animum contrahere, neque in lætis inflari discas. Ita S. Chrysostomus. Nam, ut ait S. Augustinus, serm. 112 *De Temp.*, tom. X : « Cum oramus, cum Deo loquimur : quando vero legimus divinas Scripturas, Deus loquitur nobiscum. »

Vers. 16. — Sacra Scriptura inspirata a Spiritu Sancto.

16. OMNIS SCRIPTURA DIVINITUS INSPIRATA, UTILIS EST AD DOCENDUM, AD ARGUENDUM, AD CORRIPIENDUM, AD ERUDIENDUM IN JUSTITIA. — Græca interserunt καὶ, id est *et*, ut sit sensus : Omnis Scriptura, scilicet sacra, est divinitus inspirata, est et utilis ad docendum : elegantius græce dicitur sacra Scriptura θεόπνευστος, id est a Deo inspirata, *q. d.* Non suo instinctu, judicio, ductu, uti profani historici et philosophi sua conscripserunt, sed « Spiritu Sancto inspirati locuti sunt, » et scripserunt « sancti Dei homines, » II *Petri* I, 21.

Nota : Hinc sacra Scriptura dicitur verbum Dei et Spiritus Sancti ; Prophetæ vero et alii Scriptores hagiographi vocantur calami et instrumenta Spiritus Sancti, quasi scribæ velociter scribentis, inspirantis et dictantis sacras Litteras.

Spiritus S. non eodem modo dictavit omnem sacram Scripturam.

Nota *secundo*, Spiritum Sanctum non eodem modo dictasse omnes sacras Litteras : nam legem et prophetias ad verbum revelavit et dictavit Mosi et Prophetis ; historias vero et morales exhortationes, quas antea vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores hagiographi, non fuit necesse inspirari, aut dictari a Spiritu Sancto, utpote cum eas jam scirent et callerent ipsi scriptores. Sic S. Joannes, cap. XIX, vers. 35, dicit se scribere quæ vidit ; S. Lucas vero, cap. I, vers. 2, dicit se scribere Evangelium, quod audivit et traditione accepit ab Apostolis. Dicitur tamen Spiritus Sanctus eam quoque illis dictasse, *primo*, quia scribentibus astitit, ne vel in puncto a veritate aberrarent. *Secundo*, quia eos excitavit et suggessit ut hæc potius scriberent quam illa. Conceptum ergo et memoriam eorum quæ sciebant, non eis ingessit Spiritus Sanctus, sed inspiravit ut hunc potius conceptum quam illum scriberent. *Tertio*, quia omnes eorum conceptus et sententias ordinavit, digessit et direxit Spiritus Sanctus, v. g. ut hanc sententiam primo, illam secundo, aliam tertio loco, et ita consequenter collocarent, et scripto consignarent. Hoc enim proprie est librum aliquem concinnare et conscribere ; et hac ratione proprie sacrorum librorum auctor dicitur esse Spiritus Sanctus. Et hoc est quod S. Gregorius in *præfat. in Job*, cap. II, docet, ipsum Job sua gesta non sua, sed alitore Spiritus Sancti manu, sensu et ductu scripsisse, ideoque de iis non quasi de suis, sed quasi de alienis gestis loqui : « Scriptores, inquit, sacri eloquii, quia repleti sunt Spiritu Sancto super se trahuntur, quasi extra semetipsos fiunt, et sic Dei sententias quasi de aliis proferunt. »

Illius conceptus sententiasque ordinavit.

Sacræ Scripturæ sensus profundi non cuivis scrutandi.

Nota *tertio* : Ex eo quod a Deo inspiratæ sunt sacræ Litteræ, colligit S. Chrysostomus eas profundos et divinos habere sensus, ac proinde eas non cuivis esse obvias et claras ; sed arcana multa continere instar fluvii, cujus extima aquarum superficies tantum patet, sub qua interior ac longe major aquarum copia recondita latet, « in qua et agnus (humilis) natet, et elephas (superbus) mergatur, » inquit S. Gregorius, epist. *ad Leandrum*, quæ præfigitur *præfat. in Job.*

Ad quid utilis sit sacra Scriptura ?

Nota *quarto* : Sacra Scriptura « utilis » est : *primo*, « ad docendum, » scilicet sanam doctrinam ; *secundo*, « ad arguendum, » scilicet Simonianos aliosque hæreticos ; *tertio*, « ad corripiendum, » græce πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est ad correctionem ; Ambrosius vertit, *ad redintegrationem*, qua scilicet, Catholicos a vita bona et Christiana aberrantes corrigas, vitæque integritati restituas ; *quarto*, « ad erudiendum in justitia, » qua scilicet erudiamus alios ad omnem justitiam, id est ad omnem morum honestatem, sanctimoniam et perfectionem.

Vers. 17.

17. UT PERFECTUS SIT HOMO DEI, AD OMNE OPUS BONUM INSTRUCTUS. — « Hominem Dei » vocat doctorem et Episcopum, ut dixi *epist.* I, cap. VI, vers. 11.

Secundo, pro *instructus* græce est ἐξηρτυμένος, id est adornatus, compositus, apparatus, instructus. Verum Syrus, Ambrosius et Theophylactus legunt ἐξηρτισμένος, id est consummatus et perfectus ; et ita videtur legisse noster Interpres, *q. d.* Sacræ Scripturæ utiles sunt ad hoc, ut faciant te perfectum doctorem, o Episcope, ut ad omne opus bonum, præsertim docendi, arguendi, corripiendi et erudiendi jam dictum, quod proprium est Episcopo, atque ad martyrium pro eo subeundum, sis instructus et comparatus. Prævidebat enim Paulus tam sibi, quam Timotheo martyrium pro Evangelio instare.

Non sola Scriptura reddit hominem perfectum.

Nota : Non dicit Apostolus solam Scripturam reddere hominem perfectum : sic enim excluderet Sacramenta, gratiam, doctores et traditiones, quas tamen requirit II *Thessal.* II, 14. Neque rursum ait Apostolus, sacra Scriptura sufficiens est, sed « utilis est ut homo sit perfectus. » Sicut ergo si dicas : Sol utilis est, ut omne vivens producatur et perficiatur ; non negas ad hoc opus esse pariter concursu causæ secundæ generantis : ita similiter cum dicit Apostolus, Scripturam utilem esse ad hoc, ut homo sit perfectus ; non negat ad perfectionem tum doctrinæ, tum vitæ Christianæ, requiri traditiones, Sacramenta, actus virtutum aliaque a Christo alibi præscripta. Adde, cum hæc scri-

beret Apostolus, necdum scripta erat Apocalypsis et nonnullæ Apostolorum epistolæ, quas proinde Timotheus legere non poterat, quæ tamen uti ad perfectam Scripturam, ita ad hoc, ut ex ea perfectus evadat homo, requiruntur.

Innuit tamen Apostolus, ut recte notavit Chrysostomus, neminem sine Scriptura posse esse perfectum in fide et vita Christiana ac divina. Ad hanc enim utilitatem et usum a Deo data est Scriptura.

Sacra Scriptura pharmacum est ad omnes morbos depellendos.

Hinc S. Basilius, epist. I *ad Gregorium Nazian.*, S. Scripuram comparat officinæ apothecariæ, quæ omnibus pharmacis ad quoslibet morbos depellendos instructa est. « Si quis, inquit, laborat concupiscentia; et castitatis est cupidus, historiam Joseph assidue legat, ex ea discet et hauriet pudicitiæ amorem et spiritum. Si quis impatiens, patientiam desiderat, legat gesta S. Job. Si quis fortitudinem cupit, legat acta Davidis. Si quis mansuetudinem appetit, Mosen volvat et imitetur. » Ita S. Paula in omni re et tentatione, sacra Scriptura se armabat, et ad perfectionem instruebat, teste S. Hieronymo in ejus epitaphio, ut videretur esse arca testamenti et armentarium Scripturæ. « In periculis, inquit Hieronymus, loquebatur Paula : Qui vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me. Cum eversio totius patrimonii nuntiaretur, aiebat : Nudus exivi de utero matris. In crebra infirmitate : Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem. In mœrore cantabat : Quare tristis es, anima mea? spera in Deo. Cum nimio fervore virtutum nonnullis videretur insana : Theatrum, ait, facti sumus mundo, angelis et hominibus; nos stulti propter Christum, » etc.

Paula fuit clypeus contra omnes tentationes.

Apposite ergo Origenes, hom. 7 *in Exod.*, S. Scripturam cum manna comparat : « Si tu, inquit, verbum Dei tota fide et devotione susceperis, fiet tibi ipsum verbum quæcumque desideras, v. g. si tribularis, consolatur te, dicens : Cor contritum et humiliatum, Deus, non spernes. Si lætaris, pro spe futura cumulat tibi gaudium, dicens : Lætamini in Domino et exultate, justi. Si iracundus es, mitigat te, dicens : Desine ab ira et derelinque furorem. Si in doloribus es, sanat te, dicens : Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te, dicens : Dominus allevat de terra inopem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris. »

Est velut manna

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Obtestatur Timotheum ut instanter prædicet, moneat, arguat suos, idque propter instantes hæreticos, et enim id amplius facere non posse.

Unde, vers. 6, docet sibi instare mortem et martyrium, ac prædicationis laborumque coronam.

Secundo, vers. 9, jubet ut ad se ab omnibus pene derelictum, cum penula et libris veniat.

Tertio, vers. 16, recenset quomodo a Nerone et primis vinculis a Deo sit liberatus, speratque eadem Dei ope e secundis vinculis non liberari, sed per martyrium evolare ad regnum cœleste.

Quarto, vers. 19, suos salutat, et gratiam apprecatur.

1. Testificor coram Deo et Jesu Christo, qui judicaturus est vivos et mortuos, per adventum ipsius et regnum ejus : 2. prædica verbum, insta opportune, importune; argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina. 3. Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus : 4. et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. 5. Tu vero vigila, in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto. 6. Ego enim jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat. 7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. 8. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex : non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus. Festina ad me venire cito. 9. Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum, et abiit Thessalonicam : 10. Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 11. Lucas est mecum solus. Marcum assume, et adduc tecum : est enim mihi utilis in ministerium. 12. Tychicum autem misi Ephesum. 13. Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas. 14. Alexander ærarius multa

mala mihi ostendit : reddet illi Dominus secundum opera ejus : 15. quem et tu devita : valde enim restitit verbis nostris. 16. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt : non illis imputetur. 17. Dominus autem mihi astitit, et confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes Gentes : et liberatus sum de ore leonis. 18. Liberavit me Dominus ab omni opere malo : et salvum faciet in regnum suum cœleste, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. 19. Saluta Priscam, et Aquilam, et Onesiphori domum. 20. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. 21. Festina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, et Pudens, et Linus, et Claudia, et fratres omnes. 22. Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

Vers. 1 et 2.

1. TESTIFICOR CORAM DEO ET JESU CHRISTO; QUI JUDICATURUS EST VIVOS ET MORTUOS, PER ADVENTUM IPSIUS ET REGNUM EJUS, PRÆDICA VERBUM. — Pro *testificor* græce est διαμαρτύρομαι, id est obtestor, et, ut Theophylactus et Anselmus, adjuro te, o Timothee, coram Deo et per Deum, perque Jesum Christum, quos invoco quasi testes (hoc enim significat Hebræum *heid*) et vindices hujus meæ obtestationis, ut instanter Evangelium prædices, opportune et importune, cogitans te hujus prædicationis factæ vel neglectæ exactam in die judicii, Christo judici redditurum esse rationem.

Ultima monita dat Apostolus Timotheo.

Nota : Apostolus hic jam moriturus quasi ultimis verbis alloquitur Timotheum : ultima enim ei dat monita et quasi testamentum condit, in quo ante omnia commendat ei quasi Episcopo munus prædicandi. Est enim hoc primum et maximum Episcopi officium, ad quod Episcopus jure divino obligatur, ut docet Concilium Tridentinum, *sess.* XXIV, cap. IV. Terreantur ergo hic Episcopi et pastores qui non prædicant, inquit Theophylactus.

Episcopus ad prædicandum jure divino tenetur.

Nota, « coram Deo, » scilicet Patre : sequitur enim, « et Jesu Christo. » Deus ergo hic distinguitur a Jesu Christo, ac consequenter non essentiam, sed personam Patris denotat.

Quomodo judicandi vivi et mortui?

Secundo, dicitur « Christus judicaturus vivos et mortuos, » id est justos et peccatores, inquit Chrysostomus; sed hoc mysticum est. « Vivos » ergo intelligit ad litteram homines, scilicet qui in die judicii invenientur vivi; « mortuos, » qui ante illum diem erunt defuncti. Vide dicta I *Thessal.* cap. IV, vers. 16.

Tertio, τὸ *per adventum ipsius*, non est adjurantis, vel obtestantis (sic enim græce deberet esse διά, non κατά), sed tantum designat tempus et modum quo Christus judicaturus est vivos et mortuos, scilicet per adventum suum, vel in adventu suo illustri (hoc enim est græcum ἐπιφάνεια), cum scilicet Christus non pauper et humilis, ut olim, sed gloriosus veniet ad judicium, in quo regnum suum beatum et æternum cum omnibus Sanctis gloriose inibit, et quasi coram toto mundo inaugurabitur. Ita Chrysostomus.

Expergefiat et horreat sub tali testificatione Episcopus, Parochus, concionator, confessarius. « Quis hæc audiens, ait S. Augustinus, lib. I *Contra Crescon.*, cap. VI; si Deo fideliter servit, si dolosus operarius non est, ab hac diligentia et instantia conquiescat? quis sub tanta testificatione segnis esse audeat? » Jure queritur S. Gregorius, hom. 17 *in Evangel.* : « Ecce, inquit, mundus totus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valde invenitur operator : quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officii non implemus. »

Vers. 2.

2. INSTA (prædicationi) OPPORTUNE, IMPORTUNE. — Græce εὐκαίρως ἀκαίρως, id est tempestive et intempestive. Est proverbium idem significans quod assidue et instanter; quamvis Primasius ex Augustino proprie hæc accipiat : « Verbum, inquit, opportunum est libenter audienti, importunum invito. » Et S. Cæsarius Episcopus Arelatensis, *hom.* 26 : « Quid est, ait, opportune, importune, nisi opportune volentibus, importune nolentibus? Volentibus audire verbum Dei, offerendum est; fastidientibus, ingerendum, ne forte contra nos ante tribunal Christi stantes dicant, se a nobis admonitos non fuisse, et animarum illorum sanguis de manibus nostris requiratur. » Quod enim invitus nunc audit, postea ruminans capiet, libens accipiet, convertetur et gratias aget. Uti æger, cui ligato calculus aut ulcus secatur, dolet, clamat, quin et medicum subinde abigere vult : sectus tamen et curatus gratias agit. Vide Augustinum, lib. *De Pastoribus*, cap. VII. Audi S. Gregorium, part. II *Pastor.*, cap. IV : « Dicturus; inquit, importune; præmisit opportune : quia scilicet apud auditoris mentem, ipsa sua vilitate se destruit, si habere importunitas opportunitatem nescit. »

Quomodo vitia arguenda?

ARGUE; OBSECRA, INCREPA IN OMNI PATIENTIA ET DOCTRINA. — Pro *argue* græce est ἔλεγξον, id est argumentis convince. « Nam si absque argumentis aliquem increpes, temerarius esse videberis, nullusque te perferet, » inquit Chrysostomus, et ille quem increpas, fiet impudens et durus, ac obstinatus.

Secundo, pro *obsecra*, *increpa*, in Græco alius est ordo; nam præcedit ἐπιτίμησον, id est increpa; sequitur vero παρακάλεσον, id est obsecra vel adhortare. Interpres ergo Noster hæc verba transposuit, ut melius significaret alternationem affec-

tuum, quam hic præcipit Paulus; scilicet Episcopum nunc debere errantes et peccantes arguere, nunc obsecrare, mox rursum increpare acrius. Nam, ut ait B. Innocentius, dist. LXXXIII, cap. *Error* : « Error cui non resistitur, approbatur; et veritas, cum non defenditur, opprimitur: negligere quippe, cum possis deturbare; perversos, nihil est aliud quam fovere; nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori, cum potest, desinit obviare. » Dicit ergo Apostolus : « Argue, obsecra, increpa, » *q. d.* Increpatio est idem quod in chirurgia sectio : obsecratio vero est pharmacum leniens. Hoc ergo adhibe increpationi, ne, si sola sit increpatio, quasi sectio, hominem nimio dolore excruciet et ad pusillanimitatem, indignationem, aut etiam desperationem adigat. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii. Sicut enim medici nunc lenibus pharmacis, nunc acribus utuntur : sic Episcopus et quivis spiritualis medicus nunc blanditiis, nunc asperioribus verbis cum suis agere debet, uti fecit Abraames monachus et Episcopus Carrharum, inquit Theodoretus in *Philotheo*, cap. XVII.

Quantum peccatum non increpare peccata.

Verum S. Prosper, lib. II *De Vita contemplat.*, cap. V, hæc ad diversos refert : « Argue, inquit, coæquales, obsecra seniores, increpa juniores; sed propterea addit : In omni patientia; quia leniter castigatus exhibet reverentiam castiganti; asperitate autem nimia et increpatione offensus, neque increpationem recipit, neque salutem. »

Quinam arguendi obsecrandi, increpandi?

Nota : Jubet Apostolus increpationem faciendam *primo, in,* id est cum, *omni patientia*; et ut græce est μακροθυμίᾳ, id est longanimitate. *Secundo, in,* id est cum, *doctrina,* qua scilicet solide alium errasse doceas, eique viam veritatis ostendas. Ratione enim convinci et duci volunt homines. Duæ hæ dotes necessariæ sunt doctori, prædicatori et monitori, doctrina scilicet et patientia, ne tarditati et duritiei ejus quem docet et monet, irascatur; sed toleret, compatiatur, et de lapsu ejus doleat magis, quam ille qui lapsus est. Ita Chrysostomus. Unde pulchrum documentum iis qui alios monere aut corripere volunt, dat S. Augustinus, in epist. *ad Galat.*, in illud cap. VI, vers. 1 : « Hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, » ut scilicet qui alium sunt correpturi, ante correptionem examinent conscientiam, an amore ad eam moveantur; nec ad eam descendant, nisi examinata conscientia deprehendant se proximi amore ad eum corripiendum impelli. « Quidquid enim, inquit, lacerato animo dixeris, punientis est impetus; non charitas corrigentis : dilige, et dic quod voles. » Hinc recte advertit Theophylactus non dici simpliciter : « Increpa in patientia, » sed : « In omni patientia, » id est, inquit, quæ omnibus modis demonstratur, operibus nimirum, verbis et pecuniis; ut quaquaversum constans et perfecta sit doctoris et monitoris patientia; ut nunquam suam bilem et iram ostendat, quantumcumque auditor aut peccator illi difficilis sit, molestus et rebellis. Ita nimirum imitabitur Deum, qui peccatores monet, docet, exspectat in multa patientia. Unde Deus ab Hebræis dicitur lentos habere pedes, longas aures, fortes manus, et latas nares; ipseque Deus licet ob adorationem vituli populo suo maxime infensus, jussit voluitque a Mose hisce nominibus compellari et invocari, *Exodi* XXXIV, 6 : « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens, et multæ miserationis. » Ubi pro *patiens* in Hebræo est ארך אפים *erech appaim,* id est, *longus naribus,* hoc est *iris, q. d.* longus ad iras, tardus ad irascendum; quia enim ira maxime vultu et naribus se prodit, unde irati dicuntur corrugare et suspendere nasum, quodque iras naribus efflant, hinc Hebræi per *appaim,* id est nares, significant iram. Rursum, *longus naribus,* id est *latus naribus*, per enallagen quantitatis, qua longitudo pro latitudine ponitur. Jam latis naribus idem est quod μακρόθυμος, id est longanimis et tardus ad iram : qui enim angustis sunt naribus, cito irascuntur, eo quod fumos et vapores biliosos ex stomacho ascendentes citius concipiunt, et tardius ob meatuum in naribus angustias efflant : unde hebraice cholericus qui cito irascitur, vocatur קצר אפים *ketsar appaim,* id est arctus vel strictus naribus. Talis enim, ut dixi, celer est in bilem. E contrario qui latis sunt naribus, tarde irascuntur : tales enim et bilem facilius efflant, et insuper multum aeris frigidi admittunt, qui bilis æstus temperetur : unde placidiores sunt, et hac de causa lentus ad iram hebraice dicitur *erech appaim,* id est longus sive latus naribus, itaque Deus, utpote patientissimus et clementissimus, anthropopathōs vocatur.

Duæ dotes necessariæ monitori.

Documentum pro iis qui alios volunt corripere.

Deus apud Hebræos dicitur habere lentos pedes, longas aures, fortes manus, et latas nares.

Latus naribus idem quod longanimis; arctus naribus, iracundus.

Deus anthropopathōs vocatur longus naribus.

Vers.

3. ERIT TEMPUS, CUM SANAM DOCTRINAM NON SUSTINEBUNT : SED AD SUA DESIDERIA COACERVABUNT SIBI MAGISTROS, PRURIENTES AURIBUS. — Dat causam cur dixerit : « Prædica verbum, insta, argue, obsecra, » quia scilicet multi homines voluptuarii et libertini similes sibi magistros, puta hæreticos, quærent, qui hominum curiositati et cupiditatibus indulgentes, eos a sana fide et severitate vitæ Christianæ ad suos errores et vitæ morumque licentiam abducent.

Nota vocem *coacervabunt*, id est temere, sine judicio et delectu, prout agit eos libido, et novitatis ac cupiditatum desideria, aggregabunt sibi doctores, non ab Episcopis ordinatos et approbatos, sed quos plebs ipsa sibi depoposcerit, perinde ut lapides tumultuarie a multis coacervantur, et in unum acervum et cumulum colliguntur. Unde S. Chrysostomus : « Vox *coacervabunt*, inquit, significat confusam doctorum turbam ac multitudinem. » Pulchre et vere Tertullianus, lib. *De Præscript.*, cap. XLI : « Ordinationes eorum (hæreticorum) temerariæ, leves, inconstantes : nunc enim neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros. » Adde, quod hoc sæculo vidimus et videmus nunc quoque, cerdo-

Quales hæreticorum ministri et magistri?

nes, cauponarios, sartores et pollinctores, et hisce viliores.

Quid sit pruritus aurium in impiis?

Nota *secundo*, τὸ *prurientes auribus* non ad magistros, sed ad auditores qui sibi magistros coacervant, referendum esse. Græce enim est, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, in nominativo. Adde, magistros non auribus, sed lingua, discipulos vero auribus prurire. Sensus ergo est, ii qui pruriunt auribus, coacervant sibi magistros ad suos pruritus et desideria accommodatos, *q. d.* Hi homines desideriis vanis et carnalibus pleni, eo quod pruriant auribus, id est eo quod ament audire nova, curiosa, mollia, voluptuaria, hinc quærunt sibi magistros non qui verbo mordeant et abradant vitia, sed qui sibi et vitiis suis ablandiantur, quique aures scalpant, et omni cubito pulvillum assuant, dum mellita et vulgo plausibilia prædicant. Unde S. Cyprianus, lib. III, *Testimon.* 67 *ad Quirinum*, legit, « coacervabunt sibi magistros, prurientes in audiendo, scalpentes aures. » Sic pruriebant auribus Judæi, cum eloquentia Prophetarum, quasi cithara delectarentur, sed mandata eorum negligerent, imo riderent; quia, ut ait Dominus ad *Ezech.* XXXIII, 31 : « In canticum oris sui vertunt sermones tuos, et tu es eis quasi carmen musicum, quod suavi dulcique sono canitur : et audiunt verba tua, et non faciunt ea. » Talis erat et prurigo illorum, qui dicebant Prophetis : « Nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt, loquimini nobis placentia (hebraice חלקות *chalakot*, id est lenia, mollia, blanda, suavia), videte nobis errores, » *Isaiæ* cap. XXX, vers. 10.

Voluptuarii laborant morbo pruriginis.

Nota : apposite voluptuarii dicuntur laborare morbo pruriginis, qui brevi voluptate longum dolorem affert. Nam, ut ait Plato in *Philebo* : « Sicut jucundum et volupe est scabiem scabere, at postea tetros ciet odores et dolores : ita vitiorum voluptas gustu grata est, postea vero multum habet fellis et aloes. »

Vers. 5. TU VERO VIGILA, IN OMNIBUS LABORA, OPUS FAC EVANGELISTÆ, MINISTERIUM TUUM IMPLE. SOBRIUS ESTO. — Quia; ut dixit, instant pravi magistri et hæretici, qui a sana fide populum ad fabulas erroneas avertent, hinc Episcopo Timotheo acrem hic contra eos indicit vigilantiam, ut quasi Argus centum oculis eos observet, et quasi lupos a suo grege avertat.

Secundo, pro *labora* græce est κακοπάθησον, id est mala sustine, perfer et obdura pro Evangelio.

Opus Evangelistæ quod et quale?

Tertio, « opus evangelistæ » vocat non scriptionem, sed prædicationem Evangelii : Evangelistæ enim est evangelizare verbum Dei, tum voce, tum vita sancta, inquit Anselmus.

Quarto, pro *ministerium tuum imple* græce est τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, quod Erasmus, Vatablus et alii vertunt, *facito plenam fidem tui ministerii*, id est, tuæ prædicationis; ut scilicet eam ad plenum probatam reddas. Sed simplicius, ut dixi *Rom.* XIV, 5, Noster hic et alibi Græcum πληροφόρησον vertit, *imple*, id est, plene perfice tuum ministerium, ut scilicet perfecte expleas et perfungaris tuo docendi, prædicandi et regendi officio : hoc enim tibi tanquam Episcopo incumbit. Id fiet si assidue prædices, sique vita doctrinæ respondeat, ut tui videant te non venari tua commoda, sed pro Evangelio dura et dira quæque alacriter pati amore Christi : omnium enim oculi in te sunt conjecti. Ita Episcopus, Pastor, doctor et quisque videat ut spartam, quam nactus est, hanc adornet. Sic S. Cyprianus quotidie populum suum docebat et exhortabatur, ut ipse initio lib. *de Disciplina et bono pudicitiæ* fatetur, dum ait : « Semper enitor vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus vobis fidei et scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad repromissum regnum pervenire cœlorum? Hoc certe mei et muneris et operis quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere connitor. » Hæc ipse exul per litteras docens populum, quem præsens quotidie per concionem viva voce docebat. Unde de eo Pontius in ejus Vita : « Tanta illi, inquit, fuit sacri cupido sermonis, ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut, dum de Deo loquitur, in ipso opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam. »

Officium Episcopi evangelisare opere et verbo.

S. Cyprianus exemplum boni Episcopi.

Τὸ *sobrius esto*, irreptitium est.

Quinto, « sobrius esto » non est in Græco, nec in Syro, nec apud Ambrosium, Primasium, Haymonem et alios veteres. Unde videtur irrepsisse, præsertim cum post illa quæ longe perfectiora sunt, scilicet post « in omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium imple, » satis frigide videatur subjungi, « Sobrius esto; » suspicio ergo est, ut notat Franciscus Lucas in suis *Notis*, illud hic irrepsisse, ex ambiguæ Græcanicæ vocis alia translatione. Græcum enim σὺ δὲ νῆφε, quod Noster cum Syro vertit, *tu vero vigila*, verti potest, *tu vero sobrius esto* : et ita eo loco ubi nos habemus, *tu vero vigila*, Ambrosius legit, *sobrius esto*, nec postea agnoscit sive *vigila*, sive *sobrius esto*. Idemque Ambrosius τὸ *sobrius esto* explicat per *vigila* : Admonet, inquit, et hortatur ut vigilet.

Vers. 6. 6. EGO JAM DELIBOR, ET TEMPUS RESOLUTIONIS MEÆ INSTAT. — Nota : Conjunctio *enim* dat causam cur tam impense Timotheum hortatus sit ad vigiliam et prædicationem, utque ministerium suum adimpleat; quia scilicet mors illi instabat, *q. d.* Hæc monita mea acria sunt, quia ultima : viva voce deinceps te non alloquar. Vide ergo, o Timothee, ut ultima hæc monita penitus tibi imprimas, atque in omnem vitam ob oculos ponas, quasi in iis me monentem tanquam præsentem semper intuearis.

Nota : Pro *delibor* græce est σπένδομαι, id est pro

libamento offeror et immolor, sanguinem meum quasi libamen Deo profundo, consecro et sacrifico per martyrium. Scitum est ex Levitico sacrificia, sive victimas, suum habuisse libamen vini et olei: erant enim sacrificia quasi convivium Dei; in quo quasi cibus Dei erant victimæ, potus vero erat libamen. Victimas ergo hic Paulus vocat gentes a se conversas, Christoque oblatas; libamen vero vocat suum sanguinem, quo hanc victimam sanxit Deoque consecravit. Vide dicta *Rom.* xv, 16, et *Philip.* II, 17.

Libamen in sacrificiis quid fuerit, ad quod alludit Paulus.

Advertit hic Chrysostomus et Theophylactus, Paulum hic non vocare se victimam, sed libamen. Hoc enim dignius est: nam victima sæpe non tota, libamen vero totum semper Deo offerebatur. Adde, potius et clarius sanguinis effusionem et martyrium significari per libamen, quam per victimam. Ex Dei ergo revelatione et instinctu præscivit Paulus mortem, adeoque martyrium sibi instare. Idem præscivit S. Petrus; ut patet *epist.* II, cap. I, 14: « Certus sum, inquit, quia velox est depositio tabernaculi mei (1).

Paulus præscivit mortem suam.

Hinc nota *secundo*: « Tempus resolutionis » vocat tempus mortis. Mors enim non est interitus, sed resolutio hominis, qua scilicet corpus terræ quasi matri, anima Deo quasi patri redditur, qui in resurrectione illa conjunget, et in æternum colligabit ac glorificabit. Unde Tertullianus, in *Scorpiaco*, cap. XIII, legit, *tempus diversionis*, id est, reversionis et regressionis meæ, ad Deum scilicet, instat; et S. Cyprianus, epist. 9 *ad Martyres*, legit, *tempus assumptionis meæ instat*. Sunt hæc verba Pauli, inquit Augustinus in *Psal.* XXXI, « exultantis magis ad mortis præsentiam, et ad coronam anhelantis, quam timentis, et seipsum cruciantis. » Ita martyres audito mortis nuntio exultarunt et jubilarunt. Sic S. Cyprianus audita Valeriani Imperatoris contra se sententia, « Thascium Cyprianum gladio animadverti placet, » respondit: « Deo gratias, qui me a vinculis hujus corporis dignatur absolvere. »

Mors quomodo resolutio?

Nota *tertio*, verbum *instat*, quod Baronius et alii explicant per *appropinquat*, quia scilicet sub hoc eodem Cæsare Nerone post novem annos ego Paulus capite plectar. Putant enim illum hæc scripsisse non e secundis, sed e primis vinculis, *q. d.* Paulus: Mea senectus, mei labores, mea prædicatio, ærumnæ, persecutiones mihi præsagiunt, imo certo prænuntiant, me non diu victurum, sed brevi moriturum, puta post paucos annos, scilicet octo. Huic sententiæ *primo* favet, quod ait vers. 17: « Ut per me prædicatio impleatur: » quo significat sibi adhuc aliquandiu esse prædicandum. *Secundo*, id quod ait vers. 11: « Adduc Marcum: est enim mihi utilis in ministerium, » scilicet meæ prædicationis. *Tertio*, quod vers. 8 ex Græcia evocat ad se Timotheum; nam hic evocatus ab eo primo anno primorum vinculorum venit ad eum anno secundo eorumdem, ut patet *Philip.* I, 1, ubi Paulus e vinculis cum Timotheo salutat Philippenses. *Quarto*, quod ait vers. 11: « Lucas est mecum solus; » nam post prima vincula Lucas Paulum reliquit, prædicavitque in Africa et Ægypto: nisi dicas eum inde sub mortem Pauli ad illum rediisse, ut martyrio ejus interesset, uti re ipsa interfuisse testantur acta Lini, quæ extant apud Mombritium in martyrio S. Pauli, sed dubiæ fidei. Idem dici posset de Timotheo et Marco. Hisce et aliis pluribus conjecturis Baronius, et ex eo moderni nonnulli viri eruditi valde probabiliter censent hanc epistolam scriptam esse e primis vinculis. Verum auctoritas veterum in contrarium trahit. Nam e secundis vinculis scriptam esse, censent Eusebius lib. II *Hist.*, cap. XXII; Hieronymus, lib. *de Script. Eccles.*, in *Paulo*, S. Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus et alii hic, ac Syrus, qui in fine epistolæ ait: « Scripta est a Roma, cum iterum Paulus sisteretur Neroni. » Favet, quod Demas in primis vinculis Paulo adhæserit, ut ait Paulus *ad Philem.*, vers. 24, hic autem vers. 9 ait quod Demas se reliquerit, scilicet in secundis vinculis, ut videtur. Rursum favet id quod dicam de Trophimo, vers. 20. Denique urget τὸ *ego enim jam delibor*; *q. d.* Ego jam immolor, instat mihi mors: et ita veteres omnes jam citati intellexerunt. Hoc enim plane significant hæc verba: « Tempus resolutionis meæ instat, » et: « Cursum consummavi. »

Paulus hanc epistolam scripsit e secundis vinculis.

Idem Christianis faciendum est, cum et Gentiles idem fecerint. Socrates enim, inquit Nazianzenus *ad Philagrium*, « ab Atheniensibus ad mortem damnatus, atque in carcere agens, de corpore quasi de alio ergastulo cum discipulis disserebat; cumque fugere posset, recusavit; postquam autem cicuta ei oblata est, perlibenter accepit, perinde ac si non lethale poculum acciperet, sed propinando amicos ad potandum invitaret. » Unde et Cicero, lib. I *De Orat.*, ait; viros bonos et sapientes, qualis erat Socrates, quasi cycnos cum laude et voluptate mori, quia scilicet prævident et quodammodo divinant, quid in morte boni sit; atque ut ex Platone et Seneca *ad Marciam*, cap. XXIII: « Sapientis animus totus in mortem prominet, hoc vult, hoc meditatur, hac semper cupidine fertur in exteriora tendens. »

Probis non est timenda mors.

7. BONUM CERTAMEN CERTAVI. — Græce, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, id est agonizavi agonem illum pulchrum, scilicet strenuum et egregium, ideoque decorum et gloriosum, quo pro fide Christi divulganda plurimos labores, ærumnas, persecutiones et afflictiones generose superavi; ac instans martyrium facile me cum Dei gratia superaturum certissima spe confido, ut scilicet martyrium quasi coronidem agoni meo imponam. Ita ex Augustino Beda. Alludit Paulus hic, uti alias sæpe, ad Olym-

Vers. 7.

Vita Apostoli

(1) Τὸ *delibor* a ritu vini infusi victimis jam mactandis desumptum est; sensus est: morti sum proximus, ut victima cui jam vinum infunditur.

et nostra stadium: quid lucta? quid corona?

picos agones, in quibus luctando pugnandoque; et ad stadium, in quo currendo certabant: ubi victor bravio et corona donabatur a brabeuta, id est a præside certaminis, cujus erat bravium dare illi, qui alios in agone aut cursu superaverat. Sic hic tam agon quam stadium Pauli est vita, status et munus evangelizandi; lucta et cursus sunt labores et passiones; victoria agonis est ea, qua certans contra carnem, dæmonem, mundum, hæreticos, Ethnicos, Gentesque quaslibet, omnes devicit et Christo subjecit; victoria stadii ejus est tum illa jam dicta, tum hæc, quod scilicet in propagatione Evangelii viros sanctos aliosque Apostolos prævertit et superavit; corona est ingens gradus et cumulus gloriæ cœlestis, quem mox illi daturus erat brabeuta Deus.

Ad instar S. Pauli B. Agatha fortiter decurso agone suo, jam moriens: « Vidisti, inquit, Domine, et spectasti agonem meum, quomodo pugnavi in stadio; sed quia nolui obedire mandatis principum, jussa sum in mamilla torqueri. Domine, qui me custodisti ab infantia, qui abstulisti a me amorem sæculi, qui me carnificum tormentis superiorem fecisti, accipe animam meam.»

Agon et cursus quomodo distinguantur?

Cursum consummavi. — Putant aliqui cursum idem esse cum certamine et agone, qui præcessit; quasi Paulus quod generatim dixerat: « Bonum certamen certavi, » hic particulatim explicet dicens: « Cursum consummavi, » *q. d.* Certando cursu vici, et victor metam attigi. Verum melius alii agonem a cursu distinguunt: agon enim erat pugilum et athletarum luctantium, certantium et pugnantium; cursus vero erat currentium et stadiodromorum. Unde hæc distinguit Apostolus I *Cor.* cap. IX, vers. 26: « Ego, inquit, sic curro, non quasi incertum; sic pugno, non quasi aerem verberans. » Hinc et Theodoretus explicans illud: « Bonum certamen certavi, » id est, inquit, adversus universam diaboli catervam dimicans, fusis ac profligatis hostibus trophæum erexi. Suos ergo labores et certamina ad propagationem Evangelii comparat Paulus partim agoni, partim cursui, quia hic cursus ejus erat agon. In hoc enim Evangelii cursu et stadio certandum illi erat contra dæmones, Judæos, magistratus aliosque Ethnicos et impios, qui in hoc cursu Paulum impedire, eumque sistere et Evangelii propagationem inhibere conabantur. Sunt hæc Pauli verba, non se jactantis, sed consolantis et exhortantis Timotheum, ad se in hoc cursu sequendum, *q. d.* Ego a carceribus ad metam decucurri, victor ex stadio abeo ad coronam, lætare ergo et me præeuntem assectare, o Timothee, tibi lampada trado. Sic Chrysostomus qui ait: « Ita cucurrit Paulus quasi volucris, imo volucri omni pernicius, quasi igneas alas haberet, quibus mundum, mortes, insidias, ærumnas, delicias, illecebras et omnia Evangelii impedimenta pervolaret. » Cursus ergo hic Pauli progressum ejusdem, tum in virtutibus, tum potius in laboribus et prædicatione Evangelii, tum denique cursum et peregrinationes Pauli per terras et maria ad Evangelium toto orbe propagandum, significat.

Cursus Pauli qualis et quantus?

Ordo et cursus peregrinationis Evangelicæ D. Pauli.

Ubi nota: Hic fuit ordo et cursus peregrinationis S. Pauli. *Primo*, Damasco in Arabiam profectus est, *ad Galat.* I, 17; ex Arabia post triennium Damascum reversus est, inde abiit Hierosolymam ut videret Petrum, *ad Galat.* I, 18; Hierosolymis, per Cæsaream, venit Tarsum; inde cum Barnaba Antiochiam, unde ab Ecclesia Hierosolymam missus est, ut pauperibus Hierosolymitanis eleemosynam perferret; inde Antiochiam rediens missu Spiritus Sancti abiit Seleuciam, mox in Cyprum. Ab hac per Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Hierosolymam rursum pervenit, interfuitque primo Concilio Hierosolymitano, *Actor.* XV; unde rursum ab Apostolis missus cum Sila et Barnaba peragravit Syriam et Ciliciam; deinde Phrygiam, Galatiam et Mysiam. Inde venit Troadem, ubi per visionem vocatus in Macedoniam, Europam ingressus pertransiit Bœotiam, Achaiam, Epirum. Sicque ab Hierosolymis usque ad Illyricum omnes in circuitu regiones Evangelii prædicatione replevit, *Rom.* XV, 19. Ac tandem rediens Hierosolymam, inde Romam vinctus missus est; sed liber dimissus, Italiam, Hispaniam, aliaque loca peragravit; donec secundo Romam veniens, cum Petro, Simonem Magum superavit ac dejecit, tandemque jussu Neronis capite plexus martyrii lauream obtinuit. Quare merito Chrysostomus, hom. 73 *ad Pop.*, tom. V: « Quantum, inquit, sol terræ percurrit proprios emittens radios; tantam et hic beatus (Paulus) sollicitudinem et curam habuit Ecclesiarum omnium, quæ erant (aut potius quæ per ipsum futuræ et erigendæ erant) per totum orbem terrarum. Vidisti latitudinem animæ, vidisti mentis magnitudinem. » Vespasianus Imperator, teste Xiphilino, lethali morbo laborans, cum nihilominus æque ac valens reipublicæ negotia tractaret, monitus a medicis, ut iis sepositis requiesceret, respondit: « Imperatorem decet stantem mori. » At Paulus non tantum stans, sed et currens occubuit: non enim currere destitit in hoc suo agone, donec eum vita deseruit, itaque cursum suum in morte consummavit.

Fidem servavi. — « Fidem, » scilicet Christianam, vel potius fidem, id est fidelitatem: hæc enim requiritur in pugile et stadiodromo. Nemo enim coronabitur in agone et stadio, nisi qui fideliter et legitime in finem usque certarit. Unde Primasius per *fidem* intelligit perseverantiam; *q. d.* Fidelis fui athleta, perseveravi alacris in contenta hac pugna et cursu ad finem usque vitæ. Nemo mihi constantiam, nemo animos, nemo fidelitatem infregit aut imminuit, non Judæi, non Gentiles, non reges, non Philosophi, non dæmones, non vincula, non plagæ, non deliciæ, non tentationes, non terrores: quin potius hæc omnia certanti et currenti vires animosque addiderunt.

O quam suave et jucundum erit morituro, si cum Paulo in hora mortis, testeconscientia, possit sibi dicere : « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi ! » Certemus ergo generose, curramus strenue, dum vivimus et vigemus; ut in illo ultimo vitæ articulo et puncto, in horizonte, inquam, æternitatis, qui separabit et determinabit nos in perpetuum a vita hac temporanea; et in alteram, quæ totius est æternitatis, transcribet, de vita transacta gaudere, de futura quam optime sperare possimus, ac dicere : « Cursum consummavi, fidem servavi. »

Constantia et perseverantia quam suavis Paulo et cuilibet morituro.

Vers. 8. 8. IN RELIQUO REPOSITA EST MIHI CORONA JUSTITIÆ, QUAM REDDET MIHI DOMINUS IN ILLA DIE JUSTUS JUDEX.— Pro *in reliquo* græce est λοιπὸν, id est quod *superest*, ut vertit Ambrosius, quod vulgo dicimus, *de cætero*.

Secundo, ex eo quod Paulus constanter asserat, hanc coronam in cœlis sibi repositam esse, putat Anselmus Paulum accepisse revelationem suæ prædestinationis et electionis ad gloriam. Sed hoc non evincit nec exigit hic locus. Tantum enim Paulus id asserit ex fiducia bonæ suæ conscientiæ, sicuti ex eadem non autem ex revelatione divina dixit : « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. » Conscientia enim sibi bene conscia, uti dicere potest : « Bonum certamen certavi, » etc., non quod habeat hujusce rei certitudinem fidei, aut revelationis divinæ, sed tantum moralem quamdam securitatem, certamque opinionem et confidentiam ex memoria vitæ præteritæ bene actæ, et ex testimonio suæ conscientiæ manantem : ita consequenter pari confidentia dicere potest : « Reposita est mihi corona justitiæ. » Simili spe et constantia tum alii, tum S. Ambrosius moriens dixit : « Nec mori timeo, nec vivere recuso; bonum enim habemus Dominum. » Addit S. Augustinus, lib. II *De Peccatorum meritis*, cap. XVI : « Ideo, inquit, talibus verbis certus securusque gaudebat Paulus, quia de victoria (mortis et martyrii) certum eum securumque jam fecerat, qui eamdem passionem jam illi revelaverat, non re plenissima, sed spe firmissima. » Nam non omnino certum fuisse Paulum, sed dubitasse de sua gloria et salute, patet I *Cor.* cap. IX, vers. 27 : « Castigo, inquit, corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar. »

An Paulus habuerit revelationem suæ prædestinationis?

Confidentia et securitas bonæ conscientiæ in morte.

Nota *tertio*, « coronam justitiæ » vocari eam quæ justitiæ, id est cuivis virtuti, debita est. Ita Chrysostomus cum suis.

Secundo, ut Anselmus, « corona justitiæ, » id est justa, quam juste merui, quæque justa judicis sententia mihi adjudicabitur.

Hinc patet nos bonis operibus mereri beatitudinem et gloriam æternam ex condigno. Hoc enim significat corona justitiæ, quam non dat, sed reddit pro merito, non donator, sed justus judex Christus. Sua ergo cuique virtuti erit corona, eaque pro meritis varia. Nam, ut ait S. Augustinus, serm. 37 *De Sanctis* : « Floribus ejus (Ecclesiæ cœlestis) nec rosæ, nec lilia desunt. Certent nunc, charissimi, singuli ad utrosque honores, amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas, vel de doctrina laureas; » illudque *Dan.* cap. XII, vers. 13, spectent et exspectent : « Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. » Idem S. Augustinus, lib. II *Quæst. Evangel.*, Quæst. XXXIX : « Omnia, inquit, dici possunt de illa ineffabili fruitione veritatis, et tanto magis omnia dici possunt, quanto minus aliquid digne dici potest; nam et lux est illuminatorum, requies exercitatorum, et patria redeuntium, et esca indigentium, et corona vincentium; et quæcumque bona temporalia transeuntia per creaturarum partes error appetit infidelium, veriora et in æternum manentia in creatore omnium simul inventura est pietas filiorum. »

Beatitudinem bonis operibus meremur ex condigno.

Variæ in cœlo pro meritorum varietate coronæ.

Adverte, hanc coronam dandam esse in « illa die, » scilicet celebri et publica, puta in die judicii generalis; non quod ante non detur, scilicet statim a morte in judicio particulari, uti censuerunt Græci et Armeni, quos damnat Concilium Florentinum, sed quod in judicio universali plena et consummata, scilicet corporis et animæ, et publica coram toto mundo dabitur corona.

Error Græcorum et Armenorum, non dari coronam justitiæ ante ultimum judicii diem.

Quæritur hic, an Deus hanc coronam justis ex justitia debeat, ita ut debito justitiæ obligetur eis ad dandam hanc coronam; adeoque quæ et qualis justitia sit in Deo? Videtur enim indignum in Deo ponere aliquod debitum, Deumque debitorem facere homini. Ex altera tamen parte Scriptura hic dicit, Deum hanc coronam redditurum Sanctis, tanquam coronam justitiæ, id est ex justitia eis debitam. Sic et *Matth.* XX, jubet operariis dari stipendium, quod diurno eorum labori promisit et pepigit. Rursum Scriptura sæpe dicit Deum redditurum cuique secundum opera, id est pro meritis operum, sive pœnam, sive præmium, prout commeruit; quodque impios juste vindicabit et puniet igne inferni. Ergo in Deo est justitia tam vindicativa, quam distributiva et commutativa, qua idipsum facit. Clarius vero idem significat Paulus *ad Hebræos*, VI, 10 : « Non enim injustus, inquit, est Deus, ut obliviscatur operis vestri et dilectionis, » *q. d.* Ne injustus videatur esse Deus, ipse omnino non obliviscetur vestri laboris, sed illi debitam mercedem rependet. Unde sequitur quod Deus mercedem hanc labori eorum debebat ex justitia. Ut hæ et plures aliæ similes S. Pauli, et sacræ Scripturæ sententiæ intelligantur,

An in Deo sit justitia commutativa, distributiva, vindicativa?

Dico *primo*, in Deo est justitia vindicativa, seu punitiva. Patet, quia hac Deus punit damnatos et peccatores. Est etiam in Deo justitia distributiva et commutativa. Patet id ex hoc loco in corona et mercede quam Beatis Deus distribuit, pro eujusque meritis, eamque cum eis quasi pretium pro re vel opere præstito commutat.

In Deo justitia est vindicativa, commutativa et distributiva.

In Deo nullum est justitiæ absolutum debitum.

Dico *secundo*, in Deo nullum est debitum justitiæ vindicativæ, quo scilicet teneatur Deus punire peccatores, nec etiam in Deo est debitum justitiæ distributivæ, et multo minus commutativæ. Intelligo debitum formale, perfectum et absolutum, quale est inter homines et æquales : quo scilicet astringatur absolute ex justitia Deus ad dandam justis mercedem, sicut homo astringitur dare operario, quem conduxit, pretium, quod stipulatus est. Patet id *primo*, quia, ut passim docet Scriptura, Deus absolutissimum omnium rerum et creaturarum suarum habet dominium, quod a se abalienare, et ligare atque astringere non potest maxime tali vinculo, scilicet debito justitiæ tam arcto et rigido.

Fuse ostenditur in Deo nullum posse esse verum debitum respectu creaturarum.

Secundo, quia creatura omnis est sub potestate Dei, quasi serva sub domino, idque plenissimæ servitutis jure, quoad omnia et singula quæ possidet. Sicut ergo dominus potest servo rem, puta vestem promissam negare, imo donatam auferre, et promissionem rescindere atque irritare sine injustitia, quia quidquid servus possidet ut servus, id totum domini sui est : ita multo magis potest idipsum cum hominibus et angelis suis Deus. Unde si herus servo, et per impossibile Deus justis negaret præmium quod promisit, esset quidem mutabilis et infidelis, non tamen esset proprie injustus.

Tertio, quia opera nostra non tantum sunt præcepta et debita Deo, sed et ipsa tota sunt Dei, et omne eorum meritum, omneque jus ad mercedem, in solidum est Dei, totumque a Deo pendet in esse et conservari, perinde ut reliquæ res et creaturæ omnes; imo a Dei gratia opus meritorium omnem suum valorem et meritum accipit, ac proinde hæc omnia intime pendent a libera voluntate Dei, in cujus manu est absolute ut sint vel non sint in rerum natura : nullo ergo modo iis astringi aut obligari potest Deus, cum quolibet momento ea possit abrogare, imo annihilare. Adde, quod voluntas divina a nullo extrinseco ligari vel determinari potest, sed tantum a seipsa.

Quarto, quia obligatio et debitum sonant imperfectionem, scilicet exigentiam et reale debitum, adeoque significant jus, eminentiam et imperium creditoris in debitorem, quodque jure eum cogere possit ad solvendum. Quod Deo competere nequit : Deus enim, ut ait S. Augustinus, lib. II *Confess.*, cap. IV, «reddit debita nulli debens.» Ita Anselmus, in *Proslog.*, cap. X et XI ; D. Thomas, Ludovicus Molina et Gabriel Vasquez, I *part.*, *Quæst.* XXI, art. 1.

Deus reddit debita nulli debens.

Cur merces bonorum operum vocetur corona justitiæ?

Dico *tertio*, dicitur tamen hoc bonorum operum meritum esse debitum, eorumque merces vocatur corona justitiæ : *Primo*, quia opus ipsum, et actus ipse bonus, ex se tali præmio, scilicet vita æterna, dignus est, illique proportionatus : tum quia gratia, et actus ex gratia procedens est semen gloriæ ; tum quia hanc merendi facultatem nobis meruit Christus, maxime accedente Dei promissione, qua tam Christo, quam nobis, promisit se bonis operibus nostris mercedem daturum. Intercedit ergo hic justitia si non ex parte Dei, certe ex parte rei.

Debitum in Deo oritur ex veracitate.

Secundo, etiam Deus justis est debitor ex fidelitate, seu veracitate, quæ pars est præstativa justitiæ. Fidelis enim est Deus, et fidem suam liberat, cum justis præmium quod promisit, dat et præstat.

Tertio, insuper debitor hic est Deus ex justitia quadam commutativa, supposita tamen et manente promissione sua, qua tali operi mercedem promisit. Ex justitia, inquam, non regida, sed tali, qualis inter patrem et filium, servum et herum, creaturam et creatorem esse potest : quia Deus mera liberalitate sua promisit bonis operibus hanc mercedem, ac consequenter, ait S. Augustinus, serm. 16 *De Verbis Apostoli* : «Debitorem se fecit non tantum sibi, sed et Christo et nobis, ut illi dicere possimus : Redde quod promisisti, quia fecimus quod jussisti.» Sic et Chrysostomus, hom. 3 *in Matth.*; Cyprianus, tract. *De Orat. et Eleemosyna*; Fulgentius, præf. *ad Monimum*, dicunt Deum debitorem nobis fieri dum bona operamur. Sicut ergo, licet filius sit aliquid patris, et ex pietate teneatur patri obedire, tamen est jus et justum quoddam paternum, quo pater tenetur ex justitia quadam filiis morigeris, laborantibus, certantibus, vincentibus dare præmium, quod promisit : ita et Deus nobis licet filiis et servis suis, laborantibus tamen et certantibus, tenetur ex simili quadam justitia dare mercedem quam promisit. Et ratio est, quia Deus præmium hoc promisit non gratis, sed sub conditione operum, tanquam mercedem pro eorum merito. Ergo præstito a nobis opere, eoque impleto, hanc mercedem debet nobis Deus tanquam mercedem : ergo ex justitia. Qui enim promisit mercedem pro opere præstito, tenetur solvere eam ex justitia, non autem ex fidelitate tantum. Ex fidelitate enim quis debet solvere quod promisit, etiam sine ulla conditione aut merito operum, ut sit fidelis et verax. Et hoc significat hic corona justitiæ, quam Deus bonis reddit quasi justus judex, ex eaque, *Matth.* XX, Deus solvit operariis denarium promissum, quasi pretium diurni laboris : unde patet consequenter operarios habere jus justitiæ ad hunc denarium. Idipsum significat Paulus, cum ait *Hebr.* VI, 10 : « Non enim injustus est Deus, » etc., *q. d.* Injustus esset Deus, si oblivisceretur vestri operis et laboris.

Possunt boni dicere Deo: Redde quod promisisti, quia fecimus quod jussisti. Simile.

Promissio Dei nobis onerosa, non gratuita, ac proinde in Deo est debitum justitiæ.

Dices, quomodo ergo Deus retinet altum suum et absolutum jus et dominium omnium, si omnino ex justitia obligatur nobis dare præmium?

Quomodo supremum dominium et jus in Deo sit cum debito?

Respondeo : Jus hoc altum et transcendens semper retinet Deus, quia citra injuriam posset et potest promissionem hanc suam et obligationem rescindere et irritare. Si tamen velit eam manere ratam, uti vult, quia est immutabilis et fidelis in promissis ; tunc consequenter vult ut

maneat hæc obligatio et debitum justitiæ, quo sponte Deus ex infinita sua benignitate se nobis obligare dignatus est, vultque manere obligatus.

Dices *secundo* : Omnia opera nostra sunt Dei, ergo nihil possumus dare Deo, quod Deus recompenset.

Opera nostra quomodo sint Dei, et nostra : et quomodo inducant debitum justitiæ commutativæ?

Respondeo : Licet sint Dei, sunt tamen etiam nostra, quia libere ea facimus, et Deus nos eorum dominos fecit. Si ergo ad Dei gloriam et cultum ea facimus et referimus, quoddam bonum, scilicet cultum, Deo damus, quem ipse acceptat. Pro quo ipse vicissim nobis mercedem promittit et solvit. Est ergo inter nos et Deum commutatio quædam et pactum, ac consequenter debitum quoddam justitiæ commutativæ, licet non tantum, nec tam rigidum quam inter homines.

Quomodo non sit indignum Deo esse debitorem hominis?

Dices *tertio* : Indignum est Deo, quod debitor sit homini.

Respondeo : Indignum esset si ex necessitate aut utilitate sua esset debitor; non autem indignum est hoc rerum statu, quo hoc debitum oritur ex infinita Dei benignitate, quæ tam familiariter agit cum sua creatura, quasi ipsa non esset naturaliter serva, sed libera, et cum illa velut cum pari init fœdus, seque illi obligat per suam justitiam. Unde S. Augustinus, serm. 3 *De Verbis Domini* : « O magna, ait, bonitas Dei! cui cum pro conditione reddere debeamus obsequia, utpote servi Domino, mancipia Redemptori, amicitiarum nobis præmia repromittit, ut a nobis obsequia debitæ servitutis obtineat. » Hac de re qui plura volet, legat Franciscum Suarez in opusculis; relectione II *De Libertate divina*, et relectione *De Justitia*.

NON SOLUM AUTEM MIHI, SED ET IIS QUI DILIGUNT ADVENTUM EJUS. — Græce τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, qui dilexerunt « adventum, » græce ἐπιφάνειαν, id est apparitionem et illustrationem ejus, cum scilicet illustris apparebit veniens ad judicium, *q. d.* Christus judex dabit coronam justitiæ iis, qui sibi bene conscii desiderant, et in vita sæpe desideraverunt ejus adventum, ad eamque bene vivendo se compararunt et indies comparant, uti tu facis, o Timothee, utque ardentius facias, tacite hic te adhortor. « Adventum enim judicis, inquit Anselmus, non diligunt, nisi qui in causa sua habere se justitiæ meritum sciunt; » et, ut ait S. Gregorius, « nisi qui se habere causam in judicio bonam norunt; » « quique, ut ait S. Augustinus, *epistola* 80, eumdem sinceritate fidei, firmitate spei et ardore charitatis exspectant.» Rursum Theodoretus : « Amat, inquit, Domini adventum, qui illius leges sequitur; et ex illis vitam instituit. » Pulcherrime vero hic Chrysostomus in morali *hom.* 9, quærit quomodo diligere possimus secundum adventum Christi, ad eumque nos comparare; ac respondet, id nos assecuturos, si primum Christi adventum diligamus, eumque nobis procuremus, faciendo id quod ipse ait *Joan.* cap. XIV, 23 : « Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et ad eum veniemus; et mansionem apud eum faciemus; » ac consequenter, si omnia terrena æstimemus esse cœnum ac lutum; si cum Christo injurias et adversa quæque patienter et fortiter perferamus; si in omni tentatione constanter Deo adhæreamus, in eumque omnem spem et amorem defigamus; si denique hanc coronam justitiæ nobis semper ob oculos ponamus.

Quinam diligant adventum judicis?

Quomodo ad secundum Christi adventum nos possimus comparare?

Narrat S. Basilius, hom. 20 *De XL Martyribus*, cum illi in stagnum gelidum injecti essent, cœlitus luce circumfusos fuisse, angelosque cœlestes coronas 39 singulis suam adornasse et ostentasse : quas videns custos eorum ita accensus fuit, ut ad Christum conversus, detractis vestibus, alacer in gelidum hoc stagnum insilierit, aliisque triginta novem se adjunxerit, ut quadragesimi, qui deficiens ex stagno exilierat, palmam et coronam obtineret.

FESTINA AD ME VENIRE CITO, — ut in vinculis ab omnibus pene desertus et jam moriturus tibi uni publica Ecclesiarum negotia commendem, aliaque quæ scriptis mandare nec possum, nec audeo : utque fideles Romani nullam in morte mea turbationem patiantur, sed a te consolationem, robur animosque accipiant. Ita Chrysostomus.

Vers. 9.

9. DEMAS ENIM ME RELIQUIT, DILIGENS HOC SÆCULUM, —id est, malens otiari, molliter quiescere et deliciari in sæculo, quam cum Paulo periclitari pro Christo. Ita Chrysostomus cum suis, et Primasius : « Necesse, inquit, erat ut diligens sæculi voluptates derelinqueret eum (Paulum) qui eas non amabat. » Putant aliqui Demam pœnitentem postea ad Paulum rediisse. Nam ejus quasi adjutoris sui meminit in epistola *ad Philemonem*, vers. 24. Sed hoc incertum est, cum incertum sit, an epistola ad Philemonem post hanc sit scripta : multi enim hanc omnium ultimam esse volunt. Si Dorotheo in *Synopsi* credimus, Demas desciscens a Paulo factus est idolorum sacerdos. Vide quo ruant apostatæ.

Demas qualis, et an postea pœnituerit?

Vers. 10. Galatia an Gallia?

10. CRESCENS IN GALATIAM, — supple, abiit missus a me, ad prædicandum ibi Evangelium. Per Galatiam Theodoretus et alii accipiunt Galliam : hanc enim Galatiam esse dictam, æque ut Gallos a Græcis vocatos esse Galatas, docet Ammianus Marcellinus, lib. XV. Certe Crescentem hunc in Galliam amandatum, Viennensem rexisse Ecclesiam, constat tum ex Eusebio, lib. III *Hist.*, cap. IV; tum ex *Romano Martyrologio*, 27 junii; nisi dicas ex Galatia illum in Galliam abiisse (1).

Vers. 11. Petrus cum Paulo fuit in eodem carcere.

11. LUCAS EST MECUM SOLUS. — Tradunt Romani, teste Baronio, anno Christi 69, Petrum cum Paulo Romæ per novem menses in eodem carcere Mamertino conclusos fuisse, indeque eductos ad martyrium. Quod ergo dicit secum solum esse

(1) Fuit hic Crescens unus ex Cæsaris domo, *Phil.* IV, 22; forte et is ipse Neronis libertus, cujus meminit Tacitus, lib. I *Historiarum*.

Lucam, intelligit solum, scilicet, qui liber sit, qui libere se adjuvare, suaque negotia paragere possit. Adde, Petrum in eodem quidem carcere, sed in alia carceris parte fuisse.

Quis et qualis fuerit hic Marcus? MARCUM ASSUME, ET ADDUC TECUM : EST ENIM MIHI UTILIS IN MINISTERIUM; — Evangelium scilicet, ut hic alibive prædicet. Marcus hic, non est idem cum Marco Evangelista, sed proprio nomine dictus est Joannes, cognomento Marcus, consobrinus Barnabæ, ut patet *Coloss.* IV, 10. Hic Marcus timore periculorum et laborum deseruerat Paulum peregrinantem; unde a Paulo rejectus fuit, ut patet *Actor.* XV, 37; postea vero pœnitentem eum et strenue laborantem in gratiam et contubernium recepit Paulus : unde et studiose eumdem Colossensibus commendat.

Vers. 12. 11. TYCHICUM AUTEM MISI EPHESUM, — ut scilicet vices Timothei Ephesini Episcopi, Romam a me evocati, Ephesi suppleat.

Sollicitudo Ecclesiarum in Paulo. Nota Pauli in vinculis sollicitudinem Ecclesiarum, satagentem ut quas per se non poterat, per discipulos instrueret et confirmaret. Hinc Crescentem in Galatiam, Titum in Dalmatiam, Tychicum Ephesum, Marcum et alios alio amandavit.

Vers. 13. 13. PENULAM QUAM RELIQUI TROADE APUD CARPUM, VENIENS AFFER TECUM, ET LIBROS, MAXIME AUTEM MEMBRANAS.— Per *penulam* Ambrosius, Haymo et Anselmus intelligunt vestem senatoriam Paulo a patre relictam, qua cives Romani et externi civitate donati, cum Romam veniebant, utebantur. Senatores enim penulati incedebant, et Romani penulati curiam intrabant. Paulus autem, utpote Tarsensis, civis erat Romanus, et quia nobilis, erat senatorii ordinis. Sed quid captivo et jamjam morituro veste senatoria erat opus?

Quid Paulus per penulam intelligat?

Secundo, Syrus vertit בית כתבא *bet ketabe*, id est thecam librorum. Unde et Baronius putat fuisse volumen legis. Sed hoc videtur intelligere non per *penulam*, sed per *libros* quos subjungit Apostolus.

Penula Pauli an Casula, vel Planeta. *Tertio*, alii, quibus favet Tertullianus, lib. *De Orat.*, cap. XII, putant « penulam » esse vestem sacram quam nos Casulam vel Planetam vocamus, quæ dicta sit penula, ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ὅλον, quia scilicet tota videtur, et totum corpus oberrat. Unde et Planeta dicitur ἀπὸ τοῦ πλανᾶν, id est ab oberrando.

Penula idem quod pallium ad frigus et pluviam arcendam. *Quarto*, melius communiter alii, ut Chrysostomus, Theophylactus, Hieronymus, dialog. III *Contra Pelagianos*, « penulam » capiunt pro pallio aut veste simili extima ad frigus et pluviam arcendam. Sic enim de penula scribit Juvenalis, *Satyra* 5 :

> Et multo stillaret penula nimbo.

Et Lampridius in *Severo :* « Penula, inquit, intra urbem frigoris causa ut senes uterentur permisit, cum id vestimenti genus semper itinerarium aut pluviæ fuisset. » Ita Lazarus Baysius, lib. *De Re vestiaria*, cap. XVI. Hoc ergo pallium petit sibi afferri Paulus, tum quia ei commodius erat, utpote quod illi jam assuevisset; tum ne cui in carcere gravis sit, sed ut ipse se vestiat, et contra aeris hyemisque injurias corpus suum communiat. Hyems enim instabat, ut patet vers. 21.

Quis hic Carpus fuerit? Nota : Carpus cujus hic meminit Paulus, videtur esse is, quem laudat, et cujus visionem miram Christi apparentis dicentisque sibi indignanti, et de infidelibus hostibus suis vindictam expetenti : « Carpe, percute adversum me, nam paratus sum pro hominibus salvandis iterum pati, » recenset S. Dionysius, epist. 8 *ad Demophylum*; tantum interest, quod Carpus, de quo Paulus hic, Troade : Carpus vero, de quo Dionysius, Cretæ habitarit; unde Baronius duos putat fuisse Carpos. Alii tamen cum Anselmo, unum eumdemque faciunt Carpum, qui prius Laodiceæ, quæ est juxta Troadem, deinde Cretæ fuerit Episcopus.

Semper studendum et discendum. Nota *secundo* : Petit Apostolus in carcere et morti vicinus afferri sibi libros et membranas, in quibus scilicet scripta erat sacra Scriptura, sive libri veteris Testamenti. « Libros » vocat vetustiores, ab aliis scriptos; « membranas » vero recentiores a se conscriptos. Ubi adverte quam otium fugerit Paulus, quamque studio sacræ Scripturæ fuerit deditus, ut illi immori vellet : nimirum « tamdiu discendum nobis est, quamdiu vivitur » inquiebat Solon. Vide dicta *epist.* I, cap. IV, 13.

Vers. 14 et 15. 14. ALEXANDER ÆRARIUS MULTA MALA MIHI OSTENDIT : REDDET ILLI DOMINUS SECUNDUM OPERA EJUS : 15. QUEM ET TU DEVITA; VALDE ENIM RESTITIT VERBIS NOSTRIS. — Alexander hic primo credidit Christo, sedavitque tumultum contra Paulum Ephesi excitatum, *Actor.* XIX, 33. Ex quo loco patet eum Judæum fuisse, sed Ephesi habitasse. Vocatur hic « ærarius, » non quia ærarii fuerit custos aut receptor, ut vult Anselmus, sed quod faber esset æris et vasorum æreorum. Hoc enim significat Græcum χαλκεύς. Hic postea a fide defecit, ut patet *epist.* I, cap. I, vers. ult., valdeque Paulo et Evangelio restitit, multaque mala ei ostendit, id est exhibuit, fecit, intulit. Hoc enim significat Hebræum אחוה *hera*, id est ostendit, ut dixi I *Cor.* IV, 9. Apte vero dicitur, *ostendit*, potius quam *intulit*, quia improbi probos lædunt, non tam re ipsa, quam impia sua voluntate, voto, desiderio : probi enim sua patientia communiti re ipsa nullis malis lædi aut affligi possunt, sed omnia superant, ac mente in cœlis positi transcendunt.

Qualis hic Alexander, et quare vocetur *Ærarius?*

Quomodo improbi lædant probos?

Nota : Pro *reddet*, Noster in græco legit ἀποδώσει, jam legunt ἀποδῴη, id est reddat, quasi optet Paulus non affectu vindictæ, sed zelo justitiæ impium Alexandrum puniri a Deo.

Vers. 16. 16. IN PRIMA MEA DEFENSIONE NEMO MIHI AFFUIT; SED OMNES ME DERELIQUERUNT. — Hinc Baronius putat hanc epistolam scriptam esse e primis vinculis, cum jam dimittendus, et pene liber esset Paulus. Nam, ut sequitur, postea statim toto orbe perrexit Paulus evangelizare, *q. d.* Cum primo

Paulus quando in Hispania prædicaverit? causam meam coram Nerone egi, ita eam egi, ut Dei ope ejus animum flexerim, meque censeret dimittendum. Idque factum est Dei consilio, ut per 9 annos adhuc superstes essem, pergeremque per Hispaniam aliasque provincias complere prædicationem meam. Verum verior et communior sententia non minoribus quam prior, imo majoribus conjecturis subnixa est, e secundis vinculis hanc epistolam esse scriptam, uti dixi vers. 6, et iterum dicam vers. 20.

Quæ fuerit prima hæc Pauli defensio? Unde *secundo*, alii *primam* defensionem hic intelligunt eam quam primo fecit Paulus, cum secundo carceri inclusus fuit, paulo ante martyrium, *q. d.* Cum primo in secundis vinculis me stiti Neroni, sociis me derelinquentibus, Deus mihi astitit, ut coram eo plene auderem prædicare, omnesque gentes audirent hanc meam liberam coram Nerone prædicationem, itaque in fide confirmarentur; maxime quia tum liberatus sum a morte, quam putabatur Nero statim mihi illaturus; sed Deus eum mitigavit, dum post novem menses rursus Nero sæviens et furens in Paulum, eumdem occidit. Unde Theophylactus illud quod sequitur : « Ut per me prædicatio impleretur, » id est, inquit, stabiliretur, « et audiant omnes gentes, » scilicet gloriam meæ liberæ confessionis et prædicationis. Rursus, audiant curam quam de me gerit Deus. Verum cum absolute dicat Apostolus hic se liberatum de ore leonis, id est Neronis, ut posset complere prædicationem suam; videtur absolute e vinculis dimissus fuisse, et novem non mensibus, sed annis pluribus supervixisse ad complendam prædicationem suam.

Quanto tempore post primam hanc defensionem Paulus occisus sit? Scribit Paulus e secundis vinculis, quod sibi in primis evenerat. Unde *tertio*, optime Eusebius, lib. II *Hist.*, cap. XXII, Beda, Anselmus et alii, *primam defensionem* hic intelligunt eam quam fecit Paulus in primis vinculis, cum scilicet secundo anno Neronis Hierosolymis captus, ad eumdem Romam missus est, ibique per biennium mansit. Tunc enim a suis, Neronis fastum et furorem metuentibus, desertus, Deum habuit adjutorem, qui Neronem ei benevolum reddidit, ut e carcere liberatus sit, et per novem annos Hispaniam aliasque provincias evangelizando obiverit, donec secundo captus secundam suam defensionem coram Nerone peregit : sed dispari eventu. Nero enim jam tot crudelibus suis facinoribus efferatus, et in Paulum ac Petrum furens; quod novum Deum Christum inducerent, quodque Simonem Magum, quem in deliciis habebat, volantem precibus suis dejecissent; nominatim vero in Paulum frendens, quod pincernam suam ad Christum convertisset, inquit Chrysostomus, quodque concubinas suas a se ad fidem et castitatem traduxisset, ut ex Ambrosio et Chrysostomo docet Baronius : hisce, inquam, de causis furens Nero Paulum gladio et morti adjudicavit. Scribit ergo hic Paulus e secundis vinculis illud, quod sibi in primis contigerat.

Causæ, ob quas Nero damnavit Paulum.

Dices, hoc mirum videri, quod scilicet tanto tempore, scilicet novem annorum, elapso, hæc demum scribat ad Timotheum, qui jam pridem illa intellexerat. Respondeo : Licet aliunde id intellexerat Timotheus, non tamen ex litteris Pauli, qui in Hispaniam aliasque oras abiens, longissime aberat a Timotheo, nullasque interim ad Timotheum litteras dederat. Rediens ergo Romam ad secunda vincula Paulus, apte refricat ea quæ in primis contigerunt, tum ut Timotheum eorum memoria animet et excitet, tum potius quia futuris sæculis hæc scribere et consignare volebat.

Locus moralis de persecutione. Moraliter, S. Ambrosius per defensionem hic intelligit passionem et persecutionem Pauli : « Nam passio, inquit, Christianis vita est, et persecutio defensio : pressura enim illata pro justitia defendet illos in die judicii, reos constituens perfidos. »

Vers. 17. 17. DOMINUS AUTEM MIHI ASTITIT, ET CONFORTAVIT ME. — « Necesse est enim adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium, » inquit Philo, lib. II *De Vita Mosis*. Et, ut ait Origenes, hom. 9 *in Num.* : « Tum maxime gratia Dei adest, cum hominum sævitia concitatur; » « ibique, teste Ambrosio, lib. *De Joseph*, plus est auxilii, ubi plus est periculi. »

S. Gregorius Thaumaturgus mire a Dec liberatur. Expertus idipsum est S. Gregorius Thaumaturgus, qui in persecutione Decii fugiens, et latitans cum diacono suo in colle, cum proditus esset, et persecutores collem undique cinxissent et scrutarentur, « hortatus est comitem suum, ait Nyssenus in ejus *Vita*, ut firma erga Deum fiducia consisteret, eique salutem committeret, similiter atque ipse faceret, manus ad orationem extendens; ac ne, si prope quidem persecutores accessissent, metu fidem excussam projiceret. Exemplum ejus rei quam præcipiebat diacono, seipsum præbebat, cum et immotis oculis, et passis manibus, et habitu arduo atque erecto cœlum intueretur. Ita factum est ut scrutatores præter duas arbores paululum inter se distantes (Gregorius scilicet orans cum socio eis videbantur esse duæ arbores) neminem se vidisse affirmarent : quibus digressis, proditor videns non esse arbores, sed homines, procumbit S. Gregorio ad pedes, creditque sermoni, et qui paulo ante persecutor fuerat, unus ex profugis factus est. » Idem Gregorius cum pro suo populo in eadem persecutione afflicto oraret, « repente angore repletus sonum visus est audire, ad quem aures admovit; mox erectus et immotus permansit, deinde quasi de victoria lætus pronuntiavit illud *Psalm.* CXXIII : Benedictus Deus qui non dedit nos in prædam dentibus eorum. Rogantibus quid vidisset, dixit magnam se in illa hora vidisse ruinam, diabolo ab adolescente quodam in tormentis et martyrio devicto. Adjecit ejus nomen, Troadium eum nominans. Submissi deinde in urbem, ita revera contigisse renuntiarunt. » Hæc Nyssenus.

UT PER ME PRÆDICATIO IMPLEATUR, ET AUDIANT OMNES GENTES; ET LIBERATUS SUM DE ORE LEONIS. — Putant aliqui Paulum e primis vinculis familiaritate et opera Senecæ philosophi, qui præceptor

An Paulus opera

Seneca fuerit liberatus e vinculis Neronianis?

fuit Neronis, liberatum esse. Unde extant Senecæ ad Paulum, et Pauli ad Senecam epistolæ, sed dubiæ; imo suspectæ fidei. Verum Paulus hic contrarium docet, scilicet se ab hominibus desertum, unius Dei ope hoc periculum evasisse.

Nota : Causa quæ Deum movit, ut Paulum vinculis eriperet, fuit, ut per illum prædicatio Evangelii impleretur, græce πληροφορηθῇ, quod Vatablus et alii vertunt; *ad plenum persuaderetur*, vel, ut plena fides fieret Evangelio. Verum Noster simplicius vertit, *impleretur*, id est, compleretur et absolveretur, ut dixi *Rom.* XIV, 5, idque hoc loco est aptius; jam enim plenam fidem Evangelio fecerat Paulus, ubicumque prædicaverat : unde ad hoc non erat necesse ei vitam prorogari. Servatus ergo fuit a Deo in vita, ut in Hispaniis et alibi prædicaret, propagaret et compleret Evangelii prædicationem, eamque omnes Gentes audirent.

Paulus servatus e primis vinculis ut prædicaret in Hispaniis.

Notat *secundo* Chrysostomus modestiam Pauli; non enim dicit: Ut ego implerem; sed, « ut per me impleretur prædicatio, » *q. d.* Hæc prædicatio mihi commissa me a vinculis eripuit et servavit, « perinde ac si quis purpuram et regium insigne ferens per ipsum servetur, » inquit Chrysostomus.

Nota *tertio* : « Liberatus sum de ore leonis, » id est diaboli, inquit Ambrosius; aut Festi Præsidis Judææ, inquit Primasius. Verum optime Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius, S. Thomas et Eusebius, lib. II *Hist.*, cap. XXII, per *leonem* intelligunt Neronem, qui crudelis erat ut leo : de quo verissime dici poterat illud *Prov.* cap. XIX, 12 : « Sicut fremitus leonis, ita et regis ira. » Nero ergo fuit leo, quia supra quam dici potest superbus et ferox, æque ac luxuriosus fuit, opera Simonis Magi familiariter uti solitus : unde primus (nam ante eum Tiberius ex iis quæ ferebantur Christum admiratus, periculum etiam comminatus est accusatoribus Christianorum) immanem in Christianos persecutionem movit. Audi Tacitum, lib. XV : « Pereuntibus, ait, addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent. Multi crucibus suffixi, aut flamma usti; plerique in id reservati, ut, cum defecisset dies, in usum nocturni luminis servarentur. Hortos suos Nero spectaculo huic obtulerat, et Circense ludicrum edebat, habitu aurigæ permixtus plebi, vel circulo insistens. » Annon leo, qui principes Apostolorum, Petrum cruce, Paulum gladio tandem peremit? Annon leo, qui matrem et præceptorem suum Senecam e medio sustulit? Annon leo, qui sua sævitia totius populi in se seditionem concitavit? quam dum conatur effugere, tertio ab Urbe lapide propria se manu interemit, dicens : « Dedecorose vixi, turpius pereain. » Vide Severum Sulpitium, lib. II *Histor.*

Leo hic est Nero.

Vers. 18.

18. LIBERAVIT ME DOMINUS AB OMNI OPERE MALO, ET SALVUM FACIET IN REGNUM SUUM COELESTE. — « Ab omni opere malo, » id est ab omni periculo et incursu hostili, qualia sunt quæ recenset II *Corinth.* XI, 23.

Secundo et potius, « ab omni opere malo, » id est ab omni peccato, *q. d.* Non tantum a leone corporali mortem minante, puta a Nerone, liberavit me Dominus, sed etiam a peccato, qui spiritalis et sævior est leo animam occidens, ut scilicet in quavis tentatione, tribulatione et terrore, roboratus a Deo, nec verbo, nec opere, aliove indicio etiam minimo Deum aut fidem negarim; sed potius tam verbo, quam vita nomen et gloriam Dei ubique professus sim et celebrarim.

Pauli constantia in tentationibus et persecutionibus.

Nota : Pro *liberavit*, Græca, Syrus, Chrysostomus, Ambrosius et veteres passim legunt ῥύσεται, id est liberabit. Idque aptius respondet tam præcedentibus, quam sequentibus, *q. d.* Sicut liberavit me Dominus de ore leonis corporalis, scilicet Neronis : ita plane confido quod deinceps liberabit me a leone spirituali, id est ab omni opere malo, puta ab omni peccato, itaque me « salvum faciet, » græce σώσει, id est servabit, « in regnum suum cœleste, » ut scilicet servatus a peccato, ab eoque innocens et illæsus, pro hac innocentia tuenda martyrium obeam, itaque merear ingredi regnum cœlorum. Præpositio ergo *in*, cum ait, *in regnum*, non locum, ut idem sit, quod *in regno* cœlorum; sed causam finalem significat, *q. d.* Salvabit me hoc fine, ut scilicet regnum cœlorum assequar. Ita Theophylactus, Anselmus, Beda et alii.

Vers. 20.

20. TROPHIMUM AUTEM RELIQUI INFIRMUM MILETI. — Miletus urbs est Asiæ, non longe ab Epheso, optima lana et stragulis, quæ inde Milesia dicuntur, celebris. Hinc rursum patet hanc epistolam scriptam e secundis vinculis, non autem e primis. Nam in primis vinculis (quæ occasione Trophimi Paulo a Judæis Hierosolymis injecta sunt, eo quod putarent Paulum induxisse Trophimum incircumcisum et Gentilem in templum, *Act.* XXI, 29), cum Hierosolymis vinctus Paulus missus est Romam, Miletum non transiit, ut patet ex *Act.* XXVII. Sed cum e primis vinculis dimissus fuit, uti varia loca peragravit, ita Miletum revisit Paulus, ibique Trophimum ægrum reliquit, ac veniens Romam secundo captus est : nec enim verisimile est duos fuisse Trophimos, aut pro Mileti hic legendum esse *Melitæ*; quasi non Mileti, sed Melitæ, id est Maltæ (quam, cum Hierosolymis Romam primo vinctus mitteretur Paulus, pertransiit, ut patet *Actor.* XXVIII, 1), Trophimum ægrum reliquerit, ut vult Baronius; tam enim Græca, quam Syra et Latina constanter legunt *Mileti*, non *Melitæ*.

Miletus urbs Asiæ.

Quando Paulus fuerit Mileti?

Ex hoc loco patet, Paulum post prima vincula non tantum Hispanias aliasque provincias novas adiisse; sed et Asiam aliasque veteres provincias et Ecclesias revisisse, ut eas in fide et moribus perficeret, confirmaret, et si quid pravi succrevisset, corrigeret atque succideret. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus e vinculis prævidens sui liberationem mox futuram, idipsum Syris et Asia-

Paulus post prima vincula visitavit etiam Ecclesias Asiæ.

nis scripserit et promiserit non semel, sed secundo et tertio. Nam *ad Hebr.*, ult. cap., in fine: « Cognoscite, inquit, fratrem nostrum Timotheum dimissum; cum quo, si celerius venerit, videbo vos. » Et *ad Philipp.* II, 24: « Confido in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito. » Et *ad Philem.* vers. 22: « Para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. » Ex quibus locis noster Salmeron, tom. XV, tract. 59, recte colligit, Paulum a vinculis liberum, non tantum invisisse Hispaniam, sed et revisisse Syriam, Asiam, Macedoniam et Græciam.

Vers. 21. Pudens et Linus qui et quales?

21. SALUTANT TE EUBULUS ET PUDENS ET LINUS.— Pudens hic fuit Senator Romanus, vir nobilissimus et clarissimus, pater scilicet Novati et Timothei, S. Praxedis et S. Pudentianæ, sive Potentianæ, in cujus domo fiebant synaxes, quæ postea conversa in ecclesiam, dicta est titulus, id est ecclesia Pastoris. Hic ergo Pudens, Senator Romanus, fuit hospes SS. Petri et Pauli. Ostensus est mihi locus in ejus olim domo, nunc ecclesia, in quo S. Petrus celebrasse dicitur. In eadem vidi puteum, in quem S. Pudentius cum S. Praxede sorore sua, sanguinem quem e vulneribus Martyrum spongia exprimebant, aliasque eorum reliquias recondebant. Sic enim habet inscriptio, lapidi uncialibus litteris incisa in ipso ecclesiæ ingressu:

IN HAC SANCTA ANTIQUISSIMA ECCLESIA, TITULO S. PASTORIS A S. PIO PAPA DEDICATA, OLIM DOMO S. PUDENTIS SENATORIS, ET HOSPITIO SANCTORUM APOSTOLORUM: TRIA MILLIA BEATORUM MARTYRUM CORPORA REQUIESCUNT, QUÆ SANCTÆ CHRISTI VIRGINES PUDENTIANA ET PRAXEDIS SUIS MANIBUS SEPELIEBANT.

Linus vero hic primo fuit Pauli socius. Unde S. Ignatius, epist. *ad Trallianos*, de eo sic ait: « S. Stephanus B. Jacobo, Timotheus et Linus Paulo, Anacletus et Clemens B. Petro ministrarunt. » Postea tamen Linus adhæsit B. Petro, eoque absente ab Urbe, in ea vices illius obibat. Unde et proxime S. Petro in pontificatu successit. Ita Baronius et alii.

Vers. 22.

22. GRATIA VOBISCUM, AMEN. — Gratiam Dei intelligit, qua Deo grati sint; grataque illi virtutum opera potenter operentur. Vide Chrysostomum hic in morali *homiliæ* 10, et Theophylactum, quam et quomodo gratiam non hominum, sed Dei aucupari debeamus.

Libera nos, o Christe, ab omni opere malo, et salvos fac in regnum tuum cœleste: da ut lux perpetua luceat nobis, et ÆTERNITAS temporum. Amen.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD TITUM.

ARGUMENTUM.

Titus cujus et qualis? Titus utroque parente Gentilis et Græcus, adeoque, si credimus Chrysostomo hic, *homil.* 1, Corintho oriundus fuit. Unde et identidem Titum nominat Apostolus scribens secundo ad Corinthios; eoque apud eos quasi populares suos administro usus fuit, ad colligendas eleemosynas aliasque res Ecclesiasticas. Ejus conversio. Hic Titus, a Paulo conversus ad Christum et baptizatus, eidem adhæsit; ac in prædicatione fuit insignis adjutor et interpres. Unde II *Cor.* II, 13, Paulus Titum fratrem suum vocat. Fuit enim Titus insigni morum innocentia ac Sanctimonia. sanctimonia præditus, adeoque tota vita virginitatem coluit et servavit, ut docet S. Ignatius, epist. *ad Philadelph.* Hinc a Paulo creatus est Archiepiscopus Cretæ, aliarumque vicinarum insularum: quin et in Dalmatiam a Paulo missus, ibidem Prædicatio. prædicavit, ut patet II *Tim.* IV, 10; ac tandem multis Ecclesiis erectis et fundatis, in Cretam re- Mors. versus, sancte mortuus est anno ætatis 94, ibidemque sepultus, ut docet ex S. Hieronymo et aliis Baronius in *Martyrol.* Dies ejus natalis in Ecclesia colitur 4 januarii. Apostolus ergo cum anno præcedente in Creta prædicasset, inde in Græciam discedens, Cretæ reliquit Titum, eumque creavit Archiepiscopum, ut cœptam prædicationem et Ecclesiæ Cretensis fundationem perficeret, ut patet cap. I, vers. 5. Itaque sicut Timotheum duabus Epistolis, ita Titum hac una instruit docetque quæ sint Episcopi et Pastoris munia: hæ enim tres Epistolæ pontificales sunt ejusdem argumenti, sibique persimiles, adeoque videtur hæc Epistola esse compendium utriusque Epistolæ ad Timo- Epistola hæc pontificalis. theum. Unde S. Augustinus, lib. IV *De Doctrina Christ.*, cap. XVI, cum meminisset Epistolæ ad Titum, et utriusque ad Timotheum, ait: « Quas tres Epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita. »

Trium capitum hujus Epistolæ argumentum. *Primo* ergo, cap. I, commendata Christi gratia et Evangelio monet Titum, ut presbyteros, id est Episcopos et Pastores, per civitates constituat et ordinet; docetque quales et quanti illi esse debeant, utpote qui hæreticis et Judaizantibus obsistere, et sanam fidem tueri ac propagare teneantur.

Secundo, cap. II, docet quæ monita debeat dare senibus, conjugatis, juvenibus, servis, ad hoc, ut juxta Christi gratiam ac legem, sobrie, juste et pie vivant omnes in hoc sæculo, exspectantes beatam spem.

Tertio, cap. III, jubet ut doceat Christianos obedire magistratibus, etiam Ethnicis, utque modeste et honeste se gerant, scientes se pristinæ concupiscentiæ et vitiis mortuos, ac per Christi gratiam et baptismum renatos esse ad novam vitam, sanctam et Christianam. Mox Judaizantes et hæreticos, eorumque fabulas et lites vitari jubet; ac tandem Titum ac Zenam Nicopolim ad se evocat.

Quando et ubi scripta hæc Epistola. Scriptam esse Nicopoli in Epiro docent Græca, Syra, et S. Hieronymus hic, Athanasius in *Synopsi*, et Theodoretus, Chrysostomus, Œcumenius et alii. Nicopoli, inquam, id est in urbe, aut loco propinquo et subjecto Nicopoli, cum scilicet eo pergeret Apostolus et vicinus esset Nicopoli. Hoc enim significat, cum ait cap. III: « Festina ad me venire Nicopolim; ibi enim (non dicit, *hic*, sed *ibi*, scilicet quo jam proxime tendo) statui hiemare. » Scriptam esse anno Christi 58, ac consequenter ante prima vincula docet Baronius et alii passim (1).

(1) Præplacet sententia Hug et Sepp, juxta quos Paulus ad Titum scripsit ann. 51, postquam scil. mense martii Corintho profectus, naufragio autem vel tempestate pulsus in Cretam insulam, relicto ibi Tito, Ephesum tandem attigisset. Cf. Sepp, op. cit. tom. II, p. 312; Glaire, op. cit. tom. VI, p. 169 seqq.

CAPUT PRIMUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Asserit primo, se esse Apostolum Christi ad hoc, ut doceat veram fidem et spem vitæ æternæ, quam ab æterno promisit Deus, nunc autem per Pauli prædicationem manifestavit.

Secundo, vers. 5, docet Titum, quales oppidatim ordinare debeat presbyteros et episcopos.

Tertio, vers. 10, docet Judaizantes et hæreticos acriter reprimendos esse.

Quarto, vers. 14, monet cavendas esse eorum fabulas et observantias in ciborum delectu. Omnia *enim* munda *sunt* mundis : coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum.

1. Paulus servus Dei, Apostolus autem Jesu Christi secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est 2. in spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur, Deus, ante tempora sæcularia : 3. manifestavit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceptum Salvatoris nostri Dei : 4. Tito dilecto filio secundum communem fidem, gratia, et pax a Deo Patre et Christo Jesu Salvatore nostro. 5. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt, corrigas, et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi. 6. Si quis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. 7. Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem : non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum : 8. sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctum, continentem, 9. amplectentem eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem : ut potens sit exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere. 10. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui, et seductores, maxime qui de circumcisione sunt, 11. quos oportet redargui : qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta : Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. 13. Testimonium hoc verum est. Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide, 14. non intendentes Judaicis fabulis, et mandatis hominum, aversantium se a veritate. 15. Omnia munda mundis : coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum et mens, et conscientia. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant : cum sint abominati, et incredibiles, et ad omne opus bonum reprobi.

Vers. 1 et 2.

1. PAULUS SERVUS DEI, APOSTOLUS AUTEM JESU CHRISTI, SECUNDUM FIDEM ELECTORUM DEI, ET AGNITIONEM VERITATIS, QUÆ SECUNDUM PIETATEM EST IN SPEM VITÆ ÆTERNÆ. — Nota : Novo honoris titulo Paulus se hic indigitat « servum Dei, » non tantum per creationem, per quam omnis creatura est serva Dei; nec tantum per fidem, per quam omnes fideles sunt servi Dei : sed per legationem et apostolatum, per quem sicut legati dicuntur servi regis, ita Apostoli vocantur servi Dei. Vide dicta *ad Philip.* I, 1. Sic B. Virgo se vocat humili quidem, sed glorioso titulo « ancillam Domini, » cum fieret mater Dei, eo quod Deo in mysterio incarnationis quasi ancilla subservierit : « Ecce, inquit, ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. »

Apostoli specialiter servi Dei.

Nota *secundo :* Præpositio *secundum* hic significat materiam vel objectum circa quod servus hic Dei et Apostolus, scilicet Paulus ipse, occupabatur, Deoque et Christo deserviebat. « Secundum » ergo idem est quod *circa*, *q. d.* Ego sum Dei servus et Apostolus circa fidem electorum Dei, qui videlicet versor circa fidem, ut scilicet omnes fideles maxime sanctos et electos doceam veram, sinceram et sanctam fidem, qua cognoscant veritatem non speculativam, aridam et philosophicam, sed illam, quæ « secundum, » id est circa pietatem versatur, quæ scilicet docet et per-

Objectum servitutis Pauli.

suadet, ut sancte et pie vivamus « in, » id est *ad*, « spem vitæ æternæ » in nobis excitandam, ut scilicet spem quam optimam concipiamus, quod assequemur per piam vitam in hoc mundo, vitam æternam in futuro, *q. d.* Sum Dei servus et Apostolus, ut prædicem veram fidem quæ nutrit pietatem, in qua habemus spem vitæ æternæ, quæque hanc spem in nobis exacuit et accendit.

Quid per fidem hic intelligat Paulus?

Nota *tertio* : « Fides » hic non significat commissionem Paulo creditam, ut vult Chrysostomus; quasi dicere velit Paulus : Sum servus et Apostolus circa electos, quos Deus meæ fidei, id est meæ curæ, credidit, quosque mihi commisit; sed significat fidem qua credimus Deo et Christo, qua scilicet agnoscimus veritatem veramque pietatem, ut subdit hic Apostolus. Porro « agnitio et scientia pietatis, inquit Hieronymus, est nosse legem, intelligere Prophetas, Evangelio credere, Apostolos non ignorare, ut scilicet inde Dei cultum addiscas, » ut nimirum per fidem assequaris spem vitæ æternæ, ipsamque tandem vitam æternam.

Quatuor causæ servitutis seu apostolatus D. Pauli.

Nota *quarto* : Hic Apostolus designat quatuor causas suæ servitutis et apostolatus. *Primo*, materialem, cum ait illum versari « secundum, » id est circa, fidem et agnitionem veritatis. *Secundo*, finalem, cum dicit : « In spem vitæ æternæ. » *Tertio*, efficientem, cum addit : « Dei, et Jesu Christi, » *q. d.* A Deo et Jesu Christo creatus sum Apostolus et servus. *Quarto*, formalem, cum subdit : « In prædicatione quæ credita est mihi. » Servitus enim Apostolorum, qua Deo et Christo serviebant, non erat alia, quam prædicatio et propagatio Evangelii.

Paulus et Apostoli comparati cum Mose et Prophetis.

Nota *quinto* : Tacite hic Paulus se et Apostolos opponit Mosi et Prophetis : Moses enim, *Deuter.* cap. XXXIV et alibi, vocatur servus et famulus Dei, *q. d.* Moses fuit servus Dei, sed secundum, id est circa, legem et cæremonias ac umbras, quas docuit et tradidit populo Judæorum, ut eas observando vitam commodam et bonis terrenis affluentem hic agerent : ego vero et Apostoli sumus servi Dei circa fidem et pietatem, ut homines adducamus ad vitam æternam. Ita Theophylactus. Hæc enim est veritas secundum pietatem et scientiam Sanctorum; sunt enim multæ veritates et scientiæ, quæ ad pietatem non faciunt, uti est Arithmetica, Grammatica, Rhetorica et aliæ plurimæ.

Vers. 2.

2. QUAM (vitam æternam) PROMISIT QUI NON MENTITUR, DEUS, ANTE TEMPORA SÆCULARIA. — Pro *promisit* græce est ἐπηγγείλατο, id est gratuita sua liberalitate, sua sponte, gratis et ultro promisit.

Quibus promiserit Deus vitam æternam?

Quæres, cui Deus promiserit ab æterno hanc vitam? Respondet S. Hieronymus, promisisse Filio suo, vel, ut alii, suæ sapientiæ et bonitati. Verum melius Chrysostomus : « Promisit, inquit, id est dare decrevit, proposuit, prædestinavit apud se in sua mente divina, dare fidelibus suis vitam æternam. » Idem enim dicit hic, quod II *Timoth.* cap. I, vers. 9, ubi ait : « Quæ (scilicet gratia) data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. » *Data est*, id est dari decreta, sive prædestinata est : quod enim nobis dari decretum est, idipsum nobis quasi promissum est, promissione non personali, sed reali, sive quantum est ex parte rei quæ danda decernitur.

Quæ vocentur tempora sæcularia?

Quæres *secundo*, quæ vocentur hic *tempora sæcularia?* Respondeo, græce est αἰωνίων, quod S. Hieronymus hic et Augustinus loco mox citando, vertunt, *æterna tempora* : nec Latini, inquit S. Augustinus, ausi fuerunt vertere *sæcularia*, quia sæculare subinde significat id quod cito transit. Per *tempora* vero *æterna* S. Hieronymus intelligit sæcula et æternitates, quæ mundi creationem præcesserunt, in quibus angeli vixerunt Deumque laudarunt. « Sex millia, inquit, nondum nostri temporis implentur annorum, et quantas prius æternitates, quantas sæculorum origines fuisse cogitandum est, in quibus angeli, Throni, Dominationes cæteræque Virtutes servierunt Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substiterunt? » Insinuat hic Hieronymus angelos fuisse creatos ante mundum, suamque ante mundum habuisse æternitatem, id est ævum.

Angelos multis sæculis ante mundum creatos fuisse, error est Origenis.

Verum hoc Hieronymus non tam ex sua quam ex Origenis, ut solet, dicit sententia. Origenes enim ita sensit, et post eum multi Patres Græci et Latini. Verum contrarium, scilicet angelos, non ante, sed simul cum mundo corporeo creatos esse, ac consequenter nullum angelorum fuisse ævum vel sæculum ante hunc mundum, certum est. Ita enim definit Concilium Lateranense, sub Innocentio III, cap. I : « Creator, inquit, omnium invisibilium spiritualium et corporalium, sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam. »

Alius Origenis error.

Ubi nota : Licet mens Concilii fuerit hisce verbis damnare sententiam Origenis, qui primo creatos a Deo dicebat angelos et animas, deinde ob peccata eorum creata esse corpora, quibus quasi carceribus includerentur : tamen simul clare docet angelos simul cum mundo corporeo esse creatos; nec enim clarioribus verbis id dici aut doceri posset. Nam hoc dogma plane evertit fundamentum sententiæ Origenis, et ad eam evertendam statuitur et proponitur a Concilio. Quare quod nonnulli ex S. Thoma, I *part.*, *Quæst.* LXI, art. 3, respondent, hujus Concilii non verba, sed mentem jam explicatam spectandam esse, quasi æque post Concilium atque ante, liceat sine erroris nota opinari, angelos creatos esse ante mundum, non video quomodo sane et tuto dici possit.

Hinc *secundo*, melius S. Augustinus, lib. XVI *De Civit.*, cap. XVII, Anselmus et alii *tempora æterna* intelligunt illa quæ præcesserunt mundi et angelorum creationem, quæ tamen non fuerint Deo coæterna.

Tempus

Dices : Nulla talia sunt aut fuerunt tempora,

Imaginarium ante mundi creationem.

quia ante mundum nullum fuit tempus, adeoque nihil fuit nisi Deus Deique æternitas.

Respondeo, a parte rei, sive re ipsa nihil fuit præter Deum; fuit tamen tempus imaginarium quod mente concipimus et fingimus ante mundum Deo coextitisse, in quo Deus poterat et hunc mundum, et alios infinitos longe citius creare, quam de facto crearit. Instabis : Hoc tempus concipimus quasi Deo coæternum; id autem negat S. Augustinus et Apostolus hic, qui dicit Deum vitam æternam promisisse, ante hæc tempora æterna; si ante, ergo non sunt coæterna Deo. Respondeo : Hæc tempora imaginaria, quæ concipimus ante mundum Deo coextitisse, confuse quidem concipimus quasi Deo coæterna, non autem distincte et particulatim, quia sic concipimus illa quasi Deo posteriora : distincte enim concipimus partes hujus temporis definitas, ita ut illarum una pars aliam habeat se priorem, et hæc rursum alteram et alteram se priorem, idque in infinitum; nec enim mente nostra et conceptu possumus devenire per hasce partes temporis gradatim semper ascendendo ad initium, vel ad ipsa primordia æternitatis, cum illa uti in fine, ita et in sui principio sit infinita, adeoque uti fine, ita et principio careat : et hoc modo ante tempora hæc æterna partialia, quæ mente divisim et distincte concipimus, antecedit semper ipsa Dei æternitas, *q. d.* Apostolus : Ante omne tempus, ante quamlibet temporis partem, quam definite concipere possumus in æternitate Deo coextitisse, Deus « promisit, » id est decrevit suis fidelibus vitam æternam, puta ab omni æternitate. Hic sensus videtur esse ex mente et sensu Apostoli, ut mox dicam; sed non est plenus et adæquatus.

Tempus imaginarium quomodo stet cum æternitate?

Tertio, alii « tempora æterna » intelligunt antiqua, quomodo *Actor.* XV, 7, dicitur, « ab antiquis diebus, » et ita legisse hic aliquos « tempora antiqua, » pro *æterna*, vel *sæcularia*, docet S. Thomas; scilicet hi legerunt in Græco ἀρχαῖα pro αἰώνια. Verum noster Interpres optime vertit *ante tempora sæcularia*, ut dixi II *Timoth.* I, 9. Per sæculum autem non intelligit spatium centum aut mille annorum (quomodo vocamus ludos sæculares); sed proprie dictum sæculum, sive ævum et tempus; tam illud quod revera cum mundo cœpit et fluxit hucusque, quam illud quod, ut dixi, imaginamur ante mundum Deo coextitisse. Unde Syrus vertit, קדם זבנוהי דעלמא *kedam zabnahi dealma*, id est ante tempus sæculi, *q. d.* Ante omnem sæculorum seriem, ante omnem mundi et temporis, sive veri, sive imaginarii originem, Deus promisit se nobis per Christum daturum esse vitam æternam.

Notat S. Hieronymus, « tempora dici sæcularia, » quia omne tempus in fluxu est, et per suum quodque sæculum decurrit in curriculo hoc et rota mundi. « Unde et quidam Philosophorum, inquit Hieronymus, censent non esse tempus præsens, sed aut præteritum, aut futurum; quia scilicet omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit; aut, si nondum factum est, futurum exspectamus. » Alii e contrario dixerunt tempus non existere, sed tantum nunc, sive instans temporis, adeoque falso dici : Hoc tempore studeo, curro, comedo, quia ex tempore nihil existit, nihil est præsens, sive nunc, sive instans; quidquid reliquum est de tempore, non existit; sed aut præteritum est, aut futurum, id est extitit, aut existet. Ecce hoc est punctum quod hic vivimus.

Gnome Philosophorum de tempore.

Vers. 3.

3. MANIFESTAVIT AUTEM TEMPORIBUS SUIS VERBUM SUUM IN PRÆDICATIONE (id est per prædicationem), QUÆ CREDITA EST MIHI SECUNDUM PRÆCEPTUM SALVATORIS NOSTRI DEI. — Nota : « Verbum suum, » puta Dei, hic vocat Dei promissionem jam dictam de vita æterna. Unde clarius Græca, τὸν λόγον αὐτοῦ vertas, *verbum illud suum*, vel promissionem illam suam, olim scilicet in Deo occultam et reconditam, jam per prædicationem meam manifestavit. Articulus enim τόν vim habet revocandi et repetendi id quod antecessit; idque exigit conjunctio adversativa *autem*, quæ hæc præcedentibus connectit. Sic *Lucæ* I, 72, dicitur : « Memorari (ut memoraretur) testamenti (id est pacti) sui sancti, jusjurandum quod juravit ad Abraham, » *q. d.* Testamentum, sive pactum, hoc Dei est jusjurandum illud magnum quod juravit patri nostro Abrahæ : licet enim in Græco *jusjurandum* sit accusativi casus, tamen Græci eum pro nominativo usurpant, cum scilicet relativo accusativi casus præponitur. Sic enim loquuntur ὅρκον ὅν, pro ὅρκος ὅν ὤμοσε.

Quid verbum hic significet.

Nota *secundo* : Hieronymus per « verbum » intelligit Filium. Sic enim Filius dicitur λόγος, *Joan.* cap. I, vers. 1, id est Verbum, quo Deus omnia dixit, et dicendo fecit ac produxit; rursum quo jam incarnato, et in carne manifestato, gratiam et gloriam, omniaque bona nobis promisit. Verum simplicius cum Chrysostomo per « verbum » intelligemus Evangelium, vel clarius promissionem vitæ æternæ in Evangelio propositam, uti dixi.

Nota *tertio* : Deus hoc « verbum, » id est promissionem, manifestavit suis temporibus; græce καιροῖς ἰδίοις, id est opportunis, congruis et propriis temporibus : quod *ad Galat.* IV, 4, aliis verbis dicit : « Ubi venit plenitudo temporis, » cum scilicet præcessisset lex naturæ et Mosis, quasi præparatio et pædagogus ducens homines ad Christum, cumque tempora a Mose et Prophetis præscripta essent evoluta, post quatuor scilicet annorum millia, quibus languens et gemens mundus sub peccatis, vitiis, morte et inferno, suspirabat ad Christum redemptorem et salvatorem.

Prædicatio Apostolis præcepta.

Nota *quarto* : « Secundum, » id est *per*, « præceptum, » et, ut Vatablus vertit, *delegationem*. Hinc recte colligit Chrysostomus Apostolorum prædicationem non fuisse consilii, sed præcepti, scilicet Paulum et Apostolos præcepto divino,

sub pœna peccati mortalis et inferni, a Deo obligatos et astrictos fuisse ad prædicandum Evangelium. Unde Paulus, I *Cor.* IX, 16 : « Væ, inquit, mihi est, si non evangelizavero. »

Nota *quinto* : Tam longum exordium quasi salutationem præmittit hic Apostolus, tum quia naturaliter fœcundo, ubere et diserto erat ingenio, tum quia in gratia Christi et apostolatu ejus deprædicando solet se effundere; tum denique quia hic in exordio quasi thema et argumentum totius epistolæ proponit, scilicet suum et Titi, adeoque omnium Episcoporum et Pastorum munus esse prædicare, non legis cæremonias, sed Christi gratiam, ac docere non Judæorum, Gentilium aut hæreticorum fabulas, sed mores Christianos et sanctos, in quibus sita est vera pietas Deique cultus.

Vers. 4. 4. TITO DILECTO (γνησίῳ, id est germano, genuino) FILIO SECUNDUM COMMUNEM FIDEM, GRATIA (Græca addunt ἔλεος, id est misericordia) ET PAX (supple *sit*) A DEO PATRE ET CHRISTO JESU SALVATORE NOSTRO, — *q. d.* Saluto te, o Tite, qui non degener, sed germanus es filius meus; non secundum carnem, sed secundum communem fidem et spiritum, quo ego te in Christo genui. Filius ergo meus es a me genitus secundum fidem, id est in fide.

Communis fides quæ? Nota : « Communem fidem » vocat fidem Catholicam, ut vult Chrysostomus; vel potius et significantius, ut Hieronymus, quæ Tito cum Paulo communis erat. Ubi adverte modestiam Pauli, qui ita se patrem Titi vocat, ut se ejusdem fratrem agnoscat, *q. d.* In fide tibi, o Tite, sum pater, quia te genui; et frater, quia eamdem mecum habes fidem : fides mea, fides tua est, tibique communis, eamque non adulteras, uti hæretici, sed genuinam tenes et tueris, æque ut ego, tanquam germanus mihi in fide filius, imo frater. Ita Theophylactus.

A Deo et Christo omne donum. Nota *secundo* : Hic apposite petit gratiam et pacem a Deo Patre et Christo Jesu. Si enim Deus est a quo omne bonum, quasi a fonte uberrimo manat, cujusque proprium est se et sua bona communicare et effundere : hanc is se orantibus et petentibus gratiam et pacem, non negabit. Si pater est amantissimus, ecquid filiis suis utile aut commodum deesse patietur? Si Christus, id est, unctus est oleo gratiæ et misericordiæ, sane eamdem in nos effundet. « Oleum enim effusum nomen tuum, » inquit sponsa *Cantic.* I, 2. Si Jesus est, id est salvator, utique gratiam elargietur qua salvi effici possimus.

Vers. 5. 5. HUJUS REI GRATIA RELIQUI TE CRETÆ (ἐν Κρήτῃ, id est, in Creta, scilicet insula), UT EA QUÆ DESUNT, CORRIGAS. — Græce ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, id est, ut quæ reliqua sunt, scilicet quæ adhuc corrigenda restant, nec a me tam cito corrigi potuerunt, pergas corrigere.

Locus moralis de ambitione. Notat Chrysostomus animum Pauli labori et Evangelio plane intentum, ab ambitione alienum, non suum honorem, sed publicum animarum commodum ubique spectare. Hinc labores sibi deposcit, ut duritiem Ethnicorum quasi glaciem primus ipse perfringat; deinde via facta aliis laborem cedit cum honore, adeoque quæ magis honorifica sunt, ut constituere ubique Episcopos, commendat Tito : interim ipse alia quærit novalia, per se ingenti labore Evangelio subigenda. Hoc vere Apostolicum est. Discant Prælati non tantum laboriosa, sed et honorifica munia cum subditis partiri; non honores, sed labores ambire et usurpare, et Apostoli spiritum imitentur, suisque eumdem imprimant.

ET CONSTITUAS PER CIVITATES (κατὰ πόλιν, id est oppidatim) PRESBYTEROS, — id est Episcopos et proprie dictos presbyteros, sive sacerdotes et pastores. Presbyter enim nomen commune erat tam Episcopis, quam communibus sacerdotibus, ut dixi *ad Philip.* I, 1. Jubet ergo Paulus, ut in singulis oppidis Titus constituat presbyteros, puta in majoribus Episcopos, in minoribus sacerdotes, sive pastores : ita enim explicat et sancit Leo I, epist. 87 *ad Episcopos Africæ*, cap. II, et Concilium Sardicense, *can.* 6, ubi dicitur : « Licentia non sit Episcopi passim ordinandi, aut in vico aut in civitate modica, cui satis esse possit unus presbyter; nec enim necesse est ibi Episcopum fieri, ne Episcopi vilescat nomen et honoris summi auctoritas. »

Ubi Episcopi, ubi presbyteri constituendi?

Nota *primo* : Jubet Apostolus Tito, ut plures in Creta constituat Episcopos. Erat enim Creta, licet insula, populis et urbibus ad stuporem frequens; habebat enim centum urbes. Unde Poeta de Creta ita canit :

Creta frequens urbibus et populis.

> Urbes centum habitat magnas, ditissima regna

Ideoque ab Homero, *Iliados* II, Creta dicta est *Hecatompolis*.

Episcopus major presbytero. Nota *secundo*, caute legendum esse hic S. Hieronymum; ait enim : « Olim idem erat presbyter qui Episcopus, et propter schismata consuetudine potius, quam Dominica institutione factum est ut presbyteris præessent Episcopi. » Similia habent Sedulius et Anselmus. Unde Aerius et Wiclef docuerunt presbyteros pares esse Episcopis. Verum S. Hieronymus et eum secutus Anselmus et Sedulius volunt dicere, olim communi consensu, spiritu et zelo magis, quam hierarchico ordine et imperio presbyteros rexisse Ecclesiam, conniventibus Episcopis; sed paulo post illo ipso tempore, scilicet Apostolorum, cum orirentur dissensiones, ut patet I *ad Corinth.* I, 12, et I *ad Timoth.* V, 19, mox ob superbiam et schismata presbyterorum, Episcopos suum primatum resumpsisse. Certum enim est, non tantum consuetudine, sed et jure divino Episcopos presbyteris esse majores, tum potestate ordinis, tum potestate jurisdictionis. Quod ipsum docet S. Hieronymus epist. *ad Heliodorum*, et *ad Marcellam* : « Apud nos, inquit, Apostolorum locum Episcopi tenent. » Atqui Apostoli

Error contrarius Aerii et Wiclefi.

majores erant ex Christi vocatione et institutione 70 discipulis : ergo pariter et Episcopi presbyteris ex Christi institutione majores sunt. Quod ergo hic dicit Hieronymus : « Magis consuetudine quam divina institutione Episcopos presbyteris esse majores, » intellige non de ipsa Episcoporum potestate et auctoritate, sed de usu et exercitio potestatis. Christus enim non instituit de facto distinctionem hierarchici ordinis et jurisdictionis, ita ut illam in actum et exercitium deduceret; sed permisit ut, quamdiu duraret primus ille zelus, communi omnium labore et spiritu regerentur Ecclesiæ; illo vero refrigescente, voluit ut Apostoli distinctionem hanc et jurisdictionem a se Episcopis datam, in praxim et usum redigerent. Confirmat hanc expositionem id quod subdit Hieronymus : « Imitantes, inquit, Mosen, qui cum posset solus præesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populum judicaret. » Atqui certum est Mosen majorem fuisse hisce 70 ; ergo certum est Episcopum majorem esse presbytero : qui tamen, si Mosen imitari velit, ambitiose eis non imperet, sed mansuete eos in communionem suæ potestatis et jurisdictionis admittat. Vide dicta *Philipp.* I, 1.

Caute hæc de re legendus Hieronymus et commode intelligendus.

SICUT ET EGO DISPOSUI TIBI. — Græce διεταξάμην, id est ordinavi, constitui, disposui : inde διατάξεις vocantur canones, constitutiones et ordinationes Apostolorum et Pontificum, *q. d.* Tales tam probatos et selectos, tali numero, modo, serie, subordinatione constitue presbyteros, sicut ego viva voce tibi præscripsi et ordinavi.

Unde patet Christum non omnia ordinasse, sed multa circa Ecclesiæ regimen, pro ratione temporum futurorum ordinanda commisisse Apostolis eorumque successoribus. Hoc enim exigit cujusvis reipublicæ prudens institutio. Sic quod vers. seq. præcipit Apostolus, ut Episcopus sit unius uxoris vir, ut filios habeat fideles, ut sit hospitalis et benignus, nusquam legitur instituisse aut præcepisse Christus. Sed, ut ait Apostolus, hæc « ego disposui tibi, » hæc mea sunt præcepta, meæ ordinationes. Sic deinceps per novos canones toto orbe receptos multa sancita sunt a Patribus Concilii Nicæni, Ephesini, Chalcedonensis, Constantinopolitani et aliorum conciliorum, de quibus nec Christus, nec Apostoli quidquam sanxerunt aut ordinaverunt. Hinc patet hosce canones omnibus fidelibus venerandos et servandos esse ; ita enim de suis hic præcipit Apostolus.

Christus circa Ecclesiæ regimen non omnia constituit, sed multa reliquit successoribus.

6. SI QUIS SINE CRIMINE EST, UNIUS UXORIS VIR, FILIOS HABENS FIDELES, NON IN ACCUSATIONE LUXURIÆ, AUT NON SUBDITOS. — Hic qualem velit esse presbyterum et Episcopum, præscribit Apostolus. *Primo,* ut sit « sine crimine, » non quasi velit eum tantum eligi Episcopum, qui a baptismo non peccarit mortaliter, sed qui crimine infami aut accusatione digno non notetur, ut ait D. Thomas. « Multi, inquit Augustinus, lib. I *Contra duas epistolas Pelagianorum,* cap. XIV, sine crimine sunt, et sine querela vivunt, sed nemo sine peccato. » Idem enim hic requirit Apostolus, quod I *Tim.* cap. III, cum ait : « Oportet Episcopum irreprehensibilem esse. » Hanc et sequentes Episcopi dotes explicui I *Timoth.* III.

Vers. 6.

Episcopus debet esse sine crimine infami.

Nota : Tertia dos Episcopi hic requisita ab Apostolo est, ut, si sit pater « habeatque filios, » ii sint « fideles. » Si enim suos filios non potuit facere fideles, quomodo Episcopus factus infideles alios et exteros ad fidem adducet?

Tertia dos Episcopi.

Secundo, ut filii « non sint in accusatione luxuriæ, » id est non accusentur de luxu in comessationibus et compotationibus, id est non sint comessatores et compotores. Hi enim a parente facto Episcopo extorquerent bona Ecclesiæ et pauperum, eaque æque ut sua dilapidarent, cum sint helluones et gurgites opum. « Luxuria » ergo hic pro luxu sumitur : hunc enim significat Græcum ἀσωτία, de qua dixi *Ephes.* V, 18. Posset rursum cum Lyrano luxuria pro libidine accipi : hanc enim significat quoque Græcum ἀσωτία, ut dixi loco jam citato : luxus enim gulæ, et « venter mero æstuans despumat in libidinem, » ut ait hic ad vers. 7 S. Hieronymus. Vult ergo Paulus Episcopum ita caste suos educasse filios, ut de luxuria notari aut accusari non possint, sicut filii Heli pontificis notati sunt, ideoque tam ipsi, quam pater Heli et pontificatu et vita privati sunt, I *Reg.* II. Simili modo I *Tim.* III, scribit Episcopum esse eligendum, qui « filios » habeat « subditos in omni castitate. » Cretenses enim in venerem profusi fuerunt, adeoque, ut tradit Strabo, lib. X, Cretæ moris erat, ut in pueros insanirent, quos etiam quantumvis nobiles licebat ibi rapere, et apud se duos menses retinere, et sic donatos muneribus domum remittere. Nimirum hoc docuit eos eorum rex Jupiter, cum suum Ganimedem rapuit : et tamen (o infanda cæcitas!) uterque inter deos relatus est ab eorum sapientibus. Atque hac de causa, ut ibidem docet Strabo, priscis Cretensium legibus decretum erat, ut Cretenses omnes statim a pubertate conjugium inirent ad infamem hanc pæderastiam, cujus eos tandem pudere cœpit, adulteria, aliasque vagas libidines restinguendas.

Ἀσωτία luxuriam et luxum significat.

Cretensium luxuria et pæderastia.

Tertio, requirit Apostolus, ut futurus Episcopus filios habeat subditos : si enim eos regere et disciplinæ suæ subdere non potuit pater, quomodo factus Episcopus fideles omnes regere, sibique et Ecclesiæ obedientes efficere poterit?

7. OPORTET ENIM EPISCOPUM SINE CRIMINE ESSE, SICUT DEI DISPENSATOREM, NON SUPERBUM. — Pro *dispensatorem* græce est οἰκονόμον, *q. d.* Oportet Episcopum esse sine crimine, id est sine graviori scelere, quia est non dominus, sed œconomus et administrator domus Dei, quæ est Ecclesia : ipse ergo toti Ecclesiæ vitæ integritate, quasi sol prælucere debet ; in illum enim omnium intenti sunt oculi.

Vers. 7.

Virtutes episcopales, et vitia contraria.

Secundo, pro *superbum* græce est αὐθάδη, id est sui sensus tenacem, et, ut Syrus, qui sua ducatur propria voluntate, id est præfractus, durus, asper,

inflexibilis, qui sibi ipsi ita placet, ut cæteri displiceant. Ita Chrysostomus et Theophylactus. S. Hieronymus vertit, *protervum;* alii, *contumacem.* Antigonus rex videns filium suum ferocius tractantem subditos : « An ignoras, inquit, fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem? » Idem sibi dicant Episcopi et Prælati.

Avaritia debet abesse a statu episcopali et clericali.

NON TURPIS LUCRI CUPIDUM, — qui scilicet se et proles ditare non satagat ex mulctis, quas canonum transgressoribus imponit; quique avare frumentum et decimas non recondat, exspectans annonæ caritatem, ut pluris divendat; denique qui ex mercium aliarumque rerum indecentium et sordidarum commutatione aut negotiatione lucrum non aucupetur. Ita Patres Concilii Antiocheni apud Eusebium, lib. VII *Histor.*, cap. XXIII et XXIV, graviter accusant Paulum Samosatenum, Antiochiæ Episcopum, quod, cum antea vilis esset et pauper, a litigantibus per fraudes et dolos pecunias extorserit, iisque se ditarit. Quam turpe sit hoc lucrum in clericis, docent sacri Canones 3, *Quæst.* II, cap. *Si quis*, et 17, *Quæst.* IV, cap. *Alias.*

Vers. 8.

8. BENIGNUM. — Græce φιλάγαθον, id est ad verbum, bonos amantem, vel bonorum amatorem. Ita Hieronymus; potest tamen quoque verti, *benignum.*

Sobrietas et ejus laus.

SOBRIUM. — Græcum σώφρονα verti etiam potest cum Hieronymo, *castum vel pudicum,* et cum Ambrosio *prudentem* : nimirum anima sicca (id est sobria) est sapientissima et prudentissima, atque, ut aiunt Græci, ῥώμη ψυχῆς σωφροσύνη, id est robur animæ est sobrietas.

SANCTUM, — ὅσιον, quod cum Vatablo et aliis verti potest, *pium erga Deum;* nam, ut ait S. Hieronymus, quem nos *sanctum* vocamus, Græci ἅγιον vocant; quem autem ipsi ὅσιον, nos pium in Deum possumus appellare.

CONTINENTEM, — tum a gula et luxuria, tum ab omnibus animi vitiis. « Sit Episcopus, inquit Hieronymus, abstinens non tantum, ut quidam putant, a libidine et ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia dejiciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata sustollat.

S. Martini constantia, hilaritas, pietas, patientia.

Talis fuit S. Martinus, Turon. Episcopus, de quo audi Severum Sulpitium, *dial.* 1 : « Nemo unquam Martinum vidit iratum, nemo mœrentem, nemo ridentem : unus idemque semper, cœlestem quodammodo lætitiam vultu præferens, extra naturam hominis videbatur. Tantam adversus omnes injurias patientiam assumpserat, ut cum esset summus sacerdos, impune etiam ab infimis clericis læderetur, nec propter id eos aut loco unquam amoverit, aut a sua charitate repulerit. Nunquam in illius ore, nisi Christus; nunquam in illius corde, nisi pietas, nisi pax, nisi misericordia inerat. Plerumque etiam pro eorum, qui obtrectatores illius videbantur, solebat flere peccatis. » Hinc non tantum vivens, sed et moriens invictum ab oratione spiritum non relaxabat. Cumque pro morte celeri oraret, discipuli ad eum : « Cur nos, inquiunt, pater deseris? cui nos desolatos relinquis? Tum ille : Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua. Ardenti vero febre æstuans cum supinus oraret, rogarunt discipuli ut pronus conquiesceret. Quibus ille : Sinite me cœlum potius quam terram aspicere, ut suo itinere jam iturus ad Dominum spiritus dirigatur. Instante jam morte, viso humani generis hoste : Quid, inquit, adstas cruenta bestia? nihil in me funeste reperies. Ea in voce animam Deo reddidit, quam angelorum chorus excepit, eosque divinas canentes laudes multi, imprimisque Severinus Coloniensis Episcopus audivit. »

Vers. 9.

9. AMPLECTENTEM EUM, QUI SECUNDUM DOCTRINAM EST, FIDELEM SERMONEM, — pro *amplectentem* græce est ἀντεχόμενον; id est, ut Ambrosius, tenacem et mordicus retinentem, « fidelem, » id est veracem et indubitatum (ut dixi I *Timoth.* I, 15) « sermonem; qui secundum doctrinam est, » id est qui sanæ doctrinæ et fidei consentaneus est, sive, quem decet sana doctrina. « Non statuit, inquit Theodoretus, ut Episcopus sit disertus, sed ut sit divinorum eloquiorum peritus. »

Varacitas et doctrina Episcopi.

Vers. 10.

10. SUNT ENIM MULTI ETIAM INOBEDIENTES, VANILOQUI ET SEDUCTORES (græce φρεναπάται, id est, mentium deceptores); MAXIME QUI DE CIRCUMCISIONE SUNT. — Pro *etiam* græce est καί, id est *et;* pendet hæc copula a sequentibus, eaque cum præcedentibus connectit, *q. d.* « Sunt multi et inobedientes, et vaniloqui, et seductores. » Unde Vatablus et alii τὸ *etiam* in sua versione omittunt, tumque sensus idem est, sed planior et clarior. Pro *redargui* græce est ἐπιστομίζειν, id est obturare illis os, et quasi epistomio illud occludere, indicto scilicet eis silentio, ut vertit Hieronymus. Notat Judaizantes, qui docebant cum christianismo jungendam esse circumcisionem et legis cæremonias, fabulasque Judaicas, indeque lucrum aucupabantur.

Vers. 12. Vers. 13.

12. DIXIT QUIDAM EX ILLIS, PROPRIUS IPSORUM PROPHETA : CRETENSES SEMPER MENDACES, MALÆ BESTIÆ, VENTRES PIGRI. — 13. TESTIMONIUM HOC VERUM EST. — S. Hieronymus hæc verba partim refert ad vers. 5, ubi dixit : « Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, » nimirum ut corrigas mores Cretensium in mendacia, ventris ingluviem et pigritiam proclives; partim ad proxime præcedentia, scilicet ut notet hos Judaizantes pseudodoctores, ut eorum indolem perspiciat Titus, sciatque quomodo et de quibus eos arguere debeat.

Callimachus et Epimenides Cretensium prophetæ.

Nota : « Proprius ipsorum propheta » est Callimachus, vel potius Epimenides poeta Cretensium et Philosophus, ac templi Mitræ, id est solis, sacerdos. Ita Hieronymus. Sed cur poeta hic vocatur « propheta? » Respondeo : *Primo*, quia a suis habitus est propheta, teste Laertio et Cicerone, lib. I *De Divin.*

Poeta quomodo propheta?

Secundo, quia poetæ sunt dicti vates, id est prophetæ, ob furorem poeticum, et Sibyllæ ac Apollo sua oracula reddebant carmine; unde iidem, uti et alii multi, simul erant poetæ et prophetæ. Atque hac de causa Plato, lib. II *De Republica*, poetas deorum filios vocat, illorumque nonnullos prophetas fuisse asserit. Hinc poetæ ipsi spiritum sibi de cœlo communicatum jactabant, dicentes :

> Est Deus in nobis, sunt et commercia cœli,
> Sedibus æthereis spiritus iste venit.

Tertio, quia Epimenides hic scripsit librum περὶ τῶν χρησμῶν, id est *de Oraculis*.

Quarto, « propheta, » id est doctor et ethicus, qui vitia gentis nativa describit, quod perinde est atque mores posterorum prædicere; quia vitia nativa parentum fere in posteros derivantur. Vide dicta I *Cor*. XIV, initio capitis.

Carmen Epimenidis citatum ab Apostolo.

Nota *secundo* : Epimenidis sententia et carmen quod hic citat Apostolus, ita græce sonat :

> Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

Quod pari carmine Latino reddidit Faber Stapulensis :

> Gnossius usque loquax, mala bestia, viscera pigra.

Verum, ut recte advertit Erasmus, « loquax » non est idem quod *mendax*; nec « viscera » idem sunt quod *ventres*, id est gulosi, uni ventri dediti. Melius ergo et brevius ita carmen carmine reddas :

> Cres semper mendax, mala bestia, venter iners est.

Cretenses mendaces.

Nota *tertio* : Tria hic Cretensium vitia suggillat. Primum, quod sint mendaces, unde in proverbium abierunt, ut vulgo dicatur, *Cretizare cum Cretensi*, id est mentienti mentiri, fallentem fallere, decipientem decipere. Et, *Cretensis est*, cretizat, id est mendax est, mentitur.

Quare tales dicti et habiti?

Ubi adverte ex S. Hieronymo et Chrysostomo occasionem, quæ Epimenidem et Callimachum movit, ad vocandum Cretenses mendaces, fuisse, quod Cretenses Jovem non in cœlo vivere, sed in Creta ubi rex fuerat, mortuum et sepultum crederent, ejusque sepulcro inscripsissent : *Hic jacet Jupiter*. Hinc eos arguit Epimenides et Callimachus quod deos et divina non sentiant : « Sepulcrum, inquiunt, tuum, o Jupiter, fabricati sunt Cretenses, sed mentiuntur : tu enim minime obisti, sed in cœlo quasi Deus immortalis semper vivis. »

Dices, hi poetæ errant et mentiuntur, quomodo ergo de eorum dicto ait Apostolus : « Testimonium hoc verum est ? » Respondent S. Hieronymus et Chrysostomus, Apostolum non probare illam opinionem de Jovis divinitate, cujus occasione hoc dixit Epimenides; sed tantum rem ipsam, scilicet quod Cretenses sint mendaces, scilicet ob ingenitam mentiendi et fallendi proclivitatem : hoc autem verum est. Unde Erasmus initio *Chiliadum* ita cuilibet genti sua vitia proverbio assignans ait : « Pœno perfidior, Scytha asperior, Scythotauris inhospitalior, Parthis vanior, Thracibus bibacior, Sybarita fastuosior, Milesiis effeminatior, Arabe ditior, Arcade stolidior, Care vilior, Cretensi mendacior. »

Variorum gentium vitia.

Alia Cretensium vitia.

Secundo, vocat Cretenses *malas bestias*, græce θηρία, id est feras, quales sunt lupi, apri, tigrides; quia ferinis erant moribus, et ferarum ritu sanguinem sitiebant deceptorum, inquit Hieronymus et Anselmus; multoque magis quasi in animas grassabantur, dum eas ob lucrum falsa docebant et persuadebant, itaque in ruinam et perditionem pertrahebant, ut patet vers. 11. Hinc illud Græcorum adagium τρία κάππα κάκιστα, id est, tria pessima cappa, scilicet tres gentes a cappa incipientes pessimæ, puta Cilices, Cretenses, Cappadoces. Cappadoces enim, quod a Gabaonitis prognati sint, mendaces et perversos esse docet Isidorus Pelusiota, *epist*. 282.

Cilices, Cretenses, Cappadoces tria pessima cappa.

Tertio, Cretenses vocat *ventres pigros*, id est qui nonnisi ventri saburrando, et pingui aqualiculo infarciendo student instar suum, et quasi porcorum pigra propago, de quibus Lucilius :

> Vivite lurcones, comedones, vivite ventres.

Plato, lib. IV *De Legibus*, solerter advertit et notat urbes et regiones maritimas (qualis est Creta insula) solere male esse moratas, causamque dat : « Nam cum mercibus, inquit, et pecuniis cauponando talis civitas repleatur, dolosos animos, instabiles et infidos mores parit : unde parum ipsa ad seipsam, et minus ad alias gentes fidem et amicitiam stabilem colit. » Unde illud vulgo jactatum : « Omnes insulani mali, S. autem pessimi. » Verum per Christum gratia corrigente naturam, eamque acrem edomante, efformante et dirigente, ut sibi sit cos virtutis ad heroica virtutum opera, impletum videmus illud *Isaiæ*, cap. LX, vers. 9, oraculum : « Me insulæ exspectant, et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longe : argentum eorum et aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, et sancto Israel, quia glorificavit te. » Et cap. XXIV, 15 : « In doctrina glorificate Dominum : in insulis maris nomen Domini Dei Israel. » Et illud *Psal*. LXXI, 10 : « Reges Tharsis et insulæ munera offerent. » Sane quot quantosque Ecclesiæ doctores, quot fidei athletas, quot Sanctos omni virtute illustres Christo dedit Creta, Cyprus aliæque insulæ ?

Vers. 13.

13. QUAM OB CAUSAM INCREPA ILLOS DURE. — Græce ἀποτόμως, id est præcise, ad vivum, severe, rigide. Rursum ἀποτόμως, hoc est abscindendo et ejiciendo eos ex Ecclesia, si moniti nolint vitia corrigere, ait Turrianus, in lib. II *Clementis Constit. Apost.*, cap. XLII, in indice.

Vers. 14.

14. UT SANI SINT IN FIDE, NON INTENDENTES JUDAICIS FABULIS, ET MANDATIS HOMINUM, AVERSANTIUM SE

A VERITATE. — Græce ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est aversantium veritatem.

Judæorum fabulæ et cæremoniæ quæ? Nota : Apostolus hic taxat mandata hominum, non omnium (sic enim mandata omnium regum et principum elideret), sed eorum qui aversantur veritatem, et pro veritate fabulas substituunt, maxime judaicas, puta de servandis legis cæremoniis, ac præsertim de servando ciborum delectu, ne quis carne suilla, leporina, aliave, quam lex *Levit.* XI, quasi immundam vetat, vescatur. Hoc enim verbis sequentibus innuit Apostolus, cum subdit : « Omnia munda mundis. » Ita S. Hieronymus, Chrysostomus et alii.

Judæorum cum Cretensibus communio. Ubi nota *secundo*, non mirum esse, quod in Creta viguerint hæ Judaicæ fabulæ et observantiæ ciborum, ac judaismus, quia magna per maris viciniam communio erat Judæorum cum Cretensibus ; adeoque Judæos nobiles in Creta habitare solitos testis est Josephus in sua *Vita*, ubi hac de causa se uxorem ex Creta accepisse narrat. Immo inde falsus est Cornelius Tacitus, lib. XXI, cum Judæos e Creta descendisse, dictosque Judæos quasi Idæos ab Ida monte, qui est in Creta, asseverat.

Vers. 15. Lutheri impia conclusio. 15. OMNIA MUNDA MUNDIS. — Infert Lutherus : Ergo fornicatio quoque munda est mundis, puta fidelibus. Sicut enim, inquit, nihil justificat nisi fides, ita nihil coinquinat nisi infidelitas. Sed apage monstrum : tibi munda sit fornicatio, furtum, sacrilegium, homicidium omnisque iniquitas, perinde ut porco mundæ ac in deliciis sunt fæces, sordes omnisque immunditia.

Error de ciborum delectu, Judæorum, Manichæorum, Marcionitarum. Dico ergo Apostolum loqui de delectu ciborum, quem Judaizantes inducebant. De iis enim eorumque fabulis hic agi patet ex vers. 10, 11 et 14; nam Judaizantium nonnulli dicebant cibos aliquos esse natura sua immundos, uti postea eos secuti docuerunt Manichæi et Marcionitæ : alii vero censebant cibos quosdam esse immundos et Christianis vitandos, non in se, sed propter legem Mosis, *Levit.* XI, eos vetantem. Hos refutat hic Apostolus dicens : « Omnia munda mundis, » *q. d.* Christianis ; qui sanguine Christi in baptismo mundati sunt, nullus cibus, nullum animal, nulla res, vel natura sua, vel propter legem Mosis, habenda est immunda; sed omnia eis sunt munda, ut omnibus vesci et uti sine scrupulo possint. Hunc esse sensum patet *primo*, quia, ut dixi, agit contra Judaizantes; *secundo*, quia ita se explicat I *Timoth.* IV, 3, cujus hæc epistola ad Titum est quasi compendium; *tertio*, quia ita interpretantur Chrysostomus, Hieronymus, Theodoretus, Ambrosius, Vatablus, Erasmus et alii passim. Unde S. Augustinus, lib. XXXI *Contra Faust.*, cap. IV : « Omnia, inquit, munda mundis, quia servi Dei in eo quod carnibus et vino abstinent, non tanquam res immundas refugiunt, sed mundioris vitæ instituta sectantur. »

(Sensus Apostoli verus, *Omnia munda mundis.*)

Jejunia Ecclesiastica quare instituta, et eorum auctoritas. Hic ergo locus Apostoli nihil facit contra jejunia ab Ecclesia indicta, quæ non ob ciborum immunditiam, sed ad temperantiam ; carnis castigationem et obedientiam exercendam ; ad Dei iram placandam, ad melius vacandum orationi, et ad alios sanctos fines indicuntur. Sic enim Apostoli *Actor.* XV, præceperunt abstinentiam a sanguine et suffocato. Et Paulus I *Corinth.* X, 21, vetat esum idolothytorum. Sic Deus vetuit Adamo esum pomi, non aliam ob causam, quam ad probandam et exercendam ejus obedientiam. Hanc Apostoli sententiam magnus ille Spiridion, Trimituntis in Cypro Episcopus, vir admodum hospitalis et benignus, apposite adaptavit cuidam hospiti suo, ut narrat Sozomenes, lib. I *Histor.*, cap. XI : « Cum jam, inquit, instaret Quadragesima, ex itinere forte quidam venit ad eum (Spiridionem) illis ipsis diebus, in quibus una cum suis jejunia peragere consueverat, et ad statutum diem cibum degustare, cum diebus interpositis sine cibo omnino remansisset; cumque Spiridion videret hospitem valde de via fessum, nec haberet in domo sua panem, aut quidquam aliud, petita a Deo venia, carnes suillas quas solas domi habebat, coqui jussit, hospitique apponi ac de carnibus ipse primo comedere cœpit, hortando hospitem ut se imitaretur; qui cum illud facere recusaret, diceretque se esse Christianum : Hanc ob causam, inquit Spiridion, minus recusare deberes. Nam omnia munda mundis, sacræ litteræ pronuntiant. » Ubi adverte, hoc exemplum non facere contra jejunia Ecclesiæ, quasi hospite adventante, ea solvere et violare liceat. Nam imprimis non erat tum jejunium ab Ecclesia præceptum; non enim dicit : Cum esset, sed : Cum instaret Quadragesima; ergo non præceptum, sed voluntarium erat hoc jejunium. Idem insinuat, cum ait fuisse dies in quibus ipse cum suis jejunare consueverat, et ad certum usque diem nihil omnino degustare. Erat ergo hoc jejunium non præcepti, sed suæ consuetudinis : nec enim Ecclesiasticum jejunium præcipit talem abstinentiam, in qua nihil omnino gustare licet.

(Quædam contra jejunia objectiones refelluntur.)

Dices : Cur ergo comesturus carnes a Deo veniam petiit, et cur hospes carnes detrectavit, dicens se Christianum esse? Respondeo : Quia tum consuetudo videtur fuisse apud Christianos, ut ante Quadragesimam, a Dominica Quinquagesimæ carnibus abstinerent. Ita enim constituit Telesphorus Pontifex, ut scilicet a Dominica Quinquagesimæ jejunium inchoaretur; verum ejus constitutio pro lege recepta non fuit, sed tamen a multis in consuetudinem deducta : perinde ut etiamnum multi Religiosi ab illa Dominica vel jejunium, vel abstinentiam a carnibus inchoant; hanc piam consuetudinem noluit hospes ille infringere, nec etiam Spiridion nisi petita a Deo venia.

(Jejunium a Dominica Quinquagesimæ an sit præcepti?)

Adde *secundo*, etiamsi hæc consuetudo vim aliquam obligandi habuisset, fuissetque pro lege recepta, tamen hospes ille valde fessus erat, nec Spiridion aliud habebat quam carnes; quas illi

Quo titulo liceat aliquando viris perfectis jejunia Ecclesiastica omittere ex Hosii sententia?

apponeret. Putavit ergo Spiridion totus in charitatem et hospites effusus, tali necessitate consuetudinem illam non obligare, satiusque esse, si pro jejunio, charitati et hospitalitati satisfaceret, carnesque hospiti apponeret, utque eum alliceret, ipse eas prægustavit, putans ex charitate id sibi licere tali casu, uti putavit et Hosius Cardinalis in *Confessione Polonica*, cap. XCI, pag. 188. Forte etiam sensit id quod sensit Cassianus, *collat.* 21, cap. XXIX, scilicet viros perfectos, et eos qui toties sponte sua jejunant, non teneri ita rigide ad jejunia ab Ecclesia indicta, quia alias abunde ea supplent. Denique exempla Sanctorum admiranda sunt, at non semper imitanda. Nam certum est jejunia præcepta præferenda esse voluntariis, præque illis observanda esse.

Humili omnia sunt munda.

Mystice et spiritualiter abbas Pimenius per *mundos* accipit humiles. Cum enim quidam eum rogaret : « Quid est, pater, quod Apostolus dicit, Omnia munda mundis? » Respondit : « Si quis ad hunc sermonem pervenire potuerit, ut eum intelligat, videbit se minorem esse totius creaturæ. Cui frater : Et quomodo me possum videre minorem ab eo qui homicida est? Respondit senex : Si potuerit homo ad sermonem hunc Apostoli pervenire, et viderit hominem qui forte alium occiderit, dicit in semetipso : Ille quidem hoc solum peccatum fecit, ego autem omni hora homicidium committo, meipsum interficiens. » Et cum frater requireret, quomodo hoc posset fieri, respondit senex : « Hæc sola hominis justitia est, ut semper semetipsum reprehendat : et tunc justificabitur, cum sua peccata condemnat. » Ita habetur in *Vitis Patr.*, lib. VII, cap. XV.

Non omnia infidelium opera sunt peccata.

COINQUINATIS AUTEM ET INFIDELIBUS NIHIL EST MUNDUM, SED INQUINATÆ SUNT EORUM ET MENS ET CONSCIENTIA. — Aliqui hinc inferunt omnia infidelium opera esse peccata; sed hic est error, nec hoc velle Apostolum mox patebit.

Secundo, S. Thomas et Cajetanus explicant hæc verba in sensu formali, hoc modo : infidelibus, qua talibus, seu quatenus comedunt, aut faciunt quippiam ex infidelitate, nihil est mundum. Sed hic sensus nisi ulterius explicetur et applicetur, nihil facit ad rem et mentem Apostoli.

Genuinus sensus Apostoli.

Dico ergo *tertio*, sensus genuinus est hic : sicut mundis, id est Christianis, omnia, id est omnes cibi lege vetiti sunt mundi : ita e contrario Judaizantibus et infidelibus nihil, id est nullus cibus est mundus; quia hi superstitiose et Judaica vel hæretica mente et conscientia, cibis omnibus vel abstinent, vel vescuntur. Putant enim superstitiose legem veterem adhuc obligare etiam Christianos, et secundum illam discernendos esse cibos, ut lege vetitis abstinere teneantur, lege vero permissis vesci possint. Ita Patres omnes citati, et S. Augustinus, lib. XXXI *Contra Faustum*, cap. IV : « Infidelis, inquit, sive comedat, sive abstineat, non sancte vel juste comedit vel abstinet, quia prava opinione utrumque facit. »

Sensus alius ex Hebræa lingua expressus.

Posset *quarto*, esse hebraismus, ut verbum neutrum in *cal* capiatur pro activo in *hiphil*, *q. d.* Infidelibus nihil est mundum, id est, nullus cibus eos mundat a sua infidelitate et sceleribus; uti e contrario alios mundos, qui bonæ sunt conscientiæ, nihil, id est, nullus cibus aut natura sua, aut lege veteri immundus est, qui eos sordidet aut contaminet; nullus est, qui eis immunditiam aliquam sive corporalem sive legalem aspergat, uti olim cibi lege Mosis vetiti immunditiam quamdam legalem Judæis aspergebant. Huic expositioni favet antithesis, quam subdit Apostolus dicens : « Sed inquinatæ sunt eorum et mens et conscientia, » *q. d.* Ideo nullus cibus eis est mundus, id est eos emundare potest, quia inquinata est et manet eorum mens et conscientia, ad quam cibus corporalis penetrare, eamque expiare non potest. Licet et juxta priorem sensum commode exponi possit hæc antithesis, quasi det causam cur infidelibus nullus cibus sit mundus, sed potius omnis eis sit immundus : quia scilicet omni cibo utuntur vel abstinent ex infideli et perversa conscientia, qua volunt legi Mosis, æque ac Christi se subdere, et utramque amplecti : itaque faciunt contra legem Christi, et contra libertatem Evangelicam, quæ docet legem Mosis esse abolitam, nulloque modo miscendam esse Christianismo; ac consequenter quamdiu in hac mente perseverant, ex eaque cibos comedunt, vel non comedunt, semper et in omni actu peccant, seque contaminant infidelitate et judaismo.

Cur infidelibus nullus cibus mundus.

Vers. 16.

16. CONFITENTUR (id est profitentur) SE NOSSE DEUM, FACTIS AUTEM NEGANT : CUM SINT ABOMINATI, ET INCREDIBILES, ET AD OMNE OPUS BONUM REPROBI. — Pro *abominati* græce est βδελυκτοί, id est abominabiles, et, ut Hieronymus vertit, *execrabiles*, scilicet vita et moribus.

Secundo, pro *incredibiles* græce est ἀπειθεῖς, id est increduli; Hieronymus vertit, *inobedientes*; alii, *intractabiles*; Syrus, *impersuasibiles*, quibus scilicet nulla ratione veritas, puritas et libertas christianismi persuaderi potest. Hoc enim proprie significat ἀπειθεῖς, ut dixi *Ephes.* II, 2.

Tertio, « reprobi, » id est improbi, aversi, inepti ad opus bonum, idque ob suam malitiam, qua sua libera et improba voluntate, in sua infidelitate et impia vita obstinati repudiant et reprobant omne opus bonum, id est pleraque bona opera. Est hyperbole, *q. d.* Hi Judaizantes projecti sunt in omnia scelera. Hæc enim secum affert hæresis, judaismus et infidelitas : hinc tamen non sequitur, quin hæretici et infideles quædam saltem opera moraliter bona facere possint, et subinde faciant : nam confitentur Deum : hoc autem est opus bonum; est enim opus fidei ejusque professionis.

Infideles quomodo reprobi, et an nihil boni facere possint?

Nota : Alludit Apostolus ad *Job* XV, 16, ubi dicitur : « Quanto magis abominabilis et inutilis homo, qui bibit quasi aquam iniquitatem? » Pro *inutilis* hebraice est נאלח *neelach*, id est repro-

Reprobus, ho-

braice neelach, id est inutilis.

bus. Et ad *Psalm.* XIII, 3, qui sic habet : « Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt : non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. » Ubi rursum, pro « inutiles facti sunt, » hebraice est נאלחו *neelachu,* id est, reprobi facti sunt, id est, infirmi et inutiles facti sunt ad omne bonum : hoc enim illud ipsum est, quod hic dicit Apostolus. Unde patet reprobum idem esse quod infirmum, ineptum, inutilem ad opus bonum.

Quovis peccato Deus negatur.

Moraliter S. Hieronymus docet hic quovis peccato Deum negari, non verbo, sed facto : « Christus, inquit, est sapientia, justitia, veritas, sanctitas. Negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem justitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo; et quoties vitiis vincimur, Deum negamus; e contrario quoties boni quid agimus, non ore, sed re ipsa Deum confitemur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Instruit Titum, quid senes, anus, adolescentulas, juvenes, servos, verbo et exemplo docere debeat.

Hinc secundo, vers. 11, omnibus proponit gratiam Christi, qui ad hoc natus est, ut nos erudiret, abnegatis sæcularibus desideriis, sobrie, juste et pie vivere, exspectareque beatam spem immortalis vitæ et gloriæ.

1. Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam : 2. senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia : 3. anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes : 4. ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant, 5. prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei. 6. Juvenes similiter hortare ut sobrii sint. 7. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in gravitate, 8. verbum sanum, irreprehensibile : ut is, qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. 9. Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes, 10. non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes : ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus. 11. Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus, 12. erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, sobrie, et juste, et pie vivamus in hoc sæculo, 13. exspectantes beatam spem et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi : 14. qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. 15. Hæc loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

Vers. 1 et 2.

1. TU AUTEM LOQUERE QUÆ DECENT SANAM DOCTRINAM : 2. SENES UT SOBRII SINT, PUDICI, PRUDENTES, SANI IN FIDE, IN DILECTIONE, IN PATIENTIA, — *q. d.* Noli intendere fabulis Judaicis, uti faciunt Judaizantes, sed sanæ doctrinæ Christi, nimirum docendo senes *primo,* ut « sobrii sint. » Græcum νηφάλιοι tam vigilantes quam sobrios significat : ex sobrietate enim vigilia et alacritas, perinde atque ex crapula somnus et torpor consequitur; nam senes somniculosi, tardi et torpidi esse solent, ob caloris defectum et phlegmatis copiam. Intemperantia autem sicut calorem obruit et phlegma adauget, ita consequenter et somnum, desidiam torporemque majorem inducit. Apostolus ergo vult senes esse sobrios, ut vigiles sint ad domestica et publica negotia sibi commissa sedulo peragenda, ad quæ ebrietas ineptos reddit. Exempla sunt in Noe sene, qui ebrius nudatus, et a filio illusus est; et in Lot, qui senex inebriatus incestum commisit. E contrario laudatur illa vox Berzellai, qui ad familiam et mensam Davidis invitatus : « Octogenarius, inquit, sum, numquid me delectare potest cibus et potus? »

Sobrius et vigilans græce idem.

Secundo, vult ut senes sint « pudici. » Græcum σεμνοὶ proprie maturos et moribus graves, uti vertit Noster vers. 7, ac consequenter honestos et pudicos significat. Senes enim valde dedecet levitas, et multo magis libido, quæ signum est magnæ incontinentiæ. Nam, ut Poeta canit,

Senectus pudica.

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

« Optandum sane est, inquit Hieronymus, ut ætatis gravitatem morum gravitas decoret, ne jam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint ado-

lescentibus ad ruinam. » Notum est in quantam infamiam inciderint duo illi senes impudici Susannæ insidiantes, *Daniel.* XIII.

Prudens. *Tertio*, ut sint *prudentes*, græce σώφρονας, quod, ut dixi I *Timoth.* III, 2, varia significat. Vatablus et Erasmus vertunt, *ut sint moderati*, vel *modesti*. Chrysostomus quoque intelligit de animi moderatione, quod senectus ob virium et animi imbecillitatem immoderatius et impotentius soleat excandescere. Verum hanc moderationem animi aliis verbis significat Apostolus, cum subdit : « Ut sint sani in patientia. » Melius ergo Noster « prudentes » vertit : solent enim senes cum deficiunt, repuerascere, desipere et delirare ; alioqui senectus vegeta ob experientiam ; frigus et passionum temperiem consiliis est aptissima, estque ætas prudentiæ, unde Poeta :

ἔργ' ἀνδρῶν, πολεμοί τε νεῶν, βουλαί τε γερόντων,

id est, opera sunt virorum, bella juvenum, consilia senum sunt.

Aliæ virtutes senectuti congrua. *Quarto*, « ut sint sani in fide, in dilectione, in patientia. « Sani, » id est integri, firmi et robusti. Sanitas hæc sive firmitas opponitur languori, ait Anselmus; hunc enim afferre solet tam menti quam corpori senectus, *q. d.* Senes non sint languidi, sed firmi in fide, dilectione et patientia, ne scilicet levi occasione ad hæreticorum susurros, in fide nutent, eamque mutent; ne leviter offensi odium concipiant; ne levi verbulo, scommate, aliave injuria appetiti aut læsi, murmurent, stomachentur, maledicant, vindictam expetant. Solent enim senes esse morosi, tetrici, pusillanimes, suspiciosi et in bilem tam atram, quam flavam proclives; atque alia ex parte senectus ipsa magnam ærumnarum et patientiæ materiam affert. Vere enim dixit Aristoteles, lib. V *De Gener. anim.*, cap. IV : « Morbum esse adventitiam senectutem, senectutem vero esse morbum naturalem.» Præsertim vero senes male habent, cum vident se uti viribus, prudentia, animo, ita et auctoritate deficere, ac honore graduque suo pristino destitui, atque a juvenibus superari, negligi, contemni. Senes enim vivunt et gloriantur in memoria honorum, virtutum et rerum præteritarum; juvenes vero gloriantur in spe honorum, facinorum et rerum futurarum.

Quomodo senibus vivendum cum juvenibus?

Unde pulchre S. Hieronymus sanitatem sive integritatem charitatis docet esse illam, quam præscribit Apostolus I *Corinth.* XIII, dicens : « Charitas patiens est, benigna est, non æmulatur, » etc. S. Thomas, per « sanitatem in dilectione, » intelligit benignitatem et suavitatem in conversatione : solent enim senes junioribus, ob ætatis morositatem, tristitiam et tenacitatem sive avaritiam, esse ingrati, molesti et onerosi. Jubet ergo Apostolus, ut hoc superent et evincant per suavem et liberalem convictum. Rursum, sicut pomum sanum contactu mollescit ac putrescit, ita sana charitas virorum quoque spiritualium, et confessariorum etiam senum, cum nimis familiariter, blande et crebro agunt cum mulieribus, mollescit, pallescit, infirmatur et putrescit, ut charitas in sensualitatem, ac tandem in carnalitatem degeneret. Præcipit ergo Apostolus, ut charitas hæc sana in sua integritate et vigore conservetur. « Caveant, inquit Hieronymus, tam juvenes quam senes, tam adolescentes quam vetulæ, et omni diligentia custodiant cor suum, ne per sanitatem dilectionis morbus charitatis introeat, et per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. »

Senum etiam virtus mulierum consuetudine frangitur.

Vers. 3. 3. ANUS SIMILITER, — scilicet æque ac senes sint sobriæ, pudicæ, prudentes, ut paulo post sequitur. Theophylactus Græcum πρεσβύτιδας interpretatur presbyteras, id est uxores presbyterorum. Verum alii passim communius hæc accipiunt, ut per πρεσβύτας quilibet senes, per πρεσβύτιδας quælibet anus intelligantur; jubet ergo eas esse

Habitus vetularum qualis esse debeat. IN HABITU SANCTO. — Græcum κατάστημα non vestimenta tantum, sed etiam incessum, motum omnemque gestum significat, *q. d.* Anus sint in statu vel compositione corporis sancta.

Secundo, pro sancto græce est ἱεροπρεπεῖς, id est qui deceat sanctas matronas et Deo dicatas, utpote Christianas. Unde S. Ambrosius vertit, *in statu religione digno*; et Syrus, באסכמא דיאא לדחלת אלהא *besechima deiae ledechalat elaha*, id est in habitu qui deceat reverentiam Dei, « ut scilicet ipse earum motus, incessus, vultus, sermo, silentium quamdam decoris sacri dignitatem præferant, » ait S. Hieronymus. Lepide Protagoras cum vidisset anum bene comptam, conversus ad eam ridensque dixit : « Si ad vivos, falleris ; si vero ad sepulcrum, satis compta es, » ut narrat Antonius monachus, p. II *Melissæ*, cap. XXXIV, tom. I *Biblioth. SS. Patrum.*

Pax et castitas vetularum. NON CRIMINATRICES. — Græce μὴ διαβόλους, quod S. Hieronymus vertit, *non incentrices*, scilicet libidinis, uti aliqui exponunt. Sunt enim pessimæ anus proxenetæ et nefariæ copulæ conciliatrices, quæ a juvenibus amasiis pretio inductæ, juvenculas castas mille artibus et fraudibus sollicitant, ut pudicitiam suam iis vendant et prostituant. Verum hanc explicationem elidit, quod S. Hieronymus *incentrices* has mox exponit et vocat accusatrices; et Græcum διαβόλους proprie significat criminatrices et calumniatrices, quæ lites serunt, omnesque ad rixas et pugnas accendunt. Unde quoque suspicio mihi injicitur, corruptum esse hunc locum Hieronymi, ut pro *incentrices* legendum sit *criminatrices*.

Vinum quatenus fugiendum? NON MULTO VINO SERVIENTES. — Nota vocem « servientes : » ebrii enim et temulenti servi fiunt vini et crapulæ. « Quod in adolescentibus, inquit Hieronymus, est libido, hoc in senibus est ebrietas, ut non sint sui, sed vini. » *Secundo*, nota τὸ *non multo*, quia, ut inquit Chrysostomus, ætas senilis vino habet opus, cum maxime sit infirma, sed modico et temperato. « Vino, inquit Rhodiginus,

lib. XXVIII, cap. XXIX, senum frigus recalescit, spirituum exhilaratur tristitia, bilis atræ vis redundans reprimitur, somni conciliatur appetentia, præfracti meatus recluduntur, siccitas mitigatur, universa denique senectæ lassitudo renidet.»

Quid, quos et ubi mulieres docere debeant?

BENE DOCENTES. — Græce καλοδιδασκάλους, id est honesta docentes, *q. d.* Anus doceant juvenculas non levia, anilia aut turpia, sed bona et honesta, scilicet prudentiam, charitatem, castitatem, etc., ut sequitur.

Ita Socrates (teste Maximo, *serm.* 41) suos discipulos docebat, ut hæc tria sibi compararent : *primo*, in animo prudentiam; *secundo*, in lingua silentium; *tertio*, in vultu verecundiam. Et Demetrius Phalereus (teste Laertio) monebat adolescentes, ut domi parentes, in via obvios, in solitudine seipsos revererentur : pudor enim teneram ætatem optime et efficacissime deterret a peccato.

Pulchre S. Hieronymus, epist. *ad Lætam*, viduam nobilissimam, eamdem docet quid parvulam filiam suam docere debeat. Idem exemplo sanctæ cujusdam feminæ Christianæ docet S. Augustinus, lib. IX *Confess.*, cap. VIII.

Anus ergo doceant non in ecclesia, aut in cœtu virorum : hoc enim Apostolus vetuit I *Timoth.* cap. II, vers. 12. Sed domi privatim doceant adolescentulas, puta filias, neptes, ancillas suas prudentiam, et ut, si conjugatæ sint, viros suos ament pariter et filios, non carnali, sed Christiano amore : uti S. Monica dilexit Augustinum; cum eum sua cura, precibus et lacrymis ab hæresi ad Christianam fidem et vitam convertit, teste ipso Augustino, lib. III *Confess.*, cap. XI, et lib. IX, cap. V.

Vers. 5.

DOMUS CURAM HABENTES. — Significantius id dicitur græce, scilicet οἰκουροί, id est, ut Vatablus vertit, *domus custodes*. Vult ergo adolescentulas conjugatas per domos non vagari : hoc enim reprehendit I *Timoth.* V, 13; sed assidue domi manere, domum custodire, ejusque curam gerere : viri enim est foras prodire, victum sibi et suis quærere, negotia tam privata quam publica tractare; uxoris vero est domum, proles, cæteraque quæ domum spectant curare. Intellexit hoc nobilis illa matrona, quæ Theano percunctanti qua ratione celebris esset evasura, respondit : « Contexens telam, et meum curans conjugium.» Sensit mulier illustris tum demum claram se fore si maritum amaret, prolem educaret et rem domesticam curaret. Et Lacæna illa captiva, quæ cum interrogaretur, quid sciret? respondit : Probe gerere domum, ut refert Plutarchus in *Lacon.* Hinc veteres insignis matrisfamilias imaginem et symbolum dixerunt esse testudinem, ut docet Plutarchus : testudo enim est domiporta, suæque domus et cochleæ perpetua silensque custos. Sic Phidias Eliensibus Venerem sculpsit, quæ pedibus testudinem calcaret, hieroglyphicum scilicet οἰκουρίας hujus et silentii. Pulchre quoque Plutarchus in Præceptis connubialibus docet mulieres non debere imitari lunam, quæ quo a sole remotior, eo et clarior est; quo vicinior, eo obscurior et minor : contrarium enim facere debere sapientem mulierem, scilicet ut præsente viro tantum se conspici patiatur; eo vero absente, domi se contineat et abscondat.

Testudo symbolum matrisfamilias.

Femina viro subjecta esse debet.

Denique jubet Apostolus conjugatas « subditas esse viris, ut non blasphemetur verbum Dei; » quia, ut ait S. Hieronymus, « cum caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus, quæcumque uxor non subjicitur viro suo, id est capiti suo, ejusdem criminis rea est, cujus et vir, si non subjiciatur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur, dum contemnitur Dei prima sententia, et pro nihilo ducitur; vel Christi infamatur Evangelium, dum contra legem fidemque naturæ, ea quæ Christiana est, et ex Dei lege subjecta viro, imperare desiderat; cum et Gentiles feminæ viris suis serviant communi lege naturæ. » Hic secundus sensus magis genuinus est. Sic enim proprie blasphematur verbum Dei.

Vers. 6. A quibus abstinendum juvenibus.

6. JUVENES SIMILITER HORTARE, UT SOBRII SINT. — « Sobrietas enim, inquit Theodoretus, adolescentiæ summo est ornamento, quia cupiditatis vitium cum ea acrius bellum gerit. » Tum enim maxime calor corporis ex æstu sanguinis fervescit, ideoque adolescentes in voluptatem proni sunt. Hinc Plato, lib. II *De Legibus*, adolescentibus usque ad decimum octavum ætatis annum vino interdixit. Nam, ut ait Hieronymus *ad Eustochium* : « Vinum et adolescentia duplex est voluptatis incendium. Quid oleum flammæ adjicimus? quid ardenti corpusculo ignium fomenta ministramus? » Quin et Plutarchus juvenes hortabatur ad hæc tria, scilicet temperantiam in animo, in lingua silentium, in ore pudorem.

Vers. 7 et 8.

7. IN OMNIBUS TEIPSUM PRÆBE EXEMPLUM BONORUM OPERUM, IN DOCTRINA, IN INTEGRITATE, IN GRAVITATE, VERBUM SANUM, IRREPREHENSIBILE : 8 UT IS, QUI EX ADVERSO EST, VEREATUR, NIHIL HABENS MALUM DICERE DE NOBIS. — Nota *primo* : Pro *exemplum* græce est τύπον, id est typum, sive exemplar, *q. d.* Tu, o Tite Archiepiscope, esto exemplar virtutum et bonorum operum, quod omnes tui imitentur. « Sit, inquit Chrysostomus, doctrina et exemplar virtutis tuæ speculum vitæ, quod omnibus proponitur ad imitandum, veluti archetypus et primitiva quædam imago, omnia in se habens quæ bona et honesta sunt. » Nam, ut ait Seneca : « Longum est iter per præcepta, efficax et breve per exempla. » Doctor ergo debet esse forma et speculum vitæ suis discipulis instar Christi, qui ait, *Joannis* XIII, 15 : « Exemplum dedi vobis; » et Pauli, qui I *Corinth.* XI, 1 : « Imitatores, inquit, mei estote, sicut et ego Christi. » Idem graviter et pie docet et monet S. Gregorius Agnellum, Fundensem Episcopum, epistola ad eum scripta : « In tuis actibus, inquit, plebi exempla bene vivendi existant. » Operibus exerce quod subjectos doces et prædicas; actus tui in aliorum correp-

Episcopus debet esse exemplar bonorum operum.

tionem proficiant, in adjutorium sibi vitæ tuæ imitationem assumant. Sicque te in cunctis operibus exhibere festina, ut scripturam instructionemque in te habeat, quicumque aut negligit, aut non potest lectione formari.

Hinc pulchre S. Bernardus, serm. 18 *in Cant.*, docet doctorem esse debere instar conchæ, quæ prius ipsa impletur, quam in alios redundet: « Si sapis, inquit, concham te exhibebis, et non canalem : hic quidem pene simul et recipit et refundit; illa vero donec impleatur exspectat, et sic quod superabundat, sine suo damno communicat. Verum canales multos hodie habemus in Ecclesia, conchas vero perpaucas. Dicit David *Psalm.* LXII : Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, et labiis exultationis laudabit os meum; infundi nimirum prius volens, et sic effundere : nec solum infundi prius, sed et impleri; quatenus de plenitudine eructaret, non oscitaret de inanitate, caste imitans illum de cujus plenitudine omnes accepimus. Disce et tu non nisi de pleno effundere, nec Deo largior esse velis : concha imitetur fontem. Non manat ille in rivum, nec in lacum extenditur, donec suis satietur aquis. Denique ipse fons vitæ plenus in seipso, primum ebulliens, et saliens in proximo, secreta cœlorum omnia implevit bonitate, et tunc demum erupit ad terras, ac de superfluo homines et jumenta salvavit, visitavit terram, et inebriavit eam. Ergo et tu fac similiter : implere prius, et sic curato effundere. »

Doctor sit concha, non canalis.

Secundo, hæc bona opera sunt « doctrina, » qua alios docet et erudit ad finem et pietatem', integritas vitæ, et gravitas morum. Persimili enim modo Paulus scribit *Timotheo*, epist. I, cap. IV, vers. 12 : « Exemplum, inquit, esto fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. Verum Græca clarius et aptius alio casu hæc efferunt et connectunt, παρεχόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ ἀκατάγνωστον, id est, præbe in doctrina incorruptionem, sive integritatem, gravitatem, verbum sanum, irreprehensibile. Hæc enim omnia pendent et reguntur a verbo *præbe*. Unde aptius hæc omnia referuntur ad doctrinam et munus docendi, quod primarium est et proprium Episcopo, *q. d.* Ea quæ doces, o Tite, sint incorrupta et integra, non vitiata, corrupta et falsa. Sint rursum gravia, non levia et futilia; itaque erunt sana et irreprehensibilia, ut a nemine carpi aut reprehendi possint. Hoc notent et observent doctores et concionatores. Ita Theophylactus et Græci. S. Chrysostomus pro ἀδιαφθορίαν legit ἀφθονίαν, id est copiam.

Qualis debeat esse doctrina Episcopi?

Tertio, pro *integritate* græce est σεμνότητα, quod S. Hieronymus vertit, *castitatem*, quæ maxime decet Episcopum : et sic Noster vertit σεμνούς, *pudicos*, vers. 2. S. Hilarius, lib. IX *De Trinitate*, vertit, *venerationem*, quasi jubeat hic Apostolus Tito, ut doceat cum veneratione verbum sanum. Noster optime vertit, *gravitatem*, qua scilicet auditores excitet, tam ad sui, quam ad Evangelii quod docet, venerationem et reverentiam.

Quarto, « ut is, qui ex adverso est, » id est, ut adversarius, puta Gentilis, Judæus vel hæreticus, vereatur, græce ἐντραπῇ, id est pudeſiat, confundatur, et, ut Hieronymus, revereatur; « nihil habens malum dicere de nobis, » græce μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, nihil potens dicere, vel nihil habens mali quod dicat de nobis; ἔχειν enim cum infinitivo significat *posse*, ut hic vertit Erasmus.

Vers. 9 et 10.

9 et 10. SERVOS (supple, hortare : hoc enim repetendum est ex vers. 6) DOMINIS SUIS SUBDITOS ESSE, IN OMNIBUS PLACENTES, NON CONTRADICENTES, NON FRAUDANTES. — Notat S. Hieronymus τὸ *in omnibus* posse *primo*, referri ad *subditos esse; secundo* et melius, ad *placentes*.

Nota *secundo* : Pro *placentes* græce est εὐαρέστους, quod S. Hieronymus interpretatur, qui placeant non dominis, sed sibi ipsi, qui scilicet sua sorte et servitute sint contenti, in eaque sibi placeant : sic enim e contrario δυσάρεστοι vocantur, qui sibi displicent, quibus nihil placet, nihil satisfacit. Verum melius Græci ad τὸ *dominis* hoc referunt; ad dominos enim cætera omnia hic referuntur : vult enim Apostolus ut servi in omnibus studeant dominis suis obsequi, placere, et fideles esse. S. Ambrosius pro εὐαρέστους, legit ἀρίστους, id est optimos, sed mutile et corrupte.

Præcepta Apostoli pro servis.

Tertio, pro *non contradicentes*, Ambrosius legit, *non responsatores*, qui scilicet moniti, reprehensi aut jussi aliquid facere, non obloquantur, non respondeant, non obmurmurent, nolint cedere et tacere, sed velint ultimum verbum occupare : hoc enim servorum et servarum vitium est. Sicut e contrario eorum virtus et laus est, si reprehensi etiam immerito, taceant et cedant, aut humili lenique responsione, præsertim culpam suam agnoscendo, veniamque precando mitigent animos et iras herorum et herarum.

Quarto, pro *non fraudantes* græce est μὴ νοσφιζομένους, quod Vatablus et Erasmus vertunt, *non suffurantes*; alii, *non intervertentes*. Est enim νοσφίζεσθαι, decerpere aliquid furtim, cum totum non ausis tollere, uti faciunt pueri et servi. Porro hoc non tantum ad res et bona heri, sed etiam ad ministerium et operas pertinet, *q. d.* Servus nihil ex rebus heri, nihil etiam ex tempore et labore ac ministerio, quod præstare debet hero, sibi suffuretur; sed in omnibus fidem, id est, fidelitatem bonam ostendat, id est, exhibeat et præstet; ut ita sua obedientia et vitæ innocentia ornet Christianam fidem et religionem. S. Hieronymus in commentario vertit, *non furantes*, atque explicans subdit : « Si autem hoc prohibetur in servo, quanto magis in libero, ne aut judex rapiat, aut miles non contentus stipendiis suis aliena devastet! Pulchre quidam vir apprime gravis, cum ei cujusdam judicis laudaretur integritas et diceret de eo ille qui laudabat : Non est fur; respondit : Optimum servum faceret, si nec fugitivus esset :

Servis cavenda furta, amanda fidelitas.

in tantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena. » Ultimis hisce verbis causam innuit Apostolus cur tam studiose servis invigilare velit Episcopum. Solent enim servi illiberali, duro et difficili esse ingenio, quod corrigit gratia et fides Christiana, servosque efficit ingenuos, tractabiles, obsequentes. Itaque servi Christiani, si moribus honestis et commodis a Gentilibus se distare ostendant, apud Ethnicos valde commendabunt et ornabunt legem Christi : et hoc est quod hic intendit Apostolus. Ita Chrysostomus.

Secundo, hac ratione servi amolientur a Christianismo calumniam tunc pervulgatam, scilicet Christianos jactare per Christum se effectos esse liberos, adeoque servos, si fiant Christiani, servitute et dominio herorum suorum eximi; hoc refellent servi, si se magis jam, quam ante baptismum dominis suis obnoxios agnoscant, et morigeros exhibeant.

Tertio, moraliter monet Chrysostomus Episcopum etiam pauperum et vilium personarum curam suscipere debere, quales sunt servi et mancipia, quorum mores, educatio et instructio fere ab heris negliguntur, quippe ab eis non raro perinde ut bruta tractantur.

Vers. 11, 12 et 13.

11. APPARUIT ENIM GRATIA DEI SALVATORIS NOSTRI OMNIBUS HOMINIBUS, 12. ERUDIENS NOS, UT ABNEGANTES IMPIETATEM ET SÆCULARIA DESIDERIA, SOBRIE, ET JUSTE, ET PIE VIVAMUS IN HOC SÆCULO, 13. EXSPECTANTES BEATAM SPEM, ET ADVENTUM GLORIÆ MAGNI DEI, ET SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI. — Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet præscripserit Tito quid senes, quid anus, quid adolescentulas, quid juvenes, quid servos docere debeat. Causa est hæc, quod pro iis omnibus, adeoque pro vilissimis servis natus sit Christus, ut quemlibet erudiret pro suo statu pie et sancte vivere. Ita S. Hieronymus, Chrysostomus et alii.

Christus omnes homines vocat.

Nota *primo* : Pro *apparuit* græce est ἐπεφάνη, id est, ut Hieronymus vertit, *illuxit*, scilicet subito, ex improviso et insperato, quasi sol radians et salutifer; cum scilicet homines sedentes in tenebris et umbra mortis nullam talem gratiam et salutem sperarent, imo de ea desperarent, repente illa illuxit, non solis Judæis, sed « omnibus hominibus, » tam viris quam feminis, tam juvenibus quam senibus, tam Græcis quam Indis et Barbaris, tam dominis quam servis, ut omnes omnino sciant se ad Christi gratiam et regnum vocatos esse, ac consequenter sua sancta et Christiana vita Christi legem ornare debere, uti præcessit. Ita Theophylactus. Quomodo Deus sit lux et sol, quantum est ex se, omnes illuminans, nisi quis ostium et fenestras cordis sui claudat, docet S. Dionysius, *De Divinis Nom.*, part. IV, cap. IV, et Hilarius, *in Psal.* CXVIII, litt. *Caph.*

Gratia Salvatoris quæ?

Secundo, pro *Salvatoris Nostri*, noster Interpres in Græco legisse videtur σωτῆρος, jam legunt σωτήριος, id est, illa salutaris gratia, quæ omnibus salutem affert, apparuit. Gratia hæc est remissio peccatorum, inquit Theophylactus. *Secundo*, est gratia baptismi, inquit Anselmus. Sed hæc arctiora sunt. Gratia ergo hæc est misericordia et benevolentia Dei omnibus hominibus exhibita in incarnatione Christi; sive gratia hæc est ipsa incarnatio Verbi gratuita, aut ipse Deus Salvator gratuite incarnatus, afferens nobis reconciliationem, remissionem peccatorum, omnemque gratiam, sapientiam, doctrinam et salutem. Ita Hieronymus.

Tertio, pro *erudiens* græce est παιδεύουσα, id est, tanquam pueros rudes erudiens, corrigens, formans, omnique disciplina instituens et imbuens, perinde ut pædagogus puerum sibi commissum, tam in litteris quam in moribus efformat et instituit : hoc enim est παιδεύειν, inquit Gellius, lib. XIII, cap. XIII.

Quænam doceat nos Christi gratia?

Quarto, hæc gratia Christi, id est Christus ipse, erudit nos abnegare, *primo*, « impietatem ; » id est, incredulitatem, qua Deum nec credebamus, nec colebamus, inquit S. Bernardus, *sermone* 11 inter parvos. *Secundo*, docet nos abnegare « sæcularia desideria, » græce κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, mundanas concupiscentias, hoc est, cupiditates omnes carnis, opum, honoris et gloriæ; sive, ut ait Bernardus loco citato, concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum et superbiam vitæ, quæ trahunt et inclinant ad amorem sæculi, quas mundus hic offert, quasque mundani homines concupiscunt et avidissime consectantur. Has abnegamus, cum eis consensum negamus, cum delectationem quam suggerunt, et actum ad quem sollicitant, abnuimus, imo ex mente et animo radicitus evellimus et extirpamus. « Toties, inquit Hieronymus, negamus nos, quoties priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, et incipimus esse quod ante non fuimus ; » ut qui prius superbus, ebriosus, obscenus, iracundus, furax fuit, abnegat se, si incipiat esse humilis, sobrius, castus, mansuetus, suaque sorte contentus. « Vivendum est ita, inquit Ambrosius, lib. II *De Pœnit.*, cap. XIX, ut huic mortali moriamur usui, seipsum sibi homo abneget et totus mutetur : sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt, post amores meretricios peregre profectum, abolito amore regressum, veteri occurrisse dilectæ; quæ se non interpellatam mirata, et se non cognitam rata, rursus occurrens dixerit : Ego sum ; responderit ille : Sed ego non sum ; » significans se non esse eumdem qui fuerat, sed in alium esse mutatum.

In quo consistat abnegatio sæcularium.

Quare S. Laurentius Justinianus, primus Patriarcha Venetorum, lib. *De Interiori conflictu*, cap. VIII : « Omnis, inquit, disciplina Christianæ professionis, non in miraculis faciendis, non in futura prædicendo, non in eloquio composito, Scripturarum explanatione; sed in resecandis concupiscentiis commendatur, » ut scilicet abnegemus sæcularia desideria.

Usum vero et fructum hujus abnegationis egre-

gregie docuit B. Ægidius hisce suis paradoxis : « Si vis, inquit, bene videre, erue oculos tuos, et esto cæcus; si vis bene audire, esto surdus; si bene loqui, esto mutus; si bene ambulare, abscinde tibi pedes; si bene operari, mutila tibi manus; si bene amare, habeas te odio; si vis bene vivere, te mortifica; si bene lucrari, disce perdere; si vis esse dives, esto pauper; si vis esse in deliciis, affiige te; si vis esse securus, esto semper in timore; si vis exaltari, humilia; te si vis honorari, despice te, et honora te despicientes; si vis habere bonum, sustine malum; si vis esse in quiete, labora; si vis benedici, desidera maledici. O quam magna sapientia, scire hæc facere! et quia magna sunt, non omnibus data sunt. »

Advertit Chrysostomus multos esse qui se et sua vitia negare incipiunt; sed paucos esse qui abnegent, id est, negare pergant et negando extirpent. Seneca, *epist.* 72, optando dicebat : « Quando continget omnibus oppressis affectibus, et sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere : Vici? » O beatum, qui sub jugum ductis cupiditatibus, triumphans dicere poterit : « Vici ! »

Unde sequitur *quinto* : « Ut sobrie, et juste, et pie vivamus. » *Sobrie* scilicet erga nos, *juste* erga proximum, *pie* erga Deum, inquit S. Bernardus, loco citato. Unde Syrus vertit, *ut vivamus cum castitate, justitia et reverentia Dei*. Græcum enim σωφρόνως, tam *pudice* et *caste* cum S. Hieronymo et Syro, quam *sobrie*, verti potest.

Præmium vitæ justæ ac sobriæ.

Sexto, finem, scopum et præmium hujus abnegationis, sobriæque, piæ ac justæ vitæ addit Apostolus dicens : « Exspectantes beatam (Syrus *bericha*, id est benedictam) spem et adventum (ἐπιφάνειαν, id est illustrationem sive illustrem adventum et apparitionem) gloriæ (id est gloriosum, splendidum, augustum) magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. » Ubi adverte, « beatam spem » per hypallagen significare speratam beatitudinem : spes enim ponitur pro re sperata. « Beata » vero dicitur, non passive, sed active, id est, quæ nos beat et beatos facit, quæ est ipsa beatitudo nostra. Pulchre S. Hieronymus : « Sicut impietas, inquit, magni Dei reformidat adventum, ita secura de opere suo pietas illum præstolatur. »

Erasmus hic arianizans refutatur.

Septimo, Erasmus pro Arianis more suo pugnans, per « magnum Deum » intelligit Patrem; per « Salvatorem » vero Filium. Verum non Patrem, sed Filium utrobique hic intelligi patet ex eo, quod non Pater, sed Filius cum magna luce et majestate venturus sit ad judicium, ut fideles suos præmiet et remuneretur. Ita S. Hieronymus, Theodoretus, Chrysostomus, Theophylactus et alii. *Secundo*, idem patet ex eo, quod unus idemque Græcus articulus utrumque nomen, scilicet, tam « magni Dei, » quam « Salvatoris » respiciat et copulet per copulam *et* : dicit enim Apostolus sic, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος. Quod si alium intellexisset Salvatorem quam magnum Deum, addidisset sane alium articulum dicens, καὶ τοῦ Σωτῆρος. Hinc ergo patet contra Arianos veteres et novos, puta Transylvanos, Filium Dei Jesum Christum esse verum magnumque Deum.

Vers. 14.

14. QUI DEDIT SEMETIPSUM PRO NOBIS, UT NOS REDIMERET AB OMNI INIQUITATE, ET MUNDARET SIBI POPULUM ACCEPTABILEM, SECTATOREM BONORUM OPERUM. — Explicat hisce verbis Apostolus quomodo et quare Christus sit Salvator noster, quia scilicet cum esset magnus Deus, dignatus est fieri parvus in humanitate, in eaque seipsum dare pro nobis.

Quomodo et a quibus Christus traditus, et quo fine?

Nota : Christus a Patre dicitur traditus, quia Pater Christum objecit Judæis; dicitur et a Juda traditus, id est, proditus Judæis, qui rursum eum tradiderunt damnandum Pilato, ac vicissim Pilatus tradidit eum occidendum et crucifigendum militibus et tortoribus. Hic vero dicitur Christus seipsum tradidisse, sive dedisse pro nobis, quia sponte sua obtulit se Judæis et morti, et quia se suamque vitam, crucem et mortem Patri obtulit in pretium redemptionis nostræ, ut scilicet nos e captivitate diaboli, mortis et inferni, persoluto pro nobis lytro, dando scilicet sanguinem suum et vitam pro sanguine et vita nostra, eriperet. Hoc enim significat Græcum λυτρώσηται.

Illustratus hic Paulus ex variis editionibus, Hebræa, Chaldæa, Syra, Græca, etc.

Nota *secundo* : « Populum acceptabilem » vocat peculiariter electum et dilectum a Deo : alludit enim Paulus ad *Exodi* XIX, 5, ubi Dominus iniens fœdus cum Judæis, eosque sibi in populum, in Ecclesiam, imo in filios adsciscens et adoptans ait : « Eritis mihi in peculium de cunctis populis. » Ubi pro *peculium* hebraice est סגלה *segulla*, quod significat peculium selectum, et thesauros pretiosiores, magisque charos ac dilectos, inquit Hieronymus, quales sunt torques, gemmæ et bullæ e collo pendentes. Unde Chaldæus vertit, חביבין *chabibin*, id est charissima; et Symmachus vertit, ἐξαίρετον, id est selectum, egregium, eximium; Syrus vertit חדתא *chadta*, id est novum populum; alii vertunt, *populum proprietatis*, id est, proprium et peculiarem; Aquila, Quinta editio, et Septuaginta quos sequitur hic Paulus, vertunt περιούσιον, quasi dicant, id quod ex opibus et substantia eminet et reconditur instar rari, singularis et pretiosi thesauri : περὶ enim subinde eminentiam et excellentiam, οὐσία vero essentiam et substantiam significat; *q. d.* Christus nos redemit, mundavit sibique adscivit in populum selectum, eximium, pretiosum, proprium, rarum et charum; ut scilicet simus hæreditas et peculium, imo cimelia et thesaurus pretiosissimus et charissimus Christo. Vide quanti apud Christum sit Ecclesia, omnesque Christiani, quantumque vicissim Christum redamare et colere debeamus.

Amor Christi erga nos.

Nota *tertio* : Pro *sectatorem* græce est ζηλωτὴν, id est zelatorem, et, ut Hieronymus vetit, *æmulatorem*, « bonorum operum, » ut scilicet, inquit Chrysostomus, non tantum faciamus bona opera, sed ea zelemur, ac fervide et alacriter ad ea procurramus, perinde ut rivales, qui unam

sponsam ambiunt, ingenti amore et zelo ad eam assidue feruntur et procurrunt.

Vers. 15. 15. HÆC LOQUERE, ET EXHORTARE, ET ARGUE CUM OMNI IMPERIO. — « Hæc, » scilicet, quæ dixi de Christi adventu et redemptione loquere. Rursum « hæc, » quæ dixi de redemptionis Christi fine et scopo, ut scilicet sectemur bona opera sobrie, juste et pie vivendo, hæc, inquam, exhortare : et si qui hortationi suavi non pareant, uti sunt tui duri Cretenses, « argue » eos « cum omni imperio, » plena potestate et auctoritate, tanquam Archiepiscopus, cui demandata est auctoritas, jus et munus regendi docendique populum tibi subditum. Sic Christus dicitur *Matth.* VII, 29, docuisse tanquam potestatem, id est auctoritatem, habens. Non ergo vult Titum imperiose agere; sed imperio et potestate sua uti in arguendo et compescendo eos, qui rebelles aut cervicosi sunt : tales enim non ignave, remisse ac timide, sed cum libertate, gravitate ac acrimonia increpandi sint; atque, ut aiebat Melania apud Palladium in *Lausiaca,* cap. CXVII : « Oportet adversus stolidos tanquam cane et accipitre uti animi elatione, eamque tempore superbiæ eorum in ipsos immittere. »

Quomodo arguendi ab Episcopis cervicosi?

Notat S. Thomas hic, et Gregorius, hom. 11 *in Ezechielem,* Paulum monere Titum, ut cum imperio arguat, eo quod Titus natura sua esset mitior; hac vero de re non monuisse Timotheum, eo quod ipse satis acrimoniæ et bilis haberet a natura. Verum melius, et verius forte, causam hujus rei conferemus in ipsos auditores et subditos, qui dispari erant ingenio. Cretenses enim naturaliter erant duri, pervicaces et perversi; unde de eis dicit Apostolus, cap. I, vers. 12 : « Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. » Hisce præerat Titus, unde jubet illi Apostolus, ut eos arguat cum imperio. Timotheus vero præerat Ephesiis, qui docili et facili erant ingenio, ut colligitur ex *Actor.* XX, 37, et ex Ignatio, epist. *ad Ephesios,* in qua Ephesiorum Ecclesiam vocat castissimam, celebrem, laudabilem, seque valde optare dicit, ut in sorte Ephesiorum Christianorum inveniatur, qui cum apostolis Paulo, Joanne et Timotheo fidelissimo versati sunt : hisce ergo imperio non erat opus.

Cur Paulus moneat Titum, ut cum imperio arguat, et non Timotheum?

NEMO TE CONTEMNAT. — Græce μηδείς σου περιφρονείτω, quod Chrysostomus cum suis ita exponit : Ita te gere, ita sancte vive, o Tite, ut nemo te contemnere audeat. « Auctoritatem enim doctrinæ vita facit, » inquit Primasius. Verum magis apte et connexe S. Hieronymus vertit, *nemo te despiciat,* quasi infra se positum, *q. d.* Tuere auctoritatem tuam, argue cum omni imperio, ostende potestatem tuam, ne quis te deprimere et quasi se inferiorem despicere audeat. Narrat Spartianus, quod, cum milites Bassianum, Severi Imperatoris filium Augustum consalutassent, Severus in duces omnes facti auctores animadverti jusserit; qui cum prostrati veniam rogarent, Severus manu caput contingens : « Tandem, inquit, sentitis caput imperare, non pedes. » Pari modo contemni se non patiatur Prælatus; hoc enim significat περί in περιφρονείτω. Sic enim subinde nobiles, præsertim si præsint et regant, præ se despiciunt Episcopos, suasque leges eorum legibus anteponunt. Nam ad Timotheum scribens *epist.* I, cap. IV, vers. 12, cum ait : « Nemo adolescentiam tuam contemnat, » græce non est περιφρονείτω, sed καταφρονείτω, quod in genere contemnere significat. Vult enim Timotheum, ne ob adolescentiam apud suos perdat auctoritatem, eamdem sibi morum gravitate et sanctitate conciliare, ut nemo eum licet juvenem, docentem et monentem contemnere audeat; hic vero Titum grandævum, satis gravem et maturum monet, ne sinat se a thrasonibus despici, eosque super se attolli : hoc enim significat περιφρονείτω. Pulchre et sapienter S. Bernardus Eugenium Pontificem monet, in fine lib. IV *De Consider.,* dicens : « Ubi malitiæ juncta potentia est, aliquid tibi supra hominem præsumendum, vultus tuus super facientes mala. Timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat; timeat orationem, qui admonitionem contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum, non hominem putet; qui te non audierit, auditurum Deum contra se paveat. »

Episcopi non debent se pati despici a nobilibus.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Christianos magistratibus etiam Ethnicis debere esse obedientes, modestos item et mansuetos.
Hinc secundo, vers. 4, inculcat gratiam Christi, qui per baptismum nos regeneravit, ut bonis operibus studeamus, imo præsimus.
Tertio, vers. 10, jubet vitari hæreticos.
Denique, vers. 12, Titum, Zenam et Apollo ad se vocat, suosque salutat.

1. Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse, 2. neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. 3. Eramus enim aliquando et nos insipientes, increduli, errantes; servientes desideriis et voluptatibus variis, in malitia et invidia agentes, odibiles, odientes invicem. 4. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, 5. non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus Sancti, 6. quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum : 7. ut justificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ. 8. Fidelis sermo est, et de his volo te confirmare : ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona et utilia hominibus. 9. Stultas autem quæstiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis devita. Sunt enim inutiles et vanæ. 10. Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita : 11. sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus. 12. Cum misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim : ibi enim statui hiemare. 13. Zenam legisperitum, et Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. 14. Discant autem et nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. 15. Salutant te qui mecum sunt omnes : saluta eos, qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

VERS. 1. 1. ADMONE ILLOS PRINCIPIBUS ET POTESTATIBUS. — Græce ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, id est principatibus et potestatibus, hoc est, principibus et magistratibus potestatem habentibus : ponuntur enim abstracta pro concretis, ut dixi *Coloss.* I, 16.

Cur Apostolus adeo inculcet obedientiam erga principes? SUBDITOS ESSE. — Postquam singulis hominum statibus Apostolus cap. præced. leges et monita dedit, hic communia omnibus dat; ac imprimis ut obediant principibus et magistratibus laicis, etiam Ethnicis, tum ne eos contra Christianam religionem irritent, sed potius sua obedientia eos ad Christum pelliciant; tum ne pacem turbent. Causa cur sæpius Paulus, Petrus, imo et Christus hanc obedientiam præcipiant, est ea quam dixi *Rom.* XIII, 1, scilicet ut ostendant se non esse sectæ *Galilæorum secta.* Galilæorum, quæ populum fidelem soli Deo, non autem Ethnicis subjici debere docebat : de hac enim suspecti fuerunt Apostoli, utpote Galilæi. Et hæc secta apud Judæos ita invaluit, ut nec morte quidem proposita induci potuerint Judæi, ut Cæsarem Dominum appellarent; imo multi illorum, duce Eleazaro, a præside Syriæ Cyrino se censeri et describi non paterentur, ne Cæsari se subjectos esse profiterentur, ut refert Josephus, lib. VII *Belli*, XXVIII et XXIX; sed illi et Romanis tandem publica et communi omnium conspiratione rebellantes, ad extremum usque Hierosolymæ excidium pertinacissime in sua sententia et rebellione perstiterint; ideoque a Tito funditus deleti sunt.

DICTO OBEDIRE. — Græce πειθαρχεῖν, id est prompte, libenter et ex animo obedire.

AD OMNE OPUS BONUM PARATOS ESSE. — Loquitur de opere non sponte suscepto, sed a principe aut magistratu, de quo præcessit, præscripto, ut quidquid boni ille faciendum jusserit, ad id se promptos exhibeant Christiani. Si enim quippiam *Obediendum principi Deo contraria non præcipiat.* mali operis juberet, Christianus illi parere non potest, sed dicere debet : « Obedire oportet Deo magis quam hominibus. » Unde S. Augustinus in *Psalm.* CXXIV, loquens de Christianis militibus, qui servierunt Imperatori Juliano apostatæ et idololatræ : « Ubi, inquit, veniebatur ad causam

Christi, non agnoscebant nisi illum qui in cœlo erat. Quando volebat ut idola colerent, ut thurificarent, præponebant illi Deum; quando autem dicebat : Producite aciem, ite contra illam gentem, statim obtemperabatur. Distinguebant Dominum æternum a domino temporali, et tamen subditi erant propter Dominum æternum etiam domino temporali. »

Vers. 2.

2. Neminem blasphemare, — id est, nemini maledicere, aut mala imprecari; neminem conviciari. Hoc enim est βλασφημεῖν. Sic I *Corinth.* IV, 13, dicitur, *blasphemamur*, id est maledicimur, et *obsecramus*. Alioqui Latinis blasphemia proprie convicium est, quod in Deum et Sanctos evomitur.

Non maledicendum principibus, nec privatis.

Vetat Apostolus ut nemini etiam privato, sed maxime ne ulli principum aut magistratuum maledicant Christiani, ut multi faciunt cum ab eis vectigalibus aliisque oneribus gravantur sive juste, sive injuste; jubetque ut tam imperata, quam imperantes patienter ferant. Ita Paulus fecit, et hoc suum dogma suo exemplo sancivit *Actor.* XXIII, 3, ubi jussus ab Anania pontifice iniquo cædi : « Percutiet te, inquit, Deus, paries dealbate. » Cumque astantes dicerent : « Summum sacerdotem Dei maledicis? » respondit : « Nesciebam, fratres, quia princeps est sacerdotum. Scriptum est enim : Principem populi tui non maledices. »

Non litigiosos, — ἀμάχους, id est non pugnaces non tam verberibus, quam verbis, ne scilicet verbigerentur, et in lites ac rixas proni sint adversus superiores et magistratus, et etiam quosvis alios. Sensim enim Apostolus se et sua sensa dilatat ad omnes. Unde subdit : « Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. »

Vers. 3.

3. Eramus enim et nos aliquando insipientes, increduli, errantes. — Vox *enim* dat causam cur Christiani debeant esse mansueti ad omnes, etiam Ethnicos incredulos, perversos et scelestos, tam magistratus, quam privatos quosque. Estque hic tacita occupatio, *q. d.* Dicetis mihi, o Christiani, Ethnicos esse impios et sceleratos, vobisque esse duros, molestos et intolerabiles : quomodo ergo cum iis lites vitare et mansueti esse poterimus? Respondet Apostolus, id pacem et mansuetudinem Christianorum non retardare, sed potius accendere debere : illos enim tam miseros omni compassione esse dignos; oportere Christianos cogitare illa esse vitia gentilismi et ignorantiæ Dei, se quoque tales fuisse cum inter eos gentiliter viverent : proinde agnoscant discrimen et disparitatem vitæ præsentis Christianæ, et prioris quam egerunt in paganismo; admirentur Dei gratiam sibi præstitam, pro eaque gratias agant, ac misereantur eorum qui adhuc in tenebris et salebris gentilismi degunt; ferant eorum passiones et vitia, Deumque orent, ut et ipsi ad Christum Christianamque modestiam, mansuetudinem et sanctitatem secum aliquando convertantur (1).

Christiani debent exemplo prælucere infidelibus.

Advertit S. Hieronymus vocem *nos*, *q. d.* Ego Paulus quoque ante conversionem vixi incredulus in judaismo, secutus sum carnis concupiscentias, nec eas cohibere valui, utpote gratia Christi destitutus; sed ea imbutus post conversionem factus sum vas electionis et virtutum.

Nota : Pro *insipientes* græce est ἀνόητοι, quod S. Hieronymus, *stulti*; S. Ambrosius, *inconsulti*, vertit.

Secundo, pro *increduli* græce est ἀπειθεῖς, id est impersuasibiles. Potest *secundo* cum Hieronymo verti, *inobedientes*, et cum Cypriano, *contumaces*.

Malitia est nocendi cupido

Tertio, *malitia* idem est quod improbitas, perversitas, nequitia et nocendi cupido. Inde enim homines mali vocantur perversi, qui alios verbis et factis lacessunt; omnibusque sunt molesti et maligni. Ita Theophylactus. « Per peccatum, inquit Prosper, lib. *De Gratia Dei*, contra Collatorem, perdidit homo boni scientiam : justitiam enim iniquitas depulit, humilitatem superbia destruxit, continentiam concupiscentia elisit, infidelitas rapuit fidem, captivitas abstulit libertatem, nec potuit illic ulla portio residere virtutum, ubi tanta irrupit turma vitiorum. »

Vers. 4 et 5.

4. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos. — Pro *benignitas* græce est χρηστότης, id est bonitas, benevolentia et beneficentia.

« Humanitas » non est idem quod humanæ naturæ assumptio, ut explicat D. Thomas. Nam græce est φιλανθρωπία, id est singularis ille Dei Patris erga homines amor, studium et dilectio, et, ut S. Hieronymus vertit, clementia : qua scilicet Deus Pater, quasi salvator, volens nos ad salutem perducere, Filium suum salvatorem nobis dedit, fratrem hominemque nobis congenerem, qui assumpta humana natura, baptismum merito et pretio sanguinis sui instituit, quo nos a pristinis vitiis et concupiscentiis ablueret et salvaret; itaque novos homines efficeret, ut ex insipientibus fieremus sapientes, ex incredulis credentes, servientes non carnis, sed spiritus desideriis.

Eleganter et pie S. Bernardus, serm. 1 *In festo Nativit. Domini* : « Apparuerat, ait, ante potentia in rerum creatione, apparebat sapientia in earum gubernatione; sed benignitas misericordiæ nunc maxime apparuit in humanitate. » Et mox : « Appareat, Domine, bonitas, cui possit homo (qui ad imaginem tuam creatus est) conformari : nam majestatem, potestatem, sapientiam nec imitari possumus, nec expedit æmulari. Quousque angustata est misericordia tua in sola angelorum parte, reliquam occupat judicium cum toto humano genere? Dilatet misericordia terminos suos, extendat funes, expandat sinus, attingat a fine usque ad finem fortiter, disponens omnia suaviter. »

(1) Plinius, amicum juniorem monens, ne filium suum nimis rigide tractaret : « Cogita illum, inquit, puerum esse, et te fuisse. »

Multa admiranda in Dei philanthropia. Primum.

Nota: In hac philanthropia, sive singulari illo Dei amore in nos multa sunt admiranda.

Primo, quod ab æterno nos amarit ille qui est Deus, id est, qui est summa majestas et felicitas, qui in se omne bonum habet, ita ut nobis, aliave re non indigeat.

Secundum.

Secundo, quod non necessario nos amet, uti necessario amat Filium et Spiritum Sanctum, sed plane libere et liberaliter.

Tertium.

Tertio, quod nos amet sine sua utilitate aut commodo proprio. Nam, ut ait Cyrillus, lib. I *Thesauri*, cap. VI, superflua est Deo productio creaturarum, quantum ad Dei perfectionem attinet. Hoc enim erat Deus antequam nos creati essemus, quod nunc etiam est : nihil ei attulimus a nihilo ad esse producti, et si ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus.

Quartum.

Quarto, quia Deus hominem amat in quo nulla præcessit ratio, nullum meritum, nulla dignitas, ob quam diligendus esset, sed potius demerita multa et magna, ob quæ omni odio erat dignus. « Commendat, inquit Paulus *ad Rom.* V, 8, Deus charitatem suam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. »

Quintum.

Quinto, quia dilexit eos quos præscivit fore ingratos, imo hostes suos.

Sextum.

Sexto, quia amor hic Dei in homines non ex ignorantia, nec ex passione proficiscitur, uti homines stulte amant sæpe amicas suas ex insano amore, vel quia persuadent sibi eas esse gratiosissimas; sed omnis Dei amor cum summa æquitate et sapientia conjunctus est.

Quæ sit Deo ratio amandi homines?

Dices : Quænam in Deo est sapientia diligere homines peccatores et miseros? hoc enim objectum in se non est diligibile.

Respondeo : Ratio amandi in Deo non petitur ab objecto diligibili, uti fit apud homines, sed ab ipso Deo. Deus enim diligit nos propter se, quia summe bonus est, adeoque bonitate abundat, ut bonitatem et liberalitatem suam in nos omni dilectione indignos effundere velit. Infinita ergo Dei bonitas radix est et ratio amandi homines, eisque se et sua bona communicandi. Hunc amorem mire inculcat S. Joannes cum ait, cap. III, vers. 16 : « Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. »

Amoris Dei magnitudo exaggeratur.

Ubi nota singula verba habere emphasim, et emphatice exaggerare amorem Dei. *Primo* enim ait, « sic, » id est tanta amoris vehementia, conatu, excessu. *Secundo*, non rex, non Cæsar, non angelus, sed « Deus. » *Tertio*, « dilexit, » scilicet prior et gratis, sine merito; imo sine desiderio nostro. *Quarto*, « mundum » sibi contrarium, hostem et reum damnationis. *Quinto*, « ut » non hominem, non angelum, non mundum alterum, sed « Filium, » non alienum, non adoptivum, sed « suum, » proprium ac naturalem, eumque non unum e multis, sed « unigenitum » et unicum. *Sexto*, non venderet pretio, non mutuaret, sed gratis « daret, » non ad regnum et triumphos, sed ad mortem et crucem. *Septimo*, id fecit non sibi, non Christo fructum aliquem quærens; sed ut ipse nos, id est creator creaturas suas, sua morte vivificaret, sua humilitate exaltaret, sua exinanitione, æterna gloria, opibus et bonis immensis cumularet.

SALVATORIS NOSTRI DEI. — Nota : *Salvator* hic vocatur Deus Pater; hunc enim distinguit a Salvatore quem subdit vers. 6, dicens : « Per Jesum Christum Salvatorem nostrum. » Unde S. Hieronymus docet hic notari SS. Trinitatem : tertia enim persona Spiritus Sancti nominatur, cum dicit : « Per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus Sancti salvos nos fecit. » Loquitur de salute inchoata, quæ est ipsa justificatio, qua a peccatis et reatu mortis et inferni liberamur et salvamur, tendimusque ad plenam et completam salutem, quam in cœlo omnibus ærumnis, concupiscentiis et peccandi periculis liberati adipiscemur. Ita S. Augustinus, lib. III *Contra duas Epist. Pelagian.*, cap. III.

Notatur hic a Paulo SS. Trinitas.

Vers. 5.

5. NON EX OPERIBUS JUSTITIÆ (id est non merito operum justorum, cum nulla talia præcesserint fidem et justitiam), SED SECUNDUM (id est propter, vide *Can.* 25) SUAM MISERICORDIAM, — id est gratis, ex mera Dei misericordia.

PER LAVACRUM REGENERATIONIS. — Asserit hic Apostolus nos salutem jam dictam consequi in baptismo : baptismus enim est lavacrum regenerationis, quo scilicet regeneramur et renascimur in Christo.

ET RENOVATIONIS SPIRITUS SANCTI, — quo scilicet per gratiam Spiritus Sancti renovamur, et novi homines, puta sancti, justi, Dei amici et filii efficimur. Unde Tertullianus, lib. *De Resurrectione carnis*, vim baptismi explicans : « Caro, inquit, abluitur ut anima emaculetur, caro ungitur ut anima consecretur, caro saginatur ut anima muniatur; caro manus impositione adumbratur ut et anima spiritu illuminetur, caro corpore et sanguine Christi vescitur ut anima de Deo saginetur. » In baptismo enim mel et lac, atque Eucharistia recens baptizatis gustanda dabantur, ut alibi dixi, et baptizato statim impendebatur sacramentum Confirmationis per manus impositionem, ut innuit hic Tertullianus.

Vis baptismi et ejus ritus.

Nota hic emphasim : baptismus enim dicitur renovatio, græce παλιγγενεσία, id est iterata generatio, quia quasi de novo secundum carnem genitos, regenerat secundum spiritum et virtutes. Unde merito exclamat hic Theophylactus : « O rem arduam, inquit, et admirabilem! Adeo vitiis eramus immersi, ut nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regeneratione; nam regeneratio et renovatio secundam nativitatem novamque formationem significant. Ut enim domum ruinosam et plane veterem non suffulcimus, verum ad fundamenta usque diruimus ac demolimur, no-

vamque ædificamus' : consimilem ad rationem Deus non reconcinnavit quod corruptum erat sarciendo, sed denuo condidit. Quomodo? per Spiritum Sanctum; ne enim quæras modum, Spiritus, inquit, totum transegit. Unde hoc perspicuum? quem effudit, inquit, abunde in nos : nos enim tantummodo per hunc refinxit nos, sed large ipsum etiam nobis impertiit, ut et illud per hoc monstretur. Ac merito : postquam enim mundavit nos, tum et Spiritu suo Sancto abunde nos implevit; hoc est quod ait : Effudit. In impuros mundus ille purusque Spiritus non ingrediebatur. »

Rursum D. Thomas hic : « Homo, inquit, in statu perditionis duobus indigebat, scilicet participatione divinitatis et depositione vetustatis. Christus utrumque præstitit nobis : prius, dum nos per suam gratiam effecit divinæ consortes naturæ; posterius, dum per baptismum nos in novam creaturam regeneravit. » Et rursum : « In justificatione, inquit D. Thomas, impii duo sunt termini : a quo, culpæ remissio, et hæc est renovatio; ad quem, gratiæ infusio, et hæc est regeneratio. » Verum hoc non satis solidum videtur : nam sicut regeneratio, ita et renovatio suum habet terminum, tam *ad quem*, quam *a quo* : novitas enim gratiæ et vitæ est terminus *ad quem* renovationis. D. Thomas ergo accommodatitie tantum loquitur, et per renovationem præcise intelligit vetustatis depositionem : vult enim distinguere in justificatione, terminum a quo, a termino ad quem; et sicut hunc assignat regenerationi, ita illum attribuit renovationi.

In justificatione impii duo termini.

Denique nota, hanc renovationem a peccatis plene, sed a vitiis et concupiscentiis inchoate tantum fieri in baptismo, in qua quotidie proficiendum est, mortificando scilicet concupiscentias, ut ab eis plenam sanitatem et renovationem consequamur in cœlo. Ita S. Augustinus, lib. XIV *De Trinit.*, cap. XVI.

Vers. 6 et 7.

6. QUEM (scilicet Spiritum Sanctum, id est Spiritus Sancti gratiam et dona) EFFUDIT IN NOS ABUNDE PER JESUM CHRISTUM SALVATOREM NOSTRUM, 7. UT JUSTIFICATI GRATIA IPSIUS, HÆREDES SIMUS SECUNDUM SPEM VITÆ ÆTERNÆ. — Nota : Non dicit, *dedit*, sed « effudit, » idque non parce, sed « abunde, » græce πλουσίως, id est opulenter, ait Hieronymus, large, copiose; idque hoc fine, ut « justificati, » id est a peccatis expurgati et justitia donati; non nostro merito, sed « gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ, » id est hæredes nos fore speremus in cœlo vitæ æternæ.

Hæreditas nostra qualis?

Nota : Sicut filius qui scriptus est hæres a patre, patris est hæres, non re ipsa, sed tantum secundum spem suam et secundum destinationem patris, qua fiet ut, mortuo patre, re ipsa futurus sit patris hæres : ita in baptismo dum justificamur, destinamur et scribimur hæredes vitæ æternæ, sed tantum secundum spem nostram et destinationem Dei. Nam re ipsa hæredes erimus post mortem, si nimirum in justitia accepta, quæ nobis ad vitam æternam dat jus, perseveremus et moriamur.

Vers. 8.

8. FIDELIS SERMO EST; ET DE HIS VOLO TE CONFIRMARE : UT CURENT BONIS OPERIBUS PRÆESSE QUI CREDUNT DEO, — *q. d.* Ea quæ dixi de Dei in nos benignitate et humanitate, de renovatione, de salute, de spe vitæ æternæ, non sunt fabulosa, non incerta, non dubia; uti Judæorum et Philosophorum doctrinæ et spes; sed fidelia, id est certa et indubitata (ut dixi I *Timoth.* cap. I, vers. 15); ac proinde volo, ut de his tu confirmes non tam teipsum (utpote qui in his satis firmus es) quam alios, ut vertit Syrus, ut scilicet ipsi hac fide et spe excitati et confirmati, curent bonis operibus præesse. Ita S. Chrysostomus et S. Hieronymus.

Certitudo doctrinæ Christianæ.

Unde nota *primo* : Pro *confirmare* græce est διαβεβαιοῦσθαι, quod clarius et aptius vertas, affirmare, asseverare, asserere et prædicare, ut rem certam et indubitatam; vult enim Apostolus ut Titus hæc aliis affirmet et proponat tanquam certissima et verissima, ut iis incitentur ad bona opera.

Nota *secundo* : Pro *ut curent bonis operibus præesse*, græce est ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, quod Ambrosius vertit, *ut solliciti sint ad affectum bonorum operum*; Beza vero, *ut studeant bona opera tueri*. Nam non potest, inquit, verti *præesse*; sic enim in Græco dicendum esset in dativo καλοῖς ἔργοις, jam autem in genitivo dicitur καλῶν ἔργων. Sed respondeo cum Hieronymo et Budæo, imo Vatablo et Erasmo, προΐστασθαι proprie significat præesse, regitque genitivum : hunc enim poscit præpositio πρό. Nam hinc προστὰς et προστάτης τοῦ ἔργου vocatur præfectus operis. Vult ergo Apostolus Christianos ita studere et incumbere bonis operibus, præsertim eleemosynæ et beneficentiæ, ut iis quasi duces et præfecti præsint, perinde ut in castris quis dicitur præesse annonæ, frumento tormentis. Sicut enim hujus est curare ne quid iis in rebus desit, ita Christianorum est curare ne quid alicui desit, ut pauperum petitionem non exspectent, sed requirant, et sua eleemosyna præveniant. Ita Theophylactus. Quomodo Cato, teste Plutarcho, dicere solebat, « præclaras actiones occupandas, » id est, ambiendas et accersendas esse, ut semper benefacta priora posterioribus cumulemus. Sicut enim homines vani et mundani ambiunt honores, magistratus et præfecturas, de iisque certant, ut eos aliis præripiant : ita Christiani certare debent de bonis operibus, ut in eleemosynis, omnibus præeant easque aliis præripiant. Unde Chrysostomus explicans quid sit *bonis operibus præesse* : « Hoc est, inquit, oppressis injuria opem ferre, non pecuniis tantum, sed etiam exhortatione salubrique doctrina; viduis item ac pupillis auxilium ferre, omnibusque qui in afflictione aut angustia sunt prospicere, miserationis affectu. »

Beza in hunc locum castigatio castigatur.

Quid præesse bonis operibus?

Stimulus bonorum operum.

Ad hoc divitibus stimulum suggerit idem Chrysostomus hic in morali *homil.* 6, nimirum ut co-

gitent sibique persuadeant, eos qui dant eleemosynam plus a pauperibus recipere, quam eis dent; puta plus bonarum precum et orationum; plus virtutis, plus meriti, plus gratiæ, plus mercedis tam præsentis quam æternæ: atque hac de causa Christus cum posset sibi aliis modis prospicere de victu, a Magdalena tamen aliisque piis mulieribus ali voluit, scilicet non ut acciperet, sed ut conferret eis beneficium. Additque Chrysostomus: « Beneficentia, inquit, Deo similes facit. Hæc est charitatis mater, proprium Christianæ virtutis insigne, per quam discipuli Christi noscuntur: hæc nostrorum scelerum est medicina, hæc animæ nostræ sordes emundat, hæc scala, quæ in cœlum usque porrigitur, hæc Christi connectit corpus, omniaque Christi membra complectitur. »

Beneficentiæ laus.

Aliqui sic exponunt, *curent qui credunt*, id est Christiani, *ut bonis operibus præsint*, id est præstent et præcellant infidelibus, iisque palmam, non in gloria aut opibus, sed in studio bonorum operum præripiant: Græcum enim προΐστασθαι idem est, quod stare ante, id est præstare aliis, sive primum esse quem alii sequantur; non autem qui alios sequatur. Verum sic græce dicendum potius fuisse καλοῖς ἔργοις, quam καλῶν ἔργων, addendumque ἀπίστων, id est infidelibus.

Vers. 9.

9. STULTAS AUTEM QUÆSTIONES, ET GENEALOGIAS, ET CONTENTIONES, ET PUGNAS LEGIS DEVITA. — « Genealogias » intelligit Judæorum et Judaizantium, qui a puero ita hisce student, ut ab exordio Adam, usque ad Zorobabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrant, ut eos suum putes nomen referre, inquit Hieronymus (1). Rursum, «pugnas legis» intelligit futiles quæstiones et rixas, quæ circa legem moventur, ut quoto anno Salomon duxerit uxorem, an anno undecimo genuerit Roboam, et his similia, inquit Hieronymus.

De quibus genealogiis et pugnis legis intelligendus Paulus?

Vers. 10 et 11.

10 et 11. HÆRETICUM HOMINEM POST UNAM ET SECUNDAM CORREPTIONEM DEVITA, SCIENS QUIA SUBVERSUS EST QUI EJUSMODI EST, ET DELINQUIT, CUM SIT PROPRIO JUDICIO CONDEMNATUS. — Pro *correptionem* græce est νουθεσίαν, id est, ut Hieronymus vertit, *commonitionem*, quæ scilicet leniter fit; docendo et monendo suaviter absque graviori increpatione. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci et formato, sed eo, qui ex ignorantia aut mala instructione errat, et sectam errantium sequitur; vel de quo dubium est, sitne pertinax, necne. Hic enim corripi et instrui debet, primo lenius, secundo durius et fortius; quod si sic monitus contemnit, ostenditque se pertinacem, vitandus est, et non corripiendus: correptionis enim nullus erit fructus. Imo talis si corripiatur, magis resistit, fitque obstinatus, inquit Ambrosius, quia «talis,» ut subdit Apostolus, «subversus est,» græce ἐξέστραπται, id est, eversus est, scilicet fide, spe et bonis omnibus, utpote plane in hæresi et sua obstinatione perversus et immersus. Unde Tertullianus, lib. *De Præscript.*, cap. XVI. docet, in hæreticis non habere locum præceptum Domini, *Matth.* XVIII, de ordine in correptione servando. Hinc etiam idem Tertullianus et Ambrosius ita hic legunt, *hæreticum hominem post primam correptionem devita*; et sic, inquit Erasmus, hæreticos, si post primam correptionem relabantur, non devitamus, sed incendimus. Verum passim Latina, Græca et Syra legunt, *hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita*. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci, sed errante, ut dixi.

Quomodo agendum cum hæretico?

Nota *primo*: Pro *devita* græce est παραιτοῦ, id est, rejice, aversare, refuta.

Suggillat hic more suo mordaciter Erasmus theologos, quod ex hoc Apostoli loco probent hæreticos esse puniendos et plectendos, putantes scilicet *devita* idem esse quod *de vita tolle*, sicuti *decapita* idem est quod caput illi deme. Nec hoc sarcasmo contentus, similem, sed acriorem non tam ignorantiam, quam injustitiam impingit Jureconsultis, dum subdit: « Sic Jureconsulti furem suspendunt, quod lex latronem plecti capite jubeat, et Galli furem vocant latronem (*larron*); sic medici inscitia vocabulorum subinde venenum dant pro remedio. » Erras, Erasme, non hæc Jurisconsultorum Gallorum fuit stoliditas, sed Principum et magistratuum justa lex et sanctio, quæ ubique fures cruci, ut latrones rotis, adjudicat. Multo minus Theologorum inscitia, sed Regum et Imperatorum decreta, hæreticos ad rogum condemnant. Quis, oro, Interpretum vel Patrum Latinorum tam vecors, tam insulsus fuit, ut « devita » diceret idem esse quod « tolle de vita? » Fuerit aliquis matæologus, qui ita, ut ais, vel joco, vel serio explicarit: cui concilio, regi, vel principi idipsum ad pœnam hanc hoc nomine hæreticis irrogandam persuasit? Sunt aliæ Scripturæ certæ et claræ, quæ hæreticos puniendos doceant, quas vide, si lubet, apud Bellarminum. Præclare Tertullianus, *Scorpiaci* cap. II: « Ad officium, inquit, hæreticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. »

Erasmi indocta impostura.

Quare hæretici plectendi?

Nota *secundo*: « Delinquit, » græce ἁμαρτάνει, id est errat, vel delinquit et peccat, supple sciens, prudens et obstinatus in sua hæresi, malitia et delicto. Hæresis ergo antonomastice hic vocatur delictum, peccatum et scelus.

Hæresis quantum peccatum?

Nota *tertio*: « Cum sit proprio judicio condemnatus, » græce ὢν αὐτοκατάκριτος, id est, cum sit per se, et, ut legit Cyprianus, *a semetipso condemnatus*, quia scilicet sponte et pertinaciter se ab omnibus fidelibus, et a tota Ecclesia separat, extra quam non est salus, sed certa damnatio. Ita Hieronymus, Anselmus et alii. Unde sanctus Maximus, *serm.* 50, apte comparat hæreticum Judæ, qui non a Christo ejectus, sed sponte sua ab Apostolorum

Hæreticus Judæ similis.

(1) « Genealogias, » id est, ait Allioli, quæstiones circa varios ordines, hierarchiam et generationes angelorum.

collegio se separavit, dum vellet prodere Christum : « Tali, inquit, hæreticus, quali et Judas pœna damnatur, ut idem sui et reus sit sceleris, et judex sit ultionis, quia Dominum quem Judas vendidit, hæreticus blasphemat. » Rursum, ut Vatablus ait, cum hæreticus judicet æterna damnatione esse dignos eos qui veritati et fidei resistunt, hoc ipso seipsum condemnat, utpote qui et veritati et fidei totius Ecclesiæ resistat.

Tertio, alii sic explicant, hæreticus nimis credit suo judicio : in hoc enim consistit hæresis peccatum : sui ergo judicii præfidentia peccat hæreticus, ac consequenter eodem se condemnat, id est, condemnationis reum, illique obnoxium se facit. Sed hoc est præter mentem Apostoli (1).

Vers. 12. 12. CUM MISERO AD TE ARTEMAM, AUT TYCHICUM, — ut scilicet tui absentiam Cretæ suppleant, et pro te Cretenses instruant et pascant.

FESTINA AD ME VENIRE NICOPOLIM. — Chrysostomus Nicopolim Thraciæ intelligit; S. Hieronymus vero melius Nicopolim Epiri accipit. Dicta est *Nicopolis*, id est, urbs victoriæ, ab Augusto, qui ibi, scilicet juxta Actium Epiri promontorium, Antonium et Cleopatram navali bello devicit.

Vers. 13. 13. ZENAM LEGISPERITUM ET APOLLO SOLLICITE PRÆMITTE, UT NIHIL ILLIS DESIT. — Hos ad se mitti jubet Apostolus, ut in prædicatione Evangelii eos habeat socios et adjutores. Apollo enim erat eloquens et potens in Scripturis, *Actor.* XVIII, 24. Zenas vero non fuit juris Cæsarei peritus; sed legis, puta Mosaicæ doctor, ideoque magnæ auctoritatis et opinionis. Unde jam conversus ad Christum poterat ex lege et Prophetis revincere Judæos, docereque Jesum esse Messiam. Hos ergo Tito committit, ut eos ad se distinet, ac sollicite curet, ne quid in viatico aliisque in rebus ad iter opportunis illis desit.

Apollo et Zenas quales?

Vers. 14. 14. DISCANT AUTEM ET NOSTRI BONIS OPERIBUS PRÆESSE, AD USUS NECESSARIOS. — Repetit hanc sententiam Apostolus occasione viatici, quod jussit dari Zenæ et Apollo : estque occupatio, *q. d.* Dices mihi, o Tite, te pauperem esse, nec posse eis providere de omnibus necessariis ad iter. Respondeo, adi nostros fideles, doce illos charitatem hanc in Dei ministros et Apostolos exercere, ut discant ipsi non tantum per doctrinam, sed etiam per experientiam et praxim, bonis operibus et eleemosynis tam necessariis, tam dignis et sanctis præesse, et in suos magistros esse liberales et munifici. Ita Hieronymus, Theodoretus et alii. Idem S. Joannes, *epist.* 3, commendat Caio : « Charissime, inquit, fideliter facis quidquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos, etc., quos benefaciens deduces digne Deo : pro nomine enim ejus profecti sunt. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis. » Hinc inter primos Christianos arctum et magnum fuit jus hospitalitatis : adeo ut Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus Vita) hac de causa se Christianum et prædicatorem esse finxerit, quia sciebat in Christianorum hospitalitate satis se habere viatici, ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic (ut ait Lucianus) quaquaversum stipatus incederet. De hospitalitate hac plura dicam *ad Hebræos*, XIII, 2.

Commendatur liberalitas in operarios Evangelicos.

Hospitalitas Christianorum.

Concede, Domine, nos præesse bonis operibus, ut modicum hoc vitæ spatium fructuose transigamus, ut hæredes fiamus secundum spem vitæ æternæ.

ÆTERNA cogitans temporalem omnem laborem et dolorem, æque ac voluptatem despicit.

(1) Rosenmullerus vers. 11 e græco sic vertit : Intelliges enim, talem totum se immutasse, et peccare ita, ut se ipse condemnet.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD PHILEMONEM.

ARGUMENTUM.

Philemon qualis? Philemon, non Judæus, sed Gentilis, civis erat Colossensis, inter suos nobilis, vita ac moribus æque ac fide et professione Christiana conspicuus; cujus domum Colossis ad sua tempora integram permansisse tradit Theodoretus hic : utpote quæ tempore Pauli cœpit esse ecclesia, ut in ea Paulus ageret synaxes fidelium, ideoque in ea habitaret Archippus, Colossensium Episcopus, ut satis insinuat Paulus vers. 2. Hinc hæc domus jam Deo in ecclesiam dicata permansit in multa sæcula. Ejus pietas et hospitalitas. Rursum fideles in domum Philemonis convenire soliti ejusdem fovebantur auxilio : erat enim ipse eleemosynis addictus, et Sanctorum necessitatibus succurrebat. Hoc enim est quod ait Apostolus vers. 7 : « Viscera sanctorum per te requieverunt, frater. » Onesimus, servus Philemonis. Hic ergo Philemon habuit servum nomine Onesimum, qui non tam S. Pauli studio, ut volunt aliqui, quam ob furtum, compilatis scilicet quibusdam heri sui rebus, ut ex vers. 18 colligit S. Hieronymus, Theodoretus et Theophylactus, Colossis Romam transfugerat, ubi in Paulum incidit, qui eum ad Christum convertit, instituit et baptizavit, et jam fidelem tam Christo quam hero suo effectum cum hac epistola commendatitia ad herum, Philemonem scilicet, remittit, qua rogat illum, ut eum in gratiam recipiat. Occasio hujus Epistolæ scribendæ. Scripsit hanc Epistolam Paulus Romæ e vinculis prioribus anno Christi 60 (1), cum jam speraret se brevi iis liberandum, ut patet vers. 22; misit eamdem cum Epistola ad Colossenses, per ipsum Onesimum.

Quatuor documenta hujus Epistolæ. Notant S. Chrysostomus et Theophylactus, hanc Epistolam in tanta brevitate et simplicitate, plura perutilia continere documenta. Inter quæ *primum* est, nulli homini, ac ne servo quidem fugitivo, aditum ad gratiam et vitam æternam esse præclusum, neque de ullius, quantumvis duri, fraudulenti et perditi, salute esse desperandum : talis enim erat Onesimus, utpote servus, fur, Phryx. Phryges enim illiberali servilique erant indole. Unde apud eos ingens erat mancipiorum proventus, ut in proverbium abierit, teste Cicerone, orat. *pro Flacco*, Phrygem plagis meliorem fieri.

Secundum est, etiam vilium hominum, servorum et profugorum Christianis curam esse habendam.

Tertium, pietatis prætextu servos non esse avellendos a dominis. Unde hic Paulus servum Onesimum domino Philemoni remittit.

Quartum, servos præstantes virtute non esse contemnendos, sed amandos et promovendos. Hic enim Onesimus pœnitens facti, in gratiam cum hero suo Philemone rediit, factusque est vir et doctor egregius, atque post Timotheum creatus est secundus Episcopus Ephesi : quem valde laudat S. Ignatius, epist. *ad Ephesios*. Unde et hic idem Onesimus postea Romæ sub Trajano martyrio consummatus et laureatus est.

Discite hic Christiani, discite Pastores, pauperes, servos et ancillas non negligere, sed singularem curam eis impendere : sunt enim ipsi oves vestræ, atque animas tam nobiles habent quam divites, eodemque pretio sanguinis Christi redemptas. Unde a vobis easdem reposcet Deus in die judicii. Nam propter eas e cœlo descendit Christus, cujus hoc est elogium ab Isaia prædictum et celebratum : « Pauperes evangelizantur. » Tales Deus eligit : sunt enim ipsi magis humiles, dociles, ductiles, ideoque gratiæ et salutis capaciores quam divites. « Nonne Deus, inquit S. Jacobus, cap. II, 5, elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se (2)? »

(1) Ann. 57, juxta Sepp, quem cf. op. cit., tom. II, pag. 367.

(2) De eloquio et leporibus hujus Epistolæ hæc apposite Erasmus : « Quid festivius dici poterat vel ab ipso Tullio in ejusmodi argumento? Nisi quod quidam nomine duntaxat Christiani, animo infestissimi Christo, nihil eruditum putant, nihil elegans, nisi quod idem sit ethnicum, et universum florem simul periisse existimant, si quid de Christo fuerit admixtum, quod illius sapuit doctrinam, cum ea sit prima eloquentiæ pars, sermonem rebus accommodasse. » Cf. *Bible de Vence*, tom. XVI, p. 172 sqq.

1. Paulus vinctus Christi Jesu, et Timotheus frater : Philemoni dilecto et adjutori nostro, 2. et Appiæ sorori charissimæ, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiæ, quæ in domo tua est. 3. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, 5. audiens charitatem tuam, et fidem, quam habes in Domino Jesu, et in omnes sanctos : 6. ut communicatio fidei tuæ evidens fiat in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Jesu. 7. Gaudium enim magnum habui, et consolationem in charitate tua : quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. 8. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem pertinet : 9. propter charitatem magis obsecro, cum sis talis, ut Paulus senex, nunc autem et vinctus Jesu Christi : 10. obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo, 11. qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem et mihi, et tibi utilis, 12. quem remisi tibi. Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe : 13. quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii; 14. sine consilio autem tuo nihil volui facere, uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. 15. Forsitan enim ideo discessit ad horam a te, ut æternum illum reciperes, 16. jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maxime mihi; quanto autem magis tibi et in carne, et in Domino? 17. Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. 18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet : hoc mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu : ego reddam, ut non dicam tibi, quod et teipsum mihi debes. 20. Ita frater, ego te fruar in Domino : refice viscera mea in Domino. 21. Confidens in obedientia tua scripsi tibi : sciens quoniam et super id, quod dico, facies. 22. Simul autem et para mihi hospitium : nam spero per orationes vestras donari me vobis. 23. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas et Lucas, adjutores mei. 25. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

Vers. 1 et 2.

1. Paulus vinctus Christi Jesu, et Timotheus frater : Philemoni dilecto, et adjutori nostro, 2. et Appiæ sorori charissimæ, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiæ, quæ in domo tua est. — Vide quot titulis et nominibus pulset hic Apostolus mentem Philemonis, ut Onesimum in gratiam recipiat.

Quatuor motiva, quibus Paulus Philemonem inducit ad commiserationem servi fugitivi.

Primo, ego « vinctus Christi, » inquit, hoc a te posco; da ergo hoc solatium et gaudium mihi vincto, imo da hoc Christo, pro quo ego vinctus sum, factusque quasi servus similis servo tuo Onesimo.

Secundo, idem poscit « Timotheus frater » tam tuus, quam meus, in Christo, id est Christianus.

Tertio, tu es mihi « dilectus et adjutor; » da hoc ergo dilectioni nostræ. Rursum, soles non tantum quosvis miseros et pauperes, sed etiam me tuis opibus et opera in Evangelio adjuvare; juva ergo et suscipe hunc misellum servum tuum per me conversum.

Quarto, salutando Appiam et Archippum, tacite eosdem, inquit Theophylactus, deprecatores secum pro Onesimo adsciscit, tanta erat charitas et sollicitudo Apostoli, ut unum homuncionem fugitivum domino suo reconciliaret.

Nota *secundo* : Hæc Appia uxor erat Philemonis, ut docet Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus. Hanc « sororem » suam vocat, scilicet in Christo. Omnes enim Christiani in symbolum eximiæ charitatis mutuæ, omnes viros Christianos vocabant fratres, omnes feminas sorores; tanquam ex eodem patre, scilicet Christo; et matre, scilicet Ecclesia, genitos et genitas.

Archippus quis et qualis?

Nota *tertio* : Hic Archippus Episcopus et prædicator erat Colossensium, inquit Ambrosius et Hieronymus; unde eum hic Paulus vocat *commilitonem* suum, et *ad Coloss.* IV, 17; de eo scribit : « Dicite Archippo : Vide ministerium, quod accepisti a Domino, ut illud impleas. » Licet Primasius velit Archippum tantum fuisse diaconum; Epaphram vero fuisse Episcopum Colossensium : de quo vers. 23. Videtur autem hic Archippus habitasse Colossis, in domo Philemonis. Hac enim de causa eum cum Philemone salutat; hinc etiam addit salutem apprecans, « et Ecclesiæ (id est congregationi fidelium) quæ in domo tua est, » scilicet, o Philemon (ad eum scribit, eumque alloquitur, non autem Archippum), utpote in qua multi sunt fideles; cum in ea habitet Archippus Episcopus, ideoque ad eam quasi communem Episcopi et fidelium ecclesiam Christiani sacrorum causa conveniant.

Vers. 4 et 5.

4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, 5. audiens charitatem tuam, et fidem, quam habes in Domino Jesu, et

IN OMNES SANCTOS. — Græce non est ἐν, sed εἰς, id est *in*, vel *erga* Dominum Jesum et omnes sanctos. Ita Chrysostomus et Ambrosius.

Fides in Jesum et Sanctos eadem.

Nota : Fidem quam habemus in Dominum Jesum, eamdem habemus et in omnes Sanctos : sicut enim credimus Jesum esse Messiam et Salvatorem, caputque Ecclesiæ Dei, ita pariter credimus Sanctos Jesu veros esse sanctos, veramque Dei Ecclesiam; et amando ac adhærendo Sanctis, amamus ac adhæremus Christo, ac consequenter benefaciendo Sanctis, benefacimus Christo. Apostolus enim loquitur de fide non nuda et interna, sed de ea, quæ per opera sese exerit et communicat; uti mox ipse subjungit.

Per Sanctorum cultum nihil demitur Christo.

Hinc sequitur, eum qui honorat et invocat Sanctos, nihil detrahere Christo, imo hoc ipso honorare et invocare Christum. Unde *Exodi* XIV, 31, dicitur : « Crediderunt Domino, et Mosi servo ejus. » « Hoc autem, inquit Hieronymus, non solum in Mose, sed in omnibus Sanctis ejus est, ut quicumque credit Deo, aliter ejus fidem recipere nequeat, nisi credat et in Sanctos ejus : non enim est in Deum perfecta dilectio et fides, quæ in ministros ejus odio et infidelitate tenuatur. »

Vers. 6.

6. UT COMMUNICATIO FIDEI TUÆ EVIDENS FIAT, IN AGNITIONE OMNIS OPERIS BONI, QUOD EST IN VOBIS IN CHRISTO JESU. — *Communicationem fidei* vocat fidei communionem; sive quod tu, o Philemon, nobiscum in fide communices, habeasque communem et eamdem nobiscum fidem, æque ac spem.

Communicatio fidei, quid hic?

Secundo et plenius, *communicationem fidei* vocat eleemosynas et officia charitatis in Sanctos, ex fide viva et ardenti manantia.

Nota *primo* : Hæc verba referenda esse ad superiora, scilicet ad illa, « semper memoriam tui faciens in orationibus meis, » *q. d.* Oro instanter et assidue pro te, ut communicationem hanc bonorum operum, ad quam fides te incitat, ostendere et perficere pergas, ut liberalitas tua nunquam cesset, sed potius, ut quæcumque potes effundas in egentes, maxime Christianos. Ita Theophylactus.

Nota *secundo* : Pro *evidens*, græce legit noster Interpres ἐναργὴς per α; jam cum Hieronymo, Chrysostomo, Theophylacto per ε legunt ἐνεργής, id est, efficax, operatrix, et operibus florens, scilicet fiat fides et communicatio fidei tuæ. Adverte, Apostolum poscere fidem non otiosam et nudam, sed efficacem, quæ flores et fructus pariat eleemosynæ et bonorum operum. Verum melius Noster legit ἐναργής, id est, evidens : sequitur enim, « In agnitione omnis operis boni, » *q. d.* Ut omnibus evidens fiat fides tua, dum agnoscunt et vident eleemosynas et opera tua bona, quæ per fidem hanc incitatus operaris, « idque in Christo Jesu, » id est per legem, doctrinam et gratiam Christi Jesu, *q. d.* Cum sis tantæ in omnes charitatis, eam in tuum Onesimum quoque ostende, eumque in gratiam recipe. Ita Theophylactus.

Apostolus requirit fidem non otiosam, sed cum ea bona opera.

Aliter Anselmus, « in agnitione, » inquit, id est, ut tu cognoscas practice, id est, ames et peragas omne bonum. Sed prior sensus planus et genuinus. Denique vox *operis* non est apud Hieronymum, Chrysostomum, Ambrosium; est tamen in Syro et Bibliis Regiis (1).

Vers. 7.

7. GAUDIUM ENIM MAGNUM HABUI ET CONSOLATIONEM IN CHARITATE TUA, QUIA VISCERA SANCTORUM REQUIEVERUNT PER TE, FRATER. — Nota *primo* : Pro *gaudium* græce est χάριν, id est gratiam; sed Apostolus χάριν accipit pro χαράν, id est gaudium, tam hic quam II *Corinth.* I, 15, ut docent Chrysostomus et Theophylactus, quin et Erasmus, Vatablus et Beza.

Quid intelligatur per illud, Viscera sanctorum requieverunt?

Nota *secundo* : « Requieverunt, » id est, recreata et refocillata sunt. Sicut enim venter inanis, fame latrans et exæstuans, ita et tormina viscerum, ipsaque viscera sedantur et quiescunt, dum implentur et saturantur.

Nota *tertio* : Per *viscera* Vatablus intelligit ventres, quos satiavit Philemon; sed plus significat « viscera, » scilicet tam intimas necessitates, quam consolationem ad intima corporis et animi penetralia pertingentem, ac quasi cor ipsum reficientem et recreantem, *q. d.* Intima consolatione affecisti Sanctos, id est, Christianos, dum eis in summa necessitate, tanta charitate succurristi, o Philemon. Ita Theophylactus. Sic enim e converso Hebræi רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ, dant eis qui profusi sunt in opera misericordiæ, quod videlicet intime aliorum miseria tangantur, et ex intimis visceribus miserorum misereantur, adeoque ex hac miseratione viscera ipsa, quæ sedes sunt compassionis et condolentiæ, in iis commoveri et contorqueri videantur. Viscera ergo misericordiæ significant visceralem, intimam, et ex imo corde et affectu manantem misericordiam. Sic Zacharias canit, Deum nos ex alto visitasse « per viscera misericordiæ; » quia cum dedit nobis Christum Filium suum, quasi sua viscera in nos effudit.

Hebræi misericordibus dant viscera misericordiæ.

Notat S. Hieronymus artificium et rhetoricam Christianam Pauli, qua ita impense in prœmio laudat Philemonem, ut ille id, quod postea petetur, negare non audeat, ne suis laudibus videatur indignus.

Vers. 8.

8. PROPTER QUOD MULTAM FIDUCIAM (παῤῥησίαν, id est libertatem) HABENS IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) IMPERANDI TIBI QUOD AD REM PERTINET, — τὸ ἀνῆκον, id est, quod decens, conveniens et officii tui est, ut scilicet solitam tuam charitatem in servum tuum pœnitentem ostendas.

Vers. 9.

9. (Tamen) PROPTER CHARITATEM MAGIS OBSECRO, CUM SIS TALIS, UT PAULUS SENEX, NUNC AUTEM ET VINCTUS JESU CHRISTI, — *q. d.* Cum mihi quasi patri spirituali tuo liberum sit propter Christum

(1) Rosenmullerus græcum sic vertit : Optans, ut fides, quam nobiscum habes communem, magis magisque se manifestet (per opera bona), tuque cognoscas magnitudinem beneficiorum quæ debemus Christo.

tibi imperare, ut Onesimum in gratiam recipias : malo tamen non auctoritate uti, sed precibus, et per charitatem te obsecrare, ut idipsum facias cum sis senex æque ut ego. Senes enim non increpandi, sed rogandi sunt, inquit Anselmus, Hieronymus, Theophylactus.

Nota : Pro *cum sis senex* græce est τοιοῦτος ὤν, quod Hieronymus, Vatablus et alii vertunt, *cum sim talis*, scilicet *Paulus senex*. Nam vocula *ut* interjecta sæpe non est nota similitudinis, sed veritatis, significans *scilicet* : atque hoc modo hæc verba Græca syntaxi recte cohærent cum παρακαλῶ, id est, obsecro, *q. d.* Obsecro te cum sim talis, scilicet Paulus senex : senum enim, cum sint debiles et infirmi, est orare et obsecrare. Verum per hebraismum Noster cum Ambrosio melius vertit, *cum sis senex*, scilicet tu, o Philemon. Hebræi enim כי *ki*, id est, *quia*, *cum*, aliasque similes conjunctiones causales et rationales sæpe subaudiunt, et participium sumunt pro præsenti indicativo vel conjunctivo quo carent, scilicet ὤν pro εἶ vel ἦς, nam, ut dixi, senum potius est rogari, quam rogare et obsecrare.

Nota *secundo* : Τὸ *nunc autem et vinctus Jesu Christi* referendum est tantum ad *Paulus senex*, non autem ad *cum sis talis*. Nec enim Philemon similis erat Paulo in vinculis, sed tantum in senio : addit enim Paulus senio sua vincula, ut efficacior sit obsecratio, *q. d.* Da hoc senio meo; si non, da saltem hoc vinculis meis.

Vers. 10, 11 et 12.

10, 11 et 12. Obsecro (inquam) te pro meo filio, quem genui in vinculis Onesimo, qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem et mihi et tibi utilis, quem remisi tibi. — Post longas insinuationes quasi parata jam via, tandem hic proponit suam petitionem, nomenque servi Philemoni invisi, illudque illi amabile et suave efficit, dum vocat eum filium vinculorum suorum, sibique et illi utilem. Admiratur hic S. Hieronymus magnanimitatem Pauli, mente in Christum ferventis : « Tenetur, inquit, in carcere, vinculis stringitur; squalore corporis, charorum separatione, pœnalibus tenebris coarctatur : et non sentit injuriam, non dolore cruciatur, non novit aliud nisi de Christi Evangelio cogitare; sciebat servum, sciebat fugitivum, sciebat raptorem, » et hunc tamen in carcere docet, catechizat, convertit, baptizat, et quasi filii loco habet.

Locus Pauli illustratus ex textu Græco.

Nota *primo* : In Græco pulchra est anthesis, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον. Olim, inquit, hic servus fuit tibi *achrestus*, id est inutilis, incommodus, noxius : nunc tibi et mihi erit *chrestus* et *euchrestus*, id est utilis, commodus, beneficus. Sic olim dicebantur *chresti* homines commodi et benefici. « Pauci, inquit Lucianus in *Philopatro*, chresti, id est frugi, sunt, quemadmodum ubique video. »

Onesimus græce

Nota *secundo* : Alludit Paulus ad nomen Onesimi, ὀνήσιμος enim idem est quod εὔχρηστος, id est chrestus et utilis, *q. d.* Olim erat anonesimus, id est inutilis, imo noxius et damnosus; jam est onesimus, id est utilis; olim Paganus, jam Christianus; olim fur, jam fidelis servus; olim profugus, jam redux, ut tibi sit assecla fidus et perennis.

Idem est quod chrestus id est utilis.

Nota *tertio*, cum S. Hieronymo, spiritum et efficaciam Pauli, qua ita cito Onesimum convertit, et ex tam inutili et perverso, tam utilem et eximium effecit, ut eum optet sibi ministrum in vinculis : cum enim dicit eum sibi esse utilem, tacite postulat, inquit Theophylactus, ut sibi remittatur; remittit tamen eum ad herum, tum ut ejus iracundiam placet, tum ut ostendat servos fugitivos jure justitiæ heris suis esse restituendos. Hinc eumdem Onesimum recens a se conversum vocat charissimum et fidelem fratrem, *Coloss.* IV, 9.

Vers. 12.

12. Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe. — Significantius idipsum habent Græca, αὐτόν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, ipsum, hoc est mea viscera, suscipe; « viscera » sua vocat filium suum, quem genuit in Christo. Videntur enim filii esse quasi pars viscerum matris; quod in se transfert Paulus, ut maternum et tenerrimum affectum suum in Onesimum exprimat : hunc enim magis significat vox *viscera*, quam vox *filius* (1).

Vers. 13 et 14.

13 et 14. Quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret; sine consilio autem tuo nihil volui facere, uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. — « Bonum, » id est beneficium, « tuum. » Hoc enim significat Hebræum טוב *tob*, id est *bonum*. Pungit novo stimulo Philemonem, *q. d.* Tu mihi in vinculis servire debueras, idipsum pro te præstitit servus tuus Onesimus, ergo illi a te ad me profugo potius gratias agere debes, quam irasci.

Bonum apud Hebræos, idem est quod beneficium.

Vers. 15 et 16.

15 et 16. Forsitan enim ideo discessit ad horam (id est, ad breve tempus) a te, ut æternum illum reciperes, jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maxime mihi : quanto autem magis tibi, et in carne et in Domino? — « Æternum » vocat eum qui jam conversus fideliter, spiritu Christiano, hero suo erat adhæsurus, tum in hac vita, tum in futura. Ita Anselmus.

Secundo, noster Interpres vertit, *pro servo*, quia in Græco legit, uti et Syrus, ὑπὲρ δούλου. Jam autem legunt, ὑπὲρ δοῦλον, id est, supra servum, majorem et præstantiorem servo, puta fratrem, utpote fidelem et Christianum jam effectum recipies.

Tertio, « in carne, » id est, in rebus carnalibus, hoc est temporalibus.

Quarto, « in Domino, » id est, in rebus divinis, spiritualibus et æternis. Vide *Can.* 25, *q. d.* Onesimus jam tibi charior esse debet, quam ante; quia jam tibi magis conjunctus et devinctus est, magisque melius et fidelius tibi serviet, quam ante : ante enim metu servili quasi manci-

(1) Ita Esther ad Assuerum : « Dona mihi animam meam, » id est populares meos, quos ut animam diligo.

pium ad oculum tibi serviebat, jam vero tibi serviet, tibique adhærebit fidelissime, quasi frater, ex amore et spiritu Christiano, tam in rebus temporalibus quam divinis. Ita S. Hieronymus et Theophylactus.

Denique notat Hieronymus rursus artificium Pauli: ut fugam enim servi elevet et excuset, dicit Dei providentia eam factam esse, ad majus tam ipsius quam heri bonum. « Nonnunquam, inquit Hieronymus, malum occasio fit bonorum; et hominum prava consilia Deus vertit ad rectum. Quod dico, manifestius exemplo fiet. Joseph, fratres zeli stimulis incitati, Ismaelitis viginti argenteis vendiderunt: hoc initium et patri et fratribus et omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres: Vos, inquit, cogitastis de me mala, et Deus cogitavit de me bona. Simile quid et in Onesimo possumus intelligere, quod mala principia occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominum non fugisset, nunquam venisset Romam, ubi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem, nunquam Pauli effectus filius in opus Evangelii mitteretur. Ex quo paulatim et per gradus suos reciprocante sententia, ideo minister Evangelii est factus Onesimus, quia fugit a Domino. »

Deus bona elicit ex malis.

Est hic locus moralis de Christiana humilitate: apud Christianos enim servi sunt fratres suorum dominorum in Christo. Vide Chrysostomum in morali *hom.* 3, ubi simul docet de ipsamet humilitate sua neminem gloriari aut sese extollere, sed magis unumquemque humiliari debere.

Locus moralis de Christiana humilitate.

SI ERGO HABES ME SOCIUM, — id est amicum, si inter amicos me numeras.

Vers. 17. 17. SUSCIPE ILLUM SICUT ME. — Amicorum enim omnia sunt communia. Hæc est ratiocinatio Apostoli. Ego sum Onesimo κοινωνός, id est tanta est mihi cum illo communio, ut ille sit alter ego: recipe ergo illum sicut meipsum. « Consideremus hic, ait Hieronymus, quantum laudetur Onesimus, quantumque tam parvo tempore profecerit sub Paulo, cum ita recipiendus sit, ut Apostolus; et sic ejus, ut Pauli, dominus debeat desiderare consortium. »

Vers. 18. 18. SI AUTEM ALIQUID NOCUIT TIBI, AUT DEBET, HOC MIHI IMPUTA, — *q. d.* Furtum et debitum ejus in me transcribe.

Vers. 19. 19. EGO PAULUS SCRIPSI MANU MEA, EGO REDDAM. — Græce ἀποτίσω, id est, dependam, resolvam: est enim hic fidejussio, qua se Paulus pro Onesimi debito Philemoni obstringit, *q. d.* Quod Onesimus sublegit et rapuit, ego Paulus spondeo me redditurum: cujus sponsionis hoc tibi chirographum do, hanc scilicet epistolam mea manu perscriptam. Ita S. Hieronymus, Chrysostomus, Theodoretus.

UT NON DICAM TIBI, QUOD ET TE IPSUM MIHI DEBES, — *q. d.* Ut omittam et taceam, quod te, id est tuam conversionem ad Christum et salutem, mihi debes; itaque si tu et tua mea sunt, ergo et Onesimus, qui tuus est, meus est. Ita Hieronymus et Anselmus.

Vers. 20. 20. ITA, FRATER. — Pro *ita* græce est interjectio asseverantis et confirmantis, *q. d.* Certe, ne dubites, ego omnino rependam Onesimi debitum.

Secundo et melius, S. Hieronymus ναί accipit quasi respondens Hebræo אנה *ana*, quæ est interjectio blandientis, *q. d.* Quæso, obsecro te, frater, preces meas pro Onesimo exaudi: ita enim illi veniam eblanditur. Unde subdit:

EGO TE FRUAR IN DOMINO, — *q. d.* Ego voluptatem miram capiam ex te, cum hanc rem tam piam et justam in Domino, id est, in re dominica et Christiana, mihi concesseris. Unde Syrus vertit אתניח *etteniach*, id est, ego refocillabor, vel suaviter requiescam in te. Græcum ὀναίμην, id est fruar; alludit rursum ad nomen Onesimi, *q. d.* Ego ex te fructum consolationis capiam, si Onesimum, id est fructuosum et utilem, in gratiam recipias.

Notat S. Augustinus, Anselmus, Beda, et ex iis Magister in I, *dist.* II, frui tantum licere Deo quasi fine ultimo, uti vero nos creaturis, quasi mediis ad illum finem assequendum. *Frui* enim idem esse quod finem, sive complementum lætitiæ, ac consequenter beatitudinem et felicitatem in aliqua re ponere: quod non aliter fit, quam cum ultimo fini nostro suavissime et perenniter inhæremus. Volunt ergo Patres citati, *frui* hic ab Apostolo abusive sumi, ut sit idem, quod cum delectatione uti; vel certe *secundo*, ut idem Augustinus, lib 1 *De Doct. Christiana*, cap. XXXIII, et ex eo Anselmus, *q. d.* Fruar te, non in te, sed in Domino, id est Domino fruar, et in eo ac per eum te et omnibus aliis, quos meæ fruitionis ac visionis divinæ socios habebo in cœlo; aut *tertio*, ut Hieronymus, *q. d.* Imprecor tibi, o Philemon, clementiam, charitatem aliasque virtutes Dominicas, ut te illis repleto fruar, id est gaudeam, in Domino. Verum uti hi sensus, præter mentem et scopum Apostoli sunt, ita et hæc acceptio vocis *frui* recentior est. Cœpit enim a S. Augustino, a quo cæteri Patres et Theologi eam mutuati sunt: nam Ciceroni et priscis Latinis *frui* proprie est fructum, utilitatem et voluptatem ex aliqua re capere. Sic enim dicimur frui vita, bonis, amicis, quibus nihil est dulcius; et hoc proprie significat Græcum ὀναίμην. Unde Theophylactus sic exponit, *q. d.* Paulus: « Fac me, o Philemon, tuo hoc beneficio quod peto, perfui, non in rebus mundanis, sed in Domino, » id est *in divinis*. Et Vatablus sic, *q. d. Si hoc feceris, adjutus ero* (hoc enim quoque significat ὀναίμην) *per te in Domino*, id est, in re, quæ grata est Domino; vel, *utinam ego de te fructum et voluptatem capiam in hac re justa!*

Frui solo Deo licet, uti creaturis, secundum Augustinum.

Fruimur re, ex qua fructum capimus.

REFICE VISCERA MEA IN DOMINO, — *q. d.* Me intime refice et recrea hoc beneficio, quo nullum mihi

accidet jucundius. Si hoc mihi præstiteris, cor meum mulcebis, et miro gaudio delinies. Vide dicta vers. 7 et 12.

Vers. 22. 22. PARA MIHI HOSPITIUM. — Audi S. Hieronymum : « Non puto tam divitem fuisse Apostolum, et tantis sarcinis occupatum, ut præparato egeret hospitio, et non una contentus cellula, breves corporis sui spatio ædes amplissimas existimaret : sed ut, dum eum exspectat Philemon ad se esse venturum, magis faciat quod rogatus est. » Et mox : « Apostolo magis quam Paulo hospitium præparandum est. Venturus ad novam civitatem, prædicaturus crucifixum, et inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primum, ut domus celebri esset urbis loco, ad quam facile conveniretur. Deinde ut ab omni importunitate vacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audientium : ne proxima spectaculorum locis, ne turpi vicinia detestabilis. Postremo ut in plano potius esset sita, quam in cœnaculo. Quam ob causam existimo eum Romæ in conducto mansisse biennium. Nec parva, ut reor, erat mansio, ad quam Judæorum turbæ quotidie confluebant. » *Actor.* XXVIII, 30. Lustravi ego conductum hoc S. Pauli hospitium, adeoque juxta illud habito : conversum est in ecclesiam, vocaturque Diaconia S. Mariæ in Via lata. Sane amplum fuit et in celeberrimo urbis loco. Nemo ergo miretur, si Religiosi qui proximorum saluti se addixerunt, similia quærant in urbibus loca : non enim sibi et suis commodis, sed civium consulunt.

NAM SPERO PER ORATIONES VESTRAS DONARI ME VOBIS, — ut scilicet liberatus e vinculis, vobis restituar. Duo hic discimus, ait Theophylactus : *Primo*, quod sit ingens orationum virtus, si quidem Paulus talis tantusque illarum ope indigeat; et si ille, quis non? *Secundo*, quod oporteat nos humili esse spiritu, quandoquidem Paulus discipulorum precibus indigebat; quodque utilissimum sit aliorum, præsertim Sanctorum, preces exposcere. Virtus orationum.

Vers. 23. 23. SALUTAT TE EPAPHRAS CONCAPTIVUS MEUS IN CHRISTO JESU, — id est propter Christum Jesum. Sic enim sæpe accipitur Hebræum *bet*, id est *in*. Ita Theophylactus. Hic Epaphras Episcopus fuit Colossensium, simulque curam gerebat Ecclesiæ Laodicensis et Hierapolitanæ, ut docet Paulus *Coloss.* IV, 12. Sed cum Romæ in vincula conjectus est, suffectus ei videtur Archippus, ut docet Ambrosius, et insinuat Paulus, ut dixi vers. 2.

Vers. 24. 24. DEMAS. — Hic est, ait Theophylactus, qui postea a Paulo defecit. De quo dixi II *Tim.* cap. IV, 9.

Fruere ÆTERNITATE, Fruere Deo.

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM

AD HEBRÆOS.

ARGUMENTUM.

Pauca hic præmittenda sunt. *Primo*, de auctoritate hujus Epistolæ. *Secundo*, de ejus auctore. *Tertio*, de idiomate et stylo. *Quarto*, de argumento et scopo ejusdem.

Ostenditur Epistolam hanc esse Scripturam canonicam.

Quæritur ergo *primo*, an Epistola hæc sit Scriptura canonica? Negavit id olim Marcion et Arius, et nuper Lutherus, Brentius, Kemnitius, Magdeburgenses et Anabaptistæ; imo vero e Catholicis Cajetanus, scribens in hanc Epistolam, hac de re dubitat.

Sed respondeo, et dico : De fide est, Epistolam ad Hebræos esse Scripturam canonicam. Ita definit Concilium Florentinum in *Instructione Armenorum*, et Tridentinum, *sess.* IV. Estque hic Patrum et priscæ Ecclesiæ sensus et consensus : ita enim censuit olim Innocentius I, *epist. ad Exuperium*, et Concilium Carthaginense tertium, *can.* 47, et Laodicense, *can.* 59, Canones quoque Apostolorum, *can.* ultim. Idem docet Athanasius in *Synopsi*; Augustinus, lib. II *De Doctrina Christiana*, cap. VIII; Hieronymus, epist. *ad Dardanum*; Origenes et Clemens Alexandrinus apud Eusebium, lib. VI *Historiæ Ecclesiasticæ*, cap. XI et XVIII. Imo idem asseverat Calvinus, Beza et eorum asseclæ.

Argumenta octo, quæ contra auctoritatem hujus Epistolæ ab Erasmo et aliis objiciuntur, suis quæque locis dissolvam. Interim vide ea simul congesta et discussa apud Bellarminum, lib. I *De Verbo Dei*, cap. XVII, et Medinam, lib. VI *De Recta fide*, cap. XXV (1).

D. Paulus auctor hujus Epistolæ.

Quæritur *secundo*, quis hujus epistolæ sit auctor? Erasmus et Calvinus negant esse S. Paulum; et olim Tertullianus, lib. *De Pudicitia*, censuit esse Barnabam. Sed respondeo et dico : Certum est hanc Epistolam esse S. Pauli. Ita Patres Græci et Latini passim, quos citat Bellarminus supra, et Galenus hic. Imo idipsum docet S. Petrus, *epist.* II, cap. III, vers. 15 : « Sicut, inquit, charissimus frater noster Paulus scripsit vobis, » scilicet Hebræis Christianis, ex Judæa, ob Judæorum persecutionem, profugis et dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam. Hisce enim tam secundam, quam primam suam epistolam scribit S. Petrus, ut patet *epist.* I, cap. I, vers. 1; nam hosce Hebræos profugos, et in Græcia alibive peregrinantes significat ibi Græcum παρεπίδημοι, ut recte advertit Ribera hic.

Cur nomen D. Pauli huic Epistolæ non præfixum?

Dices : Cur ergo Paulus in aliis epistolis nomen suum præfigit suos salutando, hic autem illud tacet?

Respondent aliqui, Paulum nomen suum in hac Epistola quoque posuisse; sed interpretem illud omisisse, sive quod mancum nactus sit exemplar, ex quo hæc transtulit, sive oblivione, aliave de causa.

Prima causa.

Verum probabilius respondent S. Hieronymus in *Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum*, in *Paulo*; Clemens Alexandrinus apud Eusebium, loco citato, et alii passim, Paulum nomen suum in hac Epistola tacuisse, eo quod Pauli nomen apud Judæos etiam Christianos male audiret. Habebatur enim Paulus hostis legis Mosaicæ, et Gentilium (qui Judæis invisi erant) patronus. Adde, si se vocasset Paulum, cum illud Gentile et Romanum sit nomen, displicuisset Judæis, quasi ex Saulo Paulus, ex Judæo factus esset Gentilis et Romanus; sin Saulum se vocasset, Gentilibus visus fuisset a Gentibus ad Judæos, et a christianismo ad judaismum velle redire. Prudenter ergo nomen suum subticuit, ne hos illosve nomine suo offenderet.

Addunt nonnulli, videri Paulum eadem de causa hanc Epistolam tradidisse Barnabæ, ut ipse eam quasi nomine suo vulgaret, ideoque a Tertulliano Barnabæ eam adscribi. Verum Paulus seipsum et nomen suum Hebræis satis indicat, cap. ult. vers. 23.

Secunda causa.

Secundam causam cur Paulus nomen suum hic sileat, affert Theodoretus et Clemens loco jam citato, videlicet modestiam Pauli, quia scilicet ipse in hac Epistola prædicat et celebrat Christum, primum Hebræorum Apostolum. Rursum, quia

(1) De hujus Epistolæ canonicitate a nonnullis veterum, præsertim in Ecclesia Latina, dubitatum est imprimis ob loca quædam perperam intellecta, v. g. VI, 4-9, ubi legitur : « *Impossibile est* eos qui semel sunt illuminati... et prolapsi sunt, *rursus renovari ad pœnitentiam*; » quibus verbis abutebantur Novatiani ad denegandam lapsis pœnitentiam, ut suo loco dicetur. Cf. D. Glaire, *Introduction*, etc., tom. VI, pag. 203; Haneberg, *Einleitung*, etc., VIII part., cap. III, § 30.

Hebræi curæ Petri et Jacobi erant commissi : Paulus vero non Judæorum, sed Gentium erat doctor et Apostolus. Hac de causa noluisse se nominare, quia simul se de more vocare debuisset eorum Apostolum; quod noluit, sed hunc titulum tum Christo, tum S. Petro et Jacobo concessit : unde Paulus Hebræis hic scribit, non quasi doctor et Apostolus, sed quasi eorum socius et amicus, ut patet cap. ult. vers. 3.

Addunt aliqui tertiam causam, scilicet hanc fuisse Hebræorum consuetudinem, ut in epistolis nomina sua non præfigerent. Quæ consuetudo colligi videtur ex IV *Reg.* x, 2. Sed hæc causa non satis certa aut solida videtur (1).

Qua lingua scripta sit a D. Paulo Epistola hæc?

Quæritur *tertio*, qua lingua conscripta sit hæc Epistola? Aliqui, cum Origene et Clemente Alexandrino loco citato, respondent græce esse scriptam, ita ut sententia et res sit Pauli, phrasis vero et stylus S. Lucæ aut Clementis, ideoque sit elegantior aliis Pauli epistolis. Verum sic non tam Paulus quam Lucas aut Clemens hujus Epistolæ esset auctor et scriptor hagiographus, utpote scribens et concinnans singulas hujus Epistolæ sententias, non ex se, sed ex instinctu Dei et dictante Spiritu Sancto.

Hebraice, non tamen pura.

Dico ergo cum S. Hieronymo in *Catalogo Scriptorum Ecclesiast.*, in *Clemente*, cum Theodoreto et Œcumenio hic, cum Clemente Alexandrino supra, Paulum scripsisse hanc Epistolam, hebraice, utpote Hebræum Hebræis : hebraice inquam, non pure, sed corrupte, puta syriace, uti locuti sunt Judæi post reditum e Babylone et tempore Christi. Scripsit itaque Paulus hanc Epistolam Hebræo, id est suo vernaculo eloquio disertissime, et pari eloquentia versa est in Græcum a Luca, uti censuit Clemens Alexandrinus apud Eusebium, lib VI *Hist.*, cap. xi; vel potius, ut Eusebius, Hieronymus, Theodoretus et Œcumenius, a Clemente Romano, cujus epistola ad Corinthios cum hac ad Hebræos et stylo et sensu valde consentit. Et hæc est causa cur inter hanc ad Hebræos et alias Pauli ad alios epistolas, magna sit styli dissimilitudo.

Dices : Si scripsit hebraice, cur ergo citans scripturam veteris Testamenti, non eam citat juxta textum Hebræum, sed juxta versionem Septuaginta.

Respondeo : Paulum in autographo Hebræo citasse scripturam juxta textum Hebræum, sed Græcum interpretem substituisse versionem Septuaginta, utpote Græcis notiorem. Ita textum Hebræum citavit Paulus in Syra, id est Antiochena, synagoga, *Actor.* xiii, 35 et 41, ubi tamen Lucas Græcis græce scribens, versionem Septuaginta substituit : idipsum fecit quoque interpres S. Matthæi, cap. xiii, vers. 14, et alibi, ut ibidem Jansenius et alii annotarunt. Nisi malis dicere cum Ribera, Galeno et Baronio, tom. I, pag. 677, illo tempore versionem Septuaginta fuisse vulgatam apud omnes, tam Judæos, quam Græcos, et e Græco in Syrum idioma fuisse conversam, illudque citasse Paulum : unde et Josephus et Philo, Hebræi licet, Septuaginta tamen sequuntur et citant potius quam Hebræa ipsa autographa.

Dices *secundo* : Si hebraice scripsit hæc Paulus, cur ergo Hebræum nomen unum per aliud interpretatur, dicens cap. vii, vers. 1 et 2 : « Melchisedec, qui interpretatur rex justitiæ; » et : « Rex Salem, id est pacis. »

Respondent aliqui, non Paulum hæc Hebræa nomina interpretatum esse, sed interpretem Græcum hasce interpretationes Paulo addidisse. Verum id dici nequit : ipse enim contextus arguit eas esse Pauli; nam in hisce interpretationibus magnam argumentationis suæ vim ponit ipsemet Paulus. Dico ergo, ipsummet Paulum Hebræas hasce voces interpretatum esse per alias similes, vel per easdem, sed divulsas et separatas, ut eas magis inculcaret, et sensum in iis latentem explicaret et perurgeret, dicendo vers. 2 : «Melchisedec» idem est quod *melech*, id est rex, *sedec*, id est justitiæ; sicut latine quis recte interpretatur, dicens, frugifer idem est quod frugem ferens, corniger idem est quod cornu gerens. Adde, Apostolum Hebræas voces non interpretari per Hebræas, sed per Syras quibus tunc loquebantur Judæi : sicuti jam Syrus interpres (quem nonnulli putant non esse interpretem, sed ipsum autographum Pauli, quod mox examinabo) interpretatur eadem nomina dicens, *Melchisedec*, id est, *malca dekinuta* (2).

An textus Syriacus sit ipsum Pauli

Quæres hic, an textus Syriacus qui extat in Bibliis Regiis, sit ipsum Pauli autographum; multis id suadere conatur Albertus Widmanstadius, Ferdinandi Imperatoris nuper Cancellarius, qui

(1) Contra *authentiam* multi cum Origene urgent styli discrepantiam, quod nempe hujus Epistolæ stylus sit multo cultior et elaboratior eo, quem in aliis Pauli epistolis deprehendimus. Sed respondet *primo* Macknigth, *Pref. to the Epist. to the Hebrews*, vol. IV, pag. 7, hanc Epistolam Epistolis ad Ephesios, ad Colossenses, ad Philemonem affectibus et elocutione (*in respect of sentiment and language*) vix antecellere. *Secundo*, juxta Glaire, op. cit. pag. 218, hujus, si adsit, discrepantiæ plures sunt causæ : Prima est, quod Paulinum hoc opus *tractatus* potius, seu *dissertationis*, quam *familiaris epistolæ* formam induat; secunda est, quia impensiori cura, diligentiorique adhibito tenore, ad Palæstinenses Judæo-Christianos sibi abalienatos, scribere debuit; tertia est ipsa rerum tractandarum sublimitas, cui illaborata atque incuriosa oratio repugnabat.

Hic quæri potest, an negantibus Epistolam *ad Hebræos* a D. Paulo fuisse scriptam, merito inureretur hæreseos nota. Negant contra quosdam Melchior Canus et Estius, quia hujus Epistolæ *canonicitatem* tantum, non vero *authentiam*, concilia definierunt; ita et D. Glaire, ibid., pag. 222 : recte, ut videtur. Hinc Erasmum asserentem, *de Epistolæ ad Hebræos auctore semper fuisse dubitatum, seque adhuc dubitare*, sic damnat Parisiensis theologiæ facultas : « Hæ duæ propositiones *arroganter* et *schismatice* (non dicit *hæretice*) efferuntur, contra usum et determinationem Ecclesiæ in multis conciliis, » etc.

(2) Cf. D. Glaire, op. cit., pag. 192, qui Paulum Græce scripsisse hanc Epistolam evincere satagit.

(autographum?) primus novum Testamentum syriace in Europa imprimi curavit, et Guido Fabricius, qui illud in Latinum convertit, atque Matthæus Galenus, Duacensis Cancellarius; qui in hanc epistolam commentans Syrum præ Græco sequitur et explicat.

Verum hoc valde incertum est et parum probabile. Viris enim doctis textus hic Syriacus recentior et ex Græco traductus videtur, præsertim cum idem, suique per omnia similis extet in omnes Pauli et aliorum Apostolorum epistolas, omniaque Evangelia, quæ non dubium est primitus conscripta esse græce, non syriace, atque in Syriacum a Syro quodam interprete esse conversa. Quem licet Syri putent fuisse S. Marcum Evangelistam, tamen verius est non Marcum, sed alium Marco longe posteriorem fuisse : nam S. Cyrillus, Clemens, Athanasius, Theodoretus, Damascenus et alii, qui in Syria, vel Ægypto vixerunt et scripserunt, hujus versionis Syriacæ non meminerunt. Rursum hunc Syrum textum non esse Pauli, nec Marci, nec primi illius ævi Christiani, patet ex eo, quod hæc Syriaca versio phrasi et idiotismo discrepet a Syra lingua, qua loquebantur Judæi tempore Christi, Pauli et Marci. Nam *Matth.* XXVII, 8, pro *haceldema,* uti dicebant Judæi tempore Christi, Syra jam versio habet אגורסא דדמא *aguresa daddema*, ubi græcizat. Nam ex ἄγρος, id est ager, format *aguresa*. Sic *Matth.* XXVII, 46, pro *Eli Eli*, uti dixit Christus, Syrus jam habet איל איל *Il Il*. Sic pro *Jerusalem*, Syrus vertit *Ourischlem*; pro *Kephas, Kipho*; pro *Pascha, Pezcho*; pro *Golgota, Golgoulto*; pro *Joseph, Jauseph*; pro *Jacob, Jaacoub*; pro *Messia, Meschicho*; pro *Mose, Mousche*; pro *Esau, Isou*; pro *Isaac, Ischok*; pro *Israel, Isroiel*; pro *abel, Hobel*; pro *Cain, Koin*. Ex quibus aliisque patet, alio idiomate locutum esse Christum et Judæos, alio vero Syriacam hanc novi Testamenti versionem esse conscriptam.

(Textus Hebræus hic spurius.) Extat quoque hæc Epistola pure hebraice impressa. Verum hoc non esse autographum S. Pauli, quin potius illud a quopiam Hebræo ex Latino vel Græco in Hebræum esse traductum, facile quivis doctus deprehendet.

Tale est et Evangelium S. Matthæi Hebraicum; quod Sebastianus Munsterus, et post eum Quinquarboreus edidit, asserens se illud a Judæis extorsisse. Quasi vero soli Judæi hostes Christi infensissimi, illud Christianis negligentibus per tot annorum centurias tam studiose custodierint. Adde hoc opus spurium et supposititium esse, satis colligi ex eo, quod in margine sæpe alias et plane diversas ab iis quæ sunt in textu voces synonymas pro textu substituat, quodque verbotenus Latinum textum referat, et sæpe nimis pueriliter hebraismos consectetur.

Talis est et Tobias Hebraicus, quem Paulus Fagius, vir æque ac Munsterus suspectæ fidei, Constantinopoli, ut ipse ait, acceptum edidit, et pro autographo supposuit. Testatur enim S. Hieronymus in prologo qui Tobiæ præfigitur, Tobiam non Hebræo, sed chaldæo sermone, utpote in Assyriaca captivitate, esse conscriptum. Adde, phrasin Hebræam hujus Tobiæ videri mimi alicujus Rabbini aut Hebræi, utpote quæ ita pueriliter sæpe Græco textui respondet ad verbum, ut plane ex eo traducta et expressa videatur, resectis tamen quibusdam quæ traductori displicebant. Insuper fingit hic auctor Tobiam cum curari non posset, ivisse in Alemanniam. Nimirum hos omnes libros Alemanni alicujus Lutherani aut Judæi, et forte ejusdem a quo primo editi sunt, fœtus supposititios esse, suspicari licet.

(Quodnam hujus Epistolæ argumentum?) Quæritur *quarto*, quodnam sit hujus Epistolæ argumentum? Respondeo : Scripta est hæc Epistola quasi circularis ad Hebræos omnes toto orbe dispersos, sed maxime ad Hebræos in Judæa degentes, ut per omnes eorum Ecclesias legeretur. Id patet cap. ult., vers. 23, ubi se cum Timotheo propediem ad eos, scilicet in Judæam, venturum significat. Cur dicti sint Hebræi, dixi II *Cor.* XI, 22.

Hebræis itaque scribit Paulus hoc fine et scopo, ut nimirum eis ostendat et demonstret dignitatem Christi et Evangelii, cui cedere debeat Moses et lex vetus, ut scilicet eos a judaismo omnino, integre et perfecte transferat ad christianismum, in eoque confirmet. Ita Scholiastes Græcus, Primasius, Sedulius et alii.

Hac de causa Paulus Hebræis hic proponit, et probat *primo*, divinitatem et dignitatem Christi. *Secundo*, ejusdem sacerdotium, scilicet unicum Christi in cruce sacrificium, omnibus veteribus adumbratum, solum fuisse sufficiens ad nostram omnium redemptionem perficiendam. *Tertio*, demontrat Christi officium esse, ut per suum sanguinem sit peccatorum omnium expiator, redemptor, mediator, et pontifex noster ac cœli reserator. *Quarto*, affert differentiam et excellentiam Testamenti novi præ veteri. *Quinto*, consolatur eos qui a Magistratibus Judaicis, permittentibus Romanis præsidibus, propter Christi fidem, et a lege Mosis defectionem, quasi apostatæ bonis suis spoliabantur, variisque modis divexabantur. Imo, si credimus S. Chrysostomum, consolatio hæc et confirmatio eorumdem, scopus est totius Epistolæ. Demum morum instructione et præceptis ethicis hanc Epistolam Paulus more suo concludit.

(Romæ scripta hæc Epistola.) Scripsit hanc Epistolam, ut ait cap. ult., vers. ult., ex Italia, scilicet Roma, non anno Neronis 14, cum Romam ex Hispania secundo rediit martyrio coronandus, ut volunt aliqui; sed cum in primis vinculis causam suam feliciter apud Neronem perorasset, ejusque liberandi spes optima affulgeret, ut colligitur cap. ult., vers. 23, anno scilicet Neronis quarto, qui fuit Christi sexagesimus (1). Ita cum Chrysostomo, Galeno et aliis Baronius.

(1) Hanc Epistolam Sepp ait scriptam fuisse Romæ, anno Christi 58. Vide Chronicon *Actis Apostolorum* præfixum.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS,

Demonstrat Christum Mosi, Prophetis et angelis, ac consequenter legem Christi legi Mosis per angelos datæ præstare.

Hinc primo, vers. 2, docet Christum esse Deum, Dei Patris Filium, hæredem et imaginem, conditorem et gubernatorem sæculorum.

Secundo, vers. 3, docet Christum, qua homo est, esse redemptorem peccatorum, eumque sedere a dextris Dei.

Tertio, vers. 4, ad finem, ex psalmis probat Christum hominem angelis præcellere divina origine et filiatione, honore et cultu latriæ, potentia, æternitate, dominio et imperio, scilicet Christum omnium esse dominum, angelos vero Dei et Christi esse ministros.

1. Multifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis; novissime 2. diebus istis locutus est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula: 3. qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis: 4. tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditavit. 5. Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum: Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in Filium. 6. Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli Dei. 7. Et ad angelos quidem dicit; Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. 8. Ad Filium autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui. 9. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis. 10. Et; Tu in principio, Domine, terram fundasti; et opera manuum tuarum sunt cœli. 11. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascent, 12. et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient. 13. Ad quem autem angelorum dixit aliquando; Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis.

Vers. 1. Vers. 2. 1. Multifariam, multisque modis olim Deus loquens (græce λαλήσας, id est locutus) patribus in Prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, — id est per Filium. Vide *Can.* 25. Per tres antitheses Apostolus hic præfert Evangelium, id est doctrinam Christi, doctrinæ Mosis et Prophetarum.

Doctrina Christi per tres antitheses præfertur Mosaicæ.

Prima antithesis est, quod hæc doctrina Prophetarum tradita sit, « multifariam multisque modis, » id est, per varias multiplicesque figuras, visiones et oracula; illa vero Christi data sit tota simul et semel per unum Christum, dum legem Evangelicam nobis tradidit. Unde pro *multifariam* græce est πολυμερῶς, id est, multipartite, per multas partes et vices, quia scilicet Deus non omnia uni Prophetæ, verbi gratia Jeremiæ, sed partem suæ veritatis, salutis et mysteriorum Christi, Jeremiæ, partem Isaiæ, partem aliam aliis Prophetis revelavit. Rursum, pro « multisque modis » græce est πολυτρόπως, id est, multiformiter, quasi vertens se in varias formas, modos, similitudines. Sic enim Homerus Ulyssem vocat πολύτροπον, quia versatili erat ingenio, noveratque se omni loco, tempori et personis accommodare. Sic Deus apud Prophetas vertit se in omnes formas et figuras, ut populum Judæorum durum et rudem doceret, molliret et flecteret, quando Ezechieli apparuit in curru Cherubim, Jeremiæ in virga vigilante et olla succensa, Isaiæ in throno excelso Seraphim, Danieli in specie antiqui dierum; cui

Lex vetus a Deo per partes, et varias visiones

ministrabant millia millium, et decies millies centena millia assistebant ei; Oseæ, Joeli, Zachariæ et cæteris, aliis symbolis et formis sese ostendit. Et hoc est quod Dominus per Oseam dicit, cap. XII : « Visionem multiplicavi, et in manu Prophetarum assimilatus sum, » id est, per Prophetarum visa, dicta et facta, variis tum personis, tum rebus me assimilavi. Ita S. Hieronymus ibi. Prophetæ ergo per varias tum partes et vices, tum formas et similitudines cognoverunt et alios docuerunt id, quod Christus qui est in sinu Patris, totum simul in Verbo vidit, nosque edocuit: nam partem quasi sui Prophetis, Christo vero totum se clare spectandum et promulgandum exhibuit Deus.

...formas data: Evangelium clare, simul et semel.

Lex vetus antiqua et rudis, doctrina Christi ultima, perfectissima, universalis.

Secunda antithesis est, quod Prophetæ docuerint *olim*, locutique sint priscis Patribus, Judæis scilicet, iisque solis; Christus vero jam *novissime diebus istis* locutus sit nobis, omnibus, inquam, hominibus totius mundi, *q. d.* Prophetæ prisco et rudi incultoque sæculo rudes et incultos patres nostros docuerunt; Christus vero nos tot legis præceptis, tot cæremoniarum ritibus, tot Prophetarum oraculis instructos et expolitos docuit ipsum apicem veritatis, salutis, sapientiæ et perfectionis.

Unde nota : Pro *novissime diebus istis*, græce est ἐπ' ἐσχάτων (1) τῶν ἡμερῶν τούτων, id est novissimis vel ultimis diebus; id est temporibus istis, *q. d.* Olim unus Propheta alteri, una lex alteri successit, jam vero omnibus prophetis ultimus Christus, et omnibus legibus ultima lex Christi successit, cui nulla alia succedet. Unde sequitur nec plenas, nec perfectas fuisse leges et doctrinas Prophetarum : Christi vero legem et doctrinam plenam et perfectam esse, adeo ut nihil illi sit adjiciendum. *Secundo*, hisce verbis, ait Chrysostomus, excitat Paulus Hebræos ad spem et constantiam in persecutionibus pro fide tolerandis, *q. d.* Agite, modicum adhuc tolerate, en hi sunt ultimi dies, post quos mox sequetur finis laborum et passionum, atque initium præmiorum et gaudiorum ; en aspirat jam dies æternitatis, en imminet vita illa gloriosa et beata, regnum, inquam, Christi, cujus non erit finis.

Lex vetus tradita a Prophetis hominibus, lex nova a Filio Dei.

Tertia antithesis est, quod Prophetæ docuerint quasi Prophetæ, id est quasi homines, futura de Christo et Ecclesia Christi obscure prævidentes et prænuntiantes; jam vero in lege nova doceat nos Christus Filius Dei, qui clare videt et penetrat omnem Dei Patris sapientiam : sicut ergo umbra corpori, ita Prophetæ Christo cedere eoque præsente tacere debent, *q. d.* Paulus : Videte ergo, o Hebræi, et agnoscite vestram felicitatem ; gratias immortales agite Deo optimo maximo, quod vos in hoc legis novæ sæculum reservarit, quo non Prophetas imperfecte, membratim par partes, et obscure docentes et prophetantes, sed ipsummet Dei Filium omnium arcanorum Patris conscium videre, eumque clarissime et plenissime docentem, atque abscondita a constitutione mundi eructantem audire licet. Ac consequenter advertite quam Christo præ Mose et Prophetis credere, in ejusque fide vos corroborare debeatis, ut scilicet bonorum rapinam, malaque omnia, adeoque mortem et martyrium pro ea libenter et constanter subeatis : utrumque enim intendit Apostolus, ut dixi in procemio.

Quomodo, quo titulo, et quorum Christus sit hæres?

QUEM CONSTITUIT HÆREDEM UNIVERSORUM, — non tantum hominum, sed omnium omnino rerum quæ creatæ sunt; πάντων enim, id est universorum, in neutro genere hic capitur, ut patet ex seqq. Nota vocem *constituit*, scilicet Deus Pater, Christum qua homo est. Christus enim qua Deus est, natus est hæres, dominus et opifex omnium; qua vero homo est, non natus, sed constitutus est a Deo hæres, id est Dominus, et ex æquo cum Deo Patre consors ac possessor (hoc enim est κληρονόμος) omnium scilicet creaturarum, et hominum, ac totius orbis. Et hoc est quod *Psal.* II, 8, dicitur : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.» Et *Joan.* XIII, 3 : « Sciens Jesus quia omnia dedit ei Pater in manus. »

Nemo potest esse cohæres nisi per Christum.

Nota *secundo* : Vocat Apostolus Christum hæredem ex asse omnium bonorum Patris, ut significet *primo*, Christum, qua homo est, esse filium Dei naturalem, propter gratiam unionis qua Verbo Filioque Dei unitur. Christus ergo, qua homo est, jus habet ad hæreditatem Dei Patris, ut scilicet sit particeps et consors divinæ beatitudinis et gloriæ, ac dominus omnium. *Secundo*, hisce verbis significat Christum primarium et necessarium esse hæredem Dei Patris, adeoque neminem posse in consortium hæreditatis, beatitudinis et gloriæ Dei admitti, nisi per Christum in filium adoptetur; ideoque quemque satagere debere ut huic hæreditati Christi in Ecclesia per fidem et baptismum adscribatur, in eaque perseveret, *q. d.* Sine Christo nemo salvus hæresque Dei esse, nemo hæreditatem vitæ æternæ cernere potest. Persistite ergo, o Hebræi, in fide, gratia et Ecclesia Christi, nullaque persecutio ab eo vos separet : siquidem non potestis esse Dei hæredes, si Christi non sitis : Christus enim plenus et adæquatus Patris est hæres. Quare quem Christus in hanc hæreditatem suam non admittit, is eam adire Patrisque hæres ac beatus esse nequit.

Quomodo per verbum Pater creaverit omnia?

PER QUEM FECIT ET SÆCULA. — Præpositio *per* causam, non instrumentalem, nec ministerialem, uti volunt Ariani, sed principalem significat, ut patet ex vers. 10 et vers. 3, *q. d.* Deus Pater per Filium suum, qui est Verbum suum æternum, quasi per ideam omnes rerum gradus et species continentem, et quasi per sapientiam architectonicam increatam, omniscíam et omnipotentem, in qua sunt et vivunt sempiternæ rerum omnium

(1) Griesbachius, Lachmannus et Scholzius legunt ἐπ' ἐσχάτου, scilicet μέρους, itaque legendum videtur.

rationes, « fecit, » id est creavit et produxit, « sæcula, » id est tempora et temporaria omnia, scilicet mundum et omnia quæ in mundo sunt. Ubi nota : Græcum αἰὼν respondet Hebræo עולם *olam*, et proprie significat sæculum, ævum et tempus decurrens, sibique succedens, quod in Scripturis subinde vocatur *generatio*, ut cum dicit *Ecclesiastes*, cap. I, vers. 4 : « Generatio præterit, generatio advenit. » Et *Gen.* XV, 16 : « Quarta generatione (id est quarto sæculo vel ævo) revertentur huc. » Sic vocamus sæculum sive ævum Noe, Abrahæ, Mosis, id est tempus quo vixit Noe, Abraham, Moses. Verum metonymice αἰών, id est sæculum, significat res quæ illo sæculo et tempore existunt, ut sæcula sint idem quod sæcularia, æviterna, temporaria : puta mundus, et omnes res mundanæ quæ aliquo sæculo aut tempore creatæ aut factæ sunt et subsistunt. Itaque τὸ עולמין *olamin*, id est αἰῶνες, id est sæcula, ponitur pro הנבראים והנעשים *hannibrahim vehannaasim*, id est pro rebus creatis et factis in sæculo. Sic cap. XI, Apostolus dicit, *aptata esse sæcula*, id est creata mundana omnia, *verbo Dei*, quod hic totidem pene verbis dicit : « Per quem fecit et sæcula, » *q. d.* Christus est super et ante sæcula, ab æterno est creator, non creatura : est opifex sæculorum et rerum omnium.

Sæculum quibus nominibus a Scriptura nuncupetur, et quid significet?

Ubi nota : Inculcat hic Apostolus Hebræis utramque Christi naturam : humanam, cum dicit : « Quem constituit hæredem universorum ; » divinam, cum dicit : « Per quem fecit et sæcula. » Atque ne putes fecisse ea per Filium quasi per instrumentum, subdit illico :

Probatur et inculcatur ab Apostolo natura divina et humana Christi.

Vers. 3.

3. Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus, — *q. d.* Filius est splendor gloriæ, id est gloriosæ majestatis ejus, scilicet Patris. Pro *splendor* græce est ἀπαύγασμα, quod Syrus vertit, צמחא *tsemcha*, id est *germen*. Sed non satis vim Græcæ vocis expressit : ἀπαύγασμα enim proprie idem est quod Hebræum זהר *zohar*, id est claritas, splendor, fulgor, refulgentia, seu id in quo resplendet paterna gloria, id est gloriosa majestas. Sicut enim radius a sole, ita Filius a Patre procedit ; et sicut sol suam lucem, decorem et gloriam ostendit in suis radiis ita splendentibus, in iisque quasi refulget et relucet : ita Pater suam gloriam ostendit in generatione sui Filii tam fulgidi et gloriosi. Alludit Apostolus, vel potius citat *Sap.* VII, 26, ubi dicitur de Sapientia æterna, id est de Filio : « Candor est lucis æternæ, et speculum sine macula. » Ibi enim pro *candor*, græce est eadem vox quæ hic, scilicet ἀπαύγασμα, id est splendor. S. Augustinus, lib. IV *De Trinit.*, cap. II, interpretatur : « lux est lucis æternæ. » Sed vox *candor* clarius significat fulgorem lucis æternæ. « Candor » ergo idem est quod candidus, lucidissimus, purissimus splendor et fulgor. Addit Sapiens Filium esse Patris « speculum sine macula, » quia in Filio quasi in speculo limpidissimo relucet Patris gloria et majestas.

Quomodo Filius splendor gloriæ Patris?

Nota hic, Deum Patrem optime comparari Soli et luci, idque ob magnas et multas analogias, quas recenset S. Dionysius, lib. *De Divin. Nomin.*, cap. IV ; ac consequenter generatio Filii optime comparatur emanationi radii a sole. Hac enim similitudine, ut notat S. Ambrosius, lib. I *De Fide ad Gratianum*, cap. IV, et Patres Græci, tria significantur, *primo* generationem Filii esse naturalem, Filiumque a Patre non libere, sed naturaliter, perinde ut radium a Sole procedere. Unde Cyrillus, lib. X *Thesauri*, cap. VIII, hinc probat Filium Dei non præcedente voluntate et electione, sed secundum naturam a Patre generatum esse.

Cur Pater comparetur Soli et luci?

Generatio Filii naturalis, non libera.

Secundo, hac radii et Solis similitudine significatur immutabilitas generationis Filii : sic enim sine mutatione et immutabiliter radius a Sole profluit.

Immutabilis,

Tertio, significatur generationis hujus æternitas : radius enim sive splendor Soli coævus est. Ubi ergo, inquit Chrysostomus, sunt Ariani qui dicunt : « Erat quando non erat ? » id est erat tempus quando non erat Filius.

Æterna,

Rursum *quarto*, significatur generationis ejusdem puritas, quia lux a Sole promanat sine ulla fæce aut commixtione quasi spiritualis et purissima qualitas.

Pura.

Quinto, hinc colligit Damascenus, lib. I *De Fide*, cap. IX, Filium a Patre esse inseparabilem : sic enim lux et radius a Sole inseparabilis est. Rursum nunquam posse Filium deficere, quia lux Solis durante Sole deficere nequit. Denique sicut a Sole et splendore calor, ita a Patre et Filio Spiritus Sanctus procedit.

Filius a Patre inseparabilis est.

Perperam ergo Beza hunc locum Apostoli explicat de humanitate Christi : passim enim Patres explicant de divinitate, illudque satis evincit id quod sequitur : « Et figura substantiæ ejus. » Hoc enim humanitati competere nequit. Ac rursum illud *Sapient.* VII, 26 : « Candor est lucis æternæ, » quod de Sapientia increata dicitur. Quem locum hic citat Apostolus. Fateor tamen hæc posse secundario ad humanitatem Christi derivari et accommodari : humanitas enim est splendor gloriæ, id est gloriosæ divinitatis ; quia in ipsa humanitate Christi, utpote tam pulchra, gloriosa et augusta, resplendet ipsa substantiæ ejusdem deitas.

Male hunc locum Beza de humanitate Christi intelligit.

Et figura substantiæ ejus. — Pro *figura* græce est χαρακτήρ, id est expressa et quasi exsculpta imago, signum et similitudo, ex qua archetypum, sive exemplar, id est Deum Patrem, agnoscamus et intueamur, sicut ex imagine in cera expressa agnoscimus et intuemur sigillum quod illam expressit : Græcum enim χαράσσω idem est quod insculpo, notam aut formam imprimo ; inde χαρακτὴρ idem est quod insculpta et impressa imago. Character ergo hic significat Filium esse Patris imaginem, non inanem, umbraticam, fugacem et evanidam ; sed constantem, expressam, insculptam, quæ ad vivum, Patrem Patrisque vultum

Quid hic significetur per figuram?

repræsentet. « Hunc enim Pater signavit (ἐσφράγισεν, id est sigillavit, et quasi sigillo expressit) Deus, » inquit ipse Filius, *Joan.* VI, 27. Filius est figura substantiæ Patris, quia per se subsistit, et in se paternos ostendit characteres, ait Theodoretus; ut omnimodam similitudinem et propriam exemplaris imaginem ostendat, » ait S. Chrysostomus.

Filius figura est personæ, non essentiæ Patris.

Nota : Pro *substantiæ* græce est ὑποστάσεως : ὑπόστασις autem, inquit S. Hieronymus *ad Damasum,* idem est quod οὐσία, id est, essentia et substantia. Et sic S. Hieronymus in Deo agnoscit unam hypostasim, sicut et unam essentiam, nec audet dicere in Deo esse tres hypostases, ne videatur dicere in Deo esse tres substantias. Ita quoque Epiphanius, *hæresi* 69, per *hypostasim* hic essentiam accipit, quasi Filius hic dicatur *figura hypostaseos,* id est, figura essentiæ Patris. Additque Filium dici *figuram,* non quod veritate substantiæ Patris careat, sed quia per suam substantiam Patrem repræsentat. Verum hoc dici nequit : nam essentia Patris non generat essentiam Filii. Nec Filius essentiæ Patris habet imaginem, figuram et characterem, sed identitatem. Melius ergo S. Basilius, epist. 43 *ad Greg. Nyss.,* Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus et alii hic « hypostasim » sumunt pro persona Patris, cujus imago est Filius, ut videlicet subsistat tanquam hypostasis similis hypostasi et substantiæ Patris, eo modo quo dixi II *Corinth.* IV, 4; ὑπόστασις enim idem est quod subsistentia : subsistentia autem non est aliud quam persona. Unde liquet nomen « figuræ, » sive imaginis, competere soli Filio proprie et personaliter, non Patri, nec Spiritui Sancto, quia solus Filius procedit ut Verbum a Patre. Verbum autem est « figura » et imago intelligentis et rei intellectæ, quod scilicet ejus conceptum et intellectionem plane et plene intelligenti repræsentat, sicut speculum repræsentat speciem rei sibi objectæ. Quare « figura » et imago sunt nomina relativa, ac significant relationem Filii ad Patrem : figura enim est figurati figura, et imago est exemplaris imago, sicut Filius est Patris filius. Atque hæc est causa, cur Filius distinguatur a Spiritu Sancto, quia scilicet Filius, vi processionis suæ, procedit a Patre ut Verbum, id est ut imago Patris, ideoque ei in natura simillimus et consubstantialis, atque idcirco dicitur generari a Patre, et processio ejus est generatio; Spiritus Sanctus vero procedit, non ut Verbum, sed ut amor Patris et Filii. Amor autem non est imago, nec amantem amato assimilat, sed est impulsus, qui amantem ad amatum quasi extra se amandum impellit et rapit; quia vero hic amor est in ipso Deo, hinc Spiritus Sanctus est Deus : quia quidquid est in Deo, hoc est immensum, infinitum, æternum, ideoque Deus. Ita S. Augustinus, lib. VII *De Trinit.,* cap. I; S. Thomas, I *part., Quæst.* XXXV, art. 2, et ibi Suarez et Vasquez.

Jugula-

Notant *secundo,* Theodoretus et Theophylactus, « hypostasim » hic opponi hæresi Photini, qui docebat Filium per se non subsistere : cum enim dixisset Apostolus : « Qui cum sit splendor gloriæ, » ne quis putaret Filium esse splendorem talem, qualis apud nos est, qui scilicet sit accidens, mox hoc excludens subjecit, dicens : « Et figura substantiæ ejus, » *q. d.* Filius est splendor, sed splendor subsistens, quasi hypostasis et persona similis hypostasi et personæ Patris. Hinc rursum excluditur hæresis Sabellii, docentis eamdem esse hypostasim sive personam Patris et Filii : nec enim hypostasis expressa et producta potest eadem esse cum hypostasi exprimente et producente, sed ab ea distingui debet, perinde ut sigillum a figura sua, quam ceræ imprimit, distinguitur.

tur hæresis Photini et Sabellii.

Providentia, sustentatio et gubernatio Filii Dei erga omnia fuse ostenditur.

PORTANSQUE OMNIA VERBO VIRTUTIS SUÆ, — *q. d.* Filius suo verbo et jussu potenti omnia portat, id est sua subsistentia, nutu et potentia sustentat et bajulat totum pondus creaturarum, inquit Theophylactus, quasi Atlas mundi. Hoc enim significat Græcum φέρων, quod Syrus vertit אחיד *achid,* id est complectens, continens, coercens omnia quasi omnipotens. Est enim *achid* apud Syros epithetum Dei, notatque omnipotentiam. *Secundo,* φέρων cum Erasmo verti potest, agens, movens, moderans, gubernans omnia, uti eadem creavit : nam φερόμενα, inquit Erasmus, dicuntur, quæ impetu quodam aguntur; unde et φορὰν impetum vocant. Rursum, non dicit Paulus *gubernat,* sed *portat;* imo in Græco non dicit *portat,* sed φέρων, id est *fert.* Nam, ut ait Chrysostomus, qui gubernat et portat, id facit cum negotio et labore; fert vero qui sine negotio facillime rem movet, quo libet. Et S. Anselmus : « Portat omnia, hoc est, inquit, sursum tenet, ne decidant, et in nihilum revertantur, unde creata ab ipso fuerunt; et sustentat ea non labore et difficultate, sed imperio suæ potentiæ. »

Φέρων quid ?

Utraque hæc expositio congrua est et connexa. Deus enim, Deique Filius, qui est splendor et virtus gloriæ Dei, quasi summus rex et moderator omnium, tam portat et sustentat, quam agit et movet totum hoc universum : hinc ejus gloriosa providentia, sustentatio et gubernatio significata fuit Ezechieli, cap. I, per currum Cherubim, qui, ut ait Ezechiel, symbolum erat gloriæ Dei. Sicut enim Eliseus Eliæ, cum raperetur in cœlum, acclamabat : « Pater mi, currus Israel et auriga ejus. » Quasi diceret : Tu, o Elia, eras quasi currus portans Israelem, et simul eras quasi auriga ejusdem, regens et agitans eum ad omne bonum. Princeps enim, Propheta et Prælatus est quasi currus et auriga populi et reipublicæ; sustinet enim quasi currus onera populi, et quasi auriga populum regit, aurigatur et præsidet, et simul bajulat et portat instar matris quæ portat et regit infantem. Hinc de Christo principe dicitur : « Cujus principatus super humerum ejus, » *Isaiæ* IX, 6. Hac etiam de causa princeps hebraice dicitur

Quid per verbum *portare* in Scripturis significatur?

Princeps

hebraice nasi, id est portitor

נשיא *nasi*, quasi dicas portitor sive bajulus, qui scilicet populi onera levat et portat : a radice נשא *nasa*, id est levavit, tulit, portavit. Unde *nasi* dicitur portitor, et *nose* portans : quo nomine hebraice scribens hic usus videtur Apostolus. Hinc Moses, *Num.* XI, 12, Domino conquiritur : « Cur, inquit, imposuisti pondus universi populi hujus super me; numquid ego concepi omnem hanc multitudinem, vel genui eam, ut dicas mihi : Porta eos in sinu tuo, sicut portare solet nutrix infantulum? » Sicut ergo Elias fuit currus Israel et auriga ejus, ita Deus est quasi currus portans totum mundum, et sustentans omnes mundi creaturas, quæ alioqui in nihilum ex quo venerunt, reciderent. Est et Deus simul quasi auriga currui insidens et præsidens, currumque hunc totius mundi agens, movens et gubernans. *Secundo*, hunc currum, teste Ezechiele, undique stipant angeli Cherubini, quasi Dei administri, unde et « spiritus vitæ erat in rotis » ejus, id est halitus vitalis et spiritus animalis a Deo in rotas permeabat et diffundebatur, juxta illud Virgilii :

Deus currus est, portans totum mundum, et auriga.

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

q. d. Hic currus, hoc Dei vehiculum per se currebat animalibus Cherubim præeuntibus, et rotis per se motis, ex vi et impulsu iis a Deo per angelos impresso. Hac enim phrasi symbolice non aliud significatur, quam quod cœli et mundus sint quasi Dei præsidentis currus, sponte sub eo currens, quodque Deus illi dominans per angelos gyret cœlos, tempora resque omnes fortissime et suavissime regat, moveat ac gubernet. Itaque videtur hic Paulus ad currum hunc Cherubim Ezechieli ostensum alludere, ut ibidem annotavit Hieronymus Prado. Unde et sedens et præsidens in curru hoc similis erat Filio hominis, inquit Ezechiel : quod idem est cum eo quod hic dicit Paulus, Filium portare omnia verbo virtutis suæ.

Locus Ezechielis cap. I, illustratus, ad quem alludit Apostolus, de curru Cherubim.

Potest *tertio*, Græcum φέρων verti proferens, alens, fovens omnia quasi pia mater, ut φέρων sit idem quod Hebræum מכלכל *mecalkel;* sed, ut dixi, Apostolus potius usus videtur verbo נושא *nose* : hoc enim proprie significat eum qui aliquid fert aut portat. « Verbo virtutis suæ, » id est nutu potentiæ suæ (virtus enim idem est quod potentia, hanc enim significat Græcum δύναμις), sive potenti suo jussu et imperio, quasi potentissimus princeps, cui satis sit os aperuisse, ut fiat quidquid voluerit, dixit enim et facta sunt, *q. d.* Sicut per Filium Deus fecit sæcula, id est mundum, et mundana omnia : ita per eumdem eadem quæ facta et condita sunt, non sua sollicitudine, cura et industria, uti faciunt homines dum suos regunt, sed sua virtute, verbo et nutu potenter regit et administrat.

Locus Isaiæ et Sapientiæ elucidatus.

Hanc Dei potentiam significat Isaias, cap. XL, vers. 12, ubi dicit, Deum tribus digitis appendere molem terræ : « Quis, inquit, mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ, et libravit in pondere montes, et colles in statera? » Quis? nisi solus Deus, Deique Filius? Et Sapiens, *Sapient.* XI, 12 : « Virtuti, inquit, brachii tui quis resistet? quoniam tanquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, et tanquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram. » Ubi « momentum » idem est quod minima inclinatio aut motus. Græce enim est ῥοπὴ ἐξ πλαστίγγων, id est vergentia vel inclinatio ex lancibus libræ, quæ scilicet quoniam semper agitantur, hinc semper una pars alia magis minusve pendula inclinat, id est attollitur, vel deprimitur, *q. d.* Sicut hæc propensio lancis minima est, et minimi momenti, sic etiam mundus minimus est respectu Dei. *Secundo*, sicut hæc propensio minimo motu illius qui bilancem manu fert, in aliam partem inclinari potest : sic et mundus totus est in manu Dei quasi libritenentis, ut eum ad libitum quo vult vertat et verset, adeoque coram Deo est « tanquam gutta roris antelucani. » Sicut enim hæc orta luce et sole statim ab eo siccatur et sorbetur, sic mundus a Deo quovis instanti inverti, imo absorberi potest.

Quomodo omnia a Deo pendeant?

Moraliter et pie S. Bernardus labores et austeritates suorum Religiosorum hisce Apostoli verbis solatur, præfatione in Psalm. *Qui habitat :* « Mortificamini, inquit, tota die in jejuniis multis, in laboribus frequentes, in vigiliis supra modum; præter ea quæ intrinsecus sunt, contritio cordium et multitudo tentationum. Mortificamini, sed propter eum qui mortuus est pro vobis. Quod si abundat tribulatio vestra pro eo, abundabit consolatio vestra per eum, ut in eo delectetur anima, quæ in his renuit consolari. Apud ipsum namque ipsa quoque tribulatio magna quædam consolatio poterit inveniri. Nonne enim certum est supra vires humanas, ultra naturam, contra consuetudinem esse quæ sustinetis? Alius ergo portat ista, ille sine dubio qui secundum Apostolum portat omnia verbo virtutis suæ. Quid enim timendum nobis, si adest qui portat omnia? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo. »

PURGATIONEM PECCATORUM FACIENS, SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS. — Græce est in aoristo καθαρισμὸν ποιησάμενος, id est postquam fecit purgationem peccatorum, seu postquam peccata sua morte expiavit : solet enim sæpe Interpres noster aoristos Græcos per præsens vertere. Prius ergo Christus purgavit peccata, deinde posterius hujus expiationis merito consedit ad dexteram Dei. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius. Nota : In Græco additur δι' ἑαυτοῦ, id est per seipsum : quo mira insinuatur charitas Christi, quod scilicet non tantum expiarit, sed etiam quod per seipsum et suum sanguinem eadem expiarit. Ita Chrysostomus. Redit hic Paulus a divinitate ad humanitatem Christi.

Christus per seipsum expiavit peccata nostra.

Notat hic Apostolus quatuor formas et quasi

Quatuor

Facies Cherubim Ezech. I, signant quatuor Christi formas. Christus homo Deus, sacerdos et hostia, rex et triumphator.

facies Christi, quas Ezechiel, cap. I, designavit per quatuor facies Cherubim. *Prima* enim facies Cherubim est hominis. Hæc signat humanam Christi naturam. Hanc notat hic Apostolus cum ait : « Quem constituit hæredem universorum. » *Secunda* facies est aquilæ. Hæc signat Christi divinam naturam. Hanc notat hic Apostolus cum ait : « Qui cum sit splendor gloriæ. » *Tertia* facies est vituli. Hæc notat Christi sacerdotium et sacrificium. Hanc notat hic Apostolus cum ait : « Purgationem peccatorum faciens. » *Quarta* facies est leonis. Hæc signat Christi regnum et triumphum, quo victor a morte resurrexit et ascendit in cœlum. Hanc notat hic Apostolus cum subdit : « Sedet ad dexteram majestatis in excelsis. » Easdem quatuor Christi formas et facies descripsit Apostolus, *Philipp.* II, 6, ut ibi dixi. Quaternas enim facies quatuor Cherubim unus in se ostendit Christus : ipse enim est aquila, quia Verbum Dei; ipse verus est homo; ipse est leo, quia rex ; ipse denique est vitulus, quia sacrificium et sacerdos. Ipse ergo quadriformis est Cherub, in quo latet multiformis sapientia Dei.

SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS. — Tum quia hic locus eminentissimus eminentissimo homini Christo mortis et peccati expiatori et victori debetur; tum ut Patri assidens illi perpetuo sua stigmata, vulnera, crucem et mortem exhibeat et offerat pro quotidianis hominum peccatis expiandis.

Nota : Pro *majestatis* græce est μεγαλωσύνης, id est magnitudinis, magnificentiæ, majestatis, scilicet divinæ et paternæ. Unde ut hoc exprimant aliqui, pro *in excelsis*, subintelligentes in Græco articulum τῆς, *q. d.* μεγαλωσύνης τῆς ἐν ὑψηλοῖς, vertunt, *majestatis excelsissimæ*, sive majestatis illius quæ excelsissimo loco et throno considet, quæ non est alia quam Dei Patris.

Explicatur quomodo Christus sedeat ad dexteram Patris.

Quæres, quomodo Christus sedeat ad dexteram Dei Patris? Respondeo : Sedere ad dexteram Dei symbolice significat summam Christi dignitatem, excellentiam et gloriam ; nec enim proprie Deus habet dexteram aut sinistram ; nec Christus qua Deus, nec forte etiam qua homo, in cœlo sedet tantum, sed tam stat, quam sedet. Sicut enim sedere situs est hominis quiescentis, regnantis et judicantis : ita stare situs est hominis valentis, robusti, vegeti et beati, qualis est Christus. Dicitur ergo Christus sedere ad dexteram Dei : *primo*, quia Christus qua Deus est, Deo Patri uti essentia, ita et dignitate et gloria æqualis est; *secundo* et melius, quia Christus qua homo est, evectus est ad æqualitatem Dei, sive ad participationem et communicationem divinæ, uti hypostasis, ita et gloriæ. Unde Gabriel Vasquez : Sedere, inquit, ad dexteram Dei qui est in excelsis, per metaphoram denotat maximum honorem quem habuit humanitas Christi, imo et consortium ejusdem dignitatis in eadem sede : et sic ratione unionis hypostaticæ cum Verbo, humanitas Christi ab initio conceptionis suæ sedit ad dexteram Patris. Verum quia hic et in Symbolo Christus post mortem, resurrectionem et ascensionem in cœlum, dicitur sedere ad dexteram Dei, hinc *tertio*, et optime, humanitas Christi postquam ad cœlos ascendit, dicitur sedere ad dexteram Dei, quia super omnes creaturas tam loco, quam beatitudine et gloria exaltata est, ut longe transcendat angelos, Cherubim et Seraphim; sitque Deo proxima tanquam dominans omnibus angelis, hominibus et creaturis aliis, et tanquam judex constituta, ut judicet omnes electos et reprobos : hanc enim electionem meruit Christus per purgationem peccatorum, redemptionem et mortem suam. Plura de hac Christi sessione dixi *Coloss.* III, 1. Accumulat Apostolus hæc Christi epitheta tam magnifica, inquit Chrysostomus, ut Hebræi et nos discamus Christum præ Mose et angelis magni facere, magna ab eo sperare, magna pro ipso facere et pati.

Cur dicatur sedere?

Vers. 4

4. TANTO MELIOR ANGELIS EFFECTUS, QUANTO DIFFERENTIUS PRÆ ILLIS NOMEN HÆREDITAVIT. — Vox « melior » hic non ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem et potentiam pertinet. « Melior » ergo, græce κρείττων, idem est quod potior, præstantior, dignior. Ita Syrus.

Secundo, pro *differentius* græce est διαφορώτερον, quod tam excellentius, sive præstantius, quam differentius, verti potest. Ita Syrus.

Error Erasmi circa hunc locum.

Tertio, vox « effectus » non significat Christum antea fuisse minorem angelis, ut deinde postea iis major sit effectus, ut vult Erasmus; sed significat Christum hoc ipso quo homo factus est, incarnatus et natus, majorem factum esse angelis : nascendo enim factus est Dei Filius, cujus angeli tantum ministri sunt. Itaque Christus semper major fuit, semper honore prælatus fuit angelis. Unde etiam minus recte alii sic exponunt, « major effectus, » id est, major declaratus est : nec enim de Christi declaratione, sed reali præstantia et præeminentia loquitur Apostolus.

Sors hæreditaria Christi quæ et quanta?

Quarto, pro *hæreditavit* græce est κεκληρονόμηκεν, id est *sortitus est*, *sorte accepit*. *Sorte*, id est, hæreditate : hæreditas enim per sortes, sive sortito inter hæredes dividebatur, indeque vocatur sors hæreditaria. Itaque « sortitus est » idem est quod « hæreditavit. » Nimirum Christus qua homo hoc ipso quo natus est, unitusque Verbo Dei, uti hæres factus est omnium bonorum, ita et nominis Dei, ut scilicet Filius Dei diceretur, celebraretur, invocaretur.

Nota : Ex professo Apostolus Christum comparat præfertque angelis, ut ostendat quantum christianismus a Christo institutus præstet judaismo et lege veteri, utpote quæ tantum per angelos data est.

Vers. 5.

5. CUI ENIM DIXIT ALIQUANDO ANGELORUM : FILIUS MEUS ES TU, EGO HODIE GENUI TE? — Nota, angelos dici filios Dei, sed metaphorice, *Job* XXXVIII, 7 : « Cum me laudarent astra matutina, et jubilarent

omnes filii Dei. » Sic enim ab eodem Job Deus dicitur esse pluviæ pater, maris, astrorum, adeoque omnium creaturarum pater, id est creator, productor, effector. Hic vero Paulus nomen « filii » proprie accipit pro filio naturali et genuino; subdit enim : « Ego hodie genui te; » et sic non angeli, sed solus Christus est Filius Dei. Ita Chrysostomus.

De qua generatione, humana an divina, hic locus intelligendus?

EGO HODIE GENUI TE. — Citat *Psalm.* II, 7, quem Theodoretus, Hilarius, Origenes et Cyrillus, in *Psalm.* II; Ambrosius, lib. III *De Sacrament.*, cap. II, et Athanasius apud Œcumenium, intelligunt de humana Christi generatione, *q. d.* « Ego hodie, » id est, in præsenti tempore et vita, « te, » o Christe, « genui » hominem ex Beata Virgine, teque hominem univi personæ Verbi, ut sis mihi Filius naturalis, perinde ut Verbum est. Favent antecedentia in psalmo, cum ait : « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum ejus. » Christus enim, non ut Deus, sed ut homo, constitutus est rex Sionis; et « hodie, » id est, hoc eodem die, quo constitutus est rex, scilicet in die incarnationis, genuit eum Pater, ut esset homo, et homo Deus; idque ut prædicaret præceptum Dei de hominum redemptione et reconciliatione sibi credentibus præparata et promissa. Verum melius et aptius S. Augustinus, in *Psal.* II, et Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus, D. Thomas, hic hunc locum accipiunt de æterna et divina generatione Filii Dei. Unde « hodie » significat præsentem durationem, quæ semper præsens est, indivisibilis et immobilis, amplectiturque omne tempus, præteritum, præsens et futurum, qualis est æternitas. Unde non dicit : Ego hodie gigno te, quasi jam incipiat gignere, sed « genui te, » quasi jam perfecta sit generatio, et perfectus Filius, utpote jam ante ab omni æternitate genitus, *q. d.*, ait D. Thomas : Perfectus es, o Fili, et tamen generatio tua æterna est, et semper a me generaris, sicut lumen in aere perfectum est, et tamen semper a sole quasi gignitur et emanat. « Hodie » ergo, id est in, et ab æternitate, in qua unum est Hodie, unum instans, unum nunc, scilicet unum stabile et perenne præsens, ego gigno, et genui, et semper gignam te, quasi Verbum et Filium meum.

De divina generatione.

Hodie æternitatis.

Generatio et spiratio in Deo sempiterna et invariabilis.

Hinc sequitur *primo*, generationem hanc non transire, fluere et præterire, sed semper eamdem numero in Deo permanere; ut semper gignat Filium. Eadem est ratio de spiratione Spiritus Sancti : Pater enim et Filius semper spirant Spiritum Sanctum, perinde ac sol semper spargit ex se et producit lumen; et perinde ac Deus semper creat quasi mundum, hoc ipso, quo suo continuo influxu eumdem a se creatum in suo esse conservat : conservatio enim hæc non est aliud quam continuatio creationis, et continua creatio. Quæ omnia in Deo proveniunt ex immensitate simplicitatis, immutabilitatis, fœcunditatis et perfectionis divinæ essentiæ : ex hac enim Pater habet vim et actum semper generandi Filium, et spirandi semper cum Filio Spiritum Sanctum.

In Deo idem est præteritum, præsens, et futurum.

Sequitur *secundo*, in divinis idem esse gignere et genuisse, spirare et spirasse, ac vicissim generari et generatum esse, spirari et spiratum esse : actiones enim divinæ in instanti perficiuntur, et æternitas in uno « hodie, » imo in uno instanti perficitur; unde in æternitate idem est præsens, præteritum et futurum.

Sequitur *tertio*, actiones immanentes, scilicet generationem et spirationem, earumque terminos, scilicet Filium et Spiritum Sanctum, esse Deo Patri coæternos, quia cum Hodie æternitatis incipiunt.

In Deo est vera generatio.

Sequitur *quarto*, in Deo vere esse generationem, scilicet per intellectum. Intellectio enim, conceptio et dictio in Patre, qua intelligit, concipit et dicit, id est, in se loquitur et producit conceptum sive verbum mentis suæ sibi adæquatum, id est infinitum et divinum, est generatio. Verbum enim hoc divinum Patri adæquatum, non potest esse aliud quam Filius.

Psalmus secundus loquitur ad litteram de Christo.

Sequitur *quinto*, *Psalm.* II ad litteram non loqui de Davide in se, ut volunt Rabbini; nec etiam de Davide quatenus fuit typus Christi, ut vult Jansenius; sed proprie, per se, et primo de Christo dictatum et scriptum esse : soli enim Christo convenit τὸ *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Et : « Postula a me, et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ; » aliaque plura, quæ illo psalmo dicuntur.

Tertius sensus hujus loci, *Hodie genui te*, de Christi resurrectione.

Denique Ambrosius, Hilarius, Chrysostomus, Jansenius illud, « ego hodie genui te, » non tantum de generatione Christi humana et divina, sed etiam de resurrectione Christi interpretantur, *q. d.* « Ego hodie, » id est, hoc die resurrectionis sive paschatis, « genui, » id est regeneravi et resuscitavi, « te. » Ita enim videtur interpretari S. Paulus, *Act.* XIII, 33. Sed alia ibi est mens et argumentatio S. Pauli, ut eo loco ostendam.

Sensus litteralis hujus loci II *Regum*, est de Salomone.

ET RURSUM : EGO ERO ILLI IN PATREM, ET IPSE ERIT MIHI IN FILIUM. — Citat Apostolus II *Reg.* VII, 14; quem Lactantius, lib. IV, cap. XIII; Rupertus, lib. II *in lib. Regum*, cap. XXX; Catharinus et Adamus hic censent ad litteram loqui non de Salomone, sed de Christo. Sed hoc refellit clarissime tum Salomon ipse III *Reg.* V, 3, ubi verba quæ versum hunc immediate præcedunt, II *Reg.* VII, pertinentia ad fabricam templi, de se interpretatur; tum David, I *Paralip.* XXII, 10, ubi moriens commendat Salomoni filio in regnum sibi successuro Dei cultum et fabricam templi, eo quod Deus ad hoc elegerit Salomonem, de eoque dixerit : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Quid clarius dici potuit (1)?

Secundo, Lyranus Burgensis et Abulensis in

(1) « In patrem, » id est vere pater. Nam particula ל h. l. non similitudinem notat, sed rei veritatem; quemadmodum, *fuit ei in uxorem*, id est, uxor revera.

II *Reg.* cap. VII, volunt hunc locum ad litteram accipi tam de Christo, quam de Salomone. Sed et hoc incongrue dicitur, quia Salomon tantum fuit typus Christi : ergo si ad litteram hæc Salomoni conveniunt, Christo non ad litteram, sed typice tantum conveniunt.

Sensus allegoricus de Christo.

Dico ergo, cum Eucherio et Angelomo in II *Reg.* cap. VII, versum hunc ad litteram loqui de Salomone, allegorice vero de Christo. Patet ex ipsomet loco II *Reg.* VII, et I *Paral.* XXII. Ibi enim datur causa, cur David non permissus sit secundum suum desiderium ædificare templum; sed illud a Deo commissum sit Salomoni, quem ad hoc in regem suscitavit et evexit, quia scilicet David in bellis multum sanguinem hostium fuderat : Salomon vero in regno pacificus erat futurus, Deoque percharus et electus. Unde de eodem mox subjicit David loquens : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Ipse scilicet Salomon, quem post te, o David, regem suscitabo, cui fabricam templi decerno et committo, de quo hactenus locutus sum. Quis non videt ad Salomonem hæc omnia litteraliter pertinere? Dices, paulo ante hæc verba dicit Deus Davidi : « Cum dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo. » Atqui Salomon non est natus post, sed ante mortem Davidis : ergo hæc non competunt Salomoni. Respondeo, *suscitabo*, non ad vitam, sed ad regnum. Nec enim ex mortuo suscitari potest semen ad vitam. Instabis, etiam ad regnum fuit evectus Salomon, non post, sed ante mortem Davidis : David enim jussit Salomonem coronari regem. Respondeo : Jussit eum coronari tantum ad hoc, ut post se regnaret; voluit enim illi assecurare regnum. Nam David usque ad mortem mansit rex et regnavit : post eum vero regnavit Salomon. Adde, pro *suscitabo* hebr. est והקימותי *hakimoti*, id est erigam, extollam. Salomon autem non ante, sed post mortem Davidis ad illam regni sui magnificentiam et splendorem erectus et evectus est.

Quod vero saltem allegorice hæc competant Christo, nemo negat, aut negare potest : nam quædam sunt quæ magis competunt Christo, quam Salomoni; ut quod hic dicitur : « Ego ero illi in patrem. » Et : « Misericordiam meam non auferam ab eo. » Et : « Fidelis erit domus tua, » id est, stabilis erit familia et progenies tua regalis. Et : « Stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum. » Quæ verba licet quodammodo tenuiter; et quasi per hyperbolem conveniant Salomoni, eo quod Deus eum regno non dejecerit, sicut dejecit Saülem, sed regnum ejus per posteros continuarit et perpetuarit ad quatuor annorum centurias, scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, in qua status Israelis concidit, fuitque populus Judæorum plane eversus, quæ æternitas quædam est. Hebræi enim עולם *olam*, id est æternum, vocant longum tempus, cujus finis necdum pervidetur, sed latet, tegitur et absconditur. Radix enim עלם *olam*, significat abscondere. Rursum *æternum* vocant non absolute, sed respective, quod scilicet semper durat respectu hujus vel illius gentis aut nationis; id est, quod tamdiu durat, quandiu durat illa gens seu natio, cui res ipsa promittitur. Sic dicitur lex vetus fore æterna, et testamentum vetus fore æternum; quia videlicet durabit semper, id est, toto illo tempore quo durabit populus Judaicus et Ecclesia Judaica; eodem modo dicitur regnum Salomonis fore æternum, quia sceptrum regni mansit in stirpe Salomonis toto eo tempore, quo mansit ipsum Judææ regnum, ipseque Judæorum populus; qui si deficiat, aut pereat, aut dispergatur, quid mirum si regnum et rex ejusdem pariter concidat et pereat?

Regnum Salomonis propagatum ad quatuor annorum centurias.

Æternum, hebraice olam, id est, absconditum, varie accipitur in Scripturis.

Verum allegorice hæc plenius et integrius conveniunt Christo; de Christo enim propriissime dicitur : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Rursum, Christi regnum, id est Ecclesia, absolute et simpliciter est æterna. Unde patet hæc de Salomone quidem ad litteram dici, sed ita ut allegorice magis conveniant Christo, adeoque propter Christum hæc de Salomone esse dicta, ut nimirum Salomon in hisce typum gereret regni Christi. Dices : Si hic locus allegorice tantum competit Christo, ergo Apostolus infirmo utitur argumento, utpote quod petitur ex sensu mystico et allegorico.

Christi regnum, id est Ecclesia, est æternum absolute.

Respondeo : Argumentum ex sensu allegorico petitum æque firmum est, atque petitum ex sensu litterali, si constet illum talis loci esse sensum allegoricum, sicuti hic constat; nam allegoria æque, imo magis, intenta fuit a Spiritu Sancto, quam sensus litteralis Scripturæ. Allegoria enim continet mysteria Christi et Ecclesiæ, quæ longe excellentiora et augustiora sunt gestis Davidis, Salomonis aliorumque Judæorum. Quæ gesta ad litteram significantur et enarrantur in historiis librorum Regum, et aliorum veteris Testamenti, idque sciebant Judæi, maxime ii qui ad Christum erant conversi. Sciebant enim Salomonem fuisse typum Christi, et hæc de Salomone dicta esse non propter se, sed propter Christum, adeoque regnum Salomonis quietum, pacificum, dives et opulentum, figuram tantum fuisse spiritualis opulentiæ, et æternæ felicitatis Christianis dandæ in regno Christi.

Sensus allegoricus, æque et magis intentus a Spiritu Sancto, quam litteralis Scripturæ.

Congrue autem Apostolus Hebræis ob fidem Christi divexatis et dispoliatis proponit hic typum et exemplum Salomonis, *q. d.* Persistite, o Hebræi, in fide Christi, sufferte exilia, bonorum rapinam, plagas et verbera; mementote quomodo olim post cruentum Davidis regnum, successerit quietum, dives, et bonis omnibus florens Salomonis regnum; scitote post hasce tribulationes tale successurum Christi regnum, regno Salomonis adumbratum : quod cumulate non tantum bona vobis adempta restituet, sed immensis cœ-

Regnum pacificum et opulentum Salomonis, typus regni Christi.

lestis gloriæ et opum thesauris vos locupletabit, et æternis gaudiis, bonorumque omnium copia donabit atque beabit.

Valida est ergumentatio ex sensu allegorico Scripturarum.

Eodem modo ex sensu allegorico illius loci *Deut.* XXV, 4 : « Non alligabis os bovi trituranti, » probat Apostolus Apostolis et prædicatoribus non esse negandam alimoniam, I *Cor.* IX, 9; et Joannes, cap. XIX, vers. 36, probat ossa Christi in cruce non debuisse confringi, quia de agno paschali, qui typus erat Christi, scriptum est *Exodi* XII, 46 : « Os non comminuetis ex eo. » Et S. Matthæus, cap. II, vers. 15, probat oportuisse Christum ire et redire in Ægyptum, quia *Osee* XI, 2, de populo Hebræorum, qui typus erat Christi, dicitur : « Ex Egypto vocavi Filium meum. » Itaque non novum, neque mirum est, si Apostolus hic ex sensu allegorico argumentetur.

Vers. 6.

6. ET CUM ITERUM INTRODUCIT PRIMOGENITUM IN ORBEM TERRÆ, DICIT : ET ADORENT EUM OMNES ANGELI DEI. — Syrus, Erasmus, Vatablus et Adamus putant esse metathesin et trajectionem in voce *iterum*; sic enim vertunt, *et iterum, cum introducit primogenitum*, quasi *iterum* tantum significet novam citationem et novum testimonium Scripturæ. Sed hoc est invertere ordinem verborum sine necessitate, estque hæc trajectio satis dura et violenta.

Angeli in sua creatione an Christum jussi adorare?

Hinc *secundo*, alii sic exponunt, *q. d.* Christus futurus homo, et in carne nasciturus, primo angelis in eorum creatione præpositus fuit, jussique sunt angeli a Deo Christum hominem futurum adorare per fidem. « Et iterum, » id est *secundo*, jussi sunt eumdem adorare, cum re ipsa fuit incarnatus et inductus in orbem. Verum in creatione angelorum Christus homo non fuit inductus in orbem terræ, quod hic dicit Apostolus; sed tantum Angelorum menti objectus, quomodo Antichristus menti nostræ objicitur, dum eum futurum cogitamus, de quo tamen necdum dici potest, quod sit inductus in orbem.

Tertio, S. Chrysostomus, Ambrosius, Theophylactus, Œcumenius hic, et Cyrillus, lib. *De Fide ad reginas*, sic explicant, ut Christus qua Deus dicatur *primo* inductus in orbem per æternam generationem : cum enim genitus fuit a Patre, statim omnia implevit spatia hæc, in quibus postea orbis hic, id est, cœlum et terra creata sunt; « iterum » vero, sive *secundo*, dicatur hic Christus inductus in orbem, per incarnationem, cum eum peperit B. Virgo. Hæc expositio cæteris jam dictis aptior, non tamen aptissima est : loquitur enim Apostolus toto hoc discursu de Christo, non Deo, sed homine, eumque ut hominem tam primo, quam secundo in orbem inductum significat.

Primo Christus per incarnationem inductus

Quarto ergo et aptissime, *primo* inductus est Christus homo in orbem per incarnationem passibilis et mortalis; iterum vero, sive *secundo*, per resurrectionem a morte gloriosus et impassibilis inductus fuit. Vel potius iterum inducit, id est inducet, Deus Pater Christum in die judicii tanquam judicem, ut judicet orbem : tuncque angeli omnes, qui *primo* eum adoraverunt in nativitate, iterum sive *secundo* eumdem publice adorabunt in gloria. Tunc enim Pater quasi inaugurabit Filium, eumque mittet re ipsa in possessionem totius orbis terrarum : nam hic versiculus, ut mox dicam, sumptus est ex *Psalm.* XCVI, qui agit de extremo judicio, et majestate Christi judicis.

In orbem; secundo, per resurrectionem, vel per extremum judicium.

Ex qua Scriptura hunc locum sumpsit Paulus?

DICIT : ET ADORENT EUM OMNES ANGELI DEI. — Putant aliqui citare Paulum hic *Deut.* XXXII, 43, juxta versionem Septuaginta. Ita Theodoretus, Euthymius et Procopius *in canticum Moysis*, quod habetur *Deut.* XXXII. Verum nihil tale ibi habent Hebræa et Latina. Unde forte in Septuaginta hic versiculus ibidem aliunde irrepsit. Melius ergo alii passim censent hanc sententiam sumptam esse ex *Psalm.* XCVIII, ubi in Hebræo est והשתחוו לו כל אלהים *vehistachavu lo col elohim*, quod S. Hieronymus vertit, *et adorate eum omnes dii*; clarius vertas, *et adorent eum omnes angeli*. *Elohim* enim non tantum Deum, aut deos, sed et angelos significat, ut patebit cap. II, vers. 7. Verum potius in Hebræo videtur excidisse vox מלאכי *malache*, id est angeli. Sic enim legendum videtur, והשתחוו לו כל מלאכי אלהים *vehistachavu lo col malache elohim*, id est, *et adorate eum omnes angeli Dei*. Sic enim vertunt Septuaginta, et ex iis Paulus hic : nam illo versu ludit Psaltes in voce אלילים *elilim*, id est dii, sive idola et simulacra; et *elohim*, id est Deus verus : opponit enim gloriantes in *elilim*, id est, idolis et simulacris (quos in die judicii a Christo judice confundi et pudefieri exoptat); hos, inquam, opponit angelis, qui adorant et gloriantur in *elohim*, id est Deo vivo et vero.

Elilim hebraice idola, elohim Deum significat.

Nota *Psalm.* XCVI, quem hic citat Apostolus, describi, et quasi ad vivum depingi, tam judicium extremum, quam regnum et majestatem Christi venientis ad judicium cum nubibus, igne, terræmotu et fulminibus eum præcedentibus; unde sic orditur : « Dominus regnavit, » id est Messias sive Christus, olim in terra humilis, pauper, abjectus mortique adjudicatus, jam vero post resurrectionem et ascensionem in cœlo delitescens, in die judicii toti mundo conspicuus et gloriosus apparebit, atque quasi rex in throno judicii sedens regnabit : qua de causa « exultet terra, lætentur insulæ multæ, » omnes fideles et electi, totaque Ecclesia lætetur et exultet. « Nubes et caligo in circuitu ejus, » id est, Christus cum nube, et in nube fulgida et gloriosa considens peraget judicium. « Justitia et judicium correctio sedis ejus. » Pro *correctio* hebraice est מכון *mechon*, id est, rectitudo et firmitas, sive, ut S. Hieronymus vertit, *firmamentum throni ejus* est *justitia et æquitas*. « Ignis (conflagrationis mundi) ante ipsum præcedet, illuxerunt fulgura ejus (cum tonitruis, quasi tubis, judicis majes-

Judicii extremi descriptio ex Psal. XCVI.

tatem præeuntia) orbi terræ : montes sicut cera fluxerunt a facie Domini, a facie Domini omnis terra, » scilicet concuti et fluere videbitur in hac commotione terræ, sive validissimo terræ motu, quæ ad tantam judicis majestatem quasi contremiscens tota moveri et e centro suo convelli videbitur. « Confundantur (a Christo judice condemnentur) omnes qui adorant sculptilia, et qui gloriantur in simulacris (hebraice in *elilim*) suis. Adorate eum omnes angeli ejus, audivit et lætata est Sion, » id est, Ecclesia sanctorum et electorum.

Ex adoratione angelorum, Christus colligitur præstantior angelis.

Ex adoratione ergo angelorum colligit Paulus Christum angelis esse præstantiorem, esseque Deum ac Dei Filium. Hinc patet Christum, qua homo (specificative non reduplicative) et judex est, latria adorandum esse, æque atque Christus qua Deus est, ac consequenter in Eucharistia pari ratione Christum hominem præsentem latria colendum et adorandum esse; uti ex perpetuo Ecclesiæ usu definit Concilium Tridentinum, *sess.* XIII, cap. V, et *can.* 6. Hoc ergo loco, aliisque hoc cap. plane hæreseos convincuntur Ariani. David enim illo *Psalm.* XCVI, loquitur de vero Deo Israel, aitque eum ab angelis adorari; atqui hic est Filius, puta Christus, uti hic explicat Paulus : ergo Christus est verus Deus Israel ab angelis adorandus.

Vers. 7.

7. ET AD ANGELOS (id est angelis : hoc enim sæpe significat Hebræum אל *el*, id est *ad*; capitur enim אל *el*, pro על *al*, id est *super, de*) QUIDEM DICIT : QUI FACIT ANGELOS SUOS SPIRITUS, ET MINISTROS SUOS FLAMMAM IGNIS. — Pro *ministros* Tertullianus, lib. II *Contra Marcionem*, cap. VIII, legit, *apparitores*. Citat Apostolus *Psal.* CIII, 4; ubi Hebræi et Calvinus, imo Vatablus et Jansenius, per *spiritus* intelligunt ventos; per *flammam ignis*, fulgura; sicque explicant : qui « spiritus, » id est ventos, et « flammam ignis, » id est fulgura, « facit suos angelos, » id est, nuntios et ministros iræ, id est, vindictæ suæ. De ventis enim immediate ante locutus fuerat Psaltes, dicens : « Qui ambulas super pennas ventorum. » Sed hic sensus repugnat versioni Septuaginta et S. Paulo hic, ipsaque verba invertit, quia prædicatum, scilicet « spiritus, » facit subjectum; et subjectum, scilicet « angelos, » facit esse prædicatum. Nam τὸ *angelos* esse subjectum patet, tum ex ordine verborum, tum ex versione Septuaginta, qui illi quasi subjecto præfigunt articulum dum vertunt, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, id est, *qui facit angelos suos spiritus*. Ubi articulus τοὺς designat ἀγγέλους esse subjectum, et πνεύματα quod caret articulo, esse prædicatum. Sic vers. seq. ubi dicitur, « virga æquitatis, virga regni tui, » ex articulo Græco τῆς βασιλείας patet, τὸ *virga regni* esse subjectum, huncque esse sensum : Virga, sive sceptrum, regni tui, est virga sive sceptrum æquitatis. Sic *Joan.* I, 1, ubi dicitur, « Deus erat Verbum, » *Verbum* est subjectum, quia habet articulum; *Deus* est prædicatum, quia caret articulo : sic enim græce est, Θεὸς ἦν ὁ λόγος, *q. d.* Ipsum Verbum erat Deus. Sic passim alibi subjectum denotatur articulo, quo prædicatum caret. Cum ergo angelis hic addatur articulus, patet angelos hic esse subjectum, non autem prædicatum. Repugnat quoque hic sensus S. Paulo : nam ipse hunc versum psalmi intelligit non de ventis, sed de angelis : si enim de ventis intelligendus esset, nullo modo, neque litteraliter, neque allegorice posset intelligi de angelis. Venti enim ad litteram non sunt angeli; neque allegorice significant angelos, ut patet. Nec mirum est Psaltem a ventis salire ad angelos, quia illo *Psalm.* CIII, omnes creaturas ad Dei laudem et encomium, in medium adducit. Et venti similitudinem quamdam habent cum angelis, ac symbolice angelos repræsentant.

Per spiritus non intelliguntur venti, sed angeli.

Articulus indicat subjectum, quo prædicatum caret in Græcis.

Melius ergo *secundo*, alii cum S. Gregorio, homil. 34 *in Evang.*, de angelis hunc versum explicant hoc modo : qui, scilicet Deus, eos qui natura sunt spiritus, facit angelos, id est, nuntios suos; sed hi quoque invertunt ordinem verborum, et ipsum subjectum faciunt prædicatum.

Genuinus sensus illius loci, qui facit angelos suos spiritus, etc.

Dico ergo *tertio* : Sensus planus et genuinus est hic : « Qui, » scilicet Deus, « facit angelos suos » veloces et subtiles, quasi spiritus, id est, quasi ventos. Rursum eosdem angelos, qui sunt ministri sui, Deus facit esse quasi « flammam ignis, » id est, efficacissimæ et quasi igneæ naturæ. Unde Chaldæus vertit, *qui facit nuntios suos veloces sicut spiritus, et ministros suos fortes sicut ignis.* Per hebraismum enim usitatum intelligitur nota similitudinis *sicut* : « spiritus » enim, id est sicuti spiritus, et « flammam ignis, » id est sicut flammam ignis. Denique Maldonatus in *Notis manuscr.*, sic explicat : « Qui facit angelos suos spiritus, » etc., id est, qui utitur angelorum suorum ministerio ad excitandos ventos et emittenda fulmina.

Paulus hic ex Hebræis illustratus.

Nota *primo* : Per *spiritus* potest accipi spiritualis natura : sic enim Deus, anima et angeli dicuntur esse *spiritus*, id est spiritualis naturæ; aptius tamen Hebræum רוחות *ruchot*, id est spiritus, hic significat ventos. Sicut enim Psaltes angelos comparat flammæ, ita et ventis.

Angelorum vis, agilitas, activitas, subtilitas.

Nota *secundo* : Pro *flammam ignis* hebraice est אש להט *es lohet*, id est, ignem flammantem et flagrantem, quomodo legit S. Augustinus, et, ut noster Interpres vertit *Psalm.* CIII, *urentem*; Septuaginta ex editione Caraffæ vertunt, πῦρ φλέγον, id est ignem ardentem; vel, ut alia, puta Regia, exemplaria habent, πυρὸς φλόγα, id est, *flammam ignis*; Aquila vertit, πῦρ λάβρον, id est *ignem impetuosum*, vehementem, voracem; Symmachus, πυρίνην φλόγα, id est *igneam flammam*; Romanum Psalterium, *ignem lucentem*. Quæ omnia significant angelos parem, imo longe majorem habere agilitatem, ignitionem, fervorem, vim penetrandi, activitatem, et acumen circa divinum deside-

rium et ministerium; rursum majorem, magisque sursum ferentem ab omni materiali substantia puritatem quam habeat ignis et flamma, inquit Damascenus, lib. II *De Fide*, cap. III. Sic et Theodoretus et Euthymius. Vide S. Dionysium, *De Cœlesti Hierarchia*, cap. XV.

Apostoli sunt angeli, et spiritus, et ignis urens.

Tropologice S. Augustinus et Arnobius *in Psalm.* CIII, « Angeli, » id est, legati et nuntii Dei, sunt Apostoli et viri Apostolici : hos fecit Christus esse « spiritus, » cum dixit : « Accipite Spiritum Sanctum. Euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturæ. » Eosdem fecit esse ignem urentem, cum in Pentecoste misit in eos Spiritum Sanctum in specie linguarum ignearum, qui cor et linguam eorum igniret. « Nisi enim ardeat minister prædicans, non accendit eum cui prædicat, » inquit S. Augustinus, tuncque simul, ut habet Psaltes, « fundavit terram, » id est, terrenas hominum mentes, « in stabilitate » suæ gratiæ et charitatis. Hinc, ut inquit S. Hieronymus ibidem, ideo Deus fecit angelos suos proprie dictos spiritus, ut scilicet inspirent tum Apostolis, tum aliis hominibus facere Dei voluntatem, in eaque perficienda esse agiles et expeditos. Sic eosdem angelos fecit esse quasi ignem urentem, ut omnes homines amore divino succendant et inflamment.

Vers. 8.

8. AD FILIUM (de Filio et simul ad ipsum Filium) AUTEM (supple, dicit Deus, *Psalm.* XLIV) : THRONUS TUUS DEUS IN SÆCULUM SÆCULI : VIRGA ÆQUITATIS, VIRGA REGNI TUI. — Est antithesis, *q. d.* Deus de angelis loquitur quasi de ministris et nuntiis suis, de Filio vero loquitur quasi de Deo et domino angelorum rerumque omnium : ergo Christus longe angelos transcendit.

Insulsa Erasmi dubitatio circa hunc locum, *sedes tua Deus in sæculum sæculi.*

Nota : Dubitat hic Erasmus, an τὸ *Deus* sit nominativi casus, an vocativi. « Incertum est, inquit, an hic sit sensus, O Deus, sedes tua est in sæculum sæculi; an hic : Ipse Deus est tibi thronus in sæculum sæculi. » Verum certum est τὸ *Deus* esse vocativi casus : nam Aquila et Symmachus vertunt ὦ Θεέ. Rursum ineptus et insulsus esset sensus, si caperetur in nominativo; quis enim erit sensus, si quis sic interpretetur : Sedes tua, o Christe, est ipse Deus? Deus enim non est sedes, sed sedens in sede sive throno, et Christus non sedet in Patre, sed ad dexteram Patris. Rursum deitas non est sedes humanitatis, sed potius e contrario, humanitas est sedes, imo scabellum deitatis. Certum ergo est hunc esse sensum : O Deus, id est o Fili, qui es verus Deus, thronus tuus regius et divinus æternus est; rex es æternus, regnum et solium habes æternum.

Psalmus XLIV non est epithalamium Salomonis et filiæ Pharaonis, sed Christi et Ecclesiæ.

Nota *secundo* : Aliqui Rabbini cum Vatablo putant *Psalm.* XLIV, quem hic citat Paulus, esse epithalamium Salomonis et filiæ Pharaonis, adeoque de Salomone dici : « Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, » id est, ait Vatablus, tu, o Salomon, es Deus (hebraice *elohim*), id est, princeps et gubernator populi Israelitici, tuusque thronus, principatus, et regnum erit æternum, quia per posteros semper propagabitur. Sed hoc omnes alii, etiam doctiores Rabbini, refellunt : certum enim est ex ipsis psalmi verbis tam augustis, non esse epithalamium Salomonis, sed Christi et Ecclesiæ : nam regnum Salomonis absolute non fuit æternum, quod tamen de regno Christi hic asseritur. Licet enim « sæculum » non semper absolutam æternitatem significet, eam tamen semper significat cum geminatur, id est, cum dicitur : « In sæculum sæculi; » vel, « in sæcula sæculorum; » vel, ut hic in Hebraico dicitur amplificationis causa, לְעוֹלָם וָעֶד *leolam vaed*, id est in æternum, et ultra. Rursum licet Hebraicum *elohim* subinde principem et judicem significat, tamen Græcum ὁ Θεὸς in singulari tantum dicitur de Deo uno et vero. Unde sequitur hæc non posse Salomoni convenire, sed tantum Christo, eumque vere esse Deum.

Sæculum cum geminatur, absolutam æternitatem significat.

VIRGA ÆQUITATIS, VIRGA REGNI TUI. — « Virga, » id est sceptrum; hebraice enim est שבט *scebet* : sceptrum enim regis olim erat virga seu baculus pastoralis. Sicut enim pastores sua virga regunt et dirigunt oves, ita rex suo sceptro et potestate regia subditos quasi oves dirigere debet. Unde Homerus regem Agamemnonem vocat ποιμένα λαῶν, id est *pastorem populorum.*

Virga sceptrum significat, et pastor principem.

Secundo, pro *æquitatis* hebraice est מישר *miscor*, id est rectitudinis, justitiæ, æquitatis.

Tertio, *virga regni tui* hic est subjectum : habet enim in Græco duplicem articulum ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου; prædicatum vero est *virga æquitatis*, quod caret articulo, *q. d.* Virga, id est, sceptrum regni tui, o Christe, æquissimum est, id est, regnum tuum rectitudine, justitia, æquitate et sanctitate plenissimum est, rectissime et æquissime judicas, justos promovens et præmians, impios vero puniens et condemnans; quod maxime patefacies in die judicii. Ita Eusebius, Cyrillus, Basilius in *Catena Græcorum*, ad *Psalm.* XLIV.

Vers. 9.

9. DILEXISTI JUSTITIAM, ET ODISTI INIQUITATEM. — Explicat hic verbis clarioribus, quomodo « virga regni Christi sit virga æquitatis, » quia scilicet Christus in regimine suo diligit justitiam et justos, odit vero punitque iniquitatem et iniquos.

Nomen *Deus* repetitur per auxesim.

PROPTEREA UNXIT TE DEUS, DEUS TUUS, OLEO EXULTATIONIS PRÆ PARTICIPIBUS TUIS. — Nota : Repetit tamen « Deus » ad auxesim, dicens : « Deus, Deus tuus, » scilicet Deus Pater. Videtur enim utrobique Deus esse nominativi casus, et ad Patrem pertinere. Potest tamen cum Eusebio, lib. IV *Demonstr.*, cap. XV, et D. Hieronymus, *ad Principiam*, « Deus » priore loco accipi in vocativo casu, posteriore in nominativo, *q. d.* Unxit te, o Deus, id est, o Fili, Deus Pater. Sed prior sensus est planior. Christus enim qua homo, non qua Deus, unctus est.

Quæres, quodnam sit hoc « oleum exultationis, » quo unctus est Christus? Respondeo *primo*, esse oleum gratiæ, quæ lætificat animam.

Oleum exultationis, oleum gratiæ, et utriusque effectus.

Pro quo nota, ungi a Deo oleo est participem fieri virtutis Dei omnia valentis, omnia bona præstantis, omnia penetrantis instar olei. Oleum enim lumen auget, fessos sublevat, labores lenit, hilares facit, nitidos et splendidos; idemque præstat gratia et virtus divina, inquit Eusebius loco citato. Hinc reges, Prophetæ et sacerdotes oleo ungebantur, ut significaretur eos Dei virtute imbui, hoc fine, ut eamdem in populum diffunderent, sicut oleum se diffundit, omniaque penetrat et imbuit, indeque Christi, id est uncti, sunt dicti, *Psalm.* CIV, 15: « Nolite tangere Christos meos, et in Prophetis meis nolite malignari. » *Et* significat *id est*: de more enim Psaltes posteriore hemistichio explicat prius; « tangere » enim « Christos » Dei non est aliud quam « in Prophetis malignari. » Inde per excellentiam Redemptor noster dictus est hebraice משיח *Maschiach*, sive Messias, græce Χριστός, latine Unctus : unde et punice *messe* (ab Hebræo משח *maschah*) significat ungere, ait S. Augustinus, tract. 15 *in Joan.* Prophetæ itaque sunt Christi Dei, id est, uncti et imbuti a Deo dono prophetiæ. Nomen ergo Jesu est proprium hujus hominis qui dicitur Jesus Christus, sicut meum nomen proprium est Cornelius : nomen vero Christi non est proprium, sed appellativum, estque nomen dignitatis et officii. Quare S. Petrus hoc oleum quo unctus est Christus, explicans *Act.* X, 38, ait : « Unxit eum Deus Spiritu Sancto et virtute. » *Oleum* ergo hoc *exultationis* est Spiritus Sanctus, et virtus divina quæ animam mire lætificat, per quam Christus homo unctus est in summum regem, prophetam, sacerdotem, et judicem omnium hominum, idque in primo incarnationis suæ instanti.

Christus unctus, quando et quomodo et in quales titulos?

Hujus olei, unctionis et nominis Christi symbolum et portentum, quod contigit sub Christi nativitatem, narrat Paulus Orosius, lib. VI, cap. XVII et XIX : « In diebus, inquit, illis (Augusti Cæsaris) fons olei largissimus de taberna meritoria per totum diem fluxit. Quo signo quid evidentius quam in diebus Cæsaris toto orbe regnantis futura Christi nativitas declarata est? Christus enim lingua gentis, in qua et ex qua natus est, Unctus interpretatur. »

In hoc sensu jam allato vox *propterea* non causam meritoriam, sed finalem significat; unde hebraice est על כן *al ken*, id est, ut Aquila vertit, *super hoc*, *q. d.* Ad hunc finem unxit te, o Christe, Deus Pater oleo hoc exultationis, ut scilicet diligeres justitiam, odires iniquitatem, itaque haberes virgam et regnum æquitatis ac thronum perpetuum. Ita D. Thomas et alii.

Oleum exultationis est oleum gloriæ.

Respondeo *secundo*, aptius et melius « oleum exultationis » hic vocari oleum, id est copiam et præstantiam, non gratiæ, sed gloriæ, quam per suam justitiam et sanctitatem meritus et adeptus est Christus, *q. d.* Gloriam corporis et famæ, nominisque tui celebritatem, ut ab omnibus agnoscaris et colaris, quasi salvator mundi, meruisti, o Christe, ex eo, quia scilicet dilexisti justitiam; utque justitiæ divinæ satisfaceres, humiliasti te obediens factus usque ad mortem crucis. Ita S. Hieronymus supra, et Jansenius in *Psal.* XLIV. Hunc sensum esse aptiorem et simpliciorem, patet primo, quia agit tam Psaltes, quam Paulus de throno regni : hunc enim adeptus est Christus, non in incarnatione, quando unctus est oleo gratiæ, sed in resurrectione, quando unctus est oleo gloriæ.

Secundo, quia oleum gloriæ proprie est « oleum exultationis, » quod accepit Christus propter meritum justitiæ suæ. Hoc enim proprie significat vox *propterea*.

PRÆ PARTICIPIBUS TUIS. — Hebraice מחבריך *mechabrecha*, id est præ sociis; et, ut Aquila vertit, *amicis tuis*. Socios et amicos Christi vocat Apostolos, omnesque sanctos, qui uti filiationem et gratiam, ita et regnum et gloriam Christi a Christo ipso participant, dum ab eo in filios, imo in fratres adoptantur, ac regni sui cœlestis hæredes efficiuntur. Alludit David ad suam unctionem; qua præ fratribus suis omnibus, licet natu majoribus, et secundum speciem et apparentiam magis idoneis, ipse licet omnium minimus, et in speciem abjectissimus, a Samuele electus et unctus fuit in regem, I *Regum.* XVI, 7 et seq. Pari enim modo Christus pauper, ignobilis, et in speciem abjectus, omnibus Prophetis, Patriarchis, Apostolus prælatus fuit, et præ omnibus ita unctus oleo gratiæ et gloriæ, ut omnes ab eo oleum hoc accipere et participare debeant. Hinc a Christo vocamur Christiani, id est, ab uncto uncti. Hinc quoque gratia Christi nobis infusa vocatur unctio, I *Joan.* cap. II, vers. 27. Hac de causa dixit S. Joannes, cap. III, vers. 34, quod Christus non accepit « spiritum ad mensuram, » ut scilicet omnibus hominibus tanquam sociis, consortibus et participibus suis, etiamsi illi infiniti forent, partem aliquam et mensuram immensi sui spiritus communicaret: fuit enim hic spiritus et gratia Christo quasi connaturalis, et quodammodo infinita. Unde S. Basilius in *Catena Græcorum*, in *Psal.* XLIV, hunc versum sic explicat : « Dilexisti justitiam præ participibus tuis. Cæteri, inquit, homines labore et exercitio bona faciunt, et a malo se avertunt, tibi vero, o Christe, insita est a natura (ex vi unionis humanæ cum Verbo) ad bonum propensio, et a malo sejunctio atque aversio. »

Socii, participes et amici Christi.

Gratia infusa vocatur unctio.

Hos omnes versus tam fuse ex *Psal.* XLIV citat Apostolus, ut animet Hebræos ad constantiam in fide Christi et ad tolerantiam persecutionum, *q. d.* Tolerate viriliter adversa quæque, o Hebræi, quia Christus judex æquissimus brevi vos gloriæ suæ, regni et lætitiæ consortes efficiet; persecutores vero vestros æternis ignibus addicet. Nam, ut dixi, verius est Apostolum loqui de unctione gloriæ, non gratiæ, licet illa hanc præsupponat.

10. ET : TU IN PRINCIPIO, DOMINE, TERRAM FUNDASTI. — Citat *Psalm.* CI, quo sicuti ad litteram orat

Vers. 10.

Psaltes, ut Sion et templum a Chaldæis exusta reædificentur : ita allegorice et magis obsecrat, Ecclesiam veterem labantem peccatis et miseriis obrutam, a Christo liberatore instaurari, et in novam, puta Christianam ædificari et transformari, ut patet vers. 14, 16, 23. Dicit ergo, « tu, » scilicet o Messia, in « principio » hebr. לפנים *lephanim*, id est jam ante, jam pridem, scilicet, a mundi et temporis exordio, « terram fundasti, » græce ; ἐθεμελίωσας, id est, terræ fundamenta posuisti, hoc est, a primis fundamentis terram fecisti, et simul eam firmam et stabilem fundasti.

Litteralis sensus psalmi CI.

Vers. 11. Cœli quomodo peribunt, cum sint æterni?

11. Opera manuum tuarum (id est potentiæ tuæ, quam homo solet per manus ostendere, dum iis agit et operatur) sunt coeli : ipsi peribunt, — non quoad essentiam et formam externam et accidentalem, quia nimirum quasi vestimentum immutabuntur, ut sequitur.

Tu autem permanebis — idem, æternus et immutabilis. Noster legit διαμενεῖς, per accentum circumflexum, id est permanebis : hebraice enim est futurum תעמוד *taamod*, jam legunt per accentum acutum διαμένεις, id est permanes.

Et omnes (cœli) ut vestimentum veterascent, — suo motu et continua agitatione ac mutatione, quasi consenescent; ut videantur veterascere, sicut vestimentum novum quod deteritur et veterascit.

Vers. 12.

12. Et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur. — Hebraice תחליפם *tachaliphem*, id est, mutabis eos. Unde in Græco legendum est ἀλλάξεις; Chrysostomus tamen et alii legunt ἑλίξεις, id est, involves vel invertes eos. Sed eodem redit sensus; vult enim dicere, quod Christus salvator Sionis in die judicii, ut homines beatos, ita et cœlos a priori vanitate et servitute alterationis et mutationis, cui post originale hominis peccatum subjecti fuerunt, liberabit (ut ait Apostolus, *Rom.* cap. VIII, vers. 21), eosque invertet et immutabit in novam lucem, stabilitatem et gloriam, sicut solet vestis inverti et immutari, dum exterior ejus facies detrita invertitur fitque interior, et interior facies fit exterior, ita ut vestis inversa nova esse videatur. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii, *q. d.* Apostolus : Ita pariter, o Hebræi, Christus vos vestraque corpora, quæ jam pro fide Christi fame, siti, exilio vexantur, consumuntur et veterascunt, invertet, facietque corpora splendida, gloriosa, immortalia in resurrectione.

Cœli quomodo mutabuntur et innovabuntur post judicii diem?

Vers. 13. Sensus psalmi CIX.

13. Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis. — Citat Paulus *Psalm.* CIX, quo Psaltes canit non Abrahæ, nec Davidis, nec Ezechiæ, ut Judæi volunt, sed Christi ante luciferum geniti regnum, quod per resurrectionem et ascensionem in cœlo et in terra obtinuit, quoque ex Sion, id est ex Ecclesia, quæ in Sione et in Jerusalem cœpit, regnare et regnum Ecclesiæ suæ propagare in omnes gentes perrexit, et pergit, donec suos hostes, scilicet omnes impios, conterat in die judicii. Dicit ergo David : « Dixit Dominus, » scilicet Deus Pater, « Domino meo, » hebraice לאדני *ladoni*, in singulari, Christo scilicet, non tam Deo (sic enim in plurali dicendum fuisset לאדני *laddonai*) quam homini, qui titulo tam unionis hypostaticæ, quam redemptionis et salvationis, omnium hominum, ac consequenter meus, id est Davidis, est Dominus : dixit inquam Christo, cum triumpho ascendenti in cœlum : « Sede a dextris meis, » id est, sede mihi proximus, consors esto honoris et regni mei, in summa mea gloria mecum regna. Vide de hac sessione dicta *Coloss.* III, 1.

Christus est omnium dominus, et quibus titulis?

Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. — Id est, usque ad finem sæculi et judicium generale : in quo omnes tam dæmones quam tyrannos et homines impios, qui te, Christe, tuosque Christianos vexant hic et lacessunt, plane tibi subjiciam. Addit hoc Apostolus, ut meminerint Hebræi, si in fide Christi persistant, se in die judicii cum Christo suos persecutores judicaturos et quasi scabellum calcaturos et condemnaturos.

Nota : Vox *donec*, nec significat Christum eousque, scilicet ad diem judicii tantum, sessurum ad dexteram Dei, quasi postea non sit sessurus : imo vero potius contrarium innuit, scilicet quod tunc Christus, utpote plane de hostibus suis triumphans, plenissime et pacatissime sedere et regnare incipiet. Sic *Matth.* I, 25, dicitur, quod Joseph non cognovit Mariam, donec peperit Christum, ubi *donec* significat, quid factum sit ante partum, non autem quid factum sit post partum : tantum enim voluit Matthæus asserere rem miram et naturaliter incredibilem, scilicet; Christi conceptionem sine patre, eo quod mater ejus virum non cognoverit, *donec*, id est, usque ad partum. Ita S. Hieronymus et alii contra Helvidium.

Particula donec quid ante factum sit indicat, non quid postea.

Vers. 14.

14. Nonne omnes (angeli) sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis? — Vox *nonne* non tam interrogat, quam plane asserit : interrogatione enim utuntur Hebræi, quando rem magis stabilire et asseverare volunt, *q. d.* Angeli non sedent ad dexteram Christi, uti Christus, quia ipsorum est ministrare Deo, et mitti ad salutem hominum procurandam, itaque subservire Christo.

Nota : Angeli non dicuntur hic; nec dicendi sunt ministri hominum, sed ministri et nuntii Dei ad homines et propter hominum salutem. Vocat ergo hic Paulus angelos Dei administratores, id est officiales, qui aulam Dei, id est mundum hunc, et res humanas pro Deo administrant; ita tamen ut in quavis sua administratione et missione a Deo nunquam recedant, sed semper ejus visione fruantur, sintque beati. « Angeli eorum, inquit Christus, *Matth.* XVIII, 10, semper vident faciem Patris. »

Angeli ministri Dei.

Nota *secundo* : Pro *missi* græce est ἀποστελλόμενα,

id est qui mittuntur, scilicet etiamnum et quotidie, non quasi omnes actu mittantur, cum sint innumerabiles, sed quod destinati et præsto sint ad Dei nutum, ut mittantur et eant, quandocumque et quocumque Deo placuerit.

Angeli etiam mittuntur ad reprobos.

Nota *tertio*, angelos mitti « propter eos qui hæreditatem capient salutis, » id est, propter eos qui salvandi sunt, non quasi reprobi angelorum auxilio destituti sint, aut angeli non mittantur ad omnes omnino homines, etiam eos qui ob peccata sua damnandi sunt : contrarium enim constat ex communi Ecclesiæ sensu, quo sentit et docet ad omnes omnino homines, adeoque ad quemlibet reprobum, dum nascitur, a Deo destinari angelum Custodem. Sed quod fructus ministerii angelorum maxime pateat et appareat in iis qui salvi fiunt, et quos angeli de facto ad salutem perducunt; quodque ministerium angelorum efficax non sit, et suum effectum, id est salutem, non sortiatur, nisi in iis qui angelos audiendo, iisque obediendo salvi fiunt : in reprobis enim inefficax est omne angelorum ministerium, omnisque eorum labor et cura perditur. Rursum hisce verbis significatur finis et terminus ministerii angelorum esse hic, ut scilicet homines perducant ad salutem. Ultimum enim angelorum officium est, animas sanctas ducere in cœlum.

Angeli ducunt animas in cœlum.

Ita anima Lazari ab angelis deportata est in cœlum, *Lucæ* XVI. Ita S. Antonius, teste S. Hieronymo, vidit animam S. Pauli, primi eremitæ, ab angelis ferri in cœlum. Sic animam S. Martini angeli tulerunt in cœlum, uti vidit S. Severinus, episcopus Coloniensis. Sic apud S. Gregorium, lib. IV *Dialog.*, XIV, S. Servulus in morte audivit melodiam angelorum se ad cœlum invitantium. Et S. Romula moriente, ante ostium ejus auditi sunt duo cœlestes psallentium chori. Sic et S. Benedictus vidit animam Germani, episcopi Capuani, in sphæra ignea ab angelis ferri in cœlum. Sic S. Magdalena quotidie septies ab angelis elevabatur in cœlum, audiebatque eorum cœlestem musicam : non dubium quin et in morte ab eisdem elevata eamdem audierit. Sic et S. Catherinæ corpus ab angelis in Sina, anima in cœlum translata est. Sic angeli S. Agathæ non tantum animam, sed et corpus curarunt : post martyrium enim hoc ei epitaphium posuerunt : « Mentem sanctam et spontaneam, Deo honorem et patriæ liberationem. »

Quid debeamus angelis Custodibus?

Quare merito S. Bernardus, serm. 11 in Psalm. *Qui habitat* : « Angelo, inquit, nostro debemus reverentiam pro præsentia, devotionem pro benevolentia, fiduciam pro custodia. Caute ambula, ut scilicet, cui adsunt angeli (sicut eis mandatum est) in omnibus viis tuis, in quovis diversorio, in quovis angulo, angelo tuo reverentiam habe : tunc audeas illo præsente, quod vidente me non auderes? » Idem serm. 2 *in Vigilia Nativ. Domin.* : « Quantum putatis desiderant cives cœlestes instaurari civitatis suæ ruinas? Quomodo discurrunt medii inter nos et Deum, fidelissime portantes ad eum gemitus nostros, et ipsius nobis gratiam devotissime reportantes? Plane non dedignabuntur ut simus eorum socii, quorum facti sunt jam ministri. Nonne enim omnes administratorii sunt spiritus? etc. Festinemus, obsecro, dilectissimi, festinemus, tota nos multitudo curiæ cœlestis exspectat. Exultare angelos fecimus, quando conversi sumus ad pœnitentiam : proficiamus et festinemus complere de nobis eorum lætitiam. Væ tibi quicumque es qui deliberas redire ad lutum, reverti ad vomitum. Putasne placatos habebis in judicio, quos tanto et tam sperato privare vis gaudio? »

Angeli assistentes non mitti censet S. Dionysius.

Quæritur hic, an omnes omnino angeli mittantur a Deo in ministerium? Negat S. Dionysius, *Cœlestis Hierarch.* cap. VIII et XIII, et ex eo Gregorius, hom. 14 *in Evang.*; Anselmus hic, D. Thomas, I *part.*, *Quæst.* CXII, art. 4. Hi enim docent angelos alios esse assistentes, qui scilicet semper Deo assistant et nunquam mittuntur; et tales esse quatuor supremos ordines, scilicet Seraphim, Cherubim, Thronos et Dominationes. Alios esse ministrantes, qui scilicet mittuntur ad omne ministerium, et tales esse reliquos quinque ordines inferiores. Probat hoc S. Dionysius, ex *Daniel.* VII, 10, ubi dicitur : « Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei. » Ecce hic distinguit Daniel angelos assistentes a ministrantibus, dicitque illos his longe esse plures, scilicet ministrantes esse aliquot milliones, mille enim millia est millio; assistentes vero esse decies millies centena millia, quæ efficiunt mille milliones : millio enim sunt decies centena millia.

Angeli ministrantes mittuntur.

Secundo, quia hoc exigit rectus ordo naturæ et gratiæ, ut angeli superiores illuminent inferiores; inferiores vero exequantur id quod per superiorum illuminationem Deum velle fieri didicerunt.

Omnes angelos mitti verius est.

Verum probabilior est contraria sententia, scilicet omnes omnino angelos a Deo mitti : id enim clare hic dicit Apostolus. Respondet D. Thomas dupliciter, *primo*, Apostolum non loqui de omnibus omnino angelis, sed de iis tantum qui Hebræis legem dederant; iis enim præfert Christum, ut probet legem Christi præstantiorem esse lege veteri. Sed hoc non satisfacit. Dubium enim est ex quo ordine fuerit angelus, qui dedit legem Hebræis : imo multi etiam Catholici censent eum non fuisse ex ordine Angelorum, sed fuisse ex ordine Seraphim, scilicet fuisse Michaelem : hic enim est Hebræorum princeps, ut dicitur *Daniel.* cap. X, vers. ult. Si Michael, qui summus est ex assistentibus, mittitur, ergo omnes alii eo inferiores mittuntur.

Secundo, Apostolus probat hic Christum esse Deum, ex eo quod omnibus omnino angelis sit superior, quodque ab omnibus angelis adorandus sit : ergo angelos omnes, etiam Cherubim et Seraphim, hoc loco intelligit.

Tertio, quia pari modo Apostolus, *Ephes.* I,

21, et *Coloss.* I, 16; Christum præfert omnibus omnino angelis, etiam Thronis et Dominationibus.

Omnes angeli non tantum interius, sed etiam exterius mittuntur.

Respondet *secundo*, S. Thomas, omnes omnino angelos mitti, sed assistentes interius tantum, ut scilicet illuminent inferiores; ministrantes vero mitti exterius, ut jussa exequantur. Sed et hoc subtilius, quam solidius dicitur : nam mitti in ministerium, absolute est mitti exterius ad exequendam Dei voluntatem.

Seraphim missus est *Isaiæ* VI.

Secundo, quia *Isaiæ* VI, 6, dicitur unus de Seraphim, qui supremus est ordo, missus ad Isaiam. Respondet S. Dionysius, illum ex inferiori angelorum ordine fuisse, dici tamen Seraphim, vel quia ab aliquo Seraphim erat missus, vel ratione officii, quia scilicet mittebatur ut ignito calculo ureret labia Isaiæ ejusque peccata consumeret. Sed cum nihil cogat nos recedere a proprietate verborum, videtur hic verus Seraphim accipiendus æque ut alibi accipiuntur veri Angeli, veri Throni et Dominationes, præsertim cum nusquam alibi in Scriptura reperiantur et nominentur Seraphim. Si enim nullus Seraph volavit ad Isaiam, sed alium inferiorem misit qui volaret : quomodo ipsemet Seraph manens in cœlo, volasse ad Isaiam dici potuit? Quare proprie per Seraphim intelligunt angelum ordinis Seraphini S. Cyrillus, Basilius, Hieronymus, Chrysostomus; Procopius et alii in *Isaiæ* cap. VI.

Genes. III, missus est Cherubim. Item Michael missus est *Daniel.* X.

Tertio, *Gen.* III, 24, missus est Cherubim, qui secundi est ordinis ad custodiendum paradisum.

Quarto, quia *Daniel.* X, 13 et 21, missus fuit Michael, quem multi docent esse primum angelorum et custodem Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ : unde Ecclesia vocat eum primatem cœlestis exercitus.

Quinto, quia *Matth.* XXV, 31, omnes angeli venturi dicuntur cum Filio hominis ad judicium, videlicet ministerii causa, sicut et valde probabile est Christo in cœlum ascendenti omnes angelos honoris causa occurrisse. Denique si ipse Dei Filius non per angelos, sed per se a Patre missus est legatus ad homines : quidni per se mittantur et Seraphini?

Iidem sunt angeli assistentes et ministrantes.

Ad S. Dionysium respondeo, eum non asserere suam sententiam, sed tantum, ut probabilem proponere (idem facit S. Gregorius, qui fatetur hac in re nihil certo dici posse), fundamentum vero illius non urget. Nam multi negant, *Daniel.* VII, distingui angelos assistentes a ministrantibus, dicentes eosdem esse ministrantes et assistentes; sed copiæ causa a Daniele eosdem nunc assistentes, mox ministrantes vocari. Nam, *Apocal.* VII, 11, et III *Reg.* cap. ult., vers. 19, omnes omnino angeli stare sive assistere dicuntur coram Deo : unde et Ecclesia orat dicens : « Da, Domine, ut a quibus tibi ministrantibus in cœlo semper assistitur, ab his in terra vita nostra muniatur. » Quod sumptum videtur ex *Matth.* XVIII, ubi dicitur : « Angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in cœlis est. » Sed esto, distinguat eos Daniel, inde tamen non sequitur assistentes nunquam mitti : dicuntur enim assistentes quod rarius mittantur, et fere semper Deo assistant. Id patet : nam eodem cap. Daniel ait se accessisse ad unum ex assistentibus, et ab eo edoctum esse interpretationem sermonum. Raphael quoque, qui missus fuit ad Tobiam, dicit se esse « unum ex septem qui astant ante Deum, » *Tobiæ* XII, 15. Sic et Gabriel missus ad Zachariam : « Ego, inquit, sum Gabriel qui asto ante Deum, et missus sum loqui ad te, » *Luc.* XIX.

Assistentes rarius mittuntur.

Raphael et Gabriel missi.

Deus illuminat inferiores angelos per superiores.

Ad secundam objectionem respondeo, illum esse communem divinæ providentiæ ordinem, ut sua decreta revelet superioribus angelis, qui ea significent inferioribus, ut ipsi illa exequantur. Cujus rei exempla sunt *Zachariæ* II, 3; *Daniel.* VIII, 16; *Apoc.* VII, 2.

Verum hoc non obstat, quin Deus justas ob causas sibi notas, subinde hunc ordinem mutet, et aliquem e superioribus mittat, qui per se jussa Dei exequatur, uti jam vidimus Seraphim missum esse ad Isaiam, Cherubim ad paradisum. Michaelem ad Danielem, et ad Judæos. Superiores ergo, sive assistentes angeli, rarius quidem, sed aliquando tamen mittuntur. « Omnes enim sunt administratorii spiritus in ministerium missi. » Ubi nota τὸ *omnes* non significare quod omnes omnino aliquando mittantur, sed quod de singulis ordinibus (esto de supremis raro) aliqui subinde mittantur. Est enim hic in voce *omnes* distributio, non pro singulis generum seu ordinum, sed pro generibus singulorum, *q. d.* Omnes angeli sunt administri Dei, ejusque Missi, id est Legati, quia assistunt Deo parati ad omne ministerium : reipsa vero *omnes* sunt in ministerium missi. *Omnes*, id est ex omnibus ordinibus aliqui. Ita Molina, I *part.*, *Quæst.* CXII.

Locus moralis de zelo animarum.

Moraliter S. Chrysostomus hic ex hoc angelorum ministerio, docet zelum animarum et studium convertendi et salvandi homines, esse opus non humanum, sed angelicum : « Hoc, inquit, est angelicæ functionis officium, ad salutem hominum ministerium Deo persolvere. Proinde hoc est opus angelicum omnia facere pro salute proximorum; magis autem hoc est opus Christi. »

CAPUT SECUNDUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos, ut Christum Christique legem studiose observent.
Primo, ex eo, ne, si tantam negligant salutem, graviter a Deo puniantur
Secundo, quod lex Christi confirmata sit multis miraculis et donis Spiritus Sancti.
Tertio, quod non angelis, sed Christo subjecerit orbem terræ futurum.
Deinde, vers. 10, ad finem, multis docet, decuisse Christum pati et mori, itaque fratribus per omnia assimilari et compati, idque hoc fine, ut ab Hebræorum mentibus tollat scandalum crucis Christi.

1. Propterea abundantius oportet observare nos ea, quæ audivimus, ne forte pereffluamus. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis prævaricatio et inobedientia accepit justam mercedis retributionem : 3. quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? Quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, 4. contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus Sancti distributionibus secundum suam voluntatem. 5. Non enim angelis subjecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. 6. Testatus est autem in quodam loco quis, dicens : Quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis quoniam visitas eum? 7. Minuisti eum paulo minus ab angelis : gloria et honore coronasti eum; et constituisti eum super opera manuum tuarum. 8. Omnia subjecisti sub pedibus ejus. In eo enim quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei. 9. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis, gloria et honore coronatum : ut gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem. 10. Decebat enim eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. 11. Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens : 12. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis : in medio Ecclesiæ laudabo te. 13. Et iterum : Ego ero fidens in eum. Et iterum : Ecce ego, et pueri mei, quos dedit mihi Deus. 14. Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem : ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est diabolum : 15. et liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. 16. Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. 17. Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi. 18. In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis, qui tentantur, auxiliari.

Vers. 1. 1. PROPTEREA ABUNDANTIUS (id est magis, diligentius et vehementius) OPORTET OBSERVARE (græce προσέχειν, id est attendere, et mentem applicare) NOS EA QUÆ AUDIVIMUS, NE FORTE PEREFFLUAMUS. — Ostensa dignitate et præcellentia Christi, nunc hortatur et urget Apostolus Hebræos, ut Christi doctrinam et legem attentius quam ante tota mente excipiant. Quasi dicat, Hactenus, ô Hebræi, Christiani quidem fuistis, sed Mosi adhuc plus æquo addicti, Christum non tanti uti par erat, fecistis, et ægre a lege Mosis vos abduci permisistis; idque quia non satis considerastis quis sit Moses, famulus scilicet; et quis sit Christus, scilicet Deus et Dominus omnium hominum et angelorum : jam vero postquam divinitatem et præeminentiam Christi capite I, vobis clare probavi et repræsentavi, agite, advertite, quis et quantus sit Christus, magisque et studiosius quam ante iis quæ audivistis a Christo et Apostolis Christi, intendite, ut Mosis et legis veteris memoriam et amorem plane ex animo vestro evellatis, totosque vos applicetis

Intentio Apostoli hoc capite abducere Hebræos a Mose ad Christum.

legi Christi cognoscendæ et perficiendæ, ac pro ea bonorum spoliationem, omnemque persecutionem læto et constanti animo perferatis.

NE FORTE PEREFFLUAMUS. — Hoc est, ne instar perfluentis chartæ, quæ non retinet characteres, auditam doctrinam non retineamus, sed eam diffluere sinamus. *Secundo* et melius, *q. d.* Ne velut vasa rimarum plena, sermonem Christi auditum quasi divini verbi suavissimum balsamum, memoria et mente non contineamus, sed irrecuperabiliter eum effluere sinamus. Est metaphora a vasis, quæ cum rimosa sunt, aquam aut liquorem alium non retinent, sed effluere sinunt, ita ut amplius colligi non possit juxta illud *Eccli.* XXI, 17 : « Cor fatui quasi vas confractum, et omnem sapientiam non tenebit. » Sic Terentianus ille Parmeno : « Plenus, inquit, rimarum sum, hac illacque perfluo. » Unde nonnulli putant hic legendum non *pereffluamus*, sed *perfluamus*. Verum *pereffluamus* habent omnia exemplaria, idque significantius est quam *perfluamus*. Duo enim significat : *primum*, aquam e vase, et sermonem e mente perfluere et elabi; *secundo*, aquam e vase, sermonem e mente lapsum dilabi, diffluere et perire, ut amplius recipi non possit. Unde S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et Syrus sic explicant : *ne effluamus* vel *pereffluamus*, id est, inquiunt, ne excidamus a via salutis, et pereamus. Notat Chrysostomus hanc phrasim sumptam esse ex *Proverb.* III, 21, ubi Septuaginta habent, υἱέ, μὴ παραῤῥυῇς, id est, fili, ne effluas, pro quo Hebræa et noster Interpres legunt : » Fili, ne effluant hæc (sapientiæ monita) ab oculis tuis. »

Metaphora sumpta a vasis rimosis.

Tertio, Barradius, tom. III, lib. I, cap XXIII, sic explicat : « ne forte pereffluamus, » hoc est, ne forte negligentes, et minime attenti mente, in alia negotia, vel in cupiditates effluamus et distrahamur, ne forte attentionem in res alias, non in verba Dei, negligenter effundamus. Sicut enim vas pereffluit, cum aquam quam continet effundit : sic auditor pereffluit, cum attentionem ex mente effundit, auditque negligenter. Verum secundus sensus uti simplicior, ita germanior est.

Vers. 2 et 3.

2. SI ENIM QUI PER ANGELOS DICTUS EST SERMO (id est, quæ per angelos dictata est lex *Exodi* XIX et XX), FACTUS EST FIRMUS, etc. 3. QUOMODO NOS EFFUGIEMUS, SI TANTAM NEGLEXERIMUS SALUTEM? — *q. d.* Si lex vetus per angelos data in Sina facta est firma; id est, confirmata a Deo fuit fulguribus, terræmotu, fumo, tonitruis, *Exodi* XIX, 16, et maxime terribili prævaricantium vindicta : si, inquam, legis prævaricatores tantopere puniti sunt, v. g. cum adorarunt vitulum, *Exodi* XXXII, 28; cum fornicati sunt cum filiabus Moab, *Num.* XXV, 4 et 9; cum sabbatum violarunt, *Num.* XV, 35, et alias sæpe cum contra Dominum, Mosem et Aaronem murmurarunt : quomodo et quanto gravius nos Christiani puniemur, si negligamus salutem, id est Evangelium, quod animæ salutem affert, quod non angeli, sed ipse Christus Dei Filius enarravit et sanxit, quodque Apostoli tot signis et miraculis confirmarunt, ut sequitur.

Lex vetus ab angelis data, et ejus prævaricatores puniti.

Vers. 3.

3. QUÆ (scilicet salus, id est, salutis Evangelium et annuntiatio) CUM INITIUM ACCEPISSET ENARRARI PER DOMINUM (Christum), AB EIS QUI AUDIERUNT (id est, ab Apostolis) IN NOS (id est, usque ad nostra hæc tempora) CONFIRMATA EST, 4. CONTESTANTE DEO SIGNIS ET PORTENTIS, ET VARIIS VIRTUTIBUS (id est, potentibus miraculis), ET SPIRITUS SANCTI DISTRIBUTIONIBUS (id est, donis linguarum, prophetiæ et aliis, quæ Spiritus Sanctus cuique distribuit) SECUNDUM SUAM VOLUNTATEM. — Hinc Calvinus, Beza, imo et Cajetanus probare conantur hanc epistolam non esse S. Pauli, quia, inquiunt, Paulus *Galat.* I, ait se a nullo homine didicisse fidem et Evangelium, sed a solo Deo; hic autem significat se ab Apostolis in fide edoctum aut certe confirmatum esse.

Vers. 4.

Error Calvini, Bezæ et Cajetani.

Respondeo : Non dicit hic Apostolus, se ab Apostolis in fide confirmatum esse, sed ipsum Evangelium, id est, legem et dogmata Christi a Deo confirmata esse multis miraculis, idque sæpius et continue ad sua usque tempora. Non ergo aliud dicit hic Apostolus quam quod Marcus cap. ultim., 20, cum ait : « Illi (Apostoli) autem profecti prædicaverunt ubique Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis. » Hæc autem signa paulo ante explicavit ibidem Christus dicens : « Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur : in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit : super ægros manus imponent, et bene habebunt (1). »

Nota : *Signa*, *portenta* et *virtutes* re ipsa idem sunt, sed tantum connotato distinguuntur. Miracula enim dicuntur *signa*, quia indicia sunt veritatis et doctrinæ, verique Prophetæ et doctoris; eadem dicuntur *portenta*, id est, prodigia, quia tam naturæ vim, usum et cursum, quam hominum scientiam et opinionem superant : unde ea . epiciunt et admirantur homines, quasi nova, insolita, transcendentia et divina. Eadem denique d[illegible]ptur *virtutes*, quia sunt opera virtutis et omnipotentiæ Dei.

Miracula, signa, portenta, virtutes quomodo differant?

Vers. 5.

5. NON ENIM ANGELIS SUBJECIT DEUS ORBEM TERRÆ FUTURUM. — *q. d.* Christo est auscultandum et parendum, non angelis; quia non angeli, sed Christus orbis est dominus et judex.

Quæres, quis hic vocetur « orbis terræ futurus? » Respondet *primo* S. Chrysostomus, esse mundum hunc, qui tunc erat futurus, cum Filius Dei erat in sua æternitate, destinatusque et decretus erat a Patre mundi dominus.

Secundo : Franciscus Ribera intelligit Ecclesiam

Orbis

(1) Rosenmullerus : « Paulus, si est hujus Epistolæ auctor, hic, ut solet, communicative loquitur, cum dicit : *nos* accepimus doctrinam ab iis qui a Domino eam audiverunt. Intelligit Hebræos, ad quos scribit. Sic omni-

terræ futurus est Ecclesiæ Christianorum, ait Ribera.

Christi, quæ erat futura cum Filius ageret apud Patrem, decerneretur que parens et caput Ecclesiæ per suam incarnationem futuræ et nascituræ. Hanc enim dici putat orbem futurum, quia in ea futuri erant novi homines, nova respublica, nova lex, novus rex, nova Sacramenta, novum regnum Christi, non temporale, sed spirituale per fidem et gratiam, quibus inchoamus regnum cœleste, beatum et æternum, *q. d.* Apostolus; Vos, o Hebræi, estis initium hujus orbis futuri, et hujus novi sæculi Christiani, quod non angelis, sed Christo subjecit Deus: quare non Mosi, non legi veteri, sed Christo ejusque novæ legi parere, eamque constanter retinere debetis, cum non Mosi, imo nec angelis, sed Christo Deus vos atque omnes homines subjecerit. Sed valde improprie et obscure Ecclesia vocatur *orbis terræ futurus*, nec usquam in Scriptura ita nominatur (1).

Orbis futurus post generale judicium erit in gloria cœlesti.

Itaque *tertio*, planissime et aptissime, Theodoretus, S. Thomas et Lyranus accipiunt orbem futurum post resurrectionem et judicium generale, quem Deus Pater in suo dec[illegible]o et prædestinatione subjecit, et actu re ipsa subjiciet Christo in fine mundi: tunc enim Christus, victis plane omnibus suis hostibus, plenissimo triumpho, imperio et dominio, cum suis Sanctis in hoc orbe regnabit. Id patet ex vers. 8, ubi cum Paulus citasset illud psalmi: « Omnia subjecisti sub pedibus ejus, » subdit: « Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei, » *q. d.* Sed videbimus omnia Christo subjecta in orbe futuro, post resurrectionem: passim enim Hebræos ad constantiam in fide et tolerantiam persecutionum excitat hic Paulus, per spem beatitudinis et gloriæ cœlestis, futuræque resurrectionis, et innovationis mundi rerumque omnium. Hinc *Isaiæ* IX, 6, Christus vocatur *pater futuri sæculi*, id est, Dominus Beatorum et totius mundi in resurrectione renovandi. Hinc etiam *Isaiæ* LXV, 17, in futuro hoc orbe et sæculo dicitur creandus esse novus mundus, novi cœli, nova terra.

Dices: Quomodo de hoc orbe addit Apostolus dicens: « De quo loquimur? » Hactenus enim non egit de resurrectione et futuro post eam orbe.

Respondeo, Apostolum de resurrectione et novo orbe in ea futuro egisse, cap. I, vers. 12, cum ait: « Et velut amictum mutabis eos, » scilicet cœlos in resurrectione; et vers. 6, ubi ait: « Et cum iterum (puta in resurrectione) introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli Dei. » Ecce ad hæc verba alludit Apostolus hic, et hic est orbis terræ futurus. Felix, qui hunc orbem futurum semper mente versat, ad eumque se componit!

Vers. 6

6. TESTATUS EST AUTEM IN QUODAM LOCO QUIS, DICENS. — Ex testimonio Davidis, *Psal.* VIII, probat id, quod dixit, scilicet orbem terræ futurum, Christo esse subjectum.

Nota: De Davide dicit, « quis, » id est quidam, non per contemptum, sed quia loquitur Hebræis, ait Chrysostomus, qui in Scripturis et in Psalmis erant versatissimi et peritissimi, *q. d.* Ille quem nostis, et quotidie legitis ac teritis, scilicet David, dicit:

Psalmi VIII sensus et argumentum.

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EJUS. — Nota, *Psalm.* VIII celebrat Dei creatoris magnitudinem et beneficentiam, ex tot et tam miris ejus creaturis, ac præsertim ex homine, quem omnium quasi regem et dominum constituit. Id ita esse docet Nazianzenus, Theodoretus, Eusebius, Apollinarius in *Catena Græcorum*, in *Psalm.* VIII, et patet ex ipsis psalmi verbis: « Quoniam, inquit, videbo cœlos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quæ tu fundasti; quid est homo quod memor es ejus? Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum: omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi, volucres cœli, et pisces maris. » Quis non videt hic describi dominium hominis in pecora et alia animalia, datum homini a Deo in prima sui creatione? quis non videt hisce verbis alludere Psaltem, imo citare verba Dei *Genes.* I, 26, quibus ait: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et præsit piscibus maris et volatilibus cœli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra (1)? »

Hominis dominium in cæteras creaturas.

Dices: Si hic psalmus canit excellentiam creaturarum, ac præsertim hominis cujuslibet, ergo male Paulus illum appropriat Christo homini.

Una Scriptu-

Respondeo, nego consequentiam. Pro quo nota, Scripturam admittere plures sensus litterales,

---

tolliter difficultas, quam alii in hoc loco vident, quo Paulum Epistolæ hujus auctorem negari arbitrantur. »

(1) Allioli, cum Ribera, per *orbem terræ futurum* intelligit tempora Christiana, seu regnum Messiæ, tum in hoc mundo, tum post judicium generale in cœlo. His, ait, temporibus, non jam angeli, sed Filius et Spiritus Sanctus, primo loco ut mediatores apparebunt.

(1) Non statim apparet, quomodo hoc, et quod sequitur, cum præcedentibus cohæreat. Videtur autem Paulus occurrere objectioni eorum, qui dicere poterant, angelos tamen longe superiores esse hominibus, Christum autem, qua homo, inferiorem fuisse angelis. His respondetur, hominem in se non multo inferiorem esse angelis; Christum vero omnes reliquos homines dignitate superare longissime, nec ærumnas quas passus est, ei esse dedecori, sed potius honori. Homo hic non describitur ut humilis, sed ut excellens, quoniam ei, in persona Christi, imperium totius orbis concessum est. Hæc autem Bernardinus a Piconio: « Hanc tacitam assumptionem de Christi dominio probat ex *Psalm.* VIII. Circa quam probationem duo notanda sunt..., *secundo*, quod cum Hebræis ex sensu mystico argumentatur, utpote eis noto et apud eos recepto; hæc enim Psalmistæ verba ad litteram sunt de Adamo et semine ejus, in sensu autem mystico sunt de Messia, Filio hominis, et cujus figura erat Adamus. Judæis autem notum erat quod Adami et seminis ejus dominium in hunc inferiorem mundum, erat figura dominii supremi quod Messias, Christus Dominus, habet in cœlis, et post generale judicium habiturus est in totum orbem. » Cf. Bible de Vence, *Préf. sur l'Epître aux Hébreux*, art. V, 4.

...ra admittit plures sensus.

præsertim cum unus alteri subordinatus est, cumque unus in altero quasi species in suo genere, aut individuum in sua specie continetur et eminet. Tunc enim non tam duo, quam unus e duobus conflatus perfectusque est sensus. Psaltes ergo *Psalm.* VIII, celebrat Dei magnificentiam, ex tot tantisque Dei creaturis, maxime hominibus; sed quia inter has creaturas et homines nobilissimus est et eminet Christus, hinc Christo præ cæteris non tantum allegorice, sed et litteraliter appropriatur hic psalmus, ut patet ex hoc loco Pauli, et ex *Matth.* XXI, 16, et ex I *Cor.* cap. XV, vers. 26. Simile est *Deuter.* XVIII, 15, ubi dicitur: « Prophetam de Gente tua suscitabit tibi Dominus: ipsum audies; ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb. » *Primo* enim per Prophetam hunc intelligit quoslibet veros Prophetas, puta Isaiam, Jeremiam, Oseam et alios. *Secundo*, per « Prophetam » proprie intelligit Christum, ut patet *Act.* cap. III, vers. 22, et cap. VII, vers. 37. Vide dicta *Deuter.* XVIII, 15.

Locus Deut. XVIII explicatus.

Christus est Propheta singularis.

Sic et hoc *Psalm.* VIII, canit Psaltes magnificentiam Dei in genere ex creatione omnium rerum et hominum, sed maxime Christi, qui caput et vertex est omnium creaturarum et hominum, quique omnium admirandorum et creatorum nodus est, compendium et speculum; unde hebraice hic psalmus inscribitur למנצח *lamnatseach*, id est, ut vertit Aquila, Theodotion et Quinta Editio, *victori*, scilicet mortis et diaboli Christo. Septuaginta vertunt, *in finem*, id est in Christum, qui finis est peccati et mortis, regnumque Satanæ finivit et abolevit. Rursum plenum dominium in pisces, volucres et feras, de quo agit Psaltes vers. 8 et 9, soli Christo jam competit: homo enim Deo rebellis, et in peccatum lapsus perdidit hoc perfectum dominium in bestias. Celebrat ergo Psaltes hoc *Psal.* VIII, exaltationem hominis et humanitatis nostræ factam in Christo, et per Christum, tanquam naturæ nostræ ducem; principem et reparatorem. Ita S. Chrysostomus, Theodoretus, Hieronymus, Theophylactus et alii, vel hic, vel in *Psal.* VIII. In Christo enim maxime resplendet Dei gloria et magnificentia, tum quia Christus unus inter omnes homines innocentiam et integritatem primævæ creationis humanæ, ac consequenter dominium plenum in omnia animalia retinuit; tum quia in Christo et per Christum, inquit Chrysostomus, « Mors victa est, dæmones vincti, cœli aperti sunt, Spiritus Sanctus missus est, servi liberi facti sunt; inimici filii, et homines angeli effecti sunt, imo Deus homo factus est, et homo factus est Deus. »

Christus omnium admirandorum compendium, ac omnium Dominus.

Psalm. VIII hebraice inscribitur Christo.

Christi dominium in omnia animalia.

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EJUS? — Pendet hic versus a præced. in *Psalm.* VIII, qui sic habet: « Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas quæ tu fundasti. » Deinde mox sequitur: « Quid est homo quod memor es ejus? » quasi dicat: Cum tuorum cœlorum ac stellarum, o Domine, amplitudinem, motum, pulchritudinem, ac multitudinem et ordinem contemplor, hæcque omnia servire homini, esseque locum ejus beatitudini præparatum cogito et meditor, admirabundus exclamo: Quid est, quantula res est homo, quod ita visitas eum? quanta est tua, o Domine, dignatio, qua homuncionis ita es memor, ita eum curas et prævenis tua benevolentia totque beneficiis? præsertim quod in Christo, et per Christum ipsum ita evexeris, et evehas indies in cœlum usque.

Dei erga nos cura et beneficentia magnifica.

Nota: Pro *homo* hebraice אנוש *enos*, id est miser; fragilis, infirmus, ærumnosus: sicut enim homo dicitur *adam*, ratione materiæ, quia ex *adama*, id est terra, formatus est Adam, quasi homo ab humo; et sicuti idem homo ratione animæ dicitur איש *isch*, id est quasi אש, id est ignis; nam, ut ait Poeta, « igneus est illis (animabus) vigor et cœlestis origo: » ita homo post lapsum in peccatum et ærumnas, dicitur « enos, » quasi אנוש *anus*, id est, desperatæ salutis, et certæ morti destinatus. *Secundo*, *enos* hic alludit ad radicem נשה *nasa*, id est oblivisci, ut littera א in *enos*, non sit radicalis, sed heemantica: sicque *enos* idem est, quod obliviosus, vel oblivioni tradendus, *q. d.* Quis est ille « enos, » id est, obliviscens homo et stupidus, qui tam tui, o Domine, quam suæ salutis obliviscitur, ut ejus recorderis? Quis est « enos, » id est, ille ærumnosus, desperatus, memoria indignus, imo morti et oblivioni brevi tradendus, ut tu, Domine, ejus recordari digneris, itaque recordari, ut eum lapsum erigere, adeoque Christo Deo unire, et per Christum salvare et glorificare cogites et destines? ita Origenes et Hesychius in *Psal.* VIII.

Homo hebraice dicitur *enos*, id est, miser, obliviosus et desperatus.

Enos ergo dicitur homo infirmus et incurabilis, ac si solus homo sit inter omnes creaturas incurabilis: qui a nemine, nisi a solo Deo curari possit, quique salutem et bona sua omnia, ab uno Deo exspectare debeat, ac proinde qui, si sapit, in Deo bona se spe sustineat, in eoque totus secure sine sui suarumque rerum cura recumbat, oportet; inquit Philo, lib. *De Abrahamo*.

7. MINUISTI EUM PAULO MINUS AB ANGELIS. — Hebræum החסיר *hechesir*, et Græcum ἐλαττοῦσθαι, significat ita quempiam minui, ut ex majori gradu, honore, aut opulentia et statu ad minorem descendat. Sic enim Christus, cum esset Deus summus et ditissimus, propter nos factus est puer parvulus et pauperrimus; itaque a summo deitatis ad imum humanitatis nostræ descendit, et capite quasi minutus est.

Vers. 7.

Deus pro nobis imminutus.

Secundo, pro *paulo minus* græce est βραχύ τι, quod respondet Hebræo מעט *meat*, id est parum, et denotat parvitatem tam temporis quam quantitatis. Unde aliqui cum Syro vertunt, *paulisper* vel *parvo tempore*; alii et potius vertunt, *parva quantitate*, distantia et intervallo, sive parva in re. Uterque sensus huic loco congruit: homo enim parvo intervallo, scilicet corpore mortali et passibili, distat ab angelo; detrahe homini corpus,

Homo in quibus minor angelo?

homo erit angelus. Rursum *paulisper,* scilicet tempore hujus brevis et mortalis vitæ, homo minor est angelis : nam in resurrectione Beati omnes in gloria pares et similes erunt angelis Dei, *Luc.* XX, 36. Hæc veriora sunt in homine Christo. Nam natura humana in Christo in parva re, et parvo tempore minor fuit angelis, quia in hac vita, ac præsertim in morte et cruce, ut notat Apostolus, vers. 9, habuit corpus mortale et passibile, cum angeli sint immortales et gloriosi. Hinc in passione humiliatus fuit, afflictus et tortus valde, adeo ut diceret : « Ego sum vermis et non homo ; » sed ita, ut in omni passione tam animi constantiam, quam personæ dignitatem retinuerit, eamque per terræ motum, eclipsim solis, tenebras aliaque miracula ostenderit. Rursum Christus mortuus quidem et sepultus est, sed ita ut caro ejus quasi sancta et inviolabilis non viderit corruptionem, in altera vero vita, scilicet statim post resurrectionem, Christus accepit corpus immortale et gloriosum, ac consequenter angelis par, imo loco et honore superior effectus est : collocatus enim est ad dexteram Patris.

Christus quomodo et quando minor angelis?

Secundo, anima Christi quoad naturam minor est angelis; sed quoad sapientiam, gratiam et gloriam, et quoad unionem cum verbo, longe major est et semper fuit angelis.

Nota : Pro *ab angelis* hebraice est *meelohim*, quod S. Hieronymus, Theodotion et Quinta Editio vertunt, *a Deo,* idque suo modo verum est : homo enim est Dei imago, et terrestris quidam Deus, ac dominus omnium; unde præ reliquis creaturis homo ad Deum accedit quam maxime, Deoque paulo est minor, si cum aliis rebus creatis conferatur, quæ longius a Deo distant. Hoc autem multo verius est in Christo homine. Natura enim humana in Christo, licet creata sit, subsistit tamen in eadem subsistentia et persona, in qua Deus, Deique Filius subsistit : hinc quoque sedet ad dexteram Patris quasi loco et honore Patri proximo; ergo paulo minor est Deo. Verum melius Septuaginta, et ex iis S. Paulus, Chaldæus quoque et Syrus vertunt, *minuisti eum paulo minus ab angelis*. Hebræum enim אלוהים *elohim*, non tantum Deum, sed et angelos, imo et principes ac judices, qui Dei imperium, dominium et gubernationem participant, significat, ut *Psal.* LXXXI, vers. 1 : « Deus stetit in synagoga deorum (hebraice *elohim,* id est judicum); in medio autem deos (id est judices) dijudicat. » *Psal.* CXXXVII, 1 : « In conspectu angelorum (hebraice *elohim*) psallam tibi. » *Psalm.* XCVI, 7 : « Adorate eum omnes angeli (hebraice *elohim*) ejus. » Omnes enim homines, etiam Christus, proprie loquendo ab angelis parum, a Deo vero multum, imo infinitum, minorati sunt distantes et disjuncti. Unde *Philip.* II, 5, dicitur, quod Christus, « cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit, dum in similitudinem hominum factus est, et habitu inventus ut homo. »

Homo imago Dei, et Deus terrestris.

GLORIA ET HONORE CORONASTI EUM (hominem, maxime Christum), ET CONSTITUISTI EUM SUPER OPERA MANUUM TUARUM.—« Gloria, » scilicet triplici : *Primo,* quia hominem ad tuam imaginem creasti et formasti, eique mentem rationis, libertatis, beatitudinis et Dei capacem dedisti. *Secundo,* quia hominem « constituisti super opera tua. » Hebraice תמשילהו *tamscilehu*, id est *dominari fecisti*, vel dominum eum constituisti operum tuorum, id est totius mundi, ac præsertim omnium animalium, non tantum cicurum, sed et pecorum campi, id est ferarum : hisce enim plene dominabatur Adam in paradiso; jam vero post lapsum homo imperfecte et semiplene eis dominatur, inquit Chrysostomus, quia scilicet animalia quævis homo capere, subjicere et cicurare potest : Christus autem æque ut Adam plene iis dominatur; unde Christo soli hic versus convenit.

Gloria triplex hominis, et Christi.

Tertio et maxime, gloria resurrectionis, ascensionis, celebritatis famæ et nominis, judiciariæ potestatis et perfecti dominii in omnia, coronasti hominem et humanam naturam in Christo, cum Christum hominem omni hac gloria dotasti et coronasti, ut patet vers. 9.

Nota : « Coronasti » dupliciter accipi potest : *Primo,* « coronasti, » id est, copiose et quasi undique cinxisti et circumvallasti eum gloria, instar coronæ. *Corona* enim Hebræis copiam et affluentiam significat, ut *Ps.* LXIV, 12 : « Benedices coronæ anni benignitatis tuæ. » Ubi « coronam anni » vocat copiam florum, herbarum, segetum, fructuum, quibus quasi coronis coronatur annus benignitatis, id est, annus quem Deus sua benignitate fertilem facit. Unde Hebræi aliter jam distinguentes, et pro עטרת *ateret,* id est *corona*, punctantes עטרת *atarta*, id est *coronasti*, vertunt, coronasti annum bonitate vel beneficentia tua, id est, cumulasti annum proventu abundanti quem largitur bonitas tua. Hinc *coronam* hanc explicans Psaltes subdit : « Et campi tui replebuntur ubertate. » Sic et *Psalm.* V, vers. 13 : « Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos; » id est, Domine, tua benevolentia, quasi scuto, undique nos communis, protegis et circumvallas. *Psalm.* CII, 4 : « Qui coronat te in misericordia et miserationibus, » *q. d.* Deus erga te, o anima, adeo misericors est, ut suis miserationibus quasi corona circumcingat te.

Corona apud Hebræos abundantiam et cumulum omnium bonorum significat. Variis coronis coronat nos Deus.

Secundo, « Coronasti, » id est, coronam gloriæ pro meritis dedisti, *q. d.* Christus luctatus cum morte et dæmone vicit, meruit, obtinuit coronam gloriæ, tum corporis sui, tum famæ et nominis sui, tum pleni dominii in omnia, qua tu, o Domine, eum quasi triumphatorem coronasti. Patet vers. 9.

8. NUNC AUTEM NECDUM VIDEMUS OMNIA SUBJECTA EI. — *q. d.* Ne turbemini, o Hebræi, si dicam Christum regnare, omniaque illi subjecta esse, eo quod videatis hostes Christi vobis dominari, vosque mulctare bonorum jactura, exilio aliis-

Vers. 8.

Omnia Christo subjicientur in fine mundi.

que pœnis : necdum enim imperator noster Christus cuncta obtinuit, adhuc hostes ei rebellant, necdum futurus orbis (de quo dixi) ad quem suspiramus, apparuit; sed modicum expectate, donec impii impleant mensuram peccatorum suorum, donec finiatur hæc generatio, hoc sæculum, nimirum in fine mundi cuncta Christus obtinebit, eruntque omnia ei subjecta, ac tunc vos cum illo triumphabitis, et dominabimini hostibus vestris, imo rebus omnibus. Ita S. Chrysostomus (1).

Vers. 9.

9. EUM AUTEM, QUI MODICO QUAM ANGELI MINORATUS EST, VIDEMUS JESUM PROPTER PASSIONEM MORTIS, GLORIA ET HONORE CORONATUM, UT GRATIA DEI PRO OMNIBUS GUSTARET MORTEM. — Est hic hyperbaton, sive perturbatus verborum ordo, qui sic clare ordinandus est : « Jesum autem eum videmus gloria et honore coronatum, qui modico, id est paulo minus, quam angeli minoratus est, propter (id est *ad*, scilicet subeundam) passionem mortis, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. » Sic enim omnia clare et apte cohærent.

Hebræi animantur ad certamina et labores.

Est enim hic antithesis versus præcedentis, *q. d.* Licet hoc tempore necdum videamus omnia subjecta Christo, videmus tamen ipsum Christum gloria et honore jam coronatum, uti de eo præcinuit Psaltes ; quia scilicet Christi nomen, fides, fama et gloria ubique propagatur : omnes enim gentes, relictis suis idolis, agnoscunt et colunt Christum crucifixum, tanquam suum salvatorem. Unde non dubitamus, sed certissimo speramus et credimus, quod sicut unum Psaltis versiculum in Christo impletum videmus, ita et brevi alterum explendum visuri simus, scilicet in resurrectione Christo plane omnia subjecta fore. Jam ergo Christus gloria et honore coronatus vestra ; o Hebræi, pro fide certamina ex alto spectat, ut fortiter certantes et vincentes post modicum laborem et tempus coronet corona gloriæ, imo coronæ suæ participes efficiat in omnem æternitatem. Præclare Tertullianus *ad Martyres*, cap. III : « Vos, inquit, benedicti, bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes Deus vivus est, xystarches Spiritus Sanctus, corona æternitatis bravium, angelicæ substantiæ politia in cœlis, gloria in sæcula sæculorum. Itaque epistates vester Jesus Christus, qui vos Spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nempe enim et athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, coguntur, cruciantur, fatigantur; quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi ut coronam corruptibilem consequantur, nos æternam consecuturi : quia virtus duritia exstruitur, mollitia vero destruitur. »

Causa finalis minorationis Christi.

Nota : Τὸ *propter passionem* non significat Christum per passionem, vel in passione minoratum esse. Sic enim græce dicendum fuisset, διὰ τοῦ παθήματος : jam autem dicitur διὰ τὸ πάθημα, il est, propter passionem, ut scilicet pati et mori posset, ideo minoratus est Christus in sua incarnatione et nativitate humana. Διὰ ergo, id est propter, hic non materiam, vel subjectum, sed causam finalem significat; hanc enim clare explicat, dum subdit :

UT GRATIA DEI PRO OMNIBUS GUSTARET MORTEM. — « Gratia Dei, » id est, gratuita Dei misericordia, *q. d.* Minoratus est Christus in nativitate, qua natus est homo passibilis, morti et cruci destinatus, non ex necessitate, non ex merito hominum, vel angelorum, multo minus ex culpa sua : sed ex pura Dei misericordia et gratia, qua voluit Deus Pater eum talem nasci, ut pro omnibus mori, omnesque sua morte redimere possit.

Error Nestorii.

Nota : Pro χάριτι, id est, gratia Dei, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius, legunt χωρὶς Θεοῦ, id est sine Deo, vel excepto Deo, adduntque ita corruptum esse hunc locum à Nestorianis; hinc enim illi probant in Christo duas fuisse personas, et Deum ab homine fuisse separatum. Verum ante Nestorium Ambrosius, lib. *de Fide*, cap. IV, legit quoque τὸ *sine Deo*, sicque explicat, Christus pro omnibus *sine Deo*, id est excepto Deo, mortem gustavit, *q. d.* Christus pro omnibus omnino, etiam angelis, non autem pro Deo ipso (Deum enim excipio) mortuus est, non quasi angelos redemerit Christus, sed quod angelos hominibus reconciliarit, eorumque lætitiam et gloriam auxerit, dum sedes eorum ex quibus collapsi erant dæmones, per homines restauravit et replevit. Ita S. Ambrosius, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius.

Christus pro angelis etiam mortuus est, quomodo?

Opus gratiæ nostra redemptio.

Verum legendum est cum nostro Interprete, Syro, Chrysostomo et aliis, χάριτι, id est gratia, dono et beneficio Dei; hoc enim verbo tollit ab Hebræis scandalum crucis. Dicebant enim Judæi : Si Christus est tantus et tam gloriosus, cur crucifixus est et mortuus? Respondet Apostolus, id immensæ fuisse gratiæ et clementiæ Dei, ut ejus morte nos redimeremur. Licet enim Deus alio modo nos redimere potuisset, tamen noluit, quia hic modus, ut scilicet per Christi mortem redimeremur, maxime decebat Dei infinitam bonitatem et misericordiam.

Secundo, quod Noster vertit, *pro omnibus*, græce est ὑπὲρ παντός, id est, pro omni, pro quolibet : quod ponitur pro ὑπὲρ πάντων (et ita forte in Græco hic legendum est), id est pro omnibus.

In Apostolo his

Tertio, pro *gustaret*, Ribera vult legendum, *gustarit*; ipse enim sine hyperbato hæc sic ex-

(1) Vers. 8, *subjecit*, *dimisit*, scilicet Psalmi auctor. De poetis sæpe dicitur, eos fecisse, quod de aliis prædicant : ita Allioli. Sic Horatius, *Satyr.* 1 : Poeta jugulat Memnonem, id est, canit eum jugulatum esse.—Locus Psalmi, qui litteraliter de homine agit, hoc commate ad Jesum transfertur.

admittendum hyperbaton. plicat: Propter passionem mortis, inquit, gloria et honore coronatus est Christus: ex quo sequitur, quod mortem gustarit Christus, non fuisse suæ culpæ, aut peccati alicujus, quod fecerit Christus, quoque mortem sit meritus; sed hoc fuisse puræ Dei gratiæ et misericordiæ. Nam vocula *ut*, inquit Ribera hic, ut et alibi, sæpe non finem, sed sequelam, sive id quod consecutum est, significat. Verum omnia exemplaria Latina et Græca habent, γεύσηται, id est *gustaret*: et hæc ejus expositio, licet ingeniosa, satis implexa et jejuna videtur; ergo admittendum est hyperbaton, quod jam dixi, illudque admittit S. Augustinus, lib. III *contra Maximinum*, cap. XXV; S. Thomas, Adamus et alii: tunc enim omnia sunt plana, et hyperbata Apostolus, utpote spiritu turgidus, habet familiaria, ut dixi *Can.* 38.

Hæc ergo sententia pendet et cohæret cum *minoratus est*, *q. d.* Christus minoratus est, dum factus est homo passibilis, hac de causa, ut scilicet ex magna Dei misericordia, pro hominibus patiens et moriens, eosdem morte et inferno liberaret, uti dixi.

Quarto, dicit Apostolus Christum non comedisse, sed gustasse mortem, quia non mansit Christus, imo vix hæsit in morte: nam statim resurrexit, ita ut videatur mortem non hausisse, nec epotasse, sed degustasse tantum, quomodo infra cap. VI, vers. 4, dicuntur nonnulli donum Dei gustare, quod mox evomunt. Ita S. Chrysostomus. Verum simpliciori et communiori hebraismo, *gustare mortem* idem est, quod mori, sive mox resurgas, sive in morte perdures, ut patet *Joan.* VIII, 52, *Matth.* XVI, 28, et alibi. « Sicut medicus, inquit Theophylactus, cum videt ægrotum fastidire cibos et pharmaca, prior ipse ea sumit, ut ægrum ad eadem sumendum inducat: ita Christus prior gustavit mortem, ut eam gustare non horreat Christianus. »

Christus gustavit mortem, ut eam non horreat Christianus.

Vers. 10. 10. DECEBAT ENIM EUM, PROPTER QUEM OMNIA, ET PER QUEM OMNIA, QUI MULTOS FILIOS IN GLORIAM ADDUXERAT, AUCTOREM SALUTIS EORUM PER PASSIONEM CONSUMMARE. — Id est, decebat Deum Patrem, Christum passioni tradere. Deus enim Pater est is, propter quem et per quem sunt omnia.

Error Arianorum et Nestorii. Ubi nota præpositionem διὰ, id est *per*, tribui quoque Patri: male ergo ex ea, quod alibi tribui soleat Filio, colligunt Ariani, Filium Patre esse minorem. Rursum male Nestorius illum *propter quem omnia*, dicebat esse Patrem, illum vero *per quem omnia*, esse Filium; quasi hi duo Jesum a se persona distinctum passione consummarint: utrumque enim soli Patri hic tribuitur, idque eo fine, *q. d.* Apostolus: Quia Deus Pater omnia facit perfectissime propter se et suam gloriam, hinc decebat, ut et Christum passione consummaret, ut scilicet in Christo justitiam, bonitatem, sapientiam omnemque gloriam ostenderet.

Secundo, « adduxerat, » id est, adducere decreverat et prædestinaverat; sive adduxerat, non actu et re ipsa, sed in æterno suo decreto et prædestinatione. Vide *Can.* 36. Jam per *filios* intelligit justos et sanctos. Loquitur autem Apostolus maxime de Sanctis, qui ante Christum vixerunt, jamque defuncti erant in statu salutis, et certa spe gloriæ; tantum enim exspectabant Christum, qui morte sua cœlum et aditum ad gloriam aperiret: hi enim jam quasi adducti ad gloriam, unumque pedem in cœlo habere videbantur. Rursum, pro *auctorem* græce est ἀρχηγὸν id est, principem et ducem, *q. d.* Decebat Deum Patrem, qui multos homines per Christum decreverat adducere ad cœlestem suam gloriam, ut Christum ipsum, quasi auctorem et ducem omnium, passione et morte consummaret; cur id decuerit, subindicat voce *consummare*, et clarius id ipsum explicat vers. sequenti, quia scilicet decebat Christum fratribus assimilari, eisque præire; fratres autem Christi, id est, Sancti omnes, per multas passiones a Deo ad gloriam provecti et perducti sunt, et indies perducuntur.

Filii Dei justi et sancti.

Sancti per passiones assimilantur Deo.

Tertio, aliqui hic legunt; *consummari* passive, sed legendum est active *consummare*. Ita Romana et Græca. Ubi nota, Græcum τελειῶσαι, quod noster vertit *consummare*, multa significare, et varie verti posse, scilicet *primo*, immolare; *secundo*, gloriosum facere; *tertio*, consummare, vel, ut Syrus, perfectum facere; ut hæc perfectio opponatur et rependatur quasi præmium Christi minutioni, de qua dixit: « Minuisti eum paulo minus ab angelis. » Consummare ergo idem est, quod gloria et honore coronare, sive facere ut Christus resurgens gloriosus sit in cœlo, sedens ad dexteram Patris, et in terra ab hominibus colatur et adoretur, quasi mundi salvator et Dominus. Ita Theophylactus, Œcumenius et alii. *Quarto*, τελειῶσαι idem est, quod consecrare. Unde S. Dionysius, lib. *De Eccles. Hierar.*, passim Sacramenta vocat τελειώσεις, *q. d.* Consecrationes, quia verbis sacris quasi formis conficiuntur et quasi consecrantur. Hinc et τελειωθῆναι dicebantur Martyres, quia scilicet per martyrium Martyr non tantum perficitur, sed et immolatur atque consecratur Deo. Unde et Christus, *Joan.* XVII, 19, ait: « Ego, inquit, pro eis sanctifico meipsum, id est, offero, consecro et immolo meipsum Patri tanquam sanctam victimam, ac pretium redemptionis et sanctificationis hominum. Hoc ergo verbo τελειῶσαι, significat Paulus, Christi passiones et dolores non fuisse signa infirmitatis et vilitatis Christi, sed fuisse augusta quædam sacrificia, quibus Christus in pontificem et redemptorem quasi consecratus et sanctificatus est; ideoque decuisse Christum hasce passiones obire, iisque perfici et consecrari.

Consummare est gloriosum facere.

Consummare significat etiam consecrare.

Martyrio Martyr perficitur et consecratur Deo.

Moraliter, vide hic quid sint passiones et afflictiones, quamque utiles sint et nobiles, ideoque non fugiendæ, sed cum Christo et Sanctis om-

Locus moralis de pas-

sione et afflictione. nibus ambiendæ : passionibus enim fimus perfecti, gloriosi, sancti, imo victimæ et sacrificia Dei optimi maximi, adeoque hac de causa permisit Deus hominem labi in peccatum et tot ærumnas, ut in tot passionibus magnitudinem suæ gratiæ, virtutis et patientiæ ostenderet; utque iis nos expoliret, perficeret et ad magnam sanctitatem et gloriam perduceret. Hinc illa pia fidelium est consuetudo, ut, cum quis eorum moritur, dicant, *Consummatus est*, quia scilicet, qui pie mortuus est, omnium suorum laborum et dolorum, omnis patientiæ et virtutis, omnisque meriti, ac consequenter et præmii et gloriæ perfectionem, finem et terminum adeptus est.

Vers. 11. 11. QUI ENIM SANCTIFICAT, ET QUI SANCTIFICANTUR, EX UNO OMNES. — Supple *sunt*, et solent esse, *q. d.* Christus qui homines in peccatum et mortem lapsos sanctificat, et homines qui a Christo sanctificantur, ex uno, scilicet Adamo, orti et prognati sunt omnes. Vel, « ex uno, » in genere neutro, id est, ex una stirpe, ex una et eadem natura, scilicet humana, sunt et constant. Loquitur Apostolus non de Deo, qui quasi Dominus nos sanctificat, nec de Angelis, qui suis monitis et precibus nos sanctificant, sed de Christo, qui nos sanctificat, quasi pontifex, mediator et redemptor noster : hunc enim decet esse ejusdem naturæ cum iis, quos redimit et sanctificat, et hoc est quod ait cap. v, vers. 1 : « Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur. »

Christus nos sanctificat, ut pontifex, ideoque ut homo.

Syllogismus Pauli. Probat hic Apostolus id quod præcessit, scilicet decuisse Christum, qui quasi salutis auctor multos in gloriam adduxit, et indies adducit, pati, et per passionem consummari. Id probat hoc argumento : Decet pontificem qui sanctificat, qualis est Christus, et eos qui sanctificantur ab eo, esse ex uno omnes, id est, esse ejusdem naturæ omnes; atqui homines qui sanctificantur sunt naturæ passibilis, miseræ et ærumnosæ, multaque patiuntur, ac tandem moriuntur, ut experientia notissimum est : ergo et Christum decuit esse naturæ passibilis, multaque pati ac mori. Quare hoc explicans Apostolus deinceps usque ad finem capitis, inter alia sic ait, vers. 17 : « Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret; et fidelis pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi : in eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari, » *q. d.* Ne scandalizemini, o Hebræi, Christi passione, cruce et morte : hæc enim non indecens et indigna, sed maxime congrua et digna fuit, decensque Christum. Decebat enim Christum pati et mori, hac de causa, ut scilicet fratribus hominibus assimilaretur, idque *primo*, ut eis tum patientiæ et charitatis exemplo præiret, dando pro eis vitam suam in pretium.

Sanctificans et sanctificatus debet esse ejusdem naturæ.

Christus ob tres causas pati debuit.

Secundo, ut sanciret justitiam, illique satisfaceret, ne scilicet dedecus peccati maneret sine decore justitiæ, et justæ vindictæ ac pœnæ. Hac de causa pœnam omnem et vindictam hominibus debitam in se homine suscepit Christus, itaque peccatum patiendo expiavit, dum pro peccato, sua passione et morte satisfecit parti læsæ, scilicet Deo offenso.

Tertio, quia decebat ut non angelus, sed homo pro homine satisfaceret, non agendo, sed patiendo : hæc enim est satisfactio, quam postulat reatus et culpa.

Nota : Loquitur Apostolus de Christo, qui sanctificat tanquam pontifex et redemptor, et iis qui sanctificantur a peccato, ita ut expiatione et victima indigeant, quales sunt homines in peccatum lapsi. Hos enim decet esse ejusdem naturæ : tales autem non sunt angeli qui nunquam peccarunt. Hi enim a Christo homine, etiamsi alterius sit naturæ, sanctificari potuerunt, et, ut multi opinantur, de facto sanctificati sunt in primo instanti suæ creationis : quando, ut ait S. Augustinus, in eis Deus fuit simul condens naturam et largiens gratiam. Unde hic locus non obstat sententiæ eorum, qui opinantur Christum non tantum homines, sed et angelos sanctificasse, id est propter merita Christi non tantum hominibus, sed et angelis a Deo collatam esse gratiam, ut dixi *Ephes.* I, 22.

Angeli a Christo sanctificari potuerunt.

Secundo, alii τὸ *ex uno* sic explicant : Ex *uno*, scilicet Deo conditore, tam factus est Christus sanctificans, quam omnes homines qui sanctificantur. Ita Ambrosius, Anselmus, Chrysostomus, Theodoretus, S. Thomas, Theophylactus, *q. d.* Apostolus : Omnes fratres sumus ex Deo Patre geniti, decuit ergo omnes nos quasi filios Deo Patri nostro reconciliari, idque per Christum, utpote fratrem nobilissimum, qui Sanctus sanctorum est, omnesque sanctificat; non autem per alios, qui sanctificantur et sanctificatione indigent. Decuit itaque Christum nos reconciliare, nos redimere et pro nobis satisfacere : decuit ergo Christum pati. Verum hic sensus generalior est et difficilior, nec ita stringit et urget, uti prior, qui proinde genuinus est, eumque confirmant omnia sequentia, ac præsertim illud, quod dicitur vers. 16 : « Nunquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit : unde debuit per omnia fratribus similari. » Quibus verbis satis significat Apostolus Christum esse fratrem nostrum, non quia ex Deo factus est uti et nos, sed quia ex Adamo et Abrahamo natus est, eamdemque nobiscum naturam humanam accepit.

Christus Sanctus Sanctorum, omnes sanctificans.

Christus frater noster.

Tertio, S. Dionysius, *De Eccles. Hierarch.*, p. 4, sub finem, et Cyrillus, lib. *De Fide ad reginas*, cap. Quod unus sit Filius Dei et Dominus Jesus Christus, sic legunt, *qui sanctificat et sanctificatur*, et intelligunt Christum. Christus enim ita sanctificat, ut simul sanctificetur a Deo, *q. d.* Apostolus : Christus qui sanctificatur et simul sanctificat, atque omnes nos ex uno, scilicet Deo, patre sumus geniti. Sed hoc videtur nonnihil contortum; Apostolus enim non dicit : « Qui sanctifi-

cat et sanctificatur, et omnes ex uno; » sed dicit: « Qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes. » Adde, omnia exemplaria Græca, Latina et Syra habere, *qui sanctificantur;* non autem, *qui sanctificatur.*

PROPTER QUAM CAUSAM NON CONFUNDITUR (non erubescit Christus) FRATRES EOS (homines ex uno patre Adamo secum natos) VOCARE DICENS: NUNTIABO NOMEN TUUM (o Pater), 12. FRATRIBUS MEIS (Apostolis, aliisque quos fideles ac Christianos prædicando efficiam), IN MEDIO ECCLESIÆ (Christianæ a me congregandæ) LAUDABO TE. — Citat vers. 23 *Psal.* XXI, quem clarissimum est scriptum esse de Christi passione, prædicatione, morte et resurrectione. Probat ergo Apostolus Christum et nos omnes esse ex uno, scilicet patre, genitos, ex eo quod Christus et nos omnes sumus fratres, scilicet secundum communem tam naturam quam spiritum, quodque Christus, *Psalm.* XXI, nos vocat fratres suos: si enim sumus fratres Christi, ergo ex uno et eodem patre geniti sumus, tam Christus, quam nos omnes. Simul innuit Apostolus modum, quo Christus nos sanctificat et ad gloriam adducit, scilicet nuntiando et prædicando nomen et cultum Dei veri et vivi, qui se a passione, cruce et morte liberavit, et resuscitavit ad vitam immortalem: patet enim ex præced. versiculis et seq. *Psalm.* XXI, τὸ *nuntiabo* pertinere ad resurrectionem Christi, *q. d.* Christus: Post meam a morte et cruce liberationem et resurrectionem, nuntiabo et celebrabo coram Apostolis meisque discipulis Dei liberatoris et resuscitatoris nomen et gloriam. Magna dignatio et consolatio nostra esse debet, quod Christus etiam post resurrectionem immortalis jam et gloriosus, nos dignetur vocare fratres suos, et quasi fratribus hæreditatem suam in cœlis nobis præparet.

Vers. 12. Psalmi XXI scopus et sensus. Christus gloriosus se vocat fratrem nostrum.

13. ET ITERUM: EGO ERO FIDENS IN EUM. — Citat *Psal.* XVII, vers. 3, quo psalmo (ut habet titulus II *Reg.* cap. ult.) David ad litteram gratias agit Deo, quod toties a Saule, Philistæis aliisque hostibus et periculis se liberarit. Allegorice competit Christo, qui Deo gratias agit, quod a Judæis, dæmonibus, passione, cruce, morte omnique malo se liberarit; unde ait vers. 3: « Ego ero fidens in eum, » *q. d.* Ego Christus instar aliorum hominum, morti et miseriis obnoxius, in persecutione, passione et tribulatione, perinde ut David, constitutus, in communi Deo Patre sperabo, eumque fidens invocabo, ut liberet me. Probat Apostolus alio testimonio Christum et omnes nos esse ex uno Adamo progenitos, sive Christum ejusdem nobiscum esse naturæ passibilis, miseriis et morti obnoxiæ, ex eo quod Christus sperans et invocans Patrem, hoc ipso testetur, se in afflictione et passione esse positum.

Vers. 13. Psalmus XVII illustratus et explicatus. Communis Christo et nobis pater et natura.

Verum verius videtur, Apostolum non citare hic *Psal.* XVII, vers. 3. Ibi enim in Græco est ἐλπίσω, sed *Isaiæ* VIII, 17, ubi dicit Isaias in persona Christi: « Et exspectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et præstolabor eum; » ubi pro *præstolabor eum,* Septuaginta vertunt, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ, id est, fidens ero in eo, uti ad verbum citat hic Paulus. Nota: Dixerat Isaias illo cap. nasciturum filium, cui nomen erit: *Accelera spolia detrahere, festina prædari,* id est Christum, quia spoliaturus erat infernum et dæmonem; unde vers. 8, vocat eum Emmanuelem; mox vers. 14, dicit, quod Christus Judæis sit futurus « in lapidem offensionis et in petram scandali, » ita ut multi ex eis ad illum offendant, cadant et conterantur. Quod quia triste erat, videbaturque Christi Salvatoris fortitudini et spoliationi adversari, hinc statim seipsum in persona Christi consolans Isaias subdit, dicens: « Et exspectabo Dominum, et præstolabor eum, » *q. d.* Videtur Deus populi sui oblitus, eumque abjecisse, quia nolunt Judæi mihi credere: ego tamen animo non cadam, spem non abjiciam, sed præstolabor eum, confidens aliquos saltem me conversurum ex Judæis, puta Apostolos, qui deinde omnes gentes convertant, itaque prædentur et spolient totum diaboli regnum.

Citat hic Paulus cap. Isaiæ VIII, non Psalm. XVII.

Ex quibus patet Apostolum hac citatione et testimonio, non tam probare Christum esse ejusdem nobiscum naturæ passibilis (uti probavit testimonio præcedenti), quam quod omnes gentes per Christum sanctificentur, itaque in filios et fratres adoptentur, et ad gloriam adducantur.

Isaiæ caput octavum illustratum.

ET ITERUM: ECCE EGO ET PUERI MEI, QUOS DEDIT MIHI DEUS. — Pergit citare Apostolus sequentia Isaiæ verba, quorum hæc plena est sententia: « Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et portentum Israel. » Loquitur Isaias in persona Christi, sive quasi typus Christi, ut dixi, *q. d.* Sicut ego Isaias et mei discipuli, puta alii Prophetæ, me sequentes, ut *Ezechiel,* cap. XXIV, vers. 24, *Zacharias,* cap. III, vers. 8, et alii, hoc ipso quo divitias et honores contemnimus, ac tam mira prædicamus et vaticinamur, a Scribis et Judæis quasi stulti irridemur, habemurque quasi portenta et ostenta Israelis: ita et Christus, cujus ego Isaias sum præcursor et typus, cum suis Apostolis ac discipulis, ob novitatem vitæ, doctrinæ, paupertatis, humilitatis, passionis, superbis Judæis et Philosophis erit quasi portentum, spectaculum et ludibrium. Ita Origenes, Basilius, Cyrillus et alii in *Isaiæ* cap. VIII; et hoc est quod ait Apostolus, I *Cor.* I, 23: « Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam. »

Christus et Prophetæ, eorumque prædicatio sæculo huic contempta.

Hoc ergo Isaiæ testimonio Apostolus probat utrumque, scilicet *primo,* Christum cum hominibus ejusdem esse naturæ passibilis, multaque esse passum: hoc enim significatur, cum ait: « Ecce ego et pueri, » id est filii, quos scilicet naturæ meæ passibilis et mortalis consortes, tanquam pontifex spiritualiter gigno, facioque Chris-

tianos, cum quibus factus sum ludibrium et portentum Israel, ut patet ex vers. sequenti.

Secundo, hoc eodem testimonio probat Apostolus Christum omnes sanctificare : hoc enim ipso quo Christus filios gignit, eosdem sanctificat.

Nota : Pro *pueri* hebraice est ילדים *jeladim*, id est nati, sive filii ac pueri. Vide Clementem Alexandrinum, lib. I *Pædagog.*, toto cap. V, ubi pulchre docet omnes Christianos dici et esse debere pueros, per morum et animi innocentiam, simplicitatem, facilitatem et teneritudinem, idque ut se conforment suo exemplari, scilicet Christo puero, de quo dixit *Isaias*, cap. IX, vers. 6 : « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis. »

Christiani debent ut pueri Christo puero assimilari.

Vers. 14. 14. QUIA ERGO PUERI COMMUNICARUNT CARNI ET SANGUINI, ET IPSE SIMILITER PARTICIPAVIT EISDEM. — « Communicare carni et sanguini » est esse participem carnis et sanguinis, id est humanæ naturæ, quæ carne et sanguine constat, *q. d.* Quia homines, quos Christus suos pueros et filios vocare dignatur, constant carne et sanguine, id est, natura humana fragili et passibili, hinc eamdem induit quoque Christus, factusque est homo fragilis et passibilis. Pulchre S. Augustinus, in *Sententiis*, num. 262 : « Sicut, ait, lac non transit nisi per carnem, ut parvulum pascat, qui panem edere non potest : sic nisi sapientia Dei, quæ panis est angelorum, ad homines dignaretur venire per carnem, nemo ad Verbi divinitatem contemplandam posset accedere. Quia ergo lux a tenebris non poterat comprehendi, ipsa lux mortalitatem subiit tenebrarum, et per similitudinem carnis peccati, participationem dedit luminis veri.

Sanguis in Christo non immediate carni et venis, sed Verbo unitus.

Ex hoc loco, ut recte docet S. Cyrillus, epist. 8 *ad Nestorium*, patet Christum uti carnem, ita et sanguinem humanum assumpsisse, eumque, non mediante carne et venis, sed immediate, ut verior habet Theologorum sententia, Verbo univisse : cujus ratio est, quod sanguis, esto non sit animatus, uti caro animata est, proprie pertineat ad veritatem humanæ naturæ, et in Christo fuerit pretium redemptionis nostræ : unde et in consecratione calicis Eucharistiæ, cum sanguine Christi concomitanter ponitur totum suppositum Christi. Idipsum hic satis insinuat Apostolus, cum Christum tam sanguini, quam carni, id est utrique, æque et immediate communicasse significat.

Sanguis Christi in triduo passionis mansit unitus Verbo.

Denique tradunt graves auctores, Clementem VI, hanc sententiam cujusdam dicentis sanguinem Christi in triduo mortis ejus non fuisse Verbo unitum, utpote separatum a carne, ideoque nec latria adorandum fuisse, damnasse, ut erroneam in fide.

Humores reliqui a Verbo immediate assumpti.

Idem censent Theologi de reliquis humoribus et spiritibus tum vitalibus, tum animalibus in Christo, scilicet hæc omnia a Christi persona immediate fuisse assumpta et terminata. Secus est de accidentibus corporis et animæ : hæc enim suscepit Christus non immediate, sed mediante corpore cui inhærent. Hac de re plura qui volet, videat apud Scholasticos, et inter alios apud Franciscum Suarez, III *part.*, disp. 15, sect. 6.

Christus factus homo, ut mori posset.

UT PER MORTEM DESTRUERET EUM QUI HABEBAT MORTIS IMPERIUM, — *q. d.* Christus communicavit nostræ carni et sanguini, id est, factus est homo, ut mori posset (quatenus enim Deus est, mori non poterat), idque hoc fine, ut scilicet per mortem suam destrueret diabolum, qui per peccatum nos trahebat in mortem corporis et animæ, tam præsentem quam æternam. Unde τὸ *mortis* posteriori loco latius capi, quam priori : priori enim tantum mortem corporis præsentem et temporariam significat : hanc enim solum obivit Christus; posteriori vero significat mortem tam corporis, quam animæ, eamque tam præsentem, quam æternam : ad hanc enim pertrahit diabolus, illique præest.

Diabolus habet imperium mortis ut tyrannus.

Nota, diabolum habuisse mortis imperium non eo modo, quo rex et princeps dicitur in suos habere imperium, sed eo modo quo tyrannus ; aut potius eo modo quo carnifex habet imperium in eos qui morti adjudicati, et suæ potestati ac manibus traditi sunt : diabolus enim in homines nullum unquam habuit jus aut legitimum dominium et imperium, sed tantum homines peccantes a justo judice Deo suæ potestati traditos, quasi carnifex, exagitat et morte mulctat. Dicitur ergo diabolus habere imperium mortis, quia homines impellit in peccatum, et consequenter in mortem. Quod ipse unice cupit, optat et gaudet, eosque qui mortui sunt et damnati, in morte et damnatione perpetua tenet, eisque præsidet et imperat.

Christus destruxit diabolum.

Hinc *secundo*, dicitur Christus destruxisse diabolum, non quod personam aut substantiam diaboli destruxerit et annihilarit, sed quia ejus regnum et imperium destruxit, dum sua morte homines a morte præsenti et æterna, ac consequenter a potestate dæmonis liberavit, effecitque ut homines a morte ad vitam resurgerent immortalem et æternam : sic enim rex aut tyrannus dicitur destrui, cum ejus regnum aut tyrannis destruitur, puta cum ipse suo regno et potestate tyrannica privatur et despoliatur.

Vers. 15. 15. ET LIBERARET EOS QUI TIMORE MORTIS PER TOTAM VITAM OBNOXII ERANT SERVITUTI. — *Servitutem* vocat metum et horrorem mortis, quotidie oculis et menti obversantis : hic enim metus et horror omnes homines quasi servos opprimebat, et quasi vinctos sub se detinebat, mirisque angoribus cruciabat, idque partim ex eo quod mors in se sit horribilis, et, ut ait Aristoteles : « Omnium terribilium hujus vitæ terribilissimum; » partim et magis ex eo, quod homines nescirent, quo post mortem essent deventuri, quid futurum esset de anima sua separata a corpore: an illa in cœlum, an in infernum, an in aliquem alium locum foret releganda; an beata, an misera esset futura. Imo cum ante Christum plerique essent

Mors est horribilis, unde ?

Dubietas et anxietas de statu futuro animæ post mortem.

impii, et putarent, vel certe suspicarentur animam esse immortalem, nihil aliud post hanc vitam quam æternam mortem, et tormenta gehennæ exspectare poterant; sicut reus homicidii cum deducitur in carcerem, ita eum ingreditur, ut non speret se inde nisi ad mortem exiturum.

Ita Adrianus Imperator moriturus, inquit Spartianus in ejus Vita, animæ suæ hoc carmine occinuit : « Animula, vagula, blandula, hospes comesque corporis, quæ nunc abibis in loca, pallidula, rigida, nudula ? nec, ut soles, dabis jocos. » Ita Aristoteles moriturus, anxius dixisse fertur : « Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quo venturus sim nescio, attamen tu, Ens entium, Causa causarum, miserere mei, » *q. d.* Apostolus : Christus liberavit homines ab horrore et angore mortis, effecitque ut homines, qui antea mortem horrebant, quasi æternæ mortis exordium, et sub timore mortis, utpote cum ira et vindicta Dei conjunctæ, ob peccata sua anxii, quasi serviebant, et quasi servi captivi in mortis metu et horrore tenebantur, nunc per Christum a peccato et morte liberati, fidentes et alacres accedant ad mortem, tanquam ad ærumnarum terminum, et melioris vitæ exordium, ut dicant : Vita mihi est in tædio, mors in desiderio : cupio dissolvi et esse cum Christo; mihi vivere Christus est, et mori lucrum. Ita Theophylactus, Œcumenius et alii.

Mors ærumnarum terminus.

Locus moralis de morte non metuenda Christianis.

Est hic locus moralis, quod Christiani mortem horrere et timere non debeant. Vide Chrysostomum in morali *hom.* 4, ubi docet Christianos suo tempore pro defunctis orare, psallere, et justa funebria, eo modo quo jam facimus, peragere solitos; insuper ex ritu gentilitio consuevisse adhibere lamentatrices, quæ omnibus fletum et complorationem moverent : sed idipsum, ne scilicet hasce amplius adhibeant; vetat Chrysostomus sub pœna excommunicationis; eo quod Christiani mortuos suos lugere non debeant, quasi mortuos, sed credere et sperare eos transire per mortem ad vitam meliorem. « Dic mihi, inquit, quid sibi volunt lampades istæ (in funere) tam splendidæ? nonne sicut athletas, mortuos comitamur? Quid etiam hymni? nonne ut Deum glorificemus, et ei gratias agamus, quod jam coronavit discedentem, quod a laboribus liberavit, quod a timore liberatum apud se habet? Nonne propter hoc hymni? nonne propter hoc psalmodia? Omnia ista gaudentium sunt :» Et infra : « Si quis ergo lamentatrices istas conduxerit, per multum tempus eum ab Ecclesia arcebo quasi idololatram. » Et in morali *hom.* 5 : « Si, inquit, tuba pietatis vocaverit, confestim procede et contemne animam, ingredere cum multa alacritate in agonem, rumpe faciem adversariorum, concide faciem diaboli, statue trophæum. Sanguinis oportet esse plenam Christi vitam : cum tanta ergo alacritate proprium sanguinem effundamus pro Christo, cum quanta aquam quis effundit; et cum tanta facilitate carnem exuere debemus, cum quanta vestimentum exuimus. »

Bona mortis.

Scripsit et S. Cyprianus (quem secutus est S. Ambrosius, lib. *De Bono mortis*) tractatum *De Mortalitate,* in quo docet Christianis mortem non esse timendam, sed appetendam. Accipe pauca e multis : « Quid, ait, est in mundo et vita hac nisi pugna cum ira, gula, libidine ? Hinc gratulatur Sapiens raptum esse justum, ne malitia mutaret intellectum ejus; ita et Simeon : Nunc dimittis, inquit, servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace. Fidem resurrectionis non habet, qui ad meliora non festinat. Hinc angelus quemdam mori timentem alloquens et increpans ait : Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Si domus minaretur ruinam, nonne ex ea migrares? si navis in procella periclitaretur, nonne ad portum confugeres : mundus hic senescit, et ruinam minatur, quin migras ad Patrem ? ubi te charorum turba exspectat de sua salute secura, de tua sollicita. » Quod multis sub finem libri prosequitur. Quare idem Cyprianus, lib. *De Laude martyrii* : « Quid est, ait, martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, iter patientiæ, magister domus vitæ, quo profecto etiam ea occidunt quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. » Vide dicta *Philip.* cap. I, vers. 23.

Ita Conradus Teutonicus, discipulus S. Dominici, vir miræ humilitatis, charitatis et patientiæ, in morbis acribus semper habebat illud sponsæ in *Canticis* in ore : « Dilectus meus mihi, et ego illi, donec aspiret dies, et inclinentur umbræ; » prædixit se moriturum in die Nativitatis B. Virginis anno Christi 1239, cui valde erat devotus. Moriturus ergo fratribus circumstantibus dixit : « Scitote, fratres, me mori fideliter, amanter, confidenter et hilariter. Fideliter, quia morior in fide Jesu Christi Domini mei et matris Ecclesiæ. Amanter, quia a die quo indui hunc sanctum habitum, studui me conservare semper in gratia Dei, eique in omnibus quoad poteram placere. Confidenter, quia scio quod post mortem ibo ad domum Domini mei. Hilariter, quia istud punctum mortis in quo me videtis, tantum est transitus a planctu ad risum, a labore ad quietem. » Alius eodem nomine et eodem anno fixe intuens Christum crucifixum cancellatis in crucis formam manibus, facie læta et ridenti dicens : « Educ de carcere animam meam, ut confiteatur nomini tuo, Domine ; » terque hunc versiculum repetens oculos cum vita clausit, et in cœlum evolavit, uti refert Ferdinandus Castiglius in historia Ordinis S. Dominici, part. I, lib. II, cap. XIX. Idem cap. LXV, narrat F. Romæum ejusdem Ordinis, magnum sui et mundi contemptorem, perpetuo habuisse in ore illum versum *Psal.* CXXVI : « Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini, » eoque se in omni labore et ærumna exhilare solitum. Cumque moriturus esset anno Christi 1261, Frater qui-

dam absens nesciens eum versari in agone mortis, audiit angelos eumdem versiculum canentes : unde ad Romæum accurrens, eum agonizantem sancteque morientem reperit. Ibidem narrat F. Bernardum Canzium Tolosanum, insignem prædicatorem, cum moreretur, apparuisse socio cuidam existenti Lugduni in veste candida et lucida, ac cantasse : « Edent pauperes et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum, vivent corda eorum in sæculum sæculi. » Ibidem, lib. III, cap. L, narrat F. Munium, qui creatus fuit Episcopus Palentinus, magnæ patientiæ virum; in morte dixisse : « In pace in idipsum dormiam et requiescam, » itaque sancte obdormivisse in Domino. Narrat S. Gregorius, lib. IV *Dialogorum*, cap. XLVII, Merulum spiritu ferventem, vidisse delabi sibi e cœlo in caput candidam coronam. Nec mora, ait, morbo correptus abiit ad Dominum hilaris; ejusque e sepulcro post annos quatuordecim, cum circumfoderetur, tanta odoris fragrantia manavit, ac si omnis illic florum aromatumque copia collecta esset.

Vers. 16. 16. NUSQUAM ENIM ANGELOS APPREHENDIT, SED SEMEN ABRAHÆ APPREHENDIT, — id est, Christus non assumpsit angelicam naturam, ut eam repararet, sed humanam ex posteris Abrahæ. Ita passim Patres et Interpretes. Ac S. Bernardus, tract. *De Gradibus humilitatis* : « De Verbo, inquit, Dei dictum est, quod non angelos apprehendit, hoc est non in unam sibi personam assumpsit, sed semen Abrahæ. Neque enim legitur : Verbum angelus factum est, sed, Verbum caro factum est, et caro de carne Abrahæ, juxta promissionem quæ illi primum facta est. » Verum, quia Græcum ἐπιλαμβάνεται est præsentis temporis, non autem præteriti, *q. d.* Assumit, non autem Assumpsit; falsum autem in præsenti est dicere, quod Christus assumat humanam naturam. Rursum, quia minus congrue et apte dicitur Christum assumere angelos aut semen Abrahæ, pro eo quod diceretur Christum assumere angelicam aut humanam naturam ex posteris Abrahæ, hinc melius noster Interpres vertit, non *assumit*, sed « apprehendit. » Cujus vim explicans Chrysostomus : Verbum, inquit, ἐπιλαμβάνεται, id est apprehendit, metaphoram habet sumptam ab eo qui magno studio sequitur aliquem, omniaque facit ut fugientem occupet et apprehendat : nos fugiebamus a Deo, ipse nos insecutus est, et velut injecta manu apprehendit nos, nec passus est perire. « Apprehendit » ergo idem est, quod insequitur, et insequendo apprehendit, *q. d.* Quod hactenus dixi Christum factum esse hominem, ut homines liberaret, id patet ex eo quod Christus angelos lapsos non sit insecutus, nec insequatur, ut eos ad Dei gratiam et salutem revocet et reducat; sed quod insecutus sit homines, dum humanam naturam assumpsit, hominesque ad se vocavit et traxit, et indies insequatur homines lapsos, iisque manus injiciat, uti fecit Saulo, eosque apprehendat, ut eos ad salutem perducat. Hinc apte ait Christum apprehendisse semen non Adæ, sed Abrahæ, tum quia scribit Hebræis, qui expectabant Messiam Abrahæ patri suo promissum; tum quia Christus solos eos apprehendit et salvat, qui sunt semen Abrahæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum, id est, qui sunt fideles, quique fidem et obedientiam Abrahæ imitantur.

Christus hominem a se fugientem insecutus apprehendit.

Sic Græcum ἐπιλαμβάνεται alibi sæpe Paulus sumit pro *insequi, assequi, manum injicere et apprehendere*. Ut I *Timoth*. VI, 12, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, id est, persequere et *apprehende vitam æternam*. *Hebr*. VIII, 9, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, id est, in die qua apprehendi manum eorum; ut educerem illos de terra Ægypti (1).

Vers. 17. 17. UNDE DEBUIT PER OMNIA FRATRIBUS SIMILARI, UT MISERICORS FIERET, ET FIDELIS PONTIFEX, — *q. d.* Quia Christus homines apprehendit, voluitque homo fieri, ut posset esse hominum pontifex, redemptor et salvator, hinc decuit eum per omnia similem fieri aliis hominibus, tanquam fratribus suis : incongrum enim est et indecens, si frater fratri præcellere et dissimilis esse velit. Nota, τὸ *per omnia* accommodate accipiendum est; non enim Christus peccatum et concupiscentias assumpsit, aut habuit, sicut habent alii homines : « omnia » ergo, scilicet, non quæ culpæ, sed quæ naturæ humanæ sunt communia, puta naturæ humanæ communes dotes et passiones omnes, suscepit Christus. « Nam et nutrimenti, inquit Theodoretus, fuit particeps, sicut et nos, et laborem sustinuit, et anxio fuit animo, et flevit, et mortem subiit sicut et nos. » Hæc enim sola pontificem nostrum et redemptorem assumere decebat. Cum ergo dicit « omnia, » excipe peccatum et concupiscentiam, quæ ad peccatum vergit et trahit : hæc enim excipit Apostolus, capite IV, vers. 15. Rursum excipe naturæ vitia, puta cæcitatem, surditatem, febres aliosque morbos, qui non tam naturæ totius, quam privatorum et certorum hominum sunt defectus et vitia, quæ proinde non decuit Christum suscipere. Morbi enim oriuntur, vel ex imperfecta corporis formatione et vitio seminis, vel ex intemperantia, vel ex inscientia et imprudentia, qua res noxias valetudini ignoramus, vel non advertimus. Horum autem nihil fuit in Christo : Christi enim corpus perfectissimum fuit, utpote formatum a Spiritu Sancto. Rursum Christus temperantissimus erat, omniumque rerum etiam medicarum peritissimus, et longe peritior Adamo, qui in statu innocentiæ nulli morbo obnoxius fuit. Christus ergo corpus suum optime contemperatum sua temperantia, sapientia et providentia conservabat a noxiis, quæ valetudinem lædere poterant, in perpetua temperie et sanitate. Adde, ubi nulla erat concupiscentia,

Christus omnia naturæ humanæ assumpsit præter culpam et vitia naturæ.

Morborum origo.

Adamus in statu innocentiæ et Christus nulli morbo obnoxii.

(1) Græcum ἐπιλαμβάνεσθαί τινος non potest indicare *assumere alicujus naturam*; sed proprie est *prehendere aliquem*, deinde etiam sæpe *prehendere aliquem opis ferendæ causa, opem ferre*, ut h. l.

nullum decuisse esse morbum, præsertim cum morbus impedimento fuisset laboribus, peregrinationi et prædicationi Christi. Ita ex Damasceno D. Thomas, III *part.*, *Quæst.* XIV, art. 4, et ibidem Suarez et alii. Sensus ergo Apostoli est, *q. d.* Christus non habuit corpus cœleste et impassibile, uti voluerunt Valentiniani; sed terrestre, mortale, passibile, simile nostro, ut fami, frigori, algori, plagis et verberibus esset obnoxium, æque ac nostrum, idque eo fine, ut scilicet « misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum; » id est, ut misereri nostri disceret Christus per experientiam miseriæ nostræ, ejusque sensu tangeretur. Licet enim illam, uti et alia omnia per scientiam infusam optime nosset, tamen non noverat illam per scientiam experimentalem : longe enim aliter ærumnas et miserias cognoscimus, dum eas ipsi experimur, quam dum eas speculamur, vel in aliis intuemur. Rursum passiones nostras suscepit Christus hoc fine, ut « fieret fidelis pontifex, » id est, ut vere et fideliter obiret munus pontificis, quod est, Deum placare et homines Deo reconciliare; illud autem facere non potuit Christus, nisi patiendo et moriendo : nec enim aliter divinæ justitiæ et voluntati satisfieri poterat.

Error Valentinianorum jugulatur.

Scientia experimentalis in Christo miseriæ nostræ.

Posset *secundo*, « fidelis » accipi passive, *q. d.* « fidelis, » id est, talis ob experientiam et condolentiam miseriæ nostræ, cui merito fideremus et crederemus nos omniaque nostra. Unde S. Bernardus, tractatu *de Gradibus humilitatis*, sic explicat : « Christus, inquit, humanis voluit communicare miseriis (quod est per omnia fratribus assimilari) ut similiter passis ac tentatis misereri ac compati ipso disceret experimento. Quo quidem experimento non dico ut sapientior efficeretur, sed propinquior videretur, quatenus infirmi filii Adam (quos suos fieri et appellari fratres non dedignatus est) suas illi infirmitates committere non dubitarent, qui sanare illas et posset ut Deus, et vellet ut proximus, et cognosceret ut easdem passus. »

AD DEUM. — Græce τὰ πρὸς τὸν Θεόν; intelligitur κατά, *q. d.* κατὰ τὰ πρὸς τὸν Θεόν, id est, secundum ea quæ spectant ad Deum, quæque apud Deum erant agenda, ut scilicet fidelis esset pontifex iis in rebus, quæ spectant Dei reconciliationem cum hominibus : unde explicans subdit : « Ut repropitiaret peccata populi, id est, ut vertit Vatablus et Erasmus, *ad expiandum peccata populi*.

Vers. 18.

18. IN EO ENIM, IN QUO PASSUS EST IPSE ET TENTATUS, POTENS EST ET EIS QUI TENTANTUR AUXILIARI. — Nota græcismum: In eo in quo passus est, id est, ideo quod passus est, vel quia passus est. *Secundo*, « tentatus » idem est quod vexatus et afflictus. Unde in Græco deest copula *et*, ita ut τὸ *tentatus* cohæreat cum *passus*, illudque explicet et inculcet : habent enim Græca sic, ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, id est, *in eo enim quod ipse passus est cum tentaretur*, id est, affligeretur et vexaretur : hoc ipso ergo quo passus est, tentatus est Christus. Sic dicimus nos tentari fame, frigore, febri, id est, iis affligi, cruciari. Tentatio itaque hic vocatur quævis afflictio et dolor, quia hisce tentatur, id est, probatur et exploratur, cujusque virtus et patientia. Hoc ergo sensu ait S. Jacobus, cap. I, 2 : « Omne gaudium existimate, fratres, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur. » Alii non improbabiliter tentationem a passione distinguunt, eo quod noster interpres ea videtur distinguere dicens : « Passus et tentatus. » Itaque tentationem hanc interpretantur sollicitationem ad malum, qua diabolus Christum et Christianos tentat, et ad peccatum impellit : Christus enim tentatione sua meruit nobis opem et auxilium in omni tentatione. Ubi nota, Christum exterius tantum a diabolo tentationem proponente tentari potuisse; non vero interius a concupiscentia aut motu aliquo phantasiæ inordinato : hic enim in Christo esse non potuit. Rursum hunc versum Œcumenius, Vatablus et Erasmus ita vertunt, *nam ex hoc quod contigit ipsi tentatum esse, potest et iis qui tentantur auxiliari*. Sic enim Græcum πέπονθεν, æque ac Latinum « passus est, » subinde capitur pro *contigit*, ut cum dicimus: Quid passus es ut ita rideas et exultes? id est, quid tibi contigit tam lætum ac faustum, ut ita exultes? Verum nostra versio, ac consequenter primus sensus jam datus plenior est, certior et solidior.

Tentatio et probatio nostræ per afflictiones fit.

Christus exterius a diabolo tentari potuit.

POTENS EST ET EIS QUI TENTANTUR AUXILIARI. — Τὸ *potens* idem est, quod *aptus* et *idoneus*; sic enim hanc Christi potentiam explicat Apostolus, cap. V, vers. 2, cum ait : « Qui condolere possit (id est, idoneus, aptus et facilis sit ad condolendum) iis qui ignorant et errant. » Hunc sensum exigit vox *enim*, quæ dat causam cur vers. præcedent. dixerit Christum esse misericordem pontificem, quia scilicet potens, id est, aptus et facilis, et proclivis est, ut tentatorum misereatur, iisque auxilietur. Unde Theophylactus, *potens*, inquit, id est pronus, promptus et paratus est ad auxiliandum : qui enim proclives et propensi sunt ad misericordiam, hi maxime apti et idonei, maximeque potentes et efficaces sunt ad auxiliandum. *Secundo* tamen, S. Chrysostomus τὸ *potens* proprie capit, datque hunc sensum bene congruum et appositum. Dixerat Apostolus Christum esse pontificem misericordem et fidelem : requirebatur tertia conditio pontificis, ut sit potens auxiliari, ne quis putaret hanc in Christo desiderari, ideoque a se omissam esse; hinc Apostolus quasi præoccupans hanc objectionem suddit, de hac conditione non posse esse dubium, *q. d.* Dixi Christum habere omnes conditiones veri pontificis, scilicet misericordiam et fidelitatem ; nam quod ad tertiam, scilicet potentiam, attinet, certum est illam Christo non deesse, quia Christus sua tentatione et passione injusta sibi utpote innocenti inflicta meruit dominari

Christi ad miserendum et auxiliandum propensio.

Tertia conditio pontificis.

omnibus tam tentationibus et passionibus; quam dæmonibus et hominibus eas infligentibus, ac consequenter meruit, ut possit iis qui tentantur et patiuntur, auxiliari, eosque victores et triumphatores efficere.

Qui tentationes in se vincunt, apti sunt ut auxilium præstent tentatis, utque dæmones tentatores expellant.

Moraliter hic nota, eos qui tentationes in seipsis vincunt, juste a Deo hoc præmio donari, ut aliis eadem tentatione pulsatis auxilientur, eamque in iis evincant. Ita qui spiritum superbiæ, gulæ, iræ in se domuerint, facile eumdem in aliis edomabunt. Ita qui scrupulos in se superarunt, scrupulosos facile sanabunt. Imo sanctorum anachoretarum hic fuit sensus et sententia, ut, quem quisque dæmonem se tentantem superaret, eumdem ab aliorum non tantum mentibus, sed et corporibus ab eo obsessis et possessis expulsurum dictitarent. Ut alios taceam, abbas Pityrion, discipulus S. Antonii, ejusque spiritus hæres, atque in expellendis dæmonibus potens et efficax, suos idipsum docuit, cum apud Palladium in *Lausiaca*, cap. LXXIV, ita loquitur : « Quisquis, o filii, vult exigere dæmones, prius in servitutem redigat affectiones animi : qualem enim quis superarit affectionem, ejus quoque expellit dæmonem; oportet autem vos paulatim vincere affectiones, ut earum expellatis dæmones. Si quis ergo gulam superaverit, expellit ejus dæmonem. »

Diversi Sancti, pro diversitate tentationum invocantur.

Hinc rursum Sancti in cœlo beati, qui in hac vita multa passi sunt, invocantur a nobis, ut in eo quod passi sunt, nobis idem patientibus auxilientur apud Deum. Ita a sanctis virginibus, quæ pro castitate ad mortem usque certarunt, petimus opem in tentatione libidinis. Ita a SS. Martyribus petimus, ut nobis impetrent robur in tentationibus fidei et persecutionibus hæreticorum et infidelium. Ita a S. Job, Eustachio et similibus petimus in infortuniis et adversis patientiam. Quinimo particulatim, in dolore dentium invocamus S. Apolloniam, cui pro Christo excussi sunt dentes. In peste invocamus S. Rochum, cujus insignis charitas in iis qui peste laborabant curandis tota Italia celebratur. In maris tempestate invocamus S. Nicolaum, qui vivens eam miraculose sedavit. In vinculis invocamus S. Leonardum, qui vivens multos vinculis liberavit. In morbo comitiali invocamus S. Valentinum; in infamia et ignominia S. Susannam : hanc enim ipsa pro castitate subiit, et suis precibus depulit. In aliis morbis et ærumnis alios invocamus Sanctos, qui easdem perpessi sunt. Hæc enim congrua eorum passioni et patientiæ merces a Deo tributa est, ut ad eorum preces Deus simili passione laborantibus opitulari et succurrere, itaque Sanctos suos glorificare velit et destinarit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Præfert Christum Mosi, tanquam dominum famulo.

Deinde, vers. 7, ad finem, exemplo patrum qui ob incredulitatem terra promissa exclusi sunt, deterret Hebræos ab apostasia a fide Christi, ne et ipsi cœlo excludantur. « Hodie, inquit, si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra; » *etc., urgetque* τὸ hodie.

1. Unde, fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate Apostolum et Pontificem confessionis nostræ Jesum : 2. qui fidelis est ei, qui fecit illum, sicut et Moyses in omni domo ejus. 3. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam. 4. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo : qui autem omnia creavit, Deus est. 5. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo ejus tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant : 6. Christus vero tanquam filius in domo sua : quæ domus sumus nos, si fiduciam, et gloriam spei usque ad finem, firmam retineamus. 7. Quapropter sicut dicit Spiritus Sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis, 8. nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, 9. ubi tentaverunt me patres vestri; probaverunt, et viderunt opera mea 10. quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, et dixi : Semper errant corde. Ipsi autem non cognoverunt vias meas, 11. sicut juravi in ira mea : Si introibunt in requiem meam. 12. Videte, fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendi a Deo vivo; 13. sed adhortamini vosmetipsos per sin-

gulos dies, donec Hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. 14. Participes enim Christi effecti sumus : si tamen initium substantiæ ejus usque ad finem firmum retineamus. 15. Dum dicitur : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione. 16. Quidam enim audientes exacerbaverunt, sed non universi qui profecti sunt ex Ægypto per Moysen. 17. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nonne illis, qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto? 18. Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius, nisi illis, qui increduli fuerunt? 19. Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

Vers. 1. — Christiani vocati fratres et sancti.

1. UNDE, FRATRES SANCTI, VOCATIONIS COELESTIS PARTICIPES, CONSIDERATE APOSTOLUM ET PONTIFICEM CONFESSIONIS NOSTRÆ JESUM. — Christiani olim vocabantur *fratres*, ob mutuam charitatem et communionem in Christo. Vocabantur et *sancti*, ob sanctitatem baptismo acceptam, et vitæ morumque innocentiam, *q. d.* Vos, o Hebræi Christiani, vocati estis, non ad bona terrena, quæ in judaismo vobis olim promittebantur, sed ad bona cœlestia possidenda. Considerate ergo non Mosem, non Aaronem olim pontificem vestrum; sed Jesum, qui hujus vocationis est auctor et pontifex. Nota: Vocat Paulus Christum Apostolum, id est, legatum Dei, quem scilicet Deus legavit ad homines, maxime Hebræos, ut eos doceret et Deo reconciliaret. *Apostolus* ergo idem est, quod Propheta, doctor et legislator missus a Deo; *Pontifex* autem idem est, quod summus sacerdos, qui Deum placet, oretque pro populo.

Fides et religio, est confessio.

Nota *secundo :* « Confessionem » vocat Apostolus fidem et religionem, quam confitemur et profitemur : confessio enim hæc non est aliud quam professio fidei et legis Evangelicæ, quam docuit nos Christus tanquam Apostolus, id est Propheta, doctor et legislator, et tanquam Pontifex noster. Ita Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius. Aliter S. Thomas et Anselmus : Apostolus, inquiunt, et Pontifex nostræ confessionis est Christus, quem scilicet omnes Christiani confitemur et agnoscimus esse Apostolum, Pontificem et Salvatorem nostrum (1). Sed prior sensus magis est genuinus : sic enim Apostolus « confessionem » solet sumere pro fide et doctrina, quam confessi sumus in baptismo, ut dixi *Rom.* X, 10.

Christus præstantior omnibus legislatoribus Hebræorum.

Nota *tertio :* Apostolus, cap. I et II, ostendit Christum angelis esse majorem, tanquam Deum et Dominum omnium; hoc cap. et seq. descendit ad Mosem et Aaronem, ostenditque eodem argumento Christum iis longe esse præstantiorem : tota enim difficultas Hebræorum, quam habebant in Christo et christianismo, erat, quod a Mose, primo suo legislatore, apostolo et propheta avelli non possent. Hinc illa vox Judæorum ad cæcum a Christo illuminatum, *Joan.* IX, 28 : « Tu discipulus illius sis, nos autem Moysi discipuli sumus : nos scimus quia Moysi locutus es' Deus, hunc autem nescimus unde sit. »

(1) Ita Rosenmullerus et Allioli.

Christus legislator et Pontifex Mosen et Aaronem superat.

Paulus ergo hoc cap. et seq. comparat et præfert Christum Mosi, tanquam Apostolum Apostolo; cap. vero VI et seq. comparat et præfert Christum Aaroni, tanquam pontificem pontifici. Licet enim Moses eminenter quoque fuerit pontifex, utpote qui Aaronem in pontificem consecrarit, et Deo sæpius sacrificarit, illumque populo reconciliarit, tamen postquam Aaronem creavit pontificem, illi pontificis munia reliquit, ipse vero Apostoli vices primo sibi a Deo delegatas obivit, ut videlicet esset legislator, propheta, doctor et dux populi; donec veniret Christus, novus et summus legislator, propheta, doctor et dux populi, non tantum Hebræi, sed et Gentilis.

Urget ergo hic Apostolus Hebræos, ut a Mose ad Christum, qui jam advenit, transeant quasi a typo ad antitypum, ab umbra ad veritatem : tota enim hac epistola deinceps Apostolus Hebræis, ex allegoria Mosis, Aaronis et legis veteris, probat Christi et christianismi per illa adumbrati veritatem et præcellentiam.

Vers. 2. — Christus fidelis in apostolatu et pontificatu.

2. QUI (Jesus Christus) FIDELIS EST EI, QUI FECIT ILLUM. — « Fecit illum, » scilicet Apostolum et Pontificem : hoc enim repetendum est ex vers. præced. Unde Vatablus vertit, *qui constituit illum.* Christus ergo fidelis Deo fuit Apostolus, qui fideliter nuntiavit hominibus Dei voluntatem et leges; fuit et fidelis Pontifex, quia fideliter redemptionem et expiationem nostrorum peccatorum, etiam cum vitæ suæ dispendio, peregit.

SICUT ET MOYSES IN OMNI DOMO EJUS, — id est, in populo Judaico, qui est domus, id est Ecclesia, in qua habitat et colitur Deus creator, patet vers. 6. In hac ergo Ecclesia veteri fidelis Deo fuit apostolus et legatus Moses : fidelis, inquam, in legislatione, in jussis et oraculis Dei populo annuntiandis, in cura et regimine populi juxta mentem et voluntatem Dei. Citat Apostolus *Numer.* XII, 7. Pulchre Theophylactus : « Quod est, inquit, fidelis procurator vel œconomus in domo, hoc erat Moses in populo Hebræo (2). »

Vers. 3.

3. AMPLIORIS ENIM GLORIÆ ISTE PRÆ MOYSE DIG-

(2) Οἶκος, *domus*, et Græcis et aliis gentibus frequenter est *familia*. Familia autem illa, cui Moses fideliter præfuit, est populus Israeliticus, *domus* (οἶκος) *Israel*, ut vocatur *Act.* II, 36

NUS EST HABITUS, QUANTO AMPLIOREM HONOREM HABET DOMUS, QUI FABRICAVIT ILLAM. — Vox *enim* dat causam cur dixerit, vers. 1 : « Considerate » non Mosem, sed *Jesum* ; nam licet Moses fidelis fuerit Dei apostolus, uti et Christus fuit ; Christus tamen tanto majorem Mose gloriam a Deo adeptus est, quanto major est domo, qui fabricavit illam, id est, quanto architectus domo est præstantior et honoratior, utpote domus opifex. Christus enim est fabricator domus, id est Ecclesiæ Dei ; Moses autem in ea tantum fuit famulus et minister Dei, adeoque Moses pars fuit hujus domus, id est Ecclesiæ, fuitque unus e populo Dei : patet ex sequentibus. Nota græcismum, « ampliorem domus, » id est, ampliorem domo, vel ampliorem quam domus ipsa. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus ; hoc enim significat Græcum πλείονα τοῦ οἴκου. Male ergo quidam τὸ *domus* explicant *in domo*, vel *ex domo*.

Christus fabricator domus Ecclesiæ.

Vers. 4. 4. QUI AUTEM OMNIA CREAVIT, DEUS EST. — *q. d.* Christus, qui, ut dixi vers. præced. et cap. I, vers. 10, domum hanc Dei, id est Ecclesiam, adeoque omnia quæ sunt in rerum natura fabricavit et creavit, Deus est ; ac proinde Christus quasi creator et Deus, longe nobilior est Mose, qui cum aliis est Christi creatura. Ita Theophylactus.

Vers. 5. 5. ET MOYSES QUIDEM FIDELIS ERAT IN TOTA DOMO EJUS TANQUAM FAMULUS, IN TESTIMONIUM EORUM QUÆ DICENDA ERANT, — ut scilicet testificaretur et exponeret Judæis, qui erant tunc populus, domus et Ecclesia Dei, ipsius Dei voluntatem. Sicut ergo de S. Joanne dicitur *Apocal.* I, 2, quod testimonium perhibuerit Verbo, id est, quod vere exposuerit, tanquam verus testis, ea quæ audierat de Christo : ita et Moses testimonium perhibuit verbis Dei, sive iis quæ ex parte Dei dicenda erant populo, quæque Deus Mosen populo dicere et denuntiare volebat. Ita Theophylactus.

Vers. 6. 6. CHRISTUS VERO TANQUAM FILIUS IN DOMO SUA. — Græce ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Quod magis significat super domum, quam in domo sua ; unde clarius verti potest : Christus tanquam Filius præest domui ejus, scilicet Dei Patris, eamque ut dominus administrat, cum Moses in ea tantum fuerit famulus.

QUÆ DOMUS SUMUS NOS. — Græca et Græci, Chrysostomus, Theodoretus, Œcumenius legunt, οὗ οἶκος, id est, cujus, scilicet Christi, domus sumus nos. Sed concinnius ac rectius, ut fatetur et Beza, noster Interpres legit, ὅς οἶκος, id est, *quæ domus*, puta Ecclesia Dei, *sumus nos*.

SI FIDUCIAM ET GLORIAM SPEI USQUE AD FINEM, FIRMAM RETINEAMUS. — Nota *primo* : Pro *fiduciam* græce est παῤῥησίαν, id est *libertatem*, per quam intelligit liberam et intrepidam fidei professionem, ut nec minis, nec pœnis a fide Christi avellamur ; sed eam libere, audacter et aperta facie, ut vertit Syrus, coram tyrannis et persecutoribus profiteamur, etiamsi ea de causa vincula, rapinas bonorum, exilia, verbera, adeoque mortem subire debeamus.

Fiducia Christianorum est libertas in professione fidei.

Nota *secundo* : Pro *gloriam* græce est καύχημα, id est, *gloriationem* ; « gloriationem spei » per hypallagen vocat spem gloriationis, id est, spem de qua gloriamur. Unde Vatablus vertit, *spem gloriosam*. Vel proprie « gloriationem » spei vocat gloriationem qua in spe nostra firmi et animosi de eadem gloriamur, inquit Chrysostomus, ac si jam obtenta a nobis esset, ita ut fidem et spem nostram de futura beatitudine et gloria palam tam vita, quam verbo deprædicemus, de eaque gloriemur etiam in tribunalibus persecutorum et tyrannorum. Sic *Rom.* V, 2, dicit Apostolus : « Gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. » Spes enim futuræ mercedis facit nos constantes in fide et vita Christiana, adeoque facit nos gloriari in mediis ærumnis et tormentis : hac enim spe multi Martyres in acerbissimis pœnis exultarunt et gloriati sunt.

Gloria spei Christianæ.

Omnia hæc dicuntur ab Apostolo hoc fine, ut iis Hebræos in fide et vita Christiana confirmet et corroboret, ne ob tentationes et Judæorum persecutiones animo frangantur, langueant et a fide deficiant : nihil enim ita corroborat hominem in persecutione et afflictione sicuti spes firma et certa, constansque persuasio et exspectatio quod brevi illa afflictione liberabitur, et recipiet mercedem immensam in cœlo.

Spes est robur in afflictione.

Ubi nota, Apostolum non qualem qualem spem requirere a Christianis, sed vegetam, fortem, exultantem et gloriantem : hæc enim facit, ut Christianus in quantavis tentatione et tribulatione non nutet, non cedat, sed constans persistat, fortiterque et generose omnia adversa superet et evincat, adeoque in iis lætetur et glorietur. Unde Chrysostomus hic in morali *hom.* 5 : « Cum tanta, ait, animi alacritate proprium sanguinem pro Christo effundere debemus, cum quanta quis aquam effundit : etenim aqua est sanguis irrigans corpus. »

Vera et Christianæ spei conditiones.

Vers. 7 et 8. 7. QUAPROPTER SICUT DICIT SPIRITUS SANCTUS : HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, 8. NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA. — « Ejus, » scilicet Christi : hic enim præcessit. Citat Apostolus *Psalm.* XCIV, quo David generatim invitat omnes ad Dei creatoris et gubernatoris cultum, id est laudem, obedientiam, ut illum quasi pastorem suum, se vero quasi oves ipsius, ab eo pasci, ali et regi agnoscant, colant, ad eumque toto corde transeant, inquit Hieronymus ibidem. Videtur autem conscriptus hic psalmus ad festum aliquod solemne, in quo frequens conveniret populus, ut hoc psalmo ad Dei laudem excitaretur. Imo Theodoretus vult hunc psalmum esse propheticum, videlicet a Davide compositum esse in persona Josiæ, post trecentos annos nascituri, ut eo uteretur Josias cum, sublatis idolis, populum Deo reconciliaturus erat, IV *Reg.* XXII et XXIII. Unde ait : « Venite, exultemus et jubilemus, » quasi victores et triumphatores de abolita impietate et ido-

Scopus et sensus psalmi XCIV.

lis. Sed quidquid hac de re sit, videtur ad hoc composuisse eum David, ut quovis festo et conventu populi, præsertim solemniori, præcineretur ad devotionem tum Levitarum, tum populi in psalmodia, precibus et sacrificiis excitandam. Unde etiamnum a clericis in officio divino quasi invitatorium ad psallendum et orandum præcinitur. Nam psalmi a Davide compositi sunt pro omnibus tam Christianis, quam Judæis. Voluit enim David, ut iis quasi sacris carminibus omnes psallerent, Deumque laudarent et invocarent; unde generatim sæpe et indefinite loquitur David, ut patet hoc *Psalm.* XCIV.

Invitatorium officii Ecclesiastici unde desumptum.

Quæres : Quomodo ergo Paulus hic eum appropriat Christo, et quomodo per vocem *ejus* intelligit vocem Christi, cum David intelligat vocem Dei loquentis ad suos Judæos?

Respondeo : Paulus ex dictis cap. I, præsupponit Christum esse Deum, adeoque fuisse opificem et legislatorem veteris Synagogæ, ita ut legem dederit Judæis per Mosem tanquam per famulum suum, uti paulo ante hic præmisit, *q. d.* Christus est, o Hebræi, Deus, et Dei Filius, qui locutus est per Mosen, quique per Davidem dixit : « Hodie si vocem ejus audieritis, » sive vos qui jam vivitis Judæi, sive vos qui tempore Christi incarnati futuri estis Christiani, « nolite obdurare corda vestra, » sed molli corde excipite dicta illius, illi obedite, nec ullo pacto ab eo desciscite. Ad Christum enim et Christianos quoque, non autem ad solos Judæos hunc psalmum pertinere, patet ex eo quod ait : « Jubilemus Deo salutari, » id est salvatori, sive Jesu, « nostro. Præoccupemus faciem ejus, » id est, maturemus mane ante lucem venire ad Deum, qui tantam salutem nobis attulit; « in confessione, » hebraice בתודע *betoda,* id est, *in laude,* et ut, Hieronymus vertit, *in gratiarum actione.* Licet enim Deus in veteri Testamento salvator Judæorum dici possit, quod eos a Philistæis aliisque hostibus sæpe liberarit; tamen longe perfectius Christus dicitur Salvator, qui in novo Testamento Christianos a peccato, morte et inferno salvat, salutemque et beatitudinem æternam eis confert.

Psalm. XCIV pertinet etiam ad Christianos.

Deus salvator in veteri Testamento, sed magis in novo.

Vers. 8.

8. SICUT IN EXACERBATIONE; SECUNDUM DIEM TENTATIONIS IN DESERTO, — *q. d.* Nolite obdurare corda vestra, itaque me exacerbare, sicut patres vestri obdurantes corda sua me exacerbarunt. « Secundum diem, » id est *in die,* « tentationis in deserto, » per quadraginta annos murmurantes et rebellantes tam contra Mosen, quam contra me; præsertim vero in Raphidim, cum ob defectum aquæ pene lapidarunt Mosem, unde Moses ex petra aquam eis impetrare debuit. Alludit enim Apostolus ad *Exodi* XVII, 7, ubi hac historia narrata additur : Et vocavit nomen loci ejus מסה *massa,* id est *tentatio,* ומריבה *umeriba,* id est, *et jurgium,* sive contentio, qua Judæi jurgantes contra Mosen, Deum exacerbarunt.

Judæorum rebelliones et murmurationes.

Vers. 9 et 10

9 et 10. UBI TENTAVERUNT ME PATRES VESTRI, PROBAVERUNT ET VIDERUNT OPERA MEA QUADRAGINTA ANNIS. — Nota τὸ *quadraginta annis* tam posse referri ad præcedentia, scilicet ad τὸ *probaverunt et viderunt opera mea,* uti refert Paulus hic, quam ad sequentia, hoc modo : *Quadraginta annis proximus,* vel *infensus fui generationi huic,* uti legunt Aquila, Symmachus et noster Interpres, *Psalm.* XCIV, 10, quin et Paulus infra vers. 17. Unum enim ex alio sequitur : quia enim Judæi 40 annis, quibus peregrinati sunt per desertum, tentaverunt Deum, hinc totidem 40 annis offensus fuit illis Deus, adeoque omnes in deserto morte consumpsit, et solos eorum filios cum Josue et Caleb, in terram promissam induxit.

Nota : Ad τὸ *probaverunt* Græci addunt μέ, id est *me;* sed idem est sensus : *me* enim idem est quod *opera mea.*

Secundo, Adamus sic exponit : « Probaverunt, » id est, cum probassent; sed hoc non cohæret cum quadraginta annis : nec etiam postquam probassent et experti essent Hebræi mira Dei opera quadraginta annis in deserto, tentaverunt eum in Raphidim; illa enim tentatio contigit primo aut secundo anno post egressum eorum ex Ægypto.

Planus ergo est sensus, *q. d.* In deserto tentaverunt me patres vestri; probaverunt, id est exploraverunt, opera mea, videruntque ea esse irreprehensibilia, potentia, fidelia et divina, ut ex iis facile agnoscere possent me esse eorum fidelem et omnipotentem Dominum, ducem et protectorem, cui obedire, cui credere, in quem sperare deberent : sed idipsum non fecerunt, unde eis semper offensus fui et mansi (1).

Vers. 10.

10. PROPTER QUOD INFENSUS FUI GENERATIONI HUIC. — Ita legendum, *infensus* scilicet, non *proximus* : ita enim legit Paulus hic, et Interpres noster *Psal.* XCIV, et hoc exigit Hebræum אקוט *acut,* id est *nauseavi,* ultra eos ferre non sustinens, stomachatus, offensus sum eis; hinc S. Hieronymus vertit, *displicet mihi generatio ista;* Aquila et Symmachus, *displicet mihi in generatione ista;* Syrus, *tædium mihi fuit generatio hæc.*

Dices : Quomodo ergo in officio divino canimus : « Quadraginta annis proximus fui generationi huic, » sensu, ut videtur, contrario; qui enim infensus est alicui, non solet illi esse proximus. Respondeo : Hæc varia lectio accidit ex eo quod Græcum προσώχθισα sit ambiguum : significat enim irasci et offendi, significat etiam approximare, vel ad littus appellere : ὄχθη enim significat vel ripam, vel littus. Hic vertendum esse *offensus fui,* non autem *proximus,* patet ex Hebræo, Aquila, Symmacho, Hieronymo, uti jam dixi. « Proximus » ergo sic exponendum est, *q. d.* Proximus

Varietas lectionis in psalmo XCIV.

(1) Vers. 9. Ubi tentaverunt me (de mea aut potentia, aut bonitate dubitando) majores vestri. Dubitarunt de potentia mea, quanquam per 40 annos opera mea perspiciebant. Ita multi.

fui, scilicet ut hostis ad ulciscendum et puniendum duros et rebelles Judæos; hoc enim idem est quod *offensus fui*. Ita passim recentiores.

ET DIXI : SEMPER ERRANT CORDE, — πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, id est, vecordes sunt et dementes, et insaniunt, ut non cognoscant vias meas, id est, mandata mea, quibus quasi viis ad me et ad salutem suam insistant et contendant.

Vers. 11. 11. QUIBUS JURAVI IN IRA MEA. — Pro *quibus*, legit Interpres in Græco οἷς, jam legunt ὡς, id est *sicut*. Sed nostra lectio magis congrua est, et proprie respondet Hebræo אשר *ascer*, id est *quibus* (1).

Si apud Hebræos est particula jurantis. SI INTROIBUNT IN REQUIEM MEAM. — «Si» apud Hebræos particula est jurantis, eratque apud priscos Judæos nota juramenti execratorii, in qua subaudiendum est: Si hoc fiat, *non sim Deus, non sim verax,* aut quid simile. Hoc enim per euphemismum subticent Hebræi. Inde «si» translatum est ad quodvis juramentum, valetque idem, quod *non*. Ut I *Reg*. XIV, 45 : « Vivit Dominus, si ceciderit capillus de capite ejus : » hic enim nil subauditur, sed sensus est, Juramus per vitam Dei, quod non cadet capillus de capite ejus, id est, quod non permittemus occidi aut tangi Jonatham.

Requies Judæorum terra promissionis; requies Christianorum æterna. Nota : Per *requiem* intelligit terram promissam, scilicet Chanaan, in qua a labore peregrinandi, quem subierant in deserto, quieverunt Hebræi, ut eo quasi fine et bravio extimulet Hebræos ad constantiam in fide, *q. d.* Finis et præmium laborum quos subierunt Hebræi peregrinantes in deserto, fuit requies in Chanaan, in quam induxit eos Josue : finis vero laborum et dolorum quos subeunt Christiani in hac vita, est requies æterna in cœlis, adumbrata per Chanaan, in quam inducit nos Jesus; ac proinde videte, o Hebræi, ne discedatis, græce ἀποστῆναι, id est, apostatetis a Deo, apostatando scilicet a fide et lege Christi, qui est Deus noster verus, vivus et efficax ad vindicandam hanc sui injuriam.

Vers. 13. 13. SED ADHORTAMINI VOSMETIPSOS PER SINGULOS DIES, — ad perseverandum in fide, in spe et in persecutionum tolerantia, quasi generosi milites et athletæ Christi.

DONEC HODIE COGNOMINATUR, — id est, donec vivitis : alludit ad versiculum citatum *Psal*. XCIV : «Hodie si vocem ejus audieritis,» urgetque τὸ *hodie*. Nota : *Hodie* significat tempus præsens vitæ, gratiæ et pœnitentiæ, quod cuique datur : illo enim *hodie* illud ipsum quod *Psal*. 94 olim Judæis locutus est Deus, nunc et quibusvis sæculis cuilibet homini loquitur, scilicet : « Hodie si vocem audieritis, nolite obdurare corda vestra. » Quamdiu enim spiramus et vivimus, est *hodie*; quamdiu licet audire, credere et converti, est *hodie*. Qui ante centum, ducentos, trecentos, mille annos vixerunt, habuerunt suum *hodie*, id est suum tempus audiendi Christum, suum tempus procurandæ suæ salutis : illis hoc jam transiit videturque tantum *hodie*, id est una dies, fuisse. Nobis adhuc superest *hodie*, si non totum, certe aliqua ejus pars; utamur nostro *hodie*, crastinum nunquam habituri. « Sera dies nimis est crastina, vive hodie. » Ita Chrysostomus et Œcumenius. Eodem modo S. Antonius moriturus fratres hortabatur et excitabat ad studium virtutis dicens : « Hodie vos religiosum institutum inchoasse quotidie cogitate. » Sic et Barlaam ad Josaphat apud Damascenum : « Cogita, inquit, hodie te cœpisse Deo servire, hodie te idipsum finiturum; » cogita hodie primum et ultimum fore diem quo Deo servis et servies : ita fiet ut semper alacer omne tædium vincas, et alacriter in Dei obsequio progrediaris.

Hodie significat tempus præsens vitæ, gratiæ et pœnitentiæ.

Non est differenda bona vita in crastinum.

Error subdolus Calvini et Bezæ. Subdole Calvinus et Beza, « hodie, » inquiunt, adest, quamdiu nos vocat Deus : tamdiu enim durat dies hic et non amplius; quasi usque ad certum vitæ tempus tantum vocet nos Deus, quo exacto frustra speretur Dei gratia et vocatio; cum tamen Patres passim dicant, in hac vita semper nobis nostrum esse Hodie, semper tempus esse pœnitendi et convertendi se ad Deum. Adde, quod « hodie » a vocatione Dei distinguat Apostolus et Psaltes, ut patet ex eo quod ait : «Hodie si vocem ejus audieritis. » Quibus verbis aperte subindicat et præsupponit, posse esse Hodie, in quo non audiatur Dei vox et vocatio, illud enim exigit conditionalis conjunctio *si*.

UT NON OBDURETUR QUIS EX VOBIS FALLACIA PECCATI. — Id est, ne illecebris peccatorum fallacibus capti obdurescatis ad vocem Dei, ne scilicet bonorum temporalium amore desciscatis a fide Christi, dum illa timetis perdere, cum Judæi suos a Mose ad Christum conversos iis dispolient.

Vers. 14. 14. PARTICIPES ENIM CHRISTI EFFECTI SUMUS, — *q. d.* Christo tanquam corpori et capiti nos quasi partes et membra insiti sumus per fidem, baptismum et gratiam; unde Syrus vertit אתחלטן *etchallatan*, id est, commixti sumus cum Christo, Christo concorporati, ac consequenter vitæ, gratiæ, gloriæ et hæreditatis Christi participes facti sumus. Videamus ergo ne res tantilla, puta bona caduca, a Christo, a tanta dignitate, a tantis bonis nos separent et avellant.

Christiani sunt concorporati Christo.

SI TAMEN INITIUM SUBSTANTIÆ EJUS USQUE AD FINEM FIRMUM RETINEAMUS. — Pro *substantiæ* græce est ὑποστάσεως, id est subsistentiæ. « Initium substantiæ, » vel subsistentiæ, vocat fidem, per quam primo cœpimus quasi subsistere in substantia spirituali et divina, factique sumus divinæ consortes naturæ. Per fidem enim regenerati sumus in baptismo, cœpimusque esse nova Christi creatura. Fides ergo est initium substantiæ nostræ, sive subsistentiæ spiritualis, id est, nostræ justificationis, qua facti sumus novi homines, scilicet Christiani, spirituales et divini. Ita S. Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius, *q. d.* Participes quidem facti sumus Christi, Christoque insiti; sed id nobis non proderit, nec Christi

Fides initium substantiæ nostræ spiritualis.

(1) Rectius : ὡς vertendum *itaque*, ut Hebræum אשר.

gloriam et hæreditatem æternam participabimus, nisi in fide Christi persistamus. Sub fide spem, gratiam, charitatem, omnesque fidei proles et fructus intellige, ut dixi *Can.* 3 et 4. Rursum, « initium, » græce ἀρχὴν, vocat fundamentum fidei: quia cujusque rei fundamentum, in ea primum est, estque rei initium; ὑπόστασιν autem, id est substantiam, vocat ipsam fidem cap. XI, 1. Ita Maldonatus in *Notis manuscript.*

Alii putant fidem vocari «initium substantiæ,» quia per fidem constanter in christianismo subsistimus et persistimus: fides enim proponens nobis spem futuræ mercedis et gloriæ nos sustentat, et quasi facit subsistere in adversis et persecutionibus fortes et immobiles a Christo. Sic enim cap. XI, dicit Apostolus: « Fides est substantia rerum sperandarum. » Verum, quia hic non additur τὸ *sperandarum,* et quia substantia simpliciter naturam et essentiam, non autem constantiam significat, hinc prior sensus germanior est.

Vers. 15. 15. DUM DICITUR: HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS. — Pendet hæc sententia a vers. præced.; explicat enim quid sit τὸ *usque ad finem,* scilicet, idem esse, quod *dum dicitur, Hodie,* id est, dum præsens agitur tempus vitæ nostræ, dum vivimus et vocem Dei audimus, ne obduremus cor et exacerbemus Deum, itaque requie cœli excludamur, sicut olim Judæi sua obduratione exacerbarunt Deum, ideoque mortui sunt in deserto, et a requie terræ promissæ exclusi sunt.

Vers. 16. 16. QUIDAM ENIM EXACERBAVERUNT, SED NON UNIVERSI. — Quia non Josue, non Caleb, non parvuli, non mulieres, non Levitæ. Hi enim non murmurarunt contra Mosem, nec exacerbarunt Deum, ideoque uti culpæ, ita et pœnæ expertes fuerunt, salvique et incolumes ingressi sunt terram promissam Chanaan. Vide dicta *Num.* XIV, vers. 29. Innuit Apostolus hic aliquos Hebræos a fide Christi, metu persecutionis defecisse, sed non omnes: illos ergo qui adhuc in fide persistebant hortatur, ne illos timidos a fide deficientes imitentur, nisi cœlo excludi velint: sed potius alios constantes in fide intueantur et æmulentur.

Josue, Caleb, parvuli, mulieres, Levitæ non murmurarunt.

PER MOYSEN, — duce Mose.

Vers. 17 et 18. 17 et 18. QUIBUS AUTEM INFENSUS EST, NISI ILLIS QUI INCREDULI FUERUNT? — Id est, qui non credentes Mosi et diffidentes de Dei promissis, desperabant se posse obtinere terram Chanaan, ideoque reverti volebant in Ægyptum: qua de causa morte a Deo puniti sunt, et corpora eorum prostrata sunt in deserto. Incredulitatem tantopere inculcat et perstringit Apostolus, ut ab ea Hebræos avertat, et in fide Christi tot persecutionibus tentatos et vacillantes confirmet.

Incredulitas magnum peccatum.

Vers. 19. 19. ET VIDEMUS, QUIA NON POTUERUNT INTROIRE, — *q. d.* Uti juravit et comminatus est Deus, ita re ipsa executus est: scimus enim, et re ipsa videmus illos incredulos et murmurantes non potuisse ingredi in Chanaan, *q. d.* Idem nobis eveniet, ut, nisi Deo minanti obtemperemus, ipsique credamus et fidamus, re ipsa excludamur cœlo.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad constantiam in fide Christi, ut per Christum, in requiem æternam admittantur. Hanc enim docet, vers. 7, promissam esse Christianis, sicut Judæis promissa et data fuit requies sabbati, et requies in Chanaan.

Hinc secundo, vers. 11, deficientibus a fide Christi minatur exclusionem a requie cœlesti: vivus est enim sermo Dei et efficax, vindexque apostasiæ.

Tertio, vers. 14, rursum hortatur ut Christum, æque ac ipsos tentatum per omnia, ipsisque compatientem fidenter adeant et invocent.

1. Timeamus ergo ne forte, relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus, existimetur aliquis ex vobis deesse. 2. Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et aliis: sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus fidei ex iis quæ audierunt. 3. Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus, quemadmodum dixit: Sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam: et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. 4. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. 5. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam. 6. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et ii, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem: 7. iterum terminat diem quemdam, Hodie, in David dicendo, post tan-

tum temporis, sicut supra dictum est : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. 8. Nam si eis Jesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur, posthac, die. 9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. 10. Qui enim ingressus est in requiem ejus, etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut a suis Deus. 11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. 12. Vivus est enim sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti : et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis. 13. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus : omnia autem nuda et aperta sunt oculis ejus, ad quem nobis sermo. 14. Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem. 15. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris; tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. 16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

Vers. 1.

Monet Apostolus Christianos, ne excludantur a requie cœli, ut Judæi exclusi sunt a requie Chanaan.

1. TIMEAMUS ERGO NE FORTE, RELICTA POLLICITATIONE INTROEUNDI IN REQUIEM EJUS, EXISTIMETUR ALIQUIS EX VOBIS DEESSE. — Est metalepsis in verbo *timeamus, q. d.* Timeamus, et timendo caveamus ignaviam et inconstantiam, ne vel metu malorum, vel amore bonorum temporalium desciscendo ad judaismum, relinquamus fidem et spem quietis et gloriæ æternæ, a Christo fidelibus suis promissæ; ita ut « existimetur aliquis ex vobis deesse, » id est, ita ut videatur aliquis jam ab itinere et introitu in requiem illam, puta in cœlum, jam defecisse, alioque mentem et iter reflexisse, ideoque requie illa esse privatus et exclusus. Sicut in hujus rei typum multi Judæi requie Chanaan et terra promissa, lacte et melle manante, dum murmurant et redire volunt in Ægyptum, exclusi sunt, mortui sunt in deserto (1).

Nota : Græcum ὑστερηκέναι, quod noster Interpres vertit *deesse,* tam deficere et desciscere, ut vertit Syrus, quam privari significat.

Nota *secundo* : Molliendo dicit « existimetur, » pro *inveniatur,* aut *sit* (2). Ita Theophylactus. Græce δοκῇ, id est, *ne videatur,* hoc est, ne videri possit : sumitur enim potentialiter. Maldonatus in *Notis manuscript.* vertit, *ne contingat aliquem deficere.*

Nota *tertio* : Assurgit Apostolus a typo ad antitypum, id est, a Judæis requie Chanaan, de quibus egit cap. præced.; ad Christianos requie cœli ob apostasiam exclusis, vel potius excludendis.

Vers. 2.

2. ETENIM ET NOBIS NUNTIATUM EST, QUEMADMODUM ET ILLIS. — Græce καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, id est, etenim sumus evangelizati, id est, Evangelium, sive lætum nuntium accepimus æque ut illi, scilicet Hebræi. Hebræi enim acceperunt Evangelium de possidenda terra Chanaan; nos vero Christiani accepimus Evangelium de possidendo regno cœlorum. Quod ergo David *Psalm.* XCIV, vocat Dei vocem, dicens : « Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra » (hoc enim citavit Apostolus cap. præced., vers. 7, atque hic perurget), Paulus hic explicat et vocat Evangelium; ex quo rursum liquet Evangelium non tantum promissa læta, uti ejus etymon sonat, sed et minas pœnasque complecti. Talis enim est illa quæ sequitur, vers. 3 : « Sicut juravi, » incredulis et obedientibus, « in ira mea : Si introibunt in requiem meam. » Qua de causa Noster non vertit, *evangelizatum est,* sed « nuntiatum est, » quod tam tristia quam læta, tam supplicia quam præmia comprehendit.

Infidelitas Judæorum.

SED NON PROFUIT ILLIS SERMO AUDITUS, NON ADMIXTUS FIDEI (id est, non receptus fide, nec creditus a Judæis) EX IIS (id est, secundum ea) QUÆ AUDIERUNT, — *q. d.* Non profuit Hebræis hocce suum Evangelium, hocce suum lætum nuntium, quia quæ a Deo per Mosen audierunt, scilicet quod Dei ope Chananæos essent superaturi, et in eorum terram tam fertilem quiete ingressuri, non crediderunt, unde desperantes reverti voluerunt in Ægyptum.

Urget Apostolus non mores impios, sed infidelitatem Judæorum; quia hoc tantum proposito ejus serviebat, ut nimirum ex ea, ejusque punitione, Hebræos Christianos ab apostasia deterreat, et in fide Christi confirmet, ne ob persecutiones ab ea deficiant.

Objectum fidei est instar vini meri et potentis.

Nota : Pro *admixtus* græce est συγκεκραμένος, quod significat vinum, aliumve potum, aqua, aliove liquore mixtum, dilutum et temperatum, *q. d.* Sermo hic, sive Evangelium, et promissio Dei, de re tam ardua et difficili, scilicet Chananæis fortissimis subjugandis, fuit Hebræis instar vini meri et potentis, quia superavit eorum opinionem et æstimationem, visusque fuit eis incredibi-

(1) « Relicta, » id est *neglecta.* Alii : Cum promissio et spes introeundi in requiem ejus *adhuc reliqua,* seu *residua sit.*

(2) Verba δοκεῖν et φαίνεσθαι, ut latinum *videri,* sæpe redundant. Sic Cicero in fine periodorum ponit *esse videatur,* pro *sit.*

lis, quia illud quasi merum hauserunt, id est, quasi rem nimis arduam, nimis potentem, impossibilem acceperunt, nec aqua fidei miscuerunt et temperarunt, uti legit S. Augustinus in *Psal.* LXXVII. Si enim credidissent Deum esse fidelissimum æque ac potentissimum, credidissent sane Deum promissis staturum, seque inducturum in Chanaan, itaque Deum ducem secuti, illique credentes et fidentes penetrassent in Chanaan : jam quia res tantas, metientes eas viribus suis, non crediderunt, hinc diffidentes et reverti volentes, promissione hac exciderunt, nec Chanaan ingressi sunt, itaque omne hoc Evangelium eis non profuit.

Varietas lectionum hujus loci, et genuinus textus.

Nota *secundo* : Pro συγκεκραμένος Græca jam legunt in accusativo, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, id est sermo auditus non profuit, non admixtis vel commixtis fide iis qui audierunt; verbum enim ὠφέλησεν poscit apud Græcos accusativum, uti *profuit* apud nos poscit dativum, *d. q.* Sermo hic quo Deus promisit Hebræis terram Chanaan, non profuit Hebræis qui per fidem non sunt commixti cum Josue et Caleb, qui duo soli audierunt, id est crediderunt. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Unde aliqui cum Cajetano hic legunt, *non profuit sermo non admixtis fidei iis qui audierunt*, id est, non profuit sermo audientibus, quia non erant admixti fidei, id est quia non crediderunt. Verum, ut recte advertit Ribera, vera lectio hujus loci esse videtur hæc : « Sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus fidei, iis (id est, in iis) qui audierunt. » Sic enim habent Græca, Græci et Syrus, *q. d.* Non profuit hic sermo, hoc Evangelium, sive lætum nuntium de requie et possessione Chanaan Hebræis, qui illud a Deo per Mosem audierunt : quia licet initio, cum hac spe egressi sunt ex Ægypto, Deo id promittenti crederent, postea tamen auditis exploratoribus dicentibus, Chananæos esse viros fortissimos, habereque urbes inexpugnabiles, a fide hac defecerunt : ita pariter vobis Christianis, o Hebræi, non proderit hocce Christi Evangelium, quo promittit regnum cœlorum, audisse et credidisse, si metu persecutionum a Christi fide deficiatis; quare persistite in fide Christi, ut prosit vobis Evangelium, ac re ipsa promissam in eo hæreditatem regni cœlestis cernatis et adeatis.

Nunquam a hac deficiendum.

Vers. 3.

3. Ingredimur enim in requiem, qui credidimus : quemadmodum dixit : Sicut juravi in ira mea : Si introibunt in requiem meam : et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. — Græce εἰσερχόμεθα, *ingredimur*, id est, ingredi incipimus et pergimus, tendimusque ut in eam re ipsa ingrediamur : significatur enim actus ingrediendi non completus, sed inchoatus et continuatus, juxta *Can.* 32.

Nota : Vox *enim* dat causam, cur vers. I dixerit : « Timeamus ne forte, relicta pollicitatione, existimetur aliquis ex vobis deesse, » *q. d.* Timendum est vobis, ne frustremini spe cœlesti, si relinquatis fidem Christi, in qua vobis eam promisit Deus : nam si fidem hanc constanter retineatis, nihil vobis est timendum; certo enim requiem illam ingrediemini. Id probat ex citato vers. *Psalm.* XCIV : « Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. » Estque argumentum a contrario, *q. d.* Soli increduli Hebræi non sunt ingressi terram Chanaan; omnes autem credentes eam ingressi sunt : ergo sicut sola incredulitas illos ab ea exclusit, ita fides hos in eam induxit. Atqui Hebræi credentes et increduli Mosi, significabant allegorice homines credentes et incredulos Christo; rursum requies Chanaan significabat requiem cœli. Ergo pariter soli illi requie cœli excludentur, qui Christo credere et obedire noluerunt : omnes vero qui credunt et obediunt Christo, in eoque perseverant, hanc cœli requiem ingredientur.

Soli perseverantes digni requie.

Nota *secundo* : Pro *sicut*, legit Interpres in Græco ὡς, cum supra vers. 11, cap. III, legerit εἰς, id est *quibus*, ut ibi dixi. Hic versus Hebræis acrem dat stimulum, quo pariter S. Cyprianus, tract. *De Laude martyrii*, Christianos in persecutione Decii ad martyrium exstimulat : « Meminisse, inquit, debes velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit justa conditio, aut pœnæ merita formido. Stas inter adversa pariter ac prospera, arma inter et tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cœlestis admonet magnitudo. Ante oculos tibi, quæso, concurrant oblata et præmia, et parata discrimina. Cœlo Martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret, negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit. » *Inardescit*, id est comburit, scilicet ipsa gehenna, quæ non est aliud quam æternus ignis; est enim appositio. Sic Virgilius, *Georg.* IV, dicit : « Ardebat Sirius Indos. »

Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. — Est occupatio, per quam ascendit Apostolus ad explicandam anagogem sabbati, ut ex ea, et ex requie in Chanaan, evincat per verba citata *Psalm.* XCIV : « Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut exacerbaverunt me patres vestri in deserto; quibus juravi in ira mea : Si introibunt in requiem meam : » hinc, inquam, evincat restare Christianis tertiam requiem in cœlo, *q. d.* Duplex requies olim promissa fuit a Deo patribus nostris. Prima requies fuit sabbati, qua Deus *Genes.* II, 3, in honorem et memoriam suæ creationis et quietis jussit homines quiescere ab operibus die septimo. Secunda requies fuit in Chanaan : atqui David, cum *Psalmus* XCIV loquitur de requie, eamque tacite credentibus promittit, non loquitur de requie diei septimi sive sabbati, quia in illam jam pridem inducti erant homines, scilicet ab initio mundi, cum Deus, operibus suæ creationis perfectis, sanctificavit diem sabbati, jussitque homines illo die quiescere et suam requiem imitari. David etiam

Duplex olim Judæis promissa requies.

non loquitur de requie in Chanaan, ut patebit vers. 6 et 7. Ergo fatendum est quod David loquatur de tertia requie in cœlo, eamque promittat fidelibus et Christianis, si in fide Christi persistent. Hæc omnia magis patebunt vers. 7.

Tertia requies adumbrata per duas priores.

Hinc satis clare elicitur et evincitur, sabbati cultum et requiem in usu fuisse apud homines ante legem Mosis ab origine mundi (licet id neget Abulensis in cap. XXIII *Levit.*, Quæst. III), ut scilicet diem septimum homines colerent, eoque a laboribus quiescerent in memoriam et gratiarum actionem creationis tam sui, quam totius mundi, quam Deus complevit die septimo : alioqui enim vim non haberet discursus et argumentum Pauli, ut patet ex dictis, et ex dicendis mox patebit magis.

Cultus et requies sabbati in usu fuit ante legem Mosis, ab origine mundi.

Rursum, Paulus hic non loquitur de requie Dei in die septimo, sed de ejus effectu et imagine, scilicet requie hominum in sabbato, in quam ait nos ingredi, vel potius ingressos ab institutione mundi : ergo ex tunc homines sabbatum colere cœperunt.

Paulus non loquitur hic de requie Dei in die septimo.

Tertio, idipsum significatur *Genes.* II, 3, ubi dicitur, Deum jam tum sanctificasse, id est festum et sanctum decrevisse ac sanxisse diem septimum, ut scilicet recens hoc creationis beneficium solemni hoc die jugiter recolerent homines, Deoque gratias agerent (1).

Vers. 4. 4. DIXIT ENIM IN QUODAM LOCO (*Genes.* II, ut nostis vos Hebræi) DE DIE SEPTIMA SIC : ET REQUIEVIT DEUS DIE SEPTIMA AB OMNIBUS OPERIBUS SUIS. 5. ET IN ISTO (*Psalm.* XCIV, jam citato) RURSUM : SI INTROIBUNT IN REQUIEM MEAM. — En hic requies Dei duplex : prior in sabbato et sabbatismo, secunda in Chanaan, ut jam dixi.

Vers. 5.

Nota : Deus quievit in die septima a creatione novarum rerum et specierum, non autem a productione et propagatione novorum individuorum in quaque specie.

Quies Dei in die septima a productione novarum specierum, non individuorum.

Nota *secundo* : Requies sabbati dicitur Dei, tum formaliter; quia in die septimo quievit Deus a creatione; tum exemplariter et efficienter, quia quies hominum in sabbato, et cultus sabbati institutus est a Deo ad exemplar quietis Dei in sabbato : ideo enim jussit Deus homines quiescere in sabbato, quia ipse eodem die quievit ab operibus suis.

Quievit Deus exemplariter et efficienter in sabbato.

Nota *tertio et rursum*, *q. d.* Præter requiem sabbati, habet Deus aliam requiem, quam hominibus præparavit, et a qua incredulos exclusit, dicens : « Si introibunt in requiem meam, » de qua mox subdit :

Vers. 6. 6. QUONIAM ERGO SUPEREST INTROIRE QUOSDAM IN REQUIEM ILLAM, ET II QUIBUS PRIORIBUS ANNUNTIATUM EST (græce εὐαγγελισθέντες, id est, quibus evangelizatum est, de quo dixi vers. 2), NON INTROIERUNT PROPTER INCREDULITATEM : 7. ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAVID DICENDO. — Hic est discursus Apostoli : Deus suam requiem promisit et præparavit hominibus aliquibus, ad eamque invitavit Judæos, ut scilicet sub Deo, primo in hac vita quiescerent, et quiete viverent in Chanaan, deinde in altera vita quietissime et felicissime viverent in cœlo. Verum Judæi increduli fuerunt Deo, ideoque exclusi sunt hac Dei quiete, id est, tam terra Chanaan, quam cœlo. Hinc ergo Deus, ne requies sua maneat vacua, tertio per Davidem, fideles et Christianos ad suam requiem invitat dicens : « Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. »

Requies Dei quibusnam sit præparata ?

Objicere quis posset, Josue et Caleb cum filiis incredulorum, ingressos esse in quietem Chanaan, ac proinde illam non esse vacuam, sed plenam. Verum hanc objectionem excludet inferius vers. 8.

Vers. 7. 7. ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAVID DICENDO, POST TANTUM TEMPORIS, SICUT SUPRA DICTUM EST : HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA. — Pro *terminat* græce est ὁρίζει, id est, præfinit et determinat, hoc est, signat quoddam spatium temporis, scilicet *hodie*, puta tempus vitæ nostræ, quo possumus intrare in hanc Dei requiem, post quod nulla sit facultas introeundi, *q. d.* David implicite nobis insinuat quamdam Dei requiem, quando adhortatur nos *Psal.* XCIV, ne obduremus voci Dei cor nostrum, uti fecerunt patres, cum eos Deus ex Ægypto evocans in Chanaan ducere volebat : quos idcirco Deus requie sua exclusit; sed potius ut auscultemus Deo ducenti nos in requiem suam. Atqui David non loquitur de requie sabbati : hæc enim facta et peracta est in genesi et creatione mundi. Nec *secundo*, loquitur de requie, quam Deus Hebræis dedit in terra promissa per Jesum, sive Josue, utpote quæ jam tanto tempore præterierat, quamque jam possidebant cum David dixit : « Hodie si vocem ejus audieritis, » etc. Ergo necesse est dicere, quod David aliam et tertiam quamdam requiem intellexerit, puta in cœlo æternam, quæ nobis fidelibus et Christianis quavis ætate hoc « hodie » proponitur; tertiam inquam requiem, quæ per duas præcedentes, scilicet per requiem sabbati et requiem in Chanaan, anagogice fuerit significata, quam nobis præstat Jesus Christus per Josue adumbratus.

Requietis cœlestis anagogica præsignificatio duplex.

Vers. 8. 8. NAM SI EIS JESUS (Josue) REQUIEM PRÆSTITISSET, NUNQUAM DE ALIA LOQUERETUR, POSTHAC, DIE. — Est occupatio. Rationi Pauli objicere poterant Hebræi : Tu, Paule, dicis patres nostros requie Dei in Chanaan exclusos ob incredulitatem, ideoque alios, puta Christianos, in requiem Dei admittendos esse : nos excipimus, dicimusque filios patrum nostrorum Deo credentes cum Josue in requiem Chanaan esse ingressos, ac consequenter non quærendos esse alios, qui requiem Dei in-

Ostenditur post omnem requiem veteris

(1) « Et quidem, » etc., id est, hic agitur de æterna apud Deum quiete, quam Christiani post hujus vitæ labores ingredientur, sicut Deus ab operibus septima die quievit : ita Allioli. Cf. vers. 10.

Testimonii, restare tertiam in cœlo. grediantur. Hoc elidit hic Paulus per verba Davidis dicentis *hodie*. Per *hodie* enim insinuat etiamnum restare requiem in quam ingrediamur, ac consequenter sequitur eam non esse exhibitam per Josue, qui jampridem mortuus est. Itaque Paulus significat Davidem illis verbis : «Si introibunt in requiem meam,» per requiem intellexisse quidem ad litteram requiem in Chanaan; sed allegorice, et multo magis significasse requiem in cœlo Christianis promissam, figuratam per Chanaan : ad hanc enim quemlibet invitat etiamnum David dicens : « Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. »

Innuit ergo David, quod Deus vocans et promittens Hebræis requiem in Chanaan, hoc ipso tacite et allegorice eosdem vocarit, eisque promiserit requiem in cœlo, quodque tam ab hac, quam ab illa Hebræi ob incredulitatem fuerint exclusi. Unde colligit Paulus : reliquum ergo est, ut Christiani hanc Dei requiem in cœlo, ad quam maxime Deus Hebræos vocaverat, occupent : hoc est enim quod subdit dicens :

Vers. 9. 9. ITAQUE RELINQUITUR SABBATISMUS POPULO DEI. — Id est, ex dictis sequitur, aliud sabbatum, id est, aliam requiem, relinqui et restare populo fideli et Christiano, puta requiem, gaudium et solemnitatem cœlestem, figuratam per quietem et festum sabbati veteris et Judaici. שבת *scabat* enim hebraice significat quiescere, inde שבת *scabbat*, vel *sabbatum*, dicitur quies : unde dies septima, in qua indicta erat omnibus quies, vocatur sabbatum; sabbatismus ergo idem est, quod requies.

Sabbati derivatio et significatio.

Vers. 10. 10. QUI ENIM INGRESSUS EST IN REQUIEM EJUS, ETIAM IPSE REQUIEVIT AB OPERIBUS SUIS, SICUT A SUIS DEUS. — Vox *enim* dat causam, cur hanc requiem Christianorum vocarit sabbatismum. Causa hæc est analogia et allegoria sabbatismi : sabbatismus enim vetus aliud non erat, quam quies ab operibus in die septimo, ut hac quiete homines recolerent et repræsentarent requiem Dei, qua die septimo ab operibus creationis quievit. Hæc autem omnia allegorice, vel potius anagogice, significabant, fideles et Christianos in æterna illa Dei requie in cœlo, pari modo, et multo felicius quieturos ob omnibus operibus molestis et difficilibus virtutum, ab omni labore et lucta contra vitia et tentationes, ab omni mortificatione activa et passiva, quibus laborabant et affligebantur in hac vita. Significat ergo Sanctos in Ecclesia, non militante, ut vult Beza, sed triumphante, cessare ab omni labore hujus miseræ vitæ, quæ tota in negotio consistit. Vult enim probare veram illam requiem non solum non fuisse in terra Chanaan, sed ne esse quidem posse in hac vita, quæ, ut docet *Job*, cap. VII, vers. 1, non est aliud quam militia et laborum ac miseriarum omnium theatrum (1).

Bona quietis æternæ.

Quam suavis sit hæc requies Beatorum in cœlo pulchre docet S. Chrysostomus in morali *hom.* 6 : « Revera, inquit, illa est requies, ubi fugit dolor, tristitia, gemitus, et ubi neque sollicitudines, neque labores, neque agones; non est illic : In sudore vultus tui comedes panem tuum; non est illic : In tristitiis generabis filios; sed omnia pax, gaudium, jucunditas, voluptas, bonitas, mansuetudo; non est illic invidia, neque zelus, neque morbus, neque mors; non ibi tenebræ, neque nox, semper diei claritas; non est fatigari, non fastidium accipere, semper in desiderio bonorum perseverabimus. » Et quæ sequuntur.

Vers. 11. 11. FESTINEMUS ERGO INGREDI IN ILLAM REQUIEM. *q. d.* Dum in vitæ hujus deserto, instar Hebræorum, peregrinamur et tendimus ad requiem, et terram promissam in cœlis, non consistamus, non respectemus, non lassemur, non cadamus animo ob labores, et hostium incursus ac persecutiones, sed forti et constanti animo pergamus, imo festinemus ingredi in illam requiem.

« Cursu, inquit S. Chrysostomus hic in morali *homil.* 7, opus est, et vehementi cursu : qui currit, non ad prata adjacentia, non ad amicos, non ad spectatores, sed ad palmam attendit, non consistit, metæ vicinus non languet, sed cursum intendit : sic quo seniores et cœlo viciniores sumus, eo magis et concitatius currere debemus. » « Festinandum nobis est, ait D. Thomas, in hac peregrinatione, quia via longa est, vita brevis, vocatio Dei urget et in mora est periculum. »

Quo vicinior quis est palmæ, eo concitatius currere debet.

UT NE IN IDIPSUM QUIS INCIDAT INCREDULITATIS EXEMPLUM. — Id est, ne quis fiat simile incredulitatis exemplum, quale scilicet fuerunt Hebræi; ut, sicuti Hebræi ob incredulitatem Chanaan exclusi sunt, ita nos, ob eamdem, cœlo excludamur. Vatablus et Erasmus vertunt, *ne quis eodem concidat incredulitatis exemplo*; vel, *ne quis ob incredulitatem corruat, ut illi corruerunt et prostrati sunt in deserto.*

Nota : Hebræi maxima parte itineris ex Ægypto in Chanaan confecta, cum jam Chananææ vicini essent, ob exploratorum tristia et timida nuntia,

(1) « Totum hunc locum esse allegoricum, facile intelligitur; nam historia transfertur ad rem similem, diversam quidem in multis, sed in quibusdam tamen apte respondentem rei, cum qua comparatur. Sensus, allegorice expressus, hic erit : Deus quiescit; populo ejus promissa est quies : Israelitæ non pervenerunt ad quietem ob incredulitatem; credentes autem fruentur ista quiete. Hujus allegoriæ sensus propriis verbis expressus erit : Deus est beatissimus; etiam homines Deus beatos reddere vult; Israelitæ propter incredulitatem non facti sunt participes felicitatis; credentes autem certissime fruentur ista felicitate. Cæterum non est, cur offendamur hac allegoria. Accommodata est enim hæc ratio illustrandi doctrinas ingenio Judæorum, qui omnia allegoriis demonstrare conabantur, ut dilucide apparet e libris Rabbinicis, maxime vero e Philone. Quæ igitur argumenta nobis videntur parum idonea esse, eadem ad persuadendos Judæos vim haud exiguam habere poterant. » Hæc Rosenmullerus, satis apposita ad h. l., sed nimis generalia, rationalistamque paulisper redolentia.

Minæ et punitiones apostatantium a fide; et a vocatione ad perfectionis statum.

Deo diffidere cœperunt, voluerunt que reverti in Ægyptum; unde Deus iratus eos per quadraginta annos circumduxit in deserto, ut omnes morte consumeret. Idem hic minatur et intentat Apostolus Hebræis, ad Christum jam conversis; scilicet eos, nisi in fide Christi persistant, omnesque tentationes, terrores et persecutiones superent, cœlo excludendos esse, si videlicet persecutionum metu a Christo ad judaismum desciscant.

Moraliter illud ipsum exemplum applicet sibi quisque illorum, qui Dei vocationi ad fidem et pœnitentiam, vel etiam ad virginitatem, Religionem et perfectionem resistunt, eamque negligunt et spernunt, contra quos tonat Dominus *Prov.* I, 24.

Vers. 12.

12. Vivus est enim sermo Dei, et efficax. — Vox *enim* dat causam, cur timere debeant Hebræi, si a fide Christi recedant, ne incidant in idem cum priscis Judæis, incredulitatis exemplum. Causa hæc est, quia sermo Dei vivus est et efficax, qui hoc exemplum de eis statuere vult et potest.

Vivus sermo hic est Filius Dei.

Quæres, quis sit hic sermo. Aliqui intelligunt Dei miracula et minas, quæ intentavit incredulis. Verum longe aptius et melius alii passim intelligunt Dei Filium: hic enim *Joan.* I, 1, æque ut hic dicitur λόγος, id est, verbum vel sermo, scilicet mentis et conceptus paterni. Idem patet ex sequentibus. Nulli enim verbo aut sermoni nisi Filio competit id quod sequitur, quod scilicet sit discretor cogitationum, et quod omnia nuda et aperta sint oculis ejus.

Ob tres causas Paulus hic Filium Dei vocat sermonem.

Dices: Cur ergo Paulus clare non nominat Filium, sed vocat eum λόγον, id est, sermonem vel verbum?

Respondetur *primo*, quia proprium nomen Filii est λόγος: sicut enim nos cogitando, vel intelligendo formamus nobis conceptum rei cogitatæ vel intellectæ, qui dicitur verbum vel sermo mentis: ita Pater æternus intelligendo et comprehendendo suam essentiam, et omnia quæ in ea sunt, formavit et produxit hoc Verbum æternum: hoc tamen discrimine, quod nostrum verbum, utpote imperfectum, menti nostræ non sit adæquatum, sed accidens sit et actus vitalis intellectus, quo rem concipimus et intelligimus; Dei vero Verbum perfectissimum, Deoque adæquatum, sit persona subsistens et producta (scilicet Filius Dei), qua, et per quam Pater dixit, et facta sunt omnia, *Joan.* I, 3; unde S. Joannes I, propriam Filii Dei rationem et naturam describens et definiens: « In principio, inquit, erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. » Quod pulchre suo carmine transtulit Nonnus, cum ita canit:

Filius Dei dicitur Verbum et sermo; et differentia nostri verbi a Verbo Dei.

Ἀχρόνος ἦν, ἀκίχητος ἐν ἀῤῥήτῳ λόγος ἀρχῇ,
Ἰσοφυὴς, γενετῆρος ὁμήλικος, υἱὸς ἀμήτωρ.

Id est,

Sine tempore erat, incomprehensibile in ineffabili Verbum principio,
Æqualis naturæ, Patri coævum, Filius sine matre.

Gentiles philosophi Patrem vocant νοῦν, Filium λόγον.

Hinc etiam Gentiles philosophi et Theologi, ut Trismegistus, Orpheus, Plato, aliique Græci, Chaldæi et ÆgyptiiDeum Patrem vocarunt νοῦν, id est mentem; Filium vero λόγον, quasi mentis prolem et verbum, ut testatur Theodoretus, lib. II *De Curandis Græcorum affectionibus*, et S. Augustinus, lib. VII *Confess.*, cap. IX.

Verbum mentale factum est vocale.

Secunda causa, cur Paulus Filium Dei potius vocet sermonem, quam filium, est, quia alludit ad sermonem fidei, de quo dixi vers. 2; hoc enim Verbum mentale ab æterno factum est vocale in tempore, cum locutum est per os Mosis et Prophetarum, et maxime cum ipsummet Verbum induit carnem, os et vocem hominis, fidemque ac voluntatem Dei Patris suo sermone nobis enarravit et evangelizavit.

Filius suo sermone puniet infideles.

Tertia causa est, quia Filius Dei suo sermone, id est sententia, decreto et jussu puniet eos, qui increduli suum sermonem fidei repulerunt; credentes vero, illique dicto audientes præmiabit. Hoc enim proprie hic intendit Apostolus.

Sensus ergo est, *q. d.* Quidquid Dei Filius promisit et comminatus est incredulis per os et sermonem Davidis, Prophetarum et Apostolorum, id certo et efficaciter præstabit suo sermone, decreto et jussu. Est enim ipse sermo omnipotens, vivus et efficax, ut incredulos et rebelles occidat, damnet et cruciet pœna vivaci in æternum; fideles vero præmiet et salvet, ut regnent et vivant in æternum. Ita Theodoretus, Œcumenius, S. Thomas, Lyranus, Cajetanus et alii.

Sermonis et verbi convenientia, et differentia.

Nota: λόγος tam sermonem, quam verbum significat; unde sicut illud *Joan.* I, 1: « In principio erat Verbum, » verti potest, *in principio erat sermo*, inde enim Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus et alii veteres Filium sæpe vocant *Sermonem*: ita hic vicissim verti potest, *vivum est enim verbum Dei et efficax*, et ita legit S. Ambrosius, lib. IV *De Fide*, cap. III. Sicut enim Verbum, utpote unum et simplex, simplicitatem: ita sermo integritatem et perfectionem Filii Dei significat. Sermo enim ex multis verbis constans, integram perfectamque effert et enuntiat sententiam, non unam tantum, sed et plures sæpe. Unus enim sermo sæpe multis propositionibus et sententiis coalescit et conflatur, quod huic loco congruit. Paulus enim inducit hic Christum quasi sermonem multivarium, qui scilicet singulorum cogitationes examinet et discernat; atque hos puniat, illos præmiet.

Acies gladii apud Hebræos et Græcos vocatur os.

Et penetrabilior omni gladio ancipiti. — Pro *penetrabilior* græce est τομώτερος, id est acutior, magis incidens; τέμνω enim idem est quod seco, incido. *Secundo*, pro *ancipiti* græce est δίστομος, hoc est, habentem duo ora, id est, duas acies, scilicet utrimque acutum et incidentem. Sicut enim Hebræi, ita et Græci, aciem gladii vocant *os*, quod instar oris homines mordeat et devoret. Unde illud in Scriptura tritum: *Percussit illos in ore gladii*, id est in acie, vel per aciem

gladii. Jam sensus hujus loci est, *q. d.* Sermo Dei omnia penetrat, estque quasi anceps gladius habens duplicem aciem, puta aciem duorum testamentorum, novi scilicet et veteris, ait S. Augustinus, lib. XX *de Civit.*, cap. XII. Sed hoc mysticum est. *Secundo*, S. Thomas : Sermo Dei, inquit, est anceps, quia paratus et expeditus est, tam ad sciendum, quam ad agendum; tam ad bona promovenda, quam ad mala divertenda. Sed hoc mysticum et tropologicum est.

Gladius anceps novi et veteris Testamenti.

Dico ergo *tertio* et genuine : « Sermo Dei,» id est Filius Dei, est «penetrabilior gladio ancipiti,» id est, acutissimus est, profundissime et undique penetrat, sicuti maxime secat et penetrat gladius anceps, qui utrimque secat. Porro hæc vis penetrandi sermonis, id est Filii Dei, consistit partim in cognitione, partim in activitate. Sicut enim gladius anceps, secans et penetrans hominem, non tantum maxime activus est, maximamque secandi vim ostendit, sed etiam hoc ipso quo hominem secat et penetrat, hominis intima denudat, eaque omnibus cognoscenda et intuenda proponit : ita et Filius *primo*, penetrat et pervidet omnia corda et cogitationes, ut nulla incredulitas aut iniquitas, quantumvis in corde abscondita, eum latere possit; unde explicans idipsum Apostolus subdit : « Discretor est cogitationum, et omnia nuda et aperta sunt oculis ejus. *Secundo*, idem Filius sua præsentia et activitate penetrat omnia, ut quosvis peccatores, et quævis peccata quantumvis recondita, punire, damnare, occidere et dissecare possit : sicut enim oculos, ita et manus habet acutissimas, maximeque efficaces et penetrantes.

Vis penetrandi Filii Dei in duobus consistit.

Moraliter Hugo Victor in *Joelis* cap. III. « Vivus, ait, est sermo Dei, ut credas; efficax, ut speres; penetrabilis, ut timeas. Vivus est in præceptis et prohibitionibus; efficax in promissis et comminationibus; penetrabilis in judiciis et damnationibus. Quia igitur vivus est sermo Dei, credendum est eum vera promittere; quia efficax, credendum est eum promissa perficere; quia penetrabilis est, et falli non potest, eum offendisse lugendum est, et de cætero offendere cavendum est. »

Et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum. — *Anima* est inferior pars hominis, in qua resident cupiditates et affectus partim naturæ, partim concupiscentiæ, a quibus homines Animales vocantur. *Spiritus* vero est superior pars hominis, fide et gratia Dei illustrata, a qua homines Spirituales dicuntur, *q. d.* Verbum hoc, sive sermo Dei, puta Filius, examinat et discernit motus et cogitationes tam animales quam spirituales, « compages quoque et medullas, » id est intimas hominum partes : compages enim sunt cartilagines, musculi et nervi, quibus in homine os unum alteri colligatur; medulla vero est succus et pinguedo ossibus inclusa. Discernit, inquam, hæc Filius, ita scilicet, ut pervideat qui motus ab anima, qui a spiritu proveniant, an scilicet hæc illave cogitatio, affectus et desiderium promanet a natura aut concupiscentia, an vero a Dei gratia, *q. d.* Omnia omnino, etiam abditissima et intima, videt, penetrat, examinat, judicat et vindicat Christus Dei Filius; nihil est tam absconditum, quo non penetrent et oculi et manus Christi.

Christus providet et discernit omnes motus naturæ et gratiæ.

S. Gregorius, homil. 11 *in Ezech.*, per *compages* intelligit cogitationes sibi invicem instar compagum connexas; per *medullas* vero intelligit intentiones, ut seipsum explicans subdit Apostolus.

Discretor est cogitationum et intentionum cordis. — Pro *discretor* græce est κριτικὸς, id est, criticus est Christus, judex et censor cogitationum et intentionum cordis; scit et pervidet quid quisque cogitet et velit, et quo fine; perspicit fundum animæ nostræ, uti nos perspicimus lapillos in fundo limpidissimæ aquæ jacentes : perspicit, inquam, Christus intima nostra desideria, hoc fine ut ea judicet et præmiet, aut puniat et vindicet, v. g. ut vos, o Hebræi, si in fide sua persistatis, glorificet; sin metu persecutionum ab ea deficiatis, etiam per latentem vel occultam tantum diffidentiam, apostasiam, vel incredulitatem, damnet et reprobet.

Christus judex et censor omnium cogitationum nostrarum.

Moraliter nota hunc locum pro præsentia et omniscientia Dei, quæ cuique magno debet esse stimulo, ut se compescat ab occultis et mentalibus peccatis et desideriis pravis, utque bonis et sanctis cogitationibus et studiis semper insistat. « Oculis Dei simul universa cernentis, inquit S. Augustinus, serm. 2 *De Tempore*, non abdita locorum, non parietum septa secludunt; nec solum ei acta et cogitata, verum et agenda et cogitanda sunt cognita. Ista vera scientia summi judicis, iste est tremendus aspectus, cui pervium est omne solidum, et apertum omne secretum, cui obscura clara, muta respondent, silentium confitetur, et sine voce mens loquitur. » Pulchre et affectuose idipsum pertractat auctor *Soliloquiorum*, cap. XIV, qui extat tom. IX operum S. Augustini. Gentiles idipsum agnoverunt. Ita Thales, septem Græciæ sapientium sapientissimus, dicebat, « homines sibi persuadere debere, deos omnia cernere, deorumque omnia esse plena, ut coram iis caste et sancte vivant. » Idem rogatus, num facta iniqua deos laterent; respondit : « Ne cogitata quidem : secretis enim cogitationibus cœleste numen adest et interest. » Homerus, quis sit Deus, ita definit :

Locus moralis de præsentia et omniscientia Dei.

Ἠέλιος ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.
Est sol qui omnia videt, et omnia audit.

Deus est sol omnia lustrans.

Nimirum, ut ait Sapiens, « in omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos, » *Prov.* XV, vers. 3; et cap. XVI, 2 : « Omnes viæ hominis patent oculis ejus; spirituum ponderator est Domi-

nus. » Hinc Ægyptii pingebant Deum, quasi oculum baculo innixum, ut significarent Dei omniscientiam et providentiam, pervigilemque curam quasi pastoralem. Sic Osirim deum suum pingebant, quasi sceptrum habens in se oculum insculptum, ait Macrobius, lib. I, cap. XXI. Sceptrum significat dominium et potestatem regiam, oculus omniscientiam. Unde et Græci Θεὸν ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est a videndo, nominant. Hinc et Jeremias, cap. I, vidit Deum quasi virgam vigilantem (1).

Vers. 13. 13. ET NON EST ULLA CREATURA INVISIBILIS IN CONSPECTU EJUS. — Pro *invisibilis*, græce est ἀφανής, id est, non apparens, occulta, et consequenter invisibilis.

OMNIA AUTEM NUDA ET APERTA SUNT OCULIS EJUS. — Pro *aperta* græce est τετραχηλισμένα, quod a τράχηλος, id est a collo, deducitur, ac *primo* verti potest cum Theophylacto *jugulata* aut decollata, et cum Chrysostomo *excoriata*, ut sit metaphora ab ovibus jugulatis et excoriatis, *q. d.* Sicut oves pelle sua excoriatæ a collo ad caudam usque nudæ sunt, et omnia earum extima et intima revelantur : sic Christo Dei Filio omnia sunt nuda et aperta. *Secundo* Gagneius, τραχηλίζειν, inquit, est a collo ad caudam medium secare, sive per medium dorsi findere, ita ut intestina animalis fissi denudentur et pateant intuenti; sic Christo omnia patent, perinde ac si diffissa essent. *Tertio*, Erasmus, Ribera et Scapula in *Lexico*, τραχηλίζω, inquiunt, est, in collum sive cervicem reclino et resupino hominem aut animal, ita ut facies resupinata omnibus aperta et conspicua proponatur. Quo sensu poeta ait : « Aulam resupinat amici : » *resupinat*, id est aperit, patentem et conspicuam facit, ut eam perscrutetur, sic Christus omnia quasi resupinata in facie nude et clare intuetur. Omnes hæ etymologiæ huic loco percommodæ sunt : secunda tamen Gagneii nervosior et significantior est.

Τραχηλίζειν tria significat.

Oculis Christi omnia patent intima et extima.

AD QUEM NOBIS EST SERMO. — Id est, de quo nobis est sermo, de quo loquor. Est hebraismus, אל *el* ponitur pro מן *min*, πρὸς ὃν pro περὶ οὗ, id est, *ad quem*, pro *de quo*.

Aliter Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et Adamus, *q. d.* Cum quo nobis est ratio, causa, negotium, cui omnium actuum nostrorum rationem reddemus. Græcum enim λόγος non tantum sermonem, sed et rationem significat.

Vers. 14. 14. HABENTES ERGO PONTIFICEM MAGNUM, QUI PENETRAVIT COELOS, JESUM FILIUM DEI, TENEAMUS CONFESSIONEM. — A vers. 11 hucusque egit contra incredulos, et ab incredulitate Hebræos metu vindictæ per Verbum et Filium Dei exercendæ deterruit; jam credentes alloquitur, blandeque eos hortatur, ut in fide Christi persistant, itaque requiem cœli ad quam vers. 11 et præcedentibus eos hortatus est, ingrediantur, *q. d.* Agite, Hebræi, persistite in fide Christi, ad requiem in cœlis properate : esto; cœli longe a nobis absint, facile eos conscendemus et penetrabimus, duce Christo qui eos penetravit eosque nobis pervios fecit, dummodo confessionem scilicet fidei et spei nostræ (uti addunt et exprimunt nonnulla Biblia Latina, licet in Græcis et Romanis nihil tale habeatur) constanter retineamus. Vide dicta cap. III, vers. 1.

Hortatio ad fideles.

Nota, cap. III hucusque Apostolus Christum opposuit Mosi, tanquam Apostolum novum Apostolo veteri : jam et deinceps opponit et anteponit Christum Aaroni, tanquam pontificem novum pontifici veteri ; qui non sancta sanctorum ut Aaron, sed cœlos ipsos penetravit, ut Deo assistat, tanquam pontifex pro nobis interpellans, et peccata nostra expians, cœlosque nobis reserans.

Christus et Aaron comparati.

Vers. 15. 15. NON ENIM HABEMUS PONTIFICEM, QUI NON POSSIT CONDOLERE INFIRMITATIBUS NOSTRIS, TENTATUM AUTEM PER OMNIA PRO SIMILITUDINE ABSQUE PECCATO. — Est occupatio. Dicere enim potuissent Hebræi : Tu, Paule, recte dicis Christum penetrasse cœlos, ibique esse pontificem nostrum; sed exigua hæc nobis est consolatio : Christus enim in cœlis beatus et gloriosus non sentit, non experitur, ac consequenter non multum condolet et æstimat, nec multum juvare et amoliri nititur nostras infirmitates, id est, persecutiones et ærumnas tot et tantas, ut videantur pene intolerabiles, quæ nos hic extreme affligunt, et languidos infirmosque ac pene desperatos efficiunt; qui enim sentit et experitur alterius dolores, longe facilius eis compatitur et succurrit. « Non ignara mali miseris succurrere disco, » aiebat Dido. Huic objectioni respondet hic Apostolus, negando illud assumptum : Christus enim omnes nostras infirmitates expertus est, et per omnia tentatus et afflictus est « pro similitudine, » id est, omnino similiter atque nos, ac proinde expertus omnia scit et potest, id est, proclivis et pronus est, ut compatiatur et succurrat omnibus tentationibus, ærumnis et infirmitatibus nostris.

Christus proclivis ad compassionem et misericordiam.

Nota : « Infirmitates » per Hebraicam metonymiam et matalepsim vocat dolores : dolores enim sunt causa infirmitatis et languoris tam corporis, quam animi. Vide dicta I *Corinth.* XII, vers. 5 et 10.

Quinque notabilia circa hæc Apostoli verba.

Secundo, pro *condolere* græce est συμπαθῆσαι, id est sensu alieni mali tangi et affici, cum alio patiente pati.

Tertio, pro *similitudine* græce est καθ' ὁμοιότητα, id est ὁμοίως, hoc est similiter, supple nobis, vel nostris infirmitatibus. Τὸ enim ἡμῶν, id est nostris,

(1) Multi comma 12 sic interpretantur : Quidquid enim Deus effatur, id vim habet et efficaciam. Igitur ejus minæ perterrefacere debent homines ; nam ubi homines non emendantur his comminationibus, infligitur pœna, gravissime animum vulnerans. Cæterum comminationes Dei non tantum ad facta, sed etiam ad cogitata nostra pertinent : si vel animo cogitamus, falsa vel dubia esse, quæ Deus minatur, pœna digni sumus.

quod præcessit, hic subauditur et repetendum est; quod Hebræi dicunt כדמותנו *kidmutenu*, id est, secundum similitudinem nostram, hoc est, omnino similiter atque nos: solent enim Hebræi cum perfectam et omnimodam similitudinem significare volunt, congeminare notas similitudinis, uti כ *caph*, et דמות *demut*, quod Græci imitantur, dicentes καθ' ὁμοιότητα, vel παραπλησίως, ut dixit Apostolus, cap. II, vers. 14.

Christus nobis similis.

Quarto, pro *tentatum autem*, clarius Vatablus et alii vertunt, *sed tentatum*. Est enim antithesis ejus quod præcessit, « qui non possit condolere, » quia scilicet non est tentatus, tentationes nostras non est expertus. Rursum, « per omnia, » id est, per omnes infirmitates nostras.

Quinto, « absque peccato, » id est, excepto peccato, græce χωρὶς ἁμαρτίας, id est, extra peccatum, *q. d.* Christus licet per omnia tentatus sit, immunem tamen et semotum se servavit a peccato; ita et vos, o Hebræi, licet tentemini, tamen tentationi non cedite, nec peccato consentite: hoc enim in vestra est manu et potestate, sicut fuit in potestate Christi.

Christus fuit expers concupiscentiæ rationem prævenientis.

Quæritur hic, an Christus proprie tentatus fuerit, et an omni modo et omni infirmitate qua nos tentamur? Respondeo: Proprie Christus tantum exterius a diabolo tentatus fuit, interius vero a carne, phantasia aut concupiscentia tentari non potuit: cujus ratio est, quia interior tentatio est inordinata delectatio partis inferioris, sive est ipse motus concupiscentiæ rationem præveniens et alliciens ad peccatum. Sicut ergo Christus, utpote peccatum expiaturus et abolitures, expers plane fuit peccati, ita et expers fuit concupiscentiæ et tentationis internæ: concupiscentia enim ex peccato orta, peccati est initium et inchoatio, ac proinde esse non potest nisi in natura per peccatum vulnerata et saucia, qualis esse non potuit in Christo.

In Christo fuere passiones, non tamen propassiones.

Hinc sequitur, licet passiones fuerint in Christo, non fuisse tamen propassiones; explico: fuit in Christo ira, audacia, timor; sed ita ut rationem et voluntatem Christi prævenire, ipsoque invito, vel inscio exoriri, concitari et exurgere non possent; hoc enim est propassionum: omnis enim motus iræ, audaciæ, tristitiæ in Christo, ab eo libere fuit assumptus, et a ratione et voluntate Christi elicitus et imperatus, ita ut irasci aut tristari Christus non posset, nisi irasci aut tristari vellet et eligeret. Erant enim passiones omnes Christo, utpote in natura integra et perfecta (qualis fuit in Adamo ante peccatum) constituto, subditæ prorsus et subjectæ: talis enim natura decebat Salvatorem et Dei Filium. Verum de hujuscemodi tentatione, qua diabolus Christum, aut concupiscentia nos ad peccatum sollicitat, proprie non loquitur hic Apostolus, ut mox patebit.

Omnes motus a Christo libere assumpti.

Secundo, cum dicit Apostolus Christum tentatum fuisse per omnia, id est per omnes infirmitates nostras, non intelligit, nec amplectitur ignorantiam et defectum scientiæ aut gratiæ: hæc enim non sunt infirmitates, id est dolores et afflictiones; neque decebat hæc esse in Christo, utpote qui ad hoc in mundum venerat, ut homines ab hisce defectibus sanaret, ut ignorantes doceret, instrueret, Deoque gratos redderet. Perperam ergo ex hac Apostoli sententia Lutherus, Bucerus et Calvinus inferunt: Ergo in Christo fuit ignorantia: faciunt ergo ipsi ex hoc loco Christum Agnoitam. Respondeo, nego consequentiam. Nam ignorantia est filia et appendix necessaria peccati, æque ac concupiscentia. Pari enim modo inferre liceret: Ergo concupiscentia fuit in Christo. Itaque sicut in Christo non fuit peccatum, ita nec fuit concupiscentia, aut ignorantia: hæ enim sunt propriæ et individuæ comites peccati, et ejusdem cum peccato rationis, ordinis et indecentiæ esse censentur. Quocirca hæ in Christo non instrumenta (uti fuerunt cruciatus et pœnæ), sed impedimenta satisfactionis et redemptionis nostræ fuissent: ergo in eo esse non potuerunt. Vide Bellarminum lib. IV *De Christo*, cap. I.

In Christo non fuit ignorantia, vel defectus gratiæ.

Tertio, per «infirmitates» Apostolus non intelligit morbos et ægritudines: hæ enim non sunt naturæ, id est, omnibus hominibus communes, sed particularium sunt personarum, ex particulari parentum, vel ipsorum ægrotantium intemperantia, aliove excessu, defectu aut vitio ortæ: Christus autem tantum assumpsit naturales et innoxias passiones, communes toti generi humano, non autem proprias certarum personarum, uti sunt hi illive morbi: hoc enim Christum decebat, nimirum ut totus esset sanus, qui naturam nostram plane sanaturus advenerat. De quo plura dixi cap. II, vers. 17. Quare licet verbera et dolores admiserit et susceperit Christus, non tamen iis temperiem sui corporis ita distemperari, ut in morbum incideret; sed tantum eorum vi et acerbitate animam a corpore excludi, mortemque violentam, qua nos redimeret, sibi inferri permisit.

In Christo non fuerunt morbi.

Morborum origo.

Christus admisit verbera et vulnera, et quare?

Quæres: Quæ sunt ergo « infirmitates nostræ, » quas Christus in se suscepit, quibusque compatitur?

Respondeo *primo*, est carnis et animæ fragilitas; *secundo*, sitis, fames, fatigatio et similes hominum ærumnæ; *tertio*, naturalis horror mortis, ignominiæ, verberum, spoliationis; *quarto*, ipsa mors, verbera, irrisiones, contumeliæ, spoliatio bonorum omnium. Hæc duo ultima nomine infirmitatum proprie hic intelligit Apostolus: hæ enim erant infirmitates Hebræorum, nimirum persecutiones, spoliationes aliæque pœnæ eis ob fidem Christi a Judæis magistratibus inflictæ. Unde ad eas fortiter tolerandas exemplo Christi, ejusque gratiæ et auxilii spe et promissione, eos hic et sæpe alibi hac epistola adhortatur Apostolus: hisce enim « tentatus, » id est afflictus, vel « tentatus, » id est, probatus et exploratus, fuit Christus; ejusque fides et constantia, et hasce su-

Quatuor genera infirmitatum suscepit Christus.

perans ac vincens Christus meruit tam hasce, quam alias quaslibet tentationes, etiam a dæmone et concupiscentia excitatas in nobis, per suam gratiam vincere et superare.

Vers. 16. 16. ADEAMUS ERGO CUM FIDUCIA AD THRONUM GRATIÆ. — *q. d.* Cum habeamus Christum pontificem, qui ita condoleat et compatiatur omnibus infirmitatibus nostris, non timidi, non diffidentes, sed audacter et fidenter, eum in cœlesti throno ad dextram Patris considentem et regnantem adeamus et invocemus in omni tentatione, tribulatione et persecutione : jam enim placabilis sedet in throno gratiæ, postea terribilis sessurus est in throno judicii, inquit Theophylactus.

Fiducia in Deo quid sit? Nota : Pro *fiducia* græce est παῤῥησία, quæ (quasi πᾶν ῥησία) est libertas et licentia loquendi, qua omnia dicuntur, sive oratio libera nihil reticens; inde vero per catachresin παῤῥησία significat fiduciam sive confidentiam, ex qua oritur hæc loquendi libertas, et sic sæpe hoc nomen accipit Paulus. Jam confidentia, sive fidentia, ait Cicero, est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocavit, nimirum si fidentia sit humana : nam si sit divina uti hic est, non in se, sed in Deo spem suam collocat.

UT MISERICORDIAM CONSEQUAMUR, ET GRATIAM INVENIAMUS IN AUXILIO OPPORTUNO, — *q. d.* Ut, si in peccatum lapsi simus, illius veniam misericorditer a Christo consequamur. Rursum, ut gratiam inveniamus, id est, ut Christi gratiam, favorem et benevolentiam nobis conciliemus, « in auxilio opportuno, » græce εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est in auxilium opportunum, ut scilicet opportuno tempore, puta tempore tentationis et persecutionis, cum Christi auxilio indigebimus, illud ipse nobis conferat ad omnes difficultates fortiter superandas.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, quod Christus pontifex noster non a se, sed a Deo constitutus, nobis similis et condolens, oransque exauditus sit pro sua reverentia et obedientia, pontifex, inquam, secundum ordinem Melchisedech; unde vers. 11, sternit ad Melchisedech viam sibi et transitum, increpando Hebræorum tarditatem et cruditatem, utpote quibus adhuc opus sit lacte, non solido cibo.

1. Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis, quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis : 2. qui condolere possit iis, qui ignorant et errant : quoniam et ipse circumdatus est infirmitate; 3. et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. 4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron. 5. Sic et Christus non semetipsum clarificavit ut pontifex fieret : sed qui locutus est ad eum : Filius meus es tu, ego hodie genui te. 6. Quemadmodum et in alio loco dicit : Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. 7. Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere a morte, cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia. 8. Et quidem cum esset Filius Dei, didicit ex iis, quæ passus est, obedientiam : 9. et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ, 10. appellatus a Deo pontifex juxta ordinem Melchisedech. 11. De quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum : quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. 12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut vos doceamini quæ sint elementa exordii sermonum Dei : et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. 13. Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ : parvulus enim est. 14. Perfectorum autem est solidus cibus; eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

Vers. 1. 1. OMNIS NAMQUE PONTIFEX, EX HOMINIBUS ASSUMPTUS, PRO HOMINIBUS CONSTITUITUR IN IIS QUÆ SUNT AD DEUM, UT OFFERAT DONA ET SACRIFICIA PRO PECCATIS. — Vox *namque* dat causam, cur dixerit in fine cap. præced. : « Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ » ejus. Causa hæc est, quia Christus est pontifex noster, habetque in se omnes pontificis optimi dotes, officia et munia : itaque

commode transit hic Apostolus a comparatione et præcellentia Christi cum Mose, in ducatu et legislatione Ecclesiæ, ad sacerdotium et pontificatum Christi, eumque digniorem esse sacerdotio Aaronis multis demonstrat.

Tres dotes pontificis.

Nota hic insignem descriptionem pontificis ex tribus ejus dotibus, officiis et notis, quas Christo convenire demonstrat. *Prima* est, ut pontifex ex hominibus assumatur, quasi selectus, cæterisque dignior, aptior, eminentior, prudentia et virtute præstantior; qui aliis hominibus tanquam suæ naturæ consortibus, suisque fratribus compati, condolere et succurrere possit, eoque pronius et ardentius, quo magis eorum uti naturæ, ita et miseriæ particeps est et conscius, utpote eamdem sæpe in se expertus.

Pontifex est mediator inter Deum et homines, et sacrificus.

Secunda pontificis nota et officium est, ut pro hominibus constituatur in iis quæ sunt ad Deum, id est, ut hominum causam agat apud Deum, tanquam eorum mediator, pro eisque oret et interpellet; rursum, ut vice populi fungatur sacerdotio apud Deum, et sacra eaque quæ cultum Dei spectant, administret. Cum enim populus teneatur publico cultu, ritu et cæremoniis colere Deum, illique tanquam suo, omniumque rerum creatori ac domino summum exhibere honorem et cultum, id vero decenter fieri non possit per singulos homines, qui sæpe rudes et plebeii sunt, hac de causa unus ex omnibus magis peritus et idoneus eligitur, qui pro cæteris hominibus rite id præstet, et per quem cæteri debitum Deo cultum certis ritibus ac cæremoniis publice exhibeant. Hinc enim omnes gentes ex dictamine rectæ rationis et naturæ, semper constituerunt aliquos sacerdotes, qui pro se Deo publicum hunc latriæ cultum offerrent et peragerent. Unde sequitur Christianos quoque, ex jure tam naturæ, quam gentium, suos debere habere sacerdotes, sua pariter et sacra et sacrificia, scilicet Eucharistiæ, quibus Deum publice et solemniter colant : alioqui enim respublica et Ecclesia mutila esset et manca, atque imperfectior quam fuerit Judæorum aliarumque quarumlibet gentium.

Apud omnes nationes semper fuit sacerdos et sacrificium.

Pontifex est reconciliator hominum apud Deum.

Tertia pontificis dos et officium est, ut « offerat dona et sacrificia pro peccatis, » ut scilicet Deum peccatis et peccatoribus iratum placet et reconciliet, per dona et sacrificia. « Dona » vocat oblationes primitiarum aliarumque rerum, ut panis, vini, frumenti, quæ non adolebantur aut consumebantur, sed integra Deo dabantur ad usum sacerdotum et templi ; « sacrificia » vero vocat victimas tam animalium quæ Deo mactabantur vel libabantur, quam farris et vini, quæ Deo vel incendebantur, effundebantur et consumebantur. Ita Theophylactus. Græce enim θυσία, id est victima vel sacrificium, dicitur ἀπὸ τοῦ θύεσθαι, id est mactare, sacrificare et suffitum edere, ut ex parte idem sit quod θυμιᾶσθαι, id est adolere, suffumigare.

Differentia inter dona et sacrificia.

Alludit Paulus ad *Levit.*, cap. VII, vers. 12 et 13, ubi Moses agens de victima pacifica, quæ pro gratiarum actione offertur, vocat eam זבח *tsabech*, id est, ut Septuaginta, θυσίαν, id est, sacrificium vel hostiam quæ immolatur; panes vero, lagana et collyrides ; quæ cum illa offerebantur, vocat קרבן *corban*, id est, ut Septuaginta vertunt, δῶρον, id est, donum vel munus : quanquam alibi sæpe hæc nomina confunduntur, et dona vel munera vocantur ipsæ victimæ cruentæ, quæ Deo adolentur.

Victimæ pacificæ, hostiæ, dona, lagana, sacrificia.

Vers. 2.

2. Qui condolere possit iis qui ignorant et errant. — « Possit, » id est aptus, pronus, facilis sit ad condolendum. Vide dicta cap. II, vers. 18. Pro *condolere* græce est μετριοπαθεῖν, id est moderate, modeste ; leniter se gerere, ut scilicet peccantes non aspernetur, non iis irascatur, non excandescat; sed ad eorum miseriam se demittat, iis se humanum et benignum exhibeat, eorum ignorantiæ, ruditati, lapsibus et vitiis condoleat, sciens fieri posse ut et ipse labatur et peccet. Unde Theophylactus μετριοπαθεῖν accipit pro συμπαθεῖν, id est compati. Hinc et noster Interpres vertit *condolere.*

Quomodo pontifex et sacerdos se gerere debeat cum peccantibus?

Nota : Apostolus hic quosvis peccatores, sive ex infirmitate, sive ex ignorantia, sive ex malitia, vocat ignorantes et errantes : semper enim peccato conjuncta est ignorantia aliqua et error, saltem practicus. Nam qui peccat, hic et nunc implicite judicat hoc bonum et hanc voluptatem, v. g. gulæ, libidinis, vindictæ sibi esse capessendam, et hoc ipso eamdem tacite judicat præferendam esse legi Dei ipsique Deo, qui illam vetuit et prohibuit : qui sane error gravissimus est, de quo plura alibi jam dixi.

Peccantes vocantur ignorantes.

Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate. — Duplicem hic infirmitatem intelligit Apostolus, priorem naturæ, secundam concupiscentiæ et culpæ. Utraque est et fuit in omnibus pontificibus, qui meri fuerunt homines : in Christo autem sola prior fuit, quæ quasi essentialis est pontificis, ut scilicet ejusdem cum aliis hominibus sit naturæ, eorumque miseriæ et ærumnarum particeps et consors. Secunda non fuit in Christo, utpote quæ non est essentialis pontifici; imo potius pontificis est vitium et impedimentum : hoc enim ipso quo quis peccato subjacet, ineptior redditur ad expiandum peccata, Deumque peccatoribus reconciliandum : quod est proprium munus pontificis. Hac ergo parte Christus præcellit omnibus aliis pontificibus, utpote qui solus plane immunis fuerit a peccato, ita ut nec infirmitatem et concupiscentiam ad peccatum proclivem senserit : satis tamen eam quanta sit in homine metiri potuit Christus ex priori infirmitate naturæ suæ, itaque in simili eamdem sensit et expertus est, ac proinde facile eamdem laborantibus compatitur et condolet.

Duplex infirmitas pontificis, quarum una tantum in Christo.

Vers. 4.

4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron. — Resumit et explicat primam pontificis conditionem, scilicet quod debeat non se ingerere et intrudere, sed

Pontifex non debet intrudi, sed

assumi et eligi.

assumi et eligi a Deo ad sacerdotium, sicut electus est Aaron ejusque posteri; idque hoc fine ut eamdem Christo applicet, probetque Christo convenire, ut patet ex iis quæ statim subdit.

Vers. 5.

5. SIC ET CHRISTUS NON SEMETIPSUM CLARIFICAVIT. — Græce ἐδόξασε, id est glorificavit, claritatem et dignitatem non ambivit, non usurpavit, sed ad eam evectus et electus est a Deo Patre, qui dixit ad Christum, *Psalm.* II: « Filius meus es tu, ego hodie genui te, » *q. d.* Non mirari debetis, o Hebræi, Christum a Patre constitutum esse pontificem, et prælatum esse Aaroni, quia Christus est Filius Dei Patris; si Filius, quid mirum si pontificia dignitas ei detur, præsertim cum jure gentium receptum fuerit etiam ante Mosem et Aaronem, ut filii primogeniti essent sacerdotes et pontifices. Qua de re ita scribit S. Hieronymus, epist. 126 *ad Evagrium*: « Tradunt, inquit, Hebræi, quod usque ad sacerdotium Aaron, omnes primogeniti ex stirpe Noe, cujus series et ordo describitur, fuerint sacerdotes, et Deo victimas immolarint: et hæc esse primogenita quæ Esau fratri suo vendiderit Jacob. »

Jure gentium filiorum primogenitorum est pontificatus et sacerdotium.

Primogenita sua Esau vendidit fratri suo Jacob, et quænam illa?

Hoc ergo communi gentium jure Christo, tanquam unigenito et primogenito Patris, imo primogenito omnis creaturæ, debebatur sacerdotium et pontificatus.

Vers. 6.

6. QUEMADMODUM ET IN ALIO LOCO (*Psalm.* CIX) DICIT: TU ES SACERDOS IN ÆTERNUM, SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH. — « Dicit, » scilicet Deus Pater ad Deum Filium hominem factum, cum eum eligit et constituit sacerdotem: Dei Patris enim ad Filium hæc esse verba patet ex vers. 1, *Psalm.* CIX, ubi ait: « Dixit Dominus (scilicet Deus Pater) Domino meo » (scilicet Christo Filio suo).

Nota: Cum dicit Christum esse « sacerdotem secundum ordinem, » id est ritum, « Melchisedech, » hoc ipso præfert Christum Aaroni; Melchisedech enim dignior fuit Aarone, ut multis demonstrat Apostolus cap. VII, ubi hunc ordinem Melchisedech explicabo.

Melchisedech dignior Aarone.

Vers. 7.

7. QUI IN DIEBUS CARNIS SUÆ, — qui dum in carne hac mortali et fragili inter homines viveret. Ita S. Thomas; hanc enim carnem exuit Christus in morte, et in resurrectione induit carnem immortalem et impassibilem. Affert hæc Apostolus, ut probet Christum pontificem nostrum circumdatum esse infirmitate nostra, ideoque facile nobis condolere et compati: hanc enim Christi infirmitatem probat *primo*, caro Christi similis nostræ carni. *Secundo*, quod in agonia mortis constitutus in summo angore et mœrore petierit a morte liberari. *Tertio*, quod ex hoc angore lacrymatus sit et valide clamarit, et, ut Syrus habet, mugierit (hoc enim significat געיתא *geata*) ad Patrem, postulans opem et liberationem.

Tria probant Christi infirmitates.

Nota: Videtur Apostolus loqui de oratione Christi in horto, ubi proditus est a Juda, et captus a Judæis. Ita Theodoretus, Œcumenius, D. Thomas. Rursum videtur loqui de oratione Christi in cruce; ibi enim clamore valido clamavit Christus: « Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. » Ita Ambrosius. Hinc ergo patet Christum in illa oratione et forte alias sæpe lacrymas fudisse, licet id non narrent Evangelistæ; nec id mirum, cum in eadem oratione Christus ex angore sudaverit sanguinem, ut habet Lucas, cap. XXII, vers. 44; nam, ut ait S. Bernardus, serm. 3 in *Dominica Palm.*: « Christus non contentus fuit lacrymis oculorum, sed totius corporis sanguineis lacrymis peccata nostra flere et lavare voluit. »

Christus frequenter oravit et cum lacrymis.

Unde nota *secundo*, hunc Christi angorem, lacrymas et sudorem sanguineum testem infirmitatis a Christo assumptæ, provenisse ex vivaci imaginatione flagellationis, coronationis, mortis dolorumque omnium, quos mox subiturus erat: inde enim naturaliter manabat eorumdem horror et angor, cum quo dum luctatur Christus, ut eum superet, summamque ab hoc sibi vim infert, factus in agonia sudavit sanguinem.

Lacrymæ Christi orantis.

Nota *tertio*, in illa oratione non tantum petiisse Christum a morte liberari, sed etiam et magis petiisse nos a peccato et morte liberari, ideoque tandem mortem voluntate absoluta et efficaci acceptavit, Patrisque de ea voluntatem fieri postulavit, dicens: « Verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat, » in eoque exauditus est, ut subdit Apostolus.

EXAUDITUS EST, — non in sua petitione priori et voluntate quasi naturali, qua petebat conditionate et inefficaciter, si fieri posset, mortem evadere: illam enim Christus ipse correxit, illamque impleri absolute noluit; sed in sua petitione posteriori et voluntate absoluta atque efficaci, qua oravit non pro fuga crucis et mortis, sed pro implenda Patris voluntate circa passionem suam, ejusque fructum, scilicet ut sua passione et morte mereretur sibi resurrectionem a morte, nobis salutem tam corporis quam animæ.

In quo et quomodo Christus exauditus?

Addit hæc Paulus, ut ostendat Christi pontificis nostri preces esse efficaces, et a Patre exaudiri, ideoque nobis omnem spem et fiduciam in Christo esse collocandam.

PRO SUA REVERENTIA. — Græce ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, quod *primo*, Calvinus et Beza vertunt *ex metu*, scilicet æternæ damnationis, *q. d.* Paulus: Exauditus est Christus et liberatus ex metu damnationis, in quo versabatur, dum in agonia positus totus animo perculsus, consternatus et obrutus pondere iræ Dei, videret Deum sibi ob peccata hominum maxime esse infensum; ita ut se iræ divinæ pondus sustinere non posse, deque se jam actum esse putaret, unde exclamavit: « Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? » Quæ verba, ait Beza, sunt hominis in ipso jam gurgite sese periisse vociferantis. Putant enim Calvinus et Beza, non plenam futuram fuisse redemptionem et satisfactionem Christi, nisi Christus om-

Calvini et Bezæ blasphemia, et hæresis circa orationes et clamores Christi.

nem Dei iram excepisset, et sensisset Deum sibi infensissimum, adeoque sensisset damnationem peccatis nostris debitam, et cruciatus hominis damnati; non enim alium infernum vel damnationem agnoscit Calvinus, quam hunc apprehensionis et imaginationis, qua scilicet animæ damnatæ perpetuo apprehendunt Deum sibi esse iratum, qua apprehensione seipsas cruciant. Sed hæc est blasphemia tam absona, quam horrenda et sæculis omnibus inaudita. Si enim Christus in agonia ita desperavit, et damnationem nostram sensit ac passus est, ergo non tantum gravissime peccavit, sed et pro illo tempore damnatus fuit, perinde ac jam Judas damnatus est; ac consequenter illo ipso actu adeo pro nobis satisfacere non potuit, ut potius longe magis Deum irritarit, gravissimamque illi injuriam irrogarit. Quare Christus tum redemptor noster esse non potuit, imo vero alio longe potentiori eguit redemptore. Cujus Christiani aures ferant has voces: Christus desperavit, Christus iræ Dei succubuit, Christus damnatus est? Scimus Christum morti succubuisse, sed sponte sua, ideoque exclamavit: « Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? » nimirum in crucis et mortis sensu, ut hoc suo sensu Martyribus, nobisque omnibus mortis sensum vel adimeret, vel minueret. Sed Christum desperationi, damnationi et gehennæ succubuisse, quis dicere, imo audire non perhorrescat? Respondebit Beza, hos desperationis motus in Christo non fuisse deliberatos, nec fuisse in voluntate et ratione superiori, sed tantum in parte et appetitu inferiori. Verum hoc perperam et insulse dicitur, *primo*, quia in Christo æque ut in Adamo, nullus erat concupiscentiæ aut passionis alicujus motus rationem præveniens, sed omnes ejus actus ratio prævidebat, eliciebat, dirigebat, ut essent actus hominis perfecti, puta rationales et deliberati. *Secundo*, quia appetitus sensitivus vel inferior non potest apprehendere Deum sibi iratum: hoc enim objectum, utpote spirituale et sublime, est rationis et partis superioris. *Tertio*, quia etiamsi concedamus hos motus Christi fuisse tantum in parte inferiori, tamen fuisse eos aliquo modo Christo voluntarios negari non potest: Christus enim hos motus in se advertit et permisit, cum eos quasi pœnam peccatis nostris debitam acceptavit; omnis enim pœnitentiæ et satisfactionis acceptatio libera esse debet, fierique per rationem et voluntatem. Sicut ergo homo quivis sentiens et advertens in se motus blasphemiæ, vindictæ, libidinis, etiam in solo appetitu sensitivo, nec eos repellens, censetur eis consentire et peccare: ita secundum Bezam, Christus hos motus desperationis in se advertens, et permittens, imo acceptans, censeri debet iis consensisse. Sic enim fit in quovis alio homine, qui desperationi cedit et succumbit. Denique non potuit Christus concipere Deum ita sibi infensum, seque iræ Dei succumbere, ideoque non potuit ita animo percelli et in barathrum hoc desperationis corruere: sciebat enim Christus se Patrem summe amare, seque vicissim Patri esse charissimum; sciebat se ex summa erga Patrem charitate, reverentia et obedientia, nostra peccata in se luenda suscepisse; sciebat se a Patre deseri non posse; sciebat in omni hac passione Patrem sibi affore, ut constanter mortem omniaque tormenta adiret et superaret; sciebat passionem suam, redemptionem nostram omniaque ex voto sibi successura, omniumque se victorem fore ac dominum; quomodo ergo animo caderet, percelleretur, obrueretur, desperaret? præsertim, cum sciret Deum proprie non irasci nisi culpæ, ipse vero nosset se ab omni culpa immunem, utpote qui hominum non culpas, sed pœnas tantum culpis eorum debitas in se suscepisset. Sciebat ergo Deum metaphorice tantum et metonymice sibi irasci, quia nimirum iræ suæ, qua hominum peccatis irascebatur, effectum, scilicet pœnam mortis et crucis, sibi infligebat, quam libens fortis et fidenti animo ipse excepit. Vere ergo et proprie Deum sibi iratum esse Christus concipere et cogitare non potuit, multo minus se iræ Dei succumbere in animum inducere potuit.

Infernus Calvini tantum consistit in apprehensione.

Refutantur Calvinus et Beza.

In quibus Christus fuerit a Deo derelictus?

In parte et appetitu inferiori Christi non potuisse esse motus desperationis, ostenditur contra Bezam sex rationibus. Prima. Secunda. Tertia.

Quarta.

Omniscientia in Christo exclusit omnem desperationem.

Deus tantum metaphorice Christo fuit iratus.

Quinta.

Adde, ex sententia Calvini omnes fideles esse prædestinatos, atque ex fide speciali quam habent, certos esse de sua salute, de sua prædestinatione et æterno Dei in ipsos favore, ac scire se nullis peccatis posse a salute excidere; unde nec metuunt damnari qui Calvinum sequuntur; ergo multo minus Christus, qui est exemplar et parens fidelium et prædestinatorum, iram et damnationem Dei metuere potuit. Vide ergo hic impietatem Calvini, qui in notitia et certitudine salutis et favoris divini, se suosque longe Christo præfert.

Sexta.

Paulum vero nihil tale significare patet ex verbo εὐλαβεία, quod in Scriptura non talem metum et horrorem (1), qualem vult Calvinus, sed reverentiam vel timorem reverentiæ, quo parentes vel Superiores aut Sanctos timemus et reveremur, significat. Itaque hic εὐλαβείαν accipiunt S. Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus, Ambrosius, Œcumenius, Anselmus omnesque orthodoxi.

Alia objectio ex textu refellitur.

Dices: Græce est præpositio ἀπὸ, quæ significat *a, ex, de*; hæc autem recte convenit cum metu, non autem reverentia: recte enim dicitur: Exauditus est Christus ex metu; non autem recte dicitur: Exauditus est ex sua reverentia. Respondeo, ἀπὸ sæpe sumi pro διὰ, id est *propter*, vel *pro*; respondet enim מן *min*, quod tam significat *propter* vel *pro*, quam *a, ex, de*, ut *Actor.* XII, 14, ἀπὸ τῆς χαρᾶς, id est, *præ gaudio*, non aperuit januam; *Luc.* XXII, 42: Invenit eos dormientes ἀπὸ τῆς λύπης, id est *præ tristitia*, vel propter tristi-

(1) Rosenmullerus vertit, *et ex sollicitudine*, seu *anxietate ereptus est*.

tiam. Similia sunt *Luc.* XXIV, 41; *Matth.* XIII, 44 et alibi.

Calvini absona explicatio.

Adde, multo incommodius Calvinum hanc ipsam vocem explicare, hoc modo, exauditus est Christus ex metu, id est, inquit, exauditus est Christus, ut liberaretur a metu; non enim subaudiri potest vox *orans*, *q. d.* Exauditus est orans ex metu : hoc enim paulo ante expressit Paulus dicens : « Preces supplicationesque offerens. » Hæc de prima Calvini expositione dicta sint.

Secundo, Photius apud Œcumenium, εὐλαβείαν vertit φιλανθρωπίαν, id est, *eximiam charitatem*, *q. d.* Paulus : Exauditus est Christus pro tanta erga nos charitate, vel, ut Erasmus vertit, pietate.

Tertio et optime, omnes alii cum nostro Interprete εὐλαβείαν vertunt, *reverentiam* : inde enim passim εὐλαβεῖς vocantur viri pii, religiosi, timorati et reverentes Deum; Noster, *Sapientiæ* cap. XVII, vers. 8, et alibi subinde εὐλαβείαν vertit, *timorem*, scilicet divinum, seu ex Dei majestate et reverentia incussum.

Reverentiæ et timoris natura et conditiones.

Unde nota : Reverentia hæc sive timor hic reverentiæ, vel admirationis, uti vocat eum S. Gregorius, lib. XVII *Moral.*, cap. XIV et XV, et S. Dionysius, XIII *Cœlest. Hierarch.*, est habitus vel actus judicii et voluntatis, quo creatura rationalis in conspectu divinæ excellentiæ et eminentiæ ita se gerit, et tanti eam æstimat, ut quasi non audeat ad illam accedere, et omnino cavet vel in minimo usurpare ejus excellentiam; imo plane pudibunda, timens et reverens fugit ab ea, ideoque formidat et fugit investigare ejus magnalia, consilia et arcana; ex quo sequitur timor castus, ut pro nulla re velit tantam majestatem offendere : unde reverentia hebraice vocatur יראה *ira*, id est timor, et chaldaice אימה *ema*, id est terror, et arabice היבה *hiba*, id est formido.

Timor castus.

Reverentia quomodo distinguatur ab humilitate, obedientia, religione?

Hinc sequitur *secundo*, hanc reverentiam distingui ab actu humilitatis, quo quis vult se Deo subdere; et ab actu obedientiæ, quo quis vult illi parere, ut supremo Domino; et ab actu religionis, quo quis vult eum colere, ut supremum rerum omnium principium, illiusque honorem suo in omnibus præferre : actus enim reverentiæ est summe revereri et timere summam Dei majestatem, uti paulo ante dixi.

Reverentia activa et passiva.

Nota *tertio* : Reverentia hic activa intelligitur, qua scilicet homo Deum reveretur, *q. d.* Apostolus : Exauditus est Christus a Patre, quia reveritus est Patrem, quia reverenter et obedienter erga Patrem se per omnia gessit. Potest tamen *secundo*, passive quoque capi hic *reverentia*, qua scilicet Christum tam erga se reverentem vicissim reveritus est Pater, utpote filium suum, qui cum precibus offerebat pretium, puta sanguinem divinum, qui erat res infiniti valoris, idque ex summa erga Patrem reverentia, et ex mera ac purissima in homines charitate, ut ait Anselmus, *q. d.* Paulus : Quod exauditus a Patre fuerit Christus, non tam gratiæ fuit, quam dignitatis Christi : tanta enim erat ejus reverentia tam activa quam passiva, ut eum etiam revereretur Deus Pater, nec sustineret; aut posset ei quidquam negare : dignus enim erat omnino planeque merebatur a Patre exaudiri. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Anselmus. Estque hic sensus plenior et dignior; εὐλάβεια enim juncta sic personæ pontificis, quæ per se est veneranda, significat ejus dignitatem et venerationem. Sensus ergo est, *q. d.* Christus exauditus est propter sui reverentiam, id est, Pater exaudivit eum considerata persona venerabili pontificis, quam gerebat. Æquum enim erat sanctum, innocentem venerandumque pontificem orantem exaudiri. At, quomodo exauditus est, cum non fuerit a morte liberatus? quia ita mortuus est, ut statim fuerit a Patre resuscitatus, qui non reliquit animam ejus in inferno, nec dedit sanctum ejus videre corruptionem; utque nos a peccato et morte suscitaret.

Christus pro dignitate sua exauditus.

Vers. 8.

8. ET QUIDEM CUM ESSET FILIUS DEI, DIDICIT EX IIS QUÆ PASSUS EST OBEDIENTIAM. — Dixerat Apostolus, quod Christus « preces cum lacrymis offerens exauditus sit pro sua reverentia; » hic id explicat et exaggerat, docetque reverentiam Christi testatam et probatam fuisse ejusdem obedientia : exauditum vero esse Christum, cum « consummatus factus est nobis causa salutis æternæ, » *q. d.* « Et quidem cum, » græce καίπερ, id est quamvis, Christus esset Filius Dei, pati tamen voluit, itaque discere, id est experiri, obedientiam tam arduam et difficilem, ut scilicet demitteret se, et obediret usque ad mortem crucis.

Quomodo Christus didicerit obedientiam?

Nota : « Christus ex iis quæ passus est, didicit obedientiam, » non quasi in passione demum virtutem obedientiæ didicerit, aut acquisierit, quam ante ignorabat; illam enim optime cognoscebat et callebat, tum per scientiam infusam in primo conceptionis suæ instanti, tum per experientiam triginta quatuor annorum et totius vitæ suæ; sed quia obedientiam hanc novo et exactiore modo expertus est in passione, magis quam in tota reliqua vita sua : quid scilicet sit obedire, quam difficile et arduum sit in omnibus se submittere, quanta sit virtus et labor, inquit S. Anselmus et Photius, obedientia, quæ quævis dura, acerba, ignominiosa, horrenda prompto animo excipit, tolerat et exequitur, idque unius Dei cui obedit, causa et reverentia. En, quod dixi, Christi reverentiam demonstrat ex Christi obedientia.

Virtutes melius discuntur exercendo quam speculando. παθήματα μαθήματα.

Hinc nota *secundo* : Christus patiendo « didicit obedientiam, » ut ostenderet obedientiam, patientiam et cæteras virtutes longe melius, plenius et efficacius ab hominibus disci patiendo et exercendo, quam speculando et contemplando, nimirum τὰ παθήματα μαθήματα, passiones sunt optimæ doctrinæ et disciplinæ. Et, ut ait S. Bernardus, *epist.* 88 : « Humiliatio via est ad humilitatem, sicut patientia ad pacem, sicut lectio ad scientiam. Si virtutem appetis humilitatis, viam non refugias humiliationis. Nam si non pateris humi-

liari, non poteris ad humilitatem provehi. » Obedientiam hic præ cæteris Apostolus Hebræis inculcat, ut eamdem imitentur, discantque Deo et Christo obedire constanter, etiamsi ea de causa spoliationem, exilium adeoque mortem ipsam subire et pati debeant. Unde subdit, quod Christus ita « consummatus factus sit sibi obtemperantibus causa salutis æternæ. »

Nota *tertio* : Christus non tantum per experientiam « didicit obedientiam, » id est, laborem arduum et difficultatem obedientiæ, sed etiam didicit obedientiam, id est, quanta sit obedientiæ magnitudo, excellentia, meritum et præmium; utpote cujus merito paulo post se evectum vidit ad summum gloriæ gradum, ut consummatus fieret nobis obedientiæ dux et præco, adeoque causa salutis æternæ. Hoc enim subjicit Apostolus. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Descriptio obedientiæ.

Egregie Climacus obedientiam ita definit : « Obedientia est spontanea mors, sepulcrum voluntatis, vita curiositate carens, securum periculum, immediata ad Deum excusatio, tuta navigatio, confectum dormiendo iter, discretionis depositio, quæ sarcinas in alium transfert, proprii desiderii omnimoda renuntiatio. »

Vers. 9.

9. ET CONSUMMATUS.— Græce τελειωθείς, id est *immolatus*, vel *consecratus*, vel, ut Syrus, *perfectus* est Christus hac sua passione et obedientia, adeoque corporis beatitudine et gloria immortali donatus est. Christus enim in cruce consummatus fuit in patientia, in charitate, omnique virtute, itaque consummatus fuit in gratia, et mox in gloria. Hinc S. Anselmus : « Consummatus, inquit, est Christus cum, consummatis omnibus obedientiæ, patientiæ et sanctitatis actionibus, clamavit in cruce, *Consummatum est,* » *q. d.* Apostolus: Consummatio hominis Christiani fit per afflictiones; quomodo ergo vos, o Hebræi, ægro estis animo in persecutionibus, quæ vos consummatos reddunt? ait Chrysostomus et Theophylactus.

Christus in cruce perfectus in patientia, gratia et gloria.

Vers. 10.

10. APPELLATUS A DEO PONTIFEX SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH,— *q. d.* Christus nobis est causa salutis, quia a Deo constitutus et appellatus est pontifex noster, cum scilicet dixit ad eum Deus *Psal.* CIX : « Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech (1). »

Vers. 11.

11. DE QUO NOBIS GRANDIS SERMO ET ININTERPRETABILIS AD DICENDUM; QUONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AUDIENDUM. — Pro *grandis* græce est πολύς, id est multus sermo; « et ininterpretabilis (ita legendum cum Romanis et Græcis, non autem *interpretabilis*), id est explicatu difficillimus : hoc enim est Græcum δυσερμήνευτος. Quare perperam commentarius S. Thomæ ascriptus legit *interpretabilis,* illudque bifariam exponit : *Primo*, ut *in* indicet negationem, et *interpretabilis* sit idem quod qui non potest interpretari. *Secundo,* ut *interpretabilis* affirmative idem sit, quod indigens interpretatione. Verum hæc repugnant ipsi etymologiæ : juxta eam enim *interpretabile* dicitur id, quod facile est interpretatu. Secus est de hac voce *investigabile*; illa enim sumi potest pro *non vestigabile.* Sensus ergo Apostoli est, *q. d.* De Melchisedech multa et magna dicenda forent, sed vobis, o Hebræi, explicatu difficilia, quia ad hæc rudes et imbecilles estis : magis enim capitis Aaronem vestrum, quam Melchisedech. Hæc mysteria Melchisedech ex parte explicat Apostolus cap. VII, ut Hebræorum mentem ad res Christianas et divinas sublevet et doceat, quantum capere poterant : ex parte ea quæ difficiliora sunt tacet, ne vel eos, vel alios legentes iis intellectu tam difficilibus a fide avertat vel obruat, inquit Chrysostomus. Tale est, quomodo panis et vinum oblata a Melchisedech, *Gen.* XIV, fuerint typus sacrificii Eucharistiæ. Unde veteres Græci, teste S. Hieronymo *ad Evagrium,* epist. 126, dicere solent, Paulum cap. VII, ubi agit de Melchisedech, quoddam ejus sacramentum et arcanum omisisse; illudque hic vocare sermonem ininterpretabilem, maxime infidelibus : licet enim hanc epistolam Paulus primario scribat fidelibus, secundario tamen eamdem scribit infidelibus, puta Judaizantibus, quos a judaismo ad christianismum convertere satagit. Adde, et fidelibus non nisi bene instructis traditam fuisse doctrinam de mysteriis Eucharistiæ. Est enim hoc Sacramentum maxime sublime, arcanum et divinum : unde Patres illud vocant arcanum Sacramentum, mysterium, mysteria quæ fideles norunt, etc.

Lectio D. Thomæ correcta.

Quare Paulus omiserit dicere, sacrificium Melchisedec esse typum Ven. Eucharistiæ?

QUONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AUDIENDUM. — Pro *imbecilles* græce est νωθροί, id est segnes, ignavi, negligentes facti estis ad audiendum et cognoscendum res Christianas et divinas : quales multi hodie sunt inter Christianos, qui suis lucris et negotiis ita intenti sunt et absorpti, ut vix Sacrum et concionem audire, vix de Deo, deque animæ suæ salute cogitare possint, aut velint. Hujus negligentiæ et ignaviæ causam fuisse persecutiones censet Œcumenius. Tentationes, inquit, et afflictiones reddiderunt vos segnes, neque potestis perfectos audire sermones : tentatio enim, cum illi ceditur vel auscultatur, emollit animum, segnemque, tepidum et imbecillem facit ad bonum. Tales hodie multi sunt in Anglia, qui ne bonis suis spolientur, omne Christiani hominis officium et disciplinam negligunt, nec respiciunt domestica Martyrum aliorumque plurimorum in fide et pietate constantissimorum et ferventissimorum exempla.

Negligentia in operibus quæ spectant ad animæ salutem, est perniciosa.

Vers. 12.

12. ETENIM CUM DEBERETIS MAGISTRI ESSE PROPTER TEMPUS, — id est pro longitudine temporis, quo tam in lege Mosis, quam in christianismo estis eruditi.

(1) Redierat Paulus ad præcipuum hujus Epistolæ argumentum, videlicet summum sacerdotium Christi. Sed rursum hic abreptus ab eo excurrit, quæ digressio continet increpationem, adhortationem ac solatium ad finem usque capitis sequentis. Tum demum, cap. VII et VIII, rem suam plene tractat et absolvit.

RURSUM INDIGETIS UT DOCEAMINI, QUÆ SINT ELEMENTA EXORDII SERMONUM DEI, — id est quæ sint rudimenta doctrinæ Christianæ et divinæ, quæ catechumeni docentur et discunt.

ET FACTI ESTIS QUIBUS LACTE OPUS SIT, — id est, qui indigetis instructione infirmæ, simplicis et puerilis doctrinæ de Christi humanitate, de baptismo, de resurrectione, de judicio, ut se explicat Apostolus cap. seq., vers. 1 et 2.

NON SOLIDO CIBO, — id est non altiori et perfectiori eruditione de Christi divinitate, de Melchisedech, de perfectione christiana. Nota : Hæc dicit Apostolus, excitando et exstimulando, ut scilicet Hebræorum animos acuat et sublevet ad audienda et capienda mysteria Melchisedech, aliaque quæ cap. VII et seqq. eis proponere statuit. Sic præceptor discipulos suos alias bene doctos, cum torpescunt et thema non satis accuratum exhibent, increpat et exstimulat, dicens, hoc thema non esse rhetoris, sed grammatici aut syntaxistæ, eosque ad syntaxim remitti debere. Hic sensus patebit initio capitis sequent.

Apostolus excitat Hebræos ad cogitationem aliorum mysteriorum.

13. OMNIS ENIM QUI LACTIS EST PARTICEPS, — id est, qui puerili institutione et doctrina est erudiendus et fovendus. De hoc lacte dixi I Corinth. III, 2.

Vers. 13.

EXPERS (græce ἄπειρος, id est inexpertus, rudis, imperitus) EST SERMONIS JUSTITIÆ, — id est, sermonis qui fit de perfecta justitia et sanctitate : hic enim solis perfectis convenit. Ita Theophylactus et Anselmus.

Alii sic explicant, « expers est sermonis justitiæ, » id est, non est capax justificationis, quæ a Christi deitate exspectanda est. Sed priorem sensum esse genuinum patet ex eo quod subdit Apostolus :

14. PARVULUS (græce νήπιος, id est infans, scilicet in Christo et christianismo) ENIM EST : PERFECTORUM AUTEM EST SOLIDUS CIBUS, — id est solida et perfecta doctrina et institutio, uti jam dixi.

Vers. 14.

CAPUT SEXTUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, se nolle rursum Hebræis tradere rudimenta fidei et pœnitentiæ, eo quod eos, qui tot Dei dona receperunt, quanta ipsi in christianismo, impossibile sit renovari ad pœnitentiam : itaque Hebræos avertit a lapsu et apostasia.

Unde secundo, vers. 9, ad constantiam, spem, patientiam, longanimitatem eos animat.

Hinc tertio, vers. 13, proponit eis exemplum Abrahæ, qui patienter exspectans ea, quæ sibi promiserat et juraverat Deus, tandem ea adeptus est.

1. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum, 2. baptismatum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, et judicii æterni. 3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. 4. Impossible est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus Sancti, 5. gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque sæculi venturi, 6. et prolapsi sunt, rursus renovari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentui habentes. 7. Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam illis, a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo. 8. Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, et maledicto proxima : cujus consummatio in combustionem. 9. Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora, et viciniora saluti : tametsi ita loquimur. 10. Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. 11. Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem : 12. ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum, qui fide et patientia hæreditabunt promissiones. 13. Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem, juravit per semetipsum, 14. dicens : Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. 15. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. 16. Homines enim per majorem sui jurant : et omnis contro-

versiæ eorum finis, ad confirmationem, est juramentum. 17. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum : 18. ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, 19. quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis, 20. ubi præcursor pro nobis introivit Jesus, secundum ordinem Melchisedech pontifex factus in æternum.

Vers. 1.

1. QUAPROPTER INTERMITTENTES INCHOATIONIS CHRISTI SERMONEM, AD PERFECTIORA FERAMUR. — Quæres, unde Apostolus inferat τὸ *quapropter*, cum potius contrarium inferre debuisset; dixit enim eos esse imbecilles, et lacte potius indigere quam solido cibo.

Respondeo, τὸ *quapropter* respicit vers. 11 et 12 cap. præced., ubi dixit : « De quo (Melchisedec) grandis nobis est sermo, » et : « Deberetis esse magistri, » *q. d.* Quamvis hactenus, o Hebræi, imbecilles et segnes fueritis in doctrina Christi et christianismo, tamen quia audistis jam pridem rudimenta fidei, ut pudor sit, in iis adhuc tam me quam vos hærere : hinc decet vos industriam vestram excitare et intelligentiam acuere, ut quasi perfecti solido cibo vesci incipiatis : « quapropter intermittentes, » postea si opus sit resumpturi, « inchoationis Christi sermonem, » id est, rudimenta christianismi, puta ea quæ in catechismo docentur pueri aliique rudes, « ad perfectiora feramur, » ut scilicet perfecta dogmata proponamus, nominatim de Melchisedech ejusque sacerdotio, tanquam antitypo sacerdotii Christi : de hoc enim dixit cap. præcedent. : « Grandis nobis est sermo et ininterpretabilis; » non quod vellet eum præterire, sed ut ad eum audiendum et capiendum exstimularet Hebræos segnes et torpentes, hinc eos ita pupugit arguitque ignorantiæ et ignaviæ; unde mox cap. VII, eumdem sermonem resumit et expromit. Ita ex Chrysostomo Theophylactus et Anselmus.

Hebræos excitat ad perfectiorem cognitionem Evangelicæ doctrinæ.

Vers. 2.

NON RURSUM JACIENTES FUNDAMENTUM POENITENTIÆ AB OPERIBUS MORTUIS, ET FIDEI AD DEUM, 2. BAPTISMATUM DOCTRINÆ, IMPOSITIONIS QUOQUE MANUUM, AC RESURRECTIONIS MORTUORUM, ET JUDICII ÆTERNI, — *q. d.* Non est, quod jam rursum vos doceam « fundamentum pœnitentiæ, » ut scilicet de primo innovanda per pœnitentiam vita jam vos instruam et moneam; non quoque est, quod jaciam « fundamentum fidei : » hoc enim jam pridem feci; aut « baptismi, » ut ejus doctrinam vobis tradam; aut « impositionis manuum, » id est, sacramenti Confirmationis; aut « resurrectionis et judicii : » horum enim veritatem et doctrinam jam satis audistis in prima vestra catechesi, cum Christiani facti estis. Ita Theophylactus et Anselmus. Nota hic quinque catechismi et doctrinæ Christianæ capita, catechumenis et recens conversis ante omnia proponenda, quæ Hebræis ab initio christianismi proposita fuisse docet hic Apostolus.

Quinque catechismi capita catechumenis proponenda.

Primum.

Primum est, « pœnitentiæ, » et conversionis « ab operibus mortuis, » id est a peccatis, quibus anima gratia Dei privatur, Deoque moritur : nec enim vitam bonam et Christianam quis inire potest, nisi per pœnitentiam a morte peccati resurgat.

Secundum.

Secundum caput est, « fidei ad Deum, » vel in Deum; utrumque enim significat Græcum ἐπὶ Θεόν, puta symbolum Apostolorum, fidesque de Deo trino et uno, deque incarnatione, passione, morte et redemptione Jesu Christi.

Tertium.

Tertium caput est, « baptismatum; » dicit *baptismatum*, non *baptismi*, quia catechumeni docebantur triplicem esse baptismum, scilicet fluminis, flaminis et sanguinis. Vel potius baptismata vocat non ex sua, sed Hebræorum mente et phrasi, qui lustrationibus et baptismatibus legis creberrimis assueti ad se crebro expiandum, putabant jam recens conversi et rudes adhuc, in christianismo quoque sæpe debere hominem baptizari, ut cum sæpe peccet, sæpe quoque remissionem peccatorum accipiat, indeque hoc Sacramentum non baptismum, sed baptismata nuncupabant, inquit Œcumenius et Theophylactus, *q. d.* Non jam tradam vobis doctrinam de baptismo, ac præsertim, quod apud Christianos non multa, uti apud Judæos, sint baptismata, sed unum tantum (1).

Quartum.

Quartum caput est, « impositionis manuum, » id est sacramenti Confirmationis, quod initio Ecclesiæ omnes baptizati, ut in persecutionibus tunc furentibus firmi essent in fide, mox a baptismo suscipiebant, ut colligitur *Act.* VIII, vers. 14, 15, 17. Ita S. Augustinus lib. I *De Fide et oper.*, cap. XI, et Ambrosius.

Quintum.

Quintum est, mysterium « resurrectionis et judicii æterni : » spes enim resurrectionis omnes excitat ad constantiam Christianam sanctamque vitam; judicii vero metus deterret omnes ab apostasia, aliisque peccatis : dicitur « judicium æternum » metonymice, quia in judicio feretur sententia de tota æternitate vel beata vel misera

(1) De baptismatis in plurali numero loquitur Apostolus, quia Judæis multæ erant rituales lotiones, lege mandatæ, non modo ad sordium purgationem, sed ad peccatorum etiam abstersionem; et sequiori ætate baptismus qui ad regenerationem *proselytarum* pertinebat. Accessit denique baptismus tum Joannis Baptistæ, tum Christianus. Nosse autem Hebræi discrimen debebant inter hunc et illos; nam hæc doctrina erat *fundamentum* religionis Christianæ. Ita Allioli.

cujusque sententia, inquam, fixa et irrevocabilis in æternum. Quam sapit qui hoc judicium æternum et annos æternos semper in mente habet!

Vers. 3. 3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. « Hoc, » scilicet ut, omissis fidei rudimentis et fundamentis, « ad perfectiora, » id est perfecta christianismi dogmata, « feramur, » inquit Theophylactus, Anselmus et alii. Aliter alii, sic enim explicant, *q. d.* Paulus : De rudimentis fidei jam dictis, quæ jam transibo, postea rursum agam Deo dante, cum opportunum erit; nam de baptismo et pœnitentia agit inferius cap. x, de fide cap. xi, de judicio cap. x et xii, de resurrectione mortuorum cap. xi et xii.

Sed si hoc Apostolus voluisset, dixisset potius per exceptivam particulam sic : « Quanquam hoc quoque faciemus. » Itaque prior expositio planior est; magisque cohæret præcedentibus. Τὸ enim *hoc* respicit τὸ *intermittentes*, et, *non rursum jacientes.*

Vers. 4 ad 6. 4-6. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, etc., rursum renovari ad pœnitentiam. — Vox *enim* dat causam cur dixerit vers. 1, non esse rursum jaciendum fundamentum pœnitentiæ, quia scilicet hæc impossibilis est iis, qui « illuminati, » id est baptizati sunt, ut vertit Syrus. Nota : S. Dionysius cap. iii *Eccles. Hierarch.*, p. 1, aliique Patres, baptismum vocant φωτισμόν, id est illuminationem, quia in baptismo homo fide Christi illustratur, « accipitque primi et increati luminis consortium, omniumque divinarum illustrationum principium, » ait S. Dionysius, cujus rei symbolo in baptismo faces accendi solent (1).

Baptizati illuminantur.

Vers. 4. 4. Gustaverunt etiam donum cœleste. — Græce ἐπουρανίου, quod verti potest, *supercœleste* donum, hoc est remissio peccatorum, inquit Chrysostomus, gratia, virtutes et charismata Spiritus Sancti, ac præsertim lætitia, pax et serenitas puræ et sanctæ conscientiæ, atque dulcedo et suavitas vitæ novæ et Christianæ, quam experiuntur tam recens baptizati, quam qui seriam peccatorum confessionem fecerunt, vitamque in melius commutarunt. Hunc enim dulcem saporem significat verbum *gustaverunt.*

Donum cœleste est remissio peccatorum, et ex ea pax conscientiæ.

(1) Commata 4-6 inter se connexa sunt, et bene cohærent cum præcedentibus. Dicit nempe Apostolus, rem sibi non esse cum Apostatis, quales tum essent apud Hebræos, nec se istorum in gratiam prima elementa religionis repetere velle, frustraneum hoc arbitratus : siquidem fieri non posse ut ejusmodi homines corrigantur; similes enim eos esse terræ improbæ, in quam, quod semen conjeceris, periret omne. Hic locus maxima in causa fuit, ut jam animadvertimus in *argumento* hujus Epistolæ, cur diu Romana Ecclesia cunctata sit hunc librum in canonem recipere, ut liquet ex Tertulliano *De Pudicitia.* Nam in illa controversia an *lapsi* in persecutionibus in gremium Ecclesiæ recipi possent, illi qui severiores erant in lapsos, Novatiani scilicet, hunc locum urgebant. Quia autem Romana Ecclesia in disciplina erga *lapsos* mitior erat, hanc epistolam Paulinam esse vix admittebat. Sed ἀδύνατον, *impossibile,* h. l. non est metaphysice impossibile, sed potius res admodum difficilis.

Vers. 5. 5. Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum. — Id est, gustarunt quam suavis et consolatoria sit doctrina Evangelica, quæ tanta tamque jucunda bona promittit nobis, tam hic, quam in cœlo capessenda. Nota : « Bonum » Hebræis sæpe idem est, quod lætum, jucundum, felix, delectabile. Inde « verbum bonum » vocat promissionem Dei Judæis jucundissimam, de liberatione a captivitate Babylonica. Sic *Psalm* xliv : « Eructavit, inquit, cor meum verbum bonum, » id est, epithalamium jucundissimum de nuptiis Christi et Ecclesiæ. Sic et Poeta canit :

Bonum Hebræis idem quod lætum.

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Virtutesque sæculi venturi. — « Virtutes » hic non opponuntur vitiis : græce enim est δυνάμεις, et syriace חילא *chaila,* id est robur, potentiam, energiam, *q. d.* Qui gustarunt per fidei cognitionem, amorem, spem, gaudium et desiderium, « virtutes, » id est potentias sæculi futuri, quid scilicet possit et valeat futurum sæculum, quam potens in eo futura sit redemptio et liberatio ab omni malo et miseria, quanta felicitas et beatitudo, quantam potentiam Deus ostendet in Beatis, scilicet in tam mira et augusta illorum gloria, immortalitate, vita æterna, visione et fruitione Dei, omniumque gaudiorum et bonorum, tam corporis quam animi copia et affluentia. Illum prægustum futuræ vitæ habebat S. Augustinus ejusque mater S. Monica, uti ipse affectuose narrat lib. IX *Confess.*, cap. x. Sanctus item Franciscus cum dicit : « Tanta est gloria quam exspecto, ut omnis me pœna delectet. »

Potentia felicitas et beatitudo sæculi futuri.

Latius accipit hasce « virtutes, » sive potentias, Œcumenius, scilicet ut tam potentes damnatorum pœnas et tormenta in inferno, quam potentia, augusta et divina præmia Beatorum in cœlo complectantur.

Pœna damnatorum.

Vers. 6. 6. Et prolapsi sunt. — Post tanta dona, lumina, suavitates et dulcedines, in apostasiam, aliave peccata prolapsi sunt.

Rursus renovari ad poenitentiam. — Græce ἀνακαινίζειν, id est renovare, ut scilicet sacerdotes per sacramentum pœnitentiæ Prolapsos renovent. Sed corrigendus est textus Græcus modernus ex Chrysostomo, Œcumenio, Theophylacto, qui legunt ἀνακαινισθῆναι, id est renovari, ut vertit Noster.

Nota, « ad pœnitentiam, » id est, *per* pœnitentiam. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius. Græcum enim εἰς vel ἐν respondet Hebræo ב *bet,* quod significat, *in, ad, per, propter* : sic vulgo dicimus, ad primum (id est *per* primum) delictum occubuit Petrus : ad contactum (id est, *per* contactum) Christi sanata est hæmorrhoissa : ad (id est, *per*) ignis præsentiam inflammatur stupa.

Quæres, quis hujus loci sit sensus, et quomodo sit impossibile lapsos renovari ad pœnitentiam? Ex hoc loco male intellecto orta est hæresis Novati et Novatianorum tempore S. Cypriani, qui

Hæresis Novati et

Novatianorum. docebant lapsis non esse dandam pœnitentiam, nec veniam : indeque Catharos, id est puros et mundos, se nuncuparunt.

Error Tertulliani. Hinc quoque deliravit Tertullianus, cum lib. I *De Pudicitia* docuit, lapsos semel tantum ad pœnitentiam esse recipiendos. Sed hæc hæresis jam pridem explosa et damnata est, et manifeste repugnat ipsi S. Paulo, qui I *Cor.* v, et II *Cor.* vii, et alibi multis suadet tam fornicario illi Corinthio, quam aliis quibusvis lapsis pœnitentiam.

Petri Lombardi et Hugonis Victoris, explicatio. Rursum Petrus Lombardus et Hugo Victor, *Quæst.* LXI in epistolam hanc, putant Apostolum loqui de pœnitentia peragenda post hanc vitam : hæc enim est impossibilis. Sed nihil tale suggerit vel innuit hic Apostolus.

Prior explicatio hujus loci, loqui Apostolum de pœnitentia baptismi, qui iterari non potest. Dico ergo, duæ sunt maxime probabiles hujus loci expositiones. Prior est omnium pene veterum, Chrysostomi, Theodoreti, Theophylacti, Œcumenii, Haymonis, Sedulii, Primasii, Ambrosii, lib. II *De Pœnit.* cap. ii; Hieronymi, lib. II *Contra Jovin.*; Augustini, in inchoatione epist. *ad Rom.*, et aliorum : hi censent Apostolum loqui de pœnitentia baptismi, seu quæ præit baptismum, tantumque damnare hoc loco iterationem baptismi : unde veteres passim ex hoc loco docent et probant Baptismum æque ac Confirmationem non posse iterari. Hebræi enim in judaismo sæpe se baptizabant, indeque facti Christiani putabant pari modo se posse iterum, tertio et quarto baptizari, et baptismo iterato identidem peccata, in quæ sæpius incidebant, expiare. Probatur hæc explicatio *primo*, quia Apostolus hic respicit ad pœnitentiam, de qua egit vers. 1; ibi autem pœnitentiam jungit baptismo, eamque intelligit quæ præit baptismum.

Prior hæc explicatio probatur quadrupliciter.

Secundo, id indicat vox « renovari, » quæ fere baptismo datur : unde Apostolus, *Tit.* iii, 5, baptismum vocat « lavacrum regenerationis et renovationis. »

Tertio, id ipsum innuit vox « impossibile : » proprie enim sola baptismi, non autem pœnitentiæ, iteratio est simpliciter impossibilis.

Quarto, quia subdit Apostolus, « rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, » *q. d.* Baptismus est figura et repræsentatio crucis; et qui baptizatur, symbolice cum Christo crucifigitur, ut dixi *Rom.* vi, 3. Unde sicut Christus secundo crucifigi non potest, sic nec baptismus repeti; et qui secundo baptizantur, hi Christum in seipsis iterum symbolice crucifigunt : hoc enim ipso significant et protestantur crucem a Christo semel susceptam, et priore unicoque baptismo a se suscepto adumbratam, non sufficere; sed opus esse ut iterum Christus crucifigatur, itaque secundum baptismum ad eluenda peccata instituat. Ita Chrysostomus et Damascenus, lib. IV *De Fide*, cap. x.

Posterior, apostatis et ingratissimis peccatoribus difficilem esse pœnitentiam. Secunda magis plana ac genuina hujus loci expositio est Anselmi, Lyræ, Hugonis, Dionysii, Titelmanni, Vasquezii, Riberæ et aliorum recentiorum : hi censent Apostolum proprie loqui de pœnitentia, eamque dicere impossibilem, id est valde difficilem, esse peccatoribus, non quibusvis, sed gravissimis et ingratissimis, puta apostatis, qui post tot insignia lumina et dona cœlestia a Deo accepta, post tot gratias et consolationes Spiritus Sancti, postquam gustarunt delicias Dei et futuræ vitæ, a Deo, a fide et agnita veritate, atque a Christo ad judaismum et infidelitatem desciscunt, uti aliqui Hebræi faciebant.

Posterior hæc expositio probatur tripliciter. Probatur hæc expositio *primo*, quia vers. sequenti vocat terram maledictam, quæ rore cœlestis gratiæ et fidei recepto, profert tamen spinas apostasiæ, ideoque reproba est et igni comburenda : apostatæ enim fere omnes pœnitentia expiari non possunt, sed obdurati et reprobi sunt, ideoque in gehennam relegantur; ubi clare vides non baptismi, sed pœnitentiæ vim et fructum eis adimi.

Secundo, quia verba ipsa plane id significant : pœnitentia enim non baptismum, sed pœnitentiam significat eorum, qui in peccatum prolapsi sunt, post illuminationem, id est, post baptismum.

Tertio, quia cap. x, vers. 26, omnino similiter de his apostatis ait : « Voluntarie peccantibus jam non relinquitur pro peccato hostia, » *q. d.* Eorum qui voluntarie peccant et a Christo desciscunt, peccatum et apostasia nullo, non dico baptismo, sed sacrificio pro peccato, nulla pœnitentia expiari potest, id est, difficillime et vix expiari potest : quia tales vix unquam serio pœnitent, uti videmus nostros apostatas sacerdotes et monachos, cum a religione nostra et ab Ordine suo ad hæreticos transfugiunt, difficillime et rarissime converti et pœnitere. Sic *Matth.* cap. xii, vers. 32, dicit Christus, quod blasphemia in Spiritum Sanctum non (id est *ægre, vix*) remittetur in hoc sæculo, nec in futuro. Sic I *Joan.* v, 16, dicitur : « Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis, » *q. d.* Si quis peccet, dummodo non peccet peccatum ad mortem, oret quis pro peccante, et certo speret se exaudiendum, et veniam ei impetraturum : sin autem quis peccet peccatum ad mortem, non ausim spondere, nec certo sperare, quod orans pro eo veniam ei impetrabit, non tamen omnino orationem pro eo fieri veto. Ubi peccatum ad mortem idem fere videtur esse cum eo, de quo hic agit Apostolus cum ait : « Impossibile est eos, qui semel illuminati et prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam. »

Apostatæ nostri, sacerdotes et monachi obdurati. Peccatum in Spiritum Sanctum, et peccatum ad mortem vix remittuntur.

Peccatum ad mortem quod et quale. Peccatum enim ad mortem, ut docet S. Hieronymus, lib. II *Contra Jovinian.*, est quodvis gravissimum peccatum, maxime quod ex malitia et obfirmato animo fit, v. g. cum quis fidem agnitam ex malitia improbat, deserit, et tanquam dæmoniacam calumniatur; quod peccatum ordinarie vix remittitur, estque tale ac tantum, ut ex eo ad vitam spiritualem gratiæ vix ullus resurgat; sed in eo, ac consequenter in morte animæ maneat is qui peccat, ac proinde puniendus sit morte æterna.

Respondetur argumentis allatis pro priore expositione.

Ad *primum* argumentum pro priori expositione de baptismo allatum respondeo, Apostolum vers. 1, pœnitentiam generatim accipere, omnemque intelligere, tamque eam quæ baptismum antecedit, quam eam quæ baptismum sequitur : utraque enim rudes et catechumenos docere solet, ut sciant quomodo ad baptismum se præparare, et quomodo post lapsum, si lapsi sint in peccatum, per pœnitentiam se reparare, et baptismali puritati restituere possint : mox enim a baptismo catechumeni usurpare et frequentare solent pœnitentiæ Sacramentum.

Ad primum. Ad secundum.

Ad *secundum* respondeo, vocem *renovari* tam tribui pœnitentiæ, quam baptismo; unde Apostolus tam Ephesios quam Romanos et Colossenses jam pridem baptizatos hortatur dicens : « Renovamini spiritu mentis vestræ, » *Ephes.* IV, 23. Sic Concilium Tridentinum, *sess.* XIV, cap. II, docet per pœnitentiæ Sacramentum nos renovari, et ad novitatem baptismo acceptam reparari.

Ad tertium.

Ad *tertium* respondeo, *impossibile* hic, non physice, sed moraliter accipi; significareque id, quod communiter et ordinarie non fit, et secundum consuetudinem et legem ordinariam fieri non potest. Sic enim Jurisperiti vocant impossibile, id quod valde est difficile, et raro aut nunquam fit. Sic Christus, *Matth.* XIX, 26, dicit impossibile esse divitem salvari : quod mox explicat dicens, id apud homines esse impossibile, apud Deum autem omnia esse possibilia. Eodem modo impossibile est peccantes hoc peccato apostasiæ renovari ad pœnitentiam, si spectes communem cursum, tum naturæ, tum gratiæ, quam Deus ordinarie dat, juxta quem videmus tales rarissime et vix unquam converti; ut moraliter et vulgariter loquendo dicamus impossibile esse tales converti.

Impossibile moraliter est id, quod raro aut nunquam fit.

Ex hæresiarchis nullus resipuit excepto Berengario.

Sic ex hæresiarchis, qui principes sunt apostatarum a Christo, hucusque neminem vidimus qui resipuerit, excepto uno Berengario. Apud Deum autem possibile est eos converti, si videlicet quis valde sanctus vir Deum exoret, aut si Deus sponte sua raram quamdam et extraordinariam gratiam eis largiatur, qua cor eorum durum flectat et emolliat ad veram et seriam pœnitentiam, uti subinde fieri videmus.

Ad quartum.

Ad *quartum* respondeo paragrapho proximo.

RURSUM CRUCIFIGENTES SIBIMETIPSIS FILIUM DEI, ET OSTENTUI HABENTES. — Nota hæc verba non referri ad τὸ *renovari, q. d.* eos in ipsa renovatione et iteratione baptismi crucifigere Christum; sed ad τὸ *prolapsi*. Patet ex Græco, in quo pari casu, scilicet accusativo, hæc efferuntur, scilicet ἀνασταυροῦντας et παραπέσοντας, *q. d.* Prolapsi sunt, quia rursum crucifigunt et ostentui habent Christum; ideoque impossibile est eos ad pœnitentiam renovari : omnis enim qui in pristina peccata, ac præsertim qui a fide in judaismum et hæresim aut infidelitatem relabitur, iterum quasi crucifigit Christum, quia novo peccato novam dat causam crucis et mortis Christi : facit enim rursum id propter quod Christus crucifixus est; quare nisi Christi mors tam efficax fuisset, ut ad omnia omnino peccata post quantavis sæcula futura et iteranda se extendisset, oporteret Christum toties mori et crucifigi, quoties peccant homines, sicut Aaronica sacrificia et victimæ, toties mactari et offerri debebant, quoties peccabant Judæi.

Illustris hujus loci sensus : *Rursus crucifigentes sibi Filium Dei.*

OSTENTUI HABENTES. — Græce παραδειγματίζοντας, id est, paradigma, sive exemplum statuentes, quod ab omnibus videatur et rideatur; hoc est, infamantes, irrisione et ludibrio exponentes. Unde Syrus habet נצערין *netsaarun*, id est contemnunt, despiciunt, contumelia et ignominia afficiunt. Qui enim apostatat et in peccata relabitur, hoc ipso contemnit, vilipendit et ridet Christum, Christique crucem et redemptionem, atque hoc ipso causa est, ut Christus in exemplum ludibrii Gentilibus omnibusque hominibus proponatur, utque Gentiles dicaces et malevoli irrideant Christum, Christique legem et Ecclesiæ, sicut Judæi irriserunt Christum in cruce suspensum : sic Julianus Apostata irrisit, et irridendum proposuit Christum et christianismum.

Apostatæ contemptores et irrisores Christi et christianismi.

Vers. 7.

7. TERRA ENIM SÆPE VENIENTEM SUPER SE BIBENS IMBREM, ET GENERANS HERBAM OPPORTUNAM (εὔθετον, id est, utilem et accommodam) ILLIS A QUIBUS COLITUR, ACCIPIT BENEDICTIONEM A DEO. — « Benedictionem » vocat continuam fertilitatem : dum enim terra labori et agriculturæ respondet, generatque herbam, facit Deus ut homines eam diligentius colant, et subinde hordeum, triticum aliasque segetes in ea serant; ipseque Deus illi novas pluvias, et novas solis cœlique influentias immittit : quo fit ut terra ita exculta novos, plures et meliores fructus ferat : quæ est terræ quasi benedictio et felicitas, sicut felicitas et benedictio matris est multas et pulchras generare proles. Hac terræ similitudine et analogia significat Apostolus, homines, qui imbrem gratiæ divinæ excipiunt, eique cooperantes, fructus bonorum operum producunt, a Deo benedici, id est, majori gratiæ et consolationis cœlestis influxu, virtutum et meritorum copia cumulari.

Terræ et animæ fertilis similitudo.

Vers. 8.

8. PROFERENS SPINAS AC TRIBULOS, REPROBA EST, ET MALEDICTO PROXIMA; CUJUS CONSUMMATIO IN COMBUSTIONEM. — Pro *proferens* græce est ἐκφέρουσα, id est efferens, emittens, ejiciens, quasi præter naturam, « spinas, » tanquam aborsum, cum per se generare deberet herbam utilem. Ita Œcumenius. *Secundo,* pro *reproba* græce est ἀδόκιμος, id est improbanda, deserenda, rejicienda, et inculta relinquenda, ut fiat horridum vepricetum et senticetum. Hinc *tertio,* eamdem vocat « maledicto proximam, » ut, nisi meliora ferat germina, maledictioni, id est sterilitati et squalori, perpetuo subjaceat. *Quarto,* « consummatio, » id est, finis et exitus ejus est, ut sit in « combustionem; » ut cum suis spinis ac tribulis comburatur.

Terræ et animæ sterilis comparatio.

Ex parabola terræ frugiferæ et sterilis, probat Apostolus id quod dixerat, scilicet peccatum

apostasiæ post accepta tanta dona gratiæ, quasi pluviæ cœlestis, commissum, esse gravissimum et quasi irremissibile; eo quod apostata hanc pluviam neglexerit, illique non responderit, sed manserit sterilis bonorum operum, ideoque maledicto sit proximus, ut nisi plane se emendet, a Deo auditurus sit : « Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus. »

Vers. 9. 9. CONFIDIMUS AUTEM DE VOBIS, DILECTISSIMI, MELIORA ET VICINIORA SALUTI, TAMETSI ITA LOQUIMUR (1). —Pro *confidimus* græce est πεπείσμεθα, id est persuasi sumus, credimus, persuasimus nobis, vos scilicet non esse instar terræ, quæ germinat spinas et tribulos, ideoque maledicta est : tamen hæc loqui et submonere volumus, quia vidimus quosdam inter vos a primo fervore descivisse et flaccescere indies, qui, si ita pergant, tandem fient terra maledicta, et damnabuntur : hos hac parabola terremus et monemus, ut resumant primum fervorem, et divinæ gratiæ respondeant, ferantque fructus virtutum instar terræ fertilis et benedictæ. Ita Theophylactus.

Vers. 10. 10. NON ENIM INJUSTUS EST DEUS, UT OBLIVISCATUR OPERIS VESTRI, ET DILECTIONIS QUAM OSTENDISTIS IN NOMINE IPSIUS. — Putant nonnulli Doctores moderni, Apostolum hic loqui Hebræis lapsis in apostasiam et peccatum mortale, eosque erigere in spem veniæ, eis proponendo partim suam pœnitentiam, et pœnitentiæ ac charitatis opera, quibus jam pœnitentes ministrarunt sanctis; partim Dei justitiam, id est, fidelitatem, qui sicut peccatoribus pœnitentibus veniam promisit, ita eamdem re ipsa præstabit, *q. d.* Estote bono animo, o Hebræi; licet enim lapsi sitis, tamen quia pœnitet vos, eamque pœnitentiam testamini, dum tanta charitate ministratis sanctis, certi estote quod Deus in gratiam vos recipiet; « non enim injustus » est, sed justus et fidelis, ut misericordiam et remissionem peccatorum promissam pœnitentibus vobis præstet et exhibeat. Si objicias Concilium Tridentinum, sess. VI, cap. XVI, dicere, hæc verba Apostoli non peccatoribus, sed justificatis esse proponenda, respondent, hæc verba justificatis esse proponenda, non quasi per se ad eos pertineant, sed tanquam argumentum a minori, *q. d.* Si Deus non obliviscitur veniæ, quam promisit impiis si pœniteant, multo minus obliviscetur præmii, quod justorum operibus promisit. Verum Concilium videtur proponere hæc Apostoli verba justificatis, non ut argumentum a minori, sed ut iis ipsis præmium operum justorum explicet et demonstret : nam alioqui, hoc loco omisso, alia clara et expressa Scripturæ sanctæ testimonia, quæ idipsum diserte significant, protulisset. Adde, quod Apostolus non peccatoribus, sed justificatis loquatur, patere ex ipso Apostolo, ut mox ostendam.

Quorumdam modernorum explicatio, hæc verba accommodantium peccatoribus.

Ex Concilio Tridentino ostenditur verba hæc justificatis convenire.

Secundo, S. Thomas et Franciscus Suarez in erudito illo opusculo *De Reditu operum mortificatorum*, putant Apostolum loqui Hebræis tam in gratia stantibus, quam in peccatum jam ante lapsis, sed jam rursum reparatis et justificatis, quibus bona opera ante lapsum facta, jam per pœnitentiam restituta sint a Deo. Unde ex hoc Apostoli loco probant opera et merita bona per peccatum sequens mortificata, iterum post pœnitentiam redire et reviviscere, et restitui pœnitenti. Videntur enim hi Hebræi peccasse, et esse prolapsi, ut innuit Apostolus vers. 6; quare docent iidem hæc merita redire et restitui pœnitenti ex justitia, præsupposita tamen liberali Dei ordinatione et promissione, qua hunc reditum et restitutionem promisit, ideoque dicere Apostolum ; « Non enim injustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri. »

Reditus et revificatio operum mortificatorum probatur ex hoc loco secundum aliquos.

Hæc sententia in se vera est, non tamen videtur esse plane genuina, et ex mente Apostoli hoc loco. Licet enim subinde innuat aliquos Hebræos esse prolapsos, et licet aliis nonnullis, utpote segnibus, eumdem lapsum timeat, tamen eos, ad quos scribit, quosque hic alloquitur et compellat, necdum esse lapsos satis significat vers. præced., ubi ait : « Confidimus de vobis meliora et viciniora saluti : tametsi ita loquimur, » et vers. 11 et 12, itemque x, 34, ubi cum laudans Hebræos dixisset, eos vinctis esse compassos, et rapinam bonorum aliaque dura cum gaudio suscepisse, subdit ; « Nolite itaque amittere confidentiam vestram ; patientia enim vobis necessaria est, adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet. » Rursum, cum dixisset hoc loco, non esse injustum Deum, ut obliviscatur eorum operis et dilectionis, subjicit : « Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei, usque in finem. » Quibus verbis aliisque tota epistola sparsis hortatur Hebræos, non ad resipiscentiam, sed ad constantiam in fide, ne tentationibus et persecutionibus pressi et fatigati, ab ea resiliant et deserant collectionem Christianam.

Apostolus non intendit hanc reviviscentiam.

Probatur primo.

Secundo, de pœnitentibus hic non agere, adeoque pœnitentiam hic non commendare Apostolum, patet ex eo, quod tam hic, quam vers. 6, dicit esse « impossibile eos qui prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam, » eosque non misericordiam, sed terribile tantum Dei judicium manere. Rursum id patet ex eo, quod ait vers. 1 : « Intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ. »

Probatur secundo.

Tertio, ita videtur exponere Concilium Tridentinum, *sess.* VI, cap. XVI, ubi docet justificatis a peccato hæc Apostoli verba esse proponenda, ut iis excitentur ad studium bonorum operum ex spe mercedis, quam recipient a Deo justo judice.

Probatur tertio.

(1) Vers. 9. Vos autem non esse ex Apostatarum numero confido, imo saluti esse proximos, licet vos supra, v, 12, imbecilles et parvulos dixerim.

Hæc ergo est mens et sententia Apostoli : dixerat paulo ante : «Confidimus de vobis meliora et viciniora saluti, » scilicet quod non sitis similes terræ sterili, reprobæ, maledictæ et comburendæ; sed potius, quod sitis terræ fertili et benedictæ similes, quodque rectis itineribus tendatis ad salutem, illique vicini sitis : id probat dicens : « Non enim injustus est Deus, » etc., *q. d.* Deus cum sit justus retributor operum, oblivisci non potest, sed semper est memor vestræ dilectionis et misericordiæ, ut illam præmiet, dando vobis gratiam et stimulos, quibus facile in hac dilectione æque ac fide, spe, patientia aliisque bonis operibus perseverare et crescere possitis, atque per ea tendere et assequi tandem salutem et coronam gloriæ, quam bonis operibus promisit; si tamen vos ipsi huic gratiæ cooperari pergatis, sitisque in fide constantes : quod unice cupio, ad idque plane vos exhortor. Unde subdit: « Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei, usque in finem. » Hinc sequitur, bona opera mereri stabilitatem et perseverantiam in fide, gratia et bonis operibus : sicut vice versa mala opera merentur et disponunt ad vagandum per cupiditates et scelera, ac tandem ad vacillandum in fide et ad ipsam fidem perdendam.

Cooperandum gratiæ divinæ.

Nota quod dicit : « Non enim injustus est Deus. » Hisce enim verbis significat injustum fore Deum, si mercedem quam bonis operibus promisit negaret et subtraheret, aut si minorem mercedem daret, quam opera mereantur. Deus enim ad justam et condignam operum mercedem promissione sua se obstrinxit : hinc quia justissimus est, quod justum est, quodque promisit, justissime præstabit. Vide dicta II *Timoth.* IV, 8.

Deus ex justitia remunerabit opera.

ET DILECTIONIS. — Ita legendum cum Syro, Chrysostomo, Theophylacto, Œcumenio; jam enim nescio a quo, in Græco additum est τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, id est, laboris charitatis, vel dilectionis, id est laboriosæ charitatis, vel laboris ex charitate suscepti.

QUAM OSTENDISTIS (id est, præstitistis et exhibuistis) IN NOMINE IPSIUS, — id est nomini, vel erga nomen ipsius, scilicet Christi Dei et Domini vestri, ut sit *bet* contactus; vel « in nomine, » id est, propter nomen ipsius, ut sit *bet* causæ, vel pretii, *q. d.* Propter Christum benefecistis Christianis, et magnum laborem subiistis in adjuvandis Christi pauperibus. Rursum, dum hoc fecistis et facitis, ostenditis quantum ametis Christum Christique nomen, qui scilicet Christi amore omnibus qui Christi nomine insigniuntur, ministratis et succurritis eleemosynis vestris.

Paulus hic ex Hebræo illustratus.

Nota : *Ministrare* significat tam succurrere et eleemosynam dare, quam eleemosynam ad pauperes et ægrotos deferre, eisque inservire : quæ plena et perfecta est misericordia et charitas Christianorum.

Moraliter, vide hic Chrysostomum in morali *hom.* 10 et 11, docentem quam non debeamus curiose scrutari pauperes, an sint boni et sancti, sed simpliciter dare eleemosynam in nomine Christi, non tantum christianis, sed et paganis.

Eleemosyna quibus et qualibus danda?

11. CUPIMUS AUTEM UNUMQUEMQUE VESTRUM EAMDEM OSTENTARE (ἐνδείκνυσθαι, id est ostendere) SOLLICITUDINEM, AD EXPLETIONEM SPEI, USQUE IN FINEM. — « Ad expletionem spei, » id est, ut spes vestra plena sit, indiesque augeatur et plenior fiat per perseverantiam et studium bonorum operum, tandemque re ipsa expleatur, cum spes ipsa vertetur in rem, cumque præmium cœleste quod sperastis et pro quo laborastis, re ipsa consequemini (1).

Vers. 11.

Ubi nota, spem et fiduciam salutis nasci et corroborari exercitio et studio bonorum operum : quare qui gehennam anxie formidat et damnari metuit, exerceat se assidue in bonis operibus, itaque crescet fiducia salutis, quæ omnem hunc metum aut excludet, aut valde imminuet.

Spes roboratur exercitio bonorum operum.

Nota : Pro *expletionem* græce est πληροφορίαν, quod Vatablus, Erasmus et alii vertunt, *plenam probationem*, persuasionem et certitudinem, ut scilicet spes vestra per bona opera fiat certa, usque in finem certitudinis spei, id est, usquequo plene persuasi sitis, planeque et certo (quantum licet in hac vita) confidatis vos speratam gloriam in cœlis adepturos; itaque non timide, scrupulose et anxie, sed libere, lætissime et fidentissime Deo serviatis, ut idem sit cum eo quod monet S. Petrus, cum ait *epist.* II, cap. I, vers. 10 : « Satagite ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis. » Ita et Vasquez. Πληροφορία, ait, est certa et plena fides, sive persuasio, ex qua oritur certa et plena spes : tunc enim plena est spes, cum plena est fides de eo quod speratur. Verum πληροφορία proprie expletionem significat, sicuti vertit Noster. Uti ostendi *Rom.* XIV, 5.

Nota *secundo*, τὸ *in finem* referendum esse ad « ostentare sollicitudinem, » *q. d.* Cupio ut ostendatis hanc bonorum operum sollicitudinem in finem usque vitæ vestræ. Potest tamen referri quoque ad « expletionem spei, » *q. d.* Ut spes vestra expleatur in finem usque, ut scilicet illa indies ita crescat, donec tandem ipsa plene finiatur, absolvatur et consummetur : crescente enim sancta vita, crescit et spes, et quantum illa, tantum et hæc perficitur et consummatur.

Sollicitudo continua bonorum operum necessaria.

12. ET NON SEGNES EFFICIAMINI, — in retinendo et prosequendo Evangelio et vita Christiana, in persecutionibus et afflictionibus pro ea sufferendis.

Vers. 12.

VERUM IMITATORES EORUM, QUI FIDE ET PATIENTIA HÆREDITABUNT PROMISSIONES. — « Fide, » scilicet qua credunt, si Deo fideles sint, se ab eo bona æterna accepturos : hæc enim fides est quæ spem excitat et sustentat ad quævis ardua suscipienda et perferenda; de qua agit toto cap. XI, ut He-

Commendatur

(1) *Sollicitudinem*, per scilicet studium in fide retinenda.

Fides et patientia. braeos ad constantiam in persecutione præstandam, per hanc fidem animet et corroboret.

Pro *patientia* græce est μακροθυμία, id est longanimitas, qua duramus in malis, nec iis frangimur, etiamsi longo tempore nos premant, sed longanimiter exspectamus, ut tandem aliquando iis liberemur, et bona promissa ac sperata cernamus et hæreditemus in cœlis: hæ enim sunt « promissiones » in Scripturis celebres, ideoque Hebræis notæ, quas hic Paulus intelligit, scilicet bona in cœlis nobis promissa. Per metonymiam enim *promissio* ponitur pro re promissa. « Patientia » ergo, sive longanimitas, hic idem est quod perseverantia. Simile est vers. 15.

Vers. 13. Abraham pater credentium, et patienter exspectantium.

13. Abrahæ namque promittens Deus. — *q. d.* Quod jam dixi: « Imitatores estote eorum qui fide et patientia hæreditabunt promissiones, » idipsum exemplo Abrahæ confirmo, ipsumque Abraham patrem vestrum omniumque credentium et patienter exspectantium, vobis imitandum propono; ut, sicut ipse fide et patientia promissionem sibi a Deo factam et juratam tandem consecutus est, ita et vos eamdem longa fide, spe et patientia consequamini. Promissio enim Abrahæ facta, vobis quoque, omnibusque fidelibus facta est, ut mox patebit. Simili modo Abraham in exemplum proposuit Apostolus Romanis, cap. IV, 16.

Quoniam neminem habuit per quem juraret, majorem, juravit per semetipsum. — Ostendit promissionem Dei esse certam et firmam, nec quemquam de ea posse dubitare, quia Deus eam juramento confirmavit jurans per semetipsum, cum non haberet majorem se, per quem juraret.

Vers. 14. Nisi Hebræis nota est juramenti execratorii.

14. Dicens: Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. — « Nisi » Hebræis nota est juramenti execratorii, in qua est aposiopesis, *q. d.* Nisi te benedicens benedixero, id est, nisi beneficiis meis cumulate tibi benefecero, iisque abunde te cumulavero (hoc enim significat illa geminatio, « Benedicens benedicam; » et benedicere Dei, cum sit reale et efficax, idem est quod benefacere), supple et subaudi, « non habear Deus, » verax, fidelis. Jurat enim hic Deus, ut ait Apostolus, per semetipsum, seque quasi devovet.

Nota: Pro *nisi* græce est ἦ μήν, quod Noster, Vatablus, Erasmus et alii vertunt *nisi*, ut sit idem quod εἰ μή; Theophylactus tamen et Œcumenius vertunt *vere*, vel *certe*.

Apostolus non semper verba, sed sensum Scripturæ citat.

Hinc *secundo*, patet Apostolum hic, uti et alias, non verba Dei et Scripturæ, sed sensum citare, adeoque multa verba Dei paucis complecti. Sic enim dicit Deus, *Gen.* XXII, 16: « Per memetipsum juravi (id est juro), dicit Dominus: quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me, benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, et velut arenam quæ est in littore maris; possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ; quia obedisti voci meæ. » Quæ omnia summatim hisce paucis verbis complexus est Paulus dicens: « Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. »

Promissio facta Abrahæ inchoate impleta in veteribus Judæis, perfecte in Christianis.

Hinc *tertio*, patet hanc benedictionem et promissionem Abrahæ et posteris Abrahæ factam, impletam esse inchoate in Isaac et Judæis ex Isaac prognatis, quando scilicet Deus illos temporalium bonorum abundantia cumulavit; perfecte vero impletam esse in Christo et Christianis, quos Deus spiritualis gratiæ copia omnique benedictione cœlesti benedixit: hanc enim spiritualem Christianorum benedictionem, temporalis illa Isaaci et Judæorum, quasi typus et figura adumbravit. Ad Christum enim et Christianos, quasi ad veros et genuinos ex mente Dei et Scripturæ Abrahæ filios, hanc ejus benedictionem vel maxime pertinere, patet ex ipsis verbis quibus ait: « Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ: » per Isaac enim soli Judæi, per Christum vero omnes gentes benedictæ sunt, ut patet *Galat.* III, 16; unde Apostolus, *Rom.* IX, 6: « Non omnes, inquit, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine, » *q. d.* Non Judæi qui secundum carnem ex Abraham et Israele, id est Jacobo, sunt nati, sed fideles et Christiani, qui secundum spiritum ex Abraham et Jacob sunt prognati, quia fidem et spiritum Abrahæ patris quasi genuini filii imbiberunt et imitantur, censentur a Deo esse semen, id est posteri et filii Abrahæ a Deo in filios adoptati; ac consequenter hi soli censentur et sunt Abrahæ, et promissionis ac benedictionis illi factæ hæredes. Ita ex S. Chrysostomo Theophylactus, Anselmus et alii.

Vers. 15.

15. Et sic longanimiter ferens (exspectans) adeptus est repromissionem. — In senio enim suo Abraham, et prole et opibus fuit cumulatus *Genes.* XXV, 1 et seq.

Abrahamiticæ promissiones multis modis impletæ.

Secundo, in posteris suis secundum carnem, post quadringintos annos a promissione sibi facta benedictus est Abraham, quando duce Josue Hebræi, posteri Abrahæ, obtinuerunt portas inimicorum suorum, id est, terram et urbes Chanaan.

Tertio, spiritualiter et maxime Abraham fuit benedictus, quando post mortem in limbum, et inde tempore Christi in cœlum deductus est: similiter in posteris suis secundum spiritum benedictus est, et indies adhuc benedicitur, quando fideles et Sancti in cœlum, cujus typus erat Chanaan, ingrediuntur; et de hac tertia benedictione loquitur Apostolus, cum ait cap. XI, vers. 13, Abraham et patriarchas esse defunctos non acceptis promissionibus, sed eas a longe aspexisse et salutasse.

Vers. 16.

16. Homines enim per majorem sui jurant. — Docet exemplo hominum, apud quos omnis lex et omne dubium terminatur et firmatur jura-

mento, Deum suam promissionem voluisse firmare juramento, idque jurando per seipsum, cum non haberet majorem se, per quem juraret.

Nota græcismum, « majorem sui, » id est majorem se.

Vers. 17 et 18.

17. In quo (in qua re, scilicet promissione sua; vel « in quo, » id est, *propter quod*; ita Syrus: Hebræum enim *bet*, id est *in*, sæpe idem est quod *propter*) volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus (filiis Abrahæ, puta fidelibus) immobilitatem (firmitatem et immutabilitatem) consilii sui (repromissionis suæ), interposuit jusjurandum : 18. ut per duas res immobiles (per promissionem et jusjurandum, inquit Theophylactus et Anselmus, quæ « immobiles, » id est immutabiles et irrevocabiles sunt, tum apud homines, tum maxime apud Deum; unde subdit :) quibus impossibile est mentiri Deum (id est revocare, retractare id quod hominibus promisit et juravit, itaque homines ludificare et fallere), fortissimum solatium habeamus. — Græce ἰσχυρὰν παράκλησιν, id est, ut Vatablus, *validam consolationem*; vel, ut Theodoretus et Theophylactus, *validam exhortationem* habeamus : scilicet, ut respicientes in promissa Dei tanta tamque certa, in persecutionibus et tribulationibus, animo non frangamur, sed tantorum bonorum spe excitati, alacres ad res arduas accedamus, labores quosvis et pericula pro Deo et pietate fortiter subeamus, rapinas, exilia, tormenta mortemque ipsam generose sustineamus.

Persecutionum et laborum condimenta sunt promissa Dei.

Exempla spei et fortitudinis.

Ita fecit S. Lucius, qui ob Christi fidem damnatus ad mortem, cum ad supplicium duceretur : « Gratias ago, inquit, quod me nequissimis dominis absolutum, ad summum cœli terræque regem remittis. » Testis Eusebius, lib. IV *Histor.*, cap. xvii.

Victor, Proconsul Carthaginis, ad arianismum a ministris regiis sollicitatus : « Dicite, inquit, regi vestro, ut subjiciat me ignibus, adigat bestiis, excruciet omni genere tormentorum : si consentio, frustra sum in Ecclesia baptizatus. » Testis est Victor, lib. III *Persecut. Wandal.*

Dionysia, ad sanguinem flagellata ab Hunerico, dixit : « Ministri diaboli, quod ad opprobrium meum facitis, ipsa est laus mea. » Victor, ibidem.

Elogius dicenti sibi præfecto Valentis Imperatoris Ariani : « Communica possidenti regnum; » respondit : « Et mihi regni quoque ac sacerdotii consortium est. » *Tripart. histor.* lib. VII, cap. xxxiii.

Dionysius, Alexandrinus Episcopus, pressus a persecutoribus : « Quid, ait, insectando laboratis? caput meum, pro quo ita fatigamini, avulsum a cervicibus sumite, et donum magnum ad tyrannum referte. » Eusebius, lib. VI *Histor.*, cap. xxx.

S. Laurentius assatus in craticula ad Decium : « Assatum, inquit, satis est, versa, et manduca. » Idem dixerunt Tatianus, Macedonius et Theodulus martyres.

Mares, Episcopus Chalcedonensis, Juliano Apostatæ exprobranti sibi cæcitatem : « Gratias, inquit, ago Deo, qui mihi oculos ademit, ne te impium et blasphemum viderem. » Sozomenes, lib. VI, cap. v.

S. Polycarpus Herodi Proconsuli ignem minitanti, respondit : « Ignem minaris hunc qui ad momentum incenditur, et paulo post extinguitur. Verum ignoras ignem gehennæ, qui ad perpetuas pœnas præparatus est impiis. » Et rursum : « Octoginta et sex annis servivi Christo, et nihil me læsit unquam : quomodo ei maledicam? » Eusebius, lib. IV, cap. xv.

Qui confugimus ad tenendam propositam spem. — « Confugimus, » est præteritum, non præsens. Patet ex Græco οἱ καταφυγόντες. Perperam Beza vertit, *qui currimus*. Plus enim est fugere, quam currere. Nam omnis qui fugit, currit; non contra : est enim fugere, currere, ut a periculo te eripias et ad locum tutum pervenias. Sic hoc loco significat nos fugere a morte, ut ad æternam vitam perveniamus.

Secundo, pro *ad tenendam* græce κρατῆσαι, id est ut apprehenderemus ac firmissime amplecteremur, nobisque astringeremus hanc spei anchoram, ne sæculi turbines nos abriperent. Ita ex Theophylacto Ribera.

Vers. 19.

Fides columna, spes anchora.

19. Quam (spem) sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam. — Notat Chrysostomus, fidem esse quasi columnam vel fundamentum in terra jactum, quia fides inter omnes res est solidissima, certissima et firmissima; spem vero, quæ fide quidem est incertior, certior est tamen omnibus humanis auxiliis et spebus, esse quasi anchoram non quamvis, sed tutam et firmam, quia sicut firma anchora in mari navim inter fluctus et ventos firmam, illæsam et inconcussam retinet et conservat : ita spes inter tentationes omnesque hujus sæculi agitationes, quibus in hac vita quasi navigantes jactamur, animam firmat et corroborat, ut solida, immobilis, constans in fide studioque virtutis consistat. Unde Syrus vertit, *quæ* (spes) *nobis est velut anchora, quæ retinet animam nostram, ne commoveatur.*

Spes syriace et arabice dicitur firmitas.

Unde Syri et Arabes, spem vocant ותקה *vataca*, quasi dicant firmitatem, robur, soliditatem : ותק *vatac* enim significat vincire, firmare, roborare, indeque confidere et sperare.

Ubi adverte : Spes est quasi anchora, sed hoc discrimine, quod anchora in profundo jacitur, spes vero in summo, scilicet in cœlo Deoque ipso defigitur. Hoc est quod subdit Apostolus dicens :

Et incedentem usque ad interiora velaminis. — Nota : Alludit Paulus ad templum Salomonis, cujus extima pars dicebatur Sanctum, intima Sanctum sanctorum, quæ distincta erat a Sancto per velum, sive velamen.

Typus Ecclesiæ

Secundo, Sanctum allegorice significabat Ecclesiam militantem in terris; Sanctum sancto-

militantis et triumphantis.

rum significabat Ecclesiam triumphantem in cœlis; velamen significabat vel cœlum interjectum inter nos et Beatos, ut vult Theophylactus, vel obscuritatem, obvelationem et arcanum gaudiorum cœli, quæ hic quasi per ænigma, et velamen fidei obscure tantum et eminus spectamus. Interiora sunt ipsa Dei visio, omnisque gloria et opes Beatorum, de quibus plura cap. IX. Potuisset clare dicere Apostolus : Spes nostra penetrat et pervadit ipsum cœlum ipsamque cœlestem gloriam; maluit tamen per periphrasin dicere, « usque ad interiora velaminis, » ut suaviter et concinne rediret ad Christum pontificem, a quo digressus erat, ut Hebræos afflictos roboraret et excitaret, qui in hæc interiora, sive in Sancta sanctorum, id est, in cœlum ipsum, ingressus est, quasi pontifex secundum ordinem Melchisedech, uti dicere cœperat cap. V, vers. 6 et 10.

Vers. 20.

20. UBI PRÆCURSOR PRO NOBIS INTROIVIT JESUS, SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH PONTIFEX FACTUS IN ÆTERNUM. — Rursum acuit spem, docetque eam esse certam; quia Jesus præcursor noster cœlum ipsum, ad quod per spem tendimus, ingressus est, idque non tam pro se et sua gloria, quam pro nobis et nostra gloria : in cœlum enim Christus præcucurrit, ut nobis eodem viam sterneret et pararet, utque eum præcurrentem brevi subsequeremur et consequeremur : qui enim alteri præcurrit ut portas aperiat, aut apertas servet, parvo intervallo eum qui sequitur præcurrit. Ita Theophylactus. Denique spem nostram plane confirmat et perficit epithetum pontificis æterni, quod Christo hic addit Apostolus, *q. d.* Certo, Hebræi, sperate cœlum, quia Christus in cœlum est ingressus, ut ibi quasi Pontifex æternus Patri assistat, illique suam crucem et mortem repræsentet, offerat, atque fidelibus suis omnem gratiam omniaque media, quibus in cœlum contendant, impetret.

Christus ascendit in cœlum, ut nobis viam et locum pararet.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ob septem rationes sacerdotium Christi præstat Aaronico.

Ex typo Melchisedech septem rationibus docet, Christi sacerdotium Aaronico, quasi præstantius et perfectius, successisse.

Prima est, vers. 4, quia Abraham, qui fuit pater Levi et Aaronis, decimas dedit Melchisedech, quasi suo pontifici et typo Christi.

Secunda, vers. 6, quia Melchisedech benedixit Abrahæ, et consequenter Aaroni.

Tertia, vers. 3, quia Melchisedech sine patre et matre, quasi æternus inducitur, cum Aaronici sint temporanei.

Quarta, vers. 11, quia sacerdotium Christi quasi perfectius successit Aaronico, ut expleret ea quæ illi deerant.

Quinta, vers. 20, non Aaronis, sed Christi sacerdotium promissum est a Deo cum jurejurando, psal. CIX.

Sexta, vers. 23, Christus est immortalis, Aaronici sunt mortales.

Septima, vers. 27, Christus uno sacrificio omnia expiavit peccata, Aaronici multis sacrificiis ne unum quidem peccatum expiant.

Nota : Hæ omnes rationes fundantur in illo versu psal. CIX : Juravit Dominus, tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. *Hunc enim versum hic urget et perurget Apostolus.*

1. Hic enim Melchisedech, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahæ regresso a cæde regum, et benedixit ei : 2. cui et decimas omnium divisit Abraham : primum quidem qui interpretatur rex justitiæ, deinde autem et rex Salem, quod est rex pacis, 3. sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. 4. Intuemini autem quantus sit hic, cui et decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. 5. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, id est, a fratribus suis : quanquam et ipsi exierint de lumbis Abrahæ. 6. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, et hunc, qui habebat repromissiones, benedixit. 7. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. 8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt : ibi autem

contestatur, quia vivit. 9. Et (ut ita dictum sit) per Abraham, et Levi, qui decimas accepit, decimatus est : 10. adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedech. 11. Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit), quid adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? 12. Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat. 13. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari præsto fuit. 14. Manifestum est enim quod ex Juda ortus sit Dominus noster : in qua tribu nihil de sacerdotibus Moses locutus est. 15. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedech exurgat alius sacerdos, 16. qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitæ insolubilis. 17. Contestatur enim : Quoniam tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. 18. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus, et inutilitatem : 19. nihil enim ad perfectum adduxit lex : introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum. 20. Et quantum est non sine jurejurando (alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt; 21. hic autem cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum : Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum), 22. in tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus. 23. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : 24. hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. 25. Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum : semper vivens ad interpellandum pro nobis. 26. Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus : 27. qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi : hoc enim fecit semel, seipsum offerendo. 28. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes : sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

Vers. 1.

1. HIC ENIM MELCHISEDECH. — Commode in fine præced. cap. Apostolus injecit mentionem Melchisedech, ut ad illum transiret et ejus sacerdotium Christi antitypum explicaret : de illo enim dixerat cap. v, 11 : « De quo nobis grandis est sermo. » Illum ergo grandem, subtilem et allegoricum de Melchisedech sermonem hic proponere et enucleare aggreditur, ut ostendat, quibus in rebus Melchisedech gesserit typum Christi, indeque Christi et sacerdotii Christi dignitatem et præcellentiam præ sacerdotio legali et Aaronico demonstret (1).

Salem contra Hieronymum eadem qua Jerusalem, et unde sit dicta?

REX SALEM, — « Salem, » inquit S. Hieronymus, epist. 126 *ad Evagrium,* non est Jerusalem, sed oppidum juxta Scythopolim (quod alio nomine dicitur Sichem, vel Sichima, ubi Jacob pavit greges, et Dina rapta ac vitiata est, ut idem Hieronymus ait in *Locis Hebraicis*), in quo ostenditur palatium Melchisedech, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam. Juxta hanc Salem baptizavit quoque S. Joannes Baptista in Ænnon, *Joan.* cap. III, 23. Verum Irenæus, Hippolytus, Eusebius, Apollinarius, Eustathius, quos ibidem citat S. Hieronymus, Josephus quoque, lib. VII *Belli,* cap. XVIII, et passim Hebræi, ac veteres Patres recentiores etiam permulti, ut Abulensis, Pererius, Ribera, ac in primis Andreas Masius exactus urbium et terræ sanctæ perscrutator, in cap. X *Josue,* docent Salem hanc esse Jerusalem. Unde et Chaldæus *Gen.* cap. XIV, vers. 18, vertit, *et Melchisedech, rex Jerusalem.* Imo Jerusalem conditam esse a Melchisedech tradit Josephus loco citato, a quo vocata est *Salem* (2); deinde ab aliis Jebus, ac denique ex שלם *Salem* et יראה *iire,* dicta est *Jerusalem,* ut dixi *Galat.* IV, 26. Quare palatium illud Melchisedech; quod in Sichem ostendi ait Hieronymus, non a Melchisedech conditum, sed ejus nomine insignitum esse, vel a Jeroboam, vel ab aliquo alio posterorum regum, verisimile est. Idque, ut videtur, hac de causa, ut scilicet sibi vindicarent Melchisedech, quasi ipse non fuisset in Salem, sed in Sichem, ubi ipsi regnabant. Sic enim de Homeri patria

(1) *Hic Melchisedech* refertur ad phrasim vers. 8 ultimam, *manet sacerdos*, etc.

(2) « *Salem* videtur fuisse tota regio a Jebusæis, Chittæorum affinibus, occupata, vel etiam hujus regionis sedes regia, haud procul a planitie, quæ antea Siddiniorum vallis, deinde mare Salsum dicebatur, ubi Sodoma ac Gomorrha, Adamo et Seboim erant sitæ; quæ urbs sequenti forte tempore deleta desiit esse, aut aliud adepta est nomen. Nisi plane Salemorum terra, a Saulo asinam quærente peragrata, I *Samuel.* IX, 4, et a Græcis dicta Σαλλίμ, intelligatur. » Hæc Rosenmullerus ad h. l.

certant septem Græciæ urbes, et quæque eum sibi vindicat, suumque civem esse contendit.

Melchisedech, uti et Christus, rex et sacerdos fuit in Jerusalem.

Hæc secunda sententia magis respondet allegoriæ Christi. Congrue enim in Jerusalem rex et sacerdos fuit Melchisedech, ut adumbraret Christum in eadem urbe regnaturum a ligno, et sacrificaturum seipsum in ara crucis pro redemptione totius mundi.

Dices : Abraham suos hostes persecutus est usque Dan, quæ postea dicta est Cæsarea : hæc autem vicina est Sichimis, non autem Hierosolymæ.

Respondeo : Abraham revertens a cæde regum redibat ad convallem Mambre, ubi habitabat; inde autem non longe aberat a Jerusalem, ad quam, licet paulo remotiorem, ire voluit, tum ut gratias Deo ageret pro victoria adepta, idque Hierosolymæ, ubi colebatur verus Deus, cum in reliqua Chanaan colerentur idola; tum excitus fama Melchisedech, qui erat rex et sacerdos Dei altissimi, illo tempore celeberrimus. Melchisedech autem audiens adventare Abraham, ei benevolentiæ et honoris causa occurrit. Rursum in Salem, puta in Jerusalem, regnavit Salomon, qui fuit typus Christi, et a Salem vel Salom, id est pax, dictus est Salomon, id est pacificus. Unde et Arabes ac Turcæ suos Imperatores a Salomone vocant *Solymannos* vel *Selymos*, atque a Salem vel Salom ipsos Turcas vocant *Musulman*, quasi dicant, salvati, quibus est pax et salus. Cum enim Mahomet suum dogma propagaret, gladio jussit occidi omnes nolentes amplecti hoc ejus symbolum : *Alla illa Alla, Mehammed rassul Alla,* (quod etiamnum Mahometani magnis vocibus inclamant), id est, *Non est Deus nisi Deus, et Mahomet Apostolus ejus*. Quicumque ergo id amplectebatur, dicebatur *musulman*, id est, liberatus a gladio et periculo mortis, quam reluctantibus intentabat Mahomet.

Salomon regnavit in Salem, et Arabes ac Turcæ reges suos a Salem Selymos et Solymannos vocant.

Sacerdos Dei summi, — ὑψίςου, id est, altissimi. Citat verba *Genes*. xiv, vers. 18, ubi licet Calvinus et Novantes Hebræum כהן *cohen* vertant, *princeps*, *q. d.* Erat Melchisedech princeps Dei altissimi; tamen vertendum esse, « sacerdos, » non princeps, patet ex Paulo hic, et est τῷ *Dei altissimi*, id est, Deo dicatus et consecratus, quod sacerdoti non principi convenit. Rursum, ex eo quod obtulit panem et vinum in sacrificium, in quo typus fuit Christi. Inde enim *Psalm*. cix, dicit Pater ad Christum : « Tu es (non princeps, sed) sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. »

Spuria Calvini, et Novantium versio.

Vers. 2.

2. Cui et decimas omnium (spoliorum, quæ cæsis quinque regibus ceperat) divisit Abraham. — Abraham, licet esset sacerdos, et sæpe sacrificasset, agnovit tamen Melchisedech esse sacerdotem et pontificem suum, unde illi tanquam se superiori et pontifici decimas dedit.

Nominis Melchisedech ex Hebrædis compositio et significatio.

Qui interpretatur rex justitiæ.—Melchisedech enim hebraice componitur ex מלך *melech*, id est rex : unde addito *iod* non affixo, sed paragogico, fit *melchi*, ut concinnior fiat compositio, et צדק *sedec*, id est, justitiæ, *q. d.* Rex justus vel justissimus. Unde de eo sic scribit Josephus : « Primus Hierosolymæ conditor fuit Chananæorum dynasta, qui patria lingua Justus appellatus est, erat quippe talis. » Unde patet Melchisedech proprium fuisse illi regi nomen, non autem commune regum illius urbis : quomodo commune regum Palestinæ tempore Abraham nomen erat Abimelech, regum Ægypti Pharao, et postea Ptolomæus.

Vers. 3.

3. Sine patre, sine matre, sine genealogia. — Ex eo quod Melchisedech hic dicitur ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ, id est, sine patre et sine matre, nonnulli putarunt Melchisedech esse Spiritum Sanctum : hic enim productus est non per generationem ; sed per spirationem, ideoque non est filius habens patrem, sed est Spiritus Sanctus procedens a Patre et Filio. Ita sensit Auctor *Quæstionum novi et veteris Testamenti,* Quæst. CIX, qui extat tom. IV operum S. Augustini. Verum ex hoc dogmate et aliis similibus patet hunc librum non esse S. Augustini, sed auctoris suspecti de hæresi. Idem fere senserunt Melchisedechiani, qui docuerunt Melchisedech esse virtutem quamdam Dei, Christo majorem, ex eo quod Christus dicitur « sacerdos secundum ordinem Melchisedech, » quasi Christus hominum, Melchisedech vero angelorum sit advocatus apud Patrem. Ita refert Epiphanius, lib. II, *hæres*. 55.

Error Melchisedechianorum et Auctoris quæstionum novi et veteris Testamenti, Melchisedech esse Spiritum Sanctum.

Secundo, Origenes et Didymus, teste S. Hieronymo, citata epist. *ad Evagrium,* putarunt Melchisedech esse angelum. Sed utraque hæc sententia erronea est. Nam ex iis quæ hic, et *Gen*. xiv, narrantur de Melchisedech, clarum est eum fuisse verum hominem.

Et Origenis, Melchisedech esse angelum.

Tertio, Samaritæ, teste Epiphanio, et quidam Hebræi, teste S. Hieronymo supra, quos sequitur Lyranus, Abulensis et alii, opinati sunt Melchisedech esse Sem, filium Noe : Sem enim, imo et ipsum Noe, vixisse et pertigisse usque ad tempora Abrahami certum est : Abraham enim natus est anno post diluvium 292, Noe autem 350 annis post diluvium vixit; nam sexcentesimo Noe anno factum est diluvium : Noe autem vixit 950 annos, ergo diluvio supervixit 350 annos, ac consequenter 58 vixit cum Abrahamo. Similiter Sem post diluvium vixit 502 annis; nam tempore diluvii erat pene 100 annorum; vixit autem universim 600 annos, ergo 35 annis supervixit Abrahamo. Mortuus est enim Abraham agens annum 175; post diluvium anno 467. Si dicas, falso de Sem dici, quod sit sine patre et matre; patrem enim habuit Noe, eumque expressum in Scripturis : respondent : Sem sub nomine Sem dici in Scriptura habere patrem, scilicet Noe, non autem sub nomine Melchisedech : quia in Genesi, ubi ejus genealogia texitur, non Melchisedech vocatur, sed Sem. Sed hoc nimis exile, subtile et frigidum est : nec enim nomen, sed hominem et personam intelligit et curat S. Scriptura. Adde, non Sem,

Et Samaritarum esse Sem.

sed Cham possedisse Jerusalem, totamque Chanaan. Hæc enim dicta est a Chananæis incolis, qui orti sunt a Chanaan, filio Cham : Sem autem ejusque posteri habitarunt trans Euphratem, in Oriente, ut docet Josephus, lib. I *Antiq.*, cap. VII.

Et recentioris, esse Henoch.

Quarto, recentior quidam censet Melchisedech esse Henoch, qui raptus est in paradisum, ideoque de eo hic dici, quod non habeat finem dierum : Henoch enim non est mortuus, sed vivit adhuc in paradiso. Verum hæc plane nova et inaudita est sententia, omnibus Patribus et Interpretibus incognita, ac sanctæ Scripturæ repugnans, quæ Henoch raptum narrat in paradisum, ut sub finem mundi redeat decertaturus contra Antichristum, et det gentibus pœnitentiam. Vide Nostrum Salianum in Præfatione tom. V *Annalium*, ubi hanc opinionem multis et validis argumentis confutat.

Fuit unus e regulis Chananæorum; cur dicatur sine patre et matre,

Respondeo ergo, et dico cum Josepho, S. Dionysio, *Cœlest. Hierarch.*, cap. IX; Epiphanio, *hæresi* 51; Theodoreto, *in Gen.*, Quæst. LXIII, aliisque Patribus citatis vers. 1, Melchisedech fuisse aliquem ex regulis Chananæorum, scilicet regem Salem, sive Jerusalem, ex eisque fuisse oriundum; dici tamen sine patre et matre, non quasi iis caruerit, sed quia ejus pater, mater et genealogia non describitur in Scripturis; et quia *Gen.* cap. XIV, repente eum inducit Scriptura, non præmissa ejus stirpe et genealogia, nec nativitate aut morte ejus indicata, imo nulla uspiam alibi, vel ante, vel post ejus facta mentione, ut ex ipsa ejus historia, de Olympo lapsus, et in Olympum receptus videatur Melchisedech. Hoc enim significat Græcum ἀγενεαλόγητος, scilicet, eum cujus genealogia non recensetur, non autem eum qui stirpe et genere caret : γενεαλογεῖν enim idem est, quod recensere et describere genealogiam. Unde aperte hoc explicans Apostolus, vers. VI, ait : « Cujus autem generatio non annumeratur. » Hinc et Syrus clare hic vertit, *cujus nec pater, nec mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum ejus, neque finis vitæ ipsius.* Sic terræ filium dicimus eum, qui ignotus est, obscuri generis et incognitæ prosapiæ. Cum enim Scriptura in veteri Testamento soleat aliorum, præsertim virorum illustrium, genus, patrem et matrem recensere, id ipsum non fecit in Melchisedech; idque non sine causa et mysterio, quod hic explicat Apostolus.

Pater ejus fuit Heraclas.

Epiphanius, *hæresi* 55 et 67, ex traditione, sed incerta, ut videtur, patrem Melchisedech Heraclam, matrem Astaroth vel Asteriam nominatam scribit.

Denique per genealogiam accipe prosapiam non tam parentum quam filiorum Melchisedech : nam de patre et matre ejus jam dixerat.

Quæres, quo mysterio, vel qua de causa nomen patris et matris Melchisedech subticeat Scriptura? Respondent Judæi, id fieri honestatis causa, quia, inquiunt, Melchisedech ex fornicatione et meretrice natus erat. Sed hoc est commentum eorum incredibile. Quomodo enim talis evectus fuisset ad regnum et pontificatum? Respondeo ergo, ad litteram hæc causa dari potest, quod Scriptura fere tantum Judæorum historiam et genus pertexat usque ad Christum, ut constet eum ex Abraham, Juda et Davide esse natum, sicuti iisdem promiserat Deus. Unde nec omnium Judæorum natales percenset Scriptura : nec enim Eliæ, Danielis, trium puerorum et aliorum parentes nominat : Gentium autem genealogiam negligit, et vix curat Scriptura. Melchisedech autem erat Gentilis, nón Judæus. Pari modo Job, 1 *Jobi*, licet famosissimus esset vir, imo rex, pater, mater et genealogia non recensentur. *Secundo*, dicitur Melchisedech esse sine genealogia, non absolute, sed respectu sacerdotii : quia non jure hæreditario, nec per carnis successionem, sacerdotium inivit Melchisedech (uti nec Christus), imo forte nec ex parentum doctrina, aut exemplo; quia ex Gentilibus, scilicet Chananæis, prognatus est, qui illo tempore corruptissimis erant moribus, et in Deum impiissimi, nec Dei, sed idolorum cultores; præsertim vero suum illud sacerdotium, in quo panem et vinum offerens typus fuit Christi, Melchisedech non a patre aut matre, sed a Deo solo accepit, ut hujus sacerdotii respectu recte dici possit esse sine patre, matre et genealogia, quia primus ipse illud inivit, et orsus est.

Veræ rationes ob quas Scriptura non pertexat genealogiam Melchisedech.

Sacerdotium habuit Melchisedech non successione hæreditaria.

Causa allegorica bimembris silentii genealogiæ Melchisedech.

Causa vero allegorica, et potissima hujus silentii est, ut hac ratione Melchisedech esset typus Christi, idque dupliciter. *Primo*, ut, dum tacetur ejus pater et mater, hoc ipso significaret Christum, qui in terris qua homo est ἀπάτωρ, id est sine patre, in cœlis qua Deus et Dei Filius, ἀμήτωρ, id est sine matre. Ita Chrysostomus et Theophylactus hic, Nazianzenus, *orat.* 38 initio, et Ambrosius, *epist.* 82. *Secundo*, ut, dum tacetur ejus pater et mater, videatur ex suo genere et stirpe non esse mortalis, sed immortalis et æternus : non quod revera talis fuerit Melchisedech, sed quod ut talis introducatur et appareat in Scriptura non propter se, sed ut sit typus æternitatis Christi. Unde sequitur : « Neque initium, neque finem dierum habens; » ut τὸ *sine patre et matre* eodem pertineat, omniaque hæc non aliud significent et inculcent quam Christi æternitatem. Hanc enim sæpe in seqq. inculcat Apostolus, ut per eam Christum præferat sacerdotibus Aaronicis, qui mortales erant, et vicissim emoriebantur.

Talem ergo Melchisedech proponit nobis Scriptura, ac si repente de cœlo delapsus in terris apparuisset, et mox in cœlum ac solium suum se recepisset, nulla scilicet parentum ejus, nativitatis, aut mortis facta mentione : ut hac ratione typus esset Christi, cœlestis et æterni pontificis nostri.

Cur in Scriptura nulla mentio

NEQUE INITIUM DIERUM, NEQUE FINEM VITÆ HABENS, —scilicet in Scriptura, *q. d.* Scriptura non meminit quando natus et mortuus sit Melchisedech, sicuti meminit nativitatis et mortis Aaronis; idque hoc

fine, ut Melchisedech, cui tenuiter et exiliter tantum hæc verba competunt, adumbraret Christum; qui vere et realiter non habet initium nec finem dierum, sed est æternus. Unde explicans subdit Apostolus : « Manet sacerdos in perpetuum, » scilicet Melchisedech, antitypus Christi; quia nimirum in Scriptura nulla fit mentio mortis, ac consequenter finis sacerdotii Melchisedech. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius. *Secundo*, quia nullum legitur sacerdotii sui habuisse successorem, uti Aaron habuit Eleazarum. Ita Theodoretus.

mortis Melchisedech.

ASSIMILATUS AUTEM FILIO DEI, MANET SACERDOS IN PERPETUUM. — Syrus vertit, *sed in similitudinem Filii Dei permanet* כומרותה *kumerute*, id est, *pontificatus ejus, in æternum*, *q. d.* Cum Melchisedech in Scriptura inducitur tanquam neque initium, neque finem dierum habens, sed quasi constans et perpetuus sacerdos, hoc ipso similitudinem et typum gerit Christi, qui re ipsa neque initium, neque finem dierum habet, sed manet sacerdos in perpetuum, uti explicui versu præcedent. Ita Chrysostomus cum suis.

Ut hæc omnia in unum colligantur,

Quæritur, quibus in rebus Melchisedech fuerit typus Christi? Respondeo : *Primo*, in nomine et nominis etymo. Melchisedech enim idem est quod rex justitiæ, id est, justissimus. Solus enim Christus est verus justitiæ rex : Christus enim qua Deus, per essentiam est rex justitiæ, imo justitia ipsa; Christus vero qua homo, justitiæ est dominus et præses, utpote qui ex perfecta justitia pro omnibus hominum peccatis Deo satisfecerit, quique constitutus sit justitiæ vindex, ut quasi judex æquissimus, sapientissimus et potentissimus mundum judicet in omni justitia.

Propter octo rationes Melchisedech typus Christi. Primo, in nomine et nominis etymo.

Secundo, in officio et statu. Melchisedech enim fuit rex Salem, id est pacis : sic Christus est rex pacificus, qui pacem fecit inter Deum et homines, quique in Salem sive Jerusalem regnavit a ligno, et in cœlesti Jerusalem, ubi verissima est pax, cum suis est regnaturus in æternum.

Secundo, in officio et statu.

Tertio, in generatione. Sicut enim Melchisedech inducitur, ita Christus revera est sine patre in terris, sine matre in cœlis. Addit S. Ignatius, epistola *ad Philadelph.*, Melchisedech sine uxore, semper virginem mansisse : sic virgo, imo virginum sponsus est Christus.

Tertio, in generatione.

Quarto, in ætate et duratione. Sicut enim Melchisedech proponitur, ita Christus re ipsa est omni prorsus initio et fine temporis carens.

Quarto, in ætate et duratione.

Quinto, in sacerdotio et pontificatu. Sicut enim Melchisedech fuit rex et sacerdos sive pontifex, ita et Christus. Rursum, sicut Melchisedech non legitur oleo consecratus, uti Aaron, et principaliter sacerdos fuit Gentilium, comitanter vero Hebræorum : nam pro Abrahamo, parente Hebræorum, sacrificium obtulit; ita et Christus, ut notat Chrysostomus, Photius, Theophylactus.

Quinto, in pontificatu.

Sexto, sicut Melchisedech inducitur ut primus sui generis sacerdos, idemque ultimus; nec enim legitur aliquis ei successisse : sic et Christus novum et æternum habet sacerdotium, tum quia alius ei non succedit, tum quia passionis sacrificium pro nobis Patri continuo offert in cœlo, per æternam illius commemorationem, laudem et gratiarum actionem : itaque illius fructus et meritum semper durat et operatur; tum denique propriissime, quia in Ecclesia sua Christus per ministros suos, scilicet per sacerdotes a se institutos, perpetuo offert et offeret in æternum, id est usque ad finem mundi (sic enim sumitur τὸ *æternum*, *Levit.* XXV, 46; *Exodi* XV, 18, et alibi), Missæ sacrificium, uti explicat Concilium Tridentinum, *sess.* XXII, cap. I et II; nam secundum priores rationes etiam conceptio, nativitas, tentatio, fuga, fames, sitis aliæque ærumnæ Christi dicerentur æternæ, quia ea Christus Patri in cœlo offert in æternum : quo modo tamen nemo loquitur. Rursum, sic sacrificium Noe diceretur æternum, quia fructus ejus, scilicet prohibitio diluvii, durat in æternum. Quare recte Concilium Tridentinum loco citato, ex hoc Apostoli loco probat Missam esse sacrificium. Probat autem sic : Sacerdotium Christi ejus morte extinctum non fuit, sed semper durat, ut hic dicit Apostolus; ergo et sacrificium Christi semper durat et durabit : atqui illud non potest esse sacrificium crucis, quia hoc jam pridem transiit et desiit : ergo hoc sacrificium Christi semper durans est Eucharistiæ, et Missæ : nec enim aliud hic dari aut fingi potest. Rursum, tam Christus sacerdos, quam Christi Ecclesia et respublica non potest esse sine publico Dei cultu et sacrificio proprie dicto, quod statis diebus Deo offerat. Talem enim cultum et sacrificium habuit semper omnis Ecclesia et respublica, tam ante diluvium, quam post illud, tam Judæorum, quam Gentium etiam Deum verum ignorantium; atqui in Ecclesia Christiana aliud sacrificium inveniri non potest, quam Eucharistiæ : ergo Eucharistia est sacrificium, quod Christus semper offert et offeret usque ad finem mundi.

Sexto, Melchisedech et Christus primus et ultimus sacerdos.

Probatur ex hoc loco Missam esse sacrificium.

Notandum est enim, quod Christus in Missa sit principalis offerens, tum quia Missæ sacrificium instituit, tum quia in cœlo Patri suo nostras Missas quas celebramus, actu et re ipsa offert. Est enim mediator et advocatus noster, qui nostram causam apud Deum agit, et pro nobis interpellat; tum quia sua omnipotentia in singulis Missis transsubstantiationem panis et vini in corpus et sanguinem suum, in qua consistit essentia sacrificii nostri, operatur et perficit.

Christus in Missa principalis offerens.

Septimo, Melchisedech fuit typus Christi in benedictione et decimatione Abrahæ, quia sicut Melchisedech pontifex major fuit Abrahamo, qui tamen sacerdos quoque erat et pontifex (Melchisedech enim quasi dignior Abrahamo benedixit, et ab eo decimas accepit) : ita Christus major est Aarone, qui in patris sui Abrahami lumbis la-

Septimo, Melchisedech typus Christi in benedictione et decimatione.

tens, tacite et virtualiter a Melchisedech, dum ipse benedixit Abrahamo, benedictus est, illique quasi majori decimas dedit, ut significaretur a Christo, cujus typus erat Melchisedech, vere et efficaciter benedicendus. Et hoc est, quod præcipue hic spectat Apostolus, nimirum ut demonstret Christi sacerdotium et sacrificium longe præstantius esse sacerdotio et sacrificio Levitico sive Aaronico, in quo innutriti erant Hebræi, ideoque ab illo vix avelli poterant.

Octavo, in oblatione panis et vini. *Octavo* denique, maxime et perfectissime Melchisedech fuit typus Christi in hostia, quia scilicet obtulit panem et vinum, sicut eadem obtulit et offert Christus in Eucharistia : hic enim est ritus sive ordo sacrificii Melchisedech, juxta quem dicitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech. Nam ordo, ritus et species sacerdotii et sacrificii proprie et essentialiter pendet et desumitur ex ipsa re oblata, sive ex victima, quæ certo modo et ratione Deo offertur et immolatur, qualis hic est panis et vinum, uti docent Patres omnes, totaque Ecclesia, communi sæculorum omnium consensu. De quo plura vers. 27.

Vers. 4. 4. INTUEMINI AUTEM QUANTUS SIT HIC, CUI ET DECIMAS DEDIT DE PRÆCIPUIS ABRAHAM PATRIARCHA. — Pro *intuemini* græce est θεωρεῖτε, id est contemplamini, allegoriam speculamini, contemplative et allegorice exponite mysteria, quæ latent in cortice historiæ et personæ Melchisedech. Hactenus enim Apostolus proposuit ipsam externam litteram et historicam narrationem de Melchisedech : nunc ea proposita volens allegoriam ejus exponere, hortatur Hebræos, ut intimos et sublimes allegoricos in eo latentes sensus de Christo Christique ministris, sublimibus mentis oculis secum intueantur et contemplentur. Ita Chrysostomus.

Decima non sunt munera. Nota τὸ *decimas* : non ergo Abraham dedit munera, ut voluit Cajetanus (munera enim non tantum laicis, sed et paribus, imo et inferioribus dantur), sed decimas sacerdotales dedit Melchisedecho tanquam sacerdoti et pontifici.

Ἀκροθίνια primitiæ spoliorum. *Secundo*, pro *de præcipuis* græce est τῶν ἀκροθινίων; ἀκροθίνια, inquit Theophylactus, sunt spolia præcipua et optima : inde primitiæ spoliorum quæ diis offerebantur, ab Herodoto et aliis vocantur ἀκροθίνια, quasi τὰ ἄκρα θινός, id est summitates acervi, quod primitiæ ex summitate acervi excerpi soleant ; vel, ut Erasmus, spolia egregia ducibus detracta dicta sunt ἀκροθίνια, quasi a tangendis summis : ἀκροθινιάζω enim, teste Hesychio, idem est quod summam partem attingo.

ABRAHAM PATRIARCHA. — Emphasim habet vox « patriarcha. » Patriarcha enim idem est quod princeps patrum, sive a quo multi patres cum suis familiis descendunt. Sic Abraham, Isaac, Jacob ejusque duodecim filii vocantur duodecim patriarchæ, quia hi capita fuerunt et parentes 12 tribuum Israel : inde patriarchæ nomen attributum est cuivis, qui magnæ familiæ parens est et caput. Sic David, *Act.* II, 29, vocatur patriarcha. Hinc in Ecclesia vocantur Patriarchæ primi et amplissimi Antistites, quibus subjecti sunt Episcopi, Archiepiscopi et Metropolitæ; tales Patriarchæ sunt Pontifex Romanus, Alexandrinus, Antiochenus et Constantinopolitanus. Hac voce Apostolus occurrit tacitæ objectioni. Dixissent enim Hebræi : Esto Abraham dederit decimas Melchisedech tanquam majori se, quid hoc ad Aaronem? anne idcirco Aaron, ejusque sacerdotium minus est quam Melchisedech? licet enim filius Abrahæ fuerit Aaron, tamen singulari modo a Deo electus fuit et evectus ad pontificatum novum totius populi, ac consequenter Aaron pontifex major videtur fuisse Abrahamo patre suo : sicuti filius alicujus Christiani, dum creatur Episcopus aut Pontifex, hoc ipso major fit parente suo. Hoc elidit hic Apostolus per vocem « patriarcha, » *q. d.* Abraham, primus et magnus patriarcha, adeoque parens omnium patriarcharum et sacerdotum, ac consequenter ipsius Aaronis et posterorum, decimas dando Melchisedecho, hoc ipso agnovit se minorem esse Melchisedecho ; ergo multo magis idipsum agnoscere debet Aaron, omnesque alii Abrahæ filii : Abraham enim longe dignior fuit Aarone et omnibus posteris. Fuit enim patriarcha per excellentiam, patriarcha, inquam, non tantum quoad naturalem generationem, sed etiam quoad sacerdotium. Sicut enim Abraham totius suæ familiæ, omniumque duodecim tribuum fuit pater et patriarcha : ita et eorumdem summus fuit sacerdos et pontifex ; nam capita familiarum, earumdem erant sacerdotes. Jus enim sacerdotii illo tempore per generationem carnalem devolvebatur in posteros, scilicet in primogenitos et in capita familiarum ; ac consequenter omne sacerdotium Hebræorum descendit ab Abrahamo ejusque sacerdotio, poterantque singuli filii Jacob suarum tribuum esse sacerdotes; verum ut ex omnibus unus conflaretur populus, unaque Ecclesia, statuit Deus, ut una familia, scilicet Levi et Aaronis, pro reliquis omnibus hoc sacerdotio fungeretur. Idem ergo fuit sacerdotium Abrahæ et Aaronis : adeoque Aaronis sacerdotium (quod valde notandum est) descendit a sacerdotio Abrahæ, sicut Aaron descendit ab Abraham, ac consequenter eo fuit minor. Fuit enim Aaron pontifex in familia Abrahæ, adeoque unius tantum Abrahæ familiæ, scilicet Jacobi, sive duodecim tribuum, fuit pontifex. Abraham enim et Isaac alios habuerunt filios præter Jacobum (a quo descenderunt duodecim tribus), quorum pontifex non fuit Aaron, sed ipsemet Abraham. Secus se res habet in sacerdotio Christi, et Christianorum : illud enim non descendit a parentibus per carnalem generationem, sed spirituale est, et immediate ab ipso Christo promanat. Unde si cujuspiam filius fiat Pontifex, hoc ipso a Christo constituitur caput, Antistes et princeps, non tantum suæ familiæ et parentum, sed omnium omnino fidelium.

Marginalia: Nomen Patriarchæ quale, et quibus conveniat? — Abraham major Aarone, minor Melchisedecho. — Jus sacerdotale erat primogenitorum familiæ. — Idem sacerdotium Abrahæ et Aaronis. — Jus sacerdotale apud Christianos quale?

Vers. 5. 5. ET QUIDEM DE FILIIS LEVI SACERDOTIUM ACCIPIENTES. — Non enim omnes filii Levi sacerdotium accipiebant, sed solus Aaron ejusque posteri : reliqui filii Levi fiebant Levitæ, serviebantque sacerdotibus, uti jam eisdem serviunt diaconi nostri.

MANDATUM HABENT DECIMAS SUMERE A POPULO, ID EST, A FRATRIBUS SUIS : QUANQUAM ET IPSI (scilicet fratres, ut patet ex Græco) EXIERINT DE LUMBIS ABRAHÆ.—Probat eum qui dat decimas minorem esse illo qui eas accipit, scilicet Abraham esse minorem Melchisedecho; probat, inquam, exemplo sacerdotum Aaronicorum, *q. d.* Deus jussit omnibus Judæis etiam Levitis, *Num.* XVIII, 26, ut decimas darent sacerdotibus Aaronicis, volens hac ratione honorare et præferre sacerdotes, ac reliquos Judæos illis subjicere, cum tamen Judæi sacerdotum essent fratres; utpote ex eodem Abraham et Jacob geniti. Si ergo Judæi, licet fratres, fratribus suis, scilicet sacerdotibus, sunt subjecti, hoc ipso quo eis ex lege tenentur dare decimas : ergo pariter Abraham dans decimas Melchisedech, hoc ipso confessus est se illo esse minorem, et hoc ipso se illi subjecit.

Qui dat decimas, minor est eo qui accipit.

Nota hebraismum : *Exire de lumbis* alicujus, est idem quod gigni ab eo. In lumbis enim est origo seminis : ex lumbis enim duæ arteriæ descendunt, per quas materia seminis defertur ad partes generationi destinatas, ut ibi formetur, percoquatur, fiatque semen prolificum; hinc lumbi sunt origo et sedes concupiscentiæ, ideoque in Scriptura jubemur lumbos restringere, id est concupiscentiam edomare, ut docet S. Gregorius, homil. 13 *in Evangelia.*

Lumbi sedes concupiscentiæ.

Vers. 6. 6. CUJUS AUTEM GENERATIO NON ANNUMERATUR IN EIS, DECIMAS SUMPSIT AB ABRAHAM. — Id est, Melchisedech, cujus genus et genealogia non attexitur Hebræis, filiis Abrahæ, id est, qui ex Hebræis non fuit oriundus, hic decimas sumpsit ab Abraham. Ita Syrus, Anselmus et Græci. Addit hoc Apostolus, ut significet Melchisedech, sicut diversum habuit genus ab Aarone et Abrahamo, ita et diversum habuisse sacerdotium, illudque majus Aaronico, utpote cui Abraham, in cujus lumbis continebatur Aaron, decimas tanquam pontifici se digniori dederit. Incipit Apostolus hic congerere septem argumenta, quibus probat Melchisedech, qui typus fuit Christi, ac consequenter Christum ipsum majorem fuisse sacerdotibus Aaronicis.

Septem argumenta, quibus probatur Christum majorem Aarone.

Primum est hoc vers. tale : Qui decimas accipit, major est illas dante; atqui Melchisedech accepit, Abraham illi dedit decimas : ergo Melchisedech major est Abrahamo.

Primum.

Nota, quod Abraham ita honorarit Melchisedech, eique decimas dederit, cum tamen ad eum ejusque jurisdictionem non pertineret, causa videtur fuisse, magna dignitas, auctoritas, fama, et virtus Melchisedech; utpote qui solus inter impios Chananæos publicus Dei veri esset sacerdos, idemque rex justissimus.

Duæ causæ ob quas Abraham dedit decimas, et honoravit Melchisedech.

Secunda et potior causa fuit, quod Melchisedech typus esset Christi; movit ergo Spiritus Sanctus Abrahamum ad honorandum Melchisedech, ut Judæi, Abrahæ posteri, scirent sibi præ Aarone honorandum esse Christum, cujus typum fuisse Melchisedech sciebant ex Davide, *Psalm.* CIX, ubi ait : « Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech. » Videtur autem Abraham idipsum cognovisse, utpote cum esset propheta et Deo familiaris, atque hac de causa videtur ita reverenter et impense coluisse Melchisedech, quod spiritu prophetico prævideret illum esse typum Christi, ut non tam Melchisedech, quam Christum in Melchisedech repræsentatum honorare et colere voluisse videatur.

ET HUNC QUI HABEBAT REPROMISSIONES, BENEDIXIT. —*q. d.* Melchisedech benedixit Abrahamum, quasi se minorem, cui tamen Deus promiserat tanta bona, adeoque in ipso benedicendas esse omnes gentes, *Genes.* cap. XII.

Vers. 7. 7. SINE ULLA AUTEM CONTRADICTIONE, QUOD MINUS EST, A MELIORE (græce κρείττονος, id est majore, digniore, præstantiore) BENEDICITUR. — Est secundum argumentum quo probat Melchisedech majorem fuisse Abrahamo, et consequenter Aarone, *q. d.* Melchisedech, qui fuit Christi typus, benedixit Abrahamo et toti ejus progeniei, ac consequenter etiam Levitis et sacerdotibus Aaronicis : ergo tam ipse, quam Christus, quem repræsentabat, iisdem fuit dignior et præstantior. Probatur consequentia, quia omnium confessione major est qui benedicit, illo qui benedicitur.

Secundum argumentum quo probatur præcellentia Christi præ Aarone.

Objicies : Episcopus Ostiensis consecrat Papam, quo tamen est minor; Suffraganei consecrant Archiepiscopum, quo tamen sunt minores : ergo non semper qui benedicit, major est; nec qui benedicitur, minor. Respondet S. Thomas dupliciter : *Primo,* Episcopum et suffraganeos non consecrare Papam, vel Archiepiscopum; sed hunc hominem, puta Petrum, vel Paulum, ut sit Papa, vel Archiepiscopus : dum enim eum consecrant, necdum est Papa, vel Archiepiscopus; ac consequenter necdum est consecrantibus major, sed potius minor, utpote a quibus accipiat consecrationem papalem, vel archiepiscopalem.

Quomodo Episcopus Ostiensis Papam, et Suffraganei Archiepiscopum benedicant?

Secundo, respondet, Episcopum Ostiensem et Suffraganeos ita consecrare et benedicere non sua virtute, dignitate et auctoritate, sed Dei : in hac enim benedictione quisque eorum gerit vices Dei, qui hasce benedictiones tali modo et per tales (nec enim aliter commode fieri possunt) fieri instituit, seseque habet ut minister et vicarius Dei, qui major est eo qui benedicitur, quisquis et quantus quantus ille sit.

Objicies *secundo* : Sacerdos in Missa sæpe signo crucis benedicit corpus Christi, cum tamen longe illo sit minor. Respondeo, hasce benedictiones non esse aliud, quam efformationes signi crucis super corpore Christi, quæ non adhibentur ad hoc, ut Christo ipsi benedicamus, sed ut his quasi

Sacerd. quomodo benedicat corpus Christi in Missa?

cæremoniis repræsentemus crucem Christi, per eamque, ac Christum ipsum crucifixum, quasi victimam nostram, a Deo tacite petamus et postulemus, ut ipse nobis benedicat. Sic ergo benedicimus Christo non in se, sed prout est victima nostra. Poscimus enim per has benedictiones, ut Christus in se benedictus fiat nobis victima salutaris et benedicta. Adde, sacerdotem, quatenus gerit personam Christi sacrificantis, quodammodo majorem esse Christo ipso sacrificato : in omni enim sacrificio sacerdos major est sua victima quam offert.

Vers. 8.

8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt : ibi autem contestatur, quia vivit. — « Hic, » scilicet in judaismo, apud nostros Levitas, de quibus dixi vers. 5, decimas accipiunt sacerdotes Aaronici, qui mortales sunt et moriuntur. « Ibi » autem, scilicet in historia et facto Melchisedech, de quo dixi vers. 6, « contestatur, » scilicet Scriptura, quod vivat, scilicet is qui decimas accipit, puta Melchisedech; vivat, inquam, semper, non re ipsa, sed symbolice et allegorice, quia scilicet ejus mors non narratur in Scriptura, ut hoc ipso repræsentet Christum, qui re ipsa est sacerdos in æternum.

Melchisedech semper vivit symbolice.

Lectio communis hic correcta.

Nota : Pro *contestatur* græce est μαρτυρούμενος, quod quia est vocis mediæ, tam verti potest passive *contestatus*, quam active *contestans*. Hic autem aptius cum Syro et Græcis vertas *contestatus*, itaque nostrum Interpretem vertisse valde est verisimile, ut ex *contestatus* depravatum sit *contestatur*. Nam si legas *contestatus*, tunc antithesis æque ac sententia erit brevissima et explicatissima, nullo indigens supplemento; hoc modo : « Et hic (in lege) quidem decimas morientes homines (sacerdotes Aaronici) accipiunt, ibi autem (in decimatione Abrahæ, supple decimas accepit) contestatus (id est, is de quo testatur Scriptura) quia (quod) vivit, » puta Melchisedech, qui in Scriptura inducitur quasi semper vivens, ad hoc ut significet Christum pontificem semper viventem.

Tertium argumentum quo Christus Aarone major ostenditur.

Est hoc tertium argumentum, quo probat Apostolus, Melchisedech ac consequenter Christum majorem esse Abrahamo et Aarone, *q. d.* Sacerdotes Aaronici sunt mortales, sed Melchisedech proponitur ut immortalis, quia scilicet typus est Christi, qui est sacerdos æternus : ergo tam Christus quam Melchisedech dignior est sacerdotibus Aaronicis.

Et, ut ita dictum sit, — ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, *ut ita loquar*, ut scilicet uno verbo novo et subtili rei nodum tangam et complectar. Poterat enim videri insolens et absurdum, id quod hic dicit et subjicit, scilicet Levitas nondum natos, decimatos esse in Abrahamo; præmollit ergo hac phrasi suam sententiam Apostolus, quo modo præmollire solemus sermonem nostrum, cum aliquid novi, acuti, insolentis et inauditi dicere volumus. Ita Theophylactus.

Vers. 9.

9. Per Abraham, et Levi (Leviticus quilibet sacerdos), qui decimas accepit (accipere solitus est in veteri Testamento), decimatus est, — id est, decimas solvit. Sicut enim vers. 6 et 7 δεκατοῦν, id est, *decimare*, Apostolus posuit pro *decimas accipere*: ita hic δεκατοῦσθαι ponit pro *decimas pendere*, vel *solvere*, *q. d.* Cum Abraham, et in ipso Abraham latens adhuc Levi et quilibet Leviticus sacerdos (ad quem tamen pertinet jus decimarum in lege veteri) solvit decimas ipsi Melchisedech, quia ipse erat typus Christi, quasi confitens se suumque sacerdotium minus esse sacerdotio Melchisedech et Christi, imo se eorum respectu non tam sacerdotem esse, utpote cujus est decimas accipere, quam laicum, cujus est decimas dare.

Aaron et Levitæ respectu Melchisedech et Christi non sacerdotes, sed laici.

Vers. 10.

10. Adhuc enim in lumbis patris (Abrahæ) erat (Levi) quando obviavit ei (Abrahæ) Melchisedech. — Vox *enim* causam dat illius præmollitionis, qua dixit, « ut ita dictum sit, » inquit Erasmus, *q. d.* Apostolus : Dixi quodammodo Levi decimatum esse in Abrahamo, nam necdum natus erat, ut proprie et per se decimari posset, sed adhuc latebat in lumbis Abrahæ; et sic non proprie, sed quodammodo in eo decimatus est.

Levi decimatus antequam natus.

Verum potius videtur vox *enim* dare causam cur dixerit in ipso Abraham decimatum esse Levi, *q. d.* Abraham agnoscens Melchisedech esse se majorem, et typum Christi, illi decimas dedit et ab eo benedictionem accepit, ut profiteretur se omnesque suos posteros, ac consequenter et Levitas, ac sacerdotes Aaronicos ex se nascituros, minores esse Melchisedech, Christoque subjectos : perinde enim Abraham se gessit cum Melchisedech, atque princeps, qui pro se et pro tota sua posteritate obedientiam regi præstat et offert. Erat enim Abraham princeps populi et totius gentis Judaicæ auctor, parens et patriarcha, ut dixit vers. 4, totaque gens censebatur virtute latere in lumbis ejus, ac per eum subjicere se Melchisedech, ipsique Christo, ac consequenter Levitici sacerdotes censebantur pariter se subjicere tam Melchisedech quam Christo, eorumque respectu non se sacerdotes, sed laicos esse profitebantur. Adeo inculcat hanc sacerdotii Christi præcellentiam Apostolus, ut Hebræos Aaronicis sacrificiis assuetos et confidentes, transferat ad Christum pontificem; doceatque eos in Christo omnem spem defigere, et pro eo adversa quævis pati, utpote qui majora suis promittat et præstet bona, quam Aaron, quique bona fide agat causam nostram apud Deum, atque non tantum lapsis, sed et tentatis ac persecutionem patientibus norit compati, succurrere, victoriam et coronam æternam in cœlis adornare.

Abraham cum tota sua posteritate se subjicit Christo.

Nota : Esse in lumbis Abrahæ, idem est quod esse in virtute seminali, seu generativa Abrahæ, quæ originaliter residet in lumbis, in quibus, ut dixi, est prima seminis origo. Abraham enim per hanc virtutem genuit Isaac, Isaac genuit Jacob.

Jacob genuit Levi, a quo Aaron et sacerdotes regales progeniti sunt.

Quomodo Christus in lumbis Abrahæ latens non dederit decimas Melchisedech?

Objicies : Christus etiam hoc modo fuit in lumbis Abrahæ, quia ab eo descendit et progenitus est; ergo Christus quoque in Abrahamo decimas dedit ipsi Melchisedech. Respondeo, negando antecedens. Nam ii soli in lumbis Abrahæ esse et decimari dicuntur, qui per potentiam generandi, naturali generatione maris et feminæ, ab eo proseminati et procreati sunt, sive (quod hinc sequitur) qui, ut ait S. Augustinus, ab Abrahamo non tantum secundum substantiam corporalem, sed etiam secundum concupiscentiam carnalem descendunt, quomodo descendit Levi, Aaron et cæteri : Christus autem non ita proseminatus est, ac consequenter non fuit in lumbis Abrahæ secundum potentiam generativam, et carnalem concupiscentiam, sed tantum secundum corpoream substantiam, vel materiam, quam ab Abrahamo traxit : quia Christi conceptio et generatio non humana fuit, sed longe altior, puta divina, ex Spiritu Sancto. Pari modo, si quispiam nunc ex Adamo non per naturalem maris et feminæ generationem, sed per divinam operationem descenderet, puta qui a Deo formaretur ex carne, sanguine, aut costa hominis alicujus descendentis ab Adamo, quomodo formata est Eva, talis non contraheret peccatum originale. Qua ratione Christus ex vi conceptionis suæ, quæ facta est ex Spiritu Sancto, non contraxit peccatum originale; quia tradux peccati originalis tantum complectitur eos qui naturaliter, sive naturali generatione descendunt ab Adamo. Hi enim soli censentur proprii et naturales esse Adæ filii, ac consequenter Adæ voluntas censetur eorum fuisse voluntas: unde lex peccati originalis hæc est : Omnes et soli illi qui ab Adamo per naturalem generationem tanquam filii naturales descendunt, peccatum originale contrahunto. Eodem ergo modo hic Christus, et quicumque alius qui ex Abrahamo descenderet, non per naturalem generationem, sed per miraculosam efformationem, v. g. ex virgine, per virtutem Spiritus Sancti, non conseretur filius Abrahami, ab eo proprie et naturaliter genitus; ac consequenter non censeretur Abraham pro eo aut voluisse, aut potuisse solvere decimas. Ita S. Augustinus, lib. X *De Genes. ad lit.*, cap. XX, et ex eo S. Thomas, III *part. Quest.* XXXI, art. 8, et Scholastici ibidem.

Origo et radix peccati originalis quæ, et quod ea non fuerit in Christo.

Error Tertulliani de animæ traduce.

Nota *secundo*, ex eo quod ait Apostolus Levi fuisse in lumbis Abrahæ, Tertullianus, lib. *De Anima*, cap. XXVII et seqq., opinatus est animam Levi fuisse in lumbis Abrahæ, ac consequenter animam cujusque hominis non immediate creari a Deo, sed esse ex traduce, id est traduci, egredi et propagari ab anima parentis per virtutem ejus seminalem, qua generat filium, sicuti lumen aeris traducitur et propagatur a lumine solis. Sed falso fundamento nititur Tertullianus : putavit enim animam hominis esse corpoream, imo suum habere sexum, ita ut anima viri ab anima feminæ sexu distinguatur, æque ac corpus. Ejus ergo ratio hæc erat : Anima hominis est corporea, et homo ab homine generatur, sicut equus ab equo, bos a bove; atqui anima bovis et equi traducitur et propagatur ab anima bovis et equi generantis, adeoque educitur e potentia materiæ, puta seminis equini et bovini : ergo et anima hominis traducitur ab anima parentis.

Anima hominis immaterialis.

Verum major propositio est falsa. Nam anima hominis est spiritualis et immaterialis, anima vero equi est materialis, et educitur e potentia materiæ, ab eaque ita pendet, ut corpore equino pereunte pereat et anima. S. Augustinus quoque, licet non dubitaret animam humanam esse incorpoream et immaterialem, tamen dubitavit, et in hoc dubio permansit usque ad finem vitæ, an hominis anima esset ex traduce parentis, an vero a Deo crearetur. Id patet ex libro I et II, quem scripsit *De Origine animæ*, et lib. II. *Retractat.*, cap. XLV et LVI. Ratio quæ S. Augustinum in hanc dubitationem compulit, hæc fuit, quia non videbat S. Augustinus, quomodo anima filii a parente contrahere posset peccatum originale, si non a parente descenderet et traduceretur.

Dubitavit D. Augustinus an anima hominis crearetur a Deo, an vero esset ex traduce.

Error et Achilles erroris Pelagianorum, qui negabant peccatum originale.

Unde hic erat Achilles Pelagianorum : anima non est ex traduce, sed creatur a Deo ; ergo non potest a parente contrahere peccatum originale. Verum hanc consequentiam damnavit Zosimus Papa, totaque Ecclesia : ad hoc enim ut anima contrahat hoc peccatum, sufficit ut sit anima hominis, qui per naturalem generationem et virtutem seminalem descendit ab Adamo. Hoc enim ipso censetur filius Adæ, ac consequenter censetur fuisse in Adamo, voluisse et fecisse, quod voluit et fecit Adam, dum pomum vetitum comedit. Unde hanc sententiam de traduce animæ insectatur et damnat S. Hieronymus, aliique posteriores: adeoque jam certum est ex consensu totius Ecclesiæ, animam humanam non traduci a parente, sed immediate ex nihilo creari a Deo, qui eamdem infundendo creat, et creando infundit corpori humano.

Putavit Magister Sent. unam particulam carnis in singulis hominibus derivatam ab Adamo.

Secundo, Magister sententiarum, lib. II, dist. 30, ex eo quod Levi dicatur fuisse in lumbis Abrahæ, similibusque sententiis et phrasibus, putavit singulos filios Abrahæ ex ipso Abrahamo, ac pari ratione singulos homines ex ipso Adamo, utpote primo omnium parente, trahere particulam carnis, quæ vere, proprie, eademque numero fuerit in Adamo. Putat enim alioqui non fore filios Adæ, nisi aliquam substantiæ Adami particulam plane eamdem et individuam in sese habeant; imo putat hanc solam particulam esse de substantia hominis geniti : ita ut hæc particula alimentis non augeatur ; sed in seipsa multiplicetur et crescat in magnum corpus humanum. Unde censet cibos non verti in substantiam hominis, sed eam tantum fovere, ac mox ab homine ipso defluere, vel excerni, ita ut nihil ali-

menti in homine remaneat quod resurgere possit; ac consequenter putat illud carnis tantummodo resurrecturum, quod fuit in Adamo, quodque ex Adamo singuli homines traxerunt. Sed hæc portentosa est opinio, adeoque in omni Philosophia et Theologia est instar monstri, quam vel sola experientia clarissime refellit et falsitatis coarguit. Experimur enim corpora hominum, æque ac aliorum animalium, nutriri et augeri sumptione alimentorum, et vice versa, alimentis subtractis, nutritionem quoque et augmentationem continuo cessare.

Dico ergo, Levi fuisse in lumbis Abrahæ et quemlibet hominem fuisse in lumbis patris sui, non secundum animam, sed secundum corpus, quia scilicet virtute seminis Abrahæ corpus Levi formatum est et organizatum, atque sic per vim seminis organizato corpori infusa fuit ex naturali exigentia a Deo anima. Corpus enim hominis dum sic organizatur, hoc ipso fit corpus humanum, poscitque animam humanam quasi suam formam: quam quia dare non potest parens per semen, aut aliam causam et virtutem naturalem, hinc Deus parentis et naturæ defectum hic de more suo supplens, tanquam prima et universalis causa, producit animam talem, qualem poscit tale corpus; illamque producendo infundit et unit corpori: quo fit ut non tantum corpus, sed totus homo ita genitus censeatur filius esse non Dei, sed sui patris, utpote a quo factum est, ut filius non tantum corpus proprie a se tanquam a patre, sed et animam a Deo per naturalem hanc, quam dixi, corporis a semine paterno formati et organizati exigentiam, acciperet. Et hoc sensu *Gen.* XLVI, vers. 26 et 27, dicuntur septuaginta animæ (id est animatæ proles) egressæ de femore Jacob. De hac quæstione plura videre est apud Physicos in libris *De Generatione*, et in libris *De Anima*.

Quomodo anima rationalis, et quando creatur, infunditur et unitur corpori?

Vers. 11.

11. SI ERGO CONSUMMATIO PER SACERDOTIUM LEVITICUM ERAT (POPULUS ENIM SUB IPSO LEGEM ACCEPIT), QUID ADHUC NECESSARIUM FUIT SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH ALIUM SURGERE SACERDOTEM, ET NON SECUNDUM ORDINEM AARON DICI? — Pro *consummatio* græce est τελείωσις, id est perfectio, *q. d.* Si vetus sacerdotium Aaronicum habebat vim perficiendi, id est justificandi homines, salvandi et ad vitam æternam perducendi, qui est ultimus finis et summa perfectio hominis; si hominem perfectum, justum et beatum facere poterat sacerdotium Leviticum, maxime accedente lege Mosis, quæ cum illo data est, quamque maxime jactant Judæi, quasi ex ea ejusque observatione justificentur: quid opus fuit, surgere alium sacerdotem, scilicet Christum, cujus sacerdotium non est secundum ordinem Aaron, sed Melchisedec? Cum enim Deus Christum promisit *Psalm.* CIX, dicens: « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, » et jam re ipsa eumdem exhibuit, ut succederet Aaronicis sacerdotibus, hoc ipso declaravit illis aliquid deesse, quod supplendum esse per Christum, scilicet illos non posse hominem perficere et sanctificare, sed hoc a Christo exspectandum esse.

Christi sacerdotium sanctificat hominem, non Aaronis.

Nota *primo*: Mentionem legis interjicit Apostolus dicens: « Populus enim sub ipso legem accepit, » tum quia ordo, ritus, victimæ, ministri omnisque perfectio sacerdotii petenda et præscripta erat a lege; tum quia Judæi in lege æque ac in sacerdotio confidebant; tum denique quia necessario connexa sunt lex et sacerdotium: et qualis est lex, tale debet esse sacerdotium; et quale est sacerdotium, talis debet esse lex, scilicet tali populo et tali tempori conveniens. Et hoc est, quod hic ait Apostolus: « Populus enim sub ipso (ἐπ' αὐτῇ, id est, in ipso, hoc est, ipsius sacerdotii tempore) legem accepit, » quia cum populus in Sina legem per Mosem accepit, ibidem pariter accepit et sacerdotium. In Sina enim a Deo sacerdos constitutus est Aaron, ejusque filii, qui legem Deique cultum, sacrificia et expiationes lege præscriptas docerent populum. Unde ex hac connexione legis et sacerdotii, tacite hic contendit Apostolus, tam legis, quam sacerdotii veteris mutationem fieri debuisse, et factam esse per Christum et legem novam, puta Evangelicam. Hinc clare subdit dicens: « Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat. »

Legis et sacerdotii veteris mutatio facta per Christum.

Est hic quartum argumentum, quo probat Apostolus, sacerdotium Melchisedech et Christi nobilius et dignius fuisse Aaronico. Probat autem sic: Post Aaronicum sacerdotium, Christus a Deo datus surrexit sacerdos secundum ordinem Melchisedech; ergo prius sacerdotium, puta Aaronicum, imperfectum fuit et insufficiens, ideoque cedere debuit sibi succedenti sacerdotio Christi, utpote longe perfectiori. Aaronicum enim carnale et temporarium erat, Christi vero spirituale et æternum. Ita Theophylactus et alii.

Quartum argumentum, quo probatur præcellentia Christi præ Aarone.

Vers. 12.

12. TRANSLATO ENIM SACERDOTIO, NECESSE EST UT ET LEGIS TRANSLATIO FIAT. — Per *legem* hic, non naturalem (decalogum): hæc enim æque Christianos ac Judæos obligat; sed positivam et Mosaicam, scilicet cæremonialem et judicialem, accipe. Est occupatio. Dixissent enim Hebræi: Esto Christus novum induxerit sacerdotium secundum ordinem Melchisedech, uti promisit Deus *Psalm.* CIX, non tamen novam debuit inducere legem, abrogando legem Mosi datam a Deo. Respondet Apostolus, hoc posterius ex priori consequi: mutato enim sacerdotio necesse est mutari et legem, ideoque Christum, cum vetus sacerdotium mutavit in novum, pariter legem veterem debuisse mutare in novam. Causa hujus dicti est ea, quam jam attuli vers. præcedenti, quia scilicet sacerdotium legi proportionatum, et cum ea indissolubiliter connexum est: non enim potest esse sacerdotium sine certis et congruentibus sibi legibus, præceptis, cæremoniis, promissis, pœnis

Mutato sacerdotio, mutari debuit lex, ob duas causas.

lege præscriptis. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus.

Aliam causam affert D. Thomas : mutato, inquit, sacerdotio, necesse est et legem mutari, quia, mutato fine, necesse est mutari et media: lex autem Mosis, utpote divina, ordinatur quasi medium ad regimen divinum, tanquam ad finem suum : hoc autem regimen divinum fit et designatur per sacerdotium : ergo, mutato sacerdotio ac regimine divino, necesse est et legem mutari. Hinc illud *Jerem.* XXXI : « Feriam vobiscum pactum novum. »

Vers. 13. 13. IN QUO (ἐφ'ὃν, id est *de quo*, vel *ad quem*) ENIM HÆC DICUNTUR, DE ALIA TRIBU EST, DE QUA NULLUS ALTARI PRÆSTO FUIT. — Pro *præsto fuit* græce est μετέσχηκε, id est, astitit, præfuit. Itaque « præsto fuit » idem est, quod constanter astitit more ministrantium, ut patet cap. X, vers. 11. Probat id quod dixit vers 11, Christum fuisse alium sacerdotem ab Aarone et Aaronicis. Id probat sic : omnes Aaronici sacerdotes debebant esse oriundi ex tribu Levi : Christus autem non fuit ex Levi, sed ex Juda prognatus : ergo Christus non potuit esse sacerdos Leviticus, sive secundum ordinem et ritum Aaron; sed prorsus ab eo diversus, imo adversus fuit, ac consequenter per novum suum sacerdotium exclusit vetus Aaronicum, pariterque per suam legem novam exclusit veterem, quæ sacerdotium statuerat in Levi, tribum autem Juda arcuerat a sacerdotio. Christus enim cum non esset ex Levi, sed ex Juda, sacerdotium iniit, illudque in posteros successione non hæreditaria, sed electiva propagavit.

Christus alius sacerdos ab Aarone.

Vers. 14. 14. MANIFESTUM EST ENIM, QUOD EX JUDA ORTUS SIT DOMINUS NOSTER, — scilicet Jesus Christus. Hinc patet Judaicum esse figmentum et insulsum delirium, id quod narrat Suidas, verbo *Jesus Christus*, ex Theodosio Judæo : scilicet Christum, eo quod ex stirpe materna esset oriundus ex tribu Levi, quodque sine patre, ex sola matre Virgine natus esset, ascitum esse a Judæis et allectum inter sacerdotes Aaronicos. Quam historiam nuper hic in Belgio edidit et sparsit quidam imprudens et imperitus. Hoc enim hic directe convellit Apostolus, qui hic docet, Christum non potuisse esse sacerdotem Leviticum, ex eo quod oriundus esset ex Juda. Quare Beata Virgo mater Christi orta fuit ex tribu Juda, quia pater ejus Joachim fuit ex tribu Juda.

Figmentum Suidæ narrantis Christum fuisse oriundum ex tribu Levi.

Dices : Mater B. Virginis fuit ex tribu Levi, nam fuit cognata Elisabethæ, quæ fuit uxor Zachariæ sacerdotis; ergo per aviam suam potuit Christus censeri de tribu Levi, fierique Leviticus sacerdos. Respondeo : Antecedens incertum est, caretque fundamento, imo a Ribera et multis aliis negatur : potuit enim Elisabetha esse cognata B. Virginis ex eo, quod Elisabethæ mater esset oriunda ex tribu Juda, essetque cognata B. Virginis, uti docet S. Ambrosius, lib. III *in Lucam*, sub initium; non autem ex eo quod mater Virginis esset oriunda ex stirpe Levi et ex familia Elisabethæ. Sacerdotes enim poterant ex tribu Juda, utpote regali, ducere uxorem : sicuti Aaron duxit uxorem Aminadab, sororem Naasson (qui fuit dux tribus Juda); ex qua omnes sacerdotes prognati sunt. *Secundo*, etiamsi antecedens esset verum, consequentia tamen falsa est : nec enim poterant esse sacerdotes qui ex genere materno, sed tantum qui ex paterno descendebant ex Levi. Per mares enim, non per feminas familiæ, præsertim Leviticæ, censebantur et constituebantur : nec enim femina capax erat sacerdotii, uti erat hæreditatis vel regni. Licet ergo in Machabæis oriundis ex Levi posset consistere et conservari sceptrum Davidis et Juda, eo quod Machabæi per matrem descenderent ex Juda et Davide, tamen id in sacerdotio fieri non poterat. Cum enim mater non esset capax sacerdotii, non poterat per eam jus sacerdotii ad filium derivari.

Mater B. Virginis an fuerit ex tribu Levi?

Femina olim incapax sacerdotii, non autem regni.

Nota τὸ *manifestum est*. Christum enim natum esse ex tribu Juda, constabat apud Judæos, *primo*, ex tabulis genealogiarum, quas ipsi accuratissime conscribebant et conservabant. *Secundo*, ex genealogia Christi, quam texit S. Matthæus, cap. I, et S. Lucas, cap. III. *Tertio*, idipsum tacite prædixerat Jacob, XLIX, 10; licet enim ibi expresse tantum prædicat Jacob, quod non deficiet sceptrum de Juda, donec veniat Christus, tamen quia hanc benedictionem Christi ex se nascituri assignat soli Judæ, hinc eo ipso implicite præsignificat, ex solo Juda nasciturum esse Christum. Itaque hanc prophetiam Jacobi intellexerunt semper Judæi, quorum hæc communis fuit vox : Ex Juda nascetur Christus. Denique Christum nasciturum, et natum esse ex Juda, patet ex eo, quod Christus natus sit ex Davide : David enim fuit ex genere et tribu Juda. Jam apud omnes constabat, Davidi promissum esse Christum, Christumque ex Davide nasciturum esse ex II *Reg.* cap. VII, vers. 12 et 13.

IN QUA TRIBU (id est, de qua tribu) NIHIL DE SACERDOTIBUS MOSES LOCUTUS EST, — *q. d.* Moses instituens jussu Dei sacerdotium, Levi delegit, non Judam, et hoc ipso Judam exclusit a suo sacerdotio.

Vers. 15. 15. ET AMPLIUS ADHUC MANIFESTUM EST, SI SECUNDUM SIMILITUDINEM MELCHISEDECH EXURGAT ALIUS SACERDOS. — Probavit Christum esse alium sacerdotem ab Aaronicis, eisque successisse, ac consequenter eos abolevisse, ex eo quod Christus ortus sit ex Juda, non ex Levi, ex quo debebant descendere omnes Aaronici. Hic *secundo*, idem probat, ex eo quod Christus, *Psalm.* CIX, dicatur sacerdos non secundum ordinem Aaron, sed Melchisedech (1).

(1) Vers. 15, 16. Et hoc (quod dixi de legis et sacerdotii mutatione) amplius etiam inde liquet, quod talis promittitur sacerdos alius, Melchisedecho similis, qui non it constitutus vi legis, quæ ad homines mortales, sed

Vers. 16. 16. QUI NON SECUNDUM LEGEM MANDATI CARNALIS FACTUS, SED SECUNDUM VIRTUTEM VITÆ INSOLUBILIS. — *Mandatum carnale* vocat legem Mosaicam, de carne circumcidenda et lustranda, eo quod non animam, sed carnem tantum a quadam immunditia et irregularitate legali et politica in hominum opinione consistenti, purgaret et sanctificaret; idque per carnales cæremonias, scilicet lotiones, sacrificia, suffitus et cætera quæ carnem tantum, non autem animi fibras attingant, ut notat Theodoretus. Ac consequenter carnalem vocat legem, id est, temporariam, quia cum carne moriebatur : carnalis enim legis cæremoniæ et lustrationes circa carnem occupabantur, eaque subtracta et moriente, cessabant, finiebantur, et cum homine desinebant. Huic opponit mandatum, id est, legem Christi, quæ est « secundum virtutem vitæ insolubilis, » id est, quæ dat et tribuit vitam æternam tum gratiæ, tum gloriæ. Et hoc est, quod subdit vers. 25 : « Unde et salvare in perpetuum potest, » *q. d.* Sacerdotes Aaronici carnales erant, temporales et mortales : Christus autem per potentiam et virtutem Patris factus est sacerdos semper vivens, æternus, immortalis, quique vitam spiritalem gratiæ, et per eam vitam æternam gloriæ nobis elargitur : ergo longe præstat Christus Aaronicis.

Mandatum carnale lex Mosaica, de carne circumcidenda.

Mandato carnali Mosis opponitur Christi lex spiritualis, æterna temporario.

Objicies : *Levit.* VI, 18 et 20, et alibi sæpe dicuntur sacrificia Levitico præscripta offerenda ritu sempiterno : ergo tam æterna sunt illa, quam æternum est sacrificium Christi.

Respondeo : Nego consequentiam, nam in Leviticis non absoluta significatur æternitas, sed tantum respectiva, scilicet ea duratura semper, id est, toto tempore legis, sive quamdiu durabit lex vetus, donec veniat Messias, qui novum et æternum simpliciter sacerdotium inducat. Id patet tum ex aliis, tum ex eo quod post hæc Levitica sacrificia ritu sempiterno offerenda, promisit Dominus Davidi aliud sacerdotium Christi absolute æternum, dicens *Psalm.* CIX : « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. » Quo satis significat sacerdotium Aaronicum æternum fore tantum usque ad Christum, et per Christum abolendum esse; Christi vero sacrificium duraturum esse usque ad finem mundi.

Sacrificia legis quomodo vocentur sempiterna?

Vers. 17. 17. TU ES SACERDOS IN ÆTERNUM SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDECH. — Non quasi Christus habuerit sacerdotium formaliter ejusdem rationis, vel institutum a Melchisedech. Patet enim sacerdotium Christi multo fuisse excellentius, altioris ordinis et originis, quam fuerit Melchisedech.

Unde nota : Pro *secundum ordinem* hebraice est על דברת *al dibrat,* id est, secundum negotium, morem, ritum, typum, analogiam, similitudinem (uti vertit Paulus, vers. 15) Melchisedech, *q. d.* Christus est sacerdos excellentissimo quodam genere sacerdotii æterni, cujus singularis typus et similitudo fuit Melchisedech. Patet hic sensus ex hoc versu et præced.

Nota, Christum dici sacerdotem secundum ordinem et typum Melchisedech multis de causis, ut dixi vers. 3; sed potissima et propria causa et similitudo est in victima, quia, sicut Melchisedech prius panem et vinum Deo obtulit in gratiarum actionem pro victoria Abrahæ, deinde illa Deo oblata in milites Abrahæ libanda, id est, participanda et comedenda distribuit : ita et Christus, in ultima cœna, obtulit panem et vinum consecrando illa et transsubstantiando in sacrificium Eucharisticum, eaque deinde Apostolis libanda distribuit, et similiter offerenda et libanda præcepit. Ritus enim, ratio et similitudo sacerdotii proprie spectandus est, proprieque consistit in ipsa functione sacerdotii, id est, in ipsa oblatione victimæ et sacrificii, qualia hic sunt panis et vinum : reliqua enim circumstantiæ sunt, nec pertinent ad rationem et speciem propriam, ordinemque sacrificii et sacerdotii.

Potissima similitudo sacerdotii Christi cum sacerdotio Melchisedech est in hostia panis et vini.

Sacrificium primum panis et vini.

Hinc demonstratur evidenter Missam esse sacrificium, quia nullo alio loco declaravit Christus se esse sacerdotem secundum ordinem Melchisedech (qualem eum fore prædixit et promisit David, *Psalm.* CIX) nisi in cœna, in qua se obtulit sub specie panis et vini, nobisque eadem in Missa pari modo offerenda præcepit : sacrificium enim crucis, utpote cruentum, non fuit secundum ordinem Melchisedech, sed potius Aaron, qui boves et oves Deo jugulando immolabat. Nam quod Melchisedech non aliud obtulerit, quam panem et vinum, æque ac Christus in cœna, patet, tum *Genes.* XIV, 18, tum quia nusquam alibi ipsum boves, oves, aut quid aliud immolasse meminit Scriptura : ut, nisi ordinem sacerdotii Melchisedech ejusque sacrificii et victimæ oblationem, ritum et speciem colligas ex *Genes.* XIV, 18, nusquam illa colligere possis. Quod si quis temerarius hoc admittat, et nusquam illa colligi posse asserat, inferam : Ergo frustra a Davide dicitur, nobisque proponitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, cum hunc ordinem nusquam invenire, divinare aut intelligere possimus. Qua de re plura dicenda sunt *Genes.* XIV. Hæc est communis sententia et expositio Patrum et totius antiquitatis, quin et veterum Rabbinorum. De qua vide Bellarminum, lib. I *De Missa*, cap. VI.

Demonstratur Missam esse sacrificium, et quidem secundum ordinem Melchisedech.

Objicies : Cur ergo hanc præcipuam in hostia similitudinem sacrificii Melchisedech et Christi silet et omittit hic Paulus. Respondeo : Quia hoc erat extra scopum Apostoli. Apostolus enim illud *Psalm.* CIX : « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, » tantum citat ad hoc, ut inde probet et demonstret Hebræis Christi sacerdotium diversum esse, successisse et abolevisse sacerdotium Aaronicum. Probat autem

Cur Apostolus non explicet hunc ordinem?

quæ ad vitam immortalem pertineat : ita Rosenmullerus. Allioli vero : qui non sit constitutus ex omnis carnis lege, ut eo mortuo succedat alter, sed qui æterno sacerdotio fungatur.

sic : David post 400 annos ab instituto sacerdotio Aaronico, promittit alium sacerdotem, scilicet Christum, qui sit futurus perpetuus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, qui Melchisedech 400 annis legem et sacerdotium Aaronis antecessit : ergo hoc ipso significat David prius sacerdotium Aaronicum, utpote temporaneum, carnale et infirmum, abolendum esse per posterius sacerdotium Christi, utpote æternum, spirituale et efficacissimum ad peccata abolenda, ad gratiam, gloriam et vitam æternam nobis impetrandam. Ad hoc autem non necesse erat Apostolum explicare quæ fuisset hostia Melchisedech, quam Hebræis ex Genesi satis notam et manifestam sciebat. Adde, Apostolus hic tantum urget ea, quibus Melchisedech, et per consequens Christus præcellit sacerdotibus Aaronicis, qualis maxime est æternitas symbolica in Melchisedecho, vera et propria in Christo : ad hæc autem plane impertinens et inutilis erat mentio hostiæ Melchisedech, quia hac parte Melchisedech non erat nobilior, sed potius minor sacerdotibus Aaronicis. Hi enim animalia viva, puta boves et oves, ille vero solum panem aridum obtulit; animalia autem longe præstantiora sunt pane. Denique id tacuit Apostolus, quia multi Hebræi rudes et infirmi, tanti mysterii et arcani Eucharistiæ necdum erant capaces, uti ex Paulo ostendi cap. V, vers. 11 et 12.

Sacerdotium Aaronicum promittitur a Davide abolendum per sacerdotium Christi.

Vers. 18.

18. REPROBATIO QUIDEM FIT PRÆCEDENTIS MANDATI PROPTER INFIRMITATEM EJUS ET INUTILITATEM. — Versu 12 probavit Apostolus abolitam esse legem veterem, ex eo quod sacerdotium vetus per novum Christi abolitum sit; lex autem cum sacerdotio connexa est : ergo, abolito et mutato sacerdotio veteri, necesse fuit aboleri simul et mutari legem veterem in novam Christi. Jam ne quis miretur, dicatque : Quid causæ fuit, cur Deus legem olim a se institutam abrogavit? respondet hic Paulus, *q. d.* Vis scire causam abolitæ legis et sacerdotii? cur facta « sit reprobatio præcedentis mandati, » id est, abrogatio veteris legis? Causa est legis illius infirmitas et inutilitas, quia lex illa non poterat peccata expiare, salvare et beare homines (1).

Causa abolitionis veteris legis.

Vers. 19.

19. NIHIL ENIM AD PERFECTUM ADDUXIT LEX. — Id est, lex neminem potuit perficere, id est, justificare et ad beatitudinem, quæ summa est hominis perfectio, perducere. Lex enim tantum in rebus externis occupabatur, circa justitiam carnis et munditiem exteriorem, quæ coram hominibus, non autem coram Deo nos puros et sanctos efficiebat. Si quis mortuum aut immundum attigisset, jubebat eum lex lavari; si quis homicidium et verum crimen admisisset, jubebat eum lex occidi : ipsum vero peccatum, ipsamque animam non purgabat et expiabat lex.

Lex vetus tantum politica, et exteriora attingebat, non animam.

Nota : οὐδὲν ponitur pro οὐδένα, id est, *nihil* ponitur pro *nemine* : pro masculino enim utitur neutro, quia genus neutrum plenius significat omnimodam universalitatem, inquit Theophylactus. Sic *Joan.* VI, 37, dicitur : « Omne (id est omnis homo) quod dat mihi Pater, ad me veniet. » Sic *Matth.* cap. ultim., Christus jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est, omni homini.

INTRODUCTIO VERO MELIORIS SPEI (supple, fit, vel facta est per Christum) PER QUAM APPROXIMAMUS AD DEUM, — *q. d.* Per Christum intravit, et, ut Syrus vertit, על *al*, id est ascendit, « melior, » id est, major et præstantior spes justitiæ et salutis, quia Christus induxit nova sacrificia, Sacramenta, leges et promissiones novi Testamenti, quibus Dei gratiam hic et in futuro gloriam ac beatitudinem consequi, itaque Deo quam maxime approximare, atque ad ipsum in Sancta sanctorum, id est in cœlum ipsum, conscendere speramus. Spem Evangelicam toties inculcat Apostolus, ut Hebræi in rebus afflictis pene despondentes animum, eumdem erigant per considerationem tot et tantorum bonorum, quæ Evangelium promittit, quæque per Christum adipisci speramus.

Erigit Hebræos Apostolus ad spem Evangelicam.

Vers. 20.

20. ET QUANTUM EST NON SINE JUREJURANDO. — Pendet hæc sententia a vers. 22, ubi eam explet Apostolus dicens : « In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus, » *q. d.* In quantum res hæc, scilicet ut Christus fieret sacerdos, non peracta est sine jurejurando, in tantum præstantior sacerdos, legislator et mediator est Jesus, quam fuerit Moses et Aaron (2).

Est quintum argumentum probans præcellentiam Christi præ Mose et Aarone, estque tale : Lex, testamentum et sacerdotium Christi, non autem vetus Mosis et Aaronis, promissum fuit a Deo cum jurejurando, idque ut certius et firmius esset tam sacerdotium Christi, quam reconciliatio nostra, omniaque bona per Christum promissa et præstanda; ergo in quantum juramento firmatum est Christi sacerdotium dicente Davide : « Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos, » etc., in tantum excellentius est Christi sacerdotium Aaronico.

Quintum argumentum, quo Christi præ Aarone præstantia probatur.

Vers. 21.

21. ALII QUIDEM SINE JUREJURANDO, — *q. d.* Aaroni et posteris Deus dedit sacerdotium sine juramento, quasi rem minoris momenti et temporaneam, quam firmare juramento Deus non est dignatus. Hæc verba explicant antithesin et vim argumenti latentem in eo quod præcessit : « Et quantum est non sine jurejurando. » Idipsum clarius Græca indicant, quæ habent, οἱ μὲν γὰρ, id est, nam illi (Aaronici) quidem sacerdotes facti sunt sine jurejurando : Christus autem cum jurejurando, quasi res et negotium Christi pontificis, scilicet hominum reconciliatio et salus, magni esset momenti, et licet difficilis, certissimo

(1) Vers. 18. *Reprobatio, etc.*, id est, itaque (vi verborum illorum) lex illa prior aboletur, etc. Vers 19. *Introductio*, inducitur, vel promittitur, etc.

(2) *In quantum* h. l. valet *ut, uti*; et *in tantum, ita*, vel illud *quatenus*, et hoc *eatenus*.

tamen credenda et speranda ab hominibus; hac enim de causa juravit Dominus dicens: « Tu es sacerdos in æternum. » Ita Theophylactus.

Hinc patet, hæc verba et sequentia usque ad vers. 22, intercipienda et includenda esse parenthesi.

Vers. 22. *Testamentum hebraice fœdus et pactum.*

22. IN TANTUM MELIORIS TESTAMENTI SPONSOR FACTUS EST JESUS. — « Testamentum » et Græcum διαθήκη idem sunt, quod Hebræum ברית *berit*, id est fœdus et pactum, scilicet inter Deum et homines initum per Christum, ut dixi I *Cor.* cap. XI, vers. 25.

Secundo, « sponsor, » sive fidejussor, hic idem est, quod mediator, qui fidem suam interponit, promittit et spondet bona, quæ in novo hoc Dei cum hominibus fœdere promittuntur, rata fore certoque præstanda. Cum enim Christus et novum Testamentum promittat hominibus ex parte Dei, resurrectionem et præmia cœlestia, divina, et quæ nondum videmus, et longe a nobis remota sunt, ideoque difficulter ab hominibus creduntur et sperantur: hac de causa pro illis fidejussit Christus, quasi dixerit: Vanum me haberi volo, nisi quod Patris mei nomine fidejubeo, de cœlo et cœlesti gloria fidelibus meis danda, sit ratum, certum et firmum; arrham autem hujus suæ sponsionis, qua nostram spem mire confirmavit Christus, nobis dedit cum re ipsa resurrexit et ascendit in cœlum, hoc ipso quasi viam in cœlum nobis aperiens et ostendens, seque cœli claves habere, ac cœli dominum esse demonstrans. Ita Anselmus.

Christus noster fidejussor. *Arrham fidejussionis suæ Christus nobis dedit in resurrectione et ascensione.*

Vers. 23. *Sextum argumentum pro excellentia Christi præ Aarone.*

23. ET ALII QUIDEM PLURES FACTI SUNT SACERDOTES. — Est sextum argumentum demonstrans Christum præstare Aaronicis, estque tale: Aaronici erant mortales, et alter alteri post mortem in sacerdotio succedebat: Christus autem est immortalis, licet enim sit mortuus, mox tamen quasi victor mortis resurrexit ad vitam gloriosam et immortalem: ergo Christus præstat Aaronicis. Ita ex Chrysostomo Theophylactus, unde subdit Apostolus:

Vers. 24.

24. HIC (Christus) AUTEM EO QUOD PERMANEAT IN ÆTERNUM, SEMPITERNUM (ἀπαράβατον, id est, quod præterire, vel in alium successive transire non potest) HABET SACERDOTIUM, — *q. d.* Christus non habet successorem, sicut habuit Aaron, quia ipse semper vivit ut sacerdos et mediator noster usque in æternum.

S. Petrus successit Christo, non ut par, sed ut vicarius.

Dices: S. Petrus in pontificatu successit Christo, sicut Eleazarus successit Aaroni.

Respondeo, hoc esse falsum, nam Eleazarus Aaroni successit in pari, imo eodem gradu et dignitate pontificatus: æqualis enim dignitatis fuit Eleazarus pontifex cum Aarone pontifice. S. Petrus autem successit Christo, non ut par, sed ut vicarius et minister: sicuti in bello, absente capitaneo, succedit ei in acie locum tenens. Christus ergo solus summus est et æternus pontifex noster, qui in terris pontificatum hunc suum administrat per Romanos Pontifices, tanquam vicarios et œconomos suos: nil ergo gloriæ et honoris Pontifices Romani demunt Christo pontifici, imo ejus pontificatum illustrant et promovent, cum se ipsius tantum administros, famulos et vicarios esse profiteantur, ad hoc ut Christi gloriam ubique propagent.

Vers. 25. *Christus æternam salutem dat, Aaronici tantum temporalem.*

25. UNDE ET SALVARE IN PERPETUUM POTEST ACCEDENTES. — Græce, εἰς τὸ παντελές, quod Vatablus et Erasmus vertunt, *ad perfectum*, perfecte, plene; verum Noster, Syrus et Græci Patres melius vertunt, *in perpetuum*. Vult enim docere Paulus, Christum, utpote sacerdotem æternum, non tantum in hac vita, sed et in futura salvare suos fideles, illisque conferre æternam salutem, cum Aaronici temporalem tantum hujus vitæ suis impetrarent.

Nota: « Accedentes » (ita enim legendum est cum Romanis, Græco et Syro, non autem *accedens*) vocat fideles, qui per fidem et obedientiam quam Christo præstant, accedunt ad Deum Patrem, ejusque gratiam et amicitiam.

Proprium est Christi, orare pro nobis tanquam pontificem, quod aliis Sanctis non convenit.

SEMPER VIVENS AD INTERPELLANDUM PRO NOBIS. — Hinc patet, Christum in cœlo interpellare et orare pro nobis, idque proprium esse Christo, ut tanquam pontifex oret pro nobis: alii enim Sancti, etiam ii, qui in hac vita sacerdotes fuerunt, orant pro nobis in cœlo, non tanquam sacerdotes, sed tanquam privati Sancti et amici Dei: non enim amplius funguntur sacerdotio in cœlis. Vide dicta *Rom.* VIII, 34.

Vers. 26.

26. TALIS ENIM DECEBAT UT NOBIS ESSET PONTIFEX, — scilicet, qui semper vivens, semper interpellaret pro nobis, ac proinde, qui sanctus esset, innocens, etc., ut ita in perpetuum salvaret nos.

Nota τὸ *decebat*, *q. d.* inquit Primasius: Non eramus digni, nec promerebamur talem habere pontificem, sed necesse erat nobis ut talem haberemus qui esset sanctus, etc.

Christi pontificis dotes.

SANCTUS. — ὅσιος, id est, purus et omnis labis expers, hoc est sanctus: puritas enim est sanctitas, ut dixi in I *Corinth.* VII, 24. Unde Theophylactus: ὅσιος, inquit, est qui nihil eorum quæ facere debet omittit, puta moribus integer, et in actibus omnibus perfectus. »

Secundo et melius, ὅσιος idem est quod pius erga Deum, Deum timens et colens, Deo devotus, sacer et sanctus, ipsaque pietate et sanctimonia reverendus et venerandus.

INNOCENS. — ἄκακος, id est, carens malitia et noxa, id est, innocens, qui nemini noceat, nemini male velit, sed omnibus prodesse et benefacere studeat. Hinc Chrysostomus et Œcumenius ἄκακος vertunt, expers doli, qui nescit fallere, nescit decipere. Fraus enim ac dolus æque ac animus nocendi avidus, proprie vocantur malitia, græce κακία; et ἄκακος, qui eo caret. Ita Cicero, *Tusculan.* IV, et lib. III *De Finibus*: « Virtutis, inquit, contraria est vitiositas: sic enim malo, quam malitiam appellare, quam Græci κακίαν ap-

pellant. Nam malitia certi cujusdam vitii nomen est, vitiositas omnium. »

Lapis amiantus igne non læditur, estque pontificis hieroglyphicon.

IMPOLLUTUS. — Nota hic, pontificem debere esse per omnia sanctum et integrum, scilicet; ut sit « sanctus, » id est pius erga Deum, « innocens » erga proximum, « impollutus » erga seipsum. Pro « impollutus » græce est ἀμίαντος, id est incorruptus, immaculatus, illæsus, inviolabilis. Inde enim lapis dicitur amiantus (ad quem hic videtur Paulus alludere), quod igne non læ-datur, quodque ex eo utpote flexili telas velaque texant, quæ igni injecta ardent quidem, sed ex eo splendidiora exeunt, ut docet Dioscorus; lib. V, cap. LXIII, et Plinius, lib. XXXVI, cap. XIX. Talis est puritas; ac præsertim castitas, quæ nec igne concupiscentiæ, nec igne corporali corrumpi potest; sed tam mente, quam corpore illæsa et incorrupta inter quosvis ignes perdurat. Unde *Isaiæ* cap. XLIII, vers. 2, per Christum Deus idipsum promittit cuilibet Christiano puro et sancto, dicens : « Cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, salvator tuus. » Ubi Leo Castrius ex S. Athanasio : « Sicut, inquit, ex amianto lapide telæ fiunt igne inviolabiles; ita B. Virgo Agnum peperit, cujus glorioso vellere facta est nobis vestis immortalitatis, qua tecti nec igne comburi possumus, nec aquis concludi; aut ulla alia re, quin per omnia cruciamenta illæsi ad incorruptionem et immortalitatem transeamus. » Imo sic ad litteram angelus sua quasi veste amiantina tutatus est ab igne Babylonio tres puros et castos pueros Hebræos, angelus, inquam; similis Filio Dei, Christique typus, *Daniel.* III, 92. Sic S. Joannes, S. Vincentius, S. Cæcilia, Lucia, Agnes aliæque plurimæ in flammis Christo protegente manserunt illæsæ, et non minore miraculo undique licet tentatæ libidinis igne, non arserunt, imo a sponso suo Christo, angelum virginitatis suæ custodem et vindicem perpetuum adeptæ sunt; adeoque, quod notandum est et memorabile, cum ex sanctis virginibus multas a tyrannis et præsidibus Ethnicis damnatas legamus ad lupanar, nullam tamen ex eis violatam, sed omnes Dei ope miraculose lenonum manus evasisse, atque inviolatas virginesque permansisse legimus. Tales etiamnum sunt permulti sacerdotes, Religiosi, aliique qui in carne vivunt angelice, et inter ignes concupiscentiæ et tentationum carnis, quasi amianti perdurant, et fulgidius resplendent. Pontifex ergo noster Christus amiantus est, suosque præsertim sacerdotes amiantos esse vult, atque angelicam puritatem et castitatem ab eis exigit, quia incorruptio proximum facit esse Deo : sacerdotes autem pro populo Deo approximare debent.

Vestis amiantinæ castitatis inviolabilis.

Sancti multi in flammis manserunt illæsi.

Item sanctæ virgines in igne libidinis.

SEGREGATUS (non tantum a peccatis, sed et) A PECCATORIBUS, (quin) ET EXCELSIOR COELIS FACTUS, — ut longissime non tantum a peccatoribus, sed et ab hominibus omnibus distet superetque omnes angelos et Beatos, tam loco, quam gratia et gloria, « ascendit *enim* super omnes cœlos; » *Ephes.* IV, 10. *Secundo*, S. Anselmus hæc omnia sic quoque explicat : « Sanctus » interius, « innocens » manibus, « impollutus » corpore, « segregatus a peccatoribus, » id est ab omni peccato immunis, et seorsum factus est a grege peccatorum, et consequenter a grege cæterorum sacerdotum separatus, inter quos nullus est sine peccato; « et excelsior cœlis factus, » ut ibi ministret in superno altari. Vel, « excelsior cœlis factus, » id est, super omnes cœlestes creaturas evectus, ita ut ejus magnitudo vel sublimitas magnitudinem primorum sic transcendat angelorum, ut inter ipsum et angelos nulla possit fieri comparatio secundum magnitudinem et excellentiam. Hucusque Anselmus.

Vers. 27.

27. QUI NON HABET NECESSITATEM QUOTIDIE QUEMADMODUM SACERDOTES (Levitici) PRIUS PRO SUIS DELICTIS HOSTIAS OFFERRE, DEINDE PRO POPULI : HOC (scilicet offerre non pro suis, sed pro populi delictis) ENIM FECIT SEMEL, SEIPSUM OFFERENDO. — Est septimum argumentum probans Christum præcellere Aaronicis sacerdotibus, estque tale : Aaronici pro peccatis tam suis, quam populi, hostias offerunt, idque sæpius, imo quotidie : Christus autem non pro suis, sed alienis, scilicet totius mundi, peccatis offert, idque semel tantum; unaque oblatione omnia omnium hominum peccata expiavit : ergo Christus nobilior et efficacior est Aaronicis.

Septimum argumentum probans præcellentiam sacerdotii Christi præ Aaronico.

Infert hinc et nobis objicit Beza : Ergo unicum est Christi sacrificium : ergo quotidianum Missæ sacrificium abolendum est, utpote repugnans unico Christi sacrificio. Respondeo, unicum esse Christi sacrificium expiatorium, redemptorium et satisfactorium omnium peccatorum, scilicet sacrificium crucis : illo enim Christus obtulit pretium sufficiens pro culpis et debitis peccatorum omnium, quæ unquam commissa sunt, vel deinceps committentur. Missa autem sacrificium est non redemptorium et satisfactorium, sed applicatorium redemptionis et satisfactionis Christi in cruce peractæ. In Missa enim non novum offerimus pro peccatis pretium, sed primævum crucis pretium et lytrum nobis applicamus : sicut illud ipsum nobis applicamus per baptismum, aliaque Sacramenta, et per bona opera.

Objectio Bezæ contra sacrificium Missæ solvitur.

Missa, sacrificium non expiatorium, sed applicatorium redemptionis.

Respondeo *secundo* : Missæ sacrificium idem est cum sacrificio crucis, *primo*, repræsentative, sicut imago eadem est cum re cujus est imago : Missa enim repræsentat sacrificium crucis. *Secundo*, realiter : tam enim in Missa, quam in cruce idem est sacerdos primarius offerens, scilicet Christus; eadem etiam utrobique est victima et hostia, scilicet corpus Christi, eadem inquam in re, licet quoad modum sit diversa : in Missa enim est incruenta, cum in cruce fuerit cruenta; sed incruenta in Missa significat et repræsentat cruentam in cruce. Ita Concilium Tridentinum, *sess.* XXII, cap. I.

Sacrificium Missæ idem cum sacrificio crucis re et repræsentatione.

Vers. 28. 28. LEX ENIM HOMINES CONSTITUIT SACERDOTES (græce ἀρχιερεῖς, id est, pontifices sacrorum et sacerdotum principes) INFIRMITATEM HABENTES, — id est mortales, miseros et peccatores, quique non valeant suis sacrificiis peccata expiare.

SERMO AUTEM JURISJURANDI, QUI POST LEGEM EST, FILIUM IN ÆTERNUM PERFECTUM, — scilicet sacerdotem per pontificem constituit; hoc enim repetendum est ex antithesi præcedentis sententiæ.

Nota : « Sermo jurisjurandi » est juramentum, quo *Psalm.* CIX, « juravit Dominus » Christo : « Tu es sacerdos in æternum; » patet ex vers. 17.

Secundo, hoc juramentum datum est per Davidem, post datam legem Mosi et Aaroni, ut significaretur vetus sacerdotium cessurum novo Christi, qui perficeret ea quæ veteri deerant.

Christus pontifex æternus

Tertio, pro *perfectum* græce est τετελειωμένον, id est consummatum (ut vertit Noster, cap. II, vers. 10), idque in æternum, ut scilicet in æternum Christus consummatus sit, tum in gratia et sanctitate, ut peccare non possit unquam : ita S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius; tum in vita et gloria, ut sit immortalis, impassibilis et gloriosus; tum in sacerdotio et sacrificio, ut non indigeat plures offerre hostias, sed unica hostia et sacrificio expiarit omnes homines, pretiumque solverit pro omnibus omnium hominum peccatis. Opponit enim Apostolus has Christi perfectiones et consummationes infirmitati sacerdotum veterum.

In gratia, gloria et sacrificio.

Antithesis efficax Christi et Aaronicorum.

Nota : Singula verba Apostoli hic efficacem continent antithesim Christi et Aaronicorum. Christus factus est pontifex cum jurejurando Dei, Aaronici sine jurejurando; Christus post legem, quasi illi successurus, eamque adimpleturus, sacerdotium iniit, Aaronici cum lege; Christus est filius, illi servi; Christus permanet in æternum, illi temporanei sunt, sibique succedunt; Christus in gratia, gloria et beatitudine est consummatus, illi infirmitati mortis, ærumnarum et peccati subjacent. Ita S. Chrysostomus.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Per anacephalæosin ostendit Christi sacerdotium præstare Aaronico tanquam corpus umbræ; inde, vers. 6, a sacerdotio transit ad testamentum, docetque vetus testamentum æque ac sacerdotium abolitum esse per novum Christi, utpote quod leges Dei non scribat in tabulis lapideis, sed in corde et mente.

1. Capitulum autem super ea quæ dicuntur : Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, 2. sanctorum minister et tabernaculi veri, quod fixit Dominus, et non homo. 3. Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur : unde necesse est et hunc habere aliquid, quod offerat; 4. si ergo esset super terram, nec esset sacerdos : cum essent qui offerrent secundum legem munera, 5. qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium. Sicut responsum est Moysi cum consummaret tabernaculum : Vide (inquit), omnia facito secundum exemplar, quod tibi ostensum est in monte. 6. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto et melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est. 7. Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur. 8. Vituperans enim eos dicit : Ecce dies venient, dicit Dominus : et consummabo super domum Israel, et super domum Juda, testamentum novum; 9. non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti : quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. 10. Quia hoc est testamentum, quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus : Dando leges meas in mentem eorum, et in corde eorum superscribam eas : et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum : 11. et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens : Cognosce Dominum : quoniam omnes scient me a minore usque ad majorem eorum : 12. quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum jam non memorabor. 13. Dicendo autem novum, veteravit prius. Quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est.

Vers. 1.

1. Capitulum autem super ea quæ dicuntur. — *q. d.* Caput, summa et compendium eorum quæ dixi et dico, de præstantia sacerdotii Christi, est id quod sequitur. Ita Syrus ; vel, ut Chrysostomus, *capitulum* sive *caput*, id est, præcipuum et maximum, ad quod quasi ad scopum referuntur cætera quæ dixi de Christo pontifice, est id quod jam exponam. Verum prior sensus planior est, tum quia græce non est κεφαλή, id est *caput*, sed diminutive κεφάλαιον, id est *capitulum*, scilicet quia breve est et quasi compendium dictorum ; tum quia revera Paulus hoc capite facit anacephalæosin, eaque quæ tota epistola disputat de præstantia novi pontificis Christi et infirmitate veterum, deque illorum abrogatione, hoc capite summatim complectitur et nervose confirmat (1).

Nota hebraismum, « super ea, » id est eorum. Sic enim Hebræi regimen genitivi subinde explicant per ב *bet*, id est *in*, vel per על *al*, id est *super*.

Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in excelsis. — Hoc est capitulum, summa et compendium dictorum, scilicet Christum non tantum Aaronicis sacerdotibus, sed et angelis longe præstare, et talem tantumque esse, ut supra omnes sedeat ad dexteram Dei.

Sedes magnitudinis quid sit?

Nota : « Sedes magnitudinis, » id est thronus majestatis, in quo scilicet sedet majestas Dei Patris, ita ut Deus Pater dicatur magnitudo, vel majestas ; quomodo reges solemus vocare Majestatem regiam, et principes vocamus Celsitudinem. Vel *secundo*, « sedes magnitudinis, » sive majestatis, est sedes maxima et maxime augusta, summæque majestatis et gloriæ. Uterque sensus est Theophylacti, et uterque est ex phrasi Hebraica.

Porro Christus non tantum qua Deus, sed etiam qua homo sedet a dextris Patris : nam qua homo est pontifex. Audi S. Cyrillum in Concilio Ephesino, epist. *ad Anastasium*, etc. : « Quod autem incarnatum Verbum Deo consideat, et æqualis gloriæ sit cum Deo et Patre, etiam in carne, tanquam unus existens Filius, etiam quando factus est homo, manifestat sapientissimus Paulus scribens : Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera throni magnitudinis in sublimibus. » In Christo enim idem est hic homo, et hic Deus, propter eamdem hypostasin. Unde subdit Cyrillus : « Igitur etiam incarnatum Filium in divinitatis solio sanctorum Prophetarum chorus contemplatus est. »

In excelsis. — Græce ἐν οὐρανοῖς, id est, *in cœlis*.

Vers. 2.

2. Sanctorum minister. — Quia Christus sanctos facit, estque auctor veræ sanctitatis, inquit Chrysostomus et alii, quia inter sanctos in cœlo transiens ministrabit eis. Verum vox *sanctorum* hic non est masculini generis, sed neutrius ; neque homines, sed sanctuarium significat. « Sanctorum » ergo, id est, Sancti et Sancti sanctorum minister sacrorum publicus (hoc enim est λειτουργός), puta sacerdos et pontifex, est Christus. Id patet ex seq. ; nam explicans τὸ *sanctorum*, subdit, « et (id est) tabernaculi (sanctuarii) quod fixit Dominus, et non homo, » *q. d.* Christus est pontifex non veteris sanctuarii facti ab homine, scilicet Mose, quod constabat Sancto et Sancto sanctorum ; sed novi, puta Ecclesiæ adumbratæ per vetus Sanctum et Sanctum sanctorum, quam fabricatus non Moses, sed Deus ; nam *Sanctum* significabat Ecclesiam Christi ex terris ambulantem et tendentem in *Sanctum sanctorum*, id est, in cœlum, ad Ecclesiam triumphantem, *q. d.* Paulus : Christus tam Ecclesiæ militantis quam triumphantis est sacerdos, quia in militanti per sacerdotes quotidie offert sacrificium Eucharistiæ, quod ipse primus in ea, dum viveret, obtulit et instituit ; in triumphanti vero est pontifex, quia ipse primus aperuit viam in cœlum, cum per suum sanguinem ingressus est in Sancta, æterna redemptione inventa, ut ait Apostolus, cap. ix, ibique interpellat pro nobis.

Christus publicus sacrorum minister.

Sanctum et Sanctum sanctorum typus fuit Ecclesiæ.

Cœlum empyreum non movetur, et est quadratum secundum aliquos.

Quod fixit. — Ergo cœlum neque movetur, neque rotundum est, sed fixum, fixeque in sua quadratura consistens, inquit S. Chrysostomus. Prius verum est, scilicet cœlum empyreum, in quo sunt Beati, non moveri, sed esse fixum et immobile. Posterius, scilicet quod sit quadratum, non sphæricum, saltem quoad superficiem convexam, docet quoque Ludovicus Molina, in tractatu *De Opere sex dierum*, et Conimbricenses, lib. II *De Cœlo*, cap. v, Quæst. I, art. 2. Innuit quoque S. Joannes, *Apocal.* xxi, ubi de cœlo loquens : « Civitas, inquit, in quadro posita est ; » quod ad litteram, uti sonat, accipi potest. Verum melius hoc quadrum, uti et lapides, plateas, muros aliaque cœlestis illius civitatis ornamenta, quæ illo capite describit S. Joannes, accipies non ad litteram, sed symbolice : ut nimirum partim ad ornatum, partim ad firmitatem, partim et maxime ad amplitudinem et commoditatem, qua ad omnes mundi plagas obversa est, quadrata dicatur et proponatur : urbes enim quadratæ firmissimæ, ornatissimæ et commodissimæ sunt intrantibus et exeuntibus, utpote quæ quatuor quadraturæ suæ lateribus quatuor mundi plagas respiciant, ut per portas singulorum laterum ex qualibet plaga homines directe in eam ingredi et egredi possint. Et hoc est, quod per hanc quadraturam cœli vult significare Joannes, scilicet a quatuor partibus eam respicere quatuor mundi plagas, in iisque singulis tres, id est multas et copiosas habere portas, quibus ab omnibus mundi plagis Sancti et electi in cœlum intrent. Respicit enim et explicat illud, quod dixerat vers. 13, civitatem hanc ab Oriente habere portas tres, tres ab Aquilone, totidem ab Austro et ab

(1) Rosenmullerus vertit, *sed præter jam dicta, caput rei est*, scilicet, etc. Κεφάλαιον, ait, sæpe est id, quod in aliqua re excellit. Chrysostomus : Κεφάλαιον ἀεὶ τὸ μέγιστον λέγεται.

Verius est esse sphæricum.

Occasu. Quare nihil est quod cogat nos dicere cœlum empyreum esse difforme aliis cœlis, esseque quadratum : adeoque quod Aristoteles et Philosophi, lib. II *De Cœlo*, cap. IV, docent cœlum esse sphæricum, quia figura sphærica perfectissima est et capacissima, cœlo empyreo quoque attribui potest.

Vers. 3.

3. OMNIS ENIM PONTIFEX AD OFFERENDUM MUNERA ET HOSTIAS CONSTITUITUR : UNDE NECESSE EST ET HUNC HABERE ALIQUID QUOD OFFERAT. — « Hostiæ » sunt victimæ cruentæ; « munera, » incruentæ, ut dixi cap. V, vers. 1. Probat Apostolus id, quod dixit vers. 2, scilicet Christum, licet sedeat a dextris Dei in cœlo, esse tamen ibidem « Sanctorum, » id est sanctuarii, « ministrum » et sacerdotem, qui scilicet sacrificando, et sacras hostias ac munera offerendo, Deo ministret; id probat sic : Christus, licet sedeat in cœlo, est tamen pontifex; atqui omnis pontifex offert munera et hostias : ergo et Christus in cœlo suas hostias et munera offert, scilicet suum in cruce sacrificium, quod olim in monte Calvariæ obtulit, nunc quoque idipsum per continuam commemorationem Patri in cœlo offert, cap. IX, vers. 12.

Ostenditur Christum pro nobis offerre in cœlo sacrificium.

Secundo et proprie, Christus in cœlo offert sacrificia Missæ, quæ toto orbe quotidie celebrantur; in his enim primus et primarius sacerdos qui consecrat, offert et transsubstantiationem peragit, est Christus.

Vers. 4.

4. SI ERGO ESSET SUPER TERRAM, NEC ESSET SACERDOS : CUM ESSENT QUI OFFERRENT SECUNDUM LEGEM MUNERA (1). — *q. d.* Si tale esset sacerdotium Christi, quale vos, o Judæi, requiritis; ut scilicet Messias vester degat semper apud vos in templo Salomonis, ibique sacrificet et faciat ea, quæ fecerunt sacerdotes Levitici et Aaronici : « nec esset sacerdos; » græce οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id est, ne quidem esset sacerdos et pontifex Christus : tum quia ad hoc terrestre sacerdotium, et terrestria ejus bona procuranda et impetranda sufficerent sacerdotes legales et Levitici, nec alio esset opus sacerdote secundum ordinem Melchisedech, scilicet Christo; tum quia Christus, si terrenus tantum esset sacerdos, non obtulisset hostiam Christo, id est Redemptore et Salvatore, dignam, quæ scilicet sufficeret ad nostram salutem. Nulla enim digna fuit hostia et sufficiens ad reserandum cœlum, et cœlestia bona salutemque nobis afferendam, præter ipsummet Christum in cruce immolatum, occisum ac terrestri vita defunctum. Ita Œcumenius.

Messias Judæorum non debuit esse pontifex terrenus degens in templo Salomonis.

Ex hisce colligit Apostolus Christum non tantum in terra, sed et in cœlo esse pontificem et Sanctorum ministrum, uti præcessit.

Impium dogma Fausti Socini Senensis, negantis Christum hic in terris fuisse sacerdotem.

Ex hoc loco perperam intellecto, nuper quidam Faustus Socinus Senensis impium dogma confinxit, illudque in Polonia et Hollandia sparsit, nimirum Chistum sacerdotem non fuisse in terra, sed tantum in cœlo, adeoque in cruce nullum obtulisse sacrificium aut lytrum redemptionis nostræ; ac consequenter Christum non fuisse Redemptorem et Salvatorem, sed tantum Doctorem hominum, qui sua sancta vita meritus sit; ut post mortem fieret sacerdos et pontifex in cœlo. Unde ante crucem et resurrectionem eum fuisse quidem Prophetam, sed hominem tantum, qui proinde non aliter vocandus sit quam Jesus a Nazareth; post resurrectionem vero eum factum esse Christum, itaque jam appellandum esse. Quod dogma blasphemum non tantum veterem arianismum, nestorianismum et pelagianismum renovat et superat, sed et Christum christianismumque totum evertit. Fundamentum vero ipsius ex hoc loco, et ex capite IX, vers. 11 et 24, ubi Apostolus ait, quod « Christus assistens pontifex futurorum bonorum introivit in cœlum, ut appareat vultui Dei pro nobis, » petitum, nullum est : hisce enim et similibus locis tantum docet Apostolus Christum non solum in terra, uti fuit Aaron, sed etiam in cœlo, esse pontificem nostrum, adeoque esse pontificem æternum, uti promiserat David, *Psalm.* CIX, eo sensu, quo explicui cap. VII, vers. 3 et 21.

Christus in terris vere fuit pontifex.

Nam Apostolum velle et docere, quod Christus in terra, et in cruce fuerit pontifex, quodque proprie sacrificium suum expiatorium peccatorum totius mundi obtulerit in terra, non in cœlo, ubi locus non est sacrificii, sed præmii, patet tum ex aliis; tum ex eo quod cap. IX, vers. 14, ait : « Sanguis Christi, qui per Spiritum Sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram; » ideoque subdit, sanguine Christi sancitum fuisse novum testamentum et fœdus, quo Deus nobis per Christi merita, et sacrificium in cruce peractum remittit peccata, gratiam confert et promittit cœleste regnum. Et vers. 26 et 28 : « Christus, inquit, semel oblatus est (ubi, nisi in cruce?) ad multorum exhaurienda peccata. » Rursum, cap. X, vers. 14 : « Una, inquit, oblatione (crucis) consummavit (Christus) in sempiternum sanctificatos. » Et passim ad Romanos, Galatas, Corinthios aliosque clamat Apostolus, Christum mortuum esse propter delicta nostra, et ab iis nos per opera legis non posse justificari, sed tantum per fidem et merita Christi : adeoque totus in eo est, ut doceat nullam esse aliam viam aut spem justitiæ et salutis, quam per sanguinem et mortem Christi, Chris-

(1) Dixerat Apostolus vers. 1 et 2, *habemus Pontificem Maximum, qui... Sanctorum minister.* Utramque inde notionem evolvit. Nam vers. 3 illustrat vocabulum *minister*, ejusque ait esse munus *offerre.* Vers. 4 vocem *Sanctorum*, id est *cœlestis*, explicat, et quidam ab indirecto. Sensus est : Quodsi enim (Christus) esset (Pontifex Max.) in his terris, plane non esset Sacerdos Maximus (nempe non esset ejusmodi sacerdos, qualis in Psalmo describitur), quum ii tantum (in terra) habeantur Sacerdotes, qui ex præscripto legis sacrificia offerunt, qui inserviunt figuræ et umbræ cœli. Ita Allioli cum multis.

tumque in cruce immolatum, « qui factus est nobis justitia, sanctificatio et redemptio. »

Vers. 5.

5. QUI EXEMPLARI ET UMBRÆ DESERVIUNT CŒLESTIUM. — *q. d.* Sacerdotes Levitici « deserviunt » (græce λατρεύουσιν, id est, latria et magna reverentia serviunt) tabernaculo, id est, Sancto et Sancto sanctorum; quod tantum est exemplar, græce ὑπόδειγμα, id est subostensio, obscura pictura, repræsentatio, typus et umbra rerum cœlestium, quæ in Ecclesia tum terrena et militante, tum maxime cœlesti ac triumphante a Christo peraguntur. Nam *primo*, sacrificia et victimæ, quas in altari holocaustorum quotidie offerebant sacerdotes Levitici, significabant sacrificium Missæ, quod quotidie per sacerdotes suos in Ecclesia offert Christus.

Holocausta vetera erant ὑπόδειγμα, id est, umbra et typus sacrificii Missæ, ab eoque reverentiam habebant.

Unde pulchre et vere Chrysostomus et Theophylactus, notant sacerdotium Leviticum fuisse tantum ὑπόδειγμα, id est obscuram et tenuem repræsentationem sacerdotii nostri; nostrumque hic ab Apostolo vocari cœleste; quia cœlestem habet hostiam, scilicet Christi corpus, ideoque angelos habet præsentes; et quia cœlestia bona impetrat, cœlumque nobis reserat, et consequenter quia cœlestem vitam a suis ministris requirit. « Hic, inquiunt, in nostris mysteriis nihil terrestre est, sed omnia cœlestia et spiritualia; ubi hymni angelici, ubi claves regni cœlorum, ubi peccatorum remissio, et rursum nexus et ligatio, ubi nostra conversatio in cœlis est, quomodo non cœlestia sunt quæ apud nos sunt?

Sacrificium Christianorum cœlestem habet hostiam.

Secundo, quod pontifex immolatis hostiis cum sanguine semel in anno intrabat in Sanctum sanctorum, significabat Christum per immolationem sui sanguinis et vitæ, ingressurum in cœlum, ut ibi apud Deum noster sit pontifex, pro nobis interpellans nobisque cœlum reserans, de quo dicetur cap. IX; ubi hæc ipsa cœlestia vocat ipsum cœlum, cujus exempla erant Sancta sanctorum Judaica et terrestria.

Nota hunc locum pro veneratione sanctarum imaginum. Apostolus enim hic dicit Judæos tabernaculo, tanquam ὑποδείγματι, id est imagini et picturæ rerum cœlestium, invisibilium et divinarum, latriam, summumque illius sæculi cultum impendisse : hoc enim significat verbum λατρεύουσιν. Judæi adorantes propitiatorium arcæ, Deum per illud repræsentatum, et in illo quasi throno suo residentem adorabant. Sicut enim in imagine sua coluntur Sancti, ita et Deus.

Locus pro veneratione et cultu imaginum.

SICUT RESPONSUM EST (κεχρημάτισται, id est, divino oraculo dictum est) MOSI, CUM CONSUMMARET TABERNACULUM. — « Consummaret, » id est consummare vellet, vel cogitaret, græce enim est μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, cum consummaturus esset tabernaculum.

VIDE, INQUIT, OMNIA FACITO SECUNDUM EXEMPLAR, QUOD TIBI OSTENSUM EST IN MONTE. — Citat *Exodi* cap. XXV, vers. ult., cujus sensus litteralis hic est: Vide, o Moses, ut tabernaculum, candelabrum, arcam cæteraque quæ ad tabernaculum spectant, fabrices secundum exemplar quod tibi hisce quadraginta diebus, quibus mecum in Sina versaris, viva voce descripsi, et idea aliqua sensibili intuendum proposui. Hunc esse sensum litteralem patet ex antecedentibus, maxime cap. IX, ubi hanc ideam tabernaculi Mosi promittit Deus.

Sensus litteralis verborum citatorum hic ex XXV *Exod.*

Secundo, allegorice, hæc idea tabernaculi, uti et idipsum tabernaculum, idea erat Christi et Ecclesiæ : adeoque significat hoc loco Apostolus tum etiam ostensam fuisse Mosi ideam, seu exemplar allegoricum et anagogicum, res videlicet cœlestes, puta tabernaculum spirituale, scilicet Christi Ecclesiam tam militantem, quam triumphantem, quæ hoc materiali Mosaico tabernaculo significabatur; ita ut secundum hoc Ecclesiæ exemplar, Moses jussus sit fabricare suum materiale tabernaculum, eo modo et forma, ut Ecclesiæ quasi typo et exemplari suo responderet, illamque apte referret et repræsentaret : ita ut Moses videret, saltem in genere et confuse, tabernaculum quod constructurus erat, ejusque altaria; vestes, victimas cæteraque vasa, esse typos, umbras et picturas, quibus Messias cum Ecclesia, bonaque ejus cœlestia, ac præsertim sacerdotium et sacrificium Christi depingebantur. Ita docent Anselmus hic, et Beda, in cap. XXV *Exodi*.

Sensus allegoricus tabernaculi Mosaici.

Tropologiam vide *Exodi* XXV, vers. ult.

Vers. 6.

6. NUNC AUTEM MELIUS SORTITUS EST MINISTERIUM, QUANTO ET MELIORIS TESTAMENTI MEDIATOR EST, QUOD IN MELIORIBUS REPROMISSIONIBUS SANCITUM EST. — *q. d.* Christus melius et præstantius accepit sacerdotium, quam Levitici et legales sacerdotes : præstantius, inquam, tanto, quanto novum testamentum, cujus Christus mediator est, antecellit veteri, majoraque bona suis promittit : vetus enim testamentum terrena; novum vero cœlestia bona spondet, promittit et præstat.

Vers. 7.

7. NAM SI ILLUD PRIUS CULPA VACASSET, NON UTIQUE SECUNDI LOCUS INQUIRERETUR. — Pro *culpa vacasset* græce est ἦν ἄμεμπτος, id est, fuisset irreprehensibile: *culpam* ergo legis vocat, non peccatum, quasi lex illa vetus aliquid mali contineret, uti voluerunt Manichæi. Fuit enim lex illa sancta, ut ait Apostolus, *Rom.* VII, vers. 12; sed per epitasim et auxesim, *culpam* vocat infirmitatem et defectum legis, quia scilicet non poterat homines justificare et salvare : et hac parte lex fuit quasi reprehensibilis et corrigenda. Lex enim Christi tacite reprehendit legem veterem, eamque infirmitatis arguit, dum eam sustulit et abolevit, *q. d.* Si lex et testamentum vetus culpas et peccata tollere potuisset, si nullus in ea defectus fuisset supplendus et corrigendus, non quæreretur locus secundi, id est non fuisset secundum, novum scilicet, testamentum in ejus locum introductum et surrogatum.

Error Manichæorum putantium legem veterem aliquid mali continere.

Nota hypallagen : « locus secundi, » id est secundum in loco, vel locatum et positum loco primi.

Infirmitas legis Mosaicæ.

Alii sic explicant, « si culpa vacasset, » id est, si lex culpæ non fuisset occasio : sic enim *ad Romanos* cap. VII, vers. 5 et 11, dicit Apostolus, quod lex mortem operetur. Sic dicitur frigus pigrum metonymice, quia facit homines torpidos et pigros. Sed hic sensus videtur esse præter mentem et scopum Apostoli. Hanc enim occasionem peccati non urget hic Apostolus, sed tantum legis infirmitatem et impotentiam justificandi. Hic tamen sensus sequitur ex priori : quia enim lex jubebat vitari peccata, nec tamen ad ea vitandum gratiam dabat, hinc majoris peccati erat occasio : sine gratia enim lex impleri et peccata vitari non possunt. Alii rursum τὸ *culpa vacasset* referunt non ad vetus testamentum, sed ad homines qui sub eo vivebant, qui virtute ipsius non potuerunt vacare culpa. Verum non de hominibus, sed de testamento loqui hic Paulum, patet ex ipsis verbis, et ex vocula *nam*. Primus ergo sensus genuinus est.

Vers. 8.

8. VITUPERANS ENIM EOS DICIT. — Probat vetus testamentum et legem culpa non vacasse, ideoque a Deo inductum esse aliud, scilicet novum testamentum, ex eo quod Jeremias vituperet Judæos, dicens cap. XXXI : « Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. »

Nota : Circumspecte dicit Apostolus, « vituperans eos, » scilicet Judæos; non autem vituperans eam, scilicet legem aut testamentum; hoc enim odiosum fuisset apud Judæos quibus lex vetus in mira erat veneratione : tacite tamen cum Judæos vituperat, legem eorum vituperat, quasi infirmam et imbecillem, quæ scilicet Judæos sibi obsequentes bonosque efficere non potuerit; sic discipulorum vitia solent adscribi pædagogis : lex enim Judæorum fuit pædagogus. Unde mox subdit Jeremias, et ex eo Paulus, quod Deus loco veteris inducet novum testamentum, quod gratiam copiosam conferet Christianis, ut sponte legem Christi servent, fiantque boni et sancti, *q. d.* Paulus : Jeremias vituperat Judæos, qui sub veteri erant testamento, quod peccarent in legem, et quia hoc eorum testamentum et lex peccata hæc cavere, tollere et amoliri non poterat, ideo promittit novum testamentum et legem gratiæ, quæ peccata tollet et amolietur, atque pro Judæis rebellibus inducet Christianos legi et voluntati Dei per omnia obsequentes. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

ECCE DIES VENIENT, DICIT DOMINUS : ET CONSUMMABO SUPER DOMUM ISRAEL, ET SUPER DOMUM JUDA TESTAMENTUM NOVUM. — Pro *consummabo* hebraice est כריתי *kariti*, id est, percutiam et feriam testamentum, id est, fœdus novum. Vide de hac phrasi dicta I *Cor.* XI, 25.

Quinam intelliguntur hic per domum

Secundo, « domum Israel » vocat decem tribus quæ sub Jeroboam schisma fecerunt a domo Juda, id est, a duabus tribubus Juda et Benjamin, *q. d.* Christus novo suo fœdere et testamento duodecim tribus jam dissectas et divisas rursum conjunget in unum populum, in unum regnum, in unam Ecclesiam suam.

Israel et Juda?

Nota : Symbolice Apostolus, uti et Propheta, per *domum Juda* intelligit quoslibet Judæos, per *domum Israel* vero Gentiles; quia sicut domus Juda sola verum Dei templum et cultum retinuit, ita domus Israel ad vitulos aureos, ac deinde ad Gentilium Assyriorum ritus et idololatriam deflexit, IV. *Reg.* XVII, vers. 22 et seqq. Itaque Israelitæ quasi gentiles effecti sunt. Significat ergo Propheta et Apostolus tam Gentiles, quam Judæos, adeoque omnes fideles, omnesque populos hujus novi testamenti et gratiæ Christi participes fore.

Vers. 9.

9. NON SECUNDUM TESTAMENTUM QUOD FECI PATRIBUS EORUM. — *q. d.* Novum hoc testamentum non erit tale, quale fuit vetus cum patribus initum ; sed longe præstantius illo quod pepigi cum Mose.

Præclare S. Augustinus, *sent.* 384 : « Ut ars, inquit, medicinæ, cum eadem maneat, neque ullo modo ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo : ita divina providentia, cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ varie subvenit, et pro diversitate morborum aliis alia jubet aut vetat, ut a vitio unde mors incipit, et ab ipsa morte ad naturam suam et essentiam ea quæ deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat et firmet. »

IN DIE QUA APPREHENDI MANUM EORUM, UT EDUCEREM ILLOS DE TERRA ÆGYPTI. — « In die, » id est in tempore : non enim eodem die quo Deus eduxit Hebræos ex Ægypto, sed quinquagesimo demum post exitum die dedit eis legem in Sina.

Dilectio Dei erga Judæos.

Nota vocem « apprehendi, » *q. d.* Ego Deus ita dilexi populum Israel, ut quasi pater eum non quasi servum, sed quasi filium et puerum meum manu apprehenderim et eduxerim ex Ægypto, et quinquagesimo deinde die dedi ei legem, et fœdus cum eo inii, ut ipse memor tantæ liberationis exacte illud servaret; quod tamen ipse non præstitit.

QUONIAM IPSI NON PERMANSERUNT IN TESTAMENTO MEO, ET EGO NEGLEXI EOS, DICIT DOMINUS. — Pro *neglexi* hebraice est בעלתי בם *baalti bam*, id est, dominatus sum eorum, vel in eos, dominatus, inquam, non tanquam sponsus aut maritus, ut vertit Vatablus et recentiores, sed tanquam hostis, eos a me meaque Ecclesia repellendo, negligendo, reprobando et disperdendo. Unde Septuaginta, quos sequitur Paulus hic, aperte vertunt, ἠμέλησα αὐτῶν, id est neglexi, contempsi, reprobavi eos. Sic et R. Joseph Kimchi vertit, *fastidivi, abominatus sum eos*, *q. d.* Jeremias : Quia Judæi non servarunt fœderis mei conditiones, scilicet leges meas, hinc ego rejeci eos, fœdusque irritavi, ac novum mihi populum condere, novumque cum eis fœdus inire decrevi. Hac sen-

Reprobatio veteris populi, legis et testamenti.

tentia repellitur et vetus populus, et vetus lex, et vetus testamentum : populus, quia non perstitit in pacto; lex autem, quia non effecit populum suum morigerum; testamentum vero et pactum, quia pacti conditiones, et consequenter pactum ipsum infregit populus. Ideoque vicissim hoc pactum suum fregit et rescidit Deus.

Vers. 10.

10. Quia hoc est testamentum quod disponam (pangam et sanciam) domui Israel. — Vox *quia* non est hic causalis, sed expletiva, vel potius adversativa, more Hebræo, *q. d.* Hoc autem est testamentum et fœdus, scilicet novum, quod pro veteri inducam et statuam.

Post dies illos. — Id est, postquam neglexero et rejecero a me meaque Ecclesia Judæos incredulos.

Pactum seu testamentum vetus et novum quomodo pepigerit Deus?

Nota : Sicut pactum et fœdus vetus Deus iniit in Sina cum Hebræis, *Exodi* xix et xxiv, quo obligavit se fore Hebræorum Deum et protectorem, et daturum eis terram Chanaan, sub hac conditione, si populus sibi obediret et suas leges servaret, illudque fœdus confirmatum fuit, *Exodi* cap. xxiv, victimarum sanguine, et epulo communi paciscentium. Nam Moses et Aaron vice Dei cum populo ex victima fœderali comederunt : Moses enim erat hic quasi fecialis et mediator Dei et populi. Simili ratione et modo fœdus novum Deus iniit cum Christianis, cujus fecialis et pater patratus est Christus, quo fœdere Deus toto Evangelio obligat se daturum Christianis suam gratiam, remissionem peccatorum, amicitiam, adoptionem in filios, omnem opem et præsidia ad bene operandum et vivendum, et tandem hæreditatem ipsam vitæ æternæ, sub hac conditione, si sibi obediant, si Christi fidem, legem, quæ brevis et facilis est, scilicet fidei et sacramentorum, recipiant et observent : hinc dicitur novum, quia nova affert promissa, præcepta, Sacramenta, novam gratiam, novam vitam, novum hominem.

Moses fecialis testamenti veteris, Christus novi.

Lex Evangelica, quare vocetur testamentum novum?

Nota *secundo* : Hoc fœdus novum Christus confirmavit sanguine suo, faciens se victimam in cruce; *secundo*, epulo Eucharistiæ, quod omnibus ad finem usque mundi communicat. Non ergo in monte tantum, longo illo sermone, quem habet *Matth.* cap. v, vi, vii, ut vult Theodoretus, sed tota vita sua, toto Evangelio hoc fœdus instituit Christus, ubi paciscentes sunt Deus et Apostoli, aliique Christiani, fecialis est Christus.

Vetus testamentum et novum quando promulgatum, et utriusque pulchra antithesis.

Nota *tertio*: Sicut vetus fœdus in monte Sina in Pentecoste, ita novum in Sion in Pentecoste promulgatum est; et sicut in veteri data est lex in tabulis lapideis, quasi conditio fœderis, ita in novo data est lex, sed in tabulis cordis : illa penicillo, hæc spiritu Dei vivi scripta, quia per Christum gratia et charitas diffusa est in cordibus nostris, id est, in libera voluntate nostra, per gratiam prævenientem, comitantem et sanctificantem. Non ergo tollitur hic liberum arbitrium, ut vult Calvinus, sed omnino præsupponitur in voce *libera*, et quia, ut dixi, fœdus hoc, uti et aliud quodvis requirit conditionem ex parte nostra, scilicet ut obediamus Deo vocanti et gratiæ ejus cooperemur, justitiam sectemur, et in ea perseveremus, si hæreditatem cœlestem adipisci velimus. Sicut ergo Moses de Sina descendit ad populum tabulas legis portans, sic Apostoli de Sion Spiritum Sanctum, ejusque dogmata et dona mente portantes descenderunt ad omnes gentes, eaque illis proposuerunt et communicarunt.

Error Calvini circa liberum arbitrium.

Dando leges meas in mentem eorum, et in corde eorum superscribam eas. — Pro *dando* hebraice est נתתי *natatti*, id est, dabo, idque clarius est : sunt enim verba novi testamenti et pacti. Septuaginta tamen, quos sequitur hic Paulus, vertunt διδούς, id est dans, vel dando. Quod eodem redit.

Spiritus Sanctus est res novo testamento promissa.

Dando. — Nota : Res quam novo suo fœdere et testamento promisit nobis Deus, est Spiritus Sanctus, sive lex gratiæ et charitatis menti aspirata et inscripta. Unde S. Augustinus lib. *De Spiritu et Littera*, cap. xxi : « Quæ, ait, sunt aliæ leges a Deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia Spiritus Sancti? » Contra in fœdere veteri, lex scripta in tabulis non erat res promissa, sed conditio fœderis.

Spiritus Sancti gratia liberi arbitrii cooperationem requirit.

Ubi tamen adverte : Deus non se solo scribit Spiritum Sanctum in corde et mente, sicut scripsit solus legem veterem in tabulis lapideis; sed requirit consensum et cooperationem liberi arbitrii : et hæc est conditio fœderis tam novi quam veteris. Deus ergo jam legem et consilia sua inscribit, non libris, aut tabulis, aut fimbriis, uti olim apud Judæos, sed ipsi menti et intellectui Christianorum, quando illi imprimit fidem et prudentiam agendorum, crebrasque illuminationes et illustrationes, quibus ostendit menti, quam pulchra sit lex Christi, quam utilis, divina, suavis; quam turpe sit peccatum, quam facilis pœnitentia, quam jucunda sit vita pia et Christiana. *Secundo*, inscribit hæc memoriæ, cum horum memoriam homini imprimit, eamque subinde renovat et refricat. *Tertio*, inscribit hæc cordi et voluntati, cum illi pias erga legem Dei affectiones, complacentias, impulsus, promptitudinem et tandem charitatem infundit, ut dicat : « Domine, da quod jubes, et jube quod vis. » Ita S. Augustinus, lib. *De Spiritu et Litter.*, cap. xviii et seqq.

Et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. — Est hebraismus, *q. d.* Ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus, scilicet selectus, singularis et peculiaris : licet enim sim omnium hominum Deus, et omnes sint meus populus, tamen Christianos me diligentes habebo quasi peculium meum, quasi Ecclesiam meam, quasi populum meum, ut eorum respectu reliquos negligere, nec pro populo meo habere videar.

Christianorum populus peculiariter Deo curæ est.

Nota emphasim in voce *Deus* : « ero eis Deus, » id est, ero eis clementissimus pater, provisor, pro-

tector, largitor gratiæ, gloriæ, beatitudinis et bonorum omnium; vice versa ipsi erunt mihi populus, quia me agnoscent, credent, servient, colent et obedient, sperabunt et diligent tanquam Deum, dominum et patrem amantissimum. Alludit ad illud *Exodi* XIX, 5 : « Eritis mihi in peculium de cunctis populis, et in regnum sacerdotale, et gens sancta. »

Vers. 11.

11. ET NON DOCEBIT UNUSQUISQUE PROXIMUM SUUM, DICENS : COGNOSCE DOMINUM. — *Primo*, S. Augustinus, lib. *De Spiritu et Littera*, cap. XXIV, Anselmus et Cajetanus, putant hoc dici de Beatis, *q. d.* Cum per novum testamentum evademus in cœlum, erimusque beati, tum nemo amplius alium docebit, quia omnes sat superque docebit Dei clara et beata visio.

Gratia et cognitio quam adfert lex nova, qualis? Prima sententia.

Verum hoc est præter mentem tam Jeremiæ, quam Pauli. Uterque enim loquitur de cognitione et gratia, quam affert fidelibus novum testamentum in hac vita, cum vetus testamentum Judæis parum attulerit lucis, sapientiæ et gratiæ.

Secunda.

Secundo, S. Thomas et Ambrosius putant hæc dici de Apostolis qui docti erant a Spiritu Sancto, nec egebant alio doctore. Sed et hoc nimis arctum est : loquitur enim tam Propheta, quam Apostolus de quibusvis filiis novi testamenti, eisque hoc lumen et hanc gratiam promittit.

Tertia.

Tertio, S. Hieronymus in *Jeremiæ* XXXI, sic explicat, *q. d.* Tempore novi Testamenti, non quærent fideles Judæos aut philosophos magistros, uti ante fecerunt, non quærent Judaicas traditiones, nec philosophicas rationes, ut ad veri Dei fidem et cognitionem perveniant. Sed nec hoc explicat mentem Prophetæ; qui non tantum Judæos aut Gentiles, sed et Christianos doctores hic videtur excludere.

Quarta.

Quarto et melius, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius et S. Augustinus, lib. *De Gratia Christi*, cap. XII, sic explicant, *q. d.* In nova lege, non opus erit Christianis magno labore ad discendum necessaria ad salutem; sed facile id facient, ita ut pueri quoque (uti fieri videmus) statim ea addiscant et capiant; tum quia præcepta legis novæ pauca sunt, scilicet decalogi, fidei et Sacramentorum; tum quia dat eis Deus magnas illuminationes, ut Deo interius docente statim hæc percipiant. Verum nec hic sensus exhaurit mentem et fundum Prophetæ, uti mox patebit.

Quinta et genuina.

Dico ergo, hunc esse genuinum hujus loci sensum, *q. d.* Omnes per catechesim et baptismum effecti Christiani (de fidelibus enim loquitur, non de infidelibus); tum in primitiva Ecclesia, tum deinceps, habebunt unius veri Dei cognitionem, amorem, cultum et timorem, contemnentque omnino pristinam suam idololatriam : Deus enim ita interius sua gratia mentem illorum illuminabit, et cor voluntatemque accendet; ut sponte abjectis idolis omnique superstitione, Deum verum agnoscant, colant et ament.

Cognitio Dei non nuda, sed affectuosa, non tantum speculativa, sed et practica.

Ubi nota *primo* : Cognitio hæc Domini, de qua hic loquitur Jeremias, non est nuda et speculativa, sed affectuosa et practica, *q. d.* « Cognosce Dominum, » et cognitum cole, time et redama. Est metalepsis. Unde Jonathas Chaldæus sic vertit, *non docebit ultra vir proximum suum, dicendo : Scito timere Dominum, quia omnes discent ut sciant timorem mei*. Idem Jonathas, *Osee* IV; pro eo quod Noster vertit, *non est scientia Dei in terra*, sic habet, *non est qui ambulet in timore Domini in terra*. Non ergo loquitur Jeremias et Paulus de cognitione omnium mysteriorum et articulorum fidei, sed tantum de cognitione et cultu veri Dei : hoc enim est « cognosce Dominum. » Id patet ex ratione, quam subdit : « Quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum non memorabor, » *q. d.* Cum Christiani videbunt se a Deo per Christum erutos ex miserrimo peccati et damnationis æternæ statu, statim agnoscent Deum liberatorem suum, illi gratias agent, totique rapientur in ejus amorem et obsequium, ut scilicet Dei legibus et voluntati per omnia parere satagant.

Doctrina præconum Evangelii in Ecclesia necessaria.

Hinc nota *secundo* : Non excludit hic Jeremias ministerium et doctrinam Apostolorum, aliorumque doctorum et præconum Evangelii : hos enim, ut ait Apostolus *Ephes.* IV, 11, posuit Deus in Ecclesia ut eam doceant, ædificent, perficiant. Sed eos hic præsupponit. Loquitur enim Christianis, qui ab Apostolis aliisque doctoribus catechizati et baptizati sunt. Tantum ergo vult docere Jeremias in lege nova tam facilem fore, audita Evangelii prædicatione, Dei cognitionem, cultum, amorem et obedientiam, ut sponte sua eo procurrant homines : cum Judæi in veteri Testamento vix minis et pœnis cogi possent ad relinquendum idola, et ad Deum verum cognoscendum, colendum, amandum illique obediendum; idque proventurum ex eo quod Deus hanc sui cognitionem, cultum et legem non inscribet tabulis lapideis, uti fecit Judæis, sed menti et cordi Christianorum : tanta scilicet luce mentem illustrando, tantaque efficacia et suavitate voluntatem impellendo, ut homines rapiantur ad sui cognitionem et amorem. Hoc tamen non excludit, quin ad hæc inchoanda, augenda et promovenda, aliaque addenda, quæ ad particularium fidei mysteriorum et legum Christi institutionem et cognitionem pertinent, alius alium docere, hortari et excitare debeat : ad hoc enim, ut dixi, posuit Deus in Ecclesia Apostolos, doctores et Pastores.

Error Anabaptistarum et Novantium. Privatus spiritus cujusque non est judex controversiarum.

Perperam ergo Anabaptistæ aliique Novantes hinc probare conantur spiritum privatum cujusque hominis esse judicem controversiarum fidei et sacræ Scripturæ interpretem, esseque regulam tam credendorum quam agendorum. Hic enim spiritus privatus et secretus est, qui ab aliis, imo ab ipso qui eum habet, videri et sciri nequit an ater sit an albus : et quisque dicet se hunc habere spiritum, uti privatos hosce spiritus inter se maxime contrarios et pugnantes experimur,

itaque in Ecclesia summa erit confusio et dissidium.

Nam Jeremias et Apostolus hic, non de privato hoc spiritu, sed de publico et communi omnium Christianorum agunt; eumque dicunt, non Scripturas interpretari, sed quemque interius docere et excitare ad Dei veri cognitionem et amorem, et ad hoc esse necessarium; adeo, « ut nisi hic Spiritus cordi audientis adsit, otiosus sit sermo doctoris, » ait S. Gregorius, hom. 30 *in Evangel.* Sic S. Joannes, *epist.* I, cap. II, vers. 27, dicit : « Unctio ejus docet vos de omnibus, » *q. d.* Non est necesse ut pseudoapostoli vos doceant fidem (de iis enim agi patet ex vers. 22); jam enim eam didicistis, et discitis per me et Apostolos, cooperante unctione Spiritus Sancti, quam tum alias, tum maxime in sacramento Confirmationis accepistis. Necesse est enim ut quod Apostoli foris, hoc Spiritus Sanctus intus vos doceat. « Nisi enim hic intus vos doceat, inanis est omnis strepitus vocis humanæ, » ut in eum locum ait S. Augustinus. Sic ex *Isaia*, cap. LIV, ait S. Joannes in *Evangel.* cap. VI, vers. 45 : « Et erunt omnes docibiles Dei. » Hebraice למודי *lemude*, græce διδακτοί, id est, docti a Deo, qui scilicet potissimus erit doctor Christianorum, ut interius eorum mentem doceat, illuminet, inflammet ad vocem externam Christi et discipulorum ejus : cum olim per Prophetas, per sacerdotes, per Scripturam et legem in veteri Testamento magis exterius quam interius doceret Judæos, qui idcirco indocti, rudes, frigidi et torpidi in Dei amore et cultu remanebant.

Christiani docibiles Dei.

Nota : Quo quis magis cor suum purificat, Deoque per orationem conjungit, eo magis a Deo interius docetur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, creber et quasi continuus in oratione, hoc donum a Deo acceperat, ut, si cujus rei sedens in monte ignarus fuisset, et ejus secum inquireret notionem, ea ei oranti mox a Deo revelaretur. Similes theodidacti fuerunt S. Joannes Evangelista, Simeon Stylites, S. Paulus primus Eremita, S. Dominicus, S. Franciscus et alii.

S. Antonius theodidactus.

13. Dicendo autem novum veteravit prius. — Pro *veteravit* græce est πεπαλαίωκε, id est antiquavit, antiquum et vetus esse declaravit, *q. d.* Cum Deus per Jeremiam dicit : « Consummabo testamentum novum, » aperte significat, prius testamentum Mosaicum, hoc ipso tempore Jeremiæ, paulatim antiquari, consenescere et decidere, ac proinde non duraturum, sed sensim magis et magis veterascere et interire, donec paulo post corruat prorsus et aboleatur per novum testamentum a Christo inducendum. Hæc omnia ideo dicit Paulus, ut Hebræos a Mose ad Christum abducat, doceatque eos non mirari debere, quod Deus vetus testamentum a se datum abrogaverit (utpote infirmum et insufficiens ad justitiam et salutem) per novum novi Messiæ Salvatoris, cum id promissum et prædictum sit ante tot sæcula a Jeremia

Vers. 13.

Testamentum vetus tempore Jeremiæ incœptum antiquari.

CAPUT NONUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Hactenus ex pontifice, sacerdotio et testamento veteri demonstravit Apostolus legem veterem cessare debuisse, et cedere Christo ejusque legi; nunc idem probat ex fabrica et significatione tabernaculi, quod erat figura Ecclesiæ Christi.

Primo ergo describens Sanctum, et Sanctum sanctorum, eorumque vasa, docet pontificem veterem semel in anno cum sanguine hircorum introeuntem in Sancta sanctorum significasse Christum, qui per sanguinem suum ingressus in cœlum, illud reseravit, et æternam redemptionem nobis comparavit.

Secundo, vers. 15, docet Christum esse mediatorem novi testamenti, quia illud suo sanguine et morte sanxit et confirmavit, sicut sanguine hircorum sancitum et confirmatum est vetus testamentum.

Tertio, vers. 24, docet Christum per sanguinem suum ingressum esse in cœlum, ut appareat vultui Dei pro nobis, et exspectantibus se sit in salutem.

1. Habuit quidem et prius justificationes culturæ, et Sanctum sæculare. 2. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, et mensa, et propositio panum, quæ dicitur Sancta. 3. Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum : 4. aureum habens thuribulum, et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna, et virga Aaron, quæ fronduerat, et tabulæ testamenti; 5. superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium : de quibus non est modo dicendum per singula. 6. His vero ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes : 7. in

secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua et populi ignorantia : 8. hoc significante Spiritu Sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum. 9. Quæ parabola est temporis instantis : juxta quam munera et hostiæ offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem, solummodo in cibis, et in potibus, 10. et variis baptismatibus, et justitiis carnis usque ad tempus correctionis impositis. 11. Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius et perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis; 12. neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introivit semel in Sancta, æterna redemptione inventa. 13. Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis : 14. quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum Sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi? 15. Et ideo novi testamenti mediator est, ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hæreditatis. 16. Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. 17. Testamentum enim in mortuis confirmatum est : alioquin nondum valet, dum vivit, qui testatus est. 18. Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. 19. Lecto enim omni mandato legis a Moyse universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum, cum aqua, et lana coccinea, et hyssopo, ipsum quoque librum, et omnem populum aspersit, 20. dicens : Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus. 21. Etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit. 22. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur : et sine sanguinis effusione non fit remissio. 23. Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium his mundari : ipsa autem cœlestia melioribus hostiis quam istis. 24. Non enim in manufacta Sancta Jesus introivit, exemplaria verorum : sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis. 25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno : 26. alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi : nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit. 27. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium : 28. sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata; secundo sine peccato apparebit exspectantibus se, in salutem.

Vers. 1. 1. HABUIT QUIDEM ET PRIUS JUSTIFICATIONES CULTURÆ, ET SANCTUM SÆCULARE. — « Prius, » scilicet *tabernaculum,* inquit Erasmus : sic enim habent Græca Regia, ἡ πρώτη σκηνὴ, id est, prius tabernaculum, sed mendose. Nam S. Chrysostomus, Theophylactus, Photius et Syrus non legunt τὸ σκηνή, sed tantum ἡ πρώτη, et subaudiunt διαθήκη, id est, *testamentum.* De Testamento enim veteri egit hactenus cap. præced., maxime vers. ult., non autem de tabernaculo.

JUSTIFICATIONES CULTURÆ, — δικαιώματα λατρείας, id est, justificationes cultus sive latriæ, id est, mandata a Mose lata ad rite colendum Deum, puta cæremonias et ritus lege præscriptos, quibus Judæi juste et sancte colerent Deum, quibusque sanctificarentur, tum coram hominibus, tum etiam coram Deo, si illos obirent ex fide in Christum et ex devotione et charitate in Deum : quod tamen facere non poterant ex vi legis, sed ex vi spiritus et gratiæ. Hæ enim leges cæremoniales, hebraice dicuntur חקים chuckim, id est statuta, decreta, sanctiones : quod Noster, ob causas jam dictas, vertere solet *justitias,* vel *justificationes,* ut patet *Psalm.* CXVIII, vers. 5, 8, 48, 68 et aliis. Ita S. Chrysostomus, Theophylactus et Syrus.

Leges cæremoniales cur vocentur justificationes?

ET SANCTUM SÆCULARE, — τὸ ἅγιον κοσμικόν, id est, Sanctum vel sanctuarium mundanum, sive, ut Syrus vertit, *bet kudesca olmaiena,* id est, ædes sancta sæcularis, vel mundana.

Quid Apostolus intelligat per Sanctum sæculare? Prima sententia.

Quæres, quodnam sit hoc « Sanctum mundanum et sæculare? » Respondet *primo* S. Thomas et Cajetanus esse sanctitatem et sanctificationem veteris Testamenti, quæ tantum corporalis erat, sæcularis et externa, coram mundo, non autem spiritualis et interna coram Deo, veraque sanctitas : hæc enim propria est novo Testamento. Verum dure et distorte sanctitas veteris Testamenti dicitur et vocatur *sanctum mundanum.* Adde, quod Græcus articulus cum ait τὸ ἅγιον, certum aliquod Sanctum demonstret, uti mox patebit.

Secunda, atrium tabernaculi sanctum.

Secundo, S. Chrysostomus, Theophylactus, Haymo, per hoc « Sanctum » intelligunt atrium tabernaculi, quod Gentibus et omnibus mundi nationibus patebat, indeque *mundanum* est dictum. Sed hoc non videtur verum : Gentes enim utpote infideles et profanæ arcebantur atrio Judæorum : hoc enim atrium erat populi fidelis « sanctum, » id est, sanctuarium et templum. Et licet Herodes atrio Judæorum addiderit aliud atrium extimum pro Gentibus et immundis, tamen illud non potest dici « Sanctum. » Adde, quorsum hujus atrii præ reliquis meminisset hic Paulus?

Tertia.

Tertio, alii « Sanctum sæculare » intelligunt tabernaculum vel templum Judæorum, dicique « sæculare, » quia multis sæculis erat duraturum; sed quid hoc facit ad Græcum κοσμικόν, id est mundanum? Cur Apostolus, qui totus est in deprimendo veteri tabernaculo et sacerdotio, hic illud a duratione commendat?

Quarta. Tabernaculum figuram mundi, Sanctum sanctorum typum cœli empyrei gerebat.

Quarto melius et aptius, Theodoretus, Ambrosius, Œcumenius, dicunt « Sanctum » esse tabernaculum, dicique *mundanum*, quia figuram mundi gerebat. *Sanctum* enim typus erat terræ, et vitæ quæ agitur in terra; *Sanctum sanctorum* erat typus cœli empyrei, et vitæ ac gloriæ Beatorum; *velum* dividens Sanctum a Sancto sanctorum typus erat firmamenti dividentis aquas superas ab inferis, et cœlos ab elementis; *candelabrum septiceps* typus erat septem planetarum; *purpura, coccus, byssus et hyacinthus*, ex quibus factæ erant cortinæ tabernaculi, significabant quatuor elementa. Simili phrasi Sapiens vestem pontificis vocat mundanam, *Sapientiæ* XVIII, 24, cum ait : « In veste poderis, quam habebat (pontifex) totus erat orbis terrarum; » quia scilicet sua veste repræsentabat totum mundum, pro quo Deum interpellabat. Hæc bona est, sed non plana, planeque litteralis expositio.

Quinta.

Quinto, Franciscus Ribera; « Sanctum sæculare » putat esse idem quod paulo post Apostolus vocat *tabernaculum primum*, id est, pars tabernaculi anterior, quæ dicebatur *Sanctum*, cum atrio, in quo erat altare holocaustorum, et labrum æneum, in quibus fiebant sacrificia et lustrationes. Hinc dici « sæculare, » quia repræsentabat vitam hujus sæculi, seu cultum, quem Deo Sancti exhibebant in hoc sæculo, antequam per Christum ingredi possent Sanctum sanctorum, id est cœlum : nam Sanctum erat typus legis veteris : hæc enim in Sancto quotidie sua sacrificia offerebat; et Sanctum sanctorum typus erat cœli, quod nondum erat apertum, sed velo obductum dum lex vetus stabat. Unde in Sanctum sanctorum non nisi semel in anno intrabat pontifex, isque solus : atque ita Sanctum temporis et sæculi, Sanctum sanctorum æternitatis figuram gerebat; sic enim videtur se explicare Apostolus, vers. 8. Hæc quoque apta, sed partialis tantum et symbolica est expositio, uti mox patebit.

Sanctum sæculi, Sanctorum æternitatis erat typus.

Sexta et genuina, Sanctum sæculare est totum vetus tabernaculum temporaneum et caducum.

Dico ergo *sexto*, optime et maxime genuine per « Sanctum » hoc « sæculare » accipias totum vetus tabernaculum sive sanctuarium, quod dicitur « sæculare, » id est temporaneum, caducum et evanidum. Dicitur etiam *mundanum*, id est terrenum, et ex auro, argento, bysso aliisque rebus terrenis factum, ait Anselmus, habensque terrenas et typicas cæremonias, hostias et cultus. Probatur hæc expositio *primo*, quia sic se explicat Apostolus vers. seq. et deinceps. *Secundo*, quia cap. præced., vers. 5, et hic vers. 10, 11, 24, 25, « Sanctum » hoc « sæculare, » sive mundanum, vocat *manufactum*, ad hostias carnis offerendas. Rursum vocat illud *exemplar* (id est typum et figuram) *cœlestium* : opponit namque hoc Sanctum seculare et mundanum sanctuario sive tabernaculo cœlesti, id est, Ecclesiæ Christi, quæ e cœlo descendit, et cœlesti doctrina, vita et Sacramentis nos in cœlum ducit, *q. d.* In Sancto, id est sanctuario et tabernaculo veteri, omnia erant mundana, terrena, typica, umbratica, temporanea et evanida : in Christi vero Ecclesia omnia sunt cœlestia, vera, solida et æterna. Unde partes hujus Sancti sive Sanctuarii sæcularis explicans Apostolus mox subdit : « Tabernaculum enim factum est primum, » etc., *q. d.* Hoc Sanctum sæculare duas habuit partes, scilicet Sanctum et Sanctum sanctorum, ut mox explicabo.

Christi Ecclesia solida, æterna, cœlestis.

2. TABERNACULUM ENIM FACTUM EST PRIMUM. — Hic explicat « Sanctum sæculare, » ejusque partes. « Tabernaculum primum » vocat primam partem tabernaculi, quæ hebraice dicta est היכל *hechal*, vel קדש *codes*, id est, *sanctum* vel *sanctitas*. Continebat enim candelabrum aureum, mensam panum propositionis et altare thymiamatis. Indeque locus hic sacer erat et venerandus, diciturque *sanctitas*, id est, res sancta, sive sanctum sanctuarium. Secunda vero sive posterior pars tabernaculi dicta est *Sancta sanctorum* : de qua vers. seq.

Vers. 2. Primi tabernaculi descriptio.

Nota : Tabernaculum, ut inquit Josephus, lib. III *Antiq.*, cap. IV, erat quasi templum mobile seu portatile Hebræorum peregrinantium per desertum et tendentium in Chanaan, eratque quasi domus Dei in qua Hebræi Deum colebant, et vicissim a Deo inter eos quasi habitante regebantur et protegebantur; adeoque per hoc suum tabernaculum significat Deus se Hebræorum esse umbraculum et protectorem. Unde David de templo, quod tabernaculo successit, loquens *Psal.* XXVI, vers. 4 : « Ut visitem, inquit, templum ejus, quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui. »

Tabernaculo significabat Deus se Hebræorum esse umbraculum.

Nota : Symbolice tabernaculum repræsentabat totum mundum, qui est quasi domus et palatium Dei, ut significaretur pontificem esse ministrum Dei creatoris, qui creatorem in tabernaculo hoc suo pro omni creatura, totoque mundo oret et interpellet. Unde tabernaculum ex bysso, purpura, hyacintho et cocco quasi ex quatuor

Materia et orna-

...tus tabernaculi.

elementis contextum et constructum erat. Byssus enim significat terram, quia ex terra gignitur. Hyacinthus aerem, quia aerei est coloris. Purpura mare, quia sanguine conchylii, sive piscis marini, qui purpura dicitur, pannus purpureus tingitur et purpuratur. Coccus, quia ignei est coloris, repræsentat ignem et ætherem. Ita ex Philone, Josepho et aliis, S. Hieronymus ad Fabiolam, *De Vestibus sacerd.*

Byssus significat terram, hyacinthus aerem, purpura aquam, coccus ignem.

Allegorice tabernaculum significat corpus Christi.

Nota *tertio* : Tabernaculum hoc et templum allegorice significabat corpus Christi, ut patet *Joan.* II, 19 : « Solvite, inquit, templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. » Quod explicans vers. 21, ait : « Ille autem (Christus) dicebat de templo corporis sui. » Unde Cyrillus, lib. IV *in Joan.*, cap. XXVIII, tam tabernaculum, quam omnia vasa tabernaculi pulchre Christo adaptat : « Christus, inquit, licet unus sit, multifariam tamen a nobis intelligitur. Ipse est tabernaculum propter carnis tegumentum; ipse est arca habens legem Dei reconditam, quia est Verbum Patris; ipse est mensa, quia noster cibus est et vita; ipse est candelabrum, quia est lux spiritualis; ipse est altare incensi, quia est odor suavitatis in sanctificatione; ipse est altare holocausti, quia est hostia pro totius mundi vita in cruce oblata. » Et quæ sequuntur.

Tabernaculum exterius et interius significat Ecclesiam militantem et triumphantem.

Rursum tabernaculum allegorice significabat Ecclesiam, quæ corpus Christi est mysticum, idque aptissime : nam pars prima sive anterior quæ dicebatur Sanctum, significabat Ecclesiam militantem, quæ est tabernaculum et domus Dei, I *Timoth.* III, 15 : hæc per velum, id est, per fidem et obscure, Deum in terris contemplatur : in hac Aaron, id est summus pontifex, est Christus. Ex hac itur in partem secundam tabernaculi, quæ dicitur Sancta sanctorum, id est, in cœlum, quod est gloriæ Dei et Beatorum domus æterna.

Tabernaculi sensus tropologicus.

Quarto, tropologice tabernaculum significabat animam, quæ per pœnitentiam, charitatem aliasque virtutes fit tabernaculum et templum Dei, ut dixi I *Cor.* III, 16.

In quo (tabernaculo primo, id est Sancto) erant candelabra, et mensa, et propositio panum, quæ dicitur sancta.— *q. d.* In Sancto, ad dextrum latus erat candelabrum, ad sinistrum mensa panum propositionis, in medio altare thymiamatis.

Dices : In tabernaculo unum tantum erat candelabrum, quomodo ergo Apostolus in eo ponit hic plura candelabra ?

Candelabrum septiceps in tabernaculo Mosis; in templo Salomonis erant decem candelabra.

Respondent Primasius et Haymo, Apostolum loqui non de tabernaculo Mosis, sed de templo Salomonis, in quo plura, decem scilicet, erant candelabra. Verum Apostolum loqui de tabernaculo, patet ex ipsis ejus verbis tam hoc cap., quam præcedentibus, quibus semper tabernaculum, nunquam templum nominavit. Comparat enim Christum non cum Salomone et Sadoc, sed cum Mose et Aarone. Dico ergo, unum quidem fuisse candelabrum in tabernaculo, dici tamen candelabra, quia septiceps erat : nam compositum erat ex septem ramis et lucernis, quæ hic vocantur candelabra. Unde in Græco est ἡ λυχνία : quo nomine candelabrum hoc Mosaicum vocant Septuaginta, *Exodi* cap. XXV, 31 ; sic et Syrus habet מנרתא *menareta*, id est candelabrum in singulari.

Candelabrum septiceps sunt septem planetæ.

Nota : Candelabrum hoc erat ad meridionale sive dextrum latus tabernaculi, quia solem meridianum quasi mundi lucem et oculum repræsentabat; aut potius, ut docet Philo, lib. III *De Vita Mosis*, et Josephus, lib. III *Antiq.*, cap. VIII, candelabrum, utpote septifidum, imago erat cœlestis sphæræ septilustris, sive septem planetarum, inter quos medius sol, cæteris fulgidior resplendet.

Christus est candelabrum.

Tropologice, candelabrum significat Christum aut potius Christi Ecclesiam, quatenus lux est doctrixque veritatis, id est, ut proprie loquar, significabat ipsam fidem et doctrinam Ecclesiæ. Sic enim exponitur a S. Joanne, *Apocal.* cap. I, vers. ult. : « Candelabra septem, inquit, septem Ecclesiæ sunt, » quatenus scilicet sua fide et doctrina toti Asiæ prælucent.

Et mensa, et propositio panum.—Id est, panes propositi in mensa, sive mensa panum propositorum. Est hendiadys et hebraismus, quo abstractum ponitur pro concreto.

Pro ostionis panes vocabantur hebraice panes faciei, et quare?

Nota : Panes propositionis vocantur panes qui singulis sabbatis recentes proponebantur, sive ponebantur in mensa ante Dominum, id est coram arca Domini, in qua præsentem se Deus exhibebat. Unde hebraice vocantur לחמי פנים *lachme panim*, id est, panes faciei; Septuaginta vertunt, ἄρτους ἐνωπίους, id est, panes faciales, quia ante faciem Dei proponebantur. *Secundo*, panes hi erant duodecim, juxta duodecim tribus Israel, ut quæque quasi suum panem daret Deo. Qua cæremonia testabantur duodecim tribus, se a Deo continuo ali, segetesque et fruges, ex quibus panes conficerent; accipere; et hac gratitudine oblationis Hebræorum Deus vicissim eorum se meminisse, eosque quasi memoriale semper ante se habere, frugesque ac panes eis semper se largiturum significabat.

In panibus propositionis thus et sal.

Hinc *tertio*, thus hisce panibus imponebant, ut dicitur *Levit.* XXIII, 7, quo significabant se omnia bona et fruges Deo debere, omniaque in ipsum referre ipsique reddere. Thus enim significabat panes hos esse Dei, Deoque oblatos et consecratos. Addit Chaldæus et Septuaginta, *Exodi* XXV, 30, et Philo, lib. III *de Vita Mosis*, Hebræos hisce panibus imposuisse salem. Sal enim in mensa omnes cibos condit et sapidiores facit, estque quasi panis opsonium, si aliud non adsit. Nam *Levit.* II, 13, ita præcipitur : « In omni oblatione tua offeres sal. » Erat enim hæc mensa Dei, in qua Deus quasi convivabatur cum Hebræis.

Sensus allegori-

Allegorice, mensa panum propositionis significabat mensam corporis et sanguinis Christi, ut

ea et tropologicus mensæ propositionis.

docet Cyrillus, catechesi 4 *Mystag.*, et Hieronymus *in* I *Malachiæ*, et Damascenus, lib. IV *De Fide*, cap. XIV.

Tropologice vero mensa hæc panum repræsentat opera misericordiæ, inquit Beda, quibus ad Sanctum sanctorum, id est ad cœlum, accedimus. Unde hi panes sunt coram Domino, et thus eis imponitur, ut significetur hæc opera fieri debere, non nominis aut gloriæ vanæ aucupatione, sed solius Dei intuitu, eo scilicet fine, ut Deo soli placeamus, eique hoc eleemosynæ et charitatis sacrificium offeramus.

QUÆ DICITUR SANCTA. — Græce ἥτις λέγεται ἅγια. Ubi ἥτις, id est *quæ*, refert non mensam, nec propositionem panum, sed σκηνήν, id est tabernaculum, *q. d.* Quod, scilicet tabernaculum primum, dicitur Sanctum, et, ut Syrus vertit, *ædes sancta*, sicut tabernaculum secundum, sive secunda tabernaculi pars, vocatur Sancta sanctorum. Ubi nota, hic esse græcismum et hebraismum; græcizat enim noster Interpres, dum imitatur genus femininum, quod erat in Græco, dicens *quæ*, non *quod* : quia Græcum σκηνή, id est tabernaculum, est femininum, sicut et ejus relativum ἥτις, id est *quæ*. Sic græcizat noster Interpres *Apoc.* XI, 4, cum sic vertit : *Hi* (duo testes, scilicet Elias et Henoch) *sunt duæ olivæ, et duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*, id est stantia : græce enim est λυχνίαι ἑστῶσαι, *q. d.* Lucernæ stantes. Sic et græcizat *Psalm.* LXXIV, 9, et alibi. Hebraismus est, dum sanctum vocat « sancta » in plurali numero : Hebræi enim plurali utuntur ad auxesim. « Sancta » ergo, id est eminenter et insigniter sanctum. Τὸ *sancta* hic esse plurale patet ex Græco : græce enim non est ἁγία cum accentu in penultima, id est sancta in singulari numero, sed ἅγια cum accentu in antepenultima, id est, sancta pluraliter. Hisce enim opponit ἅγια ἁγίων, id est, Sancta sanctorum, *q. d.* Loca sanctissima. Ita Chrysostomus et Theodoretus.

Vers. 3.

3. POST VELAMENTUM AUTEM SECUNDUM, TABERNACULUM QUOD DICITUR SANCTA SANCTORUM. — Nota, τὸ *secundum* non referri ad « tabernaculum, » sed ad « velamentum. » Græcum enim δεύτερον, utpote neutrum, respicit καταπέτασμα, id est velum, non autem femininum σκηνή, id est tabernaculum.

In tabernaculo erat duplex velum.

Unde nota *secundo* : In tabernaculo duplex erat velum : primum ante fores Sancti, secundum ante fores Sancti sanctorum, separans Sanctum a Sancto sanctorum. Utrumque velum contextum erat opere plumario ex hyacintho, purpura, bysso retorta et cocco bis tincto, *Exodi* cap. XXVI, vers. 31 et 36.

Nota *tertio* : Secunda tabernaculi pars dicebatur « Sancta sanctorum, » hebraice קדש הקדשים *codes haccadascim*, id est, sanctitas sanctitatum, id est sanctissimum; sic hebraice dicitur *canticum canticorum*, id est pulcherrimum canticum; *vanitas vanitatum*, id est maxima et merissima vanitas; *virgo virginum*, id est virgo præstantissima et purissima. Secunda enim sive interior tabernaculi pars erat quasi chorus templi continens arcam, propitiatorium et Cherubim, quasi thronum Dei, ex quo Deus dabat responsa et oracula : hac de causa dicitur sanctitas sanctitatum, vel *Sancta sanctorum*, vel *Sanctum sanctorum*, id est sanctissimum vel sacerrimum templum, aut tabernaculum.

Describitur secunda et interior tabernaculi pars.

Vers. 4.

4. AUREUM HABENS THURIBULUM. — Quæres, quodnam sit hoc thuribulum Sancti sanctorum? Lyranus, S. Thomas, Anselmus, Galenus hic, Viegas, in *Apoc.* VIII, pag. 385, et Villalpando in fabrica templi, proprie dictum thuribulum accipiunt. Verum ex cap. XXV *Exodi*, et *Lev.* XVI, ac III *Reg.* cap. VI, quibus locis exacte describitur tota fabrica templi et tabernaculi, patet in Sancto sanctorum, sive templi, sive tabernaculi, nullum fuisse thuribulum; sed tantum arcam, propitiatorium et Cherubim. Respondent aliqui, thuribulum hoc fuisse illud, cum quo pontifex suffumigans ingrediebatur Sanctum sanctorum semel in anno, in die expiationis, *Levit.* XVI. Licet enim hoc thuribulum acciperet pontifex extra Sanctum sanctorum, tamen ingrediens Sanctum sanctorum, videtur illud ibi reliquisse toto anno; et post annum, cum rursum in die expiationis ingrederetur cum alio thuribulo Sanctum sanctorum, videtur prius thuribulum inde extulisse, et posterius, cum quo intrabat, ibi rursum reliquisse. Verum hoc videtur gratis et sine fundamento dici : nihil enim tale habet Scriptura, imo satis significat pontificem, sicut ingrediebatur cum thuribulo Sanctum sanctorum, ita cum eodem egressum fuisse. Tantum enim hac de causa jubebatur pontifex cum thuribulo et suffitu ingredi Sanctum sanctorum, ut nimirum vapor hujus suffitus operiret arcam, et propitiatorium, quod erat quasi thronus Dei, ne a pontifice conspici posset Deus, id est, angelus vice Dei per corpus assumptum in hoc throno considens, et reddens oracula. Hanc enim sui reverentiam a pontifice sub pœna mortis exigebat Deus, ut patet *Lev.* XVI, 13. Ad hoc autem non erat necesse pontificem, cum Sancto sanctorum egrediebatur, in eo per totum annum relinquere suum thuribulum. Adde, indecens et sordidum fuisset, relinquere in sanctissima parte templi coram Deo per totum annum thuribulum evaporatum, cum cinere et sordibus.

In tabernaculo Sancti sanctorum nullum fuit thuribulum.

Pontifex ingrediebatur, et egrediebatur Sanctum sanctorum cum eodem thuribulo.

Angelus ex propitiatorio reddebat oracula.

Dico ergo cum Origene, homil. 9 *in Exod.*, Abulensi *in* XXV *Exodi*, Ribera et aliis, thuribulum hoc esse altare thymiamatis. Nam hoc altare erat quasi magnum quoddam thuribulum : erat enim concavum, solumque ignem continebat, quo aromata incenderentur et adolerentur Domino, perinde ut fit in thuribulo. Probatur hæc sententia *primo*, quia S. Paulus hic non meminit altaris thymiamatis, cum tamen meminerit mensæ et candelabri, inter quæ positum erat hoc altare; ergo illud intellexit per hoc thuribulum. Quor-

Thuribulum hoc, est altare thymiamatis.

sum enim unum hoc altare tam præstans præteriret, cum cætera omnia vasa tam Sancti quam Sancti sanctorum hic exprimat?

Secundo, pro thuribulo græce est θυμιατήριον, id est suffumigatorium, sive altare hoc sit, sive thuribulum; unde altare hoc thymiamatis a Josepho, lib. III *Antiq.*, cap. VII, vocatur θυμιατήριον, id est, ara suffumigatoria. Dices : Si Sanctum sanctorum habuit hoc altare thymiamatis, ergo hoc altare fuit non in Sancto, sed in Sancto sanctorum. Admittunt sequelam, itaque sentiunt Œcumenius et S. Augustinus, *Quæst.* CXIII *in Exodum*. Verum contrarium, scilicet altare hoc fuisse in Sancto, non autem in Sancto sanctorum, patet *Exodi* cap. XL, vers. 24, ut ibidem demonstravi.

Altare thymiamatis fuit in Sancto.

Respondeo ergo, negando consequentiam, varii enim sunt modi habendi. Sicut enim caput dicitur habere collum, domus habere atrium, civitas habere fossas, templum habere cœmeterium, non in se, sed ante se : ita et Sanctum sanctorum habuit hoc altare, non in se, sed ante se. Erat enim hoc altare proximum planeque obversum Sancto sanctorum, ita ut ex hoc altari fumus per spatium vacuum superne ad hoc relictum penetraret et ingrederetur ipsum Sanctum sanctorum. Cum enim Hebræi Deum in Sancto sanctorum quasi residentem ibidem vel maxime colere et honorare deberent, nec tamen id possent facere in ipso Sancto sanctorum, utpote cum illud præ reverentia non nisi pontifex, idque semel in anno ingredi posset: hac de causa sanxit Deus, jussitque fieri hoc altare thymiamatis extra Sanctum sanctorum in Sancto, quod plane obverteretur Sancto sanctorum, ut in eo quotidie adolentes thymiama, illius suffitu Deum in Sancto sanctorum residentem assidue honorarent et venerarentur. Indeque altare hoc dictum est oraculi vel Sancti sanctorum, quia videlicet obversum erat oraculo, ejusque usus non erat alius, quam Deo in oraculo residenti thus adolere. Subtiliter ergo hic Paulus dicit, Sanctum sanctorum habuisse hoc altare thymiamatis, ob rationem et sensum jam dictum (1).

Unde id dictum, altare oraculi?

Denique nota, hoc altare fuisse compactum ex lignis Setim, quæ imputribilia et incorruptibilia sunt; dici tamen aureum, quia auro undique erat vestitum et obtectum.

ET ARCAM TESTAMENTI. — Dicitur *arca testamenti*, sive fœderis, quia continebat tabulas legis, quæ erat conditio fœderis inter Deum et Hebræos : hinc dicitur quoque *arca testimonii*, id est legis, quæ testis est voluntatis divinæ, sive quid Deus velit a nobis fieri.

IN QUA URNA AUREA HABENS MANNA, ET VIRGA AARON QUÆ FRONDUERAT, ET TABULÆ TESTAMENTI. — « Testamenti, » id est legis. Lex enim metonymice dicitur testamentum, quia, uti jam dixi, conditio erat testamenti, id est fœderis inter Deum et populum initi.

Dices, III *Reg.* VIII, 9, dicitur, quod in arca tantum fuerint tabulæ duæ lapideæ Mosis : quomodo ergo hic S. Paulus ait, præter tabulas in arca fuisse quoque virgam Aaron, et urnam cum manna? Ob hanc antilogiam nonnullis, ut initio epistolæ dixi, fides et auctoritas hujus epistolæ suspecta fuit.

Quomodo Paulus dicat fuisse in arca aliquid præter duas tabulas lapideas contra III *Reg.* VIII?

Respondent *primo*, Chrysostomus et Theophylactus, tempore Mosis in arca solas fuisse tabulas legis, sed postea a Jeremia urnam quoque cum manna, et virgam Aaron in arca fuisse reposita : ut scilicet in ea melius servarentur, idque Paulum traditione accepisse a Gamaliele. Verum Paulus hic loquitur non de tempore Jeremiæ, sed Mosis, ejusque tabernaculo; asseritque hæc omnia tempore tabernaculi Mosis in arca fuisse.

Prima responsio Chrysostomi et Theophylacti.

Secundo, respondet Catharinus, tempore Mosis hæc omnia fuisse in arca, sed tempore Salomonis solas tabulas lapideas (2). Sed et hoc confictum videtur; imo Scriptura sacra innuit, et clare significat Josephus, lib. III, cap. VI, et Philo, lib. III *De Vita Mosis*, tempore Mosis solas tabulas legis fuisse in arca.

Secunda Catharini.

Tertio, Ribera sic explicat, « in qua, » scilicet non arca, sed σκηνῇ, id est tabernaculo, ut sit græcismus similis illi, de quo dixi vers. 2; numerat enim hic Apostolus omnia vasa quæ erant in Sancto sanctorum, sicut vers. 2, numerat omnia quæ erant in Sancto. Sed obstat id quod sequitur : « Superque eam erant Cherubim : » ubi pronomen *eam* plane videtur referre arcam. Super arcam enim erant Cherubim, ac consequenter pronomen *qua* hic eamdem arcam referre censeri debet, *q. d.* In arca erant tabulæ, urna et virga, sed super arcam erant Cherubim.

Tertia Riberæ.

Dico ergo præpositionem *in* hic more Hebræo ample sumi et complecti tam ea quæ proprie in arca erant, uti erant tabulæ legis, quam ea quæ juxta arcam erant, uti erant urna et virga. Sicut enim sunt varii modi habendi, ut dixi supra, ita sunt et inexistendi : sic dicunt Hebræi, nos habere calceamenta in pedibus, id est juxta vel circa pedes. Sic Christus dicitur passus in Jerusalem, cum juxta eam sit passus. Sic vulgo dicimus Romæ, Antuerpiæ, Venetiis contigisse, quod juxta illas urbes contigit. Idem ergo hic de urna et virga vult dicere Paulus, quod de libro Deuteronomii dicit Moses, *Deuter.* XXXI, 26 : « Tollite, inquit, librum istum, et ponite eum in latere arcæ fœderis. » Sicut ergo liber Deuteronomii positus fuit non in arca, sed in latere arcæ, ita quoque ibidem posita sunt urna et virga, recteque dici potest hæc omnia fuisse posita in arca, id est in latere arcæ. Unde verisimile est hæc omnia non in pavimento (hoc enim indecens fuisset), sed in tabula vel capsa aliqua arcæ adjuncta fuisse re-

Vera responsio.

(1) Quidam pro θυμιατήριον legendum putant ἱλαστήριον, quod omnino responderet historiæ. Sed omni alia prorsus ratione destituitur hæc conjectura.

(2) Ita Rosenmullerus, et innuit Allioli.

posita, uti censent Lyranus, Cajetanus, Canus, lib. II *De Locis*, cap. XI; Bellarminus, tom. I, lib. I, cap. XVII. Dicit ergo Paulus hæc omnia (puta urnam, virgam et tabulas legis) fuisse in arca, id est, humi fuisse reposita in arca, vel juxta arcam, cum supra arcam in aere eminerent Cherubim. Et hoc est quod jusserat Dominus Mosi, et Moses Aaroni, de manna dicens *Exodi* XVI, 33 : « Repone illud coram Domino. » Non dicit, in arca, sed *coram Domino*, id est, coram arca et propitiatorio; in quo quasi throno suo residet Dominus.

Vers. 5.

Cherubim pinguntur imberbes, ut perpetua juventus significetur et æternitas.

5. SUPERQUE EAM (arcam) ERANT CHERUBIM GLORIÆ OBUMBRANTIA PROPITIATORIUM. — Nota : Vocantur « Cherubim gloriæ, » id est, gloriosi et augusti. Erant enim Cherubim effigies aureæ, specie alati et imberbis juvenis; ut scilicet hac specie repræsentarent vigorem, vivacitatem et æternitatem angelorum, qui sunt quasi principes semper stipantes et adstantes Deo : sicut eadem de causa imperatores olim pingebantur imberbes, quasi dii quidam terrestres, qui nunquam senescerent. Hinc dicuntur « Cherubim, » non a Chaldæo *rub*, vel *rabio*, id est puer, quasi Cherub idem sit quod כרב *kerub*, id est, tanquam puer, ut vult R. Kimchi. Constat enim « Cherubim » non chaldæum, sed hebræum esse nomen. Sed dicuntur « Cherubim » a multitudine roboris, gloriæ, scientiæ et sapientiæ, uti docet S. Dionysius, cap. VII *Cælest. Hierarch.*, et ex eo S. Hieronymus, et passim alii, a radice נכר *nachar*, et רב *rab*, id est scivit, vel cognovit multum : vel potius et simplicius a כרב *ke* et *rab*, id est, sicut rabbi; sapiens, potens, honoratus et gloriosus; רב *rab* enim sive *rabbi* significat virum magnum, qui pollet opibus, viribus, scientia et gloria. Unde de rege Tyri dicitur *Ezechiel.* XXVIII, 14 : « Tu, Cherub extentus, » *q. d.* Tu, o rex Tyri, qui es rab gloriosus, ut Cherubim, quique alis potentiæ et ditionis tuæ extensis plurimos populos subditos protegis, sicuti Cherubim protegunt arcam et propitiatorium. Alludit quoque nomen Cherub per metathesin ad radicem כביר *cabbir*, id est multiplex, scilicet scientia, robore, forma et figura. Habebant enim Cherubim quatuor facies, ut dixi *Ezechiel.* I.

Derivatio nominis Cherubim Hebraica.

OBUMBRANTIA PROPITIATORIUM. — « Obumbrantia, » id est obumbrantes : Cherubim enim hebraice est masculinum; Apostolus tamen ait in neutro « obumbrantia, » quia intelligit ipsa simulacra vel effigies Angelorum. Addunt alii Græcos omnia Hebræa quasi barbara, licet masculina sint, usurpare tamen in neutro genere. Sic *Isaiæ* VI, 6, unus Seraphim a Septuaginta vocatur ἓν τῶν Σεραφίμ, ἕν, id est εἷς. Sic in Canone Missæ vocantur *beata Seraphim*, *beata*, id est *beati*. Verum valde verisimile est *Cherubim* et *Seraphim* usurpari genere neutro, quasi animalia quædam, ut ait Josephus, quia Cherubim habebant speciem quatuor animalium, scilicet alas aquilæ, jubas leonis, ungulam vituli, et cætera membra hominis, ut dixi *Ezech.* I, quibus præter alia quæ attuli *Exod.* cap. 25, et *Ezech.* I, significabatur angelos carere sexu, non esse feminas aut masculos, sed neutros, eorumque speciem et naturam nobis esse incognitam.

Cherubim et Seraphim neutri generis, carent sexu.

Describitur arca testamenti, et propitiatorium.

Nota *primo* : Arca testamenti erat instar parvæ cistæ quadratæ, factaque erat ex lignis Setim, auro obtectis; propitiatorium vero erat ipsum arcæ operculum, alte super arcam elevatum, factum non ex lignis Setim, sed ex solido auro. Dictum est propitiatorium, ex eo quod Deus exoratus inibi se placatum et propitium exhibebat. Nam ex propitiatorio vocaliter Angelus gerens personam Dei, Mosi et populo percunctanti respondebat dabatque oracula. Unde et propitiatorium ipsum oraculum est nuncupatum. Hoc propitiatorium duo Cherubim ex ipso prodeuntes suis alis quasi manibus super arcam sustentabant, ita alte, ut operculum hoc sive propitiatorium esset quasi sedes Dei, et arca esset scabellum pedum ejus. Unde *Psal.* XCVIII, dicitur : « Adorate scabellum pedum ejus, » id est adorate arcam, procidite coram arca, et consequenter coram Deo, eo scilicet modo, quo Christiani procidunt ante imagines, in iisque Deum et Sanctos, quos imagines repræsentant, colunt et venerantur. Rursum Cherubini hi alis expansis obumbrabant, id est velabant, propitiatorium, itaque speciem quamdam currus exhibebant. Id clarius apparet in simili specie ostensa *Ezech.* cap. I, qua vidit currum gloriæ Dei, quem stipabant et agebant quatuor Cherubini, qui idcirco vocatur currus et quadriga Cherubim. Hinc nomen *cherub*, per metathesin, alludit ad Hebræum רוכב *rocheb*, id est equitans, hoc est, princeps, moderator et gubernator. Hi enim olim equis vehebantur; et sicut equum habenis regimus, sic hi populum suum legibus gubernant : tales sunt Angeli, utpote rectores mundi. Rursum *cherub* alludit ad Hebræum רכב *recheb*, id est currus : princeps enim quasi currus reipublicæ onera portat. Sic Elias dicitur « currus Israel; et auriga ejus, » IV *Reg.* cap. II, vers. 12.

Cherub; id est equitans, auriga, princeps, currus.

Hinc nota *secundo* : Alludit hic Paulus ad currum hunc Cherubim, et gloriæ Dei, ostensum Ezechieli cap. I. Angeli enim sunt quasi currus regalis, bellicus, gloriosus et triumphalis, quo vehitur Deus, quoque regit, imperat, sustinet et moderatur totum mundum. Hac de causa tempore Mosis, quo Deus habitavit in tabernaculo, quasi proficiscens et armata manu ducens populum suum per medios hostes in Chanaan, dicebatur Deus vehi et equitare super Cherubim; postquam vero Deus populum collocavit in Chanaan, cum eoque pacifice habitavit in templo, dictus est Deus sedere super Cherubim, quia, uti jam dixi, Cherubim sustinentes propitiatorium, quasi sedem Dei, speciem quamdam throni currulis exhibebant.

Deus subinde dicitur equitare, et subinde sedere, et quare?

Unde nota *tertio* : Hac phrasi, qua Deus dicitur vehi et sedere super Cherubim, significatur *primo*,

Deum sapientissimos spiritus angelicos longe scientia transcendere, eosque quasi pedibus suis premere. Solet enim Scriptura Dei potentiam et sapientiam maxime commendare, ex eo quod sit Deus exercituum, puta Angelicorum, quod ei millia millium ministrent, quod faciat Angelos suos spiritus, etc. Rursum, duo Cherubim in Sancto sanctorum, qui versis ad se mutuo vultibus invicem semper respiciebant, significabant Deum beatis tam Angelis, quam hominibus summa inter se charitate flagrantibus (quod binario, et faciebus ad se invicem versis significatur) videndum se exhibere, hacque gloriosa sui visione eos beare.

Mensæ, candelabri, altaris, brevis et pulchra tropologia, allegoria, anagogia.

Denique, ut horum omnium brevem allegoriam, tropologiam et anagogiam assignem, Sanctum allegorice est ipsa Ecclesia Christi in terris militans. In Sancto sunt hæc tria : *primo*, candelabrum, id est, fides et doctrina Christiana; *secundo*, mensa panum, id est, spes et exhibitio alimoniæ Eucharistiæ, gratiæ et beatitudinis; *tertio*, altare thymiamatis, id est, ardor charitatis. Rursum, per hæc tria accipi possunt tria bona opera. Nam altare est oratio, mensa est eleemosyna, candelabrum est jejunium, quod mentem purificat et illuminat. Denique nonnulli satis apte hæc tria votis religiosis accommodant, ut altare sit obedientia, mensa sit paupertas, quæ Deo se et sua quasi in mensa offert, ac vicissim a Deo, non hominis, sed Dei ipsius quasi mensa, cura et sumptu alitur; candelabrum sit castitas, de qua dicitur : « O quam pulchra est casta generatio cum claritate! » Anagogice, Sanctum sanctorum est cœlum, in quo est arca testamenti, id est, Ecclesia Beatorum, et propitiatorium aureum, id est, humanitas Christi gloriosa, denique Cherubim, id est, Angeli sancti : his Deus gloriosus et SS. Trinitas, quæ nobis hic invisibilis est, eminet et insidet, atque beatis omnibus tam Angelis quam hominibus in cœlo clare videndam se exhibet, itaque, ut dixi, eos beat. Ita Venerabilis Beda in cap. XXV *Exod.*, et alii.

Vers. 6.

6. HIS VERO ITA COMPOSITIS (id est, his ita paratis, fabricatis et ordinatis : hoc enim est Græcum κατεσκευασμένων), IN PRIORI QUIDEM TABERNACULO SEMPER (id est quotidie) INTROIBANT SACERDOTES SACRIFICIORUM OFFICIA CONSUMMANTES.

Dices : Sacrificia immolabantur extra et ante tabernaculum in atrio sub dio, ut fumus et nidor victimarum combustarum in aerem spargeretur; alioquin enim fuisset fœtor intolerabilis, si omnes hæ victimæ crematæ fuissent in Sancto, sive in tabernaculo undique concluso : quomodo ergo Paulus hic dicit sacrificia hæc peracta esse in ipso tabernaculo? Respondet Ribera, Paulum per tabernaculum accipere quoque atrium vicinum, in quo erat altare holocaustorum. Verum quia nec atrii, nec altaris holocaustorum meminit Paulus, sed tantum Sancti et Sancti sanctorum, commodius responderi potest, pro *sacrificiorum officia*, græce esse λατρείας, id est cæremonias, culturas et ritus sacros : unde Syrus vertit תשמישתהון *tesmestehun*, id est, ministerium suum. Jam constat cæremonias et ritus sacros in Sancto peragi solitos, eosque triplices juxta tria Sancti vasa et instrumenta. *Primo* enim quotidie candelabrum adornare debebant sacerdotes, lucernas ejus accendendo, extinguendo, purgando et componendo. *Secundo*, singulis sabbatis in mensa novos panes propositionis apponere debebant. *Tertio*, in altari thymiamatis tam mane, quam vespere post peractum juge sacrificium adolebant thymiama, quæ incensio et oblatio thymiamatis proprie vocatur et est sacrificium, æque ac mincha, sive sacrificium panis aut farris, quod Deo adolebatur et cremabatur, *Levit.* II. Hanc ergo thymiamatis oblationem (quam proprie hic respicit Paulus, hæc enim consummatio et conclusio erat omnium sacrificiorum totius diei) noster Interpres vocat hic sacrificium, vel potius sacrificiorum consummationem. Sic Moses ait *Numer.* XVI : « Ne respicias sacrificia eorum, » id est, ne respicias thurificationem, quam suis thuribulis offerunt et adolent Core, Dathan et Abiron. Adde, licet victimæ sacrificiorum immolarentur extra Sanctum in atrio; tamen victimarum immolatarum sanguis subinde inferebatur in Sanctum, ut fiebat in victima vituli pro peccato populi immolati, de quo sic habet *Levitic.* IV, 16 : « Immolatoque vitulo in conspectu Domini, inferet sacerdos qui unctus est, de sanguine ejus in tabernaculum testimonii, tincto digito aspergens septies contra velum (Sancti sanctorum, in quo residet Deus, ut significetur Domino hunc sanguinem aspergi et offerri pro peccato), ponetque de eodem in cornibus altaris, quod est coram Domino in tabernaculo testimonii. »

Sacrificiorum officia ubi fuerint consummata, in tabernaculo, an in atrio?

Oblatio thymiamatis matutina, et vespertina.

Vers. 7.

7. IN SECUNDO (tabernaculo scilicet, puta in Sancto sanctorum) AUTEM SEMEL IN ANNO SOLUS PONTIFEX (introit) NON SINE SANGUINE, QUEM OFFERT PRO SUA ET POPULI IGNORANTIA. — Nota : Sanctum sanctorum, quia typus erat throni Dei in cœlis, ita Hebræis sanctum et venerandum erat, ut nemo in illud ingredi possit, nisi solus summus pontifex, idque non nisi cum multis cæremoniis, et semel tantum in anno, scilicet in die expiationis, qua nimirum peccata totius populi toto anno commissa per sanguinem victimarum expiabat.

Magna veneratio Sancti sanctorum.

Nota *secundo* : Ex eo quod dicit Paulus, « pro sua et populi ignorantia, » putat Œcumenius in die expiationis, pontifice ingrediente Sancta sanctorum, solum expiata et condonata fuisse peccata populi per ignorantiam admissa. Verum hoc repugnat *Levit.* XVI, 30 : « In hac die, inquit, expiatio erit vestri, atque mundatio ab omnibus peccatis vestris. » Unde et eodem die accipiebat pontifex hircum, illiusque capiti manus imponens imprecabatur ei peccata totius populi, ac deinde per certum hominem emittebat eum in desertum,

Per expiationem annuam pontificis omnia populi peccata condonabantur.

ibidem devorandum a bestiis. Hinc hircus hic vel caper, Emissarius est appellatus. Melius ergo S. Thomas, Anselmus et alii per « ignorantiam » intelligunt quodvis peccatum. Nam, ut ait Sapiens, *Proverb.* XIV, 22 : « Errant qui operantur malum ; » et Aristoteles, lib. III *Ethic.* : « Omnis malus est ignorans ; » semper enim ignorantia quædam non speculativa, sed practica, id est inconsideratio vel imprudentia aliqua, cunjuncta est cum peccato. Hinc sæpe Scriptura peccatum vocat « ignorantiam, » ut *Psalm.* XXIV, 7 : « Ignorantias meas ne memineris.» Sic *Sapient.* V, 7, dicunt impii : « Viam autem Domini ignoravimus. » Et in hac *epistola* cap. V, vers. 2, de Christo ait Paulus : « Qui condolere possit iis qui ignorant et errant. »

Omne peccatum est ignorantia.

Vers. 8.

8. HOC SIGNIFICANTE SPIRITU SANCTO, NONDUM PROPALATAM ESSE SANCTORUM VIAM, ADHUC PRIORE TABERNACULO HABENTE STATUM. — « Sanctorum viam » vocat viam, aditum et ingressum in Sancta sanctorum, *q. d.* Non poterant Judæi ingredi in Sancta sanctorum, nisi solus pontifex, idque semel in anno, in die scilicet expiationis; ut per hoc significaret Spiritus Sanctus nondum patefactam esse viam et aditum in cœlum, quod repræsentabatur per Judaica Sancta sanctorum, illamque patefaciendam esse per Christum. *Primo* ergo sicut Sanctum sanctorum typus erat cœli vitæque cœlestis et beatæ, ita Sanctum typus erat vitæ præsentis per quam tendimus ad cœlum. *Secundo*, sacerdotes Aaronici, qui arcebantur Sancto sanctorum, et tamen ministrabant in Sancto, significabant se suis sacrificiis non posse viam in Sanctum sanctorum, id est in cœlum, aperire, adeoque viam cœli non fore reserandam, quamdiu prius hoc tabernaculum, puta Sanctum, ejusque lex et cæremoniæ starent et durarent. *Tertio*, pontifex semel cum sanguine ingrediens Sanctum sanctorum, significabat Christum per proprium sanguinem ingressurum et aperturum nobis cœlum. Unde Christo in cruce moriente velum templi scissum est, *Matth.* XXVII, 51, qua re indicabatur cœlum antea nobis velatum, clausum et impervium, per mortem Christi pandi et aperiri. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus, Primasius et Œcumenius.

Sacrificia et sacerdotes Aaronis non poterant quod Christi, nempe reserare cœlum.

Vers. 9.

9. QUÆ PARABOLA EST TEMPORIS INSTANTIS. — Græcum ἥτις, id est *quæ*, Theophylactus refert ad σκηνή, id est tabernaculum, *q. d.* Quod scilicet tabernaculum fuit parabola et typus temporis instantis. Sed sive vertas *quæ*, sive *quod*, eadem est apud Latinos tam syntaxis, quam sententia et sensus. Pronomen enim *quæ* Latina syntaxi consentire potest cum voce sequenti *parabola*, etsi tabernaculum, quod præcessit, referat et respiciat.

Secundo, per *parabolam* intelligit Apostolus hic typum et exemplar; alioqui proprie parabola est verborum et sententiarum, typus vero et exemplar est rerum. Res ergo veteris tabernaculi, quæ typus erant rerum, non tam futurarum, quam præsentium, sub lege Mosis, vocat hic parabolam.

Typus figura rerum, parabola verborum.

Tertio, pro *est*, clarius vertas, *erat* vel *fuit*. Rursum, per *tempus instans* nonnulli cum Glossa interlineali accipiunt tempus præsens gratiæ, Christi et christianismi. Verum longe rectius cum Chrysostomo et aliis, accipias per *tempus instans*, tempus legis veteris, quod, dum fabricaretur a Mose tabernaculum, instabat et incipiebat, adeoque incboate præsens erat. Unde Chrysostomus et Syrus per *tempus instans* intelligunt tempus præsens non Ecclesiæ et Christo, sed tabernaculo et Mosi. Sic I *Cor.* VII, 26, *instantem necessitatem* vocavit Apostolus præsentem necessitatem, *q. d.* Fabrica illa et depositio veteris tabernaeuli primi, id est Sancti, atque sacerdotum in illud ingressus, ministerium et occupatio, erant *parabola*, id est typus et repræsentatio, eorum quæ toto tempore legis veteris, quod tum instabat et imminebat; adeoque incipiebat, futura erant : scilicet, significabat quod toto tempore legis in Sancto sacerdotes Aaronici forent occupandi circa victimas bestiarum, thus, panes et lucernas, nec unquam viam in Sanctum sanctorum, id est in cœlum; essent patefacturi, illudve ingressuri. Unde idipsum explicans subdit Apostolus :

JUXTA QUAM MUNERA ET HOSTIÆ OFFERUNTUR, QUÆ NON POSSUNT JUXTA CONSCIENTIAM PERFECTUM FACERE SERVIENTEM. — Pro *juxta quam* græce est καθ'ὃν, id est, *juxta quod*, scilicet tempus instans legis veteris. Jam καθ' ὃν idem est quod ἐν ᾧ, id est *juxta quod*, quod idem est quod *in quo*, scilicet tempore legis veteris. Noster tamen Interpres videtur legisse καθ' ἥν, id est, *juxta quam*, scilicet parabolam, *q. d.* Parabola hæc sive typus tabernaculi similis est, et quasi ex æquo respondet muneribus et hostiis, quæ in isto tabernaculo offerebantur. Nam sicuti ex priori tabernaculo non poterat iri ad secundum, id est, ex Sancto non poterat aliquis laicus vel etiam sacerdos ingredi Sanctum sanctorum : ita hostiæ illius temporis non poterant conscientiam expiare; hominemque in cœlum deducere (1).

Hostiæ veteris Testamenti non expiabant conscientiam.

Nota, « juxta conscientiam, » id est, in conscientia, *q. d.* Hostiæ legales corpus purgare poterant, animam vero et conscientiam expiare et sanctificare non poterant. *Secundo*, pro *servientem* græce est λατρεύοντα, id est colentem, qui scilicet illas hostias Deo offerens, iis Deum colebat, Deoque serviebat.

Vers. 9 et 10.

9. SOLUMMODO IN CIBIS, ET IN POTIBUS, 10. ET VARIIS BAPTISMATIBUS, ET JUSTITIIS CARNIS, USQUE AD TEMPUS CORRECTIONIS IMPOSITIS. — Pendet senten-

(1) Vers. 9 et 10 : Quod (tabernaculum) usque ad hoc præsens tempus umbra tantum et imago est ; quo (tempore, a Moyse scilicet usque nunc) varii generis sacrificia offeruntur, quæ non possunt conscientiam expiare et sanctificare : quæ omnia una cum legibus ad cibos, potus et varii generis lotiones, id est, ad corpus vitamque præsentem pertinentibus, tantum usque ad tempus correctionis (melioris religionis introducendæ) constituta erant.

tia, estque incompleta in nostro textu; in Græco vero est completa et perfecta: græce enim pro *impositis* est ἐπικείμενα, id est imposita, scilicet munera sive dona et hostiæ, *q. d.* Hæ hostiæ; hæc munera non expiabant conscientiam, sed tantum erant imposita ad carnem purificandam, donec veniret Christus, qui sacrificia et sacramenta animam expiantia institueret. Ita Chrysostomus. Verum Latini constanter legunt « impositis, » quod ad munera referri non potest. Unde Franciscus Ribera præpositionem *in* accipit pro *cum*, ut *in cibis* idem sit quod *cum cibis*, totumque hunc versum referendum putat ad præcedentem, ut sit sensus : Munera et hostiæ non possunt perfectum hominem facere solummodo cum cibis, potibus, etc. *q. d.* Ipsa munera per se infirma sunt; neque habent aliud unde virtutem accipiant, quia cætera quæ in lege præcipiuntur, magna ex parte ad usus ciborum, potuum et oblationum variarum pertinent; quæ cum corporea sint, animam purgare non possunt.

Sed planius et aptius, hic versiculus referetur ad τὸ *servientem*, *q. d.* Munera et sacrificia legalia non possunt expiare et perfectum facere *servientem*, id est, eum qui Deo servit, Deumque colit, non spiritu et interna pietate mentis, sed tantum *in cibis, potibus, et* aliis *justitiis carnis*, id est, sacramentis et sacrificiis, quæ non conscientiam et mentem, sed tantum corpus et carnem justificant, id est, emundant ab immunditia corporali, et irregularitate legali et politica, quæ homines sic immundos arcebat a templo et convictu hominum.

Dices : Judæi non tantum serviebant Deo in cibis, potibus et baptismatibus, sed etiam in observatione decalogi, et præceptorum tam moralium quam judicialium.

Dei servitus et cultus apud Judæos consistebat in observatione præceptorum non moralium, sed cæremonialium.

Respondeo : Id verum est, sed Apostolus hic per *servientem* intelligit Deum colentem. Servitus ergo hæc non sita est in observatione præceptorum moralium et judicialium, sed tantum cæremonialium. In hisce enim consistebat Dei servitus, cultus, et, ut græce est, latria.

Dices *secundo :* Judæi non tantum serviebant Deo cibis et potibus, aliisque cæremoniis externis, sed etiam interna fide, spe et charitate.

Fides, spes, et charitas Judæorum olim qualis et quam rara?

Respondeo, fuisse aliquos, ut Davidem, Samuelem aliosque Prophetas, qui hoc facerent; sed hi id non fecerunt virtute legis et judaismi, sed virtute et gratia Christi, sive Messiæ venturi, in quem credebant et sperabant, eaque ratione pertinebant ad novum Testamentum, adeoque filii non tam veteris, quam novi Testamenti erant, uti fuse docet S. Augustinus, lib. III *Contra duas epist. Pelag.*, cap. IV. Judaismus enim, uti purus judaismus est, legemque naturæ (quæ internam Dei directionem et cultum dictat) secludit, tantum præscribebat Judæis, eosque dirigebat et cogebat ad cultum Dei externum, ut cæremoniis externis lege Dei præscriptis rite Deum colerent : internam vero pietatem et spiritum non eis dictabat, multo minus afflabat judaismus, sed tantum fides et gratia Christi.

Quinam cibi immundi, et potus apud Judæos?

IN CIBIS ET IN POTIBUS. — Cibi immundi et vetiti erant sues, omniaque animalia quæ non ruminant, aut ungulam non findunt, ut dixi *Lev.* XI. Sed potus per se et communiter omnibus immundi et vetiti nulli erant, uti notat Chrysostomus, per accidens tamen, et certis personis, v. g. Nazaræis prohibitum erat vinum et sicera, uti et sacerdotibus tabernaculum ingressuris prohibitum erat vinum. Rursus, si aliquid immundi, puta cadaveris, vas quodpiam mundum contigisset, vas et liquor omnis vase contentus immundus et abjiciendus erat, uti præscribitur *Levit.* XI, 32 et 33.

Vers. 10.

USQUE AD TEMPUS CORRECTIONIS; — id est, usque ad tempus adventus Christi, qui correcturus erat illos ritus legales et carnales, iisque abolitis, eorum loco spiritualem Dei cultum erat inducturus, ut adoraremus Deum in spiritu et veritate, itaque revera in conscientia justificaremur et salvaremur. Sic dicuntur corrigi mores juveniles, non ut permaneant, sed ut tollantur, et in meliores ac graviores commutentur. Ita Theophylactus.

Ubique hic pungit legem veterem Apostolus, eamque infirmitatis et defectus arguit, ut illa Hebræis vilescat, utque non mirentur Deum legem a se datam sustulisse, utpote cum eam tantum usque ad tempus Christi stare et durare voluerit.

Vers. 11.

Christi allegorica applicatio ad pontificem et sacra Judæorum.

11. CHRISTUS AUTEM ASSISTENS PONTIFEX FUTURORUM BONORUM; PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM. — Hactenus explicavit Apostolus tabernaculi fabricam, pontificem, victimas et cæremonias, quasi umbras et typos Christi; nunc eorum allegoriam, per collationem explicat, docetque Christum hisce omnibus adumbratum fuisse, longeque nobilius et excellentius hæc omnia exhibuisse, cum semel ipse Sanctum sanctorum, id est cœlum, per proprium suum sanguinem ingressus est, in eoque residet, quasi noster æternus pontifex.

CHRISTUS AUTEM ASSISTENS, — scilicet Patri in cœlo; Christus enim post ascensionem in cœlum, semper Patri assistit, quasi advocatus noster, ad interpellandum pro nobis, ut futura bona nobis impetret, inquit Anselmus; toto enim hoc loco urget Apostolus ingressum pontificis in Sanctum sanctorum, ut ex hoc typo evincat Christum, pontifice veteri adumbratum, ingressum cœlum, assistere Patri tanquam pontificem nostrum, ut semper « appareat vultui Dei pro nobis, » uti ipse ait vers. 24.

Verum quia græce non est τὸ *Patri*, sed simpliciter παραγενόμενος, id est, factus vel veniens, hinc *assistens* idem videtur esse quod accedens; vel potius, postquam venit et accessit factusque est pontifex : παραγενόμενος enim est aoristus, quem

ut latine, quantum licet, exprimeret noster Interpres, apte vertit *assistens*, id est existens, jam consistens, et tabernaculo, id est Ecclesiæ, adstans et ministrans pontifex: et hoc apte cohæret cum eo quod sequitur, *introivit in Sancta*. Nam alioqui proprie introire non potest Sancta, qui jam in iis assistit. Significat ergo hic Apostolus, quod Christus accedens et veniens in mundum et carnem, factus et natus sit pontifex, ad hoc ut per sanguinem intraret in Sancta, nobisque æternam redemptionem inveniret, *q. d.* Christus cum venisset in suum tabernaculum, id est Ecclesiam, in eaque assisteret quasi pontifex futurorum bonorum, non ibi restitit, uti fecerunt pontifices Aaronici, qui toto anno fere tantum in Sancto ministrabant: Christus enim ex Sancto penetravit in Sancta sanctorum, illaque nobis omnibus reseravit.

Christus pontifex, non tantum in cruce, sed statim in incarnatione et nativitate.

Unde S. Chrysostomus docet Christum fuisse pontificem, non solum in cruce, sed statim ab incarnatione et nativitate sua. Et Theophylactus: « Non dixit, inquit, Factus et electus, sed, Accedens pontifex, hoc est, in hoc ipsum eveniens. Non prius accessit, et deinde casu ita veniente factus est pontifex; sed scopus cur in terram deveniret, pontificatus erat. »

Christus non tantum in cœlo, sed etiam in hac vita fuit pontifex. Probatur.

Male ergo aliqui ex hoc loco imaginati sunt, Paulum velle, quod Christus in hac vita fuerit tantum simplex sacerdos; ob humilem ejus statum ad vitam: in cœlo vero, utpote jam ingressus in Sancta sanctorum, factus sit pontifex. Christum enim in terris etiam fuisse pontificem, patet *Primo*, quia Christus in terris fuit summus sacerdos legis novæ, ergo fuit pontifex.

Secundo, quia Christus in cruce quasi pontifex totius mundi, obtulit se pro toto mundo in sacrificium, omniumque hominum peccata luit et expiavit.

Tertio, quia Christus instituit nova Sacramenta, novum sacrificium Eucharisticum, novos sacerdotes et pontifices legis novæ. Hæc autem facere nemo potest, nisi pontifex, imo plusquam pontifex.

Quarto, quia Paulus passim in hac epistola et nominatim toto cap. v, Christum in hac vita vocat sacerdotem, id est pontificem, ut ipse explicat, secundum ordinem Melchisedech: nam et Melchisedech fuit pontifex æque ac Aaron, cui opponit Christum pontificem.

Dices, pontificis veteris proprium erat ingredi in Sancta sanctorum: ergo Christi pontificis proprium est per se, suaque virtute ac merito ingredi in cœlum; hujus enim ille erat typus.

Respondeo: Hæc vera sunt; inde tamen non sequitur Christum non fuisse pontificem in terra, sed in cœlo: imo potius contrarium sequitur. Nam sicut pontifex vetus erat pontifex antequam ingrederetur in Sancta sanctorum, adeoque in ea ingredi non potuisset, nisi jam ante fuisset pontifex: ita et Christus non potuisset per se ingredi in cœlum, nisi jam ante fuisset pontifex in terris. Adde, alia esse munia pontificis novæ legis, qualis est Christus, alia pontificis legis veteris. Licet ergo pontifex vetus proprium aliud munus non habuerit (dempta consecratione sacerdotum, hæc enim spectabat ad pontificem) quam semel in anno ingredi in Sancta sanctorum, Christus tamen alia habet munia, ut jam dixi. Verum tamen est, Christum illud munus typicum pontificis veteris, munus, inquam, ingrediendi in Sancta sanctorum, non implesse nisi dum ingressus est in cœlum; et hoc tantum vult docere hic S. Paulus, atque hoc tantum forte voluerunt Doctores illi, qui negarunt Christum in hac vita fuisse pontificem.

PONTIFEX FUTURORUM BONORUM,—ut futura bona sua oratione et sacrificio nobis mereretur et impetraret.

Nota *primo*: *Futura bona* opponit Apostolus tempori instanti vel præsenti, legis v. g.; *futura* ergo vocat respectu legis, *q. d.* Lex habuit Aaronem, suosque pontifices, qui præsentia et terrena bona nobis impetrarent, spiritualia vero et cœlestia bona nobis impetrare non potuerunt; sed hæc bona quasi futura a Christo pontifice exspectanda demonstrarunt.

Futura bona quænam hic vocet Apostolus?

Hinc *secundo*, *futura bona* vocat remissionem peccatorum, gratiam, virtutes, ac denique gloriam æternam omnesque dotes et bona tam animæ, quam corporis, quæ in cœlo exspectamus: hæc enim proprie *futura* sunt et vocantur.

PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM. — *q. d.* Pontifex ingressurus Sancta sanctorum transibat per prius tabernaculum, id est per Sanctum: Christus vero per *amplius*, græce μείζονος, id est majus, perfectius et augustius tabernaculum, sive Sanctum transivit, ut ingrederetur Sanctum sanctorum, id est cœlum.

Variæ expositiones, quid per amplius et perfectius tabernaculum intelligat Apostolus. Prima. Secunda. Tertia. Quarta.

Quæres, quodnam sit hoc perfectius et excellentius tabernaculum, per quod transivit Christus?

Respondent *primo* S. Thomas et Anselmus, esse cœlos inferiores, per quos transitur ad cœlum empyreum.

Secundo, Catharinus respondet esse Beatam Virginem, per quam in hunc mundum transivit Christus.

Tertio, Theodoretus, Primasius et Haymo respondent esse humanam naturam Christi, per quam Deitas Verbi in hoc mundo quasi transivit.

Quarto, Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et Ribera respondent esse corpus et carnem Christi. Hæc enim est « amplius tabernaculum, » quia in ea est et habitat Deus, Verbum et omnis Spiritus Sancti plenitudo; est et « perfectius, » quia majora facit, quam vetus Mosaicum tabernaculum, et accedentes ad se sanctificat et salvat. Hoc tabernaculum « non est manu factum, neque hujus creationis, » quia caro Christi concepta et formata fuit non opera virili, sed virtute

Spiritus Sancti. Et sicuti pontifex primum tabernaculum calcabat, ut in secundum ingrederetur, ita Christus carnem suam quasi calcavit, cum eam manibus impiorum excarnificandam tradidit; itaque per hoc tabernaculum, puta corpus suum, id est per oblationem corporis sui, et, ut explicans Apostolus subdit; « per sanguinem suum, » ingressus est in Sancta.

Tabernaculum hoc non est corpus Christi.

Hæc expositio satis verisimilis videtur; sed illi obstat, quod Apostolus sanguinem et carnem Christi non opponat tabernaculo illi veteri umbratico, sed sanguini et carni hircorum et vitulorum, quæ in veteri tabernaculo immolabantur; ait enim : « Neque per sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem semel introivit in Sancta. » Idque sane exigit ipsa rerum natura, juxta quam caro et sanguis Christi non recte per tabernaculum, sed recte per sanguinem et carnem victimarum repræsentatur, cum eaque confertur, eique opponitur quasi antitypus suo typo. Quærendum ergo est aliud tabernaculum, in quo Christus se suamque hostiam obtulit, perinde uti Aaronici in suo tabernaculo offerebant suos hircos et vitulos. *Secundo,* non satis apte dici potest, Christum per suum corpus, quasi per tabernaculum transisse in cœlum, cum per corpus non transierit, sed in eo manserit, adeoque illud secum in cœlos invexerit : ubique enim corpus cum Christo, et Christus cum corpore suo transivit. Rursum tabernaculum quod dicebatur Sanctum, inferri et ingredi non poterat in ipsum Sanctum sanctorum; atqui Christi caro ingressa fuit Sanctum sanctorum, id est cœlum : ergo caro Christi per tabernaculum quod dicitur Sanctum, repræsentari non potuit in præsenti figura et typo, quo dicitur quod pontifex transiens per Sanctum, et ingrediens Sancta sanctorum, repræsentabat Christum per suum tabernaculum transeuntem in cœlum : in eo enim ponit et fundat hic Apostolus similitudinem et allegoriam suam; ac proinde singula quæ typo huic inexistunt, antitypo apte applicari, et congrua quadam analogia et proportione respondere debent : illud enim requiritur ad hoc, ut allegoria sit apta et solida.

Quinta et genuina : tabernaculum amplius est Ecclesia militans hic in terra collecta.

Dico ergo; tabernaculum hoc esse Ecclesiam Christi hic in terris collectam, peregrinantem et militantem, quam fundavit ipsemet Christus : de qua dixit cap. VIII, vers. 2 : « Tabernaculum, quod fixit Dominus et non homo : » hoc enim idem est cum eo quod hic dicit, « tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis, » puta non humani artificii et fabricationis, uti erat prius tabernaculum fabricatum a Beseleel : apte enim tabernaculum repræsentat Ecclesiam, ut dixi vers. 3, in qua Christus moriens in cruce se Patri obtulit, quasi victimam pro peccatis hominum; et sicut a Sancto et per Sanctum ibat pontifex in Sancta sanctorum, ita Christus (et nos cum Christo) transivit ab Ecclesia sua hic militante ad Ecclesiam cœlestem et triumphantem. Nam cum constet Sanctum sanctorum significare Ecclesiam cœlestem; ut consequenter et apposite loquamur, necessario dicendum videtur ipsum Sanctum repræsentasse Ecclesiam terrestrem et militantem. Ita Cajetanus.

Vers. 12.

12. NEQUE PER SANGUINEM HIRCORUM AUT VITULORUM, — uti faciebat pontifex Aaronicus, qui ingressurus in Sancta sanctorum, hircum pro peccatis populi, vitulum pro suis peccatis immolabat, eorumque sanguinem inferens in Sancta sanctorum, illo Sancta aspergebat et expiabat, ut patet *Levit.* XVI. Christus vero non hircorum; sed proprio sanguine Ecclesiam expians, ingressus est in Sancta.

Redemptio Christo fuit pretiosa.

SED PER PROPRIUM SANGUINEM INTROIVIT SEMEL IN SANCTA, ÆTERNA REDEMPTIONE INVENTA. — Nota τὸ *inventa*, hæc enim vox significat hanc redemptionem fuisse inexspectatam nobis, et a Christo magno studio, dolore et labore partam, quasi gemmam in fundo maris perditam, quæsitam et inventam. *Secundo,* addit « æterna, » *q. d.* Levitici sacerdotes singulis annis ingredi debebant Sancta, eaque cum populo expiare, quia eorum expiatio tantum erat temporanea, puta annua; Christus vero semel in cruce expians peccata omnia totius mundi, ingressus est cœlum, ibique gloriosus residet et residebit semper, quia unica oblatione crucis, utpote pretiosissima et efficacissima, meruit nobis et obtinuit redemptionem æternam, id est; quæ nullo tempore deficiet, aut minuetur; sed durabit in æternum, vimque suam exeret in omnia sæcula, ut peccata omnium sæculorum expiet et expurget.

Vers. 13.

13. SI ENIM SANGUIS HIRCORUM ET TAURORUM, ET CINIS VITULÆ ASPERSUS INQUINATOS SANCTIFICAT AD EMUNDATIONEM CARNIS. — Nota : Jusserat Dominus *Numer.* XIX, vitulam, sive vaccam rufam comburi, et combustæ cineres asservari ad expiationem immundorum. Hoc autem ritu fiebat hæc expiatio : cineres hos injiciebant in hydriam, vel vas aliud plenum aqua viva, v. g. fontana; deinde alius quispiam mundus hac aqua aspergebat immundum, itaque expiabatur : sed ita, ut usque ad solis occasum adhuc immundus censeretur.

Cæremonia et ritus expiandi immundum cinere vitulæ rufæ.

Unde *secundo*, hic « cinis » non « sanctificabat inquinatos ad emundationem » conscientiæ, sed tantum « carnis, » quia non expiabat peccatum, sed tantum tollebat immunditiam legalem contractam ex contactu cadaveris aut alterius rei immundæ : ideoque ab Apostolo hic vocatur carnis vel carnalis immunditia, quia videlicet non conscientiam, sed carnem et hominem externum tantum afficiebat, ut censeretur immundus, ideoque arceretur officiis divinis et templo.

Aqua cineralis typus fuit sanguinis Christi

Allegorice, hæc aqua cineralis et lustralis typus fuit sanguinis Christi, ut hic insinuat Apostolus; rursum typus fuit aquæ lustralis sive benedictæ, qua utimur in Ecclesia ad expiationem peccatorum venialium. Nam, ut recte argumen-

tatur Alexander I Pontifex, qui fuit sextus a S. Petro, epist. I *Ad omnes Orthodoxos* : « Si cinis vitulæ aspersus populum sanctificabat atque mundabat, quanto magis aqua, quæ sale aspersa, divinisque precibus sacrata est, populum sanctificat atque emundat? »

et aquæ benedictæ.

Vers. 14. 14. QUANTO MAGIS SANGUIS CHRISTI, QUI PER SPIRITUM SANCTUM SEMETIPSUM OBTULIT IMMACULATUM DEO? — « Per Spiritum Sanctum, » id est, Spiritu Sancto eum movente et incitante, ad se sponte sua offerendum Patri pro peccatis nostris. Nonnulli codices Græci habent διὰ πνεύματος αἰωνίου, id est, *per Spiritum æternum* : et ita legit Theodoretus et Syrus. Verum Chrysostomus et alii legunt uti Noster legit, *per Spiritum Sanctum*. Notat Ribera hæc accipi posse de Spiritu tam creato, quam creatore, eo quod desit in Græco articulus, qui addi solet Spiritui creatori, *q. d.* « Per Spiritum Sanctum, » id est per sanctitatem spiritus sui, qua omnium hominum salutem sitiebat Christus, obtulit se pro eis Deo Patri. Verum melius hic accipias Spiritum creatorem. Ille enim in Græco sæpe non habet articulum, illeque proprie intelligitur, cum dicitur Spiritus Sanctus; ac denique ille est, cui uti Christi conceptio, ita et oblatio ac redemptio, omnisque sanctificatio nostra, tanquam primo omnis gratiæ et sanctitatis fonti tribuenda est.

Spiritus creator, non creatus hic intelligendus.

AB OPERIBUS MORTUIS. — Id est a peccatis, quæ fœtida sunt coram Deo, uti cadavera; quæque inquinant animam se tangentis, sicut cadavera in lege veteri tangentis se corpus inquinabant : qua de re vide Chrysostomum hic in morali *homil.* 15.

Servo Dei fugienda peccata quasi cadavera.

AD SERVIENDUM DEO VIVENTI. — *q. d.* Christus emundat nos a peccatis, quæ sunt opera mortua, non tantum ut simus mundi, sed etiam ut simus vivi, ac vivaci spiritu Deo viventi serviamus. Insinuat Apostolus eum qui Deo viventi servire cupit, plane fugere debere peccata, quasi opera mortua, quæ Deo viventi ex diametro repugnant.

Vers. 15. 15. ET IDEO NOVI TESTAMENTI MEDIATOR EST. — Nota τὸ *ideo*; dat enim causam cur Christus mediator sit, quia scilicet, uti præcessit, ingressus in Sancta, æternam redemptionem nobis invenit et peperit, dum sanguine suo emundavit conscientiam nostram ab operibus mortuis.

Nota : Christus est mediator novi Testamenti sive fœderis et pacti inter Deum et homines Christianos initi. *Primo*, quia Christus novum hoc fœdus inter Deum et homines conciliavit, et utramque partem, scilicet tam Deum, quam homines, in hoc fœdus deduxit et adunavit. Sic fere et Moses dicitur mediator veteris Testamenti, *Deut.* v, 5, quia internuntius fuit, interpres et quasi conciliator fœderis inter Deum et Hebræos.

Christus ob causas duas mediator novi testamenti.

Secundo, quia Christus sua vita, passione et morte meruit a Deo hoc novum fœdus, omniaque bona, quæ Deus hominibus hoc fœdere promittit, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, gloriam et hæreditatem æternam; horum ergo omnium mediator est Christus, quia hæc omnia nobis a Deo impetravit et conciliavit. Unde hoc mediatoris opus et officium explicans Apostolus subdit : « Ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis. »

Dices : Christus est novi Testamenti institutor, conditor, et, ut Apostolus ait vers. 16, *testator* : ergo non est illius mediator.

Christus etiam institutor, testator et conditor novi Testamenti.

Respondeo, negando sequelam; utrumque enim verum est. Nam Christus ob causas jam dictas est mediator novi Testamenti, quatenus scilicet tanquam medius intercessit, ut tam Deum quam homines in novum hoc fœdus redigeret et colligaret. Est etiam Christus novi Testamenti conditor et testator, quia vice Dei et tanquam legatus a Deo missus novum hoc Testamentum condidit et instituit; omnia enim illi in manus dedit Pater, ut quidquid Christus circa hoc fœdus statueret et sanciret, ipse ratum haberet. Christus enim in hoc fœdere peregit omnia, egitque tam partes Dei quam hominum : quatenus partes Dei egit, fuit hujus fœderis conditor et testator; quatenus partes hominum egit, fuit hominum advocatus, interpres et legatus; quatenus vero inter Deum et homines medius et conciliator intervenit, eatenus fuit mediator.

Unde Syrus pro *mediator* vertit, מציעיא *metsaia*, id est, dimidiatus factus tum natura, quia scilicet Christus media sui parte fuit homo, media Deus; tum officio, quia scilicet Christus partim Dei, partim hominum in hoc fœdere partes egit, seque medium constituit inter culpam et pœnam nostram, et inter Patris offensam læsamque justitiam. Christus enim ita egit hominum clientum suorum causam, ut tamen Dei Patris justitiam tueretur, ut scilicet hominum peccata inulta non sineret, sed illa suo sanguine et morte lueret, itaque Patris justitiæ læsæ satisfaceret.

Christus dimidiatus est hominum et Dei natura, et officio.

UT MORTE INTERCEDENTE, IN REDEMPTIONEM EARUM PRÆVARICATIONUM, QUÆ ERANT SUB PRIORI TESTAMENTO. — Offendebantur Hebræi passione et morte Messiæ tam probrosa, putabantque quod Messias semper vivere secumque manere deberet. Unde Judæi ad Christum, *Joan.* XII, 34 : « Nos, inquiunt, audivimus ex lege, quia Christus manet in æternum, et quomodo tu dicis : Oportet exaltari Filium hominis? » (legem vocant sacram Scripturam) puta *Psal.* CIX, 4 : « Tu es sacerdos in æternum. » Hinc eis hic demonstrat Apostolus, mortem hanc non fuisse probrum Christo, sed gloriam, utpote quæ Christum fecerit mediatorem et redemptorem, quæque peccata nostra sua virtute expiarit, atque vitam et hæreditatem æternam nobis conciliarit; idque ita exigente et flagitante Patris justitia, quasi Pater Filio dixerit : Si vis me hominibus parcere, o Fili, qui tam graviter in me peccarunt, necesse

Judæi perpetuam scandalizati in morte et passione probrosa Messiæ.

est ut tu pro eis moriaris, sanguinemque tuum profundas : quia justitiæ meæ legique et decreto meo æterno de puniendo peccato satisfieri volo. Filius vero idipsum acceptavit, et summo jure ad teruncium usque cuncta nostra debita Patri persolvit; fecitque ut sine metu et nudo (quod aiunt) capite, coram Deo et angelis ambularemus, atque animos spesque nostras in Deum erigeremus.

Christus expiator et redemptor non tantum novi Testamenti, sed etiam veteris et legis naturæ.

IN REDEMPTIONEM PRÆVARICATIONUM, QUÆ ERANT SUB PRIORI TESTAMENTO. — Ostendit Hebræis veteris Testamenti infirmitatem et necessitatem novi, ac consequenter et mortis Christi, *q. d.* Christus non tantum redemit et expiavit peccata sui populi et testamenti, sed et veteris vestrique, o Hebræi, populi et testamenti. Nec enim vestrum testamentum et sacrificia expiare poterant vestra peccata, sed tantum signa erant et figuræ sacrificii et testamenti Christi, qui sua morte et sanguine redempturus erat et expiaturus omnia omnium hominum peccata, tam novi Testamenti quam veteris, ac consequenter et legis naturæ; quæ utroque Testamento infirmior et imperfectior erat.

Finis mortis et mediationis Christi.

REPROMISSIONEM ACCIPIANT, QUI VOCATI SUNT, ÆTERNÆ HÆREDITATIS. — Hic est finis mortis, redemptionis et mediationis Christi, totiusque novi Testamenti a Christo instituti, ut scilicet adipiscamur æternam hæreditatem per Christum promissam. Pro *repromissionem* græce est ἐπαγγελίαν, id est promissionem : primam enim promissionem æternæ hæreditatis meruit, impetravit et conciliavit nobis Christus, tum quia meruit sua sanctitate, obedientia et morte a Deo Patre, ut ipse nobis propter Christum promitteret æternam hæreditatem; tum quia eadem ratione meruit nobis hujus promissionis executionem et donationem, ut scilicet re ipsa cernamus et nanciscamur hanc æternam hæreditatem nobis propter Christum promissam.

Vocati tam ii qui sub veteri Testamento, quam qui sub novo.

Nota : *Vocatos* vocat tam eos qui sub veteri erant, quam qui sub novo sunt Testamento. Rursum τὸ *vocati* potest cohærere cum *æternæ hæreditatis* : nam, ut dixi *Rom.* I, 1, « vocati » est substantivum, *q. d.* Vocatitii æternæ hæreditatis, id est, ut Syrus vertit, אתקריו לירתותא דלעלם *etkerif leiaretuta dalalam,* id est, vocati et pertinentes ad hæreditatem sæcularem, vel æternam. Simplicius tamen referas *æternæ hæreditatis* ad repromissionem, *q. d.* Ut qui vocati sunt, accipiant repromissionem æternæ hæreditatis, id est, ut vocati accipiant æternam hæreditatem sibi promissam, ad quam vocati sunt.

Vers. 16.

16. UBI ENIM TESTAMENTUM EST, MORS NECESSE EST INTERCEDAT TESTATORIS. — Hoc est argumentum Apostoli, quo probat Hebræos non debere offendi morte et cruce Christi, utpote necessaria nobis nostræque saluti : ubicumque est testamentum, ibi ut testamentum vim suam sortiatur, necesse est ut morte testatoris confirmetur et sanciatur, adeoque necesse est ut moriatur testator; atqui Christus novum testamentum nobis condidit, estque novi Testamenti mediator et conditor : ergo necesse fuit Christum mori, ut morte sua sanciret et confirmaret novum hoc suum testamentum (1).

Christi mors necessaria ad novi testamenti confirmationem. Vers. 17.

17. TESTAMENTUM ENIM IN MORTUIS CONFIRMATUM EST. — « In mortuis, » id est, mortuis testatoribus, vel post mortem testatorum tum demum ratum et confirmatum est testamentum. Nam in vivis, seu quamdiu vivunt testatores, possunt semper testamentum suum mutare et revocare; cum alia pacta et donationes inter vivos facta, mox ut facta et inita sunt, hoc ipso rata et firma sint, nec rescindi aut revocari possint. Nam « testamentum (ut dicitur lib. I, ff. *De Testamentis*) est voluntatis nostræ justæ sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri vult. »

Vers. 18.

18. UNDE NEC PRIMUM QUIDEM SINE SANGUINE (victimarum, *Exodi* XXIV) DEDICATUM EST, — *q. d.* Ut « primum, » id est vetus Testamentum, significaret secundum, id est, novum Testamentum, quod scilicet morte testatoris Christi confirmatum est, hac de causa debuit primum hoc Testamentum, instar testamenti proprie dicti, morte et sanguine victimarum sanciri, ut significaret morte Christi sanciendum esse secundum sive novum Testamentum. Verum sicut primum, sive vetus hoc Testamentum, typicum erat, ita typicam habuit mortem testatoris, scilicet mortem et sanguinem victimarum, quæ repræsentabat mortem testatoris tum Dei, tum Christi, ut pluribus dicam vers. 20.

Utrumque testamentum sanguine sancitum, confirmatum, consecratum.

Nota : Pro *dedicatum est* Syrus vertit, אשתררת *estarrat*, id est, confirmatum fuit, robur suum accepit. Ita et Chrysostomus cum suis. Græce est ἐγκεκαίνισται, id est initiatum est, initium sumpsit, sui novitatem et exordium accepit. Verum quia in rebus sacris hoc initium sumebatur a sacro aliquo et solemni sacrificio, ritu et cæremoniis, quibus res quasi sacrabatur, Deoque et sanctis usibus dedicabatur, hinc ἐγκαινίζειν in sacris significabat consecrare et dedicare : unde encænia vocantur festa dedicationis et consecrationis templi. Ita et hic Paulus vetus Testamentum quasi sacrum sanguine victimarum, non tantum inchoatum et quasi inauguratum, sed et dedicatum, id est consecratum, esse dicit.

Consecrare; initiare, inaugurare, dedicare eadem sunt.

Vers. 19.

19. LECTO ENIM OMNI MANDATO LEGIS A MOYSE UNIVERSO POPULO, ACCIPIENS SANGUINEM VITULORUM ET HIRCORUM CUM AQUA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO, IPSUM QUOQUE LIBRUM ET OMNEM POPULUM ASPERSIT. — Nota : Moses vice Dei fœdus cum populo initurus, prælegit populo leges Dei sibi datas, quæ recensentur a cap. XX *Exodi* usque ad cap. XXIV. Hæ enim leges erant conditiones fœderis, quod Deus cum Hebræis sancire volebat : populus suo

(1) Græca vox διαθήκη *fœdus* et *testamentum* significat. Quia autem in superioribus hæreditatem Paulus commemoraverat, delabitur ad notionem *testamenti.*

silentio acceptans et annuens hisce legibus fœdus cum Deo iniit, illudque victimarum sanguine sancitum est.

Sanguis victimarum spargebatur in altare et populum, idque ob tres causas.

Nota *secundo* : Hunc sanguinem victimarum partim in altare, partim in populum sparsit Moses, *primo*, ut significaretur eum qui fœdus hoc violaret, simili modo sanguine suo et morte violatam fœderis fidem luiturum; altare enim Deum repræsentabat. De hoc fœderum ritu plura dixi I *Cor*. XI, 25. *Secundo*, quia fœdus hoc, ut dicam vers. 20, simul quasi testamentum erat Dei, typusque erat novi Testamenti, quod Christus in ultima cœna et in cruce condidit. Hinc sanguis hic in altari aspersus repræsentabat symbolice quasi sanguinem et mortem testatoris Dei : morte enim sancitur testamentum et ultima voluntas testatoris. Rursum sanguis in populum aspersus significabat sanguinem Christi in nos aspersum, cujus aspersione a peccatis omnibus eluimur. Hoc enim sanguine suo et morte sanxit Christus suum novum Testamentum, omniaque bona illo promissa nobis meruit et impetravit.

Quædam cæremonialia habet Paulus quæ Moses omisit in Exodo.

CUM AQUA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO. — Hæc omnia, uti et hircorum immolationem omisit Moses *Exodi* XXIV, quia succincte hæc narrat; Apostolus vero partim instinctu Spiritus Sancti, partim ex consuetudine ritus legalis, quam in lustrationibus ejusmodi usurpari solitam tum ex sancta Scriptura, tum ex ipsa praxi didicerat, hæc ipsa supplevit et expressit. Nam aquam sanguine misceri solitam in sacris aspersionibus, patet *Exodi* XII, 22. Idem patet de cocco, sive lana coccinea atque hyssopo, *Num*. XIX, 6 et 18.

Hircus cur oblatus pro peccato?

Rursum, cum vitulis oblatos quoque fuisse hircos, patet, quia hircus, utpote suo fœtore apte peccatum repræsentans, offerri solet pro peccato, ut patet *Levit*. IX, 3 et 15. Hirci ergo hi in fœdere et testamento Mosaico pro peccatis populi immolati significabant Christum in cruce pro peccatis totius mundi immolandum. Qua immolatione sancitum est novum Christi Testamentum.

Sensus allegoricus lustrationum.

Nota : In priscis Hebræorum lustrationibus aqua sanguini adhibebatur, ne sanguis concresceret, sed fieret liquidior et sparsilis, adeoque aspersioni in tantum populum idoneus. Rursum allegorice hæc aqua et sanguis victimarum figura erant et typus sanguinis et aquæ ex latere Christi effluentis, ac consequenter typus erant Baptismi et Eucharistiæ. Aqua enim Baptismum, sanguis Eucharistiam repræsentat.

Secundo, in lustrationibus adhibebatur lana coccinea et hyssopus, ut ex eis fieret aspergillum : ad hoc enim peridonea sunt, tum ob suam densitatem, tum ob vim retentivam, quam habent : sunt enim humoris bibula, æque ut spongia. Rursum allegorice lana significat candorem et innocentiam Christi, sive carnem Christi per se candidam, sed ob peccata nostra coccineam, id est, sanguine passionis rubricatam.

Hyssopus typus humilitatis et charitatis.

Hyssopus vero typus erat charitatis et gratiæ Christi; est enim hyssopus natura sua calidus, unde servit mysterio, suoque calore et fervore Spiritus Sancti ardentissimos æstus, quibus ignescunt piorum mentes, denotat.

Secundo, hyssopus typus erat humilitatis et humanitatis Christi, per quem Deus nostram superbiam aliaque peccata sanavit. Est enim hyssopus herba humilis, et, ut docet Dioscorides, lib. III, cap. XXVIII, medetur pulmonis tumori, qui superbiæ est symbolum, ut annotavit Rupertus.

Liber aspersus erat non Genesis, sed Exodus.

IPSUM QUOQUE LIBRUM ET OMNEM POPULUM ASPERSIT. — Nec hoc habet Moses, sed supplet Paulus. Hebræi per hunc librum intelligunt Genesim. Sed an Genesis tunc a Mose conscripta fuerit, valde incertum est. Illud certum est, hunc librum non fuisse Genesim, sed Exodum, id est, leges Mosi et populo a Deo datas, a cap. XX *Exodi* usque ad cap. XXIV, quas Moses in libro conscripsit, indeque populo prælegit. Hæ enim leges erant conditio fœderis inter Deum et populum ineundi. Patent hæc omnia *Exodi* XXIV.

Quæres : Cur librum ipsum sanguine victimarum aspersit Moses?

Ob tres causas liber sanguine aspersus.

Respondeo : *Primo*, ut significaret uti fœdus hoc, ita et leges fœderis hoc libro contentas esse sanctas et inviolabiles, adeoque hoc sanguine tam leges, quam fœdus ipsum sanciri. *Secundo*, ut significaret eum qui leges hasce violaret, hanc violationem sanguine suo et morte luiturum. *Tertio*, ut significaret legem per se infirmam esse ad expianda peccata contra legem admissa, adeoque ad hoc faciendum indigere sanguine non tam victimarum, quam Christi, quem sanguis hic victimarum repræsentabat. Sanguine enim et gratia Christi aspersi, non tantum a peccatis omnibus contra legem admissis expiamur, sed et deinceps ad totam legem servandam et perficiendam corroboramur et accendimur.

Vers. 20.

20. DICENS (scilicet Moses) : HIC SANGUIS TESTAMENTI, QUOD MANDAVIT AD VOS DEUS. — Citat Apostolus *Exodi* XXIV, 8.

Objicies : Ibi dicitur : Hic est sanguis ברית *berit*, id est *fœderis* : ergo male Paulus hoc loco vertit dicens, « hic est sanguis testamenti, » quod scilicet morte testatoris confirmatur : nam alia pacta et fœdera non confirmantur morte paciscentium, uti vetus pactum Dei cum Hebræis, de quo loquitur Moses, cap. illo XXIV *Exodi*, vers. 8, non fuit confirmatum morte Dei aut Hebræorum paciscentium; quomodo ergo Paulus hic ad valorem testamenti hujus adeo urget mortem testatoris?

Erasmi, Calvini, Bezæ sententia de auctoritate et auctore hujus epistolæ.

Ob hoc argumentum Erasmus et Cajetanus censent hanc epistolam non esse canonicam, sed incertæ et dubiæ fidei et auctoritatis : Calvinus vero censet eam non esse S. Pauli; Beza denique asserit non hebraice, sed græce esse scriptam, eo quod Hebræum ברית *berit* non nisi fœdus significet, Græcum autem διαθήκη tam testamentum, quam fœdus significet : hoc autem loco cum

juxta Hebræum vertendum esset, *fœdus*, auctor hujus epistolæ verterit, *testamentum*.

Aliquorum Catholicorum sensus.

Imo Catholici nonnulli putant Paulum hic rhetorum more ludere in voce διαθήκη, ut, cum sciret illam *Exodi* XXIV, 8, significare pactum, utpote cum ibi respondeat Hebræo ברית *berit*, id est pactum, hic tamen eamdem accipiat pro testamento. Verum sic Paulus ex amphibologia vocis διαθήκης sophisticum argumentum necteret falleretque, dum fœderi et pacto cuilibet tribuit id quod erat testamenti, scilicet ut morte testatoris confirmetur.

ברית, διαθήκη, et testamentum idem significant.

Pro responsione, nota *primo*, Septuaginta Hebræum *berit* passim vertere διαθήκην, quod proprie testamentum significat, uti vertit noster Interpres; hinc in Scripturis hæc tria, scilicet Hebræum *berit*, Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum* idem significant.

Testamentum hebraice, latine et græce dupliciter accipitur.

Rursum hæc tria dupliciter accipiuntur, *primo* generatim, pro quovis fœdere, pacto et promissione, uti docet S. Hieronymus in cap. III *ad Galat.*, et S. Augustinus *in Genesim*, locutione 94. Sic capitur passim cum dicitur novum vel vetus Testamentum, id est, nova vel vetus Dei ordinatio, dispositio, promissio (quæ alibi dicitur Dei misericordia et veritas), novum vel vetus pactum et fœdus inter Deum et homines initum cum conditione servandæ legis Dei. Hoc enim est Dei cum hominibus pactum : Ego Deus stipulor et promitto quod ero vobis, o homines, Deus et pater, vosque mihi eritis filii et hæredes, si legem meam servetis. Sic *testamentum* pro fœdere accipitur, *Genes.* IX, 13; *Psal.* LIV, 21; *Psal.* LXXXVIII, 4 et 29; *Psal.* CV, 45 et alibi sæpe. *Secundo*, hæc tria specifice accipiuntur pro fœdere testamentario, vel promissione testamentaria, quæ maxime firma et certissima est, id est, pro testamento et ultima voluntate, sive dispositione testatoris. Hanc enim proprie significat Græcum διαθήκη, et Latinum *testamentum*; Hebræorum quoque ברית *berit*, cum pactum quodlibet significet, recte etiam testamentum sive pactum testamentarium, quod extremum et firmissimum est, significat per synecdochen, qua genus pro specie, præsertim perfectissima et nobilissima, accipi solet.

Formula stipulationis Dei.

Testamentum novum et vetus utroque modo est vere testamentum.

Nota *secundo*, tam vetus Mosis, quam novum Christi testamentum, utraque significatione et utroque modo jam dicto fuisse testamentum. De novo patet : *primo* enim novum testamentum fuit novum fœdus Dei cum hominibus per Christum initum; *secundo* quoque novum testamentum fuit proprie dictum testamentum sive fœdus testamentarium et mortuarium : tum quia voluit Deus ad peccata nostra justa satisfactione expianda, ut promissiones novi Testamenti de peccatorum remissione, gratia et gloria, sive hæreditate cœlesti nobis danda, sancirentur morte Christi testatoris; tum quia, ut hæc nobis darentur, fuit ultima, summa, certissima et firmissima voluntas et promissio Christi, ut hic satis significat Apostolus. Hoc est ergo Christi novum pactum et testamentum : Ego Christus vice et nomine Dei Patris promitto tibi, o Christiane, peccatorum veniam, Dei gratiam et amicitiam, ac tandem regnum cœlorum, sub hac conditione, si mihi credas, obedias, et mandata mea usque in finem vitæ serves et impleas. Quæ conditio exprimitur a Christo, *Matth.* XIX, 17; *Joan.* XVII, 20 et 24.

Formula pacti et testamenti Christi.

Formula antiqui testamenti et fœderis.

Nota *tertio* : Hoc fuit vetus Mosaicum pactum et testamentum, ut satis colligitur ex *Exod.* cap. XXIV, vers. 8 : Ego Deus vobis, o Hebræi, promitto meam opem, benevolentiam et protectionem; legoque vobis regnum et hæreditatem quietam et fertilem in terra Chanaan, si leges meas, cæremonias et judicialia præcepta servaveritis.

Vetus fœdus fuit pactum conditionatum et testamentum typicum.

Unde patet, etiam hoc vetus fœdus et testamentum utraque significatione et utroque modo jam dicto fuisse διαθήκην et testamentum. De priore patet : est enim pactum cum conditione, ut patet ex formula pacti jam data. De posteriori significatione et modo probatur, quia vetus hoc Mosis fœdus fuit testamentum typicum, sive typus Testamenti novi, et hæreditas sive regnum Chanaan veteri Testamento promissum, typus fuit regni cœlorum, quod in novo Testamento promittitur. Rursum, mors victimarum, quibus sancitum fuit vetus Testamentum, *Exod.* XXIV, typus fuit mortis Christi testatoris, qui sua morte et sanguine sancivit novum Testamentum et ultimam voluntatem suam, uti hic explicat Apostolus.

Respondeo ad argumentum Erasmi, Calvini et Bezæ contra auctoritatem hujus epistolæ.

Respondeo ergo et dico, Mosem, cum dixit *Exod.* cap. XXIV : « Hic est sanguis fœderis, » intellexisse fœdus testamentarium, sive testamentum typicum jam dictum : ideoque recte Apostolum fœdus illud Mosaicum interpretari hic per testamentum, quia vere fuit testamentum, scilicet typicum. Totum enim vetus Testamentum, omniaque quæ in illo facta sunt, erant umbra et typus Christi rerumque futurarum in novo Testamento, adeoque totus scopus et finis veteris Testamenti erat adumbrare et præfigurare Christum, ejusque novum Testamentum : ita ut totius veteris Testamenti ratio, conditio, natura et institutio non fuerit alia, quam hæc, ut scilicet esset figura et repræsentatio Christi et novi Testamenti. Cum ergo novum Christi Testamentum fuerit proprie dictum testamentum, quod morte testatoris, puta Christi, confirmatum est; sequitur et vetus Testamentum fuisse typum novi Testamenti proprie dicti, ac consequenter ipsum quoque vetus fuisse typicum testamentum, mortuarium et proprie dictum. Qualis enim est res in se, talis est et typus ejus in repræsentatione. Cum itaque novum Testamentum in se sit testamentum proprie dictum, sequitur et vetus Testamentum, quod novi fuit typus, in repræsentatione, sive typice, fuisse testamentum proprie dictum.

Vetus Testamentum fuit testamentum mortuarium proprie dictum, idque ob tres rationes.

Prima.

Fuit ergo vetus Testamentum mortuarium et proprie dictum, *primo*, ob generalem rationem

quam affert S. Augustinus, in cap. III *ad Galat.* vers. 17, ubi sic ait : « Omnis Dei promissio et fœdus etiam ad dandum bona terrena, » v. g. terram Chanaan Hebræis, « dici potest testamentum, quia quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad sanciendum sua fœdera et promissa. »

Secunda.

Secundo, ob propriam et specialem rationem, quia scilicet hoc Dei pactum cum priscis Hebræis erat apud Hebræos illos maxima, summa et ultima Dei voluntas; ac sanciebatur morte victimarum, quas Deus, quia mori non potest, pro se quasi morti addicebat, ut earum morte ultimam suam voluntatem quasi testator sanciret. Sic enim hoc vetus Dei testamentum speciem quamdam habebat testamenti proprie dicti et ultimæ voluntatis, quæ sancitur morte testatoris, dum pro Deo testatore moriuntur victimæ Deo consecratæ, quibus hoc testamentum sancitur. Quod ut significaret Moses, partem sanguinis victimarum fudit super altare, *Exod.* XXIV, altare enim hic Deum repræsentat. Deus ergo hic suo quasi sanguine aspersus, itaque suo quasi sanguine testamentum hoc obsignare et confirmare videbatur. Et hoc est quod hic significat Apostolus, cum ait : « Unde nec primum (Mosaicum) quidem sine sanguine dedicatum est. »

Tertia.

Tertio, maxime proprie et genuine ad mentem Apostoli, vetus Testamentum fuit mortuarium, sed umbraticum et typicum, uti jam cœperam dicere, quia vetus Testamentum umbra, typus et repræsentatio fuit novi Testamenti Christi, proprie dicti. Unde sicut novum testamentum Christi testatoris morte, ita vetus victimarum Dei mactatione, quasi typica Dei et Christi morte sancitum fuit : ut hoc ipso vetus Testamentum significaret novum Testamentum reali Christi morte sanciendum esse. Hanc esse genuinam mentem Apostoli, patet ex vers. 23, ubi concludens ait : « Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium his (morte et sanguine victimarum) mundari : ipsa autem cœlestia melioribus hostiis (puta morte et sanguine Christi) mundari quam istis, » *q. d.* Vetus Testamentum, quia typus erat novi et cœlestis Testamenti, quo animæ a peccatis expiantur, hinc typicis hostiis, morte scilicet et sanguine animalium, sancitum fuit : novum vero Christi testamentum, utpote solidum, sublime et cœleste, quodque animas ipsas a peccatis expiat et expurgat, non nisi nobilissimo Christi sanguine et morte sanciri potuit. Et hoc est quod dixit vers. 12, « Christum non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introisse semel in sancta, æterna redemptione inventa. » Rursum, quod « sanguis hircorum et cinis vitulæ sanctificet carnem, Christi vero sanguis emundet conscientiam ab operibus mortuis. » Hæc enim mundatio et remissio peccatorum est præcipuum quoddam bonum, quod Christus suo testamento nobis legavit, suaque morte et sanguine obsignavit et tradidit. Denique hunc esse Apostoli sensum patet ex eo, quod ipse toto hoc capite, adeoque tota epistola urget et explicat ea, quæ facta sunt in veteri Testamento, fuisse umbras et typos Christi et rerum quæ sunt in novo Testamento : ergo multo magis urgere debuit ipsum vetus Testamentum, ejusque institutionem et sanctionem fuisse typum novi Testamenti proprie dicti, ac consequenter ostendere vetus quoque Testamentum typice et repræsentative fuisse testamentum proprie dictum.

Veteris et novi Testamenti magna concordia et similitudo.

Atque hæc est causa, cur Septuaginta, *Exod.* cap. XXIV, vers. 8, et alibi, Hebræum *berit* non vertant *fœdus* vel *pactum*, sed διαθήκην, id est testamentum, ut scilicet, innuant fœdus hoc Mosaicum fuisse testamentum typicum et figurativum testamenti novi, quod Christus testator sua morte obsignavit.

In Scripturis multa vocabula Græca in Syrum transiere textum.

Hac eadem de causa novum et vetus instrumentum, communiter non novum aut vetus fœdus vel pactum, sed testamentum nuncupare solemus. Idem faciunt Græci; quin et Syrus in textu Syriaco S. Scripturæ retinuit vocem Græcam διαθήκη, id est testamentum. Habet enim דיתקא *diiatiki* : nam apud Judæos et Syros post Alexandri et aliorum Græcorum imperia, Græca lingua ita usitata et trita fuit, ut multa vocabula ex Græco in Syrum transierint, ut ἀγρὸς in אגורסא *aguresa, Matth.* XXVII, 8; βουλευτὴς in בולותא *buleuti*, *Marc.* XV, 43. Sic *Evangelium*, *kephalaion*, *namusa*, a νόμος, id est lex, aliaque multa a Græcis ad Syros traducta sunt. Idem patet ex Philone, Josepho et S. Justino Martyre, qui licet Hebræi essent, græce tamen peritissimi fuerunt, citantque Scripturam non Hebræam, sed Græcam Septuaginta interpretum, quasi tunc vulgatissimam et celeberrimam.

Paulus syriace scripsit *diiatiki* secundum aliquos.

Addit Matthæus Galenus, Paulum syriace scripsisse hic *diiatiki*, qua voce Hebræum *berit* reddunt et vertunt Septuaginta, *Exod.* XXIV, 8. Putat enim ipse textum Syriacum, qui extat in Bibliis Regiis, esse autographum Pauli. Sed id mihi non est verisimile, ob rationes quas attuli initio hujus epistolæ.

Quarto, aliam explicationem et causam, cur pro τὸ *hic est sanguis fœderis*, ut habet Moses, *Exod.* XXIV, Paulus verterit, *Hic est sanguis testamenti*, adeoque cur vetus fœdus Paulus vocet et interpretetur testamentum mortuarium, et proprie dictum, dat hic num. 82 et seqq. Franciscus

Vetus Testamentum implicite promittens bona cœlestia, quomodo Christi morte confirmatum?

Ribera : Quia, inquit, vetus Testamentum licet explicite promitteret Judæis bona terrena, tamen implicite sub eis promittebat bona cœlestia et cœlestem hæreditatem, si eatenus non tantum novum, sed et vetus Testamentum sancitum fuit morte testatoris Christi : nec enim bona cœlestia cuiquam Sancto veteris Testamenti obtigerunt, nisi post et per mortem Christi, quam figurabat sanguis victimarum effusus in institutione veteris Testamenti, *Exod.* XXIV. Sicut enim in illo veteri

Testamento per terram promissam filiis Abrahæ, promittebatur cœlestis hæreditas, ita sanguine victimarum promittebatur sanguis Christi, per quem illa danda erat. Verum hoc sensu Christus mediator et testator esset veteris Testamenti, cum tamen Apostolus asserat tantum novi Testamenti Christum esse mediatorem. Rursum, Apostolus hic docet morte et sanguine Christi tantum novum Testamentum esse sancitum, morte vero victimarum sancitum esse vetus, utpote terrestre, imperfectum, infirmum, et explicite temporalia tantum bona promittens et largiens; ergo satis insinuat morte Christi non esse sancitum vetus Testamentum. Perpetuo enim hac epistola opponit et anteponit novum Testamentum veteri, hocque ab illo elisum et exclusum esse docet. Tacite tamen hunc sensum et causam innuit Apostolus, cum ait Christum esse mortuum « in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori Testamento, ut repromissionem accipiant æternæ hæreditatis. » Ubi satis insinuat non tantum novi Testamenti filios, sed et patres veteris Testamenti, vocatos esse ad æternam hæreditatem eamque illis promissam, sed ita, ut non per Mosen, sed per Christum, nec per vetus, sed per novum Testamentum esset danda et exhibenda. Atque hac ratione Christus explicite quidem novi Testamenti, implicite tamen veteris quoque fuit mediator et testator, ut docet Lactantius, lib. IV, cap. XX. Hanc ergo quartam expositionem implicite insinuat Apostolus; verum quia tertiam non tantum implicite, sed et explicite tradit et perurget, hinc tertia jam data maxime videtur genuina et ex mente Apostoli, ut dixi.

Christus utriusque Testamenti testator et mediator.

QUOD MANDAVIT. — Id est quod ordinavit, disposuit, et, ut hebraice est, כרת *carat*, id est, pepigit vobiscum Deus. Sic enim Hebræi omnem Dei ordinationem et dispositionem vocant Dei mandatum et præceptum; ut cum David dicit, II *Reg*. XVI, vers. 10 : « Dominus præcepit ei (Semei) ut malediceret David : » præcepit, id est, ordinavit et statuit permittere Semei, ut suam virulentiam et maledicentiam in me evomat, eamque disponit et ordinat, ad mei meorumque peccatorum punitionem. Sic Deus dicit Eliæ, III *Reg*. XVII, 4 : « Præcepi corvis ut pascant te : » præcepi, id est ordinavi, et ordinatione mea efficiam ut corvi pascant te. Rursum proprie, « quod mandavit, » id est, cujus fœderis scilicet conditiones et leges a vobis, o Hebræi, servari mandat et jubet Deus.

Omnis Dei ordinatio, dispositio, permissio, apud Hebræos vocatur mandatum.

Vers. 21.

21. ETIAM TABERNACULUM ET OMNIA VASA MINISTERII SANGUINE SIMILITER ASPERSIT. — Hoc ipsum rursum omisit Moses, supplet tamen Paulus, itaque factum esse docet Joseph, lib. III *Antiq*., IX.

Nota : Aspersio facta est non eo tempore, quo Deus cum Hebræis fœdus iniit : tunc enim necdum fabricatum erat tabernaculum; sed postea facto, erecto et dedicato tabernaculo.

Secundo ministerium hic sacrum intelligit, quo ministrabant Deo in victimis et oblationibus; hoc enim significat Græcum λειτουργία.

Tertio, hac aspersione sanguinis expiatum et quasi sacratum est tabernaculum, ut significaretur sanguine Christi expiandam, sanctificandam et quasi consecrandam esse Ecclesiam, quæ verum est Dei tabernaculum.

Vers. 22.

22. ET SINE SANGUINIS EFFUSIONE NON FIT REMISSIO. — Jusserat Moses, *Levit*. IV, ut si quis peccasset, immolaret victimam pro peccato : quod si fecerit, « propitius, inquit, erit ei Dominus, » id est, non inferet Deus illi pœnam ejus vitæ, quam alioqui illi inflixisset (1). Sic ergo per sanguinem victimarum fiebat remissio non culpæ et reatus coram Deo, sed remissio legalis, tollens culpam et immunditiam legalem; pœnamque temporalem. Nam quoad culpam et pœnam alterius vitæ, hæc non tollebatur sacrificio aut prece sacerdotis, cum ne in novo quidem Testamento culpa tollatur sacrificio, sed Sacramento pœnitentiæ. Culpa ergo tollebatur olim contritione eorum qui peccarant, juncta cum fide et spe Christi venturi, ac pro peccatis morituri : cujus fidei et contritionis signum et protestatio erat sacrificium, quod pro se peccantes offerebant. Sed de hac re plura dicam cap. X, vers. 4.

Remissio peccatorum quomodo fiebat, et quotuplex erat in veteri Testamento?

Vers. 23.

23. NECESSE EST ERGO EXEMPLARIA QUIDEM CŒLESTIUM HIS MUNDARI : IPSA AUTEM CŒLESTIA MELIORIBUS HOSTIIS QUAM ISTIS. — Per *exemplaria cœlestium* intelligit Apostolus Mosaicum tabernaculum et testamentum, ac populum ipsum, id est Judæos, omniaque quæ in ipso tabernaculo et testamento erant. Id patet ex voce illativa *ergo*, *q. d.* Dixi vetus Testamentum et tabernaculum sanguine victimarum fuisse expiatum et dedicatum, legemque veterem præscribere ut omnia sanguine expientur, et sine sanguine non fiat ulla remissio : ergo ex hoc legis veteris præscripto necesse fuit ut omnia, quæ erant in veteri Testamento, tanquam typi et exemplaria rerum cœlestium, talibus bestiarum hostiis et sanguine emundarentur.

Sed dubium est, quid intelligat Apostolus per *cœlestia*. D. Thomas, Lyranus et Ribera intelligunt ipsum cœlum. Sic enim videtur exponere Apostolus vers seq. cum ait : « Non in manufacta sancta Jesus introivit exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum. » Si objicias : Cœlum nulla mundatione indiget : Apostolus autem hic asserit cœlestia melioribus hostiis mundari, ergo per *cœlestia* non intelligit ipsum cœlum; respondent, licet cœlum in se sit mundissimum, ut expiatione non egeat, metaphorice tamen dici cœlum inquinari per peccata, quia peccata nostra cum in cœlum per

Per cœlestia hic Apostolus non intelligit cœlum.

(1) Hanc veniæ conditionem sapientissimis ex causis tulerat Deus, quarum una haud dubia est, ut adspectabili modo declararetur, peccantem morte miseriaque dignum esse, utque præsens animis hæc sententia maneret, nocivum esse peccatum, peccantem egere venia, hanc veniam tribui cum conditione, et, ubi νομικῶς agitur, cum conditione mortis intervenientis.

notitiam ascendunt, sua fama, quasi tetro quodam odore, cœlum ipsum quodammodo contaminant et polluunt; ac consequenter cum peccata ipsa expiantur, cœlum ipsum peccatis ita ut dixi pollutum, expiari dicitur. Sic enim dicebatur pollui tabernaculum Mosaicum per peccata Judæorum, ab eisque expiari et emundari sanguine hircorum pro peccato oblatorum. Per peccata enim fiebat injuria tum Deo, tum ipsi tabernaculo, in quo Deus habitabat : sicuti polluitur Ecclesia, dum sanguine aut semine humano, aliove peccato in Ecclesia commisso contaminatur.

Verum hoc satis durum, remotum et coactum videtur. Nemo enim ita loquitur, et nusquam alibi in Scripturis dicitur cœlum ipsum et locus Beatorum, utpote purissimus, expiari aut emundari (1).

Secundo, hæc expositio est præter mentem et phrasim Apostoli, uti mox patebit.

Per *cœlestia* intelligitur Ecclesia fidelium Christianorum.

Dico ergo, per *cœlestia* intelligi Ecclesiam, id est, fideles et filios Christi, ex quibus Ecclesia, id est fidelium congregatio, coalescit et consurgit. Dicitur Ecclesia cœlestis, vel *cœlestia*, quia Ecclesia Christi est quasi cœleste tabernaculum habens cœlestem victimam; scilicet corpus Christi, cœlestem doctrinam, populum denique cœlestis et angelicæ vitæ, cui cœlum ipsum pro mansione et retributione æterna promittitur, proponitur et præparatur. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius, Primasius, Anselmus, Haymo et Vasquez, qui sic explicant : «cœlestia» sunt conscientiæ nostræ, quarum emundatio pertinet ad templum non vetus, sed cœleste, puta ad cœlum ipsum. Hanc esse mentem S. Pauli, probatur *primo*, quia plane hic idem dicit, idque iisdem verbis tam Græcis, quam Latinis cum eo quod dixit cap. VIII, 5, ubi ait : « Qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium; » atqui ibi per « cœlestia » intellexit Ecclesiam Christi; ut patet, et omnes fatentur : ergo et hic.

Secundo, quia concludens hunc discursum cap. seq., vers. 1, sic ait : «Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum,» ubi *umbra* vocat, quod hic *exemplar; futura* vero *bona* et *imaginem rerum* vocat id, quod hic vocat *cœlestia;* atqui ibi per *futura bona* et *imaginem rerum* intelligit remissionem peccatorum, aliaque dona et gratias Ecclesiæ a Christo collatas, ut ipse in seq. se explicat : ergo et hic *cœlestia* intelligit, non ea quæ in cœlo, sed ea quæ in Ecclesia sunt.

Tertio, quia omnibus hisce capitibus opponit, confert et anteponit Apostolus Christum Mosi, Evangelium legi, tabernaculum Ecclesiæ, non cœlo, *q. d.* Ex dictis de lustratione veteris tabernaculi et testamenti per sanguinem victimarum, novi vero tabernaculi et testamenti per sanguinem Christi, clarum est, necessarium fuisse ut illa quæ sunt veteris tabernaculi et testamenti, tanquam « exemplaria, » græce ὑποδείγματα, id est obscuræ quædam picturæ (uti dixi cap. VIII, vers. 5) *cœlestium,* id est rerum et fidelium Ecclesiæ, mundarentur sanguine victimarum : ipsa vero *cœlestia,* id est fideles, resque Ecclesiæ mundarentur melioribus hostiis, puta sanguine et sacrificio Christi, tam in cruce peracto, quam Eucharistico, quod indies in Ecclesia peragitur et repetitur : hæc enim indies repetita Eucharistiæ mysteria, uti plura dicuntur Sacramenta et sacrificia, ita non una, sed plures dicuntur hostiæ, ut annotavit Ribera.

Eucharistia qua quotidie offertur, est plura Sacramenta, sacrificia et hostiæ.

Vers. 24.

24. NON ENIM IN MANUFACTA SANCTA JESUS INTROIVIT, EXEMPLARIA VERORUM. — Nota : « Exemplaria » hic non vocat Apostolus ipsum vetus tabernaculum et testamentum, eaque quæ in ipso erant, uti vocavit ea vers. præced.; sed « exemplaria » hic limitat et arctat ad Sancta sanctorum : dicitque Jesum non introisse in Sancta sanctorum vetera et typica, uti faciebant pontifices Aaronici, sed in ipsum cœlum, quod adumbrabatur per vetera illa Sancta sanctorum.

Nota *secundo* : Vetera illa Sancta sanctorum vocat Apostolus « exemplaria, » græce ἀντίτυπα, « verorum, » scilicet cœlestium, sive ipsius cœli empyrei, quod est habitaculum Beatorum : hoc enim est verissimum Sanctum sanctorum, cujus antitypum fuit vetus Sanctum sanctorum Mosaicum, quia ex illo hoc expressum fuit, ut illud referret et repræsentaret, uti dixi cap. VIII, vers. 5.

Cur Ecclesiam vocaverit Apostolus *cœlestia?*

Nota *tertio*, ut hæc connectantur cum vers. præced.; vox *enim* dat causam, cur Ecclesiam vers. præced. vocarit cœlestem sive « cœlestia, » *q. d.* Ideo vocavi Ecclesiam « cœlestia, » quia Christus in cœlum ingressus, illud Ecclesiæ, id est fidelibus suis, reseravit, ibique quasi pontifex noster semper apparet vultui Dei pro nobis, ut gratiam, virtutes gloriam omniaque bona cœlestia nobis impetret. Hoc enim est quod identidem hisce capitibus urget Apostolus, scilicet Christum, sive Messiam nostrum pontificem non debuisse hic in terris manere, et in templo Salomonis semper fungi pontificatu suo, uti putabant et sperabant Judæi; sed peracta hic in cruce redemptione nostra, debuisse cœlum ingredi et reserare, ut ibi ad dextram Dei residens interpellet pro nobis, locumque in cœlis nobis paret. Hoc enim est quod dixit cap. VIII, vers. 1 : « Talem, inquit, habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, sanctorum minister et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo, » id quod in sequentibus clarius explicat. Rursum idem dixit hoc cap., vers. 12, cum ait : « Christum per proprium sanguinem introisse

(1) Illud tamen καθαρίζεσθαι, *mundari*, facile per metonymiam explicatur, qualem sæpe usurpari necesse est, ubi inter se comparantur res partim similes, partim dissimiles. Nam quia per legalem καθαρισμὸν aditus dabatur in sanctuarium, ideo effectum sumendo pro causa, καθαρίζεσθαι dixit Paulus *cœlum summum*, pro eo, quod est *aditum per ista in illud dari.*

semel in Sancta, æterna redemptione inventa. » Et vers. ult. : « Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata; secundo sine peccato apparebit exspectantibus se, in salutem. » Rursum cap. x, vers. 12 : « Hic, inquit, unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei. » Et concludens vers. 19, sic ait : « Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum (id est cœli) in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam et viventem, per velamen, id est, carnem suam, et sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum vero corde, » etc.

Duæ rationes, cur Christus coram Deo pro nobis appareat?

UT APPAREAT NUNC VULTUI DEI PRO NOBIS. — « Ut scilicet, sicut ait S. Cyprianus serm. *De Baptismo Christi,* semper reservatæ in corpore Christi plagæ, salutis humanæ exigant pretium, et obedientiæ donativum requirant. » *Secundo,* « ut appareat, » id est, apparendo oret et interpellet pro nobis. Est enim catachresis.

Vers. 25.

Triplex collatio et antithesis Christi, cum pontificibus Aaronicis.

25. NEQUE UT SÆPE OFFERAT SEMETIPSUM, QUEMADMODUM PONTIFEX INTRAT IN SANCTA PER SINGULOS ANNOS IN SANGUINE ALIENO. — Est hic triplex collatio et antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis. *Prima,* Aaronici ingrediebantur in Sancta sanctorum, Christus vero ingressus est in cœlum. Jam ne Hebræi putent Christum cœlum esse ingressum, hac de causa, ut ibi rursum et sæpius seipsum offerat et immolet Patri, itaque æquent Christum Aaronicis sæpe suas hostias immolantibus, addit Apostolus *secundam* antithesim : Aaronici, inquit, quotannis repetebant oblationem, quia infirma et insufficiens erat; Christus vero semel tantum se offerens, peccata omnia abolevit, tum præteritorum, tum futurorum sæculorum, nobisque omnibus æternam redemptionem invenit. *Tertia,* Aaronici in, id est *cum,* sanguine alieno, puta hircorum et vitulorum, ingrediebantur Sancta : Christus vero per sanguinem proprium ingressus est in cœlum (1).

Vers. 26.

Unica Christi mors et oblatio sufficiens pro omnibus omnium temporum peccatis.

26. ALIOQUIN OPORTEBAT EUM FREQUENTER PATI AB ORIGINE MUNDI. — Probat Christum non sæpe se obtulisse et immolasse, sed unica oblatione æternam nobis invenisse redemptionem : quia cum peccata non nisi Christi redemptoris sanguine expiari possint, si unica ejus mors et sanguinis effusio ad omnia omnium ætatum peccata expianda non sufficeret, sed tantum expiaret peccata sui sæculi, ergo debuisset Christus frequenter pati, singulis nimirum sæculis, ut singulorum sæculorum peccata, sua morte et sanguine aboleret : hoc autem est absurdum.

Locus Apocalypsis XIII de occisione agni ab origine mundi elucidatus.

Objicies : *Apoc.* XIII, 8, dicitur Christus esse « agnus occisus ab origine mundi. »

Respondent Aretas, Ticonius et alii in illum locum, τὸ *ab origine mundi* referunt non ad τὸ *agnus,* sed ad τὸ *quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ, q. d.* Ab origine mundi, imo ab æterno, nomina eorum qui adorabunt bestiam, non sunt scripta in libro vitæ, sed mortis; id est, reprobi sunt et damnandi.

Simplicius tamen et planius, referes hæc verba ad τὸ *agnus* : dicitur ergo Christus *agnus occisus ab origine mundi,* id est jam olim ab initio et ante omnia quæ in mundo et cum mundo creata sunt, quia ab æterno Christus occisus est, id est occidi decretus, præscitus et prædestinatus. Mors enim Christi ab æterno decreta fuit, hominibusque omnibus sæculis proposita, ut eam credendo, sperando, et per eam poscendo peccatorum remissionem, eamdem impetrarent. Simili phrasi dixit Apostolus, Deum nobis dedisse, id est, dare decrevisse et prædestinasse suam gratiam ante tempora sæcularia, II *Timoth.* I, 9; et *Tit.* I, 2. Vide *Can.* 36.

NUNC AUTEM SEMEL IN CONSUMMATIONE SÆCULORUM. — Aliqui legunt, *in consummationem sæculorum,* et per *consummationem* intelligunt perfectionem, *q. d.* Mortuus est Christus ut omnia sæcula suo sanguine expiaret et perficeret. Verum Græcum συντέλεια passim in Scripturis non perfectionem, sed consummationem et finem significat.

Quæres, quomodo in consummatione, id est, fine sæculorum passus dicitur Christus, cum ab ejus passione jam fluxerint 1600 anni, et multi adhuc fluent usque ad finem mundi?

Variæ expositiones quid Paulus intelligat per consummationem sæculorum. Prima.

Respondent Chrysostomus et Theophylactus, « consummationem sæculorum » vocari illud tempus mundi, quo peccata prorsus invaluerant et quasi ad summum pervenerant, quod fuit tempore Christi. Unde Nyssenus, serm. *De Natali Christi,* docet quod Christus imitatus sit medicum excellentissimum, qui febricitanti non succurrit, dum febris adhuc increscit et succenditur; sed dum ea totam suam vim exseruit, omniaque sua evomuit et ad summum pervenit : tunc enim illa viribus suis exhaustis defervescere et subsidere incipit : ita enim et Christus tanquam peritissimus animarum medicus exspectavit tempus opportunum, ut manum nostro morbo ante non adhiberet, quam universa malitiæ ægritudo se proderet et exsereret, ne ullum mali virus abditum et incuratum relinqueret. Verum hoc sensu, potius dixisset Apostolus, quod Christus apparuit in consummatione non sæculorum, sed peccatorum.

Secunda.

Secundo, Ribera sæcula hæc limitat, intelligitque sæcula non quælibet, sed a Deo Patre Christi incarnationi præstituta, *q. d.* Cum consummata essent tempora et sæcula, quæ Pater Christi nativitati et passioni præfinierat, tunc natus et passus est Christus. Unde hanc consummationem sæculorum Apostolus vocat *Galat.* IV, 4, *plenitudinem temporis* : in hac enim ait venisse Christum. Verum quia Apostolus hæc sæcula non limitat, hinc

Tertia et genuina.

Tertio, planius accipias ea generatim : ita scilicet, ut omnia sæcula, sive totum sæculum divi-

(1) Igitur particula *neque* non pendet a vers. antecedente 24, sed a 23; atque duæ diversæ partes sunt, sibi eadem negatione contra subordinatæ, *non enim* vers. 24, et hoc *neque.*

das in sæculum, quod fuit ante diluvium; *secundo,* in sæculum, quod a diluvio fuit usque ad Abrahamum; *tertio,* in sæculum, quod fuit ab Abrahamo ad Moseh; *quarto,* in sæculum, quod fuit a Mose ad Davidem; *quinto,* in sæculum, quod fuit a David ad captivitatem Babylonicam; *sexto,* in sæculum, quod fuit a captivitate usque ad Christum. Vel brevius et nervosius, sæculum primum est sæculum ante diluvium; sæculum secundum est post diluvium durante adhuc lege naturæ; tertium sæculum est legis Mosaicæ et Judæorum; quartum et ultimum est Christi. Sic Œcumenius, qui totum tempus ab Adam ad finem mundi dividit in primum, medium et novissimum, et primum esse ait sæculum legis naturæ, medium esse sæculum legis Mosaicæ, novissimum esse sæculum legis Evangelicæ. Voluit enim Deus ut hæc sæcula Christum præcurrerent, ut ostenderetur infirmitas legis tum naturæ, tum Mosaicæ; itaque anhelarent homines ad Christum et legem Evangelicam. Horum ergo respectu, Christi sæculum est ultimum et consummatio sæculorum omnium præcedentium : quia Christi sæculo nullum aliud succedet, usque ad judicium, sed durabit illud usque ad beatum æternitatis et immortalitatis sæculum. Sic hanc consummationem sæculorum Apostolus, I *Cor.* x, 11, vocat *fines sæculorum;* S. Joannes, *epist.* I, cap. II, 18, vocat *novissimam horam; horam,* id est tempus, sive sæculum, et hoc sensu Prophetæ tempus Christi vocant *novissimum*, quia ultimus hic est mundi status, ultima ætas. Ita vocat illud Isaias, cap. II, vers. 2; Michæas, cap. IV, 1, et alii sæpe.

Varia sæculorum mundi divisio.

Christi sæculum ultimum consummat omnia sæcula, quia nullum aliud succedit illi.

AD DESTITUTIONEM PECCATI. — Aliqui hic legunt, « ad destructionem peccati. » Sed melius Biblia Romana et alii passim legunt, *destitutionem.* Nam græce est εἰς ἀθέτησιν, id est, ad rejectionem, reprobationem et profligationem (ut vertit Vatablus) peccati; ut scilicet peccatum ab omnibus destituatur, rejiciatur, reprobetur et profligetur. Apte ergo vertit Noster « destitutionem : » opponitur enim ἀθετέω τῷ τιθέναι, quod significat ponere, statuere; idem ergo est quod deponere, destituere. Anselmus « destituere » exponit, ita ut idem sit quod deorsum statuere. « Christus, inquit, se obtulit ut deorsum statueret peccatum, ne supra nos, sed subter nos esset. » Quæ expositio vera est, sed proprietatem vocis Græcæ non assequitur. Syrus vertit דנבטליה *danbatteleha,* id est, ut concuteret, enervaret et aboleret peccatum; בטל enim significat ita hominem quassare et enervare, ut vix membrum ullum movere possit.

Peccati destitutio.

PER HOSTIAM SUAM APPARUIT, — non in terra : ibi enim ante hostiam suam in cruce oblatam natus et vivens per triginta tres annos apparuit; sed in cœlo post mortem et ascensionem apparuit Deo Patri, offerens sanguinem suum, sicut pontifex ingrediens Sancta sanctorum apparebat coram Deo residente in propitiatorio, cum sanguine hircorum et vitulorum. Respicit enim ad illud, quod dixit vers. 24, scilicet Christum introisse in cœlum, *ut appareat vultui Dei pro nobis,* hoc scilicet fine, ut per sua merita et preces, quas offert et repræsentat, gratiam impetret, qua Deus destituat et profliget ab humano genere peccatum, quaque homines gratia hac Dei et tanta Christi pro se passi et morientis charitate præventi et accensi, sponte sua peccatum destituant, repellant et profligent.

Ubi Christus per hostiam suam apparuit.

27. ET QUEMADMODUM STATUTUM EST HOMINIBUS SEMEL MORI, POST HOC AUTEM JUDICIUM (supple, superest) : SIC ET CHRISTUS, etc. — Eximit Hebræis scrupulum et scandalum crucis; dicebant enim : Si hic est Christus et Messias noster, quomodo mortuus est et crucifixus? Respondet Apostolus, hanc communem esse naturæ legem, ut omnes homines morti subjaceant; ergo non mirum si Christus mortuus sit, cum hanc legem nobiscum et pro nobis homo factus subire voluerit.

Vers. 27.

Christus communi mortis legi subjectus.

Nota : Τὸ *quemadmodum* comparationem exigit, *q. d.* Sicut omnes homines tendunt ad mortem, ad judicium : ita et Christus accessit ad mortem, accedetque ad judicium, non ut judicetur sicut cæteri homines, sed ut eos judicet, et fideles suos se exspectantes salvet et beet.

Nota *secundo* τὸ *statutum est,* nimirum fixo, immobili et indispensabili decreto Dei. Nam, ut ait *Eccles.* cap. XIV, vers. 12 : « Testamentum hujus mundi *est,* morte morietur. » Ita singulis patribus, qui 900 annos vixerunt, additur : « Et mortuus est, » *Gen.* cap. v. Pinxit Apelles, inquit Plinius, Alexandrum Magnum tenentem fulgur manu, quasi qui celerrime suo imperio penetrarit ab ortu ad occasum, sed rursum celerrime disparuerit : nimirum, ut de eo canit Juvenalis,

> Unus Pellæo juveni non sufficit orbis,
> Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur
> Quantula sint hominum corpuscula.

Refert Petrus Alfonsus, mortuo Alexandro, plures convenisse philosophos, e quibus unus dixit : « Heri totius terræ spatiositas Alexandro non suffecit, nunc trium quatuorve ulnarum spatium ipsi sufficit. » Aiebat alius : « Heri potuit Alexander a morte multos liberare, hodie seipsum non potest. » Alius cum aureum ejus loculum videret : « Heri Alexander ex auro fecit thesaurum, hodie aurum fecit ex ipso thesaurum. » Alius : « Heri Alexander terram oppressit, hodie a terra opprimitur. »

Alexandri mors et vicissitudo.

Quid est ergo homo? fortunæ lusus, inconstantiæ imago, corruptionis speculum, temporis spolium, viator transiens, mancipium mortis, mundi ludicrum. Quisquis ergo mortalis es et moriturus, disce mori.

28. SIC ET CHRISTUS SEMEL OBLATUS EST AD MULTORUM EXHAURIENDA PECCATA. — « Multorum, » id est, omnium hominum; qui multi sunt, inquit Theophylactus. *Secundo,* pro *exhaurienda* græce est ἀνενεγκεῖν, quod offerre, perferre et sufferre

Vers. 28.

Christus peccata

nostra sustulit et exhausit.

significat, *q. d.* Christus in se sustulit et pertulit peccata hominum, dum se quasi victimam pro peccato, et quasi hominum peccatis onustum Patri obtulit in cruce. Ita Chrysostomus et Theodoretus. Unde Syrus vertit, *et in seipso* דבח *debach*, id est, *immolavit* vel *sacrificavit peccatum multorum*, ita scilicet, ut sacrificando illud omnino removeret et aboleret. Rursum, ἀνενεγκεῖν significat sursum tollere, et consequenter exhaurire : sicut aqua e puteo dum sursum tollitur, exhauritur; aut sicut poculum vini dum sursum ad os tollitur et bibitur, exhauritur : sic Christus calicem passionis et pœnarum nobis debitarum ad os suum sustulit, ebibit et exhausit, itaque culpam omnem absumpsit et abolevit. Hanc significationem secutus est noster Interpres, dum vertit *exhaurienda*. Disce hic, Christiane, per Christi gratiam peccata tibi non esse radenda, non secanda, non carpenda; sed plane exhaurienda, eradicanda et extirpanda.

SECUNDO SINE PECCATO APPAREBIT EXSPECTANTIBUS SE, IN SALUTEM. — « Sine peccato, » id est, abolito peccato. *Secundo* et melius, « sine peccato, » id est, non ut iterum se offerat quasi victimam pro peccato, ut sit metonymia, qua peccatum idem est quod victima pro peccato. Et hoc apte consentit cum verbis præcedentibus, quibus dixit Christum oblatum esse ad multorum peccata exhaurienda, græce ἀνενεγκεῖν, id est perferenda, luenda et expianda, tanquam victimam pro peccato, uti explicuit Chrysostomus et Theodoretus. « In judicio, ait Anselmus, Christus apparebit non ut hostia, sed ut justitia in remunerando, » puta in puniendo et damnando infideles et improbos; et in præmiando, salvando ac glorificando fideles et probos. Quare, o Hebræi, in Christum mortuum et crucifixum credite, constanter in fide Christi persistite, omniaque dura pro ea tolerate, quia brevi veniet Christus ad judicium, ut hostibus vestris perniciem, vobis autem omnibusque se exspectantibus, salutem æternam afferat.

Peccatum idem quod victima pro peccato.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet non hostias Aaronicas, licet permultas, sed unam Christi in cruce hostiam expiare peccata omnia. Proinde, vers. 19, a dogmatibus ad mores transiens, infert et urget Hebræos, ut in fide Christi constantes sint, tum ob terrorem vindictæ Dei, vers. 26, tum ob pristinam eorum in persecutione constantiam, vers. 32, tum quia post modicum veniet Christus judex et liberator noster, vers 37.

1. Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere : 2. alioquin cessassent offerri, ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati, cultores semel mundati : 3. sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. 4. Impossibile enim est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. 5. Ideo ingrediens mundum dicit : Hostiam et oblationem noluisti : corpus autem aptasti mihi : 6. holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. 7. Tunc dixi : Ecce venio : in capite libri scriptum est de me : Ut faciam, Deus, voluntatem tuam. 8. Superius dicens : Quia hostias, et oblationes et holocautomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi, quæ secundum legem offeruntur, 9. tunc dixi : Ecce venio, ut faciam, Deus, voluntatem tuam : aufert primum, ut sequens statuat. 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Jesu Christi semel. 11. Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, et easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata : 12. hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, 13. de cætero exspectans donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus. 14. Una enim oblatione, consummavit in sempiternum sanctificatos. 15. Contestatur autem nos et Spiritus Sanctus. Postquam enim dixit : 16. Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas : 17. et peccatorum, et iniquitatum eorum jam non recordabor amplius. 18. Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato. 19. Habentes itaque, fratres, fiduciam in

introitu sanctorum in sanguine Christi, 20. quam initiavit nobis viam novam, et viventem per velamen, id est, carnem suam, 21. et sacerdotem magnum super domum Dei : 22. accedamus cum vero corde in plenitude fidei, aspersi corda a conscientia mala, et abluti corpus aqua munda; 23. teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem (fidelis enim est qui repromisit), 24. et consideremus invicem in provocationem charitatis, et bonorum operum : 25. non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, et tanto magis quanto videritis appropinquantem diem. 26. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia, 27. terribilis autem quædam exspectatio judicii, et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios. 28. Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus moritur : 29. quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui gratiæ contumeliam fecerit? 30. Scimus enim qui dixit : Mihi vindicta, et ego retribuam. Et iterum : Quia judicabit Dominus populum suum. 31. Horrendum est incidere in manus Dei viventis. 32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum : 33. et in altero quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socii taliter conversantium effecti. 34. Nam et vinctis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam. 35. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. 36. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. 37. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, et non tardabit. 38. Justus autem meus ex fide vivit : quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. 39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

Vers. 1.

1. UMBRAM ENIM HABENS LEX FUTURORUM BONORUM, NON IPSAM IMAGINEM RERUM. — Vox *enim* probat et dat causam, cur lex legisque sacrificia non potuerint peccata expiare et homines sanctificare, sed id exspectandum sit a Christo Christique sacrificio, uti docuit cap. præced. Causa hæc est, quod lex tantum fuerit umbra bonorum futurorum in novo Testamento, scilicet justitiæ, gratiæ et salutis dandæ per Christum : umbra autem non est res ipsa, sed tantum umbra rei.

Cur lex vetus, legisque sacrificia non potuerint peccata expiare?

Notat Theodoretus, et ex Nazianzeno Theophylactus, legi hic tribui σκιάν, Evangelio εἰκόνα, cœlo ἀλήθειαν καὶ τὸ πρᾶγμα, id est veteri Testamento tribui umbram, novo imaginem, quia futura bona, quasi imago clare et expresse repræsentat, rem vero ipsam et veritatem tribui cœlo. Verum quia Apostolus tantum comparat legem cum Evangelio, non autem cum cœlo; et quia vult docere Evangelium exhibuisse re ipsa remissionem peccatorum et gratiam, quam lex vetus per sua sacrificia et lustrationes adumbrabat : hinc melius Chrysostomus per *imaginem* intelligit veritatem rerum, sive res ipsas. Est enim hic metaphora ducta a pictoribus, qui primo carbone, aut penicillo, rudi modo rem delineant et adumbrant. Unde primam hanc et rudem picturam vocant umbram, quia prima est, rudis et umbratilis tantum delineatio rei, quam postea suis coloribus et pigmentis implent et exornant. ut fiat pulchra et perfecta imago : nec enim pictorum ars habet, quo tendat ulterius, cum in pictura hæc sit ultima eorum manus et perfectio. Sic Deus in veteri lege tantum delineavit rudem quamdam picturam et umbram reconciliationis et justitiæ per tot victimarum sanguinem et expiationem : in nova vero lege hanc reconciliationem et sanctitatem re ipsa expressit, expolivit, et quasi perfectam imaginem nobis depinxit et exhibuit. Unde Syrus pro *imaginem* vertit, קנומא *kenuma*, id est, substantiam rerum, quasi umbra fuerit in lege, res vero et corpus quod umbram efficit, sit in Evangelio. Quæ licet alia sit metaphora ab ea pictorum, quam innuit hic Paulus, idem tamen cum illa refert et significat.

Lex vetus umbra, Evangelium imago, cœlum veritas.

Secundo et genuine: lex vetus umbra est, Evangelium ipsa veritas.

NUNQUAM POTEST ACCEDENTES PERFECTOS FACERE. — « Perfectos, » id est, perfecte expiatos et a peccatis purgatos, justos et sanctos efficere suis hostiis non potest lex.

Vers. 2.

2. ALIOQUIN CESSASSENT OFFERRI; IDEO QUOD NULLAM HABERENT ULTRA CONSCIENTIAM PECCATI, CULTORES SEMEL MUNDATI. — « Cultores » vocat Judæos, qui suis victimis, lustrationibus et cæremoniis colebant Deum : hos enim significat Græcum λατρεύοντας.

Dices : Quæ est hæc consequentia? si vetera sacrificia potuissent expiare peccata, ergo jam ces-

Quomodo in sacri

[margin: ...ficio sit vis expiatrix peccati tam præsentis, quam præteriti et futuri?]

sare debuissent. Excipiet enim aliquis et dicet expiasse peccata præterita, sed pro peccatis præsentibus et futuris repeti debuisse; alioqui enim pari modo inferam : Sacrificium Missæ expiat peccata præterita, ergo pro futuris repeti non debet.

Respondeo *primo*, Apostolum directe loqui de expiatione peccatorum preteritorum, indirecte tamen et consequenter etiam de expiatione futurorum, *q. d.* Si in priscis sacrificiis fuisset vis et virtus expiatrix peccatorum præteritorum, ergo jam pro iis offerri cessassent, utpote pro quibus semel sacrificatum erat, quæque hoc sacrificio expiata et expurgata erant : atqui pro iis offerri non cessant. Nam quotannis in festo expiationis sacrificatur pro omnibus peccatis populi, non tantum præsentibus, sed et præteritis, uti docet Apostolus, vers. seq.; ergo patet quod in iis nulla fuerit vis peccatorum expiatrix; erant ergo hæc sacrificia tantum umbræ et typi sacrificii crucis, quo Christus peccata omnia expiavit.

Respondeo *secundo* : Indirecte, ut dixi, loquitur Apostolus de expiatione peccatorum futurorum, *q. d.* Si in priscis victimis fuisset vis expiatrix peccati præteriti, ergo et futuri, et consequenter si cessassent offerri pro peccatis præteritis, ergo et pro futuris, si in ea relabi aliquem contigisset. Ratio est, quia tota difficultas, quæ est in expiatione peccati, non consistit in præterito vel futuro. Tempus enim parum ad rem facit, sed consistit in gravitate et malitia peccati. Peccatum enim malum quoddam est immensum et infinitum, quia est offensa Dei immensi; ac consequenter virtus expiatrix peccati debet esse immensa et infinita; quod si ergo sacrificium aliquod per se et vi sua sit expiativum peccati præteriti, facile poterit esse et futuri. Virtus enim ejus peccati expiatrix cum sit infinita, tam facile tollet peccatum futurum, quam præteritum.

[margin: Ad expiandum peccatum requiritur vis infinita.]

Pro quo nota : Loquitur Apostolus de sacrificio non applicatorio, sed per se expiatorio peccati, quo scilicet Deo persolvitur lytrum et pretium injuriæ illi per peccatum illatæ, ut scilicet illo sacrificio et victima satisfiat majestati divinæ per peccatum læsæ, et reparetur illius injuria, honosque per peccatum ablatus restituatur. Opponit enim et anteponit Apostolus sacrificium crucis et victimam Christi sacrificiis Mosaicis et victimis boum, in eo quod non hæc, sed illud unum fuerit propitiatorium, expiatorium, satisfactorium et redemptorium peccati : ideoque colligit et concludit illa hujus tantum fuisse umbram et typum, eoque adveniente cessare debuisse, utpote in quibus nulla inesset vis ad expiandum peccatum. « Impossibile est enim, ut subdit Apostolus, sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. »

[margin: Loquitur hic Paulus de sacrificio non applicatorio, sed expiatorio.]

Hinc sequitur *primo*, Apostolum non comparare sacrificium crucis cum Aaronicis, in eo quod sacrificium crucis fuerit redemptorium et expiatorium; Aaronicum vero fuerit applicatorium : nec enim hac de re erat quæstio inter Hebræos sive Judæos; sed quæstio erat de paritate, sive pari dignitate Aaronis et Christi, sacrificiorum legalium et sacrificii crucis. Judæi enim volebant componere, imo anteponere Mosem et Aaronem Christo, suaque sacrificia tanquam expiatoria peccati, justificatoria et sanctificatoria, sacrificio Christi, idque ex eo quod Deus jubens *Levit.* IV, offerri hostiam pro peccato, subdat vers. 20, 26, 31, 35 : « Et dimittetur ei, » scilicet peccatum, pro quo hostiam obtulit. Illud ergo hic et tota epistola convellere nititur Apostolus, docetque non Aaronis, sed Christi sacrificium fuisse redemptorium et expiatorium peccati : de ejus vero applicatione non agit hic Apostolus. Cum ergo ait : « Alioquin cessassent offerri, » intellige qua pretia, non qua applicationes pretii; qua redemptoria et satisfactoria, non qua applicatoria. Hac enim de causa cessavit, nec iteratum est sacrificium crucis, quia, ut ait vers. 14, Christus « una oblatione (crucis) consummavit in æternum sanctificatos. » De quo plura vers. 14.

[margin: Sacrificia Aaronica Paulus comparat in dignitate cum sacrificio crucis, non in modo expiandi peccata.]

Hinc sequitur *secundo*, Apostolum non conferre hic sacrificium crucis cum sacrificio Missæ, quod non est redemptorium, sed tantum commemoratorium et applicatorium sacrificii crucis : si enim applicationem sacrificii crucis, quæ fit per sacrificium Eucharistiæ, excludere vellet Apostolus, pari modo excluderet baptismum, pœnitentiam, fidem, aliaque quibus applicatur nobis fructus sacrificii crucis; tam enim per baptismum et fidem, quam per Missam applicatur nobis meritum et pretium crucis Christi. Hinc patet solutio objectionis propositæ : sacrificium enim quo comparatur pretium et lytrum peccatorum, quale tantum fuit sacrificium crucis, iterari non debet; Missa vero et sacrificia, quæ hoc pretium applicant, repetitis peccatis repeti debent.

[margin: Apostolus non comparat hic sacrificium Missæ cum sacrificio crucis.]

[margin: Missa sacrificium cur iterari debeat, non vero sacrificium crucis?]

Dices : Instare potuissent Judæi ac dicere : Tua ratio, o Paule, bene concludit, cessare debuisse vetera sacrificia, quia non erant per se expiatoria peccati; sed cur non manserunt saltem ad hoc, ut essent applicationes sacrificii crucis.

Respondeo : Hoc non urgebant tum temporis Judæi, sed si ursissent, respondisset Apostolus, potuisse Christum, si ei libuisset, retinere vetera sacrificia, ut essent applicationes sacrificii crucis; verum noluisse, nec decuisse eum, ut hoc faceret. *Primo*, quia vetera sacrificia carnalia et rudia erant, pro rudi et carnali populo Judaico, nec convenientia spirituali populo Christianorum. *Secundo*, quia umbræ erant et figuræ crucis, ergo cruce exhibita cessare debebant et evanescere. *Tertio*, quia decebat ut Christus novus pontifex novum induceret sacrificium, idem scilicet quoad victimam cum sacrificio crucis, ut nimirum in Missa, corporis Christi pro nobis in cruce oblati, ac consequenter expiationis illius, redemptionis et gratiæ re ipsa participes efficeremur.

[margin: Quare vetera sacrificia non retinuerit Christus in sua Ecclesia?]

Triplex differentia sacrificiorum veterum et sacrificii Christi.

Denique ut rem totam paucis complectar, triplicem differentiam sacrificiorum veterum et Christi significat hic Apostolus. *Primo*, quod vetera uti pontifices honore et officio pares, ita et victimas succedaneas haberent ejusdem pretii et dignitatis : agnus enim par et similis succedebat agno, bos bovi; hircus hirco. Ratio erat, quia nulla erat victima condigna quæ peccatum expiaret; quod si talis aliqua fuisset, illius victimæ participatio et applicatio facta fuisset per alias victimas minoris pretii : sicut victima crucis redemptoria et expiatoria, nobis applicatur per sacrificium Missæ et per Sacramenta a Christo ad hoc instituta. *Secunda* differentia est, quod vetera sacrificia non expiarent peccata præterita. *Tertia*, quod nec futura expiarent, ideoque semper repetebantur; Christus vero sacrificio suo unico pro omnibus omnino peccatis præteritis et futuris expiavit, et pretium condignum obtulit, scilicet corporis sui victimam unam cruentam, quam proinde iterum offerre non est necesse; sed tantum applicare oportet, non sola fide speciali, ut volunt Novantes, sed timore, contritione, dilectione, Sacramentis, et eadem victima incruenta in sacrificio Missæ oblata, prout Christus sanxit, et Ecclesia ante Lutherum et Calvinum a Christo hucusque docuit et observavit. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Anselmus.

Error Novatorum de applicatione meritorum Christi.

Vers. 3.

3. Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. — *q. d.* Quod non fuerit in illis veteribus sacrificiis virtus aliqua peccatorum expiatrix, ex eo patet, quod singulis annis in die expiationis non tantum præsentia, sed et vetusta peccata totius anni, pro quibus jam ante sacrificatum erat, repetebantur. Pontifex enim semel in anno in die expiationis peccata toto anno a populo admissa expiabat, cum sanguine hircorum ingrediens et aspergens Sancta sanctorum, ut patet *Levit.* XVI. Ergo sacrificia hæc vetera tantum erant protestationes quædam, quibus protestabantur Judæi se aliud requirere sacrificium, puta Christi, per quod fieret peccatorum remissio : ac consequenter ipsa erant non tam peccatorum remissio, quam accusatio et commemoratio; sive, ut græce est, ἀνάμνησις, id est, in memoriam revocatio, ut scilicet homines recordarentur suorum peccatorum, scirentque ea sibi per sacrificia quæ obtulerant non esse remissa, sed ad Christi crucem et sacrificium per fidem et spem recurrerent.

Sacrificia vetera tantum erant protestationes, quibus Judæi testabantur se aliud exspectare sacrificium.

Vers. 5.

5. Ideo ingrediens mundum dicit : Hostiam et oblationem noluisti. — Probat novo argumento, testimonio scilicet *Psalmi* XXXIX, vetera sacrificia non expiasse peccata, non reconciliasse nos Deo; quia *Psalm.* XXXIX dicit Deus, se nolle, non delectari, non placari veteribus hostiis et oblationibus. Licet enim placeret Deo pietas, obedientia, devotio offerentium has victimas, ipsæ tamen victimæ, puta oves et boves, in se Deo non placebant, nec eum placabant, uti placet et placat Deum Christus in cruce immolatus.

Victimæ veteres in se nec placebant, nec placabant Deum.

Nota τὸ *ideo*, *q. d.* « Quia impossibile est sanguine hircorum et taurorum auferri peccata, » *ideo* Christus, ut peccata auferret, veniens et ingrediens mundum per suam incarnationem et nativitatem, *dicit* Deo Patri : *Hostiam*, scilicet cruentam hircorum et taurorum, atque *oblationem*, scilicet incruentam similæ, vini, panis, olei, etc., *noluisti*, o Pater; sed *corpus mihi aptasti*, quod tibi in sacrificium pro peccato offeram : quare *dixi*, et dico : *Ecce venio*, ecce ego, en adsum, præsto sum, ut faciam voluntatem tuam, Deus, ut scilicet me pro peccatis victimam offeram, qua homines tibi reconciliem.

Corpus autem aptasti mihi. — Ita legunt Septuaginta emendati per Cardinalem Caraffam, et ex Septuaginta Paulus, et Syrus hic. Ita legunt quoque Ambrosius, Chrysostomus, Theodoretus et Augustinus in *Psalm.* XXXIX, vers. 7.

Dices : Quomodo ergo *Psalm.* XXXIX in Hebræo habetur אזנים כרית לי *oznaim carita li*, id est, aures fodisti aut perforasti mihi : unde et in *Psalm.* XXXIX, ex alia editione Septuaginta legimus in Latina nostra versione, *aures autem perfecisti mihi*. Et ita legunt ibidem Arnobius, Cyrillus, Eusebius et Hieronymus, scilicet ὠτία, id est aures pro σῶμα, id est corpus. Respondeo, idem est sensus, sive legas *aures*, sive *corpus* perfodisti, vel perfecisti mihi. Sensus enim est : Fecisti, o Pater, me Christum servum tuum docilem, obedientem et perpetuum (talis enim servus, *Exodi* XXI, 6, solebat aurium perfossione notari), hoc ipso quo formasti humanitatem meam, cum gratia unionis et habituali, cumque auribus perforatis, id est, cum servitute et obedientia perpetua et difficillima in re durissima, scilicet morte crucis obeunda, quæ obedientia aures magis terebrat quam subula. Hinc enim servis perforabatur auris, ut scirent se molesta herorum imperia excepturos, quæ quasi subula aurem perforarent. Unde Chaldæus *Psalm.* XXXIX vertit, *aures autem ad auscultanda tua præcepta perforasti mihi*.

Aliqui pro *corpus*, legunt *aures*, et est metaphora ducta a servis quibus aures perforabantur.

Secundo et melius, Genebrardus in *Psal.* XXXIX, et Ribera ac Galenus hic, censent per synecdochen *aures* in Hebræo poni pro toto corpore. Agit enim Psaltes eo loco de incarnatione Christi, deque formatione illius corporis, quod quasi victima loco holocaustorum veterum boum et ovium, quæ Deo non placuerunt, Deo pro peccatis immolandum erat, uti patet ex præced. et seq. Continet enim *Psalm.* XXXIX hac de re quasi dialogismum Dei Patris et ipsius obedientissimi Filii Christi Domini. Unde et Syrus vertit, פגרא דין אלבשתני *pagra den albestani*, id est, *corpore autem vestivisti me*. Per « aures » ergo corpus intelligitur; nominantur autem aures præ aliis corporis membris, quia agebatur de servitute et obedientia Filii, usque ad immolationem et mortem crucis. Obedientiæ autem et servitutis symbolum sunt aures.

Aures per synecdochen hic ponuntur in Hebræo pro toto corpore.

Locus hic ab Apostolo ex psalmo citatus illustratur ex Hebræis fontibus.

APTASTI. — Hebraice כרית *carita*, quod *primo*, verti potest, *fodisti*, id est, *perforasti*. Ut alludat ad servum cui aures perforabantur, uti dixi. *Secundo*, Genebrardus et Ribera vertunt, aures et corpus mihi *fodisti*, id est fodicasti, uti figulus solet argillam fodicare et subigere, ut vas suum efformet : pari modo tu, o Pater, quasi plastes fodicando subigendoque corpus meum, illud plasmasti et aptasti mihi. *Tertio*, alii vertunt *fodisti*, id est emisti, sive acquisivisti mihi corpus; illud scilicet aptando et formando. Simili enim hebraismo dicit *Osee* cap. III, vers. 2, se uxorem *fodisse*, id est emisse, et emendo sibi desponsasse eam in uxorem quindecim argenteis. *Quarto* et optime, *carita*, id est, excidisti mihi corpus, sicut solent statuæ ex petra, marmore, aliove lapide exscindi; Hebræum enim כרה *cara*, uti et כרת *carat*, proprie significat, non tam fodere, quam exscindere. Inde enim dicitur מכרה *michra*, id est fovea, fodina, vel caverna excisa : cujus ad instar dicunt Hebræi filios exscindi ex corpore parentum. Unde Isaias, cap. LI, vers. 1 : « Attendite, inquit, ad petram unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis. » Quod explicans subdit : « Attendite ad Abraham patrem vestrum, et ad Saram quæ peperit vos. » Ubi, ut interpretatur S. Hieronymus, Abraham vocat *petram*, ob fidei firmitatem; *cavernam* vero *laci* vocat Saræ uterum, ex qua excisi sunt Judæi. Hebræi enim familias vocant בתים *battim*, id est, domos : inde בנים *banim*, id est filii, vocantur quasi אבנים *abanim*, id est lapides, ex patre quasi petra, et ex matre quasi fodina excisi et effossi. Sic Christus *Daniel*. II, 34, visus est Nabuchodonosori quasi lapis abscissus de monte, qui statuam quadriformem, quatuor monarchias significantem, prostravit et evertit. Sicut enim lapicidæ ex petra exscindunt statuas, illasque circumcidunt et concinnant, ut lapidei homines esse videantur, ita Deus ex B. Virgine quasi petra fortissima excidit, composuit et concinnavit tam aures, quam totum corpus Christi. Unde Septuaginta pro *carita*, id est fodisti, vel potius excidisti, vertunt κατηρτίσω, id est, apte et congruenter coagmentasti, aptasti, concinnasti et perfecisti corpus meum, ita scilicet ut corporis mei partes et membra inter se, et cum toto corpore apte congruant, planeque aptata et composita sint ad suum usum et finem, scilicet ut in corpore hoc ego Christus Patris mei voluntatem audire, explere, obedire, laborare, prædicare, pati, crucifigi, immolari possim. Unde Chrysostomus sic explicat : *Corpus autem perfecisti mihi*, id est, perfectum sacrificium fieri decrevisti, et ad illud concinnasti.

Hebræum cara quid?

Hebræi familias vocant domos, filios lapides, generari exscindi.

Quomodo Christi corpus formatum fuerit?

Vers. 6.

6. HOLOCAUTOMATA (hostiæ) PRO PECCATO NON TIBI PLACUERUNT. — *Psalm*. XXXIX, legitur *non postulasti*. Licet enim ea Judæis præceperis, tamen non ea præcepisti, nec postulasti, quasi ea per se tibi placerent, teque peccatis hominum offensum placarent.

Vers. 7.

7. TUNC DIXI : ECCE VENIO. — Cum scilicet incarnatus cognovi holocausta boum hircosque pro peccato tibi non placere, « tunc dixi : Ecce venio, » ut scilicet, pro priscis hircis, bobus et agnis, quæ te placare non poterant, corpus meum, sanguinem et vitam tibi in sacrificium pro peccatis et redemptionem hominum offeram.

Christus in primo puncto incarnationis habuit actum meritorium oblationis sui quem continuavit usque ad mortem.

Nota : In ipso Christi adventu et ingressu in mundum, id est, ut explicat D. Thomas et Anselmus, in ipso puncto incarnationis, habuit Christus actum, uti rationis, quo Deum omniaque jam dicta cognovit, ita et voluntatis, obedientiæ et oblationis, quo se et mortem suam, suos labores et ærumnas, omniaque sua Deo in pretium pro nostris peccatis nostraque salute obtulit : eaque voluntate sanctificati sumus, ut ait Apostolus, vers. 10. Meruit ergo ex tunc Christus sibi famam nominis sui, et corporis gloriam, nobis autem gratiam et salutem : atque hunc oblationis actum deinceps usque ad mortem continuando, idem hocce meritum suum continuavit; ita ut idem continuo per totam vitam meritus sit Christus, adeoque Christi hæc continuata oblatio et tota vita fuerit quasi unicum continuatum meritum, quod in morte ipsius, ita volente et statuente Patre, perfectum est. Ita D. Thomas et Doctores, III *part.*, *Quæst*. XXXIV, art. 3.

Varietas lectionum hic discutitur.

IN CAPITE LIBRI SCRIPTUM EST DE ME : UT FACIAM, DEUS, VOLUNTATEM TUAM. — *Psalm*. XXXIX, pro *in capite libri*, Hebræi habent במגלת ספר *bimgillat sepher*, quod S. Hieronymus et Vatablus vertunt, *in volumine libri*, id est totius sacræ Scripturæ, scriptum est de Christo, uti explicat Theophylactus et Photius. Verum Aquila et Symmachus transferunt, *in involucro*, *in convolutione libri* : quod Septuaginta et ex iis Paulus vertunt, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, id est, *in capite*, vel *in capitulo libri*. Veteres enim loco librorum utebantur longis membranis, quas in cylindrum convolvebant ad caput vel initium libri, id est, membranæ, easque cum legere vellent; revolvebant et explicabant instar chartarum, sive tabularum geographicarum, quas mappas mundi vocant. Unde Hebræum מגלת *megillat* (a radice גלל *galal*, id est, volvere, evolvere) tam voluminis, sive libri caput et initium, circa quod totus liber convolvebatur, quam ipsum librum, sive volumen, quod ita convolvebatur, significat. Addunt aliqui מגלת *megillat*, pro גלגלת *gulgolet*, quod proprie caput hominis significat, et ab eadem radice גלל *galal* descendit, accipi. Sed nusquam alibi ita accipitur : semper enim *gulgolet* caput hominis ob sui convolutionem et rotunditatem, *megilla* vero volumen, sive librum convolvilem significat.

Libri veterum convolviles in cylindrum.

Quæres, in cujus libri capite hæc de Christo scripta sint? Aliqui librum divinæ præscientiæ et prædestinationis accipiunt, in cujus libri initio de Christo scriptum est : Christus enim est principium omnium Dei operum, estque primus omnium prædestinatorum. Unde Symmachus ver-

tit, *in volumine definitionis suæ scriptum est de me.*

Per librum hic intellige S. Scripturam.

Verum alii passim per librum accipiunt Sanctam Scripturam. Hæc enim absolute et antonomastice Hebræis dicebatur liber.

Diversæ Patrum sententiæ, de quo libro Scripturæ hic agatur. Prima.

Primo ergo S. Augustinus in *Psalm.* XXXIX, per *caput libri* accipit initium psalmorum, sive psalmum primum, qui sic incipit : « Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte. » Quod licet omnibus justis, Christo tamen vel maxime convenit.

Secunda.

Secundo, S. Hieronymus, initio *Traditionum Hebraicarum in Genesin*, per *caput libri* accipit initium Geneseos, ubi dicitur : « In principio, » id est, in Filio, ut ipse explicat, « creavit Deus cœlum et terram. »

Tertia.

Tertio, S. Chrysostomus accipit initium Evangelii S. Joannis; ibi enim clare dicitur : « In principio erat Verbum, etc., et Verbum caro factum est. » Verum tempore Davidis necdum scriptum erat hoc Evangelium. Hæc autem sunt verba Davidis, *Psalm.* XXXIX.

Quarta.

Quarto, Franciscus Ribera, per *caput libri* accipit cap. II *Geneseos*, ubi scriptum est de Christo et Ecclesia in sensu allegorico : « Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea, » etc. Nam uti ex latere dormientis Adæ ædificata est Eva, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cum sanguis et aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima Sacramenta, scilicet Baptismus et Eucharistia, figurata sunt. Unde Paulus hæc Geneseos verba citans *ad Ephes.* V, et allegorice explicans, ait : « Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo et in Ecclesia. » Verum hæc arcta, exilia et obscura videntur.

Quinta et genuina, caput libri idem est quod summa S. Scripturæ.

Dico ergo, *caput* vel *capitulum* hic idem esse, quod *summam*, *q. d.* In summa legis, id est, in ipsa lege totoque Pentateucho, totaque sacra Scriptura scriptum est de me. Sic enim cap. VIII, vers. 1, summam dictorum vocat Apostolus κεφάλαιον, id est *capitulum*. Unde Hebræum במגלת *bimgillat* verti potest, *in volumine libri* scriptum est de me, id est, in tota sacra Scriptura, ut dixi ex Theophylacto, et ita explicant Eusebius, Didymus, Theodoretus, Cyrillus in *Catena Græcorum*, in psalmo XXXIX.

Vel potius est index S. Scripturæ.

Vel aptius Græco et Syro, quod tamen eodem redit, *caput libri* est ipsum argumentum et index libri. Hunc enim indicem significat Græcum κεφαλίς. Sic et Hebræum מגלה *megilla* significat convolutionem circa initium et argumentum libri, ac consequenter ipsum argumentum indicemque libri significat. Ita Matthæus Galenus hic, *q. d.* « In capite libri, » id est, in argumento et indice totius Scripturæ, scriptum est de me : non quod vere tale argumentum et indicem habuerint Hebræi, qui ex religione et veneratione sacræ

Summa veneratio sacræ Scripturæ apud Judæos.

Scripturæ nec argumentum, nec quidquam aliud addere voluerunt ipsi textui sacræ Scripturæ, sed ut sit catachresis et metonymia, qua res dicitur vocari et scribi, cum in se talis est, ut jure et vere ita vocari et inscribi possit. Sic dicitur *Isaiæ* cap. IX, quod Christus « vocabitur Emmanuel, admirabilis, consiliarius, fortis, pater futuri sæculi; » *vocabitur*, id est, erit : nusquam enim hisce nominibus vocatus legitur Christus, cum in circumcisione tantum vocatus sit Jesus.

Omnia veteris testamenti spectant et tendunt ad Christum.

Eodem modo ait hic Psaltes, in capite vel argumento libri scriptum esse de Christo : quia sicut argumentum libri in ejus capite et indice scribitur, ita in capite et indice sacræ Scripturæ est Christus, id est ipsa sacra Scriptura tota pro argumento suo habet Christum, tota circa Christum versatur. Dicit ergo Christus : « In capite libri scriptum est de me, » id est, totus index legis me respicit, tota lex me spectat, suaque sacrificia et omnia quæ habet, dirigit ad meum sacrificium, meamque redemptionem significandam et repræsentandam; adeoque quidquid hisce de rebus scribit et præscribit, propter me scribit et præscribit, ut scilicet ego veniam in mundum per incarnationem, hoc fine, ut tuæ, o Pater, voluntati, hebraice רצונך *retsonecha*, græce εὐδοκίᾳ, id est, desiderio et beneplacito tuo satisfaciam, quod est, ut morte mea redimam et expiem hominum peccata, quæ nullis legalibus aliisque victimis expiari potuerunt. Ita Eusebius, Didymus, Theodoretus, Cyrillus et Genebrardus in *Ps.* XXXIX. Sic *Ephes.* cap. I, vers. 10, dicit Apostolus placuisse Deo *instaurare omnia Christo* : ubi pro *instaurare*, græce est ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, ad caput revocare : quasi Christus sit summa et caput, ad quod Deus Pater omnia redigere et revocare voluerit, uti ibi dixi.

Psalm. XXXIX non de Davide, sed de Christo ad litteram scriptus.

Hinc patet *Psalm.* XXXIX, non de Davide, aut quovis justo, ut volunt Vatablus, Jansenius et Judæi, sed de Christo ad litteram scriptum esse. Christi enim verba sunt hæc : « In capite libri scriptum est de me, » ut explicat S. Paulus hic, et passim Patres.

Tropologice, tota Scriptura inculcat nobis obedientiam : hæc est summa, hoc argumentum totius Scripturæ, sapientiæ et virtutis, ut cum Christo dicamus Deo : « Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam. »

UT FACIAM, DEUS, VOLUNTATEM TUAM.—Refer hæc verba, non ad *volui*, quod in *Psalm.* XXXIX sequitur, cum dicitur : « Ut facerem voluntatem tuam, Deus meus, volui, et legem tuam in medio cordis mei. » Sed refer ea ad *ecce venio*, scilicet ad hoc, « ut faciam, o Deus, voluntatem tuam. » Patet id ex Græco et Hebræo. Quod ergo interseritur : « In capite libri scriptum est de me, » quasi per parenthesin interjicitur, et ad utrumque, scilicet tam ad *ecce venio*, quam ad τὸ *ut faciam voluntatem tuam*, referendum est. Scriptum enim est, Christum in carnem venturum, ad hoc, ut faciat et impleat Dei voluntatem circa hominum

redemptionem. Quod deinde sequitur in *Psalmo:* « Volui, et legem tuam in medio cordis mei, » a præcedentibus per hypocolon distinguendum est, *q. d.* Volui venire in mundum, ad hoc, ut facerem voluntatem tuam, o Pater; volui, et prompta voluntate acceptavi decretum et voluntatem tuam de mea incarnatione et morte pro salute hominum: hancque tuam legem et statutum in medio cordis mei impressi et infixi.

Singularis et prompta Christi obedientia.

Vers. 8 et 9.

8 et 9. SUPERIUS DICENS (id est, cum dixisset, scilicet David in persona Christi, *Psalm.* XXXIX): QUIA HOSTIAS, ET OBLATIONES, ET HOLOCAUTOMATA (et victimas) PRO PECCATO NOLUISTI; TUNC DIXI (scilicet ego Christus, in cujus persona hæc scripsit et dixit David): ECCE VENIO (hoc clarius significant Syra et Græca, quæ habent τότε εἴρηκεν, id est, tunc dixit; ut sint verba non Christi, sed Pauli, de Christo, *q. d.* Christus qui paulo ante dixerat: Hostias et oblationes noluisti, quia videbat Deo non placere, nec eum placare, tunc dixit: Ecce venio, ut faciam tuam, Deus, voluntatem: quibus verbis) AUFERT PRIMUM, UT SEQUENS STATUAT, — id est, aufert prius vetus, scilicet sacerdotium et sacrificium, per hoc, quod ait: « Hostias noluisti, ut sequens, » græce τὸ δεύτερον, id est secundum, scilicet Christi obedientiam et sacrificium, « statuat, » dum subdit: « Tunc dixi: Ecce venio, » ut me tibi in cruce immolando, « faciam voluntatem tuam, » o Pater.

Vers. 10.

10. IN QUA VOLUNTATE SANCTIFICATI SUMUS PER OBLATIONEM CORPORIS JESU CHRISTI SEMEL. — Id est, per hanc voluntatem Patris, quam suscepit et adimplevit Christus offerens se pro nobis in cruce, puta, per victimam non legalem boum et ovium, sed Christi ipsius, justificati et sanctificati sumus.

Vers. 11.

11. ET OMNIS QUIDEM SACERDOS (veteris legis) PRÆSTO EST QUOTIDIE MINISTRANS, ET EASDEM SÆPE OFFERENS HOSTIAS, QUÆ NUNQUAM POSSUNT AUFERRE PECCATA. — Ne mirentur Hebræi, tot tamque variis assueti sacrificiis et mactationibus, hæc omnia esse abolita per unam Christi immolationem in cruce, illud ipsum inculcat et sæpe repetit, docens causam hujus rei esse, quod legalia sacrificia peccata expiare non poterant, ideoque semper repetebantur: Christus autem unica sui oblatione in cruce, omnia hominum peccata expiavit.

Nota: Pro *præsto est* græce est ἕστηκε, id est, adstat continue et constanter, scilicet altari et Deo Deique sacrificiis et ministeriis, sicut famuli adstant domino aut regi dum ei ministrant. Hinc Hebræi עמד *amad,* id est stare, sumunt pro λειτουργεῖν, id est, sacrificare et sacris operari. *Stare* enim *coram Domino* idem est, quod agere sacerdotem aut Levitam, Deoque sacrificare, aut ministrare in aliis sacris functionibus; ut patet *Num.* IV, 3; *Num.* XVI, 16; II *Paralip.* XXIX, 11; II *Esdræ.* VII, 65.

Stare coram Domino, idem est quod agere sacerdotem.

Vers. 12.

12. HIC AUTEM UNAM PRO PECCATIS OFFERENS (προσενέγκας, id est, postquam obtulit) HOSTIAM, IN SEMPITERNUM SEDET IN DEXTERA DEI, — *q. d.* Christo non est opus pluribus hostiis. Unica enim hostia omnia expiavit, cœlumque sibi et nobis reseravit, ut in eo jam gloriosus sedeat a dextris Dei.

Nota: Opponit sedere Christi τῷ stare vel astare sacerdotum legalium. Stare enim signum est servitutis et ministerii: sedere autem dominatus, cui ministerium exhibeatur, inquit Theophylactus.

Vers. 13.

13. DE CÆTERO EXSPECTANS, DONEC PONANTUR INIMICI EJUS SCABELLUM PEDUM EJUS, — *q. d.* Deinceps amplius non ministrabit, non immolabit, non offeret se Christus; sed tantum exspectat diem judicii, ut tunc omnes infideles sibique rebelles subjiciat, conterat, condemnet: itaque plena victoria de hostibus parta in æternum regnet et triumphet. Injicit Apostolus de more hisce verbis aculeum constantiæ et patientiæ Hebræis, ut pro Christi fide spoliationem et exilium fortiter et generose ferant, cogitantes, certoque sperantes brevi hosce suos et Christi spoliatores et inimicos, tam Christi, quam suis pedibus subjiciendos et conculcandos esse.

Aculeus constantiæ terror judicii.

Vers. 14.

14. UNA ENIM OBLATIONE, CONSUMMAVIT IN SEMPITERNUM SANCTIFICATOS. — Dat causam, cur Christus jam sedeat a dextris Dei, tantumque exspectet, ut inimici suis pedibus subjiciantur. Causa hæc est, quia una sui oblatione Christus omnia consummavit, ut nihil jam ei offerendum, laborandum, perficiendum restet, *q. d.* Christus unica sui oblatione in cruce « consummavit, » id est, dedit consummatam oblationem, consummatum et perfectum pretium redemptionis nostræ, quo quasi fonte immenso et inexhausto, semper et usque ad finem mundi, imo in omnem æternitatem valituro, « sanctificatos, » græce τοὺς ἁγιαζομένους, id est, eos qui sanctificantur, consummet et perficiat, id est, perfecte sanctificet et quasi Deo consecret. Hoc enim significat Græcum τετελείωκεν. Ita nimirum, ut, licet infiniti homines nascerentur, et infinita peccata committerent, ad eos sanctificandos non opus esset alia oblatione, sed ad hoc unica hæc Christi in cruce oblatio sufficeret, per cujus applicationem omnes illi ab omnibus suis peccatis perfecte justificarentur et sanctificarentur. Ita Patres, et Concilium Tridentinum, *sess.* XXII, cap. I. Christus ergo in cruce sanctificatos « consummavit, » quantum est in se, et ex parte sua, id est, consummavit in actu primo. Nam in actu secundo, et re ipsa consummat et perficit nos per baptismum, pœnitentiam, Eucharistiam, aliaque Sacramenta et bona opera, quibus applicat nobis generale et consummatum sacrificium, pretium et meritum suæ crucis. Clarum enim est, quod per solam Christi in cruce oblationem, non omnes infideles, Pagani et peccatores sint justificati; sed requiri, ut hæc Christi oblatio iis applicetur, non per solam fidem, uti volunt Novantes, sed etiam per bona opera, et Sacramenta ad id a Christo instituta, ut omnibus sæculis docuit Ecclesia.

Christi merita infinitis peccatis delendis sufficiunt.

Bona opera et Sacramenta applicando nobis meritum crucis Christi, nos justificant.

Vers. 15.

15. Contestatur autem nos et Spiritus Sanctus. — Græce μαρτυρεῖ, id est testificatur, testimonium perhibet hujusce rei, scilicet quod remissio peccatorum non a Mose, sed a Christo; non a veteri Testamento, sed a novo; non a sacrificiis hircorum et vitulorum, sed ab unica Christi in cruce oblatione, per quam Christus in sempiternum consummavit sanctificatos, sit petenda.

Remissio peccatorum a solo Christo petenda.

Idipsum probavit jam testimonio ipsius Filii Dei, vers. 6 et 7, et testimonio Patris, vers. 13. Pater enim excludens veterem legem et sacrificia Aaronica, dixit Filio, *Psalm.* cix: « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. » Et post peractum in cruce sacrificium ascensumque Christi in cœlum, dixit ei: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Hic illud ipsum probat testimonio Spiritus Sancti, qui per Prophetas, ac præsertim per Jeremiam locutus, hanc remissionem peccatorum per Christum, in novo Testamento dandam prædixit et promisit. Hoc Jeremiæ testimonium citavit jam ante Apostolus, cap. viii, vers. 10, ubi illud explicui.

Vers. 18.

18. Ubi autem horum (peccatorum est) remissio: jam non est oblatio pro peccato. — « Oblatio, » scilicet qua satisfiat pro peccato, quaque lytrum peccatorum condignum persolvatur, pretiumque comparetur, cujus applicatione omnes re ipsa a servitute peccati et diaboli liberemur, justificemur et sanctificemur. De tali enim oblatione loquitur Paulus, uti docent Patres, et fatetur Calvinus et Beza. Non ergo excludit hic Paulus oblationem Missæ, quæ æque ut fides, baptismus et pœnitentia, hoc oblationis in cruce peractæ lytrum et pretium nobis iterum et iterum applicat, dum iterum et iterum in peccata relabimur.

Sacrificium Missæ pretium redemptionis nostræ nobis applicat.

Perperam ergo et insulse ex hoc Apostoli loco, et ex cap. vii, probare conatur Lutherus, Missam esse abominationem magnam, idque se didicisse asserit ab angelo tenebrarum, puta a diabolo, quando cum eo hac de re disputans, ab eo se convictum fuisse fatetur lib. *de Missa privata et unctione sacerdotum,* quem edidit anno 1534. Argumenta Lutheri et sequacium ejus sunt quatuor, quæ hic breviter repetam et dissolvam.

Sacrificium Missæ non est abominatio, ut ex hoc loco insulse conatur probare Lutherus.

Lutheri argumenta solvuntur.

Primum, Apostolus hac epistola solum Christum statuit pontificem et sacerdotem: ergo non sunt ponendi in Ecclesia alii sacerdotes, ergo nec sacrificium Missæ.

Primum solvitur.

Respondeo ad antecedens, Christum esse solum pontificem, talem scilicet, qui sua victima crucis pro peccatis omnibus satisfecerit, quique peccatorum sit redemptor. Qua in re nullus Christo succedit honore et officio par, sicut Aaroni successit Eleazarus, Aaroni in pontificatu par et æqualis. Neganda est ergo utraque consequentia argumenti: nostri enim sacerdotes non sunt pares Christo, sed Christi vicarii et ministri, qui crucis sacrificium identidem nobis per Missæ sacrificium repræsentant et applicant.

Secundum, Apostolus hac epistola inculcat unicum Christi in cruce sacrificium: ergo nullum est illud, puta Missæ sacrificium; adeoque Missa injuria est cruci Christi.

Secundum solvitur.

Respondeo ad antecedens, Apostolum loqui de universali et omnipotenti sacrificio: illud enim est unicum in cruce peractum, ex quo vim habent nostra sacrificia. Illud enim unicum fuit quasi materia, fons et pretium nostrorum; nostraque illius sunt quasi rivulus, applicatio et repræsentatio continua. Unde patet, Missam non esse injuriam cruci, cum sit crucis assidua commemoratio et commendatio: sacrificium enim crucis nobis pretium comparavit, Missa vero confert nobis hujus pretii applicationem. Alioquin enim Ecclesia, quæ Christi respublica est, et lex perfectissima, careret quotidie sacrificio et cultu Dei latriæ solemni et publico. Cum nulla gens, nulla religio, nulla Ecclesia fuerit unquam sine sacrificio et sacerdotio, quis credat hoc unum a Christo neglectum, cum institueret formaretque suam Ecclesiam, quasi rempublicam divinam et omnibus numeris absolutam?

Tertium, Apostolus docet ideo vetera sacrificia cessasse, quia quotidie quasi infirma et inefficacia repetebantur; atqui talis quoque est Missa.

Tertium refellitur.

Respondeo, Missam non esse talem: illa enim vetera repetebantur, eo quod nullam haberent vim expiandi culpam veram, sed tantum legalem et umbraticam. Hæc enim est eorum infirmitas. Repetebantur quoque ut adumbrarent sacrificium Christi, et ut excitarent offerentes ad Christi fidem et dilectionem, ut per eam, remissionem obtinerent. Nostra vero Missæ sacrificia repetuntur, quia in nova recidimus peccata, quæ nova expiatione sacrificii, quo nobis applicetur meritum et satisfactio sacrificii crucis, indigent. Tantum enim opponit Apostolus Aaronica sacrificia, Christi in cruce sacrificio, in virtute merendi, expiandi et satisfaciendi, in qua illa fuerunt infirma et inefficacia, Christi vero fuit potens et efficacissimum: non autem opponit aut confert sacrificium expiatorium, quale fuit crucis, cum applicatorio, qualis est Missa, immo hoc sub illo tacite subintelligit; est enim hoc illi subordinatum, adeoque idem cum illo, quoad victimam. Hanc enim eadem habet, scilicet corpus et sanguinem Christi, quam tamen in sacrificio Missæ Christus voluit esse certæ et limitatæ virtutis et efficaciæ quoad vim impetrandi et satisfaciendi, cum in cruce fuerit illimitatæ et immensæ.

Sacrificium applicatorium subordinatum expiatorio.

Quartum est Calvini: Satis, inquit, meritum et pretium sacrificii crucis nobis applicant verbum Dei, fides et Sacramenta; ergo ad hanc applicationem non est opus Missa.

Quartum Calvini contra Missam argumentum enervatur.

Respondeo, negando antecedens. Licet enim fides et Sacramenta applicent nobis meritum quoad justificationem, non tamen applicant illud quoad propitiationem; quia sola Missa est sacrificium propitiatorium, quod ex opere operato

impetrat gratiam prævenientem, qua excitemur ad fidem, pœnitentiam, et Sacramenta, quibus justificemur, suscipienda. Atque hac de causa toties repetit et inculcat hic Apostolus, quod Christus assistat Deo, ejusque vultui pro nobis appareat, quod sit sacerdos æternus, quod interpellet pro nobis, quod offerat sua dona et hostias, quæ sane jam alia non sunt, quam sacrificia Missæ, quæ ipse quotidie per sacerdotes a se institutos offert, ut docent Patres omnes, et Concilium Tridentinum loco citato.

Sacramentorum est justificare, sacrificiorum propitiare.

Ubi adverte : Sacramentorum est justificare, sacrificii vero est propitiare, sive Deum propitium reddere; ut scilicet peccatorum incipiat misereri, eisque gratiam prævenientem et excitantem largiatur. Eucharistia ergo sive Missa, qua sacrificium est, impetrat nobis gratiam hanc prævenientem, atque simul impetrat remissionem pœnæ peccatis debitæ, insuperque culpæ venialis : culpam autem mortalem per se non tollit aut abolet, nisi in eo, qui bona fide nesciens se esse in culpa mortali Missam celebraret, huic enim Eucharistia culpam mortalem remittit, primamque gratiam et justitiam confert; sed id facit non qua sacrificium, sed qua Sacramentum est. Unde peccator laicus peccatum suum ignorans, et bona fide Eucharistiam sumens, pari modo ex ea peccati remissionem primamque gratiam et justitiam consequitur.

Vers. 19.

19. Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu sanctorum, in sanguine Christi, — id est per sanguinem Christi, non autem per sanguinem hircorum et vitulorum legis veteris. Incipit hic secunda epistolæ pars, qua Apostolus more suo a dogmatibus transit ad mores Hebræorum efformandos. Hactenus enim docuit eos, veram fidem, justitiam et salutem petendam esse a Christo, non a lege : jam hortatur eos ad constantiam in eadem fide et pietate Christiana, ne scilicet ob Judæorum persecutiones, odia et bonorum expilationes, ab ea desciscant. Ita Theophylactus.

Secunda hujus epistolæ pars, qua transit ad mores.

Nota : « Fiduciam in introitu, » vel, ut græce est, εἰς τὴν εἴσοδον, id est, in introitum, « sanctorum, » vocat Apostolus spem introeundi in Sancta sanctorum, id est, in cœlum. Ita Theophylactus.

Posset *secundo*, sic explicari cum nonnullis, *q. d.* In ipso Christi introitu in Sancta sanctorum, id est in cœlum, habemus spem nos etiam in illud introituros.

Vers. 20.

20. Quam initiavit nobis viam novam, et viventem per velamen, id est carnem suam. — Pronomen *quam* cohæret cum *viam novam*, referturque *introitum sanctorum*. Unde aliqui ex Græco clarius hic vertunt et legunt *quem*, scilicet *introitum*; sed Latina syntaxi eadem est sententia et sensus, sive vertas *quam*, sive *quem*. Hic enim introitus non est aliud, quam via in cœlum. Via enim in cœlum est initium introitus in cœlum et introitus in cœlum est complementum viæ in cœlum.

Secundo, Vatablus in voce ὁδὸν, id est *viam*, subaudiens κατά, paulo clarius ita vertit, *cum habeamus libertatem introeundi in Sancta per sanguinem Jesu, ea via, quam dedicavit nobis*.

Tertio, Syrus hæc ita trajicit : *Habemus fiduciam in introitu ædis sanctæ, et viam vitæ* (id est, ad vitam et salutem æternam) *per sanguinem Jescua, quam initiavit nobis*. Sed hæ versiones licet in se claræ sint, verba tamen Græca invertunt et distorquent : unde Latina nostra versio planissima est, et ad verbum Græco respondet, juxta explicationem jam datam.

Initiavit, — ἐνεκαίνισεν, id est innovavit, primus calcavit et inivit, vel etiam dedicavit aliisque communem fecit, ut vertit Vatablus; inde enim Encœnia vocantur dies dedicationis. Primus ergo Christus viam in cœlum initiavit, quia primus illam ingressus est, itaque ex invio viam fecit, eamque nobis stravit et complanavit. Alludit enim Paulus ad eos, qui primo vias ob nivem aut similem causam invias ineunt, calcant, easque secuturis pervias efficiunt, uti faciunt in Alpibus incolæ : quod gallice dicimus, *Il nous a frayé le chemin*; et flandrice, *Hy heeft ons den wegh ghebaent*. Hoc enim est viam initiare, et initiando complanare, aliisque communem et perviam efficere.

Viam novam. — Pro *novam* græce est πρόσφατον, id est recentem, novam, nullius pede hactenus calcatam.

Via vivens quæ?

Et viventem, — id est permanentem, seu perpetuæ efficaciæ, vigentem semper et florentem.

Secundo, « viventem, » id est, quæ ad vitam æternam ducit. Unde Syrus vertit, אורך דחיה *urecha dechaie*, id est viam vitæ.

Caro Christi, et Christus ipse est nobis via vivens.

Tertio et optime, « viventem, » quia hæc via vivens et animata est caro Christi, et Christus ipse, qui dicit : « Ego sum via, veritas et vita. » Per velamen enim erat via in Sancta sanctorum; velamen autem hoc significabat carnem Christi, ut subdit Apostolus. Sicut ergo per velamen discissum vel divisum, quasi per viam apertam et patefactam ibatur in Sancta sanctorum : ita per carnem Christi in cruce discissam, quasi per viam imus in cœlum. Itaque sicut via Alpium vocatur via per Alpes, ita via velaminis vocatur via per velamen, id est per carnem Christi. Quare via in cœlum est caro Christi passa, sive Christus ipse passus, quam fide et spe, quasi duobus pedibus incedimus et calcamus, dum credimus et speramus per Christi passionem nos perventuros ad remissionem peccatorum, justitiam, sanctitatem et salutem; itaque hac via recta pergimus et tendimus ad cœlum. Præclare S. Ambrosius in *Psal.* CXVIII, serm. 5 : « Creatus, inquit, Christus secundum susceptionem carnis, ut redimeret creaturas. Creatus, ut vias mihi demonstraret æternas, quibus homo redire possit ad Dei regnum. Ergo

quia principium est viarum Dei, hoc principium sequamur. Prius viam novi ingressus est Testamenti, ut eam sterneret nobis. Si jejunamus, ante nos ille jejunavit. Si pro nomine ejus sustinemus injurias, prius ille sustinuit pro nostra redemptione, cervices suas posuit in flagella, maxillas suas in palmas; ascendit crucem, ut doceret mortem non esse metuendam. Denique quasi præcedens ait Petro : Tu me sequere; et ideo Petrus cursum consummavit, quia secutus est Christum, » etc.

Velum quod erat ante Sanctum sanctorum, allegorice significabat carnem Christi.

PER VELAMEN, ID EST CARNEM SUAM. — Hinc patet velum, quod erat ante Sanctum sanctorum, eaque velabat, significasse allegorice carnem Christi, idque apposite. *Primo*, quia carne Christi velabatur divinitas illius, sicut velo hoc velabatur Deus sedens super Cherubim in Sancto sanctorum. Ita Anselmus et alii Patres.

Secundo, quia per carnem Christi patefactum est cœlum; sicut per velum in altum sublatum patefiebant Sancta sanctorum : cujus rei typo velum hoc in passione Christi scissum patefecit Sancta sanctorum, ut significaretur per carnem Christi in passione discissam, viam et aditum nobis esse reseratum in cœlum; uti jam dixi. Ita Chrysostomus.

Vers. 21.

21. ET SACERDOTEM MAGNUM SUPER DOMUM DEI.— Repete et supple *habentes*. « Domum Dei » vocat cœlum, ut vult Theophylactus, vel potius Ecclesiam, tam militantem, quam triumphantem. Utrique enim præsidet et imperat Christus.

Tria bona Christianis per Christum data.

Notat hic Paulus tria bona Christianis per Christum data : *primum* est fiducia accedendi ad Deum; *secundum*, via strata in cœlum; *tertium*, pontifex et advocatus ipse Christus. Ne quis enim timidior diceret : Fateor iter esse stratum, sed quomodo terribilem irati Patris, in quem peccavi, conspectum subibo? occurrit Paulus : Ne timeas, inquit, habes Christum pontificem, qui te inducet, et propitium tibi Patrem efficiet. Unde infert, dicens : « Accedamus cum vero corde, » etc.

Vers. 22.

22. ACCEDAMUS CUM VERO CORDE, IN PLENITUDINE FIDEI, ASPERSI CORDA A CONSCIENTIA MALA, ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA. — Nota : *Cor verum* vocat cor sincerum, non fucatum, quod Hebræi vocant נאמן *neeman*, id est fidele, verum, sincerum.

IN PLENITUDINE FIDEI.— Id est, cum plena fide, græce, ἐν πληροφορίᾳ πίστεως. Quod *secundo*, cum Vatablo verti potest, cum plena persuasione, certitudine et firmitate fidei, uti dixi *Rom.* XIV, 5. *Tertio*, Syrus vertit, בתוכלנא דהימנותא *betuchelana dehaimanuta*, id est cum fiducia fidei, id est cum fiducia fideli, sive quam parit recta, plena et certa fides.

ASPERSI CORDA (id est in cordibus et mentibus nostris lustrati sanguine Christi, eoque emundati) A CONSCIENTIA MALA. — Id est a peccatis, quæ conscientiam malam et vitiosam efficiunt. *q. d.* Puris cordibus accedamus ad Deum. Metonymice enim ponitur *aspersio* pro purgatione et puritate, quæ per aspersionem efficitur. Alludit ad aspersionem sanguinis, qua fiebat legalis expiatio, ut dixi cap. IX, vers. 13. Pari enim modo interna animæ expiatio fit per aspersionem, id est, applicationem sanguinis Christi in baptismo. De baptismi enim aspersione et emundatione loqui Apostolum, patet ex sequentibus.

Aqua baptismi est aqua purgans et emundans.

ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA.—Aquam baptismi vocat *mundam*, id est purgantem et mundantem. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus. Non bene ergo id nonnulli negant : nam aqua quæ jam corpus emundat, non est alia, quam aqua baptismi. Alludit ad aquam expiationis, ex cineribus vitulæ rufæ confectam; Judæi enim immundi, si ea corpus abluerent, legaliter mundabantur, mundique censebantur, *q. d.* Sicut Judæi immundi aspersi aqua expiationis, eaque emundati, munde, religiose et fidenter accedebant ad Deum in suo tabernaculo et templo habitantem : ita multo magis nos, qui per baptismum non solum in corpore, sed etiam in anima abluti sumus, idque per applicationem sanguinis Christi, quam facit baptismus puro jam corde et corpore, sancte et alacriter ad Deum accedamus.

Vers. 23.

23. TENEAMUS SPEI NOSTRÆ CONFESSIONEM INDECLINABILEM. — « Confessionem spei » vocat fidem, fideique professionem, qua baptismum accepturi Hebræi recitantes Symbolum de more, professi sunt se credere in Christum, et per Christum credere et sperare carnis resurrectionem, et vitam æternam in cœlo. Vide dicta cap. III, vers. 1. Evangelium ergo est confessio nostra. Pari modo Mahomet suam fidem et legem vocavit arabice אלקראן *alcoran*, id est confessio, a radice קרר *karrar*, id est confessus est : eo quod in Alcorano descripserit fidem et legem, quam omnes Mahometani confiteri et profiteri debeant.

Alcoranus quid?

Confessio fidei nostræ debet esse firma et contemptrix cupiditatum.

Hanc ergo fidem fideique confessionem quæ spem jam dictam excitat et acuit, vult Apostolus servari « indeclinabilem, » id est firmam et inconcussam; quæ non vacillet, non nutet huc illuc, nec declinet a recto rectaque fide, etiam urgentibus et impellentibus persecutionibus.

Secundo, ut Anselmus, « indeclinabilem, » id est quæ deorsum non inclinetur, ut deprimatur et devergat ad cupiditatem opum rerumque terrenarum; sed semper quasi ignis more suo sursum acclinet et assurgat, tendatque ad desiderium et prosecutionem bonorum cœlestium et æternorum, quæ sunt objectum hujus fidei, confessionis et spei. Unde subdit Apostolus :

FIDELIS ENIM EST, QUI REPROMISIT. — Deus scilicet, qui hæc bona cœlestia, uti promisit, ita fideliter ea vobis conferet et præstabit, si et vos vicissim illi fideles et in fide Christi constantes perseveretis, pro eaque bona terrena contemnatis, et, si opus sit, perdatis et profundatis.

Vers. 24.

24. ET CONSIDEREMUS INVICEM IN PROVOCATIONEM CHARITATIS ET BONORUM OPERUM. — Pro *in provo-*

cationem, græce est εἰς παροξυσμόν, id est ad exstimulationem, *q. d.* Homines vitiosi considerant vitiosa aliorum exempla, ut ea imitentur; vos vero, o Hebræi Christiani, considerate mutua Christianorum exempla charitatis, aliorumque bonorum operum, quæ vos provocent et incitent non ad invidiam, sed ad imitationem, ut scilicet pro omnibus vestris tam negotiosis, corporeis et inanibus legalibus observantiis, observetis et exerceatis tantum officia et actus charitatis, aliarumque virtutum, sicut alios Christianos videtis facere. Quemadmodum enim ferrum ferro acuitur, et lapis lapidi allisus ignem elicit : sic anima animæ commorans, ad eadem ipsam incitat, ut charitate ardeat, sicut et ipsa ardet, ut notat Chrysostomus et Theophylactus : tanta vis est exempli. Et quis dubitet in illo nascentis Ecclesiæ fervore Christiano, virtutum fuisse ferventissimam contentionem ?

Magna vis exempli bonorum operum.

Vers. 25.

25. Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam. — Pro *collectionem* græce est ἐπισυναγωγήν, id est aggregationem, ut vertit Vatablus et Erasmus. Per *aggregationem* et *collectionem* hanc, Apostolus *primo*, intelligit Ecclesiam, *q. d.* Ne deseratis, o Hebræi, per apostasiam aut hæresim Ecclesiam Christianam, cui aggregati estis, et in qua collecti et compacti estis, quasi in unum idemque corpus Christi mysticum. Timebat enim Apostolus, ne Hebræi metu et persecutione Judæorum, ab Ecclesia ad Synagogam et Judaismum deficerent : hinc ad eos in fide et Ecclesia Christi confirmandos identidem eos ad constantiam adhortatur, hicque, uti dixi initio epistolæ, finis et scopus est totius epistolæ. Unde et subdit : « Voluntarie enim peccantibus (apostatantibus) nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccato hostia. »

Finis et scopus totius hujus epistolæ.

Secundo, per *aggregationem* et *collectionem* hanc intelligit Apostolus cœtus Ecclesiæ et conventus fidelium ad sacram synaxim, et ad verbum Dei precesque publicas : hos ergo conventus vult Apostolus a Christianis diligenter frequentari, tum ut publice fidem suam profiteantur, Deumque colant, et publicas ei laudes et gratiarum actiones persolvant; tum ut in iis invicem excitent et provocent ad charitatem et bona opera, ac præsertim ad constantiam in fide, instante persecutione. Illi enim publici et mutui congressus mire fovent fidem et charitatem, quæ in secessu et separatione diuturniori languescit. Sic enim S. Ignatius, in suis epistolis assecla et sectator S. Pauli, paulo post Pauli tempora, Ephesios et Smyrnæos cohortatur, ut frequentent hos cœtus Ecclesiasticos, et causam reddit : « Quia, inquit, confirmabunt vos; » ac minatur, si ab iis se subtrahant, fore ut excidant a fide et charitate. Ita quoque explicant S. Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius. Hic sensus connexus est et subordinatus priori : qui enim Ecclesiæ cœtus negligunt et deserunt, facile quoque urgente persecutione, Ecclesiam ipsam fidemque Christi deserunt et abnegant.

Conventus publicos Christianorum commendat Paulus.

Male ergo novantes hunc locum torquent contra vitam eremeticam. Apostolus enim loquitur de iis, qui Ecclesiam; vel ob metum, vel ob desidiam negligunt aut deserunt; non autem loquitur de iis, qui turbam sæculi et sæcularium conversationem, pietatis, puritatis et contemplationis studio fugiunt. Adde, Eremitas omni sæculo solere diebus Dominicis et festis ad sacras synaxes, preces et collectiones spirituales in Ecclesiam convenire, eaque quæ ibi audierant, in eremum redeuntes per hebdomadam meditari et exercere.

Novantes male reprehendunt vitam eremiticam.

Sicut consuetudinis est quibusdam. — Insinuat Apostolus aliquos tepidiores et torpidiores, a fide et Ecclesia Christi metu Judæorum defecisse, ut notat Theodoretus, ideoque reliquis eamdem apostasiam metuens, eos tota epistola ad constantiam animat et corroborat.

Sed consolantes. — Græce παρακαλοῦντες, id est consolantes, vel etiam exhortantes, scilicet singuli, non tantum seipsos, sed alios, ut scilicet alter alterum in persecutione soletur, exhortetur et instiget tum ad constantiam in fide et Ecclesia Christi, tum ad conventus Ecclesiasticos et cœtus fidelium frequentendos : quibus in fide et Ecclesia Christi fovemur et confirmamur; nam illo tempore, prout persecutio fervebat, aut sedabatur, hic illicve fiebant conventus et synaxes. Vult ergo Apostolus ut quisque proximo horam et locum conventus indicet et admoneat, ad eumque cohortetur et excitet. Id exigit filum orationis Paulinæ, et colligitur ex S. Ignatio et Chrysostomo jam citatis. Id fecisse Martyres primis trecentis Ecclesiæ annis patet passim ex eorum Actis. Vult autem Apostolus ut alter alterum ad hoc excitet, proponendo tum alia, tum vel maxime spem gloriæ et retributionis æternæ brevi consequendæ. Hoc enim est quod subdit :

Ad conventus se mutuo debent exhortari et incitare Catholici exemplo Martyrum et Sanctorum.

Et tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem. — Græce τὴν ἡμέραν, id est, illum diem, scilicet judicii et excidii tum orbis, tum urbis Hierosolymæ sub Tito et Vespasiano : quæ antonomastice dicitur *dies*, in qua hostes vestros Judæos extrema ultio, vos vero plena laborum et afflictionum omnium manet merces et retributio. Nam ex acrimonia persecutionum, bellorum, tumultuum, ac præsertim ex abominatione desolationis, quam brevi visuri estis, aliisque signis prædictis a Christo, *Matth.* xxiv, facile videre potestis, o Hebræi, sensim magis appropinquare, imo instare hanc diem excidii urbis Hierosolymæ. Agite ergo, durate modicum in persecutione, quoniam appropinquat redemptio vestra.

Dies excidii urbis Hierosolymæ sub Tito et Vespasiano.

Nota : Alludit Paulus ad verba Christi, *Matthæi* cap. xxiv, vers. 33, et *Lucæ* xxi, 28; ideoque æque ac Christus confuse et mixtim loquitur de die judicii et excidii tam orbis quam urbis, eo quod Apostoli, et post eos alii Christiani putarent eo-

Putabant Apostoli eodem

tempore fore excidium orbis, quo urbis Hierosolymæ.

dem tempore fore excidium urbis et orbis. Putabant enim Jerusalem cum templo diruendam esse in glorioso Christi adventu et regno, quod erit in fine mundi et excidio orbis. Id sibi colligere videbantur ex dictis Christi, *Matth.* XXII, 7 et 8, et *Matth.* cap. XXIII, vers. ult. et penult., sed non recte, ut ibi dixi. Christus tamen et Paulus, ut eos in metu et spe contineant, eos in hoc errore relinquunt.

Vers. 26.

26. VOLUNTARIE ENIM PECCANTIBUS NOBIS POST ACCEPTAM NOTITIAM VERITATIS, JAM NON RELINQUITUR PRO PECCATIS HOSTIA. — Galenus ex Clemente Alexandrino, lib. II *Stromat.*, putat Apostolum loqui de quolibet peccato, quod voluntarie et ex certa scientia committitur, atque asserere quod omne tale ægre remittatur. Verum ex circumstantiis patet Apostolum tantum loqui de peccato apostasiæ: dat enim hic causam cur dixerit versu præcedenti non esse deserendam collectionem nostram, quia scilicet, si id faciamus, non relinquetur nobis hostia peccati hujus expiatrix: ergo per *voluntarie peccantes* intelligit deserentes collectionem, id est, cœtus Ecclesiæ, ipsamque Ecclesiam. Unde pro *peccantibus*, græce est ἁμαρτανόντων, quod cum Ribera verti potest, *deficientibus* vel *desciscentibus*, scilicet ab Ecclesia et fide, quam sponte capessiverunt. Peccatum enim Hebræi vocant subinde אשם *ascam*, id est desitionem vel defectionem.

Loquitur hic Apostolus de peccato apostasiæ, quod valde exaggerat.

Secundo, id patet ex eo, quod ait: « Peccantibus post acceptam notitiam veritatis, » *q. d.* Peccant hi, quia fidem agnitam deserunt. Sicut enim in veteri Testamento apostasia ad idola, ita in novo Testamento apostasia a fide ad judaismum vel infidelitatem antonomastice est et dicitur peccatum.

Tertio, id patet ex vers. 29, ubi ait, hos peccantes Filium Dei conculcare, et sanguinem testamenti pollutum ducere, et spiritui gratiæ contumeliam facere; quia videlicet Christi redemptionem Christumque negant, itaque tam Christo quam Spiritui Sancto ingrati et contumeliosi sunt.

Quarto, quia vers. 32 et seq. hortatur eos ad constantiam in fide et Ecclesia Christiana. Sensus ergo Apostoli est, *q. d.* « Voluntarie peccantibus, » peccato scilicet apostasiæ, sive desciscentibus voluntarie a Christo et collectione nostra, id est Ecclesia, « non relinquitur » id est ægre et vix relinquitur, « hostia pro peccato, » qua peccatum illud expient, tum quia tales apostatæ plane indigni sunt venia, tum quia sua certa malitia et infidelitate claudunt fontes divinæ misericordiæ.

Apostasiæ peccatum quam difficilem habeat veniam.

Adde, proprie et rigide apostatis Hebræis a Christo ad judaismum deficientibus nulla relinquebatur hostia aut veniæ spes: quia talibus in tali statu manentibus, nec Christus, utpote quem abnegant, nec alius Messias venturus, utpote qui nullus est, nec legis sacrificia, utpote infirma et jam abolita, prodesse poterant. Tales ergo Hebræos (qualibus hic loquitur Apostolus) non hostia, non venia, sed terribilis tantum Dei ultio manet.

Nota: Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus et Theophylactus, per *hostiam pro peccato*, intelligunt baptismum; quia baptismus est figura mortis Christi, qui fuit hostia pro peccato, *q. d.* Voluntarie peccantes post baptismum, nullo amplius baptismo expiari possunt. Sed hoc durius et coactius est, estque præter mentem Apostoli. Apostolus enim sic peccantibus ait nullam relinqui hostiam, sed tantum terribilem Dei vindictam. Jam si per hostiam baptismum intellexisset, excipere potuisset aliquis dicendo, sic peccantibus non relinqui quidem baptismum, non tamen ideo Dei judicio et vindictæ eos reservari, quia medium quid eis relinquitur, videlicet pœnitentiæ Sacramentum, quod est quasi secunda post naufragium tabula.

Hinc patet, perperam hoc loco abusum esse Novatum, cum docuit lapsis negandam esse pœnitentiam et veniam; maxime cum ipse non tam negaret pœnitentiam coram Deo, lapsosque, si pœniterent, Deo reconciliari posse, quam contenderet ab Ecclesia non admittendos esse lapsos, etiamsi pœniterent, ad communionem communemque Ecclesiæ societatem.

Error Novati, de non admittendis Lapsis ad pœnitentiam.

Vers. 27.

27. TERRIBILIS AUTEM QUÆDAM EXSPECTATIO JUDICII (repete, « relinquitur voluntarie peccantibus, » et apostatantibus), ET IGNIS ÆMULATIO, QUÆ CONSUMPTURA EST ADVERSARIOS. — Græce est πυρὸς ζῆλος, id est, ignis zelus et æmulatio.

Ubi nota prosopopœiam: quasi enim ignis tam conflagrationis mundi, quam inferni, esset animatus, essetque quasi bellua, puta leæna quædam irritata et exacerbata, furensque ad sui vindictam, ita tribuit illi Paulus sensum et zelum vindicandi peccata in communem Deum admissa. Zelum ergo ignis vocat ignis vehementiam et impetum ulciscendi, quo ignis hic quasi naturali quodam zelo gloriæ Dei accensus, ulciscetur et puniet acerrime peccata et injurias in Deum dominum et creatorem suum admissas. Ita Chrysostomus et Theophylactus. Simili prosopopœia Sapiens, *Sap.* V, 21: « Pugnabit, inquit, cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directe emissiones fulgurum, et tanquam a bene curvato arcu nubium exterminabuntur (id est, emittentur et ejicientur, scilicet hæc jacula fulgurum in impios), et ad certum locum insilient, et a petrosa ira (græce ἐκ πετροβόλου ὀργῆς, id est, ex ira lapidatrice, vel saxorum jaculatrice) plenæ grandines mittentur (id est, vibrabuntur. Alludit ad catapultam veterum, qua saxa vel in mœnia, vel in hostes conjici solent): excandescet in illos aqua maris (vide hic zelum maris) et flumina concurrent duriter: contra illos stabit spiritus virtutis (ventus validissimus), et tanquam turbo venti dividet (ἐκλικμήσει, id est, eventilabit) illos: et ad eremum perducet (ἐρημώσει, id est, desolabit, desolatam faciet) omnem terram iniquitas illorum. »

Prosopopœia ignis contra reprobos.

Omnes creaturæ et de-

menta pugnabunt in judicio contra impios.

Ubi nota, hæc quæ hic impiis comminatur Sapiens, eis obventura, *primo*, paulo ante judicium universale : tum enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas et præcursores, ut patet toto cap. VIII et XVI *Apocal.*, et cap. IX, 4.

Secundo, statim post judicium. De hoc enim tempore proprie loquitur Sapiens, vers. 16 et 17, qui proxima præcedunt, et vers. 1. Videtur ergo dicere hic Sapiens quod data et lata a Christo sententia damnationis in reprobos, mox omnia elementa in eorum vindictam assurgent, quasi lictores et administri Christi domini et creatoris sui, scilicet cœlum, ignis et aer, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos, grandines, mare, effervescendo et exundando, ut eos cum terra absorbeat et obruat; terra, sub pedibus eorum hiando, ut corpora et animas eorum deglutiat et deturbet in infernum. Vide quantus hic sit zelus ignis et creaturarum omnium pro Deo creatore ac domino suo pugnantium, ejusque offensas et injurias vindicantium.

Vers. 28.

28. IRRITAM QUIS FACIENS (ἀθετήσας, id est, cum quis contempserit, violaverit, et, ut Syrus, דעבר *daabar*, id est, qui transgressus fuerit) LEGEM MOYSI, SINE ULLA MISERATIONE DUOBUS VEL TRIBUS TESTIBUS (convictus) MORITUR. — Probat argumento a minori ad majus, scilicet ex pœna mortis proposita iis qui unum præceptum Mosis repudiassent et transgressi essent, gravissime puniendos eos qui totam Christi legem abjecerint, ab eaque apostataverint.

Vers. 29.

29. QUANTO MAGIS PUTATIS DETERIORA MERERI SUPPLICIA, QUI FILIUM DEI CONCULCAVERIT, ET SANGUINEM TESTAMENTI POLLUTUM DUXERIT, IN QUO SANCTIFICATUS EST. — Ambrosius et Theophylactus putant hæc dici de iis, qui indigne suscipiunt Sacramenta.

Variæ Patrum sententiæ, de quibus et qualibus peccatoribus hic loquatur Apostolus.

Secundo, Galenus et alii putant hæc dici de quovis peccato mortali, quod fideles admittunt : per hoc enim implicite et interpretative contemnunt et quasi conculcant gratiam, redemptionem, mortem et sanguinem Christi. Verum, ut probavi vers. 26, loquitur Apostolus proprie de apostatis a Christo, Christique fide et collectione, id est Ecclesia. Hi enim proprie Christum Dei Filium, ejusque sanguinem, quo novum fœdus et testamentum inter Deum et homines de æterna hæreditate eis danda sancitum est, quoque in baptismo abluti et sanctificati sunt, conculcant et pollutum ducunt, dum eum, quasi res inutilis, profana, nulliusque momenti, imo falsa et ficta foret, contemnunt, abnegant, abjiciunt : et hoc ipso *Spiritui gratiæ*, id est, Spiritui Sancto, qui est auctor gratiæ in Christi baptismo acceptæ, quæ eos Deo gratos, sanctos, Deique amicos et filios efficit, *contumeliam faciunt*.

Pollutum Judæis est, quod commune est Gentibus.

Nota : Pro *pollutum* græce est κοινὸν, id est communem. Jam « commune » phrasi Hebræa idem est, quod immundum et pollutum. Nam talia erant illa, quæ communia erant Gentibus, sive quibus Gentes incircumcisæ et immundæ communiter utebantur, ut dixi *Rom.* XIV, 14. Ita Chrysostomus.

Secundo tamen, *communem* hic proprie accipi potest, *q. d.* Tales apostatæ æstimant Christi sanguinem quasi communem sanguinem, qui non differat a sanguine hircorum, taurorum, vel aliorum hominum. Unde Syrus vertit, *et æstimaverit sanguinem testamenti* איך דכלנש *ach deculnas*, id est, tanquam cujuslibet alterius, scilicet hominis.

Vers. 30.

30. SCIMUS ENIM QUI DIXIT : MIHI VINDICTA, ET EGO RETRIBUAM, — *q. d.* Ut sciatis tales apostatas gravissime puniendos, scitote et cogitate Deum esse terribilem; utpote qui dixit *Deuter.* XXXII : « Mihi vindicta, » scilicet competit. Vide dicta *Rom.* cap. XII, vers. 19.

QUIA JUDICABIT. — Beza vertit, *gubernabit*; sed perperam : agitur enim hic de ultione, non de gubernatione. « Judicabit » ergo, id est puniet et plectet : sic et alibi sæpe sumitur per metonymiam.

Vers. 31.

31. HORRENDUM EST INCIDERE IN MANUS DEI VIVENTIS. — Est emphasis in epitheto « viventis, » *q. d.* Deus noster non est saxum, non idolum, uti sunt dii Gentium, qui oculos, aures, manus habent, sed lapideas, quibus nihil sentiunt : Deus enim noster est *vivens*, ac consequenter tangitur, et sentit apostasiam a se, et apostatarum in se injurias, iisque irascitur, easque vindicat et punit.

Secundo, *vivens* est Deus, quia immortalis et æternus, in perpetuum vivit et viget, ut nunquam ipsius oculos, memoriam aut manus effugere possis. Ita Theophylactus.

Vers. 32.

32. REMEMORAMINI PRISTINOS DIES, IN QUIBUS ILLUMINATI, MAGNUM CERTAMEN SUSTINUISTIS PASSIONUM. — Hactenus excitavit Apostolus Hebræos ad constantiam in fide, terrore judicii et gehennæ; nunc quasi sapiens orator, ut notat Theophylactus, terrorem hunc lenit; et quo suavius in eorum animos influat et persuadeat, urget eos alio argumento, petito a laudibus Hebræorum, et prima illorum in fide constantia, *q. d.* Hactenus fortes in persecutione perstitistis; pergite, non alios, sed vosipsos imitamini, aspicite primam vestram constantiam : cucurristis bene, ad medium stadii pertigistis, exiguum agonis restat; palma vobis est ante oculos, est pene in manibus, nolite eam apostatando abjicere, aut prodigere. Hoc enim non tantum pudendum, sed et stultum ac stolidum foret.

Terrorem lenit Paulus commemoratione fortitudinis Hebræorum.

Baptismus est illuminatio.

ILLUMINATI, — id est baptizati : baptismi enim effectus est, mentem illuminare Christi fide, cognitione et gratia. Unde S. Dionysius et Græci patres baptismum vocant φωτισμόν, id est illuminationem. Vide dicta cap. VI, vers. 4, *q. d.* Paulus : Initio baptismi et conversionis vestræ, o Hebræi Christiani, generose a Judæis vexationes, irrisiones, spoliationes et exilia pertulistis : tirones tanta præstitistis, quid ergo decet vos jam viros et mi-

lites, tot annos in Christi militia exercitatos, facere et præstare?

Vers. 33.

33. ET IN ALTERO QUIDEM OPPROBRIIS ET TRIBULATIONIBUS SPECTACULUM FACTI. — « In altero, » id est, in altera parte, hoc est, partim. Græcum τοῦτο respondet Hebræo זה ze, quod sæpe ponitur pro בזה baze, id est, in hoc, hoc est, hac parte.

Posset *secundo*, τὸ τοῦτο referri ad παθημάτων quod præcessit, ut intelligatur τὸ κατὰ, *q. d.* κατὰ τοῦτο πάθημα, id est, secundum hanc passionem, hoc est, secundum hoc genus passionis, nunc opprobria pertulistis; secundum aliud vero genus passionis, alias talia patientibus compassi estis.

Tribulationes Hebræorum fidelium.

SPECTACULUM FACTI.—Id est, publice infamati, et quasi rei plectendi per theatrum traducti estis, publice ab omnibus quasi in theatro irrisi estis: hoc enim significat Græcum θεατριζόμενοι. Idem enim est, quod θέατρον ἐγεννήθητε, id est theatrum, sive spectaculum facti estis, uti rei ad leones, bestias, ignes aliaque supplicia damnati publico theatro spectantur. Hac enim significatione I *Cor.* IV, 9, ait Apostolus *spectaculum*, græce θέατρον, id est theatrum, *facti sumus*.

Eorum mutua compassio.

IN ALTERO (id est partim) AUTEM SOCII TALITER CONVERSANTIUM (talia opprobria et tribulationes patientium) EFFECTI,—*q. d.* Vos, o Hebræi Christiani, multa a Judæis ob fidem Christi passi estis, et simul quasi socii animo favistis et compassi estis, reque ipsa, consilio et opera juvistis alios Christianos, tam Judæos, quam Gentiles, qui ob eamdem Christi fidem, sive in Palæstina, sive extra eam, tam a Gentilibus, quam a Judæis, opprobria, tribulationes et vincula passi sunt: adeoque in illis vos passi estis, quia ipsorum ærumnas et passiones per compassionem vestras fecistis, itaque eas sensistis, ac si vos ipsos tetigissent. Agite ergo, pergite et persistite in hac vestra patientia, fortitudine et constantia.

Vers. 34.

34. NAM ET VINCTIS COMPASSI ESTIS.—Noster cum Syro legit δεσμίοις, id est *vinctis*. Jam legunt δεσμοῖς μου, id est vinculis meis, quibus scilicet ego Paulus Romæ a Nerone vinctus fui, compassi estis. Ita Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius.

Compassio non verbalis aut mentalis, sed realis Hebræorum.

Compassio hæc non verbalis nec mentalis tantum, sed realis fuit. Sic enim misericordes divites pauperibus compatiuntur, cum eorum miseriam data stipe levant.

Mira fuit Christianorum charitas et beneficentia in martyres Christi causa vinctos, ut patet non tantum ex Tertulliano et Cypriano, sed etiam ex ipso Luciano in *Peregrino*, ubi narrat, quod Peregrinus hic, licet infidelis esset et hypocrita, hac tamen de causa Christianum se finxerit, et carceri pro fide Christi se obtulerit, ut eleemosynis fidelium tam largis potiretur.

Ita Clemens, lib. V *Constit. Apost.*, cap. I, jubet ut fideles martyribus et vinctis pro Christo subveniant suis opibus. « Sin vero, inquit, aliquis non habet, jejunet, et cibum ejus diei partitus destinet sanctis. Si vero potest, rebus suis omnibus diveditis, ex custodia eripere, beatus et amicus Christi erit. » Et mox: « Quod si isti (vincti pro Christo) tales sunt, ut eis Christus testimonium coram Patre tribuat, non debet pudere vos ire ad eorum carceres: hoc enim si feceritis, vobis vice martyrii habebitur; quod illi quidem reipsa martyrium subierunt experiendo, vos vero aliter, nempe voluntate prompta, tanquam facti socii certaminis illorum. Talibus enim ait Dominus: Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum, etc. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; in carcere eram, et venistis ad me.»

ET RAPINAM BONORUM VESTRORUM CUM GAUDIO SUSCEPISTIS. — Cum scilicet bona vestra publico magistratus Judaici edicto, eo quod Christiani essetis, fisco addicta sunt.

Ita Wandali duo sub Genserico rege Ariano sæpius confessores, comitante matre, contemptis omnibus divitiis, cum Clericis ad exilium perrexerunt, ad quod eos mittebat Hunericus.

Ita Muritta Diaconus, et quingenti Clerici Carthaginensis Ecclesiæ ab Hunerico bonis spoliati et in exilium trusi, eum, Episcopis Arianis suggerentibus, ductores sive tortores auferrent eis id quod Christiani ad victum largiebantur, quisque eorum alacer cantabat: « Nudus exivi de utero matris meæ, nudum oportet me ad exilium pergere: quia Dominus novit esurientibus cibum porrigere, et in deserto vestire. » Ita Victor Uticensis, lib. III *Wandal.*

Ibidem alios memorat, qui bonis spoliati et in exilium acti, cum gaudio canebant: « Hæc est gloria omnibus Sanctis ejus. » Sic itur ad astra. Festinemus ad coronas nobis a Deo in cœlo paratas.

Inter alios memorabilis fuit Saturus, cui cum Hunericus post promissa multa minaretur, ni fieret Arianus, se domum ejus, substantiam, filios et familiam distracturum, atque uxorem ipso præsente camelario in conjugium traditurum; cumque uxor hæc audiens conscissis vestibus, soluto crine, cum filiis et infantula quam lactabat, ad mariti genua accideret, diceretque: « Miserere mei simul et tui, miserere communium liberorum, dulcissime conjux. Non subjaceant conditioni servili, quos claros reddidit prosapia generis nostri. Non subdar camelario, quæ mihi inter coævas semper plaudebam de Saturo meo. » Respondit Saturus quasi alter Job: « Tanquam una ex insipientibus mulieribus loqueris. Formidarem, mulier, si sola esset hujus vitæ amara dulcedo. Si diligeres maritum, nunquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit uxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. » Quid ultra? discedente muliere cum filiis rejecta, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, exspoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Inter-

dicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt, inquit Victor, lib. I *Wandal.*

Hæ veterum coronæ; audi pares hujus ævi : anno 1613, in Japonia gravis in Christianos exarsit regis et principum ira ac persecutio. Christiani permulti etiam e prima nobilitate bonis omnibus privati in exilium expulsi sunt. Hanc mulctam adeo ipsi non defugere, ut exultantes bonis cederent, quin et ultro Gubernatori nomina sua deferrent, seque Christianos esse profiterentur. Rex, licet eis indignans ob fidem Christi, constantiam tamen admirans laudavit : quinimo quemdam capitaneum qui bonis metuens regi cesserat et fidem abdicarat, torve intuitus, ejusque vilem et abjectum animum increpans, officio et militari cingulo spoliavit, bonisque privavit. Christiani ut se magis obarmarent, sodalitatem Martyrum instituerunt, ad quam mox tria capitum millia sese aggregarunt. Hujus prima lex est : « Si pro fide Christi bona adimantur, hoc spolium forti et libenti animo tolerato. » Secunda : « Pari constantia et animo exilium et mortem pro christianismo excipito. » Quocirca plures eorum quod verbis professi erant, re ipsa præstiterunt. Arimæ regulus cædi Christianorum tribunal erexerat, diem dixerat : mox ad viginti Christianorum millia ultro se Arimæ stiterunt, ut se Christianos profiterentur, et martyria tum spectarent, tum obirent. Territus tyrannus cessit, et paucorum nece suum furorem satiavit. Ex illis octo vivos cremari jussit, inter eos erat pater et mater cum filio et filia. Filia Magdalena nomine, virgo viginti annorum, exultans in mediis flammis, carbones ardentes capiti imposuit (quod apud Japones magnæ reverentiæ est signum) ut se prunis illis quasi purpureis rosis, aut candentibus carbunculis coronaret; frater ejus Jacobus, duodennis solutis igne vinculis, prunas quas vicerat festinus calcans, ad matrem pariter ardentem gratulabundus occurrit, terque sanctissima Jesu et Mariæ nomina contentiori voce inclamans, beatæ matris gaudia cumulans, ad ejus latus extinctus concidit.

Anglorum exempla. Audi Anglicana, quæ partim ex Didaco de Yepes, Episcopo Tarraconensi, lib. II *Histor. de Persecut. Anglic.*, partim a viris fide dignis testibus oculatis accepi.

Primum. Duas e tribus bonorum partes viduæ nobilis, quod hæreticorum templa frequentare nollet, fisco hæretici addixerunt : cumque ipsa ab amicis adjuta, a fisco bis terque propriam domum agrosque conduceret, et paulatim ditesceret, bis terque duabus bonorum partibus rursum spoliata est, quod ipsa miro cum gaudio lætitiaque tulit.

Secundum. Alius magnam pecuniarum summam, quæ ad vitam sustentandam sola restabat, apud amicum Catholicum deposuerat, quam repertam abstulere satellites (*Poursuivantes* vocant Angli). Ipse certior de rapina factus, sublatis in cœlum manibus, gratias maximas Deo egit, quod ex illa hora eum in suum patrocinium, curam et providentiam suscepisset, solumque dolebat quod pecuniæ quantitas amissa major non fuisset.

Tertium. Alia femina primaria uxor Gulielmi Lacei, gloriosi postmodum martyris; qui bona omnia, præcipuaque munia, eo quod hæreticorum templa non adiret, gaudens amiserat, post direptionem bonorum perpauperem et inopem vitam ducebat, tanta cum lætitia, ut Deo pro tanto beneficio dignas gratias se agere non posse affirmaret, eo quod una cum bonis superfluas curas, sollicitudines et mundanas obligationes ei abstulerat, vacuumque tempus ad æternam animi salutem comparandam hac ratione concesserat; et quamvis ob assiduas persecutiones domicilia terrasque mutare crebro cogeretur, tanto tamen gaudio et consolatione fruebatur, ut a Deo instanter peteret, ne exiguas suas ærumnas in hac vita remuneraretur, sed dolorem aut infirmitatem aliquam corporalem ad magnum animi gaudium temperandum, et peccata sua dum viveret, purganda, dignaretur immittere, quod divinitus ei præstitum est : sex enim vel septem ante obitum annos continuis gravissimisque doloribus et infirmitatibus exercita fuit, quas ipsa summa animi æquitate et alacritate sustinuit.

Quartum. D. Franciscus Tregianus, antiquæ et nobilissimæ familiæ, quod R. D. Cutbertum Maynum seminarii Duaceni sacerdotem, et seminaristarum omnium protomartyrem hospitio excepisset, amplissimo patrimonio spoliatus est, et viginti quinque annos captivus vixit. Ferunt eum, cum sententia de amissione bonorum, et perpetuis carceribus ferenda esset, bysso candida vestitum comparuisse, et post latam sententiam dixisse : « Pereant bona quæ, si non periissent, fortassis dominum perdidissent suum. »

Quintum. Excellentissimus Arondeliæ Comes, Philippus Houardus, Norfolciensis Ducis filius et hæres, religionis Catholicæ ergo dum in Galliam fugam parat, captus, in turrim Londinensem conjectus, et demum ad tribunal ductus et condemnatus est : post duodecim aut circiter captivitatis annos in vinculis gloriosus confessor, imo martyr obiit. Hic supremus in Anglia Comes et familiæ nobilissimæ, mirum dictu et quanta amisit, et qua animi æquitate novercantis fortunæ fluctus sustinuit; in carcere enim captivus Catholicis omnibus non exemplo modo, sed etiam singulari solatio fuit; nullus unquam de bonorum rapina conquerentem, nullus de carceris incommodis, de negata libertate dolentem audivit; imo conquerentes et dolentes alios ipse nunc verbis erigere, nunc mira qua pollebat comitate consolari solebat. Illi præter Deum, et cœlestium rerum contemplationem sapiebat nihil; pecunias quas pro sustentatione Regina illi (nam juxta dignitatis gradum plus minusve in turri captivis assignatur) con-

cessit, tenui et parco ipse contentus cibo, inter pauperes distribuit, alia multa dixit, fecit, sustinuit illustrissimus Comes, quæ antiquorum primitivæ Ecclesiæ heroum factum vel æquent vel superent, et dignissima sunt quæ æternitati consecrentur. Hæc pauca e multis.

Macte animo, Angli Orthodoxi, æmuli primorum Christianorum et Martyrum. Hæc est felicitas vestra, quod hocce sæculo persecutionibus procelloso, in Anglia nati, soli pene speretis, soli ambiatis martyrium, sive breve illud detur, sive longum et lentum per assiduas rapinas et vexationes. Ita constantes pergite. Hæc est gloria Anglicanæ Ecclesiæ, quam nulla ætas, nulla sæcula obliterabunt. Rapinam ergo bonorum vestrorum cum gaudio suscipite. Ecce cœlestes opes et immensas ex æthere vobis exhibent angeli. Sustinete animose ad modicum carceres, verbera, opprobria, furcas, ignes, cruces pro Christo vestri amore crucifixo. Ecce æternas laureas, ecce divinas coronas e cœlo vobis ostentat et adornat Christus, amor vester et noster. Invident vobis gloriosum sanguinis martyrium pseudoepiscopi: at eo gloriosius in fortunis exhibent, quo durius et lentius. Certi estote, in hac rapina nobilem vobis dari martyrii lauream. Hæc enim rapina vitam non qualem qualem, sed nobilem et gradu vestro dignam, non vobis solis, sed toti familiæ et posteritati eripit, itaque non unum hoc et simplex, nec unius, sed multiplex et multorum est martyrium.

COGNOSCENTES VOS HABERE MELIOREM ET MANENTEM SUBSTANTIAM. — Pro « vos, » græce est ἑαυτοῖς, id est vobis; sed corrigendum videtur ἑαυτούς, id est vos, uti nonnulla exemplaria habent, itaque legit noster Interpres; illudque sententia ipsa exposcit. Rursum, ad τὸ *substantiam*, Græca addunt, ἐν οὐρανοῖς, id est in cœlis. Certum enim est de cœlesti substantia et opibus loqui Apostolum; *q. d.* Cum bonis vestris pro fide Christi spoliaremini, gaudebatis, quia cogitabatis, quod, licet in terris ad paupertatem redigeremini, per hoc tamen divites efficeremini in cœlis apud Deum, qui bona vobis erepta cum fœnore centuplicata reddet.

Vers. 35.

35. NOLITE ITAQUE AMITTERE (μὴ ἀποβάλητε, id est, ne abjeceritis) CONFIDENTIAM VESTRAM. — Græce παῤῥησίαν, id est *libertatem*. Est metalepsis. Per *libertatem* enim intelligit fiduciam, quæ parit libertatem, ut scilicet Christianus in fide constans, qui bonorum expilationem gaudens subiit, eo quod cogitaret et speraret meliorem substantiam et opes a Deo in cœlis se adepturum; per hanc spem et fiduciam libere et fidenter audeat a Deo, pro quo bonorum jacturam fecit, sperare et petere hanc meliorem substantiam, et opes cœlestes.

Confidentia et spes Christianorum qualis?

Rursum *secundo*, et consequenter per fiduciam sive *confidentiam*, intelligit substantiam et opes, quas Christianus ita expilatus, a Deo in cœlis se recepturum sperat et confidit. Est enim metonymia, qua ponitur actus pro objecto, scilicet confidentia pro opibus, quas quis se adepturum confidit, *q. d.* Magnas spes; magnas opes habetis repositas apud Deum in cœlis : nolite eas abjicere et profundere per pusillanimitatem, impatientiam et apostasiam; sed in vestra fide, spe et patientia persistite. Ita fiet ut harum opum, et horum meritorum magnam remunerationem et magna præmia sitis percepturi

Vers. 36.

36. PATIENTIA ENIM VOBIS NECESSARIA EST. — Pro *patientia* græce est ὑπομονή, id est sustinentia, longanimitas et patiens exspectatio liberationis et præmii, qua duramus in persecutionibus, ærumnis et rebus adversis, atque meliorem sortem longanimiter exspectamus. Unde subdit : *Adhuc modicum* sustinete, nam *qui venturus est veniet, et non tardabit*, ut vos hac persecutione liberet. Hæc sustinentia necessaria est ad hoc, ut retineatur confidentia jam dicta : qui enim amittit hanc sustinentiam, amittit et confidentiam, ac consequenter et repromissiones melioremque substantiam, quam se adepturum confidebat in cœlis, *q. d.* Paulus, uti explicat Chrysostomus : « Unum tantum vobis deest, o Hebræi, ut scilicet perseveretis et exspectetis futura, non ut iterum certetis : ad ipsam jam coronam proximi facti estis : certamina cuncta sustinuistis, vincula, tribulationes; substantiæ vestræ direptæ sunt. Quid ergo restat? state ut coronemini : hoc solum agite, ut exspectetis adventum coronæ. » Simili modo ad patientiam; id est, patientem exspectationem liberationis et præmii fideles hortatur S. Jacobus, cap. V, vers. 27 : « Patientes, inquit, estote, fratres, usque ad adventum Domini. Ecce agricola exspectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum et serotinum (imbrem) : patientes estote et vos, et confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit. » Ubi pro *patienter ferens*, græce est μακροθυμῶν, id est, longanimiter exspectans; et pro *patientes estote*, græce est μακροθυμήσατε, id est, longanimiter exspectate et sustinete, adventum scilicet Domini, qui brevi judex aderit, ut vos pios et justos coronet, vestros vero persecutores impios et injustos condemnet. Hinc rursum S. Chrysostomus, homil. 35 in epist. I *ad Corinth.* : « Patiens, inquit, vocatur longanimis, quia longum et ingentem habet animum. » Et Gregorius, homil. 35 *in Evang.* : « Patientia, ait, est martyrium in occulta cogitatione. » Quocirca S. Hieronymus, in *Epitaphio Paulæ ad Eustochium* : « Mater, ait, tua longo martyrio coronata est. Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur, sed devotæ quoque mentis servitus immaculata quotidianum martyrium est. » Huc pertinet illud S. Bernardi in *Octava Paschæ*, serm. 1 : « Est, inquit, martyrii genus, est quædam effusio sanguinis in quotidiana corporis afflictione. Est et baptismus aliquis in compunctione cordis et lacrymarum assiduitate. Sic quippe infirmis et pusillis

Locus moralis de patientia et longanimi expectatione solatii divini in tribulatione.

corde necesse est, ut quem semel pro Christo ponere non sufficiunt, saltem mitiori quodam, sed diuturniori martyrio sanguinem fundant. »

Gnomæ de patientia.

Patientiam homini necessariam esse docuerunt pariter Gentiles. Bion aiebat, « magnum malum esse, non posse ferre malum : absque hoc enim nulli potest esse vita suavis. » Testis Laertius, lib. IV, cap. VII.

Antisthenes dicebat, « virtutem sibi sufficere ad felicitatem, nec ulla re opus habere nisi robore Socratico. »

Socrates autem ad omnium rerum patientiam obduruerat. Testis Laertius; lib. VI, cap. I.

Agesilaus cum arderet podagræ doloribus, eumque Carneades invisisset, atque exiisset tristis : « Mane, inquit, Carneades, nihil enim illinc (ostendens pedes podagricos et pectus) huc pervenit : » significans pedes quidem dolere, sed animum dolore vacuum esse. Testis Plutarchus in *Lacon*.

Zeno percunctanti, quo pacto esset affectus erga convicia : « Perinde, inquit, atque si legatus absque responso dimittatur. » Quid jam faciat Christianus, cui tanta patientiæ præmia et coronæ e cœlo ostentantur?

Notat Tertullianus, lib. *De Patientia*, cap. XV, patientiam Christiano ita necessariam esse, ut omnibus hominis actibus et Dei mandatis intervenire et intermisceri debeat. « Patientia, inquit, fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adjuvat, humilitatem instruit, pœnitentiam exspectat, exomologesin adsignat; carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat; pauperem consolatur, divitem temperat; infirmum non extendit, valentem non consumit; fidelem delectat, Gentilem invitat; servum domino, dominum Deo commendat; feminam exornat, virum approbat; amatur in puero, laudatur in juvene, suspicitur in sene; in omni sexu, in omni ætate formosa est. » Deinde patientiæ effigiem et habitum ita depingit : « Vultus, ait, illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugositate contracta : remissa æque in lætum modum supercilia : oculis humilitate, non infelicitate dejectis : os taciturnitatis honore signatum : color qualis securis et innoxiis : motus frequens capitis in diabolum, et minax risus : amictus circum pectora candidus et corpori impressus, ut qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno spiritus ejus mitissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est terrenæ serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Elias. Fatigetur ergo improbitas patientia tua : quod si patientiæ incubabo, non dolebo; quod si non dolebo, ulcisci non desiderabo. »

Patientiæ actus et officia.

Patientiæ effigies.

UT VOLUNTATEM DEI FACIENTES, REPORTETIS PROMISSIONEM. — Pro *facientes* græce est ποιήσαντες, id est, ut, cum feceritis et compleveritis usque ad finem voluntatem Dei, quæ est ut perseveretis et crescatis in fide, patientia et charitate Christi, tunc reportetis promissam vobis substantiam et opes in cœlis.

Vers. 37.

37. ADHUC ENIM MODICUM ALIQUANTULUM, QUI VENTURUS EST, VENIET, ET NON TARDABIT. — Græce μικρὸν ὅσον ὅσον, id est, parum tantum tantum, id est tantillum, perpusillum, modicum et aliquantulum. Hebræi enim per geminationem significant superlativum, ut cum dicunt ficus bonas bonas valde, intelligunt ficus optimas : sic parum parum, id est minimum; tantum tantum, id est tantillum.

Locus Habacuc I illustratus.

Christus venit consolari humiles, pauperes, et lugentes in Sion.

Nota : Citat Paulus Habacuc prophetam, qui cum cap. I graviter questus esset, quod impii Chaldæi piis Judæis dominarentur, Deusque eos et res humanas negligere videretur : respondet ei Deus cap. II, Cyrum esse venturum, qui Judæos Babylone liberet, et allegorice Christum esse venturum, qui impios judicet, et pios ab eis afflictos consoletur. Id cœpit facere Christus primo suo in carnem et mundum adventu : tunc enim pauperes, humiles et lugentes in Sion, ut ait Isaias cap. LXI, consolatus est; superbos autem et incredulos Pharisæos et Judæos a fide, gratia et Ecclesia sua repulit. Perfecte autem idipsum faciet Christus in secundo suo ad judicium adventu, cum regnum peccati evertet, et impios gehennæ, pios cœlo addicet, *q. d.* Brevi veniet Christus ut liberet nos tum inchoate a peccato et dæmone primo suo in mundum adventu, tum complete ab omni malo et miseria in secundo suo adventu ad judicium, quo venturus est tanquam judex, ut tyrannos et impios condemnet, patientes, pios et fideles præmiet et coronet.

De utroque ergo Christi adventu loquitur Habacuc, cap. II, magis tamen de secundo, de eoque illum hic explicat Paulus, ut hisce ejus verbis et promissis Hebræos excitet ad spem, patientiam, constantiam et fortitudinem, in tolerandis persecutionibus pro fide Christi.

Nota : Paulus non tam verba, quam sensum Habacuc citat. Habacuc enim non habet hæc verba : « Adhuc modicum aliquantulum; » sed : « Exspecta illum, quia veniens veniet, et non tardabit, » id est, post modicum tempus, brevi et cito veniet.

Omnia tempora in Dei æternitate sunt modicum.

Dices : Quomodo ergo paulo ante ait Habacuc, hanc visionem esse procul, id est longe remotam et post multa tempora futuram. Respondeo : Remota erat in se tempore Habacuc, præsertim quatenus Messiam, sive Christum, ejusque tempora spectabat; quatenus vero cum Deo Deique æternitate, in qua hæc videbat Propheta, comparatur, eatenus prope erat, et post modicum tempus futura. « Mille » enim « anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præteriit, » *Psalm.* LXXXIX, vers. 4. Et sic omnis præsens vita, voluptas æque ac afflictio momentum est, si cum æternitate conferatur. « Momentaneum, inquit

Apostolus, et leve tribulationis nostræ æternum gloriæ pondus operatur in nobis.» Utinam hoc modicum pervideamus et dispiciamus!

Qui venturus est. — Id est Christus: Christi enim nomen est ὁ ἐρχόμενος, id est veniens, ut patet *Matth.* xi, 3; *Apocal.* i, 4.

Et non tardabit. — Quin scilicet tempore a se præfinito et promisso veniat, ut suos pios afflictos, atque vos imprimis, o Hebræi, liberet et salvet. Tardare enim dicitur non is qui ultra desiderium et votum exspectantium, sed is qui ultra promissionem et pactum suum adventum differt.

[illegible] 38.

38. Justus autem meus ex fide vivit. — *q. d.* Interea temporis, donec Christus liberator veniat, justus fide in Deum et Christum sustinebit se in mediis malis, ut non abjiciat spem et confidentiam; sed in sua justitia et patientia, uti cœpit, ita perget per fidem vivere, crescere et proficere.

Nota: Loquitur, ut dixi, Habacuc ad litteram de fide, qua credebant et sperabant Judæi, Deum juxta promissa missurum Cyrum, qui eos Babylone liberaret; allegorice vero, uti hic explicat Paulus, loquitur de fide in Christum redemptorem: hac enim fide proprie justus vivit. Vide dicta *Rom.* i, 17.

Nota *secundo*: Loquitur tam Habacuc, quam Paulus non solum de inchoatione vitæ justæ et sanctæ, sive de prima justificatione, sed etiam de ejus incremento et profectu, quibus enim rebus res primo producitur, iisdem conservatur et crescit. Sicuti ergo dicimus nos per halitum, per animam, per calorem naturalem vivere, id est vitam inchoare, conservare et continuare: ita hic dicitur: «Justus ex fide vivit,» *q. d.* Qui fidem primo acceptat, Deoque et Christo credere incipit, hic hoc ipso inchoat viam ad justitiam et ad amicitiam cum Deo ineundam. Pari modo qui jam justificatus est, quique fidem Christi retinet, et bona opesque quas Christus suis fidelibus in cœlo promisit, firma fide et spe spectat: hic permanebit in gratia, amicitia et justitia accepta, pro eaque fortiter persecutiones feret, itaque promissas a Christo opes et præmia in cœlis consequetur; qui autem increduli esse aut diffidere Christo cœperint, hi peccabunt, vitamque gratiæ, justitiæ et amicitiæ, consequenter et gloriæ hæreditatisque Dei amittent. Justus ergo, licet sit in captivitate et persecutione (uti erant Judæi tempore Cyri, et Hebræi tempore Christi), licet undique exagitetur, tamen interius in anima sua silens, quietus et lætus vivet in fide et spe sua, qua fidelissimo suo domino, amico et patri innixus, certo credit et sperat se illi curæ esse, ab eo regi, protegi, roborari, ac tandem fidei et constantiæ suæ coronam æternam accepturum in cœlis; qui autem incredulus est et diffidit, quia timidus et pusillanimus, ideoque a Deo et Christo impie deficit in tentatione et persecutione, ac consequenter injustus est, hujus «anima, ut habet Habacuc, non erit recta in semetipso,» sed distorta, turbata, agitata inter spem et metum, inter tot humana consilia et præsidia, ad quæ assidue respectat, ac consequenter non placebit Deo, uti vertunt Septuaginta et ex iis Paulus. Est ergo sententia hæc, «Justus ex fide vivit,» generalis et vera, tam in Judæis, quam Christianis, tam in peccatoribus qui primo justificantur, quam in justis qui in justitia permanent et proficiunt: omnes enim hi fide vivunt, id est, vitam animæ, qua vivit anima per gratiam et justitiam, inchoant, conservant et promovent per fidem.

Justitia inchoatur, conservatur et promovetur fide.

Quod si subtraxerit se (scilicet per incredulitatem, diffidentiam, pusillanimitatem, id est, si incredulus fuerit, ut habent Hebræa et noster Interpres, *Habacuc* ii), non placebit animæ meæ. Hebræa et Noster, *Habacuc* ii: «Non erit anima ejus recta in semetipso.» Anima enim quæ non est recta, non placet Deo, *q. d.* Si quis tædio victus aut animo in persecutione, aliave adversitate fractus patientiam abrumpat, collum et humeros oneri subtrahat; si pressus malis, moraque victus animum despondeat, excidat a fide, et abjiciat fidem, spem, justitiam: hic non placebit animæ meæ. Loquitur Deus humano more, ut notat Galenus, *q. d.* Non complectar apostatam, nec deosculabor beneplacito meo; uti complecti soleo eos, qui mihi amica et fideli necessitudine conjunguntur. Deus enim quasi injectis brachiis de collo propendet hominum fortiter pro Christo agentium; ubi autem grati esse desinunt, et remissa contentione laborem [illegible], remittit ipse quoque complexum: sicque desertor [illegible] citatem, obstinationem, omniaque [illegible] et ærumnas collabitur. Rursum talis apostata non placebit, id est displicebit (est enim miosis) animæ meæ, meamque iram et indignationem incurret.

Deus deserentes se prius, etiam deserit.

39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. — «Filii subtractionis,» id est incredulitatis, et, ut Anselmus, apostasiæ. Hanc enim vocat hic Paulus, secutus Septuaginta *Habacuc* ii, «subtractionem.» Nam opponit eam «fidei,» dicens: «Non sumus subtractionis filii, sed fidei,» *q. d.* Non sumus homines nos subtrahentes, qui scilicet subtrahamus nos et deficiamus a fide et obedientia Christi per infidelitatem. Hinc Erasmus vertit, *non sumus subtractores et detrectantes obedire.* Opponit enim Apostolus ὑποστολήν, id est subtractionem, τῇ ὑπομονῇ, id est tolerantiæ et perseverantiæ in jugo et obedientia Christi. «Filii» ergo «subtractionis» sunt filii Belial, id est, sine jugo, qui a jugo fidei et obedientiæ se subtrahunt et subducunt.

Vers. 39.

Filii subtractionis sunt filii Belial sine jugo

In perditionem. — Quasi dicat: Si subtrahamus nos a fide Christi, imus in perditionem et gehennam.

Sed fidei. — Supple, filii sumus, id est, fideles sumus, credentes et sperantes in Christum.

In acquisitionem animæ, — ut scilicet hac fide

animam liberemus a perditione et morte, tum præsenti et spirituali peccati, tum æterna in inferno; ne ibidem fiat acquisitio; id est possessio dæmonum; sed ut eam lucremur et acquiramus tum Christo, tum nobis, ut scilicet anima nostra fiat possessio et peculium Christi, utque nos ipsi animam nostram in hac vita inchoate per patientiam, sed in futura plenissime et felicissime possideamus eam per gloriam in æterna beatitudine. Ita Anselmus.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ut Hebræos in fide Christi corroboret ad persecutionum tolerantiam, describit quid sit fides, quanta bona certissime promittat, quamque magna et heroica vel effecerint, vel passi sint veteres patres et heroes, per fidem et spem cœlestis gloriæ excitati et animati.

1. Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. 2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes. 3. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent. 4. Fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo; et per illam defunctus adhuc loquitur. 5. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus : ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. 6. Sine fide autem impossibile est placere Deo : credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator sit. 7. Fide Noe responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam damnavit mundum : et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus. 8. Fide qui vocatur Abraham obedivit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem : et exiit, nesciens quo iret. 9. Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac et Jacob cohæredibus repromissionis ejusdem. 10. Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex et conditor Deus. 11. Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam præter tempus ætatis : quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. 12. Propter quod et ab uno orti sunt (et hoc emortuo), tanquam sidera cœli in multitudinem, et sicut arena, quæ est ad oram maris innumerabilis. 13. Juxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed a longe eas aspicientes, et salutantes, et confitentes quia peregrini et hospites sunt super terram. 14. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. 15. Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi : 16. nunc autem meliorem appetunt, id est cœlestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum : paravit enim illis civitatem. 17. Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones; 18. ad quem dictum est : Quia in Isaac vocabitur tibi semen : 19. arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus : unde eum et in parabolam accepit. 20. Fide et de futuris benedixit Isaac, Jacob et Esau. 21. Fide Jacob, moriens, singulos filiorum Joseph benedixit, et adoravit fastigium virgæ ejus. 22. Fide Joseph, moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, et de ossibus suis mandavit. 23. Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum. 24. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, 25. magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem, 26. majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi : aspiciebat enim in remunerationem. 27. Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis : invisibilem enim tanquam videns susti-

nuit. 28. Fide celebravit pascha, et sanguinis effusionem, ne qui vastabat primitiva tangeret eos. 29. Fide transierunt mare Rubrum tanquam per aridam terram : quod experti Ægypti, devorati sunt. 30 Fide muri Jericho corruerunt, circuitu dierum septem. 31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace. 32. Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Jephte, David, Samuel et Prophetis : 33. qui per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, 34. extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum : 35. acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos : alii autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem. 36. Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres : 37. lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt : circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti : 38. quibus dignus non erat mundus : in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ. 39. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, 40. Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.

Vers. 1. 1. Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. — Dixit Apostolus in fine cap. præcedentis justum ex fide vivere, et nos esse filios Dei, atque Hebræos pro fide Christi rapinam bonorum et opprobria pertulisse, eo quod per fidem cognoscerent et sperarent meliorem substantiam et remunerationem in cœlis. Hic idem fuse prosequitur, ut Hebræos in fide Christi confirmet, ne ab ea vexationibus Judæorum fracti desciscant. *Primo* ergo definit vel describit quid sit fides; *secundo*, ostendit quanti illa apud Deum sit meriti; *tertio*, narrat quam magna et heroica opera prisci et Sancti per fidem effecerint.

Agit hic Apostolus non de fide justificante, sed sustentante spem.

Ubi nota, Apostolum non agere hic directe et ex professo de fide justificante, uti voluit Albertus Pighius (qui hinc probare contendit ad justificationem non requiri fidem mediatoris, eo quod illam, vers. 6, non requirat hic Apostolus); sed agit Apostolus de fide sustentante spem in tribulatione et persecutione, ut patet tum ex fine cap. præced. et initio sequentis XII, tum ex toto decursu hujus cap. XI. Hæc tamen fides sustentans spem, est etiam justificans, quia gratiæ et justitiæ augmentum meretur et impetrat, ut docuit Apostolus, cap. X, vers. 38 (1). Quare perperam hæretici distinguunt tripliciter fidem, *primo*, historicam; *secundo*, miraculorum; *tertio*, justificantem. Una enim eademque est fides, quæ hæc tria facit et operatur, ut solide docet Bellarminus, lib. I *De Justificat.*, cap. V et XI.

Non est triplex, sed unica fides contra hæreticos.

(1) Fides hic intelligitur latissimo sensu, ait Allioli, ea scilicet qua Dei dictis creditur et fiditur. Neque enim Apostolus, quum veterum exempla profert, de fide in Christum proprie agit, sed de fide in Deum, cujus species excellentissima est fides illa Evangelica, quæ ita est fides in Christum, ut simul sit fides in Deum, quia quæ Christus dixit, ea dixit Dei nomine.

Substantia, — id est opes, inquiunt nonnulli, præsertim hæretici, quasi Apostolus respiciat ad id quod dixit cap. X, vers. 34 : « Cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam, » id est fidem, inquiunt, qua credimus et speramus opes et bona cœlestia. Sed ibi pro *substantia* græce est ὕπαρξις, id est opes : hic autem est ὑπόστασις, quæ vox non opes, sed substantiam significat.

Hæretici perperam per substantiam opes intelligunt.

Secundo, alii per *substantiam* intelligunt initium et exordium. Substantia enim cæterarum rerum, proprietatum et accidentium sibi inhærentium est initium.

Tertio, Kemnitius, « substantia, » inquit, id est, certa exspectatio promissæ misericordiæ. Putat enim ipse, uti et alii Novantes, hic definiri fidem suam specialem, qua certo quis credit propter Christum sibi in particulari remissa esse peccata. Verum quod Apostolus non loquatur de hac fide speciali, neque per res non apparentes et sperandas, quarum fides est substantia, intelligat remissionem peccatorum, sed gloriam et opes cœlestes fortiter pro fide et pietate agentibus et certantibus, non autem nude credentibus tantum, promissas, patet ex exemplis quæ subdit, maxime vers. 10, 13, 26, 35.

Kemnitii falsa et hæretica interpretatio.

Nota : Ergo pro *substantia*, græce est ὑπόστασις, id est substantia, quæ substat accidentibus, eaque sustinet, *q. d.* Sicut substantia sustentat accidentia, ita fides sustentat spem nostram, adeo ut nulla in nobis sit futura spes, si non sit fides; quæ eam fulciat ac sustineat : sicut nulla erunt accidentia, si tollatur substantia, quæ accidentia illa sustentat. Fides ergo est « substantia, » id est basis et fundamentum, « rerum sperandarum. » Sic enim S. Dionysius, cap. VII. *De Divinis Nominibus*, ait, « divinam fidem esse stabile fixumque fundamentum eorum qui crediderunt, eos in veritate defigens, ac veritatem in ipsis. » Ita « sub-

Fides basis et fundamentum rerum sperandarum.

stantiam gloriæ » vocat Apostolus materiam ipsam, objectum et fundamentum gloriæ, II *Corinth.* XI, 17. Hac enim de causa substantia subinde ab Hebræis vocatur אצם *etsem*, id est os, quia instar ossis rem fulcit et sustentat. Sic *Genes.* VII, 13, dicitur באצם *beetsem*, id est in osse, hoc est in substantia (noster Interpres vertit, *in articulo*) « diei illius ingressus est Noe in arcam ; » et *Exodi* XXIV, 10, pro eo quod nos habemus : « Et quasi cœlum cum serenum est, » Hebræa habent כאצם *keetsem*, id est, sicut os (substantia) cœli cum purum est. Hinc ossa Hebræis vocantur argumenta et demonstrationes, quibus rei veritas corroboratur, confirmatur et fulcitur. Patet hoc *Isaiæ* XLI, 21, ubi Deus provocans idola ad judicium, ut secum de divinitate concertent, proferantque suæ divinitatis argumentum, puta divinationem futurorum, sic ait : « Prope facite judicium vestrum, afferte si quid sorte habetis ; » pro *sorte*, hebræum est אצומותיכם *atsumotechem*, id est, ossa vestra, puta ossea et fortia argumenta proferte, quibus corroboretis et confirmetis causam vestram, probetisque vos esse deos. Tale os et ossea substantia, sive stabilimentum, corroboratio et confirmatio rerum sperandarum est fides.

Substantia Hebræis vocatur os.

Argumenta et demonstrationes ab Hebræis vocantur ossa.

Secundo et melius, ὑπόστασις hic, uti et cap. III, vers. 14, idem est quod subsistentia et existentia, *q. d.* Fides facit ut bona futura quæ nondum existunt certa habeamus, certoque futura credamus et speremus, perinde ac si jam subsisterent, eaque coram nobis cerneremus : fides enim illa ipsa quasi præsentia et certissima oculis mentis subjicit, sicque per suam certitudinem, quamdam subsistentiam dat rebus speratis et futuris in intellectu et mente fidelium. Unde explicans subdit Apostolus : « Fides est argumentum non apparentium, » et vers. 27 : « Hac fide, inquit, Moyses invisibilem tanquam videns sustinuit. » Ita Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus et Syrus, qui ita vertit, *fides*, inquit ; *est* פיאסא *peiasa*, id est, *persuasio et certitudo de iis rebus quæ sunt in spe, perinde ac si jam existerent actu*. Hebræum enim אמנה *amana*, id est fides, derivatur a radice אמן *aman*, id est firmavit, fulcivit, stabilivit, fecit rem firme subsistere. Inde dicitur אמנה *amana*, id est fides, veritas, certitudo, constantia, stabilitas, qua res solide, certo firmiterque subsistit. Rursum, hac de causa substantia ab Hebræis vocatur quandoque מעמד *maomad*, id est status vel statio, quia spem stare et subsistere facit. Unde Chrysostomus : « Quoniam, inquit, ea quæ sunt in spe, sine substantia esse putantur, fides eis tribuit substantiam. Resurrectio necdum facta est, et necdum est in substantia, sed fides facit eam subsistere in anima nostra. » Et D. Thomas clarius allata etiam similitudine rem oculis subjicit : Res sperandæ, inquit, sunt sicut arbor in semine virtute latens, ac per fidem quodammodo jam existunt in nobis, sicut arborem modo quodam tenemus in semine. »

Substantia idem est quod subsistentia et existentia.

Substantia ab Hebræis vocatur status vel statio.

Dicit ergo Paulus : Cum vos, o Hebræi, ad fidem in adversis constantem hortor, nolo vos respicere ad bona præsentia, sed futura ; quia fidei officium est, ut futura bona, quasi certissima menti offerat et exhibeat, atque per ea sustentet spem, patientiam omnesque virtutes in rebus afflictis : mercedem enim futuram, eamque immensam ita certo oculis mentis objicit, ac si jam cerneretur, et adepta esset : per fidem enim ita a mente apprehenditur, ac si jam subsisteret ; v. g. dicitur Christiano : Patere fortiter exilia, spolia, verba et verbera pro Christo ; eme spem pretio, da omnia tua pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo. Dicitur Martyri : Sustine generose ad momentum temporis equuleos, ignes, leones, furcas et cruces : manet te resurrectio, et caro gloriosa, manet te felicitas, opulentia, deliciæ immortales et æternæ. Hæc promissa nusquam adhuc cernuntur, nusquam subsistunt, non videt ea Christianus aut Martyr : accurrit fides, suaque certitudine, miraque virtute et efficacia efficit in credentis animo illa videri ; proculque adhuc posita non secus lactare, fovere et roborare in adversis animum, ac si coram conspicerentur, et manibus tenerentur. Imo facit, ut sperans certius illa licet futura credat et speret, quam ea quæ præsentia coram se esse et existere actu videt.

Fides procul posita et futura facit præsentia.

Quocirca præclare S. Leo, serm. 2 *De Ascensione* : « Hanc, ait, fidem ascensione Domini auctam, et Spiritus Sancti munere roboratam non vincula, non carceres, non exilia, non fames, non ignis, non laniatus ferarum, non exquisita persequentium crudelitatibus supplicia terruerunt. Pro hac fide per universum mundum non solum viri, sed etiam feminæ ; nec tantum impubes pueri, sed etiam teneræ virgines usque ad effusionem sanguinis decertarunt. Hæc fides dæmonia ejecit, ægritudines depulit, mortuos suscitavit. »

SPERANDARUM. — Græcum ἐλπιζομένων verti potest ; et *sperandarum*, scilicet rerum quæ sperantur ; et *sperantium*, scilicet hominum qui sperant. Posteriori modo vertit et intelligit passim S. Augustinus, *q. d.* Paulus : Fides in anima justi credentis et sperantis, est quasi basis, quæ eum sustentat ut quasi despiciat bona terrena, speret atque exspectet cœlestia. Sed eodem redit sensus, sive vertas *sperandarum*, sive *sperantium*. « Merito, inquit S. Bernardus, serm. 1 *in Psal.* XC : « Apostolus fidem sperandarum rerum substantiam esse definit, quod videlicet non credita nemo sperare plus quam super inane pingere possit. Dicit ergo fides : Parata sunt magna et inexcogitabilia bona a Deo fidelibus suis. Dicit spes : Mihi illa servantur. Nam tertia quidem charitas : Curro, mihi ait, ad illa. » Hinc acute Clemens Alexandrinus, lib. I *Pædagogi*, cap. VI : « Revera, ait, sanguis (id est anima et vita : veteres enim putarunt sanguinem esse substantiam animæ, ut ait ibidem Clemens), sanguis, inquam, fidei est spes, in qua continetur, sicut fides ab anima. Cum autem spes ex-

piraverit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissolvitur. » Disce hic quam cogitationes fidelis et Christiani debeant esse sublimes; quam non terrena, præsentia et caduca, sed cœlestia, futura et æterna cogitare, sperare, prosequi, de iis loqui et ad ea anhelare debeat.

Christiani cogitationes debent esse sublimes.

ARGUMENTUM, — id est, assensus, inquit D. Thomas, quo adhærescimus veritati. Verum græce est, ἔλεγχος, id est elenchus, demonstratio, convictio, uti vertit et legit S. Augustinus, lib. XIII *De Trinit.*, cap. I, et Chrysostomus hic. Sic Aristoteles scripsit librum *De Sophisticis elenchis*, id est, de argumentis sophisticis, quibus sophistæ alios convincere nituntur. Hinc Syrus vertit, *revelatio earum rerum quæ non videntur*, *q. d.* Apostolus : Fide convincimur ad credenda ea, quæ non videmus, quæ non apparent, perinde ac si in clara luce illa cerneremus; tam certo enim illa nobis fides ostendit et demonstrat, ac si in meridie viderentur. Efficit enim fides, ut nihilo magis de futuris atque a sensu remotis mysteriis obscurissimis dubitemus, quam si vel oculis conspecta, vel ratione a nobis comprehensa forent; imo multo magis certiusque sint nobis persuasa, quam ea quæ sensu, ratione, vel demonstratione persuadentur; ut v. g. malimus in Venerab. Sacramento negare id, quod oculi et manus nobis dictant, scilicet Eucharistiam esse panem, quam quod Christi Verbum et fides nobis proponit et persuadet, scilicet Eucharistiam esse corpus Christi; pari modo in mysterio SS. Trinitatis, incarnationis, passionis, resurrectionis, malimus fidei, quam rationi naturali assentiri. « Papæ! inquit Chrysostomus, quale istud est (fides) quod talem facit rerum evidentiam, qualis est, dum res ipsæ palam proponuntur! » ἔλεγχος enim, id est demonstratio, non est nisi in rebus admodum manifestis.

Ubi adverte, demonstrationem hanc et evidentiam non esse in rebus ipsis, sed in Deo attestante. Quia enim Deus dicit et revelat nos resurrecturos et cœlo potituros, ideo id credo, quasi certissimum et evidentissimum non in se, sed in Deo, qui id revelat et attestatur. Evidens enim est verum esse et certissimum quidquid Deus dicit et revelat. Talis ergo est demonstratio ipsa fides, qualem rhetores schema nuncupant; aut potius qualis est dioptra nautica, sive speculum oculare, quo naves et turres remotissimæ aliis non apparentes, apparent et cernuntur: hoc enim speculum oculum confortat, et species visivas ita cogit, roborat et condensat, ut longissime se spargant, remque remotissimam alias invisibilem clare videri efficiant. Quid enim Martyres, dum tot sibi apparari supplicia conspicerent, aliud opponebant, quam fidem, fideique dioptram et demonstrationem, quæ futuræ et immortalis vitæ immensa bona eminus menti eorum ita certo et vive repræsentabat, ut eorum fide et spe roborati et accensi, in ignes, enses et neces se darent et ruerent? Unde S. Augustinus, tract. 27 et 40 *in Joan.*, tom. IX : « Fides, inquit, est credere quod non vides, cujus veritas et merces est videre quod credidisti. » Et S. Gregorius, hom. 26 *in Evang.* : « Fides, inquit, non habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum. »

Evidentia fidei non in rebus, sed in Deo attestante.

Fides schemati et dioptræ comparata.

Fides est credere quod non vides.

Hinc patet *primo*, fidem non esse fiduciam vel spem, ut volunt hæretici. Fiducia enim est in appetitu et voluntate; fides vero est in intellectu : illum enim convincit, illique rem creditam et speratam exhibet et demonstrat.

Fides non est fiducia: nam hæc est in voluntate, illa in intellectu.

Patet *secundo*, hac clausula, fides est elenchus et demonstratio rerum non apparentium, fidem distingui tum a scientia, quæ est rerum apparentium et evidentium in seipsis; tum ab opinione, suspicione et dubitatione : hi enim incerti et dubii sunt assensus, fides autem est assensus certus, qui intellectum plane subigit et convincit.

Patet *tertio*, licet S. Hieronymus in cap. V *ad Galat.*, Theodoretus et Theophylactus hic, Damascenus, lib. IV *De Fide*, cap. XI, et alii vocent hanc (quam hic affert Apostolus) fidei definitionem; e contrario Erasmus velit tantum esse encomium fidei, perinde ac litterarum esset encomium tantum, si dicerem : Litteræ sunt in rebus adversis solatium, in secundis ornamentum; verius tamen est proprie hanc esse fidei descriptionem, per duplicem fidei proprietatem, eamque præcipuam : quarum prior est, quod fides sit basis et fundamentum spei, faciatque in animo subsistere ea quæ sunt futura; posterior, quod intellectum faciat iis assentiri, quæ non intelligit, quæque suo lumine et ratione non comprehendit.

Hæc est descriptio fidei per duplicem proprietatem.

Ubi nota : Non negat hic Apostolus fidem alias adhuc habere proprietates, aut eam se extendere quoque ad apparentia et existentia, itemque ad res non speratas; imo pari modo fidem sic describere potuisset : Fides est substantia rerum tam sperandarum, quam timendarum; estque argumentum tum apparentium, tum non apparentium. Fide enim credimus infernum, quem timemus, non speramus, et mortem quæ indies nobis apparet et cernitur. Potest enim eadem res, puta Deus, angeli, mors cognosci variis modis : nimirum *primo*, demonstratione; *secundo*, sensu et experientia; *tertio*, fide, quia scilicet Deus ea revelavit. Fides ergo infernum, mortem et judicium, quæ non speramus, sed timemus, utpote certo futura, menti quasi præsentia objicit et repræsentat, quia Deus qui est prima veritas, quæ fallere nequit, hæc tria fide cernenda nobis proposuit. Sed hæc omisit Apostolus, quia non erant ad propositum ipsius : tantum enim gloriam cœlestem futuram, et necdum apparentem, Hebræis afflictis proponere intendebat, ut ejus fide, spe et contemplatione eos animaret ad constantiam.

Fides etiam versatur circa res timendas, et apparentes ac evidentes.

2. IN HAC ENIM TESTIMONIUM CONSECUTI SUNT SENES. — Probat suam fidei descriptionem ab exemplo sanctorum Patrum, quorum fides a Deo et hominibus probata et celebrata, talis fuit fides qualem hic describit. « In hac » ergo, id est per

Vers. 2. Confirmatur fidei descriptio

exemplis SS. Patrum. hanc fidem, Patres « testimonium consecuti sunt, » quod scilicet placuerint Deo. Deus enim ad eorum fidem mira et stupenda fecit; itaque facto ipso quasi testimonio suo, Deus tam ipsos, quam ipsorum fidem approbavit. Hunc esse sensum patet, quia ita se explicat Apostolus, dum subdit vers. 4 : « Fide plurimam hostiam obtulit Abel, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo. » Et vers. 5 : « Fide Henoch translatus est : ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. »

Secundo, « testimonium consecuti sunt, » id est, publico Dei et hominum testimonio et commendatione ornati et laudati sunt. Sic enim « testimonium » per catachresin sæpe pro laude sumitur, quæ ex testimonio bono consequitur. Unde concludens hæc fidei testimonia et testes Apostolus vers. 39 : « Et hi, inquit, omnes testimonio fidei probati, » id est, commendati et laudati sunt.

SENES. — Prisci patres nostri, a quibus prognati sumus, quorum auctoritate et exemplo nos plurimum commoveri par est : est enim nobis quasi hæreditaria eorum fides, virtus et gloria.

Vers. 3. 3. FIDE INTELLIGIMUS APTATA ESSE SÆCULA VERBO DEI. — Probare incipit, *fidem* esse « argumentum non apparentium, » argumento ducto a prima rerum creatione. Creationem enim nec sensus, nec ratio, sed sola fides nos docet. Philosophi enim illud axioma, quasi primum physices principium : « Ex nihilo nihil fit, » statuentes, creationem negaverunt. Hinc Aristoteles docuit mundum fuisse Deo coæternum. Plato censuit mundum productum quidem esse a Deo, sed ex materia, quæ Deo coextiterit, fueritque æterna et increata.

Errores philosophorum de mundi creatione.

APTATA ESSE. — Græce κατηρτισμένα, id est, omnibus suis partibus quasi artubus et membris apte esse coagmentata, concinnata, coaptata et perfecta, ut quæque mundi pars tum sibi, tum aliis, tum ipsi toti mundo apte compaginetur et congruat; itaque ex singulis ita recte compositis mundus ipse integer, omnibusque suis numeris perfectus et absolutus consurgat et consistat. Unde Ludovicus Molina, *De Opere sex dierum,* disput. IV, notat nomine aptationis sæculorum, non intelligi creationem ex nihilo, sed digestionem, coordinationem et compositionem sæculorum (puta mundi et omnium mundanorum) ex materia terræ et aquæ, quam a principio Deus una cum cœlo empyreo creaverat. Syrus vertit דאתתקנו *dettakanu.* Quod tripliciter verti potest, primo, *ordinata esse;* secundo, *colligata esse;* tertio, *stabilita et fixa esse* sæcula verbo Dei, scilicet, ne quis inani formidine cœlum ruiturum, aut terram in aere pendulam deorsum aliquando prolapsuram vereatur.

Aptatio sæculorum est eorum ordinatio, non

SÆCULA.—Id est, tempora et omnia temporaria, puta mundum, et omnia quæ in mundo sunt. Est metonymia, ut dixi cap. I, vers. 2.

VERBO DEI, — id est, per Filium Dei. *Secundo* et simplicius, per jussum Dei, quo dixit *Gen.* I : Fiat lux, fiat firmamentum, fiat cœlum et terra, et omnia quæ in eis sunt.

UT EX INVISIBILIBUS VISIBILIA FIERENT. — id est, ut ex non entibus et non existentibus fierent entia et existentia. Est metalepsis : quæ enim non sunt, nec existunt, sunt invisibilia. Ita Theophylactus. In Græco est verborum metathesis, μὴ ἐκ φαινομένων, pro ἐκ μὴ φαινομένων. *Secundo,* Ludovicus Molina et Ribera hic, « ex invisibilibus, » id est, inquiunt, ex rationibus æternis ideisque rerum, quæ fuerunt ab æterno invisibiles et reconditæ in mente et Verbo Dei, tanquam in arte et exemplari suo, creata sunt omnia, ut existerent fierentque visibilia, utque suæ ideæ et similitudini, quam habent in mente divina, apte responderent. Ita D. Thomas, qui ad hoc citat illud Boetii, lib. III *De Consolatione*.

Invisibilia primo, sunt non entia; Secundo, æternæ rationes, et ideæ rerum in mente Dei;

Pulchrum pulcherrimus ipse
Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Sic Aristoteles, lib. VII *Metaphys.,* cap. VII, ait, ex domo sine materia (id est, ex idea domus, quæ est in mente architecti) fieri domum quæ habet materiam.

Tertio, Cajetanus, « ex invisibilibus, » inquit, id est informi, indigesta, inornata, inani mole et chao, quod primo die mundi creavit Deus, cum scilicet præter cœlum et terram nihil fecit aliud quam abyssum aquarum quæ terram operiret, seseque ad cœlum empyreum porrigeret. Ex hoc ergo chao et abysso, Deus sequentibus mundi diebus formavit cœlos, elementa, astra, aves, pisces, jumenta reliquaque omnia, ut existerent fierentque visibilia, id est spectabilia, pulchreque composita, digesta et ornata. Videtur enim Paulus de more alludere ad Septuaginta qui, *Gen.* I, pro eo quod nos habemus : « Terra erat inanis et vacua, » vertunt, *terra erat invisibilis et incomposita.* Unde et Sapiens, *Sap.* XI, 18, dicit Deum fecisse « orbem ex materia invisa. » Hic sensus est valde appositus, tum quia optime explicat *aptata,* tum quia præpositio *ex* proprie causam non exemplarem, sed materialem aut quasi materialem significat.

Tertio, materia prima, et aquarum abyssus.

Vers. 4. 4. FIDE PLURIMAM HOSTIAM ABEL, QUAM CAIN, OBTULIT DEO. — Pro *plurimam* græce est πλείονα, id est plurem, ampliorem, præstantiorem, pluris et majoris pretii. Ita Syrus, Chrysostomus, Theophylactus. Noster interpres ne diceret *plurem,* quod latine non dicitur, dixit « plurimam, » quasi dicat : Fides, quæ longe major et ardentior erat in Abel quam in Cain, excitavit Abelem, ut majores et præstantiores hostias Deo offerret quam Cain : nam Cain obtulit tantum fructus terræ; Abel vero obtulit primogenita gregis sui et adipes eorum, *Gen.* IV, 4.

Nota : Fides Abelis, qua ipse Deo placuit, quamque hic Apostolus commendat, non fuit

Fides Abel et

aliorum patrum non erat nuda sine operibus, qualis est fides Novantium.

nuda et otiosa, qualis est Novantium; sed fuit viva, efficax et operans per actus latriæ, sacrificii, devotionis et charitatis. Sic fides Noe, Abrahæ, Mosis et aliorum operosa fuit, protulitque actus obedientiæ, peregrinationis, patientiæ, fortitudinis et tolerantiæ multorum laborum, dolorum et malorum, uti subjicit Apostolus.

PER QUAM TESTIMONIUM CONSECUTUS EST ESSE JUSTUS.—Testimonium hoc habetur *Gen.* IV, vers. 4, ubi dicitur : « Respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus : ad Cain vero, et ad munera illius non respexit. » In quem locum S. Hieronymus in *Quæstion. hebraicis* : « Unde, inquit, scire poterat Cain, quod fratris ejus munera suscepisset Deus, et sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset quam Theodotion posuit? Et inflammavit Dominus super Abel et super sacrificium ejus; super Cain vero et sacrificium ejus non inflammavit. » Per ignem ergo a se missum, quo combussit Deus hostias Abelis, non Caini, ostendit Abelem, ejusque munera sibi placere, non Caini, ut tradunt Hebræi, Chrysostomus, Theophylactus et alii. Sic enim Deus per ignem a se missum ostendit sibi placere sacrificium Mosis et Aaronis, *Levit.* IX, 24; itemque Eliæ, non autem sacerdotum Baal, III *Reg.* XVIII; et Gedeonis, *Judicum* VI, 21; et Manue, *Judicum* XIII, 20; et Davidis, I *Paralip.* XXI, 26; et Salomonis; II *Paral.* VII, 1; pari modo Nehemiæ sacrificium igne probavit et commendavit Deus, II *Mach.* I, 32.

Per ignem e cœlo missum probavit Deus sacrificium Abel, non Caini.

Quomodo Abel defunctus loquatur?

ET PER ILLAM DEFUNCTUS ADHUC LOQUITUR, — quia Abelis licet olim occisi fides, innocentia, pietas, martyrium et memoria adhuc recens est et celebratur apud omnes fideles, eosque ad sui imitationem exhortatur melius quam si Abel mille linguis eos exhortaretur, tanta est vis exempli, *q. d.* Cain sustulit quidem Abelem, sed non sustulit ejus gloriam et memoriam, qua vivit et vivet semper in mente et ore fidelium. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius (1).

Aliter Galenus et Ribera, loquitur, inquiunt, adhuc Abel, quia adhuc vindictam petit a Deo, ut in extremo judicio plene puniatur resurgens Cain, et quotquot ejus scelus secuti sunt : quasi Paulus alludat, imo citet illud *Gen.* IV : « Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. » Sed prior sensus germanior videtur et planior; agit enim de fide Abelis, quæ testimonium et laudem a Deo consecuta est; hancque ait adhuc loqui; id est, suo testimonio et laude divina provocare omnes ad sui imitationem.

Vers. 5. Henoch et Elias translati in paradisum certabunt cum Antichr.

5. FIDE HENOCH TRANSLATUS EST NE VIDERET MORTEM. — Nota : Communis Patrum sententia est, Henoch et Eliam translatos esse in paradisum, ut tempore Antichristi redeant, et contra eum pro Christo decertent; ideoque ab Antichristo occidentur in Jerusalem, sed tertio die publice resurgent et ascendent in cœlum, ut dicitur *Apoc.* cap. XI, vers. 3 et 12. Idipsum docet Ecclesiasticus, XLIV, 16 : « Henoch, inquit, placuit Deo, et translatus est in paradisum, ut det Gentibus pœnitentiam. » Licet enim τὸ *in paradisum* non sit in Græco, est tamen in omnibus codicibus Latinis.

Certum est Eliam et Henoch non esse mortuos contra aliquorum Judæorum errorem et dubium.

Quare perperam Judæi nonnulli putant Henoch esse mortuum *Gen.* V, 24; nam pro eo, quod nos habemus, *non apparuit*, hebraice est ואיננו *veenennu*, id est, *et non ipse*, id est, ut ipsi intelligunt, ipse non exstitit, non vixit, sed mortuus est. Verum hoc insulse dicitur, nam τὸ *et non ipse* significat, ipsum amplius non apparuisse in terra, non esse visum hominibus, non autem esse mortuum, alioquin enim de Henoch æque ut de Adam, Set, Noe et reliquis omnibus dixisset Moses : « Et mortuus est. » Jam autem hoc de eo non dicit, sed dicit ואיננו *veenennu, et non ipse*, scilicet apparuit amplius in terra. Ita enim vertit noster Interpres, Chaldæus, Septuaginta et ex iis Paulus hic : nam sequitur : « Quia tulit eum Dominus, » vel, ut Septuaginta et ex iis Paulus, μετετέθη, id est, transpositus est (scilicet a terra in paradisum) a Domino. Syrus vertit אשתני *estanni*, quod partim translatum, partim mutatum in meliorem sortem et statum significat; שנה *scana* enim tam Syris quam Hebræis mutare significat. Non ergo probabile tantum est, ut quidam temere dixerunt, sed plane certum ex communi S. Scripturæ, Patrum et Ecclesiæ sensu, Eliam et Henoch non esse mortuos, seu vivos raptos esse in paradisum, rediturosque sub finem mundi. Unde Tertullianus, lib. *De Resurrectione carnis*, « eos nondum resurrectione dispunctos; quia necdum morte junctos, sed tamen æternitatis candidatos » vocat.

Insignis Henoch innocentia, et unio cum Deo causa fuit raptus ejusdem.

Quæres, quomodo « fide, » id est per fidem, ob fidem dicatur « translatus Henoch ? » Respondeo : Henoch translatus est ob insignem vitæ innocentiam, qua non tam humanam, quam cœlestem in terris vitam agebat, ut potius Deo et angelis, quam hominibus jungendus esse videretur. Hanc causam insinuat Moses, *Genes.* V, 24, cum ait : « Ambulavitque (Henoch) cum Deo, et non inveniebatur, quia tulit eum Dominus. » Ubi satis significat quod Deus tulerit Henoch, quia Henoch « ambulavit cum Deo, » id est, Deo per omnia consensit, obsecundavit et cohæsit tanquam amicus cum amico, aut potius tanquam servus cum domino, jugiter et decenter versans et ambulans : hoc enim significat hæc phrasis; unde Amos, cap. III, vers. 3, sic ait : « Numquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis ? » *Ambulare* ergo *cum Deo* est virorum magnorum et insigniter sanctorum, qui Deo perchari, conjuncti et familiares sunt, qualis fuit Noe, de quo dicitur *Gen.* cap. VI : « Noe vir justus atque perfectus cum Deo ambulavit, » ubi Chaldæus vertit, *ambulavit*

Quid sit ambulare cum Deo?

(1) Mortuo Abeli loquelam Paulus eodem sensu tribuit, quo apud Virgilium Phlegyæ pœna

....magna testatur voce per umbras :
Discite justitiam moniti, et non temnere Divos.

Noe in timore Dei; Septuaginta et ex iis Paulus vertunt, *placuit Deo*, scilicet, uti solent aulici nonnulli regi placere, cum illi in deliciis sunt. Unde et apposite *Henoch* hebraice dedicatum vel consecratum Deo significat.

Dicit tamen Paulus, Henoch translatum esse « fide, » sive per fidem, quia fides futuræ retributionis excitabat Henoch ad præclara fidei opera exercenda, quibus ambulavit cum Deo, Deoque placuit, ob quæ meruit a Deo rapi et transferri in paradisum. Potuisset pari modo dicere Apostolus : Spe vel charitate, vel pietate sua insigni translatus est Henoch; sed maluit hoc fidei tribuere, tum quia de fide agebat, eamque Hebræis inculcabat; tum quia fides prima est et dux atque incentrix spei, charitatis, pietatis aliarumque virtutum.

Vers. 6.

6. SINE FIDE AUTEM IMPOSSIBILE EST PLACERE DEO. — Probat Henoch translatum esse per fidem, vel propter fidem, hac ratione : Henoch translatus est, quia placuit Deo; atqui non potuit placere Deo, nisi per fidem : ergo per fidem translatus est.

CREDERE ENIM OPORTET ACCEDENTEM AD DEUM, QUIA EST, ET INQUIRENTIBUS SE REMUNERATOR SIT.—Probat minorem syllogismi jam positi, scilicet Henoch non potuisse placere Deo, nisi per fidem, probat autem sic : ut quis ad Deum accedat uti oportet, eumque rite colat, itaque ei placeat, debet credere, « quia, » id est quod, « est » Deus, et quod « se inquirentibus sit remunerator. » Si enim quis atheus aut politicus putet Deum non curare res humanas, non punire malos, nec præmiare bonos et remunerari, hic negliget Deum, nec curabit ad Deum accedere eumque colere : ergo ut Henoch et quivis alius accedat ad Deum eique placeat, necesse est ut fidem habeat, qua in Deum judicem, vindicem et remuneratorem credat.

Atheismus et politicismus Deum tollit.

Dices : Ut quis accedat ad Deum, eumque colat, sufficit naturalis Dei cognitio, qua philosophi cognoverunt Deum esse et esse vindicem bonorum et malorum : ergo non opus est fide. Respondeo, negando antecedens. Naturalis enim Dei cognitio tantum docet colendum et amandum esse Deum tanquam auctorem naturæ et bonorum naturalium, illaque tantum ab illo esse speranda et petenda. Deus autem vult amari et coli ab hominibus, non tantum ut auctor bonorum naturalium, sed etiam supernaturalium et æternorum post hanc vitam; nec alia ratione ad illum illiusque favorem et amicitiam accedere, illique placere, et grati esse possumus. Unde sæpe bona naturalia Deus in hac vita negat justis et amicis suis, eaque confert improbis et inimicis suis, ut nimirum doceat homines non illa præsentia, utpote vilia, caduca et exilia, sed spiritualia et æterna, utpote Deo digna, a Deo esse petenda, Deumque velle hæc, non autem illa primario et præcipue a se peti. Ad hoc autem opus est fide. Sola enim fides dictat nobis Deum esse auctorem non tantum naturæ, sed et gratiæ gloriæque æternæ, hæc enim sunt bona supernaturalia, sive res sperandæ et non apparentes, quarum argumentum est fides, uti vers. 1 docuit Apostolus.

Non sufficit naturalis Dei cognitio sine fide ad salutem.

Adde, verius est (quidquid aliqui dicant) Deum esse, esse vindicem bonorum et malorum, aliaque attributa Dei naturalia Christiano, præsertim pœnitenti et justificando; credenda esse cognitione et fide, non tantum naturali, sed etiam supernaturali, uti docent doctiores et solidiores Theologi.

Hinc ergo recte concludit Paulus ad justificationem, ut scilicet simus amici Dei, Deoque placeamus, requiri fidem, sive cognitionem supernaturalem et divinam.

Cognitio supernaturalis requiritur ad justificationem.

Loquitur Paulus de adultis, qualis erat Henoch : licet enim probabile sit, Henoch in infantia fuisse purgatum a peccato originali, et justificatum placuisse Deo per Sacramentum, vel sacrificium legis naturæ, ad id a Deo illo ævo institutum, ac consequenter infusam fuisse illi cum gratia fidem habitualem, non tamen potuit ob infantiam habere fidem et cognitionem actualem, qua actu crederet Deum esse et esse remuneratorem; illam ergo habuit adultus ex instructione Adæ, Set aliorumque patrum suorum. Igitur adultus actu credidit Deum esse et esse remuneratorem, atque per hunc fidei actum et considerationem remunerationis excitavit se ad heroicos charitatis, castitatis, patientiæ, religionis actus, quibus magis placuit Deo, meruitque justificationem secundam (de qua hic loquitur Paulus, uti et sæpe alibi, uti superius monui), puta justitiæ augmentum, atque in iis quotidie crescens meruit tandem transferri a Deo; ergo manet probata conclusio Pauli : « Fide translatus est Henoch. » Clarum est enim Henoch non meruisse transferri per fidem habitualem, quam habuit in infantia. Hanc enim habuere cæteri infantes illius ævi, qui tamen non meruere transferri. Ergo loquitur Apostolus de fide actuali, quam adultus habuit Henoch, cujus impulsu heroica opera patravit, ob quæ meruit præ cæteris transferri.

Nota : Ad justificationem, Deique amicitiam, qua illi placeamus, non tantum hæc duo, scilicet quod Deus sit et quod remunerator, sed plura alia credenda sunt, ut, Deum esse trinum et unum, Christum incarnatum et crucifixum esse mediatorem Dei et hominum, Christum esse peccati tum originalis, tum cujusvis actualis expiatorem, animam esse immortalem : Apostolus tamen tantum hæc duo jam dicta recenset, non quasi hæc sola sufficiant, sed quia hæc duo requiruntur vel maxime ad spem excitandam, ut Hebræi, et quilibet alius fortiter virtutis labores et agones obeat et sustineat, inquit Theodoretus.

Plura credenda quam duo quæ hic recenset Paulus.

Nota *secundo* τὸ *remunerator* : inde enim contra Novantes recte colligimus merita bonorum operum, quibus mercedem Deus sit daturus. Hoc

Meritorum valor stabili-

tur contra Novantes.

enim significat τὸ *remunerator*, et clarius Græcum μισθαποδότης, id est, mercedis retributor. Merces enim ad merita essentialem ordinem et relationem includit, ut scilicet omnis merces meritorum sit merces, et omnia merita mercedis sint merita.

Vers. 7.

7. Fide Noe responso accepto (græce χρηματισθείς, id est, oraculo Dei admonitus) de iis quæ adhuc non videbantur (de futuro orbis diluvio), metuens aptavit arcam in salutem domus suæ. — Pro *metuens*, in Græco legitur εὐλαβηθείς, id est, reveritus Deum : cum enim alii homines reverentiam, metum et fidem numinis abjecissent, riderentque minas Dei de futuro diluvio, solus Noe timuit, et reveritus est Deum judicem et vindicem, certoque credidit Deo prædicenti diluvium, ideoque ad illud evadendum arcam construxit.

Posset *secundo*, εὐλαβηθείς, id est reveritus, passive accipi (1) : quem scilicet Deus reverebatur. Sic enim Christus dicitur a Patre exauditus pro sua reverentia cap. v, vers. 6, *q. d.* Noe ob suam justitiam in honore et in pretio fuit apud Deum, ita ut Deus quasi ipsum revereretur, ideoque ipsum a diluvio servare vellet, indicans ei et præscribens effugium per arcam. Ecce quanti Sanctos faciat Deus.

Per quam (arcam) damnavit (Noe) mundum, — *q. d.* Noe ipso facto et rerum eventu damnavit incredulitatis homines sui ævi, qui nolebant credere futurum diluvium et agere pœnitentiam, ideoque fabricam arcæ ejus irridebant : hosce, inquam, damnavit Noe, dum iis diluvio mersis ipse solus cum suis in arca diluvium evasit. Sic regina Austri dicitur *Matth.* xii, 42, condemnatura Judæos, scilicet ipso facto et studio suo, quo tam studiose a finibus terræ venit ad Salomonem, cum Judæi Christum, quem domi habebant, neglexerint et spreverint.

Noe fides, fortitudo, constantia.

Vides hic, quod fides Noe ipsi fuerit substantia rerum non tantum sperandarum, sed etiam timendarum, scilicet diluvii, quod ut evaderet, tam operose per centum annos, omnibus irridentibus, fabricavit arcam, *q. d.* Sicut Noe per fidem sustinuit se in metu, spe, constantia ac labore fabricandi arcam per centum annos : ita vos, o Hebræi, per fidem vos sustinete, ut in persecutione sitis fortes, constantes et longanimes. Sicut enim quod credidit Noe, hoc re ipsa evenit, ut scilicet ipse per arcam evadens videret reliquos omnes diluvio mergi : ita vobis, o Hebræi, re ipsa eveniet id quod creditis, scilicet ut infideles persecutores vestros videatis diluvio ignis gehennæ absorberi; vos vero per fidem et Ecclesiam, quasi arcam, ab eo liberari et enavigare, atque ad portum cœli salutisque æternæ appellere.

Noe hæres justitiæ Adami,

Et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus, — *q. d.* Atque ita in Noe ejusque familia mansit justitia Adami, Henochi, Abel et aliorum veterum patrum, quam ipsi pariter per fidem acquisiverant, factusque est Noe ex asse hæres justitiæ et sanctitatis patrum : cum vitia et vitiosi homines omnes mersi essent diluvio. Noe enim licet esset justus, per fidem tamen qua Deo credidit et obedivit in arcæ fabrica, promeruit sibi justitiæ augmentum, familiæ vero suæ promeruit ut in ea sola quasi hæreditario jure et successione permaneret vera Dei fides, cultus, religio, justitia et amicitia, utque ex se quasi novi mundi totius hærede, et novi sæculi parente tandem Christus, justificator mundi, Adæ patri suo promissus, *Genes.* iii, 15, nasceretur. Ita Theophylactus, Anselmus, Galenus et alii.

Henoch, Abel et novi mundi.

Vers. 8.

8. Fide qui vocatur Abraham, obedivit in locum (in terram Chanaan) exire, quem accepturus erat in hæreditatem. — Pro *qui vocatur* græce est καλούμενος, quod Syrus vertit, *cum vocaretur*, scilicet a Deo. Melius noster Interpres et Theodoretus vertunt, *qui vocatur*, *q. d.* Patriarcha ille admirabilis, cujus nomen apud vos, o Hebræi, est celeberrimum, qui prius אברם *Abram*, id est pater excelsus, sed postea merito fidei et obedientiæ vocatus et factus est אברהם Abraham; quasi אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, sive multarum gentium, *Genes.* cap. xvii, vers. 5, *Rom.* cap. iv, vers. 17, hic, inquam, Abraham « fide, » id est per fidem, obedivit Deo, *primo*, ex Ur Chaldæorum; *secundo*, ex Haran se evocanti in terram Chanaan, ubi eum Deus tam miro favore, benevolentia et familiaritate dignatus et prosecutus est, *q. d.* Fides est, quæ Abrahamum ad Dei amicitiam provexit; fides est, quæ illum tantum, quantus evasit, effecit; fides Abrahamum (quantum virum !) finxit et efformavit.

Abram nomen auctum propter fidem.

Quæstio hic est, an Abraham cum vocaretur a Deo, ut egrederetur ex Ur et Haran, sciverit sibi eundum esse in Chanaan ; et an Deus Chanaan illi nominarit, an vero tantum confuse et in genere dixerit : Vade in terram quam tibi (postea) ostendam et demonstrabo. Putant Pererius, in *Genes.* xii, 5, et Vasquez hic, Abraham distincte non audisse, nec scivisse de Chanaan, quod eo sibi esset eundum. Id enim Apostolus hic videtur significare, et Deus *Genes.* xii, 1 : « Veni, inquit, in terram quam monstrabo tibi ; » itaque magis commendatur fides et obedientia Abrahæ. Hæc sententia est probabilis, verior tamen videtur contraria, quam sequitur ibidem Abulensis, Oleaster et Ribera hic, scilicet Deum evocasse Abraham ex Ur et Haran in Chanaan, eamque illi nominasse et indicasse. Probatur, quia id diserte dicitur *Genes.* xi, 31 : « Tulit, inquit, Thare Abram filium suum, et Lot, et Sarai, et eduxit eos d Ur Chaldeorum, ut irent in terram Chanaan. » Ac rursum *Genes.* xii, 5 : « Egressi, inquit, sunt ut irent in terram Chanaan. » Respondet Pererius, Chanaan hic per anticipationem, brevitatis et perspicuitatis causa nominari, sensumque esse,

An Deus evocans Abraham ex Ur et Haran, illi nominaverit terram Chanaan?

Sententia affirmans probatur.

(1) Minus recte.

q. d. Exierunt in terram, tunc quidem sibi incognitam, quam tamen postea, Deo indicante et demonstrante, cognoverunt esse Chanaan. Re ipsa ergo exiverunt versus Chanaan, sed postea demum cognoverunt se tendere in Chanaan, ibique sedem fixuros esse.

Verum cum Moses historice hunc exitum narret, et secundo dicat eos exisse in Chanaan, plane id ut sonat accipiendum videtur. Adde *secundo*, Thare (de quo incertum est et dubium, an tunc fuerit fidelis et veri Dei cultor) non videtur fuisse tantæ fidei, tantique animi, ut ex Ur patria et sede sua, cum Lot et Sara, totaque sua stirpe exiret, ut sequeretur Abrahamum filium suum a Deo evocatum, nisi scivisset determinate quo evocaretur, quoque omnes essent ituri, ut sedem figerent. *Tertio*, quia nisi Deus distincte evocasset Abraham in Chanaan, nescisset Abraham versus quam partem egredi, quo tendere deberet. Jam autem constat Abraham cum Thare, primo ex Ur ivisse in Haran. Sciebant ergo sibi eundum esse versus Haran, ac consequenter sciebant sibi eundum esse in Chanaan. Nam Haran recta erat via euntibus ex Ur in Chanaan : nolebat enim Deus eos morari in Haran, sed ex Haran pergere in Chanaan.

Chanaan scivit Abraham, nescivit tamen determinatum agrum vel locum sibi a Deo destinatum. Illustratur fides Abrahæ simili.

Dices : Quomodo ergo Apostolus ait, quod Abraham exierit *nesciens quo iret*. Respondeo, *quo*, id est, in quam determinatam regionem, agrum vel urbem. Licet enim sciret se a Deo evocari in Chanaan, tamen nesciebat in quam partem Chanaan vocaretur : regio enim Chanaan ampla erat et in multos reges partita. Unde voluit Deus Abrahamum, quasi cæcum educere ex Ur et Haran, ut per medias provincias, perque Chanaan, peregrinaretur pendulus semper a Deo, et juxta Dei nutum stationes identidem mutaret. Id patet *Gen.* cap. XII, et sequentibus. Ex quo liquet magna fides et obedientia Abrahæ : perinde enim fecit atque si Belga aliquis Dux aut comes ex Belgio in Hispaniam evocaretur a Rege dicente : Relinque Belgium et omnia quæ habes in Belgio : veni cum tuis in Hispaniam, ad illam provinciam et urbem, quam, cum eris hic, ostendam et dabo tibi. Magna foret fides Belgæ illius in Regem, si ad ejus vocem certa pro incertis dimitteret : licet enim sciret in genere se in Hispaniam evocari, tamen nesciret, an regio vel urbs quam in Hispania accepturus est, sit major, melior, commodior, salubrior, opulentior suis fundis, quos possidet in Belgio. Ita fecit Abraham. Adde, quod vaga et incerta peregrinatio soleat liberorum procreationi et educationi officere, opes deterere, famam maculare, amicitias dissolvere.

Eodem modo respondetur ad illud *Genes.* XII : « Vade in terram (id est, in illam terræ Chanaan portionem) quam monstravero tibi, » hebraice אראך *arecha*, id est, quam videre te faciam, quam oculis tuis ostendam.

Vers. 9.

9. FIDE DEMORATUS EST IN TERRA REPROMISSIONIS, TANQUAM IN ALIENA, IN CASULIS HABITANDO. — Pro *demoratus est* græce est παρῴκησεν, id est habitavit, non tanquam civis et incola, sed tanquam πάροικος, id est, advena et peregrinus : quod Noster recte vertit, *demoratus est*; non bene Erasmus vertit, *commigravit*. Sic enim græce dicendum fuisset, μετῴκησε.

TANQUAM IN ALIENA. — Quia, ut sequitur, domum in ea ædificare noluit, nec agros in ea possedit, sed semper in casulis, græce ἐν σκηναῖς, id est tabernaculis et tentoriis, habitavit, idque ut significaret se tendere alio, scilicet ad patriam et habitationem cœlestem. Magna fuit et heroica fides Abrahæ, *primo*, quod patriam, cognatos, parentes, familiam, domum opesque deseruerit, Deumque vocantem secutus sit. *Secundo*, quod ex indigena peregrinus factus sit. *Tertio*, quod in incertum vagatus sit nesciens quo iret, ubi consisteret. *Quarto*, quod, licet esset in terra promissionis, id est, promissa sibi a Deo, tamen usque ad mortem nihil in ea a Deo datum, ne quidem passum pedis, ut ait S. Stephanus, *Actor.* VII, 5, possederit, sed crediderit et sperarit certo sibi, id est posteris suis, eam esse dandam. *Quinto*, quod tota vita voluerit peregrinari, credens et sperans domum æternam in cœlis.

CUM ISAAC ET JACOB COHÆREDIBUS REPROMISSIONIS EJUSDEM, — *q. d.* Abrahæ fides in eo rursum magis elucet, quod non tantum se, sed et Isaac, Jacob, aliosque deinceps posteros suos, qui erant hæredes promissionis sibi factæ a Deo de terra Chanaan possidenda, voluerit et jusserit habitare in eadem Chanaan, quasi peregrinos in casulis et tentoriis, donec Deus post 400 annos promissionem suam expleret, terramque illam ipsis possidendam traderet.

Vers. 10.

10. EXSPECTABAT ENIM FUNDAMENTA HABENTEM CIVITATEM, CUJUS ARTIFEX ET CONDITOR DEUS, — *q. d.* Abraham cum suis civis erat non Chanaan, sed cœli : hinc in Chanaan domum habere noluit, sed in mobili semper habitavit tabernaculo, quia tendebat, et oculos jugiter conjiciebat in cœlestem civitatem, quasi patriam suam, immobilem, firmam et æternam. Ita Anselmus et alii.

Cœlestis civitas bene fundata.

Nota : Cœlestem civitatem opponit Apostolus et præponit tabernaculis et casulis Abrahæ, quæ non habent fundamenta, sed baculis et fulcris nituntur, cum quibus ab uno loco in alium transferuntur : cœlestis vero civitas Beatorum, puta cœlum empyreum, sua habet fundamenta firmissima æque ac pretiosissima, puta crystallina et gemmea, quæ describit S. Joannes, *Apocal.* XI, 19.

Ejus opes et felicitas ipse Deus.

Secundo, cœlestis civitas artificem et conditorem habet non Mosen, non Abraham, sed Deum ipsum, ut ex hoc solo colligere et metiri liceat, quanta sit civitatis illius pulchritudo, magnificentia, gloria, opes et felicitas, tanta nimirum, quanta decet talem artificem, scilicet Deum : Deus enim in hac sua civitate, quasi regia suam majestatem, divitias, potentiam omnemque gloriam

suam beatis exhibet; perinde ac rex in suo palatio suis principibus regalem pompam, gloriam, delicias et opes omnes explicat et ostentat.

Adde : Deum non tantum hujus civitatis conditorem, sed et materiam sive objectum et spectaculum, atque delicias et opes esse; adeoque ibi beatitudo Dei, omniaque ejus bona nostra beatitudo et bona erunt : erimus enim beati ipsa visione et beatitudine Dei. Deliciæ ergo nostræ, divitiæ et gloria, non erunt humanæ vel angelicæ, sed divinæ; adeoque erunt ipsissimæ deliciæ, divitiæ et gloria, quibus fruitur, ditatur et beatur Deus. Denique hæc est civitas, « ubi rex est veritas, lex charitas, modus æternitas, » ait S. Augustinus, epist. 5 *ad Marcellinum*.

Vers. 11.

11. FIDE ET IPSA SARA STERILIS VIRTUTEM IN CONCEPTIONE SEMINIS ACCEPIT, ETIAM PRÆTER TEMPUS ÆTATIS, QUONIAM FIDELEM CREDIDIT ESSE EUM QUI REPROMISIT. — Hactenus virilia exempla fidei adduxit Apostolus, nunc, ut magis incitet animos Hebræorum, muliebre subjungit; sed matris omnium credentium, Saræ scilicet, ut pudeat Hebræos in fide vinci a femina, eaque magis esse pusillanimes et timidos. Ita Chrysostomus.

Duo impedimenta conceptionis Sara fide superavit.

Notat Paulus duo impedimenta conceptionis in Sara : prius in natura, quod esset sterilis, posterius in ætate, quod jam esset plane senex et vetula. Utramque superavit fides, qua credidit Deo supra naturam promittenti conceptionem et partum Isaac.

Dices : Sara, *Genes.* XVIII, 12, ad Dei promissionem de Isaac ex ea nascituro risit, quasi promissio hæc ridicula foret et impossibilis; ergo incredula fuit Sara : quomodo ergo eam a fide hic commendat Apostolus? Respondet Lyranus, Apostolum hanc conceptionem Saræ tribuere fidei, non Saræ, sed Abrahæ. Sed hoc repugnat verbis Apostoli, qui dicit : quod « Sara per fidem conceptionem accepit, quoniam Deo credidit, » scilicet ipsa Sara quæ conceptionem accepit.

Sara quomodo risit promissionem conceptionis, si credidit?

Dico ergo, initio Sara mox ut audivit promissionem tantam, quæ naturaliter erat impossibilis et incredibilis, risit, quasi incredula : sed posteaquam cognovit angelos promittentes conceptionem legatos esse Dei, Deumque repræsentare, adeoque Deum omnipotentem, qui fallere non potest, per angelos hanc conceptionem sibi promittere, tunc credidit, ut satis colligitur *Genes.* XVIII, 14 et 15. Ita Theodoretus.

IN CONCEPTIONE SEMINIS. — Græce εἰς καταβολὴν σπέρματος, id est, in conceptionem seminis, *q. d.* Ad recipiendum, retinendum, formandum semen prolificum, virtutem a Deo accepit per fidem Sara, quæ per naturam, utpote sterilis et anus, inepta erat ad hanc conceptionem. Ita Chrysostomus. *Secundo,* Græcum καταβολὴν Theophylactus vertit, *ad dejectionem seminis*, ut scilicet ipsa Sara suum quoque decideret et subministraret semen ad conceptionem Isaaci. Unde Erasmus vertit, *ad seminandum*. Tradunt enim medici in conceptione

In conceptione femina quoque seminat.

non solum virum, sed et feminam suum decidere dareque semen proli efformandæ. *Tertio,* ex Hieronymo Ribera, καταβολὴν σπέρματος, id est, inquit, ad jacienda fundamenta, sive exordium seminis, id est, posteritatis suæ. Primus sensus est planissimus, eumque noster Interpres clare expressit.

Vers. 12.

12. PROPTER QUOD ET AB UNO ORTI SUNT (ET HOC EMORTUO), TANQUAM SIDERA COELI, ET SICUT ARENA, QUÆ EST AD ORAM MARIS, INNUMERABILIS. — *q. d.* Propter hanc fidem factum est ut Sara ex Abraham conciperet, et ex uno viro, eoque emortuo orirentur proles et posteri innumerabiles. Abraham vocat *emortuum*, quia corpus ipsius ob senium erat emortuum, et emortua in eo erat vis generandi. Sub fide Saræ intelligit et præsupponit Apostolus fidem Abrahæ, quasi mariti et patris credentium : Abraham enim magis quam Sara sua fide meruit hanc seminis posteritatem, ut patet *Genes.* XV, 6.

Multitudo posterorum Abraham.

Nota hyperbolem, qua posteri Abrahæ comparantur arenæ maris, quæ est innumerabilis : certum enim est eos certo et definito esse numero, qui et numerari possit, et arenæ numerum non exæquet. Tantum ergo hac hyperbole significatur eos fore plurimos et maximo numero. Hinc Isaac, per quem omnes hi ex Abrahamo prognati sunt, hebraice risum et gaudium significat. Syriace vero dicitur איסחק *isechok*, id est, abundantia et redundantia (Syri enim Hebræum *tsade* mutant in *samech*), quæ maxime patet in hac posterorum copia.

Vers. 13.

13. JUXTA FIDEM DEFUNCTI SUNT OMNES ISTI, — id est, per fidem, cum fide, retinentes fidem, et fideles usque ad mortem, defuncti sunt, quia, sicut in fide vixerunt, ita et in fide mortui sunt : bona enim a Deo promissa non viderunt, dum viverent, sed post mortem illa se accepturos crediderunt.

Dices : Si omnes isti defuncti sunt, ergo et Henoch defunctus et mortuus est, non autem translatus, ut dixit vers. 5.

Quomodo omnes defuncti, si Henoch translatus?

Respondet S. Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, et ex eis Ribera, « omnes » vocari pene omnes : excipitur enim unus Henoch, quem ex dictis constat non esse defunctum, sed translatum. Sic *Genes.* XLVI, 7, dicitur Jacob venisse in Ægyptum cum omni sua progenie, *omni*, id est, pene omni, constat enim excipi Joseph, qui jam erat et præsidebat in Ægypto. Sic enim solemus loqui universaliter, etiam unus vel alter excipiatur, præsertim si constet illum excipi : tunc enim cuncti sciunt intelligi, omnes scilicet, hoc illove excepto. *Secundo*, præcise « omnes isti, » scilicet Abraham, Isaac et Jacob, qui post diluvium vixerunt et promissiones acceperunt tum de terra Chanaan, tum de vita æterna in cœlis possidenda, defuncti sunt : de hisce enim proprie loqui Apostolum, patet vers. 15 et 16, cum ait : « Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, » sci-

licet Chaldææ (quæ fuit patria Abrahami, ex qua exivit Deo jubente in Chanaan), « habebant utique tempus revertendi, » *q. d.* Si pœnituisset Abraham exitus e patria sua, si de ea repetenda cogitasset, poterant facile ad illam redire, ne perpetuo in Chanaan peregrinari cogeretur; jam autem cum de reditu non cogitarit, patet illum aliam cogitasse et exquisiisse patriam, scilicet cœlestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, dicendo: « Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob. » Perinde ac si hi tres omnibus, quorum Deus est Dominus, sint æquiparandi, ait Theophylactus. Ita scilicet Deus hos tres viros sanctissimos in pretio et amore, cordi et curæ habuit. Videtur ergo Apostolus a vers. 8, ponere distinctum et secundum statum, ætatemque mundi, quæ scilicet fuit post diluvium, quando cœpit quasi novum sæculum fidei et Ecclesiæ in Abrahamo, qui fuit typus, exemplar et pater omnium credentium et fidelium, quique tota vita sua cum Isaac et Jacob peregrinatus est in Chanaan, quia spectabat civitatem cœlestem. Merito ergo uti Levitis sortem non habentibus in Chanaan, ita et Abrahæ pars et sors fuit Deus ipse: ac consequenter, cum ait Paulus omnes defunctos, non intelligit Abel, Henoch et Noe, qui fuerunt in priori sæculo et altero quasi mundo, qui fuit ante diluvium; sed tantum intelligit Abraham, Isaac, Jacob, qui fuerunt in novo hoc et secundo sæculo post diluvium. Ita S. Thomas, Lyranus et Cajetanus.

Loquitur tantum Apostolus de mortuis.

NON ACCEPTIS REPROMISSIONIBUS, — tum de terra Chanaan possidenda: hanc enim non adepti sunt, nisi sub Josue, post quadringentos annos; tum potius de cœlesti regno et gloria possidenda: hanc enim non sunt adepti, nisi per et post mortem Christi Jesu. De promissione enim cœli loqui Apostolum patet ex seq., cum ait: « Nunc autem meliorem appetunt, » id est, cœlestem. Ex hoc loco Patres et Theologi colligunt, ante Christum Christique mortem, nullam animam quantumvis sanctam et puram cœlum introisse, aut Dei visionem et beatitudinem adeptam esse. Unde cap. IX, docuit Apostolus ante Christum nondum propalatam fuisse Sanctorum viam, id est, cœlum mortalibus fuisse inaccessibile, uti ait ibidem Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus et alii. Et cap. X, idipsum diserte asseruit Paulus dicens: « Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam et viventem per velamen, id est, carnem suam. »

Nulla anima ante Christum beata fuit in cœlo.

SED A LONGE EAS ASPICIENTES ET SALUTANTES. — Est metaphora a navigantibus, inquit Chrysostomus, qui dum portum eminus aspiciunt, læto clamore quasi celeusmate, eum appellant et salutant. Sic apud Virgilium:

Italiam, Italiam primus conclamat Achates.

Ita hi patres cum per fidem obscure viderent, id est crederent, patriam cœlestem, eam crebro cum desiderio appellabant et salutabant.

ET CONFITENTES, QUIA PEREGRINI ET HOSPITES SUNT SUPER TERRAM. — Hinc patet hunc sensum et hanc vocem, *Peregrini sumus in hac vita*, fuisse priscis illis patribus familiarem, quæ mire eos mundanarum opum et rerum contemptum, ac cœlestium desiderium et studium incitabat. Ita Jacob, *Genes.* XLVII, 9: « Dies, inquit, peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali, et non pervenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt. » Et David, *Psalm.* XXXVIII, 13: « Advena ego sum apud te et peregrinus, sicut omnes patres mei. » Et Salomon, I *Paralipom.* XLIX, 15: « Peregrini sumus coram te et advenæ, sicut omnes patres nostri. » Jeremias quoque de Christo loquens, cap. XIV, vers. 8: « Quare, inquit, quasi colonus futurus es in terra, et quasi viator declinans ad manendum? » Erras ergo, Christiane, si hic te domum habere putas, si te hic ad quietem, quasi in patria componis: peregrinus hic es, peregrinaris in terra aliena; patria et requies tua est in cœlo; illuc propera, illuc festina. Ita Apostoli quasi peregrini toto orbe « euntes ibant et flebant mittentes semina sua. »

Peregrini sunt omnes homines in terra.

S. Olympius Abbas, uti narrat Sophronius in *Prato spirituali*, cap. XII, rogatus a quodam, quanam ratione recte vitam suam institueret, respondit: « Ubique æstima te peregrinum, et ubicumque sederis, dic: Peregrinus sum. » Quare recte monet S. Petrus, *epist.* I, cap. II, vers. 11, dicens: « Charissimi, obsecro vos, tanquam advenas et peregrinos, abstinere vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam. » Nam qui civis est cœli et terræ advena, terrena præterire et contemnere, cœlestia appetere et prosequi debet, uti pulchre docet hic Chrysostomus in morali *homil.* 25. Insigne hac de re exemplum S. Basilii narrat Nazianzenus, in *Orat. funebri de laudibus S. Basilii*: cum enim præfectus Valentis Imperatoris Basilio minaretur exilium et ejectionem ab Episcopatu, respondit Basilius: « Nihil horum quæ dixisti curo, melior sum his qui publicant et proscribunt. Ipse me ob spem regni cœlestis proscribens, nihil vero possidens, ab exilii metu liber sum; unam omnium cognoscens esse patriam, paradisum (terram enim quasi commune omnium aspicimus naturæ exilium), propria vero carens terra nullo loco circumscribor; Domini enim est terra et plenitudo ejus, incola ego sum in terra sicut omnes patres mei. Cumque ab Episcopatu pelleretur in exilium, dixit illico socio suo: Libellum hunc accipe, et veni mecum; cum prius libellos pauculos et pannosam vestem qua indutus erat, præfecto obtulisset, quæ sola ipsius erant supellectilia; additque dicens: Exilium nihil ad me spectat, cum domus quam inhabito aliena sit. »

Pulchra apophthegmata SS. Olympii et Basilii profitentium se peregrinos.

Pari modo se peregrinum in hoc mundo pro-

S. Gre-

fessus est S. Gregorius Thaumaturgus, qui, ut inquit Nyssenus in ejus Vita, « moriens obtestatus est suos, ne peculiarem sibi locum sepulturæ compararent. Nam si vivus, ait, nullius loci dominus vocari volui, sed in alienis tanquam inquilinus et peregrinus habitans vitam transegi, ne post mortem quidem inquilinatus mihi dedecori erit : sed in sequenti sæculo fama prodatur, quod Gregorius nec vivens ab aliquo loco cognominatus sit, et post mortem alienorum locorum fuerit inquilinus, cum ab omni terrena possessione sese abstinuerit, adeo ut ne sepeliri quidem in proprio loco sustinuerit : solam enim illam possessionem pretiosam et expetendam putavit, quæ fraudis et avaritiæ vestigium sese non admittit. » Audi et Ethnicum. Cum Anaxagoras Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, deferri : « Nihil necesse est, inquit; undique enim ad inferos (fideli et sancto ad superos) tantumdem est viæ. » Ita Cicero, I *Tuscul.*

Gregorius Thaumaturgus peregrinus hic fuit.

Versum 15 explicui vers. 13, ejusque sensus satis patebit ex vers. 16.

Vers. 16.

16. NUNC AUTEM MELIOREM APPETUNT, ID EST COELESTEM. — « Nunc » non significat hic tempus præsens, sed adversativa et illativa est particula, *q. d.* Poterat Abraham in patriam, Chaldæam scilicet, redire, si voluisset : « nunc autem, » id est, cum autem videamus eum noluisse redire, hinc sequitur quod aliam civitatem meliorem, scilicet cœlestem, appetierit et prosecutus sit peregrinando in Chanaan tota vita sua.

Vers. 17.

17. FIDE OBTULIT ABRAHAM ISAAC, CUM TENTARETUR. — *q. d.* Cum Deus tentavit obedientiam et pietatem Abrahæ, dicens *Genes.* XXII, 2 : « Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et vade in terram visionis (in montem Moria, ut habent Hebræa, in quo postea Salomon ædificavit templum), atque ibi offeres eum in holocaustum. » Abraham mox Deo jubenti per fidem obedivit, et « obtulit, » id est, offerre cœpit et tentavit suum Isaac; sed ne re ipsa offerret impeditus fuit ab angelo : «obtulit» ergo significat hic actum inchoatum, non consummatum, juxta *Canon.* 32.

In rebus etiam desperatissimis fidendum promissioni Dei.

Nota : Hanc oblationem Abrahæ tribuit Apostolus fidei illius, quia fides ipsum animavit et excitavit ad eam faciendam : alioqui enim dixisset Abraham : Impossibilia mihi promittis et præcipis, Domine; promittis enim mihi stirpem innumerabilem per Isaac, et jam præcipis eumdem offerri et occidi : quomodo ergo per eum, si occidatur, sperare potero stirpem quam promittis? Verum fides hic ei succurrit et hoc duellum diremit; credidit enim Abraham Deo tam promittenti, quam præcipienti, certoque sibi persuasit Deum effecturum, ut præceptum hoc promissionem non elideret; quia, ut subdit Apostolus, « arbitrabatur quia et a mortuis suscitare potens est Deus, » quod scilicet Deus Isaacum, si occideretur, a morte suscitaret, itaque Isaac suscitatus stirpem Abrahæ propagaret. « Cum ergo Deus aliquid promittit, inquit Chrysostomus, lib. I *De Providentia Dei*, etiamsi millia sint quæ promissionem ejusmodi obtundant atque intercipiant, turbari minime convenit, aut de fine dubitare. Deus enim promissa sua, licet desperatissima videantur, ad certum finem atque exitum perducet. »

CUM TENTARETUR. — Tradunt Hebræi apparuisse Abrahæ dæmonem specie angelica, eumque gravissimis verbis ab immolando filio deterruisse, tanquam a re impia et inauditæ crudelitatis, ac Dei voluntati contraria. Credibile est, si unquam, tunc maxime a dæmone tentatum esse Abraham; sed an dæmon ei visibiliter apparuerit, incertum est. Certius ergo hæc referemus ad tentationem Dei : alludit enim Paulus ad verba Mosis, *Genes.* cap. XXII, vers. 1 : « Tentavit Deus Abraham. »

ET UNIGENITUM OFFEREBAT. — Licet enim Ismael quoque natus esset Abrahæ, tamen Isaac vocatur unigenitus, quia solus ipse erat filius promissionis, unice dilectus hæresque Abrahæ designatus. Ismael ergo quasi exhæres, et domo Abrahæ cum matre Agar jam ejectus, filius Abrahæ non reputatur.

QUI SUSCEPERAT PROMISSIONES. — « Qui » refert non *Isaac*, sed *Abraham*, ut patet ex articulo Græco et ex sequentibus; cum ait : « Ad quem (scilicet Abraham) dictum est, » *q. d.* Abraham qui a Deo acceperat promissiones maximæ stirpis per Isaac propagandæ, hic eumdem Isaac Dei jussu, non moratus hasce promissiones, fidenter et generose Deo obtulit; quia fide credebat Deum modum inventurum, puta resuscitationem Isaaci, quo per eum promissam stirpem daret et compleret.

Mira fides Abrahæ, qua credebat Deum posse suscitare filium immolatum.

Vers. 18.

18. AD QUEM (Abraham) DICTUM EST : QUIA IN ISAAC VOCABITUR TIBI SEMEN. — « Quia » non est causale hic, sed expletivum; et Latina phrasi redundat, uti et alibi sæpe : sic enim Hebræi passim sermonem suum ordiuntur a כִּי *ki*, id est *quia*. Dixit Apostolus Abraham per Isaac accepisse promissionem stirpis, jam idipsum hic probat et explicat, ex eo quod Deus dixit et promisit Abrahæ, *Genes.* XXI, 12 : « In Isaac vocabitur tibi semen, » id est, ex Isaac, non autem ex Ismael, excitabitur tibi posteritas quæ censenda et vocanda sit posteritas tua, ut scilicet sit hæres promissionum mearum, quas tibi et semini tuo pollicitus sum.

In Isaac, non Ismaele, ducenda posteritas Abraham.

Vers. 19.

19. ARBITRANS QUIA ET A MORTUIS SUSCITARE POTENS EST DEUS. — Nota τὸ *et a mortuis*, pro quo perperam Beza vertit, *vel a mortuis* : refertur enim illud καὶ, id est *et*, ad generationem Isaac, *q. d.* Arbitrans Deum, qui illum ex sterilibus parentibus generare potuit, posse eumdem et a mortuis suscitare. Pro *arbitrans* græce est λογισάμενος, id est, cum secum perpendisset, considerasset, ratiocinatus esset suaque ratione conclusisset. Sic enim ratiocinabatur Abraham : Jubet Deus filium Isaac a me offerri et immolari, et tamen per eumdem mihi stirpem promittit : ergo vel curabit, ut

quidquid ego effecero ad eum offerendum, ipse tamen non occidatur; vel si occidatur, efficiet ut resurgat: hac fide et spe animatus, Deo quidlibet præcipienti alacris parebo.

Isaac fuit parabola, id est figura Christi.

UNDE EUM ET IN PARABOLAM ACCEPIT. — « In parabolam, » id est, in figuram Christi, inquit Chrysostomus, Galenus, Vatablus (1). Sicut enim Isaac a morte salvo surrogatus est aries, quem obtulit Abraham, ita salva deitate Christi in cruce immolata est ejus humanitas. Unde huc videtur alludere Christus, *Joan.* VIII, 56: « Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum, vidit, et gavisus est: » *vidit*, in typo, scilicet, in immolatione Isaac.

Secundo, id est exemplum.

Secundo, Theophylactus et Œcumenius, « in parabolam, » inquiunt, id est, in exemplum; quasi dixerit Deus: Si Abraham obtulit filium suum, et ego unigenitum meum, Christum scilicet, offerre debeo.

Tertio, fuit parabola, id est, typus resurrectionis Christi quasi alter phœnix.

Tertio, « in parabolam, » id est, in typum, mortis scilicet et resurrectionis Christi et Christianorum. De resurrectione enim hic agi innuit vox *unde*, cum ait: « Arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus: unde eum et in parabolam accepit, » ut scilicet Isaac esset parabola et typus resurrectionis, sicut phœnix qui moriendo renasci dicitur, typus est et hieroglyphicum resurrectionis. Videbatur enim Isaac quasi a morte resurrexisse, cum certæ morti destinatus, patre vibrante in cervicem ejus gladium, angelus gladium continuit, et Isaac a morte liberavit. Ita Theodoretus.

Quarto, et optime: Abraham et Isaac sunt parabola, id est, exemplum memorabile omnium sæculorum.

Quarto et optime, « in parabolam, » id est, ut Isaac esset parabola, fabula, proverbium, exemplum memorabile et prodigium omnium sæculorum, quod omnibus sæculis homines memorarent et celebrarent, ut, cum de re mira, memorabili, paradoxa et prodigiosa volent loqui, narrent hoc fidei, spei, pietatis et obedientiæ exemplum Isaac, *q. d.* Per fidem Abraham obtulit Isaac, credens quod Deus illum a morte vel liberaret, vel suscitaret; atque hujus tantæ fidei merito incolumem et a morte miraculose servatum, salvumque illum recepit « in parabolam, » id est, in exemplum rarum et admirabile, quod quavis ætate posteri narrent, proponant et imitentur: ut, cum Deus per se aut suos nobis aliquid jusserit, licet arduum et difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter et generose nos offeramus, remque jussam capessamus, certi Deum affore, implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, ærumnas, mortes omniaque mala, quæ timemus, in bonum nostrum, laudem et gloriam conversurum, uti fecit Isaaco. Ita jam videmus hoc Abrahæ et Isaac fidei et obedientiæ exemplum et præmium, ab

Obedientiæ promptæ exemplum.

(1) Ita Allioli. Rosenmullerus vero: Unde eum etiam per imaginem quamdam resuscitationis ex mortuis recepit.

omnibus celebrari, omnibusque proponi, quasi cuivis fideli et obedienti dicatur: Crede, obedi, instar Isaaci, ne dubita, bene res cadet, tibi eveniet quod evenit Isaaco. Hinc imago hujus facti olim passim omnibus proposita fuit. Testis est Gregorius Nyssenus citatus in Concilio Nicen. II, action. IV, *can.* 1: « Vidi, inquit, sæpius descriptionis ejus (immolationis Isaac) imaginem, et sine lacrymis transire non potui, cum tam efficaciter et ad vivum ob oculos historiam ejus rei poneret. »

Sancti viri dantur mundo in exemplum et portentum.

Sic Isaias, Ezechiel, Daniel, Oseas aliique prophetæ et viri sancti admirandæ et portentosæ vitæ, qualis fuit Simeon Stylites, Antonius, Athanasius et alii plurimi dati sunt in parabolam et exemplum toti orbi: adeoque cum eis potuisset dicere Abraham illud *Isaiæ* VIII, 18: « Ecce ego et puer meus, quem dedit mihi Dominus, in signum et portentum Israel. »

Sic Christus patiens dicit *Psalm.* LXVIII, 12, se Judæis (non in bonum, sed in malum) factum in « parabolam, » id est, in fabulam et publicam irrisionem. Sic Prophetæ dicunt Jerusalem, aliasque urbes vastandas, tradi in parabolam, id est, in fabulam et exemplum omnium.

Isaac erat parabola, id est, ænigma, scilicet homo moriens et generans.

Posset quoque parabola hic accipi pro ænigmate, *q. d.* Abraham offerens filium, ex quo sperabat posteros, accepit illum in parabolam, id est, in ænigma et ænigmaticam comparationem. Comparando enim Dei promissionem de Isaaci posteris, cum ejus nece et immolatione, ænigma erat: « homo moriens et generans, » puta Isaac. Sicut ænigma phœnicis est: « avis moriens et renascens; » vel, ut Poeta canit:

> Nec sum, nec non sum, morior simul atque renascor,
> Sumque mihi lethi, et redeuntis originis auctor.

Ænigmata in Scripturis vocantur parabolæ.

Hebræum enim מָשָׁל *mascal,* quod Septuaginta et Noster vertunt *parabolam*, significat quamvis sententiam et rem illustrem et excellentem, sive proprie parabolica illa sit, sive proverbialis, sive ænigmatica. Sic dicitur *Ezech.* XVII, 2: « Fili hominis, propone ænigma, et narra parabolam: aquila grandis, » etc. Ubi ænigma vel parabola vocatur aquila vastans Libanum, per quam intelligit Nabuchodonosorem vastantem Jerusalem. Et cap. XXIV, vers. 3: « Dices, inquit, per proverbium ad domum irritatricem parabolam, » ut scilicet sub ænigmate et parabola ollæ carnium appositæ igni, prædicas obsidionem Jerusalem. Sic *Numer.* XXIV, 15, Balaam dicitur « sumpsisse parabolam, » cum per stellam ænigmatice Christum præsignificavit, dicens: « Orietur stella ex Jacob. » Sic et Christus parabolas suas, quasi ænigmata obscure proponebat turbis, quas postea discipulis suis explicabat: « Vobis, inquit ipse, *Lucæ* cap. VIII, vers. 10, datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non intelligant. »

Vers. 20.

20. FIDE ET DE FUTURIS BENEDIXIT ISAAC JACOB

ET ESAU. — Ab Abraham transit ad Isaac, qui ex Dei revelatione prævidens futura bona, filiis suis Jacob et Esau obventura, eadem illis moriens imprecatus est; itaque per fidem eis benedixit, dicens *Genes.* XXVII, 28: « Det tibi Deus de rore cœli, et de pinguedine terræ, abundantiam frumenti et vini, et serviant tibi populi, et adorent te tribus, » etc. Unde patet hanc benedictionem, non tam precationem, quam prædictionem fuisse de futuris, quæ ex Deo revelante per fidem præscivit Isaac. Illa enim post multa sæcula non ipsi Jacobo, sed posteris ejus obtigerunt in Chanaan. Vide hic, ut fides sit argumentum rerum sperandarum et futurarum.

Jacobi benedictio fuit simul prædictio.

Vers. 21.

21. FIDE JACOB MORIENS SINGULOS FILIORUM JOSEPH BENEDIXIT. — Cum scilicet *Gen.* XLVIII, transpositis decussatim et cancellatis manibus in modum crucis, dextram imposuit Ephraim juniori, qui erat ad sinistram suam, sinistram vero suam imposuit Manasse seniori filio Joseph, qui erat ad dextram suam, itaque juniorem prætulit seniori dicens: « Iste quidem (Manasse) erit in populos, et multiplicabitur; sed frater ejus minor (Ephraim) major erit illo, et semen illius crescet in gentes, » quia videlicet fide prævidebat Jacob futurum, ut ex Ephraim non tantum Josue dux populi, sed et omnes reges Israelis, id est decem tribuum, nascerentur; itaque tribum Ephraim non tantum tribum Manasse, sed et cæteras omnes, et numero et gloria et regno atque imperio superaturam.

Tribus Ephraim major reliquis tribubus.

ET ADORAVIT (Jacob) FASTIGIUM VIRGÆ EJUS. — Scilicet Joseph filii sui dominantis in Ægypto. Dices: Quomodo ergo *Gen.* XLVII, 31, quem hic citat Apostolus, dicitur adorasse Jacob non virgam Josephi, sed « conversus ad lectuli caput. » Respondeo: Diversitas hæc versionis provenit ex nomine Hebræo מטה *matte*, cui si substituas *chiric* et *camets*, legasque מטה *mitta*, significabit lectulum; sin substituas *patach* et *segol*, legasque מטה *matte*, significabit virgam. Hebræi enim omnes ante tempora Christi, imo usque ad tempora S. Hieronymi, scribebant solas consonantes verborum et nominum sine ullis punctis aut vocalibus, ita ut hoc nomen מטה hebraice scriptum, tam *mitta* quam *matte* legi posset. Nimirum usus est Spiritus Sanctus hac linguæ Hebrææ amplitudine, ut plura iisdem verbis significaret. Inde enim provenit diversitas versionum Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, Hieronymi et aliorum. Voluit ergo Spiritus Sanctus legi hic tam *mitta*, id est lectulum, quomodo legit et vertit Noster in *Genesi*, cum Aquila et Symmacho; quam *matte*, id est virgam, quomodo legerunt Septuaginta et ex iis S. Paulus hic.

Matte Hebraicam virgam et lectulum significat mutatis punctis.

Franciscus Ribera opinatur vocem מטה *mitta* cum iisdem punctis sive vocalibus olim significasse tam lectulum quam baculum. Radix enim נטה *nata* significat reclinare: inde *mitta* est reclinatorium, sive id sit lectus, sive baculus cui innitimur inclinando. Censet ergo Ribera eamdem vocem *mitta* utrolibet modo hic verti potuisse; posteriores enim Hebræos punctorum inventores in hoc nomine pro varietate significationis, alia et alia puncta substituisse, cum antea essent eadem, ut scilicet ex *mitta* fecerint *matte*, cum virgam significat. Verum hoc non videtur admodum probabile: contrarium enim docent omnes Hebræi omniaque lexica, scilicet *mitta* significare lectulum, non virgam; *matte* vero significare virgam, non lectulum. Neque vero Hebræi posteriores, licet puncta adinvenerint, quæ subscripta vocibus Hebræis, imperitis lectionem planiorem redderent, idcirco vocales et pronuntiationem nominum mutaverunt, ut ex *mitta* facerent *matte*: hoc enim eos fecisse in ullis aliis nominibus demonstrari non potest. Adde, quod S. Hieronymus in *Tradition. in Gen.* notans Septuaginta, qui legerunt *matte*, et verterunt virgam, ait in Hebræo multo aliter legi, scilicet, *et adoravit Jacob conversus ad lectuli caput*. Ubi nota: dicit Hieronymus nomen Hebræum aliter verti posse, sed in Hebræo aliter legi: ergo censet Septuaginta legisse *matte*, aliter vero debere legi, scilicet *mitta*; sic cap. XII, vers. 6, Apostolus citans *Proverb.* III, 11, legit cum Septuaginta כאב *kieb*, id est castigat, cum S. Hieronymus et alii legant כאב *keab*, id est sicut pater, de quo plura ibidem. Denique tam ambiguum et amphibologicum est, quod unum idemque quoad omnia nomen, v. g. *matte*, duo hoc loco significet, quam quod duobus modis secundum diversa puncta, scilicet *mitta* et *matte*, legi possit. Unde si prius non est absurdum, sed admittitur, ergo nec posterius absurdum aut mirum videri et censeri debet. Idem ergo nomen מטה quoad consonantes, duplex est quoad vocales et in duo nomina dividitur, scilicet *mitta* et *matte*; et utroque modo hic legi posse docet utraque lectio et versio, scilicet tam Septuaginta quam S. Hieronymi ab Ecclesia probata jam et recepta. Septuaginta ergo et ex iis S. Paulus sic vertunt, προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Quod S. Augustinus, Quæst. CLXII *in Gen.*, Diodorus et Gennadius, in *Gen.* XLVII, vertunt, *adoravit Jacob super caput*, vel *summitatem virgæ suæ*, subaudi innixus, *q. d.* Jacob summitati virgæ vel scipionis sui præ senio incumbens et innixus adoravit, non Joseph, sed Dominum.

Verum noster Interpres cum Chrysostomo, Procopio, Eucherio in *Gen.* XLVII, melius vertunt sic, *adoravit* (Jacob) *fastigium virgæ ejus*: hoc enim plane et absolute verba Græca significant, cum prior S. Augustini versio subaudire et supplere debeat, τὸ *innixus*, vel *incumbens*.

Genuina versio et lectio.

Nec obstat Græcum ἐπὶ et Hebræum על *al*, quod proprie *super* significat, *q. d.* Adoravit Jacob super caput virgæ suæ, scilicet incumbens. Nam Hebræum *al* et Græcum ἐπὶ subinde tantum denotant rem adorandam in accusativo, cujus sunt notæ, ut I *Reg.* I, 10: « Anna oravit ad (hebraice על *al*) Dominum, » id est, oravit Dominum; *Isai.*

cap. XLV, vers. 14 : « Te adorabunt, » hebraice אליך ישתחוו *elaich iistachavu*, id est, ad te adorabunt. Sic sæpe in Scriptura dicuntur Sancti orare ad Dominum, id est, orare Dominum : præpositioni enim *ad* respondet Hebræum על *al*, vel אל *el*, quæ duo sæpe pro eodem sumuntur. Ita ergo et hic adoravit Jacob *al*, sive ἐπὶ, id est ad virgam, hoc est, adoravit virgam Josephi.

Adde, Hebræum *al* et Græcum ἐπὶ, proprie verti posse, *versus* vel *contra*, *q. d.* Adoravit Jacob versus, vel contra summitatem virgæ ejus, quia scilicet illi ex adverso se inclinabat et incurvabat. Sic *Psalm.* V, vers. 8, dicitur : « Adorabo ad templum, » id est, versus templum, ubi in Hebræo pro *ad* est *el*, pro quo hic est *al*.

Sensus ergo est, quod Jacob adoraverit, id est, reverentiam exhibuerit, et curvando se honorarit virgam, id est sceptrum et potestatem ac principatum Josephi. Hebræum enim השתחוה *histachava*, proprie significat se inclinare et curvare deorsum, aut prosternere se alicui, reverentiæ causa, quod Latini, ut Suetonius in *Augusto*, vocant *supplicare*.

Quæres, cur Jacob adoraverit fastigium virgæ, in est sceptri, Josephi?

Respondeo : Litteralis causa fuit, quod Jacob non in Ægypto, sed in Chanaan sibi et suis promissa, sepeliri optabat, et a Josepho ut idipsum curaret, postulabat : annuit Josephus promisitque patri, se id curaturum. Jacob ergo voti compos, lætus gratias egit Josepho filio suo dilectissimo, et curvando se, veneratus est sceptrum, id est, regiam potestatem Josephi, a Deo illi datam, ae consequenter Deum datorem potestatis hujus vel maxime veneratus est et adoravit : erat enim Josephus secundus a Pharaone, et quasi alter Ægypti rex.

Jacob adoravit virgam Joseph, ut honoraret potestatem illi a Deo datam.

Secundo, prophetice id fecit Jacob. Quia enim prævidebat ex Joseph nascituros reges, qui gererent sceptrum Israel, sive decem tribuum in Samaria, hinc adoravit sceptrum Joseph, quasi innuens et vaticinans ex Joseph nascituros reges; quos subditi quasi reges colerent et adorarent. Ita Chrysostomus et Theodoretus.

Tertio, allegorice id fecit Jacob fide credens Christum ex virga Jessea et Israelitica, puta beata Virgine, ac consequenter ex seipso nasciturum : hujus ergo virgæ caput, id est, Christum Samaritanum nostrum, cujus typus erat Joseph, veneratus est Jacob. Ita Sedulius hic et Procopius in *Gen.* XLVII, atque hæc fuit potissima causa, cur Jacob Josephum adjurarit, ut se sepeliret in Chanaan : quia nimirum in spiritu prævidebat Jacob Christum in Chanaan nasciturum et resurrecturum, seque cum Christo in die Paschatis cum aliis sanctis Prophetis et Patriarchis ibidem resurrecturum credebat et sperabat, juxta id quod contigit *Matth.* XXVII, 52. Unde Abulensis, in cap. XLVII *Genes.* : « Ab omnibus, inquit, Catholicis creditur, quod inter alios qui cum Christo resurrexerunt, etiam Jacob patriarcha resurrexerit. »

Jacob in virga Joseph adoravit Christum.

Recte ergo ex hac adoratione sceptri Josephi Patres Concilii Niceni II (in epist. Hadriani Papæ *ad Constant. et Irenem*, et in lib. *Leontii*) probant adorationem et cultum imaginum, eumque non in imagine hærere, sed ad prototypum suum referri et transire docent. Sicut enim Jacob incurvans se sceptro Josephi, non ipsum sceptrum, sed Josephum principem (cujus symbolum et imago erat sceptrum) adoravit : ita cum veneramur imagines, non imagines, sed Sanctos, quorum sunt imagines, veneramur. Si enim hoc impium esset aut superstitiosum, impius et superstitiosus fuisset Jacob, qui sceptrum Josephi adoravit; quod absit. Sicut enim veneratio sceptri erat veneratio Josephi : ita veneratio imaginis, est veneratio Sancti, cujus ea est imago. Adde quod Jacob, ut dixi, in sceptro hoc, non tantum præsentem Josephum, sed et Christum longe absentem et post multa sæcula nasciturum, quasi in imagine sua repræsentatum adoravit.

Cultus imaginum probatus in II Concilio Niceno ex adoratione sceptri Joseph.

22. FIDE JOSEPH, MORIENS, DE PROFECTIONE FILIORUM ISRAEL MEMORATUS EST, ET DE OSSIBUS SUIS MANDAVIT. — *q. d.* Per fidem Joseph moriturus revocavit in memoriam exitum et liberationem Hebræorum fratrum et filiorum suorum ex Ægypto, eorumque introductionem in terram Chanaam, ad eam possidendam, prout Abrahæ revelaverat et promiserat Deus : et quia hoc ipsum fide tam vivens, quam moriens credidit, certoque eventurum sibi persuasit, hac de causa jussit, ut Hebræi ex Ægypto exeuntes in Chanaan ossa sua secum efferrent, ut inter suos in Chanaan, æque ut Jacob, sepeliri et cum Christo resurgere posset.

Vers. 22.

Cur patres sepeliri voluerint in Chanaan.

Nota hic, veteres Sanctos et Patriarchas in morte singulari numine afflatos, mira vaticinatos esse, et quasi cycneas voces edidisse.

Secundo, magnam illis funeris et sepulcri curam fuisse : quam licet spernant Novantes, tamen naturæ ipsius instinctus eamdem ipsos sæpe non cogitantes docet, cum in morte suorum non tantum funus celebrant, sed et mortuo bene precantur, imo suorum pro eo preces exposcunt. Sentiunt ergo pias esse pro defunctis preces, pium esse animas vita functas precibus juvare, ac consequenter animabus illis periculum aliquod pœnæ alicujus impendere, esseque Purgatorium. Nemo enim orat pro animabus ad cœlum, vel infernum, in quo nulla est redemptio, euntibus.

Ostenditur contra Novantes esse Purgatorium.

23. FIDE MOYSES, NATUS, OCCULTATUS EST MENSIBUS TRIBUS A PARENTIBUS SUIS, EO QUOD VIDISSENT ELEGANTEM INFANTEM, ET NON TIMUERUNT REGIS (Pharaonis, qui infantes Hebræorum mergi jusserat) EDICTUM. — Quæres, quomodo per fidem, et non potius per amorem naturalem parentum occultatus sit Moses.

Vers. 23.

Respondeo, fidem hanc plane innuere revelationem aliquam fuisse factam de Mose, cui fidem adhibentes parentes Mosis, eum occultarunt,

Fides parentum Mosis re-

velatio-nem divi-nam sup-posuit.

non dubitantes hac ratione infantem certo salvum fore. Revelationem hanc factam esse per solam elegantiam Mosis, censent Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius; per hanc enim ex peculiari Spiritus Sancti instinctu parentes aliquid divinum de Mose præsenserunt. Verum aliam eamque peculiarem de Mose revelationem tradit Josephus, lib. II *Antiq.*, cap. v, ubi narrat Amram, patrem Mosis, de Mose nascituro anxium, ob Pharaonis infanticidæ edictum, Deum instanter pro puero orasse, et astitisse illi Deum, promisisseque Mosen nasciturum, qui non tantum a submersione liberaretur, sed et totius populi ex Ægypto liberator existeret. Unde hujusce rei fama inter Hebræos illius temporis percrebuit, ut indicat S. Stephanus, *Act.* VII, 25, cum ait : « Existimabat (Moses) intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis, » quia scilicet putabat Moses, illos Hebræos, qui videbant a se occidi Ægyptium, oraculi et famæ jam de se liberatore futuro pervulgatæ conscios esse; hinc fidenter coram eis Ægyptium occidit.

Dices : Quomodo ergo Paulus hic dicit, Mosen occultatum esse a parentibus, « eo quod vidissent elegantem infantem. »

Mosis elegantia significabat eum Deo placere.

Respondeo : Id dicit, quia parentes in sua revelatione et fide de Mose infante jam nato confirmati sunt, cum viderunt illi elegantiam plus quam naturalem a Deo inditam esse. Erat, inquit Josephus, infans hic tam formosus, ut aspicientium leviter mox oculos in se raperet, defixosque teneret. Patet id ex S. Stephano, *Act.* VII, ubi per hanc elegantiam Mosen Deo charum fuisse, adeoque Mosen, non tam hominibus, quam Deo, elegantem, speciosum et placentem fuisse significat, cum ait vers. 2 : « Eodem tempore natus est Moyses, et fuit gratus Deo. » Ubi pro « gratus, » eadem est vox Græca, scilicet ἀστεῖος, quam hic interpres Latinus *elegantem* vertit; Syrus, *Act.* VII, רחימ *rechim*, id est dilectum; hic שפיר *scappir*, id est pulchrum placentemque vertit. Hæc ergo elegantia plusquam naturalis Mosi a Deo indita significabat Mosen Deo placere, illique cordi et curæ esse, ut non tantum ab aquis servaretur, sed et populi servator fieret : itaque per hanc elegantiam Mosis, non tam humanam quam divinam, in fide sua confirmati sunt parentes, et animati ad eum occultandum; nec dubitarunt hac ratione eum ab aquis Deo tutore incolumem evasurum, uti et factum est. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius.

Mosis pulchritudo plusquam naturalis.

Vers. 24.

24. FIDE MOYSES GRANDIS FACTUS NEGAVIT SE ESSE FILIUM FILIÆ PHARAONIS. — Filiam hanc Pharaonis omnes ex Josepho Thermut nominant : addit Philo in Vita Mosis eam unicam fuisse Pharaonis hæredem, et licet diu nupta fuisset, prole tamen caruisse. Hæc ergo Mosen infantem tam elegantem expositum conspiciens rapuit, educavit, adoptavit sibi in filium; imo, ut ait Philo, muliebri arte finxit se gravidam, peperisseque Mosen, ut passim Moses illius filius nativus, non ascititius putaretur, ideoque ut suis Hebræis hanc opinionem eximeret Moses, jam futurus eorum dux et liberator, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, ut hic ait Apostolus. Idipsum confirmat S. Stephanus, *Act.* VII, 22, ubi docet Mosen regio more educatum fuisse, « in omni sapientia Ægyptiorum; » et clarius Philo, qui ait magnis præmiis Mosi accitos fuisse præceptores e Græcia, qui liberales artes, et e Chaldæa astrologos, qui sideralem scientiam, Assyrios quoque, qui suas litteras eum docerent, utpote spe omnium destinatum successorem aviti solii, et regem juniorem appellatum : Mosen vero edomandis animi affectibus plurimum studuisse, secutumque fuisse non Ægyptiorum, sed majorum suorum patria instituta.

Moses educatus in regem Ægypti.

NEGAVIT. — Græce ἠρνήσατο λέγεσθαι, id est, renuit dici et vocari filius filiæ Pharaonis; renuit, inquam, tum verbis, tum factis : cum scilicet ex aula Pharaonis ad suos Hebræos se contulit, iis se junxit, eos vindicavit cæso Ægyptio, ac tandem Hebræorum se ducem contra Pharaonem et Egyptios professus est.

Magna fides in Mose.

Nota : « Fide negavit » hoc Moses : quia fides qua credebat oraculo Dei jam dicto, de futura Hebræorum per se liberatione ex Ægypto, rursum fides regni cœlorum et remunerationis æternæ, impulit eum relinquere aulam et regnum Ægypti, ut cum Hebræis omnem Pharaonis tyrannidem et fortunæ aleam subiret. Mosen imitentur qui avitæ fidei causa, suis prædiis, dominiis, imo regnis spoliantur.

Vers. 25.

25. MAGIS ELIGENS AFFLIGI CUM POPULO DEI, QUAM TEMPORALIS PECCATI HABERE JUCUNDITATEM. — Græce est πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν, id est temporalem, sive modici temporis fruitionem (1). Nota τὸ *peccati* : peccasset enim Moses, non cogitans de liberatione Hebræorum, cum ad id a Deo se electum sciret ex oraculo jam dicto. Addit Theodoretus vitam quæ cum impiis transigitur, peccato non carere, præsertim cum impii pios affligant, et in hoc laudem, consensum et auxilium ab aliis quærant, uti Ægyptii affligentes Hebræos, hac in re quærebant favorem et opem a Mose, quasi futuro hærede et successore regni, *q. d.* Maluit Moses cum Hebræis affligi, quam vivere in deliciis regiis impii Pharaonis, ibique peccatis frena laxare, ejusque ambitioni et tyrannidi applaudere. Cum Mose ergo exeat aula, qui volet esse pius.

Vita cum impiis non caret peccato.

Vers. 26.

26. MAJORES DIVITIAS ÆSTIMANS THESAURO ÆGYPTIORUM IMPROPERIUM CHRISTI. — Pro *majores divitias* S. Ambrosius, lib. *De Cain et Abel*, cap. IV, legit, *majus patrimonium* : Moses enim in filium et hæredem regni adoptatus hoc regni patrimonium cum improperio Christi commutavit.

(1) Alii intelligunt aulicæ vitæ licentiam et occasionem (πρόσκαιρον) ad omne genus peccati.

Quæres, quodnam hic vocetur « improperium Christi ? » Respondent Græci, hoc « improperium Christi » esse opprobria, quæ Hebræi conjecerunt in Mosen. Hæc enim dicuntur « Christi » typice, sive analogice, quia sicut Christus a suis Hebræis, quos liberare veniebat, improperia passus est : ita eadem ab eisdem passus est Moses. Ita Theodoretus, Chrysostomus, Theophylactus.

Improperium Christi sunt opprobria et tribulationes.

Secundo, Galenus putat « improperium Christi » dici quodvis improperium, quod fideles vel Ecclesia, ab infidelibus vel impiis sustinet; dicique « Christi, » quia Christus dux fuit passionis et caput Ecclesiæ patientis; et quia, ut ait Vasquez, Christus postea docuit causa justitiæ et religionis hoc improperium esse sustinendum ; quod *Galat*. v, vocatur *crux Christi*. Hinc quando Ismael Isaacum, Esau Jacobum, Cain Abelum, Ægyptii Mosen, civitas diaboli civitatem Dei, mali bonos persequuntur, semper est et dicitur « improperium Christi, » quasi capitis in suis membris irrisi, vexati et afflicti. Sic enim æterna Dei lege decretum est, ut in hoc sæculo mali triumphum agant, pii crucem gestent post Christum, et semper cum adversitatibus luctentur, quibus Deus illos quasi milites suos vult exercere ad cœlestem coronam promerendam.

Æterna lege decreta est Sanctis sua crux.

Tertio et aptissime, Ribera proprie hæc verba accipit et explicat, quod scilicet Moses, partim ex fide et traditione Abrahæ aliorumque patrum cognoscens Christum pro genere humano passurum, partim spiritu prophetico prævidens speciatim injurias et opprobria illi a Judæis inferenda, ut Christo patienti similis fieret, maluerit pati, affligi et opprobriis affici cum Hebræis, quam honoribus et opibus abundare in aula Pharaonis : hoc enim proprie est et dicitur « improperium Christi. » Si enim Jeremias hæc opprobria Christi prævidit, et in suis opprobriis adumbravit, quidni et Moses? Si Isaias, Ezechiel, Osee, David aliique Prophetæ ad hoc a Deo missi sunt, ut essent typus Christi prædicantis et patientis, atque idipsum sciverunt, scilicet suas passiones et opprobria typice esse passiones et opprobria Christi, quia illa repræsentabant, quidni idipsum sciverit, fecerit et repræsentarit Moses legislator et princeps Prophetarum? Moses enim per tot opprobria et persecutiones liberans populum a Pharaone et Ægypto, expressus fuit typus Christi, per sua opprobria et crucem nos a diaboli et inferni tyrannide liberantis. « Improperium *ergo* Christi » dicitur, non quod Ægyptii Mosi intulerunt, in odium Christi, utpote qui de Christo nihil scirent ; sed quod Moses Christi amore, reverentia, imitatione, similitudine, et ut repræsentaret opprobria Christi, forti et læto animo sustinuit. Sic enim comœdus, qui in scena repæsentat Christum patientem, dicitur agere Christum, Christique opprobria et passionem. Tales autem quasi comœdi fuerunt Moses et Prophetæ.

Moses et Jeremias typus Christi patientis opprobria et persecutiones.

Ubi Nota : Hæc summa est hominis fidelis perfectio, nimirum ut exemplo et imitatione Christi adamet, sitiat, quærat opprobria, irrisiones, persecutiones, calumnias, infamias ; illaque cuivis honori, famæ, nomini et gloriæ etiam regiæ præferat, adeoque etiamsi par Dei gloria et par virtus esset in honore et opprobrio, malit tamen opprobrio, quam honore affici, ut hac ratione assimiletur Christo injuriis, sannis et calumniis onerato, portetque improperium Christi, dicens cum Paulo : « Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo. »

Amare opprobria et persecutiones summa perfectio hominis Christiani.

ASPICIEBAT ENIM IN REMUNERATIONEM — æternæ gloriæ in cœlis, *q. d.* Ideo Moses opes Ægypti posthabuit gentis suæ miseriis, quia sic secum ratiocinabatur : Si ego Ægyptiis deliciis et honoribus me dedam, iis tantum fruar ad viginti vel triginta annos, et mox ab irato Deo damnabor ad æterna inferorum tormenta ; sin autem iis abdicatis populo Dei afflicto me jungam, cum eo premar latere et luto, affligar tantum ad viginti vel triginta annos, et mox a Deo omnis et maxime heroicæ virtutis remuneratore liberalissimo ; donabor æternis gaudiis, opibus et honoribus. Satius autem est hic ad modicum tempus esse miserum, quam in æternum esse miserum; satius est modica miseria emere æternam felicitatem, quam modica felicitate et voluptate præsenti emere æternam miseriam. Ergo statuo et decerno amplecti sortem miseram Hebræorum præ felicitate Ægyptiorum, ut remunerationem æternæ gloriæ et felicitatis a Deo nanciscar. Atque hæc conclusio et spes Mosen ad omnia dura et ardua fortiter subeunda impulit.

Spes remunerationis quantum calcar ad fortiter patiendum.

Ita pariter secum ratiocinabatur B. Thomas Morus Martyr, Angliæ olim Cancellarius, cum Aloisia uxor ab Henrico VIII, rege Angliæ, submissa in carcerem ejus animum tentaret, ut regis libidini assentiretur : ejulabat illa, suamque, mariti et familiæ miseram sortem commemorabat, aliaque ex parte ostendebat magnas opes et honores a rege promitti, si ei subscriberet, cui Morus : Quamdiu, inquit, o Aloisia, hisce opibus fruemur? Respondit illa : Facile adhuc ad viginti annos, marite mi. Mox increpans et indignans Morus : Vade, inquit, o stulta mercatrix, egone pro viginti annis modicæ felicitatis vendam annos æternos felicitatis cœlestis? non ita desipio; quin vero malo carcerem hunc tota vita, bonorum confiscationem, opprobria, mortemque ipsam pati, quam æternitatem meam beatam prodigere.

Magna Thomæ Mori constantia et contemptus terrenorum.

Hinc patet, pium et sanctum esse bona opera operari intuitu et spe æternæ mercedis. Ita enim operatus est hic Moses, et David, *Psal*. CXVIII : « Inclinavi, inquit, cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum, propter retributionem. » Est enim hic actus virtutis spei. Sicut ergo pium est operari bona ex virtute et instinctu charitatis, ut scilicet per illa placeamus Deo, nostrumque erga Deum amorem testemur : ita quoque

Facere bona opera intuitu mercedis æternæ, bonum est.

pium est operari bona ex instinctu spei, ut scilicet per illa adipiscamur æternam mercedem. Ita docet concilium Tridentinum, *sess.* VI, cap. XI.

Novantium error jugulatur de meritorum nullitate.

Hinc *secundo*, patent merita bonorum operum, utpote quibus Deus quasi remunerator æternam mercedem retribuat. Vides hic quam Moses et Paulus a sensu, fide et factis Novantium discrepent.

Vers. 27.

27. FIDE RELIQUIT ÆGYPTUM NON VERITUS ANIMOSITATEM REGIS, — cum scilicet Moses, cæso Ægyptio, metuens Pharaonis iram, fugit in Madian, inde postea rediturus ad suorum liberationem, uti de facto rediit in Ægyptum, non veritus Pharaonem. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus. Verum, quia tunc Moses non tam fide, quam metu Pharaonis fugit in Madian, ut dicitur *Exodi* II, 15, et Apostolus non ait : Fide rediit, nec etiam : Fide fugit, sed : Fide reliquit Ægyptum;

Fide Moses fugit ex Ægypto cum populo Israelitico.

Hinc *secundo* melius, cum Lyrano, Tostato et Pererio in *Exodi* cap. II, dicemus, Mosen per fidem reliquisse Ægyptum, cum ex ea Hebræos Deo jubente eduxit. Tunc enim fide credidit se cum populo per Dei opem evasurum manus Pharaonis insequentis, populumque feliciter penetraturum in Chanaan, uti Deus promiserat : nisi enim hac fide armatus fuisset Moses, nunquam tantum facinus aggressus fuisset, quo se totamque gentem Pharaonis iræ et indignationi objiciebat.

INVISIBILEM ENIM TANQUAM VIDENS SUSTINUIT. — Pro *sustinuit* græce est ἐκαρτέρησε, id est, perseveravit, perduravit in afflictionibus, constanter adversa omnia toleravit. Unde Vatablus vertit, *perinde enim quasi vidisset eum, qui est invisibilis, ita obduravit et perseveravit* in duris quibusque tolerandis. Noster eodem sensu vertit *sustinuit*, *q. d.* Moses certa fide, patienter, longanimiter et perseveranter in tot adversis exspectavit Dei invisibilis tum opem in educendis Hebræis in Ægypto, tum mercedem promissam in cœlis, perinde ac si ea præsentia oculis suis conspexisset, ideoque dura quæque forti et constanti animo sustinuit et toleravit.

Certitudo promissorum Dei.

Nota τὸ *tanquam* habere emphasim : respondet enim Hebræo *caph*, quod non tantum est nota similitudinis, sed etiam mensuræ, sive æqualitatis, *q. d.* Æque æquali certitudine, spe, patientia et tranquillitate sustinuit Moses Dei, quem non videbat, opem et mercedem, ac si eum coram oculis suis vidisset. Vides hic, ut « fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium. »

Vers. 28.

28. FIDE CELEBRAVIT PASCHA ET SANGUINIS EFFUSIONEM : NE QUI VASTAVIT PRIMITIVA, TANGERET EOS. — Quia scilicet fide credidit Moses, se cum toto populo sanguine agni paschalis liberandum a morte et angelo percutiente primogenita Ægyptiorum : hinc hac fide incitatus immolavit agnum paschalem ejusque sanguine postes aspersit, ut sanguinem agni videns angelus percutiens, domos Hebræorum transiliret, et insiliret in domos Ægyptiorum, *Exodi* cap. XII, vers. 12 et 23; a quo transitu, vel potius transultu angeli, tam agnus, quam festum ipsum dictum est hebraice פסח *pesach*, chaldaice, græce et latine *pascha*, ut dixi I *Corinth.* V, 7. Tacite hic fidem Christi immolati Hebræis objicit Paulus, utpote cujus sanguine ab angelo percutiente, id est a diabolo et inferno, liberati sumus : hoc enim allegorice hic significatur.

Pascha unde dictum, et quid significet?

Vers. 29.

29. FIDE TRANSIERUNT MARE RUBRUM TANQUAM PER ARIDAM TERRAM : QUOD EXPERTI ÆGYPTII DEVORATI SUNT. — Fide enim qua credebant Hebræi Mosi, Dei nomine promittenti miraculosum et felicem maris sicco pede transitum, hac, inquam, fide excitati Hebræi, ipsum mare Rubrum fidenter et secure ingressi, quasi aridam terram calcarunt et transgressi sunt. « Quod experti, » græce ἧς πεῖραν λαβόντες, id est, cujus experientiam cum cepissent, cum scilicet periculum fecissent, mareque sicco pede transgredi tentassent, Hebræos insequentes « Ægyptii devorati sunt. » Græce κατεπόθησαν, id est demersi, absorpti sunt.

Hactenus patriarchas Mosen, Abrahamum, Noe et alios quasi heroes fidei Hebræis objecit Apostolus, nunc eis objicit vulgum et plebem, *q. d.* Si heroes illos non potestis imitari, o Hebræi, imitamini saltem rudem populum, qui per fidem superavit mare Rubrum. Si enim pari cum eo sitis fide, parem fidei fructum percipietis, ut scilicet fide Christi et spe æternæ retributionis animati fortiter exilia, bonorum rapinam et acerba quæque pro fide Christi toleretis; itaque non per mare Rubrum in Chanaan, sed per Christi baptismum, fidem et patientiam in cœlum penetretis, ibique æternas opes et præmia nanciscamini.

Vers. 30.

30. FIDE MURI JERICHO CORRUERUNT CIRCUITU DIERUM SEPTEM. — *q. d.* Non suffossione, non arietibus, non balistis; sed fide, qua Josue et Hebræi crediderunt; et obediverunt Deo promittenti, quod circumeundo urbem Jericho septem diebus cum arca, clangore tubarum et clamore populi, muri ejus licet altissimi et solidissimi funditus corruerent; muri hi re ipsa corruerunt, itaque per fidem, non per aciem gladii ab Hebræis expugnata est Jericho. Vide *Josue* cap. VI.

Vers. 31.

31. FIDE RAHAB MERETRIX NON PERIIT CUM INCREDULIS, EXCIPIENS EXPLORATORES CUM PACE. — « Fide, » qua scilicet Rahab credidit Jerichuntem et reliquas urbes Chanaan a Deo, uti promiserat, tradendas esse Hebræis : hac enim fide animata, exploratores Hebræorum excepit « cum pace, » id est pacifice, amice et benevole, eosque abscondit, et tuto ad Hebræos remisit, ne a civibus Jerichuntinis caperentur et necarentur : ideoque ipsa sola cum suis servata est in excidio Jerichuntis, cum reliqui omnes increduli nolentes se dedere Hebræis, occisi sunt, *q. d.* Si popularibus exemplis non movemini, o Hebræi, saltem præ-

state in vera educati religione, fidem, quam olim præstitit Gentilis Chananæa, imo vile propudium et meretrix.

Rahab per fidem venit ad pœnitentiam et justificationem.

Hinc patet adventantibus Hebræis, præsertim visis eorum exploratoribus, et audita fama transitus Hebræorum per mare Rubrum sicco pede, submersis Ægyptiis, miraculorum et victoriarum, quas Hebræi contra Amalec, Og et Seon reges adepti sunt, Rahab credidisse in Deum verum Hebræorum, Deumque tetigisse cor illius, fidemque non humanam, sed divinam, pœnitentiam et timorem suum illi inspirasse : nam hac fide, fideique operibus justificata est Rahab, ut ait S. Jacobus, cap. II. vers. 25.

Zona hebraice est caupona et meretrix.

Nota : Rahab vocatur « meretrix, » hebraice הזונה *hatzona*, quod licet Chaldæus, Joseph, Hebræi et Lyranus *cauponam* vertant, tamen S. Hieronymus et Septuaginta, et ex iis Paulus, hic πόρνην, id est meretricem, interpretantur : utrumque enim significat Hebræum *zona*, et utrumque convenit Rahab huic. Verisimile enim est Rahab cauponam meritoriam fuisse. Raro enim fit ut feminæ quæ publica erigunt hospitia, iisque præsunt et lucrum captant, incontinentiæ et stupri superent periculum, aut certe suspicionem. Unde cauponæ hæ meritoriæ tam apud Gentiles, quam apud Hebræos illiberales et impudicæ sunt habitæ, et ab iis meretricium nomen desumptum est; *zona* enim hebraice dicitur a זון *zun*, id est mereri, vendere, prostituere se, vel sua; et græce πόρνη, id est meretrix, dicitur ἀπὸ τοῦ πέρνειν, id est a divendendo; et Latinum meretrix a merendo et mercede deductum est.

Dices quomodo Hebræi exploratores fideles et religiosi ad meretricem in lupanar divertere voluerunt.

Domus Rahab non fuit publicum lupanar.

Respondeo, domum Rahab non fuisse publicum lupanar, sed hospitium, in quo tamen tum ipsa, tum aliæ amasiæ hospitibus non deessent, uti non raro etiamnum in hospitiis fit. Prudenti vero consilio Hebræi hanc unius feminæ tabernam iniverunt, ut in ea quasi hospites, non quasi exploratores ingressi, ibidem occultissime latitarent. Adde, quod domus Rahab vicina erat mœnibus, itaque semotior a populo et occultior, atque ad effugiendum, si res posceret, opportunior. Ita Abulensis, Vatablus et Arias Montanus, in *Josue* cap. II.

Vers. 32.

32. ET QUID ADHUC DICAM? DEFICIET ENIM ME TEMPUS ENARRANTEM DE GEDEON, BARAC, SAMSON, JEPHTE, DAVID, SAMUEL ET PROPHETIS. — Gedeon enim fide qua credidit Deo sibi et suis promittenti victoriam de Madianitis, eamdem obtinuit, *Judic.* VII; Barac fide qua credidit Deboræ, nomine Dei mandanti ut pugnaret contra Sisaram, eumdem instar fulminis (unde apposite Barac hebraice significat *fulmen*) profligavit, *Judic.* IV; sic Samson, Jephte, David et alii fide qua credebant Deo se excitanti ad prælium contra Philisthæos, Ammonitas aliosque hostes populi Dei, eosdem prostraverunt. Unde de Jephte et Samson sæpe dicitur, factus esse vel irruisse in eum spiritus Domini, cum prælium, vel aliud opus arduum aggressus esset.

Exempla variorum heroum fide excellentium.

Nota : Combinat hic Apostolus heroes fidei, scilicet binos et binos, qui eodem fere sæculo vixerunt, ita ut præponat priorem non tempore, sed dignitate et celebritate. Gedeon enim gloriosior fuit Barac, qui tamen tempore Gedeone fuit prior. Sic et Samson Jephte; et David, utpote rex in bellis fortissimus et felicissimus, Samuelem non tempore, sed gloria antecelluit.

Omnes hi, quos hic Apostolus enumerat, fuerunt salvati, fide illos ad finalem pœnitentiam ducente.

Nota *secundo*, Apostolum hic proprie et primario non texere catalogum Sanctorum veteris Testamenti, sed tantum præferre et laudare heroes fidei, qui per fidem heroica opera ediderunt et confecerunt : nam alioqui constat Jephte latrocinio, Samsonem et Rahab fornicatione, alios aliter peccasse. Ita Chrysostomus et Theophylactus hic, et Abulensis, in cap. XI *Judicum*. Secundario tamen satis subindicat Apostolus omnes fuisse sanctos, et consequenter per fidem pœnituisse de peccatis, itaque in gratia et spe salutis, ac beatæ resurrectionis e vita excessisse. Nam vers. 33 ait, « eos per fidem operatos esse justitiam, » etc.; et vers. 39 : « Et hi omnes, inquit, testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur. » Ubi satis indicat, omnes a se nominatos non accepisse quidem consummatam felicitatem, fidelibus repromissam ante Christum et Christianos : eamdem tamen cum illis accepturos esse in beata resurrectione. Scopus enim Apostoli est, Hebræos exemplo patrum, quos hic citat, tam in sanctitate quam in fide Christiana confirmare. Unde S. Thomas, Anselmus et Ribera asserunt Apostolum hic texere catalogum Sanctorum veteris Testamenti, non omnium, sed magis illustrium, nimirum eorum qui apud Hebræos et sanctitatis famam et nominis gloriam obtinebant.

Vers. 33.

33. QUI PER FIDEM VICERUNT REGNA (Chananæorum, Philisthinorum, Ammonitarum et aliorum), OPERATI SUNT JUSTITIAM, — id est justam vindictam populi sui, contra injustos Chananæos, Philisthinos et alios hostes.

Secundo, « justitiam, » id est, misericordiam et humanitatem, v. g. quam David et Samuel Sauli iniquo regi et hosti suo (illi cum nocere possent) parcendo, imo serviendo exhibuerunt. Ita Chrysostomus et Œcumenius.

Tertio, alii proprie « justitiam » accipiunt, *q. d.* Hi Sancti justitiam tutati sunt, jus suum cuique reddiderunt, fuerunt justi judices et justitiæ vindices.

Quarto et optime, operati sunt « justitiam, » id est, justa et sancta opera, quibus, ut dixi vers. 5, placuerunt Deo. Unde Syrus vertit, פלחו כאנותא *pelachu kinuta*, id est, *coluerunt justitiam*, *q. d.* Sancti per fidem, qua credebant virtuti tanta esse in cœlis reposita præmia, totam vitam impende-

runt ejus studio et exercitio, unamque virtutem coluerunt et exercuerunt.

Promissiones variæ Dei ad Prophetas impletæ.

ADEPTI SUNT REPROMISSIONES. — v. g. cum Josue, Caleb aliique Hebræi ingressi sunt possederuntque terram Chanaan sibi promissam; cum Abrahamo natus est Isaac; Davidi Salomon, filius et hæres a Deo promissus; cum Gedeon, Samson, Jephte victorias a Deo promissas adepti sunt; et ita alius quilibet promissionem sibi a Deo specialiter factam, quam fide credidit, re ipsa consecutus est.

Dices : Quomodo ergo vers. 39, ait eos nondum accepisse repromissiones?

Patres antiqui Testamenti non adepti sunt primariam repromissionem æternæ beatitudinis.

Respondeo : Græce est τὴν ἐπαγγελίαν, id est *illam* (scilicet eminentem) *repromissionem*, quæ finis, caput et summa est omnium repromissionum, quæque omnibus communiter repromittitur, scilicet felicitas æterna, et consummata beatitudo tam animæ, quam corporis : hanc enim nemo patrum illorum ante Christum adeptus est.

Samson, David et Daniel leonum domitores.

OBTURAVERUNT ORA LEONUM. — Non omnes, sed aliqui ex heroibus jam dictis, puta Samson, qui catulum leonis nuda manu discerpsit, *Judic.* XIV, 6; et David, qui leonem gregem invadentem arrepto mento suffocavit, I *Reg.* XVII, 34; et Daniel, qui sua præsentia et sanctitate clausit ora leonum fame rabidorum, ut eum contingere non auderent, *Daniel.* VI, 22.

Vers. 34. Sidrach, Misach, Abdenago ignem domuerunt.

34. EXTINXERUNT IMPETUM IGNIS. — Scilicet tres socii Danielis, Sidrach, Misach et Abdenago in fornace Babylonia, ubi ignem ardentissimum, ligna, picem omniaque alia validissime comburentem ipsi quasi stiterunt et retuderunt, ut vim suam et impetum in corpora eorum, quasi amiantina essent, exercere non posset, *Daniel.* III, 49.

EFFUGAVERUNT ACIEM GLADII. — Corrige cum Romanis, Syro et Græcis, ἔφυγον, id est, *effugerunt*. Fugatur enim hostis, acies vero gladii non fugatur, sed fugitur. Sic Elias effugit gladium Jezabelis, David Saulis, Moses Pharaonis.

Ezechias, Tobias, Job ex infirmitate convaluerunt.

CONVALUERUNT DE INFIRMITATE. — Id est a morbo, uti Ezechias, IV *Reg.* XX, 6, et Tobias a cæcitate, *Tobiæ* XI, 15, et Job a sua plaga, *Job* ult.

Secundo, « de, » id est *ab*, « infirmitate, » ut ex infirmis, debilibus et timidis fierent fortes, validi et audaces : uti factus est Gedeon, Barac, Moses, Josue, *Josue* cap. VIII et IX, Judith aliique, cum ad ducatum aut regimen populi a Deo evocati sunt. Utrumque sensum afferunt et sequuntur Theodoretus, Theophylactus et Chrysostomus, qui hoc refert ad Judæos cum Babylonica captivitate quasi tabidi et moribundi, in Judæam hilares, alacres et vegeti redierunt.

Tertio, Vatablus vertit, *validi facti sunt ex infirmitate*; et Hugo Cardinalis ex S. Chrysostomo; *imbecillitate facti sunt fortes*; fortitudo enim fidelium est agnitio et confessio propriæ infirmitatis : per hanc enim virtus Dei in infirmitate nostra perficitur. Vide dicta II *Corinth.* XII, 9.

CASTRA VERTERUNT EXTERORUM. — Pro *verterunt* græce est ἔκλιναν, id est inclinarunt, hoc est, in fugam compulerunt; dicitur enim acies inclinata, eum hosti cedit et parat fugam. Pro *castra* græce est παρεμβολὰς, quod licet Erasmus vertat, *incursiones*, tamen rectius noster Interpres, imo Vatablus et Beza vertunt, *castra*, vel exercitus. Syrus vertit משריתא *masreiata*, id est, munitiones everterunt hostium, uti fecit David, cum Sionem arcem munitissimam expugnavit; et Machabæi, cum muros hostium ferreos penetrarunt, et in ipsas hostium arces non tam conscenderunt, quam involarunt. Verum, ut dixi, Græcum παρεμβολὰς proprie non arces aut munitiones, sed castra significat.

Vers. 35. Sunamitidis et Sareptanæ filii resuscitati.

35. ACCEPERUNT MULIERES DE RESURRECTIONE MORTUOS SUOS. — « De, » id est *ex*, « resurrectione, » puta per resuscitationem, quia ex morte resurrexerunt. Ita Sunamitis filium resuscitatum ab Eliseo recepit, quasi e gremio resurrectionis regeneratum et redivivum, IV *Reg.* IV. Pari modo vidua Sareptana filium suum ab Elia ad vitam revocatum recepit, III *Reg.* XVII.

ALII AUTEM DISTENTI SUNT. — Græce ἐτυμπανίσθησαν, quod Suidas vertit, *fustuati*, sive *fustibus contusi, excoriati et suspensi sunt*; Chrysostomus et Theophylactus vertunt, *decollati sunt*. Verum Græcum ἐτυμπανίσθησαν ad verbum significat *tympanizati sunt*.

Tympanum tormenti genus.

Ubi nota, *tympanum* genus fuisse tormenti, quo homines fortiter et rigide distendebantur, quasi in equuleo, et pulsabantur uti pelles distentæ in tympano.

Notat Eleazarum et Machabæos, qui ab Antiocho Epiphane dire cruciati sunt. De Eleazaro enim dicitur II *Machab.* VI, 19 et 28 : « Volontarie præibat ad supplicium, » græce ἐπὶ τὸ τύμπανον, id est ad tympanum; et de septem fratribus Machabæis cap. VII, 1, dicitur eos *flagris et taureis* (græce νευραῖς, id est, nervis et loris taurorum) cruciatos fuisse : in tympano enim et flagris lorisque cædebantur, et fustibus pulsabantur, et baculis, saxis malleisque tundebantur, et quasi tympanum omnium verberibus cruciatibusque objiciebantur. Anaxarchus philosophus, teste Laertio, dum a Nicocreonte tyranno, quasi in mortario, pila contunderetur : « Tunde, inquit, tunde follem, Anaxarchum non tundis, » follem vocans corpus suum, Anaxarchum vero animam, vel potius animos, quos gerebat excelsos. Hoc re ipsa dixit Eleazarus Antiocho. Tympanum, Antioche, pulsas et tundis, Eleazarum non pulsas et tundis. Hinc ista Machabæorum vox : « E cœlo (corporis) ista (membra) possideo; sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero. »

Constantia Eleazari et septem Machabæorum in tormentis.

NON SUSCIPIENTES REDEMPTIONEM, UT MELIOREM INVENIRENT RESURRECTIONEM, *q. d.* Eleazarus, Machabæi et similes voluntarie hæc tormenta subierunt. Poterant enim, si vel verbulo Antiocho cessissent, omnibus pœnis redimi et liberari : jam autem

fide roborati, cruciari et mori maluerunt, ut per illam mortem invenirent resurrectionem et vitam meliorem vita præsenti, quam pro Deo amittebant et prodigebant.

Secundo, Theophylactus et Œcumenius « resurrectionem meliorem » interpretantur *gloriosiorem*, qua scilicet Machabæi, quasi fortissimi Martyres, in majori gloria præ aliis Sanctis resurgent.

Tertio, Chrysostomus « resurrectionem » hanc « meliorem » dici putat, respectu resurrectionis ad præsentem vitam, de qua dixit ante : « Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. » Sed primus sensus simplicior est et solidior. Non dubium est, inquit Beza, quin eam designet persecutionem quam Antiochus exercuit. Allegat ergo Apostolus Machabæorum libros : cur ergo eos respuis et de canone dispungis ?

Vers. 36. Jeremiæ et Michææ passio.

36. ALII VERO LUDIBRIA ET VERBERA EXPERTI, INSUPER ET VINCULA ET CARCERES. — Talis fuit Jeremias, qui cum rebellibus Judæis minaretur excidium Hierosolymæ, ab eis dirissima est passus, scilicet probra, alapas, verbera, famem, carcerem, sæpe a toto populo reus mortis est proclamatus, ac tandem lapidatus martyr occubuit : itaque Jeremias Christi a Judæis afflicti expressissimus fuit typus, ac merito ab Isidoro Pelusiota, lib. I, *epist*. 298, πολυπαθέςατος, id est, calamitosissimus, nuncupatur. Talis quoque fuit Michæas, qui quod cladem prædiceret Achab regi, ab eo in vincula conjectus, et a pseudopropheta irrisus et verberatus est, III *Reg*. vers. ult. Tales fuerunt alii Prophetæ, *Luc*. XX, 11. « Parit talia certamina superna peregrinatio : magnorum enim revera est, pati a suis ludibria, » ait Climacus.

Vers. 37. Jeremias, Nabot, et Zacharias lapidati.

37. LAPIDATI SUNT. — Ut Nabot procurante Jezabele, III *Reg*. XXI, et Zacharias, filius Joiadæ pontificis, II *Paralip*. XXIV, aliique multi, de quibus ait Christus *Matth*. XXIII, 37 : « Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas et lapidas eos qui ad te missi sunt, » quorum princeps fuit Jeremias, de quo Tertullianus, *Scorpiaci* VIII : « Jeremias, inquit, lapidatur, Isaias serratur, Zacharias inter ædem et altare occiditur, perennes cruoris sui maculas silicibus assignans. »

Machabæi secti.

SECTI SUNT. — Ut Machabæi, quibus manus et pedes resecti et præcisi sunt, II *Machab*. VII, 4. S. Hieronymus in XXVI *Matth*. legit, *serrati sunt* (hoc enim quoque significat Græcum ἐπρίσθησαν), refertque ad Isaiam, quem tradunt Hebræi serra dissectum esse a Manasse, quod ejus et principum vitia acrius et sæpius carpsisset. Idem tradit Epiphanius in Vita Isaiæ, S. Thomas et Tertullianus in carmine, ubi sic de eo canit :

> Quem populus sectum ligno sine labe repertum,
> Immeritum demens crudeli morte peremit.

Serra lignea sectus Isaias.

Quibus verbis docet serram, qua sectus est Isaias, fuisse ligneam ; nimirum ut Isaias, qui nomine suo Jesu Salvatoris nomen et adventum figurabat, morte quoque sua materiam et formam crucis in lignea serra figuraret.

TENTATI SUNT. — Ita Græca et Latina omnia legunt cum Chrysostomo, Theodoreto, Theophylacto, Œcumenio, licet Syrus et alii aliqui hoc expungant. Itaque « tentati sunt, » scilicet alii gravibus et diuturnis calamitatibus, ut Job ; alii persecutionibus, exiliis, fame et penuria, ut Prophetæ sub Jezabel ; alii per arduam obedientiam a Deo tentati sunt, ut Abraham ; alii omni pœnarum genere tentati sunt, ut Machabæi aliique Martyres sub Antiocho, et de talibus proprie loquitur hic Paulus, ut patet ex antecedentibus et sequentibus : sed fide et spe cœlestis gloriæ, hasce omnes tentationes vicerunt.

Varia tentationum genera.

IN OCCISIONE GLADII MORTUI SUNT. — Tales fuerunt Israelitæ illi in persecutione Antiochi, de quibus dicitur II *Mach*. V, 13 : « Fiebant ergo cædes juvenum ac seniorum, et mulierum et natorum exterminia, virginumque et parvulorum neces ; erant autem toto triduo octoginta millia interfecti. »

Vide hic fidem, fortitudinem et martyria Sanctorum veteris Testamenti ; quid jam faciant Christiani ? Audi quid fecerint in primitiva Ecclesia Tertullianum describentem lib. *ad Scapulam Præsidem*, cap. V : « Crudelitas, inquit, vestra, gloria est nostra. Vide tantum ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere, ut hoc ipsum probemus, nos hæc non timere, sed ultro vocare. Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia se manu facta obtulerunt : tum ille paucis duci jussis, reliquis ait : O miseri, si cupitis perire, præcipitia aut restes habetis. Hoc si placuerit et hic fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi ? quantis ignibus, quantis gladiis opus erit ! » Idem in *Apologetico*, cap. ult. : « Cruciate, inquit, torquete, damnate, atterite nos. Probatio est innocentiæ nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati Deus patitur : nam et proxime ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna et omni morte reputari. »

Christiana ad lenonem damnata potius quam ad leonem, cur ?

Primus in Christianos persecutionem movit Nero, qui Christianos, alios crucibus, alios flammis, alios canibus laniandos objecit, uti dixi II *Timoth*. IV, 17. *Secundus* Domitianus plurimos Romæ nobiles Christianos virosque illustres nullo jure, nulla ratione trucidavit, innumeros in exilium expulit, bonorum direptione mulctatos. Nec mirum ; cum ipse cæco tumore in tantam superbiam elatus sit, ut Dominum sese ac Deum vocari, scribi colique voluerit, teste Orosio, Sexto Aurelio Victore, Sulpitio et aliis. *Tertius* Trajanus sæviens, et immensas quotidie Martyrum jugulans catervas, inter alios S. Ignatium Romæ in amphitheatro (locus adhuc extat signatus altari et

sacello; quem sæpe magno animi sensu veneratus sum) leonibus objecit. *Quartus* persecutor fuit M. Antoninus Verus, cujus quam acris fuerit persecutio, testantur litteræ quæ a Gallis Lugdunensibus ac Viennensibus ad Asianos Phrygiosque fratres conscriptæ extant apud Eusebium, lib. V *Histor.*, cap. I. *Quintus* fuit Severus; *sextus* Maximinus, qui maxime in Clericos et sacerdotes, quasi fidelium magistros sæviit, teste Eusebio, lib. VI, cap. XX. *Septimus* fuit Decius, ejusque collega Valerianus, sub quo S. Laurentius in craticula triumphavit. De his audi S. Hieronymum, initio Vitæ S. Pauli primi Eremitæ, qui hanc persecutionem fugiens seccessit in eremum: « Sub Decio, ait, et Valeriano, quo tempore Cornelius Romæ, et Cyprianus Carthagine felici cruore damnati sunt, multas apud Ægyptum et Thebaidem Ecclesias tempestas sæva populata est. Voti tunc Christianis erat pro Christi nomine gladio percuti: verum hostis callidus tarda ad mortem supplicia conquirens, animas cupiebat jugulare, non corpora. Et ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus ait: Volentibus mori, non permittebatur occidi. » Addit exempla: perseverantem in fide Martyrem, et inter equuleos laminasque victorem jussit judex melle perungi, et sub ardentissimo sole ligatis manibus post tergum resupinari, scilicet ut muscarum aculeis cederet, qui ignitas sartagines antea superasset. In alium meretricem immisit, qui ut voluptatem cruciatu superaret, linguam præmordens in eam expuit. Quid autem crudelius, quam ut Catanæ in Sicilia tenellæ virgini Agathæ non modo in equuleo laminæ candentes admoverentur, sed et mamilla amputaretur? Unde judex Quintianus merito ab ea audivit: « Crudelis tyranne, non te pudet amputare in femina, quod ipse in matre suxisti? » Justo ergo Dei judicio Decius in solo barbarico inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ut nec ejus potuerit cadaver inveniri; Valerianus vero, a Sapore Persarum rege captus, ignominiosissima apud Persas servitute consenuit, teste Eusebio, lib. VII, cap. IX. *Octavus* fuit Aurelianus, qui acerbam contra Christianos persecutionem impio decreto suscitavit: nec multo post subita morte mulctatus est. *Nonus* fuit Diocletianus. *Decimus*, Maximianus Herculeus, sub quibus tanta fuit rabies infidelium, ut intra triginta dierum spatium octodecim millia hominum promiscui sexus, variis modis et horrendis perempta sint. Nos ipsi, ait Eusebius, lib. VIII, cap. IX, per Ægypti solitudines cum iter ageremus, oculis nostris inspeximus, ut sedenti pro tribunalibus sævissimo Præsidi offerrentur innumeri populi fidelium, quos ille singulos per ordinem confessos se Christianos capite plecti jubebat. Sponte omnes, imo et alter alterum prævenientes cervices cædentibus objectabant: defecerunt carnificum manus, et succedentes sibi invicem fatigati sunt, hebetata est acies gladii. Videbam, ait, fessos residere carnifices, vires resumere, animos reparare, mutare gladios, diem quoque non sufficere ad pœnam. Hisce subservierunt Maximinus et Maxentius, Maximiani filius, atque Licinius, qui Christianos jussit tradi lanionibus, et eos porcorum more suspensos publice, postea superpositos truncis ligneis per frusta concidi, et in partes dividi, itaque ad piscium pabulum in mare projici imperavit. Plura vide apud Joannem Lensæum Belliol., Doctorem Lovaniensem, egregio illo libello, quem de variis generibus persecutionum edidit. Hoc sæculo quam varia et horrenda ab Huguenottis supplicia passi sint Orthodoxi et Martyres in Anglia, Francia et Belgio, videre est in *Theatro hæreticæ crudelitatis*. Spectate hæc, Christiani, et similia ambite: pudeat non posse ferre verbera, imo verba asperiora. Patres vestri generose tulerunt ignes, furcas, equuleos, leones, et quidquid sævitia excogitare potuit, tulerunt et irriserunt, et vos morsum culicis exhorrescetis? Absit, absit, quin potius cum eis de patientia, de fortitudine concertate. Huc vos eadem fides speratæ æternitatis vocat, et classicum canit.

Descriptio melotæ.

CIRCUIERUNT IN MELOTIS, IN PELLIBUS CAPRINIS. — « Melota, inquit D. Thomas, est vestis facta de pilis camelorum, vel melius: taxus habet pellem hirsutam, de qua fit vestis hirsuta, quæ dicitur Melota. » Merum μῆλον græce vocatur ovis, inde μηλωτή, *melota*, dicitur ovina pellis, aut potius exuvium, hoc est pellis corpori ovis detracta una cum lana. Inde enim homines pauperes et rusticanos, quos necessitas cogit extra urbes sub dio degere, vestes facere solere tradit Philo, initio lib. *De Victim.* Adde, melotem per catachresin cujusvis quadrupedis pellem significare.

Elias et Eliseus cur usi melotis?

Notat Paulus Eliam, qui IV *Reg.* I, 8, « vir pilosus » dicitur, non tam a barba et coma, quam a melote et veste pilosa et hirsuta; notat et Eliseum aliosque Prophetas, quorum insigne fuit melotes, sive cilicium ex pelle hirsuta. Porro usi sunt Prophetæ melote, quasi vili et aspero amictu, tum quia Achab, Antiochus et alii ad extremam paupertatem eos adigebant, ut homines et hominum solatia fugere, atque in montibus et speluncis instar ferarum oberrare et latere cogerentur; tum quia hoc suo vili habitu volebant docere homines luxum vestium esse spernendum, de quo multa hic habet Chrysostomus, *hom.* 28, in morali; tum denique, ut hoc quasi cilicio et habitu pœnitentiæ, circumeuntes agros et oppida, docerent populum, et ad pœnitentiam sanctamque vitam excitarent et compungerent. Ita S. Joannes Baptista prædicans vestitus erat cilicio e pilis camelorum confecto, et zona pellicea cinctus: hinc et sancti Eremitæ olim melote sunt usi. Vide Cassianum, lib. I *De Institut. monast.*, cap. VIII.

S. Joannes Baptista.

Citans hæc verba S. Bernardus, tract. *De Vita solitaria*: « Idcirco, inquit, patres nostri in Ægypto et Thebaide, sanctæ hujus vitæ ardentissimi æmu-

latores, in solitudinibus degentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus : ipsi sibi cellas ædificabant, in quibus tecti tantummodo et circumsepti, a turbine et a pluvia tutabantur : in quibus eremiticæ frugalitatis deliciis affluentes, locupletabant multos, ipsi egentes, quos quo nomine dignius appellem nescio, homines cœlestes, an angelos terrestres, degentes in terris, sed conversationem habentes in cœlis. Laborabant manibus suis, et de labore suo pauperes pascebant, esurientes ipsi; de vastitate eremi urbium carceres alebant; et infirmos, in quibuslibet necessitatibus positos sustentabant, viventes de labore suo, et habitantes in labore manuum suarum. Quid ad hæc dicemus nos, non animales, sed animalia terrena : adhærentes terræ et sensibus carnis nostræ, in sensu carnis nostræ ambulantes, et ex alienis manibus pendentes?»

Elias a corvo sustentatus.

EGENTES, — ὑστερούμενοι, id est destituti rebus necessariis. Syrus vertit מסכין *senikin*, id est, indigentes pane quotidiano. Talis fuit Elias fugiens Jezabelem, quem Deus pane per corvum submisso alere debuit. Tales quoque fuerunt Judæi fugientes et latitantes in persecutione Antiochi, I *Mach*. cap. I et II.

ANGUSTIATI. — Hujus rei exemplum fuit Elias, præ angustia persecutionis Jezabelis mortem exoptans, III *Reg*. XIX, 4. Talis fuit et David in persecutione Saulis, et Machabæi in persecutione Antiochi.

AFFLICTI, — κακουχούμενοι, id est, male habiti, male tractati et mulctati.

Vers. 38.

38. QUIBUS DIGNUS NON ERAT MUNDUS. — *q. d.* Hi viri sancti tantæ dignitatis erant, ut mundus eos habere non mereretur. Ipsi enim suis apud Deum precibus urbes et provincias, imo mundum totum, ne a Deo diluvio rursus ob peccata obrueretur, conservabant. Unde Eliæ cum raperetur succlamavit Eliseus : « Pater mi, (tu es) currus Israel, et auriga ejus. » Quare recte Ruffinus prologo in *Vitis Patrum* ait : « Vere mundum quis dubitet meritis stare sanctorum? » Et tamen mundus (quæ ejus est cæcitas!) iis cupit privari, ut vel ista ratione declaret sese indignum esse qui diutius talibus fruatur, uti scribit S. Dionysius ad S. Joannem Evangelistam.

Quantum sit Sanctorum pretium et meritum.

Secundo, « dignus, » id est æqualis pretii cum hisce Sanctis non erat mundus, *q. d.* Si non solum terra, cœlum omniaque inanima, sed etiam homines mali, totusque mundus conflaretur in unum pondus et pretium, ne sic quidem justum esset pretium cujusvis ex isto agmine Sanctorum et heroum. Ita Theophylactus, Galenus et Ribera. Vide quanti pretii et meriti sint Sancti, ac consequenter quantum valeant eorum apud Deum preces et merita, quæ proinde implorare consultissimum est. Sed prior sensus uti simplicior, ita planior est et germanior.

IN SOLITUDINIBUS ERRANTES, IN MONTIBUS, ET SPELUNCIS, ET IN CAVERNIS TERRÆ. — Ita David fugit Saulem, latuitque in spelunca Odollam, inde in Ziph, inde in deserto Engaddi, I *Reg*. XXII, et seq. Ita centum Prophetæ occultati sunt, et gladio Jezabelis subducti per Abdiam, III *Reg*. XVIII, 13. Ita in montes et speluncas Antiochum fugiens abdidit se Mathathias aliique Judæi, I *Machab*. I, et II *Machab*. VI.

In speluncis latuere David, centum Prophetæ, Mathathias.

Elias et Eliseus versati in montibus.

Nota, Eliam, Eliseum et filios Prophetarum communiter in montibus versatos esse, ac præsertim Carmelum adamasse. Versabantur enim ut animo in cœlestibus, ita corpore in sublimibus, infima fastidientes, quod etiam in Christo licet observare : unde Carmelitæ suum institutum in Carmelo cœpisse, ac rudi quodam modo ab Elia delineatum esse contendunt, qua de re librum scripsit Joannes XLIV Episcopus Hierosolymorum (quisquis ille sit), qui extat tom. IX *Bibliothecæ SS. Patrum*.

Carmelitarum parens Elias.

Ita et multo magis, post S. Paulum Christiani Romæ in persecutione Imperatorum Ethnicorum, habitabant in cavernis et speluncis, imo in sepulcris. Sane miratus sum, et sacro horrore æque ac commiseratione et devotione perfusus, cum juxta Romam in S. Sebastiano vidi catacumbas, in quibus corpora SS. Petri et Pauli Apostolorum ad ducentos et amplius annos delituerunt : ubi Pontifices celebrabant, concionabantur, faciebant ordinationes in cathedra lapidea quam ibidem vidi. Item cum ibidem subterraneos specus longo spatio partim eundo, partim rependo, nunc ascendendo, nunc descendendo, nunc gyrando præeunte candela transgressus sum. Specus hi ad multa milliaria a Christianis excavati usque ad mare procurrunt : plateas et diverticula quaquaversum habent infinita instar labyrinthi (in quibus plures et se perdiderunt et perierunt : unde jam jussu Pontificis obstructa sunt), ut videatur esse subterranea civitas, imo provincia. Conspexi ibi passim in lateribus viarum loculamenta et sepulcra Martyrum, vel in terra, vel in rupe ita ordine gradatim excisa, ut singula caperent singula tantum corpora, magna pro magnis, parva pro parvis. Vocatur hoc cœmeterium S. Calisti, in quo centum et septuaginta quatuor millia Martyrum et Virginum sepulta sunt. Virgines figura columbæ, Martyres figura palmæ sepulcro incisa denotantur. Nunquam credidissem tantum fuisse laborem, afflictionem, constantiam et zelum priorum Christianorum hæc latibula effodientium, adaptantium, sustentantium, ibique instar talparum et ferarum habitantium, nisi oculis lustrassem. Porro hæc non tantum fuisse mortuorum sepulcra, sed et vivorum perfugia ac domicilia, patet ex actis SS. Martyrum, uti S. Cæciliæ, in quibus legimus Valerianum ejus sponsum, missum ab ea ad S. Urbanum Pontificem ut ab eo baptizaretur, ipsum inter sepulcra SS. Martyrum latitantem invenisse. Idem passim de aliis legitur. Ita Sancti et summi viri ac Præsules Ecclesiæ, quibus dignus non erat mundus, ipsa solis luce

brutis quoque animantibus concessa privabantur, atque in antris, cavernis et terræ penetralibus inter mortuos degebant : nec tamen ibi erant tuti. Nam et in ipsis fuerunt subinde necati, ut de SS. Stephano et Sixto Pontificibus in eorum Actis legimus, quod in hoc ipso Calisti cœmeterio gladio percussi et perempti sint. Ite nunc, Christiani, marmorea tecta in cœlum attollite, habitate inter aulæa purpurea et aurea : malim ego in humili tugurio, imo in cryptis cum sanctis Martyribus habitare, ibique ob spem beatæ resurrectionis delitescere ad modicum, ut cum eis cœlestia et æterna Beatorum tabernacula ingredi et possidere merear.

Vers. 39. 39. ET HI OMNES TESTIMONIO FIDEI PROBATI (etiamsi heroes fuerint, et heroica fidei et sanctitatis opera ediderint) NON ACCEPERUNT REPROMISSIONEM, — τὴν ἐπαγγελίαν, illam scilicet quæ antonomastice dicitur repromissio, nimirum bonorum cœlestium et consummatæ beatitudinis.

Vers. 40. 40. DEO PRO NOBIS MELIUS ALIQUID PROVIDENTE.— « Melius, » id est, præstantius aliquid nobis quam priscis patribus providit Deus, hoc ipso quo disposuit, ut tempus beatitudinis et resurrectionis non foret apud illos in veteri, sed apud nos in novo Testamento. Voluit enim Deus ut cœlum nemini pateret, nisi Christus satisfaciens pro peccatis nostris, illud sua morte et ascensione reseraret; ac consequenter voluit, ut cœli aditus et beatitudo reservaretur tempori Christi et Christianorum, ideoque Sanctos illos priscos per tot annorum millia ab hac beatitudine suspendit.

Cœli aditus et beatitudo reservata tempori Christi et Christianorum.

Addit hoc Apostolus ut aculeos novos injiciat Hebræis, eosque a Mose et Prophetis ad Christum, a veteri Testamento ad novum, quasi longe præstantius et felicius, utpote, in quo per Christum consummatam gratiam et gloriam nanciscamur, traducat et transferat. Perverse ergo Beza hoc loco censet, Sanctos ante Christum defunctos fuisse in cœlo beatos antequam eo Christus ascenderet; Christum vero venientem tantum aliquem gradum beatitudini illorum addidisse. Nam hic diserte rejicit id Apostolus, aitque de iis vers. 49 : « Non acceperunt repromissionem. » Et cap. IX, vers. 8, ubi asserit ante Christum « nondum propalatam, » et, ut Beza vertit, *patefactam* « fuisse viam sanctorum, » id est in Sancta sanctorum, puta in cœlum.

UT NON SINE NOBIS CONSUMMARENTUR. — Ex hoc loco et ex *Apocal.* VI, 9, ubi jubentur animæ Martyrum quiescere sub altari, donec compleantur conservi eorum et fratres, qui interficiendi sunt, censuit Tertullianus, lib. *De Anima,* cap. ult., Lactantius, lib. VII, cap. XXI, et Victorinus in cap. VI *Apocal.*, et nonnulli veteres, animas Sanctorum defunctorum non videre Deum, nec esse beatas ante diem judicii. Sed hæc sententia jam est erronea, estque hæresis Vigilantii et Calvini damnata à Benedicto XI, extravag. *Benedictus Deus*. Vide Bellarminum, tom. I, *Controvers.* VII, in princip.

Error Tertulliani, Lactantii et Victorini, quod animæ Sanctorum non videbunt Deum ante diem judicii, et hæresis Vigilantii et Calvini.

Quod ergo ad præsentem locum attinet, per *consummationem* aliqui intelligunt beatitudinem animæ, quæ consistit in Dei visione et fruitione : hanc enim patres prisci non sunt adepti ante nos, id est, ante tempus nostrum, puta christianismi et Christi, qui pretio persoluto cœli januam reseravit, ut statim a morte eo avolare possit anima sancta. Hæc enim beatitudo, animæ est consummatio, id est, perfecta et consummata beatitudo. Unde Apostolus, cap. XII, vers. 23, « spiritus justorum perfectorum » vocat animas beatas, quasi in sua beatitudine perfectas et consummatas.

Per consummationem intellige beatitudinem animæ vel corporis, secundum aliquos.

Alii per *consummationem* intelligunt beatitudinem corporis ; quam prisci patres non adipiscentur ante nos, id est, ante communem nostram resurrectionem, in die judicii universalis : hæc enim proprie est consummatio, id est, consummata beatitudo hominis, tam in anima, quam in corpore. Ita S. Augustinus, epist. 99 *ad Evodium*; quasi respiciat Apostolus ad id quod dixit vers. 34: « Non suscipientes redemptionem (scilicet corporis sui a morte et tormentis), ut meliorem invenirent resurrectionem ; » et quasi resurrectionem illam hic vocet *consummationem*.

Nec aliud vult Chrysostomus cum suis hic, cum ait : « Ne aliquid præ nobis plus habere videantur (prisci Sancti), si primi ante nos coronarentur, unum definivit tempus omnium coronarum, et qui ante tantos annos vicit, tecum accipiet coronam. » Et infra : « Prævenerunt nos in certaminibus, sed non præveniunt in coronis; non injuriam illis fecit, sed nos honoravit : nam et ipsi fratres nos libenter exspectant. Si enim unum corpus sumus, major ex hoc efficitur corporis jucunditas, cum simul et communiter coronatur, et non per partes. » Ubi manifeste loquitur Chrysostomus non de beatitudine animæ, quæ cuique in particulari ejus judicio tribuitur, sed de beatitudine corporis, publicaque Sanctorum coram toto mundo gloria et corona, quam omnes simul accipient in die judicii : hæc enim erit corona solemnis et perfecta, eritque corona beatitudinis et æternitatis.

Chrysostomus quid senserit in hac re?

Verum mihi verius videtur Apostolum per *consummationem* distincte et proprie non intelligere beatitudinem animæ, nec beatitudinem corporis, neque τὸ *sine nobis* significare, ante communem nostram resurrectionem in die judicii; sed Apostolum per *consummationem* intelligere beatitudinem in genere, non determinando hanc illamve beatitudinis speciem et partem (hæc enim beatitudo ipsa absolute hominem perficit et consummat, primo in anima, deinde quoque in corpore), et τὸ *sine nobis* idem esse quod ante nos, sive ante tempus novi Testamenti : hoc enim nostrum tempus opponit Apostolus tempori illorum patrum, quod fuit veteris Testamenti, *q. d.* Ante tempus novi Testamenti, quod est nostrum, nemini veterum Sanctorum contigit *consummatio*, id est beatitudo sive animæ, sive corporis; sed

Per consummationem intellige beatitudinem in genere.

omnis beatitudo tam animæ, quam corporis cuilibet illorum obvenit in novo Testamento, in quo et nobis eadem obvenit, atque ita simul nos cum illis consummamur, id est, beamur et glorificamur. Hunc esse sensum, patet, quia totius epistolæ scopus est, docere salutem et beatitudinem nemini per legem et vetus Testamentum; sed omnibus per Evangelium et novum Testamentum, puta per Christum, obtingere. Hinc dixit superius, legem neminem ad perfectum adduxisse, per legem non fieri consummationem; sed eam fieri per Christum, qui salutis beatitudinis nobis est auctor : ideoque cap. IX, fuse docuit Christum, cœlum antea clausum suo sanguine nobis reserasse. Ergo per « consummationem » hic intelligit absolute æternam salutem et beatitudinem, ingressumque in cœlum.

Secundo, Apostolus quam hic vocat *consummationem*, vers. præced. vocavit « repromissionem ; » atqui ibi per eam intellexit promissionem salutis et beatitudinis absolute, non autem gloriæ corporis tantum; hæc enim minima est pars promissionis et beatitudinis : ergo et eamdem hic intelligit per *consummationem*.

Tertio, si per *consummationem* intelligas gloriam corporis dandam in die judicii universalis, falsum erit, quod omnes illi prisci patres, quos toto cap. recensuit, sine nobis non sint consummati aut consummandi; quod tamen asserit hic Apostolus : nam certum est multa corpora Sanctorum (utique illustrium veteris Testamenti, ac consequenter illorum, quos hic recensuit Apostolus) cum Christo resurrexisse, *Matth.* XXVII, 52, idque, ut valde probabile est, ad vitam immortalem et gloriam tam corporis quam animæ : nos autem ad gloriam corporis resurgemus demum in die judicii. Ergo plerique patres prisci hic nominati « sine nobis, » id est ante nos, jam consummati sunt, id est, resurrexerunt in corpore glorioso. Cum enim Matthæus dicat multos resurrexisse, plane videtur consequi, plerosque ex iis, quos hic recenset Apostolus, resurrexisse ; ut hoc non tam paucorum privilegium, quam commune principis Christi beneficium patribus hisce plerisque collatum censeri debeat. Cum ergo de resurrectione corporum hæc sententia Apostoli non videatur vera, sequitur eam intelligendam in genere de beatitudine, quæ nemini ante nos, id est ante Christum et Christianos, qui sunt filii novi Testamenti, obtigit, *q. d.* Voluit Deus tempus consummationis, id est beatitudinis tam animæ quam corporis, non esse veteris, sed novi Testamenti; non per Mosen Judæis, sed per Christum dari Christianis, iisque qui olim in Christum venturum crediderunt et sperarunt. Quare eorum exemplo, vos, o Hebræi, in Christum præsentem jam credite, in ejusque fide, spe et amore constanter perseverate, itaque cum priscis patribus « consummationem, » id est salutem et beatitudinem, adipiscemini.

Multi Sanctorum veteris Testamenti resurrexerunt ad vitam immortalem in Christo.

Beatitudo non in veteri, sed novo Testamento.

Nota : Pro *consummarentur* græce est τελειωθῶσι, quod *secundo*, verti potest, *consecrarentur*, *dedicarentur* et quasi *inaugurarentur*, scilicet cœlo et cœlesti regno. Vide dicta cap. II, vers. 10.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Allatis capite præcedenti fidei exemplis, hoc capite insistit Apostolus, et per ea urget Hebræos, ut in fide constantes sint, utque persecutiones, quasi disciplinam Dei paternam, libenter excipiant.

Secundo, vers. 16, exemplo Esau, qui vili esca vendidit sua primogenita, et reprobatus est, urget Hebræos, ne ob lucra temporalia vendant fidem et gratiam Christi, ideoque reprobentur.

Tertio, vers. 18, ostendit, quantum lex nova data in Sion præstet veteri datæ in Sina, ac consequenter, quanto gravius puniendi sint Christiani, legem novam, quam Judæi, veterem violantes.

Quarto, vers. 26, pergit eos urgere metu et minis, docens quod Deus, cum daret legem in Sina et Sion, cœlum et terram commoverit, ut ostenderet se terribilem fore legis suæ vindicem, esseque ignem consumentem.

1. Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen : 2. aspicientes in auctorem fidei, et consummatorem Jesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextra sedis Dei sedet. 3. Recogitate enim eum, qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem, ut ne fatigemini, animis vestris deficientes. 4. Nondum enim usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum repugnantes : 5. et obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loqui-

tur, dicens : Fili mi, noli negligere disciplinam Domini : neque fatigeris, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium, quem recipit. 7. In disciplina perseverate; tanquam filiis vobis offert se Deus : quis enim filius, quem non corripit pater? 8. Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes : ergo adulteri, et non filii estis. 9. Deinde patres quidem carnis nostræ, eruditores habuimus, et reverebamur eos : non multo magis obtemperabimus Patri spirituum, et vivemus? 10. Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudiebant nos : hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus. 11. Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris : postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ. 12. Propter quod remissas manus, et soluta genua erigite, 13. et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. 14. Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum : 15. contemplantes ne quis desit gratiæ Dei, ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, et per illam inquinentur multi. 16. Ne quis fornicator, aut profanus ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua : 17. scitote enim quoniam et postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est : non enim invenit pœnitentiæ locum, quamquam cum lácrymis inquisisset eam. 18. Non enim accessistis ad tractabilem montem, et accensibilem ignem, et turbinem, et calignem, et procellam, 19. et tubæ sonum, et vocem verborum, quam qui audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum. 20. Non enim portabant quod dicebatur : Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. 21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moses dixit : Exterritus sum, et tremebundus. 22. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, 23. et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et judicem omnium Deum, et spiritus justorum perfectorum, 24. et Testamenti novi mediatorem Jesum, et sanguinis aspersionem melius loquentem quam Abel. 25. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur : multo magis nos, qui de cœlis loquentem nobis avertimus. 26. Cujus vox movit terram tunc : nunc autem repromittit, dicens : Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum. 27. Quod autem, Adhuc semel, dicit, declarat mobilium translationem tanquam factorum, ut maneant ea, quæ sunt immobilia. 28. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam : per quam serviamus placentes Deo, cum metu et reverentia. 29. Etenim Deus noster ignis consumens est.

Vers. 1. 1. **Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium**, — *q. d.* Cum prisci patres quos cap. præced. recensui, per fidem tam obscuram, tanta fecerint, tam inaudita sint perpessi, vitam denique profuderint, neque tamen repromissum in cœlis præmium illo statu adepti sint : multo magis nos, tot et tantis eorum exemplis excitati, per fidem, jam longe majorem et clariorem debemus in fide et pietate Christiana constantes persistere et proficere, pro eaque bona et vitam, si opus sit, expendere, utpote qui statim post mortem bona cœlestia et vitam beatam in cœlo consequemur.

Impositam. — Legit Interpres ἐπικείμενον, idque apte respondet nubi. Jam Græca habent, περικείμενον, id est circumpositam, id est, undique nos continentem et circumdantem. Itaque legit Syrus, Chrysostomus et Theophylactus.

Nubem testium. — Græce est νέφος μαρτύρων, id est, nubem martyrum, sive testium. *Martyr* enim græce idem est, quod latine *testis*. Testes ergo fidei vocat martyres et patres jam nominatos, qui per fidem et pro fide, vel dura sunt perpessi, vel heroica opera perfecerunt. Illi enim suis operibus et passionibus testati sunt, quanta sit fidei certitudo et efficacia, quanta bona fides promittat, quamque pro ea ardua omnia facere et pati debeamus. Rursum *testes* vocat hosce patres, *q. d.* Sedent jam in cœlis, veluti Christi assessores, testesque fortiter agentium; ut pro eorum suffragiis palma donentur, quotquot ab eis palma digni judicabuntur, inquit Galenus. Prior tamen sensus magis est ex mente Apostoli. Respicit enim patrum testimonia, scilicet insignia fidei opera, de quibus dixit cap. præced.

Testes dupliciter dicuntur antiqui patres.

Nota : « Nubem » vocat copiam testium, quæ

instar densæ nubis in tentatione et afflictionis æstu, suo testimonio nos undique circumstat, cingit, fovet, animat, corroborat et recreat. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Secundo, quia illorum doctrina et exemplo, quasi nube et imbre cœlesti irrigati sumus. De quo Chrysostomus hic *homil.* 28.

Addit *tertio,* Œcumenius et S. Athanasius (quanquam hoc opus non videatur esse S. Athanasii, sed ex eo aliisque collectum esse, ut satis patet intuenti *Quæst.* XXIII), *ad Antiochum,* Quæst. CLXII, quia Sanctorum illorum precibus, quasi nube e cœlo tegimur et juvamur, quasi vox *nubes* notet patrocinium et intercessionem Sanctorum pro nobis; sed priores duo sensus magis sunt ex mente et scopo Apostoli.

Vis exemplorum quanta. Moraliter nota hic, quanta sit vis exempli ad acuendam virtutem. Philo, libro *Quod omnis probus est liber,* scribit, quod Miltiades, Atheniensium dux, contra Persas plurimos pugnaturus, socios convocarit, eisque gallos gallinaceos pertinacissime de more inter se pugnantes ostenderit, ratus hoc spectaculum plus eos permoturum ad strenue pugnandum, quam exhortationem. Ita factum est. Socii enim cernentes gallos ad necem usque pugnantes, alacriter et generose correptis armis bellum hoc susceperunt, inque vulnera et mortes se conjecerunt. Si brutorum exempla id præstiterunt in Gentilibus, quid facient Sanctorum certamina in Christianis.

S. Gregorius, in præfat. *Moralium,* [illegible], ut stellæ, inquit, noctem, ita Sancti nos illuminant, et virtutum decorem ostendunt. « Ad ostendendam innocentiam venit Abel; ad docendam actionis munditiem venit Henoch; ad insinuandam longanimitatem spei et operis venit Noe; ad manifestandam obedientiam venit Abraham; ad insinuandam laboris tolerantiam venit Jacob; ad ostendendam mansuetudinem venit Moses; ad ostendendam inter flagella patientiam venit Job. Ecce quam fulgentes in cœlo stellas cernimus, ut inoffenso pede operis, iter nostræ noctis ambulemus. Quot Deus justos exhibuit, tot quasi astra super peccantium tenebras cœlum misit. »

Qui vult evadere poeta, legit Virgilium; qui orator, Ciceronem; qui medicus, Galenum; qui philosophus, Aristotelem; qui vult esse sanctus, legat vitas et exempla Sanctorum : his astris mentem illuminet et accendat.

DEPONENTES OMNE PONDUS. — « Pondus » vocat sollicitudinem conservandi et augendi suas opes; omnemque sarcinam terrestrium negotiorum et curarum, inquit Theophylactus, quæ nos in hoc cursu et agone Christiano (de quo sequitur) remorari, prægravare, sistere et inhibere potest. Est enim metaphora ab agonizantibus et stadiodromis, qui omni vestium rerumque suarum pondere deposito leves, expediti et agiles inibant agonem, et in stadio decurrebant.

ET CIRCUMSTANS NOS PECCATUM. — Græce est τὴν εὐπερίστατον (male enim in Regiis Bibliis legitur ἀπερίστατον, prorsus contrario sensu) ἁμαρτίαν, id est, facile vel bene circumstans et circumcingens nos peccatum. Multi per peccatum intelligunt concupiscentiam, quæ quasi sepes et murus nos cingit, nosque a cursu et agone fidei et virtutis remoratur, ac viam obstruit : cum enim aliquid boni operis præsertim ardui facere cogitamus, mox exsurgit et circumsistit nos concupiscentia, ut reluctetur, opusque impediat. Persistit apposite Apostolus in cœpta cursorum metaphora, *q. d.* Ut recte in stadio curras, non satis est pondera et sarcinas abjicere, sed necesse quoque est viam esse planam et expeditam. Si enim sepes aut murus interpositus sit, viam intercludet, et cursum inhibebit. Sepes nostra nos vallans et circumstans est concupiscentia, eaque multiplex. Hæc ergo prosternenda et abjicienda est; conandumque ut concupiscentias non foveamus, sed succidamus, minuamus et mortificemus : ita via ad omnem virtutem nobis erit plana et expedita.

Concupiscentia impedit bona opera.

Quintuplex sensus circumstantis nos peccati.

Secundo, S. Chrysostomus et Theophylactus aiunt peccatum nos circumstare, id est, dejicere et vincere, quia facile ab illo vincimur. E contrario S. Athanasius (sive auctor) *ad Antiochum, Quæst.* CLXIII, ait peccatum dici εὐπερίστατον, quia non habet locum ubi consistat, sed facile per pœnitentiam dissolvitur et evanescit.

Tertio, Œcumenius, Erasmus, Vatablus et alii pro *circumstans* vertunt, tenaciter adhærescens peccatum, quasi Apostolus ollæ comparet nos et corpora nostra, peccatum vero adustioni (quæ hebraice dicitur חלאתה *chelata*), seu sordibus quæ corpori nostro pertinaciter adhærescunt, ut defricari nequeant, quin remaneant reliquiæ. Quasi alludat Apostolus ad illud *Ezech.* XXIV, 6 : « Væ civitati sanguinum (Hierosolymæ), ollæ, cujus rubigo in ea est, et rubigo ejus non exivit de ea. »

Quarto, Syrus vertit מטיבא *metaieba,* id est peccatum quod omni tempore nos demergit et deprimit, quasi persistat Apostolus in metaphora ponderis : hoc enim degravat et demergit. Huc pertinet expositio Maldonati in *Notis manuscr.,* « circumstans, » ait, sicut vestis quam induimus nos ambiens. Voce induendi in Scriptura significatur intima conjunctio, *q. d.* Peccatum nos in stadio hujus vitæ ad cœlum currentes ita præpedit, sicut vestis iis qui in agone decurrunt circumvoluta, impedimento esse solet.

Quinto, Theodoretus et Galenus : Peccata, inquiunt, nos circumstant et cingunt instar gladiatorum, qui plures unum aderti facile eum dejiciunt. Per peccata autem hæc Galenus intelligit non concupiscentias, sed extrinsecas tentationes, occasiones et pericula peccati, v. g. malos socios : peccata ergo hic sunt peccatores, infideles et Judæi, qui Hebræos a fide Christi moliebantur abstrahere ad judaismum. Hi enim proprie dicuntur circumsistere; et de his, similibus verbis dicit vers. 4 : « Nondum usque ad sanguinem restitistis

adversus peccatum (id est, peccatores Judæos, qui vos quasi antagonistæ circumsistunt, et ad peccatum apostasiæ sollicitant) repugnantes. » Hic sensus valde appositus et litteralis est. Duo currentibus in stadio cavenda sunt : primum, ne quo onere graventur ; secundum, ne quo obstaculo in cursu impediantur. Obstacula autem peccatorum, quæ nos a cursu in cœlum remorantur, sunt socii aliæque extrinsecæ tentationes, quas Apostolus hic apte opponit nubi testium nobis circumpositæ pariter et circumstanti, *q. d.* Aspicite ad exempla Sanctorum, quæ undique vos instar nubis circumdant, ut prava Judæorum exempla et hortamenta, quæ vos a cursu vestro impediunt, discutiatis.

Duo cavenda currentibus in stadio.

Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen. — Præpositionem *ad* legunt Romana : eam tamen omittunt Græca, Græci, Syrus et multa Latina Biblia manuscripta, eaque lectio videtur melior et verior. Sic enim habent Græca, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, id est, *per patientiam curramus propositum nobis agonem* sive *certamen*, *q. d.* Agon noster ; certamen nostrum, non in digladiatione, non in diverberatione, non in colluctatione, sed in re levi et facili, inquit Chrysostomus, puta cursu, consistit, ut nimirum cursu certemus, et agonem nostrum decurramus. Unde et Vatablus vertit, *per tolerantiam curramus in proposito nobis certamine.*

Certamen nostrum in cursu consistit.

Nota « curramus, » id est, currere pergamus. Cœperant enim Hebræi jampridem currere hunc agonem. « Curramus » ergo significat actum non inchoatum, sed continuatum, juxta *Can.* 32. Unde ad eum requirit Apostolus non fervorem, sed patientiam et tolerantiam : hæc enim est quæ facit nos pergere et perseverare in hoc agone. Ita Theophylactus.

Secundo, « agonem vocat, vel metonymice ipsum stadium, in quo agonizantes cursu certabant, *q. d.* Decurramus stadium nostrum. Vel proprie ipsum certamen cursus in stadio. Sicut enim dicimur certare certamen, ita dicimur et currere certamen, id est, currendo certare, ut bravium assequamur, sic enim eleganter et significanter dicimur agonem nostrum decurrere, cum eum rite currendo peragimus, *q. d.* Vos, o Hebræi, estis agonizantes et stadiodromi ; stadium vestrum, agon vester est certamen pro fide Christi ; bene in hoc stadio decurrere cœpistis, pergite patienter, et fortiter perseverate in hoc agone et cursu, licet aspero et difficili : currendum enim vobis est per exilia, per bonorum rapinam, per medios hostes ; ita fiet ut cœleste præmium rite currentibus propositum assequamini. Induite ergo patientiam, hoc vobis erit thorax impenetrabilis, quo omnia hostium tela elidatis : hac armati alacres et inviolabiles in media persecutionum omnium certamina irruetis. Si quis tamen cum nonnullis legat præpositionem *ad*, hoc modo, « per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, » commode sic exponet, « per patientiam, » id est patienter et constanter « curramus, » id est currere pergamus ad stadium et agonem hunc fidei, quo cum Judæis decertamus et decurrimus ad bravium cœlestis coronæ. Subinde enim hic agon intermissus repetendus erat Hebræis. Cessante enim persecutione cessabat agon, recrudescente persecutione recrudescebat agon, ad quem more suo fortiter et constanter obeundum pergere et procurrere identidem debebant Hebræi.

Patientia thorax impenetrabilis.

2. Aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Jesum, — tanquam certaminis et cursus vestri metam, terminum et præmium ; vel potius tanquam ad absolutissimum exemplar certaminis et cursus vestri. Alludit enim Paulus, ut notat Chrysostomus, ad pictores, qui ut ex prototypo paragogum, ex exemplari imaginem exprimant, prototypum ipsum sive exemplar sæpe intuentur et respiciunt, *q. d.* Proposui vobis, o Hebræi, cap. præced., tot Sanctorum exempla, nunc ipsum exemplar fidei et patientiæ, scilicet Christum crucifixum, vobis propono, ut in illud assidue intuentes, ejus patientiam et constantiam in vobis exprimere et imitari studeatis. Pulchre et pathetice S. Augustinus, *De Cathec. rud.* : « Omnia bona terrena contempsit Christus, ut contemnenda esse monstraret ; omnia terrena mala sustinuit toto vitæ mortalis tempore, quæ sustinenda præcipiebat, ut neque in illis quæreretur felicitas, neque in istis infelicitas timeretur. Natus enim de matre quæ semper virgo permansit, fabro tamen desponsata, omnem typhum carnalis nobilitatis extinxit. Natus in Bethlehem, quæ inter omnes Judææ civitates exigua erat, noluit quemquam de cujusquam terrenæ civitatis sublimitate gloriari. Pauper etiam factus est, cujus sunt omnia, ne quisquam cum in eum crederet, de terrenis divitiis auderet extolli. Noluit rex ab hominibus fieri, quia humilitate ostendebat viam miseris, quos ab eo superbia separaverat, quamvis sempiternum ejus regnum universa creatura testetur. Esurivit, qui omnes pascit ; sitivit sitientium fons ; fatigatus est itinere terrestri, qui seipsum nobis viam fecit in cœlum : velut obmutuit, et obsurduit coram convitiantibus, vinctus est, flagellatus est, crucifixus est, mortuus est : sed et resurrexit nunquam moriturus, ne ab illo quisquam sic disceret mortem contemnere quasi nunquam futurus, » etc.

Vers. 2.

Prototypus patientiæ Christus.

Nota : Pro *auctorem* græce est ἀρχηγόν, quod non tantum inceptorem, sed et ducem auctoremque significat. Pro *consummatorem* græce est τελειωτήν, quod tum finitorem, tum perfectorem et coronatorem significat, *q. d.* Christus est principium et finis, dux et coronator fidei.

Nota *secundo* : Christus non dicitur *inceptor et auctor fidei*, quasi in Christo fuerit fides sive habitus vel actus fidei : hic enim est obscurus, eumque elidebat in Christo clara visio beatifica et scientia infusa. Christus ergo non habuit fidem,

In Christo non fuit fides.

sed qua viator habuit scientiam infusam, qua comprehensor habuit visionem Dei, quæ omnes Christi actiones beatificas, sicut scientia infusa omnes alias Christi actiones tam naturales, quam supernaturales et meritorias dirigebat. Quare non recte Vatablus « Christum auctorem et consummatorem fidei » dici putat, quod Christus multa sit passus et vitam æternam sit consecutus, eo quod credidit Deum esse veracem et promissorum servantem. Hoc enim fide non credidit, sed sua scientia et visione clare vidit Christus. Rursum vitam æternam, id est beatitudinem animæ, non meruit Christus, sed ante omne meritum eam adeptus est primo instanti conceptionis suæ, tanquam debitam unioni hypostaticæ qua Verbo copulabatur. Hæc tamen expositio verum habere potest sensum. Pro quo

Christus non meruit beatitudinem, sed ante meritum eamadeptus est.

Est auctor fidei in se et nobis,

Nota *tertio* : Christus est *inceptor* sive *auctor et consummator fidei*, tum in se, tum in nobis. In se, quia Christus per scientiam infusam, tanquam per fidem suam credidit futura bona, certoque sibi persuasit res sperandas et non apparentes, quarum fides est substantia et argumentum, easque ipse primus in mundo clare tum verbo, tum exemplo suo docuit, utpote qui pro hac fide, tota vita sua laborarit, prædicarit, et tandem acerbissimam crucem constanter sit passus. Sic Abraham dicitur pater fidei et fidelium, quia ipse insigni sua fide aliis omnibus illustre credendi exemplum dedit. Rursum, Christus est *consummator fidei*, quia primus cursum fidei feliciter consummavit, resque speratas perfecte et consummate adeptus est, puta gloriam corporis et nominis sui famam, hominumque salutem, quæ sibi promiserat Deus, quæque Christus credidit infallibiliter per hanc passionem suam sibi obventura. Hoc enim sensu Christus, quasi fidei dux, victor et triumphator nobis præivit. Hicque videtur esse genuinus hujus loci intellectus, tum quia Christus hic nobis fidei quasi belli fidei causa suscepti dux et confector victorque proponitur; tum quia ita se explicat Apostolus, dum subdit : « Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem : » en Christum auctorem fidei; « atque in dextera sedis Dei sedet : » en Christum consummatorem et triumphatorem.

et consummator fidei.

Est inceptor et consummator fidei in nobis.

Secundo, Christus non tantum in se, sed etiam in nobis est *auctor* et *consummator fidei*, pro quo adverte, id quod annotavit Ribera : fides hic tam objectum fidei, sive id quod fide credimus, quam actum et habitum fidei, quo credimus, significat. Christus ergo est *fidei auctor*, tum quia primus ipse objectum, sive articulos fidei, quos credere debemus, nos docuit; tum quia sua gratia in nobis actum et habitum fidei inchoat et producit, est enim fides gratia et donum Christi. Rursum Christus est *consummator fidei*, tum quia ea quæ hic credenda docuit, postea in cœlo videnda exhibebit; tum quia actum fidei mutat in visionem : visio enim fidei est perfectio et consummatio.

Addit *tertio* Vasquez, quia tribuit opportunitatem, ut bonum quod per fidem et gratiam ejus animo concepimus, opere exequamur.

Triplex lectio.

QUI PROPOSITO SIBI GAUDIO SUSTINUIT CRUCEM, CONFUSIONE CONTEMPTA. — Est hic triplex lectio. Prima, *proposito sibi gaudio* : ita legunt Romana. Secunda, *pro posito sibi gaudio* : ita legunt Biblia Regia. Tertia, *pro proposito sibi gaudio* : ita legendum vult Ribera, *q. d.* Paulus : Christus, *pro gaudio*, id est præ gaudio, loco et vice gaudii sibi propositi maluit et elegit crucem. Cum enim liberum esset Christo manere in propria gloria et divinitate, maluit tamen pro nobis fieri homo et crucifigi. Rursum Christus homo factus, et assumens corpus, cum posset statim gloriam et beatitudinem animæ suæ in corpus derivare, illudque immortalitate et gaudio implere, noluit tamen id facere, sed maluit crucem corpore suo excipere. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius.

Christus præ gaudio et gloria elegit crucem.

Addit Rupertus, Patrem æternum Christo in primo incarnationis suæ instanti proposuisse optionem gaudii et crucis, ita ut, si vellet Christus, posset gaudens, delicians et triumphans, salutem afferre mundo; Christum vero præ gaudio hoc sibi proposito amplexum esse crucem. Per eam enim voluit ex justitia satisfacere Deo Patri pro peccatis nostris; atque mereri, non autem gratis habere, tum gloriam nominis et corporis sui, tum salutem nostram. Sed hæc non satis consentiunt cum æterno decreto, quo Deus decrevit Christum pati et crucifigi; nisi dicas decretum illud præsupposuisse liberam Christi electionem a Deo prævisam, non absolute, sed conditionate. Prævidebat enim Deus, quod si Christo homini incarnato optionem gaudii et crucis proponeret, indicans gratius sibi fore, si Christus eligeret crucem potius quam gaudium, et ad hanc electionem congrua et efficaci gratia eum incitaret et impelleret, Christum libere electurum fore crucem præ gaudio. Hac præscientia posita absolute decrevit Deus ab æterno, Christum pati et crucifigi, et in tempore gratiam congruam jam dictam Christo exhibere, qua Christus decreto Dei sponte se subderet libereque eligeret crucem præ gaudio. Sic enim nihil decedit auctoritati et certitudini decreti divini, et alia ex parte multum accedit laudis, meriti et virtutis Christo; denique ita commendatur suavitas simul et efficacia divinæ providentiæ.

Verum quia Romana, et omnia alia passim exemplaria Latina habent « proposito sibi gaudio sustinuit crucem, » τὸ *proposito* videtur significare gaudium hoc Christo fuisse propositum, quasi præmium crucis, illudque significat Græcum ἀντί, ut patet inferius, vers. 16, ubi ait Esau, ἀντὶ βρώσεως, id est, propter escam vendidisse sua primogenita. Primogenitorum ergo pretium instar præmii apud Esau erat esca. Simili enim modo potuisset ibi vertere Interpres dicendo : Esau

Christus sustinuit crucem pro gaudio et gloria, ut mercede.

proposita sibi esca, vendidit sua primogenita. Sic vulgo dicimus : Miles, proposita sibi victoria, id est, propter victoriam quam sibi quasi præmium proponit, acerrime dimicat; agricola, proposita sibi diurna mercede, id est, propter diurnam mercedem quam sibi proponit, strenue laborat. Ita et hic de Christo ait Paulus, quod « proposito sibi gaudio, » id est, propter gaudium sibi propositum, sustinuit crucem; *q. d.* Christus sustinuit crucem, ut mereretur et assequeretur gaudium, quod Pater ipsi proposuit, tum per se, tum per angelum; qui Christum in agonia constitutum in horto confortavit, *Luc.* XXII, 43 (eo enim alludit hic Paulus). Hic namque angelus Christo in parte inferiori, quæ a parte superiori derelicta erat, et exposita dolori et passioni, non interius in phantasia, sed exterius voce corporali proponebat gaudium ex cruce secuturum, puta resurrectionem et gloriam corporis, æque ac nominis sui, ac salutem hominum, qui Christum quasi redemptorem agnoscerent, colerent et adorarent, illi templa erigerent, sacerdotes instituerent, Christique nomen toto orbe prædicarent et celebrarent; ideoque Christus, propter hoc gaudium sibi propositum, amplexus est ignominiam et confusionem crucis. Perperam ergo Melchior Canus, lib. XII *De Locis*, XIV, hoc gaudium interpretatur delectationem manantem ex visione Dei, quam ipse in passione Christi a Deo suspensam fuisse, et a Christo promeritam putat, de quo alibi dicendum est. Melius Theodoretus : « Christus, ait, gaudium suum vocat animarum salutem ; » hoc enim verum, sed partiale fuit Christi gaudium, non formale, sed objectivum.

Hic sensus uti simplicior est et planior, ita germanior quoque est et significantior priori. Sic Christi exemplo omnes sancti Apostoli, Martyres, Virgines, proposito sibi gaudio, sustinuerunt crucem. Audi S. Vincentium tyrannum Dacianum ejusque tormenta irridentem : « Has epulas (tormenta quæ mihi infligis) ego semper desideravi: nunquam aliquis adeo bene servivit mihi, sicut tu. » Nemo enim patientem lædit, sed ditat et coronat; quidquid enim quis illi aufert boni, vel mali infert, hoc eidem centupliciter in cœlestibus thesauris reponit. Hæc est ergo sapientia patientium et gloria, ut dicat : Amore Dei et cœli, siti potor, fame pascor, paupertate locupletor, mortem calco, ubique dives sum et inclyta, ubique abundans.

ATQUE IN DEXTERA SEDIS (throni) DEI SEDET. — Syra et Græca habent κεκάθικεν, id est sedit, sive consedit in præterito; sed, ut fatetur ipse Erasmus, præteritum hic, uti et alibi sæpe, pro præsenti capitur, *q. d.* Videte, o Hebræi, quam Christus, fidei dux, per suam patientiam et constantiam, qua pro fide confusionem et crucem sustinuit, jam sit exaltatus, ut ad dexteram Dei in omni gloria et honore sedeat. Idem vobis eveniet, si in hoc fidei et patientiæ stadio ad finem usque constanter decurreritis : sedebitis enim cum Christo duce et capite vestro, atque quasi Christi assessores et judices orbis, judicabitis non tantum duodecim tribus Israel, sed etiam omnes tribus terræ.

Potestas judiciaria communicanda patientibus.

Vers. 3.

3. RECOGITATE ENIM EUM, QUI TALEM SUSTINUIT A PECCATORIBUS ADVERSUM SEMETIPSUM CONTRADICTIONEM. — Pro *enim*, in Græco aliqui legunt γάρ, alii cum Syro legunt οὖν, id est, itaque.

Secundo, pro *recogitate* græce est ἀναλογίσασθε, id est, serio cogitate, considerate, expendite.

Tertio, per *contradictionem* synecdochice et metonymice intelligit non tantum omnia probra, irrisiones, contumelias, sed etiam plagas, verbera, tormenta et mortem Christo a peccatoribus, id est impiis Judæis, illata. Judæi enim non tantum verbis, sed et factis atque verberibus contradixerunt Christo, eumque impugnarunt et persecuti sunt. Ita Chrysostomus.

Contradictio in verbis et factis.

Quarto, emphasim habet vox *talem*, id est tam acrem, tam hostilem, tam infamem, tam horrendam, scilicet, usque ad mortem crucis, ut quasi latro cum latronibus suspenderetur et clavis affigeretur in cruce. Quem ergo militum fidelium ad se sequendum non moveat Christus Imperator? « Qui, ut ait S. Chrysostomus, serm. *De feria 5 Passion.*, tom III, sub finem, non equidem gloriosus, indutus purpura, diademate decorus, aspersus auro, solio sublimis; sed in campum egrediens, connivens vultu et honore ultimus, periculis primus, onustus ferro, gravis armis, pro patria, pro civibus, pro liberis, pro vita omnium premit hostem, discrimina despicit, contemnit vulnera, ipsam libens mortem suorum suscipit ad salutem? Sic enim Christus de sinu Patris ad nostram venit servitutem, ut nos suæ redderet libertati; mortem nostram suscepit, ut nos ejus morte viveremus, » etc. Lucanus, lib. IX, Catonem, militibus per Africæ deserta armis verbisque præeuntem, ita describit :

> Primus arenas
> Ingrediar, primusque gradus in pulvere ponam.
> Me calor æthereus feriat, mihi plena veneno
> Occurrat serpens, fatoque pericula vestra
> Prætentate meo, etc., nullo descrimine notum,
> Dux an miles eam.

Longe verius hæc a Christo duce sibi dici censeat miles fidelis; nec tam dici, quam re ipsa agi : nisi quod Christus ita eat ut miles, ut et præeat per omnia aspera quasi dux, idque omnibus notum.

UT NE FATIGEMINI ANIMIS VESTRIS DEFICIENTES. — Id est, ne fatigatione victi cadatis, et in medio cursu desistatis et fatiscatis, « animis vestris deficientes, » græce ἐκλυόμενοι, id est dissoluti, uti scilicet solvatur vigor et fortitudo animorum vestrorum, fiatisque languidi, enerves, pusillanimes, itaque cedatis Judæis et ad judaismum redeatis, *q. d.* Hucusque constantes in fide perstitistis, magno labore magna præmia vobis comparastis,

Frequenter victores promptiores ad nova certamina.

nolite præteriti laboris jacturam facere; quin potius durate in malis, et propter superatos agones pollicemini vobis futurorum victoriam. Sic legimus de Clemente Ancyrano, Athanasio, et aliis, quod frequentium victoriarum sibi conscii, promptiores ad nova semper redibant certamina.

Vers. 4.

4. NONDUM ENIM USQUE AD SANGUINEM RESTITISTIS, ADVERSUS PECCATUM REPUGNANTES. — Vox « enim » non est in Græco, sed intelligitur, magnamque habet emphasim et efficaciam, *q. d.* Recogitate Christi crucem et mortem : ita fiet, ut usque ad crucem et mortem Judæis et peccato apostasiæ, ad quod ipsi vos sollicitant, resistatis. Licet enim restiteritis usque ad amissionem bonorum vestrorum, ut dixi cap. x, vers. 34, tamen nondum usque ad sanguinem restitistis. Cogitate sanguinem, quem Christus in cruce pro vobis effudit, itaque roborate vos, ut pariter pro Christo, non tantum bona, sed et sanguinem vitamque profundere cupiatis, dicatisque cum Herminio, « Malo mori quam inquinari peccato. »

Peccato, ut antagonistæ nostro, fortiter resistendum.

Nota : Pro *repugnantes* græce est ἀνταγωνιζόμενοι, id est, decertantes instar athletæ, qui cum suo antagonista in agone omnibus nervis et viribus concertat, ut eum superet et supplantet. Ita nos peccato, quasi antagonistæ nostro resistere oportet, ut quasi generosi Christi athletæ et milites certi simus et resoluti in hoc agone fortiter aut vincere, aut mori. Nam hæc ipsa mors atque martyrium est victoria nostra.

Nota hæc, Christiane, qui ob socios, ob irrisiones, ob voluptatem, ob lucellum aliquod, consentis peccato. Vide, quam longe absis a virtute et constantia Christi et Sanctorum : illi ad sanguinem peccato restiterunt; pudeat te si non ad verbera, certe ad verba, scommata, contumelias saltem non obdurescere et resistere peccato. Audi Sanctorum ἄσπονδον πόλεμον, irreconciliabile scilicet bellum contra peccatum, audi et imitare. Eudoxia, Arcadii uxor, dira minabatur S. Chrysostomo : responsum est ei a suis : « Frustra illum terres, Chrysostomus nil nisi peccatum timet. » Theodosio Imperatori adulabatur Ruffinus, dicebatque se curaturum ut Ambrosius vincula ei injecta sponte laxaret. Cui Theodosius : « Novi ego constantiam Ambrosii, et quod nullo regiæ majestatis terrore legem divinam transgredietur. » S. Ludovicus edoctus a matre Blanca prorsus infixum gerebat in pectore, malle se mori quam peccare. S. Edmundus, Cantuariensis Archiepiscopus, ait : « Malo insilire in rogum ardentem, quam peccatum ullum sciens admittere in Deum meum. » S. Anselmus : « Si hinc, ait, peccati horrorem, inde inferni dolorem corporaliter cernerem, et necessario uni eorum immergi deberem, prius infernum quam peccatum appeterem. » Et lib. *De Beatit.*, cap. XIX : « Mallem, inquit, purus a peccato gehennam intrare, quam peccati sorde pollutus cœlorum regna tenere. » Eleazarus, II *Machab.* VI, ait malle se præmitti in infernum, quam legem Dei transgredi. Vide quid dixerint et egerint septem fratres Machabæi, II *Machab.* VII. Denique Apostolus *Rom.* cap. VIII, 35 : « Quis, ait, nos separabit a charitate Christi? certus sum, quia neque mors, neque vita, » etc.

Viderunt eminus illud idem Gentiles. Unde Seneca : « Licet, inquit, scirem homines ignoraturos, et Deum ignosciturum, tamen peccare nollem, ob peccati turpitudinem. » Est enim peccatum summum naturæ mundique malum, adeo ut nec homo, nec dæmon, nec Deus ipse, tantum mali inferre possit homini, quantum homo sibi ipsi infert, dum peccat. Illi enim tantum inferre possunt malum pœnæ, quod malo culpæ, sive peccato, longe minus est. Recte ergo Chrysostomus : « Quid est, ait, peccatum? Est voluntarius dæmon et spontanea insania. »

Peccatum est spontanea insania.

Vers. 5.

5. ET OBLITI ESTIS CONSOLATIONIS, QUÆ VOBIS TANQUAM FILIIS LOQUITUR, DICENS : FILI MI, NOLI NEGLIGERE DISCIPLINAM DOMINI. — Carpit modeste Hebræorum desidiam, *q. d.* Non restitistis peccato usque ad sanguinem, imo obliti estis exhortationis et consolationis (utrumque enim significat Græcum παράκλησις), qua Deus (ut ait Scriptura) nos quasi filios suos afflictionum disciplina castigat et erudit.

Lectio sacræ Scripturæ utilis Christiano.

Nota : Remittit tacite Hebræos Apostolus in persecutione ad Scripturas, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeant, animosque acuant, uti fecerunt Machabæi, I *Machabæorum* cap. XII, vers. 9. Ex neglectu enim lectionis sacræ Scripturæ et prædicationis verbi Dei succrescit in homine tepor et torpor, ut langueat in fide et pietate, facileque exorta tentatione fidem abneget.

Nota *secundo :* Citat Apostolus *Proverb.* III, 11, juxta Septuaginta, ubi sic habent : « Fili mi, noli negligere (græce μὴ ὀλιγώρει, id est ne parvi æstimes, quasi parvum, cum revera magnum sit donum Dei) disciplinam Domini. » *Disciplinam* vocat castigationem; unde explicans subdit vers. 6 : « Quem enim diligit Dominus, castigat. » Pro *disciplina* hebraice est מוסר *musar,* id est disciplina, correctio, increpatio, castigatio, qua homines, præsertim pueri primis annis, per doctrinam, minas, virgas aliasque pœnas, per disciplinam et leges, quibus coercentur et constringuntur, arcentur a peccatis et assuefiunt bonæ et honestæ vitæ; estque severior institutio primæ ætatis, ad levitatem et lasciviam ejus edomandam, quæ Græcis παιδεία dicitur. Unde Xenophon primam institutionem Cyri, *Pædiam Cyri* inscripsit. Talis est omnis castigatio et disciplina, quam Deus hominibus immittit, aut immitti permittit : Deus enim castigat ad hoc tantum, ut doceat nos recta virtutis via incedere, qua terrena contemnentes quæramus spiritualia et cœlestia.

Institutio primæ ætatis cur debeat esse severior?

Hinc nota *tertio :* Omnes afflictiones, v. g. expilationes bonorum, ab Hebræis fidei causa susceptæ, omniaque tormenta Martyrum sunt *musar,* id est castigatio et disciplina Dei, non immit-

tentiæ, sed permittentis ea, partim ad hoc, ut per ea puniantur peccata, etiamsi levia, quæ fideles et martyres quandoque admiserunt. Ita Machabæi omnem illam Antiochi persecutionem, omniaque tormenta, quibus ab eo cruciabantur, suis peccatis ascribunt, II *Machab*. VI, 13, et VII, 32. Est enim, ut ait Cyprianus ad Martyres, valde consultum et pium malis meritis tribuere, quod pateris, etiamsi causa fidei idipsum patiaris. Partim ad hoc, ut per ea discant fideles patientiam, charitatem, continentiam, martyrium aliasque virtutes. Omnem enim concupiscentiam elidit et absumit afflictio, docetque omnem virtutem.

Afflictio concupiscentiæ domitrix, magistra virtutum.

NEQUE FATIGERIS (μηδὲ ἐκλύου, id est, ne dissolvaris, deficias, fatiscas animo) CUM AB EO ARGUERIS, — id est, cum corrigeris sive verbis, sive verberibus; cum affligeris et flagellaris. Nam hebraice est בתוכחתו *betochachto*, id est, in correptione, objurgatione et castigatione ejus; patet ex seq. Sic *Psalm*. VI, dicitur: « Domine, ne in furore tuo arguas, id est, punias et affligas, me, » et II *Reg*. cap. VII, vers. 14: « Si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum. » Fere persuadent sibi homines rebus adversis nihil aliud fieri, quam se torqueri, vexari et affligi; at Scriptura docet nos iis fingi, erudiri et perfici, ut non solum evadamus filii Dei, sed et sancti, illustres et perfecti, adeoque Martyres. Cujus rei ratio mox in Apostolo patebit.

Rebus adversis Deus nos fingit et erudit.

Vers. 6.

6. QUEM ENIM DILIGIT DOMINUS, CASTIGAT, — perinde ut pater castigat et corripit mores inconditos filii sui: si enim eos non castiget, signum est desperatam esse filii emendationem, filiumque a patre negligi et contemni.

FLAGELLAT AUTEM OMNEM FILIUM QUEM RECIPIT. — Citat *Proverb*. III, 12, ubi in Hebræo sic habetur כאב את בן ירצה *keab et ben irtse*, quod noster Interpres ibidem vertit, *et quasi pater in filio complacet sibi*; Septuaginta vero, quos sequitur Paulus hic, vertunt, « flagellat autem omnem filium quem recipit. » Diversitas hæc versionum orta est ex verbo Hebræo כאב, quod si legatur cum *sceva* et *cametz, keab*, significabit, *et tanquam pater*. Ita legit Noster *Proverb*. III, 12. Sin vero legatur cum *chiric* et *tsere, kieb*, in *Piel*, significabit, *dolere facit, affligit, flagellat*. Ita legerunt Septuaginta, et ex iis Paulus. Unde patet rursum, hic non tantum duplicem esse versionem canonicam ab Ecclesia probatam, sed etiam duplicem esse lectionem in Hebræo, scilicet *keab* et *kieb*. Utroque enim modo legi potest כאב, si sine punctis scribatur. Simile exemplum vidimus cap. XI, vers. 21.

Deus nos castigat, ut pater filios.

Nota: Sicut pater flagellat filium, non ut cruciet, ejusque cruciatu se pascat, sed ut erudiat, et lascivos mores ipsius castiget et emendet: ita pariter flagellat Deus suos filios, ut castiget eorum vitia, eosque ad omnem virtutem instruat, non autem quod eorum castigatione et plagis delectetur.

Nota *secundo*, « filium quem recipit, » id est, quem in filium admittit, quem in suam disciplinam et paternam curam suscipit, quem suæ familiæ ascribit, et, ut Noster vertit *Prov*. III, 12, *in quo sibi complacet*, sive quem unice diligit, et cui optime vult. Hoc enim significat Hebræum *irtse*, *q. d.* Castigatio, qua Deus suos, v. g. vos, o Hebræi, per Judæos affligit et castigat, index est et argumentum paterni et singularis Dei amoris in vos, utpote, qui hac afflictione vos perinde, ut pater filium, pædagogus discipulum, efformat et erudit ad omnem patientiam, contemptum opum terrenarum et amorem cœlestium. Ita B. Virginem, Paulum, Apostolos omnesque Sanctos præcellentes et sibi maxime charos, multis afflictionibus castigavit, erudivit, expolivit, atque in omni gratia et gloria perfecit Deus.

Pulchre S. Bernardus, serm. 10 *De Cœna Domini*: « Vinitor, inquit, circa vineam fodit, et usque ad ejus inferiorem radicem terram acuto ligone perfodit; et si radiculas aliquas etiam emiserit, cultello putationis abscindit. Et quanto magis hujusmodi vana, et minus utilia vitis amittit, frugiferior et uberior ad fructificandum assurgit. Sic quem diligit, flagellat et percutit: flagellat enim omnem filium quem recipit. Illorum est enim hic flagella percipere, quibus datur de æternitate gaudere. Sed qui de passione murmurat, ad ipsum qui super ipsum est non appropinquat; imo hæreditatem supernæ felicitatis amittit, si flagellum Dei Patris patienter et cum amore non suscipit. Et si de flagello Domini murmurat, certus sit quia murmurantium pœnam incurrit. »

Vers. 7.

7. IN DISCIPLINA PERSEVERATE, — qua scilicet Deus vos per Judæos contribules vestros exercet et exagitat exiliis et proscriptionibus, uti jam dixi.

Nota: Noster Interpres legit ἐν παιδείᾳ, id est, « in disciplina; » ita quoque legit Syrus et Chrysostomus, ut patet ex ejus explicatione. Jam vero Græca habent, εἰ παιδείαν, id est, si disciplinam sustinetis, tanquam filiis vobis offert se Deus. Et ita legit Theophylactus et Œcumenius.

Refert Laertius Diogenem Cynicum profectum Athenas ad Antisthenem, ut ab eo doceretur, se contulisse, cumque ab eo sæpe repelleretur, non destitisse tamen ei adhærere: adeo ut, cum aliquando baculum ei intentaret Antisthenes, ultro baculo caput subjecerit, dicens: « Cæde si vis, at nullum invenies baculum tam durum, quo me abs te abigas, dum aliquid docueris. » Si Diogenes ita Antisthenis, quomodo Christianus Christi disciplinam ambire et persequi debet.

Disciplina ducens ad perfectionem.

Audiat ergo virtutis et perfectionis, non Cynicæ, sed Christianæ et religiosæ avidus insignem ejus magistrum B. Joannem Climacum: « Si vis virtutis apicem conscendere, ducem ac magistrum quære, cujus natura asperior et superior, sub quo perseverans, jugiter objurgationes et irrisiones quotidie ut mel et lac bibe. Is qui ad placidissimam animi quietem, et ad Deum currit omni

die quo maledicta non sustinet, ingens detrimentum se sustinuisse arbitretur. Sicut enim arbores quæ a ventis agitantur, altioribus semper radicibus nituntur : ita et qui in obedientia degunt eaque varie exercentur, validas et inconcussas animas possident. Beatus, qui propter Deum quotidie maledictis et conviciis lacessitus, sibi vim fecerit! Hic enim cum Martyribus triumphabit, angelisque par erit in gloria. Beatus asceta, qui se omni ignominia omnique abjectione dignum horis singulis existimat! » Hactenus Climacus. Talem ducem ac magistrum delegit sibi S. Joannes Damascenus, et sub ejus disciplina mire exercitus ad tantam sanctitatem pervenit.

Tanquam filiis vobis offert se Deus, — *q. d.* Per hanc disciplinam, castigationem et persecutionem Deus se vobis exhibet tanquam patrem; pater enim filium quem diligit, castigat. Suscipite ergo hanc disciplinam grato et hilari animo, æstimate vos beatos hac tribulatione, eaque gloriamini, quia ipsa signum est vos esse filios Dei, et quasi filios a Deo regi et tractari.

Bonos Deus durius exercet.

Idipsum senserunt Gentiles philosophi. Seneca, lib. *De Providentia :* « Deus, inquit, bonos ut severi patres, durius educat, vultque eos doloribus ac damnis colligere robur. » Et inferius : « Hanc, inquit, rationem, dii sequuntur in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior est spes. Dicant ergo ipsi : Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati : optimi milites ad durissima mittuntur. »

Vers. 8.

8. Quod si extra disciplinam (χωρὶς παιδείας, id est, absque castigatione) estis, cujus participes facti sunt omnes (genuini et dilecti filii), ergo adulteri, et non filii estis. — Pro *adulteri* legendum videtur *adulterini*, id est spurii : hoc enim significat Græcum νόθοι, *q. d.* Si semper voluptuamini et ex libidine traducitis vitam in deliciis, expertes paternæ castigationis Dei, ergo non estis germani Dei filii, sed spurii et suppositItii. Castigatio enim et disciplina prompte humiliterque suscepta, germanos Dei filios probat, eosque a spuriis secernit. Perinde enim atque aquila pullos soli exponendo, ut adversis et irretortis oculis solem intueantur, genuinos probat, et a spuriis (quos ad solem conniventes ungue demittens præcipitat) distinguit et separat : ita Deus suos afflictioni exponendo, explorat et secernit.

Castigatio Dei bonos secernit a malis.

Vers. 9.

9. Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, et reverebamur eos : non (nonne) multo magis obtemperabimus Patri spirituum, et vivemus? — Est alterum argumentum, a minori ad majus; « patres carnis » vocat parentes, qui nos secundum carnem genuerunt. Significat Apostolus animam nos non habere a parentibus, sed eam a Deo creari, et creando infundi carni humanæ. Hac enim de causa parentes vocat « patres carnis. » Deum vero vocat *Patrem spirituum*, id est animarum.

Animam habemus a Deo solo quasi a patre spirituum.

Secundo, pro *eruditores* græce est παιδευτάς, id est institutores, correctores, castigatores, *q. d.* Parentes carnales nos in pueritia corripiebant et castigabant, nosque hanc eorum castigationem cum reverentia, patientia et obedientia excipiebamus : quanto magis patienter excipere debemus hanc disciplinam et castigationem Dei, qui pater est, non tantum carnis, sed et animæ nostræ, præsertim cum id jubeat Deus; cui obtemperandum est, quique obtemperantibus sibi in hac disciplina promittit vitam sempiternam? Obtemperare enim Deo hic idem est, quod acquiescere et patienter ferre afflictiones ab ipso immissas, vel permissas, quasi is qui impatienter eas tolerat, Deo quodammodo renitatur. Ita Theophylactus.

Pastores patres spirituum.

Nota : Pro *patri* Syrus habet לאבהין דרוחתא *labahin deruchata,* id est, patribus spirituum. Per « patres spirituum » Galenus intelligit Episcopos et pastores, quorum est animas regere et instituere. Verum toto hoc discursu Apostolus non agit de hisce patribus, sed de Deo, qui nos quasi pater sua disciplina et afflictione castigat. Unde omnes Græci et Latini legunt, non *patribus*, sed « Patri spirituum ; » ideoque ex hoc loco et similibus Syriaca versio a nonnullis non satis probatur.

Versio Syriaca non est fidelis.

Rursum, *spiritus* hos tripliciter explicat Theophylactus. Deus, inquit, est *pater spirituum*, id est angelorum.

Secundo, spirituum, id est, donorum spiritualium.

Tertio et optime, *spirituum*, id est animarum. Alludit Paulus ad *Num.* xvi, 22, ubi Moses ait : « Fortissime Deus spirituum universæ carnis. » Ubi adverte, Deum non tantum hac ratione dici patrem animarum, quod eas creet; sed etiam quod eas instituat, castiget, efformet, sanctificet, perficiat tanquam præceptor et pædagogus : hic enim sub voce patris hoc loco intelligitur; nam boni patris officium est instar pædagogi erudire filium, *q. d.* Apostolus : Sicut patres carnales sunt pædagogi filiorum secundum carnem et corpus, ut in eis exteriores corporis mores componant secundum honestatem et decentiam (nam « carnis nostræ » tam ad « eruditores, » quam ad « patres, » referendum est) : ita Deus, qui pater est animarum, easdem erudit et efformat tanquam pædagogus ad vitam internam, sanctam et spiritualem; atque hac de causa Apostolus Deum nominavit *patrem* non animarum, sed *spirituum*. Ita se explicat ipse vers. seq.

Deus pater animarum, quia eas creat, format, sanctificat & perficit.

Nota : Sicuti Deus ab Hebræis vocatur אדני *Adonai* vel *Eloha*, et ab Arabibus אללה *Alla*, vel *Ille*, ut Pœni pronuntiant; et a Græcis ὁ κύριος, id est Dominus, per excellentiam. Rursum, sicut Deus ab Hebræis vocatur מלך העולם *melech haolam*, et a Græcis βασιλεὺς τοῦ αἰῶνος, et a Latinis Rex sæculi, vel Rex sæculorum : unde et Æthiopes (quorum, uti et Arabum, Persarum, Pœnorum, Ar-

Nomen patris animarum Deo a variis gentibus attributum.

menorum aliorumque Orientalium lingua affinis est, et quasi filia linguæ Hebrææ) Deum vocant אמלך *emlac*, id est regem : מלך *melech* enim Hebræis regem significat. Ita pariter Deus ab Hebræis, Græcis, Latinis vocatur Pater, et maxime pater spirituum vel animarum, quia harum nec homo, nec angelus potest esse pater vel creator, sed solus Deus. Unde et Æthiopes Deum vocant אגזיאבהר *eghziabher*, id est, Dominus pater bonus. *Eghzia* enim Dominum, *ab* patrem, *her* bonum significat. Paternitas enim æque ac bonitas Dei maxime elucet in creatione et gubernatione animarum : hisce enim Deus se et omnia sua bona communicat, dum eas ad suam imaginem et similitudinem creat, dumque eas implet sua sapientia, gratia et gloria.

Vers. 10.

10. ET ILLI QUIDEM IN TEMPORE PAUCORUM DIERUM (πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, paucos dies, scilicet præsentis vitæ) SECUNDUM VOLUNTATEM SUAM ERUDIEBANT NOS : HIC AUTEM AD ID, QUOD UTILE EST IN RECIPIENDO SANCTIFICATIONEM EJUS. — Duplici antithesi vim et pondus suo argumento addit Apostolus : prior est, quod patres carnales erudiebant nos præsenti sæculo, tempori et vitæ, quæ brevis est et evanida, ut scilicet nossemus vivere et agere cum hominibus, atque curare et providere opes et bona hujus vitæ : Deus vero erudit nos æternitati.

Duplex antithesis disciplinæ Dei erga nos, et parentum carnalium.

Secundo, illi, « secundum voluntatem suam, » græce κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, sicut ipsis videbatur, pro suo arbitratu, conceptu et phantasia docebant nos ea quæ nobis putabant fore utilia; cum revera sæpe utilia non essent, sed noxia; imo sæpe docebant ea quæ non nobis, sed sibi et familiæ suæ putabant fore utilia et splendida : Deus vero semper erudit nos ad id, quod utile est, non sibi, sed nobis, « in recipiendo, » id est ad recipiendum (hoc enim significat Græcum εἰς τὸ μεταλαβεῖν) « sanctificationem ejus, » ut scilicet efficiamur participes sanctitatis divinæ, hic per gratiam, in cœlo per gloriam beatam et æternam.

Vers. 11.

11. OMNIS AUTEM DISCIPLINA IN PRÆSENTI QUIDEM VIDETUR NON ESSE GAUDII, SED MŒRORIS. — Nota : Non dicit Apostolus, *est*, sed « videtur » esse mœroris, quia revera per se disciplina est causa et procreatrix non mœroris, sed omnis lætitiæ et gaudii, adeoque vitæ æternæ; inquit Chrysostomus; nobis tamen in momento castigationis et afflictionis videtur esse mœroris, non gaudii, quia disciplina suo doloris sensu ita nos afficit et perstringit, ut fructum pacatissimum inde secuturum non cogitemus : nam quando transiit dolor, tunc fere melius judicamus, fructumque disciplinæ agnoscimus et persentiscimus, ideoque gaudemus. Pari modo dum jejunas, vino abstines, corpus castigas, laborat corpus, dolet caro; dum patienter fers injuriam, eamque condonas, animus dolorem persentiscit; dum tibi adimis cibos aut nummos, ut pauperi des, cruciatur cupiditas; dum oras assidue, et bonam noctis partem cum Domino vigilando et orando consumis, dum humi cubas, dorsum, genua et caput affliguntur, præsertim in incipientibus : sed postea exercitatis fructum pacatissimum afferent justitiæ et sanctimoniæ. Rursum gloria quæ hoc labore temporali comparatur, sempiterna erit : « quod enim momentaneum est et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. »

POSTEA AUTEM FRUCTUM PACATISSIMUM EXERCITATIS PER EAM REDDET JUSTITIÆ. — Pro *exercitatis* græce est γεγυμνασμένων, quod denotat palæstritas, quales erant olim illi, qui nudi luctati et exercitati erant in palæstra, quæ inde dicta est gymnasia : indeque gymnasium vocatur schola, in qua, quasi in palæstra mentis, crebra et magna est exercitatio ingenii, memoriæ, animi et virtutis.

Notat Theophylactus *disciplinam* vocari gymnasiam, quod Christianos quasi athletas exerceat, formet, roboret et perficiat : cur ergo eam horretis et fugitis, o Hebræi, o Christiani ? Disciplina enim docet vos patientiam, patientia autem docet omnem virtutem, et, ut ait S. Jacobus, cap. I, « opus perfectum habet. » Rursum, sicut athletæ bene prius exercitati, cum serio certandum est, et fortiter res agenda, tunc viros se præbent, et per exercitationem vincere docti, in agone vincunt, et bravium assequuntur : ita vos, o Hebræi, per hasce persecutiones exercitati, cum martyrium aut aliqua gravior lucta ingruet, facile eam superabitis et triumphabitis. Suscipite ergo disciplinam hanc persecutionum, ut per eam ad martyrium et triumphos eximios vos comparetis. Ita videmus vix martyres effici, nisi eos qui se ante affecerint martyrio, aut qui a Deo multis prius ærumnis sunt exerciti, et quasi præparati atque eruditi ad martyrium, illudque meriti.

Per patientiam et adversa disponit Deus Sanctos ad martyria.

Nota : « Fructum justitiæ » vocat ipsam justitiam et sanctitatem, quæ fructus est disciplinæ. Simili hebraismo virtus humilitatis vocatur ipsa virtus, quæ dicitur humilitas, et peccatum superbiæ vocatur ipsa superbia : per hanc autem « justitiam » intelligit patientiam solidam et perfectam. Hæc enim est fructus disciplinæ et castigationis, tanquam causa; hæc est sanctitas et justitia, scilicet per excellentiam illustris et eximia; quia nihil animum ita purgat, mansuefacit, perficit et sanctificat atque patientia; hæc denique est pacatissima, quia patientia affert pacem et tranquillitatem conscientiæ, silentium et gaudium animæ. Homo enim patiens in omnem comparatus est fortunam, et nullum ab externis rebus et vexationibus, quantumcumque duris et molestis, accipit incommodum, sed altissima semper animi pace fruitur; hæc autem justitia et pax patientiæ perficietur in cœlo et futura beatitudine.

Patientiæ fructus et bona.

Unde *secundo*, per *fructum justitiæ* accipere possumus ipsam beatitudinem, gloriam et præmium æternum, quod patientiæ ex justitia debe-

tur. Ita Theophylactus et Anselmus. Est hoc tertium argumentum Apostoli, quo Hebræis suadet, ut placide suscipiant Judæorum persecutiones, tanquam disciplinam Dei, estque petitum ex fructu disciplinæ, qui est perfecta justitia, sanctitas, pax et gaudium conscientiæ. Viderunt eminus et hoc Gentiles. Quidam Zenonis discipulus a patre rogatus, quidnam tanto tempore didicisset? Ostendam, inquit. Cum nihil aliud diceret, pater iracundus, existimans impendium periisse, cœpit flagris cædere filium. Eam parentis sævitiam adolescens æquissime tulit, dixitque : « Hos e philosophia fructus retuli, ut patris iram possim commode perpeti. »

Præclare S. Bernardus, serm. 10 *De Cœna Domini*, citans hæc verba Apostoli : « Flagellis, inquit, Domini pinguedo carnalis voluptatis atteritur, et virtutes animæ roborantur : lasciva caro restringitur, et anima pennis virtutum ad cœlestia sublevatur; caro quod superfluum habebat, amittit, et spiritus virtutes quas non habebat, acquirit. Si ergo per flagella Domini virtutes augentur, vitia resecantur, spernuntur terrena; amantur cœlestia, nos æternitatis præmia præstolantes, si nobis aliqua gravis infirmitas, vel tentatio fortis, vel etiam damnum temporalium rerum irrepserit, ex his omnibus vires sumere debemus : quia crescente pugna, gloriosiorem non ambigemus nobis manere victoriam. In hoc namque ostendimus, quanta ad Deum cupiditate flagramus, si non solum ad eum per tranquilla et mollia, sed etiam per aspera et dura transimus. Ad æterna gaudia jam redire non possumus, nisi per temporalia detrimenta ; et ideo spe manentis lætitiæ, omnia adversa prosperitatem non modicam debemus reputare. »

Vers. 12.

12. PROPTER QUOD REMISSAS MANUS ET SOLUTA GENUA ERIGITE. — Descriptio est hominis inertis, imbecillis et despondentis animum (uti innuit hic Apostolus aliquos ex Hebræis fuisse). Hic enim deficit manibus ad laborandum, et genibus ad ambulandum atque currendum in stadio, quia in genu est omne robur cruris. Contra qui strenuus est, manus habet paratas ad opus, genua agilia et fortia ad cursum. Alludit, vel potius citat Apostolus *Isaiæ* XXXV, 3, ubi ait : « Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate, » id est, excitate alios ad audacter, animose, viriliter agendum. Sicut enim audacia ex bile fervente promanans roborat vires et membra confirmat : sic timor per frigus quod secum adducit, debilitat et enervat corporis et animi facultates : ergo occupante pavore animos, frigescenteque et languescente corde, unde in membra omnia derivatur sensus et motus, necesse est artus omnes tremere, viresque deficere. Quæ omnia restaurat et confirmat audacia.

Languor et socordia in membris et nervis unde oritur?

Vers 13.

13. ET GRESSUS RECTOS FACITE PEDIBUS VESTRIS, UT NON CLAUDICANS QUIS ERRET. — « Gressus rectos » opponit claudicationi : qui enim claudicat, non recta graditur, sed nunc in hanc, nunc in illam partem se inclinat, facileque a semita recta deflectit, *q. d.* Nolite, o Hebræi, miscere Evangelium cum judaismo, ut claudicetis, inclinantes nunc in judaismum, nunc in christianismum, sed rectam unamque christianismi fidem et vitam constanter retinete et prosequimini. Citat Apostolus *Prov.* IV, 25, ubi pro *gressus* hebraice est מעגל *magal*, græce τροχιάς, quod tam semitam et orbitam curruum, ut vertit Syrus et Theophylactus, quam gressum per eam significat, usitata et vulgari metonymia. *Secundo*, pro *rectos facite* hebraice est פלס *palles*, id est libra, hoc est, velut in bilance et statera sapientiæ et justitiæ appende et expende gressus, id est, actiones tuas, vide quomodo ambules, vide ut recte incedas et opereris.

UT NON CLAUDICANS QUIS ERRET. — Græce ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, ut vertit Vatablus et Erasmus, *ne in quod claudum est, aberret*, scilicet, ne claudicatio abducat a via, præsertim cum sit angusta (1), *q. d.* Certis et non vacillantibus passibus opus est in hac via fidei et religionis Christianæ. Caveat ergo quisque, ne nutet et claudicet, itaque urgentibus persecutoribus a fide in apostasiam deflectat. Quod si quis nutare et claudicare cœperit, hic curet statim ut *sanetur*, et pristino robori, rectitudini ac constantiæ Christianæ restituatur.

Non est claudicandum in angusta salutis via.

Vers. 14.

14. PACEM SEQUIMINI CUM OMNIBUS. — Græce διώκετε, id est persequimini, ut scilicet pacem etiam remotam, vel fugientem instar leporis insequamini et comprehendatis. Alludit ad *Psal.* XXXIII, 15 : « Inquire pacem, et persequere eam. » *Pacis* meminit Apostolus, ne Hebræi Judæos persecutores suos odio prosequantur, sed eos sua charitate, mansuetudine, patientia et pace emollire et flectere, sibique et fidei Christianæ conciliare studeant. Recte S. Augustinus *ad Bonifacium Comitem* : « Pacem, inquit, debet habere voluntas, bellum necessitas, » ut, nisi necessitas cogat, pax cum bello non sit commutanda. Et S. Bernardus, serm. 5 *De Dedicatione Ecclesiæ* : « Pacem, ait, sectamini cum omnibus. Hæc est quæ facit unius moris habitare fratres in unum, novam utique regi nostro vero pacifico ædificans civitatem, quæ et ipsa Jerusalem nominetur, quod est visio pacis. Ubi enim sine fœdere pacis, sine observantia legis, sine disciplina et regimine acephala multitudo congregata fuerit, non populus, sed turba vocatur : non est civitas, sed confusio : Babylonem exhibet, de Jerusalem habet nihil. »

ET SANCTIMONIAM, SINE QUA NEMO VIDEBIT DEUM. — Sunt qui pacem sequuntur, sed ita ut negligant sanctimoniam ; dum enim cupiunt sceleratis placere, scelera eorum probant et laudant. Prudenter ergo Paulus monet, ita pacem colendam esse,

(1) Rectius alii : ἐκτραπῆ, id est, *loco suo excidat*, seu *luxetur*, scil. membrum debile.

Sanctimonia est castitas et puritas. ut tamen sanctimonia illibata servetur. Per « sanctimoniam » Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Œcumenius, Hieronymus, in cap. XLVII *Ezech.*, et Augustinus, *epist.* 112, cap. V, intelligunt castitatem. Castitas enim est sanctitas corporis et mentis, ut docet Apostolus I *Corinth.* VII, 34, et I *Thessal.* IV, 4. Castitas autem hæc non est in sola virginitate, sed etiam in matrimonio. Nam, ut aiebat Paphnutius in Concilio Niceno, etiam nuptiæ suam habent castitatem, ubi conjuges fidem mutuam et leges Sacramenti integre et illibate servant.

Secundo et plenius, per « sanctimoniam » accipias puritatem animi, ut animus sit sanctus, id est purus ab omni peccato. Alludit enim Apostolus ad illud *Matth.* V : « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. » Nam visio Dei, non solis, nec omnibus castis, sed omnibus iis, qui a peccato puri sunt, promittitur.

Vers. 15. 15. CONTEMPLANTES NE QUIS DESIT GRATIÆ DEI. — Græce ἐπισκοποῦντες, id est, invigilantes et intendentes aliis, « ne quis desit, » græce ὑστερῶν, id est, deficiat et destituatur (per peccatum et pusillanimitatem) a gratia Dei. Sicut in exercitu debiles et fessi cum eum proficiscentem assequi non possunt, in via deficiunt et subsistunt; ad quos colligendos providi duces solent constituere curatores, quasi episcopos qui invigilent, ne quis deficiat : ita Paulus docet non satis esse nobis nostram fidem et salutem, sed et alios præsertim debiles et vacillantes in eadem confirmare nos debere, ne quis torpidior, infirmior aut timidior deficiat ad hostes Judæos, Paganos, vel hæreticos, et fidei tesseram prodat.

Debiles in fide a fortioribus confirmandi et juvandi.

NE QUA RADIX AMARITUDINIS SURSUM GERMINANS IMPEDIAT, ET PER ILLAM INQUINENTUR MULTI. — « Radix amaritudinis, » id est amara, est peccatum, quod amaricat conscientiam per remorsum et reatum pœnæ, inquit Chrysostomus, quodque proximos exacerbat, scandalizat, ad peccandum invitat. Peccator enim suam amaritiem et virus peccati aliis affricat et instillat. Loquitur Apostolus in genere de quolibet peccato, nam subdit : « Ne quis fornicator, aut profanus. » Omnia enim peccata a Deo, ac consequenter sensim a fide, præsertim si urgeat persecutio, abducunt. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius. Maxime tamen loquitur Apostolus de peccato hæresis et apostasiæ. Alludit enim ad *Deut.* XXXI, 18, ubi Moses radicem amaritudinis vocat apostatas, qui alios sollicitant ad idololatriam, *q. d.* Paulus : Videte, et providete, ne quis inter vos ducem se præbeat apostasiæ, qui alios excitet, pelliciat, vel etiam sollicitet ad judaismum.

Radix amaritudinis peccatum.

Vers. 16. 16. NE QUIS FORNICATOR, AUT PROFANUS, UT ESAU. — Explicat radicem amaritudinis per exempla et species frequentiores, *q. d.* Per radicem amaritudinis maxime scortatores et profanos denoto; hi enim contrariantur sanctitati, id est castimoniæ, quam paulo ante commendavit. Τὸ *ut Esau* refert ad *profanus*, non ad *fornicator*, uti aliqui ex nexu verborum opinantur. Patet *primo*, quia sequentia omnia explicant τὸ *profanus*; *secundo*, quia nusquam legimus Esau fuisse fornicatorem; *tertio*, quia Romani ponunt comma post *fornicator*, quasi illud disjungant ab Esau. Igitur Apostolus præ cæteris vitiis inculcat fornicationis fugam, eo quod in illam homines sint propensissimi, quodque illo ævo Gentiles putarent simplicem fornicationem non esse peccatum. Eadem de causa illam præ cæteris vetuerunt Apostoli, *Actor.* XV, 29. Judæi enim Gentilibus circumsessi, imo immixti, ab eis hunc errorem facile et libenter hauriebant. Ita S. Chrysostomus, Theophylactus et alii. Licet Theodoretus putet Esau vocari fornicatorem, vel ob ingluviem et gulam, ob quam vendidit primogenita, vel ob nefarium matrimonium et contra leges contractum ; duxit enim uxores alienigenas.

« Profanus » est qui nihil habet sacri, qui sacra negligit, violat, conculcat. Dicitur « profanus, » quasi *procul a fano* eliminandus. Unde Virgilius, VI *Æneidos* : « Procul hinc, procul este profani. » Et Plato in dialogo *De Sanctitate* : « Quod diis, inquit, amicum, id sanctum est : quod vero non amicum, profanum est. » Idem Plato in *Minoe* : « Sacratissimum omnium, inquit, est vir bonus, profanissimum contra vir malus. » Sic græce βέβηλα, id est profana, dicuntur, quæ omnibus ad conculcandum proposita sunt. Ducta est vox ἀπὸ τοῦ βηλοῦ, id est, a pavimento, quod a quovis calcatur, inquit Elias Cretensis in *Apologet.* primam Nazianzeni. Sic Apostolus Esau vocat profanum, quod pro vili lentis edulio vendiderit, et vendendo conculcarit profanaritque jus primogenituræ, quod sanctum erat, qua parte includebat jus sacerdotii. In lege enim naturæ primogeniti erant sacerdotes, et patri succedebant in sacerdotio, *q. d.* Paulus : Videte, o Hebræi, ne adinstar Esau, jus sanctum, quod per fidem Christi habetis ad hæreditatem cœlestem, vendatis pro terrenis opibus, ut malitiis eas retinere, cum jactura fidei et regni cœlorum, quam retinendo fidem, easdem perdere, quando Judæi vos persequuntur, urgentque ut vel bonorum, vel fidei Christi jacturam faciatis.

Quis dicendus profanus?

Jus primogenituræ sanctum, includens sacerdotium.

Quæritur hic, an et quomodo peccarit Esau vendendo, Jacob emendo primogenita ?

Nota : Jus primogenituræ illo tempore partim temporale erat, partim spirituale. Temporale erat, quatenus dabat primogenito jus ad duplicem portionem hæreditatis paternæ, cum alii fratres tantum haberent simplicem; rursum quatenus primogenitum efficiebat successorem patris et principem fratrum. Hoc enim est quod dicitur *Gen.* XLIX, 3 : « Ruben primogenitus meus, prior in donis, major in imperio; » et *Deut.* XXI, 17 : « Dabitque ei (primogenito) de his quæ habuerit, cuncta duplicia. » Spirituale erat, quatenus annexum habebat tum jus sacerdotii, antequam id Levi et Leviticæ tribui deferretur, tum jus ad benedictionem paternam; hanc enim pater mo-

Jus primogenituræ duplex, temporale et spirituale.

riens conferebat primogenito, orans et impetrans illi, ut Deus illum suo favore, gratia et beneficentia cumularet : quæ benedictio efficax erat, ideoque magni fiebat, ut patet in Jacob, qui hanc benedictionem surripuit Esau frementi et frendenti.

Esau vendens primogenituram peccavit peccato simoniæ et gulæ.

Dico ergo : Esau vendens totum jus primogenituræ, scilicet tam spirituale, quam temporale, peccavit *primo* simonia, perinde atque illi, qui jam sua sacerdotia et Beneficia vendunt, simoniaci sunt, quia vendunt jus spirituale pretio temporali. Hac enim de causa vocatur Esau hic ab Apostolo « profanus, » quod venationibus, conviviis, deliciis assuetus, neglexerit et parvipenderit sacerdotium et benedictionem paternam, eaque vendiderit et profanarit. Ad benedictionem enim paternam respicere hic Apostolum, patet vers. seq. cum ait : « Postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. » *Secundo,* peccavit gula, quia rem tantam atque erat primogenitura, tam vili esca vendidit.

Esau non ex necessitate, sed ex intemperantia vendidit jus primogeniti.

Dices : *Genes.* xxv, 22, videtur dici, quod Esau extrema famis necessitate coactus, vendiderit primogenita; ait enim : « En morior; » ergo non peccavit gula. Respondeo : Cum ait, « en morior, » necessitatem suæ gulæ prætexit; nam non est dubium in tam divite Isaaci domo panes aliosque cibos facile habere potuisse, quibus famem exsatiaret. Fragrantia ergo et cupiditas lentis, quam coxerat Jacob, eum rapuit, itaque dementavit, ut, nisi illa frueretur, moriturum se diceret, ut recte ibidem annotavit Cajetanus et Pererius. Idipsum confirmat, quod ait Moses *Genes.* xxv, vers. ult. dicens de Esau : « Et sic accepto panis et lentis edulio comedit, et bibit, et abiit, parvipendens quod primogenita vendidisset. » Quæ verba significant eum non necessitate, sed contemptu vendidisse sua primogenita, quod ea parvipenderet.

Gulæ damnum.

Moraliter, de gulæ damnis vide S. Gregorium, lib. XXX *Moral.*, cap. xxvii.

Jacob non peccavit emendo jus primogenituræ, peccato simoniæ.

Dico *secundo,* Jacob emendo primogenita Esau non peccavit. *Primo,* quia tantum intendit emere jus primogenituræ, quatenus per se tantum temporale est, et temporalia bona spectat : eatenus enim vendi et emi poterat hoc jus temporale pretio temporali. Licet enim annexum haberet jus spirituale, scilicet sacerdotii et benedictionis paternæ, tamen hoc secundarium et accessorium erat apud alias gentes; imo apud Christianos et Judæos jus primogenituræ non habuit annexum jus sacerdotii. Poterat ergo jus illud secundum se vendi in lege naturæ, licet annexum haberet jus sacerdotii : illud enim censebatur non vendi, sed sequi tanquam accessorium suum principale; præsertim cum quis hæc ita mente secerneret, et eo modo illa vendere aut emere intenderet, intendens scilicet emere principale jus primogenituræ, non accessorium, licet sciret illud annexum esse et sequi suum jus principale, cum eoque transire ad emptorem : sicut vendi et emi potest etiamnum ager, cui annexum est jus patronatus ad hoc illudve Beneficium Ecclesiasticum : tum enim non venditur jus patronatus, sed ager cui hoc jus annexum est; ita scilicet, ut agro per venditionem transeunte, necessario etiam hoc jus agro annexum transeat ad emptorem. Ita de Jacob et Esau sentit et docet inter alios Aloisius Lipomanus in *Genes.* xxv, 33.

Licet emere aliquid temporale, cui annexum sit spirituale.

Jacob emendo tam vili jus primogeniti non peccavit peccato injustitiæ.

Dices : Videtur Jacob peccasse, si non simonia, saltem injustitia, quod rem tanti pretii, utque est primogenitura, tam vili esca emerit. Respondeo, volenti et scienti, remque suam prodigenti, non fieri injuriam : Esau autem sciens et volens tam vili primogenita sua vendidit et prodegit, quia ea contempsit et parvi æstimavit.

Secundo, non peccavit Jacob emendo jus primogenituræ, quia sciebat (indicante id illi matre Rebecca, ut satis colligitur *Genes.* xxvii, 13 et 14) jus hoc ex Dei decreto et dono ad se pertinere : unde et mox vers. 17, matri se ad benedictionem fratri Esau præripiendam instiganti, securus et lætus obedivit. Non ergo emit Jacob hoc jus, sed illud tanquam suum, sibique debitum astu ab injusto possessore specie venditionis extorsit. Vide Cajetanum, II II, *Quæst.* C, art. 4.

Vers. 17.

17. SCITOTE QUONIAM ET POSTEA CUPIENS HÆREDITARE BENEDICTIONEM, REPROBATUS EST, — id est, rejectus est a sua petitione et benedictione paterna; quam cupiebat et petebat a patre Isaac, cum scilicet ipse dixit Esau : « Benedixique ei (Jacobo), et erit benedictus : et tibi post hæc, fili mi, ultra quid faciam? » Ita Anselmus et Theophylactus, qui tamen *secundo,* addunt proprie a Deo per patrem Isaac fuisse Esau reprobatum, ideoque damnatum. Sed nil tale innuit Scriptura *Genes.* xxvii, tantum enim significat Esau « reprobatum, » id est, rejectum fuisse a benedictione paterna. Pro *scitote* græce est ἴστε, quod tam, scitis, uti vertit Erasmus, quam *scitote,* verti potest.

Esau non reprobatus a salute æterna, sed benedictione paterna.

NON ENIM INVENIT POENITENTIÆ LOCUM. — Pœnitentia hic non significat dolorem ob peccatum commissum et Deum offensum, hunc enim non habuit Esau : nam superbia tumens et indignans voluit fratrem occidere et peccatum peccato addere, ut notant Theodoretus, Theophylactus, Anselmus et alii. Recte enim dixit Isaias Abbas : « Sicut terra sine aqua et semine ferre nequit fruges, ita nec pœnitere quis potest sine humilitate et carnis afflictione. » Perperam ergo ex hoc loco Novatiani tollere voluerunt pœnitentiam, qua Ecclesiæ Deoque reconciliamur. Pœnitentia enim quam quæsivit Esau, nec invenit, humana fuit, qua scilicet quis pœnitens facti, v. g. venditionis factæ, eam rescindere et retractare cupit. Itaque μετανοία, id est pœnitentia, hic improprie sumitur pro μεταμέλεια, id est, pœnitentia non peccati, sed damni, quod quis fecit, vel incurrit, qua scilicet Esau postea re melius considerata, cum non futuram, sed præsentem jam benedictionem et primogenituram cerneret, magni illam æstimans,

Ex hoc loco male Lutherus et Novatiani inferunt adimi a Deo peccatoribus pœnitentiam.

pœnituit et doluit, quod sua culpa et profana stultaque venditione, rem tantam amisisset, desiderans eamdem recuperare, sed frustra.

Aliqui pœnitentiam Isaaci intelligunt.

Alii, ut Gabriel Vasquez, subtiliter et probabiliter pœnitentiam Isaac, non Esau accipiunt, *q. d.* Paulus : Esau suis lacrymis efficere non potuit, ut patrem Isaac facti pœniteret, scilicet, ut benedictionem datam Jacobo, revocaret ad Esau primogenitum. Dat enim Paulus hanc causam, cur Esau postea (id est post venditionem primogenituræ) cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus sit, quia scilicet pater Isaac nolens pœnitere, id est, retractare benedictionem suam datam Jacobo, ab ea reprobavit et repulit Esau. Imperite ergo Lutherus hanc epistolam ad Hebræos a canone sacrorum librorum expunxit et proscripsit, hoc argumento, quod ipsa hoc loco pœnitentiam peccatis et peccatoribus, puta Esau, adimeret.

Nota : Hisce verbis Paulus tangit Hebræos, *q. d.* Nolite profanare et abjicere Dei fidem et gratiam, ne forte eam, ut Esau, recuperare non possitis, fiatisque reprobi. Ubi adverte, non per omnia similem esse causam Esau et Hebræorum. Nam Esau absolute non potuit, utpote Deo nolente, recipere benedictionem paternam amissam; nos vero in hac vita, fidem et gratiam Dei deperditam, absolute possumus semper recipere : dicimur tamen subinde non posse, quia vix et ægre eam recipere possumus, v. g. cum fidem ipsam, quæ omnis boni fundamentum est, abjicimus, et agnitam veritatem sponte deserimus, contemnimus et impugnamus. Tunc enim sponte cor nostrum in malo obduramus, omnemque Dei influxum et gratiam avertimus atque excludimus.

Homines absolute si velint, semper possunt pœnitere, licet aliquando ægre.

QUANQUAM CUM LACRYMIS INQUISISSET EAM. — «Eam,» supple non pœnitentiam, sed benedictionem : quanquam, etiamsi cum Syro pœnitentiam suppleas, non favebis Novatianis. Pœnitentia enim hæc Esau non fuit peccati et gratiæ Dei deperditæ, sed benedictionis paternæ et primogenituræ amissæ, ut dixi. Adde, si pœnitentiam non Esau, sed Isaaci hic accipias, simpliciter verum est, quod Esau hanc patris pœnitentiam et benedictionis retractationem cum lacrymis inquisierit, sed frustra.

Vers. 18.

18. NON ENIM ACCESSISTIS AD TRACTABILEM MONTEM. — Pergit Hebræos hortari et stimulare novo aculeo et argumento; ut fidem et gratiam Christi non abjiciant, sed in ea constanter persistant et pergant. Argumentum hoc petit a Mose et lege veteri, quam nemo impune abjicere et violare potuit : inde enim infert : Quis ergo impune abjiciet Christum, Christique gratiam et legem, quæ Mosaica lege præstantior est (1)?

Mons Sina

Nota : « Tractabilem montem » vocat Sina, qui tangi, tractari et palpari poterat; in quo legem veterem accepit Moses et Hebræi, promulgante angelo, *q. d.* Non accessistis ad Sina corporeum et terrestrem montem, sed ad Ecclesiam Christi, quæ mons est spiritualis et cœlestis. Alii per antiphrasin Sina putant dici « tractabilem, » id est intractabilem, quia jusserat Deus *Exodi* XIX, 12, ut Hebræi ad radices montis Sina consisterent, ipsum vero montem non tangerent, nec conscenderent. Sed prior sensus proprius est et genuinus (2).

tractabilis opponitur Ecclesiæ.

ACCENSIBILEM (ita legendum cum Romanis et Græcis, non autem *accessibilem,* uti aliqui legunt) IGNEM. — « Accensibilem, » id est accensum, vel incensum vocat ignem corporeum, quo ardebat Sina, cum in eo data fuit lex vetus, qui accendi et extingui poterat. Ignis hic ingens et terribilis erat, adeo ut Moses, *Deuter.* IV, 11, dicat montem Sina arsisse usque ad cœlum. Huic opponit Paulus ignem spiritualem charitatis et gratiæ Spiritus Sancti, qui datus fuit Apostolis in Pentecoste, quique datur Christianis in baptismo aliisque Sacramentis.

Lex Mosaica data cum fulgure, tonitru et procella.

ET TURBINEM, ET CALIGINEM, ET PROCELLAM. — « Turbinem » vocat ventum vehementem et impetuosum; « caliginem » vocat nubem densissimam, quæ Sina operiebat; « procellam » vocat tonitrua, fulgura, et undique circummicantes lampades, itidem et pluvias. Has enim extitisse cum terræmotu in Sina, cum ibi data est lex vetus, docet Josephus, et *Psalm.* LXVII, 9 : « Terra, inquit, mota est, cœli distillaverunt, » licet id non exprimat Moses in historia datæ legis, *Exodi* XIX. Addit Moses *Exodi* XIX, 18, de Sina quasi de fornace accensa fumum ascendisse terribilem : unde videtur quod, sicut in fornace partim flamma et ignis ardens, partim fumus necdum accensus conspicitur : ita quoque angelus vice Dei ignem et fumum in Sina produxerit, sive ex aere vicino, sive ex fumosa quapiam materia (v. g. sulphure) quæ ignem facile concipit.

Vers. 19.

19. ET TUBÆ SONUM, ET VOCEM VERBORUM. — Est hendiadys : tubæ enim sonus non erat aliud quam vox verborum. Voce enim tubali sua verba, id est, præcepta decalogi per angelum proclamabat ex Sina coram Hebræis Deus optimus maximus. Tantus erat fragor clangentis hujus tubæ, sive buccinæ, ut humanæ vix ferrent aures. Omnia hæc eo spectabant, ut metum et religionem Dei, divinæque legis Hebræis incuterent, utque

(1) Quanto enim doctrina Evangelica cum suis promissis præstat legi Mosis, tanto damnabilior est ejus contemptus. Quod ut ostendat Paulus, modum *primo* enarrat datæ ac promulgatæ legis; *postea,* ut affectus fuit quum populus, tum Moses.

Potest etiam locus hic cum præcedenti connecti sic : Cavete vobis ne deficiatis a fide Christiana; qui enim deficiunt, ii amittunt bona multo præstantiora iis quæ amisit Esau cum posteris, exclusus a populo Dei. Nobis Christianis patet aditus ad Deum et cœlum; veteri illi populo Dei non licebat propius accedere ad Deum. Lex Mosis est severa, terrorem incutiens; religio Christiana est mitis, animum tranquillans.

(2) Alii ψηλαφωμένῳ vertunt, non *tractabilem,* sed *tactam,* igne scilicet, ut Latini sæpe dicunt, *fulmine tactum.*

hoc Dei et divinæ vindictæ terrore eos ad legis custodiam adigerent.

Pulchris antithesibus opponitur typica promulgatio legis novæ et veteris. Allegorice, promulgatio hæc veteris significabat promulgationem legis novæ in Pentecoste. « Utraque enim facta est quinquagesimo die a paschate, illa in Sina, hæc in Sion : ibi terræ motu contremuit mons, hic domus Apostolorum : ibi inter flammas ignium et micantia fulgura turbo ventorum et fragor tonitruorum personuit, hic cum ignearum visione linguarum sonitus pariter de cœlo tanquam spiritus vehementis advenit : ibi clangor buccinæ legis verba perstrepuit, hic tuba Evangelica Apostolorum ore insonuit. » Ita S. Hieronymus *ad Fabiolam*, et ex eo Ven. Beda in *Hom. vigiliæ Pentecostes*. Idem insinuat Apostolus hic, vers. 22.

QUAM (vocem tubæ) QUI AUDIERUNT, EXCUSAVERUNT SE, NE EIS FIERET VERBUM. — Timore enim mortis perculsi Judæi dixerunt Mosi : « Loquere tu nobis, et audiemus : non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur. » *Exodi* XX, 19.

Vers. 20. 20. NON ENIM PORTABANT QUOD DICEBATUR. — Græce τὸ διαστελλόμενον, id est, *quod distinguebatur*, hoc est, quod distincte præcipiebatur. Sic *Psalm.* CV, 33, dicitur : « Distinxit (id est distincte dixit) in labiis suis. » Hoc autem quod dicebatur, est id quod subdit Apostolus :

Accessu montis Sina sub pœna mortis prohibiti Judæi. ET SI BESTIA TETIGERIT MONTEM, LAPIDABITUR, — *q. d.* Non ferebant Hebræi terrorem et terribilia signa Dei jam dicta, quæ eis dans legem exhibuit in Sina, maxime cum aditum et contactum montis Sina, quasi si foret tribunal Dei terribilis, sub pœna mortis eis, imo bestiis, inhibuit, dicens : « Etsi, » græce κἂν, id est etiamsi, « bestia sit, quæ tetigerit montem, lapidetur, » *q. d.* Non tantum homo tangens Sina montem, sed et jumentum tangens Sina, lapidetur. Citat verba Dei *Exodi* XIX, 12, quæ sic se habent : « Cavete ne ascendatis in montem, aut tangatis fines illius ; omnis qui tetigerit montem, morte moriatur ; manus non tanget eum (quasi scelus, catharma et piaculum), sed lapidibus opprimetur, aut confodietur jaculis, sive jumentum fuerit, sive homo, non vivet. »

Sensus tropologicus. Tropologice, S. Gregorius, lib. VI *Moral.*, XXVII ; « Bestia, inquit, montem tangit, cum mens irrationabilibus desideriis subdita, ad contemplationis alta se erigit ; sed lapidibus percutitur, quia summa non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur. »

Vers. 21. 21. ET ITA TERRIBILE ERAT QUOD VIDEBATUR. MOYSES DIXIT : EXTERRITUS SUM ET TREMEBUNDUS. — Chrysostomus cum suis hæc omnia in unam sententiam connectit, *q. d.* Ita terribilis erat Deus in prodigiis Sina, ut Moses ipse constantissimus et assuetus divinis prodigiis dixerit : « Exterritus sum. » Verum tunc dicendum erat, ut Moses diceret vel dixerit; non autem, « Moses dixit. » Melius ergo Romana hæc, puncto posito inter τὸ *videbatur* et τὸ *Moses*, disjungunt, *q. d.* Atque ita cum populus et jumenta Dei jussu arcerentur monte Sina, admodum terribile erat omne id, quod in hoc monte a Deo gerebatur et videbatur populo. Hinc Moses, licet Deo familiaris, perculsus tamen dixit : « Exterritus sum. »

Pro « quod videbatur, » græce est τὸ φανταζόμενον. Erasmus vertit, *quod apparebat* ; Vatablus, *visum, quod videri videbatur*. Verum hoc sensu hæc prodigia Sina non fuissent vera et realia, sed tantum apparentia et phantastica, qualia sunt quæ fiunt per præstigias magorum.

Vera et realia fuere prodigia in monte Sina, non apparentia tantum. Melius ergo Theodoretus τὸ φανταζόμενον intelligit id quod revera erat, apparebat et videbatur exterius, cum interius auctor et opifex eorum Deus legislator non appareret nec videretur. Deus enim revera præsens hisce prodigiis aderat, non tamen in iis apparebat, sed suæ majestatis umbram, speciem et apparentiam quamdam per hæc signa et prodigia tam terribilia exterius oculis Hebræorum exhibebat. Sic φαινόμενα apud Philosophos vocantur cometæ, halones aliaque meteora, quæ revera quidem sunt et apparent, sed ita ut occulta eorum generatio, natura et ratio vulgo sit incognita.

MOSES DIXIT : EXTERRITUS SUM ET TREMEBUNDUS. — Moses id dixit, non cum data est lex, sed cum videret rubum ardentem, *Exodi* III, inquit S. Thomas et Lyranus. Sed hoc impertinens est huic loco : nec enim loquitur Apostolus de signis rubi ardentis, sed datæ legis, *Exodi* XIX. Licet enim ibi hoc se dixisse non expresserit nec scripserit Moses, supplet tamen id hic Paulus, vel ex traditione, vel ex instinctu et revelatione Spiritus Sancti. Pari enim modo turbines, terræ motum et pluvias subticuit ibidem Moses, quæ supplet hic Paulus, ut dixi vers. 18. Ita Chrysostomus cum suis. *Supplevit hic aliqua Paulus, quæ in Exodo Moses omiserat.*

Vers. 22. 22. SED ACCESSISTIS AD SION MONTEM, ET CIVITATEM DEI VIVENTIS, JERUSALEM COELESTEM. — Opponit hic Apostolus Christianos Judæis, Sion Sina monti, Jerusalem cœlestem terrestri, id est, Ecclesiam Synagogæ; docetque quanto Christiana lex, fides et spes altior sit et sublimior Judaica et Mosaica lege, ut videant Hebræi quam in ea firmi et constantes esse debeant : ita scilicet, ut malint omnia dura perpeti, quam ejus jacturam facere. Si enim Judæi legem in Sina datam violantes puniti sunt, multo gravius punientur Christiani, qui fidem et gratiam Christi abjiciunt. Ita enim hoc argumentum deducit Apostolus vers. 25.

Ecclesia vocatur Sion, ob varias rationes. Nota : Per *Sion* intelligit Ecclesiam Christi, quia in Sion, puta in templo, quod erat in Sion, docuit Christus. Rursum, in Sion promulgata est lex nova, descenditque in Apostolos Spiritus Sanctus specie linguarum ignearum in Pentecoste. Ecclesia ergo dicitur Sion, quia cœpit in Sion : hinc ab Isaia, Davide et prophetis sæpe vocatur Sion.

Sion Ecclesia triumphans. Nota *secundo* : Per *Sion* intelligit Ecclesiam, tum terrestrem et militantem, tum potius cœlestem et triumphantem, *q. d.* Accessistis per fidem et spem ad Ecclesiam cœlestem et triumphantem : nam

Ecclesia hæc in terris tendit, rectaque nos ducit ad triumphantem, adeoque una et eadem est Ecclesia et societas fidelium hic in terris militantium, et in cœlis triumphantium. Quod enim potius loquatur Apostolus de Ecclesia triumphante, quam militante, patet ex eo, quod dicat « nos accessisse ad multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cœlis, et spiritus justorum perfectorum. » Hi enim angeli et spiritus sunt in Ecclesia non militante, sed triumphante.

Rursum, quia triumphans Ecclesia, utpote invisibilis, opponitur melius Sina monti tractabili et visibili, quam militans : nam militans Ecclesia tractabilis quoque est et visibilis.

Tertio, quia hanc Ecclesiam vocat civitatem Dei viventis, in qua scilicet regnat Deus vivens et æternus, suosque cives beata immortalite donat et glorificat. Eamdem vocat Jerusalem cœlestem, quam scilicet præfiguravit Jerusalem terrestris, in qua Deus regnabat per Davidem in populo, et per pontifices in templo : hæc enim aliaque plura melius competunt Ecclesiæ triumphanti, quam militanti. Unde Theophylactus et Œcumenius pei *Sion* cœlum accipiunt.

Hanc Jerusalem spectabant duodecim Martyres, dum cum Pamphilo presbytero martyrio coronarentur. Unde unus ex iis rogatus, cujas esset, respondit : « Jerusalem est mea patria. » Firmilianus præfectus eum torquens, rogavit, quænam et ubinam esset illa civitas? Martyr respondit, « eam piorum solum esse patriam, neque alios, præter hos solos, ejus fore participes ; illamque ad Orientem, ubi sol primo mane radios suos fundit, sitam esse. » Nihil aliud a constanti juvene Præfectus obtinuit : unde eum securi percuti jussit. Ita Eusebius, lib. VIII *Histor.*, cap. XXI.

ET MULTORUM MILLIUM ANGELORUM FREQUENTIAM. — Pro *frequentiam* græce est πανήγυριν, id est solemnem conventum et celebritatem, qualis est in festis, in ludis publicis, in triumphis, ubi omnia plena sunt pompa, decore, gaudio, magnificentia, *q. d.* Non accessistis ad Sina, ut ibi fulgetris et tonitruis percellamini ; sed ad Sion et Jerusalem cœlestem, ut ibi cum myriadibus angelorum lætos dies ac festos agatis in omni felicitate, gloria, gaudio, jubilo et triumpho. Agite ergo, modicum, o Hebræi, tolerate, modicum certate, brevi ad festa hæc et triumphos cum angelis transituri. Prandete hic inter hostes pugnantes, mox in cœlo cum Deo cœnaturi triumphantes (1).

Publica et festiva cœlitum lætitia et pompa.

Vers. 23. 23. ET ECCLESIAM PRIMITIVORUM ; QUI CONSCRIPTI SUNT IN COELIS. — « Ecclesiæ primitivos, » et, ut græce est, πρωτοτόκους, id est primogenitos, vocat Apostolos, primosque fideles et martyres, jam vita functos, qui non tantum per Dei prædestinationem, sed actu et re ipsa jam conscripti sunt, effectique cives cœlestis Jerusalem, *q. d.* Videte Stephanum, videte Jacobum, videte Apostolos et Martyres, qui pro Christi fide usque ad mortem decertarunt, sanguinemque et vitam profunderunt : modo in cœlis coronantur, et palmas pulcherrimas accipiunt. Hosce intuemini ; hosce vidistis, novistis, spectastis. Hi jam vos invitant ex alto, ut pro fide pariter generose decertetis, itaque brevi in cœlis cum eis coronemini et regnetis in æternum. Audi S. Bernardum, serm. *De Triplici genere operum* : « Jam, inquit, hinc transeundum est ad Sanctorum animas, quæ de hujus mortalitatis carcere ad cœlorum gaudia volaverunt. His profecto debemus imitationem : quia similes fuere nobis passibiles, et notas nobis fecerunt vias vitæ, quas tam infatigabiliter, quam interminabiliter tenuerunt. » Et inferius : « Ita ergo et sanitatem corpori, puritatem cordi, pacem fratri, imitationem sanctis, compassionem mortuis debemus : auxilium ab angelo, pietatem a Deo postulemus. »

Hortatur Hebræos Paulus exemplis Martyrum nascentis Ecclesiæ.

ET JUDICEM OMNIUM DEUM. — *q. d.* Per fidem accessistis ad Deum, qui est judex omnium, qui per Christum judicaturus est vivos et mortuos, quique vestræ fidei et patientiæ præmia ingentia, persecutoribus vestris supplicia horrenda retribuet. Exuite ergo desidiam et oscitantiam, strenue agite : judex adest.

ET SPIRITUS JUSTORUM PERFECTORUM. — Græce τετελειωμένων, quod Maldonatus in *Notis manuscr.* vertit, *defunctorum.* Mors enim est τέλος, id est finis viventium, et τελείωσις est perfectio et consummatio cursus Sanctorum. Intelligit animas Patriarcharum, Prophetarum et Sanctorum veteris Testamenti, quos cap. XI per fidem mira gessisse et tolerasse docuit, sed ante Christum et nos non fuisse consummatos, id est, non accepisse beatitudinem et gloriam : hic vero jam post Christum eosdem perfectos sive consummatos in gloria esse dicit, *q. d.* Cum sanctis purissimis et beatissimis Angelis, Patriarchis, Apostolis, Martyribus et justis omnibus ante nos et Christum vita functis, jam perfectis, id est, beata Dei visione fruentibus, nobis est societas, quia ejusdem omnes Ecclesiæ Dei sumus membra, cujus caput est Christus, tum qua Deus, tum qua homo, ut dixi *ad Ephes.* I, 22. Ad illos ergo illorumque felicitatem et gloriam vocamur : illi e cœlo suas, quas jam possident, et nostras quasi paratas laureas nobis ostentant. Quis hic hæreat? quis trepidet? quis certamen detrectet? quis ab his apostatet? imo vero quis non his jungi, hosce sequi ; cum hisce modica pati exoptet? cum sciat se brevi cum eis pariter coronandum et beandum.

Post Christum justi et sancti cuncti consummati et perfecti in gloria.

24. ET TESTAMENTI NOVI MEDIATOREM JESUM. — Vers. 24.

(1) Hodiernorum plerique, veterum codicum et versionum auctoritate ducti, aliter legunt et interpungunt, scilicet μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων, ut verba πανηγύρει et quæ sequuntur, in appositione posita sint, declarandi causa, sive descriptionis instar adjecta. Hahnius vero sic legit, καὶ μυριάσιν, ἀγγέλων πανηγύρει, ut ἀγγέλων πανηγύρει, non omne quod præcedit, sed vocem tantum μυριάσιν declaret.

Est occupatio; *q. d.* Ne dicatis, o Hebræi : Ampla promittis, o Paule, sed quis nos in cœlum ad gloriam angelorum et Sanctorum deducet? quis viam docebit? quis cœlum aperiet? quis bona nobis elargietur? Ne, inquam, hæc dicatis : accessistis enim non ad Mosem, qui bona terræ Chanaan, quæ veteri suo Testamento promisit, per se præstare non potuit; sed ad Christum, qui bona cœlestia, quæ ipse novo suo Testamento promisit, re ipsa præstat, conciliat et exhibet. Ideo enim dicitur novi Testamenti mediator, ut docuit Apostolus cap. IX, 15.

Christus, non Moses, per se nobis promissa præstat.

ET SANGUINIS ASPERSIONEM. — Id est, sanguinem Christi super nos effusum et aspersum. Unde Syrus et Græca jam habent, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, *et sanguinem aspersionis*, qui scilicet aspergitur, ad hoc, ut a peccatis abluamur et emundemur; *q. d.* Ne titubetis, ne dicatis : In cœlum quidem via per Christum patet, sed peccatores sumus, ideoque cœlo excludemur; nam Christus, uti cœlum aperuit, ita et sanguine suo peccata nostra expiat, nosque sanctificat. Si ergo peccastis, ad Christum accedite, Christi sacramenta suscipite, ipse iis vos abluet in sanguine suo, planeque puros et sanctos efficiet, ut recta in cœlum tendatis.

MELIUS LOQUENTEM QUAM ABEL. — Pro *melius* græce est κρεῖττον; sed Vatablus, Erasmus et alii legunt κρείττονα, id est meliora, utiliora, præstantiora.

Nota : Pro *quam Abel*, in Græco duplex est lectio : quidam enim legunt παρὰ τὸ Ἄβελ, et subaudiunt αἷμα, quod præcessit, id est sanguis; ut τὸ *quam Abel*, idem sit, quod *quam Abelis*, scilicet sanguis, *q. d.* Melius vel meliora loquitur sanguis Christi, quam sanguis Abelis : quia sanguis Abelis clamat vindictam, *Genes.* IV, 10, sanguis vero Christi clamat misericordiam, gratiam et remissionem peccatorum. Ita ex Cyrillo et Chrysostomo Theophylactus et Œcumenius.

Sanguis Abel clamat vindictam; sanguis Christi misericordiam.

Secundo, alii codices, ut Regii, legunt παρὰ τὸν Ἄβελ, id est, *quam ipse Abel, q. d.* Sanguis Christi melius loquitur, quam ipse Abel loquatur (dixerat enim Apostolus cap. XI, vers. 4, ipsum Abel defunctum adhuc loqui), quia scilicet sanguinis Christi memoria magis nos excitat ad imitationem suæ fidei et constantiæ, quam ipse occisus Abel nos excitet. Vide dicta cap. XI, 4.

Utraque lectio et sensus commodus est et appositus; prior tamen communior est, sapidior, sapientior et germanior; plane enim videtur respicere Apostolus ad illud *Genes.* IV : « Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, » atque comparare sanguinem Christi cum sanguine Abelis; ait enim : « Sanguinis (Christi) aspersionem melius loquentem, quam Abel, » id est Abelis, scilicet sanguis. Nec enim recte sanguis Christi cum persona Abelis comparatur.

Vers. 25.

25. VIDETE NE RECUSETIS LOQUENTEM. — Non « sanguinem Christi melius loquentem quam Abel, » ut dixit vers. 24 : λαλοῦντα enim, id est loquentem, est masculinum, cum αἷμα, id est sanguinem, sit neutrum; sed « loquentem; » scilicet Christum ipsum, qui, ut sequitur, e cœlis loquitur nobis.

SI ENIM ILLI (Judæi) NON EFFUGERUNT (supplicium) RECUSANTES EUM QUI SUPER TERRAM LOQUEBATUR. — Mosen scilicet, cum *Exodi* XXXII, 1, dixerunt ad Aaron : « Fac nobis deos, qui præcedant nos : Moysi enim huic viro, qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus quid acciderit; » qua de causa Dei jussu cæsa sunt viginti tria millia Judæorum, *Exodi* XXXII, 28.

MULTO MAGIS NOS (non effugiemus supplicium), QUI DE COELIS LOQUENTEM NOBIS AVERTIMUS, — qui scilicet aversamur et repellimus Deum et hominem; qui e cœlo locutus est nobis, cum post ascensionem suam, legem Evangelicam promulgavit in Sion in Pentecoste, et e cœlo misit Spiritum Sanctum, specie linguarum ignearum in Apostolos; quique indies e cœlo loquitur nobis, tum exterius per Paulum aliosque prædicatores a se missos, edoctos et illuminatos; tum interius per sanctas inspirationes.

Christus dupliciter nobis loquitur, interius et exterius.

Græca jam non habent τὸ *loquentem*, sed tantum τὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, id est, eum qui e cœlis est, et e cœlis descendit in terram, ut vos doceret. Verum Syrus, Chrysostomus, Theophylactus et Œcumenius vel legunt, vel subintelligunt τὸ *loquentem*; habetque emphasim : magna enim energia dicitur : Videte ne a Christo ad Mosen, a christianismo ad judaismum redeatis, quia Moses in terra, puta e Sina, dedit suam legem, Christus vero legem Evangelicam eloquitur et docet e cœlo; Moses terrestris, Christus cœlestis est legislator et doctor.

Vers. 26.

26. CUJUS VOX MOVIT TERRAM TUNC. — « Cujus, » scilicet Christi, qua Deus est, « vox tunc, » cum scilicet voce tubali legem dedit in Sina, « movit terram, » per terræmotum, quo Sina montem concussit, *Psalm.* LXVII; *q. d.* Videte ne recusetis Christum loquentem, quia Christus potentissimus est legislator, judex et vindex : Christus enim per suos angelos dans legem in Sina, eumdem ingenti fragore concussit; jam vero in lege nova, non tantum Sina, aut globum terræ, sed et cœlos ipsos commoturum se repromitit : timete ergo Christi loquentis, legemque suam promulgantis potentiam et vindictam.

Potentia et vindicta Christi legislatoris timenda.

NUNC AUTEM REPROMITTIT DICENS : ADHUC SEMEL, ET EGO MOVEBO NON SOLUM TERRAM, SED ET COELUM, — « Nunc, » scilicet tempore Aggæi prophetæ, per ipsummet Aggæum Christus repromittit, quod adhuc semel, non solum Sina et terram, sed et cœlum commovebit, puta per seipsum, cum carnem humanam assumet, fietque homo. Verba *Aggæi* cap. II, sunt ista : « Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum, et terram, et mare, et aridam; et movebo omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus. »

In quibus nota *primo*, Aggæum loqui de primo

Aggæus

loquitur de primo adventu Christi in carnem.

Messiæ adventu in carnem et mundum, non autem de secundo ejus adventu ad judicium. Ita S. Hieronymus ibidem, Cyrillus, lib. V *in Genes.*, et Augustinus, lib, XVIII *De Civit.*, cap. XXXV, imo Apostolus hic.

Secundo, « modicum » tempus vocat quingentos annos, qui ab hac Aggæi prophetia fluxerunt usque ad Christum, quia Prophetis lumine divino illustratis, et ad Deum Deique æternitatem elevatis, omne tempus illi comparatum breve videtur et exile. Sic S. Joannes, *epist.* I, cap. II, vers. 18, tempus legis novæ vocat « horam novissimam. »

Tertio, pro *modicum* Septuaginta et ex iis Paulus vertunt, ἅπαξ, id est semel; utrumque enim significat Hebræum אחת *achat*, et utrumque huic Prophetæ loco convenit : cum enim ait, « adhuc semel, » significat hanc commotionem faciendam a Christo in lege nova fore secundam et ultimam, *q. d.* Prima commotio terræ facta est in prima lege veteri, data in Sina; secunda et ultima fiet in secunda et ultima lege Christi, quæ immobilis erit et æterna, cuique nulla lex alia succedet.

Ultima terræ concussio in lege nova.

Quarto, pro *commovebo* hebraice est מריש *marisch*, quod non solum commovere, sed et tremefacere, pavorem et trepidationem inducere significat. Septuaginta et ex iis Paulus vertunt, σείω, id est concutio, scilicet partim terram et cœlum, partim ipsas gentes.

Christus quomodo desideratus cunctis gentibus ?

Quinto, « desideratus cunctis gentibus, » vel, ut hebraice est, חמדת כל הגוים *chemdat col haggoim*, id est, desiderium omnium gentium, est Christus : licet enim gentes, quamdiu Gentes et infideles erant, Christum non desiderarent, tamen Christus in se eis desiderabilis erat, utpote eorum salvator et redemptor, omnesque gentes, mox ut de Christi vita et miraculis per Apostolos inaudierunt, Christum desiderare cœperunt. Qua de causa Christus a Jacob patriarcha, *Genes.* XLIX, 10 et 26, vocatur « exspectatio gentium et desiderium collium æternorum, » id est desiderium Patriarcharum et Prophetarum priorum et antiquorum sæculorum, qui cæteris hominibus, quasi colles in terra eminuerunt et præcelluerunt sua sapientia et sanctitate.

Quæres, quando et quomodo commoverit et concusserit Deus cœlum, elementa et gentes tempore Christi ? Respondeo, « cœlum » commovit, quando angeli Christo nato cecinerunt : *Gloria in excelsis Deo;* et quando novam stellam dedit Magis, quæ eos duceret ad Christum. Aliis item pluribus prodigiis cœlum commovit, quæ circa nativitatem Christi contigisse narrat Paulus Orosius, lib. VI *Histor.*, cap. XX, et Julius Obsequens, lib. *De Prodigiis*, cap. CXXVIII et seq. Sic in passione Christi cœlum commovit Deus, quando eclipsim solarem, et tenebras, luctumque toti orbi miraculose induxit.

Deus commovit cœlum in nativitate et passione Christi,

Secundo, tempore Christi Deus commovit « mare et terram, » tum per prælia Augusti Cæsaris cum Antonio, Lepido et gentibus exteris, terra marique gesta; tum in descriptione totius orbis, qua terra marique omnes ad suas urbes remeare sunt coacti, seque præsidibus Romanis sistere, ut describerentur, eique tributum penderent; tum denique in passione Christi, quando terra mota est, petræ scissæ sunt, et monumentis apertis mortui resurrexerunt.

terram et mare.

Tertio, omnes « gentes » commotæ et tremefactæ sunt tempore Christi, quia ad prædicationem Christi et Apostolorum, salutari metu concussæ, converterunt se ad Christi fidem, pœnitentiam, mutationem morum, gratiam et salutem.

omnes gentes.

Hunc Aggæi et Pauli locum enarrans, partim litteraliter, partim mystice et anagogice Nazianzenus, orat. 5 *De Theolog.*, cap. III, ait in Scripturis triplicem audiri terræmotum. *Primus* fuit ille, quo Hebræi in Sina Deo terrefacti et inducti sunt ad servandam legem. *Secundus* terræmotus factus est terrenis Judæis et Gentilibus, cum hi ab idolis, illi a lege concussi et conversi sunt ad Evangelium. *Tertius* terræmotus est, cum ab Ecclesia præsenti commovemur et transimus ad triumphantem, cumque a terra conscendimus in cœlum (1).

Triplex terræ motus in Scripturis.

Vers. 27.

27. QUOD AUTEM ADHUC SEMEL DICIT, DECLARAT MOBILIUM TRANSLATIONEM, TANQUAM FACTORUM, UT MANEANT EA QUÆ SUNT IMMOBILIA. — Per « mobilia, » Theophylactus intelligit cœlum, terram, mare et gentes, de quibus vers. præced. dixit : « Ego movebo cœlum et terram, » etc. Hæc enim, utpote creata, « mobilia sunt, » id est, mutationi et corruptioni obnoxia, græce σαλευόμενα, id est instabilia, quæ fluctuant, agitantur et concutiuntur. Horum « mobilium » in die judicii et adventus Christi « fiet translatio, » id est immutatio « tanquam factorum, » id est tanquam rerum factitiarum et conditarum ad tempus, quæ natura et conditione sua intereunt, ut mutentur in res incorruptibiles, immobiles et æternas, puta in cœlum novum et terram novam, quæ maneant in æternum.

Mobilia vocat Paulus sacra, et ritus veteris Testamenti.

Verum melius et germanius per *mobilia* accipias tabernaculum Mosaicum, manufactum, arcam, Cherubim cæteraque tam vasa, quam sacra, sacrificia et ritus veteris legis; hæc sunt *mobilia*, quia amota sunt per legem Christi quam Apostolus hic vocat *immobilia* : hoc enim est, quod paulo ante, imo tota pene epistola probat et inculcat Apostolus, *q. d.* Vox *semel*, qua utitur Ag-

Lex ve-

(1) Vers. 26 : « Magnas, inquit, antehac feci mutationes; sed restat longe major. Illa verba : commovebo cœlum, terram, maria omnesque nationes, indicant : efficiam maximam orbis terrarum conversionem et revolutionem, sic ut omnes nationes ad Messiam veniant. Hæc orbis terrarum conversio et revolutio effecta est per religionem Christianam, ejusque in toto orbe propagationem. » Ita Rosenmullerus ad h. l.

Lex data cum motu, quia mobilis.

gæus, cum dicit : « Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum, » declarat vetus Testamentum cum suis vasis et cæremoniis mobile et transferendum esse, et ad hoc significandum, datum esse cum terræmotu. Hic enim terræmotus legis cum eo datæ motum et mutationem significabat. Hæc est ergo « mobilium » rituum veterum translatio et abrogatio, « tanquam factorum, » id est, tanquam rerum et figurarum, quæ vere factæ et impletæ sunt per Christi passionem et legem novam, quæ illi successit, quasi regnum immobile et æternum. Agite ergo, o Hebræi, mobiles cæremonias legis veteris jam abrogatas relinquite, immobiliter adhærete Christo ejusque legi immobili.

Lex Christi dupliciter immobilis.

Nota : Lex Christi dicitur *immobilis*, *primo*, quia nunquam mutanda est vel abroganda, sed semper manebit, nec alia lex ei succedet. *Secundo*, quia ducit nos ad immobilia bona, regnum et gaudia futuri sæculi. Res enim Christi et Christianorum maxime fine suo æstimantur.

Vers. 28.

28. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam : per quam serviamus placentes Deo. — « Regnum immobile » vocat legem Evangelicam, per quam Christus regnat in nobis, nosque in ea reges facit, hic per gratiam, et in futuro per gloriam, qua regnum Dei, sive regnum cœlorum possidebimus.

Secundo, pro *habemus* Syrus et Græca jam legunt ἔχωμεν, id est habeamus, hoc est, retineamus gratiam. Sed hoc obscurius est; magis ergo videtur legendum esse ἔχομεν, id est *habemus* ; vice versa, pro *serviamus* græce legitur λατρεύομεν, id est servimus, per ο, cum legendum sit per ω, λατρεύωμεν, id est serviamus.

Tertio, pro *serviamus placentes Deo*, græce est λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, id est *latria colamus Deum beneplacenter*, hoc est, ita ut illi bene multumque placeamus. Syrus pro *placeamus* vertit נשפר *nespar*, quod habet emphasim, *q. d.* Ut Deo pulchrescamus, ut Deus servitio nostro quasi re quapiam pulcherrima delectetur, ut fide et pietate nostra oblectet se, ut pulchri, speciosi et gratiosi simus in oculis ejus.

Est hic novus stimulus, quo Hebræos tacite excitat ad pergendum fortiter in fide et lege Christi, *q. d.* Cum Ecclesia Christi sit regnum immobile, in quo per Christum datur nobis gratia, qua ipsimet Deo jugiter serviamus et placeamus, agite, o Hebræi, retinete hanc gratiam, hoc regnum Christi immobile et æternum.

Mystice Clemens Romanus, lib. II *Constit.* XXVII, per « gratiam » accipit Eucharistiam : « Ut omnes, ait, accedant ad mysticum cultum cum metu et reverentia, quasi ad regis corpus accedentes. » Eucharistia enim est gratia gratiarum : unde a Cyrillo Hierosolymitano vocatur « gratia cœlestis; » ab aliis, « divina et vivifica gratia. »

Cum metu et reverentia. — Pro *metu* græce est αἰδῶς, id est *pudore*, sive *verecundia*, quæ non est aliud, quam timor, sive metus dedecoris et probri, ut docet Aristoteles IV *Ethic.*, cap. IX; quare noster Interpres recte vertit, *metu*. Sic Homerus, *Iliados* α, ait αἰδεῖσθαι ἱερῆα; id est revereri sacerdotem, scilicet Chrysem, ubi αἰδώς, id est pudor, capitur pro εὐλαβείᾳ, id est metu religioso, sive reverentia. Vult ergo Apostolus nos Deo servire cum « pudore et metu, » quo scilicet pudeat nos *primo*, quod tam frigide et negligenter tantæ majestati servimus. *Secundo*, quod peccata etiamsi venialia duntaxat, coram Deo nostro committimus. Peccatum est res turpis et probrosa, quæ menti piæ ingentem pudorem injicit, uti multis Sanctis injecisse legimus. Ita enim David, *Ps.* XLIII, vers. 16 : « Confusio faciei meæ cooperuit me. » Et *Baruch* I, 15 : Domino, inquit, Deo nostro justitia, nobis autem confusio faciei nostræ. » Et *Daniel.* IX, 7 : « Tibi, inquit, Domine, justitia, nobis autem confusio faciei, quia recessimus a te, » etc. *Tertio*, pudore hoc timemus confundi a Christo in die judicii, ideoque studiose cavemus et fugimus peccata omnia. Unde Theophylactus sic explicat, « Cum metu, inquit (vel potius *cum pudore* : hunc enim significat proprie Græcum αἰδώς), hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inverecundum, quin etiam exterior facies verecundiam habeat erga homines. » Quanquam Apostolus magis de verecundia erga Deum, quam erga homines loquatur : de reverentia dixi cap. V, 7, in fine.

Deo serviendum cum pudore et metu ob tres rationes.

Vers. 29.

29. Etenim Deus noster ignis consumens est. — Vox *etenim* dat causam, cur Deo cum metu et reverentia servire debeamus; causa hæc est, quod Deus noster instar ignis punit, urit et consumit eos, qui carent hoc suo metu et reverentia.

Secundo, vox *noster* emphasim habet, *q. d.* Non solum apud Judæos Deus fuit ignis puniens et consumens idololatras aliosque legis violatores, ut dicitur *Deut.* IV, 24, sed etiamnum apud nos Christianos Deus pariter est ignis vindicans et consumens peccatores et apostatas a Christo Christique lege.

Deus in Scripturis passim se exhibuit per ignem.

Nota : In Scripturis passim Deus se per ignem exhibuit et ostendit hominibus, ut merito vocet se ignem consumentem *Deut.* IV. Ita Mosi apparuit Deus in rubo ardenti, *Exod.* cap. III, vers. 2; et Hebræis in columna ignis et nubis, *Exod.* cap. XIII, vers. 21; Danieli quoque cap. VII, vers. 9 : « Thronus ejus, inquit, flamma ignis, rotæ ejus ignis accensus : fluvius igneus egrediebatur a facie ejus; » S. Joanni etiam *Apoc.* cap. I, 14 : « Oculi, inquit, ejus tanquam flamma ignis, et pedes ejus similes aurichalco, sicut in camino ardenti. » Sic Apostolis in Pentecoste apparuit Spiritus Sanctus in linguis igneis. Sic in Sina Deus daturus legem Hebræis, per ignem se ostendit. Unde dicitur *Deut.* IV, 15 : « Locutus est vobis Dominus in Horeb, de medio ignis. » Idem fecit iniens fœdus cum Hebræis, *Exod.* XXIV, 17 : « Erat, inquit, species gloriæ Domini quasi ignis ardens, » quia Deus instar ignis acerrime cruciaturus et

vindicaturus erat fœderis hujus et legis suæ transgressores. Ita de Deo puniente Sennacherib, et occidente 185 millia Assyriorum, dicit *Isaias* x, vers. 17 : « Et erit lumen Israel in igne, et Sanctus ejus in flamma, et succendetur et devorabitur spina ejus, et vepres ejus in die una, et gloria saltus ejus, et carmeli ejus, ab anima usque ad carnem consumetur, et erit terrore profugus » Sennacherib.

Locus Isaiæ cap. x explicatus et illustratus, de clade Sennacherib.

Ubi nota : Per *lumen Israël et Sanctum ejus* intelligit Isaias Deum, vel certe angelum Dei, qui cecidit castra Sennacherib igne, id est clade velocissima, vehementissima et quasi ignita. Rursum *igne*, quia, ut docet S. Hieronymus ibidem, tradunt Hebræi corpora Assyriorum, feriente angelo, illæsis vestibus et armis, occulto igne esse consumpta. Hinc *silvam* vocat Isaias constipationem armatorum militum Sennacherib, qui cristis, galeis et hastis densissimam silvam referebant. *Carmelum* vocat copiosum commeatum, et omnium rerum abundantiam : ob fertilitatem enim loci abiit Carmelus in proverbium. Unde ait : « Et devorabitur spina ejus et vepres, » id est, milites tam majores, quam minores occidentur. « Et gloria saltus et Carmeli, » id est, duces et principes exercitus, « ab anima usque ad carnem, » id est omnino, sive toti « consumentur, » tum morte præsenti, tum æterna. Hoc enim significant hæc proverbia Hebraica. Alludit Isaias, ut recte notavit Forerius, ad ignem cœlo delapsum, qui in templo perennis ad sacrificia comburenda alebatur; quasi hic ignis cultus Dei et avitæ religionis vindex (instar columnæ ignis, quæ Hebræis consolationem et lucem, Ægyptiis terrorem et tenebras attulit) Judæis sanctificationem et liberationem, Assyriis vastitatem attulerit, e templo in eos insiliens. Unde clarius eodem alludens *Isaias*, XXXI, 9, ita ait : « Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem, » *q. d.* Hanc cladem Sennacherib et Assyriorum prædixit Dominus Deus, qui colitur sacrificiis et igne perpetuo (parato ad sacrificia hæc inflammanda) in Sion et in templo, ut hostes suos Assyrios instar stipulæ et lignorum egrediens de Jerusalem, quasi flamma consumat, inquit S. Hieronymus ibidem, de quo plura in Isaia dixi.

Ignis perennis e cœlo delapsus ad sacrificia comburenda alebatur in templo.

Gentiles Deum per ignem repræsentarunt.

Gentiles quoque Deum per ignem repræsentarunt et definiverunt. Zoroastres et Platonici ita Deum describunt : « Deus, inquiunt, est ignis primus, vitifer, sive vitam cunctis afferens, ex quo ignes siderei, id est stellæ et astra, omniaque alia sunt genita. » Quo alludens Horatius de Julio Cæsare, quasi inter deos relato, ita canit :

> Micat inter omnes
> Julium sidus, velut inter ignes
> Luna minores.

Et Virgilius ita stellas tanquam ignes animatos et divinos, id est, tanquam deos, invocat et contestatur :

> Vos æterni ignes, et non violabile numen,
> Testor.

Apollo quoque rogatus, quis esset, et quid omnino esset Deus? respondit : « Per se natus, non doctus, sine matre, immotus, neque in rationem, neque in sermonem cadens, in igne habitans, hic est Deus : parva vero Dei portio sumus angeli nos. » Denique Persæ coluerunt Deum specie igni, et igni templum erexerunt, ut patet II *Machab.* I, 34. Causa cur Deus potius igne quam aliis rebus se ostenderit, est *primo*, ne si alia quam ignis specie apparuisset, v. g. specie hominis, aut animalis alicujus, Judæi in idola proclives illius idolum facerent et colerent : hanc causam dat Moses, *Deut.* cap. IV, 16. *Secundo*, quia ignis est primum et nobilissimum elementum, purissimum, subtilissimum, efficacissimum, sublimissimum, celerrimum, lucidissimum, calidissimum, simplicissimum, omnino impassibile, omnia penetrans, omnia consumens, interminum, omnia igniens et sibi assimilans. Talis est et Deus, Deique gratia et charitas. Ita docet S. Dionysius, *De Cœlesti Hierarch.*, cap. XV, et S. Thomas in x *Isaiæ* : quanquam Apostolus hic Mosem secutus non de gratia, sed de ultione Dei loquitur, ab eaque utpote terribili et efficacissima, Deum vocat ignem consumentem, ut dixi initio hujus versus.

Persæ templum igni erexerunt.

Ob duas rationes Deus potius in igne, quam alia figura se exhibet.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad charitatem fraternam, hospitalitatem, misericordiam, castitatem conjugalem, fugam avaritiæ, imitationem præpositorum.

Secundo, vers. 9, monet ne doctrinis novis et variis sinant se abduci, sed gratia stabiliant cor, sumendo scilicet Eucharistiam ex altari, quod Christus non Judæis, sed Christianis dedit.

Hinc tertio, vers. 11, ex typo veteri hostiæ publicæ pro peccato, quæ cremanda erat extra castra, allegorice concludit : Exeamus igitur ad eum (Christum) extra castra, improperium ejus portantes.

Quarto, vers. 17, jubet ut obediant suis præpositis, utque pro se orent.

Denique, vers. 20, bene eis precatus salutationibus de more claudit epistolam.

1. Charitas fraternitatis maneat in vobis. 2. Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis. 3. Mementote vinctorum, tanquam simul vincti; et laborantium, tanquam et ipsi in corpore morantes. 4. Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus. Fornicatores enim et adulteros judicabit Deus. 5. Sint mores sine avaritia, contenti præsentibus : ipse enim dixit : Non te deseram, neque derelinquam. 6. Ita ut confidenter dicamus : Dominus mihi adjutor : non timebo quid faciat mihi homo. 7. Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei : quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. 8. Jesus Christus heri, et hodie, ipse et in sæcula. 9. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis : quæ non profuerunt ambulantibus in eis. 10. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt. 11. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. 12. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per sanguinem populum, extra portam passus est. 13. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium ejus portantes. 14. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. 15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus. 16. Beneficentiæ autem et communionis nolite oblivisci : talibus enim hostiis promeretur Deus. 17. Obedite præpositis vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes : hoc enim non expedit vobis. 18. Orate pro nobis : confidimus enim quia bonam conscientiam habemus in omnibus bene volentes conversari. 19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis. 20. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium, in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum Christum, 21. aptet vos in omni bono, ut faciatis ejus voluntatem : faciens in vobis quod placeat coram se per Jesum Christum : cui est gloria in sæcula sæculorum. Amen. 22. Rogo autem vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim perpaucis scripsi vobis. 23. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum : cum quo (si celerius venerit) videbo vos. 24. Salutate omnes præpositos vestros, et omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. 25. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. 1. CHARITAS FRATERNITATIS MANEAT IN VOBIS. — Græce est φιλαδελφία, id est charitas fraterna, vel fratrum, qua Christiani se invicem diligunt, tanquam fratres, ex eadem matre Ecclesia, et ex eodem patre Christo geniti, de qua dixi *Roman.* XII, 10.

Nota : Non dicit *sit*, quia jam erat in eis, ut patet cap. X, vers. 34; sed « maneat, » *q. d.* Pergite,

uti cœpistis, invicem juvare et fovere, nec permittite ut ob persecutiones, exilia et expilationes, hæc charitatis officia intepescant, neve dicatis: Alios juvare non possumus, quia nos ipsi a Judæis bonis spoliati et ad paupertatem redacti, aut propediem redigendi sumus.

Vers. 2

2. ET HOSPITALITATEM NOLITE OBLIVISCI. — Loquitur, ut recte notat Galenus, de susceptione non Gentilium, sed fratrum, sive Christianorum, quibus olim erat nefas ad Gentilium ædes et hospitia divertere: sed in Episcoporum domos suscipiebantur, et a viduis tractabantur, adeoque pedes eorum lavabantur; ut satis insinuat Apostolus I *Timoth.* v, 10.

Nefas olim erat Christianos divertere ad Gentiles.

Hospitalitas in veteri et novo Testamento commendata.

Nota: Hospitalitas tum in veteri, tum maxime in novo Testamento commendata fuit. In veteri commendavit eam Abraham, Lot et Rahab Jerichuntina, quæ hospitio excipiens exploratores Hebræorum, per hoc salutem suam et suorum meruit, *Josue* II. Sic et Sunamitis hospitium dans Eliseo, ab eo filium filiique mortui suscitationem impetravit, IV *Reg.* IV. In novo Testamento hospites Christi fuerunt Matthæus, Zachæus, Martha et Magdalena; quem inde fructum adepti sint nemo ignorat. Hinc in primitiva Ecclesia mire viguit hospitalitas inter Christianos, adeo ut Tertullianus, lib. *de Præscript.*, cap. XX, hæc tria numeret Catholicæ fidei et communicationis symbola, scilicet communicationem pacis, appellationem fraternitatis et contesserationem hospitalitatis: « Quæ jura, inquit, non alia ratio regit quam ejusdem sacramenti una traditio. » Ubi per contesserationem hospitalitatis, Tertullianus intelligit certum aliquod signum, quasi tesseram christianismi, quod qui afferret, ubilibet a Christianis, quasi Christianus amicus et frater hospitio perbenevole excipiebatur. Hoc signum cum adulterassent hæretici, a Catholicis sæpe mutatum est, ac tandem commissum litteris quas Patres in concilio Niceno sanxerunt, et nominaverunt *Formatas*, quibus subscribi decreverunt has quatuor Græcas litteras, quasi tesseram et professionem christianismi, scilicet Π. Υ. Α. Π, id est, Πατήρ, Υἱός, Ἅγιον Πνεῦμα, hoc est Pater, Filius, et Spiritus Sanctus. Hinc Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus Vita) Christianum se finxit, quia satis sibi viatici esse dicebat in Christianorum hospitalitate: ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic quaquaversum stipatus incederet. Nam non recipere, nec conjungere oblatam tesseram, idem erat, quod a Catholica communione sejungere; perinde ut apud Gentiles confringere hospitalem tesseram, erat amicitiam dissolvere. Hac de causa magnus ille Pachomius (ut habetur in ejus Vita), cum adhuc Ethnicus militaret in castris Licinii Imperatoris, Thebasque cum castris venisset, visa Christianorum Thebanorum in commilitones suos hospitalitate et charitate, ad Christum conversus fuit, tantusque evasit, quantum jam omnes miramur. Neque solum primi Christiani hospitalitatem coluerunt, sed etiam ante quingentos annos fuit illa in pretio, imo in præcepto. Nam D. Buchardus, Episcopus Wormatiensis, qui floruit sub annum Domini 1020, lib. I *Decretorum*, XCIV, interrogat. 71, docet Episcopos in solemni parochiarum visitatione, in qua de gravibus criminibus inquirunt, ex officio quasi de crimine interrogare debere, num in parœcia essent, qui ad se venientibus peregrinis aut viatoribus hospitium negarent. De laudibus hospitalitatis vide S. Ambrosium, lib. II *Officiorum*, cap. XXI, et lib. III, cap. VII; Chrysostomum, concion. 2 *de Lazaro*; Augustinum, serm. 70 *de Tempore*.

Tessera hospitalitatis apud Christianos quæ et qualis?

Fructus et laudes hospitalitatis.

Quam vero hospitalitas clericos deceat, docet cap. *Hospitalem*, dist. 42, et Concilium Tridentinum, *sess.* XXV, cap. VIII.

PER HANC ENIM LATUERUNT QUIDAM, ANGELIS HOSPITIO RECEPTIS. — Multi legunt *placuerunt*, sed legendum est *latuerunt*. Ita enim legunt Romana et Syrus, idque significat Græcum ἔλαθον. Jam Faber, Catharinus et Vasquez sic explicant, *q. d.* Lot ejusque filiæ et generi suscipientes hospitio angelos, « latuerunt, » id est, non sunt visi a Sodomitis, cum illi in domum Lot irruentes cæcitate percussi sunt. Verum id non patitur phrasis Græca; nam, ut erudite docet Ribera, verbum λανθάνω, id est lateo, quando participio jungitur, significat actionem, quæ participio illo significatur, latere, vel ipsosmet agentes, vel alios. Sic Aristophanes in *Vespis* ait, *serviens latuisti*, id est servire te ignoras. Sic Plutarchus librum inscripsit, hoc titulo Λάθε βιώσας, id est, Late cum vixeris, latenter vive, ut nemo te vixisse sentiat: felix enim est qui latuit. Est ergo hypallage: *latuerunt angelis receptis*, id est, latenter, vel nescientes angelos receperunt; latuit illos, quod hospites essent angeli; non senserunt esse angelos, sed putabant esse homines. Itaque in hac actione Abraham et Lot latuerunt seipsos, id est, non senserunt id, quod ipsimet agebant: putabant enim se recipere homines, cum non homines, sed angelos reciperent. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Theodoretus et Syrus, qui ita vertit, *hoc enim quidam meruerunt, ut* לא רגשין *la regiscin*, id est, *cum minime sentirent, angelos exciperent*, *q. d.* Hospitalitas tanti est meriti, ut angeli eis qui hospitales erant, se hospites obtulerint, quasi homines essent, ut contigit Abrahamo *Genes.* XVIII, 2 et seqq.; et Lot, *Genes.* XIX, 1. Idem contigit S. Gregorio Magno pontifici, idque sæpius, ut patet lib. I Vitæ ejus, cap. X, et lib. II, cap. XXII et XXIII. Hospitalitas ergo tanta est virtus, ut interdum mereatur pro hospitibus angelos habere, velut si piscator pro pisce gemmam hamo suo attrahat.

Latuerunt, id est, latenter angelos inscii receperunt.

Plures Sancti hospitales angelos receperunt.

Audi et S. Ambrosium, lib. I *de Abraham*, cap. V: « Qui scis, ait, an Deum suscipias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hos-

pitium, Deum atque angelos ejus suscepit hospitio; quamvis et cum hospitem suscipis, Deum suscipis. Sic enim scriptum in Evangelio legis, dicente Domino Jesu: Hospes eram, et collegistis me; quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis. Unius horæ hospitio, vidua illa quæ suscepit Eliam, et exiguo cibo pavit, perpetuum toto tempore famis invenit alimentum, et mercedem accepit mirabilem, ut nunquam farina de hydria deficeret. Eliseus quoque defuncti pignoris resuscitatione donata, hospitii resolvit pensionem. » Hæc et plura Ambrosius.

Quando Abraham et Lot agnoverint angelos a se receptos?

Nota: Licet nonnulli velint Abraham et Lot agnovisse statim hospites suos esse angelos, tamen longe verius est contrarium, scilicet initio eos id non scivisse: angeli enim formam humanam assumpserant, et meri homines esse videbantur. Unde Abraham ait eis: « Ponamque buccellam panis, et confortetur cor vestrum. » Si angelos esse scivisset, non dixisset, « confortetur cor vestrum; » sciebat enim angelos cibo nostro non confortari. Paulo post tamen cum angelus Saræ filium, et Lot excidium Sodomæ prædixit et promisit, agnitus est ab Abrahamo et a Lot, non esse homo, sed angelus.

Nota *secundo*: Chrysostomus putat hic laudari Abrahamum, quod latenter et inscius receperit angelos, ejusque tantam exhibuerit humanitatem, cum putaret esse homines. Nihil enim magni erat hoc præstare angelis cognitis. Verum Apostolus non tam de laudibus Abrahæ, quam de laudibus hospitalitatis hic agit. Magna enim hospitalitatis laus est, quod angelos ad suum hospitium pellexerit, et ex hac laude Apostolus Hebræos ad hospitalitatem incitat et impellit.

Vers. 3.

3. MEMENTO VINCTORUM TANQUAM SIMUL VINCTI. — Ab hospitibus transit ad confessores, ob fidem Christi in vincula conjectos, *q. d.* Ita vinctorum Christi miseremini, ac si vos ipsi vincti essetis; putatote vos simul cum eis teneri in vinculis, completos situ, pædore et aliis innumeris ærumnis, ac tum quod vobis ab aliis exhiberi cuperetis, ipsi præstate: qui enim alienam miseriam experitur, aut illam sibi vivaciter in seipso repræsentat, hic facile alteri, non quasi alteri, sed quasi sibi ipsi compatitur et succurrit. Aliter Ribera explicat: « Mementote vinctorum, tanquam simul vincti, » id est, inquit, quia vos quoque vincti estis in corpore, quasi in carcere; ut ergo ex hoc carcere Deus vos in plenam libertatem et felicitatem educat, hac de causa vos ipsi aliis vinctis condolete et benefacite: beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur; et qualem te exhibes proximo maxime afflicto, talem se tibi exhibebit Deus. Hic sensus bene respondet sequentibus: videtur enim Apostolus explicare τὸ *tanquam simul vincti*, per id quod sequitur, « tanquam et ipsi in corpore morantes, » qui si non ægrotatis aut non affligimini, ægrotare tamen affligique potestis. Ita et Maldonatus in *Notis manuscr.* quæ

Τὸ vincti duplicem patitur sensum.

in Collegio Romano exstant. Prior tamen sensus planior est.

ET LABORANTIUM. — Græce κακουχουμένων, id est, eorum qui affliguntur et male tractantur a Judæis aut Gentibus, propter fidem Christi.

TANQUAM ET IPSI IN CORPORE MORANTES. — Nonnulli sic explicant, *q. d.* Putatote vos esse in eorum corporibus, fingite vos esse ipsos, illorum personam induite. Verum simplicius hæc accipiemus de corpore proprio cuique, *q. d.* Mementote afflictorum, cogitantes vos circumgestare corpus iisdem malis obnoxium, in quo possitis similia pati, et cui propediem idem possit contingere. Si ergo vides aliquem afflictum et gementem, ideoque murmurantem, impatientem et pene desperantem, compatere et consolare illum, considerans idem tibi posse accidere; et si tu illius loco fores, te similiter facturum, ni Deus te præservaret. Vere S. Augustinus in *Sentent.*, n. 75: « Corpus, ait, carnis nostræ ornamento nobis fuit: peccavimus, et compedes inde accepimus, ut vinculis mortalitatis omnis humanarum actionum cursus præpediretur. »

Motivum compassionis.

Vers. 4.

4. HONORABILE CONNUBIUM IN OMNIBUS, ET THORUS IMMACULATUS. — « In omnibus, » supple personis, ac consequenter etiam in sacerdotibus et monachis, honorabile connubium est, inquit Lutherus et Beza. Verum si sic exponas τὸ *in omnibus*, scilicet personis, sequetur etiam inter fratres et sorores, matres et filios, patres et filias, honorabile esse conjugium, quod horrendum est etiam ipsis hæreticis.

Lutheri et Bezæ putida et falsa de sacerdotum conjugio doctrina.

Catholici ergo dupliciter hunc locum explicant. *Primo* assertive, ut intelligatur verbum *est*; idque *primo*, *q. d.* Connubium honorabile est in omnibus quæ connubii sunt, sive sacramentum, sive fidem, sive prolem consideres. Ita Œcumenius. *Secundo*, « in omnibus, » id est apud omnes, *q. d.* Nemo debet conjugium reprehendere, etiamsi virginitatem ipse profiteatur. Ita Fulgentius, lib. *De fide ad Petrum*, cap. III. *Tertio*, « in omnibus, » supple legitime conjunctis, quicumque illi sint, sive senes, sive juvenes, sive divites, sive pauperes, sive Græci, sive Judæi, honorabile est conjugium. Ita Theophylactus.

Secundo, alii, et magis apposite ac genuine, hæc verba accipiunt imperative, intelliguntque verbum non *est*, sed *sit*. Est enim præceptum quod datur conjugibus, *q. d.* « In omnibus, » id est omni in re, servate honestatem, decus et honorem conjugii vestri, ut fidem mutuo datam præstetis, atque amice, pacifice honesteque cum conjugibus vestris vivatis, nullaque in re jus matrimonii violetis, conjugemque et vos ipsos dehonestetis et dedecore afficiatis; præsertim vero vel maxime curetis, ut thorus vester sit immaculatus, ut scilicet nec adulterio, nec mollitie, nec etiam in ipso conjugio alia libidine, quam natura et pudor conjugalis refugiant, maculetur, sed tantum utamini copula maritali, quam natura generationi

Verus sensus hujus loci.

destinavit. Hoc enim præceptum hic dari conjugibus patet ex eo quod subdit : « Fornicatores enim et adulteros judicabit (id est condemnabit et puniet) Deus. » Hisce enim verbis dat causam, cur matrimonium honorari, thorumque immaculatum servari jusserit, quia scilicet si secus fecerint, ipsumque conjugium et thorum dehonestent et commaculent adulterio, fornicatione aliave libidine, sentient Deum ultorem et vindicem. Ita Chrysostomus, Theophylactus et alii. Hæc enim est secunda epistolæ pars ethica, in qua de more Apostolus, non dogmata, sed morum præcepta congerit et transcribit; alioqui quorsum, quæso, hic ex abrupto suis de eleemosyna præceptis intexeret dogma de honestate conjugii? Quis enim hoc ignorat? quis Judæorum id negavit? sane sicubi, apud Judæos in honore erat conjugium.

Nota : Pro *honorabile* græce est τίμιος, quod Syrus recte vertit מיקרו *meiakaru*, id est pretiosum, ut scilicet connubium quasi res magna et sancta in magno pretio et honore habeatur ; nam, ut ait Apostolus, *Ephes.* cap. v, vers. 32 : « Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo et in Ecclesia. »

Fornicatio illicita; ejus remedium matrimonium.

FORNICATORES ENIM ET ADULTEROS JUDICABIT DEUS. — Licet violatio conjugii sit adulterium, non fornicatio, meminit tamen Apostolus fornicationis quoque, quia illa crebra erat inter Gentes, imo putabant Gentes illam esse licitam : unde ab Apostolis expresse prohiberi debuit, *Act.* cap. xv, vers. 20. Jam sensus est, *q. d.* Ne quis adulteretur aut fornicetur, Deus in remedium concupiscentiæ instituit honorabile conjugium : illud cuivis amplecti licet, ut, si eo relicto fornicetur, inexcusabilis sit, ideoque a Deo judicandus et damnandus.

Vers. 5.

5. SINT MORES SINE AVARITIA. — Innatum enim videtur Hebræis avaritiæ vitium et terrenorum cupido.

Judæi dediti avaritiæ.

Unde etiamnum Judæi nonnisi usuris et lucris student, eaque ex rebus sordidis et vilissimis captant. Cajetanus Græcum τρόπος vertit, *modus* vel *moderatio*, *q. d.* Sit modus sine avaritia; id est, inquit ipse, avaritia non imponat modum actionibus vestris, sed potius ipsa æquitas animi et moderatio modum ponat avaritiæ cæterisque vitiis. Sed sinistra et hiulca est hæc interpretatio : τρόπος enim non tantum modum, sed etiam mores significat, et mores dicuntur esse avari, sordidi, illiberales, non autem modus vel moderatio dicitur esse avara.

CONTENTI PRÆSENTIBUS, — *q. d.* Vestra sorte et opibus quas habetis contenti, nolite studere augendis semper et accumulandis divitiis : hoc enim est avari, solliciti nimis, inquieti et insatiabilis animi, hoc præsertim tempore, quo pro fide opes prodigere oportet.

Gnomæ in odium avaritiæ.

Quam avaritia sit sordida et homine indigna, audi philosophos id docentes. Bion de divite avaro dixit : « Hic facultates suas non possidet, sed ipsum possident facultates. » Ita Laertius, lib. IV, cap. VII. Idem aiebat avaritiam esse omnis improbitatis metropolim.

Anacharsis : « Avari, inquit, qui lucri cupiditate pernavigant maria, incerti de reditu, quatuor digitis absunt a morte : » hæc enim est spissitudo navium quibus vehuntur. Ita Laertius, lib. I, cap. IX.

Curius Romanus rapas comedens, repudiavit aurum Samnitium, dicens, « malle se pecuniam eamque habentes regere, quam ab ea regi. » Divitiæ enim non saturant. Ita Valerius Maximus, lib. IV, cap. III et IV.

Crates Thebanus, ut melius philosopharetur, opes omnes in mare projecit : « Malo, inquit, te perdere, quam tu me perdas. » Ita Laertius in ejus Vita.

Democritus avaritiam judicabat miseriorem extrema paupertate. Majores enim cupiditates indigentias quoque majores faciunt.

Diogenes avaros comparabat hydropicis : illos enim argento plenos, hos autem refertos aqua, amplius desiderare, idque utrosque in magnam sui perniciem, dicebat. Idem de Anaximene : « An non pudet, inquit, eum tam multa habere, cum non habeat seipsum? » indicans avarum esse extra seipsum.

Socrates aiebat, « nec a mortuo petendum colloquium, nec ab avaro beneficium. » Idem cum in pompa magnam vim auri et argenti ferri videret : « Quam multa, inquit, non desidero! »

Plato ad avarum : « O improbe, dixit, ne possessioni augendæ studeas, sed minuendæ cupiditati. »

Timon censuit duo esse elementa malorum, avaritiam et ambitionem.

Aristoteles dixit avaros ita agere, ac si nunquam essent morituri : nihil enim dant, et omnia retinent.

Lycurgus opes et avaritiam Sparta expulit. Unde Sparta sexcentis annis in Græcia primas tenuit et legum æquitate et gloria. Deinde oraculum Theopompo regi prædixit : « Pecuniarum amor Spartam perdet : » itaque evenit.

Jugurtha de Roma dixit : « O urbem venalem, et mox perituram, si emptorem invenerit! »

Alfonsus rex ministros suos avaros vocabat Harpyias aulæ suæ.

Denique S. Hieronymus dicere solebat, « avaro tam illa quæ habet, quam quæ non habet, deesse. » Quin et hoc Stoicorum fuit dogma, virum bonum esse divitem, et sapientis esse omnia. Unde et Chilon dicebat, « hominum bonitatem probari auro, perinde ac aurum probatur Lydio lapide. » Avari enim ob aurum omnia jura pervertunt.

Eo ergo magis eris dominus rerum tuarum, imo totius mundi, quo minus es cupidus : « avarus enim terrena esurit ut mendicus, fidelis contemnit ut dominus, » ait S. Bernardus.

IPSE (Deus, qui præcessit vers. 4) ENIM DIXIT : NON TE DESERAM, NEQUE DERELINQUAM. — Sunt verba

Dei ad Josue, cap. I, 5 : « Sicut fui, inquit, cum Mose, ita ero tecum : non dimittam, nec derelinquam te, » *q. d.* Nolite esse solliciti de congregandis opibus ad vitam tuendam necessariis, fidite Deo, ipse de necessariis vobis providebit. Ipse enim dixit Josue, et in Josue omnibus suis fidelibus servis et amicis promisit et dixit : « Non te deseram, nec derelinquam. » Vatablus, Erasmus et Cajetanus Græca ἀνῶ et ἐγκαταλίπω putant esse præsentis temporis, vertuntque, *non te desero, nec derelinquo*. Sed falluntur : sunt enim aoristi, qui vim habent futuri, significantque, *non te deseram, nec derelinquam*, uti vertunt Græci et Syrus, quin et Beza. Si enim ἐγκαταλίπω esset præsentis temporis, scribendum esset per ει, non per simplex ι. Pari modo dixit Deus Abrahæ, *Genes.* XV, 1 : « Ego protector tuus, » hebraice אנכי מגן לך *anochi magen lach*, id est, ego sum scutum tuum.

Deus noster protector et scutum.

Notum est Alciati emblema de milite, qui scutum quo omnium hostium tela exceperat, cymbam fecit, qua fluvium pedibus impermeabilem trajecit, indeque clypeum osculatus : Hic, inquit, verus et solus amicus mihi fuit, cum premererque solo, cum premererque salo. Tale scutum ubique et in omnibus Abrahæ aliisque sanctis fuit et est Deus, præsertim in tentatione et persecutione. Hinc Philo cum aliis Judæis apud C. Caligulam Cæsarem accusatus ab Apione, quod Cæsari divinos honores non tribueret, ejectus ex aula, sociis Judæis respondit : « Bono animo nos esse oportet, quibus iratus est Caius : quia necesse est adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium. » Testis est Eusebius, lib. II *Histor.*, cap. V.

Hac spe in Deum obfirmatus S. Joannes, qui eo quod mire coleret silentium, Silentiarius est dictus, cum relicto episcopatu in monasterium clanculum sese recepisset, et in disciplinam S. Sabæ tradidisset, atque Alamundarus cum suis Saracenis Palæstinam ejusque monasteria vastaret, et multa hominum millia in servitutem abduceret : cæteris fugientibus, solus Joannes Silentiarius in monasterio remansit, ponens Altissimum refugium suum. Urserunt eum monachi, ut et ipse fuga sibi consuleret; quibus ille : « Si Deus, inquit, mei curam non gerit, ut quid vivo ? » nec eum spes aut Deus fefellit. Misit enim illico ingentem et horribilem leonem, qui Joannem custodiret die et nocte, eumque semper comitaretur, ac a Sarracenorum insidiis et injuriis tutaretur. Ita refert oculatus testis Cyrillus in ejus Vita.

Vers. 6.

6. ITA UT CONFIDENTER (θαῤῥοῦντας, id est audentes, fidentes, securi, animosi) DICAMUS : DOMINUS MIHI ADJUTOR, NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI HOMO. — Citat *Psalm.* CXVII, 6. Probat Apostolus argumento a majori ad minus, nos debere contentos esse præsentibus, sperando in Deum, quod ipse futuræ necessitati nostræ providebit, *q. d.* Deo adjutore nullus timendus est homo quantumvis potens et inimicus; ergo multo minus Deo adjutore timenda est paupertas : nec enim paupertas tam potens est quam homo. Ita Ribera.

Excitat Hebræos ad fiduciam in Deo collocandam.

Mihi adhuc profundius magisque connexum videtur argumentum Apostoli, nimirum ut velit succidere causam avaritiæ et diffidentiæ Hebræorum, *q. d.* Vos, o Hebræi, solliciti estis, ut congeratis novas opes, quia vestris vos privant Judæi. Hæc ergo prima est radix vestræ paupertatis, pariter et avaritiæ atque nimiæ sollicitudinis, nimirum hominum, puta Judæorum persecutio. Huic ergo oppono spem et adjutorium Dei : Deo enim adjutore non est quod timeatis Judæos aliosve homines : vel enim Deus iis vos liberabit; vel vires roburque dabit ad expilationes, paupertatem omnemque persecutionem fortiter tolerandа; vel aliorum beneficentia, aliisque mille modis vestræ necessitati providebit. Dicite ergo cum Davide rege vestro : « Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo. »

Vers. 7.

7. MEMENTOTE PRÆPOSITORUM VESTRORUM, QUI VOBIS LOCUTI SUNT VERBUM DEI; QUORUM INTUENTES EXITUM CONVERSATIONIS, IMITAMINI FIDEM. — Loquitur de fidei doctoribus, Apostolis, Episcopis, sacerdotibus; sed an de vivis, an de defunctis loquatur, dubitant nonnulli. Theophylactus censet loqui de vivis, *q. d.* Mementote vestrorum doctorum, qui pro vobis laborant, ut eis necessaria vitæ subministretis. Verum certum est Apostolum loqui non de vivis, sed de defunctis; patet ex eo, quod ait : « Quorum intuentes exitum conversationis, » id est, finem vitæ honestissimum. Ita Chrysostomus et Syrus, *q. d.* Recogitate quales fuerint primi vestri doctores, Stephanus, Jacobus et alii, quam fuerint in fide constantes, et rerum periturarum contemptores, quam fortiter martyrium pro fide obierint, quam pulcher et gloriosus fuerint eorum exitus, quam pulchra et gloriosa mors, imo triumphus; imitamini eorum fidem, constantiam, perseverantiam animique fortitudinem, ut æque ac illi pro fidei confessione quidvis perpeti cupiatis. « Fidem » enim hic, uti et cap. XI, proprie accipio cum Theophylacto, licet aliqui per fidem intelligant fidelitatem, quam Deo professi sumus in baptismo nullis minis, promissis, pœnis, vel præmiis nos violaturos.

Loquitur Apostolus de præpositis non vivis, sed defunctis.

Loquitur Apostolus de commemoratione, tum privata fidelis cujusque, tum solemni et publica totius Ecclesiæ. « De mortuis loquitur, ait Theodoretus, ut Jacobo fratre Domini, et Jacobo fratre Joannis, » qui jam erant interfecti. Jubet ergo hic Paulus, eorum memoriam celebrari tum in canone Missæ a sacerdote, ait Eustratius Constantinopolitanus, et ex eo noster Turrianus, in lib. VIII *Constit. Apost.*, apud S. Clementem, cap. XXXIII; tum anniversario festo diei, quo mortui, vel pro Christo occisi sunt, a toto populo. Hoc enim sanxerunt Apostoli Petrus et Paulus apud Clementem loco citato, quorum verba simillima sunt hisce Paulinis. Aiunt enim : « In diebus Apostolorum fideles vacent (ut memoriam eorum cele-

brent) : magistri enim vestri fuerunt ad docendum vos de Christo, vobisque Spiritum Sanctum dederunt. In die Stephani Protomartyris item vacent; ac reliquis diebus SS. Martyrum qui Christum vitæ suæ anteposuerunt. »

Nota : Pro *intuentes* græce est ἀναθεωροῦντες, id est, ut Chrysostomus, recogitantes, sæpius contemplantes, iterum iterumque considerantes et speculantes.

Vers. 8. Heri divinitatis Christi, hodie humanitatis.

8. JESUS CHRISTUS HERI ET HODIE, IPSE ET IN SÆCULA.— B. Cyrillus, lib. *De Fide ad reginas* : « Heri, inquit, significat æternitatem divinæ naturæ in Christo, « hodie » significat novitatem incarnationis. Et S. Ambrosius, lib. V *De Fide*, cap. II : « Heri, » inquit, pertinet ad æternam, « hodie » ad carnalem generationem Christi, *q. d.* Christus est « heri, » id est fuit ab æterno; est « hodie, » id est tempore præsenti; est « et in sæcula, » id est, omni tempore futuro : quod S. Joannes ait *Apoc.* I : « Qui est, qui erat, et qui venturus est; » quanquam Theodoretus ex Nazianzeno, hæc duo conjungat : « Heri et hodie, inquit, appellat humanam et temporariam Christi naturam; æternam autem, cum ait : Ipse et in sæcula, vocat divinitatem Christi. » In eo ergo conveniunt Cyrillus, Ambrosius, Gregorius Nazianzenus, Theodoretus, imo et Chrysostomus, Theophylactus, Anselmus et alii, quod significetur hic æternitas et divinitas Christi, quam contra Arianos ipsi ex hoc loco probant, *q. d.*, ait Cajetanus : Hæc est fides quam sequi debetis, o Hebræi, ut videlicet credatis Christum æternum esse, atque adeo Deum. Hic enim articulus est totius fidei Christianæ fundamentum. Verum « heri » nec in Scriptura, nec apud profanos significat æternitatem. Imo « heri et hodie » in Scriptura significat idem quod « paulo ante et nunc, » ut bene advertit Ribera. Sic *Eccli.* XXXVIII, 23, dicitur : « Memor esto judicii mei, sic enim erit et tuum : mihi heri, et tibi hodie. » Et I *Machab.* IX, 44 : « Non est hodie, sicut heri. » Et *Exod.* V, 14 : « Quare non impletis mensuram laterum, sicut prius, nec heri, nec hodie? »

Heri nec in sacris Scripturis, nec apud profanos significat æternitatem.

Secundo, Œcumenius sic explicat, *q. d.* Paulus : « Ne exspectetis, o Hebræi, alium Messiam, sicuti Judæi exspectant Antichristum. Christus enim non est sicuti Aaron, qui pauco tempore fuit Pontifex, et mortuus est, sed omni tempore vivit Christus; manetque pontifex et liberator noster. »

Tertio, Vatablus : Christus, inquit, id est Christi doctrina et fides, « est heri, et hodie, et in sæcula, » id est, manet omni tempore, estque invariabilis. Huic expositioni favet id quod sequitur : « Doctrinis variis nolite abduci. »

Quarto et optime, Cyrillus supra notat Apostolum non tam loqui de divinitate Christi, quam de humanitate. Loquitur enim de Jesu Christo ut redemptore, liberatore et salvatore nostro : hic autem est Deus homo; hominis enim hujus proprium nomen, illi in circumcisione inditum, est Jesus. Hic ergo homo, qui dicitur « Jesus, » fuit « heri, » id est, paulo ante vos, o Hebræi, vixit in terris, idem est « et hodie, » quia hoc tempore præsenti Christus resurgens a mortuis etiamnum vivit; « idem est et in sæcula, » quia vivet et regnabit gloriosus in omnem æternitatem. Ita ut Christus omnem differentiam temporis amplectatur : fuit enim Christus « heri, » id est, in tempore præterito; idem est « hodie, » id est, in tempore præsenti; idem erit « et in sæcula, » id est, omni tempore futuro.

Christus homo omnem temporis differentiam complectitur.

Nota : Occurrit Apostolus tacitæ objectioni Hebræorum, *q. d.* Ne mihi objiciatis, o Hebræi : Tu, Paule, vis nos imitari fidem Apostolorum, nimis magna exigis a nobis. Apostoli enim præsentem habuerunt, viderunt et audiverunt Christum, fidei non tantum ducem, sed et objectum : nos vero Christum non vidimus, nec audivimus : Christus enim jampridem hac vita defunctus est; ne, inquam, hæc dicatis, nam Christus qui paulo ante vixit, etiamnum vivit, et vivet in sæcula. Sicut ergo Christus vivens Apostolis affuit, ita etiamnum suis adest, vobisque, o Hebræi, et deinceps aliis omnibus fidelibus Christi fidem secuturis aderit, eritque vester omniumque fidelium redemptor, protector et salvator, ut sua doctrina et gratia eos in fide sua confirmet, et contra omnes persecutiones corroboret, ac tandem æterna gloria, quam fide sua nobis proponit et pollicetur, eosdem, si in fide perseverent, remuneret et coronet. Sic fere D. Thomas, Anselmus, Galenus et Ribera (1). Hanc enim Christi resurrectionem et æternitatem sæpe hac epistola Hebræis inculcat Apostolus, eamque opponit pontificatui temporaneo Aaronis. Unde tantopere cap. VII et seqq. ursit illud *Psalm.* CIX : « Tu (o Christe) es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. »

Christi æternitas et invariabilitas urgetur.

Nota hebraismum : intelligitur enim *caph* similitudinis, id est *sicut;* deinde copula *et* idem est quod *sic*. Hebræum enim *vau* copulativum, cum duo similia copulat, sæpe, uti videre est in Proverbiis, accipitur pro *sic*. Sensus ergo est : Jesus Christus, sicuti fuit heri, sic est hodie, sic erit et in sæcula.

Vers. 9. Hæresis Simonis Magi et Ebionis de escis.

9. DOCTRINIS VARIIS ET PEREGRINIS NOLITE ABDUCI. — Notat hæreses Simonis Magi, Ebionis et Judaizantium jam tum suborientes. Ad Judaizantes enim spectat id quod sequitur de escis, cum ait : « Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis, » scilicet Judaicis, ut mox dicam.

Tres proprietates hæreseos : Varia.

Nota hic tria epitheta et proprietates hæreseos. *Prima* est, quod sit varia, quia non tantum a veritate, sed et a seipsa evariat, et in multas sectas abit : nam, ut ait D. Thomas, veritas consistit in medio, quasi in centro, unde ad circumferentiam multis viis et lineis abitur : quam ergo sunt variæ lineæ a centro ad circumferentiam, tam variis

(1) Juxta alios, hanc sententiam præmittit Paulus exhortationi ad constantiam in nova religione Christiana.

modis a veritate ad errores et hæreses abitur et deviatur.

Peregrina.

Secunda proprietas hæreseos est, quod sit peregrina, quia extranea et abhorens est a schola veritatis et doctrina Ecclesiæ, quia aliunde importata est, et a philosophis aliisque curiosis hominibus, diabolo suggerente, conficta.

Demens et avia.

Tertia proprietas est, quod suos abducat, ut omni vento doctrinæ circumferantur. Noster Interpres in Græco legit, uti etiamnum nonnulli legunt, παραφέρεσθε, id est *abduci*. Jam multi cum Chrysostomo legunt περιφέρεσθε, *circumferri*, de quo dixi *Ephes.* IV, 14. Hoc verbo notat maniam et vertiginem hæreticorum, quibus familiare est rotari perpetuo, nova dogmata indies fingere et refingere, atque ex una hæresi in alias corruere, omnique vanitatis et errorum vento circumferri. Exempla hujusce rei quotidie nimis multa et funesta videmus.

OPTIMUM EST ENIM GRATIA STABILIRE COR, NON ESCIS, QUÆ NON PROFUERUNT AMBULANTIBUS IN EIS. — Pro *optimum* græce est καλόν, id est bonum, scilicet per excellentiam, hoc est optimum, *q. d.* Ne abducamur et circumferamur variis doctrinis, optimum remedium est, ut « gratia, » id est sanctitate et probitate, stabiliamus in fide cor nostrum (si enim deficis a sanctitate, facile quoque deficies a fide; sin sanctitatem conserves, conservabis etiam et fidem) « non escis, » quæ ad tempus quidem cor et vitam stabiliunt, « sed non profuerunt, nec prosunt ambulantibus in eis, » id est iis, qui vitam ducunt inter contubernia, convivia et symposia. Nam quantumcumque escis cor stabiliant, tandem tamen deficient et morientur. Ita Ribera.

Per escas intellige observantias certarum escarum.

Verum quia de intemperantia escarum hic non agit Apostolus, et quia escas has opponit gratiæ et fidei, quasi escæ hæ fuerint occasio vel objectum doctrinæ variæ et peregrinæ, quæ fidei opponitur, hinc melius Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus, per *escas* intelligunt observantias certarum escarum et ciborum lege Mosaica præscriptas, *Levit.* cap. XI; hæ enim « non profuerunt, » id est, non justificarunt comedentes, nec mentibus eorum robur gratiæ addiderunt, sed potius post Christum eis occasionem peregrinæ doctrinæ, judaismi et Judaizantium dederunt. Unde his opponit gratiam, id est legem gratiæ, inquit Anselmus, ipsamque gratiam Christi.

Dices : Si hoc voluisset Apostolus, non dixisset « escis, » sed, abstinentia, vel delectu escarum. Respondeo : Nego consequentiam, nam putabant Judæi escis lege permissis quasi sanctis stabiliri cor, purgari et sanctificari. Delectum autem escarum Judaicarum satis significat Apostolus, cum ait : « Ambulantibus in eis, » id est inter eas, his scilicet quæ lege permissæ sunt, utendo; illis quæ lege vetitæ sunt, abstinendo. Hic sensus aptus est et commodus ; sed aptior evadet et plane genuinus, si cum Galeno et Vasquez dicamus, Apostolum perstringere Merinthianos et Cerinthianos, qui christianismo judaismum agglutinare volebant, magnamque partem religionis in epulis et cibis sacrificalibus, qui Deo in sacrificio oblati erant, collocabant, quasi tales cibi sanctificarent homines, eosque Deo gratos redderent. Erant enim hi hæretici ex schola Pharisæorum, qui in sacrificiis consenuerant. Apostolus ergo escas non communes, sed sacras, sive Deo in sacrificio oblatas intelligit : pars enim victimæ sacrificatæ cedebat Deo, pars sacerdoti, pars offerentibus laicis, ut patet *Levit.* cap. III. Hisce enim sacris escis mentem purgari, sanctificari et fulciri putabant Judaizantes, sed falso : nam id Apostolus ex Christi doctrina tribuit fidei, spei, charitati et gratiæ Christi. Quod enim de escis sacrificalibus loquatur Apostolus, patet ex eo, quod hisce opponens escas Christianorum spirituales, subdit : « Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt, » *q. d.* Sacerdotes, Levitæ et plebs magnam vim et sanctitatem ponit in suis sacrificiis et victimis : nam offerens suas victimas in tabernaculo Mosaico, ex eis deinde escas capit, iisque se sanctificari putat, sed falso. Nos vero Christiani habemus altare et victimas longe nobiliores, quæ vere nos sanctificant, quibus vesci non possunt Judæi, Levitæ et sacerdotes Aaronici.

Merinthus et Cerinthus christianismo judaismum volebant agglutinare.

Tres partes victimæ sacrificatæ tribus diversis dabantur, Deo, sacerdoti, offerenti laico.

Vers. 10.

10. HABEMUS ALTARE, DE QUO EDERE NON HABENT POTESTATEM (ἐξουσίαν, id est facultatem, licentiam) QUI TABERNACULO DESERVIUNT. — « Altare, » scilicet in quo offerimus sacrificium corporis et sanguinis Christi, olim in cruce immolati; quod edunt et participant non Levitæ Judæi, sed sacerdotes et fideles Christiani, dum sumunt S. Eucharistiam, hoc fine, ut gratiam cor stabilientem, de qua dixit Apostolus vers. præced., consequantur, cibumque sumant corpus Christi, qui eos vivificet in æternum. Ita Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Anselmus, Sedulius, Primasius, Haymo. Quod enim Apostolus non loquatur de altari crucis, ut volunt hæretici, sed Eucharistiæ et Missæ, patet ex verbo *habemus* : altare enim crucis non habemus, sed habuimus a 1600 annis. Rursum ex verbo *edere*; ex altari enim crucis non edimus, sed ex altari Eucharistiæ. *Tertio*, quia tabernaculo, id est altari tabernaculi veteris, ex quo sacerdotes et offerentes Judæi victimas comedebant tanquam escas sanctas, oppponit *altare* hoc Ecclesiæ novum, ex quo sacerdotes et fideles non escas carnales boum et ovium, sed escam divinam et cœlestem comedunt, scilicet corpus Christi. Proponit Apostolus Hebræis hoc altare Eucharistiæ, ut in persecutione hac esca Eucharistiæ Christi cor suum stabiliant. Nam nihil ita mentem pascit et confortat, atque sacra communio : hæc enim facit, « ut tanquam leones ignem spirantes ab hac mensa recedamus facti diabolo terribiles, » sicut ait S. Chrysostomus, hom. 61

Loquitur hic Paulus de altari Eucharistiæ, non crucis.

Sacræ communionis fructus et effectus.

ad Popul. Hac de causa primi Christiani tempore persecutionis crebro communicabant, imo Eucharistiam domum deferebant, ut urgente periculo communicarent, quoties vellent, ut docent Tertullianus, Cyprianus et alii. Atque ego sane puto tantam constantiam Martyrum, quantam ubique illo sæculo legimus, tot eorum victorias et triumphos, sacræ communioni vel maxime tribuenda esse.

Missa est sacrificium.

Nota metonymiam, qua continens ponitur pro contento, scilicet « altare » pro cibo et sacrificio altari contento et oblato. Hinc patet Eucharistiam et Missam esse sacrificium : habet enim Eucharistia suum altare; ubi autem est altare, ibi necesse est ut sit sacerdos pariter et sacrificium : hæc enim tria sunt correlativa.

Unde pro *altare*, in Græco est θυσιαστήριον, *q. d.* « sacrificatorium, » in quo scilicet sacrificatur et sacrificium offertur. Respondet Beza, « altare » metonymice hic sumi, non pro sacrificio, sed pro oblationibus fidelium, quæ fiunt ad altare, cum scilicet panes, oleum, ova, pecuniam, aliaque ministris Ecclesiæ offerunt. Sed hoc insulse dicitur :

Per altare non intelliguntur oblationes (ut vult Beza), quas fideles offerunt sacerdotibus, idque ob sex rationes.

Primo, quia æque sacerdotes Aaronici suas habebant oblationes, quas edere poterant ; Apostolus autem hic altare tribuit Christianis tale, quale non habent Aaronici, quo longe superant Aaronicos : ergo per *altare* non intelligit oblationem.

Secundo, nusquam alibi « altare » significat oblationes, sed sacrificia : nec enim pro oblationibus requiritur altare, sed pro sacrificiis. Oblationes enim in gazophylacium, arcam, abacum, aut in manus sacerdotis deponi solent. Imo *Canon* 3 Apostolorum diserte vetat ne quidquam in altari offeratur, præter ea quæ Dominus instituit, scilicet corpus et sanguinem suum.

Tertio, has oblationes non comedunt offerentes, sed sacerdotes : Apostolus autem significat ex hoc altari comedere fideles quoslibet Hebræos, ut gratiam consequantur, qua cor in persecutione stabiliant : ergo per *altare* non intelligit oblationes quas fideles offerunt sacerdotibus.

Quarto, quorsum hic meminisset oblationum Apostolus? quid oblationes faciunt ad rem et scopum Apostoli? quam gratiam et sanctitatem afferunt? quomodo cor stabiliunt?

Quinto, Apostolus huic altari hoc vers. et seq. opponit altare tabernaculi proprie dictum, in quo sacrificabantur animalia; ergo hic quoque proprie dictum *altare* intelligit, scilicet sacrificii Eucharistiæ, quod antitypum est, et directe opponitur altari tabernaculi.

Sexto, quia simili plane modo dixit Apostolus I *Cor.* x, 18 et 21 : « Videte Israel secundum carnem : nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Non potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum. » Atqui ibi per mensam intelligit altare Eucharistiæ, ex quo sacram synaxim sumunt fideles, perinde ac Gentiles et Judæi ex suis altaribus comedebant carnes ibidem immolatas, ut participes essent sacrificii. Vide dicta I *Cor.* x, vers. 18 et 21; ergo et hic per « altare » intelligit mensam et altare Eucharistiæ. Denique, hinc in Ecclesia, omni sæculo fuerunt altaria, eorumque Patres omnes meminerunt. Citat eos Galenus hic; erantque non tantum Catholicis, sed et hæreticis magnæ venerationi, adeo ut Donatistæ, qui sacra et Sacramenta Catholicorum profanabant, altaria tamen eorum lignea dejicere non sint ausi; sed tantum propter inunctionem, qua in consecratione ab Episcopo sacro chrismate delibuta erant, eadem deraserint, ne quid cum Catholicis viderentur habere commune : testis est Optatus Milevitanus, lib. VI *Contra Parmenianum* et alibi. Quanto sanctiores fuerunt Donatistæ Calvinianis, qui altaria omnia suffodiunt et demoliuntur? Nimirum altaria, quæ ante Lutherum et Calvinum ubique extiterunt, et multis in locis adhuc extant antiquissima, a mille et amplius annis erecta, novatores istos novæ doctrinæ et hæresis convincunt : testes enim sunt majores nostros non habuisse sensum et spiritum Lutheri et Calvini; testes sunt majores nostros Eucharistiam habuisse pro sacrificio, eamque tanquam sacrificium in altaribus hisce Deo obtulisse; testes sunt ipsos habuisse et coluisse sacerdotes proprie dictos, quales jam habent Catholici, qui Missas in altaribus celebrarent.

In Ecclesia semper fuerunt altaria quæ Novantes hæretici demoliuntur.

Calviniani pejores Donatistis.

Altaria antiquissima testantur Missam esse sacrificium.

Vers. 11, 12, 13 et 14. Argumentum quo Paulus probat Judæos non posse edere de corpore Christi.

11, 12, 13, 14. QUORUM ENIM ANIMALIUM INFERTUR SANGUIS PRO PECCATO IN SANCTA PER PONTIFICEM, HORUM CORPORA CREMANTUR EXTRA CASTRA. — Probat id quod præcessit (hoc enim significat vox *enim*), scilicet non licere iis, qui tabernaculo serviunt, puta Levitis et Judæis, edere de nostro altari, scilicet de victima corporis Christi in Eucharistia. Probat autem hoc ex typo veteri sic : Levitæ non poterant edere eas victimas, quarum sanguis peccatorum expiatorius inferebatur in Sancta sanctorum; hæ autem victimæ erant typus, et repræsentabant nostram victimam corporis Christi in Eucharistia; ergo nec hanc fas est eis edere. Ita Theophylactus.

Rursum, hasce victimas adeo non comedebant Levitæ, ut eas extra castra in deserto et extra civitatem in Judæa omnino concremarent. Hoc autem non significabat aliud, quam extra castra veteris tabernaculi et sacerdotii egrediendum esse ei, qui Christi in cruce, nostri amore, pro peccatis nostris tot pœnis et tormentis quasi tosti et cremati, in altari Eucharistico particeps esse velit : ergo Levitæ et Judæi, quamdiu in suis judaismi castris et tabernaculis manent, de nostro altari Eucharistiam sumere et comedere non possunt.

Hircus et vitulus immolati extra castra non comedebantur.

Nota : Quoad litteram hæc animalia immolata pro peccato, quæ non comedebantur a sacerdotibus, sed cremabantur extra castra, erant hircus et vitulus, qui offerebantur pro peccatis pontificis et totius populi, maxime in festo expiationis. Horum enim sanguine expiabantur Sancta sanc-

torum, ideoque eorum cadavera cremanda erant extra castra, ut patet *Levit.* IV, 11, et XVI, 27.

Hujus cæremoniæ quatuor causæ. Litteralis.

Nota *secundo* : Hujus cæremoniæ quatuor erant causæ, scilicet litteralis, allegorica, tropologica et anagogica. Tres hasce ultimas ordine hic persequitur Apostolus. Litteralis ergo causa hujus cæremoniæ, cur scilicet animalia cremarentur extra castra, erat, ut hac crematione excitarent in Judæis peccati horrorem et detestationem. Tacite enim significabat, quod, sicut victima pro peccato extra castra cremabatur, ita multo magis peccatum ipsum, et peccatores extra mundum cremabuntur in inferno. Rursum hæc cæremonia tacita erat oratio, qua pontifex rogabat Deum, ut peccata ista totius populi, id est, pœnæ peccatis eorum debitæ, ipsum populum non tangerent, nec læderent, sed cum victima hirci et vituli, quasi extra castra populi efferrentur, cremarentur et abolerentur.

Peccatum Episcopi et sacerdotis totum populum inquinat.

Ubi nota, peccata pontificis, utpote personæ communis et principis, totius populi æquari peccatis. Nam tam victima pro peccato pontificis, quam victima pro peccato populi oblata, cremanda erat extra castra, ut significaret peccatum pontificis, quasi principis, tota populi castra contaminare : alia enim peccata privatorum hominum expiabantur victima immolata in ipsis castris et in ipso tabernaculo, neque censebantur tota castra contaminare, maculare aut polluere.

Causa allegorica.

Causam allegoricam hujus cæremoniæ dat Apostolus vers seq., qui est 12, scilicet hac cæremonia significatum fuisse, quod «Christus extra castra,» id est extra portam urbis Jerusalem (castra enim suas habebant portas, erantque quasi urbs cum suo tabernaculo et templo ambulans, et mobilis per desertum) torrendus erat in cruce, et abolito castrorum Judaicorum tabernaculo, et templo, Ecclesiam Gentium per totum orbem diffundendam morte sua erat instituturus; ut «crux Christi non templi esset ara, sed mundi,» ait S. Leo, serm. 9 *De Passione*.

Crux Christi non templi ara, sed mundi.

Denique sanguis victimarum expians Sancta sanctorum, significabat Christum sanguine suo expiaturum cœlum ipsum : non quasi cœlum in se immundum sit, sed quod legaliter et symbolice censeretur immundum, et quasi aspergine quadam peccati (peccatum enim morali quadam æstimatione censetur et in Scriptura dicitur contaminare ipsam terram, cœlum totumque mundum) maculatum, ideoque clausum, perinde ac templum pollutum clauditur. Christus ergo suo sanguine peccata nostra expians, etiam cœlum ipsum peccatis nostris quasi contaminatum, quodammodo expiasse et reconciliasse censetur, dum illud nobis aperuit et reseravit. Ita Radulphus in *Levit.* cap. XVI.

Peccatum cœlum et terram inquinat.

Causa tropologica.

Tropologicam causam hujus cæremoniæ dat Apostolus, vers. 13, scilicet hanc cæremoniam significasse omnes, qui ad Christum et altare Eucharisticum accedere cupimus, exire debere «extra castra» pompæ, voluptatum, luxus et legum tabernaculi, id est, mundi hujus caduci et mobilis, ut portemus improperium crucis Christi, imitando scilicet et voluntarie amplectendo Christi paupertatem, abstinentiam, humilitatem, contemptum, persecutiones, tormenta et martyrium. Hisce enim verbis Apostolus excitat Hebræos, ut Judæorum persecutiones, contumelias, rapinas et dira quæque, pro Christi fide fortiter sustineant, et in iis glorientur, tanquam qui cum Christo extra castra judaismi et mundanæ felicitatis egrediantur, portantes improperium crucis ipsius. Sic «Apostoli ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.» Exeamus ergo et nos cumulati opprobriis, consputi milleque probris oppleti, portantes crucem nostram cum Christo; exeamus, inquam, læti, fidentes et animosi, tanto duce Christo nobis præeunte. Ita Theodoretus, S. Thomas, Anselmus, Theophylactus.

Causa anagogica.

Anagogicam causam dat vers. 14, scilicet hac cæremonia adumbratum fuisse, quod in hac vita et mundo non habeamus manentem civitatem, sed quod in eo degamus, quasi in castris et tabernaculis; ut sciamus nos hic esse peregrinos et milites, qui futuram civitatem æternam in cœlis inquirere, et pro ea generose contra carnem, mundum et dæmonem dimicare, ad eamque omnibus viribus tendere et conniti debeamus (1).

Vers. 15.

15. PER IPSUM ERGO OFFERAMUS HOSTIAM LAUDIS SEMPER DEO, ID EST, FRUCTUM LABIORUM CONFITENTIUM NOMINI EJUS. — Vox *ergo* illativa hanc sententiam infert ex vers. præced., ibi enim dixit Apostolus : «Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus;» inde hic infert : «Offeramus ergo hostiam laudis,» *q. d.* Quia nos manet futura illa beata et gloriosa civitas in cœlis, hac de causa alacres portemus improperium Christi, Deoque in persecutione læti et constantes serviamus, illum laudando, illique gratias agendo. «Per ipsum ergo,» Christum scilicet tanquam pontificem et mediatorem nostrum, qui hæc omnia bona nobis conciliavit, quique nostra vota Deo offert, «offeramus hostiam laudis,» id est sacrificium Missæ, quæ recte dicitur «hostia laudis,» quia a Christo Domino Deo Patri primum fuit oblata in gratiarum actionem et laudem, idemque Christus nobis, ut imitaremur, præscripsit et instituit : indeque dicta est Eucharistia; id est gratiarum actio. Videtur enim Apostolus persistere in altari Eucharistico, quod nobis commendavit vers. 10.

Eucharistia hostia laudis, sive gratiarum actio.

Verum arctior videtur hæc interpretatio, præsertim cum Apostolus «hostiam hanc laudis» explicans subjungat : «Id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus,» *q. d.* Hymnos, psalmos, gratiarum actiones labiis nostris Deo offeramus,

(1) Vers. 14. Breves enim post tribulationes, nobis moriendum est, cœlumque ingrediendum.

quibus confiteamur Dei nomen, id est, quibus celebremus Dei bonitatem, sapientiam, justitiam. Hæc enim Dei attributa sunt Dei nomen, iis enim nominatur, celebratur et glorificatur Deus tanquam titulis suæ majestatis, honoris, famæ, celebritatis et gloriæ. Hisce ergo hymnis et laudibus semper Deum celebrare debemus, tum privatim, tum publice, præsertim in Missa, quæ, ut recte advertit Galenus, proprie est sacrificium laudis et gratiarum actionis.

Vers. 16.

16. BENEFICENTIÆ AUTEM ET COMMUNIONIS NOLITE OBLIVISCI. — « Communio » hic idem est, quod beneficentia. Unde Theophylactus et Syrus legit *communicationis*, scilicet in pauperes et egentes. Notat vox *communio* beneficentiam bona divitum facere communia cum pauperibus. Addunt alii, eam utrimque bona tam dantis, quam accipientis facere communia; quia scilicet dans dat sua terrena, et ab accipiente recipit preces et benedictionem, aliaque bona spiritualia, *q.d.* Paulus: Licet a Judæis, bonis sitis spoliati, nolite specie paupertatis vos excusare a beneficentia et eleemosyna, sed liberali animo magnaque spe in Deum vestra erogate, nec dubitate Deum in vos vicissim liberalem fore, pluraque semper daturum, ut nunquam dandi et erogandi vobis materia desit. Ita Theophylactus. Sic S. Joannes Eleemosynarius, Archiepiscopus Alexandrinus, quo plus pauperibus dabat, eo plus aliunde recipiebat : hinc ipse Deo dicere solebat : « Videbo, Domine, quis citius deficiet, an tu mihi dando, an ego aliis distribuendo, » *q. d.* Paulus : Dum volo vos hostiam laudis semper offerre, nolo vos eleemosynæ oblivisci, volo vos ita agere Magdalenam, ut non negligatis Martham. Dixi quidem fructus labiorum esse Deo dandos, nolo autem vos ita orationi incumbere, ut misericordiam in proximos omittatis; de hac enim dicit Dominus *Osee* VI, 6 : « Misericordiam volui, et non sacrificium. »

Vox communio denotat beneficentiam dantis et accipientis.

Mirabilis vis et virtus eleemosynæ in S. Joanne Eleemosynario.

Audi quid Gentiles de beneficentia senserint. Pythagoras rogatus, « qua ratione homines diis similes haberi possent? » respondit : « Si veritatem amplecterentur, et cunctis benefacerent. » Testis Ælianus, lib. XII.

Gnomæ de beneficentia.

Theophrastus interrogatus, « quidnam vitam conservaret humanam? » respondit : « Beneficentia. »

Anaxilaus rex interrogatus, « quid esset in regno beatissimum? » respondit : « Nunquam vinci beneficiis. »

Vespasianus Imperator, licet avarissimus, dicebat tamen, « non licere quempiam a vultu Imperatoris tristem discedere. »

Titus in cœna recordatus, quod eo die nemini quidquam præstitisset : « Amici, inquit, diem perdidi. »

Alexander Severus Imperator rogatus, « quis esset rex optimus? Qui, inquit, amicos muneribus retinet, et inimicos beneficiis ambit et reconciliat. »

Alfonsus, Aragonum rex, audiens quosdam beneficiis acceptis ingratos esse, dixit, « ingratos nequaquam effecturos, quo minus ipse et humanus et beneficus perstaret. » Quidni ergo Christianus sequatur beneficentiam Christi, qui, ut ait S. Petrus *Act.* X, 38, « pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos a diabolo? »

TALIBUS ENIM HOSTIIS PROMERETUR DEUS. — « Hostias » vocat communionem et beneficentiam, tum quia omnis actus bonus cujuslibet virtutis relatus ad Dei honorem, est actus religionis, itaque fit quasi hostia Dei; tum proprie quia eleemosyna est quasi hostia non immolata, sed oblata Deo, per manus pauperum qui ex ea vivunt. Gratissima autem est Deo, magisque ei placet, quam sacrificium : adeo ut Deus sibi dari et offerri æstimet id, quod datur pauperi. Nam, ut Christus ait *Matth.* XXV, 40 : « Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. » Sic eleemosynam Apostolus græce vocat *liturgiam*, II *Cor.* cap. IX, vers. 12. Simili modo *Philip.* IV, 18, eleemosynas Philippensium ad se missas vocat « odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Domino. »

Omnis actus virtutis relatus ad Dei honorem est actus religionis.

Vide Chrysostomum in *Psal.* XCV, ubi decem genera talium sacrificiorum enumerat. *Primum,* inquit, sacrificium est martyrii; *secundum,* deprecationis; *tertium,* jubilationis; *quartum,* justitiæ; *quintum,* eleemosynæ; *sextum,* laudis; *septimum,* compunctionis; *octavum,* humilitatis; *nonum,* prædicationis; *decimum,* beneficentiæ in Sanctos.

PROMERETUR. — Barbare et male vertisse hic Intrepretem nostrum calumniatur Calvinus et Beza, quod nomen meriti inducat, cum illud non sit in Græco. Sed Respondeo, græce est εὐαρεστεῖται, id est, ut Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius et Erasmus vertunt, conciliatur et placatur, ac consequenter provocatur et inducitur Deus ad benefaciendum iis, qui in alios sunt benefici : quod quid aliud est, quam quod promereamur, sive conciliemus nobis Deum active; vel passive, quod Deus hisce *promereatur,* id est demereatur et concilietur, ut annotavit Erasmus? Est enim *promereor* verbum deponens, ac proinde tam passive quam active capi potest. Sicut ergo muneribus promeremur et conciliamus nobis principes, ut nobis sint amici, propitii, benefici : ita eleemosyna et bonis operibus conciliamus et promeremur Deum, ut nobis magis fiat amicus, propitius et beneficus. Bona enim opera nostra Deus habet loco beneficiorum, ut quot bona opera facimus, tot Deus sibi a nobis collata æstimet beneficia, quæ ipse, uti liberalissimus est, remunerari, suaque gratia et gloria compensare, iisque tanquam meritis mercedem amplissimam retribuere statuit et decrevit. Syrus vertit שפר *scaphar,* id est pulchrescit Deus, *q. d.* Eleemosyna nostra Deo miræ est voluptati, illa se pascit, oblectat, pulchrescit, hilarescit et gloriatur; quod vulgo Flandrice dicimus, *hy is daer moy mede.*

Calvini et Bezæ Interpretem reprehendentium refutatio.

Bona opera quantum Deo placeant.

Vers. 17. Obediendum Superioribus Ecclesiasticis.

17. OBEDITE PRÆPOSITIS VESTRIS, ET SUBJACETE EIS. — « Præpositos » vocat pastores et Episcopos; hisce, etiamsi dyscoli sint et scelerati, inquit Theophylactus, obedientiam humilem, submissam et supplicem (hanc enim significat ὑπείκετε, id est *subjacete*) exhiberi jubet, *q. d.* Quidquid vobis pastores præcipiunt, quod sanctum et sanum est, facite; jejunium, orationes, festa, supplicationes et similia indicit Episcopus; popinas et symposia vetat : obtemperate.

IPSI PERVIGILANT QUASI RATIONEM PRO ANIMABUS VESTRIS REDDITURI. — « Pervigilant, » id est, pervigilare debent, et vero cum boni sunt, uti jam sunt, re ipsa pervigilant, *q. d.* Quantumvis honoris, reverentiæ et obedientiæ deferas præposito, nunquam onus et periculum, quod ipse pro te suscepit, adæquabis. Ipse enim onus et curam animæ tuæ, omniumque et singulorum subditorum suorum gerere debet, pro eisque æternæ mortis periculo se exponit : singulorum enim probitas et salus ab eo exigetur in die judicii.

Onus et cura pastorum.

Secundo, cum tantum sit onus præpositi, prompte illi obedi, ne, si sis dyscolus et inobediens, onus ejus aggraves, sub quo ipse gemat, dum cogitat, quod pro tua inobedientia et malitia Deo rationem reddere debebit. Vide quantum sit onus pastorum et rectorum, ut non sine causa dixerit Chrysostomus hic, *homil.* 14 : « Miror si potest aliquis rectorum salvari. » Quis jam hunc honorem, imo onus et periculum appetat vel ambiat? Probat Apostolus tribus rationibus obediendum esse præpositis. *Prima* est jam exposita, quia ipsi pervigilant quasi pro animabus subditorum Deo rationem reddituri. *Secunda* est quæ sequitur : « Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes. » *Tertia* est : « Hoc enim non expedit vobis. » Singulas hasce rationes prudenter ponderat, et pathetice pertractat noster Alfonsus Rodriguez, tract. V *De Obedientia,* cap. X.

UT CUM GAUDIO HOC FACIANT, ET NON GEMENTES. — Obediens leve onus facit præposito, ut scilicet gaudeat in ejus obedientia et profectu, inquit Theophylactus; inobediens vero onus præposito aggravat, facitque eum gemere. « Gemunt » enim Prælati sub onere regiminis, dum suos labores irritos et frustraneos esse vident, dum satagunt subditos promovere in virtute et disciplina, et subditi id subterfugiunt, imo reluctantur; dum iis reluctantibus invigilant, rationesque et modos omnes excogitant et ineunt, quibus eos ad sanam mentem reducant, omnibusque excogitatis et factis, nihil se proficere, imo duriores fieri subditos vident : tunc enim rectorum onus hac inobedientia et rebellione subditorum mire aggravatur et pene deprimitur, ut sub eo gemant et suspirent. Insinuat Paulus Prælatos debere inobedientes subditos corrigere, non ulciscendo, sed gemendo et orando, ita tamen ut paternam correptionem et punitionem, prout res, tempus et personæ exigunt, non omittant.

Subditi inobedientia sua augent onus præpositorum.

HOC ENIM NON EXPEDIT VOBIS. — Græce ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο, incommodum enim hoc vobis. Hoc incommodum sive detrimentum est pœna debita culpæ inobedientiæ, ait S. Basilius in *Constit.* XXII, idque *primo,* quia, ut ait Chrysostomus, gemitus Prælati ob inobedientiam subditi invocat Dominum, ut ipse eam graviter ulciscatur.

Mala inobedientiæ tam in subditum quam superiorem manantia.

Secundo, quia gemitus hic et inobedientia subditi stringit præpositum, ut non audeat præcipere, quod subdito est utilius, sed quod illi est gratius et jucundius; itaque subditus non tantum obedientiæ merito privatur, sed et periculo æternæ salutis exponitur.

Tertio, quia, ut ait Chrysostomus, quod chorus est sine coryphæo, exercitus sine duce, navis sine navarcho, grex sine pastore, hoc est subditus sine præposito. Sicut ergo expedit chorum prompte obedire et sequi præcentorem, ut harmonia sit congrua et concinna; et sicut expedit ad victoriam, exercitum sequi ducem; denique gregi ut a lupo salvus sit et bene pascatur, expedit sequi suum pastorem : ita plane subdito, ut proficiat et salvetur, expedit prompte obedire præposito suo.

Vers. 18.

18. ORATE PRO NOBIS; CONFIDIMUS ENIM QUIA (quod) BONAM CONSCIENTIAM HABEMUS IN OMNIBUS (rebus et actionibus) BENE VOLENTES CONVERSARI. — Vox *enim* dat causam non tam positivam, quam amoventem impedimentum orationis, *q. d.* Orate pro me : non enim sum apostata legis, non sum simulator, non sum impostor, ac consequenter non sum indignus oratione fidelium, uti aliqui mihi apud vos, o Hebræi, detrahunt. Conscientia enim mihi testis est, mihique dictat, me sincere prædicasse verbum Dei, non ex odio legi Mosaicæ detraxisse, non honores, non lucra sectatum fuisse; sed pure veritatem Evangelicam annuntiasse, tantumque Dei gloriam et vestram salutem quæsivisse. Ita Chrysostomus et Theophylactus.

Paulus se excusat a simulatione et hypocrisi.

Vers. 19.

19. AMPLIUS AUTEM DEPRECOR VOS HOC FACERE QUO CELERIUS RESTITUAR VOBIS. — Vox *restituar* innuit Paulum in carcere detentum et vinctum, sed jamjam liberandum, ut colligitur ex vers. 23, hæc scripsisse. Ita Anselmus.

Notat S. Thomas, Paulum in omnibus recurrere solitum ad Deum per orationem, itaque omnes ejus actiones fuisse a Deo directas et fortunatas extitisse, habuisseque felicem et fructuosum exitum. Idem faciant omnes Christiani, præsertim præcones Evangelii, et qui animarum lucra captant.

Vers. 20 et 21.

20 et 21. DEUS AUTEM PACIS, QUI EDUXIT DE MORTUIS PASTOREM MAGNUM OVIUM, IN SANGUINE TESTAMENTI ÆTERNI, DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM, APTET VOS IN OMNI BONO. — « Deum pacis, » scilicet auctorem et amatorem vocat, tum quia Deus per Christum pacem cum hominibus iniit, eisque reconciliatus est; tum quia vult, jubet, et per Christi gratiam efficit Deus, ut omnes quasi oves in Ecclesia tanquam in ovili unius pastoris Christi,

Ad pacem hortatur Hebræos Apostolus.

pacifice et amice vivamus. Voce *pacis* Paulus optat tolli schismata, rursum ut secum pacem et amicitiam colant. Paulo enim cum Judæis perpetuum fuit bellum. Unde et Hebræi ad Christum conversi, Paulum quasi legis Mosaicæ hostem, non æquis animis et oculis videbant et audiebant. Ita Theophylactus.

IN SANGUINE TESTAMENTI. — Hæc verba Anselmus et Ribera referunt, non ad τὸ *eduxit*, sed ad τὸ *pastorem magnum*, et per « sanguinem testamenti » accipiunt sanguinem Christi in Eucharistia, de quo dixit Christus : « Hic est sanguis meus novi et æterni testamenti, » *q. d.* Quam magnus pastor sit Christus, patet ex sanguine Eucharistiæ, quia Christus non tantum doctrina, sed etiam sanguine suo in Eucharistia nos potat et pascit, non semel, sed semper et in æternum, quamdiu scilicet durabit Ecclesia, et fides et fideles, qui hoc sanguine indigeant.

Sanguis Eucharistiæ dicitur sanguis testamenti.

Ubi nota : Sanguis Eucharistiæ dicitur « sanguis testamenti æterni, » quia hoc sanguine sancivit nobis Christus novum suum Testamentum, quod in æternum durabit, quo ipse nos æternæ suæ hæreditatis hæredes instituit, *q. d.* Cum ergo hoc Christi sanguine omnes potemur, et per illum eamdem hæreditatem cœlestem adepturi simus, plane oportet, ut quasi fratres, commensales et filii Christi in summa pace et concordia vivamus. Hic sensus appositus est, pius et elegans. Verum magis plane et genuine τὸ *in sanguine* referas tam ad τὸ *eduxit*, quam ad τὸ *pastorem magnum, q. d.* Deus Christum eduxit a morte et resuscitavit, eductumque et resuscitatum effecit pastorem magnum, « in sanguine, » id est, merito mortis et sanguinis, quem Christus in cruce effudit, quo sanguine firmatum est novum testamentum, et nostra cum Deo reconciliatio; Christusque magnus ovium pastor, nosque Christi oves effecti sumus. Hinc Christus, *Joannis* x, se nuncupat « pastorem bonum, qui animam ponit pro ovibus. » Ita Cajetanus, Galenus et alii : τὸ enim *in sanguine* hebraismo idem est, quod per sanguinem, merito et pretio sanguinis, significatque sanguinem Christi in cruce pro nobis fusum. Nam simili modo Zacharias, cap. IX, vers. 11, ait : « Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. » Id est, tu, o Christe, merito sanguinis et mortis tuæ, qua fœdus novum inter Deum et homines sanxisti de æterna hæreditate filiis tuis danda, eduxisti patres in te sperantes ex limbo, eosque tecum in cœlum ascendens deduxisti. Ita S. Hieronymus et Cyrillus in *Zachar.* IX. Sicuti ergo merito sanguinis et mortis suæ patres e limbo ad cœlum, ita eodem merito seipsum a morte ad vitam reduxit.

Locus Zachariæ cap. IX explicatus.

Notat Theophylactus identidem Apostolum Testamentum Christi tanquam æternum et nunquam dissolvendum opponere Testamento veteri et Mosaico, quod temporaneum fuit, caducum et abolitum per Christum.

Vers. 21.

21. APTET VOS IN OMNI BONO. — Græce est καταρτίσαι, quod *primo*, cum Galeno verti potest, restauret, vosque tanquam artus et membra in persecutione luxata et titubantia, corpori et compagi Christi, puta Ecclesiæ, firmiter innectat et uniat. Posset quoque τὸ καταρτίσαι ad læsæ et luxatæ charitatis fraternæ restaurationem referri, *q. d.* Deus vos quasi artus schismate aut divulsos aut luxatos, mutuæ paci et charitati, in uno Ecclesiæ corpore restituat, colliget et vinciat. Sic enim I *Cor.* I, 10, jussit Apostolus Corinthiis, ut sint in eodem sensu perfecti, id est plane concordes et unanimes, ubi idem est verbum καταρτίσαι.

Varii sensus hujus loci.

Secundo et melius, cum aliis passim καταρτίσαι vertas, perficiat, absolvat, omnibus suis numeris et partibus, quasi artubus compleat, ut scilicet in omni bono, gratia et virtute adaptati, efformati, perfecti et consummati sitis. Unde sequitur : « Ut faciatis ejus voluntatem, » etc.

FACIENS IN VOBIS QUOD PLACEAT CORAM SE PER JESUM CHRISTUM. — Aliis aliisque verbis idem dicit : est hæc vis et copia spiritus Paulini. Hæc ergo tria re ipsa idem sunt : *primum*, « aptet, vel perficiat vos in omni bono; » *secundum*, « ut faciatis ejus voluntatem; » *tertium*, « faciat in vobis quod placeat coram se. » Nam non alia re placemus Deo, quam opere bono, quo facimus ejus voluntatem.

Magna laus operis boni.

Nota : Magna laus operis boni est : *primo*, quod per illud faciamus et impleamus Dei voluntatem; *secundo*, quod per illud placeamus Deo, Deumque oblectemus : estque hic purissimus charitatis actus viris sanctis familiaris, ut scilicet omnia sua opera hoc modo et fine faciant, ut Deo placere, illi grata esse, illum pascere et delectare possint; perinde ut amicus amico, sponsus sponsæ, filius patri per omnia placere, pulchrescere, in deliciis esse, illumque modis omnibus delectare studet.

Error Pelagii merita tribuentis naturæ viribus.

Nota *secundo* : Deus « per Jesum Christum, » id est, per gratiam, quam per merita Christi nobis tribuit, facit nos operari bona, quibus placeamus ipsi, ne quis cum Pelagio idipsum sibi suisque meritis aut naturæ viribus tribuat.

Nota *tertio*, τὸ « quod placeat coram se, » tam ad actiones, quam ad passiones posse referri, *q. d.* Deus vos, o Hebræi, ita aptet et perficiat in omni bono, virtute et fortitudine, ut faciatis ejus voluntatem, utque vobis ita aptatis et perfectis, persecutiones, proscriptiones et quævis adversa, quæ ei placent, quibusque vestram virtutem, patientiam, coronam et gloriam adaugere ipsi lubet, objiciat, decernat, immittat aut permittat.

Vers. 22.

22. ROGO AUTEM VOS, FRATRES, UT SUFFERATIS VERBUM SOLATII. — *q. d.* Ego Paulus, licet non sim vester proprie, o Hebræi, sed Gentium Apostolus, non impero, sed rogo vos, ut æquo animo suscipiatis hanc meam consolatoriam et exhortatoriam (utrumque enim significat Græcum παρά-

κλήσεως) ad majora pro fide Christi certamina obeunda, epistolam. Hisce verbis se Hebræis insinuat Paulus. Erat enim eis tanquam judaismi hostis suspectus, aut invisus; atque alia ex parte Hebræi persecutionibus et tentationibus oppressi, ægre ejus exhortationem admissuri videri poterant.

ETENIM PERPAUCIS SCRIPSI VOBIS. — « Perpaucis, » si videlicet spectetis rei argumentum et dignitatem, meumque erga vos, o Hebræi, zelum et affectum. Hoc dicit Paulus, ait Chrysostomus et Theophylactus, quod Hebræi pusillo essent animo in suis tribulationibus : nam talium est non ferre sermonem longum.

Brevitas sermonum sectanda.

Notat D. Thomas et Anselmus sermones breves passim gratiores esse : si enim grati sunt et placent, avidius hauriuntur; sin molesti sunt et displicent, parum afferunt molestiæ, quia breves sunt, et hoc est quod ait hic Paulus : « Sufferte verbum solatii; etenim perpaucis scripsi vobis. » Hinc monet Sapiens *Eccles.* v, 1 : « Pauci sint sermones tui. » Et Poeta :

> Quidquid præcipies, esto brevis, ut cito dicta
> Percipiant animi dociles, teneantque fideles.

Notent et servent hoc concionatores. Ita pluribus placebunt, plusque fructus facient.

Vers. 23.

23. COGNOSCITE FRATREM NOSTRUM TIMOTHEUM DIMISSUM. — Græcum γινώσκετε tam *cognoscitis*, quam *cognoscite*, verti potest. Vox *dimissum* significat Timotheum fuisse alicubi in vinculis, licet id alibi non narretur. Ita Chrysostomus, Theophylactus, Œcumenius, Primasius, Anselmus, D. Thomas. Qui tamen omnes secundum addunt sensum, ut scilicet dimissus dici possit ab amicis, v. g. ab Atheniensibus, qui eum importunis precibus penes se detinebant.

Timotheus videtur fuisse in vinculis.

Verum prior sensus planior est : unde et Syrus vertit, דאשתרי *desteri*, id est, *vinculis solutum*. Non fuisse Romæ, unde hæc scripsit Paulus, sed alibi vinctum Timotheum significat id, quod sequitur : « Cum quo, si celerius venerit, videbo vos. »

Vers. 24.

24. VIDEBO VOS. — Ergo Paulus carcere jam propediem se liberandum sciebat.

SALUTATE OMNES PRÆPOSITOS VESTROS. — Significat Paulus, ait Theodoretus, se scribere ad plebem : præpositos enim hac sua doctrina et exhortatione non indigere.

ET OMNES SANCTOS, — id est Christianos, qui vocatione, professione, officio et debito sancti sunt, id est, esse debent, ut dixi *Rom.* I, 7.

SALUTANT VOS DE ITALIA FRATRES. — Roma, ut dixi initio epistolæ, scribit hæc Paulus. Negat id Beza : nam Paulus, inquit, hic non Romanos, sed Italos salutatores commemorat. Sed respondeo, id inde factum esse, quod Paulus Italiam uti et alias provincias prædicando pervaserat : nomen quoque Pauli ubique celebre multos Christianos ex tota Italia Romam ad eum visendum acciverat. Non ergo mirum, si Itali hi Romæ Paulo præsentes Hebræos per Paulum salutent. Pari enim modo Paulus, si hæc Bononiæ, vel in alia Italiæ urbe scripsisset, dicere poterat : Salutant vos de Italia fratres. Adde, per Italos antonomastice accipi posse Romanos : Roma enim erat caput et metropolis Italiæ. Sic Lucas, *Act.* XVIII, 2, Priscillam et Aquilam ait venisse ab Italia, id est, ut mox ipsemet explicat, ab urbe Roma, a qua edicto Claudii cum cæteris Judæis pulsi fuerant. Non enim tota Italia, sed tantum urbe Roma Judæos excedere jusserat Claudius.

Ostenditur contra Bezam hanc epistolam Romæ scriptam.

Atque hæc in epistolas hasce dicta sint, nunc eo omnia unde.

Peroratio ad S. Paulum.

Accipe ergo, S. Paule, uti principium, ita et finem hujus operis. Tuum est enim totum, non meum. Quis enim ego? et quid commentatio epistolarum tuarum? Opus hoc non est virium mearum, non valetudinis meæ debilis et infirmæ, non mei ingenii, non meæ sapientiæ. Vere enim et in conscientia mea *stultissimus virorum ego sum, et sapientia hominum non est mecum*. Tuum ergo est, tuo semine et origine, tua ope, intercessione, suggestu; tuum est meo voto, debito, scopo, dono; tuum est argumento, fine, laude. Tibi proinde illud, uti tot nominibus debitum offero, imo refero, non mihi, sed tibi, et Deo Domino nostro illud tribuo, consecro, dicoque : *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam*. Statuit te Deus Doctorem Gentium, doctorem sæculorum omnium. Tuo sæculo viva voce universum mundum tua prædicatione docuisti; nunc in cœlis regnans eumdem doces, docebisque ad finem usque sæculi per tua monumenta, per epistolas hasce igneas et divinas. Da ut huic rei commentarius hic subserviat, da ut quod hic exterius scripsi, interius Spiritus Sanctus suggerat et doceat quam plurimos, ut plurimi ex earum lectione tam in vera fide et sapientia, quam in virtute et spiritu Christiano, imo Apostolico,

proficiant, atque ego in primis, qui sum puer parvulus nesciens introitum et exitum meum.

Veritatem, veramque tuam mentem ubique fixis oculis spectavi et consectatus sum. Veritas enim mihi vita ipsa est charior. Sicubi ab ea aberravi, ut homo aberravi, errorem hunc mihi et aliis demonstra, ne quis in eum impingat. Omnes enim veritatis, nullum erroris mei hæredem relinquere percupio.

Offer quoque hæc ipsa S. Virgini Deiparæ, quæ æternæ Sapientiæ mater est, et communis omnium nostrum parens, cui me meaque omnia debeo, utpote quæ me immerentem et indignum ad Religionem et sanctam hanc Societatem filii sui vocavit, atque in ipsa Societate mire semper, ac præsertim in hoc opere direxit, juvit, instruxit, effecitque ut tarda et impolita mens et manus mea fierent calamus scribæ velociter scribentis : ut ipsa hæc eadem offerat benedicto Filio suo Jesu Christo, ad ejus perennem voluptatem, laudem et gloriam, quam unam in vita et in morte, in tempore et in æternitate celebrare et promovere omnibus votis et studiis, omnibusque corporis et animæ viribus intendo et satago. *Hæc est enim vita æterna, ut omnes cognoscant Deum verum, et quem ipse misit Jesum Christum,* qui est salus nostra, amor noster, gaudium nostrum, spes et beatitudo nostra, Deus noster et omnia. Da denique, ut ipso tecum post brevem hanc vitam in cœlo perfruamur, ubi ejus laudes non humana, sed angelica lingua in æternum celebremus, cantemusque jugiter : *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.* Amen.

O Jesu Christe, amor noster, per sanguinem testamenti tui æterni, apta nos in omni bono, ut semper et ubique faciamus tuam voluntatem, et quæ placita sunt tibi. O Pater futuri sæculi, duc nos recto tramite ad felicem ÆTERNITATEM, ut in sæcula sæculorum SS. Trinitati canamus : Redemisti nos, Domine Deus, et fecisti nos regnum et sacerdotes, et regnabimus in æternum. O intermina, o gloriosa, o nimis longa, alta, lata et profunda ÆTERNITAS!

Locus D. Pauli II ad Timoth. III, 8, illustratus.

A D. Francisco Lenormant, in Dissertatione cui titulus : *Les livres chez les Egyptiens*, nuper illustratus est insignis ille Pauli locus. Nempe ex Egyptiacis codicibus *hieraticis*, ut vocant, collectis a DD. Sallier et d'Anastasi, in Musæo autem Britannico asservatis, Dr Heath, egregio libro *The Exodi papyrus* inscripto, ea imprimis loca excerpsit et in Anglicam linguam vertit, quorum testimonio Mosaicæ narrationes probarentur. Cujus libri postquam in Dissert. supradicta multa laudavit, et de Moyse dicta fuisse demonstravit, sic pergit D. Franciscus Lenormant :

On ne peut se refuser à reconnaître que c'est de Moïse qu'il est question....... Cependant, si quelques esprits voulaient encore se refuser à l'évidence, il leur sera bien difficile de récuser le témoignage du dernier morceau. C'est un rapport fait par un fonctionnaire d'un ordre élevé, sur une mission diplomatique remplie par un de ses subordonnés. Nous n'en possédons qu'une copie dans le papyrus Anastasi no 5 :

« Lorsque j'envoyai le capitaine des archers, IANNI, capitaine des archers, le capitaine des archers prit la parole, et le chef nous répondit : Qu'il soit permis à chacun de ceux qui appartiennent à tout le peuple qui est avec nous, de prononcer notre prière avec les différences dictées par l'autorité qui lui plaît. Qu'il nous soit permis de déclarer mauvaise la prière que nous répudions...... Donnez des ordres pour que nous ne soyons pas forcés d'abandonner les écrits de vérité en conformité à ce qui existe. L'envoyé répliqua : Oh ! rejetez nos prières, à votre volonté. Vous êtes les maîtres de rejeter ce que vous voulez. Repoussez ce que votre oppresseur vous dit de repousser. Le précepte qu'il lui plaît de vous prescrire dans sa loi, vous le répéterez..... N'es-tu pas Mosou, c'est-à-dire celui qui a entraîné ces maudits enfants de Sem ? N'es-tu pas le maître ? Tu as su atteindre un asile où tu peux librement repousser la loi. Il t'appartient de proclamer leurs institutions de prières avec les changements qui te conviennent. Oh ! je vous permets de rejeter ce que vous voulez. Certes..... (ici le papyrus offre une lacune d'autant plus regrettable, que rien ne nous indique désormais la cause du brusque changement opéré dans le ton du négociateur Egyptien)..... leur langue au lieu de la langue d'Egypte. N'es-tu pas de la race maudite des Madianites, pour répudier notre langage ? Je rejette donc vos propositions avec tout le reste. Tu peux faire tout ce qui nous est contraire. Malheur à ceux qui déclarent supportable et bon ton pouvoir ! »

Quelques mots maintenant sur le personnage envoyé par le roi d'Egypte vers Moïse. Son nom, que nous retrouvons dans d'autres pièces des recueils épistolaires du Musée Britannique, est toujours écrit *Anni* et *Ianni*. La mention et la lecture de ce nom n'est pas une des moins précieuses conquêtes qu'ait produites le déchiffrement des papyrus hiératiques de Londres ; nous trouvons là un renseignement des plus importants et une précieuse confirmation pour une tradition juive conservée dans le Nouveau-Testament et dont nous devons l'explication aux écrivains chrétiens des premiers siècles. Saint Paul, dans sa deuxième épître à Timothée, parlant des adversaires de la vérité, rappelle *comment Iannès et Iambrès ont résisté à Moïse*. Il est impossible de ne pas rapprocher l'Iannès de l'Apôtre de l'Ianni de nos papyrus, et de ne pas être frappé de la coïncidence de ces deux témoignagnes si différents d'époque, de pays et d'esprit. Numénius,

philosophe pythagoricien, cité par Eusèbe dans sa *Préparation Evangélique*, parlait aussi d'Iannès et d'Iambrès dans son livre sur les Juifs; mais il en faisait deux hiérogrammates, chargés par Pharaon d'opposer les prodiges de leur magie aux miracles de Moïse. La pièce égyptienne dont nous nous occupons, donnant à Ianni un titre militaire, semble contredire sous ce rapport le récit de Numénius. Je sais bien qu'un même personnage pouvait réunir à la fois les qualités de scribe et de guerrier; que, par exemple, dans l'Histoire de Josèphe, ces deux caractères sont attribués à Moïse à l'époque où il figurait à la cour du roi d'Egypte; mais c'est là un cas fort rare, et nous pouvons rester d'accord avec saint Paul, en considérant Iannès ou Ianni comme ayant été simplement un chef militaire égyptien qui s'était trouvé en rapport et en antagonisme avec Moïse. Notre papyrus nous le montre déjà finissant par injurier le prophète d'Israël et par repousser ses propositions de paix et d'accommodement. Il faudrait même aller plus loin, si l'on voulait admettre l'identification, qui me paraît assez probable, entre ce personnage et le Bar-Hanès, mentionné dans les fragments des papyrus araméens de M. le duc de Blacas. En effet, nous y voyons ce Bar-Hanès présenté comme l'instigateur des Cananéens dans leur lutte avec les Israélites, lorsque ceux-ci, combattant contre l'avis de Moïse, furent defaits et mis en fuite, et comme rapportant au roi d'Egypte la nouvelle de cette victoire.

(Vid. le *Correspondant*, mensibus januario et februario 1858).

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ IN D. PAULI EPISTOLIS EXPLICANTUR.

Prior numerus paginam, secundus columnam indicat : ubi unicus tantum est numerus, signum est eum ad priorem referri. Astericus tomum XIX indicat : ubi deest, tom. XVIII adeundum esse signum esto Lectori.

PROVERBIA.

ECCLESIASTES.

CANTICUM CANTICORUM.

SAPIENTIA.

ECCLESIASTICUS.

ISAIAS.

JEREMIAS.

BARUCH.

EZECHIEL.

DANIEL.

OSEAS.

JOEL.

INDEX

RERUM ET VERBORUM

MEMORABILIUM

QUÆ HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR.

A.

B.

C.

Dei *majestas et gloria.*

Dei *misericordia et bonitas.*

Varia *de Deo.*

E.

F.

Fidei essentia, objectum, certitudo, evidentia.

Fides sit operatrix.

Fidei fructus.

H.

I.

J.

M.

P.

Pauli efficacia in prædicando.

Pauli labores, pœnæ, carcer et martyrium.

Pauli miracula.

Pauli fama et gloria.

Pauli raptus et revelationes.

Pauli gesta et itinera.

Q.

R.

S.

T.

W.

X.

Z.

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

PRO CONCIONIBUS

EVANGELIORUM DOMINICARUM TOTIUS ANNI,

ET FESTORUM PRINCIPALIUM, QUÆ IN HISCE COMMENTARIIS LATIUS DEDUCUNTUR.

DOMINICA I ADVENTUS.

DOMINICA II ADVENTUS.

DOMINICA III ADVENTUS.

DOMINICA IV ADVENTUS.

IN FESTO NATIVITATIS.

DOMINICA INFRA OCTAVAM NATIVITATIS.

IN FESTO CIRCUMCISIONIS.

DOMINICA SEXAGESIMÆ.

DOMINICA QUINQUAGESIMÆ.

DOMINICA I QUADRAGESIMÆ.

DOMINICA II QUADRAGESIMÆ.

DOMINICA III QUADRAGESIMÆ.

DOMINICA IV QUADRAGESIMÆ.

DOMINICA XV POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XVI POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XVII POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XVIII POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XIX POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XX POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXI POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXII POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXIII POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXIV POST PENTECOSTEN.

IN DEDICATIONE ECCLESIÆ.

FINIS.

MENDÆ : Pag. 49, 1 col., lin. 43, *lege* : מרדותא.
— *Ibid.* *ib.* — 44, — מרד.
— 312, 1 col., — 6, — est potestativa.
— 331, 2 — — 32, — *conjicio legendum* : velint cedere et tacere, sed nolint.
— 388, 1 — — 53, — Nonnus, cum ita.
— 389, 2 — — 54, — Ἥλιος.
— 424, 1 — — ult. — et quidem ab.

COULOMMIERS. — Typogr. ALBERT PONSOT et P. BRODARD.